مختصر صحيح البخاري

التجريد الصريح

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI

TECRÎD-İ SARÎH

TERCÜMESİ ve ŞERHİ

CİLT 3

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1581
KAYNAK ESERLER : 201

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH TERCÜMESİ VE ŞERHİ

Müellifi
ZEYNÜDDÎN AHMED B. AHMED
B. ABDİLLATÎF EZ-ZEBÎDÎ

Tercüme ve Şerh Edenler
AHMED NAİM
(Eski baskılarda 1-3. ciltler, yeni baskıda 1-3. cilt 575. hadise kadar)

KÂMİL MİRAS
(Eski baskılarda 4-12. ciltler, yeni baskıda 3. cilt 575. hadisten 8. cildin sonuna kadar)

Genel Koordinatör
PROF. DR. HURİYE MARTI

Yayın Yönetmeni
DR. FATİH KURT

Koordinasyon
DR. FARUK GÖRGÜLÜ

Editörler
SALİH ŞENGEZER
ELİF ERDEM
HALE ŞAHİN
RUKİYE AYDOĞDU DEMİR
SUAT KOCA (DR. ÖĞR. ÜY.)
MAHMUT DEMİR (DR.)
KENAN ORAL

Tahrîc ve İlmî Tashihe Katkıda Bulunanlar
ESMA GÜNER
FERHAT GÖKÇE (DR. ÖĞR. ÜY.)
M. YUSUF MAHİTAPOĞLU

İmla
İSA KAYAALP (DR. ÖĞR. ÜY.)

Tasarım ve Baskı Hazırlık
EMRE YILDIZ
MÜCELLA TEKİN

Kapak Hattı
DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK

Baskı Takip
ABDURRAHMAN AKBAŞ
HACI DURAN NAMLI

Eserin ilk iki cildi Osmanlıca olarak 1928'de, üçüncü cildi latin harfleriyle 1936'da basılmış 1947'de 12. cilt tamamlanmıştır. 1948 yılında ise 12 cilt halinde ilk baskı gerçekleştirilmiştir. Eserin 12 cilt halinde son baskısı (12. baskı) 1993'te gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-7519-92-4 (Tk.)
978-605-7519-95-5 (3. Cilt)
2019-34-Y-0003-1581
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 03.09.2018/54
1. Baskı (8 Cilt) Orta Boy
İstanbul • 2019

Baskı
İHLAS MATBAACILIK
Yenibosna/İstanbul
Telefon: +90 (212) 454 35 10

İletişim
DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŞKANLIĞI
Telefon: +90 312 295 72 93
Faks: +90 312 284 72 88
e-Posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: +90 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: +90 312 285 18 54
e-Posta: dosim@diyanet.gov.tr

Kitâbü'l-Cum'a

كِتَابُ الْجُمُعَةِ

Kitâbü Salâti'l-Havf

كِتَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

Kitâbü'l-Îdeyn

كِتَابُ الْعِيدَيْنِ

Kitâbü'l-Vitr

كِتَابُ الْوِتْرِ

Kitâbü'l-İstiskā

كِتَابُ الْإِسْتِسْقَاءِ

Kitâbü'l-Küsûf

كِتَابُ الْكُسُوفِ

Kitâbü Sücûdi'l-Kur'ân

كِتَابُ سُجُودِ الْقُرْآنِ

Kitâbü Taksîri's-Salât

كِتَابُ تَقْصِيرِ الصَّلَاةِ

Kitâbü't-Teheccüd

كِتَابُ التَّهَجُّدِ

Kitâbü Fazli's-Salâti fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne

كِتَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ

Kitâbü'l-Amel fî's-Salât

كِتَابُ الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

Kitâbü's-Sehv

كِتَابُ السَّهْوِ

Kitâbü'l-Cumʿa

كِتَابُ الْجُمُعَةِ

En meşhur lugata göre, “cîm”in zammı ve “mîm”in zam veya sükûnu ile جُمٌعَة, şimdi perşembe ile cumartesi dediğimiz günlerin arasındaki günün ismi olduğu gibi o gün hutbeden sonra kılınması farz olan iki rek‘at namazın da ismidir. Hafta günlerine kable’l-İslâm verilen isimler şimdiki isimler olmayıp cuma gününe يوم العروبة denirdi. Cumadan sonraki günler de شيار cumartesi, أوّل pazar, أهون pazartesi, جبار salı, دبار çarşamba, مؤنس perşembe idi.

Bu mübarek güne ne zamandan beri cuma denildiği hakkında türlü türlü kaviller varsa da, bu ismin İslâmî olduğu zann-ı gālibdir. İbn Hazm, “Bu isim, İslâmî olup eyyâm-ı Câhiliye’de kullanılmazdı. Câhiliyede o güne عروبة denirken İslâmiyet zamanında جمعة tesmiye olunmuştur. Çünkü o gün namaz için içtima edilir” diyor. İbn Huzeyme’nin de Selmân-ı Fârisî radıyallahu anhtan merfûan rivayetine nazaran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri bir defa müşârün ileyhe, “Selmân, sen cumayı ne zannediyorsun?” sualini irat buyurduktan ve الله ورسوله أعلم cevabını aldıktan sonra, به جمع أبوك أو أبوكم yani “*Senin atan,* (yahut sizin atanız) *Âdem aleyhisselâmın hilkati işte o gün cemedildi yani tamam eczası bir araya getirildi*” buyurmuşlardır. {İbn Huzeyme, Sahîh, III, 118, no: 1732.} İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da böyle bir nakil vardır. *Sahîh-i Müslim*’deki Ebû Hüreyre radıyallahu anh rivayeti de bu nakli müeyyittir. Merfû olan o rivayete nazaran, خير يوم طلعت عليه الشمس يوم الجمعة: فيه خلق آدم وفيه أدخل الجنة وفيه أخرج منها. ولا تقوم الساعة إلا في يوم الجمعة “*Üzerine güneş doğan eyyâmın en hayırlısı cuma günüdür: Adem aleyhisselâm o gün yaratıldı, o gün cennete idhal olundu, yine o gün cennetten çıkarıldı. Bir de kıyamet cumadan başka bir günde kopmayacaktır.*” {M1977 Müslim, Cum’a, 18.} *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayete nazaran da, فيه خلق آدم وفيه أهبط وفيه تيب عليه وفيه مات وفيه تقوم الساعة. وما من دابة إلا وهي مسيخة يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شفقا من الساعة إلا الجن والإنس. وفيها ساعة لا يصادفها عبد مسلم وهو يصلي يسأل الله عز وجل حاجة إلا أعطاه إياها “*Âdem o gün yaratıldı, o gün cennetten yere indirildi, o gün tövbesi kabul olundu ve o gün vefat etti. Kıyamet de o gün kopacaktır. İns ve cinden başka hiçbir mahlûk yoktur ki, cuma günü tan yeri ağardıktan gün doğuncaya kadar –kıyamet belki bugün kopar korkusuyla– kulak kabartmasın. Bir de o günün içinde öyle bir saat vardır ki, hiçbir abd-i müslim tesadüfen o esnada namaz kılıp Allah azze ve teâlâ hazretlerinden bir hacetini dilemez ki, onu Allah Teâlâ ona vermesin*” buyurulmuştur. {D1046 Ebû Dâvûd, Salât, 200, 201.}

İlk cumayı hicretten evvel Medîne-i Münevvere'de ensardan Es'ad b. Zürâre radıyallahu anh kıldırmıştır. Abd b. Humeyd'in tefsirinde İbn Sîrîn'den rivayeten deniliyor ki: Medine ahalisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'yi teşrif buyurmazdan ve cuma âyeti nâzil olmazdan evvel cumayı kılmışlardır. O güne, cuma namını verenler de onlardır. Ensar dediler ki: Yahudilerin yedi günde bir, hep bir arada toplanıp ibadet ettikleri yevm-i mahsûsları var. Nasârânın da öyle. Haydi, biz de kendimize hep birlikte bulunup Allah'ı zikretmek, namaz kılmak, Allah'a arz-ı şükretmek için bir gün tahsis edelim. O da varsın arûbe günü olsun. Cumaya onlar يوم العروبة derlerdi. Es'ad'ın yanında buluştular. O da onlara iki rek'at namaz kıldırıp (yahut kıldırtıp) va'z u tezkirde bulundu. Onun başına toplandıkları günün ismini cuma koydular. Es'ad onlar için bir davar kesti. Onlar da azlık oldukları için o davarı hem sabah hem akşam taamı olarak yediler. Allah Teâlâ, إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ "*Cuma günü namaz için nida edildiğinde hemen Allah'ın zikrinde bulunmak üzere gidin ve alış verişi bırakın*" (el-Cum'a, 62/9.) âyet-i kerîmesini ondan sonra inzâl buyurdu. İlh.. {Abd b. Humeyd'in tefsiri elimizde bulunmamaktadır. Rivayet Abdürrezzâk'ın Musannef'inden tespit edilmiştir. MA5144 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 159.} İbn Sîrîn'in bu kıssasından ensâr-ı kirâm hazerâtının cumayı aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden evvel kılmış olmak gibi bir hasîsa ile mümtaz ve "cuma" ismini verenlerin de onlar oldukları mâlûm olur. Ebû Dâvûd ile Hâkim'in, Abdurrahman b. Kâ'b el-Ensârî'den naklettikleri söz de kıssayı teyit eder. Abdurrahman, "Pederim Kâ'b'ın gözleri alîl olduktan sonra onu ben yederdim. Cuma namazına götürdüğümde ne zaman ezanı işitse Es'ad b. Zürâre için istiğfar ederdi" dedikten sonra pederinin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'yi teşrif buyurmazdan evvel نقيع الخضمات daki Benî Beyâza harresinde yani onların kara taşlığında bize ilk cuma namazını kıldıran o olmuştu" dediğini söyler. {D1069 Ebû Dâvûd, Salât, 209, 210.} Bu rivayet için İbn Huzeyme "sahihtir" der. Ancak şu kadar var ki, İbn İshak rivayetinde ziyade olarak Abdurrahman'ın vâki olan suali üzerine pederi Kâ'b'ın, "O zaman kırk kişi idik" diye cevap verdiği zikrediliyor.

Ensâr-ı kirâmın bu fiilleri aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri tarafından edilmiş bir emr ü işâret üzerine değilse Resûl-i Hüdâ aleyhi ekmelü't-tehâyânın ilk cumayı esnâ-yi hicrette ve Kubâ'dan Medine'yi teşriflerinde yolda رانوناء [a] denilen mevkide ikame buyurmaları, onların hem bu haftalık ibadetlerini hem de bu ibadet için cumayı intihab etmekteki ictihadlarını tasvip etmiştir. "Bir emir ve işaret üzerine değilse" kaydına lüzum var. Çünkü cuma namazının Mekke'de iken farz edildiği ve orada iken ikamesine imkân bulunamadığı için edâsı zamanı, imkâna ta'lik buyurulduğu rivayeti de pek kuvvetli olmamakla beraber menkuldür.

Kable'l-hicre cuma namazına müslimîni toplayan Es'ad b. Zürâre radıyallahu anh olmakla beraber, namazı, Mus'ab b. Umeyr radıyallahu anhın kıldırmış olması ihtimali de pek kuvvetlidir. Akabe biatından sonra müşârün ileyh Mus'ab, ta'lîm-i Kur'ân ve ahkâm-ı dini telkin için ensar ile birlikte Medîne-i Münevvere'ye taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden irsâl buyurulmuştu. Evs ile Hazrec rüesâsından hiçbiri diğerine tekaddüm etmiş görünmemek için namazlarda imâmete hep o geçerdi. Buna binâen Cuma namazlarını da kendisinin kıldırmış olması kesb-i kuvvet eder. Nitekim Zührî, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Medine'yi teşrif buyurmazdan evvel ilk cumayı kıldıran zatın müşârün ileyh Mus'ab radıyallahu anh olduğunu ve arkasında kılanların on iki kimse bulunduğunu rivayet eder. Bu on iki kimsenin "Nukabâ-yı isnâ aşer" olmak ihtimali pek kavidir.

[a̱] Bu tarihî ismin *Sîret-i İbn Hişâm*'la *Mu'cemü'l-büldân*'da نون ile, *Kāmus*'ta "tâ-yı mazmûme" ile zaptedildiğini görüyoruz (K.M.).

بسم الله الرحمن الرحيم

478

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا ثُمَّ هٰذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللّٰهُ فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ الْيَهُودُ غَدًا وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: "Bizler (Ehl-i kitaba nazaran) en sonra gelmişler(ken) kıyamet gününde (faziletçe) en başa geçecek olanlarız.[1] Şundan dolayı ki, bizden evvel onlara, (daha sonra bizlere) kitap verildi de[2] Allah'ın onlara farz buyurduğu gün[3], bu (cuma günü) iken onlar ihtilâf çıkar(ıp başka günlere tâzim et)tiler. Bize ise o güne itibar etmek hususunda Hak Teâlâ hidayet verdi.[4] Artık bu babda nâs bizden geri kalmış oldular.[b] Yahudiler(in ibadet günü) yarın, nasârâ(nınki) da öbür gündür."[5] {B876 Buhârî, Cum'a, 1.}

RİVAYETLER

Müslim'in Ebû Hüreyre rivayetinde, نحن الآخرون ونحن السابقون يوم القيامة lafzıyladır ki, "*Biz, hem en son gelenleriz hem de kıyamet gününde fazilet ve ulüvv ü menziletçe en ileride olanlarız*" {M1978 Müslim, Cum'a, 19.} demektir.

Bir rivayette من قبلنا dan sonra وأوتيناه من بعدهم ziyadesi vardır. İlk zamir kitaba râcidir.

Ekser rivâyâtta الذي فرض عليهم dir.

لنا تبع rivayeti de vardır.

....

1 Ehl-i kitaba nazaran (âhirûn) yani sonraya kalmış olmamızın mânası: Onlardan zamanen taahhurumuzdur ki, onlara bizden evvel kitap verilmiş olup biz, enbiyâ ümmetlerinin dünyaya en son gelmiş olanıyız. (Sâbikūn) olmamız ise lutf-u kerem-i rabbânî olarak hidâyet ve ulüvv ü menziletçe ümem-i sâlifeye tekaddümümüz olup bu sebkatin semeresi olarak kıyamet gününde her ümmetten evvel haşrolunacağımız gibi mevkıfte, dîvân-ı celîl-i kibriyâda durup en evvel hesabı görülmek ve cennete girmek hususlarında da her ümmete tekaddüm etmek biz ümmet-i merhûme-i Muhammediyye'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) nasip olacaktır. Nitekim Müslim'deki Ebû Hüreyre ile Huzeyfe radıyallahu anhümâ rivayetinde, نحن الآخرون من أهل الدنيا والأولون يوم القيامة المقضي لهم (tuhay قبل بينهم) الخلائق "*Biz, hem ehl-i dünyânın en sona kalanlarıyız hem de kıyamet gününde en başa geçip bilcümle mahlûkattan evvel lehlerinde hüküm verilecek* (yahut aralarındaki davalar faslolunacak) *olanlarız*" buyurulmuştur. {M1982 Müslim, Cum'a, 22.} Bir bakıma göre pazara hatta cumartesiye tekaddüm eden günün –ki cumadır– faziletini ihrâz ettiğimiz için sâbık sayılırız. Bir de Kitâbullah'ın mûcebi olan taat ve evâmir ile nevâhî-i ilâhiyyeyi kabul hususunda öteki ümmetlere karşı bu ümmetin fazl-ı sebkati vardır. Ümmet-i Muhammediyye, "İşittik ve itaat ettik?" dedi. Ötekiler ise "İşittik amma kulak asmayız" dediler.

2 Kitap olarak yehûda Tevrat, nasârâya İncil, bize de Kur'an verildiği mâlûmdur.

3 Hak Teâlâ'nın, tâzimini ve müctemian ibadete tahsisini farz buyurduğu gün aynıyla cuma mı idi? Yoksa herhangi bir içtima günü farzedilip de o günün tayini ümem-i sâlifenin ictihadlarına bırakılmış ve ictihad hatası olarak başka bir gün mü intihab edilmişti? Her iki ihtimal de vârittir. Lâkin aynıyla cumanın yahudilere de farz edildiğine ve yahudilerin Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerine karşı gelip Cenâb-ı Hak sebt günü bir şey yaratmadı diyerek o günün kendilerine yevm-i ibâdet ve istirahat olmasını talep ettiklerine ve taraf-ı bârîden de ta'zîm-i sebtin onlara cezâen matlûplarına muvafık olarak farzedildiğine dair müfessir Süddî'nin bir rivayeti vardır ki, emr-i ilâhîye karşı böyle bir ihtilâf ve münazara, kâh اجعل لنا آلها yani *"Bize buzağı gibi tapacak bir mâbud uydur"* kâh سمعنا وعصينا diyenlere de çok görülmez.

4 Hidayetin burada iki vechi vardır: Ya Hak Teâlâ'nın gün ihtiyarını ictihadımıza bırakmayıp cumayı tansis buyurması suretiyle hidayet yahut gün tayini ümem-i sâlife gibi bizim de ictihadımıza müfevvaz iken ictihadımızda isabet edip rızâ-yi bârîye muvâfık olan günü intihab etmekle mazhar olduğumuz hidayet. Bu hadisin ilk hâşiyesindeki Es'ad b. Zürâre kıssası, ikinci mânayı takviye ediyorsa da Ebû Hüreyre ile Huzeyfe radıyallahu anhümânın sâlifülarz rivâyeti ilk mânayı teyit etmektedir. O rivayette, أضل الله عن الجمعة من كان قبلنا. فكان لليهود يوم السبت وكان للنصارى يوم الأحد فجاء الله بنا فهدانا الله ليوم الجمعة. فجعل الجمعة والسبت والأحد "*Allah Teâlâ bizden evvel gelenlere cumayı tutmak yolunu göstermedi. Yahudilerin yevm-i mahsûsu cumartesi, nasârânın da yevm-i mahsûsu pazar oldu. Derken bizi dünyaya getirdi ve yevm-i cum'a yolunu bize gösterdi ve cuma, cumartesi, pazar günlerini ibadet günü kılmış oldu*" buyuruluyor. {M1982 Müslim, Cum'a, 22.} Yahudiler, "Cenâb-ı Hak mahlûkatı yaratmaktan cumartesi günü fâriğ oldu. Binaenaleyh biz de o gün istirahat edip ibadetle ve şükr-i hâlikla meşgul olalım"; nasârâ da, "Pazar, Hak Teâlâ'nın mahlûkatı yaratmaya başladığı ilk gündür. Binaenaleyh tâzime ehak olan odur" dediler. Bize ise cuma nasip oldu ki, pederimiz Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yevm-i hilkatidir, insanın gāye-i hilkati ise Allah'a ibadettir.

5 Bu hadîs-i şerif, salât-ı cum'anın farziyeti hakkında nastır. Nitekim Müslim'in كتب علينا rivayeti de bunu müeyyiddir. Cumanın farziyetine sâlifüzzikir إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ {el-Cum'a, 62/9.} âyet-i kerîmesi nas olduğu gibi[ç] bu ve emsâli ehâdîs-i sahîha da nastır. Bilâistisna eimme-i dinde bu elfâzı hep farziyete hamletmişlerdir. Binaenaleyh cumanın farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.

[b̲] Bu fıkra فالناس لنا فيه تبع cümlesinin tercümesi olacaktır. تبع kelimesi خدم - خادم gibi تابع in cem'i olduğunu şârih Aynî hatırlatmakta bulunduğundan "Artık bu babda halk bize uymuştur" suretinde tercüme edilmeli idi (K.M.).

[ç] Bu âyet-i kerîmede cuma günü ezan okunarak namaza çağırıldığımızda hemen hutbe dinlemeye, namaz kılmaya müsâraat etmemiz emrolunuyor ki, bu emir, cuma namazının farziyetine sarâhaten delâlet etmektedir. Sonra وَذَرُوا الْبَيْعَ "*Alışverişi de bırakınız!*" {el-Cum'a, 62/9.} kavl-i şerifi ile de ezanla beraber iktisadî, sınaî her nevi fiil ve hareketten nehyediliyor ki, bu da cumaya müsâraatın vâcip olduğuna delâlet eden ikinci bir delil oluyor. Çünkü bir akdin iltizamı, bir sanatın icrası nefse'l-emirde mubah olan şeylerdendir. Bunlar yalnız bir vâcibin ifasına mâni olmakla memnu olabilirler.

İktisadî akidlerden بيع in hürmeti âyet-i kerîmenin sarâhatiyle, icâre gibi akidlerin hürmeti de عقد بيع e kıyas ile sabit oluyor. Buhârî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayet ettiği تحرم الصناعات كلها "*Ezanla beraber sınaî hareketlerin devamı haram olur*" {Buhârî, Cum'a, 18 Bab Başlığı.} haberi de nazarıdikkate alınınca âyet-i kerîmedeki nehyin cumaya gitmeye mani olan her nevi faaliyete şümulü bulunduğu vâzıhan anlaşılır (K.M.).

479

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ قَالَ أَشْهَدُ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ وَأَنْ يَسْتَنَّ وَأَنْ يَمَسَّ طِيبًا إِنْ وَجَدَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Her bâliğ olan (kimseye) cuma günü gusletmek[6] ve imkân bulursa gerek misvaklenmek, gerek hoş koku sürünmek[7] vâcip (gibi) dir"[8] buyurduğuna şehâdet ederim. {B880 Buhârî, Cum'a, 3.}

....

6 Bu hadis yukarıdaki 475. hadisin aynı olup başka tarikten rivayet edilmiştir. Zebîdî'nin burada tekrar etmesi bu ikinci tarikten gelen rivayette, أن يستن ziyadesinin bulunmasından dolayıdır.

Buhârî'deki rivayet, senedde dahil olan Ebû Bekir İbnü'l-Münkedir tarafından, قال عمرو أما الغسل فأشهد أنه واجب وأما الإستنان والطيب فالله أعلم أواجب هو أم لا: ولكن هكذا في الحديث "Amr dedi ki: Gusle gelince bunun vâcip olduğuna ben de şehâdet ederim. Lâkin misvak tutunmak ile koku sürünmeye gelince vâcip mi, değil mi? Allah bilir. Lâkin bu hadiste böyle vârit olmuştur" {B880 Buhârî, Cum'a, 3.} lafzı ile nakledilen Amr b. Süleym el-Ensârî'nin bir mütalaasını da hâvidir.

Bu iğtisâl cuma gününden dolayı değil, cuma namazına gidileceğinden dolayıdır. Vâkıa Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın buradaki rivayetinden zihne mütebâdir olan, guslün cuma şerefine olacağıdır. Lâkin Buhârî'de Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın *Tecrid* sahibinin ihtisaren zikretmediği rivâyet-i merfûasına nazaran إذا جاء أحدكم الجمعة فليغتسل "*Herhangi biriniz cuma namazına geldiğinde gusletsin*" {B877 Buhârî, Cum'a, 2.} buyurulmuş olması bunun cuma namazına has bir gusül olduğunu gösterir. *Müslim*'de de, إذا أراد أحدكم... denilmiş olması bu hükmü daha sarih olarak ifham eder. {M1951 Müslim, Cum'a, 1.} Bu rivayet *Müslim*'den başka *Tirmizî*'de, *Nesâî*'de, *İbn Mâce*'de İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde, Ebû Avâne'nin *Müstahrec*'inde, İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde hep bu mânada vârit olduğu gibi Bezzâr'ın Âişe ve Büreyde b. Husayb, İbn Mâce'nin İbn Abbas, Taberânî'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhüm rivayetleri de hep bunu müeyyiddir. İlleti âtide gelecek 489 ve 490. hadislerde görüleceği üzere vücuttaki kirleri, yağları, fena kokuları izâle edip cemaate ezâ vermemektir. Ebû Avâne ile Kāsım b. Asbağ'ın rivayetlerinde de bu emrin illeti, şimdi ihale ettiğimiz hadislere muvâfık olarak tasrih edilmiştir. İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinde deniliyor ki herkes, işi gücü ile meşgul olurdu. Cuma olunca üzerlerinde kirli elbise olduğu halde mescide gelirlerdi. Bundan dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme şikâyet vâki oldu, O da من جاء منكم الجمعة فليغتسل buyurdu ilh.. {M1952 Müslim, Cum'a, 2.} Maahâzâ İbn Abbas radıyallahu anhümânın İbn Mâce'deki rivâyet-i merfûasında إن هذا يوم عيد جعله الله للناس "*Şüphesiz bu, yani cuma Allah'ın nâsa tahsis buyurduğu bir bayram günüdür*" {Metindeki "للناس" kelimesi kaynakta "للمسلمين" şeklindedir. İM1098 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 83.} diyerek gusül emrinin diğer bir illeti daha beyan buyurulmaktadır. İbn Mâce'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinde bu emr-i celîl-i nebevînin minberde hutbe irat buyurulurken sudûru tasrih edildiği {İM1088 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 80.} gibi İbn Hibbân ile Ebû Avâne ve İbn Huzeyme rivayetlerinde من أتى الجمعة من الرجال والنساء... lafzıyla vârit olmasından kadınların da cumaya gidebilecekleri {İbn Balabân, el-İhsân, IV, 27, no: 1226.} İbn Huzeyme rivayetindeki

el-İhsân, IV, 27, no: 1226.}, İbn Huzeyme rivayetindeki ومن لم يأتها فليس عليه غسل من الرجال والنساء... “*Erkek olsun, kadın olsun cumaya gelmeyene gusül yoktur*” {İbn Huzeyme, Sahîh, III, 126, no: 1752.} ziyadesinden de cuma namazına gitmeyecek olanlara cuma guslü lâzım olmadığı anlaşılır.

Binaenaleyh cumhura göre cuma namazından evvel gusletmekle bu emir yerine gelip sonra edilen gusül cuma guslü olmamış olur. Sabah namazından sonra gusletmek de Ebû Hanîfe ve Şâfiî’ye göre ihrâz-ı fazîlete kâfi ise de cuma namazına gidecek zamana yakın olması efdaldir. Mâlik ile Evzâî ve Leys b. Sa‘d ise salât-ı fecri müteakip olan gusül kâfi olmayıp fazileti ihrâz için behemehal namaza giderken iğtisâl etmelidir, derler.

Hanefîler’den Hasan b. Ziyâd’ın mezhebine göre bu gusül –cumanın faziletini izhar için edilmiş olduğundan– akşama doğru da insan gusledebilir. Dâvûd ez-Zâhirî de bu kavli ahzetmiş olduğu gibi *Mebsût*’un beyanına göre İmam Muhammed’in de kavli budur. İmam Ebû Yûsuf’tan *Hidâye*’de kavl-i cumhûr, *Muhit*’te ise ikinci kavil menkuldür.

7 Müslim’in bir rivayetinde, وأن يمس من الطيب ما يقدر عليه “*Bulabildiği hoş kokulu bir şeyi sürünmek*”, {M1960 Müslim, Cum’a, 7.} diğer rivayetinde de, ولو من طيب المرأة “*Kadınlara mahsus kokudan da olsa sürünsün*” {M1960 Müslim, Cum’a, 7.} denilmiştir. Levni zâhir, râyihası hafif koku istimali kadınlara mahsus olup bunları kullanmak erkekler için mekruh olduğu halde başkası bulunmadığı takdirde bu neviden koku sürünmeyi emretmek, ter kokusunu izâle etmek emrinin ne kadar müekked olduğunu gösterir. Gusül ile beraber diğer ikisi bunun için meşrû kılınmıştır. Lâkin bu ikisi gusül gibi olmayıp adem-i vücûblarında ihtilâf eden yoktur. Nitekim hadisin yukarıdaki hâşiyesinde bahsedilen Amr b. Süleym el-Ensârî’nin sözü de bu adem-i vücûbu müeyyiddir.

8 “Vâciptir” yerine “vâcip gibidir” demek daha münâsiptir. İmam Mâlik, vücûba delâlet eden ehâdîs-i şerifenin zâhir lafzına bakarak cuma guslünün vâcip olduğuna kāil olmuşsa da ekser fukaha vücûba kāil olmayıp vücûb lafızlarını burada tergībe ve emr-i vâcib imişçesine tekide hamletmişlerdir. Zira bu hadiste –adem-i vücûbu mücmaün aleyh olan– istînân ile mess-i tîb, gusle mâtuftur. Mâtuf ile mâtufun aleyhin ise hükmü birdir. İkisi vâcip olmayınca gusül de vâcip değil demektir. Vâkıa bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel’in ve sahâbeden Ebû Hüreyre ile Ammâr b. Yâsir radıyallahu anhümânın da vücûba kāil oldukları hikâye olunuyorsa da yine Ebû Hüreyre ile Semüre b. Cündeb, Enes, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir, Abdurrahman b. Semüre, İbn Abbas radıyallahu anhümden mervi, من توضأ يوم الجمعة فبها ونعمت ومن اغتسل فهو أفضل “*Her kim cuma günü abdest alırsa ne âlâ eder, hele iğtisâl ederse o daha efdal olur*” {HM20436 İbn Hanbel, V, 15.} hadisi adem-i vücûbu sarahaten beyan eder. Vâkıa bu hadis hep zayıf olan tariklerden rivayet edilmişse de hadîs-i zaîfin tarikleri taaddüt ederse kuvvet kesbeder. Bu hadis için Tirmizî “hasen” bile demiş. İbn Mâce’nin Ebû Hüreyre hadisinde de, من توضأ فأحسن الوضوء ثم أتى الجمعة فدنا وأنصت واستمع غفر له ما بينه وبين الجمعة الأخرى وزيادة ثلاثة أيام ومن مس الحصى فقد لغا “*Her kim abdeste davranıp abdestini noksansız aldıktan sonra cuma namazına gelir ve imama yaklaşıp sesini çıkarmaz, hutbeyi dinlerse hem o cuma ile diğer cuma arasında, hem de fazla olarak üç gün daha içinde vâki olacak günahları* (yani sagāiri) *mağfiret olunur. Her kim de yerde çakıl taşlarına uzanıp kendini meşgul ederse lağvetmiş olur*” {İM1090 İbn Mâce, İkāmetü’s-salavât, 81.} buyurulmuştur ki, bunda gusül sözü olmayıp yalnız abdestten bahsedilmiştir.

İmam Şâfiî'nin istihbâb delili de pek kuvvetlidir. O, Buhârî'deki İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisi ile istidlâl eder. İbn Ömer diyor ki, bir defa Ömer b. Hattâb cuma günü (minber üstünde) dinelip hutbe irat ettiği esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından ve muhâcirîn-i evvelînden bir zat –ki Osman b. Affân radıyallahu anh olduğunda ittifak vardır– mescide girdi. Ömer (teahhurundan dolayı müşârün ileyhi tevbîh ve inkâr kastıyla) ona savt-ı bülend ile "Bu saat ne saatidir?" diye sordu. O da, "Meşgul idim. Evime geldim gelmedim, derken ezanı duydum, ancak bir abdest alabildim" dedi. Bunun üzerine (Ömer inkârı daha ziyade teşdîd ederek), "Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin guslü emrettiklerini bilip dururken yalnız abdest ile kalmak hâ!" dedi. ilh.. {B878 Buhârî, Cum'a, 2.} Ebû Hüreyre radıyallahu anhın da yine Buhârî'de bu kıssayı müeyyid daha muhtasar bir rivayeti vardır. Ömer radıyallahu anhın sonraki tevbîhi İmam Mâlik'in mezhebini takviye ederek cuma guslünün vücûbuna delâlet edebilirse de İmam Şâfiî bu guslün ihtiyara bağlı bir fazilet olup hakikaten vâcip olmadığına aynı kıssayı delil addetmiştir. Zira bu emrin vücûb için olduğu gerek Ömer gerek Osman gerekse mescid-i şerifte hazır olan diğer sahâbe-i kirâm radıyallahu anhüm hazerâtınca mâlûm olaydı Hazret-i Ömer tevbîh ile iktifa etmez de, "Hemen dön, iğtisâl et" derdi. Hazret-i Osman'ın ise o gün cuma guslü için hânesine avdet ettiğine dair hiçbir tarikten rivayet yoktur.

Elhâsıl bu hadîs-i şerifte emredilen gusül, istînân ve mess-i tîbin üçü de cemaate bedenin râyiha-i kerîhesiyle ezâ vermemek hikmetine mebnî olup gusül, diğer ikisinden daha müekked bir emr-i müstehabdır. Hatta İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mugaffel radıyallahu anhümün bunlarla da iktifa etmeyip giyecekleri elbiseyi hoş kokularla tecmir ettikleri yani tütsüledikleri menkuldür. Tâbiînden Muâviye b. Kurre, Müzeyne kabilesinden böyle yapan otuz zata yetişmiş olduğunu söyler.

Acaba cuma guslü seferde de müstehap mıdır? Abdullah b. Hâris radıyallahu anhümâ ile tâbiînden Talk b. Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır, Talha b. Musarrif'e göre seferde de iğtisâl edilmelidir. Eimmeden İmam Şâfiî ile Ebû Sevr'in de mezhebince bu müstehaptır. Hatta İmam Şâfiî, "Bu guslü –suyu bir dinar mukabilinde tedarik etmek lâzım gelse de– seferde de, hazarda da terketmiş değilim" demiştir. Seferde istihbâbına kāil olmayanlar meyanında ise Abdullah b. Amr radıyallahu anh ile tâbiînden Alkame, Esved b. Yezîd en-Nehaî, İyâs b. Muâviye, Nâfi' b. Cübeyr, İbn Mut'im ve Kāsım b. Muhammed'in isimleri zikrediliyor. Tâvûs ile Mücâhid'in istihbâba kāil olduklarına da, olmadıklarına da dair rivayet vardır.

480

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ مَنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غُسْلَ الْجَنَابَةِ ثُمَّ رَاحَ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشًا أَقْرَنَ وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ دَجَاجَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَيْضَةً فَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ حَضَرَتِ الْمَلَائِكَةُ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) buyurdu ki: "Her kim cuma günü cenâbet guslü ile iğtisâl ettikten sonra[9] (ilk saatte[10] cuma namazına) giderse[11] bir deve, ikinci saatte giderse bir sığır, üçüncü saatte giderse (sağlam) boynuzlu bir koç, dördüncü saatte giderse bir tavuk, beşinci saatte giderse bir yumurta kurban etmiş gibi (sevaba nâil) olur.[12] İmam (hutbeye) çıkınca da melekler zikri (yani hutbeyi) dinlemek için (mecliste) hazır bulunurlar."[13] {B881 Buhârî, Cum'a, 4.}

………

9 Cenâbet guslü ile iğtisâl, keyfiyeti o gusle müşâbih gusül mânasına olup yoksa cünüp kimseye vâcip olmuş gusül gibi hükümde yani vücûbda ona benzeyen demek değildir. Maahâzâ bazıları vech-i şebehi hükümde bulup ve musallînin helâl ve haramda gözü kalmaksızın rahat ve sükûn-ı nefs ile cumaya gidebilmesi için baʻdeʼl-muvâkaa iğtisâl maksut olduğunu söylüyor ve sünen-i erbaada mervî Evs b. Ebû Evs radıyallahu anh hadisi ile istişhâd ediyorlar. Bu hadîs-i şerife, من غسل duhây غسّل يوم الجمعة واغتسل ثم بكّر وابتكر مشى ولم يركب ودنا من الإمام واستمع ولم يلغ كان له بكل خطوة عمل سنةٍ أجر صيامها وقيامها "*Her kim, cuma günü ehliyle muvâkaa edip iğtisâl eder, sonra mescide gitmeye davranıp hutbenin evveline yetişir ve yaya gidip hayvana binmez ve imama yakın oturup dinler ve hutbenin sonuna kadar lağvetmez yani lakırdı etmez veya dinlemekten başka bir işle meşgul olmazsa attığı her adıma mukabil sıyam ve kıyamı dahil olarak bir senelik ecre nâil olur*" {D345 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} buyurulmaktadır. Gasele ile gasseleyi muhaddisler bununla tefsir etmişlerdir.

10 "İlk saatte" kaydını sıyak ve sibaka nazaran ilâve etmek lâzımdır. Zaten hadisin موطأ daki rivayetinde في الساعة الأولى lafzı vardır.

11 Buradaki "giderse" metindeki راح nın tercemesidir. رواح zevalden sonra gitmek mânasınadır. Nitekim غدو de zevalden evvel gitmeye denir. Bu mânaya göre mevzubahis olan تبكير yani namaza erken davranma saatlerinin mebdei zeval vakti olmak lâzım gelir. Nitekim İmam Mâlik ile Şâfiîler'den Kadı Hüseyin ve İmâmü'l-Haremeyn buradaki saatlerin ba'de'z-zevâl kısa kısa lahzacıklardan ibaret bulunduğuna kāil olmuşlardır. Lâkin cumhûr-ı ulemâ cumaya tebkirin evvel-i nehârda başladığına kāillerdir. Eimme-i lugattan Ezherî'nin revâhı tefsir edişi de cumhurun bu mezhebine muvâfık düşmüştür: Gece ile gündüzün herhangi saatinde vâki olan gidişe "revâh" denilebilir. Hadis ile ma'nâ-yı hadîsin muktezâsına muvâfık olan tefsir de budur. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin zeval ile beraber cumaya çıkmak mu'tâd-ı şerifleri idi. Binaenaleyh bu saatlerin de zevalden evvel olması iktiza eder ve zevalden sonra cumaya gidenlerin burada zikredilen faziletlerden nasibi olmamak lâzım gelir. İbn Cüreyc'in rivayetinde راح yerine غدا denilmesi de cumhurun verdiği mânayı takviye eder. Bundan başka her saate ait faziletin ayrı ayrı tâdât buyurulması da erken davranılıp ilk saffa geçilmek ve cumaya intizaren nevâfil ve ezkâr ile iştigal edilmek içindir.

Bu saatlerin miktarı nedir? Tulû-ı fecirden zevale kadar olan zamanın her altıda biri birer saattir. Nitekim Nesâî, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, "*yevm-i cum'a on iki saattir*" {N1390 Nesâi, Cum'a, 14.} buyurduklarına dair bir hadis rivayet etmektedir. İlm-i mîkāt erbâbına yani takvimcilere göre ise, tulû-ı şemsten zevaline kadar olan zamanın altıda biri bir saattir. Her iki mebdein de birinci saate mebde olduğuna dair İmam Şâfii'den bir kavil rivayet ediliyor.

Lâkin, Mâverdî, “Mescide gitmeden evvel iğtisâl edip hazırlanmaya vakit kalmak için ikinci rivayetin esah addedilmesi iktiza eder” der. Şâfiîler’den Râfiî ise bu saatler, günün yirmi dörtte bir cüzü mânasına olmayıp murat yalnız tertîb-i derecât ile sâbıkın mesbuk üzerine faziletini beyandan ibaret olduğunu söyler. Yine Şâfiîler’den Saydelânî, تبكير in Buhârî ile Müslim rivayetlerinde تهجير lafzıyla ifade edildiğine bakarak ilk saatin irtifâ-ı nehâr başlangıcı olan kuşluk vaktinin evvelinden başladığına kāil olmuştur. Filhakika gün ortası demek olan حجيره nin mebdei ise lugaten kuşluktan başlar.

12 Zevalden evvelki saatler altı iken burada yalnız beşine terettüp eden fazilet zikir buyurulmuş. Nesâî’deki bir rivayette ise tavuk ile yumurta arasında bir de serçe kurban etmek faziletini bahşeden bir mertebe daha zikredilmiş. Buhârî râvilerinden birinin bunu unutmuş olmak ihtimali vardır. Unutulmuş bir mertebe yoksa altıncı saat, imamın hutbeye çıktığı saat itibar edilmek lâzım gelir.[d] *Sahîh*’in rivayetine nazaran Ebû Hüreyre, ومثل المهجر كمثل الذي يهدي بدنة “*Müheccir yani hacirede gelen,* (yahut alelıtlak gelen) *bir deve kurban etmiş kimse gibidir...*” {B929 Buhârî, Cum’a, 31.} diye rivayet etmiştir.

13 Müslim'in rivayetinde, إذا كان يوم الجمعة كان على كل باب من أبواب المسجد ملائكة يكتبون الأول فالأول. فإذا جلس الإمام طووا الصحف وجاؤا يستمعون الذكر. "*Cuma günü olunca mescid kapılarının her birinde birtakım melekler, girenleri sıralarıyla yazarlar, imam minbere çıkıp oturunca derecât-ı fazîleti sebte mahsus olan sahîfeleri yani defterleri, dürüp hutbeyi dinlemeye gelirler...*" {M1984 Müslim, Cum'a, 24.} *Müsned-i Ahmed*'in Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde, فإذا أذن المؤذن وجلس الإمام طويت الصحف فدخلوا المسجد يستمعون الذكر "*Müezzin ezanı okuyup imam minber üzerinde oturunca sahîfeler dürülür ve melekler mescidin içine girip hutbeyi dinlerler*" {Kaynakta "الإمام" kelimesinden sonra "على المنبر" ifadesi yer almaktadır. HM11791 İbn Hanbel, III, 81.} diye vârit olmuştur. Ebû Nuaym'in *Hilye*'de İbn Ömer radıyallahu anhümâdan olan rivayetinde bu meleklerin حفظة denilen melekler olmadıkları ve ellerindeki suhuf-ı aklâmın nurdan olduğu zikredilmiştir. Ebû Ümâme radıyallahu anhın *Müsned-i Ahmed*'deki rivayetinde melâikenin mescid kapılarında cumaya gelenleri sıra ile yazdıkları haber verildikten sonra, والحفظة لا يفارقون من وكلوا عليهم "*Halbuki hıfza müvekkel oldukları kimselerin yanlarından ayrılmazlar*" {Bu lafızlar Müsned'de yer alan rivayetin (HM22597 İbn Hanbel, V, 259.) sonunda tespit edilememiştir. Zikri geçen hadisin izahı sadedinde Aynî'de yer almaktadır. Aynî, Umde, VI, 173.} buyurulmuştur. Melâike-i kirâmın dürdükleri sahîfeler cumaya mübâderete müteallik fezâil suhufundan ibaret olup yoksa hutbeyi dinlemek, namaza yetişmek, zikir, dua, huşû gibi husûsata taalluk eden fazâili hafaza-i kirâm yine yazarlar. Nitekim İbn Mâce rivayetinin sonunda فمن جاء بعد ذلك فإنما يجيء لحق الصلاة "*Bundan sonra gelen artık yalnız namazın ecrini almak için gelmiş olur*" {İM1092 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 82.} ziyadesi de vardır.

İbn Huzeyme'nin Abdullah b. Amr radıyallahu anhümâ rivayetinde imam selâm verdikten sonra melâike evvelce erkenci olarak tanıdıkları bir kimseyi cemaat içinde görmedikleri takdirde, "Acaba filânı bugün namazdan alıkoyan nedir?" diye soruştuktan sonra, اللهم إن كان ضالًا فاهده. وإن كان فقيرًا فأغنه. وإن كان مريضًا فعافه "İlâhî! O kulun sapıtmış ise hidayet ver, fakir düştüyse ganî kıl, hasta olduysa şifâ ver" {İbn Huzeyme, Sahîh, III, 134, no: 1771.} duasında bulunurlar diye mezkûrdur. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da bu meâlde, fakat daha mufassal bir rivayet vardır.

Cumaya erken davranmak cemaatin zimmetine terettüp eden bir vazifedir. İmamın ise aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ile Hulefâ-yi Râşidîn'e tebaan hutbe vaktine kadar taahhür etmesi mesnundur.

[d̲] Hadîs-i şerifteki tavuk, yumurta kurbanı gibi tabirler hakikate mahmûl değildir. Belki cuma namazına önden gidenler arasındaki ecr ü sevap derecelerini ve bunlar arasındaki mânevî farkları zihinlere kolayca yerleştirmek için her nevi fikrî seviyelere hitap edilmiş bir temsilden ibarettir (K.M.).

481

•.•.•

عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَا يَغْتَسِلُ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَيَتَطَهَّرُ مَا اسْتَطَاعَ مِنْ طُهْرٍ وَيَدَّهِنُ مِنْ دُهْنِهِ أَوْ يَمَسُّ مِنْ طِيبِ بَيْتِهِ ثُمَّ يَخْرُجُ فَلَا يُفَرِّقُ بَيْنَ اثْنَيْنِ ثُمَّ يُصَلِّي مَا كُتِبَ لَهُ ثُمَّ يُنْصِتُ إِذَا تَكَلَّمَ الْإِمَامُ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى.

TERCÜMESİ

Selmân-ı Fârisî radıyallahu anhtan:[14] Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Hiçbir kimse yoktur ki, cuma günü iğtisâl edip elinden geldiği kadar paklandıktan[15] ve (başını ve sakalını tarayıp kullandığı) yağından yağlandıktan,[16] yahut evindeki kokudan süründükten sonra[17] (hânesinden mescide) çıksın,[18] yanyana oturan iki kimsenin arasını açmasın,[19] daha sonra (Hak Tealâ tarafından) ona takdir edildiği kadar namaz kılsın,[20] daha sonra da imam söze başlayınca (namaz bitinceye kadar)[21] sesini kessin de o cuma ile öteki cuma arasındaki günahları mağfur olmasın."[22] {B883 Buhârî, Cum'a, 6.}

....

RİVAYETLER

Diğer rivayette, من طهر yerinde من الطهر, أو يمس yerinde ثم, ويمس, ينصت yerinde ثم انصت vârit olmuştur.

14 Ebû Abdullah Selmân-ı Fârisî radıyallahu anh aslen İranlı'dır. Eski ismi –bâ-i meksûre ile– مابه olup pederi de İran dihkanlarından بود yahut بوذخشان isminde biri idi. Taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden kendisine "Selmânü'l-hayr" lakabı verilmiştir. Nesep zikrederek anılmak istenildiğinde de "Selmân İbnü'l-İslâm" denir.

Müşârün ileyh gençliğinde Mecûsî iken dîn-i hak aşkı ile âbâ ve ecdadının dinini terkedip ibtidâ nasrâniyeti kabul etmiş ve Ehl-i kitabın intizar edip durdukları Nebî-i Âhirzemân'ın şems-i hidâyeti Arabistan ufkundan nerede ise tulû edeceğine dair ruhbanın tahmînatına itimaden o nûr-ı hüdâya tâbi olmak belki bana nasip olur ümîd-i hâlisi ile oralara gitmeye davranırken refakatlerine dahil olduğu tâcirlerin hıyanetiyle köle olarak Medine yahudilerinden birine satılmıştır. Lâkin teharrî-i hak ve hakikat babındaki hulûs-ı niyeti indallah mükâfatsız kalmadı ve Hakk'ın takdîr-i hidâyetbahşâsı Medine'de kaydıesârete giriftar olmak felâketini bîbahâ bir nimete kalbeyledi. Zira tam rikkıyet angaryaları altında vücut yıprattığı sırada hicret-i seniyye vukua geldi ve hâtemü'n-nebiyyîn ve rahmeten li'l-âlemîn efendimize ait olarak rahiplerden evvelce öğrenip bellediği alâmâtı müşahede edince hemen iman edip bilâhare o kenz-i rahmet efendimizin lutf-ı muâveneti sayesinde hürriyetini istirdat ile havass-ı ashâb zümresine iltihak etmiştir. Bedir ile Uhud gazâlarında bulunmaya yahudi elinde esareti mâni oldu ise de Hendek'ten itibaren bütün meşâhid ve gazavâtta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden ayrılmadığı gibi Şam ile Irak fütuhatının hemen hepsine de ihtiyar haliyle iştirak etti. Ahzâb Vak'ası'nda Medine'yi düşman hücumundan kurtarmak için etrafına hendek kazılmasını tavsiye eden de odur.

Birçok sahâbenin, ezcümle Enes, Kâ'b İbn Ucre, İbn Abbas ve Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhümün kendisinden rivayetleri vardır.

İran'ın fethinden sonra Ömer radıyallahu anh tarafından kisrâların pâyitahtı olan Medâyin'e vali nasbolunmuş ve 35 senesinde Medâyin valisi iken rahmet-i rahmâna kavuşmuştur. Medâyin harabelerine elyevm Bağdatlılar'ca "Selmân pâk" namının verilmesi orada medfun olduğundandır.

Kendisine “İbnü’l-İslâm” denilmesine sebep şu vak‘adır: Sa‘d b. Ebû Vakkās radıyallahu anh ile aralarında ârızî bir kızgınlık olmuş. Bu şekerrenklik esnasında bir gün mecliste beraber otururlarken Hazret-i Sa‘d birkaç kişiye nesebini sorduktan sonra, Selmân’a dönüp –hasep ve nesebi mâruf eşraftan bunca ashap arasına sığınmış vaziyette olduğunu îmâ ve bu cihetten biraz mahcup etmek niyyetiyle olacak– “Sen de nesebini söyle” demiş. Selmân da hemen, “İslâm’a dahil olduktan sonra nesep falan aramam. Lâkin Selmân İbnü’l-İslâm’ım” cevâb-ı savâbını vermiş. O mecliste hazır olan Ömer radıyallahu anhın da Sa‘d’a canı sıkıldı ve “Bütün Kureyş bilir ki pederim Hattâb, zamân-ı Câhiliye’de Kureyş’in en azizi idi. Böyle iken ben işte İbnü’l-İslâm olan Selmân’ın kardeşi Ömer İbnü’l-İslâm’ım” dedi.

İbtidâ-i İslâm’da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gerek Mekke’de iken gerek Medine’yi teşrif buyurduktan sonra beyne’l-ashâb “muâhât” yani kardeşlik tesis buyurdukları ve onları ikişer ikişer kardeş ettikleri mâlûmdur. Selmân-ı Fârisî radıyallahu anh da Ebü’d-Derdâ radıyallahu anh ile kardeş edilmişti. 934. hadiste görüleceği üzere nevâfil-i ibâdâta dair ikisi beyninde tehaddüs eden ictihad ihtilâfında aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Selmân’a hak vermişlerdir. İbn Sa‘d’ın bu münasebetle rivayet ettiği لقد أشبع سلمان علمًا “*Selmân’a doyasıya ilim verilmiştir*” {İbn Sa‘d, et-Tabakāt, IV, 63.} hadîs-i şerifi müşârün ileyhin kemâl-i ilmine hüccet olduğu gibi kisrâların mülkünü idareye memur edilmişken fakrı ihtiyar etmesi de zühd-i tâmmına şahittir. *Müsned-i Ahmed*’deki rivayete göre Hasan-ı Basrî demiş ki: Selmân dem-i ihtizâra geldiği zaman, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dünya nimetlerinden kanaat edeceğimiz miktarın ancak bir yolcu azığı kadar olması için bizimle ahdetti de biz bu ahde sâdık kalamadık diye ağladı. Halbuki vefatından sonra muhallefâtına baktık bıraktığı malın kıymeti çıka çıka yirmi bu kadar, yahut otuz bu kadar dirhem çıktı. {HM24112 İbn Hanbel, V, 438.}

Kıssa-i İslâm'ı da şâyân-ı ibrettir. *Müsned-i Ahmed*'deki rivayete nazaran İbn Abbas radıyallahu anhümâya kendisinin naklettiğini biz de teberrüken velev muhtasar olsun nakledelim. Diyor ki: "Ben İsfahan ahalisinden ve جي denilen karyeden neşet etmiş bir Fârisî idim. Pederim karyenin dihkanı yani beyi, ağası idi. Fart-ı muhabbetinden beni evde kız hapseder gibi hapsederdi. Mecûsîlik'te o kadar ileri gitmiştim ki âteşkedenin hıfz ve harâsetini bile deruhte ettim. Hiçbir an ateşin sönmesine meydan vermezdim."

"Babamın büyük bir çiftliği vardı. Bir gün yapı ile meşgul olduğundan çiftliğe kendi yerine beni gönderdi. Giderken yolda bir hıristiyan kilisesi gördüm. Dünyada neler olup bittiğinden bîhaber toy bir çocuk olduğumdan seslerini dışarıdan işittiğim bu insanların ne yaptıklarını görmek merakıyla içeriye girip namazlarını seyrettim. Pek hoşuma gitti ve o dini kendi dinimden daha güzel buldum. Akşama kadar orada kaldım, çiftlik işini aklıma bile getirmedim. Oradakilere, 'Bu dinin aslı nerededir?' diye sordum. 'Şam diyarındadır' cevabını verdiler. Babam beni hayli aratmış bulduramamıştı. Eve geldiğimde macerayı kendisine anlattım. Beni yeni dinimden vazgeçirmek için çok çalıştıysa da ben fikrimde ısrar ettiğimden ayağımı bukağılayıp evde hapsetmekten başka çare bulamadı. Ben ise görüştüğüm hıristiyanlara, 'Şayet Şam'a gidecek bir hıristiyan ticaret kafilesi olursa bana bildiriniz' diye haber saldım. Hâsılı babamın evinden kaçtım ve böyle bir kafile ile beraber Şam diyarına gittim. 'Bu dinin en ileri geleni kimdir?' diye soruşturdum. Kilisedeki piskoposu haber verdiler. Yanına girdim ve dinlerini kabul ettiğimi, kendisine hizmet edeceğimi ve beraberce namaz kılmak istediğimi söyledim. O da 'peki' dedi."

"Adamcağız fena bir kimse imiş. Bir taraftan cemaati sadakaya tergīb, bir taraftan da biriken emvâl ve eşyayı fukaraya vermeyip kendisi için iddihar ediyordu. Böylelikle yedi küp dolusu altın ve gümüş toplamıştı. Bundan dolayı kendisine pek ziyade buğzum vardı. Vefatında defni için gelenlere hakîkat-ı hâli anlatıp hazinesinin yerini gösterdim. Aleyhinde söylediklerim sabit olunca kızdılar ve defninden imtina ederek ölüsünü salbedip taşa tuttular."

“Onun yerine sâlih bir zat geldi. Salavât-ı hamsi kılan müslümanlar haricinde ondan daha faziletli, onun kadar dünyayı hiçe sayar, onun kadar âhirete âşık, gece gündüz ibadete münhemik hiçbir kimse görmedim. Kendisini pek sevdim. Hayli zaman beraberinde bulundum. Vefat edeceği vakit, ‘Senden sonra ben kime mülâzemet edeyim, ne yapayım?’ diye sordum. Dedi ki: ‘Evlât, bugün ortalık girdâb-ı helâk içinde. Dîn-i hakkı tebdil ve dinin evâmir ve nevâhîsinden çoğunu terkettiler. Yalnız Musul’da filân vardır. Benim tuttuğum meslek onda da var. Ona git’ diye vasiyet etti.”

“Vefat etmesi üzerine Musul’a gidip halimi arzettim. ‘Yanımda dur’ dedi. Onu da evvelkisi gibi pek hayırlı, sâlih bir zat buldum. Lâkin çok sürmedi. O da firâş-ı ihtizâra yatınca ondan da vefatından sonra mülâzemet edebileceğim bir zatı tavsiye etmesini niyaz ettim. O, Nusaybin’deki bir zatı haber verdi. Ona da gittim ve diğer iki arkadaşı gibi sâlih buldum. Az zaman sonra o da vefat etti. Vefatından evvel de Ammuriye’de (Anadolu’da Sivrihisar) bir zatı bana tavsiye etti.

Evvelki üç dindaşının mesleğinde olan o zata da mülâzemet ettim. O esnada davar ve sığır olarak biraz da mal edindim. Maraz-ı mevtinde ona da kimin yanıma gitmemi vasiyet edeceğini sordum. Cevaben, ‘Oğlum, dünyada artık bizim mesleğimiz üzerine hiçbir kimseyi tanımıyorum ki ona git diyeyim? Lâkin dîn-i İbrâhim ile ba‘solunacak peygamberin zuhuru pek ziyade yaklaşmıştır. O peygamber Arap toprağında zuhur edecek ve iki taşlık arasında kâin bir yere hicret edecektir. Bu iki taşlığın arası nahlistandır. O peygamberin de bazı alâmetleri vardır. Ezcümle hediyeden yer, sadakadan yemez, iki küreği arasında hâtem-i nübüvvet vardır. Çaresini bulur, o diyara gidebilirsen git’ dedi ve vefat etti.”

“Ondan sonra Ammuriye’de ne kadar oturdumsa oturdum. Derken Benî Kelb kabilesinden ticaret için oraya gelmiş birkaç kimseye rastgeldim. Kendilerine, ‘Size şu sığırlarla koyunlarımı vereyim de beni Arap diyarına götürün’ dedim. ‘Peki!’ dediler. (Şam cihetinden Medine’ye yakın) Vâdilkurâ’ya geldiğimizde A‘râbîler bana zulmedip köle diye bir yahudiye sattılar. Yahudinin yanında kaldım, oradaki hurmalıkları görünce ‘Acaba Ammuriye’deki zatın bana vasfettiği yer burası mıdır?’ diye ümide düştümse de nefsim pek de mutmain olmadı. Derken günün birinde Benî Kurayza’dan olan sahibimin bir amcazadesi Vâdilkurâ’ya geldi ve beni satın alıp Medine’ye götürdü. Medine’yi görür görmez Ammuriye’deki zatın vasfına göre hemen tanıdım.”

“Medine’de ikametim sırasında Allah celle ve alâ hazretleri de Nebî-i Kerîm’ini ba‘s buyurmuştu. Lâkin Mekke’de bulundukları müddetçe rikk u esaretin bana tahmil ettiği bâr-ı meşakkat ve meşguliyet yüzünden kendilerinden bahsedildiğini hiç işitmemiş bulunuyordum. Sonra Medine’ye hicret buyurdular. Yine haberim olmadı. Derken günün birinde bir hurma ağacının üstünde sahibimin hesabına ben çalışır, sahibim de ağacın altında otururken, amcazadelerden biri gelip, ‘Yahu! Benî Kayle’nin (ensarın mensup oldukları Evs ile Hazrec kabilelerinin mecmûuna verilen isim bu idi) Allah belâlarını versin! Mekke’den yanlarına gelip peygamber dedikleri bir kimsenin bugün Kubâ’da başına toplanmış bulunuyorlar’ dedi. Ben, bu sözü işitince hummaya tutulmuş gibi titredim, az kalsın sahibimin üzerine yıkılıp düşecektim. Amcazadesine, ‘Ne dedin? Ne dedin?’ diyerek ağaçtan indim. Sahibim kızdı ve ‘Bundan sana ne? Sen işine bak’ diyerek bana şiddetli bir tekme vurdu. Ben ise ‘Bir şey yok. Yalnız onun ne dediğini anlamak istedim’ dedim.”

“Biraz yiyecek biriktirmiştim. Akşam olunca onu alıp Kubâ’ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin huzuruna gittim ve ‘İşittim ki sen sâlih bir zatsın, yanında da fakir kimsesizler varmış. Şuncağızı sadaka için saklamıştım. Buna sizi başkalarından ehak görüyorum’ deyip elimdeki nevâleyi takdim ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, ‘*Yiyiniz*’ diye emrettiyse de kendisi mübarek elini çekti ve yemedi. Kendi kendime, ‘Bu, bir’ dedim.”

“Döndüm. Yine az bir şey tedarik etmeye başladım. O zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Medine’yi artık teşrif buyurmuşlardı. Huzûr-ı âlîlerine gelip, ‘Sadakadan yemediğini gördüm. Bu ise sana ikramen hazırlanmış bir hediyedir’ dedim. İşte ondan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tenâvül buyurdular ve ashab-ı kirâma birlikte yemelerini emrettiler. Kendi kendime, ‘Bu, iki’ dedim.”

“Daha sonra bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem بقيع الغرقد da iken yanına geldim. Sahâbeden birinin cenazesi dolayısıyla orayı teşrif etmişlerdi. Üzerlerinde iki ehram olduğu halde ashâb-ı kirâmlarıyla birlikte oturuyorlardı. Selâm verdim ve Ammuriye’deki zatın haber verdiği üzere arkalarındaki hâtem-i nübüvveti acaba görebilir miyim diye hemen arka taraflarına geçtim. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de o tarafa geçmemden bir alâmet aradığımı teferrüs buyurup hemen ridâ-yı şeriflerini sıyırdılar. Hâtem-i nübüvveti gördüm, tanıdım ve üzerine kapanıp ağlamaya başladım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, ‘*Bu tarafa dön*’ buyurdular. Karşı taraflarına geçtim ve sana, ey İbn Abbas, anlattığım gibi başımdan geçeni arzettim. Benim bu kıssamı ashabının işitmiş olmaları Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin pek hoşuna gitti. Zencîr-i esâret ayaklarımı bağladı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Bedir ve Uhud’da bulunmak nimetlerini elden kaçırdım.”

“Günün birinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, ‘Selmân, kendini mükâtebeye bağla!’ diye ferman buyurdular. Sahibim ile –çukurlarını da kazarak– üç yüz (diğer bir rivayete nazaran beş yüz) hurma ağacı dikmek ve kırk okka (yani dört yüz dirhem) altın vermek şartlarıyla mükâtebe ettim (yani bunları yapınca ben âzat olacaktım). Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâb-ı kirâma, ‘*Şu kardeşinize yardım ediniz*’ buyurdular. Yardım başladı. Kimi otuz, kimi yirmi, kimi on beş, kimi on fidan, hâsılı herkes elindeki mevcudu nisbetinde bana yardımda bulundu. Üç yüz (yahut beş yüz) fidanı hazırlayınca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, ‘*Selmân! Şimdi artık git de bu fidanlar için çukurları kazmaya başla. İşini bitirince bana gel ki onları ben dikeyim*’ buyurdular. Kazmaya başladım. Arkadaşlar da bana yardım ettiler, işimizi tamamlayınca gelip haber verdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benimle beraber orayı teşrif ettiler. Artık fidanları biz yanaştırıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek eliyle yerine koyuyordu. Selmân’ın nefsi yed-i kudretinde olan Allahü azîmüşşâna kasem olsun ki, o fidanların bir tanesi kurumadı (öteki rivayette, yalnız birini ben dikmiştim, işte ondan mâadası hep tuttu). Sahibime karşı olan hurma ağaçları borcumu ödemiş oldum. Zimmetimde yalnız mal kalmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gazâların birinden altından tavuk yumurtası kadar bir şey getirmişlerdi. Avdetlerinde ‘*Mükâtep olan Fârisli ne yaptı? Nerede?*’ diye sual buyurmuşlar. Çağırıldım. ‘*Selmân! İşte al da üzerinde kalan borcu öde*’ buyurdular. ‘Yâ Resûlellah! Bu kadarcık şey benim borcuma nereden yetecek?’ dedim (öteki rivayette, o altın parçasını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek dili üzerinde çevire çevire gezdirdi ve), ‘*Hele sen bunu al! Allah senin borcunu öder*’ buyurdu. Altın parçasını aldım ve alacaklarıma o parçadan tarta tarta altın verdim. Selmân’ın nefsi kabza-i kudretinde olan Allah’a kasem olsun ki, onlara ondan kırk okka altın tartıp haklarını eksiksiz olarak verdim ve âzat edildim. Ondan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Handek’te bulundum ve onunla hiçbir gazâda bulunmayı fevtetmedim, ilh...” {HM24138 İbn Hanbel, V, 441.}

Selmân-ı Fârisî hazretleri tendürüst ve bünyesi kavî bir zat idi. Medine etrafında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de birlikte olarak ashâb-ı kirâm hendek kazarlarken Selmân da çalışıyor ve on kişilik işi başarıyordu. Günde beş arşın derinliğinde on beş arşın yer kazıyordu. Gerek sıdk-ı îmânından gerek o günlerdeki azîm hizmetlerinden dolayı sahâbe-i kirâm hakk-ı velâsını paylaşamaz oldular. Muhâcirîn de, ensar da, "Selmân bizdendir" dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sözleri işitince, سلمان منا أهل البيت "*Selmân bizdendir, Ehl-i beyt'tendir*" {MK6040 Taberânî, el-Kebîr, VI, 212.} diye taltif buyurdular. رضي الله عنه وعنا به

Selmân-ı Fârisî radıyallahu anh muammerûndandır. Îsâ aleyhisselâma yetiştiğini iddia edecek kadar mubalağa edenler bile vardır. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin nakline göre Hâfız Zehebî demiş ki: "Müşârün ileyhin sinni hakkındaki akvâli araştırdım. İki yüz elliyi geçtiğinde ittifak edilmiş buldum. İhtilâfları yalnız iki yüz elliden sonrası hakkındadır. Sonra ben bu itikaddan rücû ettim. Anladım ki sekseni tecâvüz etmemiştir, ilh." Fakat Zehebî bu sonraki hükmün neye bina edilmiş olduğunu söylemiyor. Her ne hal ise ilm-i rivayet erbâbınca Selmân radıyallahu anhın 250 sene yaşadığında şek yoktur. Hatta 350 sene yaşadığına kāil olan da vardır. Lâkin müşârün ileyhin ba'de'l-İslâm olan ahvali tamamen mâlûm olmakla beraber daha evvelki zamanına ait mâlûmat ancak kendisinden rivayet edilmiş pek az şeyden ibaret olduğuna nazaran sinni hakkında umumun bu itikadı da pek metin bir esasa istinat edemez.

15 Tercümedeki, "paklan" تطهر tercümesidir ki maksut olan, bıyıkları ile tırnakları kesmek ve ânedeki kılları izâle etmektir. Bazılarınca gusülden murat bedeni yıkamak, tuhurdan murat da başını yıkayıp temiz esvap giymektir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ rivayetindeki ولبس من أحسن ثيابه "*Ve elbisesinin en güzellerinden birini giyerse*" {D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} ziyadesi, تطهر ün temiz giyinmek mânasını da ihtiva ettiğini gösterir.

16 Toz toprağa bulanmış, keçelenmiş, pejmürde saç ve sakalı yağlayıp taramak sünnettir.

17 Sünnetin muktezâsı herkesin kendine mahsus koku edinmesidir. Metindeki terdîdli أو يمس rivayetine nazaran bir kimsenin kendine has kokusu yoksa hiç olmazsa ehlinin kokusundan sürünsün demek olur (479. hadisin hâşiyesine de mürâcaat).

18 İbn Huzeyme rivayetinde إلى المسجد ziyadesi de vardır ki tercümede mânası kavis içinde gösterilmiştir.

Müsned-i Ahmed'in Ebü'd-Derdâ radıyallahu anh rivayetinde ثم مشى إلى الجمعة "*Sonra cumaya gitmek üzere yayan yürüsün*" {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.}, Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anh rivayetinde de ثم يمشي وعليه السكينة "*Sonra vakar ve sekîneti takınarak yürüsün*" {Metindeki "يمشي" ifadesi kaynakta "خرج" şeklindedir. HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} denilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşılıyor ki efdal olan cumaya yaya ve kısa adımlarla ağır ağır yürüyerek gitmektir. Cuma için hadis ile tavsiye buyurulan مشي , فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ [e] âyet-i kerîmesindeki sa'ye münâfî değil, onu müfessirdir فَاسْعَوْا "*Koşunuz*" nazm-ı celîli فامضوا "*Gidiniz*" ile tefsir edilmiştir. Nitekim Ömer radıyallahu anhın فامضوا diye okuduğu da rivayet olunmuştur.[f] Buradaki سعي'yı İmam Şâfiî عمد ile tefsir ve,

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى[h] وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى[g]

âyet-i kerîmeleriyle istişhâd eder. Bu rivâyâta nazaran binip gitmekten ise cumaya yaya gitmek efdaldir, meğer ki mescid uzak ve yaya gidildiği takdirde namaza yetişememek korkusu ola. Dönerken de yaya yürümek menduptur. Lâkin gidişteki yürüme daha müekked bir fazilettir.

19 Ara açmamaktan maksat: Yan yana oturan iki kimseyi sıkıştırıp ortalarına girmemek yahut üzerlerinden atlayıp ileriye geçmemektir. Her iki takdirde de onlardan biri sağa, diğeri sola çekilip yer ve yol vermekle ezâya uğramış olurlar. Bu da cemaat kesir yahut mescide geç gitmekle yahut geri saflarda yer varken ilk saflara geçmekle olur. Ebû Eyyûb el-Ensârî rivayetinde, ولم يؤذ أحدًا "*Hiçbir kimseye ezâ vermesin*" {HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} Ebü'd-Derdâ rivayetinde de, ولم يتخط أحدًا ولم يؤذه "*Ve hiçbir kimsenin üzerinden atlayıp kimseye ezâ vermesin*" {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.} denilmiş olduğundan gerek mescid-i şerifte gerek yollarda başkasına ezâ memnû ve metn-i hadisteki mağfiretin medâr-ı istihsâli olan şartları muhildir.

20 Ebü'd-Derdâ radıyallahu anh rivayetinde, وركع ما قضي له "*Allah ne takdir ettiyse o kadar namaz kılsın.*" {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.} Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anh rivayetinde ise فيركع إن بدا له "*Şayet içinden gelirse namaz kılsın*" {HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} buyurulmuştur. Bu rivayetlerin mecmûundan hutbe ile cuma namazından evvel kılınan namazların mesnûn olduğu anlaşılır.

21 İmam hutbe okurken cemaatin susmasına şer'an إنصات denir, "*İmam söze başlayınca*" demek "İmam hutbeye başlayınca" demektir. Bazı rivâyâtta, حتى يقضي صلاته "*İmam namazını bitirinceye kadar*" {İbn Huzeyme, Sahîh, III, 118, no: 1732.} denildiğine göre insâtın farziyeti imamın hutbeye şürûundan itibaren cuma namazından fâriğ oluncaya kadar devam eder. 480. hadisin hâşiyesindeki Evs İbn Ebû Evs radıyallahu anh hadisinde de, ودنا من الإمام فاستمع denilmiş olduğuna göre hutbeyi iyice dinleyebilmek için imama yakın bir yerde bulunmak da tavsiye buyurulduğu gibi birçok hadiste lağvi terketmek de tenbih olunmuştur. Terk-i lağv söz söylememekten eamdır. Zira lağv söz söylemekle olduğu gibi hiçbir lafız tefevvüh etmeksizin başka bir şey ile meşgul olmakla da olur. من مس الحصى فقد لغا {M1988 Müslim, Cum'a, 27.} hadisi buna delildir (479. hadisin hâşiyesi). Hutbeyi استماع yani dinlemek de farzdır. استماع 'ın إنصات 'tan farkı vardır. إنصات söz söylememektir, استماع ise söylenen söze kulak vermektir. İnsan münsıt olmaksızın –bir iki kelime söylediği, yahut havassı kavî olup da kendi söz söylerken söylenen sözleri de kaçırmadığı takdirde– مستمع olabilir. Kemal ise إنصات ile استماع 'ı cemetmektedir. Hutbeyi işitebilenin söz söylemesi Ebû Hanîfe ile Mâlik ve kavl-i kadîminde Şâfiî'ye göre haramdır. Bu hüküm, hatibe de şâmildir. Şu kadar var ki İmam Mâlik yalnız hatibin –yeni gelenlerin tehatti-i rikabdan men ü zecri gibi– namaza taallûk eden bir maslahat dolayısıyla söz söylemesini tecviz eder. Aynıyla bir insana hatibin tevcîh-i kelâm etmesi ve o insanın cevap vermesi de câizdir. Ömer ile Osman radıyallahu anhümâ kıssasında olduğu gibi. Şâfiî'nin kavl-i cedîdinde ise tekellüm haram değil mekruhtur. Ahmed b. Hanbel'in kavl-i meşhûruna göre hürmet yalnız müstemiin tekellümüne terettüp edip hatibe etmez. İmam Şa'bî ile Nehaî'ye göre vücûb-ı istimâ yalnız hutbe esnasında okunan Kur'an'a mahsustur.

Hutbeyi işitemeyecek kadar uzakta olana yine insât lâzım gelir mi? Cumhura göre işitiyormuş gibi lâzımdır. Nehaî, Ahmed b. Hanbel ve bir kavlinde Şâfiî'ye göre lâzım değildir.

Hulâsa, mev'ûd olan gufrânın medâr-ı istihsâli olan müstehaplar metin ile hâşiyedeki hadislere nazaran on üçtür: **1.** Cuma günü iğtisâl, **2.** Tetahhür, **3.** İddihan yani "yağlanmak", **4.** Güzel koku sürünmek, **5.** Mescide yaya gidip hayvana binmemek, **6.** Yürürken vakar ve sekînetle yürümek, **7.** Mescidde kimseyi kimseden ayırmamak, **8.** Terk-i ezâ, **9.** Hutbeden evvel nevâfil kılmak, **10.** Hutbeyi dinlemek için imama yaklaşmak, **11.** İnsât yani "ses çıkarmamak", **12.** Terk-i lağv, **13.** İstimâ.

Hadisin zâhiri, mevzubahis olan tekfîr-i zünûbun ancak bu umuru cem' ile hâsıl olacağını gösteriyor.

22 Öteki cumadan maksat: Kılınan cumadan sonraki de olabilir, evvelkisi de. Mağfiretin vuku bulacak zünûba şâmil olabilmesi لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ [i] âyet-i kerîmesiyle sabittir. Lâkin İbn Huzeyme'nin rivayetindeki ما بينه وبين الجمعة التي قبلها sarâhatinden mağfiretin zünûb-ı sâlifeye ait olduğu taayyün ediyor. İbn Hibbân rivayetinde üç günlük günahların mağfur olacağı zikrediliyor ki hasenatın on misli ile mükâfatlanması hikmetine müstenit bir lutf-ı ilâhîdir. Bunun nazîri olan bu beşâret de *Müslim*'de Ebû Katâde radıyallahu anhtan mervîdir. Bu haberde, صيام عرفة أحتسب على الله أن يكفر السنة التي قبله والسنة التي بعده "*Arefe gününün orucu Allah'tan umarım ki hem geçmiş hem de gelecek senenin günahlarına kefâret olsun*" {M2746 Müslim, Sıyâm, 196.} buyurmuştur. Mağfiret edileceği haber verilen günahlar *İbn Mâce*'de Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisindeki ما لم تغش الكبائر "*Kebâir irtikâp edilmemiş oldukça*" {İM1086 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 79.} kaydından mâlûm olacağı üzere sagāirdir. Maahâzâ bu hadîs-i şerifteki me'mûrâtın sagāiri tekfir etmesi kebâirden içtinâp ile meşrût olmakla beraber sagāirin kefâreti yalnız bu vesilelere de münhasır değildir. إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ "*Eğer siz nehyolunduğunuz şeylerin kebâirinden içtinâp edecek olursanız sagāirden olan seyyiâtınızı da sileriz*"[j] âyet-i kerîmesinin delâletiyle kebâirden içtinâp da seyyiât-ı sagîreyi mükeffirdir.

Birikmiş sagāiri olmayan kimsenin bu takdirlerde göreceği mükâfat ne olabilir? Rabb-ı kerîmin lutf-ı şâmilinden me'mûldür ki o nisbette kebâirini affetsin yahut bu mağfiret ile mütenasip sevap ve terfî-i derecât ile muâmele buyursun.

[e̱] el-Cum'a, 62/9.

[f̱] Hazret-i Ömer'in bu kıraatini Buhârî *Sahîh*'inde ("Kitâbü't-Tefsîr") rivayet ediyor. جصاص *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da bu kıraat, "İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve İbn Zübeyr'den de sabit olmuştur" diyor. Abdullah b. Mes'ûd لو قرأت فاسعوا لسعيت حتى يسقط ردائي der idi. Yani ben فاسعوا okumuş olsaydım; kıraatimle amel eder, cumaya öyle koşardım ki ridâm arkamdan düşerdi (K.M.).

[g] el-Leyl, 92/4.

[ẖ] en-Necm, 53/39.

[i̱] el-Feth, 48/2.

[j] en-Nisâ, 4/31.

482

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ ذَكَرُوا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ اغْتَسِلُوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاغْسِلُوا رُؤُسَكُمْ وَإِنْ لَمْ تَكُونُوا جُنُبًا وَأَصِيبُوا مِنَ الطِّيبِ فَقَالَ أَمَّا الْغُسْلُ فَنَعَمْ وَأَمَّا الطِّيب فَلَا أَدْرِي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Müşârün ileyhe, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, 'Cuma günü cünüp olmasanız da[23] yine iğtisâl edip başlarınızı yıkayınız,[24] bir miktar koku da sürününüz' buyurduklarını söylüyorlar. (Ne dersin?)" dediler.[25] (İbn Abbas cevaben), "Gusül (hakkında) evet, (böyle buyurduğunu bilirim) lâkin koku (hakkında) bir şey buyurduğunu bilmiyorum" dedi.[26] {B884 Buhârî, Cum'a, 6.}

....

23 Cuma günü cünüp olanın iğtisâl etmesi vâcip olduğu gibi olmayanın iğtisâl etmesi de mesnûndur. Ancak cünübün guslü cuma guslü makamına da geçer mi? Hanefiyye'ye göre cuma günü cenâbet niyetiyle gusleden kimsenin cuma guslünü de niyet etmesine hâcet yoktur. Şâfiiyye'ye göre gusülde her ikisini birden niyet etmelidir. Birinci kavil İbn Ömer, Mücâhid, Mekhûl, Süfyân es-Sevrî, Evzâî ve Ebû Sevr'den de menkuldür. Ahmed b. Hanbel'den iki kavil rivayet olunuyor: Bir rivayete göre cenâbet guslü umarım ki cuma guslünün de yerini tutsun, demiş. Şâfiiyye'den Müzenî ile Mâlikiyye'den Eşheb'in de kavilleri budur. Diğer rivayette de cuma guslü diğer guslü de niyet etmedikçe onun yerine geçmez demiş. İmam Mâlik'in de kavli budur.

24 Baş yıkamak gusülde dahil iken iğtisâle mâtuf olarak zikredilmesi atfülhâs alelâm nevinden bir tekittir. Guslün şanına ihtimam edip ve cuma guslünde meselâ saç örgülerini çözmeye hâcet yok vehmine düşmeyip tamam bir gusledilmesi emrolunuyor. Yahut iğtisâl mâlûm olan gusle, baş yıkamak da, başı iyice temizleyip ve saçları tarayıp yağlamak süretiyle pejmürdeliğini gidermeye mahmuldür. Nitekim diğer hadisler delâletiyle hepsi de me'mûrün-bihtir.

25 İbn Abbas radıyallahu anhümâdan bu suali soran, hadisi müşârün ileyhten rivayet eden Tâvûs'tur. Nitekim *Buhârî*'nin metnindeki rivayet قلت لابن عباسٍ ذكروا أن النبي صلى الله عليه وسلم suretinde sevkedilmiştir. "Söylüyorlar" ile tercüme ettiğimiz ذكروا 'nun fâili ile de sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bu emirlerini Tâvûs'a haber veren Ebû Hüreyre radıyallahu anh kastedilmiştir.

26 İbn Abbas radıyallahu anhümânın bu hadisteki "Güzel koku hakkında bir şey emrolunduğunu bilmiyorum" demesi, İbn Mâce'de Ubeyd b. Sebbâk tarikinden mervî olan âtîdeki hadîs-i merfûa münâfîdir. Bunda, إن هذا يوم عيدٍ جعله الله المسلمين من جاء إلى الجمعة فليغتسل. وإن كان له طيب فليمس منه. وعليكم بالسواك "*Şüphesiz bu, Allah'ın müslümanlara bayram kıldığı bir gündür. O halde her kim cuma namazına gelecekse gusletsin. Koku da varsa ondan biraz sürünsün. Bir de misvakı terketmeyiniz*" {İM1098 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 83.} buyurulmuştur. Lâkin bu tarikin isnadında cumhurun zayıf gördüğü Sâlih İbn Ebü'l-Ahdar bulunduğu için hadis zayıf addediliyor. Bâhusus Zührî de bu hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir. Zayıf görülen râvi Sâlih, şayet İbn Abbas radıyallahu anhümânın bu rivayetini hıfzederek nakletmiş ise sahâbî-i müşârün ileyhin *Buhârî*'de naklolunan sözü söyledikten sonra derhâtır edip rivayet etmiştir, yahut emir beraksolmuştur. Her halde kavî olarak sabit olan *Buhârî*'deki rivayettir.

483

•.•.•

عَنْ عُمَرَ ﵁ أَنَّهُ وَجَدَ حُلَّةً سِيَرَاءَ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ لَوِ اشْتَرَيْتَ هٰذِهِ فَلَبِسْتَهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلِلْوَفْدِ إِذَا قَدِمُوا عَلَيْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنَّمَا يَلْبَسُ هٰذِهِ مَنْ لَا خَلَاقَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ ثُمَّ جَاءَتْ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ مِنْهَا حُلَلٌ فَأَعْطَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مِنْهَا حُلَّةً فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَسَوْتَنِيهَا وَقَدْ قُلْتَ فِي حُلَّةِ عُطَارِدٍ مَا قُلْتَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنِّي لَمْ أَكْسُكَهَا لِتَلْبَسَهَا فَكَسَاهَا عُمَرُ أَخًا لَهُ بِمَكَّةَ مُشْرِكًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Ömer b. Hattâb mescidin kapısında (Utârid b. Hâcib'e ait satılık) ipekten bir hulle gördü.[27] "Yâ Resûlellah! (Keşke) bunu satın alsan da cuma gün(ler)i ve huzûr-ı (âlî)ne vefdler geldiği vakitler giysen!" dedi.[28] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bunu olsa olsa âhiretten nasibi olmayan kimse giyer" buyurdu.[29] Sonraları (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (onun gibi ipek) hulleler geldi ve Ömer b. Hattâb (radyallahu anh)a hullelerden birini bahşetti. Ömer (İbnü'l-Hattab), "Yâ Resûlellah! Bunu bana verdin. Halbuki Utârid'in hullesi için o buyurduğunu buyurmuştun" di(ye istifsârda bulun)du. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (cevaben), "Bunu ben sana giyesin diye vermedim ki!" buyurdu.[30] Ömer (İbnü'l-Hattab hulleyi alıp) Mekke'de (henüz) müşrik olan bir kardeşine verdi.[31] {B886 Buhârî, Cum'a, 7.}

....

RİVAYETLER

Buhârî'de, عن عبد الله بن عمران عمر بن الخطاب suretinde olup râvî-yi hadis Ömer değil, İbn Ömer radıyallahu anhümâ olarak gösterilmiştir. Kıssanın siyakı da hep ona muvafıktır. Binaenaleyh musannif burada sehvetmiş olduğu için tercümede rivayeti Abdullah b. Ömer'den diye gösterdim.

Buhârî nüshalarında hep رأى dir. وجد demekle müellif rivayet bilmânaya kaçmıştır.

Bazı nüshalarda tenvinsiz olarak izâfetle حلة سيراء .

Bir rivayette, يلبس الحرير .

Bazı rivayette, عمر بن الخطاب .

27 Utârid b. Hâcib, Benî Temîm rüesâsından ذو القوس "yay sahibi" lakabıyla mâruf olan zattır. Benî Temîm tarafından huzûr-ı âlî-yi risâletpenâhîye i'zâm edilen yetmiş, seksen kişilik kalabalık bir vefdin başında olanların biri idi.

Vâfid. Bir kavim tarafından bir hükümdar veya diğer siyasî büyük bir zatın nezdine bir gaye ve matlabı istihsal için gönderilen elçi gibi bir zata ıtlak olunur. Cem'i **vefd**dir ki, bugünkü tabirimizce "hey'et-i mahsûsa" demek olur. Benî Temîm –şair Mudârîler gibi– ancak dokuzuncu sene-i hicriyyede şeref-i îmâna nâil olmuşlardır. Daha evvelce iman etmiş olan Huzâîler'den Benî Kâ'b'ın sadakâtını yani zekâtını toplamak üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz Bişr b. Süfyân el-Adevî radıyallahu anhı göndermişlerdir. Hem süknâları olan Benî Temîm, komşularını sadaka vermekten menedip "Bir tek devenin buradan çıkmasına razı değiliz" dediler. Bişr'in avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uyeyne b. Hısn el-Fezârî radıyallahu anhı –içlerinde hiçbir muhaciri ve ensarı katmadıkları– elli süvari ile üzerlerine gönderdiler. O da herifleri apansızın baskına uğratıp ve on bir erkek, on bir veya yirmi bir kadın ve otuz çocuk esir edip Medine'ye döndü. Bu defa işte bu esirleri kurtarmak ve dîn-i İslâm hakkında tahkikatta bulunmak üzere Medine'ye gelmişlerdi. Hazârîler'in âdâb ve erkân-ı muâşeretinden bîhaber olan bu kabasaba bedevîler, haşin muameleleriye sûre-i Hucurât'ın baş tarafında Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalüttehâyâ efendimiz ile muhataba âdâbını tâlim eden âyât-ı kerîmenin nüzûlüne sebep oldular. Hatiplerini, şairlerini beraber getirmiş olduklarından müşâare ve müfâhare arzusunu izhar ettiler. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Biz şiir ile müfâhare ile ba's olunmuş değiliz*" buyurup buna râgıp olmadıklarını ifham etmek istemişlerse de vâki olan ısrarları üzerine müsaade buyurdular. Temîmîler'in hatipleri işte bu Utârid ile diğer bir genç, şairleri de Zibrikân b. Bedr ile cemaatin reisi Akra' b. Hâbis idi. Bu vadide mağlûbiyetleri nazarlarında tahakkuk edince Akra' Utârid'e, "Bu zatın yani Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin hatibi, hatibimizden; şairi, şairimizden yüksektir. Sesleri de bizim seslerimizden üstün çıkıyor" dedi. Resûl-i Müctebâ efendimizin yanına gelip أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أنك رسول الله diyerek bütün vefd ile beraber iman etti. Müteakiben esirleri âzat ve vefde dahil olanların her birine atiyye ihsan buyuruldu. {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 561-567.}

إن من البيان لسحرًا وإن من الشعر لحكمة "*Beyanın sihirli olanı, şiirin de hikmet olanı vardır*" {MK756 Taberânî, el-Kebîr, I, 260.} kelâm-ı âlî-i nebevîsi işte bu defa Amr b. Ehtem'in Zibrikân'a karşı medhen ve zemmen aynı mecliste istimalinde maharet gösterdiği tarz-ı beyân üzerine irat buyurulmuştur. Utârid irtihâl-i nebevîden sonra iğvâ-i şeytânîye kapılıp mürted ve mütenebbîye Secâh'a tâbi olduysa da sonra yine dâire-i nâciye-i İslâm'a avdet etmiştir. Secâh hakkında şöyle demiştir:

وأصبحت أنبياء الناس ذكرانا أمست نبينا أنثى نطيف بها

على سجاح ومن بالكفر أغوانا فلعنة الله رب الناس كلهم

Yani "Bizim, Peygamber, –tâliimize– yakınlık ettiğimiz bir dişi oldu. Nâsın enbiyası ise hep erkektir. Öyle ise bütün nâsın rabbi olan Allah'ın lâneti Secâh ve bizi küfrü ile iğvâ edenler üzerine dâim olsun" ilh. Maahâzâ Secâh sonradan imana avdet etmiştir.[k] Utârid'in ذو القوس lakabıyla mülakkap olmasına sebep şudur: 449. hadiste görüldüğü üzere Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem مضر ‘ın kahta uğramalarına dua buyurdukları zaman kıtlık tahakkuk etmiş ve Utârid'in pederi Hâcib b. Zürâre, kisrânın yanına gidip kabilesine yiyecek şey bulabilmek için İran hududuna nakl-i mekân etmelerine mezuniyet talebinde bulundu. Kisrâ, "Size emniyet edilmez" diyerek mesulünü is‘af etmek istemedi. Hâcib, "Ben zâminim" dedi. Kisrâ teminat istedi. O da yayını teminat olarak teslim etti. Temîmîler de Dicle ve Fırat sevâhilinde yerleşip istifade ettiler. Bilâhare yine مضري ‘lerin istirhamına mebnî vâki olan dua-yı nebevînin eser-i isticâbeti olarak kaht mürtefi‘ olunca Benî Temîm eski yerlerine döndüler. Utârid'in pederi Hâcib de o sırada vefat etmiş olduğundan kendisi kisrâya gidip teminat olarak nezdinde mevdû‘ olan yayı istedi. Kisrâ hem rehni iade hem de ona bir hulle-i dîbâ ihsan etti ki, Taberânî'nin rivayetine nazaran onu Utârid, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ihdâ eylemiştir. Bu hulle o kadar güzel imiş ki, onu görünce sahâbe şaşırıp kalmışlar ve "Yâ Resûlellah! Bu sizin için gökten mi indi?" diye sormuşlar, Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, "*Buna niçin bu kadar şaşıyorsunuz? Sa‘d b. Muâz'ın cennetteki peşkirleri bundan çok iyidir*" {MK15166 Taberânî, el-Kebîr, XVIII, 15.} buyurmuşlar.

Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan hulle, zâhiren başkasıdır. Zira aynı hulle hem ihdâ edilmiş hem satılığa çıkarılmış olamaz. Ehl-i rivâyetin beyanına göre Utârid çarşıya sık sık hulleler çıkarıp satardı. Bu da onlardan biri olacak. Buhârî'nin rivayeti bittabi daha kuvvetlidir.

28 Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde فلبستها للعيد وللوفود İmam Şâfii'nin rivayetinde buradaki metne muvâfık olarak فلبستها للجمعة والوفود denilmiştir. Ömer radıyallahu anhın bu teklifi –bayram gibi– cumaya elbise tahsisi hakkında mâlûmu olan tavsiye-i nebeviyyeye muvâfakatendir. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *İbn Mâce*'de Abdullah b. Selâm radıyallahu anhtan mervî bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ما على أحدكم لو اشترى ثوبين ليوم الجمعة سوى ثوبي مهنته؟ "*Ne olur, her biriniz gündelik iş elbisesinden ayrı olarak cumaya mahsus iki top kumaş alıverse?*" {İM1095 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 83.} buyurmuşlardır. İki top kumaşın biri ridâ diğeri izârdır. Mecmûu (hulle) namını verdikleri bir kat elbise olur. Bu hadis İbn Mâce'de Âişe radıyallahu anhâdan mervî olduğu gibi İbn Ebû Şeybe'nin Müslim'in şartına muvâfık Ebû Saîd el-Hudrî hadîs-i merfûunda, إن من الحق على المسلم إذا كان يوم الجمعة المسواك وأن يلبس من صالح ثيابه وأن يطيب إن كان "Bir müslümanın cuma günü olunca misvaklanmak, elbisesinin güzellerinden birini giymek, bir de varsa güzel koku ile kokulanmak, üzerine borç olan haklarındandır" {Metinde merfû olarak zikredilen hadis kaynakta mevkuftur. MŞ5541 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 399.} buyurulmuştur. Elbise için intihap olunacak elvânın efdali, البسوا من ثيابكم البياض "*Kumaşlarınızdan beyaz olanları giyiniz*" {D3878 Ebû Dâvûd, Tıb, 14.} hadîs-i şerifine binaen beyaz olup ondan sonra –(bürdü Yemâniyye) denilen çubuklu kumaşlar kabilinden– dokunmadan evvel iplikleri boyanmış kumaşlar gelir. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayramlar ile cumalarda giydikleri çubuklu elbiseleri olduğu Câbir radıyallahu anhtan mervîdir: Dokunduktan sonra boyanmış kumaşlar ile safran ve aspur boyalıları ise mekruhtur. İmamın güzel giyinmekte cemaatten ziyade itina göstermesi lâzımdır.

Bu kıssadan mescid kapılarında bey' u şirânın cevazı da istihrâc olunur.

29 Cevâb-ı âlî-i risâletpenâhîden anlaşılıyor ki, Ömer radıyallahu anhın talebine karşı vâki olan inkâr, cumaya mahsus bir libas tavsiye etmesine değil, tavsiye olunan libasın ipekli olduğuna taallûk ediyor. Bu hadîs-i şerife nazaran her kim olursa olsun ipekli giymek haram gibi anlaşılırsa da buradaki icmali müfessir olan diğer ehâdîs-i şerife delâletiyle cumhûr-ı ulemâ "Yalnız erkeklere haram olup kadınlara mubahtır" derler.[1]

30 Bundan giymesi câiz olmayan şeyi temellük ve âhara hediye etmek câiz olduğu mânası çıkar. Zira sahibi giymese bile kadınlara giydirmek gibi başka suretle de intifâ edebilir.

31 Bu zat Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın yahut biraderi Zeyd'in ana bir kardeşi, bir kavle göre de Hazret-i Ömer'in sütbiraderi Osman es-Süllemî'dir. Bu hadisin başka tarikten gelen Buhârî rivayetinde قبل أن يسلم denilmiş olduğuna nazaran bilâhare İslâm ile müşerref olduğu anlaşılır.

Ömer radıyallahu anhın bu fiilinden kâfir olan ekāribi bile gözetmek müstahsen olup kâfire hediye vermenin câiz olduğu istidlâl olunabilir.

Peki, ama şer'an bu hulleyi giymekten Ömer radıyallahu anh nasıl memnû ise müşrik biraderi de onun gibi değil miydi? Ta'bîr-i diğerle küffâr da ahkâm-ı asliyye-i i'tikādiyye ile mükellef oldukları gibi ahkâm-ı fer'iyye-i ameliyye ile de müminlerden farksız olarak mükellef değiller mi? Olmadıklarına kāil olan Hanefîler'in bir hücceti de işte bu hadîs-i şeriftir. Mükellef olduklarına kāil olan Şâfiîler ise bu hücceti kâfi görmüyor ve "Bu hulleyi ihdâ etmek, onu giymeye izni de muhtevi değildir, Ömer'in kendisine de, Ali'ye de, Ümâme'ye de taraf-ı celîl-i risâletpenâhîden birer hulle verilmiş iken giymeye mezun değillerdi ve kendilerine intifâ etmek, meselâ satıp işlerini görmek hususu tavsiye buyurulmuştu. O da onun gibi olmuş olabilir" diyorlar.

[k̲] سجاح , meşhur مسيلمة الكذاب 'ın peygamberlik iddia ettiği sırada türemiştir (K.M.).

[l] سيراء kelimesi hakkında *Kāmus* mütercimi Âsım Efendi, "Bir nevi alaca kumaştır ki, yol yol sarı kalemli ve çubuklu olur ve nescinde bol bol ipek muhtelit bulunur" diyor. Bol ipekli olduğu için Hazret-i Peygamber nehyetmişlerdir. Binaenaleyh ipeği az olan kumaşın kullanılması şer'an câiz oluyor. Kumaştaki ipeğin azlığı veya çokluğu hususunda eimme-i Hanefiyye kumaşın argaciyle erişini, Şâfiîler de veznini mikyas olarak kabul etmişlerdir. Binaenaleyh Hanefîler'e göre bir kumaşın erişi ibrişim; argacı pamuk, keten, yün olursa o kumaştan yapılan elbiseyi giymekte beis yoktur.

Dinimiz bize en iyi elbise olarak pamuk, keten, yün elbise tavsiye ediyor. Hem de bunları ne öyle vesîle-i kibr ü gurûr olacak derecede nefis olmaları, ne de istihfaf ve tahkiri mûcip olacak surette hasis bulunmaları isteniliyor. İşte bu bir zaruri giyim tarzıdır. Bunun bir de müstehap kısmı vardır. O da Allah'ın nimetlerini izhar için تزين 'dür. Şu âyet-i kerîme bu hususu bütün şümulüyle ifade etmektedir: يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ .. الآية "*Ey insan oğulları! Mescide her gidişinizde ziynetinizi takınınız. Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Cenâb-ı Hak israf edenleri sevmez. Aziz peygamberim söyle! Allah'ın, kullarının ziyneti için yarattığı eşyayı, mâkûlât ve meşrubatı kim haram edebilir?*" (el-A'râf, 7/31, 32.) Resûl-i Ekrem efendimiz de, إن الله يحب أن يرى أثر نعمه على عبده "*Cenâb-ı Hak, kullarına verdiği nimetlerinin eserini kullarının üzerinde görmeyi hoşlanır*" {T2819 Tirmizi, Edeb, 54.} derlerdi.

Giyim hususunun bir de mubah derecesi vardır ki: O da cumalarda, bayramlarda, halk toplantılarında güzel elbise giyilmesidir. Bunun da gurur vesilesi olmaması şarttır. Resûl-i Ekrem efendimiz hâne-i saâdetten harice çıkarken 1000 dirhem değerinde bir ridâ ile çıkarlardı. Fakat namazı 4000 dirhem kıymetinde ridâ ile kılarlardı.

Kibir için giyimde kerahet vardır. Resûl-i Ekrem efendimiz Mikdâd b. Ma'dîkerib'e, كل والبس واشرب من غير مخيلة "*Kibretmeyerek ye, giy, iç!*" {Buhârî, Libâs, 1 bab başlığı.} buyurmuşlardı (K.M.).

484

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي أَوْ عَلَى النَّاسِ لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Ümmetime –yahut (diğer rivayete nazaran) nâsa– meşakkat vermek korkusu olmasaydı kendilerine her namaz kılarken misvak (istimalini) emrederdim.[32] {B887 Buhârî, Cum'a, 8.}

....

RİVAYETLER

على أمتي mi yoksa على الناس mi buyurulmuş olduğunda râvinin biri şekketmişse de hangi râvi olduğu taayyün edemiyor. Bazı nüshalarda لو لا أن أشق على الناس diye de vârit olmuştur. على المؤمنين lafzıyla da rivayet edenler vardır.

Bazı nüshalarda عند كل صلاة .

32 Bu hadîs-i şerifi Tirmizî de Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edip ondan başka isimlerini beyan ederek on yedi sahâbînin daha rivayet ettiklerini söyler. Kezâlik hadisi Zeyd b. Hâlid el-Cüheynî'den عند كل صلاة lafzıyla, ولأخرت صلاة العشاء إلى ثلث الليل "*Yatsı namazını da gecenin sülüsüne kadar tehir ederdim*" {T23 Tirmizî, Tahâret, 18.} ziyadesiyle rivayet ettikten sonra (340. hadise müracaat) Zeyd b. Hâlid radıyallahu anhın beş vakit namaz için mescid-i şerife –kâtip kalemini kulağında taşıdığı gibi– misvakını kulağının ardına takıp geldiğini ve dişlerini oğmadan namaza durmayıp misvaklandıktan sonra misvakını sakladığını da ayrıca rivayet eder.

Bir de Buhârî metindeki hadisi كتاب الصوم da yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, lâkin لأمرتهم بالسواك عند كل وضوءٍ "*Her abdest aldıkça kendilerine misvaklanmayı emrederdim*" {Buhârî, Savm, 27 bab başlığı.} lafzıyla rivayet ettiği gibi İbn Huzeyme ile Hâkim ve Ahmed b. Hanbel de böyle rivayet etmişlerdir. Şâfiîler her iki rivayetin muktezasıyla amel edip farz ve nefil her namazdan ve o meyanda cuma namazından evvel misvaklandıkları gibi her abdest aldıkça da, diğer hadislere de bakarak ağız râyihasının tağyîrini mûcip olan herhalde misvaklanırlar. Hanefîler'in ekseri ise عند كل وضوءٍ rivayetine temessük ederek misvak istimalini abdest alırken namaz vaktine tahsis ederler. Maahâzâ Ebû Hanîfe'den menkul olan kavle göre misvak, sünen-i dînden olduğu için ahvalin kâffesinde istimali müsavidir. Hanefiyye, misvak namaza başlarken dişleri kanatıp abdesti bozabilir diye abdestin başlangıcında bu sünneti yapmayı iltizam ve senedi pek kâvi olan عند كل صلاةٍ hadisini de bu mânaya hamlederler. Zira abdest namaz için meşrû kılınmış olduğundan abdestin evvelinde yapılan bu sünnet namaz için yapılmış ve her iki hadis telif edilmiş olur diyorlar.

Bu hadîs-i şerif isti‘mâl-i misvâkın mendup olup farz olmadığına delildir. Zira İmam Şâfiî'nin dediği gibi eğer vâcip olaydı, ümmete meşakkat olsun olmasın, herhalde emrolunurdu. Bâhusus terki muvâzabete delâlet eden hadisler de vardır. Bundan dolayı ekser ehl-i ilim adem-i vücûba kāil olmuşlardır. Maahâzâ İshak b. Râhûye ile Dâvûd ez-Zahirî her namazda vâciptir demişler ve *İbn Mâce*'de merfûan vârit olan Ebû Ümâme radıyallahu anh ile *Müsned-i Ahmed*'deki Abbas b. Abdülmuttalib radıyallahu anhtan mervî, تسوكوا فإن السواك مطهرة للفم مرضاة للرب "*Misvaklanın. Zira misvak, ağzın temiz kalmasına ve rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin razı olmasına sebeptir*" {İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.} hadisine istinat ederler. İshak'a göre misvakı terkeden kimsenin namazı bâtıldır. Dâvûd'a göre ise misvak farz ise de namazın şartı olmadığından târikinin namazı bâtıl olmaz.

Maahâzâ İbn Mâce rivayetinin sonunda bu iki imamın galiba muttali olamamış oldukları bir ziyade vardır ki, o da vücûbu nefyeder. Bu ziyadede şöyle buyurulmuş oluyor: ما جاءني جبريل إلا أوصاني بالسواك حتى لقد خشيت أن يفرض علي وعلى أمتي. ولولا أن أخاف أن أشق على أمتي لفرضته لهم. وأني لأستاك حتى أني لقد خشيت أن أخفي مقاوم فمي "*Cibrîl aleyhisselâmın bana gelip de misvakı tavsiye etmediği olmuyor. Bir derecede ki, bana ve ümmetime farz olacağından korkuyorum. Hem de ümmetime meşakkat vermekten korkmasam onlara farz ederdim. Ben misvakı o kadar çok istimal ederim ki, dişlerimi köklerinden oynatacağımdan korkuyorum*" ilh.. {Metindeki "ولولا أن" ile "مقاوم" kelimeleri kaynakta "ولولا أني" ve "مقادم" şeklindedir. İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.}

Misvakın vücûbuna kāil olmayanların da kimi sünnet-i dînden, kimi sünnet-i vudûʻdan, kimi de sünnet-i salâttandır demişlerdir. Ebû Hanîfe'den menkul olan birinci kavle Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* ile *Tirmizî*'de mervî, أربع من سنن المرسلين الختان والسواك والتعطر والنكاح "*Dört şey mürselînin sünnetleri cümlesindendir: Hitan, misvak, koku sürünme, bir de nikâh*" {Metindeki "الختان" sözcüğü kaynakta "الحياء" şeklindedir. Müsned'deki rivayet ise bazı nüshalarda "الحياء" iken esas aldığımız baskıda "الحِنَّاء" şeklindedir. T1080 Tirmizî, Nikâh, 1; HM23978 İbn Hanbel, V, 422.} hadisi ile Taberânî'nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği, الطهارات أربع: قص الشارب وحلق العانة وتقليم الأظفار والسواك "*Tahâretler dörttür: Bıyıkları kısaltmak, edep yerlerini traş etmek, tırnakları kesmek, bir de misvak kullanmak*" {Kaynakta bu lafızlarla gelen rivâyetin sahabî râvîsi "Ebü'd-Derdâ" olarak kayıtlıdır. (Taberânî, eş-Şâmiyyûn, III, 264, no: 2222.) Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan gelen benzer bir rivayet için bkz. Taberânî, eş-Şâmiyyûn, IV, 125, no: 2905. Rivâyeti Ebû Hüreyre'den Bezzâr da nakletmektedir. (Bezzâr, el-Müsned, XV, 185, no: 8563; ayrıca bkz. Aynî, Umde, VI, 181.)} hadisi ve Âişe radıyallahu anhânın *Sahîh-i Müslim*'deki عشر من الفطرة... "*On şey enbiyâ-yı selefin sünnet-i kadîmesi cümlesindendir*" {M604 Müslim, Tahâret, 56.} hadisi delâlet eder. Sonuncu hadiste tâdât buyurulan şeylerin biri misvaktır.

فإن السواك مطهرة للفم مرضاة للرب {İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.} taʻlîlinden de mâlûm olmuş olduğu üzere misvak, hem beden için olan sıhhî faydasından hem de rızâ-yi bârîyi istihsâle bâdî olduğundan dolayı teşrîʻ buyurulmuştur. Namaza durmak, Allah Teâlâ hazretlerine takarrüb hali olduğundan ibadet şerefini izhar olmak üzere kemâl-i nezâfet hali de olmak iktiza eder. Nitekim Âişe radıyallahu anhânın Ahmed b. Hanbel ile Hâkim ve İbn Huzeyme vesaire taraflarından rivayet edilmiş hadîs-i merfûunda, فضل الصلاة التي يستاك لها على الصلاة التي لا يستاك لها سبعون ضعفا "*Misvaklanarak kılınan namaz, misvaklanmaksızın kılınan namazdan yetmiş kat efdaldir*" {NM515 Hâkim, el-Müstedrek, I, 216.} buyurulmuştur.

Misvak istimali mücmaun aleyh bir fazilettir. O derecede ki, İmam Evzâî abdestin yarısıdır demiş. Binaenaleyh abdest alırken, namaza başlarken, kırâat-i Kur'ân'a başlarken, uykudan uyanınca, ağız kokusu peyda olurken istimali teekküt ettiği gibi gece namazlarının her iki rek'atı beyninde de, bayram, istiskā, küsûf ve husûf namazlarında da, vitirden sonra da, taamdan sonra da istimali müstehap olmuştur.

Misvak olmak üzere sünnet olan misvak ağacı namını verdiğimiz أراك "erâk" dalı istimal olunur. Muâz b. Cebel radıyallahu anhın rivayet ettiği نعم السواك الزيتون {Taberânî, el-Evsat, I, 210, no: 678.} hadisinden zeytin dalının istimali de mesnûndur.

485

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِي السِّوَاكِ.

TERCÜMESİ

Enes (İbn Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), "Misvak (istimali) hakkında(ki tavsiyelerim) artık çoğa vardı[33] (dinleyip itaat etmek gerek)" buyurdu. {B888 Buhârî, Cum'a, 8.}

....

33 Bu babdaki emirlerin taaddüdü misvak istimaline tergīb ve teşvik için olup hadisin burada zikri cuma ile kaviyyen münasebetdar olduğu içindir. Zira bundan evvelki hadiste عند كل صلاة buyurulması ferâiz ve nevâfilin kâffesinde istimaline tergībi mutazammın olup bu namazların içinde istimaline en ziyade ihtiyaç gösteren cuma namazıdır. Çünkü cuma namazındaki cemaat büyük olur ve böyle bir cemaate ezâ vermemek için iğtisâl nasıl müstehap ise iğtisâl ile zâil olmayacak revâyih-i kerîhayı ağızdan izâle de öylece müstehaptır.

486

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْفَجْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ الٓمٓ تَنْزِيلُ وَهَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) cuma günü sabah namaz(ının ilk rek'at)ında الٓم تنزيل [34], (ikinci rek'atında da) هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ [35] (sûre-i şerifelerini) okurlardı.[36] {B891 Buhârî, Cum'a, 10.}

....

34 {es-Secde, 32/1, 2.}

35 {el-İnsân, 76/1.}

36 Bir nüshada, في الجمعة في صلاة الفجر , diğer nüshalarda الٓم تَنْزِيلُ السجدة Bir rivayette nazm-ı kerîmden iki lafzın daha ziyadesiyle, هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ . {el-İnsân, 76/1.}

Bu iki sûre-i celîlenin cuma günleri salât-ı fecre tahsis buyurulmalarındaki hikmet, Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın hilkati ile ahvâl-i kıyâmet bahislerini müştemil olmalarıdır. 478. hadisin hâşiyelerinden mâlûm olduğu üzere Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yevm-i hilkati cuma olduğu gibi yevm-i kıyâmet de cuma gününde vukua gelecektir.

Bu hadisi Müslim, Abdullah b. Abbas'tan, İbn Mâce, Sa'd b. Ebû Vakkās'tan, İbn Mâce ile Taberânî gerek İbn Mes'ûd ve gerek Ali radıyallahu anhümden de böylece rivayet etmişlerdir. Hatta Taberânî'nin İbn Mes'ûd radıyallahu anhümden, يديم ذلك "Bunu daima böyle yaparlardı" {Taberânî, es-Sağîr, II, 178, no: 986.} ziyadesi bile vardır. Binaenaleyh bu iki sûre-i şerifenin cuma salât-ı fecrinde kıraati, Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye ile sahâbe ve tâbiînden ekser ehl-i ilimce müstehap olup İmam Mâlik'in namaza gelen cemaat şaşırır diye içinde secde âyeti olan bir sûrenin namazlarda okunmasını mekruh addettiği مدونه de rivayet edilmiştir. Mâlikiyye'den bazıları, buradaki rivâyâtın kavî olduğuna bakarak, salât-ı cehriyye ile sırriyye beyninde fark gözetip keraheti, salât-ı sırriyyeye hasretmek istiyorlarsa da *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bir öğle namazı, içinde secde olan bir sûre-i şerife okuyup kendilerine secde ettirdikleri İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivâyet-i sahiha olduğuna göre bu tefrikada mahal kalmıyor. Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, "İmamın bunu ekseriya yapması ve âmmenin bu sûreyi okumak farz veya sünnet olduğu vâhimesine düşmemesi için ara sıra başka sûre okuması lâzımdır" diyor. Şâfiiyye'nin kavl-i râcihine göre, cuma sabahı الٓم secdeyi imam okuyacak ise o kadar. Lâkin sücûd olsun diye başka sücûd âyeti okursa namazı bâtıl olur. Bütün sûreyi okumaya vakit yoksa bir kısmını veya hiç olmazsa, secde âyetini okumakla iktifa eder. Birinci rek'atta الٓم secdeyi okumayı unutursa ikinci rek'atta هَلْ أَتَى ile beraber okumak sünnettir, derler.

Kûfe ulemâsına göre ise, herhangi sûreyi ve âyeti herhangi vakit namazına tahsis etmek, meselâ سورة السجدة ile هَلْ أَتَى yı her cuma günü –sanki vâcip, yahut başkasını okumak mekruhmuş gibi– okumak mekruhtur. Lâkin ara sıra başka sûreler de okumak şartıyla bu iki sûreyi fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma ittibâ olsun diye cuma günleri teberrüken okumakta kerahet yoktur derler.

Bunlar, hep cumanın salât-ı fecri hakkında. Ya cuma ile bayram namazlarında okunması mesnûn olan sûreler hangileridir? Cuma namazlarında هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ {el-Ğâşiye, 88/1.} ile sûre-i Cum'a, سَبّح اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile sûre-i Cum'a, sûre-i Cum'a ile إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ {el-Münâfikūn, 63/1.}, bayramlarda سَبّح اسْمَ ile غاشية , ق ile اقْتَرَبَتِ ile وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا {eş-Şems, 91/1.} , سَبّح اسْمَ ile غاشية اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ {el-Kamer, 54/1.}, îdeyn ile cumada سَبّح اسْمَ ile غاشية okunur. Her biri hakkında *Müslim*'de, *Sünen-i Tirmizî*'de, *Tahâvî*'de rivâyât-ı sahîha vardır.

487

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْخَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ قَالَ وَحَسِبْتُ أَنْ قَدْ قَالَ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالِ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyurdu ki: "Her biriniz râî (yani elinin altında ne varsa onu lâyıkıyla muhafaza ve sıyânetle mükellef)tir ve her biriniz elinin altındakinden mesuldür.[37] Devlet adamları birer râîdir ve raiyyesinden mesuldür.[38] İnsan ehl(ü ıyâl)inin râîsidir ve raiyyesinden mesuldür.[39] Kadın, kocasının evinin râîsi (yani muhafızı)dır.[40] Hizmetkâr efendisine ait malın râîsidir ve elinin altındakinden mesuldür."[41] –Râvî ki, İbn Ömer, yahut ondan rivayet eden oğlu Sâlim b. Abdullah'tır– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bir de, "İnsan babasına ait malın râîsidir ve elinin altındakinden mesuldür"[42] buyurduklarını zannediyorum der. (Elhâsıl) her biriniz râî ve her biriniz raiyyesinden mesuldür.[43] {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}

………

37 Bir rivayette, كلكم راعٍ ومسئول عن رعيته {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} . Bu hadîs-i şerif *Buhârî*'de biri mevsûl, diğeri muallak olarak iki tarikten rivayet edilmiş olup metne geçen rivayet yalnız mevsul olanıdır. Rivâyet-i mevsûlenin senedinde sıra ile "Bişr b. Muhammed, Abdullah b. Mübârek, Yûnus İbn Yezîd, İbn Şihâb ez-Zührî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Ömer" vardır. Diğer tarikte de Kâtibü'l-Leys denmekle mâruf "Ebû Sâlih, Leys b. Sa'd, Yûnus, Zührî ilh." vardır. Buhârî, ikinci tarikten isnada Leys b. Sa'd'dan başlayıp ta'lik ettiği rivayetin evvelinde –ehemmiyeti biraz anlaşılacak olan– şu ziyadeyi zikretmiştir: Leys dedi ki, Ruzeyk b. Hukeym Vâdilkurâ'da ben de yanında iken İbn Şihâb ez-Zührî'ye mektup yazıp, "Cuma namazını burada kıldırmamı münasip görüyor musun?" diye sordu. Ruzeyk, o sırada ekip biçmekle uğraştığı bir arazi üzerine âmil yani vilâyeti hâiz bir memur bulunuyordu. Orada zencî vesaire olarak bir cemaat de vardı. Ruzeyk o sırada Eyle âmili idi. İbn Şihâb, okunurken dinlediğim cevabında, "Yanındakilere cumayı kıldır" diye yazıyordu ve bu cevapta İbn Ömer radıyallahu anhümânın سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول كلكم راعٍ وكلكم مسئول عن رعيته... {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} ilh. dediğini oğlu Sâlim'den işittiğini haber veriyordu. Alt tarafı, metindeki hadistir.

Vâdilkurâ, Şam cihetinden olmak üzere Medîne-i Münevvere'ye yakın bir yerdir. Eyle ise Bahr-i Ahmer'in şimalinde Süveyş körfezinin mukabili olan Akabe körfezi üzerinde sahilde kâin bir belde imiş. Bugün haraptır. Mevzubahis olan Ruzeyk b. Hukeym, işte bu Eyle'nin Ömer b. Abdülazîz radıyallahu anh tarafından mansup âmili imiş ve Zührî'ye mektubu yazdığı vakit Vâdilkurâ'da kendi arazisinin başında çalışıyormuş.[m]

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, وهو مسئول , bazı nüshalarda وحسبت أنه قال , bazı nüshalarda da وهو مسئول, bir rivayette فكلكم راعٍ مسئول عن رعيته . **Râî**, herhangi bir şeyi gözetip hüsnüsûretle muhafaza mânasına gelir. Türkçe'deki sayıp rencide etmemeye "hatırını saymak" dedikleri bu mânayadır. Çobana da "râî" denilmesi, yed-i hıfz ve emanetinde duran hayvanları gözetip otlatmakla, kurda kaptırmamakla, hasta olmamalarına bakmakla mükellef olduğu içindir. İnsandan, hayvandan, emval ve eşyadan her ne olursa olsun hıfz ve nezâreti, salâh ve selâmeti her kimin nazar-ı sıyânet ve emanetine mevzu ise o kimse onun râîsi, gözetilenler de o râînin raiyyesi olmuş olurlar. Binaenaleyh râîlikten, vazîfe-i riâyeti hüsnüifa edip etmediğinden indallah mesul olmadık kimse yok demektir. رعية 'nin cem'i رعايا gelir ve bir devletin reâyâsı herhangi din ve milletten olursa olsun o devletin, refah ve saadetini temin etmekle mükellef olduğu efrâd-ı nâs demektir ve bu lafzın hiç de –tevehhüm edildiği gibi– fena bir mânası yoktur.[n]

38 Devletin riayeti, raiyye beyninde hudut ve ahkâmı ikame eylemek olup bu ahkâm meyanında cumayı ikame de dahildir ve bu hadisin Buhârî tarafından cuma hadisleri meyanına idhalindeki hikmet de budur.

39 İnsanın ehl ü ıyâline riayeti efrâd-ı âilesine karşı hüsnüsiyaset sahibi olup gerek nafaka gerek kisve gerekse hüsnümuâşeret hususlarında haklarını tamamıyla gözetmektir.

40 Kadının kocasına riayeti, evini hüsnütedbir ile idare edip kocasına karşı hayırhah olmak, kocasının malı üzerine emin olmak ve nefsince ona karşı hıyanetten sakınmaktır.

41 Hizmetkârın efendisine riayeti, efendisinin malından eline bırakılmış her ne varsa onu hıfzetmek, efendisinin müstehak olduğu hizmet ne ise onu eksiksiz yapmaktır.

42 Babasının malını gözetmekle oğlu şüphesiz mükelleftir ve o da riayetten mesuldür. Babamın malıdır diye ziyan etmekten, israf ve tebzîr eylemekten indallah mesuldür.

43 Herkes râî ve mesul olunca ehl ü ıyâli olmayan, hizmetkârı olmayan kimse neyin râîsi ve neden mesuldür? Öyle olanı da sıdk u istikamet dairesinde arkadaşlarının, ehibbâsının hukukuna râîdir.

Hâsılı nazar-ı şeriatta râî ve mer'î olmadık hiçbir mükellef yoktur. Herkes bir itibar ile râî ve başka bir itibar ile mer'îdir. Cemiyetin her ferdi başkasının ya zatına ya malına râîdir. Karşısında mer'î denilecek kimse olmasa bile yine kendi âzasının ve cevârihinin, kuvâsı ile havassının râîsidir. Bunları hüsnümuhafaza ile rızâ-yi bârîye münâfî işlerde istihdam etmemekle mükelleftir ve o vazifesini hüsnüedâ edip etmemek yüzünden mesuldür.

Ferdî ve içtimaî rahat ve huzuru kâfil bir düstûr-ı muazzam olduğu bedîhî olan bu hadîs-i şerif ile İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî metne girmemiş diğer bir hadisi –şehirlerde olduğu gibi– kurâda da cumanın ikame edilip edilmemesi hakkında beynelulemâ câri olan hilâf-ı meşhûra temas edebilmek için bu bahse dercetmiştir. Metindeki hadisin yalnız ta'lîkan rivayet ettiği ziyadesine nazaran –ki hâşiyede tercümesini dercettik– Ruzeyk b. Hukeym âmil bulunduğu yerde cumayı ikame etmesi câiz olup olmadığını Zührî'den sormuş, o da şayet ikame etmezse bu hadisin hükmünce mesul olacağını îmâ etmiş oluyor. Mevsûlen rivayet edilen diğer hadiste de İbn Abbas radıyallahu anhümâ, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Medine'deki mescid-i şerifinde kılınan cumalardan sonra ilk cuma Bahreyn'de kâin Cüvâsâ'daki Abdülkays Mescidi'nde kılınmıştır" diyor. Abdülkays 49. hadisin delâletiyle de mâlûm olacağı üzere kadîmü'l-İslâm bir kabile olup ahd-i celîl-i risâlette vahiy nüzûl edip dururken hiçbir kimsenin kendi re'yi ile bir emr-i şer'îyi takrir veya ref'edemeyeceği mâlûm olduğuna göre Buhârî bu iki hadisi rivayet etmekle kurâda cuma ikamesini tecviz eden ulemânın mezhebini takviye eder gibi görünmek istemiştir. Bu iki hadis ile nazîrleri olan diğer cuma hadisleri müctehidler arasında cuma hakkında üç mühim meselenin hudûsuna sebep olmuştur: **1.** Cuma nerelerde ikame olunabilir? **2.** Cuma kaç kişi ile mün'akid olabilir? **3.** Cumayı ikame için izn-i devlet şart mıdır, değil midir?

1. İmam Mâlik'e göre mescidi ve çarşısı olan her karyede (şehre de lugaten karye denilir) cumayı ikame etmek vâciptir. Miktarları az olsun çok olsun, haymenişîn olanlara –misafir hükmünde oldukları için– cuma farz değildir.

İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre (umumi mânası ile yani ister şehir, ister köy olsun) hangi karyede hür ve bâliğ olarak mukim kırk erkek bulunursa üzerlerine cuma vâcip olur. Karyedeki evlerin taştan, kerpiçten, tahtadan, sazdan olması beyninde fark yoktur. Elverir ki, evler bir arada olsun. Evler dağınık ve birbirinden uzak olursa cuma yine sahih olmaz. Haymenişîn olanlara gelince, kış yaz göçer takımından iseler, cumaları sahih değildir. Kış, yaz bir yerde kalıyorlarsa, İmam Şâfiî'den bu babda iki kavil vardır: Birincisine göre üzerlerine vâcip değildir ve kılarlarsa cumaları sahih olmaz. İmam Mâlik'in de kavli budur. İkincisine göre, vâcip ve sahihtir. İmam Ahmed, Dâvûd ez-Zâhirî de bu ikinci kavle kāillerdir.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise cuma yalnız mısr-ı câmiin (kalabalık şehrin) içinde, yahut mısrın (şehir harici olan) musallâsında kılınmak sahih olup kurâda (köylerde) câiz değildir. Eyyâm-ı hacda Mina'da kılınabilir. Lâkin bu takdirde hüccâcın başındaki emîr emîrü'l-hac olmak yahut bizzat devletin bir memuru misafir olarak orada bulunmak şarttır. İmam Muhammed'e göre ise Mina'da cuma sahih olmaz. Arafat'ta ise bilittifak kılınmaz.

Sonra Hanefiyye eimme ve fukahası, "mısır" dedikleri yeri tarif ve tahditte ihtilâf etmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'a göre, her nerede ki, erbâb-ı hirfetin her türlüsü çalışır ve insan emr-i maîşette aranması mûtat olan havâyicini bulabilir ve hudûd-ı ahkâm ikame eder bir hâkimi de bulunursa, orası mısırdır. Bazıları sekenesi on bine varan, diğer bazıları on bin muharip çıkarabilen, kimi de minberi ve ikāme-i hudûd eden hâkimi olan beldedir demişlerdir. Bazı fukaha, en büyük mescidi ahalisini içine alamayan, diğerleri de bir hirfet sahibini başka bir hirfetle daha iştigale mecbur olmaksızın kendi el emeği ile geçindirebilen şehir demekle mısırın büyüklüğünü takdir etmişlerdir. İmam Muhammed ise bu gibi takdîrât ve tahmînata hâcet görmeksizin devletin mısırdır dediği yer mısırdır demiştir. Hatta devlet bir memurunu vazife için bir köye gönderse o köy mısır oluverir. Memur orada bulundukça cumayı ikame eder; memur azlolununca karye yine karye hükmüne girip içinde cuma ikame olunamaz.

Cumanın kurâda ikame olunamayacağına İmam Ebû Hanîfe'nin hücceti, Ali radıyallahu anhtan rivayet olunan لا جمعة ولا تشريق إلا في مصرٍ جامع "*Ne cuma, ne bayram namazı mısr-ı câmi'den başka yerde kılınamaz*" {MA5175 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 167.} hadîs-i mürselidir ki, Abdürrezzâk ile İbn Ebû Şeybe'nin "musannef"lerinde birer sened-i zaîf ile, İbn Ebû Şeybe'nin diğer bir tarikinden bir sened-i sahîh ile rivayet edildiği gibi İmam Muhammed de onu Muâz b. Cebel ile Sürâka b. Mâlik radıyallahu anhümâdan merfûan rivayet etmiştir.

Muhaliflerin Ebû Hanîfe'ye karşı hüccetleri ise, Ebû Hüreyre radıyallahu anhın Bahreyn âmili iken Ömer radıyallahu anhtan tahrîren vâki olan istîzanına cevaben halîfe-i müşârün ileyhten جمعوا حيث ما كنتم "Her nerede olsanız cumayı ikame ediniz" cevabını almasıdır. Ömer b. Abdülazîz hazretleri de kendilerinin emîri عدي بن عدي 'ye yazdığı mektupta, أما أهل قرية ليسوا بأهل عمودٍ فأمر عليهم أميرًا ليجمع بهم "Haymenişîn olmayan herhangi karyeye gelince ora ahalisine cuma kıldıracak bir emîr nasbet" demiştir.

Buhârî'nin burada şerhi sadedinde bulunduğumuz iki hadisinde de bu mezheplerini takviye edecek bir mâna buluyorlar. İmam Mâlik de, "Mekke ile Medine arasında, su başlarında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ashabı cuma namazı kıldırırlardı" diye bir nakilde bulunuyor ki, oralarda hiçbir şehir yoktur. Hanefî olan Aynî *(Buhârî* şârihi) Ömer radıyallahu anhın حيث ما كنتم sözünü çöllerde, sahrâlarda cumanın adem-i cevâzı mâlûm olduğundan حيث ما كنتم من الأمصار "Herhangi mısırda bulunursanız bulununuz" diye te'vil ediyor. Ömer b. Abdülazîz'in re'yi delil değildir diyor. Buhârî hadislerine gelince, bunların da Hanefî mezhebini takviye ettiğine kâildir. Zira Eyle Bahr-i Kulzüm üzerinde mühim bir iskele, جواثي de Ahsâ ve Katîf civarında Abdülkays'a ait bir kaledir. Nefse'l-emirde karyede olsalar devlet tarafından mansup emîrleri olduğu için temsîr edilmişler demektir. Temsîr edilen karye ise karye olmayıp mısır hükmündedir. Tarafeynin yekdiğere karşı daha başka hüccetleri de vardır. Lâkin hepsini îrâda bu sahifelerin sahası kâfi değildir.

2. Adette ihtilâf edilmiştir. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre, cuma mün'akid olabilmek için âkıl, bâliğ, hür lâakal kırk erkeğin huzuru şarttır. İmam Ebû Hanîfe: Biri imam, diğerleri cemaat olacak dört erkek ile de mün'akid olur der. İmam Mâlik, kırktan az cemaat ile de mün'akid olursa da üç veya dört gibi bir aded-i muayyen olması vâcip değildir, re'yindedir. İmam Evzâî ile İmam Ebû Yûsuf biri imam, ikisi me'mûm olmak üzere üç kişi ile de mün'akid olabileceğine kāillerdir. Eimme-i Şâfiiyye'den olan Ebû Sevr'e gelince, o, cumayı da diğer namazlardan farksız bulur. Her namazda bir imam ile bir me'mûm bulununca cemaat olmak nasıl câiz ise, cuma günü de bir hatip, bir me'mûm bulununca biri hutbe irat eder, diğeri dinler ve biri imam olur, diğeri ona iktidâ eder der. Îbrâhim en-Nehaî'nin, ehl-i Zâhir'in ve Hasan b. Hayy'in de mezhepleri budur. Bu eimmeden her birinin temessük ettikleri hüccetler vardır. Meselâ İmam Şâfiî, Kâ'b b. Mâlik radıyallahu anhın, Es'ad b. Zürâre radıyallahu anh için terahhum ve istiğfar etmesine dair olan *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki hadisinde –ki "Kitâbü'l-Cum'a" sernâmesine yazılan hâşiyede birkaç sayfa evvel geçmişti– oğlu Abdurrahman b. Kâ'b, babasına o zaman kaç kişi idiniz? diye soruyor da, o da kırk kişi idik diye cevap veriyor. Bu hadis, İbn Mâce ile Beyhakī'nin *Sünen*'lerinde de, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde de, Hâkim'in *Müstedrek*'inde de vardır. Hatta Hâkim "*Müslim*'in şartı üzere sahihtir" diyor.

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize cumayı kıldırdı, kırk kişi idik" {HM3694 İbn Hanbel, I, 390.} diye bir nakli vardır. Lâkin her iki hadiste kırk adedi mezkûr ise de şart olduğuna delâlet yoktur. Olabilir ki daha az bir adet ile cuma sahih olur da bu iki vak'ada ittifakı olarak kırk sahâbî bulunmuş olur. Husûsan Zührî'nin "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mus'ab b. Umeyr radıyallahu anhı Kur'an okutsun diye Medine'ye gönderdiği vakit onlara cuma namazı kıldırdı. On iki kişi idiler. Binaenaleyh Mus'ab, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'yi teşrif buyurmadan evvel ilk cuma kıldıran zat olmuş oluyor" diye bir nakil vardır.

Eimme-i Şâfiiyye'den Müzenî, bu adet meselesinde İmam Şâfiî'ye muhaliftir. Sebebi de hüccetin kendi nazarında bihakkın kāim olamamasıdır. Dört ve üç adedi cuma kılınabileceğine dair Zührî'nin Ümmü Abdullah ed-Devsiyye radıyallahu anhâdan rivayet ettiği bir hadîs-i merfû daha varsa da Zührî'nin müşârün ileyhâdan rivayeti sabit olmadığı gibi rivayeti Zührî'ye îsâl eden sened ruvâtı metrûk kimselerdir.

3. İmam Ebû Hanîfe'nin kavline göre, devletin izni olmadıkça cuma namazı sahih olmaz. İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed'e göre ise izinsiz kılmamak müstehap ise de kılmakta da sıhhate mâni bir şey yoktur. Meşhur ve mâruf olduğuna göre eimme-i selâsenin kavli budur. Lâkin İmam Ahmed'den mervî diğer bir kavle göre müşârün ileyhin Ebû Hanîfe'ye muvâfık olduğunu Aynî iddia ettiği gibi, İmam Mâlik'in de, "Devletin izni olmaksızın biri cumayı kıldırırsa elvermez" dediğini ve İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmine göre, "Ancak devletin veya onun mezun kıldığı kimsenin ardında cuma sahih olabilir" diyor. Devletin ümmet üzerinde velâyet-i âmmesi vardır.

İzinsiz cuma kılınmaz diyenlerin hücceti *İbn Mâce*'de Câbir radıyallahu anhtan mervî hutbe-i nebeviyyedir ki, onu Bezzâr da sahâbî-i müşârün ileyhten rivayet ettiği gibi Taberânî de أوسط 'ında o meâlde İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet etmiştir. Bu hutbede, ...

واعلموا أن الله قد افترض عليكم الجمعة في مقامي هذا في شهري هذا من عامي هذا إلى يوم القيامة. فمن تركها في حياتي أو بعدي وله إمام عادل أو جائر استخفافاً بها أو جحوداً لها فلا جمع الله شمله ولا بارك له في أمره. ألا ولا صلاة له ولا زكاة ولا حج ولا صوم ولا بر حتى يتوب. فمن تاب تاب الله عليه

“*... Bir de bilmiş olunuz ki, Allah celle ve alâ hazretleri cumayı, benim şu durduğum yerde ve bu yılımın bu ayındaki bugünümde size kıyamet gününe kadar farzetmiştir. Her kim hayatımda olsun, benden sonra olsun, âdil, câir* (yani zalim) *bir imamı varken onu istihfaf ederek yahut inkâr eyleyerek terkedecek olursa, Allah iki yakasını bir araya getirmesin ve kendisine ait hiçbir hususu mübarek kılmasın* (işini rastgetirmesin). *Haberiniz olsun ki, böylesi tövbe etmedikçe ne namaz, ne zekât, ne hac, ne oruç, ne de başka bir hayrının sevabı vardır. Her kim de tövbe ederse Allah tövbesini kabul etsin* (yahut eder)” {İM1081 İbn Mâce, İkāmetü’s-salavât, 78.} buyurulmuştur. Câbir radıyallahu anhın bu hadisi zayıf olmakla beraber Aynî’nin dediğine göre, İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinden şâhidi olduğu için kesb-i kuvvet eder.

Muhalifleri ise, Osman radıyallahu anh Medine’de mahsur iken, cumayı o zamanki sahâbe ve tâbiîne Ali radıyallahu anh kıldırdı. Osman radıyallahu anh o gün imam iken Ali radıyallahu anhın namazı onun izniyle kıldırdığına dair hiçbir rivayet yoktur derler. Maazâlik Hanefiyye’nin bu mezhebini takviye edecek diğer eimmeden menkul rivâyât da eksik değildir. Irak fukahasından İbnü’l-Münzir, “Öteden beri sünnet-i cumayı reîs-i devletin yahut onun emri ile kıldıracak bir kimsenin ikame etmesi süretinde câri olagelmiştir. Bunlar bulunmazsa halk öğle namazını kılarlar” demiş olduğu gibi Basra’nın imâm-ı şehîri Hasan-ı Basrî de, devletin hakkı olan dört şeyden biri cuma olduğunu söylemiş. Kûfe fakihi Habîb İbn Ebû Sâbit ile Şam’ın müctehidi Evzâî, “İzinsiz ve hutbesiz cuma olamaz” demişlerdir. Ebû Hanîfe’ye bu babda tekaddüm eden bu büyük müctehidler gibi Muhammed b. Mesleme el-Ensârî radıyallahu anh ile Ömer el-Mâlikî’nin de re’yleri böyledir.[o]

---

[m] Mütercim merhum, bu tercüme müsveddelerini tetkik edemeden rahmet-i Hakk’a intikal ettiği için burada bazı zühullerini görüyoruz:

1. Muallak seneddeki hadisenin şahidi ve birinci râvisi Leys değil, Yûnus’tur.

2. Vâdilkurâ’da bulunan Ruzeyk değil, İbn Şihâb’dır.

3. Yûnus o sırada Ruzeyk'ın yanında değil, Zührî'nin yanında imiş. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki metin şöyledir:

وزاد الليث قال يونس كتب رزيق بن حكيم إلى ابن شهاب وأنا معه يومئذ بوادي القرى. هل ترى أن أجمع. ورزيق على أرض يعملها وفيها جماعة من السودان وغيرهم ورزيق يومئذ على «أيلة». فكتب ابن شهاب. وأنا أسمع يأمره أن يجمع يخبر...

Tercümesi. "Leys, senede şunu da ziyade etmiştir: Yûnus dedi ki Ruzeyk b. Hukeym, İbn Şihâb'a bir mektup yazmıştı. O sırada ben de Vâdilkurâ'da İbn Şihâb'ın yanında idim. (Ruzeyk, mektubunda yanımdaki işçilere) burada cuma namazı kıldırmamı münasip görüyor musunuz? diye soruyordu. O sırada Eyle valisi bulunan Ruzeyk, yine o sırada (vilâyeti dahilinde) bir arazi üzerinde ziraatla meşgul bir âmil idi. Orada Sudanlı vesaire olarak bir cemaat de vardı. İbn Şihâb cevap yazdı. (Okudu da) ben de işittim. (İbn Şihâb cevabında) yanındakilere cuma namazı kıldırmasını Ruzeyk'a emrediyordu..." {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} (K.M.).

[n̲] Hadîs-i şerifte fertlerin yekdiğerine ve cemiyete karşı mükellef bulundukları vazifeleri noktasından (راعي: çoban) yâdedilmesi vazifenin kutsiyetini ve onun samimiyetle eda edilmesi lüzumunu ifade etmektedir. Cemiyetin hasis ihtiraslarından uzak bulunan ve daima fıtrî safvetiyle yaşayan çoban, koyunlarını güdüp gözetirken bunlara karşı duyduğu, beslediği derin şefkat ve merhamet hissi, ferdlerde îfâ-yı vazîfe ederken aranılan samimiyetin en temiz bir numunesidir. İşte râîden maksut olan mâna budur. (K.M.).

[o̲] Cuma namazının devletin izniyle kılınması şartında Hanefî eimmesinin noktainazarı çok doğrudur. Câbir ve İbn Ömer'den mervî olan hadîs-i şerifte istihdaf buyurulan millî bağlılığı temin etmektedir. Fıkıh kitaplarında izah olunduğuna göre, cuma günü toplu bir cemaat müvâcehesinde hutbe iradı vesîle-i şeref sayıldığından, herkesin bu şerefi benimseyerek minbere koşması ve belki de muhteris kimseler arasında husumete vesile olması çok muhtemeldir. Yek dil ve yek emel olarak bu dinî vazifenin ifası, ancak devletin izin ve müsaadesini hâiz bir hatibin kıldırmasıyla temin edilebilir.

Esas itibariyle, bütün medenî milletlerde umumi içtimâların, vukuundan evvel hükümete bildirilmesi intizamı temin için değil midir? Binaenaleyh cumada izn-i devletin şart olması, medenî içtimâın zaruri bir neticesidir.

Mütercim merhum, burada bize Hanefîler'e göre cumanın şerâit-i sıhhatinden sayılan yalnız şehir, cemaat, izin şartlarını izah ettiler. Bu üç şarttan başka üç şart daha vardır ki: Vakit, hutbe, izn-i âm. Bunlar hakkındaki izahatı da (491, 500) numarada gelecek olan hadîs-i şeriflerde göreceğiz (K.M.).

488

•.•.•

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَزَادَ هُنَا فِي آخِرِهِ ثُمَّ قَالَ حَقٌّ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَغْتَسِلَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمًا يَغْسِلُ فِيهِ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhın نحن الآخرون السابقون hadisi ki –biraz evvel 478. olarak geçmişti– bu (tarikten olan) rivayette şöyle bir ziyade (de) vardır: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz biraz sükût buyurduktan sonra) "Her yedi günde[44] bir gün iğtisâl edip başını ve bütün cesedini yıkamak[45] (cumaya giden) her (bâliğ) müslüman üzerine (Allah'ın) bir hakkıdır"[46] buyurdu. {B897 Buhârî, Cum'a, 12.}

....

44 Eldeki nüshaların bazılarında فحق dır.

Buhârî'nin diğer bir tarikten olan rivayetinde, لله على كل مسلم حق أن يغتسل في كل سبعة أيامٍ يومًا {B898 Buhârî, Cum'a, 12.} lafzı ile vârit olmuştur.

Nesâî'deki rivayette هو يوم الجمعة ziyadesi de olduğundan bugünün cuma olması taayyün eder.

45 "*Cesedini yıkamak*" buyurulmuş iken cesedin bir cüzünden ibaret olan "*baş*"ın da ayrıca zikrindeki hikmet şanına ihtimam içindir. Zira o tarihlerde baş yağlamak ve hatmi vesaire sürünmek âdet olup yıkanırken evvel beevvel baştaki bu yağları izâle ettikten sonra su dökünürlerdi.

46 Metinde على كل مسلمٍ buyurulmuşken tercemede "*cumaya giden her bâliğ müslüman*" diyerek ibarenin takyîdi iktiza eder. Buhârî "kadın, çocuk vesaire gibi cumaya gitmeyenlere gusül lâzım olup olmadığı" hakkında açtığı babda altı hadis rivayet etmiştir ki, *Tecrid* metninde burada şu tercüme etmekte olduğumuz Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisi zikredilmiştir.

Buhârî'nin "vesaire" den maksadı: Cuma ile mükellef olmayan misafirler ile köleler, mahpuslar, hastalar, körler, yatalaklar... ilh.dir. İbn Ömer radıyallahu anhümânın bu bab içindeki bir hadîs-i mürselinde, إنما الغسل على من تجب عليه الجمعة "*Gusül ile ancak üzerinde cuma vâcip olan mükelleftir*" {Buhârî, Cum'a, 12, Bab başlığı.} buyurulmuştur ki, Beyhakī bunu yine İbn Ömer'den isnâd-ı sahîh ile vasletmiştir. Bu rivayet metindeki على كل مسلمٍ deki ıtlakı takyid ettiği gibi yine müşârün ileyhin bu münasebetle irat edilen من جاء منكم الجمعة فليغتسل "*Herhangi biriniz cumaya gelirse iğtisâl etsin*" {B894 Buhârî, Cum'a, 12.} hadîs-i merfûu da iğtisâli, cumaya gitmekle takyid edip gitmeyenlerin bununla mükellef olmadıklarını gösterir. Kezâlik burada, غسل الجمعة واجب على كل محتلم {B880 Buhârî, Cum'a, 3.} lafzıyla rivayet edilen Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh hadisi –ki 475 ve 479. olarak evvelce geçmişti– vücûb-ı guslü muhtelim olanlara kasredip nâ-bâliğ çocukları hariç bırakıyor. İbn Ömer radıyallahu anhın iki hadisini daha burada zikretmiştir. Biri ائذنوا للنساء بالليل إلى المساجد "*Kadınların gece mescide gitmelerine izin veriniz*" {B899 Buhârî, Cum'a, 13.} hadîs-i merfûudur ki, 477. hadis mânasınadır. Buna nazaran gündüzün namaza ve binaenaleyh cuma namazına izin vermeyin çıkar ki, kadınlar cumada hazır bulunamayacaklarından cuma guslü de üzerlerine vâcip olmamış olur. Buhârî bu hadisi müeyyid olmak üzere İbn Ömer radıyallahu anhümânın diğer bir hadisini daha rivayet eder ki, şudur: Ömer radıyallahu anhın bir zevcesi vardı ki, sabah ve yatsı namazlarını her gün mescid-i şerifte cemaatle kılardı. Ona "Ömer'in bunu istemediğini ve kıskandığını bilip dururken neye çıkıyorsun?" dediler. "Beni nehyetmekten onu meneden nedir?" cevabını verdi. Soran zat da, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin لا تمنعوا إماء الله مساجد الله yani "*Allah'ın memlüklerini Allah'ın mescidlerine gitmekten menetmeyiniz*" {B900 Buhârî, Cum'a, 13.} buyurmuş olması menediyor demiş. Bu hadiste gece kaydı yoksa da Buhârî onun da o kayıt ile mukayyet olması lâzım geleceğini anlatmak için mukayyet olan evvelki İbn Ömer hadisi ile yanyana irat etmiştir. Bu son bahsolunan hatun Ömer radıyallahu anhın ezvâcından Âtike bint Zeyd b.

Amr b. Nüfeyl'dir ki "aşere-i mübeşşere"den Saîd b. Zeyd radıyallahu anhın hemşiresidir. Zevci namaza çıktıkça o da ardı sıra giderdi. Ömer radıyallahu anh ona, "Bilirsin ki, ben böyle bir şeyi sevmem" O da, "Vallah sen beni nehyetmedikçe ben de gelmekten vazgeçmem" derlermiş. O da onu nehyetmekten mani olan bu kelâm-ı âlî-yi nebevî olduğunu söylermiş. Bir derecede ki, Ömer radıyallahu anh günün birinde mihrapta iken Ebû Lü'lü'ün zehirli hançerini yediği vakit zevcesi Âtike mescidde bulunmuş. Lâkin Aynî, yine İbn Ömer'in mukayyet olan hadisine istinaden kadınların gündüz de mescide gidebilecekleri mânasını istihrâc edip "Mahall-i fitne olan gece çıkmaları câiz olduktan sonra gündüzün de izin alabilmeleri evleviyyette kalır" diyor.

489

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّاسُ يَنْتَابُونَ الْجُمُعَةَ مِنْ مَنَازِلِهِمْ وَالْعَوَالِي فَيَأْتُونَ فِي الْغُبَارِ فَيُصِيبُهُمُ الْغُبَارُ وَالْعَرَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُمُ الْعَرَقُ فَأَتَى رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْسَانٌ مِنْهُمْ وَهُوَ عِنْدِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ أَنَّكُمْ تَطَهَّرْتُمْ لِيَوْمِكُمْ هٰذَا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Ahd-i celîl-i risâletpenâhîde) nâs (gerek Medine'ye yakın) menzillerinden ve (gerek) avâlîden cumada nöbetleşe hazır olup[47] (sırtlarında yün abâ olarak) toz toprak içinde gelirlerdi ki, toz toprak vücutlarına sinip bedenlerinden ter (kokusu) çıkardı. (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benim yanımda iken bunlardan biri (yahut birtakımları) huzuruna geldi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "Bâri bugün yıkansanız!" buyurdu.[48] {B902 Buhârî, Cum'a, 15.}

....

RİVAYETLER

Bir rivayette yine o mânada olarak يتناوبون .

Gerek *Müslim*'de gerek İsmâilî'nin *Müstahrec*'inde في العباء lafziyle menkul olduğundan في الغبار rivayetine müreccahtır.

Bazı nüshalarda "fâ"sız olarak يصيبهم.

Bir rivayette أناس olup hadisin sonunda cemî muhatap sîgasıyla vârit olan تطهرتم lafzıyla daha uygundur.

47 "*Avâlî*", 78 ve 328. hadislerin hâşiyelerinde beyan edildiği üzere, Medîne-i Münevvere civarında en yakını 2, en uzağı 6 ile 8 mil mesafede birtakım yerlerin ismidir. En yakın yeri Medine haricinde 2 mil yani 8000 adım mesafe olan yerlerden sahâbenin cumaya gelmelerini bazıları –mısır haricinden 2 mil haricde olanlara cumayı vâcip görmeyen– Kûfe ulemâsının re'yini redde sebep ittihaz etmişlerse de Hanefîler, "Gelenler nöbetleşe gelmiş olduklarına nazaran hadisin yine kendi ictihadlarını müeyyid olduğuna delil addederler. Zira eğer şehrin dışarısında oturanlara cuma vâcip olaydı, bunların her hafta cumaya gelmeleri ve huzûr-ı cum'ayı nöbete bindirmemeleri lâzım gelirdi" derler.

48 *Sünen-i Ebû Dâvûd* da İbn Abbas radıyallahu anhümâ rivayetine nazaran, cuma guslüne sebep işte bu hadiste naklolunan kıssa olmuştur. Cumanın farziyeti إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ "*Cuma günü cuma namazı için nidâ edildiğinde zikrullah için mescide gidiniz ve alışverişi bırakınız*"[p] âyet-i kerîmesi ile sabit olup âyet-i kerîmede de فاسعوا "*Gidiniz*" buyurulmuş olduğundan ne kadar mesafeden gidildiğini göstermek için açtığı babda Buhârî, bu hadîs-i şerifi irat etmekle sahâbe-i kirâmın 2'den 8 mile kadar mesafelerden cumaya gittiklerini ifham etmek istemiştir. Daha evvelde ecille-i tâbiînden Atâ b. Ebû Rebâh'ın bu babdaki ictihadı ile Enes radıyallahu anha ait bir rivayette bulunmuştur. Bu babdan evvel de açtığı bâb-ı mahsûsta bu kitapta evvelce geçmiş 389. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisini tekrar ederek yağmurlu, çamurlu günlerde cumada hazır bulunmamaya ruhsat olduğunu göstermiştir.

Buhârî, Atâ'nın, "Bir karye-i câmianın içinde bulunduğun vakitte cuma günü namaza nidâ edilse, ezanı işit işitme, o namazda bulunmak Allah'ın sizin üzerinizde bir hakkıdır" dediğini rivayet eder. Abdürrezzâk'ın da İbn Cüreyc'den rivayetine nazaran, İbn Cüreyc şöyle demiş: "Atâ'ya, karye-i câmia dediğin nedir?" diye sordum. "Cidde gibi cemaati, emîri, kadısı, yekdiğere bitişik toplu evleri olan karye" cevabını verdi ilh.. Bu tarife göre Atâ, karyeyi Medine mânasına istimal etmiştir. Nitekim Mekke ile Tâif şehirlerinden Kur'ân-ı Kerîm'de عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ [g] diye bahis buyurulmuştur. Mısr-ı câmi' içinde bulunanların cumaya hazır bulunmaları vâcip olduğunda ihtilâf eden yoktur.

Diğer rivayetinde Buhârî, "Enes radıyallahu anh kasrında iken ahyânen (Basra Camii'nde) cumada hazır bulunur, ahyânen de bulunmazdı. Bu kasr (Basra'nın dışında) 2 fersah mesafede kâin Zâviye denilen yerde idi" diyor. Enes radıyallahu anh mısr-ı câmi' içinde değil, hariçte bulunmuş ve tıpkı avâlîden gelen sahâbe gibi 6 mil mesafeden cumaya kâh gelir, kâh gelmezmiş.

Hâric-i mısırda olanlara cumanın hangi mesafeden vâcip olacağı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır. Birtakımlarına göre cumada hazır bulunduğu takdirde akşam evine dönüp ehl ü iyâline kavuşacak mesafede ise mescide gidip kılmak vâciptir. Nitekim Ebû Hüreyre radıyallahu anh, الجمعة على من آواه الليل إلى أهله "*Cuma, ehline gece kavuşabilecek olana farzdır*" {T502 Tirmizî, Cum'a, 8.} hadisini merfûan rivayet etmiştir. Bu hadisi, Tirmizî ile Beyhakī rivayet etmişlerse de zayıf olduğunu da söylemişlerdir, İmam Ahmed b. Hanbel de bu hadisi rivayet edene, "İstiğfar et" demiştir. Her ne hal ise Ebû Hüreyre, Enes, İbn Ömer, Muâviye (r.a.) ile tâbiînden Nâfi', Hasan-ı Basrî, İkrime, Hakem b. Uteybe, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Atâ b. Ebû Rebâh, eimme-i metbûîndan Evzâî ile Ebû Sevr buna kāildirler.

Birtakımları, “Cuma ezanını işitebilenlere cuma farz olur” demişlerdir. Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan mervî diğer kavil de budur. Tirmizî’nin beyanına göre eimme-i metbûînden Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye bu re’ydedirler, İmam Mâlik, *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan mervî, الجمعة على من سمع النداء “*Cuma, ezanı işitebilene farzdır*” {Kaynakta “ من سمع “ ifadesinden önce “كل” kelimesi yer almaktadır. D1056 Ebû Dâvûd, Salât, 205, 206.} hadisi ile istidlâl etmişse hadis, ilm-i rivâyet kanununca zayıftır.

Üçüncü takıma göre ise ehl-i mısra vâcip, hâric-i mısırda olanlara ise, nidâyı duysunlar duymasınlar, gayr-i vâcibdir. İmam Ebû Hanîfe’nin de kavli budur. İmam Ebû Yûsuf’un da bu re’yde olduğu rivayet olunmuş ise de, *Kādîhan*’daki nakle göre, 3 fersah (9 mil) uzakta olana bile vâcip görmüştür. Diğer rivayete nazaran ilk fırkanın dediğine kāil imiş, yani cumayı kıldıktan sonra evine dönecek gibi ise cuma kendisine lâzım olur. İmam Muhammed’e göre mısra 1, ya 2, yahut 3 mil mesafede olana cuma vâciptir. İmam Mâlik ile Leys’in kavilleri bu olduğu rivayet olunmuştur.

“Erbâz-ı mısr” yani “şehrin surları”, “sevâd-ı mısr” yani şehrin etrafındaki köy, kent ve çiftlik gibi yerler mısr hükmünde midir, değil midir?

Buna dair de birçok eimme rivâyâtı vardır. Hâsılı ekall-i mesâfeyi tayinde pek çok ihtilâf edilmiştir. 1 mil mesafeden ziyadesini cumaya gitmek için özür sayanlar olduğu gibi 6 mil, 10 mil gibi büyük mesafelerle özür kāim olamayacağını iddia edenler olmuştur. Hele Aynî’nin nakline göre Muâz b. Cebel radıyallahu anh 15 fersahlık bir mesafe takdir etmiştir ki, buna aklım ermedi. Bu takdirce de 4 fersah 1 berîd yani 1 menzil itibar edildiğine göre üç dört konaklık yerden de cumaya gelmek lâzım gelecek demektir ki, o kadar uzakta oturan kimse her haftanın yarısını cumaya gitmeye, diğer yarısını evine dönmeye hasr ile mükellef olmuş oluyor, işlerini ne zaman görecek? Herhalde bir sehiv var diyorum.

Buʿd-ı mesâfeden başka cumaya gitmemek için ruhsat verilen diğer özürler de vardır. 389. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisi, yağmurun bâis-i ruhsat olduğunu gösterir. Bu, müşârün ileyhin ve sahâbeden Abdurrahman b. Semüre radıyallahu anhın kavilleri olduğu gibi İbn Sîrîn'in, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin de mezhepleri budur. Bazılarına göre yağmur özür değil ise de şiddetli yağmur, cumaya adem-i huzur için özürdür.

İmam Mâlik, yağmuru özür saymıyorsa da ihvanından birinin cenazesine müteallik iş için, yahut ölüm döşeğindeki bir hastası için cumaya gitmemekte özür var diyor. Nitekim İbn Ömer radıyallahu anhümâ da Saîd b. Zeyd'in bir oğlu hasta olduğunu haber alınca cumayı terkedip amcazadesini ziyaret için Medine haricindeki Akîk'a gitmiştir. Atâ ile Evzâî'nin de mezhepleri budur. İmam Şâfiî, vefat edecek pederinin başında bekleyeni cumaya gitmemekte mâzur görmüştür.

Hasan-ı Basrî, "Korku sebebiyle cumayı terketmeye ruhsat vardır" dediği gibi, İmam Mâlik de "Hastaya, hasta olmayan pîr-i fânîye cuma farz değildir" demiştir. Ebû Miclez, sancısı olan cumaya gelmez dediği gibi cumaya müsâdif bayram namazlarını kılan ehl-i kurâya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tekrar cumaya gelmemeye ruhsat vermiş olmalarına binaen Osman radıyallahu anhın da "avâlî"den olanlara böyle muamele buyurduklarını İbn Habîb söyledikten sonra, İmam Mâlik'in bu babda kavilleri muhtelif olduğunu ve Şâfiiyye'nin kavl-i sahîhine göre cumanın o gün sâkıt olduğunu zikrediyor. Yeni güvey ile meczûmun cumaya gelmemesi hakkında ihtilâf olunmuştur.

[p̱] el-Cumʿa, 62/9.
[q̱] ez-Zuhruf, 43/31.

490

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّاسُ مَهَنَةَ أَنْفُسِهِمْ وَكَانُوا إِذَا رَاحُوا إِلَى الْجُمُعَةِ رَاحُوا فِي هَيْئَتِهِمْ فَقِيلَ لَهُمْ لَوِ اغْتَسَلْتُمْ.

TERCÜMESİ

Yine (Ümmü'l-mü'minîn) Âişe(-i Sıddîka) radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Zamân-ı saâdette) halk kendi işlerini kendi gören takımdan idiler. Cumaya gittikleri vakit de[49] (iş zamanlarındaki hal ve heyetleri ne ise) o hal ve heyetleriyle giderlerdi. (Bundan dolayı) kendilerine, "Keşke yıkansanız" buyuruldu.[50] {B903 Buhârî, Cum'a, 16.}

....

49 Burası, metindeki إذا راحوا إلى الجمعة nın tercümesidir, رواح , ma'nâyı meşhûruna göre, zevalden sonra gitmek olduğundan yukarıdaki hadîs-i şerif ile yek meâl olan bu rivayeti bu lafızdan dolayı cuma vaktinin zevalden sonra olduğuna kāil olan ekseriyetin mezhebine delil olduğuna îmâ etmiş gibi görünür. Lâkin 480. hadisin hâşiyelerinde revâhın gerek muhaddisin ve gerek lugaviyyûnca mutlaka gitmek mânasına da geldiği söylenmişti. Binaenaleyh vakt-i cum'a için bu hadis bir taifeye hüccet olamaz. Nihayet evvelki hadis gibi guslün hikmet-i meşrûiyyetini gösterir.

50 Bu hadisi Buhârî ile Müslim, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den bir tarikten rivayet etmektedirler. *Buhârî*'de Yahyâ b. Saîd'in yine Ensârî olan Amre bint Abdurrahman'dan cuma guslü hakkında sual irat edildiğini, Hazret-i Âişe'nin de metindeki sözleri kendisine söylemiş olduğunu nakleder. *Müslim*'de sual ve istifsârdan bahis yoksa da lafız daha açıktır. Orada şöyle denilmiş: كان الناس أهل عملٍ ولم يكن لهم كفاة. فكانوا يكون لهم تفل. فقيل لهم لو اغتسلتم يوم الجمعة "Halk rençber olup işlerini görecek yardımcıları da yoktu. Bundan dolayı vücutları ağır kokardı. Bu sebeple kendilerine '*Cuma günü yıkansanız*' buyuruldu." {M1959 Müslim, Cum'a, 6.}

491

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Enes (İbn Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cumayı güneş (batıya) meylettiği zamanda[51] kıldırırdı.[52] {B904 Buhârî, Cum'a, 16.}

....

51 Güneşin batıya meylettiği zamandan muradı, istivâyı müteakip olan vakt-i zevâldir.

52 Bu hadisi, Ebû Dâvûd ile Tirmizî de *Sünen*'lerinde yine Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet etmişlerdir. Tirmizî bu hadis için "hasen sahih"tir dedikten sonra, "Buna binâen cumanın vakti öğlen namazının vakti gibi güneşin zeval vakti olduğuna ekser ehl-i ilm ittifak etmişlerdir. Nitekim Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi budur. Cuma namazı kable'z-zevâl kılınmak da câiz olduğunu bazıları rivayet etmişlerdir. İmam Ahmed, kable'z-zevâl kılana iade lâzım gelmez demiştir" dediği gibi Buhârî de vakt-i zevâlin cuma vakti olduğuna Ömer, Ali, Nu'mân b. Beşîr ve Amr b. Hureys radıyallahu anhümün kāil olduklarını ta'lîkan rivayet eder. Seleme b. Ekvâ', Câbir b. Abdullah, Zübeyr b. Avvâm, Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Ammâr b. Yâsir, Sa'd el-Kurâz, Bilâl radıyallahu anhümden de kimi lehte, kimi aleyhte delil ittihaz edilebilecek rivayetler vardır:

Sıhâh-ı Sitte'nin *Tirmizî*'den mâadasında rivayet edildiğine nazaran, Seleme radıyallahu anh, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte cumayı kılardık. Döndüğümüzde duvarların bizi barındıracak gölgesi olmazdı" {B4168 Buhârî, Megāzî, 36.} demiştir. Bu rivayetin zâhiri, cumanın erken ve kable'z-zevâl kılınmış olduğunu gösterir. Lâkin kable'z-zevâl cumanın kılınmayacağına kāil olanlar, bunu te'vil ederek, hemen zevalde namaza başlanmış. Duvarlar da alçacık olduğu için namazdan çıkarken kendilerini güneşten koruyacak gölge bulamıyorlarmış. Bu söz, "Hiç gölge bulamazdık" mânasına değildir, diyorlar. Nitekim sahâbî-i müşârün ileyhin *Müslim*'deki diğer rivayetinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte cumayı güneşin zevalinde kılardık. Sonra dönüp giderken gölge yerleri araştırırdık" {M1992 Müslim, Cum'a, 31.} denilmiştir.

Câbir b. Abdullah'ın, *Müslim* ile *Nesâî*'deki rivayetinde, "Resûl-i Ekrem ile birlikte namazı kılar, sonra döner, saka develerimizi dinlendirirdik" deniliyor. Râvi, Câbir radıyallahu anha, "Bu hangi saatte olurdu?" diye soruyor, o da, "Güneşin vakt-i zevâlinde" cevabını veriyor. Bu rivayet cumanın kable'z-zevâl kılınmış olacağı beyanında sarihtir.

Zübeyr b. Avvâm radıyallahu anh, *Müsned-i Ahmed*'de rivayet edildiğine göre, "Cumayı biz, Nebî-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile birlikte kılardık. Sonra dönerken kale diplerine seyirtirdik. Bastığımız yerden ziyade gölge bulamazdık" {HM1411 İbn Hanbel, I, 164.} demiş. Bu rivayet, cumhura muhalif olanları teyit eder. Sehl b. Sa'd radıyallahu anh *Buhârî*, *Müslim*, *Nesâî*, *Tirmizî*'deki rivayete göre şöyle diyor: "İçimizde bir hatuncağız vardı ki bir su kenarındaki mezraasında pazı ekerdi. Her cuma günü oldukça, pazıların köklerini soyup bir tencereye koyduktan sonra üğüttüğü bir avuç arpayı içine atardı ki o kökler etli kemik manzarasını alırdı. Cuma namazından çıkınca ona uğrar, selâm verirdik. O da bize o taamdan verir, biz de kemirirdik. Hatuncağızın o taamı için cumanın çabuk gelmesini temenni eder dururduk." {B938 Buhârî, Cum'a, 40.} Ahmed, "Bu taam Sehl ile arkadaşları için kuşluk taamı yerine geçerdi." Nitekim yine, Sehl b. Sa'd radıyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ahd-i şerifinde biz cumayı kılmadan ne kaylûle (gündüz uykusu) eder ne de kuşluk taamımızı yerdik" {M1991 Müslim, Cum'a, 30.} diyor. O zamanki âdete göre gerek kaylûle gerek kuşluk taamı hep kuşluk vaktinde olurmuş. Lâkin cumhur, kuşluk taamı ile kaylûleyi cuma günleri –öğlen vaktinde kılınması zaruri olan– namazdan sonraya tehir etmiş olmaları ihtimaline binaen, bunu kendi aleyhlerine bir hüccet addetmiyebilirler. *Müsned-i Ahmed*'de rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh, bir kere cumayı duhâ vaktinde kıldırıp "Size sıcak dokunur diye korktum" demiştir. Lâkin senedi zayıf olduğundan muhalifler için kuvvetli bir delil olamaz.

Ammâr b. Yâsir radıyallahu anhın da, Seleme b. Ekvâ' radıyallahu anh gibi, "Cumayı kılar, sonra namazdan çıkardık da duvarların bizi barındıracak kadar gölgesi olmazdı" {MK6257 Taberânî, el-Kebîr, VII, 21.} dediğini Taberânî, *Mu'cem-i Kebîr*'inde rivayet eder.

İbn Mâce'de Sa'd el-Kurâz ve yine *Mu'cem-i Kebîr*'de, Bilâl radıyallahu anhümâ rivayetlerine nazaran ahd-i celîl-i risâletpenâhîde gölge, nalın tasması kadar olduğu vakit cuma ezanı okunurmuş. Bu iki rivayet de cumhur için pek kavî birer hüccettir. Zira Bilâl radıyallahu anh Mescid-i Nebevî, Sa'd el-Kurâz radıyallahu anh da Mescid-i Kubâ müezzini ve vaktin mürakabesi ile diğer sahâbeden ziyade vazifedar idiler.

Bunlardan başka *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin cumadan başka günlerde nısfü'n-nehârda namazı hoş görmedikleri" hakkında bir rivayet varsa da hadisi mürsel ve zayıftır. Lâkin cumanın vakti zuhr olduğu hakkında Enes, Sa'd el-Kurâz ve Bilâl radıyallahu anhümün rivâyâtı, hep turuk-ı sahîhadan vârit olmakla beraber, ahd-i celîl-i risâlette cumanın bazan daha erken kılındığına dair olan bunca rivayeti çürütemez. Bâhusus aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin gerek hutbede, gerek namazda bi'n-nisbe uzun sayılacak suver-i Kur'âniyye'yi tilâvet buyurduklarına dair olan rivâyât-ı sahîhaya da bakılırsa, kable'z-zevâl cumanın sahih olabileceğine kāil olanları kuvvet-i kalb ile tahtie edememek lâzım gelir. Meselâ Müslim'in rivayetine nazaran Ümmü Hişâm radıyallahu anhâ قٓ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ {Kâf, 50/1.} sûre-i şerifesini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her hafta minberde tilâvet buyururlarken fem-i saâdetlerinden dinleye dinleye ezberlemiş {M2015 Müslim, Cum'a, 52.}, İbn Mâce'nin de Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan rivayetine nazaran, yine cuma günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz minberde kāim olarak niam-ı celîle-i ilâhiyyeyi tezkir buyururlarken تَبَارَكَ sûre-i şerifesini tilâvet buyurmuşlar. {İM1111 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 86.} Namazda da sûre-i Cum'a ile sûre-i Münâfıkîn Fâtiha'ya zam buyurdukları Müslim'in Ali, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas radıyallahu anhümden rivayetleriyle sabittir {M2026 Müslim, Cum'a, 61.} (486. hadise de müracaat).

Hutbe ile namazda bu kadar meşguliyetten sonra yine duvar gölgeleri uzamamak için elbette vakt-i zevâlden evvel işe başlamış olmak iktiza eder. Herhalde, zevalden sonra cumaya başlamanın bilittifak evlâ ve cumhura göre vâcip olduğunda şüphe yoktur. Fakat İmam Ahmed'in ve –İbnü'l-Münzir'in nakline göre– Atâ ile İshak b. Râhûye'nin dedikleri gibi biraz evvelce başlanmasında da beis olmamak lâzım gelir. Nitekim –İbn Mes'ûd gibi– Câbir ve Sa'd ve Muâviye'nin kable'z-zevâl kıldırdıkları mervîdir. İbn Abbas radıyallahu anhümânın da altıncı saatte kılınmasını tecviz ettiğini Mâverdî nakleder. Mücâhid ise, cuma da bir bayram olduğu için, cuma namazı, bayram namazı vaktinde kılınabilir demiş. Nitekim Hanâbile'nin bazılarınca cumanın evvel vakti, bayram namazının vaktidir. Lâkin cumanın bir bayram olmasıyla, hakkında bayram ahkâmının kâffesi câri olmak lâzım gelmez. Ezcümle bayram günü oruç haramdır. Cumanın savm ile ifradında ise, bazılarınca kerahet bulunduğundan hilâftan kurtulmak için anı, ya perşembe ya cumartesi günlerine mukārin olarak tutmak evlâdır. Bu meselede de hilâf yoktur.

492

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا اشْتَدَّ الْبَرْدُ بَكَّرَ بِالصَّلَاةِ وَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ أَبْرَدَ بِالصَّلَاةِ يَعْنِي الْجُمُعَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (İbn Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) namazı, soğuk şiddetlendiği zamanlarda erken kıldırır, şiddetli sıcaklar bastığında serinlik vaktine tehir buyururdu.[53] Râvi, (Enes'in namazdan) kastettiği mâna cuma (namazı)dır diyor.[54] {B906 Buhârî, Cum'a, 17.}

....

53 Bu hadîs-i şerif vakt-i zuhurdaki tebkir ve ibrâd hakkındaki 321 ve 322. merfû hadislerin nazîridir. Bu itibarla eğer يعني الجمعة ziyadesi sabit değilse pekâlâ vakt-i zuhra masrûf olabilir ve kable'z-zevâl salât-ı cumayı tecviz edenlere karşı hüccet olmaz. Nitekim Buhârî, diğer bir senedle aynı hadisin ta'lîkan rivayetinde يعني الجمعة ziyadesinin mevcut olmadığını tasrih eder. Enes radıyallahu anhın –*Tecrîd* metninden hariç kalan– *Buhârî*'deki, كنا نبكر بالجمعة ونقيل بعد الجمعة "Vaktiyle biz sahâbe, namazı erken kılar, gündüz uykusunu cumadan sonraya bırakırdık." {B905 Buhârî, Cum'a, 16.} Lafz-ı diğerle olan başka hadisinden de kable'z-zevâl cuma namazını tecviz edenler istifadeye kalkışmışlardır. Lâkin tebkirin yalnız erken davranmak mânasına olduğu 480. hadiste mevzubahis olup cumaya intizar için öğleden evvel mescide gitmek mânasına geldiği gibi, hemen zevalde ve vakt-i zuhrun evvelinde namaz kılmak mânasına da gelebilir. Sahâbe-i kirâmın mûtadı sıcak günlerde tavsiye buyurulan ibrâd faziletini ihrâz için kaylûleden sonra öğle namazını kılmak olduğundan, burada Enes radıyallahu anh, uzaktan gelenleri bekletmemek için cumanın evvel vaktinde kılınıp bundan dolayı da kaylûleyi sahâbenin cumadan sonraya bıraktıklarını kastetmiş de olabilir. Hatta bu ihtimal, 491. hadisle 480. hadis delâletleriyle kesb-i kat'iyyet eder. Zira 491. hadiste kışın tebkir, yazın ibrâd mevzubahis olup 480. hadise nazaran evvel-i nehârdan vakt-i zevâle kadar aledderecât erken davranmanın faziletleri birer birer tâdât buyurulmuş olduğundan zaten serinlikte gelmiş kimselerin öğlen sıcağını mescidde geçirip ba'de'z-zevâl olan serinliği beklemeleriyle maksûdün bih olan suhûlet ve şefkat hâsıl olmaz. Belki cemaate ezâ olur.

54 Buhârî bu hadise ait olan bir taʿlikinde, “(Râvi) Ebû Kelde demiştir ki: Bir emîr bize cumayı kıldırdıktan sonra Enes radıyallahu anha Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğlen namazını nasıl kıldırırlardı? diye sordu (da Enes radıyallahu anh bu cevabı verdi)” {Kaynakta râvinin ismi “Ebû Halde” (أبو خلدة) şeklindedir. B906 Buhârî, Cum’a, 17} diye rivayet ediyor. Kıssanın hulâsaten aslı şudur: Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Hakem b. Ebû Akīl namında bir amcazadesini kendine nâib olarak Basra’ya emîr nasbetmişti. O da, Haccâc’ın mesleğine tebaan, cuma günü hutbeyi hemen hemen ikindi vakti girecek raddeye kadar uzatırmış. Bir gün namaz kılındıktan sonra Yezîd ez-Zabbî namında bir zat bu yaptığına itiraz etmiş. Hakem, serir üstünde yanında oturan Enes radıyallahu anha bu suali irat eylemiş, o da metindeki cevabı vermiş. يعني الجمعة ziyadesi de kıssanın cuma bahsine taallûk etmesi dolayısıyla râvi tarafından ilâve edilmiş. İsmâilî’nin rivâyet-i mevsûlesinde, إذا كان الشتاء بكر بالظهر وإذا كان الصيف أبرد بها ولكن يصلي العصر والشمس بيضاء نقية “Kış olunca öğle namazını aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz erken kıldırır, yaz olunca serinlik vaktine kadar tehir buyururdu. Lâkin ikindi namazını güneş bembeyaz ve tertemiz iken kıldırırdı” {BS5775 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 278.} demiştir. Bu hadisi Beyhakī de böylece rivayet eder (324. Ebû Berze el-Eslemî radıyallahu anh hadisine de müracaat). Bu kıssada bahis cumaya müteallik olduğu halde Hakem b. Ebû Akīl’in vakt-i zuhrun hükmünü sorması, Enes radıyalahu anhın da o suale göre cevap vermesi gösteriyor ki, sahâbî-i müşârün ileyhin mezhebince –aynıyla cumhûr-ı fukahâ gibi– cuma ile öğle namazlarının vakti birdir ve kable’z-zevâl cuma kılınmaz.

493

•.•.•

عَنْ أَبِي عَبْسٍ ﵁ أَنَّهُ قَالَ وَهُوَ ذَاهِبٌ إِلَى الْجُمُعَةِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنِ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللهِ حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Abs (Abdurrahman İbn Cebr el-Ensârî) radıyallahu anhın[55] (salât-ı) cumaya giderken, “Nebî[56] sallallahu aleyhi ve sellemin, “Her kimin ayakları Allah yolunda toza bulanırsa o(nun vücudu)nu Allah Teâlâ cehennem (ateşin)e haram eder, buyurduğunu işittim” dediği (sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B907 Buhârî, Cum’a, 18.}

....

55 Buhârî’nin senedinde râvi أدركني أبو عبسٍ وأنا أذهب إلى الجمعة فقال “Ben cumaya giderken Ebû Abs radıyallahu anh ardımdan yetişip dedi ki” diyor ki, müellif ibareyi şu okunan sebke ihtisaren sokmuştur.

56 Bazı nüshalarda, رسول الله صلى الله عليه وسلم .

Ebû Abs, Ensârî-yi Evsî ve sâbikīn-i evvelînden bir Bedrî'dir. Bedir'den itibaren bütün meşâhid ve gazavâtta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulunmuştur. Eyyâm-ı Câhiliye'de ismi, Abdüluzzâ veya diğer rivayete göre, Maʻbed iken aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından Abdurrahman'a tebdil buyurulup vâkıa-i muâhâtta muhâcirînden Hubeyş b. Huzâfe radıyallahu anh ile kardeş edilmişlerdi. Bidâyet-i İslâm'da kabile efradından dâire-i münciye-i İslâm'a henüz dahil olmamış olanların putlarına Ebû Bürde radıyallahu anh ile beraber musallat olup gizlice birer birer kırmakta her ikisi bir zevk duyarlardı. Daha sonraları, Muhammed b. Mesleme radıyallahu anhın davetine icâbetle, o zaman İslâm'ın ve Nebî-i Âhirzemân'ın en büyük adüvv ü mühîni olan yahudi Kâʻb b. Eşref'in katline iştirak edenler meyanında bulunup müslümanlar aleyhine bütün Arabistan halkını şiiriyle, talâkat-i lisânıyla, servetiyle ayaklandırmaya çalışan habisin şerrinden ehl-i İslâm'ı kurtarmıştır.

Muhammed b. Mesleme ile Ebû Abs radıyallahu anhümânın bu hadisede üç arkadaşı daha vardı ki Ebû Nâile, Abbâd b. Bişr ve Hâris b. Evs radıyallahu anhümdür. Bu yârân-ı cihâdın beşi de Evsî idiler. Ebû Abs radıyallahu anh, hicretin 34 senesinde yetmiş yaşında dâr-i cinâne intikal etmiştir. Hastalığında Emîrü'l-mü'minîn Osman radıyallahu anh, Bedrî olduğuna hürmeten iyâdetinde bulunmuşlardır.

İbn Hacer el-Askalânî *İsâbe*'de müşârün ileyhin zatına ait bir keramet olmak üzere bir muʻcize-i nebeviyye de haber veriyor: Ahd-i celîl-i risâlette Ebû Abs'in gözlerine geceleri etrafını göremeyecek kadar zaaf târî olmuş. Sâhibü'l-muʻcizât aleyhi ekmelü's-salavât efendimiz kendisine bir asâ ihsan buyurmuşlar ki, bu asâ, geceleri uzaklara kadar nur saçıp yürümesine yardım edermiş (291. hadise de müracaat).

Müşârün ileyhin sinni hakkında *İsâbe*'deki bir söz cây-ı nazardır. Zira Bedir Muharebesi'ne kırk sekiz yaşında iştirak ettiğini söyledikten sonra ber-vech-i mârûz 34 senesinde yetmiş yaşında vefat ettiğini haber veriyor. Halbuki bu hesaba göre, seksen yaşında olması lâzım gelir.

Müşârün ileyhin *Buhârî*'de yalnız bu hadisi vardır ki, onu Tirmizî ve Nesâî de rivayet etmişlerdir.

Fîsebîlillâh cihada gitmenin faziletini müşir olup hadis kitaplarında –hep bu mânada olmak üzere– İbn Ömer tarikından Ebû Bekir es-Sıddîk, Osman b. Affân, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebü'd-Derdâ, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme, Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhümden de rivayet edilen bu hadîs-i şerifin cuma hadisleri meyanında sebeb-i îrâdı, cumaya gitmek de hükmen cihada gitmek gibi olduğu içindir. Nitekim –yukarıdaki hâşiyede beyan edildiği üzere– Buhârî'nin râvisini cumaya giderken, Ebû Abs radıyallahu anhın bu haberle tebşîr etmesi müşârün ileyhin de faziletçe ikisini bir hükümde bildiğini gösterir.

Bir de, bu hadisin mezkûr hâşiyede mevzubahis olan Buhârî rivayetinde, وأنا أذهب إلى الجمعة "Ben cuma namazına giderken" denilmiş iken, Nesâî rivayetinde, وأنا ماشٍ إلى الجمعة "Ben yürüye yürüye cumaya giderken" lafzı ile rivayet edilmiştir.

مشي "yaya gitmek" mânasına olup bu faziletin cumaya mâşiyen gidenlere has olduğunu söyleyenler olmuştur. ذهاب ise ister mâşiyen ister râkiben olsun mutlaka gitmek demek olduğundan birçoğu yürümeyi efdal addetmekle beraber ihrâz-ı fazîlet için meşî ile rükûb arasında fark görmezler. Nitekim İsmâilî'nin rivayetinde, bu haber-i beşâreti Ebû Abs'tan alan râvinin de o sırada hayvana binmiş olduğu ve Ebû Abs radıyallahu anhın, احتسب خطاك هذه "Şu attığın adımların kıymetini bil!" mukaddimesiyle söze başladığı nakledilmektedir. Gerek bu hadîs-i şerifte, gerek 480. Ebû Hüreyre ve 481. Selmân-ı Fârisî radıyallahu anhümâ hadislerinde zikredilen sevap ve fazilet, hep يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ "*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildiğinde hemen Allah'ın zikrine sa'yedin de alışverişi bırakın*"[r] âyet-i kerîmesinde emir ve nehy-i ilâhîye itaat etmenin berekâtındandır.

سعي lugaten “koşmak ve seğirtmek” demekse de âyet-i kerîmede gitmek ile tefsir edilmiştir. Hatta 374. Ebû Katâde hadisinde tavsiye buyurulan vakar u sekînet her namaz hakkında olduğuna nazaran, cuma namazına koşmak şöyle dursun, ağır ağır gitmek iktiza eder. Bu hadisin *Buhârî*’de Ebû Katâde ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâdan tekrar edilen diğer rivâyet-i merfûada, إذا أقيمت الصلاة فلا تأتوها سعيًا وأتوها تمشون وعليكم السكينة.... “*Namaz ikame olunduğunda namaza koşa koşa gitmeyip vakar u sekîneti elden bırakmayarak ve ağır ağır yürüyerek gidiniz*” {B908 Buhârî, Cum’a, 18.} buyurulmuştur. Ebû Katâde radıyallahu anhın bu münasebetle tekrar edilen 375. hadisinin âhirinde de وعليكم السكينة... ziyadesiyle sekînet tavsiye buyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki فَاسْعَوْا yerine Ömer ile İbn Mes‘ûd radıyallahu anhümânın فَامْضُوا “Gidiniz” Übey b. Kâ‘b radıyallahu anhın da فَامْشُوا “Yürüyerek gidiniz” kırâat-i şâzzeleri de oradaki sa‘yin yalnız gitmek mânasına olduğunu ispat eder. Sa‘yin Türkçe’de olduğu gibi “çalışmak” mânasına geldiği de çoktur. وسعى لها سعيها da buna delâlet eder.

Bu âyet-i kerîme –biri cumaya gitmek, diğeri alışverişi bırakmak, üzere– bir emir ile bir nehyi mutazammındır. Vücûb-ı sa‘yin mebdei nedir? Bu vücûb, nidâ yani cuma ezanı ile tahakkuk eder. Hatta Buhârî’nin ta‘lîkan rivayet ettiği Zührî kavlince yolcu olan kimse, cuma günü bulunduğu yerde ezanı duyarsa, davete icâbet edip cumaya gitmek gerektir. Zührî’nin bu kavli, misafire cuma lâzım gelmez diyen cumhurun kavline muhaliftir. Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Abdurrahman b. Semüre, İbn Mes‘ûd radıyallahu anhüm ile Abdullah b. Mes‘ûd’un ashabından bazıları, Mekhûl, Urve, İbrâhim en-Nehaî, Abdülmelik b. Mervân, Şa‘bî, Ömer b. Abdülazîz’in de mezhepleri budur.

Maahâzâ, başka tariklerden yine Zührî'nin لا جمعة على مسافر dediği de mervîdir. Onun için bu iki kavlini telif etmek isteyenler, *Buhârî*'deki sözü "Kılması müstehaptır", cumhura muvâfık olan sözü ise "Cuma misafire vâcip değildir" mânasına söylemiştir derler. Hatta Zührî, nidâyı işiten misafire cumada bulunmak farzdır demek istemişse, bir kavl-i şâz olmuş olur demişlerdir.

Cuma günü sabahleyin sefere çıkmak câizdir. Nitekim, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bir defa cuma günü sabahleyin sefere çıktıkları sabittir. Cuma gecesi tulû-ı fecirden evvel de sefer câizdir. Yalnız, İbrâhim en-Nehaî, Âişe radıyallahu anhânın, "Cuma gecesine kalırsan cumayı kılmadıkça sefere çıkma" demiş olduğuna bakarak perşembe günü yatsıdan sonra seferi tecviz etmemiştir.

Kable'z-zevâl ve zevale yakın vakitte sefere çıkmak Ömer b. Hattâb, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhüm ile Hasan ve İbn Sîrîn'e göre câiz olup İmam Mâlik ve İbnü'l-Münzir'in kavilleri de budur. Lâkin esah olan haram olmasıdır. Vakt-i zevâl yaklaşmış ise cumayı kılıp ondan sonra çıkmalıdır. Âişe ve Muâz b. Cebel radıyallahu anhümâ ile Ömer b. Abdülazîz ve Hassan b. Atıyye'nin de re'yi budur.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, ba'de'z-zevâlde sefere çıkmak câizdir. Lâkin İmam Mâlik ile İmam Ahmed'e göre, yol arkadaşlarını kaçırmak korkusu olur yahut cumayı yolda kılabilmek imkânı varsa câizdir, değilse değildir.

Yine bu âyet-i kerîmedeki nehye binaen, cuma saatinde bey' ve şirâ haramdır. Buhârî, nidâ üzerine İbn Abbas radıyallahu anhümâya göre ve Atâ b. Ebû Rebâh'a göre bey' ile beraber bütün sınâatin haram olduğuna dair iki rivayeti ta'lîkan irat eylemiştir. Atâ "Lehv ile alışveriş haramdır. İşçilik de, uyku da, ehline takarrüb de, mektup yazmak da bey' gibi haramdır" diyor. Câbir radıyallahu anhın hadîs-i merfûuna nazaran da, تحرم التجارة عند الأذان ويحرم الكلام عند الخطبة ويحل الكلام بعد الخطبة وتحل التجارة بعد الصلاة "Ezan ile beraber ticaret haram olur. Hutbe esnasında da söz söylemek haramdır. Söz söylemek hutbeden sonra helâl olur. Ticaret de namazdan sonra helâl olur" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî, Umde, VI, 203.} buyurulmuştur.

Bey‘ ve şirânın hürmeti, cuma namazından çıkmakla zâil olursa da mebdei (iç ezan) namını verdiğimiz dâhil-i mesciddeki ezandır. Hanefiyye’nin, Şâfiiyye’nin, Hanâbile’nin ve ekser-i fukahânın kavli budur. Asr-ı saâdet’te cuma günü okunan ezan, işte bu idi. Minaredeki ezan –495. hadiste görüleceği üzere– muhdestir. Eyyûb’dan menkul olduğuna göre, “Medine ahalisinin cuma günü bir saati vardır ki o saatte artık alışveriş haramdır diye nidâ edilirdi. Bu da imamın minbere çıktığı zaman idi” demiştir ki, Medine ahalisinin sadr-ı İslâm’daki bir âdetini haber veriyor. Dahhâk, Atâ, Hasan-ı Basrî, Müslim b. Yesâr ve Mücâhid’e göre ise hürmet-i bey‘ vakt-i zevâlden başlar. Halbuki iç ezanından evvel vakt-i zevâldeki alışveriş haram olmamakla beraber Hanefiyye’ye göre mutlaka mekruhtur. Mâlikiyye’ye göre nikâh, hibe ve sadakadan mâada olan muâmelâtın hepsi fesholunur.

Cuma saatinde bey‘ haram olmakla beraber akdolunan bey‘ sahih midir? Bunda iki kavil vardır. Ebû Hanîfe’ye, Ebû Yûsuf’a, Muhammed’e, Züfer’e, Şâfiî’ye, hâsılı cumhura göre, bey‘ maa’l-kerâhe sahihtir. Çünkü nehiy, akdin mutlaka fesadını iktiza etmez. Süfyân es-Sevrî, “Bey‘ sahih ve fâili Allah’a âsidir” demiş. Mâlik, Ahmed İbn Hanbel ve Zâhirîler’e göre ise bey‘ bâtıl olur.

[r̠] el-Cum‘a, 62/9.

494

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُقِيمَ الرَّجُلُ أَخَاهُ مِنْ مَقْعَدِهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ
قِيلَ الْجُمُعَةَ قَالَ الْجُمُعَةَ وَغَيْرَهَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Bir kimsenin (bir müslüman) kardeşini oturduğu yerden kaldırmasını ve oraya oturmasını Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) nehiy buyurdu.[57] (Râvi Nâfi'a), "Bu, (salât-ı) cum'ada mı?" diye soruldu.[58] (Nâfi'), "Cumada da, başkasında da" cevabını verdi. {B911 Buhârî, Cum'a, 20.}

....

57 Bazı nüshalara göre أن يقيم الرجل الرجل .

58 Birini yerinden kaldırmak da, onu kaldırdıktan sonra yerine oturmak da ayrı ayrı birer fi'l-i menhîdir. Zira bunlar, mümin kardeşine karşı tekebbür ve onu istihkār mânasını tazammun eder. Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde, تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ "*Dâr-ı âhiret denilen o matlûbu aksâ işte budur. Onu biz, yeryüzünde kimseye karşı büyüklenmek istemeyen ve fesadı gönlünden geçirmeyenlere nasip edeceğiz. Hüsnüâkıbet de müttekilerindir*"[s] buyuruyor ki, vaad buyurduğu ni'met-i uzmâyı teazzumdan, fesaddan bilfiil fâriğ olanlara, insana yakışmayan bu iki zemîmeyi zihnine uğratmayan, hiç yapmak istemeyenlere tahsis buyurmuştur. Ali kerremallahu vecheh hazretleri, "Bir kimse kendi nalın tasması arkadaşının nalın tasmasından daha güzel olsun arzusuna düştü mü, bu âyet-i kerîmenin hükmüne dahil olur" buyurmuş olduğu gibi, Fudayl b. İyâz da bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra, "Emânî, arzular, hülyâlar işte burada çok olur" demiştir. Ömer b. Abdülazîz bu âyet-i kerîmeyi tekrar ede ede teslîm-i rûh etmiştir. Rahmetullahi aleyh. Kul olmakta Hakk'a nisbetleri bir olan ibâdullahın yekdiğere karşı tekebbür ve tecebbürü bâhusus mescidde olursa, âyet-i kerîmedeki ulüv ile fesad tehakkuk etmiş olur. Binaenaleyh, her kim bir yeri daha evvel kapmışsa o, ona ehaktır. Bir kimseyi yerinden kaldırıp kendi oturmak haram olduğu gibi iki kimseyi ayırıp aralarına oturmak da haramdır. Nitekim 481. Selman radıyallahu anh hadisinde تفريق , yani iki kimseyi birbirinden ayırmanın nehiy buyurulması, bu hikmete müstenittir. Tefrikin bir nevi de oralarda işaret edildiği üzere تخطئ رقاب , yani oturanların üstünden atlayıp ileriye geçmektir. Çok kimseler ileri saflarda bulunmanın faziletini nasılsa bellemiş oldukları için her ne suretle olursa olsun oralara seyirtmek isterler (366. Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisine müracaat). Halbuki, bu faziletin ihrâzı erken davranıp yer kapmakladır. Ebû Hüreyre radıyallahu anh, "İmam hutbeye durunca herhangi biriniz cuma günü ötekinin, berikinin omuzunu çiğneyip ilerleyeceğine, kara taşlığın açığında namazı kılsa daha hayırlı olur" {MU243 Mâlik, Cum'a, 8.} demiştir ki, maksadı cumayı terketmekteki günahın tahattî-i rikâbdaki günahtan ehven olduğunu ifham etmektir. Selmân-ı Fârisî radıyallahu anh da,

“Tahattîden sakın. Ileri geçeceğine olduğun yerde otur” demiştir ki, Atâ, Sevrî ve Ahmed’in de kavilleri budur. “Tahattî-i rikâb hakkındaki zevâir-i nebeviyye de çoktur. Nitekim Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da 481. Selmân-ı Fârisî hadisi meâlinde olmak üzere rivayet ettiği hadisin sonunda, ومن لغا وتخطى كانت له ظهرًا “Her kim lağveder ve ötekinin berikinin üzerinden atlamak suretiyle ilerlerse cumanın (bir haftalık sagāire kefâret olmak) fazileti kalmayıp öğle namazı olmuş olur” {Kaynakta “ تخطى ” fiilinden sonra “ رقاب الناس ” ifadesi yer almaktadır. D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} ziyadesi olduğu gibi aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, hutbede iken tahattî-i rikâb ederek kendine yer açan birine Abdullah b. Büsr radıyallahu anhın, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*’deki rivayetine nazaran, اجلس فقد آذيت “*Artık otur, verdiğin eziyet yeter!*” {D1118 Ebû Dâvûd, Salât, 230, 232.}, Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın *Sünen-i İbn Mâce*’deki rivayetine nazaran, اجلس فقد آذيت وآنيت “*Artık otur! Hem âleme ezâ ediyorsun, hem de geç kalmışsın*” {İM1115 İbn Mâce, İkāmetü’s-salavât, 88.}, Enes radıyallahu anhın da Taberânî rivayetine nazaran, رأيتك تخطى رقاب الناس وتؤذيهم من آذى مسلمًا فقد آذاني. ومن آذاني فقد آذى الله عز وجل “*Görüyorum ki, ötekinin berikinin üzerinden atlayıp nâsa ezâ ediyorsun. Her kim bir müslümana ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. Her kim de bana ezâ ederse Allah azze ve celle hazretlerine ezâ etmiş olur*” {Taberânî, el-Evsat, I, 284, no: 468.} buyurmuşlardır. Kezâlik Tirmizî’nin Muâz b. Enes radıyallahu anhtan rivayetine nazaran, من تخطى رقاب الناس يوم الجمعة اتخذ أو اتخذ جسرًا إلى جهنم “*Her kim cuma günü nâsın üzerinden atlayıp geçerse yevm-i kıyâmette cehennem yolu üzerinde köprü ittihaz edilecek*” {T513 Tirmizî, Cum’a, 17.} yani köprü gibi yatırılıp nâs üzerine basa basa gider, yahut diğer rivayete nazaran “*Cehenneme gitmek için kendisine bir köprü edinmiş olur.*” *Müsned-i Ahmed* ile Taberânî’nin Erkam ve Osman b. Ezrak radıyallahu anhümâdan rivayetlerine nazaran, إن الذي يتخطى رقاب الناس ويفرق بين اثنين بعد خروج الإمام كالجار قصبه في النار “*Şüphesiz ki, imam hutbeye çıktıktan sonra nâsın üzerinden atlayıp geçen ve oturan iki kişiyi ayıran kimsenin hali*

nasın üzerinden atlayıp geçen ve oturan iki kişiyi ayıran kimsenin hali, cehennemde karnından dışarıya fırlamış bağırsaklarını sürüyen kimsenin haline benzer” {Kaynakta “ الناس “ sözcüğünden sonra “ يوم الجعمة” ifadesi yer almaktadır. HM15526 İbn Hanbel, III, 417.} buyurulmuştur.

Tahattî-i rikâb, yalnız iki suretle câizdir: **1.** İmam mihraba varmak için başka çare bulamazsa ki, bunda muztardır; **2.** Bir iki saf ileride boş yer bırakılmışsa ki, bu takdirde arka saflardakiler evvel beevvel ileriki saffı doldurmak vazifeleri iken bu vazifelerini ifada taksir etmiş bulunurlar. Maahâzâ tahattî-i rikâb etmeksizin duracak yer bulursa yine ileriki saffa gitmekten vazgeçmek evlâdır. Bir de *Müslim*’de bir hadisin meâlinden anlaşıldığına göre “Bana yol verin” diye istîzan ettikten sonra tahattî-i rikâb keraheti zâil olur.

Mâlikîler ile İmam Evzâî’ye göre, tahattî-i rikâb hakkındaki nehiy, imam minberde olduğu vakte mahsustur ki, hikmet-i nehiy, sâmiîni işgal etmemek olur. Lâkin, nehyin bir illeti de ulüv ve tekebbür olduğuna göre, hürmet veya kerahetin mutlak olması daha ziyade mülâyim gelir.

[s̱] el-Kasas, 28/83.

495

• . • . •

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ ﵁ قَالَ كَانَ النِّدَاءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوَّلُهُ إِذَا جَلَسَ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ وَكَثُرَ النَّاسُ زَادَ النِّدَاءَ الثَّالِثَ عَلَى الزَّوْرَاءِ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Cuma günü (cuma) nidâsı, (ezanı)[59] ilkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer (radıyallahu anhümâ) zamanlarında imam minbere oturduğu vakit başlardı.[60] Osman (radıyallahu anh halife) olup nâs da (Medine'de) çoğalınca zevrâ'da[61] (okunan) üçüncü nidâyı, (ezanı)[62] ilâve etti.[63] {B912 Buhârî, Cum'a, 21.}

....

59 Bu nidâ, إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ [t] âyet-i kerîmesinde zikrolunan cuma nidâsıdır ki, o nidâ ile beraber cumaya sa'y, vâcip ve bey' haram olur.

60 Nesâî rivayetinde, "Bilâl, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerine oturduklarında ezan okur, indiklerinde ikamet ederdi. Ebû Bekir ile Ömer zamanlarında da böyle oldu"; {N1395 Nesâî, Cum'a, 15.} *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Taberânî* rivayetlerinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında karşılarında ve mescid kapısında ezan okunurdu"{D1088 Ebû Dâvûd, Salât, 217, 219.}; Abd b. Humeyd'in tefsirinde de Osman'ın ekser eyyâm-ı hilâfetinde hal böyle olduğu zikredildikten sonra, "Şehir genişleyip müslümanlar çoğalınca üçüncü nidâyı Osman emretti de bundan dolayı ayıplanmadı, halbuki Mina'da namazı itmâm ettiği için ayıplanmıştı" denilmiştir.

61 زوراء –Buhârî'nin *Sahîh*'te haber verdiği üzere– Medîne-i Münevvere'de çarşı içinde bir yer imiş. Nitekim İbn Mâce ile İbn Huzeyme rivayetlerinde, على دارٍ في السوق يقال لها الزوراء "Çarşıda zevrâ' tesmiye olunan bir evin damında" ezan okutulmuş olduğu tasrih ediliyor. Taberânî ise على دارٍ له يقال لها الزوراء "Osman radıyallahu anhın zevrâ' tesmiye olunan bir hânesi damında" diye rivayet ettiğine nazaran zevrâ' Hazret-i Osman'ın kendi mülkü olan bir evmiş.

62 Üçüncü nidâ denilen bu ezan elyevm minarelerde okunup "dış ezanı" dediğimiz ilk ezandır. Diğer iki ezan, hutbeden evvel imamın karşısında okunan ezan ile hutbeden sonraki ikamettir. Ezan ile ikametin ikisine de tağlîben ezan denildiği 370. hadiste görüldü. Bunda müezzin vakt-i salâtı, diğerinde salâta şürûu takriben aynı elfâz ile ilân ettiği için her ikisine de ezan denilmiştir. Dış ezanı nâsı mescide davet içindir ve ilk davet olduğu halde metinde üçüncü nidâ denilmesi kadimden beri okunagelen diğer ikisine ilâve edildiği içindir. Maahâzâ meselâ Taberânî'nin rivayetinde, فأمر بالنداء الأول suretinde de vârit olmuştur.

Osman radıyallahu anhın ictihadıyla ihdas edilen bu ezan, İbn Ömer radıyallahu anhtan mervî olduğuna göre, bidʿat ise de herhalde bir bidʿat-ı hasenedir. Bu ictihad bütün sahâbe-i kirâmın icmâ-ı sükûtîsi ile meşrû olmuş olup hiçbiri tarafından inkâr edildiğine dair rivayet yoktur. Ondan dolayı da o tarihten itibaren ilâ mâşâallah devam edip gelmektedir. Ömer radıyallahu anhın mescid haricinde nâsa cuma vaktini haber vermek için iki müezzin (dellâl) tayin edip "Müslümanlar çoğaldığı için bunu biz ihdas ettik" dediğini müfessir Cüveyr b. Saîd el-Ezdî Dahhâk tarikinden ve Muâz b. Cebel radıyallahu anhtan rivayet etmişse de Muâz radıyallahu anh Şam seferlerinin daha ibtidâsında Medîne-i Münevvere'den çıkıp Amvâs taununda (sene 19) vefat edinceye kadar bir daha Medine'ye avdet etmemiş olduğundan bu haberin münkatıʿ ve sübûtu meşkûk olduğunu İbn Hacer söylüyor. Maahâzâ Ömer radıyallahu anh, dellâl çağırtmak suretiyle vakti ilân etmiş olsa bile bildiğimiz surette elfâz-ı ezân ile ilân keyfiyeti, Osman radıyallahu anh tarafından hilâfetinden birçok zaman geçtikten sonra ihdas edildiği rivâyât-ı sahîha ile sabittir.

63 Bu hadisten ettiğimiz istifade şunlardır: **1.** Ezan hutbeden evvel, hutbe de namazdan evveldir. **2.** Hutbeden evvel imam minberde oturur ve oturduğu sırada ezan okunur. İmamın minberde hutbeden evvelki oturuşu ezanı beklemek için midir, yoksa kendisi istirahat için mi? Ezanı beklemek için ise bayramlarda ezan olmadığı için minbere çıktıktan sonra oturmadan hutbeye başlaması mesnûn olmuş olur.

[ṯ] el-Cumʿa, 62/9.

496

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ لَمْ يَكُنْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُؤَذِّنٌ غَيْرُ وَاحِدٍ وَكَانَ التَّأْذِينُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ.

Diğer bir rivayette yine Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâdan: (Bundan evvelki rivayetini teyit ettikten sonra) şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin (cuma ezanını okuyan) birden ziyade müezzini yoktu.[64] Cuma günü ezan okunması da imam minbere oturduğu vakitte olurdu.[65] {B913 Buhârî, Cum'a, 22.}

....

64 Bu, tek müezzin Bilâl b. Rebâh radıyallahu anh idi. Vâkıa aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin diğer müezzinleri de vardı. Bunlardan İbn Ümmü Mektum radıyallahu anh –369. hadiste görüldüğü üzere– yalnız salât-ı fecr için, bâhusus ramazanda, Bilâl radıyallahu anhtan sonra ezan okurdu. Ebû Mahzûre radıyallahu anh Mescid-i Mekkî müezzini tayin buyurulmuştu. Sa'd el-Kuraz radıyallahu anh Mescid-i Kubâ'nın müezzini idi. Bir de Ziyâd b. Hâris es-Sudaî radıyallahu anhın ismi bu meyanda zikrediliyorsa da müşârün ileyh yalnız kavmine ezan okumak için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden ezanı taallüm ile iktifa edip huzûr-ı âlîde ezan okumamıştır.

Başka müezzinin cuma ezanı okumamış olmasından ikāme-i salât eden ile ezân okuyanın bir kimse olduğu anlaşıldığı gibi iki kimsenin birlikte ezan okumamış oldukları da anlaşılır ki, biz buna "çifte ezan" diyoruz. Bu, İmam Şâfiî'ye göre mekruhtur. Hanefîler'e göre ise câizdir.

65 Minberde hutbe iradı, müstehap olduğu görülüyor. Minber yoksa imam, yüksekçe bir yere çıkıp söz söyler. Kezâlik hutbeden evvel ister istirahat için imamın ezan okununcaya kadar oturması da cumhura göre müstehaptır. Tâ ki, cemaatten ses kesilsin, hutbeyi dinlemeye herkes hazırlansın ve zikir ile, vaaz ile ferâğ-ı bâl ve huzûr-ı zihin ile iştigale meydan kalsın.

497

•.•.•

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلَمَّا أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ قَالَ اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ قَالَ مُعَاوِيَةُ اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ فَقَالَ مُعَاوِيَةُ وَأَنَا قَالَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ قَالَ مُعَاوِيَةُ وَأَنَا فَلَمَّا قَضَى التَّأْذِينَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى هٰذَا الْمَجْلِسِ حِينَ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ يَقُولُ مَا سَمِعْتُمْ مِنِّي مِنْ مَقَالَتِي.

TERCÜMESİ

(Sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Muâviye b. Ebû Süfyân radıyallahu anhümâ bir cuma günü minbere oturmuş. Müezzin, الله أكبر الله أكبر demiş. Muâviye de, الله أكبر الله أكبر demiş, (müezzin), أشهد أن لا إله إلا الله demiş. Muâviye, وأنا yani "Buna ben de şehâdet ederim" demiş. (Müezzin), أشهد أن محمدًا رسول الله demiş. Muâviye (yine) وأنا demiş.[66] (Müezzin), ezanı bitirince Muâviye, "Ey nâs! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu makamda (yani minber üzerinde) oturur[67] ve müezzin ezan okurken benden işittiğiniz (bu) sözleri buyurduğunu işittim" demiş.[68] {B914 Buhârî, Cum'a, 23.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalara göre فلما أذن المؤذن فقال .

Bazı nüshalarda فلما أن قضى التأذين , diğer bazı nushalara göre deفلما أن انقضى التأذين .

Bu hadis evvelce geçmiş olan 364. hadisin başka tarikten rivayet olunmuşudur. Bu hadis Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf, evvelkisi de Îsâ b. Talha ile Yahyâ b. Ebû Kesîr tariklerinden rivayet olunmuştur. Burada minberde oturmak mevzubahis iken orada bu cihet meskûtün anhtır. Kezâlik orada "hey'ale" bahsi muhtasaran zikredilmiş iken burada yalnız teşehhüdleri zikretmekle iktifa edilmiş. Her iki hadis yekdiğerin mütemmimidir.

66 Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf'in rivayetine nazaran, وأنا أشهد dediği 364. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti. Ancak mesnûn olan, teşehhüdü aynen tekrardır. İhtisar ederek وأنا yahut وأنا أشهد demekle iktifa câizse de teşehhüdün tamam elfâzıyla teberrük etmek evlâdır.

67 Bundan hatibin minberde oturup ezanı dinlemesi sünnet olduğu mâlûm olur.

68 Bundan, müezzine cemaat gibi imamın da cevap vermesi sünnet olduğu gibi imamın hutbeye şürû'dan evvel tekellüm etmesi mubah ve minberde iken ta'lîm-i ilim etmesi câiz olduğu da anlaşılır.

498

•.•.•

حَدِيثُ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ فِي أَمْرِ الْمِنْبَرِ تَقَدَّمَ وَذِكْرُ صَلَاتِهِ عَلَيْهِ وَرُجُوعُهُ الْقَهْقَرَى وَزَادَ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ فَلَمَّا فَرَغَ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا صَنَعْتُ هٰذَا لِتَأْتَمُّوا وَلِتَعَلَّمُوا صَلَاتِي.

TERCÜMESİ

(Yine) Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radıyallahu anhümânın minber hakkındaki hadisi ki (yukarıda 247. olarak) geçmişti, (o rivayette) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimizin) minber üzerinde namaz kıldıkları ve (esnâ-yı salâtta) geri geri gittikleri zikredilmişti. Bu rivayette (ise Sehl radıyallahu anh), "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazdan çıkınca nâsa dönüp: 'Ey nâs, bu (gördüğünüz) şeyleri bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım' buyurdu"[69] sözlerini ziyade etmiştir. {B917 Buhârî, Cum'a, 26.}

....

69 Eldeki *Buhârî* nüshalarının hepsinde "yâ"sız olarak أيها الناس dır.

Buhârî'nin buradaki rivayetine nazaran Ebû Hazm b. Dînâr şöyle diyor[u]: Minberin hangi ağaçtan yapıldığında ihtilâf eden birtakım kimseler, Sehl b. Sa'd es-Sâidî'ye gelip ona sordular. Dedi ki, vallahi ben neden yapıldığını da bilirim, ilk kurulduğu günü de, üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ilk oturduğu günü de bilirim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensar kadınlarından filân hatuna (bu hatunun ismini Sehl söylemiştir): مري غلامك يعمل لي أعوادًا أجلس عليهن إذا كلمت الناس "*Marangoz kölene söyle de benim için nâsa hitap ettiğim zaman üzerine oturabileceğim tahtadan bir yer yapsın*" buyurdu. O da, "Gābe"nin ılgın ağaçlarından onu yaptı. Sonra sallallahu aleyhi ve selleme haber verdi. O da ferman buyurdu, şuracığa kurdular ilh.. {B917 Buhârî, Cum'a, 26.} Bu mukaddimeden sonra 247. hadisteki namazı tarif edip sonra bu metindeki ziyadeyi ilâve ediyor. Taberânî'nin yine Ebû Hazm rivayetinde o gün, evvel beevvel bir hutbe irat buyurdukları, sonra namaz ikame edilip ihram tekbirini minber üstünde aldıkları zikredilmektedir.

Minber-i şerifin imalinden evvel –âtideki hadiste görüleceği üzere– aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz mescid-i şerîfin mahall-i mahsûsuna vazedilen bir ağaç kütüğüne çıkıp hutbe irat buyururlardı. Minber-i şerif, üç basamaklı idi. Muâviye radıyallahu anh, bir aralık yerinden söküp kendisi için Şam'a gönderilmesini, tarafından, Medine valisi olan, Mervân'a emretti. Mervân da emir mûcebince söktü. Fakat tesadüfen gün tutulmuş, gündüz yıldızlar görülmüş ve nâs Mervân'ın bu fiilinden teşe'üm etmiş olduğundan yaptığı işi te'vil için hutbeye çıkıp: Emîrü'l-mü'minîn minberi Şam'a göndermemi değil, yükseltmemi emretti dedi ve bir marangoz çağırarak üç basamağın alt tarafına üç basamak daha ilâve edip yerine kurdurdu. Bunu da güya cemaatin çoğalmasından dolayı yapmış oldu. Minber-i şerif, o heyet üzere 654 tarihinde Mescid-i Nebevî muhterik oluncaya kadar kaldı. Yandıktan sonra Yemen Meliki Muzaffer 656'da yeniden bir minber yaptırdı. Yirmi sene sonra Mısır Meliki Zâhir Baybars o minberi kaldırtıp kendi tarafından bir minber ikame etti. Hicretin 820 senesinde de Mısır Padişahı Melik Müeyyed, yeni bir minber göndermiştir. Müşârün ileyh, Mekke-i Mükerreme'ye de iki sene evvel yeni bir minber göndermişti.

Bu hadîs-i şeriften –247. hadisin hâşiyelerinde söylendiği üzere– iki üç adımlık meşî-i yesîrin müfsid-i salât olmadığı ve kasd-ı ta'lîm gibi bir maslahat-ı şer'iyye için imamın me'mûmlardan biraz yüksek bir yerde durması câiz olduğu hükmü istinbat olunduğu gibi hutbe için minber yaptırmanın da müstehap olduğu münfehim olur. Zira hatip, yüksekten daha iyi görülüp sözleri daha kolay anlaşılır. Minberin kıbleye karşı durulunca mihrabın sağ tarafında bulunması da müstehaptır. Minber olmazsa imam yüksek bir yer intihab eder. Böyle bir yer de yoksa sünnete ittibâen ayağı zeminden kesecek bir ağaç parçası üzerine çıkmalıdır. Nitekim, minber yapılmadan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bir ağaç kütüğü üzerine çıkarlardı. Mescid küçük olursa namaz kılacaklara yer bırakmayacak derecede büyük minber yapmak mekruhtur.

Bu hadisten, her yeni şeyde gerek şükren gerek teberrüken namaz ile başlamanın da müstehap olduğu anlaşılır.

[u̲] Minber hadisini Sehl b. Sa'd'dan rivayet eden Ebû Hazm b. Dînâr, tâbiînden ve Medine'nin en benâm âlimlerinden ve râvilerindendir. Ebû Hazm aynı zamanda beliğ bir hatip, yüksek bir hakîm idi. Abdurrahman b. Zeyd, "Hikmet ve felsefe-i İslâmiyye ağzına yakışır Ebû Hazm'dan yüksek bir âlim görmedim" diyor. Tabakat kitaplarında birçok hikemiyyâtı naklediliyor. Halife Hişâm bir kere Ebû Hazm'a "Bu saltanat vebalinden kurtulmanın bir yolu var mıdır?" diye sormuş. Ebû Hazm, "kolaydır" demiş: "Aldığını helâlinden al, bıraktığını da hak olduğu için bırak" demiş. Fıkhî kudretiyle, zühd ve takvâsıyla meşhurdur. Hicretin 140 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 119).

499

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ كَانَ جِذْعٌ يَقُومُ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَلَمَّا وُضِعَ لَهُ الْمِنْبَرُ سَمِعْنَا لِلْجِذْعِ مِثْلَ أَصْوَاتِ الْعِشَارِ حَتَّى نَزَلَ النَّبِيُّ ﷺ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radıyallahu anhümâdan:[70] Şöyle demiştir: Bir hurma kütüğü vardı ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz hutbe esnasında) onun üzerinde dururdu.[71] Kendisi için minber kurulduğunda (bu) kütükten, gebe develerin iniltisine benzer sesler (çıktığını) işittik.[72] Tâ ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (minberden) inip de elini üzerine koyunca (sustu).[73] {B918 Buhârî, Cum'a, 26.}

....

70 Bu hadise حنين جذع yani "Hurma kütüğünün feryâd-ı iştiyakı" hadisi denilir ki, nübüvvet-i Muhammediyye sallallahu aleyhi ve sellem delâilinden bir muʿcize-i bâhiredir. Bu vakʿa, bir cuma günü mescid-i şerifte ve bir mescid dolusu sahâbe-i kirâmın huzurunda cereyan etmiş olup bu babda mazbut olan rivayetlerde bir cemâdın, ağaç parçasının –âkıl bir zîhayat gibi– resûl-i hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimizin hutbe için mahall-i âheri, minber ihtiyar buyurmakla müfârekatinden dolayı müteellimâne feryatlar çıkardığı beyanında müttefiktirler. Bu hadîs-i Buhârî, Câbir b. Abdullah ile İbn Ömer radıyallahu anhümden turuk-ı muhtelifeden rivayet ettiği gibi Ahmed b. Hanbel de İbn Ömer radıyallahu anhümâdan yine Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce ve Tirmizî, Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, İbn Huzeyme, Taberânî, Dârimî, Beyhakī ve Ebû Nuaym, Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan; Ahmed b. Hanbel, İbn Menîʿ, Ebû Saʿd, Ebû Nuaym, Beyhakī, Taberânî İbn Abbas radıyallahu anhümâdan; Ahmed b. Hanbel, İbn Saʿd, Dârimî, Ebû Yaʿlâ, İbn Mâce, Begavî, Ebû Nuaym, İbn Asâkir, Beyhakī, Übey b. Kâʿb radıyallahu anhtan; Dârimî, İbn Saʿd, İshak b. Râhûye, Beyhakī, Ebû İsmâil et-Tirmizî ve Sehl b. Saʿd es-Sâidî radıyallahu anhtan; Ebû Muhammed el-Cevherî, Temîm ed-Dârî radıyallahu anhtan; Dârimî, Büreyde b. Husayb radıyallahu anhtan; yine Dârimî ile Taberânî ve Ebû Nuaym, ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan; Beyhakī ile Ebû Nuaym, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radıyallahu anhâdan; İbn Ebû Şeybe ile Dârimî ve Ebû Nuaym, Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan; *Ahbârü'l-Medîne*'sinde Zübeyr b. Bekkâr, Muttalib b. Vedâa radıyallahu anhtan turuk-ı muhtelifeden rivayet etmişlerdir. Bu tariklerin birçoğu sahihtir de. Kıssanın bu saydığımız sahâbe-i kirâmdan başka sahâbeden diğer râvileri de vardır. Demek ki –Beyhakī, Tâceddin es-Sübkî, Kādî İyâz ve İbn Hacer'in dedikleri gibi– mütevâtirdir. Bu, kâffenin kâffeye naklettiği rivayattan iken hanînin adem-i vukūuna delâlet eden rivayet yoktur. Sübkî, yukarıdaki tariklerin birçoğunu naklettikten sonra, "Vâkıa yalnız bu sayılan tariklerle tevâtür hâsıl olur diyemem. Lâkin muhaddis, mesânîd ve eczâ içinde birçok tarike daha müsâdif olur ki, bunlarla herhalde tevâtür beyyinesi kāim olur. Bu saydığımız yalnız vehleten göze çarpan nakillerden ibarettir" diyor. Hâfız İbn Hacer, *Buhârî* şerhinde "Gerek hanîn-i cizʿ, gerek inşikāku'l-kamer

kıssaları hadiste mümârese sahibi olmayana yakīn ifade etmese de turuk-ı hadîse muttali olanlara katiyet ifade edecek derecede مستفيضًا rivayet edilmişlerdir." Beyhakī, "Hanîn-i ciz' kıssası öteden beri halefin seleften alıp nakledegeldikleri umûr-ı zâhire-i ma'lûmedendir" diyorlar.

İbn Ebû Hâtim'in nakline göre, İmam Şâfiî, "Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimiz Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâma verdiğini hiçbir peygambere vermemiştir" demesine karşı, Îsâ aleyhisselâma ihyâ-i emvât mûcizesi verildiğinden bahseden Ömer b. Sevâd'a, "Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme hanîn-i ciz' mûcizesi verildi ki, o hanînin sesini herkes duydu. Bu, ihyâ-i emvâttan daha büyük bir şeydir" cevabını vermiş. Vâkıa kudretullaha nisbeten kuru bir kütüğün akıl ve şuur sahibi bir zîhayat gibi inildemesiyle toprak olmuş bir meyyitin dirilmesi arasında hiçbir fark yoksa da meyyitin mâsebaktan hayat, akl u şuûr sahibi olmuş olması dolayısıyla vahîme-i beşer ötekini daha ziyade istib'ad eder.

(İstib'ad-ı akıl meselesi hakkında 227 ve 321. hadislerin hâşiyelerine de müracaat).

71 Câbir radıyallahu anhın *Buhârî*'deki diğer rivayetlerinde hadisin baş tarafında mescid-i şerifin hâl-i sâbıkı ve minberlerin inşası meselelerinden bahsediliyor. Bunların birinde, "Mescid-i şerifin tavanı hurma kütükleri üzerine oturtulmuş idi (278. İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisine de müracaat). Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat buyurmak istediklerinde ayakta bu kütüklerin birine dayanıp söz söylerdi" diyor. *Buhârî*'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinde de, "Mescidde bir hurma kütüğü vardı ki, cuma günleri yahut bir şey hâdis olup da nâsa söz söylemek istedikleri zaman ona dayanırdı" deniliyor.

Bu tercümede ise "Onun üzerine dururdu" denilmiştir ki يقوم عليه nin tercümesidir. Bir nüshada يقوم إليه lafzıyla olduğundan o lafız Câbir'in diğer rivâyâtındaki lafızlara daha muvâfıktır. Fakat eldeki nüshalarda hep عليه olduğu için tercümeyi değiştirmedim.[٧]

72 الحنين "şevk ve arzu" mânasınadır. Ananın veledine olan şevk ve arzusu gibi... ve şiddet-i bükâ ve iştiyak mânasınadır. Yani şiddet-i arzu ve iştiyaktan nâşî pek ağlamak, alâ kavlin hüzünden yahut ferahtan nâşî nâle ve zârı kılmak mânasınadır. Nâkanın yavrusundan cüdâ oldukta şevkle rikkatlü hazin nâle eylediği gibi ilh... (Mütercim-i *Kāmus* Âsım Efendi).

Rivâyât-ı muhtelifeden zihinde mücmelen hâsıl olan mâna, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin hutbe irat buyurmak için minbere çıkmaları üzerine kütükten gayr-i me'lûf bir sesin çıkması ve bu ses, huzzârın mesmûu olmasıdır. Bu sesin nevini beyan eden elfâz, mütehâliftir: İbn Ömer ve Übey b. Kâ'b kısaca حنين lafzını istimal etmişlerdir. Câbir –burada görüldüğü üzere "Büreyde" gibi– bu sesi gebe devenin hanîn-i iştiyâkına benzetmiş, diğer rivayette de, فصاحت النخلة صياح الصبي "Ağaç parçası çocuk gibi feryat etti" diyor. Enes, "Ağaç parçasının vâle yani sersemlemiş acıklı insan gibi inlediğini işittiğini" nakletmiştir. Sehl b. Sa'd da, حنت الخشبة. فأقبل الناس عليها. فرقوا من حنينها حتى كثر بكاؤهم "Ağaç parçası inildedi. Cemaat, başına üşüştüler ve hanîninden rikkate geldiler. O kadar ki, onlar da çok ağladılar" diyor. Übey ile Enes'ten ve Sehl b. Sa'd'dan gelen diğer rivayetlerde ise o ses öküzün böğürmesine benzetilmiş. Übey, خار حتى تصدع وانشق "Çatlayıp parçalanıncaya kadar böğürdü", Enes, خار الجذع كخوار الثور حتى ارتج المسجد بخواره "Kütük öküz gibi böğürdü. Nihayet, mescidin içi böğürtüsünden çalkandı", Sehl b. Sa'd da خارت كما يخور الثور لها حنين. حتى تضرع الناس وكثر البكاء مما رأوه "İnleyerek öküz böğürür gibi böğürdü. O derecede ki, hazır olanlar gördükleri halden dolayı tazarrua başlayıp çok ağlaştılar." Ümmü Seleme radıyallahu anhâ da, خارت خوار الثور حتى سمعها أهل المسجد "Öküz gibi böğürdü. O kadar ki, mescidde olanlar hep işittiler."

73 Kavis içindeki "sustu" lafzı, Câbir radıyallahu anhın Buhârî rivayetindeki فسكنت lafzına mukabildir. Câbir radıyallahu anh diğer bir rivayette de, ثم نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم فضمه إليه تئن أنين الصبي الذي يسكن. قال كانت تبكي على ما كانت تسمع من الذكر عندها "Sonra Resulûllah sallallahu aleyhi ve sellem minberden inip onu kucakladı. O sırada kütük, susturulan çocuk gibi hafif hafif inliyordu. Susturduktan sonra, '*O, yanında edildiğini işittiği zikrullah için ağladı idi*' buyurdular" {B3584 Buhârî, Menâkıb, 25.} denilmiştir, İbn Abbas rivayetinde, فاحتضنه فسكن. فقال صلى الله عليه وسلم لو لم أحتضنه لحن إلى يوم القيامة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onu kucakladı da sustu. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, '*Eğer ben onu kucaklamamış olaydım kıyamet gününe kadar hep böyle inleyip duracaktı' buyurdu.*" {DM39 Dârimî, Mukaddime, 6.} Enes rivayetinde, لو لم التزمه ما زال هكذا إلى يوم القيامة حزنًا على رسول الله صلى الله عليه وسلّم "Eğer ben onu bağrıma basmayaydım Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ayrıldığı için kıyamet gününe kadar hep böyle olacaktı buyurdu" {DM42 Dârimî, Mukaddime, 6.} denilmiştir. Muttalib b. Ebû Vedâa radıyallahu anhın rivayetinde, ziyade olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لا تلوموه فإن رسول الله لم يفارق شيئًا إلا وجد عليه "*Siz onu ayıplamayın. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: Herhangi şeyden ayrı düşerse o şey behemehal mahzun olur*" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Süyûtî, Hasâis, II, 128.} buyurdukları menkuldür. Bir de, Büreyde ile Übey b. Kâ'b radıyallahu anhümâ rivayetlerine nazaran, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kütüğü kucaklarken ona, "*İstersen seni eskiden bittiğin yere götürüp yeniden dikeyim, sen de yeni baştan olduğun gibi yetiş, istersen cennette dikeyim de cennet ırmaklarından, pınarlarından kana kana iç, güzelce yetiş, meyve ver ve meyveni Allah'ın sevgili kulları yesin. Nasıl dilersen öyle yapayım*" {DM32 Dârimî, Mukaddime, 6.} buyurmuşlar. Kütüğün, âhireti ve cenneti dünyaya tercih ettiğini muhbir-i sâdık efendimiz hazretlerinden öğrenmişlerdir.

Sonra o kütük, emr-i âlî-i risâletpenâhî ile, yerinden alınıp minberin altına defnolundu. Mescidi yıktıkları zaman Übey b. Kâ'b radıyallahu anhın onu alıp nezdinde sakladığına ve nezdinde iken çürüyüp toprak olduğuna dair bir rivayet de vardır. Anlaşılan, hedim ve termim esnasında mescid-i şerifi yıkarken meydana çıkmış ve Übey hazretleri onu yanında alıkoymuştur. Resûl-i Hüdâ ve İmâmü'l-Hüdâ Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem efendimize bir cemâdın iştiyakı bu mertebe olursa, o nûr-ı musaffânın likā-yı cemâline bir mü'min-i muvahhidin iştiyakı ne kadar olmalı? Varın kıyas edin! فاعتبروا

[v̠] Şârih Kastallânî يقوم إليه nüshasını tercih ederek يقوم عليه nüshasının Ebû Zer, Ebü'l-Vakt rivayetlerine müstenit olduğuna şerhte işaret etmiştir. 1313 senesinde Mısır'da bir hey'et-i ilmiyye tarafından tashihine ihtimam edilerek tabedilen *Buhârî* nüshasında da إليه rivayeti tercih edilmiştir. Bu, aynı zamanda *Buhârî*'nin diğer rivayet tariklerine muvâfık bulunduğundan üstadımız mütercim merhum إليه rivayetini tercih etselerdi daha isabet etmiş olurlardı (K.M.).

500

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ قَائِمًا ثُمَّ يَقْعُدُ ثُمَّ يَقُومُ كَمَا تَفْعَلُونَ الْآنَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) –(tıpkı) sizin şimdi yaptığınız gibi– (ilk) hutbesini ayakta irat buyurur, sonra otururdu. Ba'dehû (tekrar ikinci hutbe için) ayağa kalkardı.[74] {B920 Buhârî, Cum'a, 27.}

....

74 Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâ –Buhârî'deki diğer rivayete nazaran– كان النبي صلى الله عليه وسلم يخطب خطبتين يقعد بينهما "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin iki hutbe okuyup aralarında oturmak mûtadı şerifleri idi" {B928 Buhârî, Cum'a, 30.} demiştir.

Hutbe, kāimen irat olunur. Kāiden hutbenin cevazı ise muhtelefün fîhtir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre hutbe esnasında kıyam sünnettir, vâcip değildir. İmam Mâlik'ten mervî olduğuna göre vâciptir, fakat şart değildir. Kıyamı terkeden hatip isâet ederse de hutbe sahihtir. Diğerlerine göre ise hutbede kıyam –aynıyla namazlarda olduğu gibi– kudreti olan hakkında meşrût olduğu gibi, hutbeteyn arasında kuûd da farzdır. 498. hadisin hâşiyesinde Sehl b. Sa'd radıyallahu anhın orada mevzubahis olan hadisinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin minberini yaptıran hatuna مري غلامك يعمل لي أعوادًا أجلس عليهن إذا كلمت الناس {B917 Buhârî, Cum'a, 26.} buyurmuş olmalarıyla –âtide inşallah gelecek– 726. Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh hadisindeki, جلس ذات يوم على المنبر وجلسنا حوله "Günün birinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz minber üstünde oturmuş, biz de çepçevre karşısında oturmuştuk" {B921 Buhârî, Cum'a, 28.} rivayetiyle hutbede kuûdun cevazına Hanefîler için delil olabilir. Lâkin hatibin bilâözür oturmasını câiz görmeyen cumhûr-ı fukahâ, Sehl b. Sa'd hadisindeki kelâm-ı nebevînin hutbeye başlamadan evvelki ve iki hutbe arasındaki celselere mahmûl olabileceğine ve Ebû Saîd hadisindeki hutbenin cuma hutbesi olmayıp o esnada sahâbe ile bir konuşma, bir sohbet olduğuna bakarak bu delillerin her ikisini de zayıf görüyor ve müstemirren câri olan amelden başka İbn Ömer radıyallahu anhın bu hadisi ile Câbir b. Semüre ve Kâ'b b. Ucre radıyallahu anhüm hadisleriyle ihticâc ediyorlar.

Müslim, *Ebû Dâvûd*, *Nesâî* ve *İbn Mâce*'de rivayet olunduğuna göre, Câbir b. Semüre radıyallahu anhümâ, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin iki hutbesi vardı ki, ikisi arasında otururdu. Hutbede Kur'an okur, nâsı tezkir buyururdu" {M1995 Müslim, Cum'a, 34.}; diğer rivayette de, "Ayakta hutbe irat buyurur, sonra oturur, sonra yine kalkar, ayakta hutbe irat eylerdi. Oturarak hitabet buyurduklarını her kim sana haber verdiyse yalan söylemiştir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin arkasında ben vallah iki binden ziyade namaz kılmışımdır" {M1996 Müslim, Cum'a, 35.} diyor. Yine Müslim'in rivayet ettiği Kâ'b b. Ucre radıyallahu anh hadisine nazaran, bir gün Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem oturduğu yerde hutbe irat ederken Kâ'b, mescide girmiş ve "Hele şu habîse bakın! Allah Teâlâ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا [w] buyurmuşken o, oturduğu yerden hutbe irat ediyor!" {M2001 Müslim, Cum'a, 39.} demiş.

İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'ine nazaran da, "Hiç böyle şey görmemiştim. Herif müslümanlara imam olmuş da oturduğu yerde hutbe irat ediyor" demiş ve bu sözü tekrar etmiş.

Kāimen hutbenin ve beyne'l-hutbeteyn kuûdun sünnet-i meslûke ve gayr-i metrûke olması da cumhurun sünnetlerindendir. Sadr-ı evvelde buna muvâzabet buyurulduğu İbn Ebû Şeybe'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman radıyallahu anhüm hep kāimen hutbe irat ederlerdi. Minber üzerinde ilk oturan Muâviye radıyallahu anhtır" {MŞ5180 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 343.} diye Tâvûs'tan olan nakliyle de sabit olur. Muâviye radıyallahu anhın şişmanladıktan sonra böyle yapmaya başladığı Şa'bî'den menkuldür. Aynî, İmam Ali radıyallahu anhtan da kuûdun rivayet edilmiş olduğunu haber veriyor. Saîd b. Mansûr'un Hasan-ı Basrî'den rivayetine nazaran da cumada ilk istirahat eden yani istirahat için oturan Osman radıyallahu anhtır. Müşârün ileyh hazretleri yorulunca oturur, fakat söz söylemezdi. Oturduğu yerde ilk hutbe irat eden Muâviye'dir.

Katâde'den rivayet edildiğine göre de, cuma günü kāimen hutbe, tâ Osman radıyallahu anhın zamanına kadar müstemirren devam etmiş. Sinn-i pîrî, Osman radıyallahu anhı ayakta duramayacak hale getirdikten sonra bidâyet-i emirde kāimen hutbe irat eder, sonra oturur olmuş. Muâviye de ilk hutbeyi câlisen, ikincisini kāimen irat etmiş.

Aynî, Ebû Saîd el-Hudrî ile Sehl b. Sa'd radıyallahu anhümâ rivayetleri gibi, bu son rivâyâtı da hep kuûdun cevazına delil ittihaz etmekle beraber temessük ettikleri delillerin hiçbiri kıyamın şartıyetini ispat etmeyip, olsa olsa sünnet olduğunu ispat eder, diyor. Cumhur da cuma günü kāiden hutbeye ait hadisleri hep özre hamledip kāimen namaza kadir olmayanın kāiden, hatta muztacian namaz kılmasına teşbih ederler. Maahâzâ yine Aynî, kadir olanın kāiden hutbesini tecviz, Hanefiyye'ce bir vech olduğunu ve bunun, bir kavl-i şâz bulunduğunu söyledikten sonra, "Evet bu, Ebû Hanîfe'nin, kavlidir. Nevevî'nin nakline göre, Mâlik ile Ahmed'in de kavilleri budur. Bunu ezana kıyas etmişlerdir" diyor.

Cemaatin –kıbleden inhirafı mûcip olsa bile– hatibe müteveccih olması da beyne'l-ulemâ mücmeun aleyh denilebilecek bir sünnettir. Buhârî, İbn Ömer ile Enes radıyallahu anhümün imama karşı döndüklerini ta'lîkan zikrediyorsa da Tirmizî –Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın buna dair bir hadisini rivayet ettikten sonra– zayıf olduğunu da beyan eder ve ashap ile tâbiîn ve diğer ulemânın ameli hep bunun üzerine câri olmakla beraber bu babda sahih olarak hiçbir rivayet bulunmadığını söyler.

İmamın da cuma hutbesinde arkasını kıbleye dönüp cemaati karşısına alması ve hutbe irat ederken sağa, sola dönmemesi sünnettir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, istiskā hutbesinde dua buyururken kıbleye döndükleri halde cuma hutbesindeki istiskālarında (505. hadis) cemaatten mübarek yüzlerini döndürmemişlerdir.

İmamın minbere çıkarken hazır olanlara selâm vermesi, İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre, sünnet ise de, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre, minbere çıktığı andan itibaren namazı bitirinceye kadar selâmı da, kelâmı da terketmesi sünnettir. Selâma dair olan rivâyât zayıftır.

---

[w] el-Cum'a, 62/11.

501

•.•.•

عَنْ عَمْرِو بْنِ تَغْلِبَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ أُتِيَ بِمَالٍ أَوْ سَبْيٍ فَقَسَمَهُ فَأَعْطَى رِجَالًا وَتَرَكَ رِجَالًا فَبَلَغَهُ أَنَّ الَّذِينَ تَرَكَ عَتَبُوا فَحَمِدَ اللّٰهَ ثُمَّ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَوَاللّٰهِ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَأَدَعُ الرَّجُلَ وَالَّذِي أَدَعُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الَّذِي أُعْطِي وَلٰكِنْ أُعْطِي أَقْوَامًا لِمَا أَرَى فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْجَزَعِ وَالْهَلَعِ وَأَكِلُ أَقْوَامًا إِلَى مَا جَعَلَ اللّٰهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْغِنَى وَالْخَيْرِ فِيهِمْ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ فَوَاللّٰهِ مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ حُمْرَ النَّعَمِ.

TERCÜMESİ

Amr b. Tağlib العبدي التميمي البصري radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (Bahreyn'den)[75] bir(çok) mal, yahut bir(çok) seby (üserâ)[76] gönderilmişti. Onu taksim buyurdu. (Taksim ederken) birtakım kimselere atıyye verdi de birtakımlarına (hiç) aldırmadı. (Sonra) haber aldı ki (atıyyesiz) bıraktığı kimseler itâb ediyorlar. Bunun üzerine (hutbeye çıkıp) Allah Teâlâ'ya hamd, sonra senâ etti. Ondan sonra (da) أما بعد[77] diyerek şöyle buyurdu: Vallahi ben aldırmadığım kimseyi atıyye verdiğim kimseden ziyade sevip dururken (yine) birine atıyye verip (sevdiğime hiç) aldırmadığım olur. Lâkin (şu var ki) birtakım kimselere, kalplerinde ceza' ve hela'[78] (yani sabırsızlık ile hırs ve tama') gördüğüm için (kendilerine mal) verdim. Bazı kimseleri de Allah Teâlâ'nın, kalplerinde yarattığı gınâ(-yı nefsî) ve hayr(-ı cibillî)ye havale eder(ek mahrum bırakır)ım. Amr b. Tağlib de bunlardan biridir.

Râvi Amr b. Tağlib (radıyallahu anh) der ki: Vallahi o kadar (sevindim ki) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu (taltifkârane) sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez.[79] {B923 Buhârî, Cum'a, 29.}

………

أو بشيءٍ , “bâ”sız olarak أو سبيٍ rivayetleri de vardır.
Bazı nüshalara göre, وأثني ,
Bazı nüshalarda, أني أعطي ,
Bazı nüshalarda, ولكني , rivayetleri vardır.

75 *Buhârî* üzerine “müstahrec” yazan İsmâilî’nin rivayetinde, أتى بمال من البحرين denilmiş olduğundan (Bahreyn’den) lafzını kavis içine aldım. Bu 267. hadiste mevzubahis olan Bahreyn haracı idi.[x]

76 Buradaki “yahut”lu terdîd sahâbîye mi, yoksa sahâbînin berisindeki râvilerin birine mi ait olduğuna dair şerhlerde sarâhat yoksa da tereddüt eden herhalde Buhârî’nin şeyhi, Muhammed b. Maʿmer yahut şeyhinin şeyhi Ebû Âsım olacak. Ebû Âsım, Cerîr b. Hâzim’den Cerîr de Hasan-ı Basrî’den, o da Amr b. Tağlib radıyallahu anhtan bunu rivayet etmiş. Zira ehl-i siyerin nakline göre Bahreyn ahalisi harben imana gelmiş olmadıklarından kendilerinden esir falan alınmamıştır. Yalnız mümin olmayanlarından haraç alınırdı ki bunun da 8. sene-i hicriyyeden hilâfet-i Sıddîkıyye zamanına kadar müstemirren geldiğini yine Buhârî’nin rivâyâtından anlıyoruz. Bâhusus Buhârî “Kitâbü’t-Tevhîd”de Ebü’n-Nuʿmân tarikinden gelen rivayetinde yalnız أتى النبي صلى الله عليه وسلم مال denilmiş olup سبي den hiç bahis yoktur. Doğrusu da o olmak lâzım gelir. Zira Ebü’n-Nuʿmân da Cerîr, o da Hasan-ı Basrî’den ilh. rivayet etmiştir.

77 أما بعد bir kelimedir ki hutabâ-yi Arab ümerâ mahzarında inşâd eyledikleri hutbelerde ba'de'd-dua irat ederler. بعد دعائي لك "Benim sana olan duamdan sonra" takdirindedir. İbtidâ Dâvûd aleyhisselâm, alâ kavlin Kâ'b b. Lüey tekellüm eylemiştir. Pes, müellifinin dîbâcelerde أما بعد kavilleri بعد البسملة والحمدلة والتصلية takdirinde olur ilh. *(Kāmus* mütercimi Âsım Efendi). Bu hadisin bu mevkide iradı, hatibin Allah'a hamdüsenâ ettikten sonra أما بعد diyerek söze başlamasının sünnet olduğunu ifham içindir. Bu hadisteki hutbe-i nebeviyyede bu lafzın istimal buyurulduğunu Amr b. Tağlib radıyallahu anh rivayet ettiği gibi bundan sonraki iki hadiste de, inşallah gelecek 1503. hadiste de Ebû Humeyd es-Sâidî, İbn Abbas ve مسور بن مخرمة radıyallahu anhüm dahi başka hutbelerde istimal buyurulduğunu haber veriyorlar. 76. küsûf ve 411. salât-ı terâvih hadislerindeki kıssalar münasebetiyle de Esmâ bint Ebû Bekir ile ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebû Bekir radıyallahu anhüm hazretleri de –bu sırada *Buhârî*'de tekrar edilen rivayetlere nazaran– aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin birer hutbe irat buyurup bunlar da hamdüsenâdan sonra أما بعد diyerek söze başladıklarını zikretmişlerdir. Demek ki, sünniyeti rivâyât ve turuk-ı muhtelife ile sabittir. Hâfız Abdülkādir er-Rehâvî, içinde أما بعد bulunan hadislerin tariklerini tetebbu ederek bu lafzı otuz iki sahâbîden rivayet edilmiş buluyor.

78 جزع: lugaten "sabırsızlık" demektir. هلع da sabırsızlığın son derecesidir. Sıfatları, جزوع ve هلوع dır. **Helû'**, "korkak ve tama'kâr" diye de tefsir edilmişse de en muvâfık olanı Kitâbullah'taki tefsirdir. Hak Teâlâ إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا. إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا. وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا. "*Şüphesiz insan,* هلوع *yani şerre çattığında* جزوع *yani sabırsız, hayır ve nimete nâil olduğunda ise* منوع *yani avucundakini kıskanır vergisiz olarak yaratılmıştır*" {el-Meâric, 70/19-21.} buyuruyor. Metindeki ceza ve helâ'ın mânası, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri sayesinde daha kolay anlaşılır.

79 “O kadar sevindim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu taltifkârane sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez” ibaresi ما أحب أن لي بكلمة رسول الله صلى الله عليه وسلم حمر النعم ‘ın tercümesidir ki, harfiyen tercüme etmek lâzım gelse “bütün dünya” yerine “kızıl develer” demek lâzım gelecekti. Tercümede lafızdan inhiraf vâki olduysa da maksut olan mâna budur. Arap kavmi beyaza da, nefis olan mala da أحمر dedikleri gibi malın enfes ve âlâsına da حمر النعم derler. Binaenaleyh “kızıl develer” ile tercümeye hâcet yoktur.

[x̱] Yâkūt el-Hamevî *Mu‘cemü’l-büldân*’da Bahreyn’in Basra ile Uman arasında ve sâhil-i bahirde vâki olup birtakım şehirleri, kasabaları muhtevî mühim bir vilâyet olduğunu haber veriyor. Burası, denizle Ahsâ tarafında geniş bir gölün arasında bulunmasından dolayı Bahreyn denilmiştir. Emevîler, Abbâsîler, zamanlarında türlü türlü teşkilâta tâbi olmuştur. Bugün ise ufak bir emâret halindedir (K.M.).

502

•.•.•

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَامَ عَشِيَّةً بَعْدَ الصَّلَاةِ فَحَمِدَ اللّٰهَ تَعَالَى وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd (Ensârî) es-Sâidî radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (bir gün) ba'de'z-zuhr[80] namazdan sonra[81] (hutbeye) kalkıp teşehhüdde[82] ve Allah Teâlâ'ya ehli olduğu sözlerle (hamdü)senâda bulunduğu, ondan sonra da أما بعد buyurduğu[83] (sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet edilmiştir. {B925 Buhârî, Cum'a, 29.}

....

80 Ba'de'z-zuhr عشية nin tercümesidir. Zevalden akşama kadar zamana **aşiyye** denir. Tulû'dan zeval vaktine kadar zamanın adı غدوة olduğu gibi.

81 Bu namaz öğlen namazı mı, yoksa ikindi namazı mı olduğu tasrih edilmemiştir.

82 Burada müellif Zebîdî merhum nasılsa rivâyet bi'l-ma'nayı ihtiyar etmiştir. Yoksa *Buhârî*'nin bütün nüshalarında ihtilâfsız olarak بعد الصلاة وتشهد وأثنى على الله بما هو أهله ثم قال lafızları vardır. Tercüme de *Buhârî* nüshalarındaki lafza göre yapılmıştır.

83 Bu kıssa, inşallah gelecek 445.[y] hadisteki kıssadır. Burada iradından maksat, hutbeye ibtidâ teşehhüd ve Allah'a hamdüsenâ ile başlayıp kelâmı أما بعد ile faslettikten sonra maksada şürûun mesnûn olduğunu göstermektir.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz أما بعد fasl-ı hitâbını Medîne-i Münevvere'deki cuma hutbelerinden evvel de istimal buyurmuş oldukları, İbn Abbas radıyallahu anhümânın *Sahîh-i Müslim*'deki Dımâd b. Sa'lebe el-Ezdî radıyallahu anh kıssasıyla da sabit oluyor. Müşârün ileyh diyor ki: Dımâd Mekke'ye geldi. Bu, أزد شنوءة ye mensup olup delilere nefes ederdi. Ehl-i Mekke süfehâsının, "Muhammed mecnundur" dediklerini işitti. "Şu adamcağızı görsem! Belki Allah benim elimle ona şifa nasip eder diyerek kalkıp görüşmeye gitti. Muhammed ben şu cin çarpmasına nefes ederim. Allah Teâlâ dilediğine benim elimle şifa ihsan eder. Nefes edeyim, ister misin?" dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الحمد لله. نحمده ونستعينه. من يهده الله فلا مضل له. ومن يضلل فلا هادي له. وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدًا عبده ورسوله. أما بعد diyerek söze başladı. Dımâd, "Aman, bu sözlerini bana tekrar et" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tekrar buyurdu ve üç kere söyledi. Bunun üzerine Dımâd, "Kâhinlerin sözlerini dinledim, sâhirlerin sözlerini dinledim, şairlerin sözlerini dinledim ama senin bu sözlerine benzer hiçbir söz işitmedim. Bu sözlerin deryaların en engin yerine bile vardı (Allahu a'lem bütün dünyayı kapladı demek istedi). Ver elini, seninle, İslâm üzerine biat edeyim" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de mubâyaa buyurup, وعلى قومك "*Bu biat kavmin namına da olsun mu?*" diye sordu. O da, وعلى قومي dedi. {M2008 Müslim, Cum'a, 46.}

Bu Dımâd yahut bir kavle göre Dımâm 57. hadiste mevzubahis olan Dımâm el-Bekrî'den başkası olup Müseddid *Müsned*'indeki rivayete nazaran devr-i câhiliyyette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile aralarında dostluk da varmış. Burada tercümesini yazdığımız Müslim hadisinde sonra deniliyor ki, sonraları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir tarafa bir seriyye (müfreze) gönderip o seriyye Dımâd'ın kavmine uğramışlar. Seriyyenin kumandanı maiyetindekilere, "*Bunlardan hiçbir şey aldınız mı?*" diye sormuş. İçlerinden biri, "Ben onlardan yalnız bir mutahhire aldım" demesi üzerine, "*Bunlar Dımâd'ın kavmidir*" {M2008 Müslim, Cum'a, 46.} diyerek o mutahhireyi iade ettirmiştir.

[y̧] (Bu numara geçmiş olduğuna göre herhalde yanlıştır. Maamafih bu hadisin tamamı "zekât, itikâf, nüzûr"a dair olan bablarda gelecektir (K.M.).) {İşaret edilen kıssaya, ileride 747 numara ile gelecek olan hadis-i şerifin şerhinde değinilmektedir.}

503

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمِنْبَرَ وَكَانَ آخِرَ مَجْلِسٍ جَلَسَهُ مُتَعَطِّفًا مِلْحَفَةً عَلَى مَنْكِبَيْهِ قَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ بِعِصَابَةٍ دَسِمَةٍ فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِلَيَّ فَثَابُوا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ هٰذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ يَقِلُّونَ وَيَكْثُرُ النَّاسُ فَمَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَضُرَّ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعَ فِيهِ أَحَدًا فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün mübarek) sırtında[84] büyük bir ridâ olarak (sarınıp) bürünmüş ve (mübarek) başını boz bir sarıkla[85] bağlamış olduğu halde minbere çıktı ki, bu (hutbe iradı için minbere) son oturması oldu,[86] Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ etti. Sonra, "Ey nâs! Yakına gelin" buyurdu. (Sahâbe-i kirâm) etrafına toplandı. Ondan sonra أما بعد (diyerek) buyurdu ki: "(Biliniz) bu ensar cemaati (günden güne) azalacaklar, (başka) kimseler ise çoğalacaklardır.[87] Binaenaleyh Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ümmetinden her kim herhangi bir şey üzerine sâhib-i vilâyet olup da bir kimseye zarar vermeye veya menfaat eriştirmeye kudretyâb olacak olursa onlardan iyilik edenlerin iyiliğini kabul, kötülük edenlerin seyyiesini affetsin."[88] {B927 Buhârî, Cum'a, 29.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda müfret olarak على منكبه ,

Bazı nüshalarda "hemze"nin "yâ"ya ibdâl ve idgamıyla عن مسيهم .

84 على منكبيه omuzlarında demek ise de şiveye uydurmak için "sırtında" diye tercümeyi evlâ buldum.

85 "Boz sarık" عصابة دسمةً mukabilidir. دسم lafzı yağlı, bazan kir ve pas ile bulanmış mânalarına olduğu gibi sanki yağlı imiş gibi parlak duran şeye de –teşbih tarikiyle– ıtlak olunur ki, onu ifade eden en münasip kelime budur. Bazıları mübarek sarık aslında siyah iken misk ve gāliye istimalinden nâşî yağlanıp rengi boza çaldığını iddia etmişler; kimi lafzı, zâhirine hamlederek maraz haliyle sarığın terden bu hale geldiğini söylerler. İbn Abbas radıyallahu anhümânın bu tasviri aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin ensâr-ı kirâmı taltif için son defa olarak rahat ve huzurlarını bozup firâş-ı bîmârîden vasiyet için makām-ı hitâbete çıktıklarını ifade eder.

86 *Buhârî*'nin "Fezâil-i Ensâr" bahsinde Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet ettiği hadis buna tamamen muvâfık olmakla beraber burada olmayan bazı tafsilâtı müştemildir. Müşârün ileyhin rivayetine nazaran maraz-ı nebevî esnâsında Ebû Bekir ile Abbas radıyallahu anhümâ şurada burada oturmuş ensar meclislerine tesadüf edip onları ağlar görmüşler. Neye ağladıklarını sorup onlar da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin dârıukbâyı dârıdünyaya tercih buyuracaklarından endişe içinde olduklarını haber vermişler. Her ikisi bunun üzerine huzur-ı âlî-yi risâletpenâhîye girip hali arzetmişler, bunun üzerine zât-ı akdes-i risâletpenâhî son bir himmet-i hüdâ-pesendâne ile firâş-ı râhatı terkedip ensâr-ı kirâmı ümmete tavsiye için burada tasvir edilen heyet ile minbere çıkmışlar. {B3799 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 11.}

87 Enes b. Mâlik el-Ensârî radıyallahu anhın rivayetine nazaran أوصيكم بالأنصار. فإنهم كرشي وعيبتي. وقد قضوا الذي عليهم وبقي الذي لهم "*Ensara hüsnümuâmeleyi size vasiyet ederim. Onlar benim öz adamlarım ve sırdaşlarımdır. Üzerlerine borç olan iyvâ ve nusreti hakkıyla ödediler. Artık hakları olan cennet ve derecâta nâil olmaları kalmıştır*" {B3799 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 11.} buyurmuşlardır.

Resûl-i Hüdâ aleyhi ekmeli't-tehâyâ hazretleri lisanıyla tebliğ edilmiş ne büyük bir taltif! Bunca mal ve can fedakârlıklarıyla bihakkın kazanılmış merâtib-i ulyâ hakkında muhbir-i sâdık beyanıyla bildirilen ne büyük bir beşâret!

Bu da mugayyebâtı ihbar nevinden olan mu'cizât-ı celîle-i Ahmediyye'den biridir. Filhakika ensar gitgide azalmış ve mürûrüzaman ile ensâr-ı kirâm hazerâtının miktarı nâs içinde taamdaki tuz mesabesine inmiştir.

88 Şüphesizdir ki, bu af, haddi müstelzim olan seyyielere şâmil değildir. Hudûd-ı ilâhiyyeyi affetmek hakkı hiçbir kimseye verilmemiştir.

Bu hutbe-i celîleden ensarın hilâfet ehli olmayıp Kureyş'in hilâfete ehak oldukları mânası çıkıyor. Zira ensar Kureyş'e tavsiye buyurulmuş. Ensarın bu makamda iştiraki olaydı Kureyş'i de ensara tavsiye buyururlardı.

504

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ وَالنَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ النَّاسَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ أَصَلَّيْتَ يَا فُلَانُ قَالَ لَا قَالَ قُمْ فَارْكَعْ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) cuma günü hutbe irat buyururken biri mescide geldi:[89] (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:) “Filân, sen namaz kıldın mı?” diye sordu. O da “Hayır” dedi. (Bunun üzerine), “(Öyle ise) kalk da namaz kıl!” buyurdu.[90] {B930 Buhârî, Cum’a, 32.}

....

RİVAYETLER

Bir nüshada yalnız يخطب ,

Bazı nüshalarda “hemze”siz olarak yalnız صليت؟ ,

Bir nüshada, فقال “fâ”sız olarak yalnız قال ,

Bir nüshada, ركعتين ziyadesi de vardır. Buhârî’nin yine Câbir radıyallahu anhtan olan müteakip rivayetinde, فصل ركعتين ,

Bazı nüshalarda, قم فصل ركعتين ,

Müsned-i Ahmed’deki bir rivayette, فجلس “Namaz kılmadan oturdu” denilmiştir.

89 Bu zatın ismi *Buhârî*'de ibhâm edilmişse de *Müslim*'de, *İbn Mâce*'de, *Müsned-i Ahmed*'de vesair kütüb-i hadiste Süleyk b. Amr yahut İbn Hüdbe el-Gatafânî radıyallahu anh olduğu musarrahtır. Dârekutnî'nin Enes radıyallahu anhtan rivayetinde, دخل رجل من قيسٍ المسجد "Benî Kays'tan biri mescide girdi" denildiğine bakıp vâkıanın taaddüdüne kāil olanlar da bulunmuşsa da kıssa bir ve aynı zata aittir. Zira Gatafân b. Kays el-Aylânî olduğundan her Gatafânî, Kaysî'dir.

90 Bu hadis Câbir ile Enes radıyallahu anhümâdan mervî olduğu gibi Ebû Hüreyre, Sehl b. Sa'd ve Ebû Zer radıyallahu anhümden de bu babda hadis rivayet edilmiştir. Müslim'in Câbir radıyallahu anhtan olan rivayetlerinin birinde kendisine يا سليك قم فاركع ركعتين فيهما "*Süleyk! Kalk da iki rek'at namaz kıl, lâkin hafif tut!*" buyurduktan sonra cemaate dönüp, إذا جاء أحدكم يوم الجمعة والإمام يخطب فليركع ركعتين وليتجوز فيهما "*Herhangi biriniz imam hutbede iken mescide gelecek olursa iki rek'at namaz kılsın. Bu namazı da hafif tutsun*" {M2024 Müslim, Cum'a, 59.} buyurmuşlardır.

Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*'inde aynı sebepten dolayı Nu'mân b. Nevfel radıyallahu anha da böylece tembih buyurulduğu Câbir radıyallahu anhtan rivayet edilmiştir.

Bu namaz 277. Ebû Katâde radıyallahu anhın hadisinde zikredilen تحية المسجد dir. İmam hutbede iken tahiyyetü'l-mescid kılmanın câiz, hatta müstehap olduğuna kāil olan Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye ile fukahâ-i muhaddisînin istinat ettikleri edilleden biri işte bu hadîs-i şeriftir. Bu eimmeye göre mescide giren kimsenin –velev imamı hutbede bulsun– bu iki rek'atı kılmadan oturması mekruh olup bu iki rek'atı hutbeyi dinleyebilmek için hafifçe kılması da müstehaptır. Ancak hutbenin sonuna yetişip tahiyye ile meşgul olurken istimâ'-ı hutbeyi fevtetmekten korkacak kadar vakti dar olursa hemen oturup dinlemesi evlâdır, bu iki rek'atta tecevvüzden, tahfiften muratları da acele acele kılmak olmayıp yalnız vâcibâta iktisâr etmektir. Hasan-ı Basrî ile mütekaddimînden birçok eimmenin daha mezhepleri bu olduğu da hikâye olunmaktadır.

Mâlik, Leys b. Sad, Ebû Hanîfe, Sevrî ile sahâbe ve tâbiînden birçok zevat da bilakis hutbe esnasında namaz kılınamayacağına kâillerdir. Ömer, Osman ve Ali radıyallahu anhümün de mezhepleri bu olduğu rivayet olunuyor. Hüccetleri: İnsâtın yani imamı dinlemenin vücûben emredilmiş olmasıdır (479, 480, 481. hadislerin hâşiyelerine ve 481. hadisin metnine müracaat).

Bir de Süleyk radıyallahu anhın pejmürde kıyafeti bazı rivayete göre üryanlığı hakkındaki Tirmizî, Nesâî ve *Müsned-i Ahmed* rivayeti vardır ki, her iki taraf ona da temessük ederler. *Tirmizî*'deki rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh bir cuma günü imam –ki Medine Valisi Mervân b. Hakem idi– hutbede iken mescid-i şerife girip hemen namaza durmuş. Mervân'ın maiyet memurları oturtmak istemişler. O ise imtina edip namazı kılmış. Namazdan çıktıktan sonra kendisinin yanına gelip, "Yâhu neye böyle yaptın? Herifler az daha seni berbat edeceklerdi" demişler. O da, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yaptığı bir şeyi gördükten sonra "Bu iki rek'atı terkedicilerden değilim" cevabını verdikten sonra "Bir cuma günü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbede iken pejmürde kıyafetli biri geldi. Ona emretti, iki rek'at namaz kıldı. O kılarken de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat ediyordu" demiş. {T511 Tirmizî, Cum'a, 15.}

Tirmizî diyor ki: Süfyân b. Uyeyne de böylece kılmıştır. Başkalarına da emretmiştir. Abdurrahman el-Mükrî de bu re'ydedir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisi, "hasen sahih"tir. Ehl-i ilimden bazıları indinde amel de bunun üzerine câridir. Şâfiî, Ahmed ve İshak'ın kavilleri de budur. Bazıları imam hutbede iken giren kimse oturur, namaz kılmaz derler ki, Süfyân es-Sevrî ile ehl-i Kûfe'nin kavilleri budur.

Nesâî rivayeti daha mufassaldır. Onda, صل ركعتين yani sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, "*İki rek'at namaz kıl!*" buyurduktan sonra cemaati sadakaya teşvik ettikleri ve nâsın sadaka olarak kendi sırtlarından attıkları elbiseden kendisine iki sevb –ki biri ridâ, biri izâr olacak– ihsan buyurdukları zikredildikten sonra ikinci cuma yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbede iken o zatın mescide girdiği ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin yine sadaka emri üzerine onun da üstündeki iki sevbin birini attığı ve bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Bu adam geçen cuma pejmürde bir kıyafetle buraya gelmişti. Ben nâsa sadaka vermelerini emrettim. Onlar da birtakım elbiselikler çıkarıp attılar. Buna da onlardan iki sevb verdim, derken şimdi geliyor. Ben nâsa sadaka emrederken o da elbisesinin birini atıyor*" {N2537 Nesâî, Zekât, 55.} diyerek kendisini yanından kovup elbisesini al buyurdukları zikrediliyor. *Müsned-i Ahmed*'deki rivayette ise pejmürde kıyafetli zatın üç cuma üst üste hep hutbe esnasında girip her üç defasında da namaz kılmasını ferman buyurdukları ve üçüncü defasında tasadduk emrini verdikleri ve siyâb-ı sadakadan iki sevbi kendisine ihsan buyurduktan sonra yine sadakayı emretmeleri üzerine o zatın da yeni aldığı iki sevbin birini sadaka olarak vermeye kalkıştığı ve bu yaptığını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin beğenmeyip; "*Hele şuna bakın! Mescide pejmürde bir kıyafetle girdi idi. Onu çağırıp namaz kılmasını emrettim. Umdum ki ona bir şey verir, tasadduk eder, giydirirsiniz. Tasadduk ediniz, dedim. Edenler etti. Ben de sadakadan ona iki sevb verdim. Sonra yine tasadduk ediniz, dediğimde o, aldığı iki sevbin birini sadaka olarak veriyor*" buyurduğunu ve ona, "*Şu elbiseni al!*" diyerek kovduğu mezkûrdur. {HM11215 İbn Hanbel, III, 26.}

Kûfe fukahası bunu Süleyk'in zatına mahsus bir vâkıa telakki edip umuma şümulü olmadığını iddia ederler ve "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ona o sırada namaz kıldırmaları, hâl-i perîşânını görüp de kendisine elbise tasadduk eden bulunur diye idi. Bâhusus Süleyk namazdan fâriğ oluncaya kadar sükût buyurulduğu da Enes radıyallahu anhtan rivayet olunuyor" derler. Ötekiler ise "Asıl olan, hükmün umumiyetidir. Tasadduk olunsun kastıyla namaz kıldırılmış olması da tahiyyetü'l-mescidin o sırada cevazına mani değildir" derler. Tarafeynin yekdiğere karşı âdeta cidal rengini alan başka istidlâlleri daha varsa da tatvîlden ihtirâzen onların zikrinden sarfınazar ediyorum.

505

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ أَصَابَتِ النَّاسَ سَنَةٌ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَبَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ هَلَكَ الْمَالُ وَجَاعَ الْعِيَالُ فَادْعُ اللهَ لَنَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَمَا نَرَى فِي السَّمَاءِ قَزَعَةً فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا وَضَعَهُمَا حَتَّى ثَارَ السَّحَابُ أَمْثَالَ الْجِبَالِ ثُمَّ لَمْ يَنْزِلْ عَنْ مِنْبَرِهِ حَتَّى رَأَيْتُ الْمَطَرَ يَتَحَادَرُ عَلَى لِحْيَتِهِ فَمُطِرْنَا يَوْمَنَا ذٰلِكَ وَمِنَ الْغَدِ وَمِنْ بَعْدِ الْغَدِ وَالَّذِي يَلِيهِ حَتَّى الْجُمُعَةَ الْأُخْرَى وَقَامَ ذٰلِكَ الْأَعْرَابِيُّ أَوْ قَالَ غَيْرُهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ تَهَدَّمَ الْبِنَاءُ وَغَرِقَ الْمَالُ فَادْعُ اللهَ لَنَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ اللّٰهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا فَمَا يُشِيرُ بِيَدِهِ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ السَّحَابِ إِلَّا انْفَرَجَتْ وَصَارَتِ الْمَدِينَةُ مِثْلَ الْجَوْبَةِ وَسَالَ الْوَادِي قَنَاةُ شَهْرًا وَلَمْ يَجِئْ أَحَدٌ مِنْ نَاحِيَةٍ إِلَّا حَدَّثَ بِالْجَوْدِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem zamanında nâs bir kıtlığa müptelâ oldu idi. Bir cuma günü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat buyururken aʻrâbî'nin biri ayağa kalkıp,[91] "Yâ Resûlellah![92] Mallar helâk oldu. Çoluk çocuk da aç kaldı[93] bize dua buyur" di(ye niyaz et)ti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) ellerini kaldırdı[94] ki, (o sırada) gözümüze gökyüzünde hiçbir bulut parçası görünmüyordu.[95] Nefsim yed-i kudretinde olan zât-ı ecell ü aʻlâya kasem olsun ki, bulutlar dağlar gibi (gök yüzünü) istilâ etmedikçe o (mübarek) ellerini indirmedi ve (yağmur yağmadan) minberinden inmedi.[96] (Minberden inerken mübarek) sakalına doğru yağmur (tanelerin)in yuvarlandığını gördüm.[97] O gün, ertesi gün, daha ertesi gün... tâ öteki cumaya kadar (hep) üzerimize yağıp durdu.[98] (Ertesi cuma) yine o aʻrâbî (Enes radıyallahu anhın dediğine göre) yahut bir başkası[99] ayağa kalkıp,[100] "Yâ Resûlellah! (Artık) binalar yıkıldı. Mallar da (suda) boğul(maya başla)dı. Bize dua buyur"[101] di(ye istirham et)ti. (Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine mübarek) ellerini kaldırdı ve "İlâhî! Etrafımıza (yağdır), üzerimize değil!" di(ye dua buyur)du.[102] (Bunu söylerken de mübarek) eliyle hangi cihetteki buluta işaret buyurduysa (orası) açıldı ve Medine (üstü açık) bir alan gibi oldu.[103] Kanat vadisi bir ay mütemâdiyen aktı ve herhangi cihetten kim geldiyse bol bol yağmur yağdığından bahsetti. {B933 Buhârî, Cum'a, 35.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم , bazı nüshalarda, فبينا .

Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, هلك الكراع وهلك الشاء فادع الله أن يسقينا "At sürüleri helâk oldu, davar sürüleri mahvoldu. Allah'a dua et de bize yağmur versin."{B932 Buhârî, Cum'a, 34.} Diğer bir rivayette de, هلكت الأموال وانقطعت السبل فادع الله يغيثنا "Hayvanlar helâk oldu, yollar kapandı. Allah Teâlâ'ya dua buyur da imdadımıza yetişsin" {B1014 Buhârî, İstiskā, 7.} lafzıyladır.

Bazı nüshalarda, ما وضعها dır ki, sonundaki zamîr-i mansub يد e râcidir.

Bazı nüshalarda, من siz olarak وبعد الغد ,

Bir nüshaya göre, فقام

Bazı nüshalara göre, فرفع يديه اللهم

İzâfetle قناة diye de rivayet edilmiştir.

91 Bu hadîs-i şerifi Enes radıyallahu anhtan rivayet edenler mânaları yakın elfâz-ı muhtelife ile rivayet etmiş olup Buhârî ve Müslim de hadisi, turuk-ı muhtelifeden olmak üzere çok kere tekrar eylemişlerdir. Ezcümle burada rivayetin birinde, أن رجلًا دخل يوم الجمعة من باب وجاه المنبر ورسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يخطب فاستقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم قائمًا "*Biri cuma günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken minberin karşısındaki bir kapıdan girip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin karşısında durdu*." {B1013 Buhârî, İstiskā, 6.} Diğer rivayetinde, من باب كان نحو دار القضاء "*Dârülkazâ tarafında vaktiyle mevcut olan kapıdan girdi*" {B1014 Buhârî, İstiskā, 7.} denilerek dua niyazında bulunan a'râbî'nin hangi kapıdan girdiği tasrih ediliyor. İmam Ahmed'in rivayetinde, وإني لقائم عند المنبر "O esnada ben minber-i şerifin yanında ayakta idim" kaydı da vardır ki, bu kayıt Enes radıyallahu anhın rivayetine daha büyük bir kuvvet bahşediyor.

Dârülkazâ dedikleri, Ömer radıyallahu anhın kazâ-i düyûnu için satılan hânesi idi. Müşârün ileyh dârıukbâya şehîden intikal edeceği sırada zimmetinde kalan 68.000 dirhem borcun edası için bu hânenin satılmasını, deynine vefa etmediği takdirde, Benî Adî'ye müracaat, yine etmediği takdirde Kureyş'ten istiâne edilmesini oğlu Abdullah ile kerîme-i muhteremesi ümmü'l-mü'minîn Hafsa radıyallahu anhâya vasiyet etmişti. İbtidâları bu hâneye "dâr-i kazâ-i deyn-i Ömer" denilirken gitgide ihtisar ile yalnız "dârülkazâ" denilmeye başlanmıştır. Bu hâneyi Muâviye b. Ebû Süfyân satın alıp bilâhare Mervân b. Hakem'e Medine üzerine emîr iken intikal etti. "Dârü'l-kazâ"yı "dârü'l-emâre" ile tefsir edenler bu intikāl-i mülke bakmışlar demek oluyor. Diğer rivayete göre dârülkazâ Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhın hânesi imiş. Şûra geceleri oraya kapanıp halk ile ihtilât etmeksizin hükmünü vermiş olduğu için dârülkazâ tesmiye edilmiştir. Bu rivayete nazaran hâneyi Muâviye b. Ebû Süfyân'a, Abdurrahman radıyallahu anhın oğulları satmıştır. Bir aralık devâvîn yani hükümetin kuyûd-ı resmiyyesi ile beytülmâl orada hıfzedilirdi. Sonradan Seffâh'ın gününde mescid-i şerife avlu ittihaz edildi.

92 Bir tarikten, ... فقام الناس فصاحوا يا رسول الله "Nâs ayağa kalkıp yâ Resûlallah diye bağırdılar" denilmiştir ki, bu rivayete göre arzeden yalnız a'râbî değildir, bir cemaattir.

93 Bir rivayette, قحط المطر فادع الله أن يسقينا "Yağmur kıtaldı. Allah'a dua et de bize yağmur yağdırsın"; diğerinde, قحط المطر واحمرت الشجر وهلكت البهائم "Yağmur kıtaldı, ağaçlar kurudu, behâim mahvoldu"; bir diğerinde, هلكت المواشي وانقطعت السبل "Mallar mahvoldu, yollar kapandı"; bir diğerinde de, هلكت الماشية، هلك العيال، هلك الناس "Mallar mahvoldu, çoluk çocuk helâk oldu, insanlar mahvoldu" lafızlarıyla vârit olmuştur. "Mal"dan maksat: deve, sığır gibi hayvanattır ki, elyevm Anadolu'da "mal" deyince kastedilen çift hayvanlarıdır. Kuraklıktan dolayı yolların kapanması gerek insanların gerek binitleri olan develerin takatsizliklerinden dolayı sefere çıkmak imkânı bulamamaları mânasınadır. Ebû Dâvûd rivayetinde de, هلك الكراع، هلك الشاء "Hayvanlar (atlar) helâk oldu, davarlar helâk oldu" lafızlarıyladır.

94 Buhârî'nin başka rivayetlerinde kâh, اللهم اسقنا، اللهم اسقنا kâh, اللهم أغثنا، اللهم أغثنا diye mükerreren niyaz buyurulduğu mezkûrdur ki, her ikisi de "İlâhî bize yağmur ver!" demektir. Bazı rivayetlerinde niyazı üç defa tekrar buyurdukları söylenmiş. Bir rivayette de, فرفع رسول الله صلى الله عليه وسلم يديه يدعو ورفع الناس أيديهم مع رسول الله يدعون "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini kaldırıp dua etti, nâs da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ellerini kaldırıp dua ettiler" {B1029 Buhârî, İstiskā, 21.} demiştir.

Dua ederken elleri gökyüzüne tevcih etmek, rabb-i celîle karşı tezellül mânasını müfîd olduğundan dua âdâbındandır. Selmân-ı Fârisî radıyallahu anhtan Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadîs-i şerife nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri, إن الله حي يستحي أن يرفع الرجل إليه يديه أن يردهما صفرًا "*Şüphesiz Allah Teâlâ hazretleri hayâ ve kerem ile muttasıf olup bir kimse ellerini kendisine doğru kaldırdığında onları boş döndürmekten hayâ eder*" {Kaynakta "حي" lafzından sonra "كريم" kelimesi bulunmaktadır. T3556 Tirmizî, Daavât, 104.} buyurmuşlardır. Lâkin bunu bazıları merfû, diğerleri mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Maahâzâ niyazın bu edebi hakkında da ihtilâf edilmemiş değildir. Müslim ile Tirmizî'nin rivayetlerine nazaran Umâre b. Rueybe es-Sekafî radıyallahu anhın Irak Valisi Bişr b. Mervân'ın minber üzerinde ellerini kaldırmış olarak dua ettiğini görünce, "Şu iki kısacık ellerin Allah belâsını versin. Vallah ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi dua ederken gördüm. Şu kadarcıktan ziyade mübarek ellerini kaldırmıyordu" demiş ve söylerken şehâdet parmağı ile ölçüsünü göstermiştir. {T515 Tirmizî, Cum'a, 19.} İşte bu rivayete istinaden İmam Mâlik –bir rivayete nazaran– dua esnasında ellerini kaldırmanın mekruh olduğuna kāil olmuştur. Diğer ulemâ ise herhangi duada ref'-i yedeyn câizdir, derler. Buhârî de cumhurun kāil olduğu bu cevazı teyit için, zımnında ref'-i yedeyn bulunan istiskā hadisini burada irat etmiştir. Umâre radıyallahu anhın hadisini nakzeden rivâyât-ı sahîha pek çoktur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mübarek koltuk içlerinin aklığı görününceye kadar ellerini kaldırıp dua ettiklerini Buhârî, Enes ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhümâdan merfûan rivayet etmiştir (254. İbn Buhayne radıyallahu anh hadisine de müracaat). {B6383 Buhârî, Daavât, 49.} Bazı ulemâ –gelecek– 541. Enes radıyallahu anh hadisine istinaden yalnız istiskāda yani yağmur duasında ref'-i yedeyni tecviz etmişlerdir.

Dua âdâbından biri de sonunda ellerini yüzüne sürmektir. Nitekim, Tirmizî'de Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın rivayetine nazaran, pederi Ömer radıyallahu anh, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا رفع يديه في الدعاء لم يحطهما حتى يمسح بهما وجهه "Duada mübarek ellerini kaldırdığında mübarek yüzünü elleriyle silmedikçe aşağıya indirmemek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin mu'tâd-ı şerifleri idi" {T3386 Tirmizî, Daavât, 11.} diyor. Kezâ Sâib b. Yezîd b. Saîd radıyallahu anhümânın da pederinden rivayeten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ellerini kaldırarak dua buyurduğunda ellerini mübarek yüzüne sürdüğü {D1492, Ebû Dâvûd, Vitir, 23.}, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Tirmizî*'de tahrîc edilmiştir.

Bir de, bazı ulemânın kavlince, duada elleri kaldırmakla beraber eğer ref'-i belâ niyazında bulunuyorsa ellerinin arkasını, lehte bir şey talep ediliyorsa, avuçları içini semâya tevcih etmek sünnettir. Nitekim Mâlik b. Yesâr radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki إذا سألتم الله فاسألوه ببطون أكفكم ولا تسألوه بظهورها "*Allah Teâlâ'dan sual ve niyazda bulunduğunuzda avuçlarınızın içleriyle O'ndan niyaz edip ellerinizin arkalarıyla niyaz etmeyiniz*" {D1486 Ebû Dâvûd, Vitir, 23.} hadîs-i merfûu şıkk-ı sânînin delilidir.

95 Enes radıyallahu anh *Buhârî*'deki diğer rivayete nazaran, فلا والله ما نرى في السماء من سحاب ولا قزعة ولا شيئًا وما بيننا وبين سلع من بيت ولا دارٍ "Vallah o sırada biz gökyüzünde ne kalın, ne ince bulut, hiç, hiçbir şey görmüyorduk. Bizim ile Sel' dağı arasında o zaman ev, bina hiçbir şey yoktu" {B1013 Buhârî, İstiskā, 6.}; *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayete nazaran, دعا وإن السماء لمثل الزجاجة فهاجت ريح ثم أنشأت سحابةً ثم اجتمعت ثم أرسلت السماء عزاليها فخرجنا نخوض الماء حتى أتينا منازلنا "Gökyüzü ayna gibi parlak iken dua buyurdu. Derken bir rüzgâr koptu. Sonra bir bulut peyda etti. Sonra bulut toplanıp kırba gibi boşandı. Evlerimize gidinciye kadar suya dala dala yürüdük" {B3582 Buhârî, Menâkıb, 25.} diyor ki, semada bulutlara hâil olabilecek hiçbir mani olmadığı halde de yine yağmura mukaddime sayılabilecek hiçbir bulut olmadığını ve olsa muhakkak görebilecek vaziyette olduklarını ifham etmek istiyor.

96 Buhârî'nin başka rivayetine nazaran, فطلعت من ورائه سحابة مثل الترس. فلما توسطت السماء انتشرت. ثم أمطرت فوالله ما رأينا الشمس سبتًا "Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ardından, kalkan şeklinde bir bulut parçası çıka geldi. Semanın ortasına varınca yayıldı. Sonra yağmur yağmaya başladı. Güneşin yüzünü vallahi bir hafta görmedik" {B1013 Buhârî, İstiskā, 6.} diye yağmurun nasıl başladığını tarif ediyor.

97 Mescid-i şerifin üstü açık olmadığı halde Nebî-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ıslanmaları asr-ı celîl-i nebevîlerinde sakfın hurma dallarından inşa buyurulmuş olduğundandır ki, hurma dallarından yağmur taneleri bittabi damlamıştır (270, 278, 279, 280. hadislere de müracaat).

Gerek buradaki, gerek diğer rivayetteki sözler, hep duâ-yı Peygamberî'nin bâr-gâh-ı celîl-i ilâhîde serîan müstecâb olduğunu gösterir. Duayı müteakip hemen bulutlar peyda olmuş ve daha hutbe tamamlanmadan lihye-i mübârekelerini ıslatmıştır. Bulutların hücumunu görüp de hutbeyi kesmek ve namazı hemen kıldırıp cemaati evlerine göndermek varken ıslanıncaya kadar minberde kalmaları tesadüfî değildir. Eser-i lutf-ı ilâhînin vücûd-ı şeriflerine bilfiil değmesi matlûp ve mültezem-i risâletpenâhîleri idi. Nitekim başka bir yağmur vak'asına ait Enes radıyallahu anhtan mervî Müslim hadisinde müşârün ileyh, "Bir defa biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile, beraberken yağmura tutulduk. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ridâ-yı şerifini çıkardı vücûd-i şerifine yağmur değdi. Bunu niçin yaptın? dediğimizde لأنه حديث عهدٍ بربه تعالى yani "*Bu rahmet, rabb-i tealâ ve tekaddes hazretlerinin henüz yeni yarattığı bir rahmettir, onun için cevabını verdi*" {M2083 Müslim, İstiskā, 13.} diyor.

98 Buhârî'nin diğer bir rivayetinde, فمطرنا فما كدنا أن نصل إلى منازلنا فما زلنا نمطر إلى الجمعة المقبلة "Derken üzerimize yağmur yağmaya başladı. Öyle ki, az daha evlerimize yol bulamayacaktık. Ondan sonraki cumaya kadar üzerimize rahmet hep yağdı durdu", üçüncü bir rivayetinde de, فخرجنا تخوض الماء حتى أتينا منازلنا "Çıktık ve evlerimize varıncıya kadar hep suya dalarak yürüdük", kezâ dördüncü bir rivayetinde, حتى سالت مثاعب المدينة "Tâ ki, Medine'nin akıntı yatakları akıp durdu" denildiği gibi İbn Huzeyme'nin bir rivayetinde, حتى أهم الشاب القريب الدار الرجوع إلى أهله "O derecede evi yakın olan gençlere ehillerinin nezdine dönmek bir dert oldu", Müslim'in bir rivayetinde de, فأمطرنا حتى رأيت الرجل تهمه نفسه أن يأتي أهله denilmiştir.

99 Buhârî'nin Şerîk b. Abdullah b. Nemir rivayetine nazaran Şerîk, Enes radıyallahu anha, "Bu, yine evvelki adam mı idi?" diye sormuş, o da "Bilmiyorum" cevabını vermiş.

100 Bundan sonra gelecek 538. hadisteki rivayete nazaran ثم دخل رجل من ذلك الباب في الجمعة المقبلة ورسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يخطب {B1013 Buhârî, İstiskā, 6.} denilmiştir ki, aʿrâbî –biraz evvel zikredildiği üzere– yine minberin karşısına müsâdif olan mescid kapısından niyaza gelmiştir.

101 Diğer rivayetlerinde ikinci defaki dua ve niyazında, هلكت الأموال وانقطعت السبل فأدع الله أن يمسكها "Mallar helâk oldu, yollar kapandı. Allah Teâlâ'ya dua buyur da şu bulutların sağnağını tutsun!" kezâ تهدمت البيوت وتقطعت السبل وهلكت المواشي keză أن يمسكها yerine أن يحبسها "tutsun" , أن يصرفه عنا "Yağmuru üzerimizden kaldırsın", bir rivayette de, بشق المسافر ومنع الطريق "Yolcular, yolların kaypaklığından artık usandı, yollar geçilmez oldu" demiştir.

Aʿrâbînin, yahut ikinci gelen aʿrâbînin ayn-i rahmet ve nimet olan yağmurun kesilmesi niyazında bulunup matlûbunun da isʿâf buyurulması çoğa vardığında yağmurun kesilmesi için de duanın câiz olacağını gösterir. Buna şârih Askalânî, استصحار yani havayı açma niyazı demiştir. Ancak, bu ikinci duanın kerem ve nimet bolluğundan usanç gelmişçesine edilmeyip rahmet ve nimetin bekā ve devamını istirham ile beraber yalnız vebal ve zararın indifâını istemek tarzında olması âdâb-ı şükrandandır.

102 Bir rivayette, فتبسم النبي صلى الله عليه وسلم وقال اللهم حوالينا ولا علينا {B1021 Buhârî, İstiskā, 14.} diğer bir rivayette de, فتبسم ملال ابن آدم "Âdemoğlunun o kadar çabuk usanmasına tebessüm buyurdu" suretindedir.

103 Bir rivayette, فلقد رأيت السحاب يتقطع يمينًا وشمالاً يمطرون ولا يمطر أهل المدينة "Bulutların sağa, sola doğru parçalandığını ve etraftakiler üzerine yağmur yağarken Medine ahalisinin yağmur altında olmadıklarını gördüm"; diğerinde, فانجابت عن المدينة انجياب الثوب "Bulutlar, Medine'nin üstünden kumaş dürülür gibi dürüldü"; diğerinde وتكشطت المدينة فجعلت تمطر حولها وما تمطر بالمدينة قطرةً. فنظرت إلى المدينة وإنها لفي مثل الإكليل "Derken Medine'nin üstü sıyrıldı. Bulutlar Medine'nin etrafına damlarken Medine'ye bir katre olsun düşmüyordu. Medine'ye baktım. Hotoza sarılmış bir baş gibi idi." 538. hadiste de, وخرجنا نمشي في الشمس "Mescidden çıkarak güneşte yürüdük" denilmiştir ki, rivayetin herhangi tarzına bakılsa rahmeten li'l-âlemîn sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin mu'cize-i bâhiresi olarak –evvelki cumada olduğu gibi– bu cumada da duaları serîan müstecâb olduğunu gösterir.[z]

[z̲] Bir hadisin bütün turuk-ı rivâyâtını bu suretle izah etmek müstesna bir mazhariyettir. Büyük üstadımız Ahmed Naim merhumun, ehâdîs-i Muhammediyye'ye sebkeden bu hüdâpesendâne hizmeti, merkad-i mübâreki içinde bir çerâğ-ı saâdet ve misbâh-ı hidâyet olarak edebiyetlere kadar parlasın! (K.M.).

506

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَنْصِتْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغَوْتَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz), "Cuma günü imam hutbe (irat) ederken arkadaşına (yalnız) 'dinle'[104] desen (yine) lağvetmiş[105] olursun" buyurdu.[106] {B934 Buhârî, Cum'a, 36.}

....

104 Şârih-i *Buhârî* Kirmânî'nin nakline göre, bu lafız فقد لغيت de rivayet edilmiş ve وَالْغَوْا فِيهِ nazm-ı celîline[aa] göre zâhir-i Kur'ân da bu lugatı iktiza ettiğini mütalaa olarak zikretmiştir. لغو kelimesi hem دعا babından لغا , يلغو hem de رضي babından لغي , يلغى diye tarif edilir. İkincisi, isti'mâl-i Kur'ânî'ye muvâfık düşmüştür, demek istiyor.

Sünen-i Ebû Dâvûd ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde böylece hep أنصت "dinle!" lafzı ile vârit olmuştur. Ali radıyallahu anhın *Müsned-i Ahmed*'de mervî bir hadîs-i merfû'da ise ومن قال صه فقد تكلم ومن تكلم فلا جمعة له "*Her kim sus dese söz söylemiş, her kim de söz söylerse cuma sevabından mahrum olmuş olur*" {HM719 İbn Hanbel, I, 94.} denilmiştir ki, cuma sevabının intifâından maksat, bilkülliye intifâ olmayıp sevabın kemali zâil olur demektir. Nitekim İbn Ömer radıyallahu anhümânın, ومن تخطى رقاب الناس كانت له ظهرًا "*Her kim nâsın üzerinden atlayacak olursa, cuma namazı öğle namazından ibaret kalmış olur*" {Kaynakta " ومن" ifadesinden sonra "لغا و" ifadeleri yer almaktadır. Kaynakta rivayetin sahabî râvisi Abdullah b. Amr şeklindedir. D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} hadîs-i merfûuna binaen, cuma sevabından mahrum denilen kimseler üzerinden vakit farzının sâkıt olup cumadan sonra yine öğlen namazını kılmak lâzım gelmeyeceğinde ittifak vardır.

105 اللغو ... "tekellüm etmek" mânasınadır ... ve لغو mu'teddün bih olmayan herze ve bîhûde nesneye denir. Ef'âl ve akvâlden eamdır ilh... (*Kāmus* mütercimi Âsım Efendi). Lağvin bu tarifinden anlaşıldığı üzere akvâl ve ef'âle şâmil olduğundan ve cuma sevabını ibtal eden tahattî-i rikâb ve mess-i hasa (481. hadis hâşiyesine müracaat) gibi ef'âle şümulü olsun ve imam ile tekellüm etmenin cevazına, adem-i cevâzına da müteallik edilleye münâfî gelmesin diye Askalânî lağvi terk-i edeb ile tefsir etmiştir. Mâlûm olduğu üzere, hatibi dinlemekten insanı meneden her fiil lağivdir.

106 İnsât ile sükût beynindeki ince mâna farkı evvelce söylenmişti.

Müsned-i Ahmed'de Ebû Hüreyre radıyallahu anhın bu hadisinde فقد لغوت den sonra عليك بنفسك "Artık kendini kolla!" ziyadesi vardır. Tirmizî de bu hadisi rivayet ettikten sonra "Bu babda Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anhümâ ile Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayet vardır" der. İbn Ebû Evfâ radıyallahu anhümânın hadisi şudur: ثلاث من سلم منهن غفر له ما بينه وبين الجمعة الأخرى: من أن يحدث حدثًا يعني أذًى أو أن يتكلم أو أن يقول صه "Üç şey vardır ki, her kim bunlardan sâlim olursa o cuma ile diğer cuma arasındaki sagāiri mağfiret olunur: Biri bir kimseye ezâya kalkışmak, diğeri söz söylemek, üçüncüsü de söz söyleyene sus demek." {Metinde "حدثًا يعني أذًى" şeklinde yer alan ifade kaynakta "حديثا لا يعني أذًى من بطنه" şeklinde geçmektedir. MŞ5307 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 360. Buna göre ilgili kısım, "...bir hades (yaramazlık) –karından gelen bir sıkıntıdan olan hadesi (abdest bozmayı) kastetmiyorum– yapmak..." şeklinde tercüme edilebilir.} Ricâli sikāt olan bu hadis, merfûan vârit olmamışsa da sahâbînin bu kabilden kelâmı re'ye müstenit olamayacağından merfû hükmündedir. Câbir radıyallahu anh da diyor ki: Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anh bir cuma günü birine, "Senin namaz sevabın yok" dedi. O zat, vâkıayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme arz ile, "Yâ Resûlellah! Sa'd bana, namazının sevabı yok" dedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd'a, "*Niçin böyle söyledin?*" diye sual buyurunca, "Çünkü hutbe irat buyurulurken o konuşuyordu" cevabını verdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, صدق سعد "*Sa'd doğru söylemiş*" buyurdu. {MŞ5306 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 360.}

İbn Abbas, Ebû Zer, Ebü'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhümden de bu babda rivayetler vardır, İbn Abbas radıyallahu anhümânın hadîs-i merfûuna nazaran, من تكلم يوم الجمعة والإمام يخطب فهو كالحمار يحمل أسفارًا. والذي يقول له أنصت ليس له جمعة "*Cuma günü imam hutbe irat ederken söz söyleyen kimse esfâr* (kitaplar) *yüklenmiş eşek gibidir. Ona 'sus!' diyenin de cuma sevabı yoktur*" {MŞ5305 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 360.} buyurulmuştur. Kezâ, bir cuma günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem minberde bir sûre-i şerife okumuşlar. Ebü'd-Derdâ radıyallahu anh, Übey b. Kâ'b radıyallahu anhı dürtüp, "Bu sûre ne zaman nâzil oldu? Bunu şimdiye kadar hiç işitmemiştim" demiş. O da ona "sus!" diye işaret etmiş. Namazdan çıkınca Übey, Ebü'd-Derdâ'ya, "Şu namazından, ettiğin lağivden başka kârın yok" demiş. Ebü'd-Derdâ, vâkı-i hâli Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme ihbar etmiş ve صدق أبي "*Übey doğru söylemiş*" cevabını almış. {Rivayet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Heysemî, Mecmau'z-zevâid, II, 183, no: 3129. Benzer bir rivayet için bkz. İM1111 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 86.} İbn Mes'ûd radıyallahu anh da, "*İmam minbere çıktığında yanındakine* ('dinle!') *demek lağiv olmak için kâfidir*" {MŞ5292 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 360.} demiştir ki, bu söz de re'yen söylenir sözlerden olmadığı için merfû hükmündedir.

Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın bir hadîs-i merfûuna nazaran da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, يحضر الجمعة ثلاثة نفرٍ: رجل حضرها يلغو. فهو حظه منها. ورجل حضرها يدعو. فهو رجل دعا الله عز وجل. إن شاء أعطاه وإن شاء منعه ورجل حضرها بإنصاتٍ وسكوتٍ ولم يتخط رقبة مسلم ولم يؤذ أحدًا فهي كفارة إلى الجمعة التي تليها وزيادة ثلاثة أيامٍ وذلك بأن الله تعالى يقول مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا "*Cumada üç takım halk hazır olur: Biri cumaya gelir de lağveder. İşte onun cumadan hazzı, nasibi bundan ibaret kalır. Biri de gelir, dua eder. İşte bu da Allah azze ve celle hazretlerinden bir şey niyaz etmiş bir kimsedir ki, Allah dilerse ona istediğini verir, dilerse vermeyiverir. Üçüncüsü de cumaya, dinleyerek, sükût ederek hazır olur; hiçbir müslümanın üzerinden atlayıp ileriye geçmez; kimseye ezâ vermez. İşte bunlar ondan sonraki cumaya ve ondan sonra da üç güne kadar olacak sagāirine kefârettir. Çünkü Allah Teâlâ* مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا "*Yani, her kim bir hasene işlerse, on kat emsali onundur*"[ab] buyurmuştur buyuruluyor. {D1113 Ebû Dâvûd, Salât, 227-229.}

Bu hadîs-i şeriften hutbe esnasında her nevi kelâmın nehiy buyurulduğu anlaşılıyor. Zira, şâriin emrine muhalif olarak, o sırada söz söyleyen kimseye "dinle" veya "sus" demek emir bi'l-ma'rûftur. Emir bi'l-ma'rûf da farzdır. Böyle bir farzın edası için söylenmiş tek bir kelime memnû olursa başka kelâmın memnûiyeti evleviyette kalır. Metn-i hadisteki, والإمام يخطب kaydından insâtın me'mûrun bih ve kelâmın menhî olması hutbe zamanına has olduğunu ifham eder. Nitekim cumhurun mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe ise imamın hutbeye şürûundan değil, minbere çıkmasından itibaren kelâmın haram olduğuna kāil olmuştur. Onun delili, إذا خرج الإمام لا صلاة ولا كلام "İmam minbere çıktı mı ne namaz var, ne kelâm" hadîs-i şerifidir. Lâkin, kavl-i esahha göre, bu hadis, merfû olmayıp Zührî üzerine mevkuftur. Lâkin İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed, خروج الإمام يقطع الصلاة وكلامه يقطع الكلام "İmamın minbere çıkması namazı, söze başlaması da kelâmı kat eder" hadisine temessük ederek insâtın mebdei hakkında cumhura muvâfakat etmişlerdir. Lâkin bu da ehl-i rivâyetin muhakkiklerince Ebû Hüreyre radıyallahu anhın kelâmı olup hutbenin kat'-ı kelâm olduğu Buhârî'nin rivayet ettiği asıl şu والإمام يخطب hadisidir. İmam minberde iken namaz kılıp kılmamak meselesi ise 504. hadiste geçmişti.

İnsât, hutbe haline terettüp eden bir emir olduğu için, Ebû Hanîfe'den mâadasına göre, imam söze başlamadan evvel söz söylemek câiz olduğu gibi Şâfiîler'e, Hanâbile'ye ve İmam Yûsuf'a göre iki hutbe arasında da bilâkerahetin câizdir. Mâlikiyye'ye göre ise, imam iki hutbe arasında otururken yine haramdır.

Hutbeyi dinleyen kimseye selâm vermek mekruhtur. Lâkin selâm verdikten sonra –redd-i selâm nass-ı Kur'ân ile sabit olduğundan– Şâfiiyye'ye göre redd-i selâm etmek vâciptir. Mâlikîler ile Hanefîler'e göre ise edilmez.

Hutbe esnasında söz söylemenin mekruh mu, yoksa haram mı olduğu muhtelefün-fîhtir. İmam Şâfiî'den bu babda iki kavl-i meşhûr rivayet olunmaktadır ki, hilâfın mebnâsı namazdan evvelki hutbenin öğle namazından sâkıt olan iki rek'ata bedel olup olmadığı meselesidir. Hutbeler namazdan bedel ise namazda olduğu gibi tekellüm haram, değil ise terk-i edeb edildiğinden dolayı mekruh olmuş olur. Fukahâ-yı Şâfiiyye, ikinci kavil ile fetva vermişlerdir. Delilleri de 505. hadiste mevzubahis olan a'râbî'nin iki cuma üst üste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizle hutbede iken muhâtabada bulunmasını bile Enes radıyallahu anhın *Sünen-i Beyhakī*'de sened-i sahîh ile mervî hadisidir. Buna nazaran, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir cuma günü hutbede iken biri girip, "Kıyamet ne zaman?" diye sormuş. Kendisine "sus" diye işaret buyurulmuş. O, dinlemeyip suali tekrar etmiş. Üçüncü defasında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ما أعددت لها "*Öyle ama kıyamet için sen ne hazırladın ki?*" sualini irat buyurmuşlar. O da, "Allah'ı ve resulünü sevmek" deyince, إنك مع من أحببت "*Sen kimi seviyorsan onunla birlikte olacaksın*" buyurulmuş. {B6167 Buhârî, Edeb, 95; BS5930 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 318.} Ne söz söylemesine karşı inkârda bulunulmuş, ne de sükûtun vâcip olduğu söylenilmiş. Bunlardan sükûtun mendup olduğuna Şâfiîler kāil olmuşlardır. Hanefiyye'ye göre ise, mâlûm olduğu üzere, insât vâcip ve tekellüm haram olmak ictihadları İmam Şâfiî'den mervî olan diğer kavle muvâfıktır (481. hadise müracaat).

Mâlikîler'le Hanbelîler de onlarla beraber olup Şâfiiyye'nin temessük ettikleri hadislerin neye delâlet ettiğini teslim etmezler. Zira hürmet-i kelâm, imamın hutbe haline maksur olup mescide giren kimselerin imam ile muhâtaba ve muhâvereleri hutbeyi kat' ettiğinden bu sözler hutbe esnasında söylenmemiş demektir, derler.

Bu ahkâmın kâffesi, hutbeyi işitene göredir. Kulakları sağır, yahut imamdan uzak olduğu için hutbeyi işitemeyen kimsenin ise, Şâfiiyye'ye göre, tilâvet-i Kur'ân veya zikretmesi evlâdır. Mâlikiyye'ye göre, onun hakkında yine insât vâciptir. Hanefiyye'ce ise sükût etmek ihtiyata daha muvâfıktır.

[aa] Fussılet, 41/26.
[ab] el-En‘âm, 6/160.

507

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ فِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللّٰهَ تَعَالَى شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَأَشَارَ بِيَدِهِ يُقَلِّلُهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) cumadan bahis buyuruyordu (da), "Onda bir saat vardır ki hiçbir abd-i müslim, namazda bulunup[107] ve o saate rastgetirip Allah Teâlâ'dan bir şey dilemez ki,[108] Allah azze ve celle ona (dileğini) bahşetmesin" buyurdu.[109] (O saatin) kısa olduğunu anlatmak için (mübarek) eli ile (ve baş parmağını orta ve adsız parmaklarının iç tarafına basarak) işaret buyurdu.[110] {B935 Buhârî, Cum'a, 37.}

....

RİVAYETLER

Şârih Aynî'nin elindeki nüshada عبد مسلم صالح diye yazılı ise de diğer nüshalarda صالح lafzı yoktur.

Birtakım tariklerden gelen rivayetlerde قائم lafzının hazfiyle yalnız يصلي .

يقللها yerine –yine o mânaya olmak üzere– يزهدها rivayeti de vardır.

107 Hadisin ibaresinden münfehim olduğu üzere, dua edenin namazda kāim olması şart değildir. Vakt-i icâbetin hulûlü musallînin kıyam zamanına müsâdif olması, yahut vakit namaza intizarda iken hulûl etmiş olsa da yine böyledir. Zira namaza muntazır olan namazda gibidir (297. hadise müracaat),

108 Bir müslüman için dilemek, yaraşan bir şey demektir. Nitekim Buhârî'nin diğer bir rivayeti ile *Müslim*'de, نسأل الله خيرا *İbn Mâce*'de ولم يسأل حراما *Ahmed b. Hanbel*'in Sa'd b. Ubâde radıyallahu anh hadisinde, ما لم يسأل إثمًا أو قطيعة رحمٍ "*Meğer ki, günah olan veya kat'-ı rahm gibi bir şey dilese*" denilmiştir. Kat'-ı rahm da ism olduğu için Sa'd b. Ubâde rivayetindeki atıf, atfü'l-hâs ale'l-âm nevindendir.

109 Lugaten saat, –uzun olsun, kısa olsun– mutlaka bir mikdâr-ı zaman demektir. Bundan dolayıdır ki, leyl ü nehâr mecmûunun yirmi dörtte birine saat denildiği gibi müneccimlerin gündüz ile gecenin on ikişer cüze taksim ile itibar ettikleri zaman imtidatlarına da saat ıtlak olunmuştur. Evvelkilere mütesâvî oldukları için "sâat-i müstakime", sonrakilere– arz-ı beldeye ve mevsime göre tûlleri tehallüf ettiği ve gündüz ile gece saatleri uzunluk ve kısalıkça yekdiğerinin maʿkûsu olduğu için "sâat-i mü'vecce" derler. Lâkin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın rivayetinde, يوم الجمعة ثنتا عشرة ساعة "Cuma günü on iki saattir", kezâ *İbn Mâce*'deki Abdullah İbn Selâm radıyallahu anh rivayetinde, أو بعض ساعة "Yahut bir saatlik bir parçası" denilmiş olduğuna göre kasıt buyurulan saat, imtidâd-ı muayyeni olan bir saattir. Bu saat leyle-i Kadir ve ism-i âzam gibi mübhem bırakılmış bir sâat-i şerifedir. İbhamındaki hikmet de zâhirdir. Sâat-i icâbeti kollayan kimse, günün hangi cüzünde olduğunu bilmeyince saatine rastgelir diye bütün gün kalbini huzur içinde tutup zikre, duaya, vesâvis-i dünyeviyyeden hâlî tutmaya çalışır. Hâkim'in *Müstedrek*'i ile İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde rivayet edildiğine göre, Ebû Hüreyre radıyallahu anh, "Bu saatin hangi saat olduğunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sorduk. إني كنت أعلمها ثم أنسيتها كما أنسيت ليلة القدر "*Yani bu saati ben biliyordum. Lâkin sonradan leyle-i Kadir bana unutturulduğu gibi, bu da bana unutturuldu", buyurdu*" {İbn Huzeyme, Sahîh, III, 122, no: 1741.} demiştir. Muhammed b. Kâʿb el-Kurazî'nin nakline göre Mescid-i Şerîf-i Nebevî'den bir defa bir kelp geçmiş. Sahâbeden bir zat, "İlâhî! Şunu gebert!" demesiyle köpek ölmüş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de, لقد وافق هذا الساعة التي إذا دعي استجيب "*Bu kimse dua edince isticâbet vâki olan saate rast getirdi*" buyurmuşlardır. {Temel hadis eserlerinde tespit edilememiştir. Aynî, Umde, VI, 242.}

Seleften bazıları bu sâat-i icâbetin ahd-i celîl-i nebevîye has olup sonra refʿolduğunu iddia etmişlerse de vârit olan mütevâtir haberler buna külliyen münâfîdir. Nitekim Muâviye'nin mevlâsı Abdullah b. Yuhannesî, meseleyi Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan sual etmiş ve müşârün ileyh, "Bunu kim söylemişse yalan söylemiştir" diyerek şiddetle inkârda bulunmuştur.

Merfû olmadığı sabit olduğuna göre de, acaba sâat-i icâbet senenin yalnız bir cumasına mı hastır? Yoksa her cumada böyle bir saat var mıdır? Kâ'b el-Ahbâr Tevrat'tan hatırında kalmış olmasına itimat ederek, bunun senenin yalnız bir cumasına muhassas olduğunu zannetmişse de *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesâî*'de mervî olduğuna göre Cebelitûr'da Ebû Hüreyre ile buluştukları bir günde vâki olan müzakere esnasında bu fikrini Ebû Hüreyre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden vâki olmuş semâıa istinaden tashih etmiş. O da Tevrat nüshasına tekrar müracaat ettiğinde Ebû Hüreyre'nin sıdkını bir daha tasdik eylemiştir.

Nesâî'deki nakle göre de Ebû Hüreyre, Kâ'b'ın Tevrat'a istinaden söylediği sözü Abdullah b. Selâm radıyallahu anha naklettiği vakit hemen, كذب كعب "Kâ'b yanlış söylemiş!" deyivermiş. Ebû Hüreyre'nin Kâ'b'a rivayet ettiği hadis, خير يومٍ طلعت فيه... hadisidir ki, yukarıda geçmişti.

Cumadaki sâat-i icâbet müphem kalmış olmakla beraber bu babda vârit olan ahbâra istinaden ulemâ bir dereceye kadar tayinine de çalışmışlarsa da ihtilâfât-ı azîmeye düşmüşlerdir. *Buhârî* şârihi Aynî ile İbn Hacer el-Askalânî, bu babda kırk bir kavil nakletmişlerdir ki, birçoğu mütedâhildir. Biz, burada yalnız ilm-i rivâyetçe en kuvvetli olan kavilleri zikredelim. Müslim ile Ebû Dâvûd'un rivayetlerine nazaran Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhın oğlu Ebû Bürde'ye, "Cuma saati hakkında baban, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayeten sana bir şey söyledi mi?" diye sormuş. O da pederinin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işitmiş olduğuna göre, imamın iki hutbe arasında oturmasından itibaren namaz bitinceye kadar olan saat olduğunu haber vermiş. Bu cevabı İbn Ömer radıyallahu annhümâ pek beğenmiş ve Ebû Bürde'nin başını okşayıp bereket duasında bulunmuştur. İbn Mâce'nin Amr b. Avf el-Müzenî radıyallahu anh rivayetine nazaran bu saatin hangi saat olduğu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sorulmuş ve حين تقام الصلاة إلى الانصراف منها "*Cuma namazı ikame olunmasından itibaren namazdan çıkıncaya kadar*" {İM1138 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 99.} buyurulmuş.

Bir de Ebû Hüreyre radıyallahu anhın Kâ‘b el-Ahbâr ile Cebelitûr’da bir gün vakit geçirdikten sonra beyinlerinde geçen macerayı Abdullah b. Selâm radıyallahu anha naklettiğine dair olan rivayet vardır ki, bunu İmam Mâlik, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayet ediyorlar. *Nesâî*’deki rivayete nazaran, Abdullah b. Selâm radıyallahu anh, Kâ‘b’ın Tevrat’a istinaden sâat-i icâbetin senede yalnız bir cumaya münhasır olduğuna dair sözünü, ibtidâ كذب كعب diyerek inkâr edip Tevrat’a bir daha baktıktan sonra Ebû Hüreyre’ye muvâfakat ederek her cumada olduğunu söylemesini de صدق كعب إني لأعلم تلك الساعة “Kâ‘b doğru söylemiş. Hem de ben o saati biliyorum” diyerek tastik etmiş. Bundan sonra Ebû Hüreyre radıyallahu anhın, “Kardeşim, hangi saat olduğunu bana söyle” demesi üzerine, “Cumanın gün batmadan evvelki son saatidir” cevabını vermiş. Yine Ebû Hüreyre’nin, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لا يصادفها مؤمن وهو في الصلاة buyurduklarını işitmedin mi? Senin dediğin saat ise namaz saati değildir yani vakt-i kerâhettir” demesi üzerine, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, من صلى وجلس ينتظر الصلاة لم يزل في صلاة حتى تأتيه الصلاة التي تلاقيها yani ‘*Her kim namazı kıldıktan sonra diğer namaza muntazır olarak oturursa kavuşacak öteki namazın vaktine kadar hep namazdadır*’ buyurduklarını sen de işitmedin mi? İşte böyledir” cevabını vermiştir. {Kaynakta “ لم يزل في صلاةٍ ” ifadesi yerine “فهو في صلاة” yer almaktadır. N1431 Nesâî, Cum’a, 45.} *İbn Mâce*’de Abdullah b. Selâm radıyallahu anhın aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleriyle bir mükâlemesi vardır ki, yine bu saatin, sâat-i icâbet olduğunu teyit eder (297 ve 355. hadislere müracaat).

Esânîd itibariyle en sağlam olan bâlâdaki Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ile işte bu Abdullah b. Selâm radıyallahu anhümâ hadisleri olup ikincisi, evvelkisinden daha meşhur olmakla beraber Müslim evvelkisini tercih edip *Sahîh*’ine derceylemiştir. Maahâzâ kendi pederi tarikiyle Ebû Bürde’den hadisi rivayet eden Mahreme b. Bükeyr’in pederinden simâı olup olmadığı beyne’l-muhaddisîn münâzaun fîh olduğundan Müslim hadisinde bir inkıtâ şâibesi de vardır.

Hâsılı, vakt-i icâbet maktûun bih değildir. Gizli kalması da o vakte rasgelir ümidiyle cumanın ekser evkātını zikr ü ibadetle, dua ve inâbetle imrâra bâis olduğu için ümmet hakkında ayn-ı rahmettir.

110 Bu işâret-i seniyye sâat-i icâbet müddetinin pek kısa olduğuna sarâhaten delâlet ederse de bazıları –aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin mübarek baş parmaklarını elinin ortasına tesadüf eden diğer iki parmağına bastıklarına bakarak– Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh hadisinin maksûd-ı âlî-i Nebevî olduğuna delâlet ettiğine hükmetmişlerdir. Lâkin o saat müphem olduğu için işareti bu kadar tevsî etmek belki hata olur.[ac]

[ac] Şârih Kastallânî, bu müphem saatin bir esim rüzgârdan ibaret olduğunu ifade eden şu,

إن لربكم في أيام دهركم نفحات ألا فتعرضوا لها

"*Sizin şu yaşadığınız yılınızın günleri içinde hemen esip geçiveren latif rüzgârları vardır. Hayat bahşolan bu nesîmi, teneffüs edebilmek için daima onu kollayınız*" {MK16621 Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 233.} haberini zikrediyor. Taberânî'nin Muhammed b. Mesleme'den rivayet ettiği bu haberi ehl-i hadîs, taz'îf ettiğinden, esasen şârih de وقد روى sîgasıyla buna işaret etmekte bulunduğundan mütercim merhum nakletmemiş olmalıdır (K.M.).

508

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵄ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أَقْبَلَتْ عِيرٌ تَحْمِلُ طَعَامًا فَالْتَفَتُوا إِلَيْهَا حَتَّى مَا بَقِيَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَّا اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) biz Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (cuma) namazı kılarken[111]–(Şam tarafından) yiyecek yüklü bir kârbân (kervan) geldi.[112] (Cemaat birer birer) kafileye doğru yönelip on iki kişi kalınçaya kadar[113] hep dağıldılar. Şu, وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا [ad] âyet-i kerîmesi[114] işte bunun üzerine nâzil oldu.[115] {B936 Buhârî, Cum'a, 38.}

....

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre بينما yerinde بينا dır.

Buhârî'nin diğer rivayetinde يوم الجمعة , diğerinde de من الشام ziyadeleri vardır. Bu iki kayıt, Müslim'in bir rivayetinde müctemian zikredilmiştir.

Müslim'in rivayetinde فانقتل الناس إليها denilmiştir ki, "Oraya doğru döndüler" demektir. Buhârî bir rivayette فثار الناس "Cemaat kalkıp yürüdüler", diğer rivayette, فانفض الناس "Cemaat dağıldı" lafızları ile rivayet etmiştir ki, nazm-ı Kur'ân'a muvâfık olan bu lafızdır.

111 Lafzın zâhirine göre, hadîs-i şerifte mevzubahis olan dağılma keyfiyeti, namaz içinde vâki olmuş gibi görünüyor. Hatta Buhârî –burada açtığı babın unvanına ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin o günkü cuma namazını dört rek'ata itmâm ile öğlen namazı kılmış oldukları hakkında hiçbir rivayet bulunmadığına nazaran– huzurlarıyla cuma mün'akid olacak cemaat adedinin namazın sonuna kadar istimrârı, cumanın sıhhati için şart olmadığına bu hadisi delil olarak irat etmişe benziyor. Lâkin hadisenin namaz içinde değil, hutbe esnasında vâki olduğu Müslim'in kâh يخطب , kâh قائم ve Ebû Avâne'nin مستخرج 'i ile *Tirmizî* ve *Dârekutnî*'de قائم يخطب lafızlarıyla rivayet edilmiş olması delâletleriyle akla daha mülâyim gelir. Bu takdirde râvî Câbir radıyallahu anhın "Biz hutbeyi istimâ' ediyorken" diyecek yerde "Biz cuma namazı kılarken" demesi bir şeyi kendisine yakın bir şey ile tesmiye kabilinden olmuş olur. Zaten hutbeyi istimâ' edenler cuma namazını kılmaya muntazır olacakları ve 297. hadis mûcibince namaz içinde sayılacakları için namaz kılıyorduk demek sahih olur. Hele âyet-i kerîmedeki وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا nazm-ı celîli, hadisenin hutbe esnasında vukuuna şüphe bırakmıyor.

112 Bu kârbân Dihye b. Halîfe yahut Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhümâya ya da müşâreket suretiyle her ikisine ait olup Şam diyarından hayli erzak getirmişti. Medine ahalisi, o sırada pek ziyade ihtiyaç ve müzâyaka içinde kıvrandıklarından vürûdu ilân edilir edilmez sahâbeden birtakımları, erzak satılıp tükenmeden tedarik edebilmek telâşı ile oraya koşuşmuşlar ve –burada görüldüğü üzere– itâb-ı ilâhîye uğramışlardır.

113 Müslim'in bir rivayetinde وأنا فيهم "Kalanların içinde ben de vardım", diğerinde فيهم أبو بكر وعمر denilmiştir. Mev'iza-i nebeviyyeyi terketmeyip sebat eden on ikiler meyanında râvi Câbir ile Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümün bulunduğu rivâyet-i sahîha ile sabit olup diğer rivâyâtta Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, İbn Mes'ûd, Hulefâ-yi Erbaa'nın bakiyesi, Bilâl, Ammâr radıyallahu anhümün isimleri başka başka tariklerle zikredilmektedir. Bunlara ilâveten bir, iki hatta yedi hatunun da sebat ettikleri bazı rivâyâtta mezkûr ise de bu kuvvette değildir. Kırk zatın, mescid-i şerifi terketmedikleri hakkında Dârekutnî'nin yine Câbir radıyallahu anhtan olan rivayeti varsa da zayıftır.

114 Âyet-i kerîmenin tamamı, قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ dir. Meâl-i âlîsi: "*Onlar bir ticaret yahut bir eğlence buldular mı hemen oraya koşup dağılıyor ve seni ayakta hutbe irat ederken bırakıp savuşuyorlar. Onlara de ki: Namaz ve niyazları mukabili olarak nezd-i ilâhîde saklı duran ecr ü sevap eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır.* {el-Cum'a, 62/11.} *Râzık-ı hakîkî Allah olduğu için râzıkların en hayırlısıdır. İlh.*" والله أعلم.

Hadîs-i şerifte mevzubahis olan ticaret kervanı olduğu halde âyet-i kerîmede bir de لهو den yani eğlenceden bahis buyuruluyor. Çünkü o zamanlarda bir kârbânın Şam'dan gelmesi gayet mühim bir hadise telakki edilip kârbânı vüsûlünü müteakip Medine'nin pazar yeri olan ve أحجار الزيت denilen mevkie konar, halka i'lân-ı keyfiyyet için davullar, zurnalar çalınırdı ve bunu haber alanlar mallar satılmadan alışveriş edebilmek için oraya koşuşurlardı. O derecede ki, Medine'de oraya gitmedik hiçbir kimse kalmazdı. Dihye'nin hadiseye bâis olan kârbânı, kendisi dâire-i îmân ve İslâm'a gelmeden evvel bir cuma günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri hutbede iken, Medine'ye varmış ve mûtat olduğu üzere davullar, zurnalar çaldırarak i'lân-ı muvâsalat eylemişti. Âyetteki أو harf-i terdîdinden de anlaşılacağı üzere mescid-i şerifi terkedenlerin kimi alışveriş etmek, kimi de panayır yerini görüp gönül eğlendirmek kastıyla gitmişlerdi de âtideki itâb ve tevbîh-i ilâhî ayrı ayrı her iki taifeye râci olmuş oluyor.

Bu hadîs-i şerifte zikrolunduğu üzere, cemaatin dağılma hadisesi, bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden evvel vâki olmuştur. Ondan sonra ise sahâbe-i kirâm, bu tevbîh-i ilâhîden büyük bir hisse-i istifâde kaparak sûre-i Nûr'daki, رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ "*Öyle ricâl ki, onları ne bir ticaret, ne de alım satım zikrullahtan alıkoyamaz*"[ae] sitâyiş-i rabbânîsine liyakat kesbetmişlerdir.

115 İmam Mâlik'in cuma on iki kişi ile mün'akid olur demesi, işte bu hadîs-i şerife binaendir. Askalânî adet hakkında on dört kavil daha nakleder. Bu akvâlin birkaçı 487. hadisin hâşiyesinde zikrolunmuştu. Her müctehidin bu husustaki delili başkadır. Huzurlarıyla cuma mün'akid olan ekall-i adedin gerek hutbe esnasında, gerek sonra eksilmesi üzerine namaz iki rek'at mı kılınır? Yoksa öğlen namazı olmak üzere dört rek'at mı eda olunur? Meselesi de beyne'l-müctehidîn muhtelefün-fîhtir.

[ad] el-Cum'a, 62/11.
[ae] en-Nûr, 24/37.

509

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَ الْمَغْرِبِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ وَبَعْدَ الْعِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ وَكَانَ لَا يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ حَتَّى يَنْصَرِفَ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğlen namazından evvel iki ve ondan sonra (yine) iki, akşam (namazın)dan sonra da hâne-i saâdetinde iki rekʿat namaz kılardı. Yatsı (namazın)dan sonra (kezâlik) hâne-i saâdetinde iki rekʿat kılardı.[116] Cuma (namazın)dan sonra ise (mescid-i şeriften hâne-i saâdete) teşrif etmeden (namaz) kılmazdı. (Lâkin sonra) iki rekʿat kılardı.[117] {B937 Buhârî, Cum'a, 39.}

....

116 Buhârî'nin Nâfiʿ tarikinden rivayet ettiği bu hadîs-i şerifte farz olan namazlara mukarin olarak kılınan "sünen-i revâtib"in miktarları beyan ediliyor. Tetkikinden mâlûm olacağı üzere, öğlenden evvelki sünnet-i müekkede yalnız iki rekʿat gibi görünüyor. Yine sahâbî-i müşârün ileyhten oğlu Sâlim b. Abdullah tarikinden Buhârî'nin rivayet ettiği diğer bir hadiste de, صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم diyerek bu sünen-i revâtibi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri ile birlikte yine buradaki miktarlarda kıldığı zikredilmiştir. Bu meyanda salât-ı fecre tekaddüm eden râtibeden bahis yoktur. Çünkü müşârün ileyh Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ümmü'l-mü'minîn Hafsa dolayısıyla kaynı olup ancak ferâizden evvel ve sonra hâne-i saâdete girip beraberce kıldığı revâtibi haber veriyor.

Salât-ı fecrin râtibesine gelince ona da muvâzabet buyurulduğunu hemşiresi ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden öğrenmiştir. Nitekim yine Nâfi' tarikinden mervî olup *Tecrîd*'e girmeyen diğer iki hadiste, وكانت ساعة لا يدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. حدثتني حفصة أنه كان إذا أذن المؤذن وطلع الفجر صلى ركعتين "Sabah namazından evvelki saat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzur-ı âlîlerine girilemeyecek bir zaman idi. Hafsa bana dedi ki, müezzin ezan okuyup fecir tulû ettiğinde de iki rek'at kılarlardı" {B1180 B1181 Buhârî, Teheccüd, 34.} demiştir. Hatta ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden rivayeten, كان يصلي سجدتين خفيفتين بعد ما يطلع الفجر {B1173 Buhârî, Teheccüd, 29.} diyerek râtibe-i fecrin iki rek'atı hafîfe olduğunu haber veriyor. Yine bu son iki hadiste akşam ile yatsı sünnetlerini hep hâne-i saâdette kıldıkları da ayrıca tasrih edilmiştir.

Demek ki, İbn Ömer radıyallahu anhümânın nakline göre, müekked olan sünen-i revâtib on rek'attır. Nitekim kendisi de dediğimiz rivayetlerin birinde, حفظت من النبي صلى الله عليه وسلم عشر ركعاتٍ... "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden on rek'at namaz belledim..." {B1180 B1181 Buhârî, Teheccüd, 34.} diyor. Lâkin ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radıyallahu anhânın *Müslim*'deki hadisine göre, revâtib olarak on iki rek'at tavsiye buyurulduğu da sabittir. Bu on ikinin dördü öğlenden evvelki dört rek'at sünnettir. Müşârün ileyhâ hazretleri, سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من صلى اثنتي عشرة ركعةً في يومٍ وليلة بني له بهن بيت في الجنة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: '*Her kim bir gün, bir gece içinde on iki rek'at kılarsa cennette kendisi için bir hâne bina olunur*' buyuruyordu" dedikten sonra, "Bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittikten sonra bunları hiç terketmedim" diyor. {M1694 Müslim, Müsâfirîn, 101.}

Müslim'de ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan da bir rivayet vardır. Müşârün ileyhâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin tatavvu namazlarını sual eden Abdullah b. Şakīk'a, "Benim hânemde öğlenden evvel dört rek'at kılar, ondan sonra çıkar, farzı kıldırır, sonra yine gelir iki rek'at kılardı. Akşam namazını da kıldırdıktan sonra gelir iki rek'at kılardı. Yatsıyı kıldırdıktan sonra yine gelir iki rek'at kılardı. Bir de gece içinde vitir olmak üzere dokuz rek'at daha kılardı. Bir de geceleyin uzun uzun ya kāimen, ya kāiden namaz kılardı. Ayakta kıraat ederse ayakta iken, oturduğu yerde kıraat ederse oturduğu yerden rükû ve secdeye varırdı. Fecir tulû edince de iki rek'at kılardı" {M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.} cevabını veriyor.

Öğlenden evvel dört rek'at sünnet-i râtibe hakkında Müslim'in bu iki hadisinden başka *Tirmizî*'de Ali, Âişe ve Abdullah b. Sâib radıyallahu anhümden mervî dört hadis daha vardır. Hazret-i Ali kerremallahu vechehû öğleden evvel dört ve sonra iki rek'at kılmak aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin mu'tâd-ı şerifleri olduğunu haber verdiği gibi ümmü'l-mü'minîn hazretleri de öğlenden evvel dört rek'at kılmadıkları günlerde bunu farzdan sonra kılmak âdet-i seniyyeleri olduğunu söylüyor. Abdullah b. Sâib radıyallahu anh, zevalden sonra ve öğlen farzından evvel dört kılmaya muvâzabet buyurulduğunu nakletmekle beraber bu münasebetle aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, أنها ساعة تفتح فيها أبواب السماء وأحب أن يصعد بي فيها عمل صالح "*Bu sema kapılarının açıldığı saattir. Bu saatte işlediğim bir amel-i sâlihin dergâh-ı izzete suûd etmiş olmasını severim*" {Kaynakta "بي" yerine "لي" harfi ceri yer almaktadır. T478 Tirmizî, Vitir, 16.} buyurduklarını rivayet ediyor.

Bir de, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radıyallahu anhâdan sünen-i erbaada mervî hadîs-i merfû vardır ki, bunda, من صلى قبل الظهر أربعًا وبعدها أربعًا حرمه الله على النار "*Her kim öğlen farzından evvel dört, ondan sonra da dört rek'at kılarsa Allah Teâlâ o kimseyi cehennem ateşine haram eder*" {T427 Tirmizî, Salât, 200.} buyuruluyor. Diğer rivayette bu hadîs-i şerif, من حافظ على أربع قبل الظهر lafzıyla vârit olmuştur ki buna nazaran, ateşe haram olmak fazileti bu sekiz rek'ata muvâzabete vâbeste olduğu anlaşılır.

İki rek'atlı sünen-i müekkedenin sabah namazından evvelkisi hakkında sıhah ile sünende evâmir-i ekîde mevcut olup tatavvu namazları içinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin onlar kadar muvâzıb oldukları hiçbir namaz yoktur. Hattâ *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Ebû Hüreyre'den mervî hadîs-i merfû'da, لا تدعوهما ولو طردتكم الخيل "*Bu iki rek'atı sizi düşman süvarileri kovalasa bile bırakmayınız*" {D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.} buyurulmuştur. Akşam namazından sonraki iki rek'atta da tekit buna yakındır. Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd radıyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem akşamdan sonra ve sabah namazından evvelki iki rek'atın birinde, قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {el-Kâfirûn, 109/1.} diğerinde قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ {el-İhlâs, 112/1.} sûrelerini okuduğunu o kadar çok işittim ki, sayısını bilemem" {T431 Tirmizî, Salât, 202.} diyor ki, bu hadîs-i şerif, hem muvâzabete hem de derece ve ehemmiyetçe iki namazın mütekārib olduğuna delâlet eder. Hatta tâbiînden Saîd b. Cübeyr, "Akşamdan sonraki iki rek'atı terkedecek olursam korkarım ki mağfiret-i ilâhiyyeye nâil olamam" dediği gibi Hasan-ı Basrî de şâz olarak bu iki rek'atın vücûbuna kāil olmuştur.

"Akşam namazından sonra hiç söz söylemeksizin iki –ve diğer rivayete nazaran dört– rek'at kılan kimsenin namazı âlâ-yı illiyyîne ref'olunur" diye İmam Mâlik'in Mekhûl'den bir rivayeti vardır: Akşam namazından evvel sahâbenin ahd-i celîl-i nebevîde iki rek'at namaz kıldıkları ve bundan nehiy vârit olmadığı da 370. Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî radıyallahu anh hadisi münasebetiyle zikredilmiştir.

Yatsıdan sonraki sünnet-i müekkede gerek Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın hadisi ve gerek diğer birçok hadisle iki rekʿat olduğu mâlûm ise de *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Âişe radıyallahu anhânın Şüreyh b. Hânî'ye aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin her gece dört veya altı rekʿat kıldığını haber vermiş olduğu rivayet edilmiştir. Müşârün ileyhâ hazretleri, şöyle diyor: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı kıldırıp yanıma teşrif ettiği hiçbir gece yoktu ki ya dört veya altı rekʿat kılmasın. Hatta bir gece yağmur yağmıştı da meşinden bir yaygı yaymıştım. Hâlâ gözümün önündedir. Yaygının bir deliğinden su fışkırıyordu. Böyle iken mübarek vücudunu elbiseleri ile ıslak topraktan korumuyordu." {D1303 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 16.}

İkindiden evvelki sünnet, ötekiler kadar müekked değilse de, bu babda İbn Ömer ve Ali radıyallahu anhümden rivayetler vardır. İbn Ömer radıyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da, رحم الله امرأً صلى قبل العصر أربعًا "*İkindi farzından evvel dört rekʿat kılan kimseye Allah Teâlâ rahmet eylesin*" {D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8.} hadisi olduğu gibi, Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin de *Tirmizî*'deki rivayetinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ikindi namazından evvel dört rekʿat namaz kılmak muʿtâd-ı şerifleri idi ki, bu dört rekʿatın arasını melâike-i mukarrabîn ile onlara tâbi müslimîn ve mü'minîne selâm vermekle fasıl buyururdu" {T429 Tirmizî, Salât, 201.} denilmiştir. Maahâzâ, "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ikindiden evvel iki rekʿat kılmak muʿtâd-ı şerifleri idi" {D1272 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8.} diye müşârün ileyhten *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da diğer bir rivayet de vardır. İkindiden sonra tatavvu namazı menhî olduğu hakkında 346, 348, 349. Ebû Hüreyre ile Muâviye radıyallahu anhümâ hadisleri geçmiştir.

(Bu rivâyât, beynindeki teâruz için 350. hadisin hâşiyesine müracaat).

Hassaten yatsı farzından evvel kılınacak tatavvu namazından bahsedildiğine *Kütüb-i Sitte*'de hiçbir kayda müsâdif olamadım. Yatsının ilk sünneti 370. Abdullah b. Mugaffel radıyallahu anh hadisinin ifade ettiği umuma istinaden kılınıyor demektir.

117 Cumadan evvelki râtibeden bahsedilmemesi, cuma namazı öğlen namazından bedel olduğu için sünnet-i müekkedesinin öğle gibi olduğunu ifhâm içindir. Yoksa cumanın gerek ilk gerek son sünneti hakkındaki rivâyât, salât-ı zuhrun sünnetleri hakkında olduğu gibi müteaddittir. Ezcümle *Sahîh-i İbn Hibbân*'ın Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâdan mervî hadîs-i merfûunda, ما من صلاةٍ مفروضةٍ إلا وبين يديها ركعتان "*Farzedilmiş hiçbir namaz yoktur ki, kendisinden evvel iki rek'at kılınmasın*" {İbn Balabân, el-İhsân, VI, 208, no: 2455.} buyurulmuş olduğuna göre, cuma farzından evvel de lâakal iki rek'at kılmak sünnet olduğunda şüphe yoktur. (370. hadis ile hâşiyesine de müracaat). Ancak, buradaki rivayette câlib-i dikkat olan cihet, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin burada mevzubahis iki rek'atı daima hâne-i saâdette eda buyurmuş olmalarıdır. İki rek'atlı olan cuma namazı, dört rek'atlı olan öğlen namazından bedel olduğu cihetle böyle yapmaları, cuma farzının dörde iblâğ edilebileceği vâhimesine meydan vermemek için idi. *Sahîhayn* ile *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî* ve *Nesâî*'de rivayet edildiği üzere, İbn Ömer radıyallahu anhümâ, bir kere cumadan sonra bir kimsenin olduğu yerde ayağa kalkıp iki rek'at sünnete durduğunu görünce, onu itip, "Cumayı dört rek'at mı kılmak istiyorsun?" diye tevbih etmiştir. Cumanın son sünnetini evinde kılmayıp mescidde eda etmek isteyen kimse, farzdan sonra ya konuşmalı veya hiç değilse yerini değiştirerek kılmalıdır. Müslim'in nakline göre, ابن أخت النمر demekle mâruf Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâ, Muâviye radıyallahu anhın maksuresinde, cuma namazını kılıp imam selâm verir vermez hemen ayağa kalkarak sünnete şurû etmesi üzerine Muâviye, "Bir daha böyle yapmayasın. Cumayı kıldıktan sonra konuşmadıkça yahut başka tarafa gitmedikçe ona başka bir namaz ulama. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, konuşmadan veya yer değiştirmeden hiçbir namazı diğerine ulamamak için bize emretmiştir" {M2042 Müslim, Cum'a, 73.} demiş. Lâkin iki namazı kelâm ile fasletmektense, intikal ile fasletmek evlâdır.

Cumadan sonraki sünnetin aded-i rekʿatına gelince, buradaki İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisine göre, iki ise de dört, hatta altı olduğuna dair de rivayetler vardır. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın *Müslim, Ebû Dâvûd* ve *Tirmizî*'deki hadîs-i merfûunda إذا صليتم بعد الجمعة فصلوا أربعًا "*Cumadan sonra namaz kıldığınızda dört rekʿat kılınız*" {M2037 Müslim, Cum'a, 68.} buyurulmuştur. İbn Ömer radıyallahu anhümâ bile iki rekʿat hadisinin râvisi iken, Tirmizî'nin nakline göre, mescidde iki rekʿat kıldıktan sonra ayrıca dört rekʿat daha kılmıştır. Ebû Dâvûd'un nakline göre bunu Mekke'de iken yapar, Medine'ye, evine döndüğü vakit kendi hânesinde iki rekʿat namaz kılmakla iktifa edermiş. Bu babda vâki olan suale karşı bunun, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin fiili olduğunu söylemiş. Saîd b. Mansûr da, *Sünen* kitabında zikrettiğine göre, tâbiînden Ebû Abdurrahman es-Sülemî şöyle demiş: "İbn Mesʿûd radıyallahu anh, cumadan sonra dört rekʿat kılmayı bize öğretti idi. Sonra Ali radıyallahu anh bizim tarafa gelince altı rekʿat kılmayı bize öğretti" ilh..

Halvette tatavvu, riyâya mahal bırakmadığı için, nevâfilin evde kılınması, mescidde kılınmasından efdaldir. Selef-i sâlihînin sünnete tebaan tetâbuʿ eden bu amelleri, tembel güruhundan birtakım ceheleyi cuma farzından sonra sünnet kılınmaz vehmine düşürmüş olup, ekseriya gördüğümüz gibi, imam selâm verir vermez cemaatin yarısı pabuçlarını kapıp mescidden dışarıya uğruyorlar. Fakat hânelerine avdet, nevâfil-i vakti eda etmek için değil, vazîfe-i ubûdiyyetimiz hitam buldu diyerek mahbesten kaçar gibi hevâ-yi âcillerini istifaya koşuyorlar ve hak edilecek uhrevî bir ecir elde etmek için henüz yapacak işleri olduğunu hatıra getirmiyorlar.

Cumadan sonraki nevâfil hakkında fukaha üç taifeye ayrılmışlardır: Birinci taifeye göre, cumadan selâm verince iki rekʿat sünneti kılmak için eve dönmelidir. Ömer, İmrân b. Husayn radıyallahu anhümâ ile İmam Nehaî'nin mezhebi budur. İmam Mâlik, evine dönmek vazifesini yalnız imama tahmil eder; cemaat mescidde sünneti kılabilirler der. Bunların hücceti Buhârî'nin bu hadisidir.

Diğer taifeye göre, cuma farzından sonra ibtidâ iki, sonra dört rekʿat kılınmalıdır. Bu, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eşʿarî radıyallahu anhümden mervî olup müctehidînden Atâ, Sevrî ve Ebû Yûsuf'un da kavli budur. Ancak Ebû Yûsuf, dört rekʿatın evvel kılınmasını müstehap görür. Bunların hücceti de –bu hâşiyede biraz evvel geçen– İbn Ömer radıyalahu anhümânın Mekke'deki fiilidir. İmam Ebû Yûsuf'un, dört rekʿatı takdim etmesi de Ömer radıyallahu anhın, bir namazdan sonra yine o kadar rekʿatlı bir namaz kılınmasını mekruh gördüğüne dair olan rivayetten dolayıdır. İmam Şâfiî ise, cumadan sonra tatavvu namazı ne kadar çok kılınırsa o kadar hoşuma gider demiş.

Üçüncü taifeye gelince; onlar, arada selâm verilmeksizin dört rekʿat kılınır diyorlar. Bu –biraz evvel geçtiği üzere– İbn Mesʿûd radıyallahu anhtan mervî olup eimmeden Alkame ve Nehaî de buna kāillerdir. Ebû Hanîfe ile İshak b. Râhûye de bu mezheptedirler. Biraz evvel geçen Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisi de bunlara hüccettir.

Kitâbü Salâti'l-Havf

كِتَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

بسم الله الرحمن الرحيم

510

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قِبَلَ نَجْدٍ فَوَازَيْنَا الْعَدُوَّ فَصَافَفْنَا لَهُمْ فَقَامَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُصَلِّي لَنَا فَقَامَتْ طَائِفَةٌ مَعَهُ تُصَلِّي وَأَقْبَلَتْ طَائِفَةٌ عَلَى الْعَدُوِّ وَرَكَعَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بِمَنْ مَعَهُ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفُوا مَكَانَ الطَّائِفَةِ الَّتِي لَمْ تُصَلِّ فَجَاءُوا فَرَكَعَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بِهِمْ رَكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فَرَكَعَ لِنَفْسِهِ رَكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan:[1] Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Necid tarafına[2] müteveccihen gazâya gitmiştim. Düşmanın hizasına geldik. Onlara karşı saflarımızı düzdük. (Namaz vakti gelince) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bize, kıldırmak üzere namaza durdu. Bir kısım (ashap) da onunla beraber (namaza) durdular[3] diğer kısım (ise) yönünü düşmana çevirdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisiyle birlikte olanlarla beraber rükûa vardı ve iki (defa) secde etti[4] derken (beraber namaz kılanlar henüz) kılmamış olan taifenin yerlerine gittiler. Ötekiler de gelip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin arkasında durdular.[5] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla beraber (de) rükûa varıp iki secde etti. Sonra selâm verdi. (Ondan sonra) o iki taifenin her biri (nöbetleşe namaza) durup kendi hesaplarına birer kerre rükûa varıp ikişer secde ettiler.[6] {B942 Buhârî, Salâtü'l-havf, 1.}

....

RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif hakkında şu rivayetler de vardır: Bir nüshaya göre, مع النبي صلى الله عليه وسلم , bazı nüshalarda فصافقناهم , bazı nüshalarda فركع .

Bu hadîs-i şerifi İbn Ömer'den, kölesi Nâfi' ile oğlu Sâlim rivayet etmişlerdir. Buradaki rivayet, Sâlim'indir.

1 Burada mevzû-i bahsedilecek olan namaz, "salât-ı havf"tır. Cenâb-ı Hak azze ve celle hazretleri, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ "*Farz olan namazlara, bâhusus salât-ı vustâya, fürûz ve erkânını istifa ve hududunu ifa etmek suretiyle muvâzabet ediniz. Başka kelâmdan feragat ederek huşû ve hudû ile huzûr-ı ilâhîde durunuz*"[af] âyet-i kerîmesiyle salavât-ı mefrûzayı evkāt-ı mahsûsalarında edaya muvâzabeti ferman buyurduğu gibi, bu farzın hiçbir veçhile sâkıt olamayacağını i'lâm için de فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا "*Hey'et-i ma'lûmesiyle namazı eda edinceye kadar bir düşman zararına uğramaktan korkarsanız yine vakit namazını terketmeyip hatta yürüyerek, yahut hayvanlarınıza binmiş olarak namazı kılınız*"[ag] buyurmuştur. Bu takdirde, îmâ ile olsun, yine namaz kılınacak demektir. Nitekim, İbn Ömer radıyallahu anhümânın –merfû olduğunda şüphe edilmeyen– hadisinde cemaatle salât-ı havf tarif edildikten sonra, فإن كان خوفاً أشد من ذلك صلوا رجالًا قيامًا على أقدامهم وركبانًا مستقبل القبلة وغير مستقبليها "*Korku bundan da ziyade olursa ister yaya olarak ve ayak üstü durarak, yani rükû ve sücûdu terkederek; ister hayvan üzerinde olarak; kıbleye ister yüzleyerek ister yüzlemeyerek îmâ ile kılarlar*" {Kaynakta atıf harfi olarak "و" yerine "أو" harfi geçmektedir. B4535 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 44.} denilmiştir.

İmâd-i dîn yani dinin direği olan namaz farzı, şehâdeteyn gibi hemen hemen hiçbir sebep ile sâkıt olamayacak bir vecîbe olduğu için ne hâl-i sıhhatte; ne hâl-i marazda, ne hazarda, ne seferde, ne kudret halinde, ne aciz halinde, ne hâl-i havfta, ne hâl-i emniyette mükelleften sâkıt olmaz; farziyeti hiçbir zaman muhtel olmaz.

Şurası da muhakkaktır ki, ehl-i İslâm'ın mânevî terakkî ve teâlîsi gibi dünyevî emn ü selâmeti de namazın taraf-ı risâletten tahdit ve tâlim buyurulan surette hüsnümuhafazasıyla pek ziyade alâkadardır.إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ [ah] âyet-i kerîmesi, salâta âdâb ve erkânıyla devam eden cemâat-i müslimîn efradından her birinin ferden ferdâ fahşâ ve münkere düşmekten tenzih ettiği gibi, efradı bu vasıf ile mütehallî olan cemaatin de dünyevî ve uhrevî selâmette olacağını iş'âr eder. Ebû Umâme radıyallahu anhın *Sahîh-i İbn Hibbân* ile Hâkim'in *Müstedrek*'inde ve ricâl-i sahîhin rivayetleriyle *Müsned-i Ahmed*'de tahrîc edilen لتنقضن عرى الإسلام عروةً عروةً فكلما انتقضت عروة تشبث الناس بالتي تليها. وأولهن نقضًا الحكم وآخرهن الصلاة "*İslâm'ın yapışacak kulpları elbette birer birer kopacaktır. Her biri çözüldükçe halk, geriye kalanlara yapışıp tutunacaklardır. Bunların en evvel kopanı hükümde adalet, en sonu da namaz olacaktır*" {HM22513 İbn Hanbel, V, 251.} hadîs-i şerifi, namazın nefse'l-emirde olduğu gibi, vakt-i ma'lûma kadar, müslümanlar nazarında da mevkii diğer ferâize mukaddem olacağını gösterdiği gibi, sadr-ı İslâm'dan beri, vekāyiin seyr-i târihîsine tevâfuk itibariyle "ihbâr ani'l-gayb" nevinden ayrıca da bir mu'cize-i seniyyedir.

409. hadiste de efrâd-ı ümmet arasında muhabbet ve meveddetin ve şikāk ve nizâdan mübâadetin salavât-ı mefrûzayı hüsnüedâ ile alâkadar olduğu muhbir-i sâdık tarafından bize bildirilmiştir.

Herhalde namaz şehâdeteynden sonra en mühim rükn-i dîn olup nasıl imkân bulunabilirse kılınmak lâzımdır. Hiçbir halde sâkıt olmaz. Hatta adem-i kudret zamanlarında yalnız bir baş, o da olmadığı takdirde bir göz işâretiyle eda edilmelidir. Gayri makbul özürlere Türkçe'de, "bînamaz özrü" denildiğinin sebebi budur.

Mevzubahsimiz olan salât-ı havfın cemaatle keyfiyet-i edâsı, Kitâbullah ile sabit olduğu gibi sünnet ile de sabittir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin salât-ı havfı defaat ile ve süver-i muhtelifede kıldırdıkları rivâyât-ı sahîha ile mâlûmdur. Kitâbullah'tan olan delili, sûre-i Bakara'daki فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا [ai] âyet-i kerîmesiyle sûre-i Nisâ'dan, Buhârî'nin de bu vesile ile ilk ikisini bu babın başına geçirdiği şu âyât-ı kerîmedir:

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا. وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا. فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا.

“*Yeryüzünde sefer ettiğinizde, kâfirlerin sizi fitne ve mihnete giriftar edeceklerinden korkacak olursanız, namazı kasretmekle size hiç günah terettüp eylemez. Kâfirler, şüphesiz size açıktan açığa düşmandırlar. Böyle korku halinde sen, onların arasında bulunup onlara namaz kıldıracağın vakit onların yalnız birtakımı seninle namaza dursunlar; silâhlarını da üzerlerinde bulundursunlar. Secde ettiler mi hemen sizin arka tarafınıza geçsinler ve daha namaz kılmamış olan diğer takım gelip seninle namazlarını kılsınlar. Bunlar da hem müteyakkız davransınlar; hem silâhlarını elden bırakmasınlar. Çünkü kâfirler, silâhlarınızla emtianızdan gafil kalmanızdan bilistifade üzerinize yeniden hücum etmeyi arzu ederler. Yağmur yüzünden size eziyet verirse, yahut siz hasta bulunursanız namazda iken silâhlarınızı üzerinizde taşımamakla da size hiçbir günah yoktur. Lâkin bu takdirde yine kuşkulu olunuz. Şüphesiz, Allah kâfirlere bir azâb-ı mühîn hazırlamıştır. Namazı kıldığınızda Allah Teâlâ'yı ayakta iken, otururken, yanınız üzere yatarken hep zikrediniz. Korku çağını geçirip de mutmain olduğunuzda namazı, yine size öteden beri tâlim edildiği gibi ikāme ediniz. Zira namaz, müminler üzerine mevkūt olarak farzedilmiş bir şeydir.*”[aj] والله أعلم

Bilfiil kıtal olmaksızın yalnız hücûm-ı a'dâdan korkulan zamanlarda, cemaatle salât-ı havfın sureti edasını mücmelen bildiren bu nazm-ı celîle göre, imam cemaati ikiye böler. Birtakımı, ilk rek'atı imam ile beraber kıldıktan sonra düşmanı bekleyip gözetmek hizmetlerinden dolayı namaza iştirak etmemiş olan diğer takım o rek'atı kılanların yerlerine geçip kendi yerlerini onlara terkederler ve ikinci rek'atı onlar imam ile beraber kılarlar. Cemaatten her ferdin imam arkasında eda ettiği miktar, Kitâbullah'ın zâhirine göre, işte böyle bir rek'at olup diğer rek'at veya rek'atların nasıl itmâm olunacağı da sünnet ile ve müteaddit rivâyât ile sabittir.

Bu âyât-ı kerîme, وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الأَرْضِ diye başladıkları için salât-ı seferin de delili bu mudur? Yoksa salât-ı sefer başkaca sünnetten bir delil ile mi meşrû kılınmıştır? meselesi, müctehidîn arasında muhtelefün-fîhtir. Bazıları, 228. Âişe radıyallahu anhâ hadisine (oraya müracaat) ve Ömer radıyallahu anhın Nesâî ile İbn Mâce *Sünen*'leri ve *Sahîh-i İbn Hibbân*'da tahrîc edilen صلاة السفر ركعتان وصلاة الضحى ركعتان وصلاة الفطر ركعتان وصلاة الجمعة ركعتان تمام غير قصرٍ على لسان نبيكم محمدٍ صلى الله عليه وسلم "Peygamberiniz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem lisanından söylüyorum: Sefer namazı iki rekʿattır, duhâ namazı iki rekʿattır, bayram namazı iki rekʿattır, cuma namazı iki rekʿattır. Bu ikişer rekʿat, kasırsız olarak tamamdır" {HM257 İbn Hanbel, I, 37.} rivayetine temessük ederler. Dört rekʿatlı namazların sefer esnasında ikişer kılınmasını kasır addetmeyip tam bir namaz addederler ve buradaki إِنْ خِفْتُمْ şartının delâletiyle bu âyette ibâha buyurulan kasrın seferde vâki salât-ı havfa ait olduğuna hükmediyorlar. Onlarca burada mevzubahis olan kasır, aded-i rekʿatın kasrı demek olmayıp salât-ı havfın tarifinden münfehim olan kasr-ı hudûd ve tağyîr-i hey'et mânasınadır. Zira gidip gelmek, silâh taşımak, cemaatten bir kısmı kıbleye müteveccih olamamak gibi harekât ve aʿmâl vardır ki, başka namazlarda müfsid-i salât iken burada namazın sıhhatine mani değildir. Eimme-i Irâk'ın mezhebi budur. Bu kavle göre âyet-i kerîmedeki فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ {en-Nisâ, 4/101.} ruhsatı إِنْ خِفْتُمْ şartına nazaran salât-ı havfa mahsus olup emniyet halindeki seferde sünnet ile sabit olduğu üzere kasr-ı aded-i rekʿat farzdır.

Diğer eimme ise âyetteki kasr-ı salâttan murat, aded-i rek'atın kasrıdır demişlerdir. Bunlar salât-ı havfın tarifi zımnında salât-ı seferin de tarif buyurulduğunu söyler ve dört rek'atlı salât-ı hazarın seferde iki rek'at kılınacağına yine bu âyet-i kerîmeyi delil ittihaz ederler. Bunlarca, salât-ı seferde ikişer rek'at kılmaya bu âyet-i kerîme ile ruhsat verilmiş olup dörde itmam hilâf-ı sünnet olmakla beraber câizdir. Diğer bazıları da, seferdeki iki rek'atın kasırsız tam bir namaz olduğuna kāil olmakla beraber bu âyet-i kerîmeden salât-ı seferdeki iki rek'atın salât-ı havfta cemaat için yalnız bir rek'ata indiğini istinbât etmek istemişler ve İbn Abbas radıyallahu anhümânın, "Allah Teâlâ, Nebî-i Kerîm'inin lisanıyla namazı, hazarda dört, seferde iki, havfta da bir rek'at olmak üzere farz buyurmuştur" {HM2177 İbn Hanbel, I, 243.} hadisi ile istişhâd eylemişlerdir. Fukahâ-i Hanbeliyye'den İbn Kudâme'nin dediğine göre, bir rek'at ile iktifâya kāil olanlar, şiddet-i kıtâl esnasındaki namazı kasteylemişlerdir. Nitekim, Zeyd b. Sâbit ile Ebû Hüreyre ve Câbir radıyallahu anhümden de buna benzer rivayet vardır. Câbir radıyallahu anh, "Kıtâl esnasında kasır, bir rek'attır" demiş. İshak b. Râhûye de, "Şiddet zamanında sana bir rek'at yeter ki, bunu îmâ ile kılarsın; ona kadir olamazsan bir tek secde ile iktifa edersin; onu da yapamazsan bir tekbir alırsın" demiştir.

Birtakımları da, إِنْ خِفْتُمْ şartına bakarak, seferde kasr-ı salâtın havf ile meşrût olduğunu iddia etmişlerse de Ömer ile İbn Ömer radıyallahu anhümânın sözleri bunlara karşı kâfi cevaptır. Fetihten sonra imana gelen Ya‘lâ b. Ümeyye radıyallahu anh –ki, büyük vâlidesine izâfetle Ya‘lâ b. Müneyye demekle mâruftur– Ömer el-Fârûk radıyallahu anha, “Hak Teâlâ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ [ak] buyuruyor; Biz artık emn ü âsâyiş içinde bulunuyoruz. (Seferde neden kasrediyoruz?)” diye sormuş ve “Senin taaccüb ettiğin şeye ben de taaccüb etmiş Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormuştum. صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته yani “*Bu, Allah Teâlâ’nın size bahşettiği bir sadakadır; sadakasını kabul ediniz*” buyurdu {M1573 Müslim, Müsâfirîn, 4.} cevabını almış. Ümeyye b. Abdullah b. Esîd de Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâya, “Biz Kur’an’da yalnız salât-ı hazar ile salât-ı havfı buluyoruz da, salât-ı seferi görmüyoruz” diye sual etmiş. O da, “Biz hiçbir şey bilmezken Hak Teâlâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi bize gönderdi. Onu nasıl yapıyor gördükse biz de öyle yaparız. O ise namazı seferde kasretmiştir. Bu, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bize bıraktığı sünnettir” {BS5489 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 202.} diyerek bunun amel-i resûl ile teşrî‘ buyurulmuş olduğunu söylemiştir. Filhakika, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin bütün seferlerde kasr-ı salât buyurdukları mâlûm olup farz namazı dörde iblâğ buyurduklarına dair hiçbir rivayet yoktur. Hârise b. Vehb el-Huzâî radıyallahu anh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mina’da –ki haccetü’l-Vedâ esnasında olacak– halk en emin oldukları, hatta emn ü emân medlûlünden yüksek bir hâl-i huzur içinde bulundukları zaman bize iki rek‘at kıldırmıştır” {B1656 Buhârî, Hac, 84.} diye haber veriyor (563. hadise de müracaat).

Şâfiiyye'den Müzenî, salât-ı havfın mensuh olduğuna kāil olmuştur. Bazı fukaha da وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ kaydından salât-ı havfın, asr-ı celîl-i nübüvvete muhtas bir namaz olup sonrası için meşrû olmadığı mânasını çıkarmışlarsa da bu kavilleri fi'l-i sahâbe ile mecruhtur, İmam Ebû Yûsuf –bir rivayete göre– buna zâhib olmuş imiş. Cessâs'ın beyanına göre, İmam Ebû Yûsuf'tan menkul rivayete nazaran, havf zamanında artık ayrı iki imam ile namaz kılınmak iktiza edecek; halbuki imâm-ı müşârün ileyhten buna muhalif iki rivayet daha vardır.

Gelelim salât-ı havfın cemaatle keyfiyet-i edâsına: Rivâyât-ı sahîha ile sabit olan süver-i edâ müteaddit ve muhtelif olup eimmeden her biri bir rivayete temessük etmekle diğer suretlerle kılınmış olmasına muarız değillerdir. Herhalde, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin salât-ı havfı müteaddit defalar kıldıkları ve düşmanın her vaziyetine göre başka başka şekillerin muvâfık geleceği anlaşılıyor. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da salât-ı havfın sekiz sureti rivayet edildiği, *Sahih-i İbn Hibbân*'da dokuz, Kādî İyâz'ın *İkmâl*'inde on üç vecih tâdât edilmiştir. Süfyân es-Sevrî, bu vücûhun on altı, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da yirmi dört olduğunu söyler. Lâkin İbnü'l-Arabî, altısı sahih olarak, ikisi o kuvvette olmayarak yalnız sekiz vechin tarifi ile iktifa etmiştir.

BİRİNCİ SURET. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının iltizam ettikleri surettir ki, İbn Ömer radıyallahu anhümanın bu kitaptaki tarifine mutâbıktır. Huseyf tarikiyle İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan gelen rivayet de buna muvâfıktır. Buna nazaran emîr, imam her taifeye bir rek'at kıldırdıktan sonra selâm veriyor ve her sınıf, imamdan sonra namaza devam edip kendi kendine birer rek'at kılıyor. Bezzâr'ın Ali kerremallahu vecheden tahrîc ettiği rivayet de buna mutâbıktır. Bu namazda müctehedün-fîh yalnız bir cihet kalıyor. İlk saf, ilk rek'atı imam ile beraber ikinci secdeye kadar tamam kılar. Düşmana karşı ibtidâ bekçi duran diğer saf ise imama, rükûdan itibaren uyar. Çünkü, saflar tebdîl-i mevkî edinceye kadar imam kıraatini bitirmiş bulunur. İmam selâm verdikten sonra da evvelki saf namazını kıraatsiz, sonraki ise kıraatle itmâm eder. Bu tarife göre, ibtidâ düşmanı bekleyen saf, iftitah tekbirini ikinci rek'atta alır. İmam Evzâî ile eimme-i Mâlikiyye'den Eşheb de bu kavli ihtiyar etmişlerdir. İmam Şâfiî'ye göre de bu namaz câizdir. Süfyân es-Sevrî'nin de bu namazı tecvizine dair rivayet olduğunu Hassâf zikrediyor. İmam Ebû Yûsuf da salât-ı havfin bu türlüsüne kâildir. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da böyle bir rivayet olduğu gibi Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhın böyle kıldırdığı da mervîdir.

İKİNCİ SURET. İbn Mes‘ûd radıyallahu anhın tasvir ettiği salât-ı havftır ki, buna yine Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'tan başka, ashabı kâildirler. Bunda da imam, her taifeye birer rek‘at kıldırır ve her biri sonra diğer rek‘atı yalnızca itmâm eder ve ikinci rek‘ata iştirak edenler, imam selâm verdikten sonra, hemen kalkıp namazlarını itmâm ederek ilk rek‘atı kılanların yerine geçer. Onların da itmâm-ı salât için avdet etmelerine meydan verirler ki, bu tasvire göre, ikinci saf için namaz içinde tebdîl-i mevkî etmek yalnız bir kere vâki oluyor demektir. Ancak Ebû Dâvûd'un Huseyf tarikinden olan rivayetindeki beyanına göre, her iki taife Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iftitah tekbirini almışlardır ki, düşman müvâcehesinde ibtidâ duranlar, imamın iftitah tekbirinden itibaren namaza dahil olmuş oluyorlar. Bu namazı Abdurrahman b. Semüre radıyallahu anh da Kâbil seferinde askerine kıldırmıştır. Ancak Ebû Dâvûd'un rivayetine nazaran, imam selâm verirken arkasında oturanlar itmâm etmekle kalmayıp ötekilerle yerlerini mübâdele etmişler, onlar itmâm ettikten sonra bir daha mübâdele-i mevkî ederek itmâm etmişlerdir ki, birinci surete muvâfık düşer. Hassâf, İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetine muvâfık olanın sahih olduğunu söyler. Çünkü birinci taife, namazın başlangıcına yetişmiş olduklarından ikinci taifenin onlardan evvel namazdan çıkmaları câiz değildir. Bir de ilk taifenin iki rek‘atı iki makamda kılmaları iktiza edince ef‘al-i salât her iki taife beyninde müsâvat üzere inkısâm etmek lâzım geldiğine binaen, ikincinin de iki rek‘atı iki makamda kılması iktiza eder. İmam Ebû Yûsuf'un İbn Mes‘ûd rivayetine muvâfakat etmemesi de bundan ileri gelmiş olsa gerektir.

ÜÇÜNCÜ SURET. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*'de tahrîc edilen Ebû Ayyâş ez-Zürakī radıyallahu anh rivayetine muvâfık olanıdır. Müşârün ileyhin nakline göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Usfân'da bulunmuş –ki, bu vak'a Vâkıdî'nin Hâlid b. Velîd radıyallahu anhtan rivayetine nazaran, Hudeybiye umresinde cereyan etmiş. O zaman Hâlid hazretleri henüz iman ile müşerref bulunmuyordu– karşılarına çıkan müşriklerin emîri Hâlid b. Velîd imiş. Öğlen namazını kılmışlar. Müşrikler, "Çok yazık oldu. Çok gaflet ettik. Onlar namazda iken üzerlerine hamle edeydik ne güzel olurdu" demişler. Hâlid b. Velîd onlara, "Merak etmeyin, bu namazdan sonra gün batmadan evvel onların kılacağı bir namaz daha vardır ki, nazarlarında mallarından, evlât ve ayâllerinden daha sevgilidir. O zaman yine işimizi görürüz" demiş. İşte o gün, öğle ile ikindi arasında mevzubahsimiz olan "kasr" âyeti nâzil olmuş. İkindi olunca, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz namaza kalkıp kıbleye karşı durmuşlar. Müşrikler de kıble cihetinde imişler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükûa varınca hep rükûa varmışlar. Sücûda varınca yalnız kendi arkalarındaki saf beraber sücûda varıp gerideki saf onları beklemek için ayağa kalkmışlar. İlk saf iki secde eda edip ayağa kalkınca ikinci saftakiler secdeye varmışlar. Sonra ön saf geri saftakilerin, geri saf da ilk saftakilerin yerlerine geçmişler. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci rek'atın rükûuna varınca yine hepsi beraber rükûa varmışlar. Secdeye varınca da yalnız ilerlemiş olan saflar beraberce secde edip gerilemiş olanlar, ayakta kalmışlar ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem secdelerden sonra öndekilerle beraber oturunca onlar da secdelerini ifa edip ön saf ile birlikte kadeye oturmuşlar; sonra hep beraber selâm vermişler. {D1236 Ebû Dâvûd, Sefer, 12.}

Salât-ı havf âyetinin sebeb-i nüzûlü, bu kıssa olduğu için ilk kılınan salât-ı havf, işte bu "Usfân salât-ı havfı"dır. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın mürselen rivayetine nazaran –çünkü müşârün ileyh daha sonra Hayber'de iman etmiştir– vak'a-i Usfân ile Dacnân arasında olmuştur. Bir kerre de bu keyfiyet üzere Necid taraflarında Benî Süleym harresinde (kara taşlığı) kılınmıştır ki, Ebû Hüreyre, radıyallahu anh, onda bulunduğunu haber veriyor. Câbir, İbn Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Zübeyr b. Avvâm radıyallahu anhümden de bu mânada rivayetler vardır. İbn Abbas radıyallahu anhümâ da bu namazı gerek esbâb-ı mûcibesi, gerek sıfat ve keyfiyeti ile aynen Ebû Ayyâş ez-Zürakī radıyallahu anh gibi rivayet etmiş. Sonunda da, "Müşrikler, birtakımları secde ederken diğer takımın ayakta kaldıklarını görünce bizim niyetimizden haberdar oldular dediler" ziyadesi vardır. İbn Abbas'ın rivayeti, "mürsel-i sahâbî"dir. Zira, o gün henüz dâr-ı İslâm'a intikal etmemiş bir sabî idi. Herhalde Ebû Ayyaş'tan duymuş olacak. Maahâzâ kendisinin hazır olduğu bir namazı daha bu sıfata muvâfık olarak merfûan rivayet ediyor.

DÖRDÜNCÜ SURET. Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan Ebû Ayyâş radıyallahu anhın rivayetine muvâfık bir rivayet olduğu gibi nerede kılındığını beyan etmeksizin kıble cihetindeki bir düşmana karşı başka türlü bir namazda daha bulunduğunu rivayet ediyor ki, bu, dördüncü bir suret sayılabilir. Bu namazda birinci saf, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin arkasında durup, ikinci saf daha arkada tahiyyata oturur gibi yüzleri zahr-ı saâdete müteveccih olarak oturmuşlar. Her iki taife, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbiri aldıktan sonra birinci saf, birinci rek'atı ikmal edinceye kadar geridekiler, o kuûd heyetini bozmaksızın oturup beklemişler. Birinci saf, kıyama kalkınca gerisin geriye arkaya gidip oturmuşlar, arkadakiler, ileri geçip bir rek'atı cemaatle kılmışlar. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, selâm verir vermez her iki taife ayağa kalkıp kendi kendilerine rükû ile, secdeleriyle birer rek'at kılmışlar.

Süfyân es-Sevrî'nin kavlince, salât-ı havfın sıfatı, Ebû Ayyâş radıyallahu anhın tarif ettiğidir. Düşman, kıble cihetinde olunca, İmam İbn Ebû Leylâ ile İmam Şâfiî'ce salât-ı havf sureti de budur. Düşman kıbleye muhalif cihette bulunursa, İbn Ebû Leylâ'ya göre, âtîdeki beşinci suret üzere namaz kılınır. Süfyân es-Sevrî'nin bu babda İbn Ebû Leylâ'ya muvâfakat rivayetini Hassâf zikretmiştir.

BEŞİNCİ SURET. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın rivayetine müstenit olan salât-ı havftır ki, İbn Ömer radıyallahu anhın rivayet ettiği namaz gibi Necid gazâsında vâki olmuştur. Müşârün ileyhe, bir gün Mervân b. Hakem, "Sen hiç Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte salât-ı havf kıldın mı?" diye sormuş. O da, "Evet, Necid gazâsında" cevabını verdikten sonra o namazı şöyle tarif etmiş, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikindi namazına durdu. Askerin bir taifesi beraber durdu. Öteki taifesi ise arkaları kıbleye dönük olarak düşmana karşı durdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini alınca hepsi birden tekbir aldılar. Sonra birinci rükûa indi. Arkasındaki taife de beraber rükû etti. Sonra secdeye vardı. Yine arkasındaki o taife beraberce secdeye vardılar. Diğerleri ise o sırada ayakta düşmana karşı duruyorlardı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, kıyama doğrulunca arkasındakiler de kıyama varıp oradan hemen düşmana karşı gittiler ve yerlerine diğer taife gelip, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz kıyamda iken, rükû ve sücûda vardıktan sonra onlar da kıyama durdular. Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ikinci rükûa vardı. Onlar da beraber rükûa, sonra sücûda vardılar. Sonra düşman karşısında kalan taife, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberindekiler ka'dede iken, rükû ve sücûdu eda ettiler. Sonra sıra selâma geldi, sallallahu aleyhi ve sellem selâm verince hepsi birden selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, iki, taifenin her biri ise birer rek'at kılmış oldular" {D1240 Ebû Dâvûd, Sefer, 15.} ilh.. Lâkin, bu tarife nazaran, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, cemaatten her biri de iki rek'at kılmış oluyor. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın maksadı, cematle imâmü'l-enbiyâ salevâtullahi aleyh efendimizin her iki rek'atı, diğerlerinin ise yalnız birer rek'atı kıldıklarını söylemek olduğu anlaşılıyor.

Düşman kıble cihetinde olmadığına göre, bu tarz-ı salât, İbn Ebû Leylâ'nın, bir rivayette Süfyân'ın, ihtiyar ettiği namaz olduğu biraz evvel söylenildi. 510. hadis hakkında Ebû Hüreyre radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki diğer tarikten olan rivayetinde bu Necid seferinde Nahl denilen yerde Zâtürrikā' mevkiine gelince karşılarına Gatafân kabâilinden bir cemiyet çıktığı zikredilmekle beraber birinci rek'atı itmâm eden saff-ı evvelin diğer arkadaşılarının bekledikleri saflara gerisin geriye gittikleri zikrediliyor ve kıbleye arka verildiğinden hiç bahsedilmiyor.

Rivayetlerde Zâtürrikā' Gazâsı'na Necid Gazâsı da denildiği gibi "muhârib hasafe", "muhârib ve Sa'lebe" yalnız "Sa'lebe" ve "Gatafân" namları da veriliyor. Bu gazâya beyne'l-ashab "gazvetü'l-eâcîb" denildiğini de Muhammed b. Talha haber veriyor. Bu, esnâ-yı seferde kıtal vâki olan gazevât-ı celîle-i nebeviyyenin yedincisi olduğunu Buhârî, Câbir radıyallahu anhtan naklettiği için Bedir, Uhud, Hendek, Kurayza, Müreysî' ve Hayber'den sonra vâki olmuştur. Zamân-ı vukūu hakkında megāzî kitaplarındaki ihtilâfâtı, gerek bu rivâyet-i sahîha, gerek Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu seferde hazır bulunmuş olmaları kökünden halleder.

ALTINCI SURET. Zâtürrikāʿ namazı diye meşhur olan namaz, işte bâlâdaki namazdır. Lâkin, Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâ, bu namazı başka türlü tarif ediyor ki, altıncı suret olmuş olur. O, diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini aldı. Hemen arkasında saf bağlayan cemaat de tekbir aldı. Sonra rükûa vardı, onlar da rükûa vardılar. Sonra secde etti, onlar da secde ettiler. İlk secdeden kalkınca onlar da kalktılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ikinci secdeye varmadan, oturduğu yerde bekledi; onlar ise kendi kendilerine ikinci secdeyi ettiler. Sonra kalkıp tâ ötekilerin yanlarına varıncaya kadar gerisin geriye yürüdüler. Bunun üzerine ikinci taife gelip namaza durdular. İftitah tekbirini alıp sonra kendi kendilerine rükûa vardılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci secdeyi edip onlar da beraber secde ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci rekʿata kalkınca, onlar kendi kendilerine öteki secdeyi ettiler. Sonra her iki taife birlikte kalkıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaza devam ettiler. O, rükûa vardı, onlar da hep beraber vardılar. O, secde etti. Onlar da hep beraber ettiler. Lâkin bu efʿâlin hepsi son derecede süratle vâki oldu. Fevkalâde acelede kimse kusur etmiyordu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem selâm verdi. Onlar da hep birlikte selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem herkes namazın hepsinde kendisine müşârik olduğu halde ayağa kalktı. {D1242 Ebû Dâvûd, Sefer, 15.}

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ SURETLER. Sâlih b. Havvât'ın Sehl b. Ebû Hasme radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği surettir ki, eimmeden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr'in muhtarı olan salât-ı havf budur. Müşârün ileyhin Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen rivayetine nazaran, sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Zâtürrikāʿ gününde salât-ı havf kıldırıp ashâb-ı kirâmın bir miktarı arkalarında saf, diğerleri de düşmana karşı diğer saf olmuşlar. Nezd-i âlîlerindeki saffa bir rekʿat kıldırdıktan sonra yine o saf, ikinci rekʿatı kendi kendilerine itmâm edip namazdan çıkıncaya kadar kāimen beklemişler. Bu saf, namazdan çıktıktan sonra düşmana karşı durup diğerleri iktidâ etmişler. Kalan rekʿatı berikilere kıldırdıktan sonra onlar da idrak etmedikleri rekʿatı kalkıp kendi kendilerine itmâm edinceye kadar câlisen beklemişler. Sonra saf ile beraber selâm vermişler. {B4129 Buhârî, Megāzî, 32.} Şâfiiyye'nin fıkıh kitaplarındaki, düşman kıbleye muhalif cihette olduğuna göre kılınan Zâtürrikāʿ namazı işte budur. Bu takdirce bu suretle namaz câiz olduğu gibi âtîde gelecek onuncu surette de kılmak câizdir.

İbn Abbas radıyallahu anhümâ da, Batn-ı Nahle namazı olmak üzere Sehl b. Ebû Hasme radıyallahu anhın tarif ettiği namaz gibi bir namaz tasvir ediyor. Bu rivayete nazaran imam, birinci taifeye birinci rekʿatı kıldırdıktan sonra yerlerine gelen ikinci taife, birinci rekʿatı kılıncaya kadar oturur ve ikinci taifeye bir rekʿat daha kıldırdıktan sonra selâm verir. Ondan sonra da her iki taife kendi kendilerine birer rekʿat kılıp selâm verirler. Buna da yedinci suret diyebiliriz.

Nahl yahut **Batn-ı Nahl** yahut **Batn-ı Nahle** gibi muhtelif namlarla hadis ve fıkıh kitaplarında görülen namazlar, hep Necid seferinde Zâtürrikāʿ denilen mevkide kılınan namazlardır.

Bu tarikten gelen rivayette Buhârî, rivayet eden sahâbînin ismini tasrih etmeyip Sâlih b. Havvât b. Cübeyr'in Zâtürrikā'da hazır olmuş bir zattan rivayet etmiş olduğunu söyler ki, bu zatın Sehl b. Ebû Hasme olduğu umumiyetle zannedilmektedir. Halbuki, yine Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen diğer rivayette pederi Havvât b. Cübeyr'den olmak üzere rivayet ediliyor. Yine Buhârî, Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir tarikinden Sâlih b. Havvât'ın Sehl radıyallahu anhın ismini tasrih eden aynı hadisi de rivayet ediyor. Lâkin bu ikinci rivayet, evvelki gibi merfû olmayıp Sâlih'in kendi üzerine mevkuftur. Sehl b. Ebû Hasme radıyallahu anhümâ, vefât-ı nebevî esnasında sekiz yaşında olduğu da ehl-i hadîsçe sabit olduğuna nazaran, beş yaşında Zâtürrikā' Gazâsı'na gidemeyeceğinden Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen senede nazaran merfû olarak pederinden de rivayet etmiş, diğer tarikten olan senede nazaran ise Sehl'den işittiğine bina olunmuş kendi sözünü söylemiş oluyor. Bu tembihin faydası şudur ki, Yezîd b. Rûmân'ın rivayetinde, ثم سلم بهم "Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla beraber selâm verdi" denilmişken diğer rivayette yalnız, ثم سلم "Sonra selâm verdi" denilmesidir. Birinci rivayete nazaran, imam ka'dede ikinci taife, idrak etmediği rek'atı itmâm ettikten sonra kendi kendilerine selâm verirler. İkinci rivayete nazaran ise, teşehhüdü bitirdikten sonra selâm verir; onlar da ikinci rek'atı itmâm ettikten sonra kendi kendilerine selâm verirler. Kütüb-i fıkhiyyede Salâtürrikā' unvanıyla tarif edilen namaz, işte Sehl b. Hasme'ye isnad edilip hakikatte Havvât b. Cübeyr'in hadisi olması kuvvetle maznûn olan Yezîd b. Rûmân rivayetidir. İmam Mâlik, Yezîd b. Rûmân rivayetini tercih ettiğini söylemiş olmakla beraber, diğer rivayete bilâhare rücû ettiği de naklolunuyor. Lâkin Mâlikîler'ce selâmın her iki sureti de câizdir.

DOKUZUNCU SURET. Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhümânın kıldırdığı namaz suretidir ki, İshak b. Râhûye ile Süfyân es-Sevrî bu namazı da tecviz etmiştir. Saîd b. Âs, Taberistan'da iken bir gün yanındakilere, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin arkasında salât-ı havf kılmış hanginizdir?" diye sormuş. Huzeyfe radıyallahu anh da onlara bir namaz kıldırmış. Müşârün ileyh her taifeye yalnız birer rek'at kıldırmış. Her bir taife yalnız bir rek'atla kalıp diğer rek'atı kazâ yani itmâm etmemişler. {D1246 Ebû Dâvûd, Sefer, 18.} Bu tasvire göre imam iki, cemaat ise birer rek'at kılmış oluyorlar. İbn Abbas radıyallahu anhümânın Buhârî'deki hadisi de bunu teyit eder gibi görünüyor. Ancak, düşman kıble cihetinde olduğuna göre tasavvur edilecek olan bu tarife nazaran, cemaatin hepsi birden aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize iktidâen iftitah tekbirini almışlar. İlk rek'atın rükû ve sücûduna yalnız birtakımları uyduktan sonra ikinci rek'atta rükû ve sücûdda öteki takım uyup her birtakım ef'âl-i salâttaki arkadaşlarını beklemişler. Sonunda da müşârün ileyh, والناس كلهم في صلاةٍ يحرس بعضهم بعضًا "Bu esnada cemaatin hepsi namaz içinde olup yekdiğere bekçilik ediyorlardı" demiş. Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayetlerine nazaran da müşârün ileyh, فرض الله الصلاة على لسان نبيكم في الحضر أربعًا في السفر ركعتين في الخوف ركعة "Allah Teâlâ, peygamberinizin lisanı ile namazı hazarda dört, seferde iki, havfta ise bir rek'at olarak farz buyurmuştur" {M1575 Müslim, Müsâfirîn, 5.} demiş.

Yine müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ذو قرد mevkiinde bu tasvire göre namaz kıldırdıklarını yani her taifeye birer rekʿat kıldırıp hiçbir taifenin kazâ etmediklerini rivayet eder ki, Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhın Zûkared namazı hakkındaki rivayetine muvâfıktır. Zeyd radıyallahu anh, "O namaz cemaat için birer rekʿat, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için iki rekʿat oldu" {D1246 Ebû Dâvûd, Sefer, 18.} diye de tasrih ediyor. Ebû Hüreyre ve Ebû Mûsâ el-Eşʿarî radıyallahu anhümâ ile tâbiînden bazı zevat, salât-ı havfın her taife için birer rekʿat olduğuna kāillerdir. Yezîd el-Fakīr ile Ebû Mûsâ, Uley b. Rebâh'ın Câbir radıyallahu anhtan rivayetleri de böyledir. Yezîd el-Fakīr müşârün ileyhe, "Seferdeki iki rekʿat kasır mıdır?" diye soruyor. O da diyor ki: "Seferdeki iki rekʿat tamamdır. Kasır ise kıtal sırasında da tek rekʿattır. Biz bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kıtalde iken namaz için ikāmet edildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durdu. Bir taife arkasında durup diğer taife yönünü düşmana döndü. Rükû ve sücûdlarıyla beraber bir rekʿat kıldırdı. Derken o rekʿatı kılanlar, berikilerin yerine, onlar da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin arkasına durdular. Onlara rükû ve sücûdlarıyla bir rekʿat kıldırdıktan sonra kadeye oturup selâm verdi ve arkasındakiler de, düşmana karşı duranlar da selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki, cemaat ise bir rekʿat kılmış oldu." Câbir radıyallahu anh, bunu rivayet ettikten sonra وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ [al] âyetini de okumuş. {TM1898 Tayâlisî, el-Müsned, II, 369.} Lâkin, Ebû Dâvûd'un beyanına göre başka tarikten gelen Yezîd el-Fakīr rivayetinde "Cemaat birer rekʿat kazâ ettiler" ziyadesi de varmış ki, sekizinci sureti beyan ederken naklettiğimiz Ebû Hüreyre radıyallahu anhın sözü gibi "Birer rekʿat kıldılar" sözü "Cemaatle birer rekʿat kıldılar" demek olduğu gibi, İbn Abbas radıyallahu anhümânın biraz evvelki, "Hiçbir taife kazâ etmedi" sözü "Vakt-i eminde namazı iade etmediler" diye te'vil olunmuştur.

ONUNCU SURET. Ebû Bekre radıyallahu anhın rivayet ettiği surettir ki, buna nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazında ashâb-ı kirâmı iki safa ayırıp birini düşman müvâcehesinde tuttuktan sonra arkalarındaki safa iki rekʿat kıldırıp selâm vermişler. Sonra saflar yekdiğerin makamına geçip kılmamış olanlar için ikinci defa olarak iki rekʿat kıldırıp selâm vermişler. Bu takdirde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz iki selâm ile iki defa ikişer rekʿat, cemaatin her biri de yalnız ikişer rekʿat kılmış oluyorlar. {D1248 Ebû Dâvûd, Sefer, 19.}

Yine müşârün ileyhin akşam namazı hakkında böyle bir rivayeti vardır: Üçerden altı rekʿat kılmışlardır.

Câbir radıyallahu anhın da buna muvâfık bir salât-ı havf rivayeti vardır. Bu rivayette, "Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellem نخل de Benî Muhârib'i muhasara ediyordu. Derken namaza nidâ edildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabı ikiye böldü. Biri düşmana yönünü dönüp konuşuyordu. Diğer taifeye iki rekʿat kıldırıp selâm verdi" {DK1755 Dârekutnî, es-Sünen, II, 59.} diyerek mâbaʿdını Ebû Bekre radıyallahu anhın rivayetine tamamen muvâfık olarak serdediyor. İmam Mâlik "Salât-ı havf hakkında duyduğum en güzel rivayet budur" diyor. Lâkin, Süleyman el-Yeşkürî ile Ebü'z-Zübeyr tariklerinden gelen rivayetlerinde salât-ı havf hakkındaki âyât-ı kerîmenin بطن نخل de nâzil olduğunu söylüyor ki, bu, Usfân namazı hakkındaki rivâyâta muhaliftir. Nihayet salât-ı Usfân tarzında bir namaz kılınmış demektir.

Şâfiiyye kitaplarında Batn-ı Nahl namazı namıyla mâruf olup düşman kıble cihetine muhalif olduğunda –bir veche göre– kılınan namaz budur. Lâkin bu takdirde onlarca Zâtürrikā‘ namazı, Batn-ı Nahl namazından efdaldir. Hasan-ı Basrî ise, Ebû Bekre radıyallahu anhın da rivayeti böyle olduğu için, bu sureti diğer suretlerin hepsine tercih etmiş ve bu yolda fetva vermiştir. Zira Ebû Bekre radıyallahu anh Huneyn Gazâsı'ndan sonra Tâif'in muhasarası esnasında İslâm ile müşerref olmuş ve hazır bulunduğu bu namaz, diğer namazların hepsinden sonra kılınmıştır. Hatta bundan sonra salât-ı havf kılınmamış dense de câizdir. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ondan sonra Tebük Gazâsı'na de teşrif buyurmuşlarsa da düşman ile karşılaşmamışlardır.

Ba‘de't-taharrî bulabildiğim salât-ı havf suretleri işte bunlardan ibaret olup Mâlikiyye'den İbn Kassâr'ın "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz salât-ı havfı on kere kılmışlardır" dediğine hiç olmazsa adeden muvâfıktır. Maahâzâ bu sözünü Aynî'den naklettiğim için bu suretleri mi kastetmiş, yoksa muttali olmadığım başka suretlerle mi bu adedi bulmuş bilemiyorum.

Havf zamanındaki akşam namazına gelince: O, seferde de, hazarda da, asayiş zamanda da, havf zamanında da hep üç rek‘attır, İbn Ebû Şeybe'nin tahriç eylediği bir hadise nazaran Ali radıyallahu anh, "Salât-ı havfı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte akşam namazından mâadasında hep ikişer rek‘at kıldım. Akşam namazını ise üç rek‘at kıldırdı" {MŞ8285 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 747.} diyor.

Keyfiyyet-i edâsına gelince: Eimme-i müctehidînden Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer, Mâlik, Hasan b. Sâlih, Evzâî ve Şâfiî'ye göre, imam birinci taifeye iki, ikinci taifeye de birer rekʿat kıldırır. Ancak, Mâlik ile Şâfiî'nin kavillerince, imam birinci taife, son rekʿatlarını itmâm edinceye kadar ayakta durur. Sonra ikinci taifeye üçüncü rekʿatı kıldırıp selâm verir. İkinci taife de fevtettikleri iki rekʿatı kazâ yani itmâm ederler. Şâfiî, ikinci rekʿattan sonra imamın kāimen bekleyeceğine câlisen beklemesi ve selâmı ikinci taife namazını bitirinceye kadar tehir etmesi de câizdir der. Bundan mâada Ali kerremallahu vechenin ليلة الهرير de kıldırdığı akşam namazında olduğu gibi İmam Şâfiî'ce birinci taifeye bir, ikinci taifeye iki rekʿat kıldırması da câiz ise de öteki türlüsü efdaldir. Zira bu takdirde ikinci taifeye bir teşehhüd daha tahmil edilmiş olur. Nitekim Süfyân es-Sevrî'ye göre, arkasındaki birinci taifeye bir rekʿat kıldırdıktan sonra bunlar diğer arkadaşlarının yerine düşmanı karşılamaya giderler. İkinci saf da gelip imam ile beraber bir rekʿat kılarlar ve onunla beraber teşehhüde otururlar. İmam üçüncü rekʿata kalkınca yine iki saf yer değiştirip ilk taife gelir ve ikinci rekʿatlarını kılıp teşehhüdden sonra hep ayakta duran imama iltihak ederler. Onunla beraber namazı bitirdikten sonra arkadaşlarının saflarına giderler. Onlar da gelip eksik kalan iki rekʿatlarını kılarlar.

Salât-ı havf hakkındaki âsârın gûnâgûn suretlerle vârit olması, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin her birini birer vakitte وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ [am] âyet-i kerîmesi mantukunca düşman taarruzundan hazere ve şerrinden taharrüze en elverişli vaziyeti ihtiyaten ihtiyat buyurmuş olduklarına delâlet eder. Bundan dolayı süver-i salâtta ihtilâfât-ı azîme olmakla beraber fukaha ihtiyar ve tercih ettikleri suretlerden dolayı, yekdiğerini tahtıe etmemişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel *Sıhah*'ta naklolunan bu namazların her hangisi kılınsa câiz olacağına kāildir. Bu rivâyâtın bir veya ikisini diğerlerine tercih eden fukahanın kimi hadiselerin tekaddüm ve taahhurunu arayıp mukaddem oldukları mâlûm olanların mensuh olduğuna kāil olmuşlar ve tarihleri meçhul olanlar için kendilerince ercah olanlarına başka deliller ikāme etmişler, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi kimi bu haberlerden hangisinin râvileri daha çok ve daha âdil ise ona temessük eylemişler, eimme-i Hanefiyye gibi birtakımları da zâhiri Kitâbullah'ın tarifine en muvâfık olan hadis, hangisi ise onu kabul etmekle beraber yine muhaliflerini tahtıeden müctenib davranmışlardır. İmam Ebû Hanîfe ile etbâı olan müctehidler, Kitâbullah mütevâtir ve maktûun bih olup ahbâr-ı âhâd ise –sahih olsalar da– zan ifade ettiklerinden kitabın zâhirine muvâfık olan haberler doğrudur derler. Diğer eimme de salât-ı havf, hem düşmandan taharrüz, hem de ibâdet-i mefrûzayı ikāme için teşrî' edilmiş olmakla beraber Kur'an'daki vasıf ve tarif de ef'âl-i salâtı hasren tayin için olmayıp mümkün olan hali hikâye için vârit olmuş olduğundan bu iki maksat, süver-i merviyyenin herhangisi ile elde edilmek mümkün olursa yapılabilir diyorlar. Fukahâ-i Hanefiyye'den Ebû Bekir el-Cessâs, Hanefiyye'nin şu arzedilen davasını iltizam ettikten sonra, "Bunların içinden hükmü sabit olan bir suret câiz ve mâadası mensuh olmak mümkün olduğu gibi –ümmete tevsia olsun ve herhangi birine zâhib olan fakih, harece düşmesin için– hepsinin de sabit ve gayri mensuh olması câizdir. Binaenaleyh, bu suretlerden birine zâhib olan kimse ihtiyarından dolayı ta'nîfe sezâvâr olmaz" diyor. *Muhtasar-ı Kerhî*'nin şârihi Kudûrî ile *Muhtasar-ı Kudûrî* şârihi Ebû Nasr el-Bağdâdî de "Bu suretlerin hepsi câiz, ihtilâf yalnız hangisinin evlâ olduğundadır" diyor.

Hanefiyye'nin usulüne göre, en aykırı düşen Câbir ile Ebû Bekre radıyallahu anhümânın tasvir ettikleri –her taifeye ikişer rek'at kıldırış– sureti olup en son salât-ı havf da o tarife göre kıldırılmış olduğundan bunu ya aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri mukim yani kasr câiz olacak kadar bir müddet süren uzun bir seferi niyet buyurmamış olmak ihtimali vardır; ya da bu iki sahâbe, "İki rek'atın başında selâm verdi" demekle teşehhüd içindeki selâmı kastetmişlerdir diye te'vil ederler. Zira usullerince müfterizin müteneffile iktidâsı sahih olmadığı gibi verdikleri haberin zâhiri de فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ [an] nassının zâhirine de münâfîdir.

2 Bahriahmer sahiline yakın Hicaz ve Yemen kıtalarına Tihâme namı verildiği gibi Hicaz'dan Irak'a doğru denizden yükselen arazinin kâffesine de Necid denir. Necid Gazâsı Zâtürrikā' Gazâsı'dır. Bunda Gatafân kabâilinden muharip Hasefe ile Benî Sa'lebe'ye karşı gidilmişti. Bu sefer esnasında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından –İbn İshak'ın kavline göre– Ebû Zer radıyallahu anh, diğer rivayete göre de Osman b. Affân radıyallahu anh, Medine üzerine âmil nasb buyurulmuştu. Bu gazânın zamân-ı vukūu hakkında ehl-i siyer arasında çok ihtilâf vardır. Kimi Bedir'den altı ay sonra, kimi Uhud'dan evvel, kimi hicretin 4, kimi 5, kimi 6, kimi de 7. senesinde vâki olmuştur, derler. Buhârî'nin işaretine göre ve İbn Hacer el-Askalânî'nin ba'de't-tahkīk tasrihine nazaran doğru olan son rivayettir. Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu gazâda bizzat hazır bulunduklarını söylemeleri ve Câbir radıyallahu anhın bunun yedinci gazâ-yı nebevî olduğunu beyan etmesi buna şüphe bırakmıyor. Zira Ebû Mûsâ ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Hayber'de iken biri Yemen'den, diğeri Devs diyarından gelip kavuşmuşlardır. Hayber Vak'ası'nın ise yedinci senede vâki olduğu mâlûmdur. Câbir radıyallahu anhın rivayeti de yedinci sene mânasına gelebildiği gibi içinde kıtal olan gazevâtın yedincisi mânasına da gelebilir ve ba'de't-tahkīk mâna müstakim olmak için ikinci vechi kabul etmek iktiza eder. Binaenaleyh, mesâlih-i kıtâl yüzünden ikindi namazı kazâya bırakılıp (353. hadise müracaat) salât-ı havf kılınmayan Hendek'ten evveldir diyenler yanıldıkları gibi ilk salât-ı havf Zâtürrikā'da kılınmıştır diyenler de hata etmişlerdir. Salât-ı havf hakkındaki, âyât-ı kerîme Hudeybiye senesinde Usfân'da nâzil olmuş ve ilk salât-ı havf orada kılınmıştır.

3 Bu ilk kısmın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ve arkasında durmaları namaz için olduğu bazı nüshalardaki فقامت طائفة معه تصلي denilmesiyle de sabittir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin arkasındaki saf, düşman okları yetişmeyecek bir yerde idi.

4 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bu ilk secdeleri ettikten sonra ayağa kalktılar. Birinci rek'atı beraber kılmış olanlar da namazda ayağa kalkınca düşmana karşı duranların yerlerini tutmak için onların tarafına gittiler.

5 İkinci taife gelip arkasına duruncaya kadar aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kıyamda kıraatle meşgul olarak onlara muntazır bulunuyorlardı.

6 Eimme-i Hanefiyye'nin muhtarı olan salât-ı havfın bu olduğu yukarıda söylenmişti (Birinci Suret). İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ce de salât-ı havfın bir sureti budur. Hatta Mâlikiyyü'l-mezheb olan İbn Abdülber, İbn Ömer radıyallahu anhümânın bu hadisini isnadı kavî ve me'mûm imamdan evvel selâm vermemek gibi usule muvâfakati dolayısıyla diğer suretlere tercih bile etmiştir. Ancak, imamın ikinci taife ile beraber selâm vermek üzere beklemesi İmam Şâfiî'nin muhtarıdır. Müşârün ileyh, bunun için Sehl b. Ebû Hasme radıyallahu anh rivayetindeki ثم سلم بهم kaydına binâ-yı ictihâd ediyor (Sekizinci Suret). Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen bu rivayet için "Salât-ı havf hakkında işittiğim en güzel rivayet budur" diyor.

Gerek âyet-i kerîmede, gerek salât-ı havf hakkındaki hadislerde hep bu namazı cemaatle kılacakların iki taifeye ayrılacağı beyan edilip her taifenin diğerine nisbet-i adediyesi zikredilmemiş olduğundan namaza ibtidâ eden taife ile ibtidâen harâset için ayrılan taifenin miktarları yekdiğere nisbetle az veya çok olmasında beis yoktur. Yalnız üçten ekal olmaması iktiza eder. Biri imam olur, biri ona iktidâ eder, öteki de onları bekler. Lâkin İmam Şâfiî, âyet-i kerîmede her iki taifeden bahis buyurulurken أَسْلِحَتَهُمْ denilerek cemi sîgası istimal edilmiş olduğundan her iki taifenin lâakal üçerden ekal olmasını mekruh görmüştür.

Salât-ı havf, seferde olduğu gibi hazarda da kılınabilir. Lâkin Hanefiyye'ye göre, mukimlerin salât-ı havfı da müsafir olanların salât-ı havfı gibi iki rek'at olur. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'in ve kavl-i meşhûruna göre İmam Mâlik'in de dedikleri budur.

Salât-ı havf âyetleriyle ehâdîs-i nebeviyyesi fazla olarak cemaatle namaz kılmanın ehemmiyetini pek açık gösteriyor. Namazın cemaatle eda edilebilmesi için başka hiçbir namazda câiz olamayacak başka namazı bilicmâ ifsat edecek birçok harekâtın yapılmasına müsaade buyurulmuştur ki, münferiden namaz kılındığı takdirde bunların hiçbirine hâcet kalmaz. Bir derecede ki cemaatle edâ-yı salâtı vâcip görenlerin elinde bunlar epey kuvvetli serriştеler oluyor.

Bu hadîs-i havf, şedîd olmadığına göre, kılınacak namaz hakkındadır. Şiddet-i havf namazı ise, âtîdeki hadiste gösterilmiştir.

[af] el-Bakara, 2/238.
[ag] el-Bakara, 2/239.
[ah] el-Ankebût, 29/45.
[ai] el-Bakara, 2/239.
[aj] en-Nisâ, 4/101-103.
[ak] en-Nisâ, 4/101.
[al] en-Nisâ, 4/102.
[am] en-Nisâ, 4/102.
[an] en-Nisâ, 4/102.

511

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَلْيُصَلُّوا قِيَامًا وَرُكْبَانًا.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ, başka bir rivayette, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden naklen: “Düşman daha çok (olup da korku daha ziyade) olursa[7] yaya ve süvari olarak (ayakta ve hayvan üstünde) namaz kılsınlar” demiştir.[8] {B943 Buhârî, Salâtü’l-havf, 2.}

....

7 Bir nüshada, وإن كانوا yerinde وإذا كانوا dır.

Bu hadis, Zührî tarikinden Sâlim b. Abdullah b. Ömer rivayetiyle olan bundan evvelki hadisin Nâfi‘ rivayetinde olan ziyadesidir ki, ötekinde yok idi. *Müslim*'deki Zührî rivayetinde ise İbn Ömer radıyallahu anhümâ, فإذا كان خوف أكثر من ذلك فليصل راكبًا أو قائمًا يومي إيماءً "Korku bundan da ziyade olduğunda ise hayvan üstünde, yahut yaya olarak ve yalnız îmâ ile iktifa ederek kılsın"{M1944 Müslim, Müsâfirîn, 306.} diyor. İşte bu ziyadeyi, Buhârî ابن جريج عن موسى ابن عقبة عن نافع عن ابن عمر نحوًا isnadıyla, من قول مجاهد إذا اختلطوا قياماً "İbn Ömer, Mücâhid'in müslümanlar ile düşmanlar biribirine karıştıklarında namazı ayakta kılarlar" sözüne benzer bir söz söylediğini haber verdikten sonra, وزاد ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم وإن كانوا أكثر من ذلك.... diyerek bu ikinci rivayetin bundan evvelki Sâlim rivayetinde olmayan metindeki elfâzı da muhtevî bir ziyadesi olduğunu göstermiştir. Buhârî, Mücâhid'in sözüne yalnız işaret edip asıl rivayetin ne olduğunu ne burada, ne de kitabının başka yerinde zikretmiş olduğundan Mücâhid'in İbn Ömer radıyallahu anhümânın sözü ile müşterekü'l-ma‘nâ ibaresi nedir anlaşılamıyor. Ancak İsmâilî *Müstahrec*'inde Mücâhid'den, إذا اختلطوا فإنما هو الإشارة بالرأس "Müslümanlar ile düşmanları birbirine karıştığında artık yalnız baş işareti ile namaz kılınır" diye rivayet ettikten sonra Buhârî'nin yine aynı isnad ile İbn Ömer'in de Mücâhid gibi, إذا اختلطوا فإنما... dediğini ve ondan, sonra ziyade olarak merfûan, فإن كثروا فليصلوا ركبانًا أو قيامًا على أقدامهم "*Düşman daha ziyade olurlarsa müslümanlar hayvanları üstünde ve yaya olarak ayakta namaz kılsınlar*" {BM1847 Beyhakī, Ma'rifetü's-sünen, III, 19.} dediğini rivayet eder. Gerek Mücâhid gerek İbn Ömer radıyallahu anhümâdan vâki olan diğer rivayetlerde, إنما هو الذكر والإشارة بالرأس "Artık yapılacak şey yalnız zikir ve baş ile işarettir" suretinde de menkuldür ki "zikir"den murat, malûm olan ef‘âl-i salâtı olmayan ve îmâ ile kılınan namaz olmuş olur. İmam Mâlik, İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayetinde de, وإن كان خوف هو أشد من ذلك صلوا رجالًا قيامًا على أقدامهم أو ركبانًا مستقبل القبلة أو غير مستقبليها "Bundan da ziyade bir korku olursa yaya olarak ayak üstü, yahut hayvan

üstünde kıbleye müteveccih olarak, yahut olmaksızın namaz kılarlar” {B4535 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 44.} denildiği gibi *Müslim*’de de aynı hadis, فصل قائمًا أو راكبًا تومئ إيماءً lafzı ile yine mevkūfen rivayet edilmiştir. Bu izah ile Mücâhid’in İbn Ömer radıyallahu anhın sözüne benzeyen rivâyet-i mevkūfesi mâlûm olmuş olur. Her ikisinden müştereken vârit olan rivayette, İbn Ömer radıyallahu anhın ziyadesi de anlaşılmış olur. Kaldı ki metindeki ziyade hakikatte merfû mu, yoksa mevkuf mu olduğu bazılarınca bâis-i tereddüt olduğundan Buhârî, عن النبي صلى الله عليه وسلم demekle merfû olduğunu söylemiştir. Nitekim, İmam Mâlik’in de –biraz evvel zikrettiğimiz– rivayetinde hadis, mevkuf imiş gibi sevkedildikten sonra, قال نافع لا أرى ابن عمر ذكر ذلك إلا عن رسول الله صلى الله عليو وسلم “İbn Ömer bu sözü herhalde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kelâmı olmak üzere söyledi zannederim dedi” ziyadesi vardır. Demek ki metindeki ziyadenin merfû olması Buhârî’ce ercah görülmüştür.

وإن كانوا أكثر من ذلك nin mânası düşman daha çok olup da müslümanlar bir yerde durup namaz kılmak, saf dizmek mümkün olmayacak derecede havf iştidâd ederse demektir.

8 Buna, صلاة مسايفة yani kılıç kılıca iken kılınan namaz denilmiştir. Salât-ı müsâyefenin de –ekser fukahanın re’yince– teşrî‘ buyurulmuş olduğuna göre namazın hiçbir özür ile sâkıt olamayacağı bir kat daha tebeyyün eder. Bir müslüman için zikrullah borcu, dâr-i dünyânın hiçbir zaman ve mekânında sâkıt olmaz. Bu ve bu mânadaki bunca ehâdîs-i şerîfenin ve onlara müstenid ictihâdâtın mebnâsı sûre-i Bakara’daki, فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ “*Eğer can ve malınızı tehlikede görecek derecede korkunuz olur da salavât-i mefrûzayı cemaatle edaya fırsat bulamaz olursanız artık ayak üstü ve hayvan üstünde namazı kılınız. Emn ü râhate dahil olduğunuzda da evvelce bilmediklerinizi Allah size nasıl tâlim etmişse öylece Allah’ı zikrediniz yani namazları kılınız*”[ao] âyet-i kerîmesidir.

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre âyet-i kerîme mukātele halinde de namazın vâcip olduğuna delildir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre ise, âyet-i kerîmede kıtal tasrih buyurulmayıp yalnız havf hali zikredilmiş olduğuna bakarak havf halinde evvelki hadiste zikredilen suretlerle, İbn Ömer radıyallahu anhümânın dediği, yahut rivayet ettiği gibi şiddet-i havf, yani düşman tarafından mahsur olmak, her an vukū-ı kıtâle muntazır olmak gibi ziyade korku zamanlarında فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyet-i kerîmesinin hükmünü icraya sıra gelir. Bunda musallî, kıbleye teveccüh ile mükellef değildir. Yoksa müsâyefe ve kıtal esnasında namaz kılınmayıp sonradan eda veya kazâ edilir. Zira yürüyerek, kılıç sallayarak düşmana karşı kendini müdafaa etmek yahut düşmanı öldürmek için amel-i kesîri müstelzim ef'âl ile namaz sahih olamaz.

Râkibin, nevâfili hayvan üzerinde kılabileceğine diyecek yoksa da, farz kılabileceğinde ihtilâf edilmiştir. Eimmeden İbn Ebû Leylâ ile Hakem b. Uteybe ve Hasan b. Hay, "Râkib, nüzûle kadir olamayacak halde olsa bile hayvan üzerinde farz kılamaz" deyip Huzeyfe radıyallahu anhtan mervî olduğu üzere hendek günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, شغلونا عن صلاة الوسطى صلاة العصر ملأ الله قبورهم نارًا وقلوبهم نارًا وبيوتهم نارا "*Kâfirler bizi meşgul edip, ikindi namazını kılmamıza mani oldular. Allah kabirlerini, kalplerini, evlerini ateş ile doldursun*" {Bu rivayet Taberânî'de mevcut olup burada "صلاة الوسطى" ifadesi yer almamaktadır. Ayrıca bkz. Taberânî, el-Evsat, II, 27, no: 1118.} buyurmalarıyla ihticâc ederdi (353. Câbir radıyallahu anh hadisine de müracaat). Halbuki yevm-i Hendek'te salât-ı havf kılınmayıp namazların kazâ buyurulması ise فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyet-i kerîmesi henüz nüzûl etmediğinden ileri gelmişti.

Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer ise “Râkib, harp ve mukātele ile meşgul ise namaz kılmaz. Sonradan eda veya kazâ eder; kıtal ile meşgul olmamakla beraber yere inmek imkânını da bulamazsa hayvan üstünde kılar” demişlerdir. Şâfiî’ye göre ise, namazda iken kıtal ile meşgul olabilir ve müsâyefe esnasında mâşiyen de, râkiben de namaz kılabilir. Ancak namazda iken ta‘n ve darbı mütetâbian havale ederse namazı fâsit olur. Hâsılı şiddet zamanında namazı nasıl kılmak mümkün olursa öylece kılar. Riayet edilemeyen erkânın da bu takdirde terki câiz olur. Rükû ve sücûda çare bulunmazsa îmâ edilir. Cumhurun kavli işte budur. Mâlikîler ise “Vaktin fevt olması korkusu olmadıkça bunları terketmek câiz değildir” derler.

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhın, “Kılıç kılıca gelindiğinde yüzü ne tarafa olursa olsun başı ile îmâ ederek namaz kılsın”; Katâde, “Korku zamanında hayvana binerek de, yürüyerek de namaz kılmayı Cenâb-ı Hak sana helâl etmiştir. Yüzün ne tarafa olursa olsun îmâ ile namaz kılarsın”; İbrâhim en-Nehaî de فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyetinin tefsirinde, مطاردة esnasında yani düşman seni yahut sen düşmanı takip ederken namaz vakti gelirse yüzün ne tarafa olursa olsun îmâ ile kılar, sücûd işaretini rükû işaretinden daha aşağı yaparsın” demişlerdir. Mâlik ile Sevrî’nin de mezhepleri budur.

Bu münasebetle sâbikīn-i evvelînden Abdullah b. Üneys el-Cühenî yahut Ensârî radıyallahu anhın havf olmaksızın îmâ ile kıldığı namazdan bahsetmek isterim. Müşârün ileyhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki hadisi şudur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Urene ve Arafat cihetlerinde oturan Hâlid b. Süfyân el-Hüzelî'yi katletmeye beni gönderdi "*Git, öldür*" buyurdu. Onu uzaktan gördüm, o esnada da ikindi vakti girdi. Belki aramızda ikindi namazını tehire bâis olacak bir şey zuhur eder diye düşündüm ve namaz kılarak ona doğru yürüdüm, namazı îmâ ile kıldım. Ona yaklaştığımda "Sen kimsin?" diye sordu. Ben de, "Arap'tan bir kimseyim. Haber aldım ki sen bu adama (yani sallallahu aleyhi ve selleme) hücum için adam toplamak tertibatıyla meşgulmüşsün. İşte ben de bunun için sana geldim" dedim. "Evet hakikaten bununla meşgulüm!" cevabını verdi. Bir müddet beraber yürüdüm. Sonra elime fırsat geçince üzerine kılıç havale edip öldürdüm, ilh... {D1249 Ebû Dâvûd, Sefer, 20.} Şiddet-i havf zamanında kılınan namaz iki rek'attır. Lâkin salât-ı havf bir rek'attır diyen İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhüm ile onlara peyrev tâbiînin şiddet-i havf zamanında yalnız bir rek'ata kāil olmaları tabiidir. İbn Ömer radıyallahu anhümânın da merfû olarak, صلاة المسايفة ركعة. أي وجهٍ كان الرجل يجزي عنه. فإن فعل ذلك لم يعده "*Müsâyefe namazı bir rek'attır. İnsanın yüzü hangi cihette olursa olsun bu rek'at ona kifayet eder. Bunu yaparsa artık o namazı iade etmez*" {Bezzâr, el-Müsned, XII, 31, no: 5406.} dediği de rivayet olunmaktadır. Katâde'nin de ictihadı bu merkezdedir. İbn Cerîr et-Taberî, "İki rek'attan az kılınmasını hoş görmem. Lâkin yalnız bir rek'at da kılarsa kâfidir zannediyorum" diyor. Süfyân es-Sevrî'nin ve Hasan b. Sâlih'in kavline göre, kıtalden dolayı rükûa kadir olamazsa her rek'ata bedel bir tekbir ile iktifa edebilir. İshak b. Râhûye[ap] de, "Müsâyefe esnasında îmâ ile birer rek'at kılar. Birer rek'at kılamazsa bir secde eder. Bunu da edemezse bir tekbir kifayet eder" demiş. Atâ ile Saîd b. Cübeyr Ebü'l-Bahterî de, "Böyle sırada سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر demek kâfidir, namazı iade lâzım gelmez" demişlerdir ki, Mücâhid ile Hakem b. Uteybe de mutârede ve müsâyefe esnâsında bir tekbir ile iktifa hususunda bunlara muvâfıktırlar. İmam Evzâî ile Mekhûl'ün ve zann-ı gālibe göre Enes radıyallahu anhın mezhepleri *Buhârî*'de ta'lîkan beyan edilmiştir. Evzâî

radıyallahu anhın mezhepleri *Buhârî*'de ta'lîkan beyan edilmiştir. Evzâî demiş ki, eğer fetih zamanı yaklaşıp namaz kılmaya kadir olmazlarsa îmâ ile münferiden herkes ayrı ayrı namaz kılar. Îmâya da kadir olamazlarsa kıtale nihayet verilinciye kadar yahut emniyet hâsıl oluncaya kadar namazı tehir edip sonradan iki rek'at kılarlar. Buna da kadir olamazlarsa bir rükû ile iki sücûddan ibaret bir namaz kılarlar. Buna da kadir olamazlarsa tekbir kifayet etmez. Namazı emin olacakları zamana kadar tehir ederler. İlh... Buhârî, Mekhûl'ün buna kāil olduğunu söyledikten sonra Enes radıyallahu anhın âtîdeki sözünü yine ta'lîkan kitabına dercetmiştir. Enes radıyallahu anh demiş ki, Tüster Kalesi muhasara edilirken tan yeri ağardığı vakitte hazır bulunuyordum. Kıtal şiddetlendi de sabah namazını kılamadılar. Gün yükselmeden namazı kılamadık. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile beraber namaz kıldık. Kalenin fethi de bize müyesser oldu. O namaza mukabil dünya ve mâfîhâya mâlik olmak zevkime gitmez. İlh... Enes radıyallahu anhın Mekhûl ile Evzâî re'yinde bulunduğunu "zann-ı gālibe göre" kaydıyla takyîd edişimize sebep, müşârün ileyhin bu son cümlesini tefsirdeki ihtilâftır. Enes radıyallahu anhın, "O namaza bedel" diyerek kastettiği namaz, kazâ olarak kılınan mevzubahis namaz mı, yoksa îmâ ile kılınmayıp kazâya bırakılan namaz mı olduğunda şârihler ihtilâflıdır. Fakat herhalde Enes radıyallahu anh şayet bu mezhepte değil ise, onun kumandanı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin o mezhepte olduğu anlaşılıyor.[aq]

[ao] el-Bakara, 2/239.

[ap] راهويه "hâ"nın ve "vâv"ın fethiyledir. Zamm-ı hâ ve sükûnu vâv ve feth-i yâ ile de melfuz olur. Lâkin bu kalîldir. ويه lafzıyla hitâm bulan isimlerde bu iki vech lugattır. سيبويه gibi. Muhaddisîn, "bâ"nın zammı ve meddi ve "yâ"nın fethi ve "hâ"nın vakfıyla tekellüm ederler (*Kāmus Tercümesi*) Mevzuumuz itibariyle biz de ba'demâ bu ismi böyle zaptedeceğiz. *Tehzîb*'de deniliyor ki: Emîr Abdullah b. Tâhir sâhib-i tercemeye, niçin ابن راهويه denildiğini, bu ismi hoşlanıp hoşlanmadığını sormuş. Cevaben demiş ki: Benim babam Mekke yolunda doğmuş. Bu veçhile راهويه denilmiş. Babam buna kızardı (K.M.).

[aq] Harp ve kıtaldeki bu salât-ı havfın hükmü, mühlik ve yırtıcı hayvanlardan veya sel, yangın gibi bir âfetten nefse, mala, menfaate zarar gelmesi maslûm olan hususların kâffesine şâmil olduğunu şârih Kastallânî kaydetmektedir (K.M.).

512

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَنَا لَمَّا رَجَعَ مِنَ الْأَحْزَابِ لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَدْرَكَ بَعْضَهُمُ الْعَصْرُ فِي الطَّرِيقِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ نُصَلِّي لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذٰلِكَ فَذَكَرُوا ذٰلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُعَنِّفْ أَحَدًا مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Ahzâb'dan dönünce Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "Hiçbir kimse(niz) ikindiyi[9]—Benî Kurayza'ya varmadıkça kılmasın" buyurdu.[10] (Oraya gidenlerin) bazıları yolda iken ikindi vakti girdi.[11] (Vakit çıkmaya yaklaşınca içlerinden) bazıları, "Oraya varmadıkça (namazı) kılmayız" (diğer) bazıları (da), "Hayır, biz kılarız. Bizden talep olunan bu (dediğiniz) değildir" dediler.[12] Sonra bu (işi) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'e arzettiler. İçlerinden hiçbirine darılmadı.[13] {B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.}

....

RİVAYETLER

Buhârî'nin bütün nüshalarında böylece العصر diye yazılı olup, *Müslim*'in bütün nüshalarında da onun yerine الظهر yazılmıştır. Halbuki Buhârî'nin de, Müslim'in de bu hadiste şeyhleri bir olduğu gibi isnadları da birdir. Bazı nüshalarda وقال yerinde فقال dir.

Mâlûm sîgasıyla لم يرد de, meçhul sîgasıyla لم يرد de okunmuştur. Birinci takdirde "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bizim böyle yapmamızı murat buyurmadı", ikinci takdirde ise "Bizden böyle bir şey istenmemiştir" mânasınadır.

Diğer rivayette أحدًا منهم yerinde واحِدًا منهم dir.

9 Gazve-i Ahzâb'ın bir adı da Gazve-i Hendek'tir. Bu vâkıa, Bedir ile Uhud'dan sonra, cumhura göre, 5. ve Mûsâ b. Ukbe'nin Zührî'den nakline göre, 4. sene-i hicriyyenin Şevvali içinde olmuştur. Bu vak'a-i mühimmenin sebebi, tâife-i yehûddan Benî Nadîr'in Medine civarından –sûre-i Haşr'da mevzubahis olan– iclâsından sonra Hayber yahudilerinin mâlen ve bedenen birçok fevâid ve menâfi' vaadleriyle kabâil-i Arab arasında yaptıkları teşvîkat olup Kureyş ile Gatafân'ın iştirakiyle Benî Süleym, Benî Esed, Benî Mürre, Benî Eşca' gibi birçok kabâil hizib hizib yani bölük bölük toplanarak Medine karşısında tecemmu' etmişlerdir. Bunların adetleri 10.000'e varıp o tarihte onlara karşı koyabilecek müslümanların adedi takriben 3000'den ibaret olduğundan, bir taraftan da Medine'deki münafıklar türlü türlü erâcîf neşri ve işâa ettiklerinden büyük korkular geçirilmişti. Henüz yeni müslüman olmuş olan Selmân-ı Fârisî radıyallahu anhın re'yi ile düşman toplanıp gelinceye kadar Medine'nin Şam cihetinde bir hendek kazıldı ki, bunda bütün sahâbe, hatta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, bizzat bedenen çalışmışlardır. Araplar o vakte kadar hep açıkta, manisiz yerlerde tecavüzî harbe alışık olduklarından bütün şedâide rağmen hendeğin arkasından müdafaaya imkân bulunabilmişti. İşte bundan dolayı bu mühim vak'aya "vak'a-i Ahzâb" denildiği gibi "Hendek Vak'ası" da denilir. Şiddetli bir soğuk ve en sonunda da müşriklerin felâketlerine bâis olmuş büyük bir bora ve kasırga, muhasaranın ref'ine ve düşmanın perişan olarak dağılmalarına bâdî olmuştur. Sûre-i Ahzâb, bu vak'a hakkında nüzûl etmiştir.

10 Kurayza yahudileri –Medine etrafındaki diğer yahudiler gibi– ibtidâ-i hicret-i seniyyede mal ve canlarını ve her türlü hukuk ve hürriyetlerini muhafaza esası üzerine mün'akid bir muahede ile müslümanlara bağlı olup bu ahd iktizâsınca harp vukuunda müslümanlara yardım etmek ve Kureyş lehinde hiçbir harekette bulunmamakla mükellef oldukları, yahudiler bilâhara nakz-ı ahdettikten sonra Benî Kurayza tecdîd-i ahid de ettikleri halde en ileri gelen rüesâ ve ekâbiri Hayber'e geçip İslâm'ı imha için Kureyş ile Ahzâb'ı toplamak hususunda etmediklerini bırakmamışlardı. Mükerreren nakz-ı ahdeden bu taife, henüz inkişafa başlayan en büyük merkezi İslâm için belâ olup idâme-i bekāları İslâm'ın âtîsi için hakiki bir tehlike olacağından Ahzâb musibetinin lutf-ı ilâhî ile hüsnüsuretle indifâından sonra onların da kökünü kazımak, İslâm'ın selâmeti için zaruri idi.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri, Hendek'ten zilhicceye bir hafta kala Medine'ye avdet buyurup ashâb-ı kirâmlarıyla beraber silâhlarını astıktan sonra istirahat etmeksizin hemen Benî Kurayza üzerine âcilen yürümeleri için vahy-i ilâhî nâzil oldu.

Buhârî'nin ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan rivayetine nazaran, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Hendek'ten dönüp ve silâhlarını bırakıp iğtisâl buyururlarken Cibrîl aleyhi's-selâm gelip, "Sen silâhlarını bıraktın mı? Biz ise silâhlarımızı daha elden bırakmış değiliz. Hiç durma, onlara karşı çık" demiş. "Nereye?" suali üzerine de Benî Kurayza cihetine işaret ederek, "*Oraya*" cevabını vermiş. {B4117 Buhârî, Megāzî, 31.} Ubeydullah b. Kâ'b'ın rivayetine nazaran Cibrîl aleyhi's-selâm, عذيرك من محارب "Bu türlü muharip olmak için ne özrün var?" demiş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de bu hitap üzerine hemen yerlerinden fırlamışlar ve İbn İshak'ın rivayetine göre, hemen Bilâl radıyallahu anha من كان سامعًا مطيعًا فلا يصلين العصر إلا في بني قريظة "*Her kim Allah'ın ve Resûlullah'ın sözünü dinler ve itaat ederse ikindiyi Benî Kurayza yurduna varmadan kılmasın*" {Aynî, Umde, VI, 264.} diye nidâ ettirmişlerdir. Yine İbn İshak'ın Zührî rivayetine göre, Cibrîl aleyhi's-selâm, "Sen silâhını mı astın? Melâike ise silâhlarını hâlâ elden bırakmış değillerdir. Ben o herifleri yani münhezim olan Ahzâb'ı kovalamaktan şimdi dönüyorum. Yâ Muhammed, Allah Teâlâ sana Benî Kurayza üzerine yürümeni emrediyor. Ben de oraya onları sarsmaya gidiyorum" demiş. İbn Sa'd rivayetinde de, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ashâb-ı kirâmın yorgunluğundan bahis ile bu seferin birkaç gün tehirini niyaz buyurmuşlarsa da Cibrîl aleyhi's-selâm, "Hemen üzerlerine git. Vallahi ben onları yumurtayı kayaya çarpar gibi ezeceğim. Kalelerinin içine girip sarsacağım" dedikten sonra maiyetindeki meleklerle beraber yüzgeri edip Kurayza'ya gitmiştir. Buhârî'nin rivayetinde de Enes radıyallahu anh, "Benî Ganem caddesinde Cibrîl aleyhi's-selâmın mevkibinden yani maiyeti olan süvarilerden tozların kalktığı hâlâ gözümün önündedir" diyor.

11 Bütün ashâb-ı megāzî, Hendek'ten rücû ettikten sonra öğlen namazı kılınmış olup Cibrîl aleyhi's-selâmın teblîğ-i vahye memuriyeti öğlen ile ikindi arasında olduğunda müttefik olup Buhârî'nin salât-ı asırdan dolayı seyrüseferden geri kalınmaması hakkındaki bu emr-i nebevîye dair olan İbn Ömer rivayetine de uyar. Lâkin aynı hadisi, Buhârî ile Müslim'in aynı isnad ile muhtelif surette rivayet edip *Müslim*'de ikindiye bedel öğleden bahsedilmesi gariptir. Ebû Nuaym *Müstahrec*'inde aynı hadisi yine العصر lafzıyla rivayet ettiği gibi *Taberânî* ile *Delâil-i Beyhakī*'de Kâ'b b. Mâlik radıyallahu anhtan, yine Beyhakī'nin Âişe radıyallahu anhâdan rivayetlerinde hep Buhârî'nin rivayetini teyit ettikleri halde Ebû Ya'lâ, İbn Sa'd, İbn Hibbân gibi birçoğu da –Buhârî'nin senedinde dahil Cüveyriye bint Esmâ tarikinden– İbn Ömer hadisini hep *Müslim*'e muvafık olarak الظهر lafzıyla rivayet etmişlerdir.

İbn Ömer, Kâ'b b. Mâlik, Âişe radıyallahu anhümün rivayetlerindeki ihtilâf kolayca tevcih olunabilir. Denilebilir ki, bu emr-i âlî-i nebevî, öğle vakti girdikten sonra sâdır olmuştur. Emir verilirken de sahâbenin kimi öğlen namazını kılmış kimi de henüz kılamamıştı. Kılmamış olanlara, "Öğleni Benî Kurayza'da kılın", kılmış olanlara da, "İkindiyi Benî Kurayza'da kılın" denmiş olabilir. Yahut sahâbeden her kim hazırlanabilmiş ise hemen Benî Kurayza'ya ta'cîl-i azîmet ettiğinden ilk davranmış olanlara, لا تصلوا الظهر, geç kalanlara da, لا تصلوا العصر إلا في بني قريظة denmiş olması da mümkündür. Lâkin İbn Ömer radıyallahu anhümânın hadisi aynı isnad ile rivayet edildiği halde *Sahîhayn*'da muhtelifü'l-lafz olması ayrıca tahkike muhtaçtır ki, İbn Hacer el-Askalânî bunu deruhte edip nihayet ya Buhârî ile Müslim'in şeyhi Abdullah b. Muhammed b. İshak'ın ibtidâ-i emirde Buhârî'ye العصر lafzıyla rivayet etmişken bilâhare diğer kimselere ve ezcümle Müslim'e الظهر lafzıyla rivayet etmiş olduğuna, ya da Buhârî, hadisi hıfzına itimat ederek ezber yazmış olduğuna karar veriyor. Zira Buhârî'nin rivayet bilmâna hususunda mezhebi genişçe olup bunu hıfzından yazmış olabilir. Müslim ise, elfâzı muhafazaya pek ziyade riayetkârdır. Askalânî, Müslim'in lafzını Buhârî'ninkine tercih için de Müslim'e bu lafızda muvâfakat edenlerin ziyade olmasını ayrıca sebep olarak gösteriyor. Serdettiği iki ihtimalin birincisini de diğerinden kavî buluyor. Zira Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'indeki rivayet, onu teyit edip hata, Buhârî'nin şeyhinde vâki olduğunu zannettirebilir.

12 Kâʻb b. Mâlik rivayetinde, “Güneş gurûb edinciye kadar Kurayza’ya yetişemediler. Gurûb-ı şems esnasında ihtilâfa düştüler. O zaman bir taife ikindiyi kıldı. Diğer bir taife de, biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin vâcip kıldığı bir işi yapmakla meşgulüz diye terk ve tehir ettiler” denilmiştir. Sahâbenin, ikindiyi vakti içinde kılıp kılmamak hakkındaki ihtilâfları teâruz-ı edilleden neşet etmiştir. Zira namazı, vakti içinde kılmaya memur oldukları cümlesinin mâlûmu olmakla beraber لا يصلين... nehyinden mahall-i maksûda bir an evvel varmak için mütemâdiyen sürüp ilerlemek mânası da münfehim oluyor. Bundan dolayı birtakımları, vaktin fevt olacağını görünce bu nehiyden maksat, yalnız süratle gitmek olup yoksa binefsihî namazın tehiri matlûb olmadığına bakarak, namazı kıldılar. Diğerleri ise zâhir lafza bağlanıp mahall-i maksûda daha çabuk varmak için tehiri evlâ buldular. Bâhusus henüz kurtulmuş oldukları Hendek Vakʻası’nda aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin de öğle ve ikindi namazlarını gurûb–ı şemsten sonra kazâ buyurmuş olduklarını da görmüşlerdi.

13 Bazıları aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin bu taifeden hiçbirine darılmamış olmalarından, her müctehidin musîb olduğu mânasını çıkarmışlarsa da hadîs-i şerifte buna hüccet olacak söz yoktur. Zira hiçbirine, “İsabet ettiniz” buyurmayıp gayeti darılmamışlardır. Bir kimsenin yaptığına darılmamak, tasvip demek değildir. Bâhusus her iki taife müctehiddirler. Kudretini sarfeden müctehid hata da etse muâhaze edilmez.

Salât-ı havfa hiçbir münasebeti yokken Buhârî'nin bu hadisi o hadisler meyanında irat etmesi, bundan evvel ta'lîkan zikrettiği kıssa ile alâkadar olduğu içindir. Ta'lik edilen bu rivayete nazaran, Velîd b. Müslim el-Kureşî, İmam Evzâî'ye Şürahbil b. Sımt el-Kindî ile ashabının hayvan üstünde namaz kılmış olduklarını söylemiş. O da, "Eğer vakt-i salâtın fevtolacağından korkulursa bizce de böyle yapılmalıdır" cevabını vermiş. Velîd de bunu rivayet ederken, Evzâî'nin mezhebini teyiden, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, لايصلين أحد العصر إلا في بني قريظة {B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.} buyurmuş olmalarıyla ihticâc etmiştir ki, meşgul olduğumuz İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisidir. Evzâî'den olan diğer rivayetlere nazaran da Şürahbil, bir kaleyi fethe çalışırken kendi ashabına sabah namazını yere inmeden hayvan sırtında kılmalarını emretmişken maiyetinde olan Eşter en-Nehaî, yere inip kılmış ve muhalefetinden dolayı Şürahbil'in ona pek ziyade canı sıkılmış. Şürahbil, kalenin fethinden ümitvar olduğu için îmâ ile kılmış ve muahharen kaleyi fethetmiştir. Eşter de yaralanmıştır.

Düşmanın elden kaçırılması, canın elden gitmesi yahut vaktin fevtolması korkusu olunca hayvan üstünde îmâ ile namaz kılmak, diğer eimme gibi Evzâî'nin de mezhebidir. Bu babda tâlibin matlûbdan farkı olmadığına işaret için Buhârî, evvelâ Evzâî'den ta'lîkan naklettiği fıkrayı, ondan sonra İbn Ömer radıyallahu anhümânın mevsul olarak hadisini serdetmiştir. Matlûbun yani düşman tarafından kovalanan kimsenin namazı yürüyerek veya hayvan sırtında îmâ ile kılması câiz olduğunda ittifak varsa da Atā, Hasan-ı Basrî, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr'e göre tâlip îmâ ile kılamaz. Şâfiî'den rivayet olunan bir kavle göre tâlip, matlûbu kaçırmaktan korkarsa îmâ ile kılabilir ve illâ kılamaz. Şârih Aynî, Evzâî'yi de bu meyanda zikreder. Mâlik ile ashâbından birçoğuna göre ise tâlip ile matlûb arasında fark yoktur; her ikisi de hayvan sırtında îmâ ile kılabilirler. Buhârî'nin rivâyet-i muallakası, Şürahbil'in tâlip ile matlûb arasında fark görmediğine delâlet ederse de –Aynî'nin nakline muhalif olmak üzere– Evzâî'nin mezhebi de bu olduğuna delâlet etmiyor.[ar] Belki Velîd'in bu hadis ile ihticâc ettiğine nazaran yalnız vaktin fevti halinde îmâyı tecviz ettiğini gösteriyor. Bu hadiste mevzubahis bir kısım sahâbenin îmâ ile hayvan üstünde namaz kılmış olduklarına dair hiçbir nakil yoksa da arkadaşları gibi tâlip vaziyetinde olan diğer birtakım sahâbenin düşmanı elden kaçırmak korkusuyla namazı tehir etmeleri mezkûrdur. Böyle bir sebeple namazı tehir etmek câiz olunca vaktin fevtolmasını beklemeyip nasıl mümkün olursa îmâ ile kılmak evleviyetle câiz olur demek istenmiştir.

Tâlibin îmâ ile namaz kılması câiz olacağına kāil olanlara bundan evvelki hadiste mevzubahis olan Abdullah b. Üneys hadisi de delil olmaya sâlihtir.

Buhârî, 241. hadisi de bahsin sonuna muhtasaran ilâve de etmiştir ki, bura ile münasebeti, Enes radıyallahu anhın o hadisin başındaki فصلينا عندها صلاة الغداة بغلس "Hayber'in yanı başında sabah namazını daha karanlık iken kıldık" sözü olsa gerektir. Buhârî, bunu irat etmekle salât-ı havfın, şiddet-i havfta ve mukātelenin kızıştığı esnalarda âhir-i vakte tehirini şart kılanların re'yini tasvip etmediğini göstermek istemiş gibi görünüyor.

[ar] Nasıl delâlet etmiyor? Delâlet ediyor. Hem de Aynî'nin, bu büyük şârihin bize anlattığı veçhile sarâhaten delâlet ediyor. Bakınız Buhârî'nin ta'lîkan rivayetine dair olan metni şudur: وقال الوليد ذكرت للأوزاعي صلاة شرحبيل بن السمط وأصحابه على ظهر الدابة. فقال كذالك الأمر عندنا إذا تخوف الفوت. Aynî merhum, bu كذالك الأمر ibaresini أي أداء الصلاة على ظهر الدابة بالإيماء وهو الشأن والحكم عند خوف فوات الوقت أو فوات العدو أو فوات النفس diye tefsir etmiştir ki, aynen Şurahbil'in fiili ile tefsirdir ve tamamen metinden ve Buhârî'nin unvanından müstefâd olan Evzâî mezhebidir. Sonra şârih merhum, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe hazerâtıyla sair eimme-i kirâmın bu babdaki mezheplerini izah ederken وقال الأوزاعي والشافعي في آخرين كقول أبي حنيفة diyerek Evzâî ile Şâfiî'nin diğer bir kavlini naklediyor ve bu kavilde Ebû Hanîfe ile muvâfakat-i ictihâdiyyeleri olduğunu gösterir.

İşte bu noktayı dikkatle mütalaa etmeyerek mütercim merhumun (Aynî'nin nakline muhalif olmak üzere) diyerek bu yüksek şârihe ta'riza çalışması doğrusu şâyân-ı hayrettir (K.M.).

Kitâbü'l-Îdeyn

كِتَابُ الْعِيدَيْنِ

بسم الله الرحمن الرحيم

513

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ تُغَنِّيَانِ بِغِنَاءِ بُعَاثٍ فَاضْطَجَعَ عَلَى الْفِرَاشِ وَحَوَّلَ وَجْهَهُ وَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ ﵁ فَانْتَهَرَنِي وَقَالَ مِزْمَارَةُ الشَّيْطَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَقَالَ دَعْهُمَا فَلَمَّا غَفَلَ غَمَزْتُهُمَا
فَخَرَجَتَا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa Mina günlerinde yani kurban bayramının ilk üç gününden birinde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanıma girdi. Karşımda “Buâs” ezgilerini (def çalarak) okuyan iki kız vardı.[1] Yatağına uzanıp (mübarek) yüzünü çevirdi.[2] (Derken) Ebû Bekir radıyallahu anh girdi.[3] “(Bu ne hal?) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanında şeytan mizmarı[4] mı?” diyerek beni azarladı. (Bunun üzerine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona dönüp,[5] “Onlara ilişme” buyurdu.[6] (Babamın zihni başka bir şeyle) meşgul olunca kızlara işaret ettim (onlar da) çıktılar.[7] {B949 Buhârî, Îdeyn, 2.}

Yine bir bayram günü idi ki (o gün) siyahîler kalkan mızrak (oyunu) oynuyorlardı.[8] (Bilmem) ya ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bakmaya) izin istedim (de muvâfakat buyurdu), yahut (kendiliğinden), “Bakmak istiyor musun?” di(ye sor)du.[9] “Evet” dedim. (Bunun üzerine) beni arkasında yanağım yanağına (değecek) vechile ayak üstü durdurup[10] (Habeşîler’e), “Haydin (devam edin) Erfide oğulları”[11] buyurdu. Nihayet (seyretmekten) usandığımda, “Artık yeter mi?” diye sordu “Evet” dedim, “(Öyle ise) git!” buyurdu.[12] {B950 Buhârî, Îdeyn, 2.}

....

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre على النبي صلى الله عليه وسلم ; Buhârî'nin diğer bir rivayetinde burada, في أيام مني ziyadesi vardır.

Buhârî'nin diğer bir rivayetinde, تدففان وتضربان ;

Buhârî'nin diğer rivayetinde, وجاء أبو بكرٍ ;

Buhârî'nin diğer rivayetinde, فانتهرهما "Onları azarladı" suretinde vârit olmuştur.

Buhârî'nin diğer rivayetinde, فقال أبو بكرٍ أبمزامير الشيطان في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ *Müslim*'deki rivayetlerin birinde, أبمزمور الشيطان في بيت رسول الله صلى عليه وسلم؟ ; diğer birinde de, مزمار الشيطان عند رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ *Müsned-i Ahmed*'de, يا عباد الله، المزمور عند رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ "Amanın! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanı başında mezmûr mu?"

Bir nüshaya göre, دعها "Ona ilişme" müennes zamiri, Âişe radıyallahu anhâya râci olmuş olur. Metinde okunan دعهما "Onları bırak"taki tesniye zamiri ise o kızlara râcidir.

Bazı nüshalara göre, "fâ"sız olarak yalnız خرجتا *Tecrîd*'deki metnin tercümesi burada bitiyor. Bundan sonraki kıssa ise başka bir kıssa olup diğer tarikten mervî olarak 284 rakamı ile ve başka elfâz ile evvelce geçmişti. *Tecrîd*'in gerek buradaki metni, gerek bizim dercettiğimiz mâbaʻdi, gerekse 284. hadis, hep Urve b. Zübeyr rivayeti olduğundan bazı nüshalarda bu metin ile müdrec olan mâbaʻdi birleştirilmiştir. Elimizdeki Buhârî nüshaları da hep böyledir. Cevzakî'nin rivayet ettiği *Buhârî* nüshasında فخرجتا 'dan sonra وقالت وكان يوم عيدٍ diye zabtedilmiş olması mâbaʻdinin de, mâkablinin isnadı ile sabit bir rivayet olduğunu gösterir. Bâhusus, Müslim de sonraki kısmı ayrı hadis olarak rivayet ettiği gibi mâkabline ilâve eyleyerek muhtasaran rivayet etmiştir. Binaenaleyh biz de eldeki *Buharî* nüshalarına tebaan, onu buraya ilâve ve tercüme ettik.

Bir nüshaya göre yalnız يلعب ;

Bazı nüshalarda سألت النبي صلى الله عليه وسلم dir.

1 Ensardan nâbâliğ iki kızcağız imiş ki, Ümmü Seleme radıyallahu anhâ rivayetine nazaran biri Hassân b. Sâbit radıyallahu anhın câriyesi imiş. Bu iki kızdan birinin ismi Hamâme imiş. Diğerinin ismi hakkında hiçbir kayıt yoktur. *Müslim*'deki تغنيان بدفٍ "Bir def çalarak söylüyorlardı", *Nesâî*'deki بدفين "Ellerindeki defleri çalarak söylüyorlardı" gibi tasrihlerden anlaşıldığı üzere, bu kızların elinde âlet-i tarab olarak yalnız birer yahut bir def yani bildiğimiz dairelerin pulsuzu varmış. Dairenin pullusuna Arabî'de مزهر denir ki مظهر dedikleri bunun muharrefidir. Buhârî'nin başka yerdeki rivayetinde, تغنيان بما تقاولت به الأنصار يوم بعاثٍ "Buâs gününde ensarın yekdiğeri hakkında söyledikleri şiirleri teganni ediyorlardı", başka bir rivayette de, بما تقاذفت... "Hiciv olarak yekdiğeri aleyhinde..." denildiğine göre, kızların okudukları şiirler hep yevm-i Buâs'a müteallik imiş.

“Buâs” Arap’ın eyyâm-ı meşhûresinden yani ahlâfın hâfızasına nakşolunan mühim harp eyyâmından biridir ki, bir kavle göre, 120 sene imtidâd etmiştir. Ensâr-ı kirâmın Evs ile Hazrec namlarıyla mâruf Yemen’den Yesrib’e gelmiş kardeş oğulları iki taife oldukları mâlûmdur. Bunlar, Yesrib’e –ki bilâhare “Medînetü’r-resûl” tesmiye olunmuştur– geldikleri zaman orada yahudileri mütevattın bulmuşlardı. Onlarla muhâlefeler akdetmek, ahidlerle bağlanmak sâyesinde bir müddet orada barındıktan sonra halîfleri ile araları açılmış ve –yine aslen Yemenî ve Kahtânî olan– Gassânîler’in meliki Ebû Cebele’nin yardımıyla yahudilerin kahrı altından kurtularak onlara galip gelmişlerdir. Lâkin günün birinde bu iki kardeş kabile de biribirine düşman kesilip mütemâdî harplerle birbirini zayıf düşürmüşlerdir. Benî Sa‘lebe’den Kâ‘b isminde biri Mâlik b. Aclân el-Hazrecî ile muhâlefe akdetmiş iken Evsîler’den Sümeyr isminde biri onu katletmiş. Kabileye and ile bağlı bir kimseye tecavüz, kabileye tecavüz demek olduğundan Evs ile Hazrec arasında ilk defa olarak “harb-i Sümeyr” dedikleri bir muharebe vukua gelmiş. Ondan sonra artık bu iki kardeş kabile arasındaki husumet ve harpler tevâlî etmiş. En meşhur harp günleri: Yevmü Sirâre, Yevmü Fâri‘, Yevmü Ficâr-i Evvel, Yevmü Ficâr-i Sânî, Harb-i Husayn b. Eslet, Harb-i Hâtıb b. Kays, en sonra hicret-i nebeviyyeden üç sene evvel Yevmü Buâs olmuştur ki, bu son harbin ismi daha evvelki Evs ile Hazrec muharebâtının mecmuuna da alem olmaya başlamıştır. O harpte Evs’in reisi, Üseyd el-Ensârî radıyallahu anhın pederi Hudayr olup o gün yaralandı ve bir müddet sonra o yaradan öldü. Bu namdar reis حضير الكتائب denmekle mâruftur. Hazrec’in reisi de عمر بن النعمان olup yine o gün bir ok isabetiyle vefat ettiğinden Hazrecîler artık dayanamayıp galip iken hezimete uğramışlardır. Artık tarafeynin şairleri gerek müfâhare, gerek hecâ yollu birçok şiir söylemişlerdir ki, Hazrecîler’in en meşhur şairi Hassân b. Sâbit, Evsîler’in de en büyük şairi Kays olmuştu. Ümmü’l-mü’minîn Âişe radıyallahu anhânın mevzubahis ettiği kızlar, işte bu Buâs vak‘asıyla alâkadar hamâsî şiirler okuyorlarmış. Buâs vak‘ası, hicret-i seniyyeden üç sene evvel vâki olmuştur. Hem bu rivayetin kavî olduğunu göstermek, hem de târîh-i âlemin en câlib-i ibret bir hadisesi hakkında celbinazar etmek için kütüb-i siyerde münderic şu macerayı nakletmek faydalı olur:

Hicretten iki sene evvel idi. Nebî-i beşîr ve nezîr aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri, Kureyş'e olan tebşîr ve inzârın hiçbir fayda vermediğini görüp risâleti tebliğ yüzünden Kureyş'in türlü türlü cefalarına, işkencelerine mâruz kalınca, artık Mekke haricindeki kabâile –belki söz duyar bir kulak, hakkı teslim eder bir kalp bulurum ümidiyle– müracaat tarikini iltizam buyurmuşlardı. Her sene hacca gelen kabâil içinde söz anlar ve sözü dinlenir kimse haber alırlarsa hemen ona arz-ı îmân ve ta'lîm-i Kur'ân niyetiyle buluşup konuşuyor, fakat hiçbirinde rûy-ı kabûl göremiyorlardı. Derken Evs ile Hazrec'den hacca gelmiş altı yahut sekiz kişilik bir kafile ile buluştular. Nebî olduklarını söyleyip nâzil olmuş süver-i Kur'âniyye'den bazılarını okumuşlar. Başta Es'ad b. Zürâre radıyallahu anh olmak üzere kafile halkına hidâyet-i hak erişip bilâtereddüt iman ettiler. Hatta kendilerine iman teklif buyurulurken içlerinden biri, "Arkadaşlar, görüyorsunuz ki bizdeki yahudilerin bize haber verip de bi'seti ile bizi tehdit ettikleri Nebî-i Kerîm işte budur. Sakın olmaya ki onlar sizden evvel ona icâbet etmiş olsunlar" demişti. Meğer Ehl-i kitap ve musaddık-ı enbiyâ olan yahudilerle müşrik ve iman ve tevhidden bîhaber olan Evs ve Hazrec arasında ihtilâf çıktıkça yahudiler ikide bir, "Göreceksiniz, yakında hem pek yakında bu topraklara bir peygamber gelecek. Ba'solunduğu vakit biz ona tâbi olacağız. Âd ile İrem kavimleri nasıl helâk oldularsa biz de sizi öyle ihlâk edeceğiz" diye mütefâhirâne tehditler savurur ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kütüb-i enbiyâdan mâlûmları olan evsâf-ı celîlelerinden bahsederlermiş. Hidâyet-i Hak'tan kimin nasibdar ve kimin mahrum olacağını evvelden kestirmeye imkân yok. Kütüb-i mukaddeselerindeki ihbârâta göre kendi evlâtlarından ziyade evsâfı mâlûm olan resûl-i celîl-i ilâhîye "Evlâd-ı İsmâil'dendir" diye en büyük adâveti gösteren o yahudiler, ona kuvv-i zahr olup dîn-i İslâm'ın neşrine sâdıkane hizmet edenler ise, o beğenmeyip bi'seti ile tehdit ettikleri o müşrikler olmuştur.

Bu küçük kafile sıfât-ı celîle-i nebeviyyeyi yeknazarda yahudilerden işittiklerine muvâfık bulup iman ettiler. İman ve İslâm ile müşerref olduktan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerine, "*Rabbimin bana tevdi ettiği risâleti tebliğ edebilmek için sizlerin yani kavminizin beni himaye etmesini talep ederim*" buyurdu. Onlar da, "Yâ Resûlellah! Buâs maktelesinin daha geçen sene vâki olduğunu bilirsin. Kavmimiz böyle perişan ve işleri güçleri hep tefrika ve udvân olduğu halde içimize teşrif buyurursan etrafına toplanıp müdafaa etmemize imkân yoktur. Lâkin bırak da aşiretimizin yanına dönelim. Belki Allah Teâlâ senin sâyende aramızı ıslah eder de bizi davet buyurduğun tarîk-i hakka onları davetle kabul ettirmek müyesser olur. Ondan sonra etrafına toplanabiliriz. Kavmimiz bir kerre senin istediğin veçhile söz birliği etti mi artık senden aziz, senden kuvvetli kimse yok demektir. Binaenaleyh, gelecek senenin hac mevsiminde bir daha buluşalım" dediler. O fie-i kalîle vatanlarına döner dönmez hemen muvafakiyetle neşr-i dîne başladılar. Ta'lîm-i Kur'ân ve ahkâm-ı dîn ve iman için Medine'ye Mus'ab b. Umeyr radıyallahu anh gönderildi. Evs ile Hazrec'in hemen her ailesinden birkaçı müslüman oldu.

Ertesi sene de Akabe-i Ûlâ Biatı akdolundu ki bilânizâ târîh-i beşerin en büyük inkılâb-ı mes'ûdu sayılan İslâmiyet'in bünyâd-ı şân ü şerefi o zaman kuruldu; i'lâ-yı kelimetullahın tohm-ı feyyâzı o biatta ekildi. O mübarek biatı akteden on iki kişilik zümre-i mü'minîn on sene sonra bütün Arabistan'ın dâire-i tevhîde girdiğini müşahede ettikleri gibi kisrâlara, kayserlere ait saltanatların zîrüzeber olduğuna içlerinde yetişenler bile oldu. Emîn-i vahy-i Hüdâ olan Nebî-i Kerîme meyil ve itaat etmek berekâtıyla Evs ve Hazrec arasında (ensar) namını alan bu iki kardeş kabile ile (muhâcirîn) arasında, hâsıl-ı dâire-i İslâm olan bütün kabâil ve akvâm arasında adâvet ve asabiyyet-i cinsiyye yerine kan kardeşliğinden çok daha saf ve kavî olan uhuvvet-i İslâmiyye kāim oldu. Hak Teâlâ'nın bu ümmet-i merhûme üzerine olan minnet ve nimetini tezkir eden وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا "*Allah'ın habl-i metîn-i hidâyetine hep birden yapışın da dağılmayın. Bir de Allah'ın üzerinizdeki şu nimetini anın ki, siz vaktiyle birbirinize düşman iken kalplerinizi O barıştırdı da O'nun nimeti sayesinde kardeş oluverdiniz, Nâr-ı cahîm çukurunun tâ kenarına gelmiş iken sizi oradan O kurtardı*" [as] âyet-i kerîmesi işte bu ve bu gibi vakāyi'-i azîmeye işaret etmektedir.

2 Buhârî'nin diğer rivayetinde تغشّى بثوبه "İhramı ile örtündü", Müslim rivayetinde de, ورسول الله صلى الله عليه وسلم مسبحى بثوبه "O sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ihramına bürünmüştü" denildiğine göre, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri câriyelerin söylediklerini dinlemiyorlarmış.

3 Ebû Bekir radıyallahu anhın bu gelişi, ya Askalânî'nin tahmin ettiği gibi aleyhis's-salâtü ve's-selâm efendimiz hâne-i saâdetlerini teşrif buyurduktan sonra kerîme-i muhteremeleri ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâyı ziyarete yahut Aynî'nin zannettiği üzere câriyeleri yaptıkları işten men için idi. Bundan bir kadın, zevcinin yanında iken pederinin –âdet edinmişse– yanına girmeye mezun olduğu hükmü de çıkar.

4 “Mizmar” ve “mezmur” nefes ile çalınan herhangi saza ıtlak olunduğu gibi “gınâ”ya yani ses ile okunan şeye de ıtlak olunur. مزمارة deki “tâ”, vahdet içindir. Câriyelerin yanında deften başka alet bulunmadığı için burada mizmar ve mezmurlar hep ses ile okunan şeylere mahmûldür. Hazret-i Sıddîk’ın bu münasebetle kerîme-i muhteremesini orada azarlaması bir pederin kızını zevcinin yanında da azarlamasına, ona ders-i edeb vermeye salâhiyet-i şer‘iyyesi olduğunu gösterir.

5 Buhârî’nin diğer rivayetinde, فكشف النبي صلى الله عليه وسلم عن وجهه “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mübarek yüzünü açıp” diğer rivayetinde, فكشفه رأسه “Mübarek başını büründüğü ihramdan çıkardı” denilmiştir ki, hep bir yere varır. Rivayetlerdeki bu ufak tefek ihtilâfattan şu mâlûm oluyor ki, Ebû Bekir radıyallahu anh, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizi o heyette görünce mâlûmatları olmaksızın kızların ezgi okuduklarına zâhib olmuş ve şarkı, çalgı gibi şeylerin menhî olduğunu bildiği cihetle aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize niyâbeten nehr ü inkârda bulunmuş olup meseleyi bilâhare sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tavzih buyurmuşlardır.

6 Buhârî'nin diğer rivayetinde, يا أبا بكرٍ إن لكل قومٍ عيدًا وهذا عيدنا "*Ebû Bekir, her kavmin bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır.*" {B952 Buhârî, Îdeyn, 3.} Diğer rivayetinde de, دعهما يا أبا بكرٍ فإنها أيام عيدٍ "*Ebû Bekir, onlara ilişme! Bugünler bayram günleridir*" {B987 Buhârî, Îdeyn, 25.} buyurulduğu zikredilmekle bunu tecviz buyurduklarının hikmeti anlaşılıyor. Demek ki düğünlerde olduğu gibi bayramlarda da izhâr-ı sürûr etmek için nâlâyık umura tehyîc-i nefs etmeyecek vech ile lehv ve teganniye cevâz-ı şer'î var imiş. Hatta bayramda izhâr-ı sürûr etmek şeâir-i dindendir. Bâhusus Buhârî'nin bir rivayetinde, وليستا بمغنيتين "Bu iki kız muganniye yani teganniyi sanat ve âdet edinmiş kızlar da değildiler" denilmiş olduğundan bu hadisede tehyîc-i nüfûs mahzuru hiç yoktur. İbn Hibbân da isnâd-ı sahîh ile Enes radıyallahu anhtan şu hadisi rivayet eder, قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة ولهم يومان يلعبون فيهما. فقال قد أبدلكم الله تعالى بهما خيرًا منهما: يوم الفطر ويوم الأضحى "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Medine'yi teşrif buyurdukları zaman, Medineliler'in iki bayramı vardı. O günlerde oyunlar oynarlardı. Bunu müşahede buyurunca '*Allah Teâlâ size iki bayrama bedel daha hayırlılarını, îdü'l-fıtr ile îdü'l-adhâ günlerini tahsis etmiştir*' buyurdular." {İbn Hibbân'ın eserlerinde tespit edilemeyen bu rivayet Nesâî'de yer almaktadır. N1557, Nesâî, Îdeyn, 1.}

7 İzn-i nebevî olduğu halde ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin, câriyeleri dışarıya çıkarması pederine olan kemâl-i hürmetinden ileri gelmiştir.

8 Siyahîlerin oynadıkları oyun (kılıç kalkan) dediğimiz oyuna benzer bir oyun olacak. Yalnız kılıç yerine harbe istimal ederlermiş. Harbe, *Kāmus Tercümesi*'nin beyanına göre "kısa mızrak"tır. İstanbul'da yangın kulesi köşklülerinin yangın ihbarı için dolaştıkları sırada ellerinde böyle bir harbe bulunurdu. Mevzubahis olan siyahîler de Habeşliler'dir. Buhârî'nin öteki rivayetinde, الحبشة يلعبون في المسجد "Habeşliler mescidde raksediyorlardı", Müslim'in rivayetinde, بحرابهم "Harbeleriyle oynuyorlardı" ziyadesi de vardır. Müslim'in diğer rivayetinde, جاء حبش يلعبون في المسجد "Birtakım Habeşîler gelip mescidde oynadılar" denilmesinden bu Habeşîler'in hem mescid-i şerifte harp oyunu oynamış oldukları ve harbelerle hücum ederken veya onlardan korunurken sıçrayışlarının raksa benzer bir oyun olduğu, hem de bunu bayramlarda oynamak âdetleri olduğu anlaşılıyor. Lâkin, İbn Hibbân rivayetinde, "Habeşîler vefdi gelince Mescid-i şerifte oynamaya kalktılar" denilip bu beyana nazaran bunların yedinci sene-i hicriyyede Habeşistan'dan gelen heyet bulunduğuna ve heyetin Medine'ye gelmesi bayrama müsâdif olduğuna hükmedilebilir. Enes radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayetine göre ise Habeşîler, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Medine'yi ilk teşriflerinde izhâr-ı sürûr ederek harbelerle oynamışlardır ki, o gün bayram günü olmamakla beraber bayramlardan daha büyük bir bayram olduğuna da şüphe yoktur. Bu rivayetlerin her ikisi de sübût bulduğu taktirde Enes radıyallahu anhın bahsettiği Habeşîler, vefd Habeşîler'inden başka olacak demektir. Mescidde silâh taşımak (281. hadise müracaat) ve oyun oynamak câiz değilse de Habeşîler'in evvelâ oyunu hakikatte oyun değil, silâh istimalinde mümârese ve idmandan başka bir şey değildir. Sâniyen o gün silâh taşımaları kimseye zarar vermediği için orada bu tarzda izhâr-ı meserret eylemelerine ruhsat verilmiştir.

9 *Nesâi'*deki, "Bir gürültü ve çoluk çocuk sesleri işittim. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalktı. Meğer Habeşli bir kadın oynuyor, çocuklar da etrafına toplanmış, يا عائشة تعالي فانظري "(*Âişe gel de bak*!) buyurdu" {Nesâî, el-Kübrâ, VIII, 182, no: 8908.} rivayetine bakılırsa temaşa teklifi ibtidâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından vâki olmuştur. Müslim'deki, قالت للعَّابين وددت أني أراهم "Âişe radıyallahu anhâ oynayanlardan ötürü, ben onları görmek istiyorum, dedi" rivayetine nazaran da teklif, ibtidâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından vâki olup Âişe radıyallahu anhânın bu sözü suâl-i nebevîye cevaben söylemiş bulunması ihtimali çoktur. Nitekim Nesâî'nin isnâd-ı sahîh ile rivayet ettiği hadisinde, "Habeşîler mescid-i şerife girip oyun oynadılar. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bana, يا حميراء تحبين أن تنظري اليهم؟ yani '*Yâ Hümeyrâ! Onları seyretmek ister misin?*' diye sordu. Ben de 'evet' dedim" suretinde olması bu ihtimali teyit eder.

حميراء Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâya taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tevcih buyurulmuş lakap olmak üzere meşhurdur. Ancak İbn Hacer el-Askalânî, "Bu hadisten başka sahih olan hadislerin hiçbirinde Hümeyrâ lafzının zikredildiğine rastgelmedim" diyor. *Müsned-i Serrâc*'da Enes radıyallahu anhtan mervî olduğuna göre Habeşîler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin karşısında sıçrayıp kendi dillerince bazı sözleri tekrar ederlermiş. "Bunlar ne söylüyor?" diye sual buyurulmuş. Meğer محمد عبد صالح "Muhammed iyi bir kuldur" derlermiş. Buradaki Âişe radıyallahu anhâ hadisinin diğer bir tarikten vârit olmuş bir ziyadesine nazaran da أبا القاسم طيبًا diyorlarmış.

10 Ümmü'l-mü'minîn hazretleri, Müslim'in rivayetine göre, فوضعت رأسي على منكبه "Başımı mübarek omuzuna dayadım", diğer bir rivayette, أنظر بين أذنيه وعاتقه "İki kulağı ile omuzu arasında seyrediyordum"; diğer bir rivayette daha sarih olarak, فوضعت ذقني على عاتقه وأسندت وجهي إلى خده "Çenemi mübarek omuzlarına koyup yüzümü mübarek yanağına dayadım"; mânen mütekārib olan bu rivâyâtın tetimmesi olarak da –284. hadiste geçtiği üzere– يسترني بردائه "Kendi ridâsıyla beni setrediyordu" demiştir ki, bu son nakilden hadisenin hicab âyetinden sonra vukua gelip aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Medine'yi ilk teşrifleri esnasında oyun oynadıklarından Enes radıyallahu anhın bahsettiği Habeşîler bunlar olmayacak demek olduğu gibi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin vücûd-ı mübâreki ümmü'l-mü'minîn hazretleri için rü'yete mani perde iken bununla iktifa buyurulmayarak bir de ridâ-yı şeriflerini üzerine örtmüşlerdir.

11 بنو ارفدة Habeş kavminin lakabıdır. Bazıları büyük dedelerinin ismidir derler. Birtakımlarına göre Habeşîler'in rakseden suyuna denirmiş.

12 Müslim'in bir rivayetinde, ثم يقوم من أجلي حتى أكون أنا التي انصرف "Sonra benden dolayı ayakta dururlardı, tâ ibtidâ ben savuşuncaya kadar", Buhârî'nin diğer bir rivayetinde ise حتى أكون أنا الذي أسأم "Tâ ilk usanan ben oluncaya kadar" denildiği gibi Nesâî rivayetlerinin birinde, حسبك 'ye bedel, أما شبعت، أما شبعت؟ قالت فجعلت أقول لا لأنظر منزلتي عنده "*Daha doymadın mı, daha doymadın mı?* buyurdu. Ben de onun yanındaki derecemi anlayayım diye 'hayır!' demeye başladım" {Nesâî, el-Kübrâ, VIII, 182, no: 8908.} ; diğer birinde de, قلت يا رسول الله لا تعجل. فقام لي. ثم قال حسبك؟ قلت لا تعجل. قالت وما بي حب النظر إليهم ولكن أحببت أن يبلغ النساء مقامه لي ومكاني منه "Yâ Resûlellah! Acele etme, dedim. Biraz daha benim için durdu. Sonra: *Yetmez mi?* buyurdu. Ben yine acele etme, dedim. Bunu derken de Habeşîler'i seyretmek arzusu bende artık kalmamıştı. Lâkin istedim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin benim için ayakta duruşu diğer ümmehâtü'l-mü'minînin kulağına varsın da benim onun nezdindeki kadrükıymetimi bilsinler" {Nesâî, el-Kübrâ, VIII, 181, no: 8902.} demiştir. Müslim ile Buhârî'de, وأنا جارية فاقدروا قدر الجارية العربة الحديثة السن "O zaman ben henüz çocuktum. Oyunu seven hadîsü's-sin bir çocuğun artık neler yapabileceğini varın kıyas edin!" diyor.

Bazıları, kıssanın evvel-i İslâm'da vâki olduğunu iddia etmişlerse de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ümmü'l-mü'minîni ridâ-yı şerifleriyle örtmeleri ve ümmü'l-mü'minînin ortaklarına karşı tefâhür kastetmiş olduğunu söylemesi, zamân-ı vukūu çok muahhar ve herhalde âyet-i hicâbın nüzûlünden sonra olduğunu gösterir. İşte o zaman ümmü'l-mü'minîn hazretleri bu işleri çocukluk hevesine mağlûp olarak yapmış olduğunu haber veriyor. Bu Habeşîler'in İbn Hibbân rivayeti üzere Habeş vefdi olduğu kabul edilecek olursa bu kıssa yedinci senede vukua gelmiş ve Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ o zaman kendisinin dediği gibi çocukluk devresini atlatamamış on beş yaşında bir hanım olmuş olur.

Dervişlerin hill-i simâa delil ittihaz ettikleri hadis işte budur. Söz ile olsun, saz ile olsun mûsiki hakkında ulemânın ihtilâfları çoktur. Kimi tahrîmine icmâ kimi hilline icmâ olduğunu söylemiş. Birçoğu meseleyi tafsil etmiş. Bu bahis inşallah ileride gelecektir. Lâkin düğünlerde, bayramlarda def yani pulsuz dâire çalmanın mubah olmasından ud ve keman gibi diğer sazların da o menzilede olması lâzım gelmez.

[as] Âl-i İmrân 3/103.

514

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى يَأْكُلَ تَمَرَاتٍ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ وَيَأْكُلُهُنَّ وِتْرًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Sallallahu aleyhi ve sellem (îdü'l-)fıtır günü birkaç (tane) hurma yemeden (bayram) namazı(n)a çıkmazdı.[13] Yine (Enes radıyallahu anh'den) diğer rivayette bunları tek (adetli) olarak yerdi[14] diyor.[15] {B953 Buhârî, Îdeyn, 4.}

....

13 Müellif her nedense bu hadisi, bundan sonraki hadise takdim etmiştir. Halbuki *Buhârî*'de 515. hadis, bu 514. hadisten evvel zikredilmiştir.

14 Bu hadis, İbn Hibbân ile Hâkim'de, حتى يأكل تمراتٍ ثلاثا أو خمسًا أو سبعًا أو أقل من ذلك أو أكثر وترًا "Üç mü, beş mi, yedi mi, daha az mı, daha ziyade mi herhalde tek olarak birkaç hurma tanesi yemedikçe çıkmazdı." {NM1090 Hâkim, el-Müstedrek, II, 425.} *Müsned-i Ahmed*'de de, ويأكلهن أفرادًا "Bu hurma tanelerini tek olarak yerdi" lafızlarıyla vârit olmuştur. Enes radıyallahu anhın hadisinin birçok şevâhidi vardır. Ezcümle Büreyde b. Husayb radıyallahu anhın *Tirmizî* ile *İbn Mâce*'deki rivayetinde, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يغدو يوم الفطر حتى يأكل ولا يأكل يوم الأضحى حتى يرجع "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem îdü'l-fıtr günü bir şey yemedikçe musallâya çıkmaz, îdü'l-adhâ günü de namazdan dönmedikçe bir şey yemezdi" {İM1756 İbn Mâce, Sıyâm, 49.} denilmiş olup, Beyhakī rivayetinde, فيأكل من كبد أضحيته "Kurbanının karaciğerinden yerdi"{Beyhakī, Fezâilü'l-evkât, s. 406.} tafsili vardır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* inde de Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın şu hadisi vardır: كان النبي صلى الله عليه وسلم يأكل يوم الفطر قبل أن يخرج إلى المصلى "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin îdü'l-fıtr günü musallâya çıkmadan evvel bir şey yemek mu'tâd-ı şerifleri idi." {MŞ5601 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 409.} Bezzâr'ın *Müsned*'inde, bu hadisin şöyle bir ziyadesi vardır: فإذا خرج صلى ركعتين للناس وإذا رجع صلى في بيته ركعتين وكان لا يصلي قبل الصلاة شيئا "Musallâya çıktığında halka iki rek'at kıldırır, dönünce de hâne-i saâdetinde iki rek'at kılardı. Bayram namazından evvel de hiçbir namaz kılmazdı." {Rivayet Bezzâr'ın Müsned'inde tespit edilememiştir. İbn Huzeyme, Sahîh, II, 362, no: 1469.}

Bayram namazına çıkmadan evvel bir şey yemek sünnet olduğu Ali ve İbn Abbas radıyallahu anhümden mervî olduğu gibi Saîd b. Müseyyeb de Asr-ı saâdet'te bunun nâsa emr ü tembih edildiğini söyler. Maahâzâ ekseriyete göre müstehap olduğu halde sahâbe ve tâbiînden birçok zevatın, o gün bir şey yemeden musallâya gittikleri de sabittir. İbn Mes'ûd radıyallahu anh ile İbrâhim en-Nehaî, musallînin evvelce bir şey yiyip yememekte muhayyer olduğunu söylerler. Namazdan evvel bir şey yemekteki hikmet orucun bayram namazı kılınıncaya kadar devam etmesi gibi bir vehmi izâledir, *Tecrîd* şârihi Şerkâvî'nin *Buhârî* şârihi Kastallânî'den naklen beyanına göre, bidâyet-i İslâm'da namazdan evvel oruç bozmak haram imiş de bilâhare bu hüküm nesholunmuş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin hurma yemeleri, işte bu neshi bilfiil göstermek için imiş. Halbuki şârih Askalânî de, şârih Aynî de böyle bir sebep göstermedikleri gibi Kastallânî de davasını teyit edecek bir hüccet iradından sâkittir.

15 Hurma yemek müstehap olduğu gibi, hurma bulunmadığı takdirde, meselâ bal gibi tatlı bir şey yemenin müstehap olduğuna bazı tâbiîn kāil olmuşlardır. Tatlı da bulamazsa insan sünnete ittibâ değilse de şibih ittibâ olmak üzere başka bir şey ile, hatta su ile iftar etmelidir.

Hurmaların tek olarak tenâvül buyurulması vahdâniyyet-i ilâhiyyeye işaret içindir. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bu mânayı telmihen adetli olarak yaptıkları işlerin kâffesini tek olarak yapmak mu'tâd-ı şerifleri idi.

515

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءِ ﵁ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هٰذَا أَنْ نُصَلِّيَ ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden (kurban bayramı) hutbe(sini) söylerken işittim: "Bugünümüzde bizim için ilk yapılacak şey, namaz kılmaktır.[16] Ondan sonra (evlerimize) dönüp kurban kesmek olacaktır. Her kim (böyle) yaparsa sünnetimize muvâfık iş görmüş olur."[17] {B951 Buhârî, Îdeyn, 3.}

....

16 Buhârî'nin tertibine göre, bu hadis 514'ten evvel gelmeliydi.[at] Bu hadis, 516. hadisin başka tarikten muhtasaran rivayet olunmuşudur.

17 *Buhârî* şârihi Kirmânî, bu sözlerin hutbe esnasında irat buyurulmuş olmasına bakarak, namazın hutbeden sonraya kalmak lâzım geleceği mânasını istihrâc etmek istemişse de, pek ziyade ta'riza uğramıştır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz o hutbelerini irat buyururken "ilk yapılacak şey" diye haber verdikleri namaz, yine ilk olarak yapılmış bulunuyordu. Binaenaleyh böyle bir mesele çıkarmaya mahal yoktur. Bâhusus bayram hutbesi namazların tevâbiîndendir. İrat edilse henüz namaz devam ediyor gibi olur, terkedilse de namaza halel gelmez. Maahâzâ Kirmânî'den evvel Nesâî de bu hataya düşmüş olup مجتبى sında الخطبة يوم العيد قبل الصلاة sernâmesi altında Berâ radıyallahu anhın bu hadisini irat etmiştir. Lâkin müteakıben de باب صلاة العيدين قبل الخطبة sernâmesi altında İbn Ömer radıyallahu anhümânın, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümâ bayram namazını hutbeden evvel kıldırırlardı" {N1565 Nesâî, Îdeyn, 9.} diye Buhârî'nin rivayet ettiği hadisi, o da rivayet ediyor. Halbuki her iki hadis beyninde mânaca fark yoktur. Maahâzâ Nesâî ile Kirmânî'nin yanılmış olduklarına en kestirme delil, yine *Buhârî*'de başka tarik ile Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâdan rivayet edilen aynı hadistir. Öteki rivayette Berâ radıyallahu anh, خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم أضحى فصلى العيد ركعتين ثم أقبل علينا بوجهه فقال "Bir îdü'l-adhâ günü, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazgâha çıkıp bayram namazını kıldırdı. Sonra mübarek yüzünü bize döndürüp buyurdu ki" {Buhârî'de "يوم أضحى"dan sonra "إلى البقيع" ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca "العيد" sözcüğü yer almamaktadır. B976 Buhârî, Îdeyn, 17.} mukaddimesiyle bu hadisi rivayet ediyor.

Hadîs-i şerif, sünnetin beyanı siyâkında olduğundan فقد أصاب سنتنا lafzından gerek bayram namazının gerek kurban kesmenin sünnet olduğuna kāil olmak isteyenler olmuşsa da, buradaki sünnet ma‘nâ-yı ıstılahîce vücûb mukabili olan sünnet olmayıp tarikat mânasına olmak ihtimâl-i kavîsi vardır. Bu takdirde hadisin mânası, "Bizim gittiğimiz yoldan gitmiş olur" demektir. Tarikat ise, vücûb ile nedbden eamdır. Bundan dolayı müctehidler, gerek bayram namazının gerek kurban kesmenin hükmü hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayram namazlarını hiçbir defa terk buyurmadıklarına nazaran bu namazın cuma gibi farz-ı ayın olduğuna kāil olanlar varsa da, 43. Talha radıyallahu anh hadisinde ferâiz-i İslâm'ı soran bedeviye aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namaz hakkında, خمس صلواتٍ في اليوم والليلة buyurmaları, sâilin, هل علي غيرها sualine de nefiy ile cevap vermeleri, kezâ Muâz b. Cebel radıyallahu anhı Yemen'e gönderdikleri vakit kendisine, فأعلمهم أن الله افترض عليهم خمس صلواتٍ في كل يومٍ وليلةٍ "*Allah Teâlâ'nın kendilerine her gün ve gecede beş vakit namaz farz buyurmuş olduğunu onlara bildir*" {B1395 Buhârî, Zekât, 1.} buyurmaları ve bâhusus 227. mi'rac hadisindeki, هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول لديّ {B3342 Buhârî, Enbiyâ, 5.} hitâb-ı ilâhîsi salavât-ı mefrûzanın yalnız beş vakit namazlarına münhasır olduğunu gösterdiğinden, cumhura göre farz-ı ayın değildir. Nitekim İmam Şâfiî ile –rivâyet-i sahîhaya göre– İmam Mâlik, bayram namazının sünnet-i müekkede olduğuna kāildir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabınca, âyan üzerine vâciptir. İmam İbn Ebû Leylâ ile İmam Ahmed b. Hanbel ise –aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayram namazını hep cemaatle kıldırmış olup, cemaate gelmemiş olanlara bir şey buyurmamış olduklarına bakarak– farz-ı kifâyedir demişlerdir ki, Şâfiiyye'den İstahrî de bu meselede onlara tâbidir. İbn Ömer radıyallahu anhümâdan da kurbanın vâcip olup olmadığı sual edilmiş. O da, ضحى رسول الله صلى الله عليه وسلم والمسلمون بعده "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, ondan sonra müslümanlar da kurban kestiler" {İM3124 İbn Mâce, Edâhî, 2.} cevabını vermekle iktifa edip vücûbundan bahsetmemiştir. Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiğine göre de, سنة ومعروف "Sünnettir ve iyi bir şeydir" demiş.

Bayram namazı kılmanın şerâiti, ekseriyete göre cuma şerâiti olup, her müctehid cumayı ikāme için neleri şart görmüşse bayram için de onları şart addetmiştir. Yalnız İmam Mâlik ile Şâfiî, –erkek kadın– isteyen kimselerin münferiden de kılabileceklerini söylemiştir. Eimme, nahrın yani kurban kesmenin namazdan sonra olacağında bu hadîs-i şerif mûcibince müttefik olmakla beraber hükmünde kezâ ihtilâf etmişlerdir. Şâfiiyye'ye ve cumhura göre alelkifâye sünnet-i müekkededir. İmam Şâfiî'den mervî bir veche göre de fürûz-ı kifâyedendir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, mukīm-i mûsir hakkında vâciptir. **Mûsir**, yesâr sahibi demektir. İmam Mâlik de, mukim kaydı olmaksızın mûsir hakkında vücûbuna kāil olup, Evzâî, Rebîatürre'y ve Leys'in de ona muvâfakatleri mervîdir. Hanefiyye'den İmam Ebû Yûsuf, Mâlikiyye'den Eşheb, cumhura muvâfıktır. İmam Ahmed b. Hanbel'in vâcip dediği de, kudreti varken terki mekruhtur dediği de mervîdir. İmam Muhammed, terkine ruhsat olmayan bir sünnettir demiştir ki, Tahavî de ona kāildir. Vücûbuna temessük edenler, 516. hadisteki iade emriyle ihticâc ettikleri gibi, Ebû Hüreyre radıyallahu anhın, من وجد سعةً فلم يضح فلا يقربن مصلانا "*Kudreti varken kurban kesmeyi niyet etmeyen kimse bizim şu musallâmıza yaklaşmasın*" {HM8276 İbn Hanbel, II, 322.} hadisine temessük ederler. Lâkin Ebû Hüreyre radıyallahu anhın hadisi, merfû mu, yoksa mevkuf mu olduğu hakkında ihtilâf olduğu gibi mevkuf olduğu hakkında ihtilâf edildiği gibi, mevkuf olduğu savaba ziyade benzer dediklerinden ve merfû olsa da Tahavî'nin dediği gibi icapta sarih olmadığından, 516. hadisteki iade emrinden maksut olan da kurban kesmenin vücûbu olmayıp yalnız meşrû olan kurbanın şartını beyan olduğundan cumhur vücûba kāil olmamışlardır.

[at] Zebîdî merhum, tabii olan tertibe riayet etmek istemiştir. 514. hadisin, Resûl-i Ekrem'in bayram namazına çıkmazdan evvel hâne-i saâdetteki âdet-i seniyyelerini bildirmekte olması, bayram hutbesine dair olan bu hadise takdimine sebep olsa gerek (K.M.).

516

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ خَطَبَنَا النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الْأَضْحَى بَعْدَ الصَّلَاةِ فَقَالَ مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا وَنَسَكَ نُسُكَنَا فَقَدْ أَصَابَ النُّسُكَ وَمَنْ نَسَكَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَإِنَّهُ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَلَا نُسُكَ لَهُ فَقَالَ أَبُو بُرْدَةَ بْنُ نِيَارٍ خَالُ الْبَرَاءِ يَا رَسُولَ اللهِ فَإِنِّي نَسَكْتُ شَاتِي قَبْلَ الصَّلَاةِ وَعَرَفْتُ أَنَّ الْيَوْمَ يَوْمُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَأَحْبَبْتُ أَنْ تَكُونَ شَاتِي أَوَّلَ شَاةٍ تُذْبَحُ فِي بَيْتِي فَذَبَحْتُ شَاتِي وَتَغَدَّيْتُ قَبْلَ أَنْ آتِيَ الصَّلَاةَ فَقَالَ شَاتُكَ شَاةُ لَحْمٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ فَإِنَّ عِنْدَنَا عَنَاقًا لَنَا جَذَعَةً أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ شَاتَيْنِ أَفَتَجْزِي عَنِّي قَالَ نَعَمْ وَلَنْ تَجْزِيَ عَنْ أَحَدٍ بَعْدَكَ.

TERCÜMESİ

Yine Berâ (b. Âzib) radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kurban bayramı günü bize hutbe irat buyurup, "Her kim bizim (bu) namazımızı kılıp (ondan sonra) keseceğimiz kurbanı keserse kurban (sünnetin)e muvâfık iş yapmış olur.[18] Her kim de namazdan evvel kurbanını keserse, namazdan evvel (kesilmiş olup kurban olmaya gayri sâlih) olmuş olur ve onun kurbandan ecri olmaz" buyurdu.[19] Bunun üzerine Berâ (b. Âzib'in) dayısı Ebû Bürde b. Niyâr (ayağa kalkıp) dedi ki:[20] Yâ Resûlellah, ben davarımı namazdan evvel kurban etmiş bulundum. Bugünün yeme içme günü olduğunu bildim de[21] davarımın evimde boğazlanan ilk davar olmasını arzu ettim. (Bu maksatla) davarımı boğazlayıp namaza gelmeden evvel sabah taamımı ettim.[22] (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), "Senin (bu) davarın (kurban davarı değil) yalnız (yenecek) et davarıdır" buyurdu. Bunun üzerine (Ebû Bürde), "(Öyle ise) yâ Resûlellah! Bizim henüz yaşına basmamış dişi bir çepişimiz vardır ki, bence iki davardan daha iyidir-[23] (onu kesecek olursam) benim için bu (kadarı) yeter mi?" diye sorunca (sallallahu aleyhi ve sellem), "Evet, (lâkin) senden sonra hiçbir kimse için yetmeyecektir" buyurdu.[24] {B955 Buhârî, Îdeyn, 5.}

....

RİVAYETLER

Aynî'nin matbu nüshasında النبي صلى الله عليه وسلم yerinde رسول الله صلى الله عليه وسلم vardır.

Buhârî'nin rivayetlerinde vâv ile böylece ولا نسك له suretinde ise de, *Nesâî*'de "vav"sız olarak, فأنه قبل الصلاة لا نسك له lafzı ile vârit olup şârih Askalânî, berikini daha müvecceh buluyor. Filhakika Nesâî'nin lafzına göre "Namazdan evvel kestiği kurbanın ecri yoktur" demek olur. Buhârî'nin rivayetine göre ise, bir de لا يجزئ takdirine ihtiyaç vardır ki, "Buna namazdan evvel kesmesi kifâyet etmez ve kesenin kurban ecri yoktur."

Bazı nüshalarda, أول ما يذبح في بيتي suretinde olup شاة lafzının tekrarından sâlimdir. Bazı nüshalar ما sız olarak أول تذبح lafzıyladır ki أول lafzı cümleye muzaf olmuş olur.

فقال يا رسول الله yerinde "fâ"sız olarak قال rivayeti de vardır.

Bazı nüshalarda هي zamiri ziyadesiyle هي أحب إلى dir.

18 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فمن فعل ذلك فقد وافق سنتنا "*Her kim böyle yaparsa bizim sünnetimize muvâfık iş görmüş olur.*" {B976 Buhârî, Îdeyn, 17.}

Yine *Buhârî*'de Şa'bî'nin Berâ'dan olan rivayetlerinden birinde, من ذبح بعد الصلاة تم نسكه وأصاب سنة المسلمين "*Her kim namazdan sonra boğazlarsa nüsüki, yani kurban zebhi ibadeti tamam olmuş ve müslümanların sünnetine muvâfakat etmiş olur*" {B5545 Buhârî, Edâhî, 1.} denilmiştir. Enes radıyallahu anhtan sevkettiği bir rivayette de, من ذبح قبل الصلاة فإنما ذبح لنفسه ومن ذبح بعد الصلاة فقد تم نسكه وأصاب سنة المسلمين "*Her kim namazdan evvel zebhederse kendisi için zebhetmiş olur. Her kim namazdan sonra zebhederse kurbanı kesmiş ve müslümanların âdetine isabet etmiş olur...*" {B5546 Buhârî, Edâhî, 1.} buyurulmuştur. Enes radıyallahu anhtan olan diğer rivayetinde de daha sarih olarak, من ذبح قبل الصلاة فليعد "*Her kim namazdan evvel kurbanını kesmişse iade etsin*" {B5561 Buhârî, Edâhî, 12.} buyurulmuştur.

19 Buhârî yine Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâdan rivayeten, من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا فلا يذبح حتى ينصرف "*Her kim bizim kıldığımız namazı kılıyor, teveccüh ettiğimiz kıbleye dönüyorsa, yani her kim dîn-i İslâm üzere ise namazı kılmadıkça kurban kesmesin*" {B5563 Buhârî, Edâhî, 12.} buyurulduğunu nakleder.

Yine Buhârî'nin Berâ radıyallahu anhtan olan diğer rivayetlerinde, ومن نسك قبل الصلاة فتلك شاة لحمٍ "*Her kim kurbanını namazdan evvel keserse, o, eti yenmek için kesilmiş bir davar olmuş olur*" {B983 Buhârî, Îdeyn, 23.} ومن نحر قبل الصلاة فإنما هو لحم قدمه لأهله وليس من النسك في شيء "*Her kim namazdan evvel boğazlarsa bu, yalnız ehline takdim ettiği bir et demek olup kurban ibadeti ile hiçbir münasebeti yoktur*" {B965 Buhârî, Îdeyn, 8.}, ومن ذبح قبل ذلك فإنما هو شيء عجله لأهله ليس من النسك في شيء "*Her kim ondan evvel boğazlarsa muaccelen ehline verdiği bir şey olmuş olur; kurban ibadetiyle hiçbir münasebeti olmaz*" {B976 Buhârî, Îdeyn, 17.} suretindedir ki, hepsinden de kurbanın namazdan sonra kesilmesi sünnet olduğu ve evvelkisinin iadeten kesmesi iktiza edeceği anlaşılıyor.

Buhârî'nin Cündeb b. Süfyân el-Becelî radıyallahu anh hadisi de bunu müeyyiddir. Cündeb radıyallahu anh, شهدت النبي صلى الله عليه وسلم يوم النحر. قال من ذبح قبل أن يصلي فليعد مكانها أخرى. ومن لم يذبح فليذبح باسم الله "Kurban bayramı günü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda bulundum. *'Her kim namaz kılmadan evvel kurban kestiyse onun yerine bir daha kessin. Her kim de kesmemişse Allah'ın ismiyle teberrük ederek kessin,'* buyurdu" {B5562 Buhârî, Edâhî, 12.} diyor.

20 Bu rivayetinde Berâ b. Âzib radıyallahu anhümânın "dayım Ebû Bürde b. Niyâr" demeyip de "Berâ'ın dayısı Ebû Bürde b. Niyâr" demesi rivayetinde şek ve şüphesi olmadığını ifham için ifadeye daha ziyade kuvvet vermek maksadıyladır. Nitekim, Buhârî'nin diğer rivayetinde, فقام أبو بردة بن نيار فقال deyip Ebû Bürde'nin bu sözleri oturduğu yerden değil, ayağa kalkıp arzeylediğini anlatmıştır.

21 Ebû Bürde b. Niyâr radıyallahu anhın bu sözü, Nübeyşe radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki, وإن هذه الأيام أيام أكلٍ وشربٍ وذكرٍ لله تعالى "*Bu günler* (kurban bayramı günleri) *yeme, içme ve Allah Teâlâ'yı zikretme günleridir*" {D2813 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9, 10.} hadîs-i merfûundan haberdar olduğunu gösterir. Ancak, namaza çıkmadan bir şey yemek de müstehap olmaz. Lâkin yense de bir beis yoktur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, yediğinden dolayı değil, kurban kesmeyi tâcil ettiği için Ebû Bürde radıyallahu anhı muâhaze etmişlerse de fakir komşularını it'am eylemek kastını öğrenince özrünü kabul buyurmuşlardır.

22 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فتعجلت وأكلت وأطعمت أهلي وجيراني "Artık acele ettim de kendim yedim ve ehlimle komşularıma yedirdim" demiş, aynı kıssayı nakleden Enes radıyallahu anh da, هذا يوم يشتهى فيه اللحم "Bu, et yemek arzu olunan bir gündür" dediğini ve komşularının fakruihtiyacından da bahsettiğini haber veriyor. Diğer rivayetinde de, فكان النبي صلى الله عليه وسلم عذره "Bunun üzerine Nebî-i Ekrem kendisini mazur görür gibi oldu" {B5561 Buhârî, Edâhî, 12.} diyor.

23 Metindeki عناق lafzı dişi oğlağa denir. جذعة lafzı hakkında da *Kāmus Tercümesi*'ndeki ibareyi aynen naklediyorum: الجذع "cîm"in ve zâl-i muʿcemenin fethiyle seniyy kertesinden evvel yani yaşı ol kerteden eksik olan hayvana denir. Müennesi جذعة dır ve bu hayvana zamân-ı mezkûrda isimdir. Bitecek ve düşecek dişe mülâbis olmaya. Şârihin beyanına göre seniy, senniyye (ön) dişini bırakmış hayvana denir ki çatal tırnaklı ve bütün tırnaklı olanlar üçüncü yılda bırakır ve deve altıncı yılda bırakır. Pes cezaʿ, seniyy haddine varmayan hayvana denir. *Misbah*'ın beyanı üzere kuzu ve oğlak ikinci seneye duhulünde ve sığır at dölleri üçüncüde ve deve beşincide cezaʿ olur ve İbnü'l-Arâbî dedi ki, eczaʿ vaktin ismidir. Yoksa bitecek ve düşecek dişe münasebeti yoktur. Oğlak kısmı bir yaşında cezaʿ olur ve bazan kuvvetli olmakla mukaddemce cezaʿ olur. Türkî'de ona çepiş tabir olunur ve kuzu eğer anası babası genç ise yedi ayda cezaʿ olur ki ana toklu tabir olunur ve koca dölü ise sekiz yahut on ayda cezaʿ olur, ilh... عناق oğlak olduğuna göre جذع a mukabil çepiş demek pek muvâfık oluyor demektir.

Buhârî'nin diğer rivayetinde, وعندي جذعةٌ خيرٌ من مسنةٍ "Bende yaşına girmiş keçiden daha iyi bir çepiş vardır" lafzıyladır. Çepişin kurbana salih olmadığı bu hadîs-i şerifin sarahatinden anlaşılıyor. Nitekim cumhurun kavlince dişi düşmemiş, yaşına basmamış bir keçinin kurban edilmesi câiz değildir. Yalnız Atâ ile Evzâî, çepişin de kurban olabileceğine kāil olmuşlarsa da kavillerini şâz itibar edilip bu sözlerini ihtimal ki yaşlısını bulamayanlar, hakkında câizdir mânasınca söylemişler diye te'vil etmişlerdir. Zira bu ictihadları buradaki nassa pek ziyade müsâdim olur.

Tokluya gelince: öteden beri sahâbe ve tâbiînin ehl-i ilim olanları tarafından tecviz edildiğini Tirmizî *Sünen*'inde zikredip ancak İbn Ömer radıyallahu anhümâ ile Zührî'nin –çepiş olsun, toklu olsun– cezaın kurbana elvermediğine kāil oldukları naklediliyor. Lâkin bunların sözü de yaşlısını bulmamak kaydıyla mukayyet olmak ihtimali vardır. Nitekim Müslim ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayet ettikleri Câbir radıyallahu anh hadîs-i merfûunda, لا تذبحوا إلا مسنةً إلا أن يعسر عليكم فتذبحوا جذعةً من الضأن "*Davarın yalnız yaşına basmışını kurban ediniz. Meğer ki böylesini bulmak size güç ola. Bu takdirde kuzunun toklusunu zebhedebilirsiniz*" {M5082 Müslim, Edâhî, 13.} buyurulmuştur. Cumhura göre, Câbir hadisindeki nehiy, efdali bırakıp mefdule gitmeye mahmûl olup kelâm-ı âlî-i nebevî يستحب لكم أن لا تذبحوا إلا مسنةً "Yalnız yaşına basmış davarı kurban etmeniz müstehaptır" takdirindedir. Cumhurun ictihadını müeyyid diğer hadisler de vardır. Ezcümle İbn Mâce, Hilâl b. Ebû Hilâl el-Eslemî radıyallahu anhın يجوز الجذع من الضأن أضحية "*Koyunun toklusu kurban olmak câizdir*" {İM3139 İbn Mâce, Edâhî, 7.} hadîs-i merfûunu rivayet ettiği gibi Mücâşi'in إن الجذع يوفي ما يوفي منه الثني "*Toklu, dişi düşmüşün yerini tutabilir*" {D2799 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 4, 5.} hadîs-i merfûunu yine İbn Mâce ve Ebû Dâvûd rivayet ederler. Bu hadisi Nesâî de sahâbînin ismini zikretmeyerek rivayet etmiştir. Ukbe b. Âmir radıyallahu anhın, ضحينا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بجذاع من الضأن "*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kuzuların toklularını kurban ettik*" {Nesâî, el-Kübrâ, IX, 453, no: 19066.} hadisini de yine bir sened-i kavî ile Nesâî rivayet eder. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın da merfû olarak نعمت الأضحية من الضأن "*Kuzunun toklusu ne iyi kurbandır*" {Kaynakta "الأضحية" sözcüğünden sonra "الجذع" kelimesi yer almaktadır. T1499 Tirmizî, Edâhî, 7.} dediğini Tirmizî rivayet ederse de senedi zayıftır. Sinni itibariyle koyunun kurban olmaya salâhiyetinde re'yleri bervech-i âtî muhteliftir: **1.** Bir seneyi ikmal edip ikinciye dahil olmalıdır. Bu kavil, Şâfiiyye'nin kavlidir. **2.** Yarım sene olmalıdır ki, Hanefîler ile Hanbelîler'in kavlidir. **3.** *Hidâye* sahibinin Za'ferânî'den nakline göre yedi aylık olmalıdır. **4.** Tirmizî'nin Vekî'den

nakline göre altı veya yedi aylık olmalıdır. **5.** Kuzunun anası babası genç ise altı aylık, yaşlı ise sekiz aylık olmak gerektir. **6.** On aylık olmalıdır. **7.** Kaç aylık olduğuna bakılmaz. Cüssesi iri olmak kâfidir. Nitekim *Hidâye* sahibi dişi düşmüşlerin arasında uzaktan farkedilmeyecek kadar iri olursa kurban olur demiştir.

Bazıları da yaşına basınca nasıl kurban edilebilirse yaşına basmadan dişi düşerse yine öyledir demişlerdir ki bu, Şâfiîler'den İbâdî'nin kavlidir.

Nefs-i udhiyyenin hükmüne gelince: kimi vücûbuna, kimi sünnet-i müekkede olduğuna kāil olmuşlardır. Vücûbuna kāil olanlar, İmam Ebû Hanîfe ile eimme-i Irak Muhammed, Züfer, Hasan b. Ziyâd ve bir kavle göre Ebû Yûsuf; diğer eimmeden de Mâlik, Leys b. Sa'd, Rebîatürre'y, Süfyân es-Sevrî ve Evzâî'dir. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed de sünniyyetine kāillerdir. İmam Ebû Yûsuf da, bir kavle göre, sünnettir demiştir. Enes radıyallahu anhın من ذبح قبل الصلاة فليعد {B954 Buhârî, Îdeyn, 5.} hadisi ile Cündeb b. Abdullah el-Becelî radıyallahu anhın, ومن لم يذبح فليذبح باسم الله {B985 Buhârî, Îdeyn, 23.} rivayetleri vücûba kāil olanlara delil olabildiği gibi İbn Mâce'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin, Ebû Ya'lâ'nın, Dârekutnî'nin ve Hâkim'in *Müsned*'inde Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettikleri, من كان له سعة ولم يضح فلا يقربن مصلانا "*Her kim kudreti varken kurban kesmeyecek ise musallâmıza yaklaşmasın*" {İM3123 İbn Mâce, Edâhî, 2.} hadîs-i merfûu vücûbunu daha ziyade takviye edecek gibi ise de Hâkim'in *Buhârî* ile *Müslim*'de olmayan sahîhü'l-isnâd bir hadistir demesine rağmen merfû mu, yoksa Ebû Hüreyre üzerine mevkuf mu meselesinde ihtilâf edilmiştir.

Sünnet olduğuna kāil olanların hücceti ise ümmü'l-mü'minîn Seleme radıyallahu anhânın *Müslim*'de mervî, من رأى هلال ذي الحجة منكم وأراد أن يضحي فليمسك من شعره وأظفاره "*İçinizde kim hilâl-i zilhicceyi görüp de kurban kesmek niyetinde bulunursa kurban kesinciye kadar vücudundaki saç ve kılları ile tırnaklarını kesmekten vazgeçsin*" {M5119 Müslim, Edâhî, 41.} hadîs-i merfûudır. Zira bu hadiste وأراد أن يضحي buyurulmakla kurban kesmek hususu iradeye ta'lik buyurulmuştur. Lâkin bu da pek kavî bir hüccet değildir. Zira, cuma ile hac farz oldukları halde, من أراد الجمعة فليغتسل kezâ من أراد الجمعة فليغتسل de buyurulmuştur.

24 Buhârî'nin diğer rivayetinde, أجعلها مكانها ولن تجزي عن أحد بعدك "*Dediğin çepişi onun yerine kurban et. Lâkin senden sonra da böylesi hiçbir kimse için kifayet etmez*" {B5557 Buhârî, Edâhî, 8.}, diğer rivayetinde, اذبحها ولا تصلح لغيرك "*Onu kes. Lâkin senden başkası için de bu, olmaz*" {B5556 Buhârî, Edâhî, 8.} buyurulmuştur. Ebû Bürde b. Niyâr radıyallahu anh o çepişi sonra kurban etmiş. Râvi Şa'bî'nin bir rivayeti sonunda da, هي خير نسيكته "Bu sonra kestiği kurban, kestiklerinin en hayırlısı oldu" ziyadesi vardır. Bundan anlaşıldı ki, bir çepiş kurban etmiş olmak, Ebû Bürde b. Niyâr radıyallahu anhın hasâisinden olmuş oldu. Nitekim şehâdeti, iki şehâdet makamına kāim olmak üzere Huzeyme b. Sâbit radıyallahu anhın hasâisindendir. Enes radıyallahu anhın rivayetinde, فلا أدري بلغت الرخصة أم لا "Bu ruhsat başkasına da sirayet etti mi etmedi mi bilemiyorum" ziyadesi vardır. Lâkin Buhârî'nin Ukbe b. Âmir el-Cühenî radıyallahu anhtan rivayetine nazaran bu ruhsat, Ebû Bürde'ye mahsus kalmamış. Ukbe radıyallahu anh diyor ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kurbanlık olarak ashâb-ı kirâmı beyninde taksim etmek üzere bir davar sürüsü verdi. Taksimden sonra elimde bir çepiş kaldı, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme arzettim. "*Onu sen kurban et*" buyurdu. {B2300 Buhârî, Vekâlet, 1.}

Enes radıyallahu anh, bu kıssayı rivayet ettikten sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin musallâda iki koç kurban buyurduklarını naklettiği gibi İbn Ömer radıyallahu anhümâ da Buhârî'ye nazaran, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يذبح وينحر بالمصلى "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem musallada kurban davarını veya devesini boğazlardı" {B5552 Buhârî, Edâhî, 6.} demiştir ki, bu ibadette imamın cemaate tekaddümü müstehap olduğu anlaşılır. Cemaatin imamdan evvel kurban kesmesinin mekruh olmasındaki hikmet, zebih meşguliyeti namaza mani olmamak içindir. Namaz kılınıp bazılarınca hutbe de irat olunduktan sonra artık nahir vakti hulûl etmiş olur. Ondan sonra da imam kurban kesmese de kimler kesecekse kesmek gerektir. Nüsükü eda için yalnız bir davar kesmek kâfidir. Lâkin efdali, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ittibâen, iki koç kurban etmektir. Nitekim boynuzlu ve aklı karalı alaca iki koçu namazgâhta mübarek elleriyle boğazladıklarını rivayet edip kendisinin de başka türlü kurban ile icrâ-yı nüsük etmek istemediğini Buhârî nakleder. {B5554 Buhârî, Edâhî, 7.} Esnâ-yı hacda ümmehâtü'l-mü'minin için sığır kurban ettikleri de evvelce 202. hadiste geçmişti. Âişe radıyallahu anhânın *Müslim*'deki rivayetine nazaran gözlerinin etrafı, paçaları ve göğsü kara ak bir koçu getirip yatırdıktan sonra بسم الله اللهم تقبل من محمد وآل محمد ومن أمة محمد buyurmuş ve kurbanı kesmişlerdir. {M5091 Müslim, Edâhî, 19.} Tesmiye ederken besmeledeki "rahmânü'r-rahîm" sıfatlarını da zikretmek o makama münasip düşmez. Tesmiye vâcip, esnâ-yı zebihte tekbir almak ve hayvanı sol yanına yatırıp sağ yanına basmak müstehaptır. Buhârî, Enes radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i muttasılda, ضحى النبي صلى الله عليه وسلم بكبشين أملحين فرأيته واضعا قدمه على صفاحهما يسمي ويكبر فذبحهما بيده "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iki alaca koç kurban etti. Kadem-i şerifini yanlarına basıp ve بسم الله deyip tekbir aldığını gördüm. Sonra onları mübarek eli ile boğazladı" {B5558 Buhârî, Edâhî, 9.} diyor.

517

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَخْرُجُ يَوْمَ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى إِلَى الْمُصَلَّى فَأَوَّلُ شَيْءٍ يَبْدَأُ بِهِ الصَّلَاةُ ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيَقُومُ مُقَابِلَ النَّاسِ وَالنَّاسُ جُلُوسٌ عَلَى صُفُوفِهِمْ فَيَعِظُهُمْ وَيُوصِيهِمْ وَيَأْمُرُهُمْ فَإِنْ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَقْطَعَ بَعْثًا قَطَعَهُ أَوْ يَأْمُرَ بِشَيْءٍ أَمَرَ بِهِ ثُمَّ يَنْصَرِفُ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ فَلَمْ يَزَلِ النَّاسُ عَلَى ذٰلِكَ حَتَّى خَرَجْتُ مَعَ مَرْوَانَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ فِي أَضْحًى أَوْ فِطْرٍ فَلَمَّا أَتَيْنَا الْمُصَلَّى إِذَا مِنْبَرٌ بَنَاهُ كَثِيرُ بْنُ الصَّلْتِ فَإِذَا مَرْوَانُ يُرِيدُ أَنْ يَرْتَقِيَهُ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ فَجَبَذْتُ بِثَوْبِهِ فَجَبَذَنِي فَارْتَفَعَ فَخَطَبَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَقُلْتُ لَهُ غَيَّرْتُمْ وَاللّٰهِ فَقَالَ يَا أَبَا سَعِيدٍ قَدْ ذَهَبَ مَا تَعْلَمُ فَقُلْتُ مَا أَعْلَمُ وَاللّٰهِ خَيْرٌ مِمَّا لَا أَعْلَمُ فَقَالَ إِنَّ النَّاسَ لَمْ يَكُونُوا يَجْلِسُونَ لَنَا بَعْدَ الصَّلَاةِ فَجَعَلْتُهَا قَبْلَ الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (îdü'l-)fıtr ile (îdü'l-)adhâ günlerinde musallaya[25] çıkardı, ilk başladığı şey namaz olurdu.[26] Sonra (namazdan) çıkıp cemaat (oldukları heyette) saflarında otururken ayakta onlara dönüp[27] kendilerine vaaz buyurur, vesâyâda bulunur ve (ne emredecek ise) emrederdi. (Hatta o esnada) kimleri (gazâ için bir tarafa) gönderecek olur ise gönderir, yahut (başka) bir şeyin yapılmasını emredecek olursa eder[28] ve (ondan) sonra (musallâdan) avdet buyururdu. Ebû Saîd (el-Hudrî radıyallahu anh) der ki, nâs (sünnete muvâfık olarak) hep böyle yapıp (yani namazı hutbeye takdim edip) dururlarken ya bir (îdü'l-)adhâ, ya bir (îdü'l-)fıtr gününde Mervân ile birlikte (musallâya) çıktım,[29] o zaman Mervân Medine emîri idi. Musallâya vardığımızda bir de baktım ki (orada) Kesîr İbnü's-Salt'ın bina ettirdiği bir minber var.[30] Mervân, namazı kıldırmadan minbere çıkmaya davranmaz mı? (Mani olmak için) elbisesinden yakaladım. Çekiştik. (Nihayet) o (benden kurtulup) minbere çıktı ve namazdan evvel hutbeyi irat etti. Ona, "Vallahi siz (sünnet-i resûlü) tağyîr etmiş oldunuz" dedim.[31] "Yâ Ebû Saîd! Senin o bildiğin şey (artık) gitti, (hükmü kalmadı)" dedi. Ben de, "Benim bildiğim şey (dediğine göre) bilmediğim şeyden vallahi daha hayırlıdır" dedim.[32] Bunun üzerine "Namazdan sonra nâs (bizi dinlemek üzere) karşımıza oturmayacakları için (hutbeyi) ben namazdan evvele aldım" cevabını verdi.[33] {B956 Buhârî, Îdeyn, 6.}

....

RİVAYETLER

Bazı *Buhârî* nüshalarında, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم yerinde كان النبي صلى الله عليه وسلم

Bir nüshaya göre فإن كان يريد yerinde وإن كان

Bazı nüshalarda فقال

Bir nüshaya göre فجبذته بثوبه

Harf-i nidânın hazfiyle yalnız أبا سعيدٍ rivayetiyle de mazbuttur.

Bir nüshaya göre خير والله

25 Musallâ yani namazgâh, Medîne-i Münevvere'de mescid-i şerifin kapısına 1000 arşın uzakta mâruf bir yerin ismidir ki, bayramlarda namaz, mescid-i şerifte kılınmayıp orada kılınırdı. Bu hadîs-i şerif, bayram namazları için yağmur ve kar gibi bir özür olmadıkça sahrâya çıkmanın mesnûn olduğuna delâlet eder. Sahrâda bayram namazı kılmak, mescidde kılmaktan efdaldir. Hanefiyye hep buna kāillerdir. Mescid-i Şerîf-i Nebevî, Mescid-i Harâm'dan başka dünyadaki bütün mesâcidden efdal iken aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bayram namazlarını hep Medine haricindeki namazgâhlarda kıldırmışlardır. Mâlikîler ile Hanbelîler'ce Mekke'den başka her nerede olursa olsun sahrada kılınması efdaldir. Mekke'nin istisnasını Mescid-i Harâm'ın fazileti ile beraber vüs'atidir. Şâfiîler'ce selef ile halefin fiiline tebaan Mescid-i Harâm, ile Beytülmakdis'te bayram namazı kılmak sahrada kılmaktan efdaldir. Zira bu iki mescid-i şerif pek büyük şerefi haiz olmakla beraber geniştirler ve onlara gitmekte daha ziyade kolaylık vardır. Diğer mesâcide gelince, eğer namaza geleceklerin hepsi sığacak derecede vâsi bulunursa sahraya çıkmak terk-i evlâ olmuş olur. Zira maksat, umumun namaza huzurudur. Maahâzâ İmam Şâfiî'ce dar mescidde bayram namazı kılmakta kerâhet olmakla beraber namazı iade lâzım gelmez.

26 Bayram namazından evvel hiçbir namaz kılınmaz. Nitekim İbn Abbâs radıyallahu anhümâ, Buhârî'ye nazaran إن النبي صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها. ثم أتى النساء ومعه بلال فأمرهن بالصدقة فجعلن يلقين تلقى المرأة خرصها وسخابها "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem îdü'l-fıtr günü yalnız iki rek'at kıldırıp ondan evvel de, sonra da hiçbir namaz kılmadı. Sonra yanında Bilâl olduğu halde kadınların bulundukları tarafı teşrif edip onlara sadaka vermeyi emretti. Kadınlar artık halka mı, gerdanlık mı ellerinde her ne varsa Bilâl'in eteği içine atmaya başladılar" {B964 Buhârî, Îdeyn, 8.} diyor (476. hadise de müracaat). *Müslim*'de ise aynı kıssa, aynı elfâz ile zikredilmekle beraber îdü'l-fıtr mı, yoksa îdü'l-adhâ günü mü olduğu tereddütle söyleniyor ki, bu tereddüt Müslim'in şeyhinde olmak gerektir. Zira senedin mâba'di birdir (209, 87, 27. hadislere de müracaat).

27 İbn Hibbân'ın, فينصرف إلى الناس قائما في مصلاه "Namazı kıldığı yerde ayakta olarak nâsa dönerdi" {İbn Balabân, el-İhsân, VIII, 114, no: 3321.} rivayeti ile İbn Huzeyme'nin, خطب يوم عيدٍ على رجليه "Bir bayram günü ayakları üzere durup hutbe irat buyurdu" {İbn Huzeyme, Sahîh, II, 348, no: 1445.} rivayetine de bakılırsa, zamân-ı saâdet-nişân-ı nebevîde namazgâhta ne minber varmış, ne de mesciddeki ağaç minber oraya taşınırmış. Ebû Saîd radıyallahu anhın bu hadiste, "Nas, sünnete muvafık olarak böyle yapıp yani namazı hutbeye takdim edip dururlarken... ilh..." deyişine bakılırsa hutbeyi namaza takdim ile bayram hutbesini de minber üstünde ilk irat eden Mervân b. Hakem el-Emevî'dir. Müslim'in de başka tarikten yine müşârün-ileyhten rivayeti böyledir. Ömer radıyallahu anhın da musallâda minber üzerinde hutbe irat ettiği rivayet olunuyorsa da Kādî İyâz, "Sahih değildir" diyor. Osman radıyallahu anhın da böyle yaptığı *Müdevvene*'de İmam Mâlik'ten, kezâ Hasan-ı Basrî'den rivayet olunuyor. *Müdevvene*'deki rivayet muʿdal ve gayri sahihtir. İbn Münzir'in isnâd-ı sahîh ile Hasan-ı Basrî'den olan rivayetinde ise, "Namazdan evvel ilk defa hutbe irat eden, Osman radıyallahu anh olmuştur. Bazı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce hutbeyi takdim etmiştir" deniliyor ki, illet-i takdîmi, Mervân'ın serdettiği illete benzemiyor. İbn Hacer el-Askalânî, "Bunu Osman radıyallahu anhın bir defa yapıp sonra terkeylemiş ve Mervân'ın bu bidʿatı iade etmiş olması ihtimali vardır" diyor. Herhalde müşârün ileyh böyle bir şey yapmışsa terketmiş olduğuna âtîde gelecek 519. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisi delâlet eder. İmam Şâfiî de Abdullah b. Yezîd el-Ensârî radıyallahu anhtan İbn Abbas radıyallahu anhın hadisine benzer bir hadis rivayet eder ki, sonunda, "Bu, tâ Muâviye Medine'ye gelinceye kadar böyle devam etti. O ise hutbeyi takdim etti" ziyadesi vardır. Demek oluyor ki, Mervân'ın bu hareketi, Muâviye'den aldığı emre binaen vâki olmuştur. Nitekim Basra'da bu işi yapan Ziyâd olduğu rivayeti de vardır. Mâlûm olduğu üzere, Medine'de Mervân, Basra'da Ziyâd Muâviye'nin âmilleri idiler.[au]

28 Müslim'in rivayetinde, أمر به den sonra وكان يقول تصدقوا تصدقوا تصدقوا وكان أكثر من يتصدق النساء "Hutbesinde sadaka verin, sadaka verin, sadaka verin buyururdu. En çok sadaka veren de kadınlar olurdu." {M2053 Müslim, Îdeyn, 9.}

29 Müslim'in rivayetinde, فخرجت مخاصرًا مروان "Mervân ile yanyana yürüyerek çıktım", Abdürrezzâk'ın rivayetinde ise خرجت مع مروان وهو بيني وبين أبي مسعود "Mervân ile beraber çıktım. Aramızda Ebû Mes'ûd el-Ensârî radıyallahu anh vardı" denilmiştir.

30 Kesîr İbn Salt el-Kindî bir tâbî-i kebîrdir. Onu sahâbeden addedenler yanılmışlardır. Ahd-i celîl-i risâletpenâhîde dünyaya gelmişse de kendisi ile kardeşleri daha sonra Medine'ye gelip orada tavattun etmişlerdir. Bunlar, eşrâf-ı Arap'tan olup Medine'de iken Benî Cumah ile half olmuşlardır. İrtidad muharebesinde katlolunan Kinde mülûkünden biri olan (Cemd), Kesîr'in amcası idi. İsmi eskiden Kalil İbn Salt iken Ömer radıyallahu anh, tefîülen Kesîr'e tahvil etmiştir. Pederi Salt'ın sahâbeden olup olmadığı muhtelefün-fîhtir. 476. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisinde de ismi geçiyor. Lâkin orada ismini tasgīr ile Küseyyir diye zabtetmişiz. Doğrusu kalîl vezninde kesirdir. Bizi yanıltan *Tecrîd*'in harekeli Mısır basması oldu.

Kesîr İbn Salt, sikāttan bir râvidir. Eşrâf-ı Arab'dan zengin bir kimse olup Abdülmelik b. Mervân'a bir aralık kâtiplik etmiştir. İkametgâhı, musallânın kıble cihetinde ve ittisâlinde olduğu için ya kendiliğinden, yahut bazı rivayetlere göre, Mervân'ın emriyle o minberi kerpiçten bina eylemiştir. Ağaçtan bina etmemesi, açıkta ve havanın tahavvülâtına mâruz olduğundandır.

31 Müslim'in rivayetinde bu, فإذا مروان ينازعني يده كأنه يجرني نحو المنبر وأنا أجره نحو الصلاة. فلما رأيت ذلك منه قلت أين الإبتداء بالصلاة؟ "Bir de baktım ki, Mervân'ın eli benim elim ile çekişiyor. Sanki o beni minbere, ben de onu namaza doğru çekiyorduk. O halini görünce işe namazdan başlamak keyfiyeti nerede kaldı? dedim..." suretinde hikâye olunur.

Mervân'ı, hutbeyi takdimden menetmek isteyenin Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh olduğu bu ifadesinden sarîhan anlaşılıyor. Lâkin *Müsned-i Ahmed* ile Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde Recâ b. Rebîa ez-Zübeydî radıyallahu anhın rivayetine bakılırsa, bu ihtarı eden, başka bir zat olmuş oluyor. Recâ radıyallahu anh şöyle diyor: Mervân bir bayram günü minber-i şerifi musallâya çıkardı ve namazdan evvel hutbeden işe başladı. Biri kalktı ve "Mervân, sen sünnete muhalefet ettin. Minberi bayram günü sahraya çıkardın. Halbuki öteden beri çıkarılmazdı. Namazdan evvel hutbeye başladın. Halbuki hutbe ile başlamak yoktu" dedi (Ebû Dâvûd rivayetinde, Ebû Saîd radıyallahu anh, bu kimdir? diye sordu. Filânın oğlu filândır dediler). Bunun üzerine Ebû Saîd radıyallahu anh, dedi ki: İşte bu âdem, üzerine vâcip olanı yapmış oldu. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: من رأى منكرا فاستطاع أن يغيره بيده فليغيره بيده. فإن لم يستطع فبلسانه. فإن لم يستطع بلسانه فبقلبه. وذلك أضعف الإيمان. yani "*Her kim bir münker işlendiğini görür de eliyle değiştirmeye gücü yeterse eliyle değiştirsin. Buna kudreti yoksa diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de muktedir olamazsa kalbiyle değiştirsin. Bu da artık imanın en zayıfıdır*" {D4340 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.} buyurdu, dedi. ilâ...

Mervân'a bu ihtarı eden zatın, Ebû Saîd radıyallahu anh ile Mervân'ı ortalarına alıp musallâya çıktığı bir an evvel zikredilen Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî olmak ihtimalini İbn Hacer el-Askalânî ile Aynî söylüyorlarsa da Ebû Dâvûd rivayetine nazaran Ebû Saîd hazretlerinin, bu kimdir? diye sorması bu ihtimali kabule manidir. Zira Ebû Mes'ûd radıyallahu anh, Ebû Saîd radıyallahu anh gibi Hazrecî ve bâhusus kudemâ-i sahâbeden bir Bedrî olduğundan böyle bir suale hâcet bırakmayacak kadar mâruf bir zat idi. İhtar kıssasının tekrar etmiş olması ve Ebû Saîd'den başka olan zatın daha evvel bu ihtarda bulunup Mervân'ın ısrarı üzerine başka bir bayramda *Buhârî*'de zikredilen Ebû Saîd kıssasının cereyan etmiş olması ihtimali daha kavîdir. Bu ihtimale kuvvet veren cihet de Ebû Saîd rivayetinde kerpiçten bina olunan Kesîr İbn Salt minberinden bahsedilmekte iken, öteki rivayette minber-i şerifin musallâya çıkarıldığından bahsolunmasıdır. Hatta minber-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ihracı mûcib-i itirâz olduğunu görünce Mervân'ın Kesîr İbn Salt'a minber bina etmeyi emretmiş olması da pek vârittir. Her ne hal ise, burada en mühim olan, her iki rivayete nazaran nehy-i ani'l-münker vâki olmuş olmasıdır. Emir bi'l-ma'rûf ile nehiy ani'l-münker hakkındaki evâmir-i adîde Kitap ve Sünnet'te mevcut olup bunlar dîn-i İslâm'ın kıvam ve bekāsını temin eden en mühim esaslardandır. Nitekim ümem-i sâlifenin helâk olması, hep Allah'ın ve Resûlullah'ın emir ve nehyine muhalefet zamanlarında sükût edip hakkı ikamede tehâvün göstermelerinden olduğunu Kur'an'da okuyoruz. Ehâdîs-i sahîha da bunu mükerreren teyit eylemiştir. Ancak yerimizin müsaadesizliği dolayısıyla daha ziyade tafsile çare bulamıyoruz.

32 Müslim'in rivayetinde, قلت أين الإبتداء بالصلاة "Ona, namaza başlamak nerede kaldı? dedim" lafzıyladır.

Yine Müslim'in rivayetine nazaran, Mervân, لا يا أبا سعيد قد ترك ما تعلم "Hayır, böyle değil, Ebû Saîd, senin o bildiğin terkolundu" demiş, o da cevaben üç kerre, كلا، والذي نفسي بيده لا تأتون بخيرٍ مما أعلم "Hiç de öyle değil. Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah'a kasem ederim ki, benim bildiğimden daha hayırlısını yapamazsınız" cevabını verdi.

Unutmamalı ki, Ebû Saîd radıyallahu anh, bu acı sözleri söyleyip münkeri nehyettiği gün, Mervân, üzerlerinde fermanfermâ bir vali idi.

33 Bu cevabına nazaran Mervân, hutbeyi an ictihadin namaza takdim etmiş oluyor. Biraz evvel Osman radıyallahu anhın hutbeyi muvakkaten takdim ettiğine dair Hasan-ı Basrî'nin de bir rivayetinden bahsetmiştik. Halîfe-i müşârün ileyh, bazı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce cemaatin maslahatını gözeterek bunu yapmıştır. Hutbeyi istimâ etmek sünnet olduğu gibi namazdan sonraya tehiri de sünnettir. Fakat hutbeyi dinlemek birinci derecede mühim olup bayram namazının şartı olmayan hutbenin sonraya bırakılması ehemmiyetçe onun dûnundadır. Osman radıyallahu anh, eğer takdim etmişse, asıl fevtolmaması için takdim etmiştir. Mervân'ın özrü ise, bu rivayetten anlaşıldığı üzere başkadır. Zira denildiğine göre, Mervân'ın zamanında esnâ-yı hutbede sebbe müstehak olmayanlar seb, buna mukabil diğer bazı kimseler ifrat ile methedildikleri için cemaat, bu münkerâtı dinlememek maksadıyla musallâyı amden terkederlermiş. O halde, İbn Hacer el-Askalânî'nin dediği gibi Mervân, cemaatin değil, kendi maslahatını gözetmiş demektir.

Bayram namazının hutbeye takdimi, hulefâ-yı erbaa ile Mugīre b. Şu'be, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümün mezhebi olduğu gibi eimmeden Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye, eimme-i erbaa ve cumhûr-ı ulemâ hep buna kāillerdir. Şâfiiyye'ye göre, daha evvel irat edilen hutbe, namazdan sonra sünnet-i râtibeyi takdim etmek gibi olup iadesi iktizâ eder. Lâkin iade edilmezse namaz iade edilmez. Hanefiyye'ye göre, hutbeyi takdim etmek câiz ise de sünnete muhalif olduğundan mekruhtur ve bayram hutbesinde sâmiin söz söylemesi, cuma hutbesinde olduğu gibi mekruh değildir. Mâlikiyye'ye göre, hutbesini takdim eden hatibe, namazdan sonra hemen hutbesini iade etmesi emrolunur. Namazdan sonra uzun zaman geçerse bu nakîsayı cebretmek fırsatı fevtedilmiş olur. Bu, cuma hutbesi gibi değildir. Zira cuma namazı, hutbe takdim edilmedikçe sahih olmaz. Cumada hutbenin takdimi, sıhhatinin şartıdır. Bayram namazına takdim ise şart değildir.

[au] Yukarıda Muâviye ismi geçtikçe, ruvât-ı mehâsînin sükûtlarına rağmen bu baba oğulu tarziyeye şitâb eden mütercim merhum burada haklı olarak durakladı? (K.M.).

518

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵃ قَالَا لَمْ يَكُنْ يُؤَذَّنُ يَوْمَ الْفِطْرِ وَلَا يَوْمَ الْأَضْحَى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas ile Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümden: Şöyle demişlerdir:[34] (Ahd-i celîl-i nebevîde) ne (îdü'l-)fıtr gününde, ne de (îdü'l-)adhâ gününde (bayram namazı için) ezan okunurdu.[35] {B960 Buhârî, Îdeyn, 7.}

....

34 Buhârî, burada aynı isnad ile dört hadis serdediyor. Musannif ise yalnız iki sahâbîden mervî olan en muhtasarlarını *Tecrîd*'e yazmakla iktifa etmiştir. **Birincisi.** Câbir radıyallahu anh hadisidir ki, bunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin îdü'l-fıtr günü musallâya çıkıp hutbeden evvel namaza başladıkları zikrolunuyor. **İkinci** hadise nazaran İbn Abbas radıyallahu anhümânın Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâya biat olunduğu ilk zamanlarda îdü'l-fıtr günü bayram namazı için ezan okunmazdı. Hutbe de behemehal namazdan sonra okunur diye haber göndermiştir. **Üçüncü** hadis, İbn Abbas ile Câbir radıyallahu anhümün metne alınan hadisidir. **Dördüncüsü**nde de yalnız Câbir radıyallahu anh şöyle diyor: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalkıp namazdan işe başladı. Sonra nâsa hutbe irat buyurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbeyi bitirince bulunduğu yerden kadınların bulunduğu tarafı teşrif edip Bilâl radıyallahu anhın eline dayanarak onlara va'z u tezkirde bulundu. Bilâl ihramını açmıştı. Kadınlar sadakalarını ihramın içine atıp duruyorlardı ilh.. Seneddeki râvi İbn Cüreyc, Atâ İbn Ebû Rebâh'a, "Bugün de imamın hutbeden fâriğ olunca kadınlar tarafına gidip onlara vaaz ve tezkirde bulunmasını üzerine vâcip görüyor musun?" diye sormuş. Atâ da, "Bu onlar üzerinde bir haktır. Bunu yapmamakla bilmem ki ellerine ne geçer?" cevabını vermiş.

Buhârî'nin diğer tarikten olan rivayetine nazaran İbn Cüreyc, "Kadınların bu verdikleri, îdü'l-fıtr zekâtı mı idi?" diye soruyor. Oda, "Hayır, verdikleri bir sadaka idi" cevabını veriyor ki, sadaka-i fıtırdan başka bir sadaka idi, demek istiyor.

35 Bu hadislerden de birkaç mesele öğreniyoruz.

Birincisi. Bayram namazlarının hutbeden evvel olduğu sabittir. Nitekim bundan evvel Buhârî, İbn Ömer radıyallahu anhümânın da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fıtr ile adhâ günlerinde namazı kıldırır, namazdan sonra hutbe irat buyururdu" hadisini sened-i muttasıl ile rivayet etmiştir.

İkincisi. Bayram namazı için ezan, gayri meşrûdur. Müslim'in Câbir radıyallahu anhtan olan rivayetinde, لا أذان للصلاة يوم الفطر حين يخرج الإمام ولا بعد ما يخرج ولا إقامة ولا نداء ولا شيء. لا نداء يومئذ ولا إقامة "*Îdü'l-fıtr günü ne imam namaza çıkarken, ne de çıktıktan sonra namaz için ne ezan vardır, ne ikāmet, ne de nidâ, ne de hiçbir şey. O gün ne nidâ vardır, ne ikāmet*" {M2049 Müslim, Îdeyn, 5.}, yine Müslim'in Câbir b. Semüre radıyallahu anhtan rivayetine nazaran, müşârün ileyh de, "Ben her iki bayramı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte bir iki kerre denemeyecek kadar müteaddit defa ezansız ve ikāmetsiz olarak kıldım" {M2051 Müslim, Îdeyn, 7.} demiş olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i İbn Mâce*'de İbn Abbas radıyallahu anhümâ da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve ondan sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman radıyallahu anhüm, bayram namazını hep ezansız, ikāmetsiz olarak kıldırdılar" {D1147 Ebû Dâvûd, Salât, 241, 244.} demiştir. Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhın da *Müsned-i Bezzâr*'da, yalnız îdü'l-adhâdan bahsederek Berâ b. Âzib radıyallahu anhümânın da Taberânî'nin *Mu'cem-i Evsat*'ında böyle bir rivayetleri vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mevlâsı Ebû Râfi' radıyallahu anh da Taberânî'nin *Mu'cem-i Kebîr*'ine nazaran "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazgâha mâşiyen çıkarlar ve namazı ezansız, kāmetsiz olarak kıldırırlardı" {MK943 Taberânî, el-Kebîr, I, 318.} diye haber veriyor. Tâbiînden bu babda birçok nakil daha vardır. Şa'bî ile Hakem İbn Uteybe, bayram namazında ezan ve ikāmet bid'attır demişlerdir. Bu nakillerin kesretinden, sahâbe ve tâbiînin bunu sık sık ihtar edişlerinden devr-i sahâbe ve tâbiînde bu bid'atın zuhur edip bilâhare terkedildiği anlaşılıyor. Saîd b. Müseyyeb'den İbn Ebû Şeybe'nin sened-i sahîh ile rivayetine nazaran bayram namazında ezanı ilk ihdas eden, Muâviye radıyallahu anh imiş. İmam Şâfiî de sika vasıtasıyla Zührî'den aynını rivayet ediyor. Lâkin onun rivayetinde, "Haccâc, Medine'ye vali olduğu zaman onun kavliyle âmil oldu" ziyadesi de vardır. Bir rivayete nazaran da bunu ilk ihdas eden, Basra'da Ziyâd olmuştur. Mervân diyen de vardır. Lâkin bu rivâyâtın hepsi yekdiğere muvâfıktır. Zira Haccâc, Ziyâd, Mervân hep Muâviye'nin âmilleri idi. Ebû Kılâbe bu bid'attaki evveliyeti Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâya atfediyor. Nitekim Buhârî'nin bu hadisine nazaran,

Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümânın ona bu babda ihtarda bulunduğu biraz evvel geçmişti.

Elhâsıl, İmam Mâlik'in موطأ ında, "Ulemâmızdan birçok kimseden işittim ki, tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanından bugüne kadar ne îdü'l-fıtrda, ne îdü'l-adhâda ne nidâ, ne ikāmet vâki olmuştur. Bizce hakkında ihtilâf edilmeyen sünnet budur" dediği gibi bayram namazları için ezan ve ikāmetin hazfi, sünnet-i seniyyedir. Lâkin İmam Şâfiî, sairleri gibi ezan ve ikāmeti tecviz etmemekle beraber halka bayram namazı vaktinin başka elfâz ile ilânını da müstehap görür. İmâm-ı müşârün ileyhin sika vasıtasıyla Zührî'den rivayetine nazaran, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bayramlarda الصلاة جامعة diye nidâ etmeyi müezzine emir buyurmuşlardır. Bu rivayet, mürsel ise de salât-ı küsûfta böyle nidâ ettirdikleri sabit olduğundan imâm-ı müşârün ileyh küsûfa kıyasen bu rivâyet-i mürseleyi kabul edip müezzinin الصلاة الصلاة diye nidâ etmesi bence müstehaptır. هلموا إلى الصلاة yani namaza gelin derse bence mekruh değildir. Lâkin حي على الصلاة gibi elfâz-ı ezandan biri ile nidâ ederse mekruh görürüm" demiştir.

Üçüncüsü. Bayram namazına hayvana binip gitmekte beis yoksa da ânifü'l-beyân Ebû Râfi' radıyallahu anh hadisine nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz namazgâhı mâşiyen teşrif buyurmuş olduklarından yaya gitmek de sünnettir. Nitekim Tirmizî de Ali radıyallahu anhtan, من السنة أن تخرج إلى العيد ماشيًا وأن تأكل قبل أن تخرج "Bayram namazına mâşiyen çıkman ve çıkmadan evvel bir şey yemen sünen-i nebeviyye cümlesindendir" {T530 Tirmizî, Cum'a, 30.} dediğini rivayet ediyor. Sa'd el-Karez, İbn Ömer radıyallahu anhümden İbn Mâce'nin de rivayeti buna muvâfık olduğu gibi *Müsned-i Bezzâr*'da da Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bayram namazına mâşiyen çıkıp, çıkarken ihtiyar ettiği yoldan başka bir tarik ile avdet buyurduğu da rivayet olunmuştur.

Dördüncüsü. Câbir radıyallahu anhın hadisine nazaran, hutbeden sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, kadınların bulundukları tarafa gidip vaaz ve hâssaten sadakaya teşvik buyurmalarından kadınların da namazgâha çıktıkları anlaşılıyor. İlk saflar erkeklerin, orta saflar çocukların, ondan sonraki saflar da kadınların olmak üzere tertîb-i sufuf buyurmak sünnet-i nebeviyye muktezâsı olduğundan kadınlar hutbeyi iyice işitememiş olmak ihtimaline mebnî ayrıca vaaz ve tezkire şayan görülerek şanlarına itina buyurulduğu görülüyor. Câbir radıyallahu anhın şâhidi İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî hadislerdir ki, biri 517. hadisin bir hâşiyesinde zikrolunan إن النبي صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها... {B964 Buhârî, Îdeyn, 8.} hadisi, diğeri 476. hadis, üçüncüsü de daha mufassal olan Buhârî'nin diğer rivayetidir. Bunda müşârün ileyh diyor ki: Îdü'l-fıtr namazında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile beraber bulundum. Hepsi de namazı hutbeden evvel kıldırırlardı, hutbe sonra okunurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (hutbeden sonra) yerinden kalktı. (Cemaat dağılmadan, bâhusus kadınlar çekilmeden erkekler çıkmasınlar diye) mübarek eliyle oturun diye işaret buyurması hâlâ gözümün önündedir. Sonra erkeklerin saflarını yarıp kadınların saflarına kadar gitti. Bilâl de beraber idi ve

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

“*Ey Nebî-i Ekrem! Mümin kadınlar sana gelip de Allah Teâlâ’ya hiçbir şeyi şerik koşmamak, sirkat etmemek, zina etmemek, evlâtlarını öldürmemek, başkasının çocuğunu kocalarına ilsâk iftirasında bulunmamak, hiçbir emr-i ma‘rufta sana muhalefet etmemek üzere biat etmek isterlerse bu şartlar dairesinde onlara sen de onların biatini kabul edip kendileri için Allah Teâlâ’dan istiğfarda bulun. Zira Allah gafûr ve rahîmdir*”[av] âyet-i kerîmesini okuyup bitirdikten sonra, هل أنتن على ذلك؟ “*Siz bu biat üzere sabit kadem misiniz?*” diye sordu. İçlerinden “kim olduğu râvice bilinmeyen” yalnız bir kadın, “evet” dedi. Onun üzerine فتصدقن “*Mademki öyledir sadaka verin*” buyurdu. Bilâl, ihramı yayıp, “Anam babam size feda olsun, haydi gelin, atın” dedi. Onlar da halkalarını, yüzüklerini Bilâl’in ihramı içine atmaya başladılar. {B4895 Buhârî, Tefsîr (Mümtehine), 3.} Müslim’in rivayetinde ezan ve ikāmet olmadığı da zikredildikten sonra şöyle deniliyor: Sonra Bilâl’e dayanarak ayak üstü durup Allah’a karşı takvâ üzere bulunulmasını emir, Allahu azîmü’ş-şana itaate teşvik ve nâsa vaaz ve tezkirde bulundu, sonra yürüdü. Kadınların bulundukları tarafı teşrif edince onlara vaaz ve tezkirde bulundu. Onlara تصدقن فإن أكثركن حطب جهنم yani “*Sadaka verin, zira siz kadınların çoğu cehennem kütüğüdür*” buyurdu. Kadınların en hayırlılarından biri ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah, niçin?” diye sordu. لأنكن تكثرن الشكاة وتكفرن العشير “*Çünkü siz halinizden çokça şikâyet eder, kocalarınızın nân ve nimetine karşı küfranda bulunursunuz*” {M2048 Müslim, Îdeyn, 4.} cevabını verdi ilâ... (209. hadise de müracaat). Bu hatunun ismi ne *Buhârî*’de, ne *Müslim*’de zikredilmiyorsa da İbn Hacer’in isabette pek yakın tahminine nazaran “Hatîbetü’n-nisâ” demekle mâruf olan Esmâ bint Yezîd İbn Seken el-Ensâriyye radıyallahu anhümâ olmak gerektir. Zira *Taberânî* ile *Beyhakī*’deki rivayetinde müşârün ileyhâ aynı kıssayı naklederken kendisinin orada hazır olduğunu söylüyor ve, Resûlullah sallahu aleyhi ve selleme karşı cüretlice idim ve, “Yâ Resûlellah, niçin diye nidâ ettim” diyor.

(Esmâ bint Yezîd radıyallahu anhümâ, Yermük Muharebesi'nde çadırının direği ile dokuz düşman tepelemiş ashâb-ı şecâatten idi). Câbir ile İbn Abbas radıyallahu anhümün rivayetleriyle kadınların namazgâhta huzurları sabit olduğu gibi Ümmü Atıyye radıyallahu anhânın yine *Buhârî*'deki rivayetlerine nazaran kadınların bayrama çıkmaları yalnız kendi arzularıyla kalmayıp emrolunurlardı. Örtünecek çarşafı olmayana çarşaf iâresi bile tavsiye buyurulmuş. Ümmü Atıyye radıyallahu anhânın haber verdiğine göre taze, kocaya varmamış kızlara, hatta hayız olanlara varıncaya kadar hep namazgâha çıkar, o günün bereketinden ve pakliğinden hissemend olmak ümidiyle erkeklerle beraber tekbir alır, onlarla beraber dua ederlermiş. Yalnız hayız olanlar musallânın haricinde kalıp cemâat-i müslimînin tekbir ve dualarında hazır olurlarmış (477. hadise de müracaat).

[av] el-Mümtehine, 60/12.

519

•.•.•

وَعَنْهُ أَيِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ فَكُلُّهُمْ كَانُوا يُصَلُّونَ قَبْلَ الْخُطْبَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman (radıyallahu anhüm) ile birlikte bayram namazında bulundum. Hepsi (de) namazı hutbeden evvel kılarlardı.[36] {B962 Buhârî, Îdeyn, 8.}

....

36 Hutbenin bayram namazından sonra olduğu 515, 516, 517. hadislerde geçmişti. Lâkin oralarda bu mesele diğer mesâil zımnında mezkûr olup burada ise *Buhârî*'nin bir bâb-ı mahsûsunda müstakil bir hadis olarak irat edilmiştir. Buhârî, müteakiben İbn Ömer radıyallahu anhümânın da bu mânada bir hadisini rivayet eder. Lâkin hulefâdan yalnız Ebû Bekir ile Ömer radıyallahu anhümanın isimlerini zikreder. Aynî'nin *Buhârî* şerhinde İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisini de, İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisinde olduğu gibi, Osman radıyallahu anhın ismi zikredilmekte ise de nüsha yanlış olsa gerektir.[aw] Zira *Buhârî* nüshalarına yalnız Ebû Bekir ve Ömer denildiği gibi Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin ve İbn Mâce'nin İbn Ömer'den rivayetleri hep böyledir.

Bayram namazı kaç rek'attır?

İki rekʿat olduğu tâ asr-ı celîl-i Nebevî'den bugüne kadar bütün müslümanların icmâ-i amelîsi ile sabit olduğu gibi evvelce geçen Ömer ve İbn Abbas ve *Sünen-i İbn Mâce*'de mervî Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhüm hadisleri, kezâ bayram namazı tekbîrâtı ile ve bayram namazında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından okunan sûreler hakkındaki hadisler ile de sabittir. Ancak, İmam Ali kerremallahu vecheden edilen bir rivayete nazaran musallâda cumhurun kavli gibi iki, evde dört rekʿat olarak, kılınır. "Allahu aʿlem." Kâʿb b. Ucre radıyallahu anhın Taberânî'nin معجم inde mervî, إن هاتين الركعتين سبحة هذا اليوم حتى تكون الصلاة تدعوك "Bu iki rekʿat, öğlen namazına davet olununcaya kadar senin o günkü nâfile namazındır" hadisinin delâleti ile musallâda kılınmamış bayram namazına bedel o günün duhâ namazı makamına kāim olur demek istemiştir. İbn Abbas radıyallahu anhümânın إن النبي صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها {B964 Buhârî, Îdeyn, 8.} hadisi ise bu babda şek ve şüphe bırakmayacak bir delil nakli olmakla beraber bayram günü namazdan evvel ve sonra nâfile namaz kılmanın cevaz ve adem-i cevazı meselesi ortaya çıkıyor. *Sünen-i İbn Mâce*'de, Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan da İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisi gibi لم يصل قبلها ولا بعدها في عيدٍ "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hiçbir bayram namazında ne evvel, ne de sonra hiçbir namaz kılmadı" {İM1292 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 160.} rivayeti vardır. Lâkin Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan yine *Sünen-i İbn Mâce*'de, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي قبل العيد شيئا فإذا رجع إلى منزله صلى ركعتين "Bayram namazından evvel bir şey kılmamak ve menzil-i saâdete avdet buyurunca iki rekʿat kılmak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin muʿtâd-ı şerifleri idi" {İM1293 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 160.} diye rivayet olunmaktadır. Berâ b. Âzib radıyallahu anhümânın rivayetine nazaran, Ali radıyallahu anh –İbn Abbas ile İbn Ömer radıyallahu anhümün rivayetlerine muvâfık olarak– bayram namazından ne evvel, ne sonra nâfile kılmamak muʿtâd-ı şerîf-i nebevî olduğunu haber vermekle beraber "İsteyen tatavvu eder, isteyen namaz kılmaz" demiştir. Rivayet olunan ehâdîste, fiʿl-i resûl hikâye olunup o

gün bayramdan evvel veya sonra teneffülden nehye dair hiçbir fiili hâvi olmadıklarından sahâbe ve tâbiîn ile eimme-i müctehidîn bayram namazından evvel veya sonra veya hem evvel, hem sonra imamın veya cemaatten bir ferdin teneffülünde kerâhat olup olmadığında hayli ihtilâf etmişlerdir ki, tafsili mahalli burası değildir.

Bayram namazlarında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, Nu'mân b. Beşîr radıyallahu anhümânın *Sünen-i Tirmizî*'deki rivayetine nazaran سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ {el-Ğâşiye, 88/1.} sûrelerini kıraat buyururlarmış. Bu rivayete nazaran, cuma namazlarında da bu iki sûreyi okurlarmış. Hatta bayram cumaya tesadüf ettiğinde her ikisinde yine bunları okurlarmış. Ebû Vâkıd, Semüre b. Cündeb ve İbn Abbas *r*adıyallahu anhümün de buna benzer rivayetleri vardır. Müslim'in Ebû Vâkıd el-Leysî radıyallahu anhtan rivayetine nazaran da her iki bayramda ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ {Kâf, 50/1.} ile اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ {el-Kamer, 54/1.} sûrelerini okurlarmış. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel, Nu'mân b. Beşîr radıyallahu anh rivayetini, Şâfiî ise her iki rivayeti ahzedip bu sûreleri okumak müstehaptır demişler. İmam Ebû Hanîfe ise o sûrelerin bayram namazına ihtisasına kāil değildir.

Bayram namazındaki tekbîrâtın adedine gelince: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem îdü'l-fıtr ile îdü'l-adhâda rükû tekbirlerinden mâada ilk rek'atta yedi ve ikinci rek'atta beş tekbir aldıklarını ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan Ebû Dâvûd ile İbn Mâce rivayet ediyorlar. Yine Ebû Dâvûd ile Tirmizî Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın fi'l-i resûl olarak buna muvâfık rivayetleri olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da sahâbî-i müşârün ileyhin, قال نبي الله صلى الله عليه وسلم التكبير في الفطر سبع في الأولى وخمس في الآخرة والقراءة بعدهما كلتيهما "Allah'ın Nebî-i Kerîm'i sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "*Îdü'l-fıtr namazında tekbirin adedi birinci rek'atta yedi ve sonraki rek'atta beştir. Kıraat da her ikisinde tekbirlerden sonradır*" {D1151 Ebû Dâvûd, Salât, 242, 245.} hadîs-i merfûu da vardır. Tekbîrâtın kırâattan evvel olduğuna dair İbn Mâce'nin Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın müezzini Sa'd el-Karaz[ax] radıyallahu anhtan bir rivayeti vardır. Onda îdü'l-fıtr yerine "îdeyn" denilmiş olup yine kıraattan evvel birincide yedi, ikincide beş tekbir almak mu'tâd-ı şerîf-i nebevî olduğu zikrolunuyor. Tekbirlerin yedi ve beş olduğuna dair bir de Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri Amr b. Avf el-Müzenî radıyallahu anh hadisi vardır ki, Tirmizî, bu hadisi rivayet ederken bu babda Âişe ile İbn Ömer ve Abdullah b. Ömer'den de rivayet olduğunu söyledikten sonra bunların içinde en ziyade hasen olan hadisin bu olduğunu söyler. Ondan sonra da, ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden ve diğerlerinden ehl-i ilm olan bazılarınca amel bunun üzerinedir. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın da Medine'de böyle namaz kıldırdığı rivayet olunmaktadır. Bu, ehl-i Medîne'nin kavli olup Mâlik b. Enes ile Şâfiî ve İshak b. Râhûye hep buna kâillerdir. Diğer taraftan İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan da tekbîrât adedinin dokuz olduğuna dair rivayet vardır ki beşi, birinci rek'atta kıraattan evveldir. İkinci rek'atta ise kıraatla başlayıp daha sonra rükû tekbiri ile beraber dört tekbir alınır. Diğer ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden de bunun gibi rivayet vardır. Bu, ehl-i Kûfe'nin kavli olup Süfyân es-Sevrî de buna kâildir diyor. İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet olunan keyfiyete muvâfık olarak hareket eden mevzubahis sahâbe İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Mugīre b. Şu'be, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhümdür. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayete nazaran Saîd b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Huzeyfe

b. Yemân radıyallahu anhüme Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin adhâ ve fıtır bayramlarında nasıl tekbir getirdiklerini sormuş. Ebû Mûsâ "Cenaze tekbirleri gibi dört tekbir alırdı" demiş; Huzeyfe de tastik etmiş. Sonra Ebû Mûsâ, "Ben Basra'da vali iken tekbirleri hep böyle alırdım" demiş.

Eimme ihram tekbirinde bittabi ittifak ettikten sonra ondan sonraki zâit tekbirlerin adedinde ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre her iki rek'at da üçerdir. Mâlik ile Ahmed'e göre birincisinde altı, ikincisinde beştir. Şâfiî'ye göre ise birincide yedi, ikincide beştir. Yine Şâfiî'ye göre her iki tekbir arasında zikretmek müstehaptır. Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre tekbirleri sıra ile mütevâliyen almak evlâdır. Mâlik ile Şâfiî'ye göre İbn Mes'ûd rivayetinden evvel serdettiğimiz rivayetlere muvâfık olarak, her iki rek'atta tekbir, kıraata takdim olunur. Ebû Hanîfe ise, İbn Mes'ûd rivayetine temessük ederek birinci rek'atta tekbirleri kıraata takdim, ikinci rek'atta kıraatı takdim ile tekbîrât-ı zevâidi tehir eyler. Ahmed b. Hanbel'in bu babda her iki mezhebe muvâfık: kavilleri vardır. Tekbir alınırken eller kalkar. Bunda ittifak vardır. Yalnız İmam Mâlik'ten rivayet olunmuş bir kavilde ihram tekbirinden başkasında el kalkmaz. İmam Muhammed موطأ ında İbn Mes'ûd kavlini ihtiyar etmekle beraber "Bayram namazları tekbirlerinde nâs ihtilâf ettiler. Maahâzâ hangisi ile âmil olsan güzel olur" demiştir.

[aw] 1348 senesi Mısır'da basılan Aynî nüshasındaki İbn Ömer hadisinde Hazret-i Osman'ın ismi yoktur (K.M.).

[ax] Karaz, fethateyn ile samg ağacının palamuduna denir. Sa'd'ın bununla intifa etmesi, bâis-i izâfe olmuştur (*Kāmus Tercemesi*).

520

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا الْعَمَلُ فِي أَيَّامٍ أَفْضَلُ مِنْهَا فِي هٰذَا الْعَشْرِ قَالُوا وَلَا الْجِهَادُ قَالَ وَلَا الْجِهَادُ إِلَّا رَجُلٌ خَرَجَ يُخَاطِرُ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فَلَمْ يَرْجِعْ بِشَيْءٍ.

TERCÜMESİ

(Yine) İbn Abbas radıyallahu anhümâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin: "Başka günlerin hiçbirinde (içinde bulunduğumuz) şu on gündeki amellerden daha efdal hiçbir amel yoktur" buyurduğunu ve "Cihad da mı (daha efdal değil?)" denmesine karşı, "(Evet,) cihad da,[37] meğer ki bir kimse nefsini (Allah yolunda) muhataraya atıp (kendisine ait ne mal, ne nefis) hiçbir şeyi geri getiremez olursa,[38] (işte onun ameli bunlardan da efdaldir)" cevabını verdiğini (sened-i muttasıl ile) rivayet etmiştir.[39] {B969 Buhârî, Îdeyn, 11.}

....

RİVAYETLER

Bazı rivayetlerde yalnız في هذه ,

Bazı nüshalarda ولا الجهاد في سبيل الله؟ ,

Bazı nüshalarda da إلا من خرج zaptedilmiştir.

في هذا العشر lafzıyla olan rivayetin sarâhatinden anlaşılıyor ki, hadîs-i şerifte fazileti mevzubahis olan on gün, zilhicce ayının ilk on günüdür. وَالْفَجْرِ. وَلَيَالٍ عَشْرٍ [ay] nazm-ı celîlinde rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin, şanlarına tâzimen kasem buyurduğu günler, bugünlerdir. **Leyâl** tabiri, geceleri takip eyleyen günleri de ifade eder. Her yevm-i şer'î ona tekaddüm eden geceden itibaren başladığı için, **eyyâm** yerine **leyâl** istimal etmek pek ziyade şayidir. Müslümanlar arasında mine'l-kadîm müteâref ve şayi olan bu istimalden gafil olanlar, yeniden yeniye meselâ "Perşembeyi cumaya îsâl eden gece" tarzında dolaşık bir ifade ile maksatlarını anlatmaya çalışmaya başlamışlardır. Halbuki o, kısaca "cuma gecesi" dir.

فضل العمل في أيام التشريق babında zikredilen bu hadis –biraz evvel işaret edildiği üzere– العشر lafzının hazfıyla yalnız في هذه lafzıyla da Buhârî'den rivayet edilmiştir ki, baba verdiği isim karînesiyle Buhârî'nin bu eyyâmdan anladığı, eyyâm-ı teşrîk olmuş oluyor.

Zilhiccenin sekizinci gününe يوم تروية , dokuzuncusuna يوم عرفة , kurban bayramı gününe يوم النحر , ondan sonraki üç güne أيام تشريق denir ki eyyâm-ı teşrîkin ilk gününe يوم القر ikinci gününe يوم النفر الأول sonuncu gününe يوم النفر الثاني denir. Arefe, bizde el-yevm zannolunduğu gibi herhangi güne tekaddüm eden gün mânasına olmadığı gibi ezcümle kurban bayramından evvelki güne, bayrama tekaddüm ettiği için arefe denmemiştir, يوم عرفة Arafat'ta vukuf gününe has bir ism-i şer'î olup diğer hiçbir güne bu isim verilmez. Yevm-i nahri eyyâm-ı teşrikten addedenler de vardır. Sûre-i Hac'daki وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ [az] ile sûre-i Bakara'dakiوَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ [ba] âyet-i kerîmelerindeki "eyyâm-ı ma'lûmât" ile "eyyâm-ı ma'dûdâtı –*Buhârî*'deki nakle göre– İbn Abbas radıyallahu anhümâ aşer-i zilhicce ve eyyâm-ı teşrîk ile tefsir etmiştir. Nitekim, Abd b. Humeyd'in tefsirinde mevsûlen rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh, "Allah Teâlâ'yı eyyâm-ı ma'dûdâtta Allahüekber diye zikrediniz, yine Allah Teâlâ'yı eyyâm-ı ma'lûmâtta Allahüekber diye zikrediniz. Eyyâm-ı ma'dûdât, eyyâm-ı teşrîk; eyyâm-ı ma'lûmât da, aşr-ı zilhiccedir" demiş. İmam Ebû Hanîfe'nin ve ondan evvel Hasan-ı Basrî ile Katâde'nin de kavilleri budur. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen diğer rivayette ise eyyâm-ı ma'lûmât: Yevm-i terviyeden evvelki günlerdir. Süyûtî'nin *Dürrü mensûr*'daki zabtına göre, eyyâm-ı ma'lûmât ile yevm-i terviye ve yevm-i arefe, eyyâm-ı ma'dûdât da eyyâm-ı teşrîktir. Bu rivayete göre yevm-i nahr, eyyâm-ı teşrîk idâdına dahil olmuş olur. Yine müşârün ileyhten üçüncü bir rivayete nazaran eyyâm-ı ma'lûmât, yevm-i nahr ile ondan sonraki üç gündür. İmam Mâlik ile İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre eyyâm-ı ma'lûmât, eyyâm-ı nahrın üçü; eyyâm-ı ma'dûdât da, eyyâm-ı teşrîkin üçüdür ki cem'an dört gündür. Bu dört günün ortada kalan ikisi hem eyyâm-ı ma'lûmattan, hem de eyyâm-ı ma'dûdâttandır. Tahâvî sûre-i Hac âyetindeki عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ karînesiyle bu kavli tercih ediyor. Zira, Hak sübhânehû ve teâlâ müslümanları eyyâm-ı ma'lûmâtta kestikleri kurbanlarla merzuk buyurmasına mukabil zikretmelerini ferman buyuruyor. İbn Ömer

radıyallahu anhümâdan gelen rivayet de budur.

Eyyâm-ı maʻlûmât ile eyyâm-ı maʻdûdât için teşrîʻ edilmiş bir ibadetimiz vardır ki, o da "bayram tekbirleri" dediğimiz tekbîrât ve tehlîlâttır. İşte bu mübarek günlerde gerek refʻ-i savt ile edilen tekbir ve tehlîllerin, gerek sair ibâdâtın fazileti evkāt-ı sâirede edilen ibâdâttan efdal olduğu bu hadîs-i şeriften anlaşılıyor. Bugünlerin fazileti, menâsik-i hacca zarf olmaları dolayısıyladır. Bâhusus eyyâm-ı teşrîkin ve o günlerdeki ibâdâtın fazileti için başka sebepler de vardır. İbrâhim Halîlullah ile necl-i mükerremi salavatullahi ve selâmühû ve alâ nebiyyinâ hazretlerinin mâruz kaldıkları müthiş imtihan ile zebîhin zebhine bedel feda olarak taraf-ı Hak'tan koç ihsan buyurulması da o günlerde ve menâsik-i haccın ifa edildiği yerlerde vâki olmuştur. Bir de Müslim'in rivayet ettiği üzere eyyâm-ı Minâ, taʻbîr-i diğerle eyyâm-ı teşrîk, ekl ve şürb günleri olup o günlerde oruç haramdır. O günler bayramdır. Oruç haram olacak veçhile ekl ve şürb günleri olunca nâs tabiatıyla alelekser gaflete daldıkları için gafletin galip olduğu bu gibi evkātta ezkâr ve ibâdâtın kıymeti elbette artar. Nitekim ekser nâs uykuda iken gece ortasında iken kalkıp ibadetle iştigaldeki fazilet de diğer ibadetlere makīs olamaz. Abdullah b. Kurt radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i merfûasına nazaran, إن أعظم الأيام عند الله يوم النحر ثم يوم النفر "*İndellah azamet-i şanı en büyük olan gün, evvelâ yevm-i nahr, sonra yevm-i nefîrdir*" {Ebü'l-Fidâ, Câmiü'l-mesânîd, V, 371, no: 6674; Ebû Dâvûd'daki rivayette "يوم النفر" yerine "يوم القر" ifadesi bulunmaktadır. D1765 Ebû Dâvûd, Menâsik, 19.} buyurulmuştur. Hazret-i seyyidi'l-mürselîn ile ashâb-ı güzîn, bugünlerin şanına çok itina buyurmuşlardır.

Buhârî'nin taʻlîkan rivayetine göre, İbn Ömer ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhüm, eyyâm-ı aşirde çarşıya çıkıp yüksek sesle tekbir alır, işitenler de yine yüksek sesle onlara peyrev olurmuş. Muhammed b. Ali el-Bâkır hazretleri de bugünlerde yalnız ferâizden sonra değil, nevâfilden sonra da tekbir alırmış. Eyyâm-ı teşrikte fezâil-i aʻmâl yalnız –salât-ı nâfileden efdal olan– tekbîrât-ı mesnûneye münhasır olmayıp ibâdât-ı sâire de bunlara dahildir. Bu ibâdâtın en mühimmi de menâsik-i hacdır.

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî'den rivayet edenler –evvelki hâşiyelerden mâlûm olmuş olacağı veçhile– kimi metinde olduğu gibi في هذا العشر kimi de mübhem olarak في هذه lafzıyla rivayet ederek ihtilâfa düşmüşlerdir. Metne göre hadîs-i şerifte efdaliyeti beyan olunan, aşr-ı zilhicce eyyâmı olmuş olur ki, rivâyât-ı sâire de hep bunu müeyyiddir. في هذه rivâyet-i mübhemesinden de yine aynı mânayı çıkarmaya hiçbir mani yoksa da Buhârî –evvelce arzedildiği üzere– İbn Abbas'tan olan bu rivayete istinaden bu eyyâm-ı mübârekenin eyyâm-ı teşrik olduğuna zâhib olmuştur. Maahâzâ İbn Ömer ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümün eyyâm-ı aşirde tekbir aldıklarını ta'lîkan rivayet ettiğine bakılırsa في هذه العشر rivayetinden de büsbütün gaflet göstermeyerek aşr-i zilhiccenin hiç olmazsa a'mâl-i hacca zarf olan son günlerini هذه lafz-ı mübheminin medlûlüne idhal etmek istemiştir zannederim.

Buhârî'den edilen rivayetlerin bir üçüncü sureti daha vardır ki evvelki ikisi ile manen kābil-i te'lîf değildir. Hadis, Kerîme'nin Küşmîhenî'den rivayetine nazaran, ما العمل في أيام العشر أفضل من العمل في هذه "Eyyâm-ı aşirdeki sâlih ameller bugünlerdekilerden, yani eyyâm-ı teşriktekilerden daha efdal değildir" suretindedir. Bu rivayet, huffâzdan Ebû Zer el-Herevî'nin yine Küşmîhenî'den olan rivayetine muhalif olduğundan şâzdır. Mahfuz olan rivayetin metindeki suret olduğu *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî ile *Müsned* sahibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Dârimî'nin Vekî'in, İbn Mâce'nin, Tirmizî'nin rivayetleriyle sabit olmaktadır. Bâhusus Câbir radıyallahu anhın Ebû Avâne ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerindeki, ما من أيام أفضل عند الله من أيام عشر ذي الحجة "*İndellah aşr-ı zilhicce günlerinden efdal gün yoktur*" {İbn Balabân, el-İhsân, IX, 164, no: 3853.} hadîs-i merfûu da vardır.

Bu eyyâm-ı aşrin efdali de bilittifak yevm-i arefedir. Hatta bir kimse efdal-i eyyâmda oruç tutmayı nezretse o günü tutmak lâzım gelir.

Aşr-ı zilhiccenin diğer günlere nazaran haiz olduğu imtiyâz-ı mahsûs: salât, savm, sadaka ve hac gibi ümmehât-ı ibâdâtın o günlerde bir araya gelebilmesindendir. Bugünlerdeki kurubât-ı aʻmâlin eyyâm-ı sâiredekilerden efdal olması ıtlâkı üzere değildir. Zira meselâ eyyâm-ı aşr-ı zilhiccedeki nevâfil-i savm, elbette farz ramazan orucundan efdal olamaz. Bundan anlaşılan mâna bugünlerdeki nevâfil, başka günlerdeki emsali nevâfilden, ferâizi de diğer günlerdeki ferâizden efdal olmasıdır. Müslim'in Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettiği, خير يومٍ طلعت فيه الشمس يوم الجمعة {M1976 Müslim, Cum'a, 17.} hadîs-i merfûuna nazaran cuma da efdal-i eyyâm olduğundan iki hadis beyninde teâruz var gibi görünürse de hakikatta yoktur. Zira cuma haftanın, aşr-ı zilhicce ise senenin efdal-i eyyâmıdır. Aşr-ı zilhicce meyanına dahil olan cuma ise, her iki fazileti cemedeceğinden senenin alelıtlak efdal-i eyyâmı olmuş olur.

37 İsmâilî'nin rivayetinde, ولا الجهاد yerine iki kerre ولا الجهاد في سبيل الله buyurulmuştur. Başka bir rivayette Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri ولا الجهاد cevabını üç defa tekrar buyurmuşlardır. Bu sualin –25 ve 34. hadislerden de anlaşıldığı üzere– fî sebîlillâh cihadın efdal-i aʻmâl olduğuna vâkıf bir zat tarafından irat edildiği hatıra gelir. 1176. Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisine göre de biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize gelip, "Yâ Resûlellah! Bana cihada muadil bir amel-i sâlih öğret" diye niyazda bulunmuş ve "*Böylesini bulamam*" {B2785 Buhârî, Cihâd, 1.} cevabını almıştır.

38 فلم يرجع بشيء "Hiçbir şey geri getirmez" lafzından iki mâna maksut olabilir: **1.** Bütün malı fî sebîlillâh telef olup geriye bir şey getirmez. Bu takdirde kendisi sâlimen avdet etse de bütün malının Allah yolunda telef olması sebebiyle mevzubahis olan fazileti ihrâz eder demektir. **2.** Ne malı geri gelir, ne kendisi. Bu takdirde bu ecre nâil olacak kimse fî sebîlillâh şehid olmuş olur. Murâd-ı âlî-i nebevînin ikinci ihtimal olduğuna dair diğer rivayetler olduğu için, tercüme ederken kavis içinde (kendisine ait ne mal, ne nefis) lafızlarını ilâve ettik. Rivayetlerin kiminde, إلا من عقر جواده واهريق دمه "Meğer ki, hayvanı telef edilen ve kanı akıtılan bir gazi ola"; kiminde, إلا من لا يرجع بنفسه ولا ماله "Meğer ki ne sağ sâlim kendisini, ne de malını geri getirmeyen ola"; kiminde de, لا. إلا ان لا يرجع "Hayır, meğer ki o kimse geri gelemeye!" denildiği gibi Câbir radıyallahu anh hadisinde de, إلا من عقر وجهه في التراب "Meğer ki cihad esnasında katlolunup yüzü gözü toprağa bulanmış bir hale gele!" denilmiştir.

39 Bu hadîs-i şerifte cihadın ta'zim-i kadrüşanı ve mücahidinin derecâtı ve fî sebîlillâh cihadda gāye-i kusvâ Allah için bezl-i cân edip rütbe-i şehâdeti ihrâz olduğu anlaşılmakla beraber aşr-ı zilhiccede oruç tutmanın fazileti de istidlâl olunabilir. Zira oruç da amel cümlesindendir. Yevm-i nahri tutmak haram ise eyyâm-ı aşrin diğer dokuzunda bu fazileti ihrâza imkân vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin aşr-ı zilhiccede hiçbir defa oruç tutmadıklarını Âişe radıyallahu anhâdan sünen kitaplarında rivayet ediyorlarsa da ümmete farzolur korkusu ile bugünlerde orucu terk buyurdukları vârid-i hâtırdır (411. hadise müracaat). Bâhusus arefe gününü tutanın hem o sene, hem de ertesi sene günahlarına kefâret olduğuna dair Ebû Katâde radıyallahu anhın gerek *Müslim* gerek *Tirmizî*'de rivayeti vardır.

[ay] el-Fecr, 89/1, 2.
[az] el-Hac, 22/28.
[ba] el-Bakara, 2/203.

521

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ التَّلْبِيَةِ كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كَانَ يُلَبِّي الْمُلَبِّي لَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ وَيُكَبِّرُ الْمُكَبِّرُ فَلَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan: (Müşârün ileyhten): "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber iken nasıl yapardınız?" (diye) telbiye(nin keyfiyetin)den[40] sual olunduğunda[41] şöyle demiştir: İsteyen lebbeyk derdi ki, inkâra uğramazdı; isteyen de tekbir alırdı da (yine) inkâra uğramazdı. (Yani hiçbir kimse kendisine niçin telbiye ediyorsun yahut niçin tekbir alıyorsun? demezdi).[42] {B970 Buhârî, Îdeyn, 12.}

....

RİVAYETLER

Buhârî'nin diğer rivayetinde, كان يهل المهل denilmiştir ki, yine o mânayadır. Zira إهلال yüksek sesle telbiye etmektir.

Bu rivayette her iki mevzide –meçhul sîgasıyla– فلا ينكر عليه denmiştir. Buhârî'nin öteki rivayetinde ise –mâlûm sîgasıyla– yine her iki yerde فلا ينكر عليه 'dir ki, bu takdirde mânâsı, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz inkâr buyurmazlardı" olmuş olur.

40 تلبية hüccâc, Beytülharam'ın ihrama girdiği andan itibaren Cemretü'l-Akabe'de ilk cemerâtı atıp helâl oluncaya kadar yani ihramdan çıkıncaya kadar hep "lebbeyk lebbeyk" diye ezân-ı İbrâhimî'ye icabetlerini izhâr u ilân etmelerine denir. Buhârî'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin telbiyeleri, لبيك اللهم لبيك. لبيك لا شريك لك لبيك. إن الحمد والنعمة لك والملك لا شريك لك {B1549 Buhârî, Hac. 26.} lafzıyla naklolunmuştur.

41 Enes radıyallahu anhtan bu suali soran zat, râvisi Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafî olup Buhârî rivayetine nazaran, سألت أنسًا ونحن غاديان من منىً إلى عرفات "Mina'dan Arafat'a çıktığımız esnada Enes'e sordum" tafsili ile sualin zamân-ı îrâdı da zikrediliyor. Müslim ise aynı hadisi Muhammed b. Ebû Bekir'den, قلت لأنسٍ غداة عرفة ما تقول في التلبية في هذا اليوم؟ "Arefe sabahı Enes'e, bugün edilecek telbiye hakkında ne dersin? diye sordum" lafzıyla olup her iki rivayete göre irat edilen sual, hüccâcın Arafat'a çıktıkları günkü telbiyenin keyfiyetine taalluk etmiş olur.

42 Müslim'in rivayetinde Enes radıyallahu anh cevabında, سرت هذا المسير مع النبي صلى الله عليه وسلم فمنا المكبر ومنا المهل. لا يعيب أحدنا على صاحبه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yine böylece Mina'dan Arafat'a çıktık. Kimimiz tekbir alır, kimimiz ihlâl yani yüksek sesle telbiye ederdi. Hiçbirimiz de bundan dolayı arkadaşını yanlış yaptı diye ayıplamazdı" {M3098 Müslim, Hac, 275.} diyor. Enes radıyallahu anhın bu rivayetini İbn Ömer radıyallahu anhümânın غدونا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم من منى إلى عرفات فمنا الملبي ومنا المكبر Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte sabah vakti Mina'dan Arafat'a çıkmıştık. Kimimiz telbiye ile, kimimiz de tekbir ile meşguldü" {M3095 Müslim, Hac, 272.} rivayeti de teyit ediyor. Bu rivayetlere ve bunları takviye eden diğer birçok rivâyâta bakılırsa Arafat'a çıkan hüccâcın telbiye ile tekbir beyninde muhayyer oldukları anlaşılırsa da o gün, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hangisi ile meşgul olduklarına dair rivayet yoktur. Nitekim İbn Ömer hadisini oğlu Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'den rivayet eden Abdullah b. Ebû Seleme, Ubeydullah'a, "Ben size taaccüb ediyorum. Nasıl olmuş da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin o gün ne yaptığını babana sormamışsınız?" diye hayıflanmıştır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin takririnden, adem-i inkârından hüccâcın herhangisiyle meşgul olmakta muhayyer olduğu tebeyyün ediyorsa da Abdullah hangisinin efdal olduğunu fi'l-i resûlden istidlâl etmek istemiştir. Ancak meşhur olan sünnet, yevm-i nahrde Cemretü'l-Akabe'de ilk taşı atıncaya kadar telbiyeye ara vermemektir. Nitekim İbn Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Fazl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhümden mervî olan nükūl-i sahîha hep bunu müeyyiddir. İbn Mes'ûd radıyallahu anh, مازال رسول الله صلى الله عليه وسلم يلبي حتى رمى الجمرة. إلا أن يخلط ذلك بتهليل أو تكبير "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cemre atıncaya kadar hep telbiye ile meşgul oldu meğer ki, telbiyelerin arasına ahyânen tehlîl ve tekbir karıştıra!" {Tahâvî, Meâni'l-âsâr, II, 225, no: 4014.} demiştir. O halde Enes ile İbn Ömer radıyallahu anhümün bahsettiği tekbir, mülebbînin telbiyeyi kat' etmeksizin araya karıştırdığı bir zikir olmuş olur. İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in ve

İmam Şafiî'nin mezhepleri budur. İmam Mâlik'ten bu babda üç kavil menkuldür. Birine göre, arefe günü vakt-i zevâlde, diğerine göre, Arafat'ta vakfede, üçüncü kavle göre de, Mescid-i Arefe'ye vardığında telbiyeyi kat' eder. Bu akvâlin sünnet-i mütevâtire ve meşhûreye muhalif olduğu –inşallah– "Hac" bahsinde görülecektir.

Hüccâc helâl olduktan sonra Mina'da oldukları günlerde –eyyâm-ı teşriktir– artık yalnız tekbir ile meşgul olurlar. Bu hususta Buhârî'nin ta'lîkan dört rivayeti vardır: **1.** Ömer el-Fârûk radıyallahu anh Mina'daki kubbesinde (küçük çadırında) tekbir alırdı da ehl-i mescid bunu işitip ona uyarlar, çarşıda, pazarda olanlar da tekbire başlarlardı da bütün Mina tekbir ile sarsılırdı. **2.** İbn Ömer radıyallahu anhümâ, o günlerde yani Mina günlerinde tekbir alır dururdu. Namazlardan sonra da, yatağında da, füstâtında da (otağında da), oturduğu yerde de, gezdiği yerlerde de o günlerin hepsinde tekbir alırdı. **3.** Ümmü'l-mü'minîn Meymûne radıyallahu anhâ yevm-i nahrde tekbir alırdı. **4.** Teşrik günlerinde kadınlar Ebân b. Osman'ın ve Ömer b. Abdülazîz'in ardından erkeklerle beraber mescidde tekbir alırlardı. Eyyâm-ı hacdaki tekbîrât yalnız hüccâca mahsus bir ibadet olmayıp hacca gitmeyen ehl-i âfak da zikrullahın bu nevini etmekle vazifedar oldukları gibi –Ümmü Atıyye radıyallahu anhânın hadisinden mâlûm olduğu üzere– îdü'l-fıtrda da tekbir alınır. Bu eyyâm-ı meşhûrede alınan tekbirin sîgası hakkında sabit olmuş hiçbir hadis mervî olmamakla beraber selef-i sâlihîn ve halef-i tâbiînin ameli olmak üzere muhtelif sîgaları takarrur etmiştir. Şöyle ki:

1. Mâlikîler'e göre, üç kerre yalnız الله أكبر denir. Maahâzâ الله أكبر لا إله إلا الله. الله أكبر.الله أكبر ولله الحمد denirse hoş olur demişlerdir. Zira, rivayet olunduğuna göre, Câbir radıyallahu anh, eyyâm-ı teşrikte namazı kılıp bitirdikten sonra üç kerre الله أكبر demekle iktifa etmiştir.

2. Halîlullah İbrâhim sallallahu aleyhi ve sellemden me'sûr olup elyevm bu diyarda alınagelmekte olan tekbir sîgası ki, bir kerre الله أكبر. الله أكبر. لا إله إلا الله. والله أكبر. الله أكبر ولله الحمد {MŞ5652 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 415.} demektir. Ömer, İbn Mes'ûd radıyallahu anhümânın kavli bu olup bütün Hanefiyye ile Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye de buna kâillerdir.

3. Şâfiiyye'nin muhtarı olan tekbirdir ki, Hanefiyye'ninki gibidir. Yalnız evvelinde iki yerine üç kerre الله أكبر denir. İmam Şâfiî, "Bundan sonra zikrolarak her neyi ziyade ederse iyi olur. Lâkin الله أكبر كبيرا. والحمد لله كثيرا. وسبحان الله بكرةً وأصيلا. لا إله إلا الله. ولا نعبد إلا إياه. مخلصين له الدين ولو كره الكافرون. لا إله إلا الله وحده. صدق وعده. ونصر عبده وأعز جنده. وهزم الأحزاب وحده. لا إله إلا الله والله أكبر. elfâz-ı mübarekesini yüksek sesle ziyade ederse daha iyi olur" demiştir. Saîd b. Cübeyr'in kavli de budur.

4. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî tekbir ki, الله أكبر الله أكبر الله أكبر وأجل الله أكبر ولله الحمد {Kaynakta ilk iki " أكبر " sözcüğünden sonra " كبيرا " ifadesi yer almaktadır. MŞ5645 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 414.} suretindedir.

5. Yine İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî diğer sîgadır ki الله أكبر. الله أكبر. لا إله إلا الله. هو الحي القيوم. يحي ويميت وهو على كل شيء قدير {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî, Umde, VI, 293.} suretindedir.

6. İbn Ömer radıyallahu anhümâdan mervî olan tekbir ki, الله أكبر. الله أكبر. لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير {HM4636 İbn Hanbel, II, 16.} sîgasıdır.

Buraya kadar zikredilen ve edilmeyen âsâr-ı adîde delâletiyle eyyâm ve leyâlî-i teşrikte namazlardan sonra tekbir almanın vâcip veya hiç değilse müstehap olduğu anlaşılır. Tekbîrât-ı teşrik, eimme-i Hanefiyye'ye göre vâcip, mâadasına göre hasendir. Lâkin İmam Ebû Hanîfe, bu vücûbu yalnız emsârda mukim olanların cemaatle kıldıkları salâvât-ı mefrûzaya kasredip ona göre salât-ı vitirden, bayram namazından, sünen ve nevâfilden sonra tekbir alınmadığı gibi misafir olanlara da, münferiden kılanlara da tekbir vâcip değildir. İbn Mes'ûd radıyallahu anhın da mezhebi budur. Süfyân es-Sevrî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in –rivâyet-i meşhûreye göre– kavilleri budur. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise, mukim olsun, misafir olsun, münferiden yahut cemaatle kılsın farz kılan her kimse üzerine bu tekbirler vâciptir. Evzâî ile Mâlik'in de kavilleri budur. Şâfiî'nin kavl-i esahhına göre, o günlerde nevâfil ile cenaze namazlarından sonra da tekbir alınır. Erkeklerle beraber olmadıkça kadınlar, mukīmlerle beraber olmadıkça misafirler cemaati, tekbir almazlar.

Gerek muhrim, gerek muhil herkes için bu tekbirlere İmam Ebû Hanîfe'nin kavlince, arefe gününün sabah namazından sonra başlanıp yevm-i nahrin ikindisinden sonra nihayet verilir ki sekiz vakit olmuş olur. Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh ile Alkame, Esved en-Nehaî ve İbrâhim en-Nehaî'nin de kavilleri budur. İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet edilen diğer kavle göre ise, yevm-i nahrin öğlen namazından sonra tekbîrâta nihayet verilir ki bu kavle göre, yedi vakit etmiş olur.

İmam Muhammed ile İmam Ebû Yûsuf'a göre bayramın dördüncü günü ikindiden sonra nihayet verilir ki yirmi üç vakit eder. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümün kavilleri de budur. Süfyân es-Sevrî ile Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Sevr ve Ahmed b. Hanbel ve bir kavle göre Şâfiî de buna zâhib olmuşlardır. Bu kavle zâhib olanlar meyanında Ebû Bekir ile Osman radıyallahu anhümânın da isimlerini zikreden vardır. Şârih Aynî diyor ki, sahâbe radıyallahu anhümden vârit olan en sahih rivayet, yevm-i arefe sabahından Mina günlerinin âhirine kadar olduğuna dair İbnü'l-Münzir ile diğerlerinin Ali ve İbn Mes'ûd radıyallahu anhümâdan rivayet ettikleri eserdir. Eğer bu rivayet dediği gibi sahih ise, yedi vakit ve sekiz vakit hakkında İbn Mes'ûd radıyallahu anha atfettiği kavillerin sabit olmaması lâzım gelir. İmam Mâlik'in kavlince, yevm-i nahrin öğlen namazından sonra dördüncü günün sabah namazından sonra hitam verilir ki on beş vakit eder. Bu kavl, İmam Ebû Yûsuf'tan da rivayet olunmuştur. İbn Ömer radıyallahu anhümâ ile Ömer b. Abdülazîz'in de kavilleri budur. İmam Şâfiî'nin de kavl-i meşhûru bu ise de Şâfiiyye'ce amel, yirmi üç vakit tekbir almak üzere takarrur etmiştir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ ile Saîd b. Cübeyr'den yirmi iki vakit rivayeti vardır ki mebdei, yevm-i arefenin salât-ı zuhrudur. Daha başka kavilleri varsa da bunlar kadar meşhur olmadığına binaen zikrinden sarfınazar ettim.

Îdü'l-adhâda olduğu gibi îdü'l-fıtrda da musallâya giderken yolda ve musallâda, bayram gecesinde ve gündüzün sabahleyin de yüksek sesle tekbir almak müstehaptır. Yalnız Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre vâciptir. İbn Hübeyre "Îdü'l-fıtr tekbîrâtı, sûre-i Bakara'daki وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ [bb] âyet-i kerîmesi delâletiyle îdü'l-adhâ tekbîrâtından daha müekkeddir" demiş. Ali, Ebû Katâde ve İbn Ömer radıyallahu anhümün musallâya varıncaya kadar savt-ı bülend ile tekbir aldıkları mervîdir. Mâlik ile Evzâî'nin kavilleri budur.

İmam Mâlik'e göre, leyle-i fıtırda tekbir alınmaz da yevm-i fıtırda musallâda imam namaza çıkıncaya kadar tekbir alınır. İmam gelince kesilir. Dönüşte tekbir alınmaz. Şâfiî'nin kavl-i esahhına göre, hilâl-i fıtrın rü'yetinden itibaren tekbire başlanır. Müşârün ileyh, "Leyle-i nahirde ve imam musallâya namaza çıkıncaya kadar leyle-i fıtırda namazdan sonra tekbirin izhar edilmesi bence müstehaptır" demiş. Nihayeti hakkında ondan mervî üç kavil daha vardır: Birincisine göre, imam musallâya çıkıncaya kadar, ikincisine göre, imam ihram tekbirini alıncaya kadar, üçüncüsüne göre ise, namaz bitinceye kadar tekbîrâta devam edilebilir. Ahmed b. Hanbel'e göre, yine rü'yet-i hilâlden itibaren imam musallâya çıkıncaya, diğer kavline göre de hutbeden fâriğ oluncaya kadar devam eder.

[bb] el-Bakara, 2/185.

522

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْحَرُ وَيَذْبَحُ بِالْمُصَلَّى.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (kurban edilecek hayvanı) musallâda nahr veya zebh buyurduğu[43] (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur.[44] {B982 Buhârî, Îdeyn, 22.}

....

43 Buhârî'nin buradaki rivayeti terdîd ile ينحر أو يذبح lafzıyladır. Musannif ise ينحر ويذبح suretinde kaydediyor. Vâkıa aynı hadis, "Kitâbü'l-Edâhî"de vâv-ı âtıfe ile يذبح وينحر lafzıyla rivayet olunmuşsa da orada zebh, nahrdan evvel zikredilmiştir. Tercümeyi –Buhârî'nin buradaki rivayetine muvâfık olarak– harf-i terdîd ile yazdım.[bc]

Nahr ile zebhin ikisi de Türkçe'de "boğazlamak" ile tercüme olunabilir. Lâkin Arabî'deki vaz'-ı lugavîce beyinlerinde fark vardır. **Nahr**, hayvanı لبه sinden yani boyununun göğüs kemiğine bitişik yerinden, boğazının çukurundan; **zebh** ise boyunundaki أوداج ından yani iki yanındaki şah damarından olmak üzere boğazından kesmek mânasınadır. Deve nahrolunur, davar zebholunur. Sığır gibi cüssece ikisi beyninde mutavassıt olanlar da nahredilirse de onların nahrine zebh de ıtlak olunabilir. Nitekim Benî İsrâil'in boğazlamakla mükellef oldukları bakara hakkında فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ [bd] buyurulmuştur.

Sünnete muvâfık olan, nahredilecek kurbanlık vesaireyi tarif veçhile nahretmek, zebhedilecek olanı zebhetmektir. Nahredilecek olanı zebh, zebhedilecek olanı nahretmenin cevazında şüphe eden bile olmamıştır. Nitekim Buhârî'nin "Kitâbü'l-Edâhî"sinde İbn Cüreyc, Atâ b. Ebû Rebâh'tan bervech-i âtî sualler irat ettiğini rivayet etmiştir: Atâ, "mezbah" ile "menhar"dan başka bir yerde ne zebholur, ne de nahr" dedi. "Zebhedilecek hayvanı nahr etsem nüsük olarak kâfi gelir mi?" dedim. "Evet, zira Cenâb-ı Hak bakaranın zebhedildiğini bize bildiriyor. Binaenaleyh nahredilecek bir şey yani bir hayvanı zebhedecek olursan câiz olur. Lâkin bence onu zebhetmek daha müstehaptır. Zebh, evdâcı kat' etmektir" dedi. Bunun üzerine, "Ya evdâcı tâ nuhâı kesinceye kadar zebhi geri doğru sürecek olursa ne dersin?" dedim. "Zannetmem ki câiz olsun" dedi.

Nuhâ. Bir ucu dimağda olup omurga kemiklerinin içinden geçen sinirdir ki Türkçe'de ona, "kokar ilik" veya "murdar ilik" derler. Nahın yani murdar iliğe kadar zebhin menhî olduğuna dair İbn Cüreyc'in İbn Ömer radıyallahu anhümâdan bir rivayeti vardır. İbn Ömer radıyallahu anhümâ, "Kemiğin birisinden geçip hayvanı ölünceye kadar kendi haline bırakmak iktiza eder" demiştir. Kezâlik hayvan boğazlamanın vech-i şer'îsi halk ile lebbeden kesmek olduğunu Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas radıyallahu anhümâdan nakleder. Maahâzâ إذا قطع الرأس فلا بأس "*Başı, büsbütün kesmekte beis yoktur*" {Buhârî, Zebâih, 24 (bab başlığı).} eserini de Buhârî, İbn Ömer ile İbn Abbas ve Enes b. Mâlik radıyallahu anhümden ta'lîkan rivayet etmiştir.

44 “Veya” edât-ı terdîdinden, nahr ile zebhin hükmen müsavi olduğunu ifhâm ettiği gibi bu hadîs-i şeriften herkesten evvel imamın musallâda kurbanını zebhetmesi lâzım geleceğini de anlıyoruz. Bunun faydası ikidir: **1.** Namaz kılınmadıkça kurbanlar zebhedilemeyeceğinden (515. hadise müracaat) imamın musallâda nahr ü zebhi, kurban kesmek zamanının hulûl ettiğini ilândır ki, nâs artık ona tebaan nüsüklerini zebhedebilirler demektir. **2.** Kurban, umumi olan kurbetlerden olduğundan izharı efdal olup alâ melei’n-nâs musallâda icrası, sünneti ihyâ etmek demektir. İbn Ömer radıyallahu anhümâ sünnete kemâl-i ittibâından nâşî Buhârî’nin rivayetine nazaran musallâda Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın menharında kurbanını kestiği gibi موطأ daki rivayete göre hastalık dolayısıyla bayram namazına çıkmadığı bir günde de kurbanını musallâda kesmek için Nâfi‘a emir vermiştir.

Mâlikîler’den İbn Habîb sünnet olduğunu öğrensinler için kurban kesildiğini ilân etmek bile müstehap olduğunu söyler. Nitekim İbn Ömer radıyallahu anhümâ kurbanlık koyununu satın aldıktan sonra hizmetkârına koyunu çarşıya götürüp “İşte bu koyun İbn Ömer’in kurbanlığıdır” diye ilân etmesini emredermiş.

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan vârit olan bu rivayete binaen İmam Mâlik kurbanlığı musallâya götürüp orada kesmeye kāil olmuş olduğu gibi imamdan evvel kimsenin kurban kesemeyeceği ictihadında bulunmuştur. Halbuki herkesin imama tâbiiyeti vakit itibariyle olup imamın fiili itibariyle olmadığında diğer eimme ittifak etmiş olup buna binaen hüccâcdan her kim cemreyi atarsa kurban kesebileceğine, imamın zebhi taahhur etse nüsüklerine halel gelmeyeceğine kāillerdir. Hatta vakt-i zebh girdikten sonra imam hiçbir kurban kesmese zebhin helâl olduğunda icmâ vardır.

[bc] Bu hadîs-i şerifteki fiil-i Nebevî’yi rivayetten maksut olan, gaye ذبح ونحر den ibaret olan bu iki sünneti bir arada cemetmek mümteni olmadığını beyandan ibarettir. Bu ise atıf ile daha sarih ifade edilir. Bu sebeple Buhârî bu babın unvanını vâv-ı âtıfe ile irat etmiş. Zebîdî merhumun vâv-ı âtıfeyi tercihi, bu lüzuma mebnî olmalıdır (K.M.).

[bd] el-Bakara, 2/71.

523

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ يَوْمُ عِيدٍ خَالَفَ الطَّرِيقَ.

TERCÜMESİ

Câbir (b. Abdullah el-Ensârî) radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü olunca (musallâya gitmek için) başka (oradan dönmek için de başka) yol ihtiyar buyururdu.[45] {B986 Buhârî, Îdeyn, 24.}

………

45 Bu hadisi Buhârî mütâbaaten Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan da rivayet etmiştir. İsmâilî'nin *Müstahrec*'deki rivayetinde, كان إذا خرج إلى العيد رجع من غير الطريق الذي ذهب فيه aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mu'tâd-ı şerifleri, bayram namazına çıktıklarında teşrif ettikleri yoldan başka bir yoldan avdet etmekti" {İsmâilî'nin eseri elimizde bulunmamaktadır. Rivayet İbn Hacer'de tespit edilebilmiştir. İbn Hacer, Feth, II, 472.} denilmiştir. Tirmizî de bu hadisi Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج يوم العيد في طريق رجع في غيره {T541 Tirmizî, Cum'a, 37.} lafzıyla rivayet ettikten sonra bu babda Abdullah b. Ömer ve Ebû Râfi' radıyallahu anhümün de rivayetleri olduğunu haber verdikten ve Câbir radıyallahu anhın de *Buhârî*'deki isnad ile hadisini zikredip –tıpkı Buhârî'nin dediği gibi– "Câbir'in hadisi Ebû Hüreyre'ninkinden esahtır" dedikten sonra, "Ehl-i ilimden bazıları bu hadise ittibâan imamın namaza gittiği yoldan başka bir yoldan avdet etmesini müstehap görürler. Şâfiî'nin kavli de budur" der. Halbuki *Kitâbü'l-Ümm*'de imâm-ı müşârün ileyh, imam için de, me'mûm için de bunun müstehap olacağını söyler. Şârih Aynî'nin dediğine nazaran cumhûr-ı ulemâ musallâya gidip dönerken muhalif tariki müstehap görmüşlerdir. İmam Mâlik de, "Yetiştiğimiz eimmenin hep böyle yaptıklarını gördük" diyor. İmam Ebû Hanîfe de bunu müstehap görür ve terkinde beis görmez.

Buhârî burada imam ile bayram namazını fevtetmiş olanların iki rek‘at kılacağına dair bir bâb-ı mahsûs açarak kendi mezhebince cemaatle bayram namazını fevtedenler de, musallâya gelmemiş kadınların da namaz kılınırken evlerinde kalmış şehrîlerin de, ehl-i Kur’ân’ın da bu iki rek‘atla mükellef olduklarını îmâ etmiştir. Delili de aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin Âişe radıyallahu anhanın teganni eden câriyeler hadisinde (513 ve 524. hadislere müracaat) هذا عيدنا أهل الإسلام “*Bugün biz müslümanların bayramıdır*” {Buhârî, Îdeyn, 25 bab başlığı.} buyurmuş olmalarıdır. Yani bayram, imam arkasında bulunan ve bulunmayan her mükellef müslümanın bayramı olduğu için o günün şiâr-ı dînîsi olan namaz ile mükelleftirler demek istemiştir. Bu mânayı teyit için de Enes radıyallahu anh ile İkrime’den ve Atâ b. Ebû Rebâh’tan ta‘lîkan üç rivayette bulunuyor: Enes radıyallahu anh “Zâviye” demekle mâruf Basra’ya 2 fersah mesafede kâin ikametgâhında bulunup da Basra’daki musallâya gidemediği bir günde Buhârî’nin rivayetine nazaran müvellâsı Abdullah b. Ebû Ganiyye’ye bütün mevâlîsini, ehlini, evlâdını bir yere toplamayı emredip onlara şehir ahalisinin namazı gibi tekbirleriyle beraber bir bayram namazı kıldırmıştır. Bayram namazına gidemediği günlerde bütün ehil ve evlâdını ve mevâlîsini toplayıp tekbîrât-ı ma‘lûme ile iki rek‘at bayram namazı kıldırmak müşârün ileyhin mûtadı olduğuna dair daha sarih rivayetler de vardır.

Buhârî, İkrime’den de, “Ehl-i sevâd yani köylüler bayramda bir araya gelip şehirdeki imamın yapdığı gibi iki rek‘at kılarlar”, Atâ’nın da, “Bir kimse bayram namazını kaçırırsa iki rek‘at kılar” dediklerini rivayet eder. İkrime’den, “Köyde olanların, seferde olanların îdü’l-fıtr veya adhâ gününde toplanıp içlerinden birinin arkasında iki rek‘at kılacakları” hakkında daha mufassal bir rivayet olduğu gibi Atâ’dan olan rivayet de ويكبر “Tekbir de alır” ziyadesiyle nakledilmiştir. Yani her üçüne göre, cemaatle tam tertip bir bayram namazı kılınır. Mücâhid’in Muhammed b. Hanefiyye’nin, İbrâhim en-Nehaî’nin, İbn Sîrîn’in, Hammâd’ın, Ebû İshak es-Sebîî’nin de mezhepleri bu olduğunu şârih Aynî, İbn Ebû Şeybe’den nakleder. Buhârî’nin burada ortaya attığı mesele ikidir.

1. Bayram namazını bir sebepten dolayı fevteden kimse onu kazâ eder.

2. Bayram namazını kazâ ederken aslı üzere iki rekʿat kılar. Her iki meselede ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik'e ve Şâfiiyye'den Müzenî'ye göre bayram namazını fevtedene kazâ lâzım gelmez. Hanefîler'e göre ise imam arkasında kılmayı fevtedene kazâ yoksa da imam da cemaat gibi fevtetmişse ertesi gün cemaatle kılınır. Ertesi gün de fevtedilirse artık kılınmaz. Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve İbn Münzir'e göre bilâ-özür terketmişse kazâ etmez, bir özürden dolayı terketmişse ertesi gün vaktinde kazâ eder. Hanefiyye'den Kādîhan da bu yolda fetva vermiştir. Şâfiî'den kazâ etmemek rivayeti varsa da esah olan kavil kazâ etmektir. Hatta münferiden kazâ edebilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de münferiden kazâda ona muvâfıktır. Kazâ edilecek bayram namazının aded-i rekʿatına gelince: İmam Mâlik ile Şâfiî'ye ve Ebû Sevr'e göre iki rekʿat kılar. Ancak İmam Mâlik bu kazâyı müstehap görür. Evzâî'ye göre iki rekʿat kılınırsa da kıraatta cehredilmez ve imamın yaptığı gibi tekbir alınmaz. Ali ve İbn Mesʿûd radıyallahu anhümâdan ise dört rekʿat kılınacağına dair rivayet vardır ki, Süfyân es-Sevrî ile Ahmed b. Hanbel buna kāildirler. Ebû Hanîfe'ye göre ise ister kılar, ister kılmaz; kılınca da ister dört, ister iki rekʿat kılar. Dört ile iki rekʿat kılmak beyninde muhayyer olduğuna dair Şâfiî ile Ahmed'den de rivayet vardır. İshak'a göre ise namazı fevteden kimse musallâda kılacak olursa imamın kıldığı gibi kılar, başka yerde kılarsa dört kılar.

524

•.•.•

حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا فِي أَمْرِ الْحَبَشَةِ تَقَدَّمَ وَزَادَ فِي هذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَتْ فَزَجَرَهُمْ عُمَرُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُمْ أَمْنًا بَنِي أَرْفِدَةَ.

TERCÜMESİ

Yine (mescid-i şerifte oyun oynayan) Habeşliler hakkında (ümmü'l-mü'minîn) Âişe (radıyallahu anhâ) hadisi ki evvelce (513. olarak) geçmişti. Bu rivayette (ise) şu ziyade vardır; "Âişe (radıyallahu anhâ) dedi ki: Habeşliler'i Ömer kovmaya kalktı da[46] Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Ömer'e), "Bırak onları!" (ve Habeşliler'e) "Keyfinize bakın Benî Erfide! buyurdu" ziyadesi vardır[47]. {B988 Buhârî, Îdeyn, 25.}

46 فزجرهم fiilinin fâili Ömer radıyallahu anhtır. Maahâzâ matbu ve gayri matbu *Buhârî* nüshalarının ekserisinde عمر lafzı mahzuftur. Bu haziften Habeşliler'i zecredenin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri olmaları vehmi hâsıl olursa da siyak ve sibaka uymaz. Bâhusus diğer tariklerden gelen rivâyâtta Ömer radıyallahu anhın ismi tasrih edilmiştir. Binaenaleyh musannif عمر lafzını ispat eden nüshadan hadis nakletmekte isabet etmiştir.

Teganni eden câriyeleri Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh tekdir ettiği gibi Ömer radıyallahu anh da Habeşliler'in mescid-i şerifte olan oynamalarını isti'zâm ederek kendilerini bu işten nehyetmiştir. İkisi de bu babda izn-i celîl-i Nebevî olduğundan bîhaber olarak nehiy ani'l-münker niyetiyle mene kalkışmışlardı.

47 513. hadisin metin ve havâşîsinden mâlûm olmuş olduğu üzere Habeşliler mescid-i şerifte harbeleriyle kılıç kalkan oyununa benzer bir oyun oynuyorlarmış. Ömer radıyallahu anhın onları mene tasaddîsi bilâd-ı sâirede bayram günlerinde ve Harem-i Şerîf-i Mekkî'de her zaman silâh taşımanın menhî olduğunu bildiğine mebnî olsa gerektir. İzn-i nebevî de mesciddeki hadisenin o husustaki nehy-i umûmîden müstesna olduğunu gösterir. Zira Habeşîler kalkanlarını, mızraklarını güzelce kullanmakta mümarese sahibi oldukları gibi kimseye zarar ve ezâ îkāından baîd kimseler olduklarından bayram gibi bir yevm-i sürûrda silâhlarını eğlenmek ve eğlendirmek için istimal etmeleri mubah, belki de mendup olmuştur. Bu nehyin bir istisnası da bayram günlerinde imama bir sütre olmak üzere musallâya bir harbe götürmenin mesnûniyetidir. Nitekim İbn Ömer radıyallahu anhümadan mervî olduğuna göre bayram günleri Bilâl radıyallahu anh musallâya bir harbe taşıyıp aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize sütre olmak üzere kıble cihetine dikermiş (302. hadis). Ebû Cühayfe radıyallahu anhın da 143, 246 ve 303. hadislerinden aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Mina'da bir harbeye doğru namaz kıldıkları sabit olmaktadır. Maahâzâ sütre olarak harbe dikilmenin şart olmadığı İbn Abbas radıyallahu anhümanın 68. hadisinden de mâlûm olur. Bayramlarda ve Harem-i şerif'te, silâh taşımanın mekruh, belki de haram olması, taşıyan kimsenin ihtiyatsızlık sâikasıyla, bâhusus kalabalık yerlerde ve dar yollarda başkalarına zarar îkā ihtimaline mebnîdir (281. hadise de müracaat). Buhârî, "Müslümanlar, bir düşman tecavüzünden korkuları olmadıkça bayram günü silâh taşımaktan nehyolunmuşlardır" eserini Hasan-ı Basrî'den ta'lîkan rivayet eder. Bu rivayeti müeyyid olarak Abdürrezzâk'ın *Müsned*'inde mürsel olarak, نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يخرج بالسلاح يوم العيد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü silâh ile evden çıkılmasını nehiy buyurdu" {Rivayet Abdürrezzâk'ın Musannef adlı eserinde yer almaktadır. MA5668 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 289.} diye bir hadîs-i mevsûl olduğu gibi İbn Mâce de zayıf bir isnad ile İbn Abbas radıyallahu anhümânın نهى أن يلبس السلاح في بلاد الإسلام في العيدين إلا أن يكونوا بحضرة العدو "Düşman karşısında bulunmadıkça her iki bayramda da bilâd-ı İslâm'da silâh taşımayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nehiy

ıslamda silah taşımayı Nebi-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nehiy buyurdu" {İM1314 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 168.} hadisi vardır.

Harem-i şerif'teki nehiy hakkında da *Müslim*'de Câbir radıyallahu anhın, نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يحمل السلاح بمكة {Rivayetin metni kaynakta " سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول لا يحل لأحدكم أن يحمل بمكة السلاح " şeklinde yer almaktadır. M3307 Müslim, Hac, 449.} hadîs-i mevsûlü vardır. Havf zamanında bayram da olsa silâh taşınabilir. Salât-ı havfta silâh taşımak farzdır bile...

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın şehâdetiyle müntehî olup Harem'de silâh taşımanın menhî olduğuna dair rivayetini mutazammın olan kıssasını Buhârî bir münasebetle Saîd b. Cübeyr'den rivayet eder. Saîd b. Cübeyr diyor ki: Mızrak demiri tabanının çukuruna dokunup da ayağı üzengiye yapıştığı zaman İbn Ömer radıyallahu anhümânın yanında idim, deveden inip mızrağı ayağından çıkardım. Vak'a Mina'da oldu. Haccâc'a haber gitti de yoklamaya geldi. Haccâc, "Ah seni yaralayan kimdir? bilsem!" dedi. İbn Ömer radıyallahu anhümâ, "Beni yaralayan sensin" dedi. Haccâc, "O ne söz?" dedi. O da, "Silâh taşınmayacak bir günde silâh taşıttın ve Harem'e silâh girmezken oraya sen silâh soktun" cevabını verdi.

İshak b. Saîd b. Âs'tan da diğer bir rivayette bulunuyor. Bunda da İshak, Haccâc'ın esnâ-yı iyâdetinde orada hazır olduğunu ve Haccâc'ın, "Seni kim yaraladı?" sualine karşı İbn Ömer'in ona târiz ederek, "Silâh taşımak helâl olmayan bir günde silâh taşımayı emreden beni yaraladı" –cevabını verdiğini hikâye ediyor.–

Abdullah b. Zübeyr vak‘asını bertaraf ettikten sonra Abdülmelik b. Mervân, Haccâc’a, İbn Ömer radıyallahu anhümâya hiçbir hususta muhalefet etmemesini yazmış. Halbuki müşârün ileyh –Sayrafî’nin nakline göre– mancınık kurup Kâbe’ye taş attığından dolayı Haccâc’ı muâhaze etmiş olduğundan bu emir kendisine pek girân gelip desîse ile katlini tasmîm etmiş. Zübeyr’in *Kitâbü’l-İnsıbâb*’ında beyan ettiği üzere bir adama mızrağının demirini zehirleyip yanlışlıkla olmuş gibi İbn Ömer’e dokunuvermesini emretmiş. O da Arafat dönüşünde o izdiham içinde harbesiyle müşârün ileyhin ayağını sıyırtıvermiş. Bir müddet sonra bu yaranın tesiriyle İbn Ömer radıyallahu anhümâ dâr-ı rıdvâna intikal etmiş. İbn Sa‘d’ın rivayetine nazaran Haccâc, “Yâ Ebû Abdurrahman! (İbn Ömer’in künyesi) Seni yaralayan kimdir? Biliyor musun?” diye sormuş. O da, “Bilmiyorum” deyince, “Vallahi, kim olduğunu bilsem katlederim” demişse de İbn Ömer hiç cevap vermeksizin önüne bakmış. Haccâc da pürgazap fırlamış gitmiş.

Kitâbü'l-Vitr

كِتَابُ الْوِتْرِ

“Vâv”ın kesr ve fethiyle “vitir” evkāt-ı hamse farzlarından sonra gece kılınan tek rekʿatlı bir namazın ismidir ki, fazîlet-i uzmâsı hakkında kütüb-i sıhah ile kütüb-i sünende birçok ehâdîs-i şerife vârit olmuştur. Nitekim Hârice b. Huzâfe radıyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Tirmizî*’de mervî hadîs-i merfûunda, أمدكم الله بصلاة هي خير لكم من حمر النعم وهي الوتر فجعلها الله لكم فيما بين العشاء الآخرة إلى طلوع الفجر “*Allah Teâlâ size hakkınızda dünya ve mâfîhâdan daha hayırlı olan bir namaz ile imdat buyurmuştur. Bu, vitir namazıdır. Hak celle ve alâ hazretleri bu namazı yatsı ile tulû-ı fecr arasında kılmayı size meşrû kılmıştır*”[be] buyurulduğu gibi Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhın Ebû Dâvûd ile Nesâî tarafından tahrîc edilip kâh merfûan, kâh mevkūfen rivayet olunan hadisinde de, الوتر حق على كل مسلم فمن أحب أن يوتر بخمس فليفعل ومن أحب أن يوتر بثلاث فليفعل. ومن أحب أن يوتر بواحدة فليفعل “*Vitir namazı her müslümanın zimmetinde sabit bir hakk-ı ilâhîdir. Artık vitrini beş rekʿatlı kılmak isteyen böyle kılsın, üç rekʿatlı kılmak isteyen üçlü kılsın, bir rekʿatlı kılmak isteyen bir rekʿatlı kılsın*”[bf] buyurulmuştur. Kezâ Büreyde b. Husayb radıyallahu anhın, الوتر حق. فمن لم يوتر فليس منا “*Vitir, bir hakk-ı ilâhîdir. Her kim vitir namazını kılmazsa bizden değildir*”[bg] hadîs-i merfûunu da Ebû Dâvûd *Sünen* kitabında tahrîc etmişse de isnadına dahil olan Ubeydullah b. Abdullah el-Atekî bazılarınca sikāttan maʿdûd olmakla beraber Buhârî ve Nesâî’ce değildir.

Bu hadislerin ve bâhusus Hârice radıyallahu anh hadisinin zâhirine bakılırsa salât-ı vitr vâcip olmak lâzım gelir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur. Hârice hadisi, إن الله زادكم بصلاة. ألا وهي الوتر "*Allah Teâlâ –beş vakit namazlarından başka– ziyade olarak bir namaz daha emretmiştir. İşte o namaz vitirdir*" [bh] suretinde mervî olduğundan imâm-ı müşârün ileyh, zâit mezîdün aleyhin cinsinden olmak lâzım geleceğine bakarak vücûbuna hükmetmiştir. Lâkin haber-i vâhid ile sabit olmuş bir namaz olduğundan câhidini tekfir etmez. Fukahâ-i Şâfiiyye ise gerek Hârice hadisinde imdat veya ziyade lafızlarından ve gerek Ebû Eyyûb ile Büreyde radıyallahu anhüm hadislerindeki الوتر حق ibarelerinden vücûb mânası çıkarmaya حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى "*Namazları ve bâhusus salât-ı vustâyı, ortanca namazı hiç bırakmayınız*"[bi] âyet-i kerîmesini mani görüyorlar. Diyorlar ki, beş vakitteki farz namazlardan başka vitir de farz olmuş olsa altı namaz olacağından salât-ı vüstâ kalmaz. Farz namazların adedi tek olmalı ki salât-ı vüstâ bulunsun. Binaenaleyh salât-ı vitrin hak olması örf-i şer'îde vâcip demek değildir. Vitrin vücûbuna kāil olmayanlar vücûbu nefyeden diğer ehâdîs ile de ihticâc edebilirler. Nitekim Ebû Dâvûd ile Tirmizî ve Nesâî, Ali kerremallahu vecheden, الوتر ليس بحتم كالصلاة المكتوبة ولكن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الله وتر يحب الوتر فأوتروا يا أهل القرآن "Vitir namazı farz namazları gibi kati olarak emrolunmuş bir namaz değildir. Şu kadar var ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem '*Allah vitirdir yani birdir, tektir ve vitri sever. Öyle ise ey ehl-i Kur'ân siz de vitir namazını kılınız*', buyurdu"[bj] hadisini rivayet ediyor. İbn Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Abbas radıyallahu anhümden de bu mânada eserler naklolunmaktadır.

Kezâ *Muvatta* ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayetlerine nazaran رُفَيْع الْمُخْدِجِي isminde biri Şam'da Ebû Muhammed künyesiyle mâruf, sahâbeden Ensârî el-Bedrî bir zatın "Vitir vâciptir" dediğini işittikten sonra Ubâde b. Sâmit radıyallahu anhtan meseleyi sormuş. O da, Ebû Muhammed yanlış söylemiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: خمس صلوات كتبهن الله على العباد. فمن جاء بهن ولم يضيع منهن شيأ استخفافا بحقهن كان له عند الله عهد أن يدخله الجنة. ومن لم يأت بهن فليس له عند الله عهد: إن شاء عذبه وإن شاء أدخله الجنة "Yani *Allah'ın kullar üzerine farz kıldığı namazlar beştir. Her kim bunları yerine getirip haklarını –ta'bîr-i diğerle farzlarını– istihfaf ederek hiçbirini ziyâa uğratmazsa, Allah Teâlâ onu cennete idhal etmek üzere ind-i ilâhîde bir ahdi olmuş olur. Her kim de bunları yerine getirmezse indellâh hiçbir ahdi olmaz. Allah isterse onu ta'zîb eder, isterse cennete idhal eyler*"[bk] buyurdu, demiştir. Yukarıda geçen 43 ve 57. Buhârî hadisleri de farzdır demeye manidir (bu iki hadise müracaat). Maahâzâ tarafeynin bu nizâı nazarlarda o kadar büyüyecek bir nizâ değildir. Ebû Hanîfe hazretlerinin vâcibi, câhidinin küfrüne hükmedilemeyecek derecede ve farz ile sünnet arasında bir hükümdür. Diğerlerine göre ise vücûb ile farziyyet bir mânada olup salât-ı vitir de sünnet-i müekkede olduğundan bu namaza mülâzemet hususundaki tavsiyenin kuvveti her iki tarafca hemen hemen yekdiğerine yakın olmuş olur.

Vitir bahsinde fukahanın ihtilâfı yalnız vücûbuna münhasır değildir. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın geceleri tatavvuları hakkındaki rivâyât-ı adîdede bizzarûre vâki olmuş ihtilâf-ı elfâz, vitir namazı hakkında fukahayı ihtilâfa düşürmüştür. Denebilir ki, hiçbir namaz fukahâyı salât-ı vitir kadar işgal etmediği gibi onun kadar ihtilâf edilen mesele azdır. Eimme-i hadisin en büyüklerinden olan Muhammed b. Nasr el-Mervezî bu babda rivâyât ve ihtilâfâtı cemetmek üzere "*Kitâb-ı ahkâm-ı vitir*" isminde müstakil bir eser bile yazmış olduğu gibi Ebû Mûsâ el-Medînî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin de buna dair müstakil eserleri vardır. Salât-ı vitir hakkında münakaşayı mûcip olan noktalar şunlardır:

1. Biraz evvel mevzubahis ettiğimiz üzere vâcip mi? 2. Kaç rekʿattır? 3. Niyet şart mıdır? 4. Kıraatta vitre muhtas bir sûre var mıdır? 5. Vitirden evvel bir şef, yani çift rekʿatla bir namaz kılmak şart mıdır? 6. Âhir-i vakti ne zamandır? 7. Esnâ-yı seferde dabbe üzerinde kılınabilir mi? 8. Kazâ edilir mi? 9. İçinde kunut okunur mu ve neresinde okunur? 10. Kunut olarak hangi dua okunur? 11. Bütün rekʿatları vaslederek yani arada selâm vermeksizin mi, yoksa faslederek yani arada selâm vererek mi kılınır? 12. Kendisinden sonra iki rekʿat sünnet var mıdır? **13.** Kaʿde-i ahîreden başka kaʿde veya kaʿdeleri var mı? **14.** Evvel vakti nedir? **15.** Tatavvu namazlarının efdali midir, yoksa umuman revâtib yahut salât-ı fecrin râtibesi olan iki rekʿat ondan efdal midir?

Bu mesâil-i hilâfiyeyi buradaki hadislerin şerh ve izahında inşallah zikredeceğiz.

[be] {T452 Tirmizî, Vitir, 1.}

[bf] {D1422 Ebû Dâvûd, Vitir, 3.}

[bg] {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

[bh] {Râvi ismi kaynakta Ebû Basra şeklindedir. “بصلاة” kelimesi kaynakta “صلاة” şeklindedir. “ألا” ifadesi ise geçmemektedir. HM24352 İbn Hanbel, VI, 7.}

[bi] el-Bakara, 2/238.

[bj] {Kaynakta “كالصلاة المكتوبة” ifadesi “كصلاتكم المكتوبة” şeklinde yer almaktadır. Ayrıca “ولكن”den sonra “سنّ” fiili yer almaktadır. T453 Tirmizî, Vitir, 2.}

[bk] {D1420 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

بسم الله الرحمن الرحيم

525

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى فَإِذَا خَشِيَ أَحَدُكُمُ الصُّبْحَ صَلَّى رَكْعَةً وَاحِدَةً تُوتِرُ لَهُ مَا قَدْ صَلَّى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Biri[1] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden gece (kılınan nâfile) namaz(ının kaç rekʻat kılınacağı)nı sordu. Buyurdu ki: Gece(nin nâfile) namazı ikişer ikişerdir.[2] Her hanginiz sabah vaktin(in girdiğin) den şüphe ettiği zaman[3] bir tek rekʻat kılar[4] ki (bu tek rekʻat evvelce) kılmış olduklarını tekleştirir.[5] {B990 Buhârî, Vitir, 1.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda النَّبِي صلّى الله عليه وسلم

Bazı nüshalarda فقال رسول الله عليه السلام

Şârih Aynî'nin zabtına göre, meçhul sîgasıyla, توتر له ما قد صلى olup, "Evvelce kılmış oldukları rekʻatlar tekleştirilmiş olur" demek olur. Lâkin bu babda ne rivayet ne de nüsha ihtilâfı zikredilmiş, harekeli *Buhârî*'lerin kâffesinde de metinde olduğu gibi mâlûm sîgasıyla zaptolunmuş, yalnız توتر deki "râ"nın zam veya sükûn ile okunmasını şârihler tecviz etmişlerdir.

1 Taberânî'nin *Mu'cem-i Sagīr*'inde bu suali irat eden zat İbn Ömer radıyallahu anhümânın kendisi olduğu zikredilmişse de yukarıda geçen 295. hadiste sualin taraf-ı âlî-i nebevîden minberde hutbe irat buyurulurken başka bir zat tarafından vâki olduğu tasrih edildiğine ve yine bu hadisin Abdullah b. Şakīk tarafından olan rivayetinde sahâbî-i müşârün ileyhin "Biri sordu. Ben de o esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile soranın aralarında bulunuyordum" deyip âhirinde de, "Bir sene sonra yine ben orada iken biri gelip sordu. Bu ikinci soran evvelki mi idi, yoksa başkası mı idi? bilemiyorum" dediğine ve Nesâî'nin yine aynı tarikten rivayetinde, bu soranın ehl-i bâdiyeden olduğu musarrah bulunduğuna; kezâ Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin sâlifü'z-zikir *Ahkâmü'l-vitir*'inde, "Arâbînin biri gelip sordu" denildiğine göre îrâd-ı suâl eden zatın İbn Ömer radıyallahu anhümâ olmayıp başka bir zat olduğu anlaşılır.

2 İkişer ikişer kılmak: Her iki rek'atta bir selâm vermek demektir. Nitekim *Müslim*'deki tarîk-ı rivâyette râvi Ukbe b. Hureys, "İbn Ömer'e مثنى مثنى yani ikişer ikişer ne demektir? diye sordum. Her iki rek'attan sonra selâm verirsin, cevabını verdi" diyor. Gece ve gündüz nevâfilinde iki rek'atta bir mi, yoksa dört rek'atta bir mi selâm vermek efdal olduğu hakkındaki ihtilâf-ı fukahâ 295. hadisin havâşîsinde geçmişti. Alelıtlak ikide bir selâm vermeyi efdal görenlerin hücceti: İşbu İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisinin bazı rivâyâtta, صلاة الليل والنهار مثنى مثنى {D1295 Ebû Dâvûd, Tatavvu'. 13.} suretinde olmasıdır ki, bu hadisi *sünen-i erbaa* sahipleri والنهار ziyadesiyle rivayet ettikleri gibi İbrâhim el-Harbî de Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, kezâ Hâfız Ebû Nuaym da *Târîh-i İsfahân*'da Âişe radıyallahu anhâdan yine bu lafız ile ve bu ziyade ile rivayet etmişlerdir. Lâkin İbn Ömer radıyallahu anhümâdan hadisi ahzeden huffâz bu ziyadeyi ihmal etmiş oldukları için bu ziyade eimme-i hadîsçe illetli sayılıyor. Hatta Nesâî bu ziyadenin hata olduğuna bile hükmediyor.

Ebû Hanîfe'nin gece nevâfilinde dörtte bir selâm vermeyi ihtiyar etmesi *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Âişe radıyallahu anhânın, كان يصلي صلاة العشاء في جماعة ثم يرجع إلى أهله فيركع أربع ركعات ثم يأوي إلى فراشه "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem yatsı namazını cemaatle kılar, sonra ehli nezdine dönüp dört rek'at kıldıktan sonra yatağına girerdi" {D1346 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} hadisi ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâdan mervî, كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا صلى العشاء ركع أربع ركعاتٍ وأوتر بسجدة ثم نام حتى يصلي بعدها صلاته من الليل "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı kıldığında dört rek'at daha kılıp bir rek'at ile namaz rek'atlarını tekleştirirdi ondan sonraki gece namazını kılabilmek üzere uykuya varırdı"{HM16208 İbn Hanbel, IV, 4.} hadisine muvâfıktır. Maahâzâ her ikisinin de rivayetlerinde bu dört rek'atın arasını selâm ile fasıl buyurup buyurmadıkları meskûtün anh olduktan başka ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin burada mevzubahis ettiği dört rek'at Abdullah b. Şakīk tarikinden *Sahîh-i Müslim*'de iki rek'at olarak zikredilmiştir. Zaten resûl-i kibriyâ aleyhi ve âlihî efdalü't-tehâyâ hazretlerinin gece namazlarında kıldıkları rek'atın adedi hakkında Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâdan gelen rivayetler pek muhtelif vâki olmuştur. İhtilâfın menşei bazan râviler olduğu gibi kâh Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ağleb-i ahvâldeki fiillerini, kâh nâdiren, kâh da vaktin genişliğine veya darlığına göre vâki olanlarını ihbar etmiş olması dolayısıyla kendisi olmuştur.

Ebû Hanîfe ile ashabı, gündüz nevâfilinin mevsûlen kılınmasını buradaki İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisinin mefhûm-ı muhâlifini alarak ihtiyar etmiş oldukları gibi Muâze bint Abdullah ile Amre'nin bu babdaki rivayetleri kendilerini teyit eder. *Sahîh-i Müslim*'deki rivayete göre Muâze, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazını kaç rek'at kıldıklarını Âişe radıyallahu anhâya sormuş. Müşârün ileyhâ da, أربع ركعات ويزيد ما شاء "Dört rek'at kılardı. Ondan sonra da dilediği kadar ziyade buyururdu" {M1663 Müslim, Müsâfirîn, 78.} cevabını vermiş. *Müsned-i Ebû Ya'lâ* Muâze'nin bu hadisi âhirinde, لا يفصل بينهن بكلامٍ ziyadesiyle mervî olduğu gibi Amre Hatun'un yine müşârün ileyhânın, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى أربع ركعاتٍ لا يفصل بينهن بكلامٍ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını dört rek'at kılardı, aralarını hiçbir kelâm ile ayırmazdı" {Ebû Ya'lâ, el-Müsned, VII, 330, no: 4366.} dediğini işittiği rivayet edilmiştir. Lâkin her ikisinde de fasıl ile vasıl, meskûtün anh olduğu gibi selâmı kelâm nevinden addetmedikçe tam bir delil olamazlar.

Her ne hal ise selefin fasıl ile vasıldaki ihtilâfları cevaz ve adem-i cevaz cihetinden olmayıp biraz evvel arzedildiği üzere faziletin hangisinde olduğunu tayindedir. Yoksa fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı bildiren vasıl hadisleri içinde sahihleri olduğu gibi fasıl hadisleri içinde de sahihleri vardır. Ancak fasıl hadisleri daha çok tariklerden sübût bulmuştur. Gece nevâfilinin ikişer ikişer kılınacağı hakkındaki cevâb-ı âlî-i nebevî, soran zat hakkında yüsür ve sühûlet murat buyurulduğuna ve iki rek'attan az namaz ile teneffülün câiz olmadığına mahmûldür. Yalnız vitrin bir rek'at olabilip olamayacağı biraz sonraki tafsilden mâlûm olur (295. hadise ve hâşiyelerine de müracaat).

3 Bundan vitrin âhiri, vakt-i tulû-ı fecir olduğuna istidlâl olunmuştur. Lâkin Nâfi'in İbn Ömer radıyallahu anhümâdan naklettiği âtîdeki söz, vitrin vaktini beyanda daha sarihtir. Sahâbî-i müşârün ileyh, Nâfi'a, "Gece namazını kılacak olan kimsenin son namazı vitr olsun. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu emrederlerdi. Fecir vakti girince gece namazı da, vitir de hepsi gider" der imiş. Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin naklettikleri bu rivayeti Ebû Avâne ile diğerleri kitaplarına sahih diye dercetmişlerdir. *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de de Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan merfûan, من أدركه الصبح ولم يوتر فليس له الوتر "*Her kim vitir namazını kılmış olmadan sabah vaktini bulursa artık ona göre vitir yoktur*" {İbn Huzeyme, Sahîh, II, 148, no: 1092.} diye rivayet olunmuştur. Lâkin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da yine Ebû Saîd radıyallahu anhtan merfûan rivayet olunan, من نسي الوتر أو نامه عنه فليصله إذا ذكره "*Her kim vitri unutur, yahut kılmadan uyuyakalırsa onu yâdettiğinde hemen kılıversin*" {D1431 Ebû Dâvûd, Vitir, 6.} hadisine bakılırsa evkāt-ı hamse ferâizi gibi vitir de kazâ edilebilecek. Demek ki evvelki rivayetteki teşdîd, vitri taammüden terke ve ondan sonra kılınırsa edâen kılınmamış olacağına mahmûl.

Bazıları da "Sabah namazı vaktinin girdiğinde şüphe ettiğinde" sözünden "Vitirden evvel şef' ile meşgul olan kimse namazına devam ile tek bir rek'at ilâve etsin" mânasını çıkarmışlardır ki, bu mâna vitrin niyete müftekır olmadığına göre müstakim olur. Seleften bir cemaat de vakt-i fecrin girmesiyle vitrin vakt-i muhtarı çıkar, vakt-i zarûreti ise sabah namazına duruncaya kadar imtidad eder, demişlerdir ki, Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in kavilleri de bu olduğunu Kurtubî hikâye eder. İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Ubâde b. Sâmit, Huzeyfe b. Yemân, Ebü'd-Derdâ ve Âişe radıyallahu anhümün de mezhepleri bu imiş. Ancak şu var ki, bu kavil, İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmidir. Tâvûs, "Bu takdirde vitri sabah namazını kıldıktan sonra kılar" demiş. Ebû Sevr, Evzâî, Hasan-ı Basrî, Leys b. Sa'd, "Gün doğmuş ise yine vitri kılar demişlerdir. Lâkin Hasan-ı Basrî'den, "Gün doğduktan sonra artık vitir kılınmaz" rivayeti de vardır. Şa'bî, Mekhûl ve Saîd b. Cübeyr'e göre ise sabah namazından sonra vitir sâkıt olur.

4 Bu hadisin diğer birçok tarikten rivayetinde, صلى ركعة diyecek yerde emir sîgasıyla, فليصل ركعة denilmiş. Müslim'in rivayetinde de böyledir. Diğer tarikten Buhârî'nin rivayetinde de yine emir sîgasıyla: فإذا أردت أن تنصرف فاركع ركعة توتر لك ما صليت "*Gece neflinden çıkmak istediğinde bir rek'at kıl ki, kıldığını tekleştirsin*"{B993 Buhârî, Vitir, 1.} denilmiştir ki, bundan salât-ı vitirden sonra kılınacak namaz olmadığına istidlâl olunmaktadır. Nitekim biraz sonra gelecek 528. hadiste bu mâna daha sarihtir. Maahâzâ selefin bu babda ihtilâfa düştükleri iki noktadır. **Birincisi.** Vitirden sonra insanın oturduğu yerde iki rek'at kılması meşrû mudur? Birtakımları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin vitirden sonra câlisen iki rek'at kıldıkları hakkında Âişe radıyallahu anhânın *Müslim*'deki rivayetine bakarak bunu tecviz etmişler ve 528. hadisteki emri sabaha karşı vitir kılanlara muhtas görmüşlerdir. Tecviz etmeyenler, fahr-i kâinât sallallahu aleyhi ve sellemin kıldıkları bu iki rek'at sabah namazının sünnetidir demişlerdir. **İkincisi.** Vitri kıldıktan sonra teheccüd namazı kılmak arzusuna düşen kimse acaba ilk vitir ile iktifa edip bilâi'sâr dilediği kadar nevâfil mi kılacak, yoksa evvelâ bir tek kılarak vitr-i şef'i kıldıktan sonra dilediği kadar nevâfil mi kılacak? Bu taktirde de evvelki vitrini nakzetmiş olduğundan yeniden vitir kılacak mı? Ekseriyet şıkk-ı evveli ihtiyar edip kılmış olduğu vitri nakzetmemek tarafındadırlar. Zira Nesâî ile İbn Huzeyme'nin hasen olarak Talk b. Ali radıyallahu anhtan rivayet ettikleri, لا وترانِ في ليلة "*Bir gece içinde iki vitir olmaz*" {N1680 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 29.} hadîs-i şerifine münâfî düşmüş olur. Vitir olmayarak tek rek'at ile teneffülü câiz görenler ise şıkk-ı sânîyi münasip görüyorlarsa da bu taktirde de tek rek'atla teneffüldeki mahzurdan kat'annazar ya vitir, evvel nakzedilmiş vitir kılınmamış, yahut bir gece içinde iki kere vitir kılmak mahzuruna düşülmüş olur.

Kezâ bu hadîs-i şerifte, صلى ركعة واحدة diğer tariklerinde de kâh, فليصل ركعة , kâh da, فاركع ركعة buyurulmasından vitirde tek rekʿatı mâkablinden selâm ile fasletmenin efdal olduğuna istidlâl edilmiştir. Fasla muhalif olan fukahâ-i Irak ise bu elfâzı fasılda sarih addetmiyorlar: "İki rekʿata muzaf olarak bir rekʿat kıl" mânasını veriyorlar. Lâkin Buhârî'nin bu hadisi müteakip Nâfiʿden Abdullah b. Ömer hakkında taʿlîkan, كان يسلم بين الركعة والركعتين في الوتر حتى يأمر ببعض حاجته "Vitirde tek rekʿat ile iki rekʿat arasında selâm verirdi. O kadar ki, arada bazı işlerinin yapılmasını bile emrederdi" {B991 Buhârî, Vitir, 1.} hadisini rivayet ediyor. Başka rivayette müşârün ileyh iki rekʿat kıldıktan sonra, يا غلام ارحل لنا "Çocuk, bizim binek devemizi hazır et" dedikten sonra kalkıp bir tek rekʿat kılmıştır. Kezâ İbn Abbas radıyallahu anhümânın teyzesi ümmü'l-mü'minîn Meymûne radıyallahu anhânın hânesinde misafir kaldığı gece hakkında 141. hadiste aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin altı kere ikişer rekʿat kıldıktan sonra nihayet bir rekʿatta selâm verdikleri nakledilmiştir ki bu da vitirin rekʿat-ı vâhide olduğuna pek kuvvetli bir delildir. Maahâzâ tek rekʿatlı namaza taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden –eksik, kesik, güdük gibi bir mânada بتيراء tesmiye ve kılmaktan nehiy buyurulduğuna dair Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan da nakil vardır. Tek rekʿatı vitir addedenler, mezheplerine muvâfık pek çok rivâyât bulunduğuna bakıp salât-ı büteyrâ hakkındaki nehyin vitirden mâada namazlara râci olduğuna hükmetmişlerdir.

5 “Vitir” tek demek ve tatavvuu tekleştiren rekʿatın da son rekʿat olduğuna göre yalnız son rekʿata vitir ıtlak edilmek lâzım geldiğine hükmedenler “Salât-ı vitir bir rekʿattır ve ondan evvel kaç rekʿat kılınmış bulunur ise mecmuu çifttir” demişlerse de eimme-i Hanefiyye’ye göre salât-ı vitir mâkablindeki şefʿ ile beraber üç rekʿattır ve üçten ziyade olmaz. Üçten ziyade kılınmış bulunursa evvelkiler şefʿdir. Hanefiyye’nin bu babda en kuvvetli delili İbn Mesʿûd radıyallahu anhtan mervî, وتر الليل ثلاث... {DK1635 Dârekutnî, es-Sünen, II, 26.} hadisi ile (295. hadise müracaat). İbn Ömer radıyallahu anhümâdan mervî şu hadistir: Müşârün ileyhe Ukbe b. Müslim vitirin nasıl kılınacağını soruyor. O da, “Vitr-i nehârı biliyor musun?” diyor. Ukbe, “Evet, akşam namazı” deyince, “Tamam, doğru” cevabını veriyor. {Tahâvî, Meâni’l-âsâr, I, 279, no: 1667.} Demek ki akşam namazı nasıl üç rekʿat ise vitr-i leyl de üç rekʿat imiş. Bâhusus Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın vitirde سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-Aʿlâ, 87/1.} ile قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {el-Kâfirûn, 109/1.} ve قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ {el-İhlâs, 112/1.} ile معوذتين sûre-i şerifelerini tilâvet buyurdukları da Übey b. Kâʿb radıyallahu anhtan menkuldür: Nesâî’nin buna dair Abdurrahman b. Ebzel el-Huzâî’den rivayetine nazaran namazın nihayetinde savt-ı bülend ile üç kere سبحان الملك القدوس dedikten sonra selâm verirlermiş. {N1733 Nesâî, Kıyâmü’l-leyl, 48.} Halbuki Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan kâh merfû, kâh mevkuf olarak لا توتروا بثلاث أوتروا بخمس أو بسبع ولا تشبهوا بصلاة المغرب “*Vitri üç rekʿat kılmayınız. Ya beş, ya yedi rekʿat kılınız. Vitri akşam namazına benzetmeyiniz*” {İbn Balabân, el-İhsân, VI, 185, no: 2429.} rivayeti de vardır. Adem-i teşbihdeki hikmet, ferâiz-i ilâhiyyeden olan evâmiri, mâadasından temyiz içindir. Hanefiyye’den olmayanlar, vitrin üç rekʿat olduğu hakkındaki hadisler ile vitri akşam namazına benzetmemek hakkındaki rivayetleri tevfik için demek istiyorlar ki, vitir bir rekʿat da, üç de, beş de, yedi de olabilir. Nitekim, vitrin bir rekʿat olduğuna Âişe, İbn Ömer, Câbir, Abdullah b. Abbas, Fazl b. Abbas; üç rekʿat olduğuna Ali, Husayn, Âişe, İbn Abbas, Ebû Eyyûb, Übey b. Kâʿb; beş olduğuna Âişe ile Ebû Eyyûb el-Ensârî; yedi olduğuna Ümmü Seleme ile Âişe radıyallahu anhümden rivayetler olduğu gibi dokuz ve on bir, hatta on üç olduğuna dair de rivâyât vardır. Fakat üç

gibi dokuz ve on bir, hatta on üç olduğuna dair de rivayet vardır. Fakat üç kılındığı takdirde akşam farzına benzememesi için ikinci rekʿatta kaʿdeye oturmamalı ve bir teşehhüd ile selâm verilmelidir. Maahâzâ vitrin bir rekʿat olduğunu kabul eden Mâlikîler mevzubahsimiz olan hadisteki توتر له ما قد صلى dan vitirden evvel şefʿ kılınmasını şart koşuyorlar. Diğerleri ise tekaddüm eden farzın şefʿ olduğuna göre tek rekʿattan evvel başka bir şefʿin kılınmasını şart görmezler ve nefl olarak şefʿin tekaddümü vitrin sıhhatine değil, kemaline şarttır diyorlar. Nitekim babın evvelinde geçen Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhın hadîs-i merfûunda, الوتر حق. فمن شاء أوتر بخمس ومن شاء بثلاث ومن شاء بواحدة {N1712 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 40.} buyurulmuştur. Osman radıyallahu anhın da bir gece bütün Kur'an'ı bir rekʿatta okuyup o gece başka nâfile namaz da kılmadığını Muhammed b. Mudar el-Mervezî isnâd-ı sahîh ile Sâib b. Yezîd'den naklediyor. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yalnız bir rekʿat vitir kılıp İbn Abbas radıyallahu anhümâ tarafından fiili tasvip olunduğu da Buhârî'nin كتاب المناقب ında, Saʿd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhın böyle yapmış olduğu yine Buhârî'nin كتاب المغازي ʿsinde mezkûrdur. Şârih Aynî, Saʿd radıyallahu anhın bu namazına Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anhın ما هذه البتيراء التي لا نعرفها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gününde görmediğimiz şu güdük namaz ne oluyor?" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî, Umde, VII, 4.} diye itiraz ve inkârda bulunmuş olduğunu kaydediyorsa da سنن دارقطني de Kays b. Ebû Hâzim'in, "Bu nasıl namaz?" demesi üzerine Saʿd radıyallahu anhın, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin tek rekʿat olarak kıldığını gördüm" {DK1634 Dârekutnî, es-Sünen, II, 26.} cevabını verdiği rivayet edildiği gibi *İbn Mâce*'deki rivayete nazaran İbn Ömer radıyallahu anhümâ bir rekʿat vitir kılmak tavsiyesinde bulunduğu bir zatın, "Ben kıldığım bu namaza büteyrâ diyecekler diye korkarım" demesine mukabil, سنة الله ورسوله cevabını vermiştir. {İM1176 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 116.}

Hâfız Irâkī, yatsıyı kıldıktan sonra tek rek‘at ile vitir kılmış, sahâbe meyanında Hulefâ-yi Erbaa ile Sa‘d b. Ebû Vakkās, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ‘b, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Ebü’d-Derdâ, Huzeyfe b. Yemân, İbn Mes‘ûd, İbn Abbas, Muâviye, Temîm ed-Dârî, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hüreyre, Fedâle b. Ubeyd, Abdullah b. Zübeyr ve Muâz b. Hâris el-Fâris radıyallahu anhümün isimlerini zikretmiştir. Bununla beraber bu hadisten sonra Buhârî Kāsım b. Muhammed’in, “Bulûğa erdiğimiz günden beri hep üç rek‘at vitir kılındığını gördük. Maahâzâ hepsi –yani bir de, üç de, beş de, yedi de– câizdir. Umarım ki hiçbirinde beis yoktur” dediğini ta‘lîkan rivayet eder (295. hadisin hâşiyelerine de müracaat).

526

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُصَلِّي إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً كَانَتْ تِلْكَ صَلَاتَهُ تَعْنِي بِاللَّيْلِ فَيَسْجُدُ السَّجْدَةَ مِنْ ذٰلِكَ قَدْرَ مَا يَقْرَأُ أَحَدُكُمْ خَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ وَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ ثُمَّ يَضْطَجِعُ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ لِلصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radıyallahu anhâdan (Urve b. Zübeyr) şöyle rivayet etmiştir: (Ümmü'l-mü'minîn) bana haber verdi ki[6] Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem on bir rek'at kılardı.[7] Namazı —ki (ümmü'l-mü'minînin) muradı gece namazı idi— işte bu idi. O (namazın içi)nde (öyle) secdeleri var idi ki (hiç) başını kaldırmadan her birinizin elli âyet okuyacağı kadar dururdu ve (sonunda) sabah namazından evvel iki rek'at kıldıktan sonra (mübarek) sağ yanı üzerine yatardı. Tâ müezzin (sabah namazının vaktini haber vermek için) gelinceye kadar (o hal üzere kalırdı).[8] {B994 Buhârî, Vitir, 1.}

....

6 Buraya kadar olan tercüme, *Buhârî*'deki metne göredir. *Tecrîd*'deki ibare daha muhtasardır.

7 Gerek bu hadise, gerek ما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ramazanda, ne başka zamanda gece on bir rekʿattan ziyade namaz kılardı" {B2013 Buhârî, Terâvîh, 1.} hadîs-i sahîhine (592.) bakarak vitrin ekser rekʿatı on bir rekʿat olduğuna kāil olmuştur. Bundan dolayı ona göre arada selâm vermeksizin tek bir ihram tekbiri ile amden daha ziyade ve meselâ on üç rekʿat kılanın bütün rekʿatı, her iki rekʿatta bir selâm vermiş altıncı ihram ile kıldığı iki rekʿat bâtıl olur. Unutarak yahut bilmeyerek böyle yapmışsa namazı vitir, teheccüd değil; nefl-i mutlak olmuş olur. Halbuki sâlifü'z-zikir 141. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisine ve gerek tercümesi sadedinde olduğumuz hadisin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Tahâvî*'de yine sahih olarak diğer tariklerden olan rivâyâtında on bir yerine on üç denilmiştir. Fukahâ-i Şâfiiyye'nin çoğu, on üç olarak rivayet edilen namazın ilk iki rekʿatı râtibe-i işâdır diye te'vil etmişlerse de Nevevî ile Sübkî vitrin ekall-i miktarını on bire kasretmezler. Nevevî on üç rivâyâtının da kavî olduğuna bakarak bu te'vili bârid bulur. Sübkî de "On üç kılmakta beis görmedim. Fakat aleyhi's-salâtü ve's-selâmın gālib-i ahvâlde on bir kıldıklarına nazaran on biri tercih ederim" demiş. Filhakika *Sahîh-i Müslim*'de Âişe radıyallahu anhânın yalnız on üç rekʿat hakkındaki rivayetleri tetkik edilirse yalnız birinde, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي من الليل ثلاث عشرة ركعةً يوتر من ذلك بخمسٍ لا يجلس في شيء إلا في آخرها "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin on üç rekʿat kılıp yalnız son rekʿatta teşehhüde oturmak üzere bunlardan beşi ile vitrini eda ederdi" {M1720 Müslim, Müsâfirîn, 123.} diyerek on üçün mecmûunu salât-ı leyl ve bu salât-ı leylin beşini vitir itibar ettiği görülür. Diğer bir hadisinde ise كان يصلي ثلاث عشرة ركعة بركعتي الفجر "Salât-ı fecrin iki rekʿat sünneti ile beraber on üç rekʿat kılardı" {M1722 Müslim, Müsâfirîn, 124.} diyor. Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin zikrettikleri bir hadiste de, "On üç rekʿat kılardı ki ibtidâ sekiz rekʿat sonra bir rekʿat vitir, sonra oturduğu yerde iki rekʿat kılıp câlisen kıldığı bu iki rekʿatta rükûa varmak istediğinde ayağa kalkıp rükû ederdi. Sonra sabah namazının nidâsı, yani ezanı ile ikameti arasında iki rekʿat kılardı" {D1340 Ebû Dâvûd, Tatavvuʿ, 26.} diyor. Ancak diğer iki tarikten

kılardı" {D1340 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} diyor. Ancak diğer iki tarikten olan rivayetinde bu lafız ile irat etmeyip, "Kāimen dokuz rekʿat kılar ve bunları vitir olarak eda ederdi" {M1725 Müslim, Müsâfirîn, 126.} deniliyor. Diğer bir hadisinde, "Ramazan ayında da, başka vakitlerde de on üç rekʿat kılardı ki sabahın iki rekʿat sünneti bu meyana dahildir" {M1726 Müslim, Müsâfirîn, 127.} kezâ Ebû Dâvûd'un da aldığı bir hadisinde, "On rekʿat ile bir rekʿat vitir kılar ve sonra fecrin iki rekʿatını eda buyururdu. On üç rekʿat işte bunlardır" {D1334 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} diyor.

On üç ve on bir rekʿat hakkındaki nakiller böyle. Daha az miktar ile îtâr hakkındaki hadislere gelince, *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un yine ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan rivayet ettiği hadiste, "Gece on üç rekʿat kılardı. Sonradan on bir kılıp bu namazından iki rekʿat terketmeye başladı. Nihayet revân-ı pâk ve mübareki kabzolunduğu sıralarda gece namazını hep dokuz rekʿat kılardı. Gece namazının sonu vitir idi" {D1363 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} denildiği gibi yine orada ve *Sünen-i Nesâî*'deki bir rivayete nazaran müşârün ileyhâ, Saʿd b. Hişâm'a, "Vitri sekiz rekʿat ile beraber kılıp yalnız sekizinci ve dokuzuncu rekʿatlarda oturur ve yalnız dokuzuncuda selâm verirdi. Sonra oturarak iki rekʿat kılardı. İşte, on bir rekʿat! Evlâdım. Sonra sinn-i âlîleri terakkî edip vücûd-ı şerifleri semirince yedi rekʿat vitir kılıp yalnız altıncı ile yedinci rekʿatlarında oturmaya ve yalnız yedincide selâm vermeye ve ondan sonra oturarak iki rekʿat kılmaya başladı. İşte, dokuz rekʿat evlâdım" {D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26; N1722 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 43.} diyor. Tirmizî'de ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radıyallahu anhâdan, كان يوتر بثلاث عشرة. فلما كبر وضعف أوتر بسبع "On üç rekʿat vitir kılarlardı. Yaşlanıp zayıf olunca yedi rekʿat kılmaya başladı" {T457 Tirmizî, Vitir, 5.} diye bir rivayet vardır.

Beş rekʿat hakkında da *Tirmizî*'de Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâdan, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gece namazı on üç rekʿat idi ki bunların beşini vitir olarak kılar ve yalnız beşincide otururdu. Müezzin ezan okuyunca da hafif olarak iki rekʿat kılardı" {T458 Tirmizî, Vitir, 6.} rivayeti vardır ki, *Nesâî*'de bu heyet üzere beş rekʿat kıldıklarını müşârün ileyhâdan başka tarikten rivayet ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radıyallahu anhânın da Nesâî'de tahrîc edilen hadisinde, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوتر بخمس أو سبع لا يفصل بينها بسلامٍ ولا بكلامٍ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kâh beş ve kâh yedi rekʿat vitir kılıp rekʿatların arasını ne selâm ile, ne kelâm ile fasıl buyururdu" {N1715 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 41.} denilmiş olup *Tirmizî*'de de bu mânayı müeyyid bir hadis vardır.

Bir ve üç rekʿat olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin vitir kıldıkları hakkında birçok rivâyât vardır. Bazıları yukarıda geçti. Yalnız *Nesâî*'nin Âişe radıyallahu anhâdan bir rivayetinde vitrin ilk iki rekʿatından sonra selâm verilmediği haber veriliyor ki ilk teşehhüde oturulduğu da tasrih edilmiş olaydı Hanefiyye'ye kuvvetli bir delil olurdu. Şârih Aynî, Âişe radıyallahu anhânın, sonunda vitir kılınan herhangi gece namazlarının mecmûuna vitir ıtlak ettiğini, halbuki bu namazların yalnız üçü vitir olup mâkabli nevâfilden olduğunu söylemekle mezhebine intisar etmek istiyor. Lâkin selâm ile fasledilmeksizin kılınan vitirlerin bu te'vilden hariç kalacağı zâhirdir.

8 Müslim'in rivayeti, فإذا سكت المؤذن من صلاة الفجر وتبين له الفجر وجاءه المؤذن قام فركع ركعتين خفيفتين. ثم اضطجع على شقه الأيمن حتى يأتيه المؤذن للإقامة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müezzin salât-ı fecir ezanını okuyup sustuktan, nazar-ı akdeslerinde fecrin hulûlü tebeyyün ettikten, haber vermek için müezzin de geldikten sonra kalkıp hafifçe iki rekʿat kılar, sonra mübarek sağ yanı üzerine ikameti haber vermek için müezzin gelinceye kadar yatardı" {M1718 Müslim, Müsâfirîn, 122.} suretindedir. Bundan müezzinin —biri ezanı müteakip vakt-i salâtı, diğeri de ikametten evvel ikāmet-i salâtın vakti hulûl eylediğini haber vermek için — iki defa geldiği ve hafifçe kılınan iki rekʿat namaz ile ıztıcâın bu esnada vuku bulduğu anlaşılıyor. Bunu müeyyid rivâyât-ı adîdeye nazaran sabahın sünneti muhtasar kılınmak da sünnettir. Nitekim Müslim'in rivayetine nazaran İbn Ömer radıyallahu anhümâya Enes b. Sîrîn, "Sabah namazından evvelki iki rekʿat hakkında ne dersin? Bunlarda kıraati uzatayım mı?" diye sormuş. İbn Ömer, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece ikişer ikişer namaz kılar ve bir rekʿat vitirle bitirirdi" deyince, "Sana sorduğum bu değil" diye mukabele etmiş. O da, "Hakikaten kaba bir adamsın. Hadisi nası tamam söylemeye meydan vermeyecek misin?" diyerek evvelki sözlerini tekrar ile "Sabah namazından evvel sanki eli kulağında ezan okunuyormuşçasına süratle iki rekʿat kılardı" {M1761 Müslim, Müsâfirîn, 157.} demiştir. Buradaki ezan, ikamet demek olduğundan hâşiyenin bidâyetindeki hadis ile beyinlerinde münâfât yoktur. *Buhârî*'de de bu hadis muhtasaran vardır (sağa yatış, seyyidü'l-vücûd hazretlerinin teyâmünü sevdiklerinden neşet etmiştir).

Sabah sünnetinden sonra sağ yanı üzerine ıztıcâı da bazıları mendup addetmişlerdir. İmam Mâlik bu nedbe kāil değildir. Zira zamanında ehl-i Medîne bununla âmil değillermiş. Hanefîler de bu babda ona muvâfakat etmişlerdir. Iztıcâı mendup saymayanlar bu fi'l-i resûlün gece uykusuzluğundan ve şiddet-i ibadetten bîtap olan cism-i şerîf-i nebevîyi biraz dinlendirmek için vâki olduğu ihtimalini öne sürüyorlar. Rivâyât-ı adîdeden vitirden sonra kılındığı haber verilen iki rek'atlar hep bu sabah sünnetidir. Maahâzâ Nesâî'nin İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî iki hadisinde vitirden sonra sabah sünnetinden evvel ayrıca iki rek'atın kılındığı ihbar edilmektedir.

527

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُلَّ اللَّيْلِ أَوْتَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَانْتَهَى وِتْرُهُ إِلَى السَّحَرِ.

TERCÜMESİ

(Yine Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: "Gecenin her vaktinde[9] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vitir kılmıştır. (Son vakitlerindeki) vitri ise (gecike gecike) seher vaktine müntehî olmuştu."[10] {B996 Buhârî, Vitir, 2.}

....

9 Müslim'in rivayetinde, من كل الليل *Müslim*'deki rivayetlerin birinde, إلى السحر yerine, إلى آخر الليل

كل الليل tercüme ettiğimiz gibi "gecenin her vaktinde" mânasına gelebildiği gibi "her gece" mânasına da gelebilir. Tercümenin her iki sureti de vâki hale mutâbıktır. Seyyidü'l-vücûd aleyhi's-salavâtü'l-ma'bûd hazretleri hazerde, seferde, sıhhatte, marazda vitre mülâzim ve muvâzıb oldukları gibi salât-ı işâdan sonra tâ tulû-ı fecre kadar gecenin her cüzünde de vitri kılmışlardır. Lâkin ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin muradı, tercümede ihtiyar ettiğimiz mâna olduğuna şahit, من كل الليل قد أوتر رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أول الليل وأوسطه وآخره فانتهى وتره إلى السحر {M1737 Müslim, Müsâfirîn, 137.} lafzı ile *Müslim*'de vâki olan rivayettir. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Mesrûk'un rivayetinde Âişe radıyallahu anhâ aynı sözü söylemiş, yalnız orada, ولكن انتهى وتره حين مات إلى السحر {D1435 Ebû Dâvûd, Vitir, 8.} denilmiş olup server-i enbiyâ efendimiz hazretlerinin âlem-i cemâle intikallerinden evvelki mu'tâd-ı şerifleri vitri seher vaktine yaklaştırmak olduğu daha sarih olarak beyan edilmiştir.

10 Bu hadîs-i şeriften, gecenin salât-ı işâya zarf olup herhangi saatinde işâdan sonra vitir kılınabileceği anlaşılır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin evvel-i leyl ile evsat-ı leylde kılmış olmaları, cevazı beyan için olup gecenin sonuna tehir buyurmaları da mîâdında uykudan kalkmaya itimadı olanlar hakkında efdal olanın bu olduğuna tembih için olduğu vârid-i hâtırdır. Câbir radıyallahu anhın *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyet-i merfûasında, من خاف أن لا يقوم من آخر الليل فليوتر أوله. ومن طمع أن يقوم آخره فليوتر آخر الليل. فإن صلاة آخر الليل مشهودة وذلك أفضل "*Gece sonunda kalkamayacağından korkan, vitri evvelinde kılsın. Gece sonunda kalkacağını ümit eden de gece sonunda kılsın. Zira gece sonundaki namaz, meşhûddur*" {M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} buyurulmuştur. مشهودة lafzını râvi Ebû Muâviye محضورة "Edası vaktinde rahmet melekleri hazır bulunur" diye tefsir etmiştir. Âişe radıyallahu anhâdan da bu mânada bir hadis olduğunu şârih Aynî haber vermektedir.

Yâhud da herhangi bir rahatsızlık dolayısıyla evvel-i leylde, hazır uyanmış bulunmak dolayısıyla evsat-ı leylde kılmış da olabilir. Lâkin herhalde son vakitlerdeki fi'l-i resûl, vitri vakt-i sehere takrîb idi. İmam Mâlik'çe te'hîr-i vitir müstehaptır. Selef-i sâlihînin her iki türlüsünü yaptıklarına dair nakiller vardır. Ezcümle Ebû Bekir, Osman, Ebû Hüreyre ve Râfi' b. Hadîc radıyallahu anhüm hazerâtı vitri, evvel-i leylde kılanlar meyanındadır. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ, İbn Abbas, İbn Ömer radıyallahu anhüm hazerâtı da vitir için âhir-i leyli ihtiyar ederlerdi. Ebû Hüreyre radıyallahu anh, Buhârî'nin ta'lîkâtı meyanında zikredildiği üzere, أوصاني النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بالوتر قبل النوم "Nebî-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem bana uykuya varmadan evvel vitir kılmayı tavsiye buyurdu" {Buhârî, Vitir, 2 bab başlığı.} demiştir. Bu vasiyyet-i celîle-i nebeviyye Ebû Hüreyre radıyallahu anha belki uyku galebe eder diye ihtiyatlı davranmayı tavsiyeden ibarettir. Yoksa gece kalkmaya kadir olanın âhir-i leylde kılması efdal olduğunda şüphe yoktur. İbn Huzeyme *Sahîh*'inde Ebû Katâde radıyallahu anhtan şu hadisi rivayet eder: "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir'e, متى توتر yani '*Ne zaman vitir kılarsın?*' diye sual buyurdu. Ebû Bekir uykuya varmadan evvel deyince أخذت بالحزم yani ihtiyatı iltizam ediyorsun buyurdu. Ömer'e de aynı suali buyurdu. Ömer, ibtidâ yatar, sonra vitri kılarım deyince أخذت بالقوة yani kuvvet cihetini iltizam ediyorsun" buyurdu. {İbn Huzeyme, Sahîh, II, 145, no: 1084.}

Elhâsıl salât-ı vitir farz olmamakla beraber şanına pek ziyade itina edilmek lâzım gelen bir namazdır. 312. hadiste de görülmüştü ki, seyyid-i kâinât efendimiz hazretleri geceleyin ehlini vitir için uyandırırlarmış. Bu taktirde salât-ı vitir ricâl ve nisâ hakkında meşrû demek olduğu gibi وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ [bl] âyet-i kerîmesi iktizâsınca uyanık olanların uykudakileri ikaz etmelerini mûcip olacak derecede müekked bir ibadet olmuş oluyor.

[bl] Tâhâ, 20/132.

528

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اجْعَلُوا آخِرَ صَلَاتِكُمْ بِاللَّيْلِ وِتْرًا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, "Öyle yapınız ki, geceleyin namazınızın sonu vitir olsun"[11] buyurduğunu rivayet etmiştir. {B998 Buhârî, Vitir, 4.}

………

11 Bu hadîs-i şerif, bundan evvelki 295. hadisin bir cüzüdür. Bundan vitri tehir etmenin müstehap olduğu anlaşılır. Hikmeti de –Allahu a'lem– gece vakti kılınan namazların mebdei ve müntehâsı vitir olmaktır. Gecenin ilk namazı, farz olan akşam namazı tek rek'atlı olduğundan gece taatinin hitamında mebdeine benzemek için tek rek'atlı olmak müşâkele de enseb olmuş olur. Gecenin hulûlüyle beraber tek rek'atlı bir namaz ile iftitâh-ı ibâdetteki sırr-ı ilâhî her ne ise ihtitâmına da teşmil ediliyor demektir. Amellerin ibtidâ ve intihâsındaki, fevâtih ile havâtimindeki ehemmiyet vasattan ziyade olduğu أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ [bm] âyet-i kerîmesi ve biraz evvel Câbir radıyallahu anhtan naklolunan hadiste, فَإِنَّ آخر الليل مشهودة {Kaynakta " فَإِنّ " den sonra " صلاة " sözcüğü yer almaktadır. M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} buyurulmuş olması delâletiyle gündüzün evveli ve sonu ile âhir-i leylde duanın karîn-i icâbet olması daha ziyade me'mûl olduğu içindir. Maahâzâ vitirden sonra teheccüde kalkan لا وترانِ في ليلة {D1439 Ebû Dâvûd, Vitir, 9.} nehyine binaen vitri iade etmez. Çünkü iade etse vitir, şef'a dönüp îtârdaki hikmet her ne ise iptal edilmiş olur. Bazı sahâbenin ve ezcümle İbn Ömer radıyallahu anhümânın ba'de'l-îtâr uyuduktan sonra teheccüde kalkınca tek rek'at ile kılmış oldukları vitri nakzettikten sonra teheccüd kılıp sonunda vitir kıldıkları bundan evvelki hadiste zikredilmişti. Hazret-i Fârûk radıyallahu anhın gece tatavvuundan sonra vitir kılmadıkları, sıddîk-ı a'zam radıyallahu anhın ise vitir kılıp yattıklarını ve teheccüdden sonra vitir kılmadıkları yine orada söylenmişti. Şeyhayn-i mükerremeyn hazretlerinin bu fiilleri, yine oradaki havâşî meyanında zikredilen *Müslim*'in, من خاف أن لا يقوم من آخر الليل... {M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} hadîs-i merfûuna tamamen muvafıktır.

Şerhi sadedinde olduğumuz bu hadîs-i şeriften Hanefîler vitrin vâcip olduğuna da istidlâl etmek istemişlerdir. Nitekim şârih Aynî, buradaki اجعلوا emrini vücûba hamletmeyip nedbe mahmûldür diyenlere karşı pek şedit bir münakaşa kapısı açmış olup Ebû Hanîfe'nin mezhebini teyit eden nukūlün kâffesini cemetmiştir denilebilir. Fakat vücûba kāil olmayanlar bu hadiste de vitrin bilittifak vâcip olmayan salât-ı leyl meyanında zikredilmesinden bilistidlâl evveli vâcip olmayan bir namazın âhiri de vâcip olmaz, cevabını verdikleri gibi en mühim edillesinden biri olan من لم يوتر فليس منا {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.} hadisini tefsir ederken Aynî'nin vücûbu iş'âr için, "Vitir kılmayan bizden değildir" mânasını vermeyip, "Sünnetimizle amel edenlerden değildir" mânasını verirler. Binaenaleyh vücûb hakkındaki hüküm yine katileşmeyip ihtimal dairesinde kalır.[bn]

[bm] Hûd, 11/114.

[bn] Her nedense aziz mütercim her vesileyle şârih Aynî'yi muâheze etmekten hoşlanıyor. Âdeta insan, bu muttarid tenkitlerde mezhep taassubunun izlerini görüyor. Burada ise büyük şârihimiz, Hanefîler'in vücûb delillerine vâki olan itirazlara cevap vermekten başka bir şey yapmamıştır. Bununla niçin müstahikk-ı ta'rîz olmalıdır? Gerek burada gerek vitir bahsinin evvelinde mütercim, Hanefîler'in en kuvvetli delili olan الوتر حق... hadisinin gerek senedi gerek metninin ifade ettiği vücûb hükmü hakkında muhaliflerin sözlerini nakletmekte hiç kusur etmediği halde şârihin biraz sertçe cevaplarını neden "şedit bir münakaşa" diye tavsif etmelidir?

Mütercim yukarıda الوتر حق... hadisinin senedindeki أبو المنيب عبيد الله بن عبد الله عتكي Buhârî'ce sika değildir, demişti. Şârih de burada Buhârî'nin bu taz'îfine karşı Ebû Hâtim'in inkârını ve Ebû Münîb hakkında "sâlihu'l-hadîs" diye senâ ve şehâdetini, oğlu İbn Ebû Hâtim'den naklediyor. Sonra, ابن معين 'in de "Ebü'l-Münîb sikadır", dediğini Hâkim'den naklen bildiriyor. Buhârî'nin muasırlarından ve en benâm muhaddislerden olan Ebû Hâtim ile İbn Maîn'in bu inkâr ve şehâdetleri, mütercimin güzîde mehazlarından olan *Tehzib*'de, *Hulâsa*'da da zikredilmiştir.

Bu sebeple ve metin hakkında vereceğimiz izaha göre mütercim merhumun, salât-ı vitrin vücûbu hakkındaki hükmü ihtimal dairesine tenzil etmesi hiç doğru değildir. Mütercimin, Aynî'nin en mühim edillesinden biri olarak intihap ettiği şu, من لم يؤتر فليس منا hadisi, bu babdaki rivayetin bir parçasıdır. Acaba mütercim merhum tamamını bilhassa şâyân-ı istidlâl kısmını niçin nakletmiyor? *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Büreyde b. Husayb radıyallahu anhtan rivayet olunan bu hadîs-i şerifin tamamı şöyledir: الوتر حق فمن لم يؤتر فليس منا. الوتر حق فمن لم يؤتر فليس منا. الوتر حق فمن لم يؤتر فليس منا {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.} İşte Hâkim'in de "*Müstedrek*'inde sıhhatine hükmettiği bu hadîs-i şerifteki الوتر حق cümlesine şârih Aynî; "Vitir, sabit bir vâciptir" mânasını veriyor. Bu hükme فمن لم يؤتر فليس منا "*Kim ki vitir kılmaz, artık o, bizden değildir*" vaîd-i şedîdini delil addediyor. Hakikaten bu nevi şiddetli vaîdler, farzın veya vâcibin terkine terettüp eder. Hususuyla taraf-ı risâletten bu hükmün ve bu şiddetli vaîdin üç defa tekrar edilmiş olması, فمن لم يؤتر... cümlesini zâhirinden sarfetmeye ve "Sünnetimizle amel etmeyenler bizden değildir" gibi maksûd-ı şâri'den uzak te'villere girişmeye hiç müsait değildir. Bu ciheti Aynî sair vücûh-ı rivâyât ile tevsik etmiştir. Râvi Hazret-i Büreyde'nin Bedir Gazâsı'ndan başlayarak bütün meşâhidde hazret-i resûlün maiyeti seniyyelerinden ayrılmayan bir sahâbî olması hadise ayrıca bir kıymet ve ehemmiyet atfetmiştir. Yine Ebû Dâvûd ile Nesâî de Ebû Eyyûb el-Ensârî'den الوتر حق على كل مسلم... {D1422 Ebû Dâvûd, Vitir, 3.} hadisini rivayet etmişlerdir ki, bu da ayrıca bir kuvvet bahşetmektedir.

Şârih Aynî'yi bir derece asabîleştiren cihet Kādî Ebü't-Tîb ile Ebû Hâmid'in, "Vücub hükmünde Ebû Hanîfe yalnızdır. Eimmeden hiçbiri kendisine iştirak etmemiştir" sözleridir. Bunlara da cevap veriyor. Diyor ki: Yukarıki hadisler ile emsali delillere istinaden İmam Ebû Hanîfe ile beraber Abdullah b. Mesʿûd, Huzeyfe, İbrâhim en-Nehaî, İmam Şâfiî'nin şeyhi Yûsuf b. Hâlid vitrin vücûbunu iltizam etmişlerdir. İbn Ebû Şeybe de Saîd b. Müseyyeb, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mesʿûd'un bu ictihadda olduklarını naklediyor. Vücûb hükmü, Mücâhid'den de sened-i sahîh ile *Musannef*'te rivayet edilmiştir. Bundan dolayı bütün muteber Hanefî metinlerine salât-ı vitrin vâcip olduğu (sahih esah, zâhirü'r-rivâye) unvanlariyle geçmiştir. Şâyân-ı istiğrab bir cihet de mütercim merhum Aynî'nin tâdât ettiği vücûb delillerinden bu hadisin izahında yalnız birisini, o da tenkit etmek üzere naklettiği halde bundan sonraki hadisin izahında vitrin sünnet olduğuna kāil olanların —Aynî hakkında dediği veçhile— mezhebini teyit eden nukūlün kâffesini cemetmiştir, denilebilir.

Hadiste vitrin vâcip olmayan salât-ı leyl meyanında zikredilmiş olmasından istifadeye çalışılması da mûcib-i istiğrabdır. Her iki namazın cihet-i vahdeti yalnız vakitte iştirakleridir. Vakitte iştirak, neden hükümde ittihadı mûcip olsun? (K.M.).

529

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُوتِرُ عَلَى الْبَعِيرِ.

TERCÜMESİ

Yine (Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümânın: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, deve üzerinde vitir kılardı"[12] dediği rivayet olunmuştur. {B999 Buhârî, Vitir, 5.}

....

12 Saîd b. Yesâr tarikinden gelen bu rivayet, *Buhârî*'de daha tafsillidir. Müşârün ileyh Saîd diyor ki: Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ ile birlikte Mekke-i Mükerreme yolunda gece sefer ediyorduk. Sabah vakti yakın mı? diye şüphe edince devemden indim, vitri kıldıktan sonra ona yetiştim. Nerede idin? diye sordu. Ben "Sabah vakti girecek diye korktum da inip vitri kıldım" deyince, أليس لك في رسول الله أسوة حسنة yani "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sana üsve-i hasene mi değil, güzel bir numune mi değil?" diye sordu. "Vallah üsve-i hasenedir" demem üzerine, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم... diyerek metindeki sözleri rivayet etti. {B999 Buhârî, Vitir, 5.} Ali ve İbn Abbas radıyallahu anhümden de bu hadis rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin yine İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Nâfi' tarikiyle mervî olup musannif tarafından her nasılsa terkedilen hadis ise daha ziyade izahı muhtevidir. Bu ikinci hadiste sahâbî-i müşârün ileyh, كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في السفر على راحلته حيث توجهت به. يومي إيماءً صلاة الليل إلا الفرائض ويؤتر على راحلته "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sefer esnasında râhilesi yani binit devesi üzerinde devesi yönünü hangi cihete çevirirse çevirsin namaz kılardı. Ferâizden başka gece namazını îmâ ederek eda ederdi. Vitri de râhilesi üzerinde kılardı" {B1000 Buhârî, Vitir, 6.} demiştir ki, bunda ferâizden mâada salât-ı leylin ve bu meyanda salât-ı vitrin râhile üzerinde kılındığı sarîhan beyan edilmiştir.

Gerek bu hadis, gerek bundan evvelki hâşiyeye alınan diğer Buhârî hadisi ile evvelen "Misâfir vitir ile mükellef değildir" diyen Dahhâk'in kavline muhalif olarak seferde de vitrin meşruiyeti sabit oluyor.

SÂNİYEN esnâ-yı seferde dabbe üzerinde ve dabbe ne tarafa teveccüh ederse etsin îmâ ile nâfile kılmak câizdir. Ancak ferâizi kasretmek câiz olmayan seferde dabbe üzerinde teneffülün cevazında ihtilâf vardır: Bazıları gerek uzun gerek kısa seferde câizdir demişlerdir. İmam Şâfiî ve Evzâî de buna kāildirler. İmam Mâlik kasr-ı salât câiz olmayan seferde dabbe üzerinde namaz kılınmaz demiştir. Kudûrî'nin beyanına göre hâric-i mısırda olan kimse dabbesi üzerinde teneffül eder. Sâhib-i *Hidâye*'de hâric-i mısırda Kudûrî'nin seferi şart addetmediğine istidlâl ediyor. Ancak Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'tan rivayet olunduğuna göre yalnız misafirin dabbe üzerinde tetavvuunu câiz görmüşlerdir. Lâkin sahih olan kavle göre misafir olsun olmasın râkiben şehir haricine çıkan dabbe üzerinde tatavvu edebilir. Hanefîler'in ihtilâfı yalnız şehirden mikdâr-ı buûddadır. Bazılarınca bu ruhsat, şehirden 2 veya 3 fersah uzağa gitmiş kimse içindir.

SÂLİSEN إلا الفرائض kayd-ı istisnâîsine göre zaruretsiz farz namazları dabbe üzerinde kılmak câiz değildir. Mâzur ise farzını böylece kılabilir. Meselâ seferde iken yağmur yağıp da namaz kılacak kadar kuru bir yer bulamazsa hayvanı üzerinde kıbleye karşı durup îmâ ile kılar ve hayvanı durdurabilirse kıbleye müteveccih olur, buna kadir olamazsa namazda istikbâl-i kıble kaydında olmaz. Lâkin bu, çamur secde edince yüzü batacak derecede olduğuna göredir ve illâ çamur üstünde kılar. Eşkıya korkusu da, hastalık da, canavar korkusu da, hayvandan inince bindirecek kimsesi olmayan pîr-i dermândenin zaaf hali de birer özürdür. *Muhît*'in tasrihine göre bu gibi ahvalde dabbe üzerinde namaz kılınır ve özrün zevalinden sonra iade de lâzım gelmez. Sünen-i revâtib de tatavvu hükmündedir. Ancak İmam Ebû Hanîfe'ye göre sabahın sünneti için hayvandan inmek gerektir. Zira bir rivayete göre onu vâcip addeder, kaiden kılmasını tecviz etmez. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre de râtibe-i fecir vâcip değilse de vitirden daha müekked bir sünnettir.

RÂBİAN bu iki hadîs-i şerif vitrin vücûbuna kāil olmayanların temessük ettikleri hüccetlerdendir. Bunlara göre vitir vâcip olmadığı için râhile üzerinde kılınmış ve seferde ferâiz terk buyurulmadığı gibi bu da terk buyurulmadığından diğer sünnetten daha müekkeddir. Atâ b. Ebû Rebâh ile Hasan-ı Basrî'nin, Sâlim b. Abdullah'ın, Nâfi'in eimme-i metbûînden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi bu olup hepsi de seferde râhile üzerinde vitir kılınır demişlerdir. Ancak İmam Mâlik bunu farîzayı kasredebilecek seferde tecviz ettiği halde İmam Evzâî ile İmam Şâfiî seferin kısası ile uzunu beyninde fark görmemişlerdir. Zâhiriyye'den İbn Hazm ise seferde kāimen de, kāiden de, mâzur olarak da, gayri mâzur olarak da dabbe üzerinde vitir kılınabilir, diyor. Lâkin Muhammed b. Sîrîn ile İbrâhim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'a göre vitir ferâizde olduğu gibi ancak yer üstünde kılınabilir. Bu hadisin râvisi Abdullah b. Ömer ile peder-i mükerremi Ömer b. Hattâb radıyallahu anhümânın deveden inip vitir kıldıklarına dair İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i ile Tahâvî'nin *Meâni'l-âsâr*'ında rivayet vardır. İmam Sevrî ise "Farz ile vitri yer üstünde kıl, râhilen üzerinde de vitri kılarsan beis yoktur" demiştir. Bu ihtilâfın mebnâsı vitrin vâcip olup olmadığı hakkındaki hükümdür ki, bu bahsi burada tekrara lüzum yoktur. Yalnız İbn Ömer radıyallahu anhümânın vitri yer üzerinde kıldığına dair olan rivayeti vücûb-ı vitre kāil olmayanların olanlar lehine hüccet saymadıklarını söyleyelim ki, onlarca müşârün ileyhin bu fiili, efdal olanı ihtiyar ettiğine mahmûldür. Çünkü vitri de sair nevâfil gibi yer üstünde kılmanın efdal olduğunda nizâ yoktur.

530

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ أَنَّهُ سُئِلَ أَقَنَتَ النَّبِيُّ ﷺ فِي الصُّبْحِ قَالَ نَعَمْ فَقِيلَ أَوَقَنَتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ قَالَ بَعْدَ الرُّكُوعِ يَسِيرًا.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan: "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah (namazında) kunut[13] duasını okudu mu?" diye soruldu.[14] O da, "Evet" dedi. (Bunun üzerine kendisine), "Rükûdan evvel mi kunut buyurdu?" diye soruldu. (O da), az müddet sürmek üzere) "Rükûdan sonra"[15] cevabını verdi. {B1001 Buhârî, Vitir, 7.}

....

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre فقيل له

Bir rivayette vâvsız olarak أقنت؟ , diğer bir rivayete nazaran هل قنت؟

13 Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* sahiplerinden Müslim ile Ebû Dâvûd da rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Esîr'in *Nihâye*'sinde beyan edildiği üzere kunutun birçok mânası vardır: **1.** Taat, ki kānit: Allah'a mutî demek olur; **2.** Huşû. Namazda kunut: huşû mânasına gelir; **3.** Mutlaka namaz, ki kānit: Musallî demektir; **4.** Dua. Bildiğimiz kunut duası gibi; **5.** İbadet; **6.** Namazda kıyam; **7.** Namazda tûlü kıyam. أفضل الصلاة طول القنوت {M1768 Müslim, Müsâfirîn, 164.} hadîs-i sahîhinde olduğu gibi ki, buradaki tûlü kıyam mânasınadır. أَمْ مَنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ [bo] âyet-i kerîmesindeki kānit ise musallî mânasına geldiği gibi hâşi', âbid, salâtın kıyamında çok okuyan mânalarına da gelir ve hepsi de yakışır; **8.** Sükût. Zeyd b. Erkam radıyallahu anhın, "Evvelleri biz namazda konuşurduk وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ [bp] yani namazda kānit olarak durunuz. Âyet-i kerîmesi nâzil olunca namazda kelâmdan imsak ettik" demesi kunutun bu son mânasına hüccettir. Pek âşikârdır ki, buradaki sual, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin Allah'a taati var mıydı? Namaz kılar mıydı? Namazda huşûu var mıydı? İbadet eder miydi? Namazları ayakta kılar mıydı? Namazda konuşmaz mıydı? gibi vârid ve gayri vârid meânî ile irat edilmemiştir. Sabah namazına ait olduğu için kıyamda iken Kur'an'ı çokça okuyup okumadıklarına dair bir sual olduğu vârid-i hâtır olabilirse de ikinci defa vâki olan sual ve cevaptan mevzubahis kunutun rükûdan evvel veya sonra okunmuş bir dua olduğu taayyün eder.

14 Burada Enes radıyallahu anha sual irat eden zatın kim olduğu müphem bırakılmışsa da yine bu hadisin *Sahîh-i Müslim*'deki tarz-ı rivâyetine nazaran râvi Muhammed b. Sîrîn, قلت لأنسٍ "Enes'ten sordum" dediğine göre soran bizzat kendisi imiş.

15 Enes radıyallahu anhın Muhammed b. Sîrîn tarikinden mervî bu hadiste kunutun mahalli, rükûdan sonra gösterilmişse de bundan sonraki 531. hadiste rükûdan evvel gibi gösterilip yalnız bir ay kadar müddet rükûdan evvel kunut buyurulmuş olduğunun beyanı da buradaki يسيرا "az süren bir müddet" tabirinin tefsiri makamına geçmiş olur. Maahâzâ dikkat edilirse Enes radıyallahu anh, gerek bu gerek âtîdeki rivayete göre yalnız hâdise-i mühimme üzerine bir ay ba'de'r-rükû kunut buyurulmuş olduğunu haber verip ne o hadiseden evvel veya sonra kunut buyurulup buyurulmadığından, ne de başka zamanlarda kunut buyurulmuşsa bunun rükûdan evvel veya sonra olduğundan sâkittir.

Kunutun mahalli, İmam Şâfiî'ye göre buradaki İbn Sîrîn rivayetine muvâfık olarak rükûdan sonra, İmam Mâlik'e göre ise Âsım b. Süleyman el-Usûl tarikinden gelen âtîdeki Enes hadisine muvâfık olarak rükûdan evveldir. Gerek sabah ve gerek vitir namazında duanın rükûdan evvel de, sonra da edildiğine dair rivâyât muteârız ve her ikisi de sahih olan Enes radıyallahu anh hadisinin de iki tarikten yekdiğere mübâyin iki veçhile mervî olması mahall-i kunut hakkında tarafeynin kendi mezheplerine hadis ile ihticâc edebilmelerine manidir (445. hadisin hâşiyelerine müracaat). Bu hadiste musarrah olup da 531. hadiste musarrah olmayan sabah namazında kunut bahsine gelince 445. hadisin havâşîsinde beyan edildiği üzere bu, İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'e göre sünnettir. Nitekim İmam Şâfiî Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtının dördünden de sabah namazında kunut duası okuduklarını rivayet etmiştir. Ebû Hanîfe ile Abdullah b. Mübârek'e göre ise sabah namazında sünnet değildir. İmam Ahmed b. Hanbel: Yalnız imamlar orduları için kunut duasına sabah namazında muvâzabet ile mükelleftir. Mâadasının da bunu yapmasında beis yoktur diyor. İmam İshak b. Râhûye ise havâdis ve nevâzil zamanlarında yani düşman korkusu, veba ve tâun gibi bütün müslimîni heyecana düşürecek âfat vukuunda eimmenin sabah namazında kunutu terketmemesi sünnet olduğu reyindedir. Vitrin son rek'atında da kunut sünnettir. Ancak İmam Şâfiî'ye ve İmam Mâlik'in kavl-i meşhûruna göre yalnız ramazanın nısf-ı ahîrinde sünnettir. Eimme-i Kûfiyyûn ile İmam Ahmed'e, Süfyân es-Sevrî'ye, Abdullah b. Mübârek'e ve İshak b. Râhûye'ye göre bütün senenin her gecesinde vitir kunutu vardır. Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir de. Eimme-i Şâfiiyye'den Ebû Abdullah Zebîdî Ebü'l-Velîd en-Nîsâbûrî, Ebû Fazl b. Abdân ve Ebû Mansûr b. Mihrân gibi zevatın da vitir kunutunun bütün sene sünniyyetine kāil olmuşlardır. Ömer ve Ali ve Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümün vitirde kunut ettiklerine dair İbn Ebû Şeybe مصنف *i* ile *Sünen-i Beyhakī*'de ve Ebû Leylâ'nın مسند i ile İbn Asâkir'de müteaddit rivâyât vardır. Hulefâ-yı Erbaa'nın vitirde kunutlarını Dârekutnî ile yine Beyhakī *Sünen* kitaplarında zikretmişlerse de rivayetleri zayıf görülmüştür. Ramazanın nısf-ı ahîrinde kunut hakkında da rivâyât çoktur. Ancak Tirmizî'nin tahkikine göre Ali kerremallahu vecheh hazretleri yalnız ramazanın nısf-ı ahîrinde kunut okuyup kunutu da

rükûdan sonraya bırakırmış. İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in de bu babda kavilleri budur.

Sabah namazında kunut okuyan imama iktidâ eden kimse ona mütâbaat eder mi, etmez mi? İmam Ebû Hanîfe'ye göre etmez. İmam Ahmed ile İmam Ebû Yûsuf'a göre eder. Kunut okuyan kimse İmam Mâlik'e göre ellerini kaldırmaz. İmam Şâfiî'ye göre ise el kaldırmak müstehaptır.

[bo] ez-Zümer, 39/9.
[bp] el-Bakara, 2/238.

531

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْقُنُوتِ فَقَالَ قَدْ كَانَ الْقُنُوتُ فَقِيلَ لَهُ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ قَالَ قَبْلَهُ قِيلَ فَإِنَّ فُلَانًا أَخْبَرَ عَنْكَ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ قَالَ كَذَبَ إِنَّمَا قَنَتَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا أُرَاهُ كَانَ بَعَثَ قَوْمًا يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَّاءُ زُهَاءَ سَبْعِينَ رَجُلًا إِلَى قَوْمٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ دُونَ أُولٰئِكَ وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ عَهْدٌ فَقَنَتَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ شَهْرًا يَدْعُو عَلَيْهِمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ ﵁ قَالَ قَنَتَ النَّبِيُّ ﷺ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ.

TERCÜMESİ

Yine (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Enes b. Mâlik radıyallahu anha kunut hakkında sual irat edildi.[16] (Enes radıyallahu anh), "Vaktiyle kunut vardı" cevabını verdi. (Tekrar) soruldu ki: (Kunut) rükûdan evvel mi idi, (yoksa) sonra mıydı?" (Enes radıyallahu anh), "Evvel idi" cevabını verdi. (Bunun üzerine kendisine) "(Ya) filân[17] bana haber verdi ki, sen rükûdan sonra idi demişsin, buna ne dersin?" diye sual olundu. (Bunun üzerine), "Yanlışı var[18], Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükûdan sonra yalnız bir ay kunut buyurdu.[19] Takriben yetmiş kişiye varan ve kendilerine kurrâ namı verilen birtakım kimseleri müşrikînden bir kavmin nezdine göndermişlerdi ki (o kurrâ adeden) ötekilerin dûnunda (oldukları için onların eliyle helâk olmuş) idiler. O müşrikler ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beyninde (mün'akid) bir ahid de vardı. Zannediyorum[20] (ki kunut bundan dolayı idi) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir ay o müşrikler aleyhine dua buyurarak kunut etti.[21] {B1002 Buhârî, Vitir, 7.}

Yine Enes radıyallahu anhtan olan (diğer) bir rivayete nazaran, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem رعل ile ذكوان (kabileleri) aleyhine bir ay dua buyurarak kunut etti" demiştir. {B1003 Buhârî, Vitir, 7.}

....

16 Metinde Buhârî'nin siyâk-ı rivâyeti –ihtisar için– biraz tağyîr edilmiş olduğundan *Buhârî*'deki سألت "Sual ettim" lafzı –meçhul sîgasıyla– سئل "Sual edildi" suretine ifrâğ edilmiştir. Kezâ aynı sebepten dolayı *Buhârî*'deki قلت "dedim" lafzı قيل له "Ona denildi" şekline sokulmuştur. Yine diğer قلت lafzı قيل ye tahvil edilmiştir.

Buhârî'nin metninde أخبرني عنك "Senden rivayeten bana haber verdi" dir.

Buhârî metnindeki sarâhate nazaran bu suali Enes radıyallahu anha irat eden hadisin râvisi Âsım b. Süleyman el-Ahvel'dir. Nitekim bundan evvelki hadisin râvisi de Muhammed b. Sîrîn olduğu orada söylenmişti.

17 Bu rivayette "filân" diye ismi ibhâm edilen zat –ağleb-i ihtimal– buradaki Enes radıyallahu anh rivayetine muhalif olarak –evvelki hadisi rivayet eden râvinin Muhammed b. Sîrîn olması delâletiyle– Muhammed b. Sîrîn'dir. Zira onun rivayetine göre قنت بعد الركوع يسيرًا diye cevap verilmiş olduğundan bu cevabın mefhûm-ı muhâlifi olarak seyyid-i kâinât aleyhi ve âlihî efdalü's-salavât hazretlerinin rükûdan evvel ya hiç kunut buyurmamış veya mevzubahis olan zamân-ı yesîrin haricinde birçok zaman kunut buyurmuş olmaları ihtimallerini derpîş ederek Âsım'ın istîzâhta devam etmiş olması pek ziyade vârid-i hâtırdır. Maahâzâ yine Âsım'ın Müslim rivayetinde, إن أناسًا يزعمون أنّ رسول الله قنت بعد الركوع "Bazı kimseler iddia ediyorlar ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükûdan sonra kunut buyurmuşlar" {Kaynakta "أناساً" kelimesi "ناسًا" şeklinde geçmektedir. M1549 Müslim, Mesâcid, 301.} sebkinde olduğuna nazaran râvinin kastettiği Muhammed b. Sîrîn olmamak ihtimali de vardır.

18 Enes radıyallahu anhın كذب tabiri "Yanlışı var" diye tercüme edildi. Kizb "yalan söylemek" mânasına geldiği gibi ehl-i Hicaz lugatında "hata etmek, yanılmak" mânasında da müsta'meldir. Onların örf-i lugavîsinde vâkıa mutâbık olmayan söz, –kāili ister müteammid, ister muhtî olsun– kizbdir.

Hadis kitaplarında sikāttan olan zevat hakkında akranları tarafından bazı kere كذب فلان gibi tabirler istimali hep bu örfe göre "Hata etti" mânasınadır. Nitekim İbn Mâce'nin isnâd-ı kavî ile vâki olan, سئل أنس عن القنوت. فقال قبل الركوع وبعده"Enes radıyallahu anhtan kunutun rek'at içindeki yeri soruldu. Rükûdan evvel de, sonra da cevabını verdi" {Kaynakta "القنوت" sözcüğünden sonra "في صلاة الصبح" ve "فقال" den sonra "كنا نقنت" cümlesi yer almaktadır. İM1183 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 120.} rivayeti, kezâ "Salât-ı fecirde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından bazıları rükûdan evvel, bazıları da rükûdan sonra kunut ederlerdi" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. İbn Hacer, Feth, II, 491.} sözünü İbn Münzir'in yine ondan rivayet etmesi, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin rivayetine nazaran yine onun, "Kunutu daima rükûdan evvele ilk getiren Osman'dır. Onu, herkes namaz rek'atına yetişsinler diye yaptı" demiş olması, bâhusus Buhârî'nin bir rivayetine göre kunut rükûdan sonra mı, yoksa kıraattan sonra mıdır? sualine karşı, "Hayır, kıraat bittikten sonradır" cevabını vermesi {B4088 Buhârî, Megāzî, 29.}, hep müşârün ileyhin maksadı İbn Sîrîn'i veya murat olan râvi her kim ise o zatı yalancı çıkarmak değilmiş. Nihayet "Kunutun daima rükûdan sonra olduğunu benden naklettiyse yanılmıştır" demek istemiş olacak.

Zaten şârih İbn Hacer el-Askalânî'nin dediği gibi Enes'ten bu babda mervî ehâdîsin mecmûundan burada mevzubahis olduğu üzere nevâib ve nevâzil kabilinden –hâcet zamanlarında– kunutun ba'de'r-rükû olduğu görülüyor. Bunda hilâf yoktur.

Hâcet olmadığı zamanlarda ise ondan gelen rivâyâtın sahihlerine nazaran kable'r-rükûdur ki, ulemâ-yı sahâbenin bu noktada zaten ihtilâfları vardır. Bu ihtilâf ise ihtilâf-ı mubah nevindendir.

19 Bu hadise üzerine vâki olan buradaki kunut 449. hadisteki kunut değildir. Zira vâkıalar başkadır. 449. hadiste mevzubahis olan hadiseye müteallik rivâyât-ı sahîha Ebû Hüreyre radıyallahu anhı, buradaki Bi'rimaûne Vak'ası'na müteallik rivâyât-ı sahîhanın ekseri Enes radıyallahu anha müntehî olmaktadır. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın bahsettiği kunut –o hadisin hâşiyelerinde zikredildiği üzere– ramazanın nısf-ı ahîrinde başlayıp bayram günü terkedilmiştir. O kunutta Velîd b. Velîd ile Seleme b. Hişâm ve Ayyâş b. Ebû Rebîa'nın ve müslümanlardan Mekke'de Kureyş elinde kalmış "müstaz'afîn"in selâmet ve necatları için dua buyurulduğu gibi Mudar'dan olan o zamanki kabâil-i kâfirenin aleyhine dua buyurulmuştu.

Bi'rimaûne Hadisesi üzerine edilen kunutta ise Süleym kabâilinden Ri'l, Zekvân, Lihyân, Usayye kabâili aleyhlerine ve Eslem ile Gıfâr'ın lehlerine dua buyurulmuştur. 449. hadisin *Müslim*'deki bir rivayetine nazaran Ebû Hüreyre radıyallahu anh kunutun rükûlardan sonra –üç beş gün değil– yine bir ay sürdüğünü beyan etmekle beraber duanın muahharen terk buyurulduğu haber verildiği gibi Ebû Dâvûd rivayetine göre bu terkin sebebini sual eden Ebû Hüreyre'ye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, وما تراهم قد قدموا "Haklarında dua ettiğim mü'minlerin geldiklerini görüyor musun?" buyurmuşlardır. {D1442 Ebû Dâvûd, Vitir, 10.}

Müslim ile Ebû Dâvûd'un Enes radıyallahu anhtan olan bir rivayetinde de, قنت شهرًا يدعو على أحياء من العرب ثم تركه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Arap'ın bazı kabâili aleyhine bir ay kunut buyurdu. Sonra kunutu terketti" {M1554 Müslim, Mesâcid, 304.} deniliyor. Bundan anlaşılıyor ki, nevâzil ve havâdis kunutları muvakkat olup havadis ve nevâzilin zevali üzerine terkolunurmuş.

Kezâlik Hufaf İbn Îmâ radıyallahu anhın Müslim rivayetine göre Gıfâr ile Eslem'e dua ve isimleri geçen kabâile lânet buyrulup secdeye varıldığını nakilden sonra فجعلت لعنة الكفرة من أجل ذلك "Namazda kâfirlere lânet işte bu yüzden meşrû kılındı" demesine ve Müslim ile Ebû Dâvûd'un rivayet ettikleri 445. Ebû Hüreyre hadisindeki sarâhate nazaran öğlen, yatsı ve sabah namazlarında Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın müminlere dua ve küffâra lânet buyurdukları sabit olduğu gibi Enes radıyallahu anhtan *Müslim*'de de mervî olup Müslim ile Ebû Dâvûd'un Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâdan rivayetleriyle de müeyyed olan 446. hadise nazaran akşam namazında da, Ebû Dâvûd rivayetiyle İbn Abbas radıyallahu anhümânın, قنت رسول الله صلى الله عليه وسلم شهرا متتابعا في الظهر والعصر والمغرب والعشاء وصلاة الصبح في دبر كل صلاة إذا قال سمع الله لمن حمده من الركعة الآخرة يدعو على أحياء من بني سليم على رعل وذكوان وعصية. ويؤمن من خلفه "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem peyâpey bir ay öğlen, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarının her biri sonunda, son rek'atta سمع الله لمن حمده buyurduktan sonra Benî Süleym'den bazı kabâil yani Ri'l, Zekvân ve Usayye aleyhlerine dua buyurur, ardındakiler de âmin derlerdi" {D1443 Ebû Dâvûd, Vitir, 10.} kelâmı ise salâvât-ı mefrûzanın kâffesinde kunut buyrulduğunu ispat etmektedir. Ancak sonradan terk buyurulduğuna göre ferâizde kunut mensuh olmuştur. Yalnız fukahâ-i sahâbeden bazı zevatın ve ezcümle Hulefâ-yi Erbaa ile Ebû Mûsâ, Ebû Hüreyre, Berâ b. Âzib radıyallahu anhüm ile tâbiînden Hasan-ı Basrî, Humeyd et-Tavîl, Rebî' b. Heysem, Ziyâd b. Osman, Saîd b. Müseyyeb, Süveyd b. Gafele, Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Abîde es-Selmânî, Ubeyd b. Umeyr, Urve b. Zübeyr, Ebû Osman en-Nehdî ve emsalleri sabah namazlarında kunut duasına ahd-i celîl-i nebevîden sonra da devam etmiş olduklarından eimme-i metbûînden Şâfiî ile Mâlik, Abdurrahman b. Mehdî, Evzâî, Hasan b. Sâlih, Saîd b. Abdülazîz, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Dâvûd ez-Zâhirî ve Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye, kunutun mahalli salât-ı fecir olduğuna kāil olmuşlardır. Yalnız son ikisi kunutu bir nâzile hudûsuna tahsis edip evkāt-ı mu'tâdede okunmasına mahal yoktur diyorlar. Ömer

radıyallahu anhın salât-ı fecirde kable'r-rükû ve ba'de'r-rükû kunut duası okuduğuna, hatta rükûdan sonra dua ederken kollarını kaldırıp sesini mescidin haricindekilere işittirdiğine, seferde, hazarda salât-ı fecir kunutunu terketmediğine dair Abdürrezzâk'ın الجامع ‘inde, İbn Ebû Şeybe'nin مصنف ‘inde, سنن بيهقي de, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin كتاب الوتر ‘inde, hatta Tahâvî'de olan rivâyât pek çoktur. Ancak İbn Ömer, İbn Abbas radıyallahu anhüm sabah namazında kunut bid‘attır, dedikleri gibi Abdurrahman b. Ebû Bekir ile Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Mâlik el-Eşcaî radıyallahu anhüm de sabahleyin kunut etmemek tarafında idiler. Abdullah b. Mes‘ûd radıyallahu anh da sabah namazında kunut etmezdi. Ömer radıyallahu anhın kunut ettiğini inkâr edip "Bütün âlem bir yoldan, Ömer başka bir yoldan gitmiş olsa Ömer'in gittiği yoldan giderim. Ömer kunut edeydi elbette Abdullah da kunut ederdi" dermiş. İbn Mes‘ûd'un ashabı da, Ali kerremallahu veche muharip olduğu için kunut ederdi derlerdi. Ebû Bekir radıyallahu anhın kunutu hakkında da nefyen ve isbâten rivayetler vardır. Tâbiînden Esved b. Yezîd en-Nehaî, Alkame, İbrâhim en-Nehaî, Amr b. Meymûn, Saîd b. Cübeyr, Şa‘bî, Tâvûs ve eimme-i metbûînden Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Abdullah b. Mübârek, Leys b. Sa‘d tecviz etmeyenlere peyrev olmuşlardır. Bunlar fecirde kunutun İbn Ömer ile Abdurrahman b. Ebû Bekir radıyallahu anhüm taraflarından kabâil-i küffâr aleyhine duadan sarfınazar buyrulduğu rivayetlerine bakıp sabah namazında da kunutun mensuh olduğuna kāil olmuşlardır. Nesih davasında Beyhakī bu taifeye muarız olup, "Ebû Hüreyre radıyallahu anh Hayber Gazvesi'nde ve Uhud'da nâzil olan âyet-i kerîmenin nüzûlünden çok sonra dâire-i İslâm'a dahil olmuş olduğu halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın eyyâm-ı hayatlarında da, a‘lâ-yı illiyyîne intikallerinden sonra da hep kunut ederdi" diyor. Şârih Aynî buna cevaben, "İhtimal ki, Ebû Hüreyre bu âyetin nüzûlünden hîn-i vefatına kadar haberdar olamamıştır da onun için böyle yapmıştır" diyorsa da bu âyetin nüzûlünden sonra aleyhte duanın terk buyrulduğunu rivayet edenlerden biri de kendisi olduğu 449. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti ki, bu noktadan müdafaa biraz güç görünüyor. Herhalde kunut, ferâizin dördünde mensuh ise de sabah namazında yine müctehedün-fih kalıp sahâbe ve tâbiîn ve eimme-i müctehidîni ikiye

ayırmıştır.

Ömer radıyallahu anhın vitirde kable'r-rükû ve Ali radıyallahu anhın vitirde ba'de'r-rükû kunut ettiklerine dair de İbn Ebû Şeybe ile Beyhakī'nin rivayetleri olduğu gibi Ömer radıyallahu anhın vitirde kable'r-rükû kunutunu İbn Ebû Şeybe, Ali radıyallahu anhın ramazanın nısf-ı ahîrinde, başka rivayetlerinde de –ramazan kaydı olmaksızın– vitirde ba'de'r-rükû kunut ettiğini yine İbn Ebû Şeybe ile Beyhakī rivayet etmişlerdir.

Şimdi sıra me'sur olan kunut duasına geliyor. Bu dua me'sur olarak ezber ettiğimiz dualara maksur değildir. Nitekim Ömer radıyallahu anhın kunut olarak 100 âyet miktarı uzun süren dualarda bulunduğu mervîdir. Me'sur olanlar meyanında rivayet noktainazarından en kuvvetlisi Şâfiiyye'nin sabah namazında okudukları, اللهم عافني فيمن عافيت... duasıdır ki, bunu Hasan b. Ali radıyallahu anhümânın, علمني جدي رسول اللهُ صلى الله عليه وسلم كلمات أقولهن في قنوت الوتر... "Cedd-i mükerremim sallallahu aleyhi ve sellem vitir kunutunda söyleyeyim diye bana şu kelimâtı tâlim buyurdu..." {İM1178 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 117.} diyerek bu duayı haber verdiği Tirmizî'nin ve İbn Mâce ile Nesâî'nin *Sünen* kitaplarında rivayet edilmiştir. Tirmizî, "Bu babda Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan da rivayet vardır. Bu, yalnız bu vecihten yani أبو الحوراء السعدي tarîkinden bize bâliğ olmuş bir hadis olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden kunut hakkında rivayet edilmiş bundan daha hasen bir hadis bilmiyoruz" diyor. Hanefiyye'ce senenin her gecesi vitrinde kable'r-rükû okunan اللهم إنا نستعينك... اللهم إياك نعبد... {MA4968 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 110.} duası hakkında *Kütüb-i Sitte*'de hiçbir rivayete muttali olamadımsa da Abdürrezzâk ile Muhammed b. Nasr ve Tahâvî ve İbn Ebû Şeybe'nin rivayetlerinde bu duaları Ömer ve Ali radıyallahu anhümânın salât-ı fecirde okudukları anlaşılıyor. Ubeyd b. Umeyr bu iki duanın İbn Mes'ûd mushafında Kur'an'dan iki sûre olarak yazıldığını iddia ettiği gibi Muhammed b. Nasr'ın rivayetine nazaran da Abdullah b. Zer el-Gāfikī Abdülmelik b. Mervân'a bu duaları Ali radıyallahu anhın kendisine Kur'an'dan olmak üzere tâlim eylediğini söylemiştir. Müşârün ileyhimanın bu kunut duasını kable'r-rükû da, ba'de'r-rükû da okumuş olduklarına dair rivayetler vardır. Ubeyd b. Umeyr tarikinden Ömer radıyallahu anhın ba'de'r-rükû (fakat hangi namazda olduğu müphem) اللهم اغفر لنا وللمؤمنين والمؤمنات والمسلمين والمسلمات وألف بين قلوبهم واصلح ذات بينهم وانصرهم على عدوك وعدوهم. اللهم العن كفرة أهل الكتاب الذين يصدون عن سبيلك ويكذبون رسلك ويقاتلون أولياءك. اللهم خالف بين كلمتهم وزلزل أقدامهم وانزل بهم بأسك الذي لا ترده عن القوم المجرمين {BS3186 Beyhakī, el-Kübrâ, II, 268.}

بأسك الذي لا ترده عن القوم المجرمين {BS3186 Beyhakî, el-Kübrâ, II, 208.} diyerek kunut ettiğini de Beyhakī *Sünen*'de rivayet eder. Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümânın salât-ı vitirde, اللهم إنك ترى ولا ترى وأنت بالمنظر الأعلى. وإن إليك الرجعى. وإن لك الآخرة والأولى. اللهم إنا نعوذ بك أن نذل ونخزى "*İlâhî! Sen görürsün, görülmezsin. En yüksek görecek mevkidesin. Dönüp dolaştıktan sonra nihayet varılacak sensin. Her şeyin sonu gibi önü de senindir. İlâhî! Zelil olmaktan, rüsvâ olmaktan biz sana sığınırız*" {MŞ29697 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Duâ, 100.} kunutunu da İbn Ebû Şeybe *Musannef*'inde rivayet etmektedir. İbn Mâce ile Nesâî *Sünen*'lerinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin vitrin âhirinde, اللهم إني أعوذ برضاك من سخطك وأعوذ بمعافاتك من عقوبتك وأعوذ بك منك. لا أحصي ثناء عليك. أنت كما أثنيت على نفسك "*İlâhî! Senin gazabından rızana sığınırım. Ukubetinden afvine sığınırım. Hâsılı senden sana sığınırım. Lâyık olduğun gibi tam senalarla medâyihini tâdât edemem. Sen kendini nasıl sena ettinse öylesin yâ rab!*" {Kaynakta "وأعوذ بمعافاتك" ifadesi yerine "وبمعافاتك" kelimesi yer almaktadır. N1748 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 51.} buyurmak mu'tâd-ı şerifleri olduğunu Ali kerremallahu vecheden rivayet etmişlerse de bu dua kunut duası mıdır, yoksa tahiyyeden sonra mı, yoksa selâm verdikten sonra mı böyle niyaz edildiği sarâhaten anlaşılamıyor. Zira "*âhir-i vitir*" tabiri bu mânaların üçüne de muhtemeldir.

Şâfiiyye'nin sabah namazlarında okudukları –Hasan b. Ali radıyallahu anhümâdan mervî– kunut ile meâl-i âlîsi şudur: اللهم اهدني فيمن هديت. وعافني فيمن عافيت. وتولني فيمن توليت. وبارك لي فيما أعطيت. وقني شر ما قضيت. إنك تقضي ولا يقضى عليك. وإنه لا يذل من واليت. ولا يعز من عاديت. تباركت ربنا وتعاليت وفلك الحمد على ما قضيت أستغفرك وأتوب إليك "*Allahım! Hidayet ettiklerin meyanında bana da hidayet et! Dünyada, ukbâda dertten âzat ettiklerin meyanında beni de âzat et. Sevdiklerin meyanında beni de sev! Bana her neyi bağışlarsan daim et ve gittikçe arttır. Hükmettiğin herhangi bir şerden beni vikāye et. Zira hükmeden sensin. Sana karşı hükmedilemez. Senin sevdiğin zelil kalmaz, düşmanı olduğun kimse de aziz olmaz. Yücesin, âlîsin rabbimiz! Artık ne diyeyim? Her neye hüküm ve kazan taalluk ederse hamd sana. Her ne ettimse senden mağfiret dilerim, sana tövbe ve rücû ederim.*" {Rivayetin, temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen, "وفلك الحمد" ifadesi ile başlayan son kısmı Nevevî'de yer almaktadır. Nevevî, Ravzatü't-tâlibîn, I, 253; D1425 Ebû Dâvûd, Vitir, 5.}

Nesâî'nin rivayetinde duanın sonunda وصلى الله على النبي محمد ziyadesi de vardır ki, salâtüselâm, evvelce edilen duaların kabulüne vesile olur. Zira duanın mecmûu ya makbul ya merduddur. Resûl-i müctebâya salâtüselâm ise behemehal makbuldür. Evvelki dua şayet merdud olacak gibi ise bu sayede –inşallah– o da karîn-i kabûl olur.

Hanefîler'in vitirde her gece, Şâfiiyye'nin ise yalnız ramazanın nısf-ı ahîrinde okudukları dua-yı şerif ile meâli âlîsi şöyledir: اللهم إنا نستعينك ونستغفرك. ونستهديك. ونؤمن بك. ونتوكل عليك. ونثني عليك الخير كله نشكرك ولا نكفرك. ونخلع ونترك من يفجرك. اللهم إياك نعبد ولك نصلي ونسجد. وإليك نسعى ونحفد. نرجو رحمتك ونخشى عذابك. إن عذابك بالكفار ملحق "*Allahım! Biz senden yardım, ettiklerimizden dolayı senden mağfiret dileriz. Senden hidâyet isteriz. Sana imanımız var. Sana tevekkül ederiz. Her gûnâ sıfat-ı medh ile sana senâ ederiz. Sana şükrederiz. Sana küfretmeyiz. Sana muhalefet ve isyan edeni başımızdan atıp terkederiz. Allahım! İbadeti sana ederiz. Namazı senin için kılar, secdeyi senin için ederiz. Koşuşup çabaladığımız hep sana doğru gelmek içindir. Senin rahmetini umar, azabından çekiniriz. Zira senin ciddî azabın kâfirlere bulaşır.*" {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilememiştir. Nevevî, Ravzatü't-tâlibîn, I, 331.}

Şâfiîler buna –Ömer radıyallahu anhın üçüncü olarak irat ettiğimiz– اللهم اغفر للمؤمنين والمؤمنات... duasını da ilâve ederler ki, meâli şudur: "*Allahım! Mü'minîn ve mü'minâta, müslimîn ve müslimâta mağfiret et. Kalplerini yekdiğerine uygun edip aralarını ıslah et! Kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı onlara nusret ver. İlâhî! Kullarını doğru yolundan alıkoyan, peygamberlerini tekzip eden, sevdiklerine karşı cenk eden Ehl-i kitap kâfirlerine lânet et. Sözlerindeki birliği boz. İkdam ve sebat ve mukavemetlerini sars ve mücrim olan kimseler üzerinden eksik etmediğin dehşetli korkunu onların başına getir.*" {BS3227 Beyhakī, el-Kübrâ, II, 268.} Ancak وأصلح ذات بينهم den sonra واجعل في قلوبهم الإيمان والحكمة. وثبتهم على ملة رسولك وأوزعهم أن يوفوا بعهدك الذي عاهدتهم عليه. وانصرهم على عدوك وعدوهم. إله الحق واجعلنا منهم..." Kalplerinde iman ve hikmet yarat. Resulünün dini üzere kendilerini sâbitkadem kıl. Her ne üzerine kendileriyle ahdetmiş isen o ahde vefa etmeyi gönüllerine ilham et. Kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı onlara nusret ver. Ey ilâh-ı hak, bizleri de onlardan kıl" cümlelerini de ilâve ederler. {Kaynakta " واجعل في قلوبهم " den önce " وألف بين قلوبهم " cümlesi yer almaktadır. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Muhammed b. Nasr, Kıyâmü ramazân, I, 267.}

20 Buhârî'nin diğer bir rivayetinde ise Enes radıyallahu anh daha sarih olarak, فدعا النبي صلى الله عليه وسلم شهرا في صلاة الغداة. وذلك بدء القنوت وما كنا نقنت "Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir ay sabah namazında o müşriklerin aleyhine dua buyurdu. Kunutun başlangıcı da işte budur. Ondan evvel ise kunut etmezdik" {B4088 Buhârî, Megāzî, 29.} diyor.

21 Bi'rimaûne Vak'ası Uhud'dan dört ay sonra dördüncü sene-i hicriyyenin saferinde hâdis olmuştur. Câhiliye'de *Mülâibü'l-esinne* lakabıyla müştehir olan Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Kilâb el-Âmirî –ki, İslâm ve sohbeti muhtelefün fihtir– Hâdî-i A'zam, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile mülâkat şerefine mazhar olduğunda müslüman olması teklif buyurulmuşsa da açıktan açığa İslâm'ı kabul etmemiş, şu kadar ki, az çok meyletmekten de hâlî kalmamıştı. Bir rivayete göre, Nebî-i Mükerrem aleyhi ahsenü's-salâtü ve's-selâmü'l-etem hazretlerine iki kalkan ile iki deve takdim etmek istemiş. Lâkin bu hediyesi, "Ben müşrikten hediye kabul edemem" cevâb-ı reddine mâruz kalarak kendisine İslâm'ı kabul etmesi teklif buyurulmuştu. Bunun üzerine Ebû Berâ "Yâ Muhammed! Senin işini pek güzel ve pek şerefli buluyorum. Benim kavmim de ardımdadır. Ne dersem yaparlar. Eğer benimle beraber ashabından birkaç kimseyi gönderecek olursan umarım ki sana tâbi olurlar. Onlar da bir kere tâbi oldular mı artık deruhte ettiğin işin parlaklığına diyecek yok. Öyle bir kuvvetlenirsin ki!" tarzında mâkul ve hayırlı bir teklifte bulunmuş. Bir rivayette de mûmâileyh Âmir, "Ehl-i Necd'in yanına ashabından birini gönderip dine davet edersen umarım ki icâbet ederler" demesi üzerine Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm cevaben, "Ehl-i Necid, ashabıma bir fenalık eder diye korkarım" buyurmuşlar. O da, "Kimleri gönderirsen ben onlara câr olurum yani onları ahd ve zimmetime alırım. Çekinme, gönder" gibi teşcîatta bulunmuş. {Vâkıdî, el-Megāzî, I, 346.} Burada mevzubahis olan Ehl-i Necd'den murat, Mekke'nin şarkında ve yakınında sakin Benî Âmir ile Benî Süleym'dir.

Bu ahd ve mîsâk üzerine Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem –o zamanlarda Kurrâ tesmiye edilen– yetmiş kadar ashâb-ı kirâmını muallim olarak Münzir b. Amr el-Hazrecî radıyallahu anhın maiyetinde Necd'e gönderdiler. Bu seriyyeye ehl-i siyer, Bi'rimaûne Seriyyesi ve Seriyyetü'l-kurrâ dedikleri gibi Seriyye-i Münzir b. Amr namını da verirler. Bu kurrâ Ehl-i Suffe'den Kur'an'ı hıfz ve tâlim ile meşgul olup gecelerini namaz ile geçirdikten sonra sabaha karşı tatlı su tedarik edip ümmehâtü'l-mü'minîn radıyallahu aleyhinne ecmaîn hazerâtının hücrelerine bırakır ve odun toplamaya çıkıp odunları çarşıda sattıktan sonra bedeliyle ashâb-ı Suffe'yi it'am eder ve mişkât-ı nübüvvet-i Muhammediyye'den gereği gibi iktibâs-i envâr etmiş hakikaten mübarek, fütüvvetmend, âbid, sâlih gençlerden imişler. Bu zevât-ı kirâmın adedi kırk idi, rivayeti olduğu gibi otuz rivayeti de vardır.

Ebû Maşer'in *Kitâbü'l-Megāzî*'sine göre Ebû Berâ, "Buraya bize Kur'an tâlim edecek adamlar gönder. Göndereceğin adamlar benim zimmet ve civarımdadır" diye yazması üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ibtidâ-yı emirde Münzir b. Amr'ın maiyetinde muhâcirîn ve ensardan on dört zat göndermişlerdir. Lâkin bunlar giderken yolda Ebû Berâ'nın vefatını işittikleri ve imdat talebinde bulundukları için –buluşunca Münzir b. Amr'ın emâreti tahtında birleşmek üzere– Amr b. Ümeyye ed-Damrî maiyetiyle arkalarından kırk kişi daha gönderilmiştir. Kırk kişi rivayeti işte bundan neşet etmiştir. Otuz rivayeti evvelkilerin bazı rivâyâta göre on dört değil, otuz sahâbî olmalarından dolayıdır ki, kimi asıl seriyyenin, kimi de imdat seriyyesinin adedini beyan etmiş olur. Herhalde *Buhârî* ile *Müslim*'de Enes radıyallahu anhtan menkul olan yetmiş rivayeti senedleri itibariyle diğerlerinden daha sahihtir. Bâhusus dayısı Harâm b. Milhân vak'anın ilk şehidi olmak dolayısıyla müşârün ileyh Enes radıyallahu anhın şahsen de çok alâkadar olduğu bu adet meselesini pek iyi bilmesi lâzım gelir. Her ne hal ise bu seriyye ashâb-ı Mekke ile Usfân arasında kâin *Bi'rimaûne* namındaki kuyu başına varınca Ebû Berâ'nın oğlu Rebîa b. Âmir'e, "Biz babanın ve binaenaleyh senin zimmetinde bulunuyoruz. Ne dersin, gelelim mi, yoksa dönelim mi?" diye yazdılar ve Rebîa'dan, "Ne demek? Benim zimmetimdesiniz, geliniz" cevabını aldılar. Enes'in *Buhârî*'deki rivayetine nazaran Münzir b. Amr ibtidâ Harâm b. Milhân'a aksak bir zat ile bir diğerini terfik ederek göndermiş ki, bu aksak zat Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî diğeri ise Münzir b. Muhammed b. Ukbe el-Hazrecî idiler. Lâkin menzil-i maksûda varmadan evvel Ebû Berâ'nın yeğeni ve sâlifü'z-zikr Rebîa'nın ammzâdesi Âmir b. Tufeyl b. Mâlik (ki, Âmir b. Tufeyl el-Eslemî radıyallahu anhtan başkadır ve kâfir olarak ölmüş olduğuna icmâ vardır) birkaç kişi ile karşılarına çıktı ve yollarını kesti. Harâm b. Milhân radıyallahu anh, Âmir b. Tufeyl'in dostlukla mı, düşmanlıkla mı karşılarına çıktığını kestiremediğinden iki arkadaşına dedi ki: "Ben onların yakınına varıncaya kadar siz benden uzak durmayın. Eğer bana eman verirlerse zaten berabersiniz. Yok, beni katledecek olurlarsa hemen diğer arkadaşların yanına koşar, haber verirsiniz."

Harâm b. Milhân, Âmir ile cemaatine, “Bizim seninle hiçbir işimiz yok. Biz Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bir işi için yolumuza gidiyoruz. Biz Resûlullah’ın resulleriyiz. Resûlullah’ın nâmesini mahalline îsâl ve risâletini tebliğ için bize eman vermez misiniz?” dedi. Böyle konuşmada iken herifler içlerinden birine işaret ederek arkasından mızraklattılar. Saplanan mızrak, Harâm radıyallahu anhın tâ göğsünden çıktı. İbn İshak’ın rivayetine göre mızrağı saplayan Âmir’in kendisidir. Harâm b. Milhân radıyallahu anh bu ölüm darbesini yer yemez bedeninden fışkıran kana ellerini bulayıp başına ve yüzüne gözüne sürmüş ve الله أكبر فزت ورب الكعبة “Allahüekber, Kâbe’nin rabbine kasem olsun ki, ben kazandım” diye bağırmış. Harâm radıyallahu anhın muahharen şehâdetine peyveste olan bu cerh vak‘ası üzerine Âmir b. Tufeyl işin büyüyeceğini kestirip kendi kavmi Benî Âmir’i imdada çağırdıysa da bunlar: “Biz Ebû Berâ’nın civar ve emanını nakzedemeyiz. Bu adamlarla onun bir ahdi var” diyerek cevâb-ı red verdiler. Onlardan meyus olunca Benî Süleym’den Ri‘l, Zekvân ve Usayye’ye müracaat etti. Onlar da onun yardımına koşup sahâbe hazerâtına ansızın baskın ettiler ve hareketlerine meydan bırakmadan dört taraflarından kuşattılar. Sahâbe radıyallahu anhüm bu hali görünce hemen kılıçlarına sarılıp cümleten şehid oluncaya kadar cenk ettiler. İçlerinden yalnız aksak dediğimiz sâlifü’z-zikr Kâ‘b b. Zeyd en-Neccârî radıyallahu anh kurtulup o da artık son nefesini veriyor diye olduğu yerde bırakılmış. Lâkin müşârün ileyh ondan sonra yaşamış ve Hendek’te bir ok isabetiyle şehid olmuştur. Amr b. Ümeyye ed-Damrî radıyallahu anh heriflerin ellerine esir düşüp muahharen ıtlak edilmiştir. İbn İshak’ın rivayetine göre müşârün ileyh ile yukarıda ismi geçen Münzir b. Muhammed b. Ukbe radıyallahu anhümâ vak‘adan bîhaber olarak uzaklarda arkadaşlarının develerini otlatmakla meşgulken Bi’rimaûne’nin bulunduğu tarafa doğru yırtıcı kuşların uçuşmaları nazarıdikkatlerini celbedip bu kuşların hep oraya doğru gitmelerinde elbette bir sebep var diyerek merak ile oraya yollanmışlar. Mahall-i vak‘aya geldiklerinde bütün arkadaşlarını kanlar içinde serilmiş görüp düşman süvarileri de henüz oradan ayrılmamışlarmış, Kâ‘b b. Zeyd radıyallahu anh, refîkına, “Şimdi ne yapalım?” diye sormuş. Amr radıyallahu anh, “Benim re’yime göre hemen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna varıp işi haber verelim”

demişse de ensârî-i müşârün ileyh, “Ben hiç bu fikirde değilim. Münzir b. Harâm’ın katlolunduğu bir sahada nefsimin selâmetini aramak hatır ve hayalime gelmez” demiş ve kılınca sarılıp şehid oluncaya kadar dövüşmüştür. Amr ise kaçamadan Âmir b. Tufeyl’in eline esir düştü ve Mudar’dan olduğunu haber verdiği için Âmir onu katletmeyip anasının bir nezrini gûyâ yerine getirmek için onu âzat edip âdet-i Arab üzere alnının perçemini kesip salıverdi. Amr b. Ümeyye radıyallahu anh kurtulunca sâha-i harb haricinde gölgelik bir yer bulup orada dinlenirken karşıdan, Benî Âmir’den, yani Âmir b. Tufeyl’in kavminden yahut Benî Süleym’den olduklarını söyleyen iki kimse gelip beraber oturdu. Bunların üzerinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ahidnâmesi varmış. Lâkin Amr buna vâkıf olmadığından Benî Âmir’den intikam alıyorum zannıyla her ikisinin uyurlarken haklarından geldi. Bilâhare huzur-ı âlî-i nebevîye gelip başından geçenleri arzettiğinde bunu da haber verdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sen, diyetlerini behemehal ödeyeceksin, iki adamı öldürmüşsün*” buyurdular. {MK18027 Taberânî, el-Kebîr, XX, 356.}

Gadre uğrayan şühedâ meyanında Âmir b. Füheyre radıyallahu anh da vardı ki, hicret esnasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yâr-i gārı olan Sıddîk el-A'zam radıyallahu anha yolda refakat eden âzatlısıdır. *Buhârî*'de Urve b. Zübeyr'den mürselen rivayet olunduğuna göre Bi'rimaûne'deki sahâbenin katlinden ve Amr ve İbn Ümeyye'nin esaretinden sonra Âmir b. Tufeyl haini müşârün ileyh Amr'a maktullerden birini göstererek, "Bu kimdir?" diye sormuş. Oda, "Âmir b. Füheyre'dir, niçin sordun?" deyince, "Katlolunduktan sonra semaya ref'olunduğunu ve sema onunla arz arasında kaldıktan sonra tekrar yere indirildiğini gördüm de onun için sordum" cevabını vermiş. Bu vak'a o kadar şöhret bulmuş ki, Âmir b. Tufeyl habisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna geldiğinde keyfiyet kendisine sual buyurulmuş, o da yine aynı şeyi tekrar söylemiştir. Âmir b. Füheyre radıyallahu anhın katli Cebbâr b. Selmâ radıyallahu anh Benî Kilâb'dan bir kimsedir ki, kendi nakline göre ona mızrağını sapladığında Âmir b. Füheyre, فزت والله demiş. Cebbâr bu sözün mânasını anlamadığından bilâhare Dahhâk b. Süfyân Kılâbî radıyallahu anh ile görüştüğünde bu sözün ne demek olduğunu sormuş, o da, فزت بالجنة "Cenneti kazandım gitti" demek olduğunu haber verince kendisi de imana gelmiştir. Cebbâr'ın İbn Füheyre ile katlinden sonra bu kadar meşgul olmasına sebep İbn Tufeyl gibi aynı şeyi müşahede etmiş olmasıdır. Bu gadr ve hıyanet vak'ası çok müthiş olmuştur. Kurrâ radıyallahu anhüm hazerâtı kendilerini dört taraftan sarılmış görerek son nefese kadar çarpışıp ölmekten başka çare olmadığını görünce bârigâh-ı kibriyâya tevcîh-i niyâz edip, "Resûl-i kerîmine selâmımızı tebliğ edecek senden başkasını bulamıyoruz. Yâ rab! Selâmımızı sen tebliğ et. Yâ rab, bizim tarafımızdan Peygamberimize haber ver ki, biz sana kavuştuk, Senden razı olduk, sen de bizden razı oldun" diye dua ettiler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem –Enes radıyallahu anhın nakline göre– vak'a gününün gecesinde Cibrîl aleyhisselâm lisanıyla hadiseden haberdar olmuşlar ve ertesi sabah hutbeye kalkıp Allah'a hamdüsenâ ettikten sonra, "*İhvanınız müşriklerle karşılaşıp maktul düştüler. Yâ rab! Bizim sana kavuştuğumuzu ve senden razı olup rızanı tahsil ettiğimizi kavmimize tebliğ et, dediler. Onların Allah'tan razı olduklarını, Allahü Azîmüssân'ın da onlardan razı olduğunu haber vermek icin iste ben onlar*

tarafından size resulüm’” diyerek haber-i felâketi ümmete tebliğ buyurmuşlar. {M4917 Müslim, İmâre, 147.} Beyhakī’nin de İbn Mes‘ûd radıyallahu anhtan yine bu meâlde bir hadisi vardır.

Yine rivayete nazaran ashâb-ı Recî‘in –ki, o da ayrı bir vak‘a-i dilsûz-ı gadr ve hıyanettir– uğradıkları âkıbet-i feciadan Nebî-i Zîşân aleyhi’s-salavâtü’r-rahmân hazretleri o gece haberdar olmuşlardır. Ri‘l, Zekvân, Usayye ve Benî Lihyân aleyhinde bir ay devam eden lâ‘n ile memzûc duanın sebebi işte budur. Benî Lihyân’ın Bi’rimaûne hadisesiyle alâkaları yoksa da ashâb-ı Recî‘in felâketi onların eliyle olmuştur. Enes radıyallahu anhın rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i Bi’rimaûne’ye kederlendikleri kadar hiçbir felâket üzerine müteessir olmamışlardır. Zira bunlar harp ve kıtâl için gönderilmeyip yalnız teblîğ-i risâlet ve ta‘lîm-i Kur’ân ve Sünnet maksadıyla gönderilmişlerdi. Öteden beri âdet-i Arab üzere elçilere de katiyen ilişilmezdi. Buhârî’nin Enes radıyallahu anhtan rivayeten haber verdiğine göre bu şühedânın lisanından, بَلِّغُوا قَوْمَنَا فَقَدْ أَنَّا لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا، وَأَرْضَانَا “Kavmimize tebliğ ediniz ki, biz rabbimize mülâki oldukta hem bizden razı oldu, hem de bizi irzâ etti” {B2801 Buhârî, Cihâd, 9.} âyeti de nâzil olmuş, fakat kıraati nesh buyurulmuştur. Urve b. Zübeyr’den de bu mânada Buhârî’nin mürsel bir rivayeti vardır. *Sîret-i İbn Hişâm* şârihi Süheylî bu lafızlarda revnak-ı i‘câz görmediği için mensuh olan âyet-i kerîmenin bu mânada ve başka nazm ile nâzil olmuş olduğuna kāil olmuştur.

Vak‘a o kadar unutulmaz bir tesir bırakmış ki, Zübeyr b. Avvâm radıyallahu anh on-on beş sene sonra dünyaya gelen oğullarını Urve ve Münzir tesmiye etmiştir. Çünkü Bi’rimaûne şühedâsı meyanında Urve b. Esmâ b. Salt vardı, kafilenin reisi de Münzir b. Amr idi. Zübeyr radıyallahu anhın oğluna Urve ismini vermesinde başka bir münasebet daha vardır. Şehid olan Urve radıyallahu anhın pederi أسماء بن الصلت olduğu gibi İbn Zübeyr’in vâlidesi de Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhümâdır. Esmâ, hem alem-i ricâlden hem de alem-i nisâdandır.

Seriyyedeki ashâb-ı kirâmın zannettikleri gibi Ebû Berâ henüz vefat etmemişti. Vak'a günü berhayat olup ahdüemanına kulak asmayan ve kendisini beyne'l-Arab rüsvâ ve bednâm eden biraderzâdesi Âmir'den intikam almayı kendi oğlu Rebîa b. Âmir'e havale etti.

Hassân b. Sâbit radıyallahu anhın Rebîa'ya hitaben babasının alnına sürülen ar lekesini silmesi için söylediği teşvikâmiz şiirin de tesiri olmadı değil. Rebîa, ammzâdesi Âmir'i öldürmek için mızrakladıysa da yalnız uyluğuna isabet ettirip atından düşürdü. Âmir vurulunca, "Eğer ölürsem kanım amcam Ebû Berâ'nın olsun, yaşarsam yapacağımı düşünürüm" demiş. *İsâbe*'deki rivayete göre ise Rebîa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzûr-ı âlîlerine özür dilemek üzere gelip, "Yâ Resûlellah! Âmir'i vurursam babamın alnındaki bu leke silinir mi?" diye sormuş. Cevâb-ı tasdîk alınca da Âmir'i vurmuştur. {İbn Hacer, el-İsâbe, II, 397.} Ebû Berâ, bu arın sıkletine tahammül edemeyip fart-ı kederinden çok sürmeden vefat etmişse de Âmir b. Tufeyl yaşamış ve ammzâdesi Rebîa'yı affetmiştir. Feth-i Mekke'den sonra ve hicretin dokuzuncu senesinde huzûr-ı celîl-i nebevîye mütetâbian gelen vüfûd-ı kabâil sırasında Benî Âmir vefdine riyâset ederek gelmiştir.

Merkum Âmir b. Tufeyl ecvâd-ı Arab'dan yani Arap'ın pek meşhur eshiyâsından olup kavminin de biraz evvel dediğimiz gibi reisi idi. Sûk-ı Ukâz'da, "Yaya kalmış kimse varsa gelsin deve verelim, aç kalmış kimse varsa gelsin doyuralım, bir kimseden korkusu olan kimse varsa gelsin canından emin edelim" diye dellâl çağırtacak kadar semâhatli ve kuvvetine güvenir seksenlik ihtiyar kahramanlardan biri idi. Bununla beraber saâdet-i ezeliyyeden nasîbedar olmadığı için Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı öteden beri gayızdan hâlî olmayıp daima bu adâveti izhar için fırsat gözetlerdi. Hatta kendi kavmi, "Âmir, görüyorsun ki herkes müslüman oluyor. Sen de olsana" dedikleri vakit, "Vallahi ben kendi kendime bütün Arap kavmi ardıma düşünceye kadar çalışıp uğraşmaya ahdetmişimdir. Artık Kureyş'in bu delikanlısına tâbi olabilir miyim?" cevabını verirdi.

Enes radıyallahu anhın *Buhârî*'deki rivayetine nazaran Benî Âmir vefdiyle beraber Medine'ye geldiği vakit muzmerini izhara kalkışmış ve Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerine demiş ki: "Üç teklifim var. Behemehal birini kabul et! Ya şehirliler senin, bâdiyenişînler benim olsun. Yahut hepsi senin olsun da ben sana halife olayım. Hiçbirini kabul etmezsen ehl-i Gatafân'dan 1000 al at ile 1000 al kısrak süvarisini önüme katarak sana hücum ederim. Bu ham teklifler üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اللهم اكفني عامرًا "*İlâhî! Âmir'in belâsını bana bırakmadan kendin defet*" diye dua buyurdu, çok sürmeden de hain herif tâuna mübtelâ olarak âhiret yolunu boyladı. {"اللهم اكفني عامرًا" cümlesi Buhârî'de tespit edilememiştir. Taberânî'de yer almaktadır. B4091 Buhârî, Megāzî, 29; MK5724 Taberânî, el-Kebîr, VI, 125.}

Enes radıyallahu anhtan Buhârî'nin dercettiği bu muhtasar rivayetin ehl-i siyere göre tafsili şudur: Benî Âmir vefdinin riyâsetinde merkum Âmir b. Tufeyl ile –muallâka sahibi şâir-i meşhur Lebîd b. Rebîa radıyallahu anhın li-ümm kardeşi– Erbed b. Kays ve Cebbâr b. Selmâ var idi ki, bu üçü o kavmin rüesâsından idi. Âmir, Kays b. Erbed'e, "Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)in yanına gittiğimizde ben onun karşısına geçip lafa tutarım. Sen de arkadan kılıcını sıyırıp üzerine hamle ediver" demiş. O da bu hainane teklifi kabul ile cinayeti deruhte etmiş. Huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye geldiklerinde Âmir reis-i kavm olmak dolayısıyla Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ziyade ikramda bulunup İslâm'ı kabul etmesini kendisine teklif buyurmuş. O ise "Müslüman olursam bana ne var?" diye sormuş. "Müslüman olmak dolayısıyla lehinde ne olmak lâzım gelirse o var. Yine ondan dolayı aleyhinde ne varsa o var" cevabını alınca, "Ben bu kadarcığa kanmam. Senden sonra bu işin başına beni geçirir misin?" diye sormuş. "Bu ne senin, ne de kavminin hakkıdır. Allah kime nasip ettiyse o geçer. Sen süvarilere riyâset eder, onlarla birlikte gazâya gidersin" cevabına karşı da, "Bugün zaten elimin altında süvariler yok mu? Gel de başka türlü yapalım. Şehirliler senin, bâdiyedekiler benim emrim altında olsun" teklifini serdetmiş. Buna da hakkı olmadığı cevabını aldıktan sonra, "Yâ Muhammed! Kalk da buraya gel, seninle gizli bir şey konuşacağım" diyerek Nebî-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerini yerinden kaldırıp bir kenara çektikten sonra iki elini hazretin mübarek omuzlarına dayamış ve arkada duran Erbed b. Kays'a suikastını fiile çıkarması için gözüyle işaret etmiştir. Erbed kılıcını 1 arşın miktarı sıyırıp hamleye davrandıysa da bi-kudretillâhi teâlâ elleri tutulup kılıcı ne tamamen sıyırabilmiş, ne de kınına koyabilmiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dönüp de Erbed'i o hal ve heyette görünce, اللهم اكفنيهما بما شئت. وأني شئت اللهم اهد بني عامرٍ وأغن الدين عن عامرٍ "*İlâhî! Bu iki herifi ne ile dilersen onunla başımdan defet! İlâhî! Benî Âmir'e hidayet buyur ve bu dini Âmir'in muâvenetinden müstağni kıl*" diye dua buyurdu. {Kaynakta "وأني شئت" ifadesi tespit edilememiştir. Mâverdî, A'lâmü'n-nübüvve, I, 101; Ali b. İbrahim el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, III, 308.} Gadr ve hıyanet planlarının böyle bozuk bir netice verdiğini görünce her iki refîk-i fesad ve şenâat savuştular. Âmir huzurdan ayrılırken muzmer

her iki refik-i fesad ve şenaat savuştular. Âmir huzurdan ayrılırken muzmar olan kininin bilâsemere böyle zâhire çıkmasından mütevellit bir gayz ile Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi harp ile tehdit etti. Sonra Erbed'e, "Be adam, seninle olan kavil ve kararımız ne oldu? Bugüne kadar kendi canım için korkup çekindiğim bir tek adam varsa o da sendin. Şimdi ise artık senden korkmaya mahal kalmadı. Sen korkak bir herifmişsin" diye muâhaze etti. Erbed ise "Allah müstehakkını versin. Hükmünü vermekte o kadar acele etme. Onu öldürmeye kaç kere davrandımsa her defasında seni aramızda buldum. Seni mi vuraydım?" dedi.

Duâ-yı nebevî karîn-i icâbet oldu. Âmirîler'in hepsi imana geldiler. Muallaka sahibi Lebîd de o meyanda idi. Âmir b. Tufeyl ile Erbed b. Kays Medine haricine çıkınca Âmir, Benî Selûl'den bir kadının çadırında tâuna mübtelâ olup boynunda hıyarcığa benzer bir şiş peydâ oldu. Bunu görünce fena halde canı sıkılıp, "Deve tâununa benzer bir gudde hem de Selûlî bir kadının evinde. İşte bu hiç olmadı" diye hayıflandı.

Benî Selûl de Benî Âmir gibi Sa'saa evlâdıdır, binaenaleyh Âmirîler ile Selûlîler amm-zâde sayılırlar. Ancak Selûlîler lü'm ü denâet ile mâruf oldukları için onlardan birinin çadırında bakılmak Âmir b. Tufeyl'in pek ziyade gücüne gitti. Bundan dolayı hakaret saydığı bu hale dayanamayıp atına bindi, mızrağını aldı ve "Hani ya melekü'l-mevt? Karşıma çıksın da görsün!" diyerek melekü'l-mevti mübârezeye davet ede ede ve atını koştura koştura düşüp öldü.

Erbed ise kavminin nezdine avdet ettiğinde, "Ne var, ne yok?" diye soranlara, "Vallahi Muhammed bizi öyle bir şeye ibadet etmeye davet etti ki, şimdi elime geçse onu okumla vurur, öldürürüm" demiş. Bu sözü söyledikden bir iki gün sonra devesini yederek çıkmış ve hava açıkken kendisini de devesini de sâika vurup yakmış.

Cebbâr b. Selmâ'ya gelince, onun, daha Âmir b. Füheyre radıyallahu anhı katletmesini müteakip gördüğü harika üzerine iman etmiş olduğu yazılmıştı. Radıyallahu anhümâ.Katil ile maktulün ikisi de cennetlik.

532

•.•.•

وَعَنْهُ أَيْضًا قَالَ الْقُنُوتُ فِي الْمَغْرِبِ وَالْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Yine (Sened-i muttasıl ile) Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan, kunutun (vaktiyle) akşam ile sabah (namazların) da olduğu rivayet olunmuştur.[22] {B1004 Buhârî, Vitir, 7.}

....

22 Buhârî metnine göre كان القنوت .

Bu hadîs-i şerif aynıyla 446. hadis olup, salât-ı mağribde kunutun bilicmâ mensuh olduğu ve salât-ı fecr kunutunun neshinde ihtilâf olduğu burada hitâma eren "Ebvâbü'l-vitir" hadisleriyle evvelce geçen 445 ve 446. hadislerin havâşîsinden anlaşılmıştır.

Kitâbü'l-İstiskā

كِتَابُ الْإِسْتِسْقَاءِ

سقيا–*Kāmus* mütercimininin tercümesine göre– suvarmak demektir. استسقاء da sükyâ talebinde bulunmak mânasına gelmiş olur ki, burada maksut olan bilâd ve ibâdı feyizli ve bereketli yağmurlarla kandırmasını rezzâk-ı âlem olan Hak celle ve alâ hazretlerinden niyaz eylemekten ibarettir. Bu diyar ahalisi ona "yağmur duası" derler. İhtiyaç zamanında cenâb-ı rabbü'l-âlemînin lutf u kerem-i bînihayesinden böyle niyazda bulunmak meşrûât-ı dîniyyemizdendir.

Müminin gönlü bütün harekât ve sekenâtında daima Allah ile olmak yaraşır. Bir müslüman dünyevî, uhrevî bilcümle metâlibini, ihtiyâcâtını doğrudan doğruya hâlikına arzeder. Hak'tan başka her kim olursa olsun kendi gibi âciz ve fakir bulunduğunu, her kimde ve her nerede kudret görürse Allah'ın ikdarıyla olduğunu bilir. Bundan dolayı da bu âlem-i esbâb içinde ve nâs ile olan muâmelâtında —mûtat olan teşebbüsâtından geri kalmamakla beraber— başvurduğu müsmir ve gayri müsmir esbâb ve vesâilin kâffesi Hakk'ın icadıyla mevcut ve men ile mümteni olduğuna kāil olup matlabı hâsıl olursa Hakk'a şâkir, olmazsa en kavî kulun bile hakikatte âciz olduğunu düşünerek haline razı ve Hakk'a karşı sâbır olur. Hâcetini hâlikına arzederken de, kalbini hâlikına raptedip bâtınan onlardan müstağni olur. Hâsılı müminin arz-ı hâcet edecek yegâne mercii Allah'tır. Nefs-i duâ ve hâlika arz-ı iftikar ibadettir. Zaten Cenâb-ı Mevlâ celle şânühü kitâb-ı kerîminde, ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ "*Bana dua ediniz ki, dileğinizi vereyim. Dua ile olsun ibadet etmekten yüksünenler, sonra zelil ve hakir olarak cehenneme girecekler*";[bq] kezâ أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ "*Muztar kalanın dua ve istirham ettiğinde imdadına yetişen, dua ve nidâsına cevap veren O'ndan başka kimdir ki?*"[br] buyurmuyor mu? Ahmed b. Hanbel'in ashabından Ebû Bekir el-Verrâk'ın sözü ne güzeldir. Eimme-i huffâzdan Muhammed b. Hâtim es-Sicistânî bir gün Ebû Bekir'e, "Bana bir şey öğret ki, hem beni Allah'a yaklaştırsın, hem de nâsa sevdirsin" demiş. O da, "Seni Allah'a takrîb eden şey O'na arz-ı hâcet etmendir. Nâsa sevdirecek şeyse onlardan bir şey talebetmeyi terketmendir" cevabını verdikten sonra Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, من لم يسأل الله يغضب عليه "*Her kim dileğini Allah'tan dilemezse Allah ona gazap eder*" {T3373 Tirmizî, Daavât, 2.} hadîs-i merfûunu rivayet etmiş ve

وبُنَيّ آدم حين يسأل يغضب

الله يغضب إن تركت سؤاله

beytini inşâd ile sözüne hitam vermiştir ki, mânası şudur: Allah Teâlâ kendisinden talebi terkedersen gazap eder. Zavallı âdemoğlu da kendisinden bir şey istedin mi hemen gazap eder.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde şöyle bir rivâyet-i hasene vardır: Biri "Yâ Resûlellah! Bana öyle bir amel göster ki, yaptığımda Allah da, halk da beni sevsin" diye sormuş ve cevaben, ازهد في الدنيا يحبك الله. وازهد فيما عند الناس يحبك الناس "*Dünyaya rağbet etme ki, Allah seni sevsin. Halkın elinde olana rağbet etme ki, halk seni sevsin*" {Kaynakta "فيما عند الناس " yerine " في أيدي الناس " ifadesi yer almaktadır. İM4102 İbn Mâce, Zühd, 1.} buyurulmuş.

Mürebbî-i ümmet ve âlemine rahmet olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz "*Şis-i na'linize yani nalın tasması gibi en âdi bir şeye bile muhtaç olduğunuzda onu Allah'tan isteyin*" {T3604 Tirmizî, Daavât, 132.} diye tâlim buyuruyorlar. Nerede kaldı ki, kaht u galâyı nef' gibi hiçbir ferdin, hatta el birliğiyle bütün nev'-i beşerin deruhte edemeyeceği mühimmât-ı umur!

İstiskānın envâı üçtür: Ednâ mertebesi nâsın ferden ferdâ yahut müctemian dua ile meşgul olmalarıdır. Bir türlüsü de evkāt-ı hamsenin ferâiz ve nevâfilinden sonra yine münferiden veya müctemian, cuma hutbesi esnasındada hatip tarafından dua edilmektir. Lâkin hâcet-i mühimmeye mahsus olmak üzere musallâda cemaatle iki rek'at namaz kılıp imamın hutbesini dinlemek ve hutbe içindeki duasına cemaatle âmin demek bazı müctehidîne göre diğer iki suretten efdaldir. Hulûs-ı tâm ve kemâl-i huşû ve istislâm ile ber muktezâ-yı kerem-i ilâhî makbul olacağından katiyen ümitvâr olarak, hele bir müslüman kardeşin rûberû değil- arkasından lehine dua etmekteki fezâil ve fevâid-i azîmeye dair ehâdîs-i şerife çoktur. Nitekim *Sahîh-i Müslim* ile *Sünen-i Tirmizî*'de Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, لا يزال يستجاب للعبد ما لم يدع بإثم أو قطيعة رحم ما لم يستعجل "*Bir kul, günah olan yahut akrabasıyla dargınlığı mûcip olan bir şeyi dilemedikçe ya da isti'câl etmedikçe duası daima müstecap olur*" {M6936 Müslim, Zikir, 92.} hadîs-i şerifi rivayet olunmuştur ki, *Tecrid*'in 2149. hadisi de bu mânayadır. *Müslim*'deki rivayete nazaran "Yâ Resûlellah, isti'câl ne demektir?" diye sorulmuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından da, يقول قد دعوت وقد دعوت فلم أر يستجيب لي. فيستحسر عند ذلك ويدع الدعاء "*Nice defalar hep dua ettim de rabbimin duamı kabul buyurduğunu gördüğüm yok der, isti'câbetin teahhurundan dolayı bıkar, usanır da duayı terkeder. İşte isti'câl budur*" buyurulmuştur. {M6936 Müslim, Zikir, 92.} Kezâ Müslim Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan, دعوة المرء المسلم لاخيه بظهر الغيب مستجابة عند رأسه ملك موكل. كلما دعا لاخيه بخيرٍ قال الملك الموكل به آمين ولك بمثلٍ "*Müslüman olanın kardeşi için ardından ettiği dua müstecaptır. Başının ucunda müvekkel bir melek vardır ki, o müslüman kardeşine hayır dua ettikçe ona müvekkel olan melek âmîn, istediğin gibisi senin için de olsun der*" {M6929 Müslim, Zikir, 88.} hadîs-i şerifini rivayet eder.

Yağmur duasına veya namazına çıkıldığında ilk gün yağmazsa ertesi gün, yine yağmazsa daha ertesi gün yine çıkılır. Çünkü إن الله يحب الملحين في الدعاء "*Allah duada ilhah edenleri sever*" {Taberânî, ed-Duâ, I, 28, no: 20.} buyurulduğu gibi *Sahîhayn*'daki ما لم يستعجل kaydı da bu ilhahı iktiza eder. Mısır'ın eimme-i fukahâsından *Esbağ*'dan naklolunduğuna göre onun zamanında Nil suyunun artması için bir kere yirmi beş gün mütevâliyen istiskā edilmiştir.

Yağmur duasına veya namazına hazırlık yapıldıktan sonra istiskādan evvel yağmur yağarsa duadan evvel matlûbun husûlünden dolayı şükrâne olarak yine duaya çıkılıp Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ ve temcid edilir, mezheb-i Şâfiî'nin esah akvâline göre salât-ı istiskā kılınır. Lâkin bu takdirde لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ "*Eğer bana şükrederseniz behemehal size istediğinizden ziyadesini bahşederim*"[bs] âyet-i kerîmesinin mazmûn-ı münîfini tahkik için ziyâde-i in'âm talebinde bulunulur.

Sünnet-i müekkede olan istiskānın riayeti lâzım gelen bazı mendûbâtı da vardır: Dua günü ve duadan evvel üç gün –ki, cem'an dört gün eder– imamın emriyle memleket halkı mütevâliyen oruç tutarlar. Mendup olan bu orucun farz olduğunu bile söyleyen vardır. Oruç riyâzâta ve huşû-ı kalbe yardım ettiği gibi oruçlunun duası makbul olduğuna dair haberler de vardır: ثلاثة لا ترد دعوتهم: الصائم حتى يفطر والإمام العادل والمظلوم "*Üç kimsenin duası reddolunmaz: İftar edinceye kadar oruçlu, imâm-ı âdil, mazlûm*" {T3598 Tirmizî, Daavât, 128.} hadisini Tirmizî, Ebû Hüreyre'den, "hadîs-i hasen" kaydıyla rivayet ettiği gibi Beyhakī'de Enes radıyallahu anhtan bunu, دعوة الصائم والوالد والمسافر "*Oruçlunun, pederin, yolcunun*" {Kaynakta lafız "دعوة الوالد ودعوة الصائم ودعوة المسافر" şeklindedir. BS6484 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 486.} lafızlarıyla rivayet etmiştir. Hatta dördüncü gün musallâya çıkacak olanların gece, mûtatlarından az yemek yemeleri daha âlâ olur.

Kezâ dargın olanların bu üç gün içinde barışmaları, herkesin istiğfar ve ettiklerini bir daha etmemek üzere tövbe, itk u sadaka gibi vücûh-i birr ile Hak Teâlâ ve tekaddes hazretlerine takarrübe çalışmaları ve mezalimden huruç eylemeleri yani can, ırz ve mal gibi ibadullaha müteallik hukuktan dolayı istihlâl etmeleri de menduptur. Zira Allah celle celâlühü kitâb-ı kerîminde Hûd aleyhisselâm lisanından, وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا "*Ey benim kavmim, rabbinizden mağfiret dileyiniz, sonra O'na tövbe ediniz ki, üzerinize yağmuru bol bol yağdırsın*"[bt] buyurduğu gibi Yûnus aleyhisselâmın kavmi hakkında da, فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ "*Hele ölmüş karyelerden biri olsun iman edip de imanı kendine fayda vermiş olmalı değil miydi?* (Hepsi iman etmediler de helâk oldular) *yalnız Yûnus'un kavmi bunlar gibi değil. Onlar iman edince rüsvâlığa bâis olan azabı üzerlerinden kaldırdık*"[bu] buyuruyor. Bâhusus mişkât-ı nübüvvetten sudûr eden ulûm ve hikeme bakılırsa çok kere de kaht u galâ denilen mesâib, muâmelât-ı nâsın bozukluğundan, fukara hukukunun gasbolunmasından, alışverişteki hiyel ve desâisten neşet eder. Nitekim Hâkim ile Beyhakī ...ولا منع قوم الزكاة إلا حبس عنهم المطر... "Bir de hiçbir kavim yoktur ki, zekât vermesin de istifadelerine karşı yağmur alıkonulmasın"{Kaynakta "المطر" yerine "القطر" kelimesi bulunmaktadır. NM2577 Hâkim, el-Müstedrek, III, 967.} hadisini rivayet ettikleri gibi Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan da, إذا بخس الناس المكيال منعوا قطر السماء "*Nâs ölçeklerini eksik ölçerlerse gökyüzünün yağmur tanelerinden mahrum bırakılırlar*" {Hatîb eş-Şirbînî, Muğni'l-muhtâc, I, 605.} rivayeti vardır. Mücâhid ile İkrime de وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ "*Ve onlara lâinler lânet ederler*"[bv] demişlerdir.

İnsanların tâib ve müstağfir, mehâsin-i ahlâka sahip veya âsi ve günahkâr olmaları ile kavânîn-i muttaride dairesinde cereyan eden ve tebdil ve tağyîrleri kudret-i beşer dahilinde olmayan bolluk, kuraklık gibi hâdisât-ı kevniyye-i tabîiyye arasında ne münasebet var? diyerek taaccüb edenler de bulunabilir. Lâkin kavânîn-i ilâhiyyenin eser-i kudret-i ilâhiyye ve hâlik ve vâzıʿlarının irâde-i samedâniyyesiyle ıttirad ve inʿikâsı ve كن *“kün”* emr-i îcâdına fermanber olduğunu tasdik edenlere göre bunda şâyân-ı taaccüb hiçbir şey yoktur. Çünkü hâlik celle ve alâ hazretlerinin irade ve kudretini tahdit edecek hiçbir kayıt, mutasavver değildir. Dilediğini dilediği şeye mevkuf olarak icat eder ve icat ettiği hâdisâtın envâını nefseʾl-emirde de, akl-ı kāsırımızla da hasra imkân bulunmaz. Fezânın mahdut bir cüzünde ve mahdut bir zaman içinde meşhudumuz olan ıttırâd-ı şuûn, âlemi tedbir eden kavânînin, ezelen böylece muttarid olagelmiş olduğuna ve ebeden ıttiradına halel gelmeyeceğine delâlet etmez. Kavânîn-i tabîiyyenin ezelen ve ebeden ıttırâd-ı mutlakını sırf bir mevzua ve müselleme olarak bilâburhan kabul eden mülhidlerin “İrade ve kudret-i ilâhiyye hikmeti iktiza edince bu ıttiradı bozabilir” davasını istihfaf etmeleri kudret-i ilâhiyyeyi, onu da münkir iseler şuûn-ı nâmahdûd-ı kevni kendi kısa bilgileriyle tahdit etmek dâiyesinden münbais bir kasr-ı basar, daha doğrusu bir amâ ve “Bizim bildiğimiz kanunlar haricinde hiçbir hadise cereyan edemez” davaları da bu amânın kendilerinden sakladığı bir şımarıklık ve küstahlıktır. Bu görgüsü de dar insanlar acaba tedbîr-i âlem için vazedilmiş olan bütün kavânîn-i tabîiyye ve gayr-i tabîiyyeyi noksansız olarak öğrendiler mi ki, kendilerince ehemmiyetsiz ve tesirsiz görünen bazı şuûn ve hadisatın hiç ummadıkları diğer bazı şuûn ve hadisatın vukuuna vesile olamayacağını iddia edebiliyorlar ve bu gibi müddeîler hakkında en katʿî bir seyf-i tedmîr olan أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ “(Allah Teâlâ) *onları* (melekleri) *yaratırken onlar hazır mıydı?*”[bw] tevbîh-i ilâhîsine mâruz olmak cüretini gösteriyorlar? Ne mebdee ne meâda zihin yormak istemeyen, gaye-i hilkatlerini arayıp öğrenmek akıllarına hiç gelmeyen münkirlere haber verelim ki –mahlûk ve mahdut ve binaenaleyh tabʿan âciz ve kāsır olmak dolayısıyla– kendiliğimizden keşfedemeyeceğimiz bu gayeyi hakîm-i mutlak olan hâlikımız teâlâ ve tekaddes hazretleri, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ *“Ben cin ve insi*

tekaddes hazretleri, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “*Ben cin ve insi ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*”[bx] âyet-i kerîmesiyle bize bildirmiştir. Bu ilim, bizde meccânen ve lutf u kerem-i ilâhî ile hâsıl olduktan sonra artık bilâkülfet anlarız ki, nâmütenâhi kudret-i ilâhiyyeye zatlarıyla şahit olan cemâd, nebât ve hayvan mertebelerinin fevkinde olarak –zatı ile olduğu gibi– aklı, idraki, ilmi, imanı, kudreti, iradesi, tekellümü ile de şahit olan ve insan denilen bir nevi mahlûk da vardır. İrade ve ihtiyarına sahip olarak yaratılan ve nimeti vücut ile mâ hulika lehinin tahakkuku için kendisine bunca büyük nimetler de ihsan buyurulan nev‘-i benî âdem –külfet nimete göre olacağından– hâlikına ibadet ve irade ve ihtiyarını hüsnüistimal ile o emrine itaat ve nevâhîsinden mücânebet külfetini de üzerine almış demektir. إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ “*Biz emaneti göklere, yere, dağlara kabul etsinler diye arzettik. Lâkin bunların hepsi o emaneti yüklenmekten ibâ ettiler, taşıyamayız diye korktular da üzerine alan insan oldu*”[by] nazm-ı ilâhîsindeki sırr-ı evvelîn, işte budur. İstediği kadar zalûm ve cehûl olsun insanın silsile-i mükevvenât içindeki mevkii o kadar büyüktür ki, hiçbir nimetle kābil-i kıyâs olmayan mârifetullahın âzami derecesine namzet olan odur. En yüksek maârif-i ilâhiyyeye mahal olduğu için gaye-i hilkat kendisidir demekte bile mahzur yoktur.

ابرو بادومه وخورشيد وفلك در كارند

تاتو نانى بكف آرى وبغفلت نخورى

(Sa‘dî)

Semâvat ve arz içinde olanların insanlara musahhar olmasındaki sır ve hikmet işte budur. Münkir-i ilâh olanların bile her gün kuvâ-yı tâbiiyyeden birini kendilerine muti‘ birer hizmetkâr edip istifade edebilmeleri de bu teshîr-i ilâhînin külle yevmin meşhûdumuz olan berâhîn-i sâtıasındandır. İnsan, bu demek olunca ümmetleri irşad veya te'dib için bazı kereler enbiya veya evliya yediyle havârik-ı âdât zuhuru yahut hârik-ı âdete mahal kalmaksızın hâdisât-ı kevniyyenin matlûbumuza –merhameten– muvâfık veya menfaat-i âcilemize –cezâen– muhalif olarak cereyanı keyfiyeti de kavânîn-i külliyyenin, sünen-i câriyye-i ilâhiyyenin muktezeyâtı cümlesinden olmasında aklen istib‘âd edilecek bir cihet kalmaz. Küfür ve isyanları ve enbiyaullahı tekzip etmeleri yüzünden türlü türlü azap ve ikāb-ı dünyeviyyeye mâruz kaldıktan sonra âkıbet helâk olmuş nice akvâmın helâk olduklarını kitâb-ı kerîminde bize haber veren zât-ı ecell ü a‘lâ bu gibi kıssaların akabinde سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا [bz] buyuruyor. Helâk suretleri de nakil ve beyân-ı ilâhîye göre hep hâdisât-ı cevviyye veya arziyye suretinde vukua gelmiştir. Müdebbir-i âlem teâlâ ve tekaddes hazretleri demek ki hâdisât-ı tabîiyyeyi insanların te'dibinde de istihdam etmek sünnet-i ilâhiyyesi iktizâsından imiş. O hadisatın tabii olarak cereyan etmiş olması, o hadisatı müdebbirin o gayelere sevk ve idare etmesine mani teşkil etmez. Zaruri ve lâ yetegayyer suretinde görünen kavânîn, hakikatte فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ [ca] olan Allah'ın icabı ile böyle görünmüştür. Maahâzâ rezzâk-ı âlemin vüs‘at-i cûd ve rahmeti, kullarının mutî‘ olmaları kaydıyla da mukayyet değildir. Böyle bir kayıt ile mukayyet gibi görünmesi de ayrı bir hikmet tahtındadır. Zira mukayyet olsa hiçbir kâfir ve âsinin merzuk olmaması ve mutîin daima ve hatmen merzuk olması lâzım gelirdi. Maksat yalnız bazı kereler –âyât ve ehâdîs-i sâbıka ile nezâirinden anlaşıldığı üzere– atâ ve rızkın taate ve hilâfının da mâsıyete mevkuf olduğunu kabulde tereddüdün mânasız olduğunu beyandan ibarettir. Binaenaleyh –ara sıra edilen istiskālarda olduğu gibi– zünûb ve maâsîmizden veya meçhulümüz kalan bir hikmetten dolayı tövbe ve istiğfarımız, niyaz ve istirhamımız semere-i matlûbeyi vermese de yine Hak Teâlâ'ya karşı arz-ı tezellül ve iftikar ve kudret-i fâtıraya karşı aczimizi ikrar faydası vardır ki, o da mâ hulika lehimize göre hareket ve gāye-i kemâlimize

doğru bir adım daha takarrüb demektir. Maahâzâ rahmet-i ilâhiyyeye gönül bağlamak, icrası mûtat olan esbâb-ı tabîiyyenin hiçbirini geri bırakmayı istilzam etmez. Hakiki mütevekkil olan اعقل وتوكل "*Deveni bağla da öyle tevekkül et*"[cb] emr-i nebevisi mûcebince hem husûl-i maksadın ilâveten mevkufu aleyhi olan esbâb-ı tabîiyyenin kâffesine tevessül eder, hem de gönlünü Hakk'a rabteder. Tarlayı sürüp tohumu toprağa atar ve mahsulün bereketini rezzâk-ı âlemînden niyaz eder. Çünkü esbâbın da, müsebbebâtın da mûcidi hakikatte O olduğunu bilir. Esbâb-ı zâhiriyyeye bel bağlayıp müsebbib-i hakîkîye teveccühü ihmal etmeyi tavsiye eden yekçeşm münkirlerin müminlerle istiskā yüzünden istihzâsı ümem-i sâlife ve lâhikanın binlerce tecrübeleriyle asıl kendilerini gülünç mevkie düşürmüş durmuştur.

İstiskānın mendûbâtından biri de üç gün oruçtan sonra yine oruçlu olarak ve –alâmet-i tezellül olmak üzere– eskimiş, yıpranmış elbiselerini giyerek, mâsum çocukları ve âciz ihtiyarları, hatta bazılarınca açlıktan arıklamış hayvanları mustashiben sahrâya mâşiyen çıkıp o câlib-i merhamet heyet ile istiğfar ve niyazda bulunmaktır. O günkü çıkışta söz söylerken, yürürken, otururken hep tevazu tavrı takınmak da mesnûndur. Cümle uyûbu bilen ve serâir-i kulûbü keşfeden zât-ı ecell ü a'lâya nazaran suret ve heyetin vâkıa hiçbir tesiri olmaz, zaten tesire mâruz olmak bile şanından değildir. Lâkin o heyet insana zatî olan iftikār ve zilleti böyle bir zamân-ı ihtiyacda kalben ve kāliben ikrar ve itiraf mânasını ifade ettiği gibi çocukları istishab etmek mâsumiyetleriyle, ihtiyarları götürmek acz-i bedenîleriyle, hayvânâtı kendilerine katmak onların bîçarelikleriyle istişfâ mânasını tezammun eder. Nitekim *Buhârî*'de وهل ترزقون وتنصرون إلا بضعفائكم "*Ancak zayıf olanlarınızın yüzünden değil midir ki, merzûk ve mansur olursunuz*?"[cc] hadîs-i şerifi mervî olduğu gibi başka yerlerde de, لو لا شباب خشع وبهائم رتع وشيوخ ركع وأطفال رضع لصب عليكم العذاب صبًا "*Huzû ve huşû sahibi gençleriniz, otlar hayvanlarınız,* (ya ibadetten, yahut za'f-ı pîrîden) *beli bükülmüş ihtiyarlarınız, emzikte yavrularınız olmasaydı, üzerinize azâb-ı ilâhî gökten boşanırcasına dökülürdü*"[cd] eseri de vardır, lâkin senedi zayıftır. Kezâlik Dârekutnî'nin ve sahîhu'l-isnâd kaydıyla Hâkim'in rivayet ettikleri bir hadise nazaran enbiyâ-i izâmdan bir zât-ı kerîmü's-sıfat (ki bir rivayete göre Süleyman aleyhisselâmdır) istiskāya çıkmışlar. Bir de bakmışlar ki, bir karınca sırt üstü yatıp ayaklarını gökyüzüne kaldırmış. Bunu görünce, "Artık dönünüz. Bu karıncanın bu halinden duanız müstecap olur" buyurmuşlar.

Fukahâ-i Şâfiiyye'nin tam tertip olarak tarif ettikleri istiskā –bundan evvelki mendûbâttan sonra– bervech-i âtîdir:

EVVELEN. Tekbîrât-ı zevâid ile beraber bayram namazı gibi iki rekʿatlı bir namaz kılınır. İmam birinci rekʿatta ق,[ce] ikinci rekʿatta إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا [cf] yahut اقْتَرَبَ [cg] sûre-i şerifelerini ya da سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ [ch] ve ikincide الْغَاشِيَةِ [ci] sûrelerini okur. Yine bayramda olduğu gibi namazdan sonra hutbeye çıkar. Lâkin hutbedeki tekbîrâta bedel istiğfar eder. Yani birinci hutbede dokuz ve ikincisinde yedi kere, أستغفر الله الذي لا إله إلا هو الحي القيوم وأتوب إليه der.[cj] Hutbe esnasında يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا [ck] ve اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا [cl] âyet-i kerîmelerini ve Küreb duasını yani لا إله إلا هو العظيم الحليم. لا إله إلا الله رب العرش العظيم لا إله إلا الله رب السموات ورب الأرض ورب العرش الكريم [cm] ile يا حي يا قيوم برحمتك نستغيث ومن رحمتك نرجوا فلا تكلنا إلى أنفسنا طرفة عينٍ وأصلح لنا شأننا كله لا إله إلا أنت [cn] dualarını tekrar eder ve fırsat düşürdükçe رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ [co] âyet-i kerîmesini ve sûre-i Bakara'nın son âyetini okur. Birinci hutbede me'sur olan dua şudur:

اللهم أسقنا غيثًا مغيثًا هنيئًا مريئًا مريعًا غدقًا مجللًا سحًا طبقًا دائمًا. اللهم أسقنا الغيث ولا تجعلنا من القانطين. اللهم إن بالعباد والبلاد والخلق من اللأواء والجهد والضنك ما لا نشكو إلا إليك. اللهم أنبت لنا الزرع وأدر لنا الضرع وأسقنا من بركات السماء وأنبت لنا من بركات الأرض. اللهم ارفع عنا الجهد والعرى والجوع واكشف عنا من البلاء ما لا يكشفه غيرك. اللهم إنا نستغفرك إنك كنت غفارًا فأرسل السماء علينا مدرارًا "*İlâhî! Bize can kurtaran, içe sinen, latif ve hoşgüvâr, bereketli, bol ve hayırlı, sırsıklam eden, kuvvetli, her tarafa şâmil ve ihtiyaç zâil oluncaya kadar devamlı bir rahmet ver. İlâhî! Yağmur ihsan et de bizi rahmetinden ümidini kesmişlerden eyleme. İlâhî! İbâd ve bilâdın vesair mahlûkatın öyle bir açlığa, öyle bir yoksulluğa, öyle bir darlığa giriftar oldular ki, senden başkasına arzedemeyiz. İlâhî! Ekinlerimizi bitir, hayvanlarımızın memelerini doldur, semanın berekâtından bizi suvar, arzın berekâtını bizim için meydana çıkar. İlâhî! Bizden yoksulluğu, çıplaklığı, açlığı ref'et ve senden başkasının defedemeyeceği belâyı bizden defet. İlâhî! Senden şimdi mağfiret diliyoruz. Çünkü gaffâr ve rahîm sensin, öyle ise yağmuru bize bol bol yağdır ilâhî!*"[cp] diye dua eder. İkinci hutbenin sülüs miktarını da okuduktan sonra kıbleye döner ve ridâsının (rubasının) sağ tarafını sola, sol tarafını da sağa getirerek tahvil ve omuz cihetine gelen tarafını aşağıya, aşağıya gelen tarafını omuzuna götürerek "tenkîs" eder. Sırren ve cehren pek çok dua eder. Hatip ridâsını tahvil ve tenkîs ederken cemaat da oturdukları yerde ona imtisal ederler. Dua ederken de gerek imam gerek cemaat avuçlarını yere doğru tutup ellerinin sırtlarını semaya doğru kaldırırlar. Hatibin sırren duası esnasında cemaat de sırren dua ederler, cehren duasında ise âmin derler. Duadan sonra hatip yine cemaate dönüp vaaz ve nasihat ve Allah'a taate tergīb eder. Hatip için tahvil ve tenkîs-i ridâ esnasında o makama münasip dualardan biri şudur: اللهم أنت أمرتنا بدعائك ووعدتنا بإجابتك وقد دعوناك كما وعدتنا اللهم فأمنن علينا بمغفرة ما قارفنا وإجابتك في سقيانا وسعة في رزقنا "*İlâhî! Sana dua etmeyi bize sen emrettin, duamıza icâbeti de sen vaad ettin. Bize emrettiğin gibi işte sana duayı ettik. Artık vaad ettiğin gibi bize icâbet et. İlâhî! Artık irtikâp ettiğimiz günahları mağfiret etmekle, suvarma duamızı kabul*

eylemekle, rızkımızı bollatmakla üzerimizde olan minnetini izhar et, yâ rab!”[cq] Hatibin her iki hutbede sözünü yine istiğfar ile hitama erdirmesi mesnûndur.

İstiskānın hükmüne gelince, mesnûn olduğunda ve ilk günkü istiskādan sonra yağmur yağmazsa ikinci ve üçüncü günlerde yağmur duasına çıkılacağında ve yağmurun kesretinden dolayı zarar hâsıl olduğunda ref‘ini Hak’tan niyaz etmenin sünnet olduğunda ittifak vardır. Ancak duadan başkaca namaz, hutbe ve tahvîl-i ridâ meselelerinde eimme-i erbaa beyninde ihtilâf vardır.

İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre cemaatle namaz kılmak sünnettir. Ebû Hanîfe’ye göre ise namaz mesnûn değildir. Yalnız imam halk ile beraber sahrâya çıkıp dua eder. Maamafih halk münferiden namaz kılarlarsa câizdir.

Namaz kılınmasına kāil olanlar da sıfatında ihtilâf etmişlerdir. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed’e göre tıpkı bayram namazı gibidir. İmam Mâlik ise sair namazlar gibi iki rek‘attır demiş. Her iki tarafa göre kıraatte cehr olunur.

Hutbe mesnûn mudur? Eimme-i erbaadan Mâlik ile Şâfiî’ye ve ashabınca muhtar olan rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel’e göre mesnûndur ve namazdan sonra iki hutbe okunur ve hutbelere bayram tekbîrâtı makamına kāim olmak üzere istiğfar ile başlanır. Ebû Hanîfe’ye ve Ahmed b. Hanbel’den mansûs olan diğer bir rivayete göre namazın hutbesi yoktur. İmam ancak dua ve istiğfar ile meşgul olur. Ebû Yûsuf’a göre ise hutbe birdir. İkinci hutbede imam ile me’mûmların tahvîl-i ridâ etmesine gelince, Ebû Hanîfe’ye göre meşrû değildir. Ebû Yûsuf yalnız imam hakkında meşrû olup mâadası için değil demiş. Diğer eimme ise imam ile me’mûm cümlesi hakkında meşrûdur diyorlar.

[bq] el-Mü'min, 40/60.
[br] en-Neml, 27/62.
[bs] İbrâhîm, 14/7.
[bt] Hûd, 11/52.
[bu] Yûnus, 10/98.
[bv] {el-Bakara, 2/159.}
[bw] {Önceki baskıda "أشهدوا خلق الله" şeklinde yer almış olan metin, ayet-i kerimeye mutabık olarak düzeltilmiş ve farklılık tercümeye yansıtılmıştır. ez-Zuhruf, 43/19.}
[bx] ez-Zâriyât, 51/56.
[by] el-Ahzâb, 33/72.
[bz] el-Feth, 48/23.
[ca] {el-Burûc, 85/16.}
[cb] {Kaynakta " اعقل " yerine " اعقلها " sözcüğü bulunmaktadır. T2517 Tirmizî, Kıyâmet, 60.}
[cc] {B2896 Buhârî, Cihâd, 76.}
[cd] {BS6482 Beyhakī, *el-Kübrâ*, III, 486.}
[ce] {Kâf, 50/1.}
[cf] {Nûh, 71/1.}
[cg] {el-Enbiyâ, 21/1.}
[ch] {el-A'lâ, 87/1.}
[ci] {el-Gâşiye, 88/1.}
[cj] {Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 607; D1517 Ebû Dâvûd, Vitir, 26.}
[ck] Hûd, 11/52. {Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 607.}
[cl] Nûh, 71/10-12.
[cm] {Kaynakta "هو" yerine "الله" lafzı geçmektedir. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 607; EM702 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 245.}
[cn] {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 607.}
[co] {el-Bakara, 2/201.}

[cp] {Kaynakta “والخلق” ifadesi geçmemekte, “العرى” sözcüğü “الجوع” kelimesinden sonra gelmektedir. Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr*, V, 162.}

[cq] {Kaynakta “ كما أمرتنا. فأجبنا “ ziyadesi vardır. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu dua eş-Şâfii’nin sözü olarak naklolunmaktadır. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 609.}

بسم الله الرحمن الرحيم

533

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ زَيْدٍ ﵁ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَسْقِي وَحَوَّلَ رِدَاءَهُ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd (b. Âsım b. Kâʻb el-Ensârî)[1] radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem istiskā etmek üzere (musallâya) çıktı[2] ve (mübarek) ridâsını tahvil etti.[3] {B1005 Buhârî, İstiskā, 1.} Yine Abdullah b. Zeyd radıyallahu anhtan olan (diğer) bir rivayette, "İki rekʻat (namaz) da kıldırdı" denilmiştir.[4] {B1012 Buhârî, İstiskā, 4.}

....

1 Bu Abdullah b. Zeyd yukarıda 126 .hadis olarak bir rivayeti geçmiş olan zat ezan hadisinde mevzubahis olan Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih (358. hadisin hâşiyesine müracaat) değildir. Buhârî "Bunun sâhib-i ezan olduğunu İbn Uyeyne zannediyor idiyse vehmetmiştir. Zira bu zat Abdullah b. Zeyd b. Âsım el-Mâzenî el-Ensârî radıyallahu anhtır" diyor.

2 Bu söz istiskānın meşruiyetini ispat eder. Nitekim mesnûn olduğu beyne'l-müslimîn mücmaun aleyhtir. Buhârî'nin diğer tariklerden olan rivâyâtında خرج إلى المصلى فاستسقى {B1012 Buhârî, İstiskā, 4.} denilmiş olduğundan tercümesinde "musallâya" kaydı kavis içinde ilâve edilmiştir. Zührî tarîkından gelen bir rivayette de İbn Zeyd radıyallahu anh خرج بالناس يستسقي لهم. فقام فدعا الله ثم توجه قبل القبلة وحول رداءه فأسقوا "Kendileri istiskā etmek üzere nâsı musallâya çıkardı ve ayağa kalkıp Allah'a dua buyurdu. Sonra kıbleye teveccüh ve ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Derken Allah onlara yağmur verdi" {Kaynakta "فدعا الله " cümlesinden sonra "قائمًا" ziyadesi vardır. B1023 Buhârî, İstiskā, 15.} demiş olduğundan imam ile beraber memleket halkının da bir yevm-i muayyende tevazuan-lillah şehir haricine çıkıp hep birlikte istiskā etmeleri mesnûn olduğuna hükmediliyor. Buradaki rivayet muhtasar olup bu istiskānın sebebi zikredilmediği gibi istiskānın sıfat ve keyfiyetinden de, musallâya çıkarken takınılan hal ve heyetinden de hiç bahsedilmemişdir. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sahîh-i İbn Hibbân*'da Âişe radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, nâs Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme kuraklıktan şikâyet etmişler. Bunun üzerine minber-i şerifin musallâya götürülüp orada kurulmasını ferman ve muayyen bir günde oraya çıkmayı vaad buyurmuşlar. Mukarrer günde de gün doğarken dışarıya çıkıp minbere oturmuşlar. Sünen-i erbaa ile *Müsned-i Ahmed*'de rivayet olunan İbn Abbas radıyallahu anhümâ rivayetine göre de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem o gün mütebezzil, yani itinasız giyinmiş olarak kemâl-i tevâzu ve tazarrû ile dışarıya çıkmışlar ve musallâya gelince minbere çıkmışlar. Bezzâr ile Taberânî'nin *Mu'cem*'inde Ebü'd-Derdâ radıyallahu anh rivayetinde de, "Yağmur kıtaldı. Biz de Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellemden istiska buyurması için niyazda bulunduk. O da sabahleyin erkenden çıktı..." {Bezzâr, el-Müsned, X, 41, no: 4102.} denilmiştir ki, bunlardan musallâya çıkış heyeti ile vakt-i istiskāya istidlâl edilmektedir. Maahâzâ şehir haricine çıkmaksızın mescid-i şerifte ve cuma hutbesi esnasında istiskā duasıyla iktifa buyurulduğu da 505. hadisin mantukundan ve şârih Aynî'nin Ebû Hanîfe rahimehullahın kavlini teyiden naklettiği birçok hadisten münfehim olmaktadır.

Burada mevzubahis istiskā kıssası altıncı sene-i hicriyye ramazanında vâkı olmuştur.

3 Buhârî'nin diğer iki ve Müslim'in bir tarikinden gelen rivayetlerde حول yerine -çevirmek altı üstüne getirmek mânalarına gelen قلب tabiri istimal edilmişse de *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un Zührî rivayetinde, فجعل عطافه الأيمن على عاتقه الأيسر وعطافه الأيسر على عاتقه الأيمن "Ridâ-yı şerifin sağ yanını sol cepkeni, sol tarafını da sağ cepkeni üzerine getirerek kalbetti" {D1163 Ebû Dâvûd, İstiskā, 1.} denildiğine göre قلب rivayetleri de حول mânasınadır. Yine Ebû Dâvûd'un diğer bir rivayetinde, استسقى وعليه خميصة سوداء فأراد أن يأخذ بأسفلها فيجعله أعلاها. فلما ثقلت عليه قلبها على عاتقه "Üzerinde siyah bir hamîsa olduğu halde (hamîsanın tefsiri için 243. hadise müracaat) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem istiskāya çıktı. Hamîsanın etek tarafını tutup yukarıya yani omuzuna almak istedi. Bunda zahmet çekince mübarek cepkeni üzerine çevirdi" {Kaynakta " استسقى " ve " فأراد " fiilerinden sonra " رسول الله صلى الله عليه وسلم " ifadesi yer almaktadır. D1164 Ebû Dâvûd, İstiskā, 1.} demiştir ki, bunu Müslim'in şartı üzere sahihtir, diyerek Hâkim de *Müstedrek*'inde yine Abdullah b. Zeyd'den rivayet etmiştir. Libasın eteğini omuz tarafına ve omuz tarafını etek tarafına çevirmek تنكيس dedikleri şeydir. İmam Şâfiî tamam ittibâ için ridâyı tahvil ile beraber niyet buyrulup da icra edilememiş olan tenkîsi de ihtiyar etmiştir. Ehl-i âsârın haber verdiklerine göre mevzubahis olan ridâ-yı şerif, Uman mensucatından olup boyu 4 arşın 1 karış, eni de 2 arşın 1 karış; Vâkıdî'nin nakline göre boyu 6 arşın, eni 4 arşın 1 karış olup izârı da 4 arşın 1 karış boyunda ve 2 arşın 1 karış eninde idi ki, bu hülleyi (ridâ ile izârın mecmûu demektir) aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz cuma günleri ile bayramlarda giyerlerdi. Başka vakitlerde dürülür saklanırdı.

Tahvil ve tenkisteki hikmet, tefe'üldür, "Yâ rab! Bizim hal ve kıyafetimiz, şimdi nasıl değiştiyse içinde bulunduğumuz darlık ve kahd u galâ hali de öylece değişsin" gibi bir mânayı işrabdır.

Yine Buhârî'nin Abdullah b. Zeyd radıyallahu anhtan Müslim'in de yine müşârün ileyhten rivayetleriyle müeyyed bulunan rivayetinde (540. hadis), فحول إلى الناس ظهره واستقبل القبلة يدعو ثم حول رداءه ثم صلى ركعتين جهر فيهما بالقراءة "Derken mübarek arkasını nâsa dönüp dua etmek üzere kıbleye teveccüh buyurdu. Sonra ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Sonra iki rek'at namaz kıldırıp kıraatlerinde cehr buyurdu" {Kaynakta "صلى" fiilinden sonra "لنا" ifadesi yer almaktadır. B1025 Buhârî, İstiskā, 17.} denilmiş olduğuna nazaran tahvîl-i ridâ kaziyyesi duaya mübâşeret buyurulacağı esnada vukua gelmiştir. Buna binaen cumhura göre tahvîl-i ridâ sünnettir. Yalnız Ebû Hanîfe sünnet olduğuna kāil olmayıp fi'l-i nebevî, sünneti beyan için değil, yalnız kıtlığın bolluğa inkılâbına işaret olmak üzere tefe'ül kastıyla vâki olmuştur der. Bu kavline de Endülüs'ün kudemâ-yı ulemâsından İbn Selâm muvâfakat etmiştir. Tahvîl-i ridâ hakkındaki rivâyât-ı sahîha *Buhârî*'de hep İbn Zeyd radıyallahu anhtan olup Enes radıyallahu anhtan olan rivâyâtta bundan bahsetmediği gibi Enes'in râvisi İshak b. Abdullah yahut onunla Buhârî arasındaki diğer bir râvi ولم يذكر أنه حول رداؤه ولا استقبل القبلة "Enes ne tahvîl-i ridâ duyurulduğunu, ne de kıbleye teveccüh edildiğini zikretti" {B1018 Buhârî, İstiskā, 11.} demesi İmam Ebû Hanîfe'yi bu noktada takviye edecek gibi ise de Enes'in bu babda sâkit olması diğer râvinin kizbini, yahut hatasını istilzam etmediği gibi Enes radıyallahu anhın tahvîl-i ridâ ile istikbâl-i kıbleyi inkâr ettiğine de delâlet etmez. Nitekim Taberânî *Mu'cem-i Evsat*'ında, Enes radıyallahu anhın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin istiskā buyurup namazdan evvel hutbe irat buyurduğunu ve kıbleyi istikbal ile ridâ-yı şerifini tahvil buyurduktan sonra inip iki rek'at kıldırdığını ve yalnız iftitah tekbiri ile iktifa buyurduğunu rivayet etmektedir. {Taberânî, el-Evsat, IX, 51, no: 9108.}

Tahvîl-i ridânın zamanı, hutbeye başlandıktan biraz sonradır ki, hutbenin sülüs-i miktarıyla taktir olunmuştur. Ancak İmam Mâlik'in kavl-i meşhûruna göre hutbe bittikten sonradır. Bazılarına göre ise iki hutbe arasıdır. İmam kalb-i ridâ ederken cemaat ona tâbi olur mu? Hanefiyye'ye göre olmaz. Bu kavillerine göre Sa'd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Muhammed b. Abdülhakem, İbn Vehb de muvâfıktırlar. Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise bu hususta cemaat da imama mütâbaat ederek ridâlarını kalbederler. Nitekim Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile beraber sahâbe-i kirâmın da kalb-i ridâ ettikleri *Müsned-i Ahmed*'in وحول الناس معه "Nâs da onunla beraber ridâlarını tahvil ettiler" {HM16579 İbn Hanbel, IV, 42.} rivayeti ile sabittir. Fukahâ-i Mâlikiyye'den İbn Mâcişûn, kadınlar hakkında kalb-i ridâ müstehap olmadığını tasrih etmiştir.

4 İbn Zeyd radıyallahu anhın *Buhârî*'de bu ikinci tarikten olan rivayeti, خرج إلى المصلى فاستسقى فاستقبل القبلة وحول رداءه وصلى ركعتين {Kaynakta "حول" fiili yerine "قلب" bulunmaktadır. B1012 Buhârî, İstiskā, 4.} suretinde olup daha tafsillidir. Bu iki tarikten olan rivayetler beynindeki fark-ı mühim, birincisinde namaz zikredilmemişken ikincisinde iki rek'at namaz kılındığı haber verilmiş olmasıdır. Bu ikinci rivayetin tafsiline bakılırsa musallâya huruç, hutbede dua için istikbâl-i kıble ve tahvîl-i ridânın mesnûn olduğu sabit olduğu gibi cemaatle iki rek'at namaz kılmanın da mesnûn olduğu sabit olur. Ancak İmam Ebû Hanîfe buradaki ilk rivayette, Enes radıyallahu anhtan gelen rivâyâtta cemaatle namazdan bahsedilmediğine bakıp bu namazın mesnûn olmadığına ve ancak münferiden namaz kılmakta da beis bulunmadığına kāil olmuştur. Müşârün ileyhçe istiskā, dua ve istiğfardan ibarettir. Zira اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا [cr] âyet-i kerîmesinde yağmurun nüzûlü namaza değil, istiğfara ta'lik buyurulmuştur. Binaenaleyh istiskāda asıl olan namaz değil dua ve tazarrûdur. İbrâhim en-Nehaî'nin de buna kāil olduğunu ve Ömer radıyallahu anhın da bir defa istiğfardan başka bir şey yapmaksızın istiskāda bulunduğunu şârih Aynî rivayet ettiği gibi bu kavli teyiden evvelce zikredilen hadislerden başka İbn Mâce'nin Kâ'b b. Mürre radıyallahu anh, Ebû Dâvûd'un Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâ, Taberânî'nin Ebû Ümâme radıyallahu anh, Beyhakī'nin Abdullah b. Cerâd radıyallahu anh, yine Ebû Dâvûd'un Umeyr Mevlâ Ebü'l-Lâhim radıyallahu anh, Bezzâr ile Taberânî'nin Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan *Mu'cem-i Sagīr*'de Taberânî'nin Ebû Ümâme radıyallahu anhtan, Ebû Avâne'nin İbn Abbas ve Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhümden ve *Mu'cem-i Kebîr*'inde Taberânî'nin Şeffâ' bint Halef radıyallahu anhâdan rivayetlerini zikreder ki bunlarda namaz mevzubahis değildir. Lâkin râvilerin sükûtu, namazı zikreden râvilerin turuk-ı sahîha ve kesirde gelen nakillerine itibar etmeye mani olmayıp bunlardaki sükût, eksik rivayet ettiklerine yahut mâlûmu i'lâm etmek istemediklerine ve bu mülâhaza vârit olmazsa salât ile de, yalnız istiğfar ve dua ile bilâsalâtin istiskā buyurulduğuna mahmûl olur. Nitekim diğer fukahaya göre namaz kılmadan istiskā da câiz olup ekmel olan sureti –

yukarıda beyan edildiği üzere– namaz ile olanıdır. Bundan dolayı Imâmeyn cemaatle bayram namazı gibi iki rekʿat salât-ı istiskānın mesnûn olduğuna kāil olup İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed de buna zâhib olmuşlardır.

Kaldı ki salât-ı istiskā hutbesi namazdan evvel midir, sonra mıdır? İbn Zeyd radıyallahu anh hadisinin gerek ikinci tarikten olan rivâyet-i mefhûmundan, gerek üçüncü bir tarikten olan bir rivayete göre, ثم صلى لنا ركعتين "Sonra bize iki rekʿat namaz kıldırdı" demesindeki sarâhatten hutbenin –cuma günkü gibi– namazdan evvel olması lâzım geleceği anlaşılır. Âişe radıyallahu anhânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da olan âtîdeki rivayeti de bunu müeyyiddir. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri diyor ki: Ortalık Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yağmurun kıtalmasından şikâyet ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emretti. Musallâya bir minber kuruldu ve herkesin sahrâya çıkacağı günü tayin ile bir mîad gösterdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hâcib-i şems gözüktüğü zaman çıktı ve minber üzerine oturup tekbir aldı ve Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ etti. Sonra, إنكم شكوتم جدب دياركم واستئخار المطر عن إبان زمانه عليكم وقد أمركم الله تعالى أن تدعوه. ووعدكم أن يستجيب لكم. "*Ey cemaat! Siz diyarınızın kahta uğradığından ve yağmurun, ilk zamanlarından sonraya teahhur etmiş olmasından şikâyet ettiniz. Halbuki Allah Teâlâ kendisine dua etmenizi size emrettiği gibi duanızı kabul etmeyi de size vaad buyurmuştur*" buyurduktan sonra, الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم. ملك يوم الدين. لا إله إلا الله يفعل ما يريد. اللهم أنت الله لا إله إلا أنت الغني ونحن الفقراء. أنزل علينا الغيث. واجعل ما أنزلت لنا قوةً وبلاغًا إلى خير "*Hamd, âlemlerin rabbi, rahmân ve rahîm ve yevm-i dînin* (kıyamet gününün) *meliki olan Allah'adır. Allah'tan başka maʿbûdü bi'l-hak yok. O dilediğini işler. İlâhî, kendisinden başka maʿbûdü bi'l-hak olmayan Allah sensin, ganî sensin. Fakir ise bizleriz. Üzerimize rahmeti yağdır. Yağdırdığını da bize kuvvet ve hayra eriştirecek bir şey eyle yâ rab!*" diye dua buyurdu. Sonra mübarek ellerini semâya doğru kaldırdı. Kaldıra kaldıra nihayet koltuklarının beyazı göründü. Sonra arkasını cemaate dönüp ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Yine mübarek ellerini kaldırdı. Sonra cemaate mübarek vech-i şerifini çevirip minberden indi ve iki rekʿat namaz kıldırdı. Derken Allah Teâlâ hiç yokken bir bulut yarattı. Gürledi, çaktı, sonra Allah Teâlâ'nın izniyle yağmur yağmaya başladı. Öyle ki, mescid-i şerifine varmadan seller akmaya başladı. Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem halkın dam altları bulmak üzere koşuştuklarını görünce mübarek ön dişleri belirinceye kadar tebessüm buyurup, أشهد أن الله على كل شيء قدير وأني عبد الله ورسوله *"Allah'ın her şeye kādir olduğuna, kendimin de Allah'ın kulu ve resulü olduğuma şehâdet ederim"* buyurdular. {Kaynakta "خير" sözcüğü yerine "حين" bulunmaktadır. D1173 Ebû Dâvûd, İstiskā, 2.}

Bizim kıraatimiz مالك يوم الدين iken bu rivayette ملك يوم الدين okunmuştur. Ebû Dâvûd, hadisi yukarıdan aşağıya serdettikten sonra, "Ehl-i Medine ملك يوم الدين okurlar ve bu hadis onlara hüccettir" diyor.

Lâkin *Sıhah*'taki rivayetlerine muhalif olarak Abdullah b. Zeyd radıyallahu anhın *Sünen-i Ahmed*'de diğer bir rivayeti daha vardır ki, onda bunların aksine olarak hutbeden evvel namaza başlanmış olacağı haber veriliyor. Fukaha her iki suretin câiz olduğunu söyleyerek şahs-ı vâhidin iki rivayeti beyninde münâfât olmadığını söylerler. Lâkin –diğer birçok hadisten dolayı– müstehap olan bayram namazında olduğu gibi namazı takdim etmektir.

Salât-ı istiskānın iki rek'at olduğu mücmaun aleyh ise de keyfiyyet-i edâsında ihtilâf olunmuştur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un rivayetine göre İshak b. Abdullah b. Kinâne'yi o tarihte Medine emîri olan Velîd b. Utbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin istiskā namazını sormak üzere İbn Abbas radıyallahu anhümâ nezdine göndermiş. Müşârün ileyh hazretleri, خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم متبذلًا متواضعًا متضرعًا حتى أتى المصلي فرقي المنبر فلم يخطب خطبكم هذه. ولكن لم يزل في الدعاء والتضرع والتكبير. ثم صلى ركعتين كما يصلي في العيد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem musallâya giyiminde itinasız olarak mütevaziyane ve mutazarriyane gitti. Musallâya varınca minbere çıktı, sizin irat ettiğiniz hutbelere benzer hutbe irat buyurmadı. Lâkin muttasıl dua ve tekbir ile meşgul oldu. Sonra bayramlarda kıldırdığı gibi iki rek'at kıldırdı" {D1165 Ebû Dâvûd, İstiskā, 1.} diye haber göndermiştir. İşte buradaki كما يصلي في العيد lafzından salât-ı îdde olduğu gibi salât-ı istiskāda da zâit tekbirler getirileceğine hükmedilmiştir ki, İmam Şâfiî'nin mezhebi budur. Saîd b. Müseyyeb ile Ömer b. Abdülazîz, Mekhûl ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de budur. Lâkin cumhura göre salât-ı istiskāda sair namazlarda olduğu gibi yalnız iftitah tekbiri almakla iktifa edilir. Mâlik, Sevrî, Evzâî, İshak b. Râhûye, kavl-i meşhûruna göre Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Yûsuf, Muhammed vesair ashâb-ı Ebû Hanîfe hep buna kāillerdir. Dâvûd ez-Zâhirî ise, ister bayram namazı gibi müteaddit tekbir ile, ister başka namazlar gibi yalnız iftitah tekbiri ile kılınabilir, diyor. İbn Abbas radıyallahu anhümanın her iki namazı birbirine benzetmesi yalnız ikişer rek'at olmaları, kıraatlerinde cehredilmesi ve iki rek'at namazın hutbeden evvel olması cihetlerindendir. Kalb-i ridâ buyurulduğuna ve ilk rek'atta yedi ve ikinci rek'atta beş tekbir alınıp سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ve هَلْ أَتَاكَ {el-Gâşiye, 88/1.} sûreleri kıraat buyurulduğuna dair Hâkim'in *Müstedrek*'inde ve Dârekutnî ile Beyhakī'nin *Sünen*'lerinde İbn Abbas radıyallahu anhümâdan diğer bir hadis daha mervî ise de cumhurca râvileri ihticâca sâlih addedilmedikleri gibi Enes radıyallahu anhın, Taberânî'nin *Evsat*'ında mervî, فصلى ركعتين لم يكبر

فيهما إلا تكبيرةً “Sonra iki rekʿat namaz kıldırdı ve yalnız bir tekbir aldı” {Taberânî, el-Evsat, IX, 51, no: 9108.} hadisine de muarızdır demişlerdir.

Salât-ı istiskānın üçüncü meselesi vaktinin tayinidir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisine binaen Hanefiyye, Mâlikiyye ve Hanâbile'ye göre salât-ı istiskānın vakti, bayram namazının vaktidir. Şâfiiyye'ye göre râcih olan kavle göre ise ekser ahkâmı bayram namazı ahkâmı gibi olmakla beraber vakt-i muayyeni de yoktur. Salât-ı küsûf gibi zâtî sebep bir namaz olduğu için vakt-i salât, sebeb-i salât ile deveran eder ve gece ile gündüzün her kısmı ona vakit olabilir. Maahâzâ vakt-i muhtârı da bayram namazının vaktidir derler ki: Cumhur ile olan hilâfları ehemmiyetsiz bir hilâf olmuş olur.

[cr] Nûh, 71/10, 11.

534

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حَدِيثُ دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ لِلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَعَلَى مُضَرَ تَقَدَّمَ وَقَالَ فِي آخِرِ هٰذِهِ الرِّوَايَةِ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ غِفَارُ غَفَرَ اللهُ لَهَا وَأَسْلَمُ سَالَمَهَا اللهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin müstazʻafîn-i ehl-i iman lehine[5] ve Mudar (küffârı) aleyhine[6] duâ-yı nebevîlerine dair mervî olan hadis (ki evvelce 449. olarak) geçmişti.[7] (Buradaki) rivayetin sonunda (Ebû Hüreyre radıyallahu anh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, "Gıfâr'a Allah mağfiret etsin, Eslem ile de barışık gitsin"[8] (diye dua) buyurduğunu da (ziyade olarak) söylemiştir. {B1006 Buhârî, İstiskā, 2.}

....

5 مستضعفون küffâr elinde bunalıp kalan ve zayıf ve âciz görülen müminler demektir ki 449. hadiste görüldüğü üzere bunlardan murat Velîd b. Velîd, Seleme b. Hişâm, Ayyâş b. Ebû Rebîa radıyallahu anhüm ile çaresizlikten hicrete yol bulamayan ve her gün imanları yüzünden türlü türlü işkencelere uğrayan fedâîlerdir.

6 Rebîa'dan olan Abdülkays vefdinin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ancak eşhür-i hurumda görüşmeye fırsat buldukları ve henüz küfürlerinde berdevam olan Mudar kabâilinin hâil olması buna sebep olduğu 49. hadisin metninden anlaşılmıştır.

7 Bu hadîs-i şerifin Buhârî'ce istiskā ile münasebeti şu cihettendir: 449. hadiste olduğu gibi 531. ile havâşîsinde zikredilen ehâdîs-i şerifeye nazaran bazı kabâil ile eşhâs-ı muayyene aleyhine, diğerb irtakımlarının lehine dua buyurulmasından küffâr aleyhine duanın ve istiskāda da böyle yapmanın câiz olduğunu ifham içindir. Kunut duasında vesair evkātta olduğu gibi istiskā duasında da İslâm ve müslimîn aleyhinde olanların aleyhlerine dua meşrûdur. Küffârın kaht u galâya giriftar olmaları zayıf olmalarını ve binaenaleyh ehl-i İslâm'a tecavüze vakit bulamamalarını intaç eder. Buhârî bu hadisi burada işte bu mülâhaza ile tekrar etmiştir. Yoksa hadiste istiskāya müteallik bir söz geçmiyor. Zalimlerin helâkine ve müminlerin necatına dua etmek mesnûndur. Bazılarınca zaleme ve küffâr, hürriyet-i dini ayak altına alan makūleden iseler helâklerine, değil iseler tövbelerine dua edilir, demişlerdir. Nitekim Ebû Hüreyre radıyallahu anhın kabilesi olan Devs, müşrik oldukları ve Ebû Hüreyre'nin vâlidesi zât-ı pâk-i risâletpenâhîyi vesile ederek oğluna eziyet edip fena muamelelerde bulunduğu halde, اللهم اهد دوسًا "*Yâ rab! Devs'e hidayet ver*" {B2937 Buhârî, Cihâd, 100.} duâ-yı nebevîsi berekâtıyla hep imana gelmişlerdir. Bedir günü de Ebû Bekir radıyallahu anhın büyük oğlu Abdurrahman radıyallahu anh henüz imana gelmemiş ve sevâd-ı müşrikîni teksir etmek üzere harbe gelmişti, işte bu harbde Abdurrahman sufûf-ı müslimîn üzerine hamle ettikçe Ebû Bekir ile zevcesi oğullarının helâkine, geri döndükçe de tövbesine dua ederlerdi; diye bir rivayet olduğunu Aynî zikrediyorsa da cây-ı nazardır. Zira Bedir Gazvesi'ne kadınların iştirak ettikleri pek meşkûktür.

8 **غفار غفر الله لها وأسلم سالمها الله** {B1006 Buhârî, İstiskā, 2.} daki cinâs-ı iştikāk, pek latif değil mi? Bu dua –Buhârî'nin ta'lîkan zikrettiği hadîs-i mürsele nazaran– hep sabah namazında ve son rek'atta olurdu. Yatsı namazında da, öğle namazında da dua buyurulduğu rivayetleri de vardır. Yatsı ve öğle, hatta akşam namazlarındaki kunutun mensûh olduğu, sabah namazındaki kunutun neshinde ihtilâf bulunduğu vitir bahsinde geçmişti. Buradaki hadisin en son cümlelerindeki mâzi sîgaları ihbârî mânasına da, dua mânasına da gelebilir. Hadisin üst tarafı dua olması karînesiyle (449. müracaat) mâba'di de dua olarak tercüme edilmiştir. Ancak bazı rivayetlerde, اللهم العن بني لحيان ورعلًا وذكوان dan sonra **وعصية عصوا الله** ورسوله {M1557 Müslim, Mesâcid, 307.} diye ihbara iltifat buyurulmuş ve onu müteakip **غفار غفر الله لها**... denilmiş olduğundan ve bâhusus Müslim rivayetinde, أما أني لم أقلها ولكن قالها الله "*Ama dikkat edin, bu kelimeleri söyleyen ben değilim. Onu söyleyen Allah'tır*" {M6433 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 185.} ziyadesi olduğundan Gıfâr'ın mağfuriyeti, Eslem'in Allah ile müsâlemeti vahy-i ilâhî ile ihbar edilmiş olması ihtimalini takviye ediyor ve son iki cümleyi, "Gıfâr'a gelince, onlara Allah mağfiret etti, Eslem ile de Allah barışmıştır" diye tercüme etmekte beis kalmıyor. Gıfâr ile Eslem'in her ikisi de Hicaz'ın şarkında ikamet eden Mudarîler'den oldukları halde duada Mudar'ın umumundan istisna buyurulmuştur. Gıfâr, Ebû Zer radıyallahu anhın kabilesi olup kadîmen ve tâ bidâyet-i İslâm'da imana gelmişlerdi. Eslemîler'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile müsâlemet ahidleri vardı.

535

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمَّا رَأَى مِنَ النَّاسِ إِدْبَارًا قَالَ اللّٰهُمَّ سَبْعًا كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْجُلُودَ وَالْمَيْتَةَ وَالْجِيَفَ وَيَنْظُرُ أَحَدُهُمْ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى الدُّخَانَ مِنَ الْجُوعِ فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ تَأْمُرُ بِطَاعَةِ اللّٰهِ وَبِصِلَةِ الرَّحِمِ وَإِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللّٰهَ لَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ عَائِدُونَ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى فَالْبَطْشَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَقَدْ مَضَتِ الدُّخَانُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ وَآيَةُ الرُّومِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan:[9] Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (hicretten evvel[10]) nâsta (yani Kureyş'te İslâm'a karşı) aleyhtarlık (olduğunu) görünce,[11] "Îlâhî! (Bunlara) Yûsuf (aleyhisselâm)ın yedi (kıtlık) seneleri gibi yedi (yıl) musallat et" diye dua buyurdu.[12] Öyle bir kaht (belâsına) uğradılar ki, her şeyi (kökünden) aldı (kuru topraktan başka bir şey bırakmadı). O derecedeki, (her çeşit hayvan) derisi, ölü hayvan (etleri), hem de kokmuşlarını ye(meye başla)dılar.[13] Onlardan biri gök yüzüne bakınca (ziyade) açlıktan (gözleri ortalığı) duman (kaplamış gibi) görürdü.[14] Ebû Süfyân (radıyallahu anh)[15] Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin nezdine geldi de, "Yâ Muhammed! Sen Allah'a taati ve sıla-i rahmi emredip duruyorsun. Kavmin ise helâk oldu (gitti)[16] artık onlar için (bir) dua et!"[17] dedi. Allah azze ve celle hazretleri[18] فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ. يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ. أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ. ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ. إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ. يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ [cs] buyurdu.[19]

Batşe(-i kübrâ) Bedir günü (olanı)[20]dır demek ki, duhan da, batşe de; lizâm da, âyet-i Rûm'da (zuhur etmiş ve) geçmiş.[21] {B1007 Buhârî, İstiskā, 2.}

………

RİVAYETLER

سبع rivayeti vardır ki, buna göre, "Onlar hakkında dilediğim yedi şiddet yılıdır" demek olur.

Bir nüshaya göre حتى أكلوا yerinde حتى أكلنا ki "biz yedik" demektir. Müşrikler İbn Mes'ûd radıyallahu anhın kavmi oldukları için bu itibar ile böyle diyebileceği gibi o kıtlık senelerinde Mekke'de bulundukları için onlar da beraberce zahmet çekmiş olabilirler. Fakat hâle muvâfık ve meşhur olan rivayet metinde olanıdır.

Bir nüshada أحدهمyerinde أحدكم "içinizden biri" denilmiştir ve mânası herhangimiz böyle bir açlığa giriftar olsa şöyle böyle görür demek olur.

Bazı nüshalarda قال الله عز وجل yerinde قال الله تعالىdir.

Bazı nüshalara göre إنكم عائدون dir.

Bazı nüshalara göre يوم نبطش البطشة الكبرى أنا منتقمون dir.

Bazı nüshalara göre فقد مضت dir.

9 Bu hadîs-i şerif *Buhârî*'nin birçok yerinde tekerrür etmiştir. Sûre-i Rûm'un tefsirine dair olan hadisler meyanında Mesrûk b. Ecda' el-Hemedânî'nin şu sözleriyle başlıyor: "Adamın biri Kûfe'nin Kinde kapısında tahdîs ile meşgul iken (sûre-i Duhân'daki âyet münasebetiyle olacak) "Kıyamet günü bir duman gelecek ki münafıkların kulaklarını tıkayacak ve gözlerini bağlayacak, mümin ise o duman yüzünden zükkâm gibi bir şeye mübtelâ olacak" dedi. Biz bu sözden ürktük. Ben ise İbn Mes'ûd radıyallahu anhın nezdine gittim. Yan tarafına yaslanmış yatmıştı. Ben bu sözü kendisine söyleyince pürgazap kalktı oturdu. (Müslim'in yine Mesrûk'tan rivayetinde: Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın nezdine biri gelip dedi ki: Şimdi mescidde biri vardır. Kur'an'ı kendi re'yiyle tefsir edip duruyor. يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ [ct] âyet-i kerîmesini tefsir ederken kıyamet günü nâsın üzerine bir duman gelip bu duman nefeslerini kesecek ve o duman yüzünden onlara zükkâm gibi bir şey arız olacak diyor, deyince İbn Mes'ûd radıyallahu anh dedi ki: Duhânı ben size anlatayım): Dedi ki: Bilen söylesin, bilmeyen de (Allahu a'lem) desin. Zira insanın bilmediği şey için bilmiyorum demesi de ilimdir. Allah Teâlâ Peygamber'i sallallahu aleyhi ve selleme, قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ "*Habîbim! Onlara de ki: Ben şu hizmet-i risâletime mukabil sizden hiçbir gûne ücret istemediğim gibi mütekellifînden yani gösteriş yapanlardan da değilim, de*"[cu] buyurdu. (Bu âyetin sebeb-i nuzûlü budur ki) Kureyş İslâm'ı kabulden geri kalmışlardı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اللهم أعني عليهم بسبع كسبع يوسف "*İlâhî! Yûsuf'un zamanındaki yıllar gibi yedi şiddet yılı ile yardımda bulun*" diye Kureyş aleyhine dua buyurmuştu. İlâ âhirih. {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.} Hadisin alt tarafı buradakinin hemen hemen aynıdır ve lafızlarında pek az ihtilâf vardır. Demek ki, bu hadisin mevridi Kur'ân-ı Kerîm'deki Duhân âyetinin tefsiri olup Ebû Süfyân'ın فادع لهم niyazı üzerine istiskā buyurulmuş olması münasebetiyle ebvâb-ı istiskāya mükerreren idhal edilmiştir.

10 Kıssanın hicret-i nebeviyeden evvel vukuuna diğer tarikten olan Buhârî rivayetinde İbn Mes'ûd'un, ثم عادوا إلى كفرهم denilerek Kureyş'in دخان مبين cezasını gördükten ve musibetin duâ-yı celîl-i nebevî üzerine indifâından sonra yine küfür ve inkâra sapmış olduklarını haber vermesi de delâlet eder ki, bunun cezası da biraz sonraki izahtan anlaşılacağı üzere **batşe** ile **lizam** olmuştur. Kureyş'in kahta uğramaları hakkındaki duanın sebeb-i aslîsi küfür ve inatları olmakla beraber sebeb-i karîbinin de 177. hadisteki "selâ-yı cezûr" yani Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm namazda iken bir devenin döl eşini üzerine atıp gülüşmeleri ve istihza edepsizliklerini azıtmaları olduğunu Hâfız Dimyâtî söylüyor.

11 Buhârî'nin bazı rivayetlerinde, أن قريشا أبطئوا عن الإسلام "*Kureyş dâire-i İslâm'a girmekte geciktiler*" {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.}, diğerinde, لما استعصوا على النبي صلى الله عليه وسلم "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme karşı çetin davrandılar"{B4821 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 2.}, üçüncü bir rivayetinde de, لما غلبوا على النبي صلى الله عليه وسلم واستعصوا عليه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme inatlarıyla galebe edip ona karşı çetin davrandıklarında" {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.} suretlerinde vârit olmuştur ki, mânaları bir yola çıkar.

12 Bazı tariklerden bunu Buhârî, اللهم اكفنيهم بسبع كسبع يوسف "*İlâhî! Yûsuf'un yedi yılı gibi yedi yıllık şiddet ile bu heriflerin belâsını başımdan at da onlarla uğraşmayayım*" {B4693 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 4.}; bir diğerinde, اكفنيهم e bedel أغني عليهم buyurulduğu rivayet edilmiştir ki, hep rivayet bi'l-ma'nâdır.

13 Ölü hayvan ميتة kokmuş hayvan eti de جيفة mukabilidir. Beyinlerinde fark vardır. Vech-i şer'îsi üzere zebhedilmemiş hayvan, taze iken bile ekli haram olan meytedir. Cîfe ise onun kokmuşudur.

Diğer rivayetinde, فدعا عليهم النبي صلى الله عليه وسلم فأخذتهم سنة حتى هلكوا فيها وأكلوا الميتة والعظام "Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onların aleyhine dua buyurdu da onları bir kıtlık yakaladı ki o yıl helâk oldular, ölü eti yiyip kemik kemirdiler" {B1020 Buhârî, İstiskā, 13.} denilmiştir.

14 Buhârî'nin diğer rivayetinde daha sarih olarak, حتى جعل أحدهم يرى ما بينه وبين السماء كهيئة الدخان من الجوع "Nihayet iş o raddeye geldi ki, herhangi biri baktığında açlığından kendisiyle gökyüzü arasında duman gibi bir şey gördü" {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.} denilmiştir.

15 Cûzcânî ile Beyhakī'nin mevsûlen rivayetlerinde de, فجاءه أبو سفيان وناس من أهل مكة، فقالوا يا محمد إنك بعثت رحمةً وإن قومك قد هلكوا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdine Ebû Süfyân ile ehl-i Mekke'den bazıları gelip dediler ki: Yâ Muhammed! Sen rahmet olarak ba'ས olundun. Senin kavmin ise helâk oldular" {Kaynakta "**بعثت**" fiilinden önce "تزعم أنك" ifadesi yer almaktadır. BS6523 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 497.} tarzında olup Ebû Süfyân'ın huzur-ı âlî-i risâletpenâhîye yalnızca gitmeyip vücûh-i ehl-i Mekke'den bazılarını da yanına almış olduğu anlaşılıyor. 177. hadisteki selâ-yı cezûr kıssasından da'vet-ı celîle-i nebeviyyenin hedefe isabetinden ehl-i Mekke'nin küfür ve inatlarıyla beraber tecrübe neticesi olarak ne kadar ürktükleri anlaşılıyor. Ehl-i Mekke'nin o devirlerdeki hali, kavm-i Firavun'un, فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ. وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا "*Onlara bizim âyâtımız apâşikâr olarak göründüğünde işte bu, açık bir sihirdir, dediler. Bu âyâtın sıdk-ı nübüvvete delil olduğuna nefisleri yakīn-i tâm hâsıl etmişken yine muttasıf oldukları zulümden ve kibirlerinden dolayı bile bile inkâr ettiler*"[cv] nazm-ı kerîminde Hak Teâlâ'nın tasvir buyurduğu hallerine ne kadar benziyordu! Bunların inadına küfretmelerinin menşei kibir ve taazzum idi.

Ebû Süfyân ile rüfekāsının kıtlık sıkıntısı üzerine bu gibi mukaddimelerle Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin gönlünü almaya gelmeleri, kıssanın hicretten evvel vâki olduğuna delâlet eder. Zira Ebû Süfyân radıyallahu anhın Bedir'den evvel Medine taraflarına geldiğine dair hiçbir rivayet yoktur.

16 Ebû Süfyân "senin kavmin" demesi Kureyş'in uzaktan, yakından hep Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karâbetleri olduğuna binaendir. Ebû Süfyân وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ [cw] mûcebince "Âlemîne rahmet olarak mürsel olduğunu söyleyip dururken kendi hîşânına bu rahmetin isabet etmemesi ve bunların dua ile helâk olmaları revâ değildir" demek istiyor.

17 Nebî-i rahmet ve hâdî-i ümmet sallallahu aleyhi ve sellemin bu niyaz ve istirham üzerine kendi düşmanları için dua buyurdular mı? İbn Mes'ûd radıyallahu anh buradaki rivayete nazaran bundan sâkit ise de Buhârî'nin diğer rivayetlerinden birine nazaran Ebû Süfyân, استسق الله لمضر فإنها قد هلك "Yâ Muhammed! Mudar kabâili için Allah'tan yağmur niyaz et, zira helâk oldular" demesine mukabil, لمضر؟ إنك لجرئ فاستسقى فسقوا *"Nasıl, Mudar için mi dua edeyim? Sen hakikaten cüretkârsın"* buyurmuşsa da "Yağmur duasını etti, Mudar da yağmur gördüler" {B4821 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 2.} denilmiş olduğuna bakılırsa hem istiskā buyurulmuş, hem de duâ-yı nebevîleri berekâtıyla o kıtlık belâsı mürtefi' olmuştur. Bu rivayette Ebû Süfyân'ın Mudar için şefaatte bulunması diğer rivayetlerde Kureyş için istişfâ' etmiş olmasına münâfî değildir. Zira Kureyş de Mudar'dandır ve kıtlık yalnız Mekke'ye münhasır kalmayıp İslâm'a adâvetleriyle mâruf olan diğer Mudar kabâiline de sirayet etmişti. Müslim'in rivayetine nazaran Ebû Süfyân, يا رسول الله استغفر الله لمضر "Yâ Resûlellah! Mudar için Allah'tan mağfiret niyazında bulun" {M7067 Müslim, Münâfikīn, 40.} demiş ki, Resûl aleyhi's-salatü ve's-selâmın isti'zâm edip hayretle telakki buyurdukları keyfiyet de işte bu istiğfar hükmü olmuş olur. Nasıl oluyor da küfründe bu kadar musır olan Mudar bugün istiğfar talebinde bulunuyor ve senin onların nam ve hesabına bunu talep edişin hakikaten cüretkârlıktır, demek istemişlerdir. Filhakika o zamanlarda Mudar'ın iman edeceklerini ümit etmedikleri için aleyhlerine bile dua buyurmuşlardır.

Zât-ı akdes-i risâletpenâhînin taaccübleri istiskā taleplerine değil, istiğfar taleplerine râci olduğundan muttasıf oldukları rahmet iktizasınca istiskā buyurmuşlardır. İstiskānın hem vâki hem de semerât-ı celîlesi hâsıl olduğuna Cûzcânî ile Beyhakī'nin biraz evvel mevzubahis olup Buhârî'nin de ta'lîkan sevkettiği hadisteki, فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم فسقوا الغيث. فاطبقت عليهم سبعًا وشكا الناس كثرة المطر. قال اللهم حوالينا ولا علينا. فانحدرت السحابة عند رأسه فسقوا الناس حولهم "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dua buyurdu ve onlara yağmur ihsan olundu. Yedi gün yedi gece adamakıllı ıslandılar. Ondan sonra halk yağmurun çokluğundan şikâyete başladılar. Bunun üzerine, *'Yâ rab! Etrafımıza yağdır, üzerimize değil'* diye dua buyurunca mübarek başının üstünden bulut sıyrıldı. Etraftaki halk yağmurdan istifade etmeye başladı" {B1020 Buhârî, İstiskā, 13.} ziyadesi de delâlet eder. Beyhakī *Delâil*'de aynı kıssayı Kâ'b b. Mürre yahut Mürre b. Kâ'b el-Behzî radıyallahu anhtan, إنك لجرئ ألمضر؟ "Sen hakikaten cüretlisin. Mudar için mi istiskā edeyim?" {Beyhakī'de tespit edilememiştir. HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} lâfzıyla rivayet eder. Bu rivayette Kâ'b b. Mürre radıyallahu anhın da huzûr-ı risâletpenâhîye gelenlerden biri olduğu anlaşılıyor. Lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin duada teahhur buyurduklarını görünce, يا رسول الله استنصرت الله فنصرك ودعوت الله فأجابك "Yâ Resûlellah! Allah'tan nusret diledin, sana nusret verdi. Allah'a dua ettin sana icâbet etti" mukaddimesiyle kendisinin istişfâ' etmesi üzerine mübarek ellerini kaldırıp, اللهم أسقنا غيثًا مغيثًا مريعًا مريئًا طبقًا عاجلًا غير رائثٍ نافعًا غير ضارٍ "*İlâhî! Bize can kurtaran, bereketli, latif ve hoşgüvâr, her tarafa şâmil, âcil ve gecikmez nâfi ve zarar vermez bir rahmet ihsan et*!" diye dua buyurduklarını rivayet etmektedir. {HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} Bu dua *Sünen-i İbn Mâce* ile *Müsned-i Ahmed*'de de Kâ'b b. Mürre radıyallahu anhtan rivayet edilmektedir. Müşârün ileyhin rivayetinde de, فأجيبوا فما لبثوا أن أتوه فشكوا إليه كثرة المطر فقالوا قد تهدمت البيوت. فرفع يديه فقال اللهم حوالينا ولا علينا... "Müşriklerin matlûbları verildi. Ancak çok sürmeden tekrar gelip yağmurun çokluğundan şikâyet ettiler ve 'Evler yıkılmaya başladı' dediler. Bunun üzerine mübarek

şikâyet ettiler ve 'Evler yıkılmaya başladı' dediler. Bunun üzerine mübarek ellerini kaldırıp, اللهم حوالينا ولا علينا buyurdu..." {HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} denilmiş olduğundan biraz evvel Cûzcânî ile Beyhakī'nin mevsûlen ve Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiğinden bahsettiğimiz İbn Mes'ûd radıyallahu anh hadisinin o kısmı hakkındaki şüphe şârih Askalânî'ce tamamen zâil olmuş oluyor. Zira İbn Mes'ûd radıyallahu anhın o hadisteki اللهم حوالينا ولا علينا ya dair olan kısmı Mekke'deki istiskāya değil, Enes radıyallahu anhın bahsettiği Medine istiskālarından birine ait olup râvilerden Esbât b. Nasr'ın yanlışlıkla iki rivayeti yekdiğere mezcetmesinden ileri geldiğine bazıları zâhib olmuşlardır. Şârih Aynî de bu yanlışlığa kāil olanlardan biridir. İbn Hacer el-Askalânî ise istishâ yani yağmurun kesilmesini niyaz kıssasının taaddüdüne kāil oluyor.

18 Bu âyât-ı kerîmeyi bu münasebetle okuyan zat –diğer tariklerden gelen rivâyâtın delâletiyle– İbn Mes'ûd radıyallahu anhtır. Yoksa Ebû Süfyân'ın dua istirhamına mukabil Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından cevaben tilâvet buyurulmuş değildir. Zira İbn Mes'ûd'un siyâk-ı beyânına göre bu âyât-ı kerîmenin nüzûlü için vukua gelen esbâbın birincisi bu kaht hadisesidir. Bu âyet de sebeb-i nüzûlüne bittabi tekaddüm edemez.

19 Buhârî'nin sûre-i Duhân tefsirindeki İbn Mes'ûd radıyallahu anh rivayetine nazaran bu âyât-ı kerîmenin tefsiri şu oluyor: Bu, yani duhân âyeti, Kureyş'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme âsi gelmeleri üzerine Yûsuf aleyhisselâmın kaht senelerine mukabil kaht yıllarına uğramaları için dua buyurulduğu ve duâ-yı nebevî üzerine kaht ve meşakkat-i azîmeye giriftar oldukları zaman zuhura gelmiştir ki, bir âdem gökyüzüne baktığı zaman kendisiyle gök arasında açlıktan dumana benzer bir şey görürdü. İşte o zamanlarda da Allah Teâlâ, فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ. يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ "*Semanın, bu adamların her tarafını kaplayacak şüphe götürmez bir duman göstereceği dehşetli günü gözle. İşte bu, elîm bir azaptır*"[cx] âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Âyet zuhur edince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanına gelip, "Mudar için Allah'tan yağmur niyazında bulun. Zira artık helâk oldular" denildi. Bu teklifte bulunan bir kimseye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ألمضر إنك لجرئ buyurdu da yine taleb-i sukyâda bulundu ve onlara yağmur verildi. Bunun üzerine, رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ . yani إِنَّكُمْ عَائِدُونَ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ. ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ . إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ. "*Onlar belâyı görünce ey bizim rabbimiz, şu azabı üzerimizden sıyırıp at, artık iman ediyoruz dediler. Nerede onlar, nerede uslanma! Bu azabın ref'inden daha mühim şeyler gördüler de iman etmedilerdi. Onlara her şeyi açıkça öğreten, haber veren bir Peygamber geldi. Sonra ne oldu? Ondan yüz çevirip muallem ve mecnun dediler, yani söylediklerini kendisine başka bir adam öğretiyor diye iftira ve hâl-i vahiyde kendisine ârız olan gaşy ve bîhôdîye bakıp cinlerin tasallutuna uğramış mecnun telakki ettiler. Her ne ise biz azabı ey müşrikler Peygamberimizin duasıyla az bir müddet için ref'ediyoruz ama siz yine inkâr ve isyan vadilerine avdet edeceksiniz*"[cy] âyetleri nâzil oldu. Lâkin onlar refahı bulunca yine –Allah'ın verdiği haber-i sâdıka mutâbık olarak– evvelki refah zamanlarındaki hâl-i küfre avdet ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ "*Hele sen onları batşe-i kübrâ ile yakalayacağımız günü gözleyedur, bizim nasıl intikam*

aldığımızı görürsün”[cz] âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. (Batş) –Âsım’ın beyanına göre– bir kimseyi arslan gibi unf u satvetle kavrayıp tutmak demektir.

Buhârî’nin sûre-i Yûsuf ve sûre-i Rûm ve sûre-i Sâd(ص) tefsirlerindeki rivâyâtında İbn Mes‘ûd radıyallahu anhın Duhân âyetinin Kûfe’deki kıssahanın dediği gibi kıyamet âyâtından olmadığına إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ âyet-i kerîmesini delil göstererek, أفيكشف عنهم العذاب يوم القيامة “Kıyamet günü onlardan azap ref‘olunacak mı imiş?” أفيكشف عنهم عذاب الآخرة إذا جاء؟ Ve “Âhiret azabı onların başına geldiğinde ref‘olunur mu imiş” diyor. Müşârün ileyhin bu inkârı ictihadîdir. Delili, Kur’an’dan olduğu için hakikaten pek kuvvetlidir. Zira ehl-i Mekke’nin, رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ demiş olduklarını Hak celle ve alâ bize haber verdiği gibi onlara cevaben de, إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ buyuruyor. Âyetteki “duhân”, alâmât-ı kıyâmetten biri olsa hîn-i zuhûrunda ne küffârın, رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا... demelerine imkân kalır, ne de إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ... cevabı sahih olabilir.

Ancak *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Serîha Huzeyfe b. Esîd radıyallahu anhtan kıyâm-ı kıyâmetten evvel on âyetin zuhura geleceği merfûan rivayet edilmektedir. Huzeyfe radıyallahu anh, "Biz kıyamet hakkında müzakerede iken apansızın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çıkageldi ve لن تقوم حتى ترون قبلها عشر آياتٍ yani *'Siz daha evvel on âyet müşahede etmedikçe üzerinize kıyamet kopmaz'* buyurdu" diyor ki, kıssa herhalde Medenî'dir. Bu on âyet şunlardır: **1.** Duhân, **2.** Deccâl, **3.** Dâbbetü'l-arz, **4.** Güneşin mağripten tulûu, **5.** Îsâ aleyhisselâmın nüzûlü, **6.** Ye'cûc ü Me'cûc'ün hurûcu, **7, 8, 9.** Biri maşrikta, biri mağribde, biri de Cezîretülarap'ta olmak üzere üç husûf yani arzın çöküntüsü, **10.** Aden'den zuhur edip nâsı mahşere, toplantı yerine (ki, Şam'dır diyorlar) doğru önüne katan bir ateş. {M7285 M7286 Müslim, Fiten, 39, 40.} Enes radıyallahu anhtan da *İbn Mâce*'de alâmât-ı kıyâmetten biri olmak üzere duhândan bahsedilmektedir. Abdürrezzâk ile İbn Ebû Hâtim'in kitaplarındaki rivayetlerde de Ali radıyallahu anhın, "Duhân âyeti henüz geçmedi" diyerek Kûfe'deki kıssahanın dediği gibi duhanı bir tarif edişi vardır. İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Mâlik el-Eş'arî radıyallahu anhümden Taberî'nin bu babdaki rivayetleri de nazarı itibara alınırsa duhanın iki olduğuna hükmetmek zarurileşir. Biri âyet-i kerîmedeki duhan ki, İbn Mes'ûd radıyallahu anhın hüccet-i kaviyyesi iktizasınca zuhur etmiş ve geçmiştir. Diğeri kıyametten evvel zuhuru haber verilen âyât-ı aşerenin birincisi olan duhan ki, o da ayrı bir alâmettir. Zihni biraz karıştıran yalnız bir nokta var: Taberî, Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhtan âyât-ı aşereyi rivayet ediyor ki, *Müslim*'deki Ebû Serîha'nın yani diğer Huzeyfe'nin rivayeti gibidir ve bu rivayetinde Huzeyfe, "Yâ Resûlellah! Duhan nedir?" diye soruyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ [da] âyetini okuduktan sonra, يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يومًا وليلة. أما المؤمن كالزكمة وأما الكافر فهو كالسكران يخرج من منخريه وأذنيه ودبره وتكون الأرض كلها كبيت أوقد فيه النار *"Bu duman meşrik ile mağribin arasını doldurur. Kırk gün kırk gece kalır. Mümin olan bu dumandan dolayı zükkâm gibi bir şey ile musâb olur. Kâfir ise sarhoşa döner. Bu duman onun burun deliklerinden, kulaklarından ve dübüründen çıkar. Bütün yeryüzü de içinde*

ateş yakılmış bir odaya döner” cevabını aldığını haber veriyor. {Kaynakta “كالزكمة” yerine “فيصيبه منه كهيئة الزكام” ifadesi, “فهو كالسكران” yerine ise “فيكون بمنزلة السكران” ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca “وتكون الأرض كلها كبيتٍ أوقد فيه النار” cümlesi kaynakta tespit edilememiştir. Taberî, Câmiu’l-beyân, XXII, 18.}

Müslim’deki Huzeyfe hadisinde ne bu sual, ne de cevabı var. Anlaşılan bu son rivayette her iki Huzeyfe’nin rivayetleri aynı sahâbînin rivayeti diyerek mezcedilmiş. Duhanın bu tarifi diğer rivâyâtta varsa da bu tarifin sûre-i Duhân’daki âyet ile teyit buyurulması ciheti rivayetin kuvvetini kesrediyor. Nitekim Taberî de başka bir sebep göstererek olsun rivayetin zaafına hükmediyor. Askalânî de bu ta‘rîf-i nebevîyi *Taberânî*’de müstahrec Ebû Mâlik el-Eş‘arî rivayetiyle irat ve gerek onun gerek hadislerin zaafını beyan ettikten sonra, “Zayıf olmakla beraber bunca ehâdîsin yekdiğerini takviye etmesi bunun bir aslı olduğuna delâlet eder. Huzeyfe hadisinin de tariki sabit ise İbn Mes‘ûd hadisinde mevzubahis olan kıssahan, Huzeyfe’nin kendisi de olmak ihtimali vardır” diyor. Her halde duhânın iki olması noktainazarı galebe ediyor demektir.

20 Yevm-i Bedir, batşe-i kübrâ günüdür. Çünkü ehl-i Mekke adet ve udedlerine güvenerek karşılarına çıkacak ehl-i İslâm’ı bir içim su gibi kolayca imha edeceklerini zannederken pek fâhiş bir mağlûbiyete giriftar olmuş ve ehlü’l-hal ve’l-akd olan sanâdîd-i ricâlden yetmişini meydân-ı ma‘rekede bırakıp yetmişini esir vermişlerdi. Bu felâket-i uzmâ bir daha kalkınmaya mahal bırakmayacak kadar bellerini kırdı.

21 Burada dört âyet zikredilmiş. Halbuki İbn Mes‘ûd radıyallahu anhın diğer rivayetine nazaran o zaman beş âyetin geçmiş olduğunu haber veriyor: Lizâm, Rûm, Batşe, Kamer, Duhân. Duhân ile Batşe’nin ne olduğu görüldü. Lizâm: Ruesâ-yı Kureyş’ten yetmişinin yakayı ele verip ehl-i İslâm’ın eline esir düşmesidir. Kamer: İnşikāku’l-kamerdir, Rûm da الم. غُلِبَتِ الرُّومُ. [db] âyet-i kerîmesinde haber verilen İranîler’e Rum’un galebesidir.

İnşikāku'l-kamer, nübüvvet ve risâlet için müşrikîne karşı hüccet-i kātıa olarak zuhur etmiş olduğundan kıyamette yahut kıyametten evvel inşikāk-ı kamere muntazır olmaya mahal kalmamıştır. Diğer dördü ise kablelvuku ihbar edilmiş olup ihbar veçhile zuhura gelmiş hadisattır ki, her biri bir ihbar ani'l-gayb olmak itibariyle yine birer mûcizedir. Eşrât-ı sâate dair haber verilen diğer âyâtın kâffesi de böyledir. Ancak sübûtları ve küffâra karşı hüccet olmaları, zuhurlarına vâbestedir. Biz müminler için zâhir olan mûcizeler nübüvvete hüccet olduğu gibi henüz zuhura gelmeyenleri de muhakkaku'l-vukūdur.

[cs] ed-Duhân, 44/10-16.
[ct] ed-Duhân, 44/10.
[cu] Sâd, 38/86.
[cv] en-Neml, 27/13-14.
[cw] el-Enbiyâ, 21/107.
[cx] ed-Duhân, 44/10-11.
[cy] ed-Duhân, 44/12-15.
[cz] ed-Duhân, 44/16.
[da] ed-Duhân, 44/10.
[db] er-Rûm, 30/1-2.

536

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ رُبَّمَا ذَكَرْتُ قَوْلَ الشَّاعِرِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَى وَجْهِ رَسُولِ اللهِ ﷺ يَسْتَسْقِي فَمَا يَنْزِلُ حَتَّى يَجِيشَ كُلُّ مِيزَابٍ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي طَالِبٍ وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ ثِمَالُ الْيَتَامَى عِصْمَةٌ لِلْأَرَامِلِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümadan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin (Medine'de minbere çıkıp) istiskā buyurduğunu[22] ve daha inmesine mahal kalmadan bütün olukların gürül gürül aktığını görünce mübarek vech-i şeriflerine baka baka şairin:

وأبيض يستسقى الغمام بوجه ثمال اليتامى عصمة للارامل

sözünü –ki, (râvi, Abdullah b. Dînâr el-Adevî'nin dediği üzere) Ebû Tâlib'in kelâmıdır– nice defalar yâdetmişimdir.[23] {B1009 Buhârî, İstiskā, 3.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda كل ميزاب yerine "kâf" ile "lâm"ın kalbiyle لك ميزاب diye geçmişse de Hâfız İbn Hacer el-Askalânî bunun tashîf olduğunu söylüyor.[dc] وهو قول أبي طالبٍ cümlesi bazı nüshalarda burada olduğu gibi beyitten evvel, bazılarında da sonra yazılmıştır. Sonra yazanların bazıları da قولُ yerine nasb ile قولَ diye zaptetmişlerdir.

Bu hadis, *Buhârî*'de taʿlîkan ve *İbn Mâce*'de mevsûlen rivayet edilmiştir. *Tecrîd* sahibinin mukaddimesinde beyan ettiği şarta muhalif olarak bu muallak hadisi alması, *Buhârî*'nin daha evvel zikrettiği hadîs-i mevsûlden ziyade ve cüz'îce bir tafsili hâvi olmasından ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bunda mevzubahis olmalarından ileri gelmişe benziyor. Zira hadîs-i muttasılda yalnız İbn Ömer radıyallahu anhümânın bu beyit ile temessül ettiği mezkûr olup istiskāyı nebevî zikredilmiyor. Hadisi rivayet eden zat, sahâbî-i müşârün ileyhin torunu Ömer b. Hamza olup hakkında İmam Ahmed ile Nesâî taraflarından söz söylenmiş olduğu için rivayetini Buhârî taʿlik etmiş demek oluyor. Lâkin bu zat birçok eimme-i nakd-i hadîse göre sikāttandır. Yalnız bazılarınca ara sıra rivayette hata eder diye hıfzı cihetinden biraz mâlûl sayılır. Bu gibi ruvâtın haberleri mütâbaa ve iʿtidad tarikleriyle "sahîh li-gayrihî" mertebesine varabilir. Nitekim Müslim ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce hadislerini tahrîc etmekte beis görmemişlerdir. Maahâzâ bu hadîs-i muallaka tekaddüm eden rivâyet-i mevsûlenin senedinde de Abdurrahman b. Abdullah b. Dînâr el-Adevî dahildir ki, o da o mertebeden ve hadisi yazılabilir zuafâdan sayılır. Her iki tarikten gelen rivayetler yekdiğere âdıd olduklarından hadis yine sahihtir (Mukaddimenin 105-109. sahifelerdeki itibar ve mütâbaat bahsi ile 174-176. sahifelere müracaat).

22 Bu istiskā-yı nebevînin re'sen vâki olmayıp talep ve sual üzerine vukua geldiği kaviyen zannedilmektedir. Nitekim Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan دلائِل بيهقي'de {Beyhakî'nin Delâilü'n-nübüvve'sinde} şöyle bir rivayet vardır: Ârâbî'nin biri huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye gelip kahttan şikâyet olmak üzere يا رسول الله والله لقد أتيناك ولا لنا بعير يئط ولا صبي يغط

"Yâ Resûlellah! Bizim ne inildeyebilecek bir devemiz kaldı, ne de bağırabilecek çocuğumuz" dedikten sonra âtîdeki şiiri inşâd etti:

أتيناك والعذراء يدمي لبانها وقد شغلت أم الصبي عن الطفل

وألقى بكفيه الفتى استكانة من الجوع ضعفا ما يمر ولا يحلي

ولا شيء مما يأكل الناس عندنا سوى الحنظل العامي والعلهز الفسل

وليس لنا إلا إليك فرارنا وأين فرار الناس إلا إلى الرسل

“Sana geldik yâ Resûlellah, ama halimiz şu: Taze kızların didinmeden sineleri kanıyor, çocuklu anaların yavrularına bakmaya vakitleri yok. Delikanlılar da açlıktan o kadar zayıf ki, miskin miskin elleri yanlarına gelmiş, ağızlarından acı tatlı hiçbir söz çıkamaz oldu. İnsan yiyeceği olarak bizde bu yılın ebûcehil karpuzu ile en bayağı علهز den başka hiçbir şey yok. Artık senden başka iltica edecek yerimiz kalmadı. Zaten halkın ilticâgâhı peygamberler olmayıp da neresi olabilir?” (İlhiz: –*Kāmus* mütercimininin beyanına göre– bir nevi taam ismidir ki, Arap taifesi pek kaht zamanlarda devenin tüylerini kanla yoğurup eklederler ve bir nevi nebat adıdır ki, Benî Süleym diyarında nâbit olur). Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hemen ridâ-yı şerifini sürüyerek ayağa kalktı ve minbere çıkıp Allah’a hamd ü senâ etti. Sonra اللهم أسقنا غيثًا مريئًا مريعا طبقًا نافعاً غير ضار عاجلا غير رائث تملأ به الضرع وتنبت به الزرع وتحيي به الأرض بعد موتها وكذلك تخرجون “*İlâhî! Bize latif ve hoşgüvâr, bereketli, her tarafa şâmil, menfaatli ve zarar vermez, âcil ve gecikmez, hayvanatın memelerini dolduracak, ekinleri bitirecek ve toprakları ölümlerinden sonra ihyâ edecek bir rahmet ver. Ey cemaat! Bilmiş olunuz ki, Allah’ın buyurduğu gibi siz de kabirlerinizden böyle çıkacaksınız*” buyurdu. {Kaynaktaki metinle arada birçok lafız farklılıkları vardır. Beyhakī, Delâilü’n-nübüvve, VI, 140.}

İbn Ömer radıyallahu anhümânın bahsettiği istiskānın talebe binaen vâki olduğunu Enes radıyallahu anhtan rivayet olunan bu hadisin mâba'di daha ziyade ispat eder. Zira Enes radıyallahu anh bundan sonra şöyle diyor: "Allah'a kasem olsun ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem duaya kalkan ellerini daha indirmeden gökyüzü boşandı. Çok geçmeden de ehl-i bitânenin yani Medine haricindekilerin gelip, "Aman boğuluyoruz, boğuluyoruz!" diye feryatlar duyuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini tekrar semaya doğru kaldırıp, حوالينا ولا علينا diye dua buyurdu. Derken bulutlar Medine'nin üzerinden kenarlara doğru sıyrıla sıyrıla hotuz gibi bir şekil aldı. Bu hali gören Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek dişleri görününceye kadar tebessüm buyurup, لله در أبي طالب لو كان حاضرا لقرت عيناه من ينشدنا شعره "*Aşkolsun Ebû Tâlib'e! Şimdi burada bulunaydı Karînü'l-ayn olurdu. Onun şiirini bize kim inşâd edebilir?*" buyurdu. Bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib ayağa kalkıp: "Yâ Resûlellah bana öyle geliyor ki:

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل
يلوذ به الهلاك من آل هاشم فهم عنده في نعمة وفواضل
كذبتم وبيت الله يبزى محمد ولما تطاعن حوله نناضل
ونسلمه حتى نصرع حوله ونذهل عن أبنائنا والحلائل

Mübarek yüzü suyu hürmetine bulutlardan yağmur niyaz edilen böyle bir zât-ı kerîmü's-sıfat bırakılır mı imiş? Öyle bir keremkâr ki, yetimler onun eline bakar, dullar ve yoksullar ona güvenir. Âl-i Hâşim'in fakirleri ona sığınır. Âl-i Hâşim onun sayesinde nimete müstağrak ve çeşit çeşit, bol bol in'âmlara mazhardır. Ey Kureyş! Beytullah'a kasem ederim ki, siz aldanıyor, hayâl-i hama kapılıyorsunuz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkındaki suikastınız –biz onun etrafında pervane gibi dönüp uğrunda dövüşmedikçe ve harpler etmedikçe– fiile çıkarılır mı zannediyorsunuz? Hepimiz onun etrafında hâk-i helâke serilmedikçe, çoluklarımızı, çocuklarımızı bize unutturacak fedakârlıkla müdafaa etmedikçe onu size teslim mi edecek mişiz? sözlerini murat buyuruyorsunuz" diyerek kasideden birkaç beyit okudu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem "أجل = *Evet*" dedi.

Ondan sonra Benî Kinâne'den biri kalkıp şu beyitleri inşâd etti:

لك الحمد والحمد ممن شكر سقينا بوجه النبي المطر
دعا الله خالقه دعوة وأشخص معها إليه البصر
فلم يك إلا كإلقاء الرداء وأسرع حتى رأينا الدرر
دفاق العزائل جم البطاق أغاث به الله عليا مضر
فكان كما قاله عمه أبو طالب ذو رواء أغر
فمن يشكر الله يلقى المزيد ومن يكفر الله يلقى الغرر

“İlâhî! Hamdolsun ki, Nebî-i Ekrem’in yüzü suyu hürmetine bize yağmur verildi. Şükredenin şanı da bizim yaptığımız gibi hamd ü şükretmektir. O Peygamber-i zîşân Hâlik’a bir kere dua etti. Dua ederken de O’na doğru gözlerini dikti. Derken sırtından bir ridâyı atacak kadar vakit geçti, geçmedi şarıl şarıl yağmurun boşandığını gördük. Tulumlardan boşanan o yağmur yok mu? İşte Mudar, Allah seni onunla kurtardı. İş, Nebî-i Ekrem’in ammi, güzel yüzlü, dürüst özlü, alnı açık Ebû Tâlib’in dediği gibi oldu. Allah’a şükreden ziyadeyi bulur. Allah’a küfreden de kendini belâya sokar” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu işitince o şahsa, إن يكن شاعر أحسن فقد أحسنت “*Güzel söz söylemiş bir şair varsa, senin sözün güzeldir*” buyurdu. {Kaynaktaki metinde birçok lafız farklılıkları yer almaktadır. Beyhakī, Delâilü’n-nübüvve, VI, 140.}

23 Beytin mânası bundan evvelki hâşiyenin hilâlinde zikredildi. Buradaki وأبيض lafzı ref‘ ve nasb ile rivayet olunduğu gibi sonraki ثمال ile عصمة lafızları da sıfat ba‘de’s-sıfât olmak üzere mansub veya merfûdur. Ref‘in vechi وهو أبيض takdirinde olarak mübtedâ-yı mahzûfe haber vâki olduğuna göredir. Nasbın vechi ise kasidenin evvelki:

وما ترك قوم لا أبالك سيدا يحوط الذمار غير ذرب مواكل

“Kahrolası herif! Irz ve namusu himaye eden ve ehl ü hîşânının âbırûyunu sıyânet eyleyen, bununla beraber bedzebân olmadığı gibi kimseye de yük olmayan sâhib-i siyâdet bir kimseyi bir kavmin terketmesinde ne mâna var bilmem” beytinde olan سيداً lafzına mâtuf olmasıdır. وأبي nın başındaki “vâv”ı رب mânasına alarak bu elfâzı mecrur okuyanlar da varsa da bu vech o kadar vecih sayılmıyor.

Bu kasîde-i tannâneyi Ebû Tâlib شعب de Benî Hâşim ve Benî Muttalib ile birlikte mahsur olduğu sırada söylemiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin daʿvâ-yı nübüvvetten feragati için gerek kendilerine, gerek iman edenlere, gerekse karâbet veya insaf dolayısıyla taraftar görünenlere karşı ezâ ve cefâdan Kureyşîler geri durmamışlardı. Hakikaten müdebbirâne ve beşer için tâkat berendâzâne olan bunca saʿylerinin hep heba olup gittiğini, nûr-ı ilâhîyi ıtfâ için sarfettikleri emeklerin hep abes ve beyhûde olduğunu görünce daha müessir bir tedbir düşünüp Resûl-i Hüdâ'yı ve taraftarlarını katʿ-ı münâsebât ile acze düşürmek yoluna sapılır. Bütün Kureyşîler arasında akdolunup tevsîk-i ahkâmı için Kâbe'nin içinde hıfzedilen ahidnâmeye göre bunlarla kimse görüşmeyecek, münâsebât-ı sıhriyye katʿ olunacak, muhtaç oldukları nafakayı beyʿ ü şirâ tarikiyle dahi tedarik etmelerine mümânaat edilecekti. Ebû Tâlib Benî Hâşim ile Benî Muttalib'i yanına alarak Şiʿbü Ebû Tâlib'e kapandı ve orada peyâpey üç sene biraderzâde-i mükerremi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi himaye ederek ekārib ve hişânı ile beraber her türlü meşakkat ve mahrumiyete katlandı. Sahifenin yani ahidnâmenin bir mûcize eseri olarak nakzolunduğunu tafsile bu satırlar müsait değildir. Merak edenler, kütüb-i siyere müracaat edebilirler. Ebû Tâlib 110 beyit kadar olup doksan bu kadarı *Sîret-i İbn Hişâm*'da mevcut olan bu kasideyi işte o esnada söylemiştir. Bunda Kureyş'in eşrafı ile kadimden beri aralarında mevcut olan samimiyet ve meveddetten bahsettiği gibi kâh kaderlerini îlâ eder, kâh tehdit eder, kâh ibzâl-i nesâyih eder, kâh tevbîh eder, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin fezâilinden, kavmi içindeki mevki ve ehemmiyetinden bahseder, zât-ı pâk-i nebevîye olan şiddet-i muhabbetini beyan ile kendisi de, akrabası da kâffeten mahvolmadıkça düşmanlarına teslim etmeyeceğini söyler. Hâsılı kaside sanâdîd-i Kureyş'in yegân yegân isimlerini zikrederek o zaman İslâm'a en büyük düşmanlıkların kimler tarafından izhar edildiğini âdeta bir tablo gibi bize gösterir.

Ebû Tâlib'in metindeki beyitten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin istiskāsını müşahede etmiş gibi bir mâna çıkıyor. Halbuki zât-ı kerîmü's-sıfât-ı risâletpenâhînin istiskāları hep hicretten sonra ve Medîne-i Münevvere'de vâki olduğunu iddia ederek bu ciheti istişkâl edenler vardır. Fakat Mahreme b. Nevfel radıyallahu anhın vâlidesi Rukayka bint Ebû Sayfî el-Hâşimiyye'den olan bir rivayette Abdülmuttalib'in gününde vâki olmuş bir istiskā niyazında müşârün ileyh Abdülmuttalib'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi henüz çocukken yanına aldığı ve yağmur yağdıktan sonra Abdullah b. Cüd'ân ile Harb b. Ümeyye gibi o devrin sanâdîd-i müşrikîni Abdülmuttalib'in yanına gelerek, هنيئا لك أبا البطحاء بك عاش أهل البطحاء diye tehniyede bulundukları hikâye edilmiş. Rukayka da شيبة الحمد namıyla mâruf olan Abdülmuttalib hakkında:

بشيبة الحمد أسقى الله بلدتنا وقد عدمنا الحيا وأجلوذ المطر

beytini hâvi şiirleri bu münasebetle söylemiştir. Bu rivayet Taberânî'de muharrec olup bazı eimme-i hadîsçe hasen addedilmiştir. Kezâlik Hâfız İbn Asâkir de Cülhüme b. Ürfüta tarikinden Ebû Tâlib'in pek şiddetli bir kaht senesinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi henüz çocukken yanına alıp ve mescid-i şerife gelip sırtını Kâbe'ye verdiğini ve çocuğun da (ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem idi) estâr-i Kâbe'ye yapıştığını ve müteakiben bol bir yağmur yağdığını rivayet eder. Bu hadislerin ikisi de seneden çok kuvvetli olmamakla beraber herhalde zamân-ı Câhiliye'de de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin vücûd-ı şerifleriyle tevessül edilerek yağmur duası edildiği Kureyş'çe mâlûm bir şey olduğunu filcümle gösterir. Binaenaleyh Ebû Tâlib'in şiirinde böyle bir şeyden bahsetmesi cây-i taaccüb olmaz. Bâhusus bundan evvelki İbn Mes'ûd radıyallahu anh hadisinde mevzubahis olan istiskānın Mekke'de vâki olduğunu turuk-ı sahîhadan ispat etmekte olup Ebû Tâlib'in vefatı da hicretten üç sene evvel olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa böyle bir istişkâle hiç de mahal kalmaz.

[dc] لك ميزاب nüshasının eser-i tashîf olduğunu, Şeyhülimam Bedreddin Aynî de *Umdetül-kārî*'de bize bildirmiştir (K.M.).

537

•.•.•

وَعَنْ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﵁ أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَحَطُوا اسْتَسْقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ﵁ فَقَالَ اللّٰهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِينَا وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا قَالَ فَيُسْقَوْنَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir[24]: Halk kıtlığa duçar olduklarında, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin amm-i mükerremi) Abbas b. Abdülmuttalib radıyallahu anh ile (tevessül ederek) istiskā eder ve "İlâhî! Bizler (eyyâm-ı hayâtında) Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem ile tevessül ederek[25] senden niyazda bulunurduk da bize yağmur(lar) ihsan ederdin. (Şimdi de) Peygamberimiz'in amm(-i muhterem)i ile tevessül ederek senden niyaz ediyoruz[26] bize (yine) yağmur ihsan et!'" diye dua eylerdi. (Râvi Enes radıyallahu anh) der ki: (Bu duayı edince) iskā olunurlardı).[27] {B1010 Buhârî, İstiskā, 3.}

....

24 *Buhârî*'deki senedin âhiri عن أنس بن مالكٍ أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان... lafzıyla olduğundan hadisi rivayet eden sahâbî Enes radıyallahu anhtır. Müellif ibareyi ihtisar ederek "Rivayet olunur ki, Ömer radıyallahu anh..." mânasına gelen metindeki sebke ifrâğ etmiştir.

Meçhul sîgasıyla قحطوا lafzıyla da rivayet olunmuştur. Her iki sûret-i kırâate göre mâna birdir.

Asıl râviyi *Buhârî*'deki metne göre daha sarih olarak bildirmiş olmak üzere Enes b. Mâlik radıyallahu anhın ismini kavis içine aldım.

25 TEVESSÜL "vesile ittihaz etmek" demektir. *Vesile* de Cevherî'nin beyanına göre âhere takarrübe bâdî olan şeye ıtlak olunur. Şevket-i kudretinden dolayı kendisine yanaşmak müşkül olan bir zattan matlûbunu kolaylıkla istihsal için sevdiği zatı araya koymak gibi ki, o aradaki zat, (vesile) işini gördürme isteyen kimsenin onu araya koyması da o sâhib-i kudret olan zata aradaki o vasıta ile (tevessül) olmuş olur. Bârigâh-ı Hakk'a takarrüb için hüsnüzan olunan sâlihîn ile tevessül edildiği gibi a'mâli sâliha ile de tevessül edilir.

26 Abbas b. Abdülmuttalib radıyallahu anh vâlid-i mâcid-i kesîrü'l-mehâmid-i nebevî Abdullah b. Abdülmuttalib'in li-ebeveyn kardeşi olduğu için Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme neseben en karîb olan zat idi. Ömer radıyallahu anhın bunca sahâbe meyanında onunla tevessül edişi işte bu yakınlığı dolayısıyla olmuştu.

Fârûk-ı A'zam radıyallahu anhın bu fiili mühimmât-ı umurda ehl-i hayr ve salâh ile, bâhusus Ehl-i beyt ile istişfâın müstehap olduğunu gösterir. Bu türlü tevessül ve istişfâın bu ümmete has olmadığı da Kâ'b el-Ahbâr'ın rivayetinden anlaşılıyor. Müşârün ileyhin dediğine bakılırsa, Benî İsrâil de kaht u galâya giriftar oldukları zamanlarda tâbi oldukları peygamberlerinin Ehl-i beyt'i ile istişfâ' ederek yağmur duasına çıkarlarmış. Ebû Bekir radıyallahu anh da zamanında irtidad eden kabâile karşı ne zaman bir ordu çıkarsa onları teşyî' için Abbas radıyallahu anhı da birlikte alıp Medine'nin dışına çıkar ve ona, "Yâ Abbas! Sen nusret duasında bulun, ben de âmin diyeyim. Ben umarım ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yakınlığın dolayısıyla duan boşa çıkmaz" derdi.

27 Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan kıssa "ammü'r-remâde" namıyla mâruf olan büyük kıtlık senesi içinde vâki olmuştur. Bu kaht, hicretin on sekizinci senesinde hac dönüşü başlayıp dokuz ay sürmüştür. **Remâda**, ya "ihlâk" mânasına olan **remd**den, ya da "kül" mânasına olan **remad**dan müştaktır. O sene Cezîretülarap'a yağmur yağmadı. Yerler kupkuru kalıp topraklar kül gibi savruldu, insanlar da, hayvanlar da aç kaldı. Ömer radıyallahu anh Medine ahalisini açlıktan kurtarmak için etraftaki ümerâya yazıp zahire talep etti. Suriye Emîri Ebû Ubeyde radıyallahu anhın gönderdiği 4000 yük zahire ile Filistin Emîri Amr b. Âs'ın Mısır'dan ve bahren gönderdiği bir gemi yükü buğday Medineliler'in muzâyakasını biraz tehvin etti. Bir taraftan da istiskā gibi tevessülât-ı ma'neviyyeden geri durulmayıp metn-i hadiste zikredildiği üzere amm-i nebevî sallallahu aleyhi ve sellem ile istişfâ' tarikine müracaat buyurulmuştu.

Rivayete nazaran istiskā günü Ömer radıyallahu anh, Abbas radıyallahu anhı da birlikte alıp Medine ahalisini musallâya çıkarmış; Abbas radıyallahu anhı minbere beraber çıkarıp ve bileğinden tutup ayağa kaldırmış, kendisi de gözlerini semaya dikip, "İlâhî! Biz sana peygamberinin amcası ile tevessül ederek takarrüb etmek istiyoruz. Kitâb-ı Kerîm'inde, وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا [dd] buyurdun. Buyurduğun haktır, doğrudur. Haber verdiğin bu iki yetimi babalarının salâhı yüzünden hıfzettin. Peygamberinin de hatırını amcası dolayısıyla hoş et. Zira biz onu şefaate vesile edinerek, günahlarımızdan da istiğfar ederek sana yaklaşıyoruz" diye dua ettikten sonra hâzıruna hitap ederek, اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا *"Ey nâs! Rabbinizden mağfiret dileyin ki, O gaffârdır. Mağfiret dileyin ki, üzerinize bol bol yağmur boşaltsın. Size çok mal, çok evlât verip size bağlar, bostanlar bitirsin, sizin için nehirler akıtsın"* [de] âyet-i kerîmelerini tilâvet etti. Bu esnada Abbas radıyallahu anh mağmûm ve mahzun, gözleri yaşlı, şehâdet parmağı bîkarar olarak göğsünde hareket eder bir halde ayakta duruyor ve اللهم أنت الراعي لا تهمل الضالة ولا تدع الكسير بدار مضيعة. فقد ضرع الصغير ودق الكبير وارتفعت الشكوى وأنت تعلم السر وأخفى. اللهم فاغثهم بغياثك فقد تقرب بي القوم لمكاني من نبيك عليه الصلاة والسلام "İlâhî! Gözeten, gören sensin. Ne bitik mahlûku kendi haline bırakır, ne de bacağı kırık devenin bakımsız yerde helâkine meydan verirsin. İlâhî! Çocuklar artık tâb ü tüvandan kesildi, yaşlılar da iğne ipliğe döndü, âvâz-i şikâyet ayyuka çıktı. Sen ise ilâhî, gizli hatta en gizli olan şeyi bile biliyorsun, öyle ise ilâhî, bu kullarına yetiş! Can kurtaran inâyetinle onlara imdat et ki, onlar peygamberin aleyhi's-salâtü ve's-selâma olan yakınlığım dolayısıyla bana yapışıp sana takarrüb etmeye çalışıyorlar" diye dua ediyordu. Zübeyr b. Bekkâr'ın *Kitâbü'l-Ensâb*'ında İbn Ömer radıyallahu anhümâdan tahrîc ettiğine nazaran Ömer radıyallahu anh bu kıssada irat ettiği hutbede, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Abbas'a, bir evlât pedere nasıl muamele ederse o muameleyi ederdi. Öyle ise ey nâs, siz de amcası Abbas

hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme iktida edin ve onu Allah'a takarrüb için vesile ittihaz eyleyin" demiştir. Yine o rivayette çok sürmeden bol bol yağmurlar yağdığı haber veriliyor. Diğer bir rivayette ise, Abbas radıyallahu anh şu duayı etmiştir: اللهم لم ينزل بلاء إلا بذنبٍ ولم يكشف إلا بتوبة. وقد توجه بي القوم إليك لمكاني من نبيك. وهذه أيدينا إليك بالذنوب ونواصينا بالتوبة. فاسقنا الغيث "İlâhî! Hiçbir belâ, günah işlenmeden inzal edilmez, tövbe edilmeden ref'olunmaz. İşte peygamberine olan nisbetimden dolayı bu insanlar beni vesile ederek sana teveccüh etmiş bulunuyorlar. İşte ellerimiz günahlarla âlûde iken sana doğru kalkmıştır. Yüzlerimiz de tövbe ederek sana müteveccihtir. Artık lutfedip bize yağmur ver!" İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî bir hadiste peder-i mükerreminin duası şu imiş: اللهم إن عندك سحابًا وان عندك ماءً فانشر السحاب ثم أنزل منه الماء. ثم أنزله علينا. واشدد به الأصل وأطل به الفرع وأدر به الضرع. اللهم شفقنا إليك عمن لا منطق له من بهائمنا وأنعامنا. اللهم أسقنا سقيا وادعةً بالغةً طبقاً مجيباً. اللهم لا نرغب إلا إليك وحدك لا شريك لك. اللهم إنّا نشكو إليك سغب كل ساغب وعدم كل عادم وجوع كل جاع وعري كل عارٍ وخوف كل خائف "İlâhî! Şüphesizdir ki, sende bulut var, yine şüphesizdir ki, sende su da var. Bulutları gökyüzünde yay, onlardan su çıkar, o suları da bizim başımıza indir. Bu yağmurlarla nebatatın köklerine kuvvet ver. Zâhirlerini bereketlendir ve hayvanların memelerini şişir. İlâhî! Dili olmayan davarlarımız, sığırlarımız, develerimiz için senden inâyet dileriz. İlâhî! Bize külfetsiz, matlûba muvâfık, her tarafa şâmil bir yağmur ihsan et. İlâhî! Bizler yalnız sana hiçbir şerikin olmayarak yalnız sana arz-ı ibtihâl ediyoruz. İlâhî! Bütün tâkatsizlerin tâkatsizliğini, yoksulların yoksulluğunu, açların açlığını, çıplakların çıplaklığını, korku içinde olanların korkularını sana arzediyoruz. Çâresâz ol!" Bu rivâyât-ı muhtelife beyninde hiçbir münâfât yoktur. Esnâ-yı istiskādaki tazarru ve niyaz elbette uzunca sürmüş ve râvilerin herbiri müşârün ileyhin niyazından bir kısmını zabt ile nakletmiştir. Bu niyazların bütün eşkâli hânedân-ı celîl-i nübüvvete mensup olan zevatın, fesahat ve belâgatle meftûr oldukları hakkında meşhur itikadın Abbas radıyallahu anh tarafından ibraz edilmiş delilleridir.

Sırası gelmişken Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden diğer rivâyât ile ümmete bâliğ olan diğer istiskā dualarından bazılarını da buraya teberrüken kaydedelim:

Taberânî'nin tahrîc ettiği Ebû Ümâme el-Bâhilî radıyallahu anh hadisinde mevzu olan istiskāda üç kere, اللهم أسقنا buyurulduktan sonra, اللهم ارزقنا سمنا ولبنا وشحما ولحما *"İlâhî! Yağdan, sütten, şahim ve lâhimden rızkımızı ver"* diye dua buyurulmuştur. {MK7822 Taberânî, el-Kebîr, VIII, 203.}

Sünen-i Beyhakī de mervî Abdullah b. Cerâd radıyallahu anh hadisine nazaran istiskāda duâ-i şerîf-i nebevî şu idi, اللهم غيثا مغيثا مريئا توسع به لعبادك تغزر به الضرع وتحيي به الزرع *"İlâhî! Senden öyle can kurtaran, içe sinen bir yağmur dileriz ki, onunla kullarına genişlik veresin, hayvanların memelerini süt ile doldurasın, ekinleri diriltesin."* {BS6538 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 502.}

Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâ rivayetindeki dua da şudur: اللهم أسق عبادك وبهائمك وانشر رحمتك وأحي بلدك الميت *"İlâhî! Kullarını, hayvanlarını suvar. Rahmetini yay, ölmüş toprağını ihyâ et!"* {D1176 Ebû Dâvûd, İstiskā, 2.}

Ebû Avâne'nin istihrâc ettiği Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anh hadisine nazaran bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem susuz bir vadiye konmuş, müşrikîn de daha evvel davranarak suyun başına geçip tutmuşlardı. Münafıklardan birinin, "Peygamber olaydı elbette kendi kavmi için istiskā ederdi" dediği mesmû-ı âlîleri olunca mübarek ellerini açıp, اللهم جللنا سحابًا كثيفًا قنيفًا ذلولًا مخلوفًا زبرجًا تمطرنا منه رذاذًا قطقطًا مسحلًا بعاقًا يا ذا الجلال والإكرام *"İlâhî! Bize her tarafı kaplayan kesîf, sulu, ra'd ve berksiz, arkası devamlı, kızarık bir bulut ihsan et de ondan bize ince ince, taneleri kesilmez, bol ve feyizli bir yağmur yağsın! Ey celâl ve ikram sahibi rabbim!"* diye dua buyurmuşlar ve mübarek ellerini indirmeden bulutlar birikip tavsif buyurulduğu gibi bir yağmur yağmıştır. {Kaynakta "قنيفًا ذلولًا مخلوفًا" ve "مسحلًا" ifadeleri yerine "قصيفًا دلوقًا حلوقًا ضحوكًا" ve "سَجْلًا" bulunmaktadır. Ebû Avâne, el-Müstahrec, II, 119, no: 2514.}

Kezâ Ebû Lübâbe radıyallahu anhın Beyhakī ile Ebû Nuaym el-İsfahânî ve *Mu'cem-i Sagīr*'inde Taberânî taraflarından tahrîc edilen hadisine nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir cuma günü hutbe esnasında, اللهم أسقنا diye dua buyurmuş. Ebû Lübâbe radıyallahu anh mirbedlere yani içine hurma serip kuruttukları ambarlara yağmur suyu dolup hurmayı bozabileceğini mülâhaza ile, "Yâ Resûlellah! Hurmalar ambarlardadır" diye istiskāya mani olmak istemişse de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem اللهم أسقنا حتى يقوم أبو لبابة عريانًا يسد مربده بإزاره *"İlâhî! Ebû Lübâbe uryân olarak kalkıp mirbedinin deliğini kendi futasıyla tıkamıya mecbur olasıya kadar bize yağmur ver"* diye dua buyurdu. Dua esnasında gökyüzünde hiçbir bulut olmadığı halde müteakiben sema kararıp yağmur boşanmış ve hurmalara zarar îrâs etmek korkusu peydâ olmaya başlayınca ensâr, Ebû Lübâbe'nin etrafını sarıp, "Yâ Ebû Lübâbe! Sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin dediğini yapmadıkça bu yağmurun arkası kesilmeyecektir" demişler. O da uryân olarak kalkıp kendi mirbedinin su deliğini futasıyla tıkamış ve ondan sonra yağmur kesilmiştir. {Kaynakta "يسد" fiilinden sonra "ثعلب" sözcüğü yer almaktadır. Taberânî, es-Sagîr, I, 236, no: 385; BS6530 Beyhakī, el-Kübrâ, III, 500.}

İbn Abbas radıyallahu anhümânın İbn Asâkir tahrîcine nazaran rivayet ettiği bir istiskā kıssasını ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem re's-i saâdetlerinde siyah bir amâme, omuzlarında arebî bir kavs (yay) olduğu halde Medine'den بقيع الغرقد e çıkmışlar. Orada kıbleye dönüp ve tekbir alıp ashâb-ı kirâmına iki rek'at namaz kıldırmışlar. Bu iki rek'atın birincisinde إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ {et-Tekvîr, 81/1.} ve ikincisinde وَالضُّحَى {ed-Duhâ, 93/1.} sûrelerini Fâtiha'ya zam buyurmuşlar. Ondan sonra hâl-i kahtın rızâya inkılâbına işaret olmak üzere tefe'ülen ridâ-yı şeriflerini çevirip Allah'a hamdüsenâ buyurduktan sonra mübarek ellerini kaldırıp şöyle dua buyurmuşlardır:

اللهم ضاحت بلادنا واغبرت أرضنا وهانت دوابنا. اللهم منزل البركات من أماكنها وناشر الرحمة من معادنها. أنت المستغفر من الإلمام فنستغفرك للجمات من ذنوبنا ونتوب إليك من عظيم خطايانا. اللهم أرسل السماء علينا مدرارًا واكفًا مغزورًا من تحت عرشك من حيث ينفعنا غيثًا مغيثًا وادعا رائعًا ممرعًا طبقًا عامًا خصبًا تسرع لنا به النبات وتكثر لنا بِهِ البركات وتقبل به الخيرات. اللهم إنك قلت في كتابك وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ اللهم لا حياة لشيء خلق من الماء إلا بالماء. اللهم وقد قنط الناس أو من قنط منهم وساء ظنهم وهامت بهائمهم وعجت عجيج الثكلى على أولادها إذ حبست عنا قطر السماء فدق لذلك عظمها وذهب لحمها وذاب شحمها. اللهم ارحم أنين الآنة وخنين الطانة ومن لا يحمل رزقه غيرك. اللهم ارحم البهائم الحائمة. والأنعام السائمة والأطفال الصائمة. اللهم ارحم المشايخ الركع والأطفال الرضع والبهائم الرتع. اللهم زدنا قوة إلى قوتنا ولا تردنا محرومين. إنك سميع الدعاء برحمتك يا أرحم الراحمين *"İlâhî! Memleketlerimiz boşaldı. Toprağımız küle döndü. Hayvanlarımız azaldı. Ey berekâtı, oldukları yerlerden indiren, rahmeti rahmet madenlerinden çıkarıp neşreden Allahım! Küçük günahlardan bile mağfiret ancak senden niyaz edilir. Binaenaleyh toptan günahlarımızın mağfiretini de senden diler, büyük günahlarımızdan dolayı sana tövbe ederiz. İlâhî! Bulutları akıntılı, bol damlalı ve zîr-i arş-ı ilâhînden bize nâfî olacak veçhile bereketlenmiş olarak salıverip üzerimize boşalt. Lâkin gelecek yağmur can kurtaran, bize zahmetli olmayan, tekrar tekrar gelip eksilmeyen, mahsul yetiştiren her tarafı kaplayıp âm ve şâmil olan, ucuzluk veren bir yağmur olsun ki, o sayede otlar da çabucak bitsin, bizim için bereket çoğalsın ve hayratın envâı bizi karşılayıp geri kalmasın. İlâhî! Sen Kitâb-ı Kerîm'inde* وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *"Biz diri olan her şeyi sudan yarattık"*[df] *buyurdun. İlâhî! Sudan mahlûk olanların sudan başka bir şeyle yaşaması kabil değildir. İlâhî! Ortalık ümitsizliğe düştü, daha doğrusu içlerinden ümitsizliğe düşen düştü ve suizan ve itikad vadisine sapmaya başladı. Hayvanları susuz kalmış! Yavrusuz kalan ana, yavruları için nasıl inlerse, öylece inliyor. Çünkü yağmur tanelerini bizden hapsettin de bu yüzden kemikleri inceldi, etleri gitti, yağları eridi. İlâhî! İnleyenlerin iniltisine*

Kemikleri inceldi, etleri gitti, yağları eridi. İlâhî! İnleyenlerin inlitisine, tâkatsizlikten sesi çıkmayanların ağlamasına ve senden başka rızkını verecek kimsesi olmayan bîçarelere merhamet et. İlâhî! Susuz behâime, otlak arayan mallara, gıdasız kalmış çocuklara rahmet et. İlâhî! İki büklüm olmuş ihtiyarlara, emzikteki çocuklara, otlak arayan hayvanlara merhamet et. İlâhî! Bize bağışladığın kuvveti daha ziyade kuvvet vererek artır ve bizi mahrum çevirme. Dua ve niyazımızı işitip rahmetinle icâbet edecek sensin yâ erhame'r-râhimîn." {Kaynakta bazı lafız farklılıkları ve ilaveler bulunmaktadır. İbn Asâkir, Târîhu Dımaşk, VXXIII, 78.}

[dd] el-Kehf, 18/82.
[de] Nûh, 71/10-12.
[df] el-Enbiyâ, 21/30.

538

•.•.•

حَديثُ أَنَسٍ ﵁ فِي الرَّجُلِ الَّذِي دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَالنَّبِيُّ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَسَأَلَهُ الدُّعَاءَ بِالْغَيْثِ تَكَرَّرَ كَثِيرًا وَفِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ فَمَا رَأَيْنَا الشَّمْسَ سِتًّا ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ ذٰلِكَ الْبَابِ فِي الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ وَرَسُولُ اللهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَاسْتَقْبَلَهُ قَائِمًا فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ هَلَكَتِ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ فَادْعُ اللهَ يُمْسِكْهَا قَالَ فَرَفَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللّٰهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا اللّٰهُمَّ عَلَى الْإِكَامِ وَالْجِبَالِ الظِّرَابِ وَبُطُونِ الْأَوْدِيَةِ وَمَنَابِتِ الشَّجَرِ قَالَ فَانْقَطَعَتْ وَخَرَجْنَا نَمْشِي فِي الشَّمْسِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhın Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken mescid(-i şerif)e girip zât-ı akdes-i risâletpenâhilerinden yağmur duası niyazında bulunan kimseye dair hadis[28] ki, (Buhârî'de) çok tekerrür etmiştir. Bu(radaki) rivayette ise (505. hadisin ilk kısmında olduğu gibi duâ-yı nebevîyi müteakiben hemen kuvvetli bir yağmurun başladığını söyledikten sonra Enes radıyallahu anh) şöyle demiştir: Altı gün[29] artık güneş (yüzü) göremez olduk. Sonra öbür cuma günü (yine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken (yine) o kapıdan[30] biri girip ve (muvâcehe-i nübüvvetpenâhîde) ayakta durup, "Yâ Resûlellah! Hayvanlar helâk oldu, yollar da kapandı.[31] Allah Teâlâ'ya dua buyur da artık bu yağmurları dindirsin" dedi. (Enes radıyallahu anh der ki): Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini kaldırdı ve "İlâhî! Etrafımıza (yağsın), üzerimize değil. İlâhî! Bayırlara, dağlara, (büklere), tepelere, dere içlerine ve otlaklara yağdır" diye dua buyurdu. Bunun üzerine (hemen) yağmur kesildi ve (namazdan) çıktığımızda güneşte yürüdük.[32]

(Hadisi, Enes radıyallahu anhtan rivayet eden Şerîk b. Abdullah dedi ki: İkinci hafta gelen adam, evvelki hafta gelen adam mıydı? diye Enes'ten sordum. Bilmiyorum dedi). {B1013 Buhârî, İstiskā, 6.}

....

RİVAYETLER

Birçok nüshada bir hafta mânasına سبتا diye zabtolunmuştur, قائما يخطب rivayeti de vardır.

Bazı nüshalarda "fâ"sız olarak ادع , bazı rivayetlerde أن يمسكها.

على الإكامde okunmuştur.

والجبال والأجام nüshaları da vardır.

Buhârî'de hadisin sonunda, قال شريك فسألت (diğer rivayette) فسألنا أنسًا أهو الرجل الأول؟ لا أدري ziyadesi de vardır ki, hadisin tercümesi sonuna ilâve edilmiştir.

Mevzubahis olan hadis, 505. olarak evvelce tercüme edilen hadistir ki, onda rivayeti Enes radıyallahu anhtan nakleden –burada olduğu gibi Şerîk b. Abdullah değil– İshak b. Abdullah b. Ebû Talha'dır.

28 Biraz evvel kaydedildiği üzere سبتا rivayeti olduğuna göre mânâ, "Bir hafta güneş yüzü görmedik" olur. سبت cumartesi gününün ismidir. Lâkin Arap'ın örfüne göre "bir cum'a", bazan "bir hafta" mânasına geldiği gibi Enes radıyallahu anhın سبتا demesi de yine o demek olur. Müşârün ileyhin haftayı kastederek hafta eyyâmından sebtin ismini zikretmesine sebep ülfettir. Ensar kable'l-İslâm hemşehrileri olan yahudilerle ziyade ihtilât edip onların da cumartesini hafta başı itibar etmeleri bu ülfeti hâsıl etmiştir. Maahâzâ bu rivayet metindeki ستا rivayetine de muvâfıktır. Zira istiskā buyurulan cuma gününden sonra altı gün mütemâdiyen yağmur yağmış ve yine cuma günü hutbede Medine üzerinden yağmurun kesilmesine dua buyurulmuştur ki, yine bir hafta yağmur yağmış demektir.

29 Bu kapı 505. hadisin hâşiyesinde beyan edildiği üzere minberin karşısında olan bir kapı imiş ki, istiskā niyazında bulunan zat o kapıdan mescide girmişti. Bu kapının Dârü'lkaza'dan yana olduğu yine 505. hadiste zikredilmiştir.

30 Bir hafta evvel susuzluktan dolayı sığırlar, davarlar helâk oldu diye şikâyet edilirken bu sefer de suyun bolluğundan aynı şikâyet ref'ediliyor. Çünkü hayvanlar artık meraya çıkamıyor, çıkanlar da yağmurdan barınacak yer bulamıyorlar. Kezâlik bir hafta evvel yolların kapanmasından da şikâyet edilmişti. Çünkü hayvanlar su ve mera bulamadıkları için sefere çıkmaya tâkatları yok idi. Şimdi ise sellerden geçit bulamadığı içindir.

31 Bundan def'-i zarar için edilen duanın tevekküle münâfî olmadığı mânası çıkar. Bir de duadaki edeb-i nebeviye bakınız ki, yağmurun mutlaka mürtefi' olmasına da dua buyurulmamıştır. Zira olabilir ki, yağmura olan ihtiyaç henüz büsbütün zâil olmamıştır. Binaenaleyh menfaatin ibkā ve idamesini niyaz etmekle beraber yalnız zararın def'ini bârigâh-ı ehadiyetten niyaz buyurmuşlardır.

32 Bu hadîs-i şeriften cuma namazını kılarken ayrıca bir de salât-ı istiskā kılmaya hâcet olmadığı, istiskā duasının cuma hutbesi içindeki duaya idhal edilebileceği anlaşıldığı gibi tahvîl-i ridâ ve istikbâl-i kıblenin de istiskā duasında şart olmadığı anlaşılıyor. Kezâlik bu hadis istiskānın namazsız olarak yalnız dua ve istiğfardan ibaret olduğuna kāil olup cemaatle namazın mesnûn olduğuna kāil olmayan Ebû Hanîfe'ye de hüccet olabilir.

Huzûr-ı âlî-i nebevîde ekâbir-i sahâbeden bunca ricâl varken hiçbiri istiskā talebinde bulunmayıp da bu istirhamın hariçten gelen bir bedevîye kalmasındaki hikmete gelince müşârün ileyhim hazerâtı teslimiyeti şiar edinip ibtidâen sual ve talepte bulunmamayı muktezâ-yı edep addederlerdi. Enes radıyallahu anhın, "Bâdiyeden bir adamın gelip de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden öteberi sorması pek ziyade hoşumuza giderdi" {HM12036 İbn Hanbel, III, 105.} demesi de buna müstenittir.

539

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ ﷺ رَفَعَ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللّٰهُمَّ أَغِثْنَا اللّٰهُمَّ أَغِثْنَا اللّٰهُمَّ أَغِثْنَا.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan[33] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (istiskāda) mübarek ellerini kaldırıp (üç kere): اللهم أغثنا. اللهم أغثنا. اللهم أغثنا[34] diye dua buyurduğu (sened-i sahîh ile) rivayet olunmuştur. {B1014 Buhârî, İstiskā, 7.}

....

33 Bu hadis bundan evvelki 538.nin aynı ise de diğer tarikten olan işbu Buhârî rivayetinde metindeki duâ-yı nebevî tasrih edildiği için yalnız o kısmı *Tecrid*'e alınmıştır.

34 "Bize yağmur ver" mânasına geldiği gibi "Bizim imdadımıza yetiş yâ rab!" mânasına da gelir.

540

•.•.•

حَديثُ عَبْدِ اللهِ بْنِ زَيْدٍ فِي الْاِسْتِسْقَاءِ تَقَدَّمَ وَفِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ فَحَوَّلَ إِلَى النَّاسِ ظَهْرَهُ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ يَدْعُو ثُمَّ حَوَّلَ رِدَاءَهُ ثُمَّ صَلَّى لَنَا رَكْعَتَيْنِ يَجْهَرُ فِيهِمَا بِالْقِرَاءَةِ.

TERCÜMESİ

(Yine) Abdullah b. Zeyd[35] radıyallahu anhın (ebvâb-ı) istiskādaki hadisi ki, 533. olarak geçmişti. Bu rivayette ise, "(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mev'izadan fâriğ olup duaya başlarken sağ tarafına dönüp mübarek) arkasını nâsa çevirdi ve kıbleye karşı durarak dua buyurdu. Sonra ridâ-yı şerifini tahvil buyurarak bize iki rek'at (namaz) kıldırdı (ki bu iki rek'atta) cehren okudu" demiştir.[36] {B1025 Buhârî, İstiskā, 17.}

....

35 Bu zat –533. hadisin hâşiyesinde ihtar edildiği üzere sâhib-i ezân Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih radıyallahu anhtan başkası olacağı gibi bazılarının vehmi hilâfına olarak Abdullah b. Yezîd el-Hatmî radıyallahu anh da değildir. On yedi yaşında Hudeybiye'de hazır bulunan ve binaenaleyh sohbetinde şek olmayan Abdullah b. Yezîd radıyallahu anh 64 tarihinde Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe valisi iken –Buhârî'nin rivayetine nazaran– İbn Zübeyr'in emriyle istiskā için Kufe ahalîsini sahrâya çıkarmış ve yanında Berâ b. Âzib ve Zeyd b. Erkam radıyallahu anhüm olduğu halde istiskāda bulunmuştur. İstiskā hakkında Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan rivayeti yoktur. Lâkin nezdinde kudemâ-yı sahâbeden iki zat olduğu halde onların hiçbir itirazlarına hedef olmaması, istiskāsının vech-i meşrû ve mesnûn üzere vâki olduğunu gösterir. *Buhârî*'deki rivayete nazaran müşârün ileyh minber kurmaya hâcet görmeksizin cemaat ile birlikte ayağa kalkarak istiskā duasını etmiş. Sonra kıraatte cehrederek iki rek'at namaz kıldırmış. Ne ezan okutmuş ne de ikāmet ettirmiş.

36 Bu hadise ait olan izahat 533. hadisin havâşîsinde verilmiş olduğundan burada tekrarına hâcet yoktur.

541

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا فِي الْاِسْتِسْقَاءِ فَإِنَّهُ يَرْفَعُ حَتَّى يُرَى بَيَاضُ إِبْطَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir duasında (mübarek) ellerini yukarıya kaldırmazdı, meğer ki istiskā (duasında) ola![37] (Bunda mübarek ellerini) koltuklarının beyazı görününceye kadar kaldırdı. {B1031 Buhârî, İstiskā, 22.}

....

37 Birçok Buhârî nüshasında فإنه كان يرفع suretinde zabtedilmiştir.

Duada ref'-i yedeyn hakkındaki tafsilât 505. hadisin hâşiyelerindedir. İstiskādan başka münasebetlerle ref'-i yedeyn ile dua buyurulduğu hakkında *Buhârî* ile *Müslim* ve diğer kütüb-i sıhah ve sünende rivâyât-ı adîde vardır. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da rivayet edildiği üzere İbn Abbas radıyallahu anhümâ sual, yani alelâde dua ile istiğfar ve ibtihâl hallerindeki farkları tarif etmiş ve المسألة أن ترفع يديك حذو منكبيك أو نحوهما والإستغفارُ أن تشير بإصبع واحدة والإبتهال أن تمد يديك جميعا = سؤال iki elini omuz başlarının hizasına yahut ona yakın kaldırmandır. إستغفار tek bir parmakla işaret etmendir. ابتهال ise her iki elini birlikte uzatmandır demiştir. Diğer tarikten olan rivayette ise "İbtihâl şöyledir" diyerek iki elini yukarıya kaldırıp arkaları yüzünün hizasına gelecek kadar yükseltmiştir diye tarif edilmiştir.

Enes radıyallahu anhın metindeki haberi ya ellerin ziyade ve meselâ yüz veya baş hizasına kadar ref'-i istiskāya mahsus olduğunu ifade etmek maksadıyla vâki olmuştur. Yahut da müşârün ileyh istiskādan başka vakitte ref'-i yedeyn buyurulduğuna tesadüf etmemiştir. Maahâzâ başka dualarda da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mübarek ellerini yukarıya kaldırdıkları vâkidir. 505. hadis hâşiyesinde Umâre b. Rueybe radıyallahu anh hadisi hakkında da söyleyecek söz budur.

542

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ إِذَا رَأَى الْمَطَرَ قَالَ صَيِّبًا نَافِعًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yağmurlar(ın yağdığın)ı görünce, اللهم صيبًا نافعًا [38] di(ye dua ede)rdi. {B1032 Buhârî, İstiskā, 23.}

....

38 اللهم صيبا rivayeti olduğu gibi صبا rivayeti de vardır.

صيب –Buhârî'nin İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği tefsire göre– yağmur demektir. O halde duâ-i şerif, "*İlâhî! Bize nâfi' yağmur ver*" demek olur. صب yukarıdan aşağıya akıtmak demek olduğundan diğer rivayete nazaran mâna, "*İlâhî! Üzerimize yağmuru nâfi' olarak akıt*" demek olur. صيب yağmurun faydalısına da, zararlısına da şâmil olduğundan nâfi' ile tavsifindeki hikmet zâhirdir. Şârih Aynî bu münasebette Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen* kitaplarından üç hadis naklediyor ki, birincisinde, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ufk-ı semâda bir bulut belirdiğini gördükleri vakit hemen elinde olan işini bırakır, namazda ise tahfif buyurur, sonra, اللهم إني أعوذ بك من شرها "İlâhî! Bunun şerrinden sana sığınırım" der {D5099 Ebû Dâvûd, Edeb, 103, 104.}, yağmur yağmaya *başlarsa* اللهم اجعله صيبا هنيئا buyururlardı" {İM3890 İbn Mâce, Duâ, 21.} denilmiştir. Nesâî rivayetine göre yağmur yağdığında, اللهم اجعله صيبا نافعا *"İlâhî! Bunu akıntısı menfaatli bir vergi olarak ihsan et!* " {N1524 Nesâî, İstiskā, 15.} buyururdu İbn Mâce'nin rivayetine göre ise herhangi bir ufuktan bir bulut belirse derhal meşgul oldukları şeyi, namaz da olsa bırakır, o buluta teveccüh buyurup اللهم إنا نعوذ بك من شر ما أرسل به *"İlâhî! Bunun salıverilmesinde bir şer varsa şerrinden sana sığınırım*", yağmaya başlarsa iki veya üç kere اللهم صيبا نافعا der, hiç yağmadan sıyrılırsa ondan dolayı Allah Teâlâ'ya hamdüsenâda bulunurlardı. {Kaynakta "صيبا" yerine "سيبا" sözcüğü yer almaktadır. İM3889 İbn Mâce, Duâ, 21.} Vücûdu âlemîne rahmet olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ümmeti için gösterdikleri bu ihtimam ve şefkat, gelen bulutun Âd kavmine olduğu gibi azap bulutu olmasına filcümle imkân olabilmesi mülâhazası idi. Vâkıa ümmet-i merhûmelerinin isti'sal edilmeyeceği, yani kökünden ve toptan helâk olmayacağı va'd-i ilâhîsi ile mübeşşer idiler. Fakat ne de olsa meşiyyet-i ilâhiyyenin muttasıf olduğu ıtlâk-ı mutlak, a'lem-i beşer olan aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kalb-i mübâreklerinden bir an çıkmadığı için baîd olmakla beraber böyle bir ihtimali mülâhaza buyurarak halecana düşerlerdi.

Bu hadislere dikkat edilirse görülür ki bulutlar boşandıktan sonra Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri açılıp korku ve kederleri zâil olurmuş. İşbu kadarla da kalmayıp nâzil olan rahmet ile teberrük buyurarak vücûd-i şeriflerini rahmet suyu ile ıslatmak da muʻtâd-ı âlî-i nebevîleri imiş. Nitekim Enes radıyallahu anh, *Müslim*'deki rivayetine nazaran diyor ki: Bir defa biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iken yağmura tutulduk, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vücûd-ı şerifine yağmur değsin diye ihramını sıyırdı. "Yâ Resûlellah! Bunu niçin yaptın?" diye sorduk. لأنه حديث عهد بربه تعالى *"Rab Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin henüz yarattığı bir şeydir de onun için"* cevabını verdi. {M2083 Müslim, Salâtü'l-istiskā, 13.}

543

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ كَانَتِ الرِّيحُ الشَّدِيدَةُ إِذَا هَبَّتْ عُرِفَ ذٰلِكَ فِي وَجْهِ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Her ne zaman) şiddetli bir rüzgâr esse ondan dolayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin (mübarek) yüzünde (nâhoşluk eseri derhal) belli olurdu.[39] {B1034 Buhârî, İstiskā, 25.}

………

39 Müslim'in Âişe radıyallahu anhâ rivayetinde ise, إذا كان يوم الريح والغيم "Hava rüzgârlı ve bulutlu olduğu vakit" denilmiş olup rahmet ve şefkat yüzünden ümmet için geçirdikleri korkunun yalnız rüzgâra münhasır olmayıp bulut belirdiğinde de böyle bir korku geçirdikleri ifham olunmaktadır. Ümmü'l-müminîn radıyallahu anhâ hazretleri o hali tasvir için, وأقبل وأدبر. فإذا مطرت سر به وذهب عنه ذلك "İşte o halinde bir yerde karar edemeyip gidip gelmeye başlardı, yağmur boşandı mı açılır ve o hal kendisinden giderdi" diyor. Müşârün ileyhânın sualine karşı da, إني خشيت أن يكون عذابًا سلط على أمتي *"Ümmetime musallat olmuş bir azap olmasın diye korktum*" *buyurmuşlardır. Yağmur görünce de, "Bu rahmettir =* رحمة*"* buyururlarmış. {M2084 Müslim, Salâtü'l-istiskā, 14.} Ebû Hüreyre radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i merfûasında, الريح من روح الله تأتي بالرحمة وتأتي بالعذاب. فإذا رأيتموها فلا تسبوها وسلوا الله خيرها واستعيذوا بالله من شرها *"Rîh yani rüzgâr ravhullahtır. Kâh rahmet getirir, kâh azap. Binaenaleyh rüzgârın koptuğunu görünce ona sebbetmeyiniz. Belki getirdiği hayrı Allah'tan dileyin, getirdiği şerden de Allah'a sığınınız*" buyurulmuştur. {D5097 Ebû Dâvûd, Edeb, 103, 104; HM7619 İbn Hanbel, II, 267.}

RÎH. “Nefes, ferah ve rahmet” mânalarına gelir. Burada ise en münasip olan “Rüzgâr, Allah’ın bârigâh-i hazretinden kopup gelen îsâl-i hayra veya îrâs-i şerre memur bir mahlûktur” gibi bir mâna vermektir. Taberânî’nin de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetine nazaran Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şiddetli rüzgâr estiği vakit rüzgârı karşısına alıp ve iki diz üstüne çöküp اللهم إني أسألك خير هذه وخير ما أرسلت به وأعوذ بك من شرها وشر ما أرسلت به. اللهم اجعلها رحمة ولا تجعلها عذابًا. اللهم اجعلها رياحا ولا تجعلها ريحا *“İlâhî! Şu rüzgârın hızını ve hangi hizmet ile gönderilmişse o hizmetin hayrını senden dilerim ve şerrinden ve mürsel olduğu hizmetin şerrinden sana sığınırım. İlâhî! Bunu rahmet kıl da azap kılma. İlâhî! Şu rüzgâr riyâh olsun da rîh olmasın*” diye dua buyururlardı. {Kaynakta “هذه” sözcüğünden sonra “الرِّيح” kelimesi yer almaktadır. MK11533 Taberânî, el-Kebîr, XI, 170.} Riyâh, rîhin cem‘i olduğu halde riyâh olsun da rîh olmasın buyurmalarında çok dakik bir nükte vardır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de müfred olarak “rîh” kelimesi hep azap âyetlerinde vârit olmuştur. Lutuf ve merhamet-i ilâhîyi müş‘ir olan âyât-ı kerîmede ise daima cemi‘ sîgasıyla “riyâh” lafzı istimal buyurulmuştur.

Ra‘d ve sâika da emâre-i azâb olan âyât-ı îlâhiyyedendir. Nitekim bazı akvâm-ı sâlife cezâ-yı küfür ve mâsiyetleri olarak sâika ile helâk olduklarını Hak Teâlâ Kitâb-ı Kerîm’inde bize haber veriyor. Ra‘d ve sâika zamanlarında da gaflette bulunmayıp bârigâh-ı ilâhîye iltica etmek şîme-i İslâmiyet olduğu gibi o esnalarda sünnet-i seniyyeye ittibâen Tirmizî’nin İbn Ömer radıyallahu anhümâdan merfûan rivayet ettiği âtîdeki duayı okumalıdır: اللهم لا تقتلنا بغضبك ولا تهلكنا بعذابك وعافنا قبل ذلك *“İlâhî! Bizleri gazabınla katletme! Azabınla da helâk etme. Gazap ve azabının hulûlüne meydan kalmadan bizleri bundan vâreste kıl.”* {T3450 Tirmizî, Daavât, 49.}

Şefîu'l-müznibîn aleyhi's-salavâtü rabbü'l-alemîn hazretlerinin bulut ve şiddetli rüzgâr gördükçe kalb-i rahîmi işte böylece titrerdi. Titremesi de ümmet-i da'vetin, belki de ümmet-i icâbetin isyanı yüzünden kavm-i Âd'ın giriftar olduğu azaba benzer bir azap ile muâkab olabileceği korkusundan idi. Mâlûm olduğu üzere kavm-i Âd yedi gece sekiz gün mütemâdiyen esen husûm fırtınaları ile ve kahtı izâle edecek bir nimet zannettikleri bir bulutun belirmesiyle helâk olarak rûy-i zemînden kökleri kesilmişti.

544

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: "Ben (bâd-ı) sabâ ile[40] mensûr oldum. (Kavm-i) Âd ise batı rüzgârıyla ihlâk olundu."[41] {B1035 Buhârî, İstiskā, 26.}

....

40 Sabâ şarktan esen rüzgârın ismidir ki, gün doğusudur. Onun mukabil cihetinden yani batıdan esen rüzgârın adı **debûr** dur. Şarka müteveccih olanın şimalinden esen yıldıza –"şîn"in fethiyle– **şemâl**, onun mukabili olan kıble rüzgârına da –"cîm"in fethiyle– **cenûb** denir. Sabâ "harr-ı yâbis", debûr "bârid-i ratb", cenup "hârr-i ratb", şimal de "bârid-i yâbis"tir demişlerdir. Müslim'in rivayetine nazaran ehl-i cennete esecek rüzgâr şimaldir.

Bu riyâh-i asliyyenin aralarından esen rüzgârlara **nükb** denir ki, müfredi **nekbâ**dır. Bazılarınca nekbâ, yıldız ile gün doğusu arasındaki poyrazın ismidir ki, ona **nükeybâ** da, **sâbiye** de dedikleri çoktur. Gün doğusu ile kıble arasında esen keşişlemeye hassaten **ezyeb** kıble ile batı arasında esen lodosa **heyf**; batı ile yıldız arasından esen karayele **cirbiyâ** namı verilir.

41 İmam Şâfiî'nin münkatı olarak rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte de, نصرت بالصبا وكانت عذابا على من كان قبلنا *"Ben sabâ ile mensûr oldum, halbuki bu rüzgâr bizden evvelkiler hakkında azap idi"* buyurulmuştur. {Kaynakta hadisin son sözcüğü "قبلي" şeklindedir. BM2047 Beyhakī, Ma'rifetü's-sünen, VII, 142.} Bu rivâyet-i münkatıada rüzgâr ile ihlâk edilmiş ümem-i sâlifeye yine sabânın taslît edilmiş olduğu anlaşılıyorsa da metindeki rivâyet-i sahîhaya nazaran bu ikinci rivayetten –sübûtu takdirinde– batı rüzgârı ile ihlâk edilen kavm-i Âd'ın istisnası lâzım gelir. Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerinin sabâ ile mansûr oldum buyurmaları vak'a-i Ahzâb'a ait olan فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا *"Onların başına şiddetli bir rüzgârı ve sizin gözünüze görünmeyen birtakım cünûd-i ilâhiyyemizi taslît ettik"* [dg] âyet-i kerîmesine işarettir. Malûm olduğu üzere Kureyş nûr-ı İslâm'ı söndürmek ve ehl-i İslâm'ı büsbütün istîsal etmek üzere Bedir ile Uhud'dan sonra kendilerine çekidüzen verip ve son gayretlerini sarfedip kabâil-i Arab'dan on bin cengâveri başlarına toplamışlar ve Medine'nin karşısına çıkmışlardı. Onların tecavüzlerine ancak şehrin etrafına hendek açarak tedâfüî bir vaziyet alınabilmişti. Bu sırada ashâb-ı kirâm çeşit çeşit korku geçirmişler, münafıklar türlü türlü erâcîf iftira ederek müslümanların kuvve-i ma'neviyyelerini kırmaya çalışmışlar, ahd ile ehl-i İslâm'a merbut olan yahudiler de ansızın arkadan hücum etmek üzere müşrikîn ile gizli gizli müzakerede bulunmuşlardı. Kışın soğuk bir zamanı idi, o esnada bir gece şark tarafından gayet soğuk ve gayet kuvvetli bir rüzgâr esip müşrikîn ordugâhını darma dağın etmiş, kendilerini barınamayacak bir hale koymuştu. Müşrikîn-i Kureyş'in ehl-i İslâm'a son tecavüzleri budur.

Kavm-i Âd'ın helâki hakkındaki kasâs-ı Kur'âniyye ise mâlûmdur. Ancak kavm-i Âd'ın ihlâkine memur olan debûr yani batı rüzgârı Hûd aleyhisselâma iman etmeyenlerin kâffesini öldürmüşken ahzâbın dağılmasına bâis olan sabâda kimse ölmemiştir. Sabânın esmesi Peygamber-i Hudâ'ya nusret olmuş ve korkularından ardlarına bakmadan firar eden müşrikîn-i Arab dört beş sene sonra toptan dâire-i necîbe-i İslâm'a dahil olmuşlardır. İnhizamlarıyla beraber vücutlarının musâb olmamasındaki hikmet de budur.

[dg] el-Ahzâb, 33/9.

545

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَامِنَا وَفِي يَمَنِنَا قَالُوا وَفِي نَجْدِنَا قَالَ اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَامِنَا وَفِي يَمَنِنَا قَالُوا وَفِي نَجْدِنَا قَالَ هُنَاكَ الزَّلَازِلُ وَالْفِتَنُ وَبِهَا يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan (sened-i sahîh-i muttasıl ile)[42] rivayet olunduğuna göre (bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اللهم بارك لنا في شامنا ويمننا "İlâhî! Şam'ımızda, Yemen'imizde[43] bize bereket ihsan et" diye dua buyurdu. Bazı kimseler, وفي نجدنا "Necid'imizde de[44]" (diye) niyazda bulundular, (Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem tekrar), اللهم بارك لنا في شامنا ويمننا buyurdu. Onlar (yine), وفي نجدنا deyince, "Zelzeleler, fitneler işte oradadır. Şeytanın karnı (yani hizb ve ümmeti)[45] orada çıkacaktır" buyurdu. {B1037 Buhârî, İstiskā, 27.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, قال قال , bazı nüshalarda فقال , bazı rivayetlerde هنالك dir.

42 Bu hadis, *Buhârî*'de عن النبي صلى الله عليه وسلم lafızları olmaksızın İbn Ömer radıyallahu anhümâ üzerine mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Hakikatte ise hadis merfû ve mevsul olup bu kelimeler sehv-i nâsıh olarak unutulmuş olduğu iddia edilmektedir. Zira senedindeki Hüseyin b. Hasan-ı Basrî Abdullah b. Avn'dan böyle rivayet etmişse de Abdullah b. Avn'in oğlu Ubeydullah b. Avn ile Ezher es-Semmân'ın yine Abdullah b. Avn tarikinden gelen rivayetlerinde Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm anılmıştır. Bâhusus hadisin meâli re'y ile bilinecek şeylerden olmadığı mülâhaza edilirse duaların ve sonunda geçen ihbarın lafz-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm olduğuna şüphe yoktur. Zaten Buhârî başka yerde, başka bir tarikten *Tecrîd* metninde olduğu gibi merfû olarak tahrîc etmiş olduğu gibi Tirmizî de *Sünen*'inde, İsmâilî de *Buhârî* üzerindeki *Müstahrec*'inde böyle tahrîc etmişlerdir. Binaenaleyh hadisin her mânaca sıhhatinde şüphe yoktur.

43 نظرت يمنةً وشأمةً tabiri, "Sağıma, soluma baktım" mânasına geldiğine ve "Yemen", arkasını bâb-ı Kâbe'ye veren kimsenin sağ cihetine düştüğü gibi "Şam" da sol tarafına düştüğüne göre burada Hicaz'ın cenup ve şimalinde vâki bütün diyâr-ı İslâmiyye maksut olabileceği gibi hassaten Yemen ve Şam namlarıyla anılan iki kıta da kast buyurulmuş olabilir. Maahâzâ Yemen ile Şam'ın faziletlerine dair diğer hadislerde vârit olarak ikinci ihtimal daha kuvvetli görünür.

44 Hicaz ile Yemen'in sevâhil tarafları Tihâme'dir ki, Mekke-i Mükerreme'ye Tihâme denilmesi bundandır, Hicaz'ın şarkından itibaren Irak'a kadar uzanan yaylaya da Necid ıtlak olunur.

45 KARN “muasır olarak yaşayan insanların tabakası” mânasına geldiği gibi içinde bir nebî zuhur eden bir müddette yaşamış olanlara da, ehl-i ilimden bir tabakaya da ıtlak olunabilir. Nitekim خير القرون قرني... hadisinde “benim karnım”dan murâd-ı âlî-i nebevî müşâhede-i dîdâr-ı âlîleriyle müşerref olan ashâb-ı kirâm tabakasıdır. Binaenaleyh “karn-ı şeytan” şeytanın hizbi ve ümmeti demek olur. Nitekim deccâl o havaliden, Kâ‘b el-Ahbâr’dan naklolunduğuna göre, Irak cihetinden zuhur edecektir demişlerdir. Müslim’in rivayetine nazaran İbn Ömer radıyallahu anhümânın da mesmû‘ ve meşhûdu olan bu haberden dolayı ehl-i Irak’a teveccühü pek az imiş. Nitekim onlara bir kere, يا أهل العراق ما أسألكم عن الصغيرة وأركبكم الكبيرة “Ey Iraklılar! Küçük günahları öğrenmekte amma da ince eleyip sık dokuyorsunuz! Sonra büyüklerini irtikâpta da amma pervasızsınız!” demiştir ki, hatırımda kaldığına göre Hüseyin radıyallahu anhın fecîa-i şehâdetlerinden sonra hacca gelmiş bazı Iraklılar, ihramda iken pire öldürene fidye lâzım gelip gelmeyeceğini sual etmeleri münasebetiyle bunu söylemiştir.

Duâ-yı celîl-i nebevîde Yemen ile Şam'ın tahsîsen zikredilmesi bu iki iklimin mübarek olduğuna delâlet eder. Necid'in daha doğrusu ehl-i Meşrık'ın duadan hariç bırakılmasındaki hikmet de metn-i hadîste beyan buyurulmuştur. Orası gazab-ı ilâhî âsârından olan şiddetli zelzeleler yatağı, fitne ocağı, hizb-i şeytanın yuvası olduğu ma'lûm-ı âlî-i risâletpenâhîleri olduğu için rahmeten li'l-alemîn iken orası için dua buyurmaya dilleri varmamıştır. Çünkü sebkeden kader-i ilâhîyi bilip dururken onun hilâfına dua etmemek gibi âlî ve ince bir edep gözetmişlerdir. Necid taraflarında tarihin zabtettiği mühim zelzelelerden mâlûmatımız yoksa da herhalde muhbir-i sâdık sallallahu aleyhi ve sellemin bu ihbâr-ı celîl-i nebevîleri de sair birçokları gibi günün birinde tahakkuk edeceği şüphesizdir. Hicaz'ın meşrık cihetinden kopan fitnelere gelince onlar pek çoktur. Daha ahd-i celîl-i nebevîde mütenebbîler, hilâfet-i Sıddîkıyye'de mürteddin muharebeleri, muahharen beyne'l-ashâb vâki olan kıtaller, daha sonraları Karâmita vesaire hep muhbir-i sâdık hazretlerinin ihbarını teyit eden vekāyi'-i târîhiyyedendir. Bu hadisin şahidi, Ebû Hüreyre radıyallahu anhın Buhârî'de tahrîc ve rivayet edilen, الإيمان يمان. والفتنة ها هنا يطلع قرن الشيطان *"İman, Yemen'dendir. Fitne ise işte şuracıktadır. Karn-ı şeytan işte şuradan çıkar"* {Kaynakta "ها هنا" zamiri iki kez yer almaktadır. B4389 Buhârî, Megāzî, 75.} hadîs-i sahîhidir. İmanın Yemen'e mensup olmasında iman ve İslâm'ı mal ve canlarıyla teyit eden ensâr-ı kirâmın neseben Yemenli olmalarına işaret vardır. Yemen'den gelen Eş'arîler vefdinin vürûdu münasebetiyle vârit olup *Muvatta'* ile *Sahîhayn*'da mervî Ebû Hüreyre radıyallahu anhın daha mufassal diğer hadîs-i merfûunda da, أتاكم أهل اليمن هم أرق أفئدة وألين قلوبا. الإيمان يمان والحكمة يمانية. ورأس الكفر قبل المشرق. والفخر والخيلاء في أهل الإبل والسكينة والوقار في أهل الغنم *"İşte size ehl-i Yemen geldi. Yemenliler yüreği en yufka, kalbi en yumuşak kimselerdir. İman Yemen'dendir, hikmet de Yemen'dendir. Küfrün başı meşrık tarafındandır. Öğünme ile kendini beğenme deve sahiplerinde, sükûnet ile vakar ise davar sahiplerindedir"* buyurulmuştur. {Kaynakta "أصحاب الإبل" ifadesi yer almaktadır. B4388 Buhârî, Megāzî, 75: Rivayetin "رأس الكفر قبل

المشرق" kısmı Müslim'de yer almaktadır. M190 Müslim, İmân, 90.} Şam'a hicret ve orada ikametin fezâili hakkında da Abdurrahman b. Amr b. Âs, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Havâle, Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhümden mervî birtakım hadislere *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Tirmizî*'de tesadüf edilir.

Bu hadisin Buhârî tarafından istiskā hadisleri evâhirinde serdedilmesindeki hikmet şudur: Kaht ve galâ gibi büyük mesâib esnasında ve –ümem-i sâlifeye azap olarak nâzil olmuş olmakla– bu ümmet içinde emâre-i azab sayılabilecek olan şiddetli ra'd ve sâika esnasında tövbe ve istiğfar ve Hakk'a rücû ile ibtihâl ve arz-ı ıztırâr mesnûn olduğu gibi zelzele gibi –tekerrür ve tekessürü kıyametin kurbüne alâmet olup bazı ümem-i sâlifeye de azap olmuş– müthiş havadisin zuhurunda da bâbullaha ilticâ meşrûdur. Nitekim eşrât-ı sâatten bazılarını nâtık olan 2123. Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisinin başka tarikten muhtasar bir suretini Buhârî, mevzubahis olan bu hadisten evvel, لا تقوم الساعة حتى يقبض العلم وتكثر الزلازل ويتقارب الزمان ويكثر الهرج... diye rivayet etmiştir. {Kaynakta "الزمان" sözcüğünden sonra "وتظهر الفتن" cümlesi yer almaktadır. B1036 Buhârî, İstiskā, 27.} (71. Enes radıyallahu anh hadisine de müracaat). Bundan dolayı Ömer radıyallahu anh eyyâm-ı hilâfetinde vukua gelen bir zelzeleden pek ziyade canı sıkılıp, "Ahd-i celîl-i nebevîden henüz tebâüd edilmemişken bu hadisenin zuhuru emr-i dinde münasebetsiz şeyler ihdas ettiğinizin delilidir. Ya kendinizi ıslah edersiniz yahut ben içinizden çıkar giderim" gibi sözlerle ümmeti tevbîh etmekle beraber namaz kılmalarını tavsiye etmiştir. Lâkin bu namazlar cemaatle kılınmaz. Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin zelzelede cemaatle namaz kıldırdıkları mervî ise de rivayet sahih olarak sabit olamamıştır. Fukaha zelzele esnasında namaz kılmak meşrû olduğu gibi sahrâya çıkmak da mesnûndur demişlerdir.

546

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللهُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي غَدٍ وَلَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي الْأَرْحَامِ وَلَا يَعْلَمُ نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ وَمَا يَدْرِي أَحَدٌ مَتَى يَجِيءُ الْمَطَرُ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâdan:[46] Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Gaybın anahtarları beş (tane)dir ki,[47] onları Allah Teâlâ'dan başkası bilemez. Yarın ne olacağını (Allah'tan başka) hiçbir kimse bilemez.[48] (Ana) rahimleri(n) de ne(ler) bulunduğunu (Allah'tan başka) hiçbir kimse bilemez.[49] Hiçbir nefis yarın (hayr ü şer) ne kazanacağını bilemez.[50] (Kezâ) hiçbir nefis hangi tarzda öleceğini bilemez.[51] (Allah'tan başka) hiçbir kimse de yağmurun ne zaman geleceğini bilemez."[52] {B1039 Buhârî, İstiskā, 29.}

....

RİVAYETLER

Birçok nüshada, قال النبي صلى الله عليه وسلم

Bazı nüshalarda müfred sîgasıyla مفتاح الغيب ; birçok rivâyâtta مفاتيح الغيب .

Buhârî'nin başka bir tarikten rivayetinde, لا يعلمهن .

Buhârî'nin diğer rivayetinde, لا يعلم ما في غد إلا الله .

Bir rivayette âhirinde, إلا الله ziyadesi de vardır. Bundan mâada Buhârî'nin sûre-i En'âm tefsirinde yine İbn Ömer radıyallahu anhümâdan olan rivayetinde, مفاتيح الغيب خمس buyurulduktan sonra mâba'di buradaki elfâz ile değil, sûre-i Lokmân'ın son âyeti olan إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ [dh] nazm-ı celîl-i ilâhîsi tilâvet buyurulmuştur. Sûre-i Lokmân tefsirindeki rivayetinde de İbn Ömer radıyallahu anhümâ, ثم قرأ إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ demiştir.

46 Bu hadîs-i şerif –*Müsned-i Ahmed* ile *Müsned-i Bezzâr* ve *Sahîh-i İbn Hibbân*'da ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrîc edildiği üzere– Büreyde b. Husayb radıyallahu anhtan خمس لا يعلمهن إلا الله إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الآية ... {Bezzâr, el-Müsned, X, 295, no: 4409.} lafzı ile rivayet olunduğu gibi Hadîs-i Cibrîl unvanıyla müştehir olan (47) *Tecrîd* hadisi zımnında da Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan mervîdir.

47 Gaybın anahtarları ellerinde olmayınca kulları için mugayyebâtı bilmemek evleviyette kalır. Gayb olan şeyleri bilmek evkāt-ı zuhurlarını takdir ve tayin etmek Allah'a mahsustur. Gaybdan şühûda çıkacak ekvân ve hadisatın tâcil ve tehirlerindeki hikmet her ne ise, o hikmetin muktezâsına zamanı hulûl ettikçe peyderpey meşiyyet-i ilâhiyyesi taalluk edip âlem-i zuhûr ve şehâdete ibraz edecek de odur. Buna ne bir melek-i mukarrebîn, ne bir nebiyy-i mürselîn –Allah bildirmedikçe– muttali olmasına imkân yoktur. Ümmü'l-mü'minîn Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâ, İbn Cerîr et-Taberî'nin rivayetine göre diyor ki: Allah'tan başka her kimin gaybı bilebileceğini söyleyen kimse yalan söylemiş ve Allah'a büyük bir iftirada bulunmuş olur. Zira sûre-i Neml'de Allah Teâlâ'nın kendisi لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ *"Semâvat ve arzda olanların hiçbiri gaybı bilemez. Yalnız Allah bilir"*[di] buyuruyor. Yine Hak Teâlâ ve tekaddes hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde, وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ *"Gaybın anahtarları* (ve hazineleri) *zât-i ecellü a'lâsı nezdindedir. Onları ondan başka hiçbir kimse bilemez"* [dj] buyuruyor ki, bu âyet-i kerîmedeki "mefâtîhu'l-gayb"ın sûre-i Lokmân'ın âhirindeki, إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ âyet-i kerîmesiyle müfesser olduğunu bu hadîs-i nebevî sarâhaten gösteriyor. Binaenaleyh mevzubahis olan şu beş şeyi bilmek hiçbir kimsenin tama' edebileceği hususattan değildir ve İmam Kurtubî'nin dediği gibi muhbir anillah olan peygamber sallallahu aleyhi ve selleme isnad etmeksizin bu beş şeyden birini biliyorum davasına her kim düşerse davasında kâzibdir. Çünkü "ilm-i gayb" Allah'a mahsustur. "Zann-ı gayb"a gelince ondan bahsetmekte beis yoktur. Zira zannın mertebesi ne olursa olsun hiçbir vakitte ilim mertebesini bulamaz. Çünkü tayin ifade etmez.

İlm-i ilâhîde olup da Allah'tan başka kimseye mâlûm olmayan mugayyebât nâmahdut olup sûre-i En'am'daki âyet-i kerîmede alelıtlak ilm-i gayb, Allah'tan başkasından nefiy buyurulmuştur. Sûre-i Lokmân âyeti ile bu hadîs-i nebeviyyede ise mugayyebâttan yalnız "mefâtîhu'l-gayb" namı verilen bu beşi mevzubahis olmuştur. Demek ki, ikincisini birincisi müfessir ve evvelkisindeki ıtlak, beriki kayıtlarla mülâhaza edilmek muktazîdir. Nitekim sûre-i Cin'deki, عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا. إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ *"Allah Teâlâ âlimü'l-gayb olup beşer veya melekten ıstıfâ buyurduğu kimselerden başka hiçbir kimseyi gayba muttali kılmaz"* {el-Cin, 72/26.} âyet-i kerîmesi de gaybın Allah'a muhtas olmakla beraber Hak Teâlâ'nın dilediği bir kuluna mûcize veya keramet olarak ya vahiy veya ilham tarikiyle bazı mugayyebâtı bildirdiğini gösterir. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî ile Merdûye'nin rivayetlerine nazaran Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh, كل شيء أوتيه نبيكم صلى الله عليه وسلم إلا علم الغيب الخمس "Sizin peygamberiniz sallallahu aleyhi ve selleme ilmü'l-gaybın beşinden mâada her şey yani her ilim verilmiştir" {Taberî, Câmiu'l-beyân, XX, 161.} deyip bunları izah için, إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ... [dk] âyet-i kerîmesini tilâvet eylemiştir.

İlm-i gaybın Allah'a muhtas olması i'lâm-ı ilâhî ile bazı kullarının bazı mugayyebâta muttali olabilmelerine münâfî gelmediği, Hak celle ve alânın Yûsuf aleyhisselâmdan hikâyeten لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا *"Her ikinize* (gerek rüyada gerek yakazada) *rızkınız olacak hiçbir taam gelmez ki, o taam size gelmeden te'vilini yani ne keyfiyette bir taam olduğunu size evvelden haber vermeyeyim"* [dl] ve Îsâ aleyhisselâmdan hikâyeten, وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ *"Bir de yiyeceğiniz ve evlerinizde iddihâr ettiğiniz şeyleri size haber verebilirim"* [dm] âyetleriyle de müeyyeddir.

Sûre-i Cin âyetinde yalnız rusül istisna buyrulmuş olmasını, Muʻtezile, evliyanın kerametlerini inkâra delil ittihaz etmek istemişlerse de bir resule tâbi olan velînin iʻlâm-ı ilâhî ile umûr-ı gaybiyyeden birine muttali olması da –kendisi hakkında keramet olmakla beraber– tâbi olduğu resulün mûcizesidir. Arada bir fark varsa o da nebî ve resulün gaybe ıttılaı, vahyin her nevi ile olabildiği halde velî yalnız rüya veya ilham tarikleriyle muttali olabilmesinden ve peygamberlerin ihbarı tahaddî yani daʻvâ-yı nübüvvete mukārin olmasından ibarettir. Evliyanın alelıtlak kerameti, Meryem aleyhisselâmın min indillâh merzuk olması ve Âsaf b. Berhiyâ'nın arş-ı Belkıs'ı lemhatü'l-basarda celbetmesi hakkındaki âyât-ı kerîme ile sabit olduğu gibi ilhâm-ı ilâhî ile bazı guyûba muttali olabilmeleri de Buhârî'nin rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadîs-i merfûu ile sabittir. Bu hadiste, لقد كان فيمن قبلكم محدثون من غير أن يكونوا أنبياء وإن يكن في أمتي أحد فإنه عمر *"Hiç şüphe etmeyiniz ki, sizden evvelki ümmetler de* (peygamber değilken) *muhaddes yani mülhem olanlar var idi. Benim ümmetimde de böylesi varsa Ömer'dir"* {Kaynaktaki rivayetin metni "لقد كان فِيمَا قبلكم من الأمم محدثون فإن يك في أمتي أحد، فإنه عمر " şeklindedir. B3689 Buhârî, Fezâilü ashâb, 6.} buyurulmuştur. *Müslim*'deki Âişe radıyallahu anhâ hadîs-i merfûunda da bu hadise yakın bir lafız ile vârit olmuş olup şu kadar ki, bunda, فإن يكن في أمتي منهم أحد فإن عمر بن الخطاب منهم *"Benim ümmetimde de onlardan varsa şüphesiz Ömer b. Hattâb da onlardan biridir"* {M6204 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 23.} diyerek muhaddeslik Ömer radıyallahu anha kasredilmemiştir.

48 Bu kelâm-ı celîl-i nebevî إن الله عنده علم الساعة dan eamdır. Zira yarın ne olacağını insan bilmeyince kıyâm-ı sâatin vaktini bitarîkı'l-evlâ bilemez. Yevm-i kıyâmetin –ve biraz sonra zikredileceği üzere– vakt-i mevtin ve hatta mekân-ı mevtin kullardan mestûr bırakılmasındaki hikmet âşikârdır. Bunların bilinmesi evâmir ve nevâhi-i ilâhiyyeye imtisal babında mükellefte bir kesel ve rehavet getirebildiği için hikmet-i teşrîa münâfî düşer. Zira insan ne vakit ve nerede öleceğini bilse hevâ ü hevese tâbi olarak maâsî ile iştigal ettikten sonra zamanı hulûl edince tövbeye şürû eder ki, tekliften maksûd-ı aslî olan tehzîb-i nefs ve mekârim-i ahlâkı tahsil gayesi elde edilmeden âhirete intikal etmiş olur.

49 Henüz ana rahminde duran ceninlerin erkek mi, dişi mi, sait mi, şakî mi oldukları, ahlâk ve şemâilleri vesaireleri âlem-i şühûda çıkmadan kimsenin mâlûmu değildir demektir.

50 İnsan, hayır ve şer ne kazanacağını ve nelere mâruz olacağını ilm-i yakīn ile bilemez. Zira yapacağı ve uğrayacağı ef'âl ve ahvalin kimi azîm ve iradesine bağlı, kimi de –hatta ekseri de– yed-i ihtiyarında olmayan ahvâl-i hâriciyyeye tâbidir. Kendisinin rızası olmayan şeyleri ilm-i yakīn ile bilmek mümkün olmadığı gibi ummadığı zamanlarda da azmettiğine muhalif işler işlemesi kesîrü'l-vukūdur. Bundan dolayı mehbit-ı vahy-i ilâhî olan resûl-i zîşân aleyhi ve âlihî salavâtü'r-rahmân, وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ *"Benim, başıma ve sizin başınıza ne geleceğini bilemem"* {el-Ahkāf, 46/9.} demekle memur olmuşlardır.

51 Rivayet olunduğuna göre bir defa melekü'l-mevt aleyhisselâm, Süleyman aleyhisselâmın ziyaretinde iken orada oturanlardan birinin yüzüne dik dik bakmış. O adam, kendisine bakan zatın kim olduğunu sormuş ve melekü'l-mevt olduğunu öğrenince, "Bana kastı var gibidir. Rüzgâra buyur da beni alıp Hindistan'a götürsün" niyazında bulunmuş ve arzusu is'âf edilmiş. Melekü'l-mevt bir daha oraya gelince Süleyman aleyhisselâm o adama dik dik baktığının sebebini sormuş ve "Onun işinde ben taaccüp ettim. Zira bugün onun ruhunu Hindistan'da kabza memur idim, halbuki onu sizin ziyaretinizde gördüm" cevabını almış.

52 Âyet-i kerîmede bu mânaوَيُنَزِّلُ الغَيْثَ "*Yağmuru yağdırır*" [dn] nazm-ı şerifi ile eda buyurulmuş olup bunu Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği musarrah değilse de hadis, Kur'an'ı müfessir olduğundan nüzûl-i gays ilminin de Allah'a mahsus olduğunda şüphe yoktur. Rasadât-ı havâiyye merâkizi ne kadar mâlûmat cemederlerse etsinler yirmi dört saatlik zaman hakkında verdikleri hükümler hep hads ve tahmin derecesinde olup yüzde yüz isabetleri temin edilemez. Çok kere hava kararır, bulutlar iner, ha şimdi, ha beş dakika sonra yağacak, ortalığı sel basacak dersiniz, bir de bakarsınız ki, muhalif bir rüzgâr çıkıp ne varsa dağıtır ve yarım saat sonra gökyüzü cam gibi berrak bir hal alır.

[dh] Lokmân, 31/34.
[di] en-Neml, 27/65.
[dj] el-En'âm, 6/59.
[dk] Lokmân, 31/34.
[dl] Yûsuf, 12/37.
[dm] Âl-i İmrân, 3/49.
[dn] Lokmân, 31/34.

Kitâbü'l-Küsûf

كِتَابُ الْكُسُوفِ

Fukaha –ve onlara tebaan müneccimîn– ıstılahında **küsûf** güneşin, **husûf** da ayın tutulması demektir. Halbuki lugaten her iki lafız, müterâdif olup güneş ile ayın tutulmalarına **husûfân** ve **küsûfân** denir. *Sıhah-ı Cevher*'de alesseviye **kesefeti'ş-şemsü** ve **kesefe'l-kamerü** denilebileceği beyan edilmekle beraber husûfun kamer hakkında istimali ecved olduğu zikredilmiştir ki, bu suretle istimali fukaha ve müneccimînin daha fasih olduğu îmâ edilmiş oluyor. Ancak Buhârî ile Müslim'in rivayetinde şemse veya kamere tahsis etmeksizin her iki lafız yekdiğeri makamına istimal edilmiş olup şems ve kamer hakkında, لا ينكسفان لموت أحد denilmiş olduğu gibi لا ينخسفان de, لا يخسفان de denilmiştir. Kezâ كسفت الشمس rivayetleri gibi خسفت الشمس rivayetleri de vardır. Biz, bu iki lafzı ayrı bir mânaya tahsis eden örf-i fukahâ ve müneccimîne ittibâ ile güneş hakkında küsûf, ay hakkında husûf tabirlerini istimal edeceğiz.

Küsûf ile husûf hadiselerinin vukuunda namaz kılmanın meşruiyeti kitap ile de, kavil ve fi'l-i resûl aleyhisselâm ile de, icmâ-ı ümmet ile de sabittir. Fukaha, Kitâbullah'tan, وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا *"Biz âyetleri yani alâmât-ı beyyinât-ı kudretimizi ancak kullar korksunlar diye irsâl ederiz"*[do] âyet-i kerîmesini salât-ı küsûfun meşruiyetine delil addederler. Zira namaza, niyaz ve duaya ve bârigâh-ı ilâhîye yüz döndürüp tazarru ve ibtihâle koyulmak, havfullahın lâzımıdır. Hatta وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ *"Gece ile gündüz, güneş ile de ay o hâlık-ı bîçûnun* (جلت عظمته) *âyâtındandır. Siz şems ile kamere secde etmeyiniz de bu dört âyeti yaratan Allahu Azîmüşşan'a secde ediniz"*[dp] âyet-i kerîmesinin işaretinde bazıları salât-ı küsûfeyn teşrî' buyurulduğunu da sezmek istemişlerdir.

Sünen-i kavliyyeden olan delillerden biri, إذا رأيتم شيئًا من هذه الأفزاع فافزعوا إلى الصلاة *"Şu korkunç şeylerden herhangi birini gördüğünüzde hemen namaza ilticâ ediniz"*[dq] emr-i celîl-i nebevîsidir ki, yalnız küsûf ve husûf değil zelzele gibi, şiddetli rüzgâr gibi, tûfan gibi zulmet-i nehâr gibi herhangi korkunç bir hadise vukuunda Hakk'a ilticâ ve tazarrû tavsiye buyuruluyor demektir. Bir de hassaten hâdise-i küsûfiye hakkında *Sahîhayn*'daki rivayetine nazaran, إن الشمس والقمر لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته. ولكنهما آيتان من آيات الله فإذا رأيتموها فصلّوا *"Şüphesiz ki, şems ile kamer hiçbir kimsenin ne ölümünden, ne de hayatından dolayı tutulurlar. Lâkin bunlar Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Tutulduklarını görünce hemen namaza durun"*[dr] buyurulmuştur. Bunlardan kat'-ı nazar bu namaz, fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile de sabittir. Nitekim muallim-i ekmel-i ümmet sallallahu aleyhi ve sellemin küsûf namazını kıldıkları kütüb-i sıhâhın kâffesinde zikredildiği gibi *Siyer-i İbn Hibbân*'da sikāttan rivayeten beşinci senede bir husûf namazı kıldıkları da ihbar edilmektedir ki, İslâm'da ilk kılınan salât-ı küsûf bu olmuş oluyor.

Salât-ı küsûf hakkındaki icmâ-ı ümmet, öteden beri ümmet bunu kılıp durmakta olduğu halde inkâra kalkışmış fukahadan hiçbir kimsenin zuhur etmemesidir.

Salât-ı küsûfun sebeb-i meşrûiyeti nefs-i küsûf olduğundan küsûf zamanında kılınır ve tekerrürü ile tekerrür eder.

Salât-ı küsûf sünnet-i müekkede olup vâcip değildir. Yalnız meşâyih-i Hanefiyye'den bazıları me'mûrun bih olması dolayısıyla vâcip addetmişlerdir. İmam Mâlik ise cuma gibi farz-ı ayın ve bir rivâyet-i zaîfeye göre farz-ı kifâye addetmiştir. Lâkin farz-ı kifâye olduğuna kāil olması müsteb'ad görülmektedir.

Küsûf-ı şems vakt-i kerâhete tesadüf ederse, Ebû Hanîfe'ye ve Ahmed b. Hanbel'in kavl-i meşhûruna göre kılınmaz. Namaz yerine tesbih ile iştigal edilir. Şâfiî'ye göre sebebe müstenid bir salât olduğundan vakt-i kerâhette de kılınmasında kerahet yoktur. İmam Mâlik'ten ise üç rivayet vardır: **1.** İmam Şâfiî'nin dediği gibi her ne vakit küsûf olursa namazı kılınır. **2.** İmam Ebû Hanîfe'nin kavli gibi yalnız teneffül mekruh olmayan vakitlerde kılınır. **3.** Zevalden sonra kılınmaz. Bu üçüncü kavle göre salât-ı küsûf salât-ı îde kıyas olunmuştur.

Salât-ı küsûf fi'l-i celîl-i nebevîye imtisâlen cemaatle de kılınabilir. Hatta İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre cemaatle kılmak sünnet-i müekkededir. İmam Muhammed ile Süfyân es-Sevrî ise "Halk, imama tâbidir. Cemaatle kıldırırsa beraber, yoksa münferiden kılarlar" demişlerdir. Salât-ı husûf da İmam Şâfiî ve Ahmed'e göre yine böyle cemaatle kılınmak mesnûndur. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre ise salât-ı husûfta cemaat mesnûn olmayıp herkes münferiden namaz kılar.

Salât-ı husûf geceye müsâdif olacağı için cemaatle kılındığında imamın cehretmesi lâzım gelirse de salât-ı küsûftaki kıraati İmam Mâlik ve Ahmed ve İshak'a göre cuma ve bayram namazlarında olduğu gibi yine cehrîdir. Eimme-i Irak ve İmam Şâfiî'ye göre ise ihfâ olunur. Bu namazı cemaatle kıldıktan sonra Mâlik ile Şâfiî ve bir rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel'e göre cuma ve bayram hutbeleri heyetinde hutbe irat etmek menduptur. Lâkin Ebû Hanîfe'nin ve meşhur kavline göre Ahmed b. Hanbel'in kavillerince hutbe mesnûn değildir.

Cirm-i şems ile cirm-i kamerin incilâsından sonra salât-ı küsûfeynin vakti fevtedilmiş olacağından artık namazlar da kılınmaz.

Salât-ı küsûfeynin kaç rek'at olduğunda ihtilâf edilmiştir:

1. Eimme-i selâse ile Leys b. Sa'd ve İshak b. Râhûye'ye göre her birinde ikişer kıyam, ikişer kıraat, ikişer rükû ve ikişer sücûd bulunan iki rek'attır ki, mecmûu iki rek'at içinde dört rükû ile dört sücûd eder.

2. Tâvûs'a Habîb b. Ebû Sâbit ile Abdülmelik b. Cüreyc'e göre beherinde dörder rükû ile ikişer sücûd bulunan iki rek'attır ki, cem'an iki rek'at içinde sekiz rükû ile dört sücûd olmuş olur. Ali ve İbn Abbas radıyallahu anhümün de kavilleri bu olduğu rivayet olunmaktadır.

3. Katâde ve Atâ b. Ebû Rebâh ile İbn Münzir'e göre beherinde üçer rükû ile ikişer secde bulunan iki rekʻattır ki, cemʻan altı rükû ile dört secde eder.

4. Saîd b. Cübeyr ile Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve –diğer kavle nazaran yine– İshak b. Râhûye'ye ve fukahâ-i Şâfiiyye'den bazılarına göre bilâtevkīt ve güneş incilâ buluncaya kadar mütemâdiyen kılınır. Binaenaleyh küsûf temâdî ederse rükûlar tekerrür eder, incilâ çabuk olursa rükûlar azalır. Ancak bu, küsûfun müddetini evvelden bilmeye vâbestedir.

5. Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'e ve İbrâhim en-Nehaî ile Süfyân es-Sevrî'ye göre diğer tatavvu namazları gibi beherinde birer rükû ile ikişer secde olan iki rekʻattır. Şârih Aynî; İbn Ömer, Ebû Bekre, Semüre b. Cündeb, Abdullah b. Amr b. Âs, Kabîsa el-Hilâlî, Nuʻmân b. Beşîr, Abdurrahman b. Semüre ve Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümün de mezhebi bu olduğunu beyan ettiği gibi İbn Ebû Şeybe'nin rivayetine atfen İbn Abbas radıyallahu anhümânın da buna kāil olduğunu söyler.

Muhit'te "isteyen iki, isteyen dört rekʻat kılar" diye de Ebû Hanîfe'den bir rivayet vardır. *Bedâyi*ʻde ise "Dilerlerse daha ziyade de kılarlar" ziyadesi vardır.

6. Zâhiriyye'ye göre küsûf, tulûʻ-ı şems ile öğle namazı arasında vâki olursa iki, öğle ile gurub arasında vâki olursa, öğle ve ikindi namazları gibi dört; husûf da akşam ile yatsı arasında olursa akşam namazı gibi üç, yatsıdan sonra olursa yatsı namazı gibi dört rekʻat kılınır. Bunların hücceti Nuʻmân b. Beşîr radıyallahu anhümâdan mervî, إذا خسفت الشمس والقمر فصلوا كأحدث صلاة صليتموها من المكتوبة "*Şems ile kamer tutulduğunda en son kıldığınız namaz gibi bir namaz kılınız*" [ds] hadîs-i şerifidir. Lâkin bunun muktezâsı cumhurun kabul ettiği üzere salât-ı küsûf iki rekʻat değil, vakt-i küsûfa göre bazan üç, bazan dört rekʻat kılınmaktır.

Küsûf ile husûftan başka zelzele, sâika, gündüzün zulmet kaplaması gibi âyâtın zuhurunda ise Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre namaz kılmak mesnûn değildir. Ahmed b. Hanbel'e göre her âyetin zuhurunda cemaatle bir namaz kılınır. Şâfiî'ye göre ise münferiden namaz kılınır. Nitekim Ali radıyallahu anhın bir zelzelede namaz kıldıkları rivayet olunmaktadır (76. hadisin hâşiyelerine de müracaat).

[do] el-İsrâ, 17/59.
[dp] Fussılet, 41/37.
[dq] {Şeybânî, *el-Asl*, I, 444.}
[dr] {B1042 Buhârî, Küsûf, 1.}
[ds] {Kaynakta "من المكتوبة" ifadesi tespit edilememiştir. N1489 Nesâî, Küsûf, 16.}

بسم الله الرحمن الرحيم

547

•.•.•

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﵁ قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَانْكَسَفَتِ الشَّمْسُ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ يَجُرُّ رِدَاءَهُ حَتَّى دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَدَخَلْنَا فَصَلَّى بِنَا رَكْعَاتَيْنِ حَتَّى انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا وَادْعُوا حَتَّى يَنْكَشِفَ مَا بِكُمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ وَلٰكِنْ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهِمَا عِبَادَهُ وَتَكَرَّرَ حَدِيثُ الْكُسُوفِ كَثِيرًا فَفِي رِوَايَةٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ ﵁ قَالَ كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ يَوْمَ مَاتَ إِبْرَاهِيمُ فَقَالَ النَّاسُ كَسَفَتِ الشَّمْسُ لِمَوْتِ إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ فَصَلُّوا وَادْعُوا اللّٰهَ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nüfey‘ b. Hâris) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yanında idik. (Derken) güneş tutuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (acele ile[1] ve) ridâ-yı şerifini ardından sürükleye sürükleye (kalkıp yürüdü) ve (mescid-i saâdete) girdi. Biz de girdik. Güneş zulmetten sıyrılıncaya kadar (orada) bize iki rek‘at (namaz) kıldırdı.[2]

Sonra, "Güneş ile ay hiçbir kimsenin mevtinden dolayı münkesif olmaz.[3] (Bunların böyle münkesif olduklarını) gördüğünüzde başınıza gelen bu hal zâil oluncaya kadar (hemen) namaza durup duaya koyulunuz[4]" buyurdu. {B1040 Buhârî, Küsûf, 1}

Yine Ebû Bekre radıyallahu anhtan gelen bir rivayete nazaran: "Lâkin Allah Teâlâ bu iki âyet ile kullarını tahvîf (etmeyi murat) eder"[5] buyurulmuştur. {B1048 Buhârî, Küsûf, 6.}

Küsûf hadisi *Buhârî*'de çok tekerrür etmiştir. Nitekim Mugīre b. Şu'be radıyallahu anhtan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zamanında (necl-i mükerremleri) İbrâhim (salavâtullahi ve teslîmâtühû aleyhi ve alâ ebîhi) vefat ettiği gün güneş tutuldu.[6] Halk, "Güneş İbrâhim'in mevtinden dolayı tutuldu" dediler. Bunun üzerine sallallahu aleyhi ve sellem, "Güneş ile ay hiçbir kimsenin ne mevtinden, ne hayatından dolayı tutulur. (Bunu) görünce (hemen) namaza durup Allah'a duaya koyulun" dedi. {B1043 Buhârî, Küsûf, 1.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, عند النبي صلى الله عليه وسلم

Bazı nüshalarda, فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم

Buhârî'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinde, لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته {B1042 Buhârî, Küsûf, 1.}

Buhârî'nin İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayetinde, فقوموا فصلوا başka bir tarikten de, فصلوا وادعوا musahhah Mısır basmasında, حتى يكشف ما بكم Buhârî'nin diğer tarikten rivayetin de de âhirinde,وذاك أن ابنا للنبي صلى الله عليه وسلم مات. يقال له إبراهيم فقال الناس في ذاك {B1063 Buhârî, Küsûf, 17.} ziyadesi vardır.

Müellif bunu muhtasaran rivayet etmiştir. Üst tarafında, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا ينكسفان لموت أحد {B1060 Buhârî, Küsûf, 15.} vardır.

1 *Buhârî*'de, إن الله تعالى يخوف بهما عباده ile ولكن الله تعالى يخوف عباده {Kaynakta "يخوف" sözcüğünden sonra «بها» kelimesi vardır. B1048 Buhârî, Küsûf, 6.} suretlerinde rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin başka rivayetinde, مستعجلا Nesâî'nin de diğer tarikten olan rivayetinde, من العجلة ziyadesi olduğu için tercümeye kavis içinde dercedildi.

Buradaki "cerr-i ridâ" yani eteklerini sürümek ve yürürken toplamamak itinasızlığı, ehâdîs-i adîdede nehiy buyurulan cerr-i ridâ kabilinden değildir. Bu itinasızlık –hadislerde musarrah olduğu üzere– kibr ü taazzum eseri olursa mezmumdur. Burada ise ba'de'l-İslâm nevzuhur olan bu hadisenin ehemmiyeti ve ümmet-i merhûmelerine bir azap nüzûlünden daima herâsân olan kalb-i şefîk ve rahîm-i nebevînin hadise ile fart-ı meşgūliyeti bu itinaya vakit bırakmamıştır demektir. Yoksa zât-ı refîü'l-cenâb-ı risâletpenâhîleri kadar tevazuda mütemekkin hiçbir fert yaratılmamış olduğunda şüphe yoktur. Hatta o kadar telâş ve acele ile hâne-i saâdetten çıkıp mescid-i şerîfe doğru yürümüşler ki, Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhümânın *Müslim*'deki rivayetine bakılırsa şiddet-i ferâğdan ridâ-yı şeriflerine bedel yanlışlıkla kadınların ferâcelerinden birini giyip dışarıya uğramışlar, ridâ-yı şerifleri hemen arkadan yetiştirilmiş. Bu telâş ve acelenin sebebi 553. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh hadîsinde, يخشى أن تكون الساعة denildiğine göre sahâbî-i müşârün ileyhin fikrince takarrüb-i kıyâmet alâmeti olması korkusu idi. {B1059 Buhârî, Küsûf, 14.}

2 Nesaî'nin rivayetinde, فصلى بنا ركعتين كما تصلون {Kaynakta "بنا" ifadesi yer almamaktadır. Nesâî, el-Kübrâ, I, 275, no: 505.} ve فعل صلاتكم هذه {Kaynaktaki hadis "صلى ركعتين مثل صلاتكم هذه" şeklindedir. Nesâî, el-Kübrâ, II, 348, no: 1890.} yani "Sizin kıldığınız şu namaz gibi bize iki rekʻat namaz kıldırdı" denilmiştir ki, bundan cumhurun kabul ettiği üzere salât-ı küsûfun iki rekʻattan ibaret olduğu anlaşıldığı gibi hassaten كما تصلون kaydı da bu namazın sabah namazı heyetinde iki rekʻat içinde iki rükû ile, iki secde ile kılınacağına kāil olan Hanefiyye'nin mezhebini takviye etmektedir. Birden ziyade rükûu kabul eden tavâif ise iki rekʻatı kabul etmekle beraber Ebû Bekre radıyallahu anhın bu ziyadesini bu mânaya hamletmezler. Onlar diyorlar ki: İbn Abbas radıyallahu anhümâ salât-ı küsûfu Basra ahalisine ziyade rükûlarla tarif etmiş olup bilâhare vâki olan küsûf esnasında orada hazır olan Ebû Bekre radıyallahu anh onlara bu rivayeti etmiş olacağından كما تصلون demesi bildiğiniz yani İbn Abbas'tan ahzettiğiniz gibi kıldırdı demektir cevabını veriyorlar. Maahâzâ İbn Mesʻûd radıyallahu anhın *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de; Abdurrahman b. Semüre radıyallahu anhın Müslim ile Hâkim'in Müstedrek'inde ve Nesâî'de, Semüre b. Cündeb radıyallahu anhın Ebû Dâvûd ile Nesâî ve İbn Mâce *Sünen*'lerinde; Nuʻmân b. Beşîr radıyallahu anhın Tahâvî'de ve Mugīre b. Şuʻbe radıyallahu anhın yine Tahâvî'de; Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın yine Tahâvî ile *Müstedrek*'te ve *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve Beyhakī ile *Müsned-i Ahmed*'de rivayet olunan hadisleri Ebû Bekre radıyallahu anhın bu ziyadesini müeyyiddir. *Müsned-i Ahmed*'de de Ali radıyallahu anhın "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle yaptı" diyerek kıldırdığı salât-ı küsûfun taʻrîfâtı hakkındaki rivayet de bunu müeyyiddir. Kabîsa b. Mehârik el-Hilâlî radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile Nesâî'de ve Tahâvî ile Ebû Kāsım el-Begavî'nin *Muʻcemü's-sahâbe*'sindeki rivayeti de iki rekʻat kıldığını gösteriyorsa da sonunda, فإذا رأيتموها فصلوا كأحدث صلاة صليتموها من المكتوبة "*Bunu gördüğünüzde farzlardan en son kıldığınız namaz hey'etinde namazını kılınız*" {D1185 Ebû Dâvûd, İstiskā, 4.} ziyadesi de vardır ki, Nuʻmân b. Beşîr radıyallahu anhümâdan da böyle bir rivayet olduğu biraz

yukarıda geçmişti. Her rekʿattaki rükûların birden ziyade olduğuna kāil olanlardan bazıları bu son ziyadeye sabah namazından sonra olanda her rekʿatta ikişer, akşam namazından sonra olanında üçer, öğlen, ikindi namazlarından sonra ise her rekʿatta dörder rükû ediniz; diğer bazıları da salât-ı cehriyyeden sonra vâki olan küsûfta cehr, salât-ı sırriyyeden sonrakinde ihfâ ediniz mânasını veriyorlarsa da *Buhârî* şârihi Aynî, Ebû Kāsım el-Begavî rivayetinde, كأحدث صلاة yerine كأخف صلاة denilmiş olduğuna bakarak ve salât-ı mektûbenin en hafifi iki rekʿatlı sabah namazı olduğunu mülâhaza ederek sabah namazı gibi iki rekʿatın beherinde yalnız birer rükû ile kılınız mânasını vererek mezhebini teyit etmektedir.

Halbuki yine Ebû Bekre radıyallahu anhın *Buhârî*'de başka tarikten gelip metne alınmayan rivayetine nazaran burada mevzubahis küsûf, necl-i kerîm-i nebevî İbrâhim sallallahu aleyhi ve alâ ebîhi ve sellem hazretlerinin yevm-i intikālindeki küsûf olup o günkü salât-ı küsûfun tarifinde de Câbir radıyallahu anh her rekʿatta ikişer defa rükû buyurulduğunu sarâhaten beyan ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâ da bu namazı aynen Câbir radıyallahu anh gibi tarif edip (548. hadis) müşârün ileyhânın bahsettiği küsûf namazının o güne ait olduğunu İbn Huzeyme *Sahîh*'inde rivayet ettiği gibi bu hususta Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümânın rivayeti ümmü'l-mü'minîn rivayetine muvâfık olduğunu *Müslim*, müşârün ileyhin biraderi Kesîr İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da rivayet etmektedir. Kaldı ki her rekʿatta üçer rükû, kezâ her rekʿatta dörder rükû rivayetleri de vardır. Nitekim *Müslim*'deki Âişe rivayeti Ubeyd b. Umeyr tarikine, kezâ Câbir radıyallahu anh rivayeti Atâ b. Yesâr tarikine nazaran altı rükû ve dört sücûd ile; yine *Müslim*'de –*Tecrîd*'in 551. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisine muhalif olarak– İbn Abbas'ın ve Ali kerremallahu veche hazretlerinin rivayetlerine nazaran Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretleri salât-ı küsûfu sekiz rükû ve dört sücûd ile kıldırmışlardır. Bunlar *Sahîhayn* rivayetleridir. Sünen kitaplarını açarsak *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da, Übey b. Kâʿb radıyallahu anhtan her rekʿatta beşer rükû, yine *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'de Nuʿmân b. Beşîr radıyallahu anhtan her rekʿatta bir rükû ile, yine *Sünen-i Nesâî*'de ve *Müslim*'de Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan her rekʿatta ikişer rükû ile; (ki müşârün ileyhten yine *Nesâî*'de birer rükû ile namaz rivayeti de vardır). Yine *Sahîh-i Müslim*'de olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'de Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan her rekʿatta dörder rükû ile; kezâ *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da ve *Müslim*'de ve *Sünen-i Tirmizî*'de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan üçer rükû ile salât-ı küsûf rivayetlerine tesadüf ettiğimiz gibi *Sünen-i Nesâî*'de Kabîsa el-Hilâlî radıyallahu anhtan ve Tahâvî'de Nuʿmân b. Beşîr radıyallahu anhümâdan şems incilâ buluncaya kadar ikişer rekʿat namaz kılınıp her iki rekʿatta selâm verildiği rivayeti de vardır.

Fukahadan birtakımı turuk-ı rivâyâtın en kuvvetlilerini iltizam ve ezcümle Âişe ve İbn Abbas ve Abdullah b. Amr radıyallahu anhümün iki rekʿatta ikişer rükû ile ikişer sücûd rivayetlerine temessük eylemişlerdir. Meselâ İmam Şâfiî'ye göre bu namazda imam, rekʿat-ı ûlâda ilk rükûdan evvel sûre-i Bakara ve ikinci rükûdan evvel sûre-i Âl-i İmrân, ikinci rekʿatta da ilk rükûdan evvel sûre-i Nisâ ve ikinci rükûdan evvel sûre-i Mâide okur ve her kıraattan sonraki rükû ve sücûdları kıraat kadar uzatır.

Her rek'atta birden ziyade rükûu kabul etmeyen Hanefiyye ise herhalde hasen mertebesinden aşağı düşmeyen *Sünen*'de mervî yukarıki hadisler ile Ebû Bekre radıyallahu anhın buradaki Buhârî hadisine temessük ederek derler ki, kimi sahih, kimi de hasen olarak rivayet olunup lehimize çıkan hadislerin kiminde icmâl ile yalnız iki rek'at kılındığı, kiminde en son kılınmış farza benzetilmesi emir buyurulduğu zikrediliyor. Semüre radıyallahu anhın rivayetine göre güneş iki mızrak boyu irtifâında iken münkesif ve en son farz da sabah namazı olduğu cihetle iki rek'at kılmak sünnet olmuştur. Kiminde de namazın keyfiyeti tafsil edilerek edilen tafsilden kılınan namazın birer rükû ile iki rek'at namaz kılındığı anlaşılıyor. Bu heyetteki namazda farz, vâcip, sünnet bütün namazların sûret ve hey'etine de muvâfık olduğundan ondan udûle mahal yoktur (bâhusüs her rek'atta üç, dört ve beş rükû rivâyâtı da sahih iken yalnız iki rükûa iktisar etmemek lâzım gelirdi. Halbuki cumhur ile beraber ikiden ziyade rükûa muhalif davranılıyor).[dt] Birden ziyade rükû rivayetlerinin menşeini İmam Muhammed şöyle izah ediyor: Pek ziyade muhtemeldir ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükûu diğer namazlardan ziyade uzatmış oldukları için birinci safta olanlar –imam, kavmeye kalktı zannıyla– başlarını kaldırmışlar, geri saflardakiler de onlara peyrev olmuşlar. Birinci saftakiler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hâlâ rükûda görünce tekrar rükûa varıp geridekiler de onlara bakarak tekrar rükûa varmışlar. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm kalkınca geri saftakiler iki defa rükû edildi zannederek meşhûdlarına göre rivayette bulunmuşlar. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâ kadınlar safında veya hucurâtın birinde, İbn Abbas radıyallahu anhümâ da sinni hasebiyle çocuklar safında bulundukları için geride olanların zannedebilecekleri tarzda rivayette bulunmuş olabilirler. Taaddüd-i rükû hadisleri çok kuvvetli olmakla beraber muztaribdir. Binaenaleyh ihticâca sâlih değildir.

Elhasıl turuk-ı rivâyetlerine bakılırsa bu hadislerin cümlesi de sahih veya hasendir. Bundan dolayıdır ki hangi birine temessük etmiş bir taife var ise onlara karşı intikād-ı rivâyât yolundan diğer ehâdîs-i sahîha ile veya kıyas ile ihticâc edilegelmiştir. İbn Hazm Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin "küsûfların birinde" iki rek'at namaz kıldırıp iki rek'atın birinde "Ve'n-necmi" sûre-i şerifesini tilâvet buyurduklarına dair Hasan-ı Basrî'nin rivâyet-i mürselesini aldıktan sonra diyor ki: "Seleften bir taife bununla amel edip ezcümle Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ da küsûfta diğer namazlarda olduğu gibi yalnız iki rek'at kıldırmıştır. Kardeşi Urve b. Zübeyr onu tahtıe etmiştir derlerse biz Urve'yi tahtıe etmeyi ehak buluruz. Zira Abdullah b. Zübeyr sâhib-i resûldür ve bildiği ne ise onunla âmil olmuştur. Urve ise bilmediği bir şeyi inkâr etmiştir. İntehâ." Maahâzâ İbn Hazm, sıhhati sabit olmuş hadislerin kâffesi ile amel etmeyi câiz görür. İbn Abdülber el-Mâlikî de İbn Hazm ez-Zâhirî'ye peyrev olup, "Bu babdaki ihtilâf ihtilâfı ibâha ve tevsia olmak da câizdir" diyor. Ecille-i fukahâdan İbn Râhûye, İbn Huzeyme, Ebû Bekir İbn İshak ve Hattâbî de buna kāil olup İbn Münzir dahi bu re'yi istihsan etmiştir. İbn Kudâme'nin dediğine bakılırsa İmam Ahmed'in de muktezâ-yı mezhebi salât-ı küsûfu bu ta'rîfâtın herhangisine göre kılabilmek imiş.

Hele ahd-i celîl-i nebevîde küsûfun tekerrür ettiği sabit olursa rivâyât-ı sahîha beynindeki ihtilâfâtı cem' ve telif etmek hayli kolaylaşır gibi görünür. Lâkin bunu kestirmemiz mümkün değildir. Hıtta-i Hicâziyye'de ahd-i celîl-i risâletpenâhîde kābil-i rü'yet küsûfların adedini tesbit etmek ehl-i hisâbın işidir. Bunu yapacak bir sâhib-i himmet zuhur ederse rivâyâtın karanlık bıraktığı bazı cihetler ihtimal ki kesb-i vuzûh eder. Ezcümle İbn Abdülber o zamanda vâki olmuş küsûfların teaddüdüne kāil olmuştur. Fakat bu, hesaba müstenit olmaksızın ihtilâf-ı rivâyât-ı sahîhadan istinbat edilmiş bir hükm-i aklîden ibarettir. Diyor ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı küsûfu birçok defa kıldırmış olup sahâbeden her biri gördüğünü hikâye etmiştir. Her biri de nücûm-ı hidâyet gibi sâdıktır. Her kim ona iktidâ ederse hidayet bulur. İntihâ." Beyhakī ise, Bu rivâyât-ı mütehâlifenin hepsi de İbrâhim aleyhisselâmın yevm-i intikāline müsâdif küsûf münasebetiyle Resûl aleyhis's-salâtü ve's-selâmın kıldırmış oldukları namaza aittir diyor. Halbuki Nesâî Âişe radıyallahu anhâdan sened-i sahîh ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Mekke'de Zemzem suffasında salât-ı küsûf kıldırdıklarını rivayet ediyor ki, diğer rivâyâtın kâffesi onun daha evvel İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel ile Buhârî'nin ve Beyhakī ile İbn Abdülberr'in dedikleri ve rivâyâtın zevâhirinden anlaşıldığı gibi Medine'de vâki yegâne bir kıssaya râci olduğuna bakılırsa herhalde müteaddit küsûf sabit olur. Vâkıâ Hâfız İmâdüddin b. Kesîr, Nesâî rivayetindeki في صفة زمزم ziyadesini –başka tariklerden gelen rivâyâtta bulunmadığına bakarak– şeyhinin vehmine atfediyorsa da hadis sahihtir ve senedine ta'n etmek güçtür; binaenaleyh kalbe itminân-ı tâm gelebilmek için –tekrar ediyorum– evvel beevvel doğru bir hesâb-ı nücûmîye ihtiyacımız vardır.

3 *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de, فلما كشف عنا خطبنا "İnkişâfı gördüğümüzde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize hutbe irat buyurup..." {İbn Huzeyme, Sahîh, II, 310, no: 1374.} denilmiş olmasından bu ihtar ve ta'lîm-i nebevînin hutbe tarzında vâki olduğu ve hutbenin incilâdan sonraya kalabileceği anlaşılıyor. Hutbeyi mendup gören fukaha bayram namazında olduğu gibi hutbenin namazdan tehirine kāillerdir.

Hutbe-i celîle-i nebeviyyenin bu kısmı ile kevâkibin yeryüzündeki vukuata müessir olduğu hakkında ve hatta şimdiki avam arasında câygîr olan bir i'tikād-ı bâtıl bertaraf edilmiş oluyor. Şems de, kamer de Allah'ın kudretine musahhar iki mahlûkudur. Başka mahlûkata tasallut ederek, meselâ yeryüzünde mevt gibi, harb gibi, kaht gibi zararlar îkāına kadir olamadıktan mâada teshîr-i ilâhî ile musahhar olduklarından, kendi nefislerinde vâki olan hadisatı bile def' ve ref' etmekte zerre kadar dahl ve tesirleri yoktur, bu i'tikād-ı bâtıl envâya itikada benzer (469. hadise müracaat). Küsûf ile husûfun kimsenin hayat ve memâtıyla alâkadar olmadığını Buhârî, Ebû Bekir radıyallahu anhtan başka Ebû Mes'ûd el-Ensârî, İbn Ömer, Mugīre İbn Şu'be, Âişe, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhümden de rivayet etmiştir.

İncilâ vukuuna yani "güneş zulmetten sıyrılıncaya kadar" kaydından da bu namazın hîn-i incilâya kadar uzatılması hükmü çıkarılmıştır ki, bu da vakt-i incilâya kadar ya rek'atları veya rükûları tekrar ile olur. Şâfiiyye'ye[du] göre her rek'atta birer rükûdan başkası ziyade edilmez, bu takdirde namazın uzatılması erkân-ı salâtı uzatmakla olmuş olur.

4 İbn Ömer radıyallahu anhümânın Tahâvî'deki rivayetinde, فإذا رأيتم مثل ذلك فعليكم بذكر الله والصلاة "Küsûf ve husûf kabilinden bir şey gördüğünüzde zikrullah ve namaz ile meşgul olunuz" {Kaynakta rivayet Abdullah b. Amr'a nispet edilmektedir. Tahâvî, Meâni'l-âsâr, I, 331, no: 1949.}; 553. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh rivayetinde de, فافزعوا إلى ذكره ودعائه واستغفاره {B1059 Buhârî, Küsûf, 14.} buyurulmuş olup bundan, bize emrolunan, incilâya kadar namaz ile iştigalden ibaret olmayıp zikrullah, dua ve istiğfar ile, diğer rivayetlere nazaran sadaka ve ıtk-ı rakabe gibi takarrüb ilâllaha vesile olan şeylerle iştigal ile memur olduğumuz anlaşılıyor.

Biraz yukarıdaki حتى انجلت الشمس kaydından namazın incilâ vâki olasıya kadar uzatılması iktiza edeceğine istidlâl edilmişse de Tahâvî buradaki, فصلوا وادعو emirleri beynindeki vâv-ı âtıfeye bakarak incilâdan evvel selâm verildiği takdirde incilâya kadar dua ile iştigal edileceği mânasını çıkarmıştır. Fukahâ-i Şâfiiyye'den İbn Dakīkul'îd de ona peyrev olup namazı ne tatvîl, ne tekrîr etmek lâzım gelir demiştir. Halbuki şârih Aynî'nin ihtar ettiği veçhile vâv-ı cem' ile salât ile de, dua ile de emredilmiş olması namaz hitama ermeden evvel tâ incilâya kadar her ikisi ile meşgul olmak ve binaenaleyh rukû ve sücûdu zikrederek ve kıyamı Kur'an okuyarak uzatmak lâzım gelir.

Nitekim Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın rükû ile sücûdu her namazdan ziyade uzattıklarını Müslim ile Buhârî Âişe radıyallahu anhâdan rivayet ettikleri gibi takriben sûre-i Bakara'yı okuyacak kadar da kıyamı uzattıkları İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunmuştur. Hiç şüphe yok ki, bu kadar zaman sakin olarak ayakta durmamışlar ve kıraat ile, dua ile meşgul olmuşlardır. Halbuki namazdan sonra dua ile iştigal eden kimse –namazdan huruç, mevzubahis olan cem'i kat' edeceğinden– salât ile dua beynini cemetmemiş olur. Bâhusus Nesâî'nin Nu'mân b. Beşîr radıyallahu anhümâdan olan rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikişer ikişer rek'atları tekrar ederek her dafasında incilâ vâki olup olmadığını sual buyurmuşlardır ki, bu da namazı rek'atlarını tekrar suretiyle tatvîl buyurduklarına delildir. Nitekim Hasan b. Ziyâd'ın rivayetine nazaran Ebû Hanîfe, "Dilerlerse iki, dilerlerse dört ve dilerlerse daha ziyade rek'at kılabilirler" demiştir ki, eğer iki rek'at kılarlarsa incilâ vaktine kadar kıraati ve rükû ve sücûdda duayı uzatırlar, ikiden ziyade kıldıkları takdirde de –rükûları değil,– rek'atları tekrar ederler demek istemiştir.

Her rekʿatta iki rükûa kāil olup da rekʿatların ikiden ziyadesine kāil olmayanlar ise Nuʿmân b. Beşîr radıyallahu anhümâ hadisindeki iki rekʿatı iki rükû mânasına alıp o hadis, mevzubahis olan sualinde işaret ile vâki olmuş olmak ihtimalini öne sürerler. Bir rekʿatta iki rükû hakkındaki rivâyât, *Sahîhayn*'da müteaddit ise de yine o hadisin başka tarikten olan rivayetinde Nuʿmân radıyallahu anh كلما ركع ركعة أرسل رجلا ينظر هل انجلت "Her rekʿatı eda buyurup başını kaldırdığında güneş açıldı mı baksın diye birini gönderirdi" {Rivayet kaynağında mürsel olarak nakledilmektedir. Ayrıca metinde "ركعة" kelimesinden sonra "ورفع رأسه" ziyadesi ve "انجلت" yerine "تجلت" fiili yer almaktadır. MA4944 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 105.} demiş olduğundan sualin işaretle değil, birini göndermek suretiyle vâki olmuş görünmesi sualin namaz içinde değil, selâmdan sonra vukuuna delâlet eder. Lâkin bu taktirde كلما ركع ركعتين demeyip de كلما ركع ركعة demesi münâkaşa kapısını yine açık bırakıyor.

فإذا رأيتموها deki zamîr-i mensûbun müsennâ olmasından salât-ı husûf ile küsûfun her cihetçe hükmü bir olduğuna ve salât-ı husûfun da cemaatle kılınabileceğine istidlâl edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân'ın *Sîre*'sinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin beşinci sene-i hicriyyede ashâb-ı kirâmlarına salât-ı husûf kıldırdıkları ve İslâm'da ilk salât-ı küsûfun da bu olduğu rivayet edilmiştir. İbn Mogultay da *Muhtasar-ı Sîre*'sinde bunu cezmederek zikretmiştir, İmam Mâlik ise husûf-ı kamerde cemaati nefyetmiş, İmam Ebû Hanîfe de cemaati tecviz etmekle beraber sünnet olmadığını söylemiştir. Çünkü gece vakti şehrin her tarafından halkın cemaatle namaz kılmak üzere bir yere toplanması müşkül olur. İmam Mâlik "Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın husûf-ı kamer için cemaatle namaz kıldırdıkları ne bize, ne de memleketimiz ahalisine bâliğ olmuştur. Hatta eimmenin hiçbirinden böyle bir nakil yoktur" diyor. Böyle bir rivayetin İmam Mâlik'e bâliğ olmaması Asr-ı saâdet'te husûfun Medine'de hakikaten vâki olmamış olmasından ileri geliyorsa, bu cihetin tayini ancak hesap ile mâlûm olur.

5 Ebû Bekre radıyallahu anhın *Buhârî*'deki diğer rivayetinde husûf ile küsûfun hiç kimsenin mevti veya hayatı ile alâkadar olmadığı zikredildikten sonra, وذلك أن ابنا للنبي صلى الله عليه وسلم مات يقال له إبراهيم فقال الناس في ذاك "Bu hutbe-i nebeviyyenin sebebi şu oldu ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin İbrâhim dedikleri bir oğlu intikal etti de öteki beriki bu hususta dedikodu etmişlerdi" {B1063 Buhârî, Küsûf, 17.} ziyadesi vardır.

Husûf ile küsûfun kulları tahvîf eden iki âyet-i ilâhiyye olması hakkındaki bu haber-i nebevî şürrâha hayli mürekkep sarfettirmiştir. Bunların ekseri bu hadîs-i şerifi ehl-i hey'ete red gibi telakki etmişlerdir. Diyorlar ki: Husûf ile küsûf onların itikad ettikleri gibi tekaddüm veya taahhür etmeyen bir emr-i âdî olaydı cezir ve med kabilinden tabii bir hadise olacakları cihetle vukuları bâis-i tahvîf olmazdı. Gazzâlî, ehl-i hisâb ile cidâle kalkışan ulemâyı tahtıe ederek diyor ki: Bu gibi şeyleri iptal için münazara etmeyi eser-i diyânet addedenler dine karşı cinayet işlemiş ve dini zaafa uğratmış olurlar. Bu gibi şeylerin sıhhatinde şek bırakmayacak berâhîn-i hendesiyye ve hisâbiyye kāim olmuştur. Bu berâhîne muttali olup edillesi sayesinde günün vaktini, miktarını ve incilâya kadar imtidâd edecek zamanını haber verecek derecede edillesine âgâh olan kimseye bu dediğin hilâf-i şer'îdir denildiği vakit edille ve hesabı hakkında şübheye düşmez, bilakis şeriat hakkında şüpheye düşer ve şeriata yolunda nusret etmeyen kimsenin şer'a verdiği zarar, şer'a ta'n edenlerin zararından ziyade olur, kendisi de akıllı düşman, cahil dosttan yeğdir, kelâm-ı meşhûruna mâsadak düşer. Lâkin biri çıkıp da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتم ذلك فافزعوا إلى ذكر الله والصلاة {MK14695 Taberânî, el-Kebîr, XV-XVII, 210.} buyurmuştur. Bu kelâm-ı nebevî onların dediğine nâmülâyim gelir diyecek olursa, biz bunda onların dediklerini nakzedecek bir şey göremeyiz. Zira hadiste yalnız küsûfun, birinin mevti veya hayatı sebebiyle vâki olacağı nefiy buyurulmuş ve hadisenin hîni vukuunda namaz emredilmiştir. Zevalde, tulûda, gurubda farz namazları emreden şer'in husûf ve küsûf esnasında istihbâben namaz emretmesinde istib'ad edecek ne var ? İntihâ.

Ancak Gazzâlî küsûfeyni elyevm pek mâlûm ve mâruf olan esbâb-ı tâbiiyyeye atfetmek istemeyenlere karşı bu şiddetli intikādı edip işkâllerini bervech-i maʻrûz defettikten sonra kendisi Nuʻmân b. Beşîr radıyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* ile *Sünen-i Nesâî*'de illet-i küsûf diye gösterilen, إن الله عز وجل إذا بدا لشيء من خلقه خشع له *"Allah Teâlâ hazretleri mahlûkatından herhangi bir şeye göründüğünde o şey, ona karşı hâşiʻ olur"* {N1486 Nesâî, Küsûf, 16.} ziyadesini istişkâl etmektedir. Şurasını da şimdiden söyleyelim ki, bu ziyade *Sünen-i İbn Mâce*'de إذا بدا yerine إذا تجلى lafzı ile vârit olmuştur. Gazzâlî, bu işkâli ileri sürdükten sonra, "Bu ziyade naklen sahih değildir. Binaenaleyh naklini tekzip etmek vâciptir. Sahih de olsa umûr-ı katʻiyye hakkında mukâbere etmektense onu te'vil etmek ehvendir. Bundaki derece-i vuzuha varamamış iken edille-i akliyye ile te'vil edilmiş nice zevâhir-i rivâyât vardır. Bir mülhidi sevindirecek en büyük şey, şerʻa nusret eden kimsenin böyle şeylerin hilâf-ı şâriʻ olduğunu söylemesidir ki, onun bu inkârı şerʻin tarîk-i ibtalini nazarında teshîl eder" diyor. Tâceddin es-Sübkî ile İbn Kayyim, mebhûsün anh ziyadenin turuk-ı sahîha ile sabit olduğuna bakarak Gazzâlî'nin işkâlini defetmişlerdir. İbnü'l-Kayyim hulâsaten diyor ki: "Bu ziyadenin isnadına tanʻ edilemez. Çünkü râvileri hep sikāt-ı huffâzdandır. Yalnız ruvâttan birinin lafzı metn-i hadîse idrâc edilmiş olmasından korkulur. Zira küsûf hadisleri on dokuz sahâbîden rivayet edilmişken bu lafzı hiçbiri hadisinde zikretmemiştir. Sübkî de Gazzâlî'nin ehl-i hesâba itiraz edenlere karşı olan mütalaasını tasvip ettikten sonra ziyadenin kuvvetli isnad ile mervî olduğunu söyleyerek yine Câbir radıyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* rivayetine nazaran, فحيل بيني وبينه "Aramıza kâhil girdi." Bütün cüz'iyyâtı bilen ve olacak şeylerin kâffesini takdir buyuran Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin ezel-i âzâlde bu iki cirmin husûf ve küsûfunu arzın şems ile kamer arasına girmesine ve cirm-i kamerin kendisine bakan insan ile şems arasına haylûlet etmesine vâbeste kılmış ve o küsûf ve husûfun vakt-i tecellîye musâdif bulunmuş olmasında istibʻad edecek ne var? Bu taktirde küsûflarına sebep âdet-i ilâhiyye hükmünce cirm-i arz veya cirm-i kamerin diğer iki cirim arasında tavassutuna mukārin bir tecellî-i rabbânî olmuş olur. Buna mani yoktur.

Berâhîn-i kat‘iyye delâletine istinad edince bu adamcağızlarla münazaa edilmemelidir” diyor.

6 İbrâhim b. Resûlullah sallallahu aleyhi ve âlihî ve selleme ecmain hazretlerinin vâlidesi, Mukavkıs’ın bârgâh-ı muallâ-yı risâletpenâhîye ihdâ eylediği Mâriye el-Kıbtıyye radıyallahu anhâdır. En meşhur olan kavle göre hicretin sekizinci senesi zilhiccesinde doğmuş ve on sekiz ay yaşadıktan sonra Bakī‘a defin buyurulmuştur. 16 ay; 17 ay 8 gün; 1 sene; 10 ay 6 gün rivayetleri de vardır. Âlem-i nûra, yevm-i intikāli hakkında zikredilen tarihler de muhtelefün-fîhtir. Ehl-i siyerin cumhuruna göre târîh-i irtihalleri hicretin onuncu senesinde vâki olmuş olup, kimi o senenin rebîülevvelinde, kimi ramazanında, kimi de zilhiccesinde demişlerdir. Ayın kaçıncı günü olduğu da ihtilâflıdır. Ekseriyet ayın onunda, diğerleri de kimi dördünde, kimi on dördünde demişlerdir. Bu tarihlerin hiçbiri küsûf için zamân-ı vukū olan Arabî ayının sonu değildir. Zilhiccede vâki olması da müsteb‘addır. Zira o sene haccetü’l-Vedâ senesi olup, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu münasebetle Mekke-i Mükerreme’de idiler. Hadise ise bilittifak Medine’de vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ferzend-i mübâreklerinin firâkıyla dilhûn olarak defninde hazır bulunmuşlardır. Meğer ki, başka bir senenin veya hiç olmazsa onuncu sene zilhiccesinin sonunda vefat etmiş ola, bir de hangi ayda olursa olsun dördüncü, onuncu, on dördüncü günü rivayetleri de akla mülâyim gelmez. Zira küsûf-ı şems, Arabî ayının sonunda vâki olur. Başka günlerde de imkân-ı vukūunu beyhûde yere iddia edenler varsa da târîh-i rivâyetine ta‘n etmekten başka çare yoktur. Nitekim Şârih Aynî diyor ki: Ayın onu rivayeti Vâkıdî’nindir, rivayeti de isnadsızdır. Vâkıdî’nin ise isnad ettiği rivayetler hakkında dedikodu edilir. Nerede kaldı ki, isnadsız rivayetleri. Hâfız Zehebî de, “Bu, vâki olmamıştır, olacağı da yoktur. Vâkıâ Allah Teâlâ her şeye kādirdir, lâkin bunun imtinâ-ı vukūu ayın 28. gecesinde rü’yet-i hilâlin imtinâından farksızdır” diyor.

Hâfız Nevevî hâdise-i vefat ve küsûfun Hudeybiye senesinde yani hicretin altıncı yılında vâki olduğunu cezmeylemiştir ki, Hudeybiye’den Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın rücûu zilkade evâhirinde olduğundan küsûfun o sene zilkadesi âhirinde olması ihtimali de vardır.

Şemsin hiçbir kimsenin ne mevti, ne de hayatı için münkesif olacağı hakkındaki hadîs-i şerifi Ebû Bekre ile Mugīre radıyallahu anhümâ gibi Ebû Mes'ûd el-Bedrî ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile İbn Abbas, İbn Ömer ve Âişe radıyallahu anhüm de rivayet etmişlerdir. *Buhârî*'de Ebû Mes'ûd radıyallahu anhın rivayeti, فإذا رأيتموها فقوموا وصلوا *"Şems ile kamerin inhisafları âyetlerini gördüğünüzde hemen kalkıp namaza durunuz."* {B1041 Buhârî, Küsûf, 1.} İbn Ömer radıyallahu anhümânın rivayeti ise yalnız, فإذا رأيتموها فصلوا {B1042 Buhârî, Küsûf, 1.} ile, ümmü'l-mü'minîn rivayeti yine bu mânada olarak, فافزعوا إلى الصلاة *"Hemen namaza ilticâ ediniz"* {B1047 Buhârî, Küsûf, 5.} ile nihayetlenir.

[dt] Kavs içine aldığımız bu fıkra eimme-i Hanefiyye'nin takrirleri değildir. Mütercime aittir (K.M.).

[du] Hanefîler'e göre olsa gerek. (K.M.)

548

•.•.•

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَصَلَّى بِالنَّاسِ فَقَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ قَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ ثُمَّ سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ مَا فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدِ انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَمِدَ اللّٰهَ تَعَالَى وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللّٰهِ لَا يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذٰلِكَ فَادْعُوا اللّٰهَ وَكَبِّرُوا وَصَلُّوا وَتَصَدَّقُوا ثُمَّ قَالَ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللّٰهِ مَا مِنْ أَحَدٍ أَغْيَرُ مِنَ اللّٰهِ أَنْ يَزْنِيَ عَبْدُهُ أَوْ تَزْنِيَ أَمَتُهُ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللّٰهِ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radıyallahu anhâdan (gelen) bir rivayette de (müşârün ileyhâ) şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zamân(-ı saâdetnişan)ında (bir defa) güneş tutulmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halka namaz kıldırdı. (Şöyle ki) namaza durdu ve kıyamı uzattı[8] sonra rükû buyurdu ve rükûu uzattı[9] sonra (rükûdan) kalktı ve kıyamı (yine) uzattıysa da bu (ikinci) kıyamı evvelki kıyamdan az (sürmüş) idi[10] sonra (yine) rükûa varıp rükûu uzattıysa da bu (ikinci) rükûu evvelki rükûundan kısarak idi[11] sonra secdeye varıp sücûdu uzattı[12] sonra ikinci rek'atta da ilk rek'atta yaptığı gibi yaptı[13] sonra güneş açılmış olduğu halde namazdan çıktı. (Ondan sonra hazır olan) nâsa karşı hutbe irat buyurdu.[14] (Bu hutbede) Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ ettikten sonra[15] "Şüphe etmeyiniz ki, şems ile kamer Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. (Bunlar) hiçbir kimsenin ne mevti, ne de hayatı için münhasif olurlar. Bunu (yani bunlardan birinin inhisâfını) gördüğünüzde (hemen) Allah'a duaya koyulun, tekbir alın, namaz kılın, sadaka verin" buyurdu. Sonra da buyurdu ki: Ey ümmet-i Muhammed! Allah'a kasem olsun ki[16] kulunun veya câriyesinin zina edişinden dolayı Allah Teâlâ kadar kıskanç olan hiçbir kimse yoktur.[17] Allah'a kasem olsun ki, benim bildiğimi bilseniz az güler, çok ağlardınız.[18] {B1044 Buhârî, Küsûf, 1.}

....

RİVAYETLER

Buhârî nüshalarında, فصلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بالناس

Diğer rivayette, في الركعة الأخرى

Bazı nüshalarda, وقد تجلت الشمس

Birçok rivayette, لا يخسفان

فاذكروا الله nüshası da vardır.

7 Ümmü'l-mü'minîn radıyallahu anhânın bu hadisi *Buhârî*'de tekerrür ettiği gibi Müslim ile Nesâî tarafından da olduğu gibi ve Ebû Dâvûd tarafından muhtasaran tahrîc edilmiştir.

8 *Tecrîd*'de muhtasaran zikredilen 551. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisinde, نحوًا من قراءة سورة البقرة "Takriben sûre-i Bakara'yı okuyacak kadar..." denilmiş olduğuna nazaran bu ilk kıraatin ne kadar tatvîl buyurulduğu tahmin edilebilir, ikinci rek'attaki ilk kıyam hakkında da *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un Urve rivyetinde, نحوًا من آل عمران diye vârit olmuştur.

Salât-ı küsûfta ziyâde-i rükûa kāil olanlar, dört kıraatin her birini Fâtiha ile başlar. Şâfiiyye ile Mâlikiyye'nin mezhebi budur. Yalnız Mâlikiyye'den Muhammed b. Mesleme ikinci ve dördüncü kıyamlarda Fâtiha'nın okunmasına kāil olmamıştır.

9 Kıraatle değil, tesbih ve tekbir kabilinden ezkâr ile bu rükû bazılarınca sûre-i Bakara'dan 100, ikinci rükûda seksen âyet kadar temdit buyurulmuştur.

10 Bu miktarın sûre-i Âl-i İmrân'ı okuyacak kadar tahmin edildiği bundan evvelki hâşiyede söylenildi.

11 Biraz evvel beyan edildiği üzere sûre-i Bakara'dan seksen âyet okuyacak kadar zaman tahmin edilmiştir.

12 Secdelerin sair namazlardakinden daha uzun olmasına Mâlikiyye'den bazıları aklî delile temessük ederek muhalefet etmişse de kıyası makbule geçmemiştir. Zira bu hadiste Âişe radıyallahu anha ثم سجد فأطال السجود demiş olduğu gibi muhtasaran zikredilen 417. Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâ ve Ebû Hüreyre ile Abdullah b. Amr'ın *Nesâî*'deki hadislerinde sücûdun uzatılmış olduğu aynı elfâz ile beyan edilmiştir. Kezâlik Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhın *Müslim* ile *Buhârî*'de rivayet edilen hadisinde, بأطول قيام وركوع وسجود ; Semüre b. Cündeb radıyallahu anhın de *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*'deki hadisinde كأطول ما سجد بنا في صلاة suretinde vârit olmuştur.

13 İkinci rekʿatın kıyamlarında sûre-i Nisâ ile sûre-i Mâide kadar okumak; ilk rükûunda sûre-i Bakara'dan yetmiş ve ikincisinde elli âyet okuyacak kadar durmak kabilinden tatvîl-i erkân buyurulduğu mervîdir. Âişe radıyallahu anhânın ihtisaren *Tecrîd*'den tayyedilen uzun hadisinde bu dört rükûdan her biri akabinde سمع الله لمن حمده diyerek kavmeye kalkıldığı da mervîdir.

Salât-ı küsûfun böylece uzatılması müstehap olup bu tatvîl diğer cemaat namazlarında olduğu gibi cemaatın rızasına da vâbeste değildir. Zira bu, nâdiren kılınan namazlardan olduğu için sûret-i mesnûne üzere ikamesi iktiza eder. Ancak tahfifi muktezî bir özür bulunursa tahfif edilir. Nitekim İmam Şâfiî *Kitâbü'l-Ümm*'ünde "İmam salât-ı küsûfa cumadan evvel başlarsa her rükûda Fâtiha ile sûre-i İhlâs'ı okur" demiştir.

14 Bu rivayet salât-ı küsûftan sonra hutbenin müstehap olduğunu beyanda sarihtir. Buhârî'nin kitabımızda olmayan Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâ hadisinde, فخطب رسول الله صلى الله عليه وسلم بما هو أهله ثم قال أما بعد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbeye şürû ile Allah Teâlâ hazretlerine lâyık olduğu elfâz-ı ta'zîmiyye ile hamdüsenâ etti. Sonra 'emmâ ba'dü' buyurdu" denilmiştir. {Kaynakta "فحمد الله" ziyadesiyle yer almaktadır. B1061 Buhârî, Küsûf, 16.} Demek bu hutbe-i şerife cuma ve bayram hutbeleri heyetinde ve zâhir-i hâle nazaran namaz hutbesi olarak şürûtunu cami olmak üzere irat buyurulmuştur. Nitekim İmam Şâfiî ile İshak b. Râhûye ve İbn Cerîr et-Taberî ve fukahâ-i ashâb-ı hadîs hep buna kāil olmuşlardır. İmam Ebû Hanîfe ve Mâlik ve İbn Hanbel hazretleri ise hutbenin meşruiyetine kāil olmamışlardır. Hanâbile'den Kudâme meşruiyetine dair bize İmam Ahmed'den hiçbir nakil bâliğ olmadı diyor. Hanefiyye'den *Hidâye* sahibi ise, hutbe naklolunmamıştır diyor. Halbuki bunca ehâdîs-i sahîhada hutbenin kendisi de müteferrikan hutbe mevizasının eczâsı da naklolunup duruyor. Nitekim şârih Aynî bile bu hadiste صريح في استحبابها ile söze başlayıp adem-i nakil delilini kabul etmediğini îmâ etmiş. Daha garibi: İmam Mâlik buradaki hadisin râvilerinden biri olduğu halde küsûf hutbesine kāil olmamış.[dv] Hutbeyi inkâr edenler diyorlar ki: "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem küsûf münasebetiyle yalnız namaz, tekbir, sadaka, ıtk-ı rakabeyi ferman buyurup hutbeyi emretmediler. Sünnet olaydı onu da emrederlerdi. Bir de salât-ı küsûf münferidin kendi hânesinde kılabileceği bir namaz olduğundan hutbe meşrû olmamıştır. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın namazdan sonra hutbe irat buyurmaları mahza tâlim için olup zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine muhtas gibi bir şeydir." Bazıları da "Bu hutbe, namaz hutbesi olmayıp güneş İbrâhim aleyhisselâmın mevtinden dolayı münkesif oldu diyenlerin bu sözlerini red için ayrıca irat buyurulmuş müstakil bir hutbe idi" demişlerdir (547. hadis). Halbuki ehâdîs-i sahîhada hutbe tasrih edildiği gibi hamdüsenâ ve meviza gibi hutbenin şerâiti de hikâye kılınmış olup hutbede yalnız küsûfun sebebini i'lâm ile iktifa buyurulmamıştır. Asıl olan ittibâdır. İhtisas davasını kabul için delil ister.

İncilâ-yı şemsten sonra hutbenin irat buyurulması, incilânın hutbeyi ıskat edemediğine delildir. Halbuki namaza şürûdan evvel incilâ vâki olursa tarif edildiği veçhile yani namaz uzatılarak itmâm edilir. Mâlikiyye'den Esbağ nevâfil-i muʻtâda heyeti üzere itmâm edilir diyor.

15 Nesâî'nin Semüre b. Cündeb radıyallahu anh hadisinde, وشهد أنه عبد الله ورسوله ziyadesi de vardır.

16 Resûl-i hüdâ ve emîn-i vahy-i hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretleri sâdık ve musaddak olup dinleyen sahâbe-i kirâm hazerâtı da ihbâr-ı nebevîlerinde şekki hatıra getirmedikleri halde gerek burada, gerek biraz daha sonra haberi yemin ile teyit buyurmaları şîve-i Arab üzere te'kîd-i haber etmek içindir. Yoksa sahâbe-i kirâmda şek bulunduğunu îmâ kast buyurulmamıştır.

17 Burada "kıskançlık" ile tercüme edilen **gayret**ten murat, lâzım-ı gayrettir. Ailesini, namusunu kıskanan kimse, tecavüz edenin nasıl cezasını tertip ile ukūbata giriftar ederse Allah Teâlâ hazretleri de muharremâtı irtikâp edenlere ukūbat-ı şedîde hazırlamıştır.

Nitekim *Sahîhayn* ile *Tirmizî*'de, لا أحد أغير من الله. ولذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن *"Allah Teâlâ hazretlerinden daha kıskanç hiç kimse yoktur. Açık, gizli fevâhişi haram buyurması da işte bundandır"* {B4634 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 7.} buyurulduğu vârit olmuştur.

18 Müslim rivayetine nazaran hadisin burasına gelince bu tembihin azametini işʻar için Resûl aleyhissselâm bundan sonra ألا هل بلغت *"Sözüme kulak verin.* (Bakın) *tebliğ ettim mi?* (Sonra işitmedik demeyiniz)" buyurmuşlardır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gerek metindeki ve gerek bu hâşiyedeki kelâm-ı âlîlerindeki azamet ne kadar teemmül edilse az gelir. Filhakika "Azamet-i ilâhiyyenin ne olduğunu, ehl-i cerâimin uğrayacakları intikām-ı ilâhînin, şiddetini, ahvâl-i kıyâmeti, azâb-ı nârın dehşetini bilseniz" demektir ki, bunları müşahede eden kimsede neşve ile sürûr-ı dünyevî kalmayacağı bedîhîdir. Buradaki kıllet, adem mânasına olduğundan "az gülerdiniz" demek "gülmeye hiç mecaliniz kalmazdı" demek olur.

Recâsı havfına galip olanlar ise "Allahu Azimüşşan'ın rahmet-i vâsiasını, hilminin, lutfunun, kereminin derecesini bilseniz, ihmale uğrattığınız mesûbâtın fevtinden muttasıl ağlar, gülmeye vakit bulamazdınız" mânasını verirler. Hak Teâlâ براءة sûresinde, فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا [dw] buyuruyor.

[dv] Eimme-i Hanefiyye ve İmam Mâlik hutbeyi değil hutbenin mesnûn olduğunu inkâr ediyorlar. Çünkü bu hutbe-i nebeviyye küsûf için değil belki necl-i mükerremelerinin vefatı üzerine efkâr-ı nâsta uyanan şüpheyi izâle için irat buyurulmuştur (K.M.).

[dw] et-Tevbe, 9/82.

549

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُودِيَ أَنِ الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ahd(-i saâdetler)inde gün tutulduğunda [19] الصلاة جامعة diye nidâ edildi. {B1045 Buhârî, Küsûf, 3.}

………

19 Bazı nüshalarda, إن الصلاة جامعة , diğer bazılarında, بالصلاة جامعة diye zabtedilmiştir. Bir nüshada da إن siz olarak yalnız الصلاة جامعة diye mazbuttur. "Cemaatle namaza hazır olun" demektir. Bu söz, cemaat mescidde hazır olduktan sonra böyle bir davet bazılarınca müstehap olup ikamet yerine geçer. Maahâzâ Âişe radıyallahu anhâ *Müslim*'de *Buhârî*'nin ta'lîkan rivayet edilen haberine nazaran, فبعث مناديًا الصلاة جامعة "Cemaat namaza hazır olun diye nidâ etmek üzere münâdî çıkardı" {M2092 Müslim, Küsûf, 4.} demiş olduğundan bu takdirde bu nidâ, ezan makamına kāim olmuş olur. Herhalde salât-ı küsûfta ezan da, ikamet de meşrû değildir. Yalnız bunda, istihbâbına kāil olanlara göre müstehaptır. İmam Şâfiî *Kitâbü'l-Ümm*'ünde şöyle diyor: Bayram namazlarında salât-ı gayri mektûbede olduğu gibi küsûf için de ezan meşrû değildir. Şayet imam الصلاة جامعة ile namaza başlatmayı birine emredecek olursa bunu müstehap görürüm. Zira Zührî, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin salât-ı îdeynde الصلاة جامعة demeyi emir buyururlardı demiştir. {BM1892 Beyhakī, Ma'rifetü's-sünen, III, 36.} İntihâ. *Buhârî*'de biraz sonra başka bir tarikten yine rivayet edilip sonunda فركع النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين في سجدة ثم قام فركع ركعتين في سجدة. ثم جلس. ثم جلي عن الشمس. قال وقالت عائشة ما سجدت سجودا قط كان أطول منها "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir rek'atta iki kere rükû buyurdu. Sonra kalkıp yine bir rek'atta iki kere rükû buyurdu. Sonra (ka'deye) oturdu. Sonra (ka'dede iken) güneş açıldı. Râvi (Ebû Seleme yahut Abdullah b. Amr) dedi ki: Âişe radıyallahu anhâ bana daha evvel ömrümde bu kadar uzun süren bir sücûdda bulunmamıştım diye söyledi" {B1051 Buhârî, Küsûf, 8.} ziyadesi de vardır. Küsûfta tatvîl-i sücûd Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'nin kavli olduğu gibi Şâfiî'nin de ehad-i kavleynidir. Ehl-i hadîsin mezhebi de budur (417. Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâ hadisine de müracaat).

550

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أَنَّ يَهُودِيَّةً جَاءَتْ تَسْأَلُهَا فَقَالَتْ لَهَا أَعَاذَكِ اللّٰهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ فَسَأَلَتْ عَائِشَةُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ أَيُعَذَّبُ النَّاسُ فِي قُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَائِذًا بِاللّٰهِ مِنْ ذٰلِكَ ثُمَّ ذَكَرَتْ حَدِيثَ الْكُسُوفِ ثُمَّ قَالَتْ فِي آخِرِهِ ثُمَّ أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَعَوَّذُوا مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ.

Tercemesi

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunmuştur ki[20] bir yahudi karısı[21] tese'ül etmek üzere (nezdine) gelip ona, "Allah (Teâlâ) seni kabir azabından korusun" (diyerek dua etmiş) bunun üzerine Âişe (radıyallahu anhâ), Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "İnsanlar kabirlerinde azaba giriftar edilirler mi?" diye sormuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, "Ondan (yani kabir azabından) Allah'a sığınırım" buyurmuş.[22] Ümmü'l-mü'minîn bundan sonra küsûf hadisini zikredip sonunda da, "Sonra (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) kabir azabından sığınmayı ashabına ferman buyurdu" demiştir. {B1049 B1050 Buhârî, Küsûf, 7.}

....

20 Bu hadis *Buhârî*'deki rivayetin muhtasarıdır. Nitekim *Buhârî*'de buraya gelince ümmü'l-mü'minin hazretleri, ثم ركب رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات غداة مركبا فخسفت الشمس فرجع ضحى. فمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بين ظهراني الحجر. ثم قام يصلي. وقام الناس وراءه... "Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (necl-i mükerremleri İbrâhim aleyhisselâmın son dem-i hayâtına geldiğini haber aldığından) sabah vakti (binip çıktı) derken gün tutuldu. Kuşluk vaktinde avdet buyurdu. Avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mescidin ittisâlinde ve ümmehât-ı mü'minîne mahsus olan) hücrelere uğradı, sonra namaza durdu. Halk da ardında durdu..." diyor. {B1050 Buhârî, Küsûf, 7.}

Buhârî'nin metninde namazın tarifini ikmal ettikten sonra, وانصرف فقال ما شاء الله أن يقول ثم أمرهم... "Namazdan çıktı. (Hutbede) ne söylemesini Allah diledi ise onu söyledi. Sonra ashabına... ferman buyurdu" sebkinde rivayet etmiştir.

21 Bu yahudi karısının ismi hakkında mâlûm bir rivayet yoktur. Ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin nezdine gelenlerin iki yahudi acûze olduğu da rivayet edilmiştir.

22 *Müsned-i Serrâc*'ın Mesrûk'tan mervî hadisine nazaran: Âişe radıyallahu anhânın yanına bir yahudi karısı girip, "Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın azâb-ı kabre dair bir şey söylediğini işittin mi?" diye sormuş, o da, "Hayır, azâb-ı kabir de ne imiş?" cevabını verince "Öyle ise ona sor" demiş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hücresini teşrif edince sual etmiş ve نعم عذاب القبر حق cevabını almış. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri der ki: İşte bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hiçbir namaz kılıp da azâb-ı kabirden âzeyi terkettiğini görmedim. {Serrâc, Hadîsü's-Serrâc, III, 69, no: 1906.} İntihâ.

Mesrûk'un diğer rivayetine nazaran ümmü'l-mü'minînin hücresine iki yahudi acûze gelip ehl-i kubûr, kabirlerinde azap görürler demişler. Ümmü'l-mü'minîn onlara inanmamış, yalan söylüyorsunuz demiş, derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem teşrif etmişler. Kıssayı âlemü'l-enbiyâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz hazretlerine nakledince إنهم ليعذبون في قبورهم عذابا تسمعه البهائم *"Evet, onlar kabirlerinde öyle bir azap görürler ki, o azâb-ı behâim işitir"* cevabını almıştır. {İshâk b. Râhûye, el-Müsned, III, 785, no: 1414.} Bundan anlaşılıyor ki, azâb-ı kabri enbiyâ-i selef salavâtullahi aleyhim ecmaîn hazerâtı da ümmetlerine haber vermişler. Vâkıa eldeki Tevrat nüshalarında, değil azâb-ı kabir, âhiret bahsi de mevcut değildir. Fakat koca-karı yahudi ve yahudilerin ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden evvel bunu öğrenip haber vermeleri ya Tevrat'ın, ya enbiyâ-yı selef kitaplarının bugün elde bulunmayan kadim nüshalarında mevcut olduğuna delâlet eder. Bu hadis ile 163 ve 460. hadisler gibi birçok rivâyât-ı sahîhada azâb-ı kabrin hak olduğu haber verilip bu azaptan istiâze de tâlim buyurulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de de ona delâlet eden yerler vardır.

Nitekim *Sahîh-i İbn Hibbân*'da tahrîc edildiğine nazaranفَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا [dx] âyet-i kerîmesindeki مَعِيشَةً ضَنْكًا , taraf-ı risâletten azâb-ı kabir ile tefsir buyurulmuştur. {İbn Balabân, el-İhsân, VII, 388, no: 3119.} *Tirmizî*'de de Ali kerremallahu veche hazretlerinin, {et-Tekâsür, 102/1-2.} مازلنا في شك من عذاب القبر حتى نزلت أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ. حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ yani azâb-ı kabir hakkında şek edip duruyorduk. Tâ 'Elhâkümü't-tekâsür hattâ zürtümü'l-mekābir' sûre-i şerifesi nâzil olmadıkça bu şekkimiz zâil olmadı" buyurduğu rivayet olunmuştur. Kezâ Katâde ile Rebî' b. Enes سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ [dy] âyet-i kerîmesinin tefsirinde iki kere azabın biri dünyada olacağını, diğerinin de azâb-ı kabir olduğunu söylemişlerdir.

Bir rakamlı hâşiyede zikredilen فرجع ضحى kaydı, salât-ı küsûfun vakti hakkında ulemâ-yı mezâhibi ihtilâfa düşürmüştür. Salât-ı küsûf, nâfile namazı câiz olan vaktin ibtidâsından itibaren kılınabilirse de âhir-i vakti hakkında ihtilâf vardır. İmam Mâlik'ten bu babda üç kavil mervîdir:

1. Bayram namazı gibi kuşluk vakti kılınır. Zevalden sonra kılınmaz.

2. Nâfile namazı kılınmak câiz olan vakitlerde zevalden sonra dahi olsa kılınır.

3. Küsûf ikindiden sonraya müsâdif olursa namazı kılınmaz. Yalnız halk toplanıp duaya meşgul olur. Tasadduk ve sevaplı işlerle Hakk'a takarrüb ederler. Kûfe ulemâsı ile İbn Ebû Müleyke'ye ve Atâ b. Ebû Rebâh ile diğer birçok kimseye göre namaz kılmak mekruh olan vakitlerde kılınmaz. İmam Şâfiî'ye göre her vakitte, hatta nısfü'n-nehârde, ikindi ve sabah namazlarından sonra kılınabilir. Ebû Sevr'in de mezhebi budur. Hanefiyye'ye göre vakt-i müstehabbı diğer namazlar gibi olup evkāt-ı kerâhette kılınmaz. Hasan-ı Basrî ile Atâ'nın, İkrime'nin, Amr b. Şuayb'ın, Katâde'nin, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin, İsmâil b. Uleyye'nin, Ahmed b. Hanbel'in de mezhepleri budur. İshak b. Râhûye'ye göre sabah namazından sonra da, güneş sararmadıkça ikindi namazından sonra da kılınır. Küsûf, vakt-i gurûba müsâdif olursa bi'l-icmâ namazı kılınmaz. Güneş meksûfen tulûʿ ettiği taktirde Hanefiyye'ye, İmam Mâlik'e, İmam Ahmed'e ve birçoğuna göre nâfile namaz mekruh olmayan zaman hulûl edinceye kadar kılınmaz. İmam Şâfiî'ye göre ise hemen kılınabilir.

[dx] Tâhâ, 20/124.
[dy] et-Tevbe, 9/101.

551

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ذِكْرُ حَدِيثِ الْكُسُوفِ بِطُولِهِ ثُمَّ قَالَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ رَأَيْنَاكَ تَنَاوَلْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ثُمَّ رَأَيْنَاكَ كَعْكَعْتَ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ وَتَنَاوَلْتُ عُنْقُودًا وَلَوْ أَصَبْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا وَرَأَيْتُ النَّارَ فَلَمْ أَرَ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْظَعَ وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ قَالُوا بِمَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ بِكُفْرِهِنَّ قِيلَ يَكْفُرْنَ بِاللهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ كُلَّهُ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radıyallahu anhümâdan (da) küsûf bahsini uzun uzadıya zikrettiği rivayet olunmuştur.[23] (Müşârün ileyh bu hadiste küsûf namazını tarif ettikten) sonra şöyle demiştir: ... dediler ki: Yâ Resûlellah! (Namaz içinde) durduğun yerden (görmediğimiz) bir şeye elinle uzandığını gördük[24] sonra (yine namaz içinde irkilip geri geri geldiğini) gördük.[25] Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "(Evet) ben cenneti gördüm ve bir (üzüm) salkımına elimle uzandım. Eğer o salkımı ben ele geçirebilseydim dünya bâki kaldıkça ondan yerdiniz (de tükenmezdi).[26] Âteş(-i cahîm) i de gördüm[27] (lâkin) ömrümde bugün gördüğüm kadar çirkin, berbat hiçbir manzara görmemiştim. Cehennemin ekser ahalisini de kadınlar olarak gördüm" buyurdu.[28] "Yâ Resûlellah! Ne sebeple (kadınlar buna müstahak oluyorlar?)" diye sordular. (Cevaben), "Küfürleri sebebiyle" buyurdu. "Allah'a iman mı etmiyorlar?" (diye tekrar sordular). "Kocalarına karşı (küfrân-ı ni'met) ederler. İyiliğe karşı (küfrân-ı ni'met) ederler. (İçlerinden) birine dünya dünya oldukça iyilik etsen de sonra senden (marzîsine muhalif ufacık) bir şey görse (hemen) senden hiçbir hayır görmedim ki der" buyurdu. {B1052 Buhârî, Küsûf, 9.}

....

RİVAYETLER

23 *Sıhah* ile *Sünen*'de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunan salât-ı küsûf tarifleri –üçer rükûlu ve ikişer rükûlu olmak üzere– iki türlüdür. Bu rivayetteki tarifi ikişer rükûlu ve tatvîl-i kıyâm ve kıraat ve rükûu mutazammın olan Âişe radıyallahu anhânın bundan evvelki tariflerine muvâfık olanıdır. Hutbe-i nebeviyyeden de, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته. فإذا رأيتم ذلك فاذكروا الله {B1052 Buhârî, Küsûf, 9.} kısmını zikrediyor ve ondan sonra *Tecrîd*'de mezkûr olan kısmı rivayet eyliyor.

Bazı nüshalarda muzâri sîgasıyla تناول ve تتناول .

Bazı nüshalara göre تكعكعت

رأيت yerine أريت rivâyâtı da vardır ki, "Bana gösterildi" demektir.

"Fâ"sız olarak قال صلى الله عليه وسلم nüshası da vardır.

Bazı nüshalara göre فتناولت .

Müslim'in rivayetinde ولو أخذته .

Bazı nüshalara göre yine وأريت .

Bazı nüshalarda فلم أنظر كاليوم .

Hemze-i istifhâmın izhârıyla أيكفرن؟ de rivayet edilmiştir.

24 Ukbe b. Âmir radıyallahu anh, *Sahîh-i İbn Huzeyme*'ye nazaran, أهوى بيده ليتناول شيئا "Bir şey almak için elini uzattı" demiştir.

25 Müslim'in rivayetinde, ثم رأيناك كفقت "Sonra seni vazgeçmiş gördük" suretindedir.

26 Evvelce geçen 417. Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâ hadisine nazaran, دنت مني الجنة حتى لو اجترأت عليها لجئتكم بقطاف من قطافها buyurulmuştur. {B745 Buhârî, Ezân, 90.} Müslim'in Câbir radıyallahu anhtan olan rivayetinde ise ولقد مددت يدي وأنا أريد أن أتناول من ثمرها لتنظروا إليه ثم بدا لي أن لا أفعل *"Siz göresiniz diye cennetin yemişlerinden bazılarını almak arzusuyla elimi uzattımsa da sonradan haydi yapmayayım dedim."* {M2102 Müslim, Küsûf, 10.} Âişe radıyallahu anhânın Buhârî'nin başka babındaki rivayetinde de, لقد رأيت أن آخذ قطفا من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم *"İleriye doğru gitmeye başladığımı gördüğünüz vakit de cennetten bir salkım almaya niyet etmiştim."* {Kaynakta "أريد" ziyadesi yer almaktadır. B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.} Abdürrezzâk'ın *Musannef* indeki bir hadîs-i mürsele nazaran da, أردت أن آخذ منها قطعا لأريكموه فلم يقدر *"Size göstermek için cennetten bir salkım almak istedimse de mukadder değilmiş"* {MA4926 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 99.}, yine Câbir radıyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* rivayetine nazaran, فحيل بيني وبينه *"Aramıza hâil girdi"* {HM14860 İbn Hanbel, III, 353.} buyurmuş, Saîd b. Mansûr'un Zeyd b. Eslem tarikinden rivayet ettiği Câbir radıyallahu anh hadisine nazaran bu tenâvül vak'ası ikinci rek'atın ikinci kıyamı esnasında olmuştur.

Bu cennet taamının dünya dediğimiz şu âlem-i şehâdette ibrazına müsaade buyurulmamasındaki hikmeti beyan için şârihlerin her biri kendine göre bir mütalaa serdetmiştir. Kimi demiş ki, cennetin yemişleri لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ *"Ne kesilip eksilir ne de yemek isteyen men olunur"*[dz] âyet-i kerîmesi hükmünce daim ve bâkidir, dünya ise fânidir. Fenâ bulan dârda fenâ bulmayan nimet yakışmaz. Kimi de, "Eğer nâs onu görmüş olaydı imanları iman bişşehâde olurdu, halbuki onlar iman bilgayb ile mükellef olup küffâr ile usâtın imanları anında artık يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ *"Rabbinin âyâtından bazıları zuhur ettiği gün daha evvel iman etmemiş hiçbir nefsin imanı kendine fayda vermez"*[ea] âyet-i kerîmesi mûcibince tövbe kapısı belki kapanırdı. Halbuki iman ve tövbeden nasibedar olacak çok kimse vardı. Bu men, işte onlar hakkında ayn-ı lutf olmuştu" demişler. Kimi de, "Cennet cezâ-yı a'mâldir. Ceza da ancak âhirette vâki olur da onun için bu âyetin izharı men olundu" mütalaasında bulunmuş. Görülüyor ki, bu mütalaaların hepsi de mülâhazât-ı akliyyeden olup hiçbiri delîl-i naklîye istinat etmiyor.

27 İbn Abbas radıyallahu anhümâ hazretlerinin bu rivayetinde zât-ı akdes-i risâletpenâhîye bu namazda cennetin arzolunması, cehennemin arzından evvel vâki olmuş gibi görünür. Nitekim 417. Esmâ radıyallahu anhânın rivayeti de böyle idi. Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın *Müslim*'deki bir rivayeti de buna muvâfıktır. Bu rivayetinde Câbir radıyallahu anhümâ, ثم قال إنه عرض علي كل شيء تولجونه. فعرضت علي الجنة حتى لو تناولت منها قطفًا أخذته. أو قال تناولت منها قطفًا فقصرت يدي عنه. وعرضت علي النار فرأيت فيها إمرأة من بني إسرائيل تعذب في هرة لها. ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض. ورأيت أبا ثمامة عمرو بن مالك يجر قصبه في النار "... sonra şöyle buyurdu: *Şüphesiz ki* (cennet, cehennem, kabir, mahşer vesaire gibi) *içine sokulacağınız* (yani uğrayacağınız) *her şey bana arzolundu. Bana cennet arzolundu. O kadar* (yakından) *ki, eğer bir* (üzüm) *salkımına elimi uzataydım alırdım. Ya da şöyle buyurdu: Bir salkımına elimi uzattım da onu yakalamaya elim yetişmedi. Kezâlik cehennem de bana arzolundu da orada Benî İsrâil'den bir kadının kedisi yüzünden ta'zîb edilmekte olduğunu gördüm ki* (hayatta iken) *o kediyi bağlamış ve ne beslemiş, ne de arzın haşeratından nafakalanmasına meydan vermişti. Ebû Sümâme Amr b. Mâlik'in de cehennemde bağırsaklarını sürüklediğini gördüm*" {M2100 Müslim, Küsûf, 9.} diye ihbarda bulunuyor. Lâkin diğer tarikten Benî İsrâil'den bir kadından bahsedecek yerde, ورأيت في النار إمرأة حميرية سوداء طويلة "*Cehennemde Himyerli uzun boylu, siyah bir kadın gördüm*" {M2101 Müslim, Küsûf, 9.} lafzı ile rivayette bulunuyor. Müslim'in bu rivayetinde mevzubahis olan Ebû Sümâme Amr b. Mâlik, dîn-i İsmâil aleyhisselâm üzere olan kavm-i Arab'ı, putperstliğe sevkedip vaz'-ı şer'î-yi ilâhîye muhalif bid'atlar ihdas eden Amr b. Luhay b. Kam'a'dır ki, Huzâîler'in ceddidir.

Lâkin Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde emir berakis olarak evvelâ cehennemin, sonra cennetin arzolunduğu tasvir ediliyor.

Onun rivayetinde, وعرضت على النبي صلى الله عليه وسلم النار. فتأخر عن مصلاه حتى أن الناس ليركب بعضهم بعضا...وإذا رجع عرضت عليه الجنة فذهب يمشي حتى وقف في مصلاه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme cehennem gösterildi, bunun üzerine namazda durduğu yerden geriye doğru geldi O derecede ki, cemaat birbirlerinin üzerine yığıldı... Geriye dönünce de kendisine cennet gösterildi. Bunun üzerine yürüyerek tâ ilk namaza durduğu yere varıp durdu." {Kaynakta "هو في صلاته يوم كسفت الشمس" ziyadesi ve birtakım farklılıklar mevcuttur. MA4926 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 99.} diye haber veriyor. Müslim'in de diğer tarikten yine Câbir radıyallahu anhümâdan buna muvâfık rivayeti vardır. Câbir radıyallahu anhümâdan olan bu rivayete nazaran şöyle buyurulmuş, ...ما من شيء توعدونه إلا قد رأيته في صلاتي هذه. لقد جيء بالنار. وذلكم حين رأيتموني تأخرت مخافة أن يصيبني من لفحها. وحتى رأيت فيها صاحب المحجن يجر قصبه في النار. كان يسرق الحاج بمحجنه. فإذا فطن له قال إنما تعلق بمحجني. وإن غفل عنه ذهب به. وحتى رأيت فيها صاحبة الهرة التي ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض حتى ماتت جوعًا. ثم جيء بالجنة. وذلكم حين رأيتموني تقدمت حتى قمت في مقامي... "*Size vaad olunan şeylerden hiçbiri yoktur ki, şu namazımın içinde görmüş olmayayım, temin ederim ki, cehennem* (bana doğru) *getirildi. Bu da yalını bana dokunur korkusuyla geri geri geldiğimi gördüğünüz esnada oldu. O kadar* (yakınıma geldi) *orada çomaklı herifin ateş içinde bağırsaklarını sürüdüğünü gördüm. O çomaklı ki, hacıların mallarını çomağı ile çalardı.* (Bir malı çaldığının) *farkına varıldı mı, çomağıma takıldı der, varılmadı mı, alıp götürürdü. O kadar ki, kedinin sahibi olan kadını da orada gördüm. O kadın, kedisini açlıktan ölünceye kadar bağlayıp ne beslemiş, ne rûy-i arzın haşeratından nafakalansın diye serbest bırakmıştı, sonra* (bana doğru) *cennet getirildi, bu da makamımda duruncaya kadar ilerlediğimi gördüğünüz sırada oldu...*" {M2102 Müslim, Küsûf, 10.}

Her ne hal ise bu iki müşahede, tekaddüm ve teehhürü hakkında rivâyâtın tehâlüfünden kat'-ı nazar edilirse râvilerin ittifak ettikleri sabit bir cihet vardır ki, beşîr ve nezîr olan Nebî-i Âhirzemân aleyhi ve âlihî salavâtü'r-Rahmân hazretlerinin mümin ile usât-ı mü'minîni ve küffârı dâr-ı âhirette bekleyen niâm-ı gûnâgûn ve âlâm-ı dehşetnümûnun kâffesini namazın bir cüzünü eda edecek zamân-ı kasîr içinde müşahede buyurmuş olmalarıdır. Hatta yalnız âhirette değil, dârıdünyada da ümmetlerinin başına gelecek şeylere de bu esnada muttali oldukları *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de Semüre b. Cündeb radıyallahu anhın لقد رأيت منذ قمت أصلي ما أنتم لاقون في دنياكم وآخرتكم *"İnan olsun, demin namaza durduğum müddetçe sizin dünyanızda ve âhiretinizde mülâki olacağınız her şeyi gördüm*" {İbn Huzeyme, Sahîh, II, 325, no: 1397.} hadisi ile sabittir.

28 Yukarıda geçen 209. Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh hadisinde de buraya muvâfık olarak kadınlara bir bayram mev'izasında فإني رأيتكن أكثر أهل النار buyurulduğu zikredilmişti.{B1462 Buhârî, Zekât, 44. Bahsi geçen 209. hadiste "رأيتكن" ifadesi yerine "أُرِيتُكُنَّ" geçmektedir.}

[dz] el-Vâkıa, 56/33.
[ea] el-En'âm, 6/158.

552

•.•.•

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ ﵄ قَالَتْ لَقَدْ أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْعَتَاقَةِ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ.

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir[29]: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem küsûf-ı şems dolayısıyla (rakabe) âzat etmeyi ferman buyurdu.[30] {B1054 Buhârî, Küsûf, 11.}

………

29 *Buhârî* üzerine müstahrec yazan İsmâilî'nin diğer tarikten rivayetinde, كان النبي صلى الله عليه وسلم يأمرهم *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayette de zamirsiz olarak كان .... يأمر dur.

Bazı nüshalara göre izâfetsiz olarak yalnız في الكسوف dir.

30 Itk-ı rakabenin tavsiye buyurulması vücûh-i birrin aʿlâsı olması dolayısıyladır. Yoksa buna tarik ve imkân bulamayanların diğer vücûh-i birrin hangisine veya hangilerine yol bulurlarsa ona tevessül etmeleri menduptur. Buradaki emir, vücûb değil, nedb ifade eder. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bu münasebetle ıtk-ı rakabeyi ferman buyurmalarında bir hikmet daha vardır ki, o da nâr-ı cahîmin hevlengîz manzarasını müşahededen henüz fâriğ olmaları idi. Müminlerin tahayyülü bile havsalasûz olan nâr-ı cahîmden âzat olmak için can âzat etmelerini Allah'ın kullarını insana kulluk mazîkından sâha-i fesîh-i hürriyyete çıkarmalarını hatıra getirmek makama en münasip olan vesâyadandır. Nitekim bir hadîs-i şerifte, من أعتق رقبة مؤمنة أعتق الله تعالى بكل عضو منها عضوا منه من النار *"Her kim bir rakabe-i mü'mineyi âzat ederse Allah Teâlâ da âzat olanın her uzvuna bedel, âzat edenin bir uzvunu cehennem ateşinden âzat eder"* {M3797 Müslim, Itk, 23.} buyurulmuştur. Efdal olan işte budur. Buna kadir olmayan da, إتقوا النار ولو بشق تمرة *"Cehennem ateşinden hiç olmazsa yarım hurma ile sadaka vererek korununuz"* {B1417 Buhârî, Zekât, 10.} vasiyyet-i âmme-i nebeviyyesi ile amel etmek gerektir.

553

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﵁ قَالَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ فَزِعًا يَخْشَى أَنْ تَكُونَ السَّاعَةُ فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى بِأَطْوَلِ قِيَامٍ وَرُكُوعٍ وَسُجُودٍ رَأَيْتُهُ قَطُّ يَفْعَلُهُ وَقَالَ هٰذِهِ الْآيَاتُ الَّتِي يُرْسِلُ اللّٰهُ لَا تَكُونُ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ وَلٰكِنْ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهِ عِبَادَهُ فَإِذَا رَأَيْتُمْ شَيْئًا مِنْ ذٰلِكَ فَافْزَعُوا إِلَى ذِكْرِهِ وَدُعَائِهِ وَاسْتِغْفَارِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eşʿarî) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Asr-ı celîl-i nebevîde) güneş tutuldu. Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bu hadise) saat (yani kıyamet alâmeti) olmasın korkusuyla belinleye belinleye (yerinden) kalkıp mescid(-i şerif)e geldi.[31] O zamana kadar (başka hiçbir namazda) ömrümde görmediğim uzun kıyam(lar) rükû(lar) sücûd(lar)la namaz kıldırdı[32] ve (sonra umuma) buyurdu ki: Allah Teâlâ'nın irsâl ettiği bu âyetler hiçbir kimsenin ne ölmesinden, ne de hayatından dolayıdır. Lâkin Allah Teâlâ bu âyetlerle kullarını tahvîf eder. Bu kabilden (korkunç) bir şey gördüğünüzde zikrullaha, Allah'tan niyaza, Allah'a karşı istiğfara (koyulup) iltica ediniz.[33] {B1059 Buhârî, Küsûf, 14.}

....

RİVAYETLER

قط kelimesi kaideten mâzî-i menfîden sonra gelir. Bu rivayette ise تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ [eb] âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ما sız olarak yalnız رأيته suretinde vârit olmuştur. Maahâzâ birçok nüshada kāide-i maʿlûme üzere ما رأيته قط يفعله diye zaptedilmiştir.

بها daki zamir âyâta râcidir. Bazı nüshalarda به diye zaptedilmiştir ki, zamir küsûfa râci olmuş olur.

Bazı nüshalarda إلى ذكر الله dır.

31 فزع *Kāmus* mütercimi Âsım merhumun tarifine göre “belinleme ve uçunma”dır ki, ansızın zuhur eden korkunç bir hadise üzerine insana ârız olan ürkeklik ve korku demektir. Kadınlar, “Uykuda ürktü de uçukladı” derler ki, Âsım’ın “uçunması” da ondan başka değildir. Nitekim “uçkunma” da derler.

Hadise tekerrür edip duran bir hâdise-i tabîiyye olduğu halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın izhar buyurdukları bu havf ve fezaın sebebi ne idi? Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh, kıyamete alâmet olan âyetlerden birisi olması mülâhazasıyla havf ve haşyet ârız olduğu, ya zannına binaen ya da bildiği bir ihbara istinaden söylüyor. Sebep bu olduğu gibi yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bildiği diğer meçhulümüz bir sebep de olabilir. Meçhul bir sebep üzerine mütalaa yürütmeye imkân yoktur. Mâlûm olarak zikredilen esbâbın en kuvvetlisi yine sahâbî-i müşârün ileyhin zikrettiği olmak lâzım gelir. Zira kıyametin zamân-ı hulûlü ilm-i ilâhîde meknûn kalmakla beraber وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ [ec] âyet-i kerîmesindeki ihbâr-ı sâdık mantûkunca bir küsûfu müteakip olacağı muhakkaktır. Dünyadaki bu son küsûfa tekaddüm eden birçok alâmeti daha muhbir-i sâdık sallallahu aleyhi ve sellem haber vermiştir ki, bunlara "eşrât-ı sâat" denir. Kıyametin ehl-i İslâm'ın feth-i bilâd etmesi, havâricin hurûcu, ilm-i dînin ref'i, cehlin şüyûu, mesâvî-i ahlâkın ümmet arasında fâş olması kabilinden birçok alâmet (eşrât-ı suğrâ) ve ondan sonra güneşin günün birinde mağribden tulûu, dâbbetü'l-arz, deccâl... ilâh., (eşrât-ı kübrâ) gibi birçok mukaddimâtı vardır ki, bunların hiçbiri henüz tahakkuk etmemişti. Muhbir kendi olduğuna binaen bunlar ma'lûm-i âlî-i nebevî ve kendileri bizzat sahâbe içinde berhayat olup vücûd-ı şerifleri azabın ümmete isabetine mani olduğu nakl-i Kur'ân ile sabit iken kıyamet alâmeti zuhur etti diye telâş buyurmaları istişkâl edilen mesâilden biridir. Bu işkâli ref' için bazı şârihler, bu kıssa Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâma bu alâmetler i'lâm edilmeden evvel cereyan etmiş olduğundan her an kıyâm-ı sâate muntazır idiler diyorlarsa da bu tevcih kabul olunamaz. Zira küsûf kıssası onuncu sene-i hicriyyede vâki olmuş olup eşrât-ı sâatin birçoğu daha evvel işitilmiş hadislerle sahâbenin mâlûmu idi. Kimi de, bu sözün mesuliyetini sahâbenin sırtına yükleyip doğru eğri kendisince hâsıl olan bir karîneye istinat ederek zannettiğini vâki diye göstermiştir. Demişler ki: Böyle bir tevcih bir sahâbîye hüsnüzan lâzimesine muarız olur. Başka tevcihler de varsa da bize en mülâyim geleni şudur: Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm o gün vuku bulmayacak ve şu kadar ki, günün birinde vuku bulacağı muhakkak olan kıyâm-ı kıyâmeti hemen vâki oluvermişçesine telâşlı davranıp küsûf hâdise-i

uzmâsının ehemmiyetini göstermek ve ümmetin o gün ne yapması lâzım geleceğini göstermek için her küsûf ve husûfta namaz, zikir, dua, istiğfar, sadaka, ıtk-ı rakabe gibi vücûh-i mesûbâtı tahsile alışıp hâile-i uzmânın vukuunda gafil davranmamalarını tâlim buyurmak istemişlerdir. Çünkü ümmetin metbû-ı a'zamı ve mürşid-i hedîsi zât-i akdes-i risâletpenâhîleridir. "Telâşlı davranıp" tabirimizden de câlî bir telâş mânası anlaşılmasın. O telâş pek ciddi idi. Ümmetinin dünyevî ve uhrevî her gûnâ menâfi'den ve derecâttan müstefit ve her gûnâ hasâr ve ekdardan masûniyetini en büyük dilek ittihaz eden kalb-i raûf ve rahîm-i nebevîleri bu vesile ile tâlim ve tembih buyurulacak şeyleri tâlim ve tembih etmek fırsatını fevtetmek korkusundan neşet etmiş gibi görünüyor.[ed] صلى الله عليه وسلم ومتعنا بشفاعته آمين

32 Tercümede kavis içinde mutlak olarak (başka hiçbir namazda) kaydı ilâve edildi. Bazıları (hiçbir salât-ı küsûfta) diyerek takyîd ediyorlar ki, bundan evvelce bir küsûf namazı daha kıldırılmış olduğunu îmâ ederler. Filhakika İbn Hibbân *Sîre*'sinde güneşin, altıncı sene-i hicriyyede münkesif olduğunu ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın salât-ı küsûf kıldırıp hutbesinde,إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله... buyurduklarını sonra da onuncu senede necl-i mükerremleri İbrâhim aleyh's-selâmın âlem-i nûra intikalleri günü bir kere daha münkesif olduğunu nakletmektedir. Lâkin bu nakil, vâkıa mutâbık da olsa bu hutbeyi –İbn Hibbân'ın nakline mugayir olarak– ikinci küsûfta irat buyurmuş olmaları lâzım gelir. Zira küsûfun hiçbir kimsenin hayat ve mematı ile alâkadar olmadığını söylemeye yakışan zaman ikincisinden başkası olamaz.

33 Husûf ve küsûfun mevt ve hayât-ı beşerle alâkadar olduğu hakkında ehl-i tencîmden avama da intikal eden akîdenin butlanını nâtık olan bu kelâm-ı âlî-i nebevînin *Buhârî*'de Âişe, Ebû Bekre, Mugīre b. Şuʻbe, Ebû Mesʻûd el-Ensârî, Ebû Mûsâ el-Eşʻarî, İbn Abbas, İbn Ömer radıyallahu anhümden menkul olduğu gibi *Müslim*'de Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümden, *Nesâî* ile diğer kitaplarda Abdullah b. Amr, Nuʻmân b. Beşîr, Kabîsa b. Mehârik radıyallahu anhümden, *Müsned-i Ahmed* ile diğer kitaplarda Semüre b. Cündeb, Mahmûd b. Lebîd, İbn Mesʻûd radıyallahu anhümden, Taberânî'de de Ukbe b. Âmir ile Bilâl radıyallahu anhümâdan olmak üzere lâakal on yedi sahâbîden mervî olup bu rivayetin ekseriyyet-i azîmesi de sahih olduğundan bu akîde-i fâsideyi iltizam edenleri tekzip etmek artık şerʻan vâcip demektir.

[eb] Yûsuf, 12/85.

[ec] el-Kıyâme, 75/9.

[ed] Şu uzun mütalaaları hulâsa ederek deriz ki: Husûf üzerine resûl-i zîşân efendimizde hâsıl olan haşyet, kıyamet kopuyor zannıyla ârız olan bir korku değildir. Bunun en açık bir delili, Resûl-i Ekrem efendimizin husûfu bir hâdise-i tabîiyye olarak kabul buyurmaları ve ashabına da, kimsenin ne mevtiyle ne de hayatıyla alâkadar olmadığını bildirmeleridir. Binaenaleyh bu endişe ve istîcalin en basit ve belki de yegâne sebebi, husûf gibi serîu'l-cereyân bir hadisenin zeval ve inkişâfından evvel böyle takallübât-ı kevniyyeyi tanzır eden hâdisât-ı tabîiyye sırasında Hakk'a karşı nasıl ibadet ve arz-ı ubûdiyyet edileceğini göstermektir. Hususiyle biʻset-i seniyyelerinin en mühim gayelerinden biri de fikirlerde, asırların yerleştirdiği hurâfâtı yıkmak olduğu halde halk arasında husûfün, necl-i mükerremleri Hazret-i İbrâhim'in vefatı ile alâkadar zannolunması resûl-i kibriyânın istîcal ve müsâraatını fevkalâde arttırmış ve câlib-i haşyet bir hal de göstermiş olacaktır.

Râvi Ebû Mûsâ el-Eşʿarî radıyallahu anhın gerek hadis şârihlerinin gerekse mütercim merhumun uzun mütalaalarına sebep olan يخشى أن تكون الساعة kavline gelince, Resûl-i Ekrem'in husûfü bir hâdise-i tabîiyye olarak tasvir buyuran beyânât-ı seniyyeleri karşısında râvinin bu sözü sürʿat-i istiʿcâl ve teheyyücü tasvir için "Kıyamet kopuyor zannetti" demiş olmasını kabul etmek zaruridir. Biʿset-i nebeviyyelerinin son yılında ve tekerrürü umulmayan ve devamı bir, iki saate münhasır olan en mühim bir vesîle-i irşad ve ikazın fevtedilmesi, hâtemü'l-enbiyâ için râvinin tasviri veçhile teheyyüc ve istîcali mûcip olmaz mı? (K.M.).

554

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَهَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْخُسُوفِ بِقِرَاءَتِهِ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَتِهِ كَبَّرَ فَرَكَعَ وَإِذَا رَفَعَ مِنَ الرَّكْعَةِ قَالَ سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ثُمَّ يُعَاوِدُ الْقِرَاءَةَ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فِي رَكْعَتَيْنِ وَأَرْبَعَ سَجَدَاتٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı husûfta[34] kıraatini cehren yaptı.[35] Kırâetinden fâriğ olduğu vakit tekbir alıp rükûa varırdı. Rükûdan kalktığı vakit de . سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد buyurdu. Sonra salât-ı küsûfta tekrar kıraate başlardı (ki), iki rek'at içinde dört rükû ile dört secde (ederdi). {B1065 Buhârî, Küsûf, 19.}

....

34 Buradaki husûftan murat, fukahanın mustalahı olan "husûf-ı kamer"dir diyenler olmuşsa da *Buhârî* üzerine müstahrec yazan İsmâilî diğer tarikten aynı hadisi, كسفت الشمس في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم İshak b. Râhûye de aynı tarikten aynı hadisi, صلى بهم في كسوف الشمس وجهر بالقراءة {Aynî, Umde, VII, 92.} lafızlarıyla rivayet etmiş olduklarından buradaki "husûf"un da isti'mâl-i lugavîye muvâfık olarak "küsûf" mânasına olduğu sabittir.

35 Salât-ı küsûfun kıraatinde cehr ü ihfâ meselesi münâzaalıdır. Bu hadisteki "husûf" lafzını kamere hamledenler husûfta cehri, küsûfta isrârı iltizam etmişlerdir. Zira birincisi salât-ı leyliyye, diğeri nehâriyyedir. Ancak hadisteki husûf, hâssatan husûf-ı kamer demek olmadığı diğer tariklerle sabit olduğundan Tirmizî'nin nakline nazaran husûfta, küsûfta da cehren kıraat İmam Mâlik ve Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin mezhebidir. Yine Tirmizî, Şâfiî'nin mezhebi Semüre radıyallahu anhın rivayetine istinaden salât-ı küsûfta isrâr olduğunu haber veriyor. Tirmizî'nin yalnız İmam Ahmed ile İshak b. Râhûye hakkındaki mutlaka cehr naklini kabul edip İmam Mâlik ile Şâfiî hakkındaki naklini teslim etmiyor ve "Bizim ve İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe ve Bişr b. Sa'd'ın ve cumhûr-ı fukahânın, "Mezhebimiz küsûf-ı şemste isrâr ve husûf-ı kamerde cehirdir" dedikten sonra "İmam Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye her ikisinde de cehre kāil olmuşlardır" diyor. İbn Cerîr et-Taberî'ye göre, her ikisinde de cehr ve isrâr müsavidir. İmam Mâlik'ten her iki kavil rivayet edilmişse de meşhur olanı, Nevevî'nin hikâye ettiğidir. Tirmizî'nin naklettiği, mutlaka cehr rivayeti şâzdır. Mâlikiyye'den İbnü'l-Arabî, "Mısrîler İmam Mâlik'ten isrârı, Medineliler ise cehri rivayet etmişlerdir. Bana kalırsa cehretmek evlâdır. Zira bu namaz cemaatle kılınan, cemaati toplamak için münâdî çıkarılan, hutbesi olan salât-ı îd ve istiskāya benzer bir namazdır" demiştir. Küsûfeynde cehre kāil olanlar, buradaki hadise temessük ederler. Küsûf-ı şemste isrâra kāil olanlar ise, Semüre b. Cündeb radıyallahu anhın Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tahâvî taraflarından tahrîc edilen ve Tirmizî'nin هذا حديث حسن صحيح kaydıyla sıhhati gösterilen,
صلى بنا النبي صلى الله عليه وسلم في كسوف الشمس لا نسمع له صوتا
"Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem küsûf-ı şemste bize namaz kıldırdı da sesini hiç işitemedik" {Kaynakta "الشمس" kelimesi yer almamaktadır. T562 Tirmizî, Cum'a, 45.} hadisine ve İbn Abbas radıyallahu anhümânın, ما سمعت من النبي صلى الله عليه وسلم في صلاة الكسوف حرفا "Salât-ı küsûfta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden bir kelime bile işitmedim" {Tahâvî, Meâni'l-âsar, I, 332, no: 1954.} hadisidir ki, bu son hadiste İbn Abbas radıyallahu anhümâ Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yanı başında

namaza durduğunu da haber veriyor.

Lâkin cehre kāil olanlar, İbn Abbas hadisinin hep turuk-ı vâhiyeden rivayet edilmekle beraber Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yakın durduğu da bu vâhî tariklerden olsun sabit olmadığını ve Semüre ile İbn Abbas radıyallahu anhın geri saflarda kalıp kıraati işitmemiş oldukları muhtemel olduğunu, salât-ı küsûfta Âişe radıyallahu anhânın cehr rivayeti birçok tarikten sabit olmuş bir hadis olduğu gibi Ali b. Ebû Tâlib kerremallahu veche hazretlerinin küsûf-ı şems namazını cehr ile kıldırdıklarını İbn Huzeyme ile Tahâvî sahih isnadlarla zikretmiş olduklarını makām-ı i'tirazda söylerler.

İSTİTRAT. Husûf-ı kamerde nâsın cemaatle namaz kılmaları ve imamın hutbe irat etmesi İmam Şâfiî'ye göre sünnettir. İmam Mâlik ile Kûfe fukahasına göre ise, cemaat toplamak istemez ve namaz diğer nevâfil gibi birer rükû ile iki rek'at kılınır. Çünkü salât-ı husûfu aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kıldırdıkları ve böyle bir namaza nâsı davet buyurdukları hakkında sabit olmuş bir şey yoktur.

Bazıları husûf-ı kamerin dördüncü sene-i hicriyye cumâdelâhiresinde vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin namaza davet buyurdukları haberi iştihâr etmemiştir. Ancak İbn Hibbân beşinci sene-i hicriyyede husûf-ı kamer vâki olduğu ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ashâb-ı kirâma namaz kıldırdıkları ve İslâm'da ilk salât-ı küsûfun bu olduğunu *Sîre*'sinde hikâye ediyor. İntehâ.

Kitâbü Sücûdi'l-Kur'ân

كِتَابُ سُجُودِ الْقُرْآنِ

Kur'ân-ı Kerîm'in on dört veya on beş yerinde tilâvet eden de, dinleyen de secde etmek gerektir. Elimizdeki matbû mesâhif-i şerîfede yalnız on dördü işaret edilmiştir. Bu secde mahalleri bervech-i âtîdir:

1. Sûre-i A'râf'ın **(7**. sûre) sonu; **2.** Sûre-i Ra'd'ın (13. sûre) ortalarında وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ {er-Ra'd, 13/15.}'dan sonra; **3.** Sûre-i Nahl'in (16. sûre) içinde ... وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ {en-Nahl, 16/49-50.}'dan sonra; **4.** Sûre-i İsrâ'nın (17. sûre) sonuna doğru وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا {el-İsrâ, 17/109.}'dan sonra; **5.** Sûre-i Meryem'in **(**19. sûre) ortasında) ... أُولٰئِكَ الَّذِينَ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا {Meryem, 19/58.} 'dan sonra; **6.** Sûre-i Hacc'ın (22. sûre) içinde

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ ... إِنّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ {el-Hac, 22/18.}'dan sonra; **7.** Yine sûre-i Hacc'ın evâhirinde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا ...لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {el-Hac, 22/77.}'dan sonra; **8.** Sûre-i Furkān'ın (25. sûre) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا... وَزَادَهُمْ نُفُورًا {el-Furkān, 25/60.}'dan sonra; **9.** Sûre-i Neml'de (27. sûre) أَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ ...وَمَا تُعْلِنُونَ {en-Neml, 27/25.}'den, yahut... هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ{en-Neml, 27/26.}'den sonraki, birinci kavil Hanefiyye'nin, ikincisi İmam Mâlik ile Şâfiî'nin kavilleridir; **10.** الم تَنْزِيلُ 'de (32. sûre) إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ...لَا يَسْتَكْبِرُونَ {es-Secde, 32/15.}'den sonra; **11.** Sûre-i ص 'da (38. sûre) قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ ... وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ {Sâd, 38/24.}'dan sonra ki, burada secde etmek, İmam Mâlik ile Şâfiî'ye göredir. Hanefiyye'ye göre ise burada secde yoktur. İmam Mâlik'ten rivayet olunan diğer kavle göre mahall-i secde bir âyet sonra وَحُسْنَ مَآبٍ {Sâd, 38/25.}'dır; **12.** حم السجدة 'nin (41. sûre) sonuna yakın) وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ ... إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ {Fussılet, 41/37.} 'den, ya da bir âyet daha okuyup وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ {Fussılet, 41/38.}'den sonra ki, birincisi: İmam Mâlik'in ve kavl-i kadîminde İmam Şâfiî'nin, ikincisi Hanefiyye'nin ve kavl-i cedîdinde İmam Şâfiî'nin ve Ahmed'in kavilleridir; **13.** Sûre-i Necm'in (53. sûre) âhirinde; **14.** Sûre-i İnşikāk'ta (84. sûre) ... لَا يَسْجُدُونَ {el-İnşikāk, 84/21.}'dan sonra, Mâlikiyye'den İbn Habîb'in kavlince de sûrenin âhirinde; **15.** Sûre-i Alak'ın (96. sûre) âhirinde.

Bu on beş secde Medenîler'in, İmam Mâlik'e tebaan muhtarları olan kavildir ki, Ömer ve İbn Ömer radıyallahu anhümânın da, eimme-i müctehidînden Leys b. Sa'd ile İshak b. Râhûye'nin de, İmam Ahmed'den rivayeten İbn Münzir'in de, Şâfiiyye'den Mervezî ile İbn Şüreyh'in de kavilleri budur. Hanefiyye'ye göre yine on dörttür ki, sûre-i حج 'ın ikinci secdesi hariçtir. İmam Şâfiî'nin kavl-i cedîdine ve İmam Ahmed'in esahh-ı kavleynine göre yine on dört ise de iskāt ettikleri sûre-i ص secdesidir. Ebû Sevr'in mezhebince de on dört ise de sâkıt olan وَالنَّجْمِ secdesidir. Atâ el-Horasânî'nin kavlince sûre-i Hacc'ın ikincisi ile İnşikāk'ın hazfıyla on üçtür.

Mesrûk'un kavlince, Hacc'ın ikinci secdesi ile Sâd ve İnşikāk secdelerinin ıskātıyla on ikidir. İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîminde zâhir-i rivâyet olan İmam Mâlik'in kavlince نجم، انشقاق وعلق secdelerinin ıskātıyla on birdir ki, Hasan-ı Basrî, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Atâ b. Ebû Rebâh ve Tâvûs'un da kavilleri budur. İbn Abbas ve İbn Ömer radıyallahu anhümün kavilleri de bu olduğu rivayet edilmiştir. Bazılarına göre ondur. Aynî Hecim ihtiyarlarının Mekke ile Medine'ye sücûd-ı Kur'ân meselesini öğrenmek için adam gönderdiklerini ve Haremeyn ulemâsının on secde üzerine icmâı vâki olduğu haberini bu adamın getirdiğini İbn Ebû Şeybe'den naklediyorsa da ne Haremeyn ulemâsından kimsenin ismi, ne de bu secdelerin hangileri olduğu tasrih ediliyor. Kezâ İbn Ebû Şeybe'nin İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayeţine nazaran "azâim-i sücûd" yani vazgeçilmeyecek olan secdeler: بنو إسرائيل، إسرا، وَالنَّجْمِ، انشقاق، اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ olmak üzere beştir. İbn Ebû Şeybe'nin Ali kerremallahu vecheden rivayet ettiğine göre, azâim-i sücûd, الم تَنْزِيلُ ، حم، وَالنَّجْمِ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ olmak üzere dörttür. Abd b. Umeyr'in mezhebine göre ise azâimi yine dört ise de نجم ile اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ 'e bedel أعراف ile بنو إسرائيل secdelerini saymıştır. Saîd b. Cübeyr'den İbn Ebû Şeybe'nin rivayet ettiği diğer kavle göre الم تَنْزِيلُ وَالنَّجْمِ، اقْرَأْ olmak üzere yalnız üçtür.

Hanefiyye'ye göre secde-i tilâvetin sebebi: Tilâvet, semâ ve iktidâdır. Binaenaleyh okuyan secde edeceği gibi dinleyen de eder. Cemaat içinde olup işitemeyen de imama iktidâen secde eder, semâ kastı yokken işiten hakkında Şâfiiyye'nin beyan ettikleri vecihler üçtür:

1. İmamın mensûs olan kavl-i sahîhine göre min gayri kastın işiten kimsenin secde etmesi müstehaptır, sünnet-i müekkede değildir.

2. Bu adamın müstemi'den yani dinlemeyi kastedenden farkı yoktur.

3. İmam Gazzâlî gibi bazılarına göre onun hakkında sünnet değildir.

Secde-i tilâvetin hükmüne gelince: İmam Ebû Hanîfe'ye göre secde etmek tâlî ve –istimâ-ı Kur'ân'ı kastetsin, etmesin– sâmiʿ üzerine vâciptir. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef'*inde İbn Ömer radıyallahu anhümadan rivayet olunan السجدة على من سمعها "Secde, secde âyetini işitene terettüp eder" {Kaynakta rivayetin başında "إنما" yer almaktadır. MŞ4225 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Salavât, 207.} kelâmı Buhârî'nin Osman radıyallahu anhtan taʿlîkan rivayet ettiği, إنما السجدة على من استمعها {Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 10, (bab başlığı).} sözü onlara delil ittihaz ettikleri gibi فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ. وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ *"Onlara ne oluyor ki, iman etmiyorlar, karşılarında Kur'an okunduğu vakit de secde etmiyorlar"* {İnşikāk, 84/20-21.}; kezâ فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا *"Allah'a secde edip ibadet ediniz"*{en-Necm, 53/62.}; وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ *"Secde edip Allah'a kurbiyet peydâ et"* {el-Alak, 96/19.} âyet-i kerîmeleri hüccettir. Son iki âyette emir vücûb için olduğu gibi ilkinde de Kur'an'ı işitip secde etmeyenler taraf-ı Hak'tan da zem buyuruluyor. Zem ise ancak terk-i vâcibe terettüp eder diyorlar. Hatta İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî, "İnsan namazda iken bile secde âyetini işitirse hemen secde etmelidir" dermiş. Şaʿbî'nin nakline göre Abdullah b. Mesʿûd'un ashabı ister namazda, ister hariçte secde âyetini işitince hemen secde ederlermiş.

İmam Şâfiî'ye göre secde-i tilâvet sünnet-i müekkededir. Ehad-i kavleyne göre İmam Mâlik de, İmam Ahmed ve İshak ve Evzâî ve Leys b. Saʿd ve Dâvûd ez-Zâhirî de sünnet olduğuna kāil olmuşlardır. Ömer, Selmân b. Abbas ve İmrân b. Husayn radıyallahu anhümün de kavli budur. Mâlikîler beyninde bunun sünnet veya fazilet yani mendup olduğunda ihtilâf vardır. Bu akval Şârih Aynî'nin menkulü olup şu kadar ki, İmrân b. Husayn ile Ömer radıyallahu anhümânın bu hususta mezhepleri Buhârî'nin tasrihine nazaran bunun hilâfınadır. Bu eimmenin adem-i vücûbuna kāil olmalarına sebep biraz sonra gelecek 557. Zeyd b. Sâbit radıyallahu anh hadisidir. Kezâlik kelâm-ı nebevîyi ihtiva etmesi dolayısıyladır. *Tecrîd'*den hariç kalan Buhârî'de mervî Ömer radıyallahu anh hadisi de onlara hüccettir.

بسم الله الرحمن الرحيم

555

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ ﷺ النَّجْمَ بِمَكَّةَ فَسَجَدَ فِيهَا وَسَجَدَ مَنْ مَعَهُ غَيْرَ شَيْخٍ أَخَذَ كَفًّا مِنْ حَصًى أَوْ تُرَابٍ فَرَفَعَهُ إِلَى جَبْهَتِهِ وَقَالَ يَكْفِينِي هٰذَا فَرَأَيْتُهُ بَعْدَ ذٰلِكَ قُتِلَ كَافِرًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mesʻûd radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de (iken) (وَالنَّجْمِ Ve'n-Necm[ee]) sûresini okuyup bu (sûre-i şerife)nin sonunda secdeye vardı. Beraber olanlar da (mümin ve müşrik) hep secdeye vardılar, yalnız bir ihtiyar (herif varmadı ki, o da) bir avuç çakıl veya toprak alıp alnına götürdü ve "Bu kadarı bana yeter" dedi. İşte o kimseyi sonra (Bedir'de) kâfir olarak katlolunmuş gördüm. {B1067 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 1.}

[ee] {en-Necm, 53/1.}

556

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ ص لَيْسَتْ مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ وَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَسْجُدُ فِيهَا وَحَدِيثُهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَجَدَ بِالنَّجْمِ تَقَدَّمَ قَرِيبًا مِنْ رِوَايَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَزَادَ فِي هذِهِ الرِّوَايَةِ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ.

TERCÜMESİ[ef]

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan (şöyle rivayet olunuyor). İbn Abbas demiştir ki: ص "(Sad) (secdesi), me'mûrun bih secdelerden (ma'dûd) değildir. Halbuki ben, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi bu sûrede secde eder gördüm." {B1069 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 3.}

(Yine) İbn Abbas radıyallahu anhümânın: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (sûre-i) Necm'i (kıraat) ile secde buyurdu" (suretindeki) hadisi de yakında (555. olarak) İbn Mes'ûd rivayetinden (gelen hadiste) geçti. İbn Abbas buradaki rivayetinde, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber müslümanlar da, müşrikler de, cin de, ins de secde etti" (cümlesini) ziyade eylemiştir. {B1071 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 5.}

İZAHI

Müellif *Zebîdî* merhum burada İbn Abbas'ın *Buhârî*'deki iki hadisinden birisini ki صhakkındaki hadisidir. Bunu aynen naklettikten sonra diğerini yani وَالنَّجْمِ sûresindeki secdeye dair olan rivayetinin İbn Mes'ûd hadisi ile nokta-i iştiraklerini gösteriyor, ziyâde-i rivâyetine de işaret ediyor.

Nesâî’nin bu babdaki rivayeti şöyledir: قال أن النبي صلى الله عليه وسلم سجد في (ص) وقال سجدها داود توبة ونسجدها شكرًا MÂNASI. “İbn Abbas demiştir ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ص sûresinde secde etti ve buyurdu ki: *Dâvûd, tövbe olmak üzere secde etmişti, biz de şükür olarak secde ederiz.*”[eg]

Buhârî’nin sûre-i Sâd’ın tefsirindeki rivayetine göre, Mücâhid, Sâd sûresinde niçin secde ediyorsun? diye İbn Abbas’tan sormuş, o da, أوما تقرأ : وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ ... أُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ “*Nûh’un zürriyetinden gelen Dâvûd ve Süleyman ile bunları takip eden peygamberleri Allah Teâlâ nübüvvetle ve ezâya tahammül ile mazhar-ı hidâyet etmiştir. Sen de habibim! Bunların Hüdâsına ittibâ et, bunlar gibi ezâya sabreyle*” [eh] âyetlerini okumuyor musun? diye cevap vermiş.[ei]

Nesâî’nin yukarıdaki rivayetine göre Sâd secdesinin Hazret-i Dâvûd için secde-i tevbe Resûl-i Ekrem efendimiz için de secde-i şükr olduğunu anlayabilmek için bu sûredeki secde âyetine yani وَحُسْنَ مَآبٍ [ej] kavl-i şerifine tekaddüm eden âyât-ı kerîmenin hulâsaten münderecatını mütalaa etmek icap eder. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem efendimiz Mekke’de dîn-i İslâm’ı tebliğe başladıklarında kendilerinin Mekke müşrikleri tarafından, hâşâ sâhir, kezzâb diye inkâr ile karşılandığı ve gûnâgûn ezâ ve cefaya mâruz kaldığı mâlûmdur ve işte bu fevkalâde müşkül zamanlarda Cenâb-ı Hak sevgili peygamberini teselli ve iradesini takviye için kendisinden evvel gelip geçen peygamberlerin de Nûh, Âd, Semûd, Lût kavimleri gibi akvâm-ı câhile ve zalime taraflarından tekzip edildiklerini ve bu suretle bu kavimlerden her biri birer gûnâ azaba müstehik olarak târîh-i âlemden silindiklerini hikâye buyurup resûl-i zîşânına sabır ve tahammül tavsiye ediyordu.

Bu silsile-i vesâyâya devam buyurulup وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ [ek] *"Kaviyyü'ş-şekîme olan Dâvûd'u da düşün ki, oda bütün mekârihten tövbe ile bize rücû etmiştir"* âyet-i kerîmesinden itibaren de Dâvûd aleyhisselâmın târîh-i hayâtından bahse başlanmış ve sonunda فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ [el] kavl-i şerifi ile o zîkudret Peygamber'in bir zelleden dolayı istiğfar ile secdeye kapanarak Cenâb-ı Hakk'a teveccüh ettiği bildirilmiştir. Bunu müteakip فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَآبٍ [em] nazm-ı kerîmi ile de Cenâb-ı Dâvûd'un düştüğü hatadan mağfiret olunduğu ve nezd-i bârîde kendisi için dünyada nice hayır ve menfaat ve âhirette hüsnümerci ve menzilet mukarrer bulunduğu haber veriliyor. Bunu da kendisine yüce bir saltanat ve adalet verildiğine, oğlu Süleyman hibe edildiğine dair âyetler takip ediyor.

İşte Hazret-i Dâvûd tövbe ve istiğfar ile secde ederek Cenâb-ı Hakk'a teveccüh ettiği için taraf-ı peygamberîden Hazret-i Dâvûd'un secdesine secde-i tevbe denilmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz ise Peygamber Dâvûd'un af ve mağfiret olunması ve taraf-ı bârîden kendisine derecât-ı refîa vaad buyurulmasından dolayı secde buyurdukları için bu secdelerine secde-i şükür demişlerdir. Bundan dolayı Hanefîler indinde وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ [en] kavl-i şerifinden sonra değil وَحُسْنَ مَآبٍ nazm-ı kerîminden sonra secde edilir.

Sâd sûresindeki secdenin sübûtu hakkında Hanefî ve Şâfiî eimmesi arasında ihtilâf yoktur. Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın mezhepleri de böyledir. Yalnız ihtilâf, bu secdenin azâim-i sücûddan yani farz secdelerden olup olmadığındadır. İmam Şâfiî ile etbâı: "Sâd secdesi, vâcip değildir. Belki bu bir secde-i şükürdür, namazın haricinde müstehap olarak secde edilir, namazda haramdır" demişler. İmam Ebû Hanîfe ile ashabına göre bu secde azâimdendir, vâciptir. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel'den ise birisi Şâfiîler'le, diğeri Hanefîler'le iştiraklerini ifade eden iki nevi ictihad menkuldür.

İmam Şâfiî, metindeki İbn Abbas'ın, "Sâd, azâim-i sücûddan değildir" kavli ile ihticâc etmiştir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı ise İbn Abbas'ın ictihâd-ı mücerredini ifade eden bu rivayetle amel etmeyip Buhârî'nin sûre-i Sâd'ın tefsirindeki nassa müstenit olan ve fi'l-i nebevîyi bildiren, rivâyâtını tercih etmişlerdir. Nesâî'nin rivayeti de Hanefîler için ikinci bir hüccettir. Bu rivayette Sâd secdesinin "Secde-i tevbe" yâd buyurulması, "secde-i azîmet" olmasına hiç de münâfî değildir. Hatta İbn Abbas'ın metindeki hadisi de Hanefîler'e bir üçüncü hüccet olabilir. Çünkü onda da secde-i nebevî rivayet edilmiştir. Diğer rivayetlerin delâletiyle azîmete hamledilebilir.

Hadîs-i şerifte **azâim**, **azîme**nin cem'idir. Azîme fi'l-asıl bir şeye gönül bağlamak mânasına mevzû iken sonra Cenâb-ı Hakk'ın emir ve icap eylediği ferâizde istimal olunmuştur.

[ef] Bu 556. hadisin tercümesi de izahı da mütercim merhumun müsveddelerinde görülemedi. Müteakip hadislerin izahlarında bu hadisten bahsetmiş olmasına göre herhalde tercüme ve izah edilmiş olup her nasılsa tebyiz edilirken unutulmuş olacaktır. Boş bırakmamak için tarafımızdan tercüme ve izah edildi (K.M.).

[eg] {N958 Nesâî, İftitâh, 48.}

[eh] el-En'âm, 6/84-90.

[ei] {B4807 Buhârî, Tefsîr, (Sâd) 1.}

[ej] {Sâd, 38/25.}

[ek] Sâd, 38/17.

[el] Sâd, 38/24.

[em] Sâd, 38/25.

[en] Sâd, 38/24.

557

•.•.•

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ ﵁ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَالنَّجْمِ فَلَمْ يَسْجُدْ فِيهَا.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhtan:[1] Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda (bir defa) وَالنَّجْمِ Ve'n-Necm (sûresini) okudum da sûre(nin sonun)da secde buyurmadı.[2] {B1072 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 6.}

....

1 Buhârî'nin siyâk-ı rivâyeti, عن زيد بن ثابت قال قرأت suretindedir ki, tercüme bundan dolayı ona göre yapılmıştır.

2 Mâlikîler وَالنَّجْمِ sûre-i şerifesinin âhirinde secde müstehap olmadığına bu hadis ile, bir de Atâ b. Yesâr'ın Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan mevkufen rivayet ettiği ليس في المفصل سجدة "*Mufassalda secde yoktur*" {T575 Tirmizî, Cum'a, 51.} hadisi ile ihticâc ederler ki, böyle bir rivayet İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da kâh mevsul, kâh mürsel olarak rivayet ediliyor. Müşârün ileyh gûyâ, لم يسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم في شيء من المفصل منذ تحول إلى المدينة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye nakil buyurduktan sonra mufassalın hiçbir sûresinde secde buyurmamıştır" {TM2811 Tayâlisî, el-Müsned, III, 120.} demiş (Mufassalın hangi sûreler olduğu 404. hadisin hâşiyesinde zikredilmiştir). Atâ b. Ebû Rebâh ile Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr ve Saîd b. Müseyyeb, İkrime, Tâvûs'un ve Ebû Sevr'in de mezhepleri bu olduğunu şârih Aynî zikrediyor. Zeyd b. Sâbit ile Übey b. Kâ'b radıyallahu anhümâ gibi İbn Abbas radıyallahu anhümânın kavli de bu imiş. İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmi de budur. Müşârün ileyh İmam Mâlik'in, "Kur'an'da on secde vardır ve hiçbir tanesi mufassalda değildir" sözünü naklettikten sonra, Übey b. Kâ'b da, Zeyd b. Sâbit de ilm-i Kur'ân'da kimsenin meçhulü olmayan mertebe-i ulyâdadır. Zeyd, kıraatini Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme âlem-i nûra intikal buyurdukları sene dinlettiği gibi Übey de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme kendini iki defa dinletmiştir. İbn Abbas da Übey'den okumuştur. Bu zevat ise ihâta-i ilmiyyeleri olmadıkça söz söylemezler diye inşallah kimsenin şek edemeyeceği kimselerdendir. Bâhusus ehl-i Medîne'den mülâki olduklarımız da buna kâillerdir. Übey b. Kâ'b sücûd-ı Kur'ân'ı nasıl bilmez olur ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ona, "Allah Teâlâ sana Kur'an'ı okuyayım diye bana emretti buyurduğu bize bâliğ olmuştur" diyor. Lâkin Beyhakī, müşârün ileyhin kavl-i cedîdinde –Müzenî, muhtasar-ı Büveytî, Rebî' ve İbn Ebû Cârûd rivayetleriyle– mufassaldaki secdeleri ispat ile kat'an hükmettiğini söylüyor. Hanefiyye ise bundan evvelki İbn Mes'ûd ve İbn Abbas radıyallahu anhüm rivayetlerine temessük ederek (555, 556. hadisler) secdenin vücûbuna kāil olup bu kıssayı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ya abdestsiz bulunmak veya kıraat vakti kerâhete müsâdif olmak gibi bir özür ile secde,

vakt-i âhare tehir buyurulmuştur diye tevcih etmektedir.[eo]

[eo] Bu tevcihatı şârih Aynî Tahâvî'den naklediyor. Tahâvî diyor ki: Resûl-i Ekrem'in bu sebeplerden biri dolayısıyla secdeyi tehir buyurmuş olmaları ihtimal dahilinde olunca وَالنَّجْمِ sûresinde secdenin lüzum veya adem-i lüzûmunu istifade edecek başka bir hadise ihtiyaç dergârdır. Biz bu babda müreccah olarak Abdullah b. Mes'ûd'un hadisini görüyoruz. Aynî buna ilâveten diyor ki: Resûl-i Ekrem'in derhal secde etmemiş olmalarından, "Bu sûrede secde yoktur", "Bu secdenin vücûbu nefyedilmiştir" hükümlerini çıkarmak doğru değildir.

Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b radıyallahu anhümânın menâkıb-ı mübârekelerine gelince, hürmetle karşılanır. Fakat o, başka mevzudur (K.M.).

558

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّهُ قَرَأَ وَإِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ فَسَجَدَ بِهَا فَقِيلَ لَهُ فِي ذٰلِكَ فَقَالَ لَوْ لَمْ أَرَ النَّبِيَّ ﷺ يَسْجُدُ لَمْ أَسْجُدْ.

TERCÜMESİ

Rivayet olunur ki, Ebû Hüreyre radıyallahu anh (bir namazda[3]) إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ[ep] (sûre-i şerifesini) okuyup ondan dolayı secdeye varmış. Kendisine bu (secdenin sebebi) nedir? denilmiş.[4] O da, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi (bu sûrede) secde etmiş görmeye idim secde etmezdim" demiş. {B1074 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 7.}

………

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda yine o mânaya فيها 'dır. Buhârî'nin asıl rivayetinde seneddeki râvi Ebû Seleme, رأيت أبا هريرة رضي الله عنه قرأ إذا السماء انشقت فسجد بها "*Ebû* Hüreyre radıyallahu anh إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ sûre-i şerifesini okuyup secde ettiğini gördüm" demiştir.

Tecrîd sahibi yine ibarede ihtisarı iltizam etmiş olup metn-i Buhârî'ye nazaran Ebû Seleme, فقلت يا أبا هريرة ألم أرك "Yâ Ebû Hüreyre! Gözüme inanayım mı? Secde etmedin mi dedim" diye naklediyor.

Bazı nüshalara göre سجد.

3 Kavis içindeki “namazda” kaydının tercümede ilâvesine sebep: Ebû Râfi‘ tarikinden rivayet olunan aynı kıssada –ki 428. hadis olarak evvelce geçmişti– müşârün ileyhin: صليت مع أبي هريرة العتمة فقرأ... “Ebû Hüreyre’nin ardında yatsı namazını kıldım. إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ sûresini okudu” demiş olmasıdır.

Bir rivayete göre mutlaka farz namazda, diğer rivayete göre yalnız salât-i sırriyyede imamın secde âyetini okumasını mekruh gören İmam Mâlik’in muhaliflerine Ebû Râfi‘ rivayetindeki bu tasrih, kuvvetli bir hüccettir. Nevâfilde secde âyeti tilâvet etmenin cevazında ise eimme beyninde hilâf yok gibidir.

4 İtiraz eden râvi Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf olup الم أرك تسجد diye itiraz etmiştir. Ebû Râfi‘ tarikinden gelen diğer rivayette de, ما هذه “Bu, ne oluyor?” diye sormuş. İtirazın sebebi ise bundan evvelki hadisin hâşiyelerinde zikrettiğimiz üzere mufassalda secde olmadığına dair şüyû bulmuş olan rivâyât-ı zaîfedir. Halbuki Übey ile İbn Abbas radıyallahu anhümün mevkuf veya mürsel olan hadislerine karşı Ebû Hüreyre’nin rivâyet-i sahîhası hüccet-i kaviyyedir.

Ebû Hüreyre radıyallahu anh mâlûm olduğu üzere hicretin yedinci senesinde iman etmiş olduğundan İslâm’ı müteahhir olduğu halde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bu sûrede secde buyurduklarını haber vermesi Medîne-i Münevvere’ye intikalinden sonra secde buyurmamış oldukları hakkındaki rivayeti çürütür. Zira kaideten müsbit nâfîye karşı hüccettir. Bundan dolayıdır ki, Hanefîler, Şâfiîler, Hanbelîler ile Mâlikîler’den Abdülvehhâb bu sûre-i şerifede secde olduğuna kāil olmuşlardır. İmam Şâfiî’nin kavl-i kadîminden rücû ettiği bundan evvelki hadisin hâmişinde zikredilmişti.

[ep] {el-İnşikāk, 84/1.}

559

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَيْنَا السُّورَةَ فِيهَا السَّجْدَةُ فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ حَتَّى مَا يَجِدُ أَحَدُنَا مَوْضِعَ جَبْهَتِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (içinde) secde (âyeti) bulunan sûreyi bize okuyup secde buyururdu. Biz de (ona iktidâen) secde ederdik.[5] O kadar (kalabalık ve sıkışık bir halde secde ederdik) ki bazılarımız alnını koyacak yer bulamazdı.[6] {B1075 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 8.}

RİVAYETLER

Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, يقرأ السورة التي فيها السجدة üçüncü tarikten de يقرأ السجدة ونحن عنده "Biz, huzûr-ı risâletpenâhîlerinde iken secde âyetini okurlardı."

Diğer bir tarikten, ونسجد معه

Diğer tarikten, فنزدحم حتى.

Diğer tariklerin birinde, حتى ما يجد لجبهته موضعًا "Alnına yer bulamayacak kadar", diğerinde ise مكانًا لموضع جبهته .

5 Buhârî bu hadisi burada secde-i tilâvette müstemiin kārie tâbi olduğu meselesini teyit maksadıyla irat etmiştir. Nitekim hadisi, bunu müşʿir bir taʿlik ile tasvir eylemiştir. Bu taʿlikte İbn Mesʿûd radıyallahu anhın henüz çocukken huzurunda secde âyeti okuyan تميم بن حذلم ضبي ye اسجد فإنك إمامنا فيها "Haydi secdeye sen başla! Çünkü bu secdede imamımız sensin" demiş olduğunu rivayet ediyor. Temîm İbn Hazlem'in bu kıssasını Saîd b. Mansûr سنن 'inde mevsul olarak zikrettiği gibi İbn Ebû Şeybe de مصنف 'inde, Beyhakī de سنن 'inde yine Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anhın Süleym b. Hanzele ile bunun gibi bir kıssasını kaydetmişlerdir. Saîd b. Mansûr'un سنن 'inde Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan mervî hadis daha mühimdir. Sahâbî-i müşârün ileyh diyor ki: Biri, sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda secde âyeti okudu, lâkin secde etmedi. Resûl-i Efham sallallahu aleyhi ve sellem, أنت قرأت ولو سجدت سجدنا معك "*Okuyan sensin, secde edeydin, biz de sana uyar, secde ederdik*" buyurdu. {Aynî, Umde, VII, 106.} İntihâ.

Yine Beyhakī'de Atâ b. Yesâr'dan şu söz mervîdir. Atâ şöyle diyor: Bana bâliğ oldu ki biri, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda Kur'an'dan bir secde âyeti tilâvet etti. Okuyan secde etti, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de ona iktidâen secde buyurdu. Sonra bir diğeri de böyle bir âyet okuduktan sonra secde etmeyip Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın secde buyurmasına intizar etmiş. İntizarı uzayınca, "Yâ Resûlellah! Ben secde âyeti okudum, secde buyurmadın" demiş. Cevaben kendisine, أنت امامنا فلو سجدت سجدنا معك "*İmamımız sensin, secde edeydin biz de seninle beraber secde ederdik*" buyurulmuş. {Kaynakta "أنت امامنا" yerine "كنت إماما" ifadesi yer almaktadır. BS3877 Beyhakī, el-Kübrâ, II, 433.} Şârih Aynî'nin burada mühim bir ihtarı vardır. Diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ve İbn Mes'ûd'un secde etmeyi kāriin sücûduna ta'lik buyurmaları, "Sen secde et ki, biz de secde edelim" mânasına olup yoksa "Secde etmezsen biz de etmeyiz" demek değildir. Zira secde tâlîye ait olduğu gibi sâmia da aittir. Tâlî secde etmediği takdirde sâmi'den sâkıt olmaz. Bu, ashabımız fukahâ-i Hanefiyye'nin mezhebidir. Mâlikîler ise sâmia secde terettüp etmez de müstemia eder. Hanâbile'ye gelince, onlar, "Okuyan secde etmedikçe müstemi' secde etmez" derler. İntihâ.

6 Hadisin başındaki كان النبي صلى الله عليه وسلم delâletiyle bu izdihamın zamân-ı saâdet-nişân-ı nebevîde mûtat denecek derecede kesîrü'l-vukū olduğu anlaşılırsa da Müslim, yine İbn Ömer radıyallahu anhümânın hadisini başka bir tarikten,

ربما قرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم القرآن فيسجد بنا حتى ازدحمنا عنده حتى ما يجد أحدنا مكاناً ليسجد فيه في غير صلاة "Öyle olurdu ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an tilâvet buyurup, nezd-i mübâreklerinde müzdehem bulunduğumuz vakitte de secde ettirirdi. O kadar ki, bazılarımız secde edecek yer bulamazdı, bu da namaz haricinde olurdu" {Kaynakta "فيمر بالسجدة" ziyadesi yer almaktadır. M1296 Müslim, Mesâcid, 104.} suretinde ve başında ربما lafzı ile rivayet etmiştir. Bu lafız hem "nâdiren" hem de "çok kere" mânasına ezdâddan olup burada kesrete delâlet ettiği Buhârî'nin كان rivayetiyle tereccüh ediyor. Müslim rivayetinden bir istifademiz daha vardır ki, burada maksut olan izdihamlı secdenin namaz içinde vâki bir secde olmadığıdır. Taberânî'nin rivayetine bakılırsa bu kıssa Mekke-i Mükerreme'de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem وَالنَّجْمِ sûre-i şerifesini tilâvet buyurdukları zaman (555, 556. hadislere müracaat) vâki olup onun rivayetinde, حتى يسجد الرجل على ظهر الرجل "O kadar ki, adamlar biribirinin sırtının üzerine secde etti" {Kaynakta "على الرجل" şeklindedir. MK13358 Taberânî, el-Kebîr, XII, 280.} ziyadesi de vardır. Demek ki, kalabalıkta birbirinin sırtına da secde-i tilâveti eda etmek varmış. Bunun cevaz ve adem-i cevâzı bahsine gelince: Beyhakī'nin sahih bir isnad ile rivayet ettiği Ömer radıyallahu anhın hadisi bunun namazda bile câiz olduğunu gösterir. Müşârün ileyh, "Farz olan namazda izdihamdan dolayı alnını yere koyup secde etmeye kadir olmayan kimse mümin kardeşinin sırtına etsin" dermiş. Bundan dolayı Süfyân es-Sevrî ile Şa'bî ve Kûfe fukahasıyla Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye ve Ebû Sevr buna kāil olmuşlardır. İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi', îmâ ile iktifa edilir der. Atâ b. Ebû Rebâh ile Zührî'ye göre ise bekler, önündeki kalkınca kendisi secde eder. İmam Mâlik ile bilcümle ashabı da böyle söylerler. Hatta mümin kardeşinin sırtına secde ederse namazı iade eder der. Önündeki kimsenin sırtına farz namazda sücûdu tecviz edenlere göre sücûd-ı tilâvette bu evleviyetle câizdir. Çünkü namazda sücûd farzdır, secde-i tilâvet ise farz değildir.

Kitâbü
Taksîri's-Salât

كِتَابُ تَقْصِيرِ الصَّلَاةِ

Kasır, taksîr ya da **iksâr-ı salât:** Esnâ-yı seferde dört rekʿatlı farz namazları kısaltıp ikişer kılmaktır. **Kasr-ı salât** tabiri daha meşhurdur ve daha fasihtir. Lugat-ı Kur'an da odur. Sabah ve akşam namazlarında kasır olmadığında icmâ vardır. Kasır yalnız öğle, ikindi, yatsı namazlarında olur. Kasr-ı salâtın aslı وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Yeryüzünde yolculuk ettiğinizde kâfirlerin size işkence ve zarar îkāʿ etmelerinden korkarsanız namazı kasretmekten dolayı size günah yoktur"*[eq] âyet-i kerîmesidir. Kasrın sebeb-i meşrûiyyeti âyet-i kerîmedeki sarâhate nazaran düşmandan havf olmuş iken meşakkati mûcip olması dolayısıyla, her sefer-i tavilde meşrû kılınmıştır. Müslim'in rivayet ettiğine göre, Yaʿlâ İbn Ümeyye radıyallahu anh bu meselenin cihet-i fıkhiyyesini Ömer radıyallahu anh ile müzakere ederken Allah Teâlâ إِنْ خِفْتُمْ buyurdu. Şimdi ise nâs emn ü eman içindedir, yine seferde kasr-ı salât ediyoruz diye sormuş. Cevaben Fâruk-ı Âzam, "Bu senin şaştığın şeye vaktiyle ben de şaşmıştım da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormuştum. Cevaben صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته yani *"Bu Allah Teâlâ'nın size ettiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul ediniz buyurdu"* demiş.[er] Bazılarına göre ise 228. Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâ hadisidir ("Kitâbü Salâti'l-Havf"ın baş taraflarına müracaat).

Nevevî'nin naklettiği kavl-i cumhûra göre mubah olan her seferde kasır câizdir. Seleften bazıları âyet-i kerîmedeki إِنْ خِفْتُمْ şartına bakarak yalnız korkulu seferde kasrı tecviz etmişlerdir. Halbuki İbn Abbas radıyallahu anhümânın *Sünen-i Nesâî*'de ve "sahih" kaydıyla *Sünen-i Tirmizî*'de mervî خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم من المدينة إلى مكة لا يخاف إلا رب العالمين. فصلى ركعتين ركعتين "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rabbü'l-âlemînden başkasından korkusu olmadığı halde Medine'den çıkıp Mekke'yi teşrif buyurdu ve namazları ikişer rek'at kıldı"[es] hadisi, kasr için havf meşrût olmadığını gösterir. Bazıları da seferin hac, umre, cihad gibi sefer-i tâat olmasını şart kılmışlardır. Şâfiî'ye göre bu seferin sefer-i ma'sıyet olmaması şarttır. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Sevrî'ye göre ise sefer-i tâatte de, sefer-i ma'sıyette de câizdir. Şurası da cây-i tenbihtir ki, kasr-ı salât Ebû Hanîfe'ye göre azimet, diğer eimmeye göre ruhsattır.

İbn Esîr'in *Şerh-i Müsned*'ine göre kasr-ı salât hicretin dördüncü senesinde teşrî' buyurulmuştur. *Tefsîr-i Sa'lebî*'de rivayet olunan İbn Abbas radıyallahu anhümânın beyanına göre ilk kasrolunan namaz bir ikindi namazı olup Enmâr Gazvesi'nde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu namazı Usfân denilen mevkide iki rek'at olarak kıldırmışlardır ("Kitâbü Salâti'l-Havf"a müracaat).

[eq] en-Nisâ, 4/101.

[er] {M1573 Müslim, Müsâfirîn, 4.}

[es] {Kaynakta "ركعتين" sözcüğü bir kez geçmektedir. T547 Tirmizî, Cum'a, 39.}

بسم الله الرحمن الرحيم

560

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِسْعَةَ عَشَرَ يَقْصُرُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir[1]: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'de)[2] on dokuz gün (ve gece) kasr(-ı salât) buyurarak ikamet buyurdu.[3] Biz de sefer ettiğimizde on dokuz gün (kalırsak) salât-ı kasır, daha ziyade kalırsak (devirde) itmâm ederiz.[4] {B1080 Buhârî, Taksîru's-salât, 1.}

....

1 Bazı nüshalarda, أقام رسول الله صلى عليه وسلم .

"Tâ"nın "sîn"e takdimiyle ki تسعة عشر on dokuz demektir. Bu tasrihimiz "sîn"in "bâ"ya takdimi ile سبعة عشر yani on yedi rivayetlerinden ihtiraz içindir.

Buhârî'deki rivayetin sonunda, فنحن إذا سافرنا تسعة عشر قصرنا وإن زدنا أتممنا {B1080 Buhârî, Taksîru's-salât, 1.} ziyadesi de vardır ki, tercümesinde mezkûrdur.

Sâhib-i *Tecrîd*'in bunu hazfetmesi –Allahu a'lem– İbn Abbas radıyallahu anhümânın kendi rivayetinden muktebes şahsî ictihadı olduğuna mebnî olsa gerektir.

2 Buhârî'nin "Kitâbü'l-Megāzî"deki rivayetinde أقام النبي بمكة تسعة عشر يوما يصلي ركعتين {B4298 Buhârî, Megāzî, 53.} lafzı vârit olduğundan Mekke'de kaydı tercümeye ilâve edilmiştir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin bu sefer-i celîl-i risâletpenâhîleri feth-i Mekke gazâ-yı celîlidir.

3 İbn Abbas radıyallahu anhümâdan on dokuz gün rivayeti *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Tirmizî ve Nesâî*'de ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında da vardır. Ancak Ebû Dâvûd bir isnâd-ı sahîh ile "sîn"in "bâ"ya takdimiyle سبعة عشر yani on yedi gün diye rivayet ettiği gibi *Nesâî* ile *İbn Mâce* ve *Ebû Dâvûd*'da خمسة عشر yani on beş gündür. İmrân b. Husayn radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayetinde ise, فأقام بمكة ثماني عشرة ليلة لا يصلي إلا ركعتين. ويقول يا أهل البلد صلوا أربعا فإنا سفر "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fetih zamanında Mekke'de on sekiz gün ikamet buyurdu ki, bu müddet zarfında dört yerine hep iki rek'at kıldırıp Mekkeliler'e hitaben *"Ey şehir ahalisi; siz dört kılıp, namazınızı tamamlayınız. Çünkü biz seferiyiz"*, buyururdu" {Kaynakta "فإنا قوم سفر" şeklindedir. D1229 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 10.} deniliyor. Beyhakī bu ihtilâfları cem' için diyor ki: On dokuz diyen kimse Mekke-i Mükerreme'ye duhul ile oradan huruç günlerini de müddet-i ikāmetten saymış. On yedi gün diyen bu iki günü hesaptan hariç tutmuştur. On sekiz gün diyen İmrân b. Husayn radıyallahu anh ya duhul veya huruç günlerinden birini hesaba katmamış demektir. Hanefiyye'nin temessük ettiği on beş gün rivayetine gelince; Nevevî yalnız İbn İshak tarikinden mürselen rivayet olunduğu için hafif addediyorsa da, Şâfiî olan İbn Hacer el-Askalânî de buna razı olmuyor. Filhakika *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *İbn Mâce*'de İbn İshak tarikinden mevsûlen İbn Abbas radıyallahu anhümâya isnad olunduğu gibi İshak gibi Irak İbn Mâlik tarafından *Sünen-i Nesâî*'de rivayet edilmiştir. Binaenaleyh Hanefiyye'ye göre on beş gün rivayeti ihticâca sâlihtir. Askalânî ise "Rivayetin sıhhatini teslim takdirinde râvi müddet-i ikāmetin aslından on yedi gün olduğunu zannederek duhul ve huruç günlerini hazfetmiş demek olur" diye te'vil tarikine sapıyor.

Herhalde rivâyâtın ercahı ve turuk-ı sahîhası en çok olanı on dokuz gün rivayeti olup onunla âmil olan İshak b. Râhûye, İbn Abbas radıyallahu anhümânın ictihadına muvâfakat etmiştir. İmam Sevrî ile ehl-i Kûfe de rivâyâtta vârit olan ekall-i mikdar olduğuna binaen on beş günü tercih etmişlerdir. Bidâyet-i emirde bu kadar müddet ikameti niyet ederse mukim sayılır. Lâkin ikameti, niyet etmeksizin rücûu on beş günü tecavüz ederse ebeden misafir sayılır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin Tebük'te yirmi gün kalıp o müddet zarfında hep kasr ile namaz kıldırdıkları hakkında *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki Hârise b. Vehb radıyallahu anhın rivayeti de bu ictihadı takviye eder. Ancak Hârise'nin rivayetini Dârekutnî mürsel ve münkatı' diyerek i'lâl etmiştir. İmam Şâfiî ise İmrân b. Husayn'ın on sekiz gün rivayetini ahzetmiştir. Ancak ikamete niyet etmemiş olmakla meşrûttur. İkamete niyet etmemiş kimse on sekiz günden ziyade kasr-ı salâta devam edemez. Lâkin bidâyet-i emirde dört gün ikamete niyet etmiş bulunursa mukim sayılıp namazını itmâm eder. Bu dört gün müddetin içinde yevm-i duhûl ile yevm-i hurûc da dahil mi, değil mi? meselesi ashabı beyninde ayrıca ihtilâflıdır. Onun hücceti de hemen daha sonra gelecek Enes radıyallahu anh hadisidir. İmam Mâlik'e göre de dört gün ikameti niyet eden mukim sayılır. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre yirmi bir vakit namazdan ziyade kılınabilecek bir müddet ikameti niyet ederse mukim olmuş olur.

Misafir kaç gün ikameti niyet etmekle mukim sayılıp itmâm-ı salât edeceği hakkındaki akvâli şârih Aynî naklederken bunların adedini yirmi ikiye iblâğ etmişse de söylediklerimizle iktifa edelim.

4 İbn Abbas radıyallahu anhümânın ibaresi harfiyen, "Biz eğer on dokuz gün sefer edersek" diye tercüme edilmek gerekti. Fakat murâd-ı âlîlerinin tercümedeki ibare olduğu hadisin baş tarafında أقام demesiyle sabit olduğu gibi *Müsned-i Ebû Ya'lâ*'daki rivayete nazaran إذا سافرنا فأقمنا في موضع تسعة عشر {Kaynakta "في موضع تسعة عشر" yerine "تسع عشرة" ifadesi geçmektedir. Ebû Ya'lâ, el-Müsned, IV, 254, no: 2368.} diğer bir vecihten de *Tirmizî*'deki nakle göre فإذا أقمنا أكثر من ذلك صلينا أربعًا {T549 Tirmizî, Cum'a, 40.} demiş olması başka türlü tercümeye meydan vermez.

561

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَكَانَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ قِيلَ لَهُ أَقَمْتُمْ بِمَكَّةَ قَالَ أَقَمْنَا بِهَا عَشْرًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (hac niyetiyle)[5] Medine'den Mekke'ye çıktık.[6] Medine'ye döndüğümüz zamana kadar (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize akşam namazlarından başka namazları hep) ikişer rek'at kıldırdı.

Enes radıyallahu anha, "Mekke'de ikamet ettiniz mi?" diye soruldu." (Evet) on gün Mekke'de ikamet ettik"[7] dedi. {B1081 Buhârî, Taksîru's-salât, 1.}

....

5 *Buhârî*'nin metn-i aslîsinde, قلت أقمتم بمكة شيئا "Enes radıyallahu anha, "Mekke'de hiç ikamet ettiniz mi? diye sordum" suretindedir. Burada ihtisar edilmiştir. Suali irat eden râvi Yahyâ b. İshak el-Hazremî'dir.

6 Kavis içindeki "hac niyetiyle" kaydı, Müslim rivayetindeki, من المدينة إلى الحج tasrihine işaret olsun içindir. Bundan tamamıyla zâhir oluyor ki, Enes ile İbn Abbas radıyallahu anhın rivayetleri ayrı ayrı kıssalara râcidir. Evvelkinde feth-i Mekke seferi mevzubahis idi, burada ise mutasavver olan haccetü'l-edâdır.

7 Hicret-i seniyyenin onuncu senesi zilkadesinin yirmi beşinci cumartesi günü öğlen ile ikindi arasında Medîne-i Tâhire'den çıkılmış. O günün öğlen namazı Medine'de dört, ikindi namazı Zülhuleyfe'de iki rekʿat olarak kıldırılmış ve zilhiccenin dördüncü pazar sabahı Beledullahi'l-Harâm'a muvâsalat buyurulmuştu. On gün içinde menâsik-i hac ifa ve ümmete tâlim buyurulup zilhiccenin on dördüncü çarşamba günü sabahı Mekke'den çıkılıp Medîne-i Münevvere'ye avdet buyurulmuştu. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhânın umresi işte son çarşamba gecesi vâki olmuştur (213 ve 214. hadislere müracaat).

8 Akşam namazı kasrolunmaz. Hazerde, seferde hep üç rekʿattır. Asıl metinde yok iken bu kaydın tercümeye ilâvesi Beyhakī rivayetindeki إلا المغرب istisnasından dolayıdır. Sabah namazı da esasen iki rekʿattan ibaret olduğu için kasrolunmaz. Demek ki, seferde akşam namazından başka farzların hepsi ikişer rekʿattır.

9 Mekke'de ikametten Mekke ile havalisi olan Mina, Arafat ve Müzdelife'deki ikametlerin mecmûu kastedilmiş olup münhasıran Mekke'deki ikamet mevzubahis değildir. Zira onuncu sene-i hicriyye zilhiccesi perşembe günü olup, dördüncü pazar günü Mekke-i Mükerreme'ye varılmıştır. O günün sabahı hâric-i Mekke'de Zûtuvâ'da kılınmıştı. Pazartesi, salı, çarşamba günleri de Mekke'de ikamet buyurulduktan sonra da sekizinci perşembenin kuşluk vaktinde Mina'ya teşrif buyurulmuştur ki, o vakte kadar Mekke-i Mükerreme'de yirmi vakit namaz kıldırmışlardı. O gece Mina'da kılınmış, ertesi cuma günü de Mina'dan azîmet buyurulup ba'de'z-zevâl Arafat'a varılmıştır ki, o gün Arafat kurbündeki Nemire mevkiinde hutbe irat buyurulmuştur. Gurub vaktine kadar orada kalındıktan sonra cumartesi gecesi Müzdelife'ye ifâza vâki olmuştur. Müzdelife'de sabah namazını kıldırıncaya kadar beytûtet buyurulup sabah namazından sonra tulû'-ı şemse kadar Mina'ya ifâza buyurulmuştur ki, o gün yevmü'n-nahr, yevmü'l-adhâ dedikleri gündür. O sabah kuşluk vakti Cemretülakabe'nin remyinden sonra Mekke-i Mükerreme'ye varılıp, Beytülmuazzam kable'z-zevâl tavaf buyurulmuş ve yine o gün Mina'ya avdet buyurulup cumartesi gününün bakiyesiyle pazar, pazartesi günleri tamamen orada kalınıp ertesi salı gününde –ki eyyâm-ı teşrîkin sonudur– öğleden sonra Muhassab'a teşrif buyurulup salât-ı zuhur orada kılınmış ve çarşamba gecesi orada kalınmıştır.

Ten'im'den Âişe radıyallahu anhânın umresi o gece olmuştur. On dördüncü çarşamba günü seher vakti sabah namazından evvel tavâf-ı vedâ icra buyurulup Mekke'den çıkılmıştır ki, Mekke'de ve havalisinde ardarda dört gün ikāmet-i celîle-i nebeviyye vâki olmamışsa da Mekke-i Mükerreme'ye duhul ile huruç arasında on gün geçmiştir.

İmam Şâfiî herhangi beldede dört gün ikamet eden misafirlerin kasr-ı salât etmesi hakkında bu hadîs-i şerif ile ihticâc etmiştir. Daha evvel İmam Mâlik ve daha sonra da İmam Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr'in de kavilleri budur. Esahh-ı rivâyete göre yevm-i duhûl ile yevm-i hurûc bu hesapta dahil değildir. Hanefiyye'ye ve Süfyân es-Sevrî'ye göre on beş günden az ikameti niyet eden kimseye kasır lâzım gelir. Bundan evvelki İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisi, Hanefiyye'nin hüccetlerinden biridir. Hatta on beş gün ikamet kasrı mûcip olursa dört ve hatta on gün ikametin evleviyetle böyle olacağı bazıları tarafından beyan olunmuşsa da feth-i Mekke kıssasıyla hacc kıssası ayrı ayrı şeyler olup birincisinde ikamet niyet edilmiş olmayıp ne günü mesâlih-i fetih hitama ererse hemen Mekke'den çıkmak meczûm, ikincisinde ise müddet-i ikāmet evvelden niyet edilmiş –bugünkü tabirle– azîmet ve avdet programı evvelden çizilmiş olabilir diye cevap veriliyor.

562

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى رَكْعَتَيْنِ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَمَعَ عُثْمَانَ صَدْرًا مِنْ إِمَارَتِهِ ثُمَّ أَتَمَّهَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Mina'da[10] Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile, Ebû Bekir ile, Ömer ile, emâretinin evvellerinde Osman (radıyallahu anhüm) ile birlikte (hep) ikişer rek'at kıldım. Sonradan (Osman radıyallahu anh) namazı (dörde) itmâm etti.[11] {B1082 Buhârî, Taksîru's-salât, 2.}

....

10 Yalnız Mina rivayeti Nâfi' tarikinden Müslim'in Sâlim b. Abdullah b. Ömer radıyallahu anhüm rivayetinde ise بمنى وغيره "Gerek Mina'da gerek esnâ-yı seferde başka yerlerde" dir.

Müslim'in diğer rivayetinde صلى النبي صلى الله عليه وسلم بمنى صلاة المسافر وأبو بكر وعمر وعثمان ثمان سنين أو ست سنين {Kaynakta «أو قال ست سنين» şeklindedir. M1594 Müslim, Müsâfirîn, 18.} denildiğine göre, Osman radıyallahu anhın Mina'da kasr-ı salât edişi sekiz veya altı sene devam ettikten sonra orada salât-ı mukim kılmaya başlamış ve bu yüzden bazı sahâbenin tâcizlerine uğramıştır. Lâkin kasrın da, itmâmın da câiz olduğunu ve kendi hakkında meşakkati dolayısıyla itmâmı tercih eylediğini beyan etmek istemişti.

11 Müslim'in bir rivayetinde râvi Nâfi'in, فكان ابن عمر إذا صلى مع الإمام صلى أربعًا. وإذا صلى وحده صلى ركعتين "Binâenaleyh İbn Ömer radıyallahu anhümâ imam arkasında namaz kıldığında dört, yalnız kıldığında ise yalnız iki rek'at kılardı" {M1592 Müslim, Müsâfirîn, 17.} ziyadesi vardır ki, İbn Ömer radıyallahu anhümâ da kasır ve itmâmın her ikisini câiz görüyormuş demektir. Ancak şu var ki, kasrı, sünnete evfak bulurmuş. Osman radıyallahu anhın ba'de'l-hac Mekke'de ikamete niyet etmiş olduğuna binaen Mina'da itmâm-ı salât ettiğini söyleyenler de vardır.

Mekke-i Mükerreme'ye giren hacının gerek Mekke'de gerek Mina'da gerekse diğer meşâhid-i hacda kasr-ı salât etmesi mücmaun aleyhtir. Zira hac müddeti içinde misafirdir. Mekke dahi yalnız ehl-i Mekke ile orada ikameti niyet edenler için dâr-ı ikāmettir. Muhâcirîn-i kirâm hazerâtına ise Mekke'de ikamet etmemek farz olduğundan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne Mekke'de, ne Mina'da ikameti niyet buyurmuşlardı. Mekkeli'nin 1 fersah mesafede olan Mina'da kasır ve itmâm etmesinde ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik'e göre Mekkeli Mekke'de itmâm ederse de Mina'da kasreder. Mina'da mukim olanlar Mina'da itmâm ettikleri halde Mekke ile Arafat'ta kasrederler. Yekdiğerine uzaklıkları mesâfe-i kasırdan az olduğu halde namazın kasredilmesi bu yerlere has bir imtiyazdır. Zira Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Haccetü'l-Vedâ'da kasr-ı salât buyurdukları zaman kendilerine iktidâ eden misafir, mukim hiçbir kimse için fark gözetmedikleri gibi Mekke ahalisine de siz itmâm edin buyurmadılar ve mevzu beyan iken bu noktada sükût buyurmuşlardır. Vâkıa 560. hadisin hâşiyesinde İmrân b. Husayn radıyallahu anh hadisinde böyle bir beyan varsa da o feth-i Mekke'ye ait olup Mina ile Arafat'a cihet-i taalluku yoktur. Mekkeli'nin Mina'da kasretmesine fetva verdiği rivayet olunan zevat meyanında İbn Ömer radıyallahu anhümâ ile oğlu Sâlim ve Kāsım ve Tâvûs, eimme-i metbûînden Evzâî ile İshak b. Râhûye vardır. Bunlar istisnaî olarak taraftarı oldukları bu kasrı mevzun sünneti diye telakki edip Mina ile Arafat'ta yalnız o iki yerde mukim olanlar itmâm ederler demişlerdir. Ekser-i ehl-i ilim, ezcümle Atâ, Zührî, Süfyân es-Sevrî, Kûfe ulemâsı, Ebû Hanîfe ile ashabı, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr ise ehl-i Mekke'nin Mina ile Arafat'ta mesâfe-i kasır bulunmadığı için kasredemeyeceklerine kāil olup bu mevzı'lar ile yeryüzündeki diğer mevâzı' beyninde fark gözetmemişlerdir.

563

•.•.•

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ ﵁ قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ ﷺ آمَنَ مَا كَانَ[21] بِمِنًى رَكْعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Hârise b. Vehb (el-Huzâî)[13] radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mina'da en ziyade emn (ve eman) içinde olduğu halde[14] bize (namazı) iki rek'at olarak kıldırdı.[15] {B1083 Buhârî, Taksîru's-salât, 2.}

....

12 Bazı nüshalarda, آمن ما كانت ki, bu takdirde zamir salâta râci olup mânası: Namaz kılmak en ziyade korkusuz olduğu halde olmuş olur. Buhârî'nin "Kitâbü'l-Hacc"ın da, ونحن أكثر ما كنا قط وآمنه "Biz en çok ve en ziyade korkusuz olduğumuz halde" lafzıyla rivayet edilmiştir.

13 Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın li-üm biraderidir. Vâlideleri Osman b. Maz'ûn radıyallahu anhın kerîmesidir.

14 Müslim'in lafzında, آمن ما كان الناس وأكثره "Halk, en emin ve en çok olduğu halde", diğer rivayetteki lafzında da, والناس أكثر ما كانوا. فصلى ركعتين في حجة الوداع "Nâs en çok oldukları halde... Haccetü'l-Vedâ'da iki rek'at kıldırdı" {M1599 Müslim, Müsâfirîn, 21.} diye vârit olmuştur.

15 Hârise b. Vehb radıyallahu anhın bu rivayetinden seferde havf olmaksızın da kasrın cevazı istinbat olunmaktadır ki, cumhurun kavli budur. Kasr-ı salâtın havf veya harb zamanına muhtas olduğunu zannedenlere karşı da pek kavî bir hüccettir. Bu son kavle kāil olanlardan biri de ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdır ki, seferde itmâm-ı salâtı tavsiye edermiş. Fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile ihticâc edenlere –yukarıda geçen فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ {en-Nisâ, 4/101.} âyet-i kerîmesine işaret ederek: "O, harbe giderdi. Korkardı, sizde korkuyor musunuz ki?" cevabını verirmiş. Şâyân-ı hayrettir ki, haccetü'l-vedâ'da Hârise radıyallahu anh gibi kendisi de –hem de maiyyet-i risâletpenâhîde olarak– o meşâhid-i mübârekede kemâl-i emn ü eman içinde kasr ile kılmışken, kasrın da sebeb-i sefer olduğu mâlûm iken bunu derhâtır edemeyerek hilâfına fetva vermiştir. Bazıları da bu babın başında mevzubahis olan,فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ... âyet-i kerîmesindeki إِنْ خِفْتُمْ şartına bakarak buna zâhib olmuşlardır. Lâkin zamân-ı emindeki kasrın sadaka-i ilâhiyye olduğu yine orada zikredilmişti.

564

•.•.•

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﵁ لَمَّا قِيلَ لَهُ صَلَّى عُثْمَانُ بِمِنًى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ اسْتَرْجَعَ ثُمَّ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِمِنًى رَكْعَتَيْنِ وَصَلَّيْتُ مَعَ أَبِي بَكْرٍ ﵁ بِمِنًى رَكْعَتَيْنِ وَصَلَّيْتُ مَعَ عُمَرَ ﵁ بِمِنًى رَكْعَتَيْنِ فَلَيْتَ حَظِّي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ رَكْعَتَانِ مُتَقَبَّلَتَانِ.

TERCÜMESİ

Rivayet olunur ki[16] (Abdullah) b. Mes'ûd radıyallahu anha: "Osman (radıyallahu anh) Mina'da (farzı) dört rek'at kıldırdı"[17] denildiği zaman **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** [et] dedikten sonra:[18] "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ardında Mina'da iki rek'at kıldım. Ebû Bekir (es-Sıddîk) radıyallahu anhın ardında Mina'da iki rek'at kıldım. Ömer (b. Hattâb) radıyallahu anhın ardında da Mina'da yine iki rek'at kıldım. (Derken yollarınız ayrıldı.)[19] Ah, nasibim (o) dört rek'at olacağına keşke (dergâh-ı ilâhîde) kabul olunmuş iki rek'at olsa"[20] demiştir. {B1084 Buhârî, Taksîru's-salât, 2.}

....

16 Burada metin ihtisar edilmiş. Aslındaki tarz-ı rivâyete nazaran İbrâhim en-Nehaî şöyle diyor: سمعت عبد الرحمن بن يزيد يقول: صلى بنا عثمان بن عفان رضي الله عنه بمنى أربع ركعات فقيل ذلك لعبد الله بن مسعود فاسترجع... "Abdurrahman b. Yezîd'den işittim, dedi ki: Osman b. Affân radıyallahu anh bize Mina'da dört rek'at farz kıldırdı. Bu keyfiyet Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anha söylenildi. O da إنا لله... dedikten sonra dedi ki: ilâ âhirihi."

17 A'mâl-i hacdan sonra remiy için Mina'da ikamet edildiği günlerde vâki olmuştur.

18 Bu istircâın sebebini, bundan evvelki Hârise b. Vehb radıyallahu anhın rivayeti delâletiyle anlıyoruz ki, İbn Mes'ûd radıyallahu anh, Osman radıyallahu anhın Mina'da itmâm-ı salât edişini sünnete muhalif bulmuş.

19 Burada yine Buhârî'nin "Kitâbü'l-Hacc"ındaki rivayette, ثم تغرقت بكم السبل ziyadesi vardır ki, kavis içindeki ibare onun tercümesidir.

20 İbn Mes'ûd radıyallahu anhın bu sözü Hanefiyye'ce seferde kasrın vücûbuna, sair tavâifçe bilakis itmâmın cevazına delâlet eder gibi görünmüştür. Şâfiiyyü'l-mezheb olan şârih İbn Hacer el-Askalânî diyor ki: Müşârün ileyh itmâmı câiz görmeseydi فليت حظي من أربع demezdi. Çünkü kasır vâcip olsa, itmâm, namazı ifsat eder. Fâsid olan namazdan haz alınmaz. İstircâın sebebi: Osman radıyallahu anhın fiilini hilâf-ı evlâ gördüğüdür. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i âtiyeden çıkan mâna budur. O rivayete nazaran İbn Mes'ûd radıyallahu anh da farzı dört kıldırmış. Kendisine, "Haniya sen bundan dolayı Osman'ı ayıpladı idin!" dedikleri zaman da: الخلاف شر "İhtilâf çıkarmak şerdir" cevabını vermiş. Bu söz, kasrın vücûbuna Hanefiyye gibi mu'tekid olmadığını gösterir. Bu mezhepte Mâlikiyye'den Kādî İsmâil de onlara muvâfakat etmiş olup İmam Mâlik'ten gelen rivayetlerden biri de zaten budur. İbn Kudâme'nin dediğine göre Ahmed b. Hanbel'ce misafir, kasr ve itmâmda muhtar olup ancak kasr efdaldir. Cumhûr-ı sahâbe ve tâbiînin kavli de budur. Adem-i vücûba hüccet olmak üzere Şâfiî diyor ki: Misafir mukime iktidâ etse bilittifak dört rek'at kılar. Eğer ona kasr farz olsaydı hiç bir misafir mukime iktidâ edemezdi.

Hanefî olan diğer şârih Aynî ise Dâvûdî'nin rivayetine istinaden İbn Mes'ûd radıyallahu anhın kasrı farz gördüğünü, Ömer İbn Abdülazîz'in, الصلاة في السفر ركعتان لا يصح غيرهما "Seferde namaz iki rek'attan ibarettir. Bunlardan mâadası sahih olmaz" dediğini, üçüncü rek'ata kalkan misafirin secde-i sehve varması Evzâî mezhebi olduğunu mevadd-ı nakz olarak gösterdikten sonra Askalânî'nin diğer sözlerine karşı fıkhî ihticâclarda bulunuyor ki, bu tafsilâtı mahallinde aramak evlâdır.

Osman radıyallahu anhın Mina'da itmâm-ı salât etmesindeki sebebe gelince: Buna dair şârih Aynî beş-altı kavil nakledip hepsini çürüttükten sonra diğer şârih İbn Battal'ın âtîdeki sözleriyle bahse hitam veriyor: Bu babda vech-i sahîh –Allahu a'lem– şudur ki, Osman ile Âişe radıyallahu anhümânın seferde namazı itmâm etmeleri Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kasr ile itmâm beyninde muhayyer iken ihtiyâr-ı nübüvvetpenahîlerini ümmet hakkında eyser olan cihete –ki, kasırdır– sarf buyurmuş olduklarına itikad ettiklerine binaendir. Bâhusus, ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم في أمرين إلا اختار أيسرهما ما لم يكن إثما "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin iki şey beyninde muhayyer bırakılıp da en kolay cihetini ihtiyar buyurmadıkları hiçbir vakit vâki değildir. Meğer ki bu cihetlerden biri günah ola" {D4785 Ebû Dâvûd, Edeb, 4.} hadisi de ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan mervîdir. Kasr ile itmâmın her ikisi de câiz olunca müşârün ileyhimâ azîmet ve şiddet tarafını ruhsata tercih eylemişlerdir. İbn Mes'ûd radıyallahu anhın inkâr ve ta'yibden sonra yine Osman radıyallahu anhın ardında itmâm-ı salât edip الخلاف شر demekle i'tizar etmesi de cevazın ve ihtiyâr-ı azîmet eylediğinin delilidir. İntihâ. Lâkin gariptir ki, seferde kasrın vücûbuna kāil olan Hanefiyye'nin temessük ettikleri hadis, Âişe radıyallahu anhânın 228. hadisi iken müşârün ileyhâ itmâm etmekle adem-i vücûba kāil olduğu anlaşılıyor. Buhârî kasır mesâili sırasında bu hadisi yeğeni Urve'den rivayet ettikten sonra râvi Zührî'nin, öyle olunca Âişe neden itmâm ederdi? diye sorup Urve'nin de, "Osman radıyallahu anh gibi te'vil yoluna gitmiş" cevabını verdiğini de rivayet ediyor. Binaenaleyh 228. hadisin hâşiyesinde, "Âişe radıyallahu anhânın bu sözü, seferde kasr-ı salâtı azîmet addettiğine delâlet eder. Onun ictihadına göre misafirin dört rek'atı kılması câiz olmayacak" deyişimiz yerinde vâki olmamıştır. Bu mütalaanın oradan tayyini kāriîn-i kirâmın lutuflarından ricâ ederim.[eu]

[et] el-Bakara, 2/156.

[eu] Pek âşikâr görülüyor ki, mütercim merhum burada da Şâfiîlik gayretinden bir türlü ilim şâhikalarına yükselmek istememiştir. Seferde kasr-ı salâtın cevaz ve efdaliyeti hakkında şârih Askalânî lisanından Şâfiîler'in noktainazarlarını izah ettikten sonra sıra şârih Aynî lisanıyla eimme-i Hanefiyye'nin kasrın vücûbuna dair vücûh-i istidlâlâtına gelince, "Aynî, Askalânî'nin sözlerine karşı fıkhî ihticâclarda bulunuyorsa da bu tafsilâtı mahallinde aramak lâzımdır" diyerek bahsi kapatıyor ki bu, âdâb-ı münâzaraya tamamıyla muhalif bir harekettir. Esasen vücûh-i istidlâli bu şekillere sokmayı hiç muvâfık bulmadığımızdan burada Aynî'nin cevaplarını nakledecek değiliz. Yalnız "Cumhûr-ı sahâbe ve tâbiînin kavli de budur" denilmesine karşı Aynî'nin Tirmizî'den naklettiği şu cevabı zikir ile iktifa edeceğiz.

Tirmizî demiştir ki: Bu babda amel-i ümmet, fi'l-i nebevî ve Ebû Bekir ile Ömer'in fiilleri üzerine câridir ki, seferde kasr-ı salâttır. Muhammed b. Sahnûn ile İmam Mâlik ve Ahmed'den sabit olan rivayet de budur. Sevrî'nin, Hammâd'ın kavilleri de böyledir. Ömer, Ali, Câbir, İbn Abbas ve İbn Ömer radıyallahu anhümden menkul olan da budur. Şimdi cumhûr-ı sahâbe ve tâbiî iddiası nasıl kabul edilebilir? Bu sebeple Hasan b. Hay, İbn Süleyman müteammiden dört rek'at kılan misafirin iâde-i salât etmesiyle hükmetmişlerdir.

Aynî, *Buhârî* şârihi İbn Battal'ın sözleriyle bahse hitam vermiyor. Eimme-i Hanefiyye'nin kasrın vücûb ve azîmeti hakkında istinad ettikleri ehâdîs-i şerifeyi de naklediyor ki, şunlardır:

1. *Sahîhayn*'da rivayet olunan Hazret-i Âişe'nin, فرض الله الصلاة حين فرضها ركعتين ركعتين في الحضر والسفر فأقرت صلاة السفر وزيد في صلاة الحضر "Allah Teâlâ namazı farz kıldığında hazarda da, seferde de ikişer rek'at olarak farz kılmıştı. Sefer namazı iki olarak ibkā kılındı da hazar halindeki namaza iki rek'at ziyade kılındı" {B350 Buhârî, Salât, 1.} hadisi.

2. *Müslim*'de İbn Abbas'tan rivayet olunan, فرض الله الصلاة على لسان نبيكم في الحضر أربع ركعات وفي السفر ركعتين وفي الخوف ركعة "Cenâb-ı Hak (öğle, ikindi, yatsı) namazlarının hazarda, dört, seferde iki, harp halinde de bir rek'at kılınmasını peygamberinizin dili ile farz kılmıştır" {M1575 Müslim, Müsâfirîn, 5.} hadisi.

3. Nesâî ile İbn Mâce'nin ve İbn Hibbân'ın *Sünen*'lerinde rivayet olunan Hazret-i Ömer'in, صلاة السفر ركعتان تام غير قصر على لسان نبيكم "Peygamberinizin dilinden duyduğuma göre, seferde namaz tam olarak iki rek'attır, yoksa rek'attan kısaltılmış iki rek'at değildir" {N1421 Nesâî, Cum'a, 37.} hadisi.

4. Nesâî'nin rivayet ettiği İbn Ömer'in, أمرنا رسول الله أن نصلي ركعتين في السفر

"Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize seferde iki rek'at kılmamızı emretmiştir" {Kaynakta rivayet "أنّ الله عز وجل أمرنا" şeklindedir. N458 Nesâî, Salât, 3.} hadisi.

5. Dârekutnî'nin *Sünen*'inde Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المتمم الصلاة في السفر كالمقصر في الحضر "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuşlardır ki: Seferde namazı tam olarak kılan, hazar halinde kasreden gibidir" {Dârekutnî'de tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VII, 123.} hadisi.

Görülüyor ki, bu hadîs-i şerifler, seferde kasr-ı salâtın vücûbuna sarâhaten delâlet etmektedir. Hadislerdeki (farz, emir) tabirleri vücûbu ifade hususunda birer nastır. Bunlardan birincisi Hazret-i Âişe hadisi ki, 228 numarada tercüme edilmiştir. Orada mütercim bile vücûbu kabul etmişken kāriîn-i kirâmdan onun oradan tayyini rica ediyor. Muharrir-i âciz de bilakis oradaki izahın değil, buradaki mütalaanın tayyinde isabet olduğunu arzeder (K.M.).

565

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ مَسِيرَةَ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَيْسَ مَعَهَا حُرْمَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem:[21] "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadına yanında bir mahremi olmaksızın bir gün, bir gecelik[22] mesafeye kadar sefer etmek helâl olmaz" buyurdu. {B1088 Buhârî, Taksîru's-salât, 4.}

....

21 Bazı *Buhârî* nüshalarında, عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم

22 Müslim'in, مسيرة يوم وليلة إلا مع ذي محرم عليها rivayeti de buna mutâbıktır. Lâkin bunun yerine *Müslim*'de, مسيرة يوم إلا مع ذي محرم yine *Müslim*'de, مسيرة ليلة إلا ومعها رجل ذو حرمة منها diye rivayet edilmiştir. يوما ile ليلة 'ene bedel بريد rivayeti de vardır. أن تسافر يوما إلا مع ذي محرم "Mahremi olmaksızın bir günlük yola sefer etmesi" denildiği gibi Ebû Saîd radıyallahu anhtan vârit olan rivayetinde de, فوق ثلاث ليال , diğerinde de, أكثر من ثلاث bunca ihtilâf-ı elfâzdan başka yine Müslim'in Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan olan bir rivayetinde, أن تسافر ثلاثا إلا ومعها ذو محرم منها deniliyor. Bu rivâyâtın hepsi de sahihtir ve بريدا rivayetinden mâadasını teliften daha kolay bir şey yoktur. Bir gün, bir gece rivayeti yirmi dört saatlik mesafe, sefer olup âheste revişle bu mesafe alelâde üç menzilde kat' olunduğu için bir gün, bir gece rivayeti ile üç gün rivayeti beyninde fark-ı ma'nâ kalmamış olur. يوما ile ليلة tabirleri de yine evvelki mânalarda müsta'meldir. يوما deyince gecesiyle birlikte bir gün, ليلة deyince de gündüzü ile birlikte bir gece kastolunur. Buhârî'nin her nedense *Tecrîd*'e alınmayan İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadislerinde de kâh ثلاثة أيام , kâh ثلاثا denilmiştir ki, ikincisi ثلاث ليال demektir. Nitekim *Müslim*'de bu lafız ile vârit olmuştur. Ancak Müslim'in bir rivayetindeفوق ثلاث denilmiştir ki, üç konakdan ziyade mesafede câiz olmayan bu seferin üç konaklık yerde cevazını hatıra getirir.

Ebû Hüreyre ile İbn Ömer radıyallahu anhümden başka Ebû Saîd el-Hudrî ile İbn Abbas radıyallahu anhümün de bu meseleye dair olan rivayetlerini Müslim, hep كتاب الحج ‘da toplamış olup Buhârî’nin كتاب الحج ‘ında da tekrar olunmuşlardır. Bundan Ebû Hanîfe ile ashâb-ı Ebû Hanîfe’nin ve fukahâ-i ehl-i hadîsin istinat ettikleri hüküm, haccedecek kadının bulunduğu yer ile Mekke-i Mükerreme beyninde üç konaklık mesafe olduğu takdirde üzerine hac vâcip olabilmek için birlikte gidecek bir mahremin vücudu şart olmasıdır, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Sevrî ve A‘meş’in de kavilleri budur. Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın *Müslim*’deki rivayetinde, إلا ومعها أبوها أو ابنها أو زوجها أو أخوها أو ذو محرم منها *“Meğer ki, beraberinde babası ya oğlu ya kocası ya kardeşi ya da diğer mahrem bir kimsesi buluna*” {M3270 Müslim, Hac, 423.} suretiyle daha ziyade izah buyurulmuştur. Burada mezkûr olanların zevcden mâadası mahremdir. Nitekim diğer tarikten olan bir rivayetinde, مسيرة يومين إلا ومعها ذوجها أو ذو محرم beyanı bunu teyit eder.

Bu rivayetlerin hiçbirinde hacdan bahis buyurulmamış olduğundan Mâlikîler ile Şâfiiler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin nehiy buyurdukları bu seferlerde hac dahil değildir; bu nehiy, vâcip olmayan seferlere mahmûldür, hac ise farzdır. Binaenaleyh bu, nehye dahil olmaz. O halde üzerine hac farz olmuş kadın, zevci veya mahremi birlikte olsun, olmasın olduğu yer ile Mekke-i Mükerreme arasında mesâfe-i sefer bulunsun, bulunmasın hac seferine çıkar. Vârit olan nehy-i nebevî vâcip olmayan seferler hakkındadır diyorlarsa da Hanefîler'le onlara muvâfakat edenler, Buhârî ile Müslim'in rivayet ettikleri âtîdeki İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadîs-i merfûundan nehyin gerek hac gerek mâadası her sefere âm ve şâmil olduğunu istinbat ederler. Müşârün ileyh diyor ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbede, لا يخلون رجل بامرأة إلا ومعها ذو محرم ولا تسافر المرأة إلا مع ذي محرم *"Hiçbir erkek, bir kadının mahremi beraber bulunmadıkça yalnız kalmasın. Hiçbir kadın da mahremi beraber olmadıkça sefere çıkmasın"* buyurdu. Biri ayağa kalkıp, "Yâ Resûlellah! Benim zevcem hacca niyet etmiştir. Ben ise filân gazâya gitmek üzere kaydolundum" demesi üzerine, انطلق فحج مع إمرأتك *"Haydi git! Karınla birlikte haccet"* buyuruldu. {M3272 Müslim, Hac, 424.} İntihâ. İbn Hazm'ın rivayetinde o adam, "Yâ Resûlellah! Ben de filân ordu ile gazâya gitmeyi nezretmiştim" demiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin o adama nezr-i cihâdı bırakıp hacca göndermeleri o kadının onsuz haccedemeyeceğine delildir. Biraz evvel Ebû Hüreyre radıyallahu anha isnad eylediğimiz بريدًا rivayetine muvâfık olarak Atâ, Saîd b. Keysân ve Zâhiriyye'den bazıları 1 berîdden az olan mesafeye kadının yalnız başına sefer etmesini tecviz ederler ki, bunlar 1 berîdden ziyade olan mesafede mahremsiz sefer edemeyeceğine kâillerdir. Her ne hal ise kadının mahremi ile sefer edip edemeyeceğine dair olan bu hadisin alelıtlak seferde mesâfe-i kasr meselesiyle de alâkası vardır. Nitekim Buhârî bu hadîs-i şerifi "Ne Kadar Mesafede Namaz Kasrolunur" unvanlı babında zikrediyor ki, maksat bir mesâfe-i kasr hakkındaki rivâyât-ı sahîhayı cemetmektir. Bu hadisteki ihtilâfât-ı rivâyâttan anlaşıldı ki, bir gün bir gecede, bir günde, bir gecede, 1 berîdde rivayet edildiği gibi İbn Ömer radıyallahu anhümâ rivayetinde üç gün ve üç günden ziyade, Ebû Saîd el-

Hudrî rivayetinde üç gün ve iki gün rivavetleri de vardır. Buhârî'nin bu münasebetle ta'lîkan beyan ettiğine göre bir gün bir gecelik mesafeye taraf-ı celîl-i risâletten sefer ıtlak buyurulmuş olduğu gibi İbn Ömer ve İbn Abbas radıyallahu anhüm de 4 berîd yani 16 fersahlık mesafede namazı kasır ve iftar ederlermiş. 16 fersah ağırlık beraber olarak iki günde yahut bir gün, bir gecede kat' olunan mesafedir ki, İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed bunu mesâfe-i kasır addetmişlerdir. Ebû Hanîfe üç merhalenin yani 24 fersahlık mesafenin dûnunda kasrı tecviz etmez. Evzâî bir günün yolculuğunda kasra kāildir. Dâvûd ez-Zâhirî ise, seferin uzununda da, kısasında da kasır câizdir diyor. Sefer üç günlük olursa kasrın efdaliyeti müttefekun aleyh ise de itmâm, eimme-i selâseye göre câiz, Ebû Hanîfe'ye göre gayr-i câizdir.

Sefere çıkan kimse hangi vakitten itibaren ve avdet ederken hangi vakte kadar salâtı kasreder?

Buhârî, Ali kerremallahu veche hazretlerinden seferde –ki burada murat Şam seferidir– Kûfe'nin evleri henüz nazardan gāib olmamış ve avdette Kûfe'nin evleri göründükten sonra kasır buyurduklarını ta'lîkan beyan eder ki, bu rivayeti Hâkim ile Beyhakī vaslederler. Bu rivayete nazaran, "İşte Kûfe'nin evleri göründü, niçin kasrediyoruz?" diyenlere, "Hayır, Kûfe'ye girmeden itmâm olmaz" cevabını vermişlerdir.

İbn Ebû Şeybe ile Abdürrezzâk'ın *Musannef* lerinde de Ali kerremallahu veche hazretleri Basra'dan çıktıklarında şehir haricinde ve civarında bir huss, yani sazdan bir kulübe görmüşler ve "Bu kulübe olmasaydı iki rek'at kılardık" buyurup, vakit namazını dört rek'at kıldırmışlardı.

Buhârî, Enes radıyallahu anhın ileride gelecek olan 769. hadisini de muhtasaran bu münasebetle zikrediyor ki, buna nazaran haccetü'l-vedâ için Medîne-i Münevvere'den müfârekat buyurulduğu gün salât-ı zuhur belde-i tâhirede dört rek'at, Zülhuleyfe'de –ki 6 veya 7 mil mesafededir– iki rek'at olarak kılınmıştır.

Binaenaleyh şehirden çıkmamış bulunan yolcu, vakit namazını itmâm ile kılmak gerektir. Bundan dolayıdır ki, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre şehrin binaları tecavüz edilmedikçe kasra başlanmaz. İmam Mâlik'ten ise bu babda iki rivayet vardır: Birine göre, kasredilmek için bir toz yani şehrin binalarından sağında, solunda kendisine muhâzî bina kalmayacak vechile müfârekat etmiş olmalıdır. Diğerine göre ise, mısırdan yani şehirden 3 mil mesafe kadar ayrılmış bulunmalıdır. Mücâhid'e göre sefere gündüzden çıkılırsa gece girmedikçe, gece çıkılırsa gündüz olmadan kasredilmez. Ancak mehazına muttali olamadım. En garibi, Hâris b. Ebû Rebîa'nın yaptığıdır ki, bir defa sefere niyet etmiş ve henüz hânesinde iken namazı cemaatle iki rek'at olarak kıldırmıştır ki, cemaatin içinde Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın ashabından Esved b. Yezîd ile yine müşârün ileyhin ashabından diğer birkaç zat varmış, Atâ b. Ebû Rebâh'ın kavlince de misafir menzilinden çıktıktan sonra henüz şehrin binalarından ayrılmadan namaz vakti girerse, o vakti kasretmesi mubah olur. Bunun da senedini zikredeni görmedim.

566

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ إِذَا أَعْجَلَهُ السَّيْرُ يُؤَخِّرُ الْمَغْرِبَ فَيُصَلِّيهَا ثَلَاثًا ثُمَّ يُسَلِّمُ ثُمَّ قَلَّمَا يَلْبَثُ حَتَّى يُقِيمَ الْعِشَاءَ فَيُصَلِّيهَا رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يُسَلِّمُ وَلَا يُسَبِّحُ بَعْدَ الْعِشَاءِ حَتَّى يَقُومَ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Gördüm ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (esnâ-yı seferde[23]) acele sürüp gittiğinde akşam (namazın)ı tehir ederdi. (Konunca) onu üç rek'at kıldırıp selâm verirdi.[24] Ondan sonra yatsıyı ikame edinceye kadar pek az bekleyip onu da iki rek'at kıldırır, selâm verirdi.[25] Yatsıdan sonra da gece ortasında kalkıncaya kadar (hiçbir nâfile) namaz kılmazdı.[26] {B1092 Buhârî, Taksîrü's-salât, 6.}

....

23 Birçok nüshada **يقيم** ki, ikame eder demektir. Bazı nüshalarda ise **يعتم** dır ki, akşam namazını karanlığa bırakırdı demek olur.

Tercümede kavis içindeki sefer kaydına lüzum vardır. Zira diğer bir tarikten olan rivayette, إذا أعجله السير في السفر يؤخر المغرب ويجمع بينها وبين العشاء "Seferde acele sürüp gittiğinde akşam namazını tehir edip, yatsı namazı ile birleştirirdi" denilmiştir. {B1091 Buhârî, Taksîru's-salât, 6.}

Başka tarikten de Sâlim'den, كان ابن عمر يجمع بين المغرب والعشاء بالمزدلفة "İbn Ömer radıyallahu anhümâ akşam ile yatsı namazlarını Müzdelife'de birleştirirdi" {B1092 Buhârî, Taksîru's-salât, 6.} ziyadesi de vardır. Buhârî *Tecrîd*'e geçmeyen diğer bir rivayetinde Enes b. Mâlik radıyallahu anh da كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجمع بين هاتين الصلاتين في السفر يعنى المغرب والعشاء "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde şu iki namazı yani akşam ile yatsıyı cem buyururdu" {B1110 Buhârî, Taksîru's-salât, 14.} diye haber veriyor.

24 Bundan akşam namazının kasrolunamayacağı anlaşılıyor. *Müsned-i Ahmed*'de İmrân b. Husayn radıyallahu anhtan ve Taberânî'nin *Evsat*'ında Huzeyme b. Sâbit radıyallahu anhtan da bunu müeyyid rivayetler olduğu gibi *Müsned-i Bezzâr*'da Ali kerremallahu vecheden, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte salât-ı havfı ikişer rek'at ve yalnız akşam namazını üç kıldım. Keza seferde onunla birlikte salât-ı havfı ikişer rek'at ve yalnız akşam namazını üç rek'at kıldım. Kezâ seferde onunla birlikte hep ikişer kıldım, yalnız akşamı üç kıldım" rivayeti vardır.

25 Sâlim b. Abdullah'tan muhtelif vecihlerle rivayet edilen bu kıssayı Buhârî burada ta'lîkan ve "Kitâbü'l-Cihâd"da Eslem tarikinden mevsûlen rivayet etmektedir ki, hepsinin mecmûundan hadise, Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye avdet edilirken vâki olmuştur. Yolda Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın zevcesi ve meşhur Muhtar es-Sekafî'nin hemşiresi Safiyye bint Ebû Ubeyd'in vefatı haber alınmış ve süratle yol almaya lüzum görülmüştür. Akşam vakti dahil olunca Sâlim, pederine namaz vaktinin hulûl ettiğini ihtar etmiş ve yürü cevabını almış, ikinci defa yine böyle söyleyince yine aynı cevabı almış ve 2-3 mil yol aldıktan ve şafak aydınlığı zâil olduktan sonra hayvanından inip –Eslem'in tasrihine göre– akşam ile yatsıyı cemederek Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi böyle yapar gördüğünü haber vermiştir. *Sünen-i Dârekutnî*'de فسار حتى إذا كان بعدما غاب الشفق ساعة نزل فأقام الصلاة. وكان لا ينادي لشيء من الصلاة في السفر "Yürüdü. Tâ şafak gaybûbet edip, biraz geçince inip namazı ikamet etti. Bir de seferde hiçbir namaz için ezan okumazdı" {DK1440 Dârekutnî, es-Sünen, I, 389.} kayıtları mevcuttur.

Bu tehirin gecenin rub'una kadar temâdî eylediğini İbn Ömer'den rivayet edenler de vardır. Bu hadis akşam ile yatsının cevâz-ı cem'ine de delâlet eder.

Ancak bu bahis 571. hadiste de geleceği için münakaşası oraya bırakılmıştır.

26 Bu son cümle kıyâm-ı leylin seferde bile terkedilmeyecek kadar müekked bir sünnet-i nebeviyye olduğunu iş'âr eder.

Râvi Sâlim b. Abdullah b. Ömer bu hadisin sonunda pederi Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın isr-i celîl-i nebevîye iktifâen böyle hareket ettiğini haber veriyor. وكان عبد الله يفعله إذا أعجله السير يقيم المغرب فيصليها ثلاثا، ثم يسلم، ثم قلما يلبث حتى يقيم العشاء فيصليها ركعتين، ثم يسلم. ولا يسبح بينهما بركعة ولا بعد العشاء بسجدة حتى يقوم من جوف الليل "Abdullah da acele sürdüğü vakit bunu yapardı: Akşam namazı için ikamet edip üç rekʿat kılar, selâm verirdi. Sonra azıcık durup ve yatsıyı ikamet edip onu iki rekʿat kılardı. Sonra selâm verirdi. Bu iki namaz arasında da, yatsıdan sonra da hiçbir namaz kılmazdı, tâ gece yarısı teheccüde kalkıncaya kadar" diyor. Bu ziyadede cemedilen namazların her biri için ikamet edildiğinden bahsediliyorsa da ezanından sâkit kalınmıştır.

567

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﵁ قَالَ كَانَ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي التَّطَوُّعَ وَهُوَ رَاكِبٌ فِي غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah(el-Ensârî) radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (salât-ı) tatavvuu hayvan üstünde iken (ve) kıbleden başka cihete (müteveccih olarak) kılardı.[27] {B1094 Buhârî, Taksîru's-salât, 7.}

....

27 *Buhârî'*deki diğer rivayete nazaran Câbir radıyallahu anh, كان يصلي على راحلته نحو المشرق. فإذا أراد أن يصلي المكتوبة نزل فاستقبل القبلة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem binit devesinin üzerinde olarak meşrika doğru tatavvu namazını kılardı. Farz namazı kılmak dilediğinde inip kıbleye yönelirdi" {B1099 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} denilmiştir ki, Buhârî bu mânayı Âmir b. Rebîa el-Mahzûmî radıyallahu anhtan da, لم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع ذلك في الصلاة المكتوبة {B1097 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan da, غير أنه لا يصلي عليها المكتوبة {B1098 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} lafzı ile rivayet etmektedir.

Câbir radıyallahu anhın burada mevzubahis ettiği sefer-i nebevînin Enmâr Gazâsı olacağını yine Buhârî'nin "Megāzî" bahsinde Câbir radıyallahu anhtan olan rivayetinde zikretmiştir. Enmâr ise Medîne-i Münevvere'nin şarkında kâindir ki oraya teveccüh eden kimse kıbleyi sağında bırakmış olur. Tirmizî'nin rivayetine nazaran Câbir radıyallahu anh cânib-i akdesi nebevîden bir işe gönderilmiş olup avdetinde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı râhilesi üzerinde meşrika müteveccihen namaz kılar bulmuştur ki, bu namazı السجود أخفض من الركوع yani secdede rükûdan daha ziyade eğiliyordu diye tarif ediyor. {D1227 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 8.} *Müsned-i Ahmed*'de Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın da, كان يصلي على راحلته في التطوع حيث ما توجهت به يومي إيماء يجعل السجود أخفض من الركوع {HM11724 İbn Hanbel, III, 74.} rivayeti vardır. İbn Ömer radıyallahu anhümânın *Buhârî*'deki hadisinde ise, يومي برأسه قبل أي وجهٍ توجه {B1097 Buhârî, Taksîru's-salât, 9. Kaynakta ravi ismi "Âmir b. Rebîa" olarak geçmektedir.} denilmiştir ki îmâ keyfiyetinin başını biraz eğmekle olduğunu bildirmiştir (529. hadisin hâşiyelerine de müracaat). Tirmizî'nin biraz evvel zikredilen rivayetine benzer bir rivayet *Buhârî*'de de vardır ki birinde, كان يصلي على راحلته نحو المشرق فإذا أراد أن يصلي المكتوبة نزل فاستقبل القبلة {B1099 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} denilip farz namazlar için râhileden inip kıbleye teveccüh buyurulduğu haber verilmektedir. İşte bu ve emsali hadisler hep حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ [ev] âyet-i kerîmesini tahsis ile فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ [ew] âyet-i kerîmesindeki ruhsatın seferde dabbe üzerinde kılınan nevâfile masrûf olduğunu gösterir. Bu tahsis ve terhisteki sır, Hak celle şânuhu hazretlerinin kemâl-i rahmetinden kullarına ziyade ecir kazandırmak için nevâfil-i ibâdâtın husûl-i teysîrini murat buyurmasıdır. Bu mülâhazaya binaen olsa gerektir ki, İmam Ebû Yûsuf ile Şâfiî'den Ebû Saîd el-İstahrî yalnız seferde değil hazarda bile dabbe üstünde ve istikbâl-i kıble etmeksizin nevâfil kılmayı tecviz etmişlerdir. Hüccetleri de Buhârî'nin *Tecrîd* metnine girmeyen İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisidir ki, bunda müşârün ileyh كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسبح على الراحلة قبل أي وجه توجه ويوتر عليها "Resûlullah sallallahu aleyhi ve

sellem binit devesi üzerinde mübarek yüzü hangi cihete müteveccih olursa olsun tatavvu namazı kılardı. Yine deve üzerinde vitri eda buyururdu" {B1098 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} diyor ve bu fi'l-i resûl aleyhisselâmı sefer kaydıyla takyîd etmemiştir.

[ev] el-Bakara, 2/144, 150.
[ew] el-Bakara, 2/115.

568

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى عَلَى حِمَارٍ وَوَجْهُهُ عَنْ يَسَارِ الْقِبْلَةِ فَقِيلَ لَهُ تُصَلِّي لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ فَقَالَ لَوْلَا إِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَهُ لَمْ أَفْعَلْهُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhın (bir defa) yüzü kıblenin soluna doğru olduğu halde bir merkep üzerinde namaz kıldığı rivayet olunmuştur.[28] Kendisine, "Kıbleden başka cihete (dönerek) mi namaz kılıyorsun?"[29] denilince, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi böyle yapar görmemiş olaydım ben de yapmazdım"[30] cevabını vermiştir. {B1100 Buhârî, Taksîru's-salât, 10.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda harf-i ta'rîf ile على الحمار .

Aslında, فقلت رأيتك تصلي... "Ona... kılıyorsun gördüm" tarzında olup Tecrîd'de ibare ihtisar edildiği için bu kalıba ifrâğ olunmuştur.

Bazı nüshalarda, يفعله .

28 Hadisin râvisi Muhammed b. Sîrîn'in biraderi Enes b. Sîrîn'dir. Hadis, Buhârî'de daha mufassal olarak sevkedilmiştir. Enes b. Sîrîn, استقبلنا أنسا حين قدم من الشام. فلقيناه بعين التمر فرأيته يصلي على حمار ووجهه من ذي الجانب يعني يسار القبلة "Enes radıyallahu anh Şam'dan döndüğü vakit karşılamaya çıktık. Aynüttemr'de ona mülâki olduk. Gördüm ki, yüzü (eliyle işaret ederek) cânibe yani kıblenin sol tarafına olduğu halde bir merkep üzerinde namaz kılıyor" diye söze başlar. حين قدم من الشام "Şam'dan dönüp geldiği vakit" demektir. *Sahîh-i Müslim* nüshalarında ise حين قدم الشام "Şam'a gittiği vakit" yazılmış ve Nevevî tarafından "Şam'a gittiğinin dönüşünde" mânasına olarak في رجوعه حين قدم الشام diye te'vil edilmiştir. Bu te'vile ihtiyaç vardır. Çünkü Enes b. Sîrîn'in bahsettiği istikbâl Şam'dan değil, Basra'dan vâki olmuş olduğu siyâk-ı kelâmdan münfehim olduğu gibi tarihen de sabittir. Bu gibi te'vile muhtaç olmaksızın bunu sehv-i nâsihin elden ele tedavül etmesine hamletmek daha doğrudur. Nitekim şârih Aynî, Müslim'in hadisini naklederken من الشام yazıyor ve Müslim'in sahih olan nüshalarında böyle gördüğünü haber veriyor. Üstadımız Hacı Zihni Efendi merhumun nezareti ve tashihi altında Matbaa-i Âmire'de basılan nüshanın metninde de من 'siz olarak حين قدم الشام diye zaptedildikten sonra hâşiyede, "Ekser nüshalarda böyledir. Ancak elimizdeki bir nüshada *Sahîh-i Buhârî*'dekine muvâfık olarak حين قدم من الشام diye zaptolunmuştur" denilmiştir.

Enes b. Mâlik radıyallahu anhın Şam'a kadar ihtiyar ettiği bu sefer, Abdülmelik b. Mervân nezdinde Haccâc'ı şikâyet etmek içindi. Basra'ya avdetinde sahâbe-i müşârün ileyh ile müstakbilinin mahall-i telâkisi Aynüttemr olmuştu. Aynüttemr, Kûfe civarında ve Fırat'ın garbında vâki olup Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın eyyâm-ı hilâfetinde ve hicret-i seniyyenin 12. senesinde Hâlid b. Velîd radıyallahu anh tarafından unveten fetholunup içindeki emval ve nüfus kâmilen yed-i İslâm'a geçmiştir.

Esnâ-yı fetihte Arap çocuklarından kisrânın elinde rehine duran kırk kadarı kurtarılıp sahâbeye dağıtılmıştır ki, o mevâlînin en meşhurları: Osman b. Affân radıyallahu anhın mevlâsı Humrân, Enes b. Mâlik radıyallahu anhın mevlâsı ve ecille-i tâbiînden buradaki râvi Enes ile Muhammed ve Hafsa'nın pederi Sîrîn, bir de müfessir-i meşhûr İbnü's-Sâib'in ceddi Bişr'dir.

29 Enes b. Sîrîn, Enes b. Mâlik radıyallahu anhın har-süvâr olmasına da, fazulâtının tahâreti meşkûk olan eşek üzerinde namaz kılmasına da itiraz etmiyor da yalnız kıblenin gayri cihete teveccüh ederek namaz kılmasına itiraz ediyor.

30 Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin dabbe üzerinde ve dabbe kıblenin gayri cihete müteveccih olarak namaz kıldıklarını Enes radıyallahu anh burada haber veriyorsa da bu dabbenin eşek olduğuna dair sarâhat yoktur. Bu cihet de Serrâc'ın bir isnâd-ı hasen ile Enes radıyallahu anhtan rivayet ettiği, رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يصلي على حمار وهو ذاهب إلى خيبر {Serrâc, Hadîsü's-Serrâc, III, 111, no: 2079.} hadisi ile teeyyüd etmiş bulunuyor *Müslim*'de de İbn Ömer radıyallahu anhümâdan aynı meâlde bir rivayet vardır. Demek oluyor ki, seferde deve ile at üzerinde teneffül câiz olduğu gibi eşek ve katır üzerinde de câizdir. Bunların ter bulaşıklarından ihtiraza mahal yoktur. Zira fi'l-i resûl aleyhisselâm ile Hayber yolunda ve Hicaz'ın mâlûm olan o sıcağında vâki olmuştur. Artık tehâşî istemez.

Dabbe üzerinde teneffül eden musallînin dizgini tutması ve ayaklarını tahrik etmesi de câizdir. Yalnız tekellüm etmez, sağına soluna iltifat etmez. Yalnız sücûdda rükûdan ziyade eğilir, o kadar.

569

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ صَحِبْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَلَمْ أَرَهُ يُسَبِّحُ فِي السَّفَرِ وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yolculuk ettim de seferde nevâfil kıldığını görmedim.[31] Allah Teâlâ da, لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ "Muhakkak Resûlullah size güzel bir numunedir"[ex] buyurdu. {B1101 Buhârî, Taksîru's-salât, 11.}

………

31 İbn Ömer radıyallahu anhümânın muradı: Seferde farz namazlardan evvelki ve sonraki nevâfili kılmazlardı demektir. Yine müşârün ileyh, Buhârî'de bu hadisi akabinde zikredilip de *Tecrîd*'e girmeyen hadisinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Fârûk, Osman Zünnûreyn radıyallahu anhüm ile birlikte sefere çıktığını ve hiçbirinin iki rekʿattan ziyade kılmadıklarını söylüyor. Bu hadisleri Buhârî, seferde tatavvu namazı kılıp kılmamak meselesinin halli maksadıyla açtığı babda zikretmektedir. Lâkin bu söz, Buhârî'nin rivayet ettiği kadar olsa farz olan iki rekʿattan ziyade hiçbir namaz kılmazlardı mânasını ifade ettiği gibi dört rekʿatlı farzları da iki rekʿattan ziyade kılmazlardı mânasına, ya da her iki mânaya birden mahmûl olabilir. Halbuki Müslim'in nakline göre, Buhârî'nin râvisi Hafs b. Âsım, amcası İbn Ömer radıyallahu anhümâ ile birlikte Mekke yolunda vâki olan seferinden bahsediyor da diyor ki: Öğle namazını bize iki rekʿat olarak kıldırdıktan sonra konduğu menzile döndü. Biz de beraber dönüp birlikte oturduk. Namaz kıldırdığı cihete bir aralık gözü ilişti, birtakım kimselerin namaza durmuş olduklarını gördü "Bunlar ne yapıyor?" diye sordu. "Nâfile namazı kılıyorlar" dedim. Bunun üzerine "A benim yeğenim; eğer ben nevâfilden birini kılacak olaydım farzı itmam ederdim, seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulundum. Âlem-i cemâle intikal buyuruncaya kadar iki rekʿattan ziyade kıldırmadı..." dedi. Bundan anlaşılıyor ki, müşârün ileyhin muradı nevâfil kılınmaz idiğini haber vermekmiş ve bu rivayetinin *Buhârî*'de ve metindeki hadis ile bir babda cemedilmesindeki hikmet bu imiş. Seferde farzdan evvel veya sonra sünen-i revâtib kılınır mı? meselesi beyne'l-ulemâ muhtelefün fîhtir. Tirmizî diyor ki: Ashâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan bazıları seferde tatavvu kılmak reyinde bulunmuş olup Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye buna kâillerdir. Ehl-i ilimden bazıları da ferâizden ne evvel ne de sonra kılmak re'yinde bulunmuşlardır. Seferde tatavvu kılınmaz diyenlerin kastettikleri mâna ruhsatı kabulden ibaret olup yoksa her kim tatavvu kılarsa çok faziletine nâil olur. Ekser ehl-i ilmin kavli işte budur ki, onlar seferde tatavvuu ihtiyar ederler. İntihâ. Filhakika *Sahîhayn* hadisleri kuvvetinde olmamakla beraber Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın seferde tatavvu namazı kıldıklarına dair rivayetler de vardır. Ezcümle Berâ b. Âzib radıyallahu

anhümânın Tirmizî ve Ebû Dâvûd rivayetlerine nazaran "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme on sekiz seferde refakat ettim. Zevalden sonra ve öğleden evvelki iki rekʿatı terk buyurduğunu hiç görmedim" {D1222 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 7.} diyor. Fakat bu hadis *Sahîhayn*'daki İbn Ömer hadisine, göründüğü kadar muarız değildir. Zira bu namazın kılındığını İbn Ömer radıyallahu anhümânın görmemiş olduğundan ne kılınmamış olması, ne de Berâ b. Âzib radıyallahu anhümânın görmemiş olması lâzım gelir. Lâkin *Tirmizî*'de İbn Ömer radıyallahu anhümâdan hasen kaydıyla iki hadis mervîdir ki, bunlar sahih kuvvetini hâiz olmayarak muarız düşer. Müşârün ileyh hazretleri birinde, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte seferde öğle namazını iki, ondan sonra da iki rekʿat kıldım" {T551 Tirmizî, Cum'a, 41.} demiş oluyor ki, sonrakileri tatavvudur. Diğer hadisinde de daha ziyade sarâhatle, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte hazarda, seferde namaz kıldım. Hazarda öğle namazını dört ve ondan sonra da iki rekʿat kıldık. Seferde ise birlikte öğle namazını iki, ondan sonra da iki rekʿat kıldık, ikindiyi iki rekʿat kıldık. Lâkin ondan sonra hiçbir namaz kılmadılar. Akşamı hazarda ve seferde hep üç kıldık. Ne hazarda, ne seferde rekʿatlarını eksiltmedi, o, gündüzün vitridir. Akşamdan sonra da iki rekʿat kıldık" {T552 Tirmizî, Cum'a, 41.} diyor ki, Zeynüddin el-Irâkī müşârün ileyhten rivayet olunan *Sahîhayn*'daki hadislerle Tirmizî'nin bu son iki hadisi beynindeki teâruzu refʿe çalışıp *Sahîhayn* rivayetlerini ağleb-i ahvâlde revâtibin kılınmamış ve Tirmizî rivayetlerini de ara sıra kılınmalarının müstehap olduğu beyan edilmiş olup yapacağı işi kalmadığı zaman bunları insanın kılabileceğine mahmûl olduğunu söyleyerek te'lîf-i beyn ile uğraşmıştır.

Hulâsa: Nevevî'ye göre seferde teneffül meselesinde ulemâ üç fırkaya ayrılmışlardır. Birine göre mutlaka memnûdur. Diğerine göre mutlaka câizdir. Üçüncülere göre ise revâtib ile nevâfil-i mutlaka beyninde fark vardır ki, revâtib terkolunur ve nevâfil-i mutlaka eda olunabilir. İbn Ömer'in mezhebi de bu imiş. Nitekim Mücâhid, müşârün ileyh ile beraber Medine'den Mekke'ye kadar gittiğini ve dabbe üzerinde tatavvu namazı kıldığını ve farz kılacağı vakit hayvanından indiğini haber veriyor. Nevâfil-i mutlakadan murat teheccüd, vitir ve duhâ gibi revâtibden olmayan tatavvu namazlarıdır. Askalânî iki kavil ilâve ediyor ki, birincisine göre gece ile gündüzün farkı vardır. Gece tatavvuları kılınabilir, gündüz kılınmaz, ikincisine göre nehiy yalnız farzlardan sonraki revâtibe şâmil olup evvelki revâtib ile nevâfil-i mutlakaya şümulü yoktur. Lâkin İbn Ömer'in *Tirmizî*'deki son hadisleri buna muhalif geldiği gibi seferde revâtibden sabah namazının sünneti ile nevâfil-i mutlakadan duhâ namazı kılındığına dair *Sahîhayn*'da rivayetler vardır. Herhalde seferde mutlaka nevâfilin kılınmasını tecviz edenler musîb gibi görünüyorlar. Zira biraz evvel Tirmizî'den naklen irat edilen İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadislerinde öğleden sonraki revâtibin kılındığı sabit olduğu gibi Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâ hadisi ile öğle farzından evvelki râtibenin kılındığı sabit oluyor. Bundan başka Buhârî'nin işaret ve Müslim'in Ebû Hüreyre ile Ebû Katâde radıyallahu anhümâdan olan rivayetlerine nazaran sabahın sünnetini de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kılmışlardır. Bâhusus bu vak'a dolayısıyla tulû'dan sonraya kalan mâhud sabah namazının farzından evvel vâki olmuştur. Seferde nevâfil-i mutlakadan salât-ı duhâyı kıldıkları Ümmü Hânî radıyallahu anhâdan (198 ve 230. hadislere müracaat) ve teheccüd namazını kıldıkları da gelecek 570. hadiste sened-i sahîh ile rivayet edilmiştir.

[ex] el-Ahzâb, 33/21.

570

•.•.•

عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ ﵁ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى السُّبْحَةَ بِاللَّيْلِ فِي السَّفَرِ عَلَى ظَهْرِ رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ.

TERCÜMESİ

Âmir b. Rebîa (el-Anzî) radıyallahu anh[32] Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi seferde geceleyin nâfile namazını[33] binit devesinin üzerinde ve (mübarek yüzü) devesi ne tarafa teveccüh ederse o tarafa doğru[34] kıldığını (oğlu Abdullah b. Âmir'e) haber vermiştir. {B1104 Buhârî, Taksîru's-salât, 12.}

....

32 Ebû Abdullah Âmir b. Rebîa el-Anzî (“nûn”un sükûnu ile) sâbıkīn-i evvelînden ve Habeşe diyarından sonra Medine’ye hicret edenlerdendir. Hicretinde zevcesi Leylâ bint Ebû Hayseme radıyallahu anhâ da beraber idi. Müşârün ileyh Ömer el-Fârûk radıyallahu anhın pederi Hattâb’ın halîfidir. Hatta Hattâb onu oğulluğa kabul edip ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ [ey] âyet-i kerîmesinin nüzûlüyle “tebennî” adeti ilga buyuruluncaya kadar ona Âmir b. Hattâb denilirdi. Bedir’den itibaren bilcümle meşâhidde bulunmuştur. Ömer radıyallahu anh Câbiye’ye geldiği zaman o da beraber idi. Osman b. Affân radıyallahu anh da hacca gittiği vakit onu Medine üzerine istihlâf etmiştir. Vefatı 32 sene-i hicriyesi olmak üzere Mus’âb ez-Zübeyrî tarafından kaydedilmişse de Hazret-i Osman’ın başına gelen fitneden ve şehâdetinden sonra yani 37 sene-i hicrîsinde intikal eylemiştir. Öteki beriki Hazret-i Osman’a ta‘n ve teşnîe başladığı esnada müşârün ileyh Âmir radıyallahu anh bir gece teheccüdünü kılıp yatmış, rüyasında biri gelip, “Haydi kalk da seni fitneden korusun diye Hak Teâlâ’dan niyazda bulun” demiş. Hemen kalkıp niyaza durmuş, derken rahatsızlanmış ve evinden ancak cenazesi çıkmış. Radıyallahu teâlâ anhın dua ve niyazı makbul olmuş, Hak Teâlâ ruhunu kabzetmiş. Lâkin fitneye müdahaleden de korumuştur.

33 Nâfile kaydından ferâiz namazı hariç kalır. Nezir ile cenaze namazları da farz olduklarından dabbe üzerinde kılınmazlar.

34 Kıble ciheti olsun, olmasın menzil-i maksûda doğru demektir, İbn Ömer radıyallahu anhümâ da قبل أي وجه توجه ويوتر عليها. غير أنه لا يصلي عليها المكتوبة {B1098 Buhârî, Taksîru’s-salât, 9.} diyor ki, bu da o demeye varır. Farz namazlarını o heyette kılmadıklarını ziyade beyan eder (567. hadisin hâşiyesine müracaat). Farzda kıble olan Kâbe-i Muazzama cihetinden inhiraf câiz olmadığı gibi dabbe üzerinde kılınan tatavvuda da dabbenin teveccüh ettiği cihetten –velev Kâbe cihetine doğru– inhiraf câiz değildir. Zira bu tatavvuun kıblesi menzil-i maksûd ciheti olmuştur.

[ey] el-Ahzâb, 33/5.

571

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ صَلَاةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِذَا كَانَ عَلَى ظَهْرِ سَيْرٍ وَيَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir:[35] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (esnâ-yı seferde) yürüyüş üzere olduğu vakitte[36] öğle ile ikindi namaz(lar)ını, (kezâlik) akşam ile yatsıyı cemʿ buyururdu.[37] {B1107 Buhârî, Taksîru's-salât, 13.}

....

35 Bu hadis, *Buhârî*'de İbn Ömer radıyallahu anhümânın, كان النبي صلى الله عليه وسلم يجمع بين المغرب والعشاء إذا جد به السير {B1106 Buhârî, Taksîru's-salât, 13.} hadîs-i mevsûlünü müteakip taʿlîkan irat edilmiştir. Müellifin şartı üzerine Buhârî'nin yalnız mevsul olan hadislerini *Tecrîd*'e almak mültezem iken bu hadisi alması zuhur ile asrın cemʿini de ifade etmesi gibi bir faydayı mutazammın olmasına binaendir. Maahâzâ hadisi Beyhakī vasletmiş olup ricâli hep sikāttandır. Buradaki İbn Ömer hadisi yukarıda geçen 566. hadisin muhtasarıdır.

36 Bazı nüshalarda, على ظهرٍ يسير vâki olmuştur ki, hayvan sırtında yol aldığı zaman demektir, mânada tegayyür yoktur.

Bedîhîdir ki, yürüyüş halinde ve hayvan üzerinde iken farz namaz kılınmaz. İbn Abbas radıyallahu anhümânın muradı cemʿ ü tehir olduğu taayyün eder ki, öğlen namazını ikindi ve akşam namazını yatsı ile birlikte kılmaktır.

37 Biraz evvel geçen 566. İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisi ile *Tecrid*'de olmayan Buhârî'nin Enes b. Mâlik radıyallahu anh hadisi gibi bu da seferde cem'-i salâteynin yani iki namazı birinin vaktinde kılmanın cevazına delil olan âsârdandır. İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisi, acele yürüyüş kaydıyla olup yalnız akşam ile yatsının evvelkini tehir ederek cem' buyurulduğundan bahsediyor. Buradaki İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisinde ilk vaktin yürüyüş esnasında duhulü ile konak mahallinde duhulü beyninde fark gözetilip cem'in seyrühareket şartıyla meşrût olduğunu gösterdiği gibi mağrib ile işâdan başka zuhur ile asrın da cem' buyurulduğunu nâtıktır. Enes radıyallahu anh hadisi ise mutlaktır. Müşârün ileyh, كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا ارتحل قبل أن تزيغ الشمس أخر الظهر إلى وقت العصر ويجمع بينهما. وإذا زاغت صلى الظهر ثم ركب "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gün devrilmeden yani zeval vaktinden evvel yola çıktığında öğle namazını ikindi vaktine tehir ettikten sonra inip her iki namazı cemederek kıldırdı. Yola çıkmadan evvel gün devrildiği takdirde ise öğle namazını kıldırır, sonra binerdi" {B1111 Buhârî, Taksîru's-salât, 15.} diyor. Dikkat edilmişse görülmüştür ki, Enes radıyallahu anh kable'z-zevâl sefere çıkıldığında cem' ü tehirden bahsediyor da ba'de'z-zevâl çıkıldığında yalnız öğle namazının sefere takdim buyurulduğunu haber veriyor. Lâkin İbn Abbas radıyallahu anhümânın *Sünen-i Dârekutnî*'de bu meâlde olan rivayetinde bu takdirde cem' buyurulmayıp, "Öğlen ile ikindinin her birini vakitleri içinde kıldırırdı" denilmek suretiyle bu ibham, ref'ediliyor. Cem' ü takdim ile öğle ile ikindinin kılınmış olduğundan hiç bahsetmiyor. Halbuki İbn Abbas radıyallahu anhümânın *Sahîhayn*'da *ve Müsned-i Ahmed*'de mezkûr olup *Tirmizî*'de de "Hadisi hasen sahihi garîb" kaydıyla tahrîc edilen diğer hadisinde cem'-i takdimden de bahsedilmektedir. Müşârün ileyh de Enes radıyallahu anh gibi kable'z-zevâl sefere çıkmakla ba'de'z-zevâl çıkmak beynindeki farkı göstererek, كان إذا زاغت الشمس في منزله جمع بين الظهر والعصر قبل أن يركب "Henüz konak yerinde iken gün devrilmiş bulunduğunda binmezden evvel öğle ile ikindiyi cem' buyurdu" diyor. {HM3480 İbn Hanbel, I, 367.} Cem'-i salâteyn hakkında kendilerinden rivayet olunan sahâbe-i kirâm yalnız bunlardan ibaret olmayıp Ali b. Ebû

Tâlib, Abdullah b. Amr b. As, Aişe, Ibn Abbas, Usâme b. Zeyd, Câbir b. Abdullah, Huzeyme b. Sâbit, İbn Mes‘ûd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhümden de *Kütüb-i Sitte*'de pek çok rivayet vardır.

Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayeti akşamı gün battıktan sonra kılıp ve akşam taamını edip ondan sonra yatsı namazı kıldığına dairdir. Dârekutnî'nin bir isnâd-ı zaîf ile yine müşârün ileyhten rivayetine nazaran vakt-i zevalde binildiği takdirde öğle ile ikindiyi cemʿ buyurup yolculuğu uzun sürdüğü takdirde öğleyi tehir ve ikindiyi tâcil yani ikindinin evvel vaktinde cemʿ-i salâteyn buyururlardı. Akşam ile yatsının Serif'te (Mekke-i Mükerreme'ye 6 mil mesafede) cemʿ buyurulduğunu Ebû Dâvûd ile Nesâî, yine bu namazların Benî Müstalik Gazâsı'nda cemʿ buyurulduğu *Müsned-i Ahmed*'de Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayet edildiği gibi Taberânî'nin *Muʿcem-i Kebîr*'deki tahrîcine göre İbn Mesʿûd radıyallahu anhtan da mervîdir. Ancak müşârün ileyh, يؤخر هذه في آخر وقتها ويعجل هذه في أول وقتها "Birini âhir-i vakte kadar, tehir, diğerini ise evvel-i vaktine kadar tâcil ederek" {MK9880 Taberânî, el-Kebîr, X, 38.} demekle bu cemʿin sûrî olduğunu ve her iki namazın kendi vakitleri içinde kılınmış olduğunu ifham ediyor. Seferde sûret-i mutlakada iki salâtın cemʿ buyurulduğu İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i ile *Müsned-i Ahmed*'de Abdullah b. Amr radıyallahu anhümâdan, *Müslim*'de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan, Taberânî'nin *Muʿcem-i Evsât*'ında Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan; *Müsned-i Bezzâr*'da Ebû Hüreyre radıyallahu antan, *Musannef-i İbn Ebû Şeybe*'de İbn Mesʿûd radıyallahu anhtan rivayet edilmiştir. Ancak İbn Mesʿûd'un bu ıtlakı yukarıki rivayetine nazaran akşam ile yatsının hakikatte değil, sureten cemʿine mahmûl olmak lâzım gelir. İbn Abbas'ın *Müslim*'deki rivayetinde Tebük Gazâsı'nda cemʿ-i salâteyn zikredildikten sonra فجمع بين الظهر والعصر والمغرب والعشاء yani öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı cemʿ buyurdu diye evvelki icmâl tafsil edilmiş ve cemʿin sebebini sual edenlere أراد أن لا يحرج أمته "Ümmetini günaha sokmamayı irade buyurdu" {M1630 Müslim, Müsâfirîn, 51.} cevabıyla teşriʿdeki hikmet beyan edilmiştir. Zuhur ile asrın, mağrib ile işânın cemʿini sarâhaten zikredenlerden Muâz b. Cebel radıyallahu anhın hadisini Müslim, Âişe radıyallahu anhânın hadisini İbn Ebû Şeybe ile Ahmed b. Hanbel, Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhınkini كتاب العلل inde Tirmizî tahrîc etmişlerdir. Sefer-i mutlakta değil de, hac seferinde cemʿ-i salâteyn

rivayetleri ise pek çoktur. Bunlardan Câbir radıyallahu anhın bütün menâsik-i haccı câmi‘ olup *Sahîh-i Müslim'de* tahrîc edilen uzun hadiste Arafat'a çıkıldığı zikredildikten sonra namazı ثم أذن ثم أقام فصلى الظهر ثم أقام فصلى العصر ولم يصل بينهما شيئًا "Sonra ezan okuttu. Sonra namazı ikamet ettirip öğleyi kıldırdı. Sonra bir daha ikamet ettirip ikindiyi kıldırdı, ikisinin arasında da hiç namaz kılmadı" daha sonra da حتى أتى المزدلفة فصلى بها المغرب والعشاء بأذانٍ واحدٍ وإقامتين ولم يسبح بينهما شيئًا "Nihayet Müzdelife'ye varıp orada akşam ile yatsıyı bir ezan ve iki kāmetle kıldırdı. İkisi arasında hiçbir nâfile namaz kılmadı" {M2950 Müslim, Hac, 147.} deniliyor. Taberânî'nin Huzeyme b. Sâbit radıyallahu anhtan olan rivayetinde de cem‘de yani Müzdelife'de tek ikametle akşamın üç ve yatsının iki rek‘at kıldırıldığı mezkûrdur. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan *Müslim*'de bir rivayet daha vardır ki, bunda, صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الظهر والعصر والمغرب والعشاء جميعًا من غير خوف ولا سفر "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere ne havf ne de sefer var iken (Medine'de) öğle ile ikindiyi ve akşam ile yatsıyı birlikte kıldırdı" {Kaynakta rivayetin lafzı "والعصر جميعًا" ve "في غير خوف" şeklindedir. M1628 Müslim, Müsâfirîn, 49.} deniliyor. Bunun da sebebi sorulduğunda, كي لا يحرج أمته {M1633 Müslim, Müsâfirîn, 54.} cevabını vermiştir. Müslim'in başka bir tarikten rivayetinde, في غير خوفٍ ولا مطر "Ne havf ne de yağmur var iken" {M1633 Müslim, Müsâfirîn, 54.} denilmiştir.

Fukaha cemʿ-i salâteynin cevazında, sıfât-ı cemʿinde ve cemʿi ibâhe eden şeylerde ihtilâf etmişlerdir. Bir kere Arafat'ta cemʿ ü takdim ile öğle ile ikindiyi, Müzdelife'de cemʿ ü tehir ile akşam ile yatsıyı kılmak câiz olduğunda ittifak edip bu namazları cemederek kılmak sünnettir demişlerdir. Bu iki mekânın mâadasında cemʿin cevazında ise ihtilâf olunup Ebû Hanîfe ile ashabı hiçbir vecihle cemʿ-i salâteyn câiz olmadığına kāil olmuşlardır. Sahâbeden İbn Mesʿûd radıyallahu anh ile Hasan-ı Basrî, Muhammed, İbn Sîrîn, İbrâhim en-Nehaî, Esved b. Yezîd en-Nehaî'nin de kavli budur. Cumhûr-ı fukahâ ise mevzubahis olan ehâdîsin zâhirine temessük ederek gerek takdimen gerek tehiren seferde cevâz-ı cemʿa kāildirler. Buna da Ali b. Ebû Tâlib, Saʿd b. Ebû Vakkās, Saîd b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eşʿarî, İbn Ömer, İbn Abbas radıyallahu anhüm gibi birçok sahâbe ile tâbiinden Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Mücâhid, İkrime, Câbir b. Zeyd, Rebîatürre'y, Ebü'z-Zinâd, Muhammed b. Münkedir, Safvân b. Süleym ve eimme-i metbûînden Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, İbn Münzir ve rivayetlerin birine göre İmam Mâlik kāil olmuşlardır. İmam Mâlik'ten bir kavil daha mervîdir ki, cemʿ için acele yürüyüş ihtiyacı şarttır. Mısriyyûn, İmam Mâlik'in cemʿi mekruh gördüğünü de rivayet ediyorlar ki, bu hesapça mesele imâm-ı müşârün ileyhten dört kavil rivayet edilmiş bulunuyor. Bir de İbn Hazm'ın muhtarı olan kavil vardır ki, o, cemʿ ü tehiri tecviz edip cemʿ ü takdimi reddeder. Şârih Aynî, sahâbeden Saʿd b. Ebû Vakkās ile İbn Ömer radıyallahu anhümün ve tâbiinden Câbir b. Zeyd'in ve eimme-i metbûînden Süfyân es-Sevrî'nin de cemʿi tecviz etmeyenler meyanında olduklarını naklediyor.

Hanefiyye'nin başlıca delili *Sahîhayn*'daki, ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى صلاة لغير وقتها إلا بجمع، فإنه جمع بين المغرب والعشاء بجمع. فصلى صلاة الصبح في الغد قبل وقتها "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (Müzdelife'de) cem'den başka hiçbir yerde hiçbir namazı vaktinin haricinde kıldırdığını görmedim. İşte Resûl-i Ekrem Müzdelife'de mağrib ile işâyı cem' buyurdu. Bir de sabah namazını erkence ve vaktinden evvel kıldırdı" {Rivayet bu lafızlarla Sahîhayn'da tespit edilememiştir. Kaynakta "لغير وقتها" yerine "إلا لوقتها" ifadesi yer almaktadır. D1934 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.} hadisi ile *Sahîh-i Müslim*'deki, ليس في النوم تفريط إنما التفريط في اليقظة، أن يؤخر صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى "Uyuyakalmakta tefrit yani taksir yoktur. Tefrit, yakazadadır ki, o da bir kimsenin bir namazı diğer namazın vakti girinceye kadar tehir etmesidir" {Rivayet bu lafızlarla Müslim'de tespit edilememiştir. Kaynakta "تؤخر" şeklindedir. D441 Ebû Dâvûd, Salât, 11.} hadisidir ki, birincisi İbn Mes'ûd, diğeri Ebû Katâde radıyallahu anhümâdan mervîdir (325. hadis ile havâşîsine müracaat). Demek ki, namazı vakti haricinde kılmak için uyuyakalmaktan başka özür yoktur. İbn Abbas radıyallahu anhümânın hazarda ve Medine'de cem' hakkındaki sâlifü's-zikir Müslim hadisindeki, من غير خوف ولا سفر ve bir rivayette, في غير خوف ولا مطر sözü de bu davayı müeyyid olup ne havf ne sefer ne de yağmur gibi özür olmadığı halde sırf cevazı beyan ve ref'-i harec için öğlen ile akşam namazları âhir vakitlerinden ihraç edilmeyerek ikindi ve yatsı namazlarıyla evvel vakitlerinde sûretâ cemedilerek kıldırılmış olduğuna delildir. 566. hadisin bir hâşiyesindeki, جمع بين المغرب والعشاء بعد أن يغيب الشفق "Şafak gaip olduktan sonra akşam ile yatsıyı cemederdi" gibi sarih olan beyana karşı da şafak ile, sahâbe ile ulemânın ihtilâfıyla ihticâc ederek şafak-ı ahmerin gıyabından sonra şafak-ı ebyaz müddeti içinde kılınmış olması ihtiyatını öne sürüp bu takdirde de akşam namazı bir kavle göre yine vaktinde kılınmış olur diyorlar (burada şafak-ı ebyaz 369. hadisin hâşiyesinde "şafak-ı kâzib" tabiriyle ifade etmek istediğimiz şafaktır. Oraya müracaat). Öğle ile ikindinin cem'-i te'hîr ile kılındığına dair olan rivayetler için de asrın evvel

ikindinin cem‘-i te’hîr ile kılındığına dair olan rivayetler için de asrın evvel vakti hakkındaki ihtilâf ile mukabele ederler. İkindinin evvel vakti, her şeyin gölgesi bazılarınca fey’-i zevalden başkaca bir kāmet, diğer bazılarınca iki kāmet uzayınca dahil olur (315. Ebû Mes‘ûd el-Ensârî hadisinin hâşiyesinde mezkûr Câbir, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhüm hadisine müracaat). Binaenaleyh pek muhtemeldir ki, mevzubahis olan öğle namazı gölgeler bir misli olduğu zaman yani zuhrun âhir-i vaktinde, ikindi de bir kavle göre o anda başlamış olacağından o da evvel-i vaktinde kılınmış olur.

572

•.•.•

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﵁ قَالَ كَانَتْ بِي بَوَاسِيرُ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الصَّلَاةِ فَقَالَ صَلِّ قَائِمًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bevâsîr illetine mübtelâ idim.[38] Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden salât(-ı marîzin keyfiyetin)i[39] sordum. "Ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak, ona da gücün yetmezse yan yatarak kıl" buyurdu.[40] {B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda harf-i ta'rîf ile عمران بن الحصين diye zaptedilmiştir.

Ebû Dâvûd'un bir rivayetinde harf-i ta'rîf ile فعلى الجنب. Bu hadis *Buhârî'*de yan yana üç tarikten rivayet edilmiş olup buradaki, üçüncü tarikten olanıdır. Evvelkilerde İmrân b. Husayn radıyallahu anh, سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن صلاة الرجل قاعدا فقال إن صلى قائما فهو أفضل، ومن صلى قاعدًا فله نصف أجر القائم، ومن صلى نائما فله نصف أجر القاعد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden insanın oturarak namaz kılıp kılamayacağını sordum. Buyurdu ki: *'Eğer kāimen kılarsa efdaldir. Her kim kaiden kılarsa kāim olanın yarı ecrini hak eder. Her kim de nâimen yani yarı yatarak kılarsa kaiden kılanın yarı ecrini hak eder'*" {B1115 Buhârî, Taksîru's-salât, 17.} diyor ki, buradaki nâim "uyuyan" demek olmayıp "yan yatan" demektir. Nitekim Buhârî'nin نائما lafzını مضطجعا ile tefsir ettiğini nüshalarına kaydeden râvilerin rivayeti de bunu müeyyiddir. Bâhusus *Müsned-i Ahmed'*deki bir rivayetinde de, وصلاة الرجل مضطجعا على النصف من صلاته قاعدا demiş olması, maksadın yan yatmak olduğunda şüphe bırakmıyor. Zaten nâimin namazı nasıl sahih olur ki, İbn Mâce'den başka *Kütüb-i Sitte* ile *Muvatta'*da Âişe radıyallahu anhânın, إذا نعس أحدكم وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. فإن أحدكم إذا صلى وهو ناعس لا يدري لعله يذهب يستغفر فيسب نفسه *"Biriniz namaz kılarken uyuklayacak olursa uykusu gidesiye kadar yatsın. Zira herhanginiz uyuklayarak namaz kılarsa, olabilir ki istiğfar edeyim derken kendine söver"* {B212 Buhârî, Vudû', 53.} haber-i merfûu nâisin yani uyuklayanın salâtından nehyedip durur. Uyuklayarak namaz kılmak mâsiyettir. Burada ise nâim denilen musallînin namazında kaidin yarı ecri olduğu haber veriliyor. Demek ki nâim yatan demektir.

38 Bundan evvelki hâşiyede mevzubahis olan *Müsned-i Ahmed* rivayetindeki İmrân b. Husayn radıyallahu anh hadisinin baş tarafından, كنت رجلًا ذا أسقام كثيرة “Birçok hastalıkla mâlûl bir kimseydim” denmiş olduğuna nazaran, bu hadiste mevzubahis olan mesele illet-i bevâsîre müptelâ kimsenin namazı olmayıp alelıtlak marîz-ı ma‘zûr namazıdır. Nitekim Buhârî bundan evvelde 398 ve 399. Enes ve Âişe radıyallahu anhümânın hadislerini de irat etmektedir. {398 numaralı hadis Hazret-i Âişe’ye aittir. 399 numaralı hadis ise Enes b. Mâlik’ten değil Berâ b. Âzib’den rivayet edilmiştir. Bahsi geçen Enes b. Mâlik hadisi Tecrîd’e alınmamıştır. Hadis için bkz. B1114 Buhârî, Taksîru’s-salât, 17.}

39 Sual farz olsun, nefl olsun salât-ı marîz hakkında irat edilmiştir. Ancak müteneffil, mâzur olsun, olmasın bu ruhsattan istifade edebilirse de müfteriz imam olsun, me’mûm olsun yahut münferid olsun bu ruhsattan istifade için kıyamdan veya taavvüdden âciz olması şarttır.

40 Dârekutnî’nin Ali kerremallahu veche hazretlerinden merfûan vâki olan, فإن لم يستطع فعلى جنبه الأيمن مستقبل القبلة بوجهه “*Buna da gücü yetmezse yüzünü kıbleye tevcih ederek sağ yanı üzere yatarak.*” {Kaynakta rivayetin lafzı “فإن لم يستطع أن يصلي قاعدا صلى على جنبه الأيمن مستقبل القبلة ” şeklindedir. DK1688 Dârekutnî, es-Sünen, II, 41.} rivayetine bakılırsa mesnûn olan kabre konan meyyit heyetinde olarak sağ yanına yatar. Şârih Askalânî bu heyetin mesnûn olduğuna sıhahtan 183. hadisi irat etmiştir. Bu kavl-i celîl-i nebevîden marîzin de sahih gibi edâ-yı salât ile mükellef olduğu ve kudreti yetmezse kıyam farzı kendisinden sâkıt olup oturarak kılması iktiza edeceği, kendinin kudreti rükû ve sücûddan her ikisine veya birine yetmeyenin îmâ ile mükellef bulunduğu anlaşılıyor ki, bunda fukahanın icmâı vardır. Biraz evvelki hâşiyede zikrolunan diğer suret ise –ki, إن صلى قائمًا فهو أفضل... rivayetidir– salât-ı tatavvua mahmuldür. Zira kıyama kudret varken farzı kaiden kılmak bâtıldır. Nerede kaldı ki, nısf-ı ecri müstelzim olsun. Halbuki kıyamdan aczi sebebiyle kaiden, kuûddan aczi sebebiyle muztacian namaz kılanın sevabı kāimin sevabından eksik olmaz.

Asıl ihtilâf, salât-ı tatavvuun keyfiyetindedir. Nitekim Tirmizî de, *Sünen*'de "Bu hadis bazı ehl-i ilimce salât-ı tatavvua mahmûldür" diyor ki, ezcümle Hanefiyye bu hadise temessük ederek kaiden kılmasını tecviz edip şu kadar var ki, böyle kılanın ecri yarıya iner derler. Eimme-i Mâlikiyye'den Bâcî ise, yine bu hadisi mâzur olarak farz ve gerek mâzur, gerek gayri mâzur olarak nâfile kılan musallîye hamletmiştir. Bu meselede mevzubahis olan âciz ve adem-i istitâat, her vakit bilfiil kudretsizlik olmayıp kıyamın meşakkatle edası, ziyâde-i maraz veya helâk veya gark olmak korkusu ve gemide ise ayağa kalkınca başı dönmek ihtimali bulunması da bilfiil âciz hükmündedir. Kaiden kılan kimse nasıl isterse o heyette oturur. Nitekim İmam Ebû Hanîfe'nin kavli de budur. Ancak müfterişen yani sol ayağı üzerine oturarak kılmak efdaldir. İmam Ebû Yûsuf'a göre bütün namazda bağdaş kurar. İmam Züfer'e göre ise –Şâfiiyye'nin dediği gibi– bütün namazı müfterişen kılar. Kāid hakkında mekruh olan yalnız ik'adır ki, elleri yerde oturup oylukларını dikmektir. Zira bu oturuş — Hâkim'in tashih ederek rivayet ettiği bir hadise binaen menhîdir. Kaiden kılan kimse, oturduğu yerde rükû ve sücûd için eğilir. Yalnız sücûdda daha ziyade eğilir. Secde edemeyecek gibi ise sücûd ve rükûu bir türlü olur ve hiçbir şeyi yüzüne doğru kaldırıp üzerine secde etmez.

Musallî kuûda da kadir değilse ya sağ yanı üzerine yatar ya da müstelkıyen yani sırt üstü yatarak kılar. İstilkā'da ayaklarını kıbleye doğru uzatıp başını cesedinden biraz yüksek tutar. Bu takdirde rükû ve sücûd için başı ile îmâ eder. Hanefiyye'ye göre terdîdin şıkk-ı sânîsi ma'mûlü bih olup eimme-i selâseye göre kadir olursa sağ yanına, olamadığı takdirde sırt üstü yatmak iktiza eder. Başı ile îmâya da kadir olamayan kimse Ebû Hanîfe'ye göre sıhhatin avdetinden sonra kazâ eder.[ez] Mâlik ise kazâ etmez diyor. Şâfiiyye'den bazıları bu babda Ebû Hanîfe'ye muvâfakat etmişlerse de cumhurları gözleriyle îmâ eder, bundan da âciz ise ef'âl-i salâtı lisanıyla icra eder, dili de tutulursa Kur'an ile ezkâr-ı salâtı kalbinden geçirir ve aklı başında oldukça kendisinden namaz sâkıt olmaz demişlerdir.[fa]

[ez] Kerhî'nin, Kudûrî'nin, sâhib-i *Hidâye*'nin kavilleri budur. Şemsü'l-Eimme ve Fahrülislâm'ın muhtarı böyle hâl-i aczde fevtolan namazların yalnız bir günlüğünün kazâ edilmesidir (K.M.).

[fa] Hadîs-i şerifte zikri geçen **bâsur** insanların eski zamanlardan beri mübtelâ olduğu, tabâbetin her devirde kendisini pek yakından tanıyıp meşgul bulunduğu bir hastalıktır. *Keşşâf-ı Istılâhât-ı Fünûn*'da şöyle tarif olunuyor: Bâsur makattaki damarların ağzında katı ve sevdâvî kandan hâsıl olan lühûm-ı zâidedir. Bunun meme düğmesine benzeyen kısmına **sülûliye** denir ki, memeli bâsur dediğimizdir. Enli ve müdevver olan kısmına da **ayniye** denilir (K.M.).

573

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّهَا لَمْ تَرَ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي صَلاَةَ اللَّيْلِ قَاعِدًا قَطُّ حَتَّى أَسَنَّ فَكَانَ يَقْرَأُ قَاعِدًا حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَقَرَأَ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثِينَ آيَةً أَوْ أَرْبَعِينَ آيَةً ثُمَّ رَكَعَ.

TERCÜMESİ

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunmuştur ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin gece namazını sin(n-i şerîf-i risâletpenâhî)leri kemale eresiye kadar hiçbir vakit oturarak kıldığını görmemiş. (Sinn-i şerifleri ilerledikten sonra ise) Kur'an'ı oturarak okurmuş.[41] Tâ ki, rükûa varmak dile(diği zaman geli)nce kalkıp otuz, kırk âyet (miktarı) okuyup[42] rükûa varırmış.[43] {B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19.}

....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda ثم يركع

41 *Tecrîd*'e baş tarafı hazfedilerek dercedilen bundan sonraki 574. hadiste, كان يصلي جالسًا، فيقرأ وهو جالس "Oturarak namaz kılıp, oturduğu yerde Kur'an okurdu" {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.} diye daha ziyade tavzih edilmiştir.

42 Yine 574. hadisin mahzuf olan kısmında, فإذا بقي من قراءته نحو من ثلاثين أو أربعين آية قام فقرأها وهو قائم "Kıraatinden otuz, kırk âyet miktarı kalınca kalkıp, bu kalanı ayakta okurdu" {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.} deniliyor ki, bakıyye-i kırâatin otuz, kırk âyet olmasından, teheccüd namazındaki kıraat-i nebeviyyenin ne kadar uzun sürdüğü bir dereceye kadar tahmin edilebilir.

43 Bu hadisin *Buhârî*'de vech-i îrâdı kıyamdan âciz kimsenin namaza kaiden başladıktan sonra kesb-i âfiyet edince veya kıyama kadir olacak derecede bedeninde hiffet bulunca namazı kāimen itmam edip yeni baştan kılmakla mükellef olamayacağını beyandır. Nitekim Hasan-ı Basrî'nin, "Hasta dilerse kāiden iki ve kāimen iki rekʻat kılabilir" dediğini taʻlîkan da rivayet eder. Hatta hadisin zâhirine bakılırsa aynı rekʻatın yarısını kāimen, diğer yarısını kaiden kılmak câiz olduğuna Ebû Hanîfe ve Mâlik ve Şâfiî ve amme-i ulemâ kāil olmuştur. Hatta ayakta iken oturmak veya oturmuş iken ayağa kalkmak beyninde fark yoktur. Selef'ten bazıları ve ezcümle Muhammed b. Hasan bunu meneylemişlerse de gerek bu hadis gerek başka tariklerden Nesâî'nin ve Müslim'in ve İbn Mâce'nin Âişe es-Sıddîka radıyallahu anhâdan rivayetleri cumhurun kavlini müeyyiddir.

Bu hadisten gece namazlarındaki kıraatin uzun olduğu da istinbat olunmaktadır. Nitekim Hanefiyye ve Şâfiiyye'nin kavl-i esahhına göre gece namazında kıyam ve kıraati tatvîl etmek kesret-i rükû ve sücûddan efdaldir. İmam Muhammed bilakis kesret-i rükûʻ ve sücûdu عليك بكثرة السجود *"Çokça secde etmeye bak"* {M1093 Müslim, Salât, 225.} kavl-i şerîf-i nebevîsine binaen efdal görür. İmam Ebû Yûsuf ise vird olarak gece kılınacak namazı varsa rekʻatı çoğaltması ve illâ kıyamı uzatması efdaldir der.

574

•.•.•

وَعَنْهَا ﵂ فِي رِوَايَةٍ ثُمَّ يَفْعَلُ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ ذٰلِكَ فَإِذَا قَضَى صَلَاتَهُ نَظَرَ فَإِنْ كُنْتُ يَقْظَى تَحَدَّثَ مَعِيَ وَإِنْ كُنْتُ نَائِمَةً اضْطَجَعَ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan olan (diğer) rivayete nazaran şöyle de demiştir: "Sonra ikinci rek'atta da evvelkisi gibi yapardı.[fb] Namazını bitirince bakardı, eğer ben uyanık olursam benimle görüşürdü. Şayet uyur bulunursam (istirahat için) yan üstü uzanırdı." {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.}

İzahı

Sünen-i Tirmizî'de Hazret-i Hafsa'dan gelen bir rivayette müşârün ileyhâ demiştir ki: ما رأيته في سبحته قاعدا حتى كان قبل وفاته بعام. فكان يصلي في سبحته قاعدا "Resûlullah'ın vefatından bir yıl evveline kadar tatavvu namazlarında oturduklarını hiç görmedim. Vefat senesi tatavvu namazlarında oturur oldu." {Kaynakta rivayetin lafzı "ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم" şeklindedir. M1712 Müslim, Müsâfirîn, 118.}

Hazret-i Âişe'nin hadisi ile Hazret-i Hafsa'nın bu rivayeti arasında münâfât yoktur. Hazret-i Âişe'nin "Resûl-i Ekrem'in sinni ilerleyince namazını oturduğu halde kılardı" demesi, bu halin bir seneden fazla devam etmesini icap etmez, hususuyla Hazret-i Âişe'nin bu vak'ayı, devam mânasına delâlet etmeyen كان sîgasıyla ifade etmesi bu ciheti teyit etmektedir.

Hazret-i Âişe'nin hadisi ile fukaha, kāimen namaza başlayan musallînin namaz kılarken hastalanarak oturması câiz olduğu gibi bunun aksi de yani kaiden başlayan musallînin esnâ-yı salâtta iyileşip ayakta kılarak ikmal etmesi câiz olacağına istidlâl etmişlerdir. Yine böyle muztacian namaza başlayıp da sonra ya oturarak veya ayakta kılmaya muktedir olan musallînin îcâb-ı hâle göre namazı itmam etmesi lüzumuna istidlâl olunmuştur.

[fb] Mütercim merhumun müsveddesi burada hitam buluyor. Bu hadisin tercümesi tarafımızdan ikmal ve izah edilmiştir. Bir seneden fazla bir zamandan beri hasta bulunan merhum, 1934 senesi Ağustos'unun 14. günü öğle namazı kılarken ikinci rek'atta secdede teslîm-i rûh etmişti. Salât-ı marîza dair olan yukarıdaki hadisin tercümesi ikmal edilmeyip de ikinci rek'atta bırakılmasıyla hâdise-i vefâtın bu suretle vukuu arasında âşikâr bir alâka vardır. Cenâb-ı Hak ilâhî rahmetine müstağrak buyursun! Âmîn (K.M.)

Musahhihin Bir Sözü

Muhterem mütercim Ahmed Naim merhumun *Zebîdî*'den tercüme ettiği bir kısmının vaktiyle iki cilt halinde basıldığı mâlûmdur. Bundan başka merhumun tercüme edip de vefatı üzerine basımı taahhür etmiş bulunan bir kısım müsvettelerin de tab'ına, tashihine Diyanet İşleri Âlî Riyâseti tarafından âcizleri memur edilmiştim. Tanrının inayetiyle şimdi bunun da bir cilt olarak tab'ı hitam bulmuştur. Eserin ilmî ve kutsî kıymet ve ehemmiyetiyle mütenasip bir surette tab'ına, tashihine çalıştığıma kāniim. Yine görülecek hataların tashihini muhterem okuyucularımızdan rica ederim.

Mütercimin bir kısım izahları hakkında (K.M.) remziyle not olarak bazı takdirlerim, tenkitlerim görülecektir. Bunlar ilim namına yapılmıştır. Merhum, Şâfiî idi. İzahlarında tabiidir ki mezheb-i Şâfiî usul ve nazariyatını fazla iltizam ediyordu. Tenkitlerim bunlardan bir kısmını Hanefî kavâidi ile muhtasaran tedkikten ibarettir. Matbaa tashih beklerken bundan fazlası da yapılamazdı. Bunlardan merhumun mübarek ruhunun memnun olacağına eminim.

Naim merhum Şark'ı ve Garp'ı ilimleriyle tanımıştı. Fakat ruhunda en çok ve en samimi yaşayan İslâmî ilimlerdi. Bu sebeple o, selef-i sâlihîn sîretinde yaşamış yüksek bir fazilet enmûzeci idi. Allah Teâlâ geniş rahmetine müstağrak buyursun!

Muharrir-i âciz aynı zamanda *Zebîdî*'nin bâki kısmını –ki, eserin dörtte üçü nisbetindedir– tercümeye memur edildiğimden bundan sonra bu vazîfe-i asliyyemi ifaya çalışacağım. Tevfik ise Cenâb-ı Hak'tandır.

Dersiâmdan Afyonlu
Kâmil Miras

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Mütercimi Profesör Kâmil Miras (1874 – 1957)

VELİ ERTAN

Prof. Kâmil Miras memleketimizin tanınmış din adamlarından biridir. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*'i dilimize çevirmekle büyük bir hizmette bulunmuş bir şahsiyettir. İlmiyle âmil fazliyle kâmil bir zattır.

1874 (1291 rûmî) tarihinde Karahisarsâhib'de doğmuştur. Ahmed Efendi isminde bir zatın oğludur. Memleketinde Mirasoğulları namıyla tanınmıştır.

İlk ve orta tahsilini Karahisarsâhib'de ikmal ettikten sonra İstanbul'a gelmiş bütün çalışmalarını Arabî ilimlere hasretmiş, Fâtih Camii dersiâmlarından ders vekili merhum Alasonyalı Hacı Ali Zeynelâbidîn'den yüksek ilimleri okumuş ve icâzet almıştır. Bundan sonra Dârülfünun (Üniversite) Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi'ne girmiş üç sene tahsilden sonra burasını da pek iyi dereceyle bitirmiştir.

1906 (hicrî 1324) yılında yapılan ruûs imtihanını kazanmış ve bir yıl sonra da Beyazıt Cami-i Şerîfi'nde ders okutmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip yapılan intihâbat neticesinde Karahisarsâhib'den mebus seçilmiştir.

BULUNDUĞU MEMURİYETLER

30 Ağustos 1323 tarihinde Beyazıt Cami-i Şerîfi Dersiâmlığı ile işe başlamış ve sırasıyla Dârülfünun Ulûm-i Şer'iyye Şubesi, Dîn-i İslâm, yine aynı şubenin tarih, fıkıh, ulûm-i âliye, ilm-i ahlâk ve Lisan Şubesi ulûm-i dîniyye muallimliklerinde bulunmuştur.

1911 (hicrî 1330) yılında tekrar Beyazıt Camii Şerîfi Dersiâmlığını ifa etmiş, bir yıl sonra Medrese-i Süleymaniye tarih, fıkıh; Sahn Medresesi mantık ve kelâm müderrisliklerinde bulunmuştur.

1922 (hicrî 1338) Medrese-i Süleymaniye tabakāt-ı kurrâ müfessirîn vekâleti vazifesini deruhte etmiştir.

1923 (hicrî 1339) tarihinde Afyonkarahisar'dan mebus seçilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nde teşrîî vazifesine başlamış ve 1 Haziran 1927 tarihinde devre sonunda mebusluktan ayrılmıştır.

Bir müddet açıkta kalan Kâmil Miras 26 Haziran 1940 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzalığına tayin edilmiştir. Bu vazifede üç sene çalıştıktan sonra 24 Nisan 1943 tarihinde de emekliye ayrılmıştır. Artık üstat hayatının son günlerini yazı hayatına hasretmiş, bu meyanda dersiâmlık vazifesini de ifa etmiştir.

30 Nisan 1957 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

EN BÜYÜK HİZMETİ[fc]

Merhumun müslüman Türk milletine en büyük hizmeti, hiç şüphesiz Büyük Millet Meclisi'nde ikinci intihab devresinde Kur'ân-ı Kerîm'in dilimize tercüme ve tefsir edilmesi hususunda meclise vermiş olduğu kanun teklifidir. Nitekim Büyük Millet Meclisi bu teklifi oy birliği ile kabul etmiş ve bu suretle zamanın büyük ulemâsından olan Elmalılı Hamdi Yazır tarafından *Hak Dini Kur'an Dili* namıyla hazırlanan dokuz cilt tefsir, Diyanet İşleri Reisliği tarafından bastırılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte *Buhârî*'nin de tercümesi Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiştir. Bu eser de on iki cilt olup Diyanet İşleri Reisliği tarafından neşredilmiş; I, II, III. ciltler merhum Ahmed Naim, IV. ciltten XII. cilde kadar da merhum Prof. Kâmil Miras tarafından izahlı bir tarzda dilimize çevrilmiştir.

ESERLERİ VE TESİRLERİ

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi'nin III. cildinin müsveddesi Ahmed Naîm tarafından hazırlanmış ve tashihi de dersiâmdan Prof. Kâmil Miras tarafından yapılmıştır. Bu cildin son kısmına musahhihin bir sözü ilâve olunmuştur. IV. ciltten XII. cilde kadar olan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, şerhleriyle beraber tamamen merhum tarafından yapılmıştır.

Merhum, XII. cildinin sonunda Buhârî hakkında tesbih ve tahmîd hadisi münasebetiyle ve sonuncusu olması hasebiyle şöyle demektedir:

"Rivayet ilminin alemdarı olan büyük Türk âlimi Buhârî[fd] izah etmekte bulunduğumuz bu hadîs-i şerif ile *Sahîh*'ini bitirmiş bulunuyor. Niyet hadisiyle başladığı bu muhalled kitabını tesbih ve tahmîd hadisiyle bitirmesi ne güzel fâtiha ne âlî hâtemdir.

Biz de Buhârî'nin bir hidayet meşalesi olan *Sahîh*'inin ışığında müttekā-yı iftikarımız olan şu âciz kaleme dayana dayana bu son durağa gelmiş bulunuyoruz. On senelik geceli gündüzlü devam eden mesâi merhalelerinde Asr-ı saâdet'in ibadet hayatını yaşadık. İman ve akîdelerini vicdanımıza sindirdik. O mübarek devrin medenî ve siyasî olaylarını gördük. Birçok kahramanlık menkıbesiyle dolu gazâ ve fütuhatını temaşa ettik. Bu umumi hayatın yanında daima gördüğümüz ve öğrendiğimiz şey, insan haklarına hürmet ve adalet, hürriyet umdelerine riayettir.

İslâm medeniyetinin bu mefâhirini görmek, yaşamak hususunda bize İmam Buhârî rehberlik etti.

Bu cihetle büyük Türk imamını rahmet ve minnetle anarız. İzahlarımızda ashap ve tevâbiînin akvâli ile eimme-i kirâmın müctehedâtından istifade ettik. Bu suretle şu on senelik hayatım münhasıran sadr-ı İslâm ulemâsı arasında derin bir huzur ve sükûn içinde geçti (radıyallahu anhüm).

Hadîs-i şeriflerin tercümelerinde, asıllarına sadakat etmeye ve izahlarında hata etmemeye çalıştım. Fakat ben de bir insanım ve mastar-ı acz ve nisyanım.

Cenâb-ı Hakk'ın affını ve Resûl-i Ekrem'in şefaatini dilerim. Muvaffakiyetim ise münhasıran Allah Teâlâ'nın tevfik ve inayeti eseri.

Bu teslimiyetimi Hayret merhumun şu rubâîsiyle ifade ederim:

Ya rab, kerem et niam senindir
Affeyle bu müttehem senindir
Kulun nesi var elinde Allah!
Hatta şu yazan kalem senindir

(Rabbenâ leke'l-hamd evvelen ve âhirâ)

10 Muharrem 1367 – 13 Kasım 1947.

Merhumun tercüme ettiği *Tecrîd-i Sarîh*'ten başka diğer telif ve tercüme eserleri şunlardır: **1.** *Dîn-i İslâm Tarihi*'nin Emevî ve Abbâsî devirlerine ait kısmı; **2.** *Târîh-i Fıkıh*; **3.** *Kur'an ve Tefsir Tarihi*; **4.** *Ahlâk-ı Şer'iyye*; **5.** *Kur'an'ın Cem'i*; **6.** *İlm-i Kelâm Tarihi*; **7.** *Ramazan Musâhabeleri*.

Merhum Kâmil Miras'ın hitabeti oldukça kuvvetli ve üslûbu sade idi. Arap edebiyatının inceliklerine vukufiyeti dolayısıyla en çetin hadisleri bile kolay anlaşılabilecek bir tarzda dilimize çevirmeye muvaffak olmuştur. Bu meyanda tabîat-ı şi'riyyesi de vardı. Nitekim Bursa'da Yeşil Cami'nin içindeki şadırvan için {şu şiiri söylemiştir}:

"Ey müslüman! Şu şadırvan, sanma sade bir çağlayan
Tanrımızın rahmeti bu, su değildir ondan coşan
Köşelerinden fışkıran, hüzme bir nurdan direk
Gönülleri hoş etmede dökülürken süzülerek."

Merhum, Arapça ve Farsça dillerini zahmetsizce konuşur ve yazardı. Cenâb-ı Hak ruhunu şâdetsin.

[fc] {Burada belirtilen cilt bilgileri eserin önceki baskılarına aittir. Yeni baskıda bunlar değişmiştir.}

[fd] {Mütercim Ahmed Naîm, eserin dibâcesinde, İmam Buhârî'yi tanıttığı dipnotta, İmam Buhârî'nin aslen Fârisî olduğunu ifade etmiştir.}

Ön Söz

Diyanet İşleri Reisliği yüksek makamı tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı* "*Tecrîd-i Sarîh*"i tercümeye memur edilmiş olan Ahmed Naîm merhum "Salât-ı Teheccüd"e kadar tercüme ettikten sonra bu değerli üstat vefat etmiştir. Kabri nur, makamı cennet olsun.

Salât-ı teheccüdden itibaren alt tarafının tercüme ve izahı, ahîren "riyâset-i celîle" tarafından muharrir-i âcize emredildi. Pek mebrur ve fakat çok güç olan bu hizmetin kudret ve liyakatimden üstünlüğünü pek iyi bildiğim halde tevfîk-ı hüdâya güvenerek bu âlî emre icabet ettim.

Hadîs-i şeriflerin tercümesinde asıllarına sadakat ve mutabakatı iltizam edip metinlerin harfiyen tercümesine itina eyledim. Gerek turuk-ı sâiredeki ziyâde-i rivâyâttan gerek *Buhârî* şerhlerinden istifade ederek metn-i hadîsin izahına, rabtına, kolay anlaşılmasına medar olabilecek kelimelerin ve bilhassa metn-i aslînin ifade ettiği hüküm üzerinde müessir olacak cümlelerin ilâvesine lüzum görüldüğünde bunları, metn-i aslînin tercümesinden kolayca ayırt edebilmek için kavis içinde gösterdim.

Tecrîd'deki hadisleri izah ederken en evvel bu eserin aslı olan *Sahîh-i Buhârî*'den istifade ettim. *Sahîh-i Buhârî* bablarının pek çok tercüme ve unvanlarında o mevzulara dair bir veya birkaç âyet-i kerîme zikredilmiştir. Halbuki bu âyetler ihtisar için *Tecrîd*'e alınmamıştır. İzahlarda en önce bu âyât-ı kerîmenin tercümesine ehemmiyet verildi.

Sonra *Tecrîd* sahibi eserinde müsned ve muttasıl hadisleri iltizam edip isnadı maktû' veya muallak haberleri terketmiştir. Halbuki her tercüme edilen hadisi izah için müracaat edilecek en yakın bir vasıta da ahbâr-ı tâbiî veya ta'lîkan rivayet edilmiş olan haberlerdir. *Buhârî*'de 1340 kadar muallak hadis vardır ki, bunlardan hiçbiri muallak olarak *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bunları ait oldukları babların hadislerini izah için nakil ve tercüme etmek çok lüzumludur; izahlarımızda bunlar da görülecektir.

Hulâsa: *Muhtasar-ı Buhârî*’yi en önce *Sahîh-i Buhârî* ile izaha çalıştık. Sonra da sair âsâr-ı hadîsiyyeden istifade ettik. Bu hususta başlıca rehberimiz *Buhârî* şârihi allâme Aynî’nin *Umdetü’l-kārî*’sidir. Bundan başka Aynî, bize metn-i hadîsin tahlilinde ve hadisten müstefâd olan fıkhî, içtimaî, ahlâkî hükümlerde de rehberlik etmiştir.

Hadisleri izah ederken bir de okuyucuların kolaylıkla mutalaa edebilmelerini temin için, râviler, rivayetler, fıkhî hükümler, içtimaî hakikatlar, ahlâkî umdeler, terceme-i haller gibi birtakım tâlî unvanlar iltizam edip bir kısım hadislerin istilzam ettiği uzunca izahlar, böyle müteaddit mutalaa merhalelerine ayrılmıştır. Bunlardan yalnız “râviler, rivayetler” unvanı her hadisin izahında görülecektir. Bu unvan altında Küşmîhenî, Ebû Zer, Asîlî, Müstemlî gibi *Buhârî*’yi rivayet eden huffâz-ı hadîsin vücûh-i rivâyâtı ile beraber mevzubahis olan hadisin gerek *Sahîh-i Buhârî*’nin başka bablarındaki, gerek diğer sıhah, sünen, mesânîd sahiplerinin câmi‘lerindeki rivayetlerine ve bu rivayetlerdeki ziyâde-i rivâyâta veya rivayet farklarına işaret edilmiştir. “Terceme-i hâller” unvanı altında da izahı sadedinde bulunduğumuz hadisin sahâbî râvisinin veya dolayısıyla ismi geçen sair eimmenin münasebet düşdükçe bahsettiğimiz terceme-i halleri görülecektir.

Bu hususlarda bir dereceye kadar muvaffak olabildimse hiç şüphesiz bu, her hâlükârda muînimiz olan Cenâb-ı Hakk’ın tevfik ve inayeti eseridir. O tevfîk-ı Bârî ki, tahrir hayatında bu âciz muharriri Diyanet İşleri Reisi Sayın Rıfat Börekçi gibi bir hâmiye mazhar etmiştir. Büyük üstattan zaman zaman gördüğüm çok kıymetli teşvikler, ruhumda yeni yeni ve pek feyizli mesai hamleleri uyandırmıştır. Kendilerine derin saygılarla samimi teşekkürlerimi takdim eylerim. Aynı hürmetlerimi, teşekkürlerimi Müşavere Heyeti muhterem âzasından Bay Hamdi Akseki’ye de sunarım. Diyanet İşleri neşriyatındaki devamlı ve meşkûr faaliyetini pek yakından bildiğimiz bu muhterem arkadaşımızın gerek Naîm merhumun müsveddelerinin, gerek bu eserin tetkikinde çok değerli emekleri sebketti. Kendilerine burada teşekkür etmeyi bir vazife bilirim.

Şimdi vesîle-i şükrân olmak üzere asıl kaydedilmesi millî ve dinî bir vecîbe olan bir cihet kalmıştır ki, o da bu eserin her şeyden evvel Büyük Meclis'in zâde-i ilhâmı olarak milletimize sunulan bir fazilet armağanı olmasıdır. Bu sebeple yüce meclisimize âlî muvaffakıyetler dilerken Türk milletinin büyük başbuğu Atatürk'ü derin saygılarla selâmlarım.

KÂMİL MİRAS

Kitâbü't-Teheccüd

كِتَابُ التَّهَجُّدِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bab, gecenin teheccüd ibadeti hakkındaki hadisleri muhtevîdir.

575

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَقَوْلُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ وَمُحَمَّدٌ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ حَقٌّ اَللّٰهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ لَا إِلٰهَ غَيْرُكَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan (isnâd-ı sahîh) ile şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah b. Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gecenin bir kısmında teheccüd için kalktıklarında (şöyle) dua buyururdu: Yâ rab! Her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin dâimî müdebbirisin. Yine her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin nurusun, (bunları aydınlatırsın). Yine her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlarda bulunan her şeyin sahibisin. Yine her hamd senin içindir. Sen haksın, senin vaadin de haktır. (Âhirette) seni görmek de haktır. Sözün haktır. Cennetin de haktır. Cehennemin de haktır. Peygamberlerin de haktır. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) de haktır. Kıyamet günü de haktır. Yâ rab! Ancak sana itaat ettim, sana inandım, sana güvendim, sana yöneldim, yalnız senin (burhanların)a dayanarak (düşmanlarla) mücadele ettim. Aramızda yalnız seni hakem kıldım. Yâ rab! Önce işlediğim ve sonra işlerim sandığım, gizli yaptığım ve âşikâre işlediğim (bütün) günahlarımı bağışla!.. (Âhiret hayatında beni) takdim eden, (dünya tarihinde nübüvvetimi) tehir eden ancak sensin. (Allahım!) İbadete lâyık tanrı yoktur, yalnız sen varsın, yahut senden başka ibadete lâyık tanrı yoktur. Hakîmane tasarruf da, tam kuvvet de Allah ile kāimdir. {B1120 Buhârî, Teheccüd, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

İmam Buhârî, bu hadîs-i şerifi buradan başka dua ve tevhid bablarında da zikretmiştir. Müslim, Nesâî, İbn Mâce de salât bahsinde rivayet etmişlerdir. Bu babın unvanı Küşmîhenî[fe] rivayetinde باب التهجد من الليل suretindedir. Bu rivayet, nazm-ı Kur'ân'a yani وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ "*Habîbim! Sana mahsus bir sevap ve fazilet olan gece namazına, gecenin bir kısmında uyan, kalk*"[ff] kavl-i şerifine muvâfıktır.

Ebû Zer[fg] rivayetinde besmele-i şerife zikredilmemiştir. Yine Ebû Zer rivayetinde فَتَهَجَّدْ بِهِ nazm-ı şerifi اسهر به "*gece uyan*" suretinde tefsir edilmiştir. Lugatta teheccüd kelimesi, tefa'ul vezninde uyumak ve uyanmak mânalarında müsta'meldir. Bu sebeple *Kāmus*'ta bu kelimenin ezdâddan olduğu haber veriliyor. Bilâhare gece uyanıp namaz kılan kimseye "sabur" vezninde "hecud" denilmesi şâyi olmuş ve böylece teheccüd kelimesi namaz veya zikrullah için gece uyanmak mânasında istimal olunarak şer'î ıstılahat sırasına girmiştir.

TEHECCÜD ÂYETİ HAKKINDAKİ TEFSİRLER

Kibâr-ı tâbiînden ve muhadramûndan[fh] Esved ile Alkame, التهجد بعد النوم "Teheccüd, uykudan sonradır" demişlerdir. Binaenaleyh teheccüd için uyku haylûlet etmek şarttır. Hatta hiç uyumaksızın bütün geceyi ibadetle geçirmeyi âdet edinmek mekruh addedilmiştir. Buhârî'nin Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, bir kere Peygamberimiz, Abdullah b. Amr'a, "*Yâ Abdullah! Senin her gün oruç tuttuğun ve her gece baştan başa namaz kıldığın bana bildirilmedi mi sanırsın?*" buyurmuşlar. Abdullah da, "Evet öyledir yâ Resûlellah! Bütün gece namaz kılarım" demişti. Resûl-i Ekrem "*Sakın öyle yapma, kâh oruç tut, kâh iftar et; gecenin bir kısmında namaz kıl, bir kısmında da uyu*"[fi] buyurmuşlar. Yine böylece tercümesi 593. sayı ile gelecek olan Enes b. Mâlik hadisi ile de ibadette şiddet iltizam edilmesi menedilmiştir.

نَافِلَةً لَكَ nazm-ı şerifindeki **nâfile** "ziyade" mânasınadır. Emîrin veya kumandanın, askerinden fazla yararlık gösterenlere muayyen hisselerine zamîme olarak verdiği ganimet malına "nefil" ıtlak olunur ve "enfâl" ile cemi'lenir. "Lâm" da ihtisas içindir.

Binaenaleyh âyet-i kerîmeden teheccüd namazının, Peygamberimize, ümmetinden müstesna olarak tahsis buyurulan bir ibadet olduğu müstefâd oluyor. Fakat bu ziyade ve müstesna ibadetin hükmü, mahiyeti nedir? Bu mübarek namaz, Resûl-i Ekrem için bir fazîlet-i zâide midir? Binaenaleyh mendup demek midir? Yoksa beş vakit namaz üzerine ziyade kılınmış farîza-i zâide mi demektir? Bu cihet seleften halefe ihtilâf edilerek intikal etmiş bir meseledir.

Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr demiştir ki: Teheccüd namazı Hazreti Resul için nâfiledir, ziyâde-i sevaptır, ziyâde-i fazîlettir. Çünkü Peygamber-i Zîşân'ın mâtekaddem ve mâteahhar yani geçmiş olan ve ileride işlenmesi farzolunan bütün günahları mağfiret olunmuştur. Ümmet hakkında ise böyle değildir. Onlar için gece namazı keffâret-i zünûbdur. Vesîle-i mağfirettir. Mücâhid gibi Katâde'nin de âyet-i kerîmedeki nâfileyi tatavvû ve faziletle tefsir ettiği rivayet edilmiştir. İbn Hibbân'ın[fj] rivayetine göre, Ebû Ümâme radıyallahu anhtan, "Teheccüd namazı kılan bir mümin için bu namaz nâfile midir? Yani ziyâde-i mesûbât hükmü câri midir?" diye sorulmuş da o da cevaben, "Bu fazilet Resûl-i Ekrem'e mahsustur. Her an günahtan hâlî olmayan ümmet hakkında bu nasıl olur? Teheccüd ümmet için keffâret-i zünûbdur" demiştir.[fk] Buhârî şârihlerinden İbn Battal, seleften, gece namazı Resûl-i Ekrem'e vâcipti diyenlerin teheccüd âyeti hakkındaki şu tefsirlerini nakletmiştir: "Bu gece namazı, habîbim senin için beş vakit namaz üzerine ziyade kılınan bir farzdır, bu namazla sen, ümmetinden mümtaz kılındın."[fl]

Teheccüd namazının cenâb-ı risâletmeâb hakkındaki hükmü, mendup veya vâcip olduğuna dair fıkıh kitaplarında takrir olunan iki nevi ictihad taraftarları, selefin bu nevi haberlerine istinat etmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn, fazîlet-i zâide tarîkını iltizam ederek demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in mâtekaddem ve mâteahher kâffe-i zünûbu mağfur olduğu için onun ibadetleri hiçbir veçhile vesîle-i keffâret değildir. Tekâlîf-i ilâhiyyenin kâffesi Peygamberimiz için göz nuru, gönül sürurudur. Meselâ şu dünyada kıldığı namazları, ehl-i cennetin tesbihi mesabesindedir. Bu ibadetler ne külfetle, meşakkatle eda edilmiştir. Ne de bu maksatla teklif buyurmuştur. Kādî Ebû Bekir el-Bâkıllânî ise nâfileyi farîza-i zâide ile tefsir tarikini ihtiyar ederek demiştir ki: Cenâb-ı Hakk'ın İslâm ümmetine vâcip kıldığı her şey Hazreti Resul için de vâciptir. Velev ki esas itibariyle mağfur olsun ve mukabilinde bir vaîdi mutazammın olmasın. Bu suretle Cenâb-ı Peygamber'e teveccüh eden tekâlîf-i ilâhiyyenin –azap ve ukūbetten emin ve mutmain bulunmalarına rağmen– devam ve bekasında bir imtina yoktur.

Bu iki noktainazardan her ikisine göre netice şudur ki: İki cihan serveri, küçük, büyük bütün günahlardan kâmilen mâsumdur ve tamamıyla müberrâdır. Hakk-ı âlîlerinde azap ve ukūbet mutasavver değildir (Sallallahu aleyhi ve sellem ve şerrefe ve kerrem).[fm]

BİR SUAL. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ [fn] âyet-i kerîmesiyle emsâl-i nusûsu şerifede habîb-i hüdâ efendimize istiğfar ile emrolunması, muhtâc-ı mağfiret bir hal ve hareketten dolayı değil midir?

CEVAP. Hayır, me'mûrun bih olan bu istiğfar taabbüdîdir. Yani Peygamber efendimizden mağfireti mûcip bir halin sudûru farzolunup ubûdiyyet lâzimesi olarak mağfiret dilemekten ibarettir. Binaenaleyh resûl-i zîşânın istiğfarı: "Rabbim! Hakkımdaki ismet ve sıyânetin olmasaydı, elbette işlemeye yaklaşacağım hılâf-ı marzî ahvalden dolayı senden mağfiret dilerim" demek olur.[fo]

Teheccüd namazı ehl-i hadîsin ve fukahanın cumhuruna göre ümmet hakkında menduptur. Selef'ten bazıları ümmet için de vâciptir demiş. Fakat Nevevî bunun yanlış bir iddia olduğunu bildirmekte gecikmeyerek mendup ve sünnet-i müekkede olduğunu tasrih etmiştir.

MAKĀM-I MAHMÛD

Teheccüd âyeti عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا [fp] kavl-i şerifi ile tamamlanıyor. “*Rabbin teâlânın âhiret gününde seni, makām-ı mahmûda, en şerefli bir makama yüceltmesi muhakkaktır*” demektir. عَسَى lafzı, ümitlendirmek demek olan ıtmâa mevzu ise de Cenâb-ı Hakk’a nisbetle bu kelime ilâhî hitaplarda katiyet ifade eder. İbn Esîr *Nihâye*’sinde **makām-ı mahmûd**u şöyle tarif ediyor: Makām-ı mahmûd, yüce bir makamdır ki, orada her ümmet ve bütün beşeriyet hâtemü’l-enbiyâ efendimizin şefaat ve delâletiyle müsta‘celen hesaplarının rü’yet edildiğinden ve çok uzun ve üzücü bir vukuf ve intizardan kurtulup ebedî rahata kavuştuklarından dolayı bu ceza gününün yegâne şefaatçisi olan Peygamberimiz’e hamdederek minnettarlıklarını arzeder. Bazıları da makām-ı şefâattir demiştir.[fq]

Resûl-i Ekrem efendimizin şefâat-i kübrâları hakkındaki ehâdîs-i şerife *Sahîhayn*’da müteaddit senedlerle Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik gibi müteaddit sahâbîden rivayet edilmiştir. Hazreti Enes’in şefaat hadisleri *Tecrîd*’in en son hadisleridir ki, tercümemizin oralara kadar ilerleyerek hitama ermesini Cenâb-ı Mevlâ’nın kerem ve inayetinden dileriz.

TEHECCÜDÜN EFDAL-İ EVKĀTI

Sahîh-i Müslim’de Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte teheccüd namazının faziletli ve en feyizli zamanı şöyle bildirilmiştir: “*Farz namazdan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır. Geceyi iki kısma taksim edersen, nısf-ı ahîri namaz için en feyizli bir vakittir. Eğer geceyi üçe bölersen, orta kısmı en mübarek zamandır*” buyurmuştur.[fr] Salât-ı Dâvûd aleyhisselâm hakkında 581. olarak tercümesi gelecek olan Abdullah b. Amr b. Âs’ın hadisine göre, gecenin altı cüzünden dördüncü ve beşinci cüzlerinde kılınan namaz daha feyizlidir.

Sünen-i Ebû Dâvûd'da teheccüd namazına tergīb için akdolunan bir babda Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâdan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, "*Her kim gece uyanır ve hayat arkadaşını da uyandırır da ikisi birlikte iki rek'at namaz kılarlarsa bu zevc ve zevce* الذّٰاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذّٰاكِرَاتِ *zümresinden sayılırlar*"[fs] buyurulmuştur. Bu hadîs-i şerifte, "*Erkek olsun, kadın olsun Allah'ı çok zikredenler* (yok mu? İşte) *Allah Teâlâ bu ehl-i zikr için mağfiret ve yüce ecr u menzilet hazırlamıştır*" meâlindeki âyet-i kerîmenin[ft] tefsirine de işaret buyurulmuştur.

BİR TEÂRUZ ZANNININ DEF'İ

Mevzubahsimiz olan İbn Abbas hadisinin zâhirine göre Peygamberimiz teheccüd namazına kalktıklarında bu mübarek duayı okurlarmış ve Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ ederek rabbimizi lâyık olduğu evsâf-ı cemîle ile överlermiş. İbn Abbas'tan sabit olan diğer bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem efendimiz ezvâc-ı sâniyelerinden Meymûne radıyallahu anhâ yanında gecelediklerinde uykudan uyanınca Âl-i İmrân sûresinin sonundan on âyet-i kerîme okumuşlardır.[fu] İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen bu iki haber arasında teâruz vardır zannedilmemelidir. Çünkü İbn Abbas ayrı ayrı şahit olduğu iki vâkıayı haber vermiştir ve ikincisini de teyzesi ümmü'l-mü'minîn Meymûne nezdinde duyduğunu bildirmiştir. Şu da muhtemeldir ki, Peygamber efendimiz Meymûne nezdinde kaldıkları gecede hem bu âyetleri ve hem de bu duayı okudukları halde İbn Abbas duayı evvelki rivayetinde bildirmiş olduğundan ondan sükût edip âyetleri haber vermiştir. Nâkilin unutmuş olması da teâruzu def'e kâfi üçüncü bir ihtimaldir ve herhalde teâruz yoktur.[fv]

MEVZUMUZ OLAN HADİSTEKİ ESMÂ-İ ŞERİFENİN MÂNALARI

Resûl-i Ekrem efendimizin bu dualarının her fıkrasında tekrar buyurulan ومن فيهن kavlindeki من lafzı, akıl ve irade ile mümtaz olan insan nevine delâlet eder. Halbuki bu duada anılan ilâhî isimlerin müteallakları ve medlûlleri, yerleri ve gökleri dolduran âkil, gayri âkil; canlı, cansız bütün mevcûdât-ı mümküne olduğundan bu şümulü tağlîb tarikiyle tercümemizde gösterdik. Şimdi duadaki esmâ-i şerife ile bazı elfâzı tahlil edeceğiz:

Allāhümmenin aslı “yâ Allah”tır. “Allah” ism-i şerifi, bütün kemal sıfatlarını kendisinde toplayan, eksik sıfatlardan tamamıyla uzak bulunan vâcibü’l-vücûdun alem-i mahsûsudur yani zât-ı Bârî’nin öz adıdır. Çünkü Allah ism-i şerifi, bütün ulûhiyyet sıfatlarıyla tavsif edilmeye müsaittir. Rabbimizin o bir isimlerinden hiçbirisi ne Allah ism-i şerifi ile, ne de sair esmâ-i şerife ile umumi bir tavsife mütehammil değildir. Halbuki rabbimiz için bir isim gerektir ki, bütün ulûhiyyet sıfatları o mübarek ismin mahiyeti üzerine câri olabilsin, bu sebeple mâbudumuza yegâne alem ve öz ad olarak **Allah** ism-i şerifi taayyün etmiştir.[fw]

Allah ism-i şerifi, hakiki vücut ile mümtaz olan vâcibü’l-vücûdun alem-i hâssıdır. Vücut, O’nun zâtının muktezâsıdır. Sair mevcudat vücudunu, varlığını umumiyetle O’nun nurundan iktisap etmiştir. Binaenaleyh her vücut, her taayyün O’nun vücudu mutlakı önünde tamamıyla sönük ve siliktir.

Allah ism-i şerifi, sübhânî isimlerin en ehassıdır. Hiçbir fert, bu yüce ismi ne hakikaten, ne de mecazen Hak Teâlâ’dan başka hiçbir mevcuda izâfe etmiştir. Şuurlu bir insanın bu mukaddes ismiyle başkasına hitap ettiği, bir şeye ad verdiği, beşer tarihinde duyulmamış ve işitilmemiştir.

Allah ism-i şerifi, ibadette ve rubûbiyyet havassında iştiraki redde delâlet eden yegâne bir isimdir. Bu cihetle “lâ ilâhe illallâh” kelimesi, tevhid ifade ediyor da rabbimizin öbür isimleriyle tevhid sahih olmuyor *(Beyzâvî Tefsiri).*

لك الحمد hamd, kemal sıfatlarını yâdetmek demektir. **Hamîd** de senâ edilen, övülen zâta denir. Cenâb-ı Hakk'ın kendi zâtını, haiz olduğu kemal sıfatlarıyla tavsif buyurmaları cihetiyle ezelen ve kulların rabbimizi hamd ve senâsı dolayısıyla da ebeden "Hamîd"dir. Hamîd, akaidi, ahlâkı, sözü özü düzgün olan ve hiçbir fenalıkla şâibedar olmayan insana da ıtlak olunur. Başta enbiyalar serveri Peygamberimiz olduğu halde bütün enbiya ve bunların vâris-i faziletleri olan asfiyâ-i ümmet böyledir. Bu aziz simalardan her biri imanı, ahlâkı ve dürüst hareketi cihetiyle medh ve senâya derece-i istihkākına göre hamîddir. Fakat gene hamîd-i mutlak Allah Teâlâ'dır. Nebî-i efham efendimizin bu dualarında mükerreren hamdetmeleri, bu mukaddes vazifenin şanına ihtimam için olmalıdır (Gazzâlî, *el-Maksad).*

أنت قيم السموات والأرض cümlesindeki **kayyim** ile **kıyâm** ve **kayyûm** bir mânayadır. "Bizâtihi kāim, mukaddes bir varlık" demektir. Halka ve bütün eşyaya yaşamak kudretini veren ve vermeye devam eden O'dur. Bu mâna Katâde'den menkuldür. Katâde, "Kayyim, mahlûkatın hayatını, maişetini ve her nevi sa'y ve hareketini ikame ve idame eden zât demektir" demiş. Zemahşerî اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ [fx] kavl-i şerifinin tefsirinde القيام والقيم suretinde kıraat olunduğunu da bildiriyor. Bazı ehl-i ilim bunu, Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın kıraati olduğunu haber vermiş. Bazıları da bu kıraati Alkame'ye nisbet etmişlerdir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ قيوم u: هو الذي لا يزول "kendisine fânilik erişmeyen zât" diye tefsir etmiştir (*Aynî*).

Eşya varlıklarını muhafaza edebilmek için ya bir mahalle muhtaç olur. Arazlar, kuvvetler, vasıflar gibi. Yahut böyle bir mahalle muhtaç olmaz. Maddeler, cevherler cisimler gibi. Fakat maddeler, cisimler bir hayyize, bir mahalle muhtaç olmamakla beraber mevcudiyetlerinin devam ve bekası birtakım hayatî şartlara tâbidir. Maddenin bekası için bu şartların vücudu, tahakkuku lâzımdır. Binaenaleyh hiçbir şarta, hiçbir kayda tâbi olmayan ve bizâtihi yaşayan, hatta bütün kâinatın dâimî surette varlığı ve nizamı kendisine istinat eden vâcibü'l-vücûd, "Kayyûm Teâlâ"dır. Kayyûm vasfında kulların alâka ve ittisaflarının derecesi, fânilerden derece-i istiğnâlarıyla ölçülür (Gazzâlî, *el-Maksad).*

أنت نور السموات والأرض cümlesindeki “nûr”, ism-i fâil sîgasıyla “münevvir” demektir. Esas itibariyle nur, gözün gördüğü arazî bir keyfiyettir, ziyâ ve aydınlık mânasınadır. Gözümüz ibtidâ bu nuru, bu ziyayı, sonra da bunun vasıtasıyla sair eşyayı görür. Güneşle aydan, kendilerine muvazi olan kesif cisimlere dökülen keyfiyyet-i muzîye gibi. İşte bu mânaca Cenâb-ı Hakk’a nur denilmesi doğru değildir. Meğer ki, bir muzaf takdir edilerek “sâhib-i nûr” denile veya mecaza hamledile. Bu sebeple müfessirler اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ [fy] âyet-i kerîmesindeki nuru, mecazi olarak “münevvir” ile tefsir etmişlerdir ki, “Allah Teâlâ gökleri ve yerleri ziyâdar ecrâmıyla nurlandırmıştır” demek olur. Bu tefsiri tercümemizde muʻtarıza içinde (bunları aydınlatırsın) diye gösterdik. Nasıl ki, mâzi sîgasıyla اَللّٰهُ نَوَّرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ suretinde de kıraat edilmiştir. İbn Abbas nuru hidayetle tefsir ederek هادي أهلهما “Allah göklerin ve yerlerin sâkinlerinin mürşidi ve müncîsidir” demiş. Ebû Âliye’nin tefsiri ise daha şümullüdür: “Allah, gökleri ayla, güneşle, sabit ve seyyar bütün kevâkible tenvir ve yeryüzünün her cihetini de enbiya ile ulemâ ile evliya ve asfiyâ ile tezyin etmiştir” suretindedir.

Nur, gene mecazen “mûcit” ile de tefsir edilmiştir. “Allah Teâlâ göklerin ve yerlerin ve bunlarda bulunan bütün eşyanın mûcidi ve hâlikıdır” demek olur. Nur, zulmetin zıddı olarak “ziyâ ve aydınlık” mânasına olduğu gibi nurun şuâına da denilir ki, zulmeti izâle eden “şûle”dir, ışık demektir *(Kāmus)*. Şu halde nurda tam bir zuhur ve inkişaf mânası vardır. Nurun kendisi zâhir olmakla beraber sair eşyayı da muzhirdir. Sonra vücudu ademle karşılaştırdığımızda hiç şüphesiz “zuhur” mefhumunu, “vücud” mahiyetinde buluruz. Nasıl ki, “hafâ”nın aslı da “adem”dir. Ademden derin bir hafâ, bir zulmet mutasavver midir? Binaenaleyh “Rabbim sen, gökleri, yerleri ve bunlarda mevcut bütün eşyayı adem zulmetinden, nurlu vücut sahasına çıkaran ve bizâtihi mütecellî ve feyyaz bulunan vâcibü’l-vücûdsun” demek olur. Güneşin nurundan bir zerre nasıl şemsin vücuduna delâlet ediyorsa şüphesiz gökler, yerler ve buralardaki her zerre de kendi hâlikının vücûb-u vücuduna, vahdetine öyle delâlet eder *(Beyzâvî Tefsiri)*.

ففي كل شيء له آية تدل على أنه واحد [fz]

Sa‘dî’nin şu iki beyti de bu mevzunun iki şaheseridir:

هركيا هى كه از زمين رويد وحده لا شريك له كويد [ga]

برك درختان سبز در نظر هوشيار هر ورقى دفتريست معرفت كردكار [gb]

Nurun semavata ve arza izâfe buyurulması, bu nuru mübînin vüsatini ve şümulünü ifade içindir. Itlak ve istimali ister hakiki olsun, ister mecazi olsun nurun birtakım nevileri vardır. *Kāmus* mütercimi Âsım Efendi, *Besâir*’den naklen şu izahatı veriyor:

Nur iki nevidir: Dünyevî, uhrevî. Dünyevî nur da iki nevidir: Birisi vicdanî görüşle idrak olunur ve nûr-ı bârîden münteşir olur. Nûr-ı akıl, nûr-ı Kur’ân gibi. Öbürü gözle hissolunur ki, ecrâm-ı neyyireden ibarettir. Ay, güneş, yıldızlar gibi. Uhrevî nur, Cenâb-ı Hakk’ın يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ “*Habîbim! Kıyamet gününde ümmetinden erkek, kadın bütün müminleri, nurları önlerinde ve sağlarında giderken görürsün!*”[gç] âyet-i kerîmesinde mansûs olan nurdur. Bazı müfessirler şu beyitlerde nurların aksâmını toplamıştır:

ثلاثة أنوار تضيء من السماء وفي سر قلبي مثلهن مصور

فأوله بدر وثانيه كوكب وثالثه شمس منير مدور

علومي نجوم القلب والعقل بدره ومعرفة الرحمن شمس منور

إمامي كتاب الله والبيت قبلتي وديني من الأديان أعلى وأفخر

شفيعي رسول الله والله غافري ولا رب إلا الله والله أكبر [gd]

قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ [ge] âyet-i kerîmesinde Resûl-i Ekrem’e nur ıtlak olunmuştur. “*Kullarım! Allah tarafından size peygamberiniz Muhammed Emîn ve Kur’ân-ı Mübîn geldi*” demektir.

أنت ملك السموات والأرض cümlesindeki “melik”, zâtında ve sıfatında bütün eşyadan müstağni olan ve her şey, vücudunda ve bekasında kendisine muhtaç bulunan vücudu mutlaktır. İnsanlar bu sıfatı haiz olmadıklarından, hatta dünyada her türlü ihtiyaçtan âzâde bulunmaları farz ve tahmin olunan fâni hükümranlar bile zât-ı Bârî’den müstağni olmadıklarından O’nun bihakkın kulu ve memlüküdürler, zât-ı Hak da “melik-i mutlak”tır.

Mâlik kayıtsız, şartsız mülküne sahip olan, arzu ve iradesini dilediği gibi mülkünde yürüten bir varlıktır. O, var eder, yok eder, ibkā eder, ifnâ eder. **Melik** lugaten, “saltanat” mânasına olan **melk**ten alınmıştır. Zevi’l-ukūl olan mevcûdat üzerinde emir ve nehiy ile tasarruftur. لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ [gf] âyet-i kerîmesinde mansûs olan mülktür. “*Kıyamet gününde saltanat kimindir?*” demektir. **Mâlik** “sahip” mânasına olan **milk**ten me’huzdur, a‘yân-ı memlûke üzerinde tasarruftur. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ [gg] âyet-i kerîmesinde bu mâna maksuttur. *“Kıyamet gününde hiçbir kimse kendi menfaatine sahip olamaz. O gün, emir ve tasarruf Allah Teâlâ’ya mahsustur”* demektir.

HULÂSA. Mülk, ukalâ üzerinde hükümranlık, milk, âyan üzerinde tasarruftur (*Beyzâvî* ve *el-Maksad).*

أنت الحق İbn Esîr *en-Nihâye*’sinde Hakkı şöyle tarif ediyor: Hak, hakikati mevcut, vücudu ve ulûhiyyeti mütehakkik zattır. Esas itibariyle vücudu sahih ve mütehakkik her şeye Hak denir ki, bâtıl mukabilidir. *(Kāmus)* اَلْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ [gh] kavl-i şerifi bu cümledendir, *“Ba‘s, hesap, ceza gibi vâkıaların kendisinde tahakkuk edeceği saat”* demektir.

Tîbî demiştir ki: Resûl-i Ekrem bu dualarının yalnız iki yerinde, أنت الحق ووعدك الحق cümlelerinde ifâde-i hasr için muarref bi’l-lâm irat etmişlerdir: *“Allah sabittir, daimdir, bâkīdir. Sair mevcûdat zevale mahkûmdur”* demek oluyor. Şair Lebîd b. Rebîa radıyallahu anh da böyle demişti:

ألا كل شيء ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل

MÂNASI. “Bilmiş ol ki, Allah’tan başka her mevcut fenâya ve her nimet sahibi muhakkak zevale mahkûmdur.”

Yukarıda hak, bâtıl mukabilidir demiştik. Eşya, ya mukabili veya muhalifi ile bilinir. Kendisinden haber verilmek istenilen her şeyde bu muttarid kaideye müracaat edilir. Her haber verilen şey ya "mutlak bâtıldır" yahut "mutlak hak"tır, yahut bir bakımdan hak, diğer cihetten bâtıldır. Bizâtihi mümteni olan mefhumlar, mutlak bâtıl olan tasavvurlardır. Vücuttan, taayyünden tamamıyla mahrumdurlar. İki zıddın, iki nakîzin bir arada içtimâı gibi. Bizâtihi vâcip olan vücûd-ı Bârî de "mutlak Hak"tır. Bizâtihi mümkün olup başka mevcuda kıyas ile bâtıl ve fâni olan her şey de –bizâtihi vücut ve taayyünleri olmadığı için– bâtıldır. Şu kadar ki, bunlara vücut, vâcibü'l-vücûddan feyezân ettiği ve bunların vücutları, vücudu vâcibe delil olduğu için de Hak'tır. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ "*İmkân âlemindeki her fâni helâke mahkûmdur. Yalnız vâcibü'l-vücûd bâkīdir*"[gi] kavl-i şerifi ile mutlak Hakk'a işaret buyurulmuştur.

Maʻkūlâta yani aklın idrak ettiği ve kendisine vücut verdiği her şeye de hak denilir. Bu cihetle de hak medlûlüne en ziyade müstehak olan zât-ı aʻlâ, Vâcip Teâlâ'dır. Zekâ-i beşerin hak olarak tetkik ettiği maârif-i umûmiyye arasında haddizâtında aklın vücûb-u vücuduna kanaat ettiği yegâne mevcut Hak Teâlâ'dır.

ووعدك الحق "*Yâ rab! Senin vaadin de haktır, vaadinin vukuunda, tahakkukunda şek edilmez.*" **Vaʻd** kelimesi mutlak olarak zikredilirse, hayır ve şerden her ikisi birden kastedildiği gibi hayır ve şerden hassaten birisi de murat olunur. Meâli bervech-i âtî âyet-i kerîmede, "*Şeytan, size fakr u zarûret vaad ederek,* (sizi fakr u zarûretle korkutarak) *fukaraya tasadduktan meneder, buhl ile emreyler. Allah Teâlâ ise fukaraya yardımınız sebebiyle Allah tarafından mağfiret olunacağınızı ve ihsanınız nisbetinde malınızın artacağını vaad buyurur.*"[gj] kavl-i şerifindeki birinci vaadden şer, ikinciden hayır kasteylemiştir. Kur'an'ın şu meâldeki: "*Cenâb-ı Hak kendisine itaat edenlere cennet vaad etmiştir, küfredenlere de cehennem vaad etmiştir*"[gk] âyet-i kerîmesindeki iki vaad de hayır ve şerden her ikisine delâlet etmektedir.

ولقاؤك حق cümlesindeki likā, ba‘s, yahut rü’yetullah mânasına mahmûldür. Mevt mânasına hamledenler de vardır. Fakat Nevevî bu mânada görülen zaafa mebnî bunu reddetmiştir.

وقولك حق "*Yâ rab! Sözün doğrudur, medlûlü sabittir*" demektir. "Kavl" kelimesi sıdk u kizb ile tavsif olunarak "doğru söz, yalan söz" denildiği gibi bazı kere de Hak ile, vâkıa mutâbakat ile tavsif olunarak "hak söz, bâtıl söz" de denilir. "Lâ ilâhe illallâh" kelime-i tevhîdi kavl-i Hak'tır, ezelen ve ebeden vâkıa mutâbıktır. Hak medlûlünden beşerin hissemend olması, kendi nefsini, kendi varlığını bâtıl görmesi, vücud-ı Bârî'den başka bir Hak görmemesi şartıyladır. Bu sebeple "enelhak" diyenlerin bu sözü bâtıl addedilmiştir (Beyzâvî, Gazzâlî).

الجنة حق والنار حق Cennetle cehennemin mevcut olduklarını ikrar ve tasdiktir. والنبيون حق enbiyâ-i zîşânın Allah Teâlâ tarafından meb‘ûs olduklarını tasdiktir. Hâtemü'l-enbiyâ efendimiz bu zümre-i enbiyâda dahil iken ومحمد حق diye tekrar buyurulması bi‘set-i Ahmediye'nin ins ve cinne şümulü bulunmak ve hâtemü'l-enbiyâ olmak gibi hususiyetlerine mebnîdir.

والساعة حق cümlesindeki saat ile yevm-i kıyâmet maksuttur. Lugatta saat, zamandan bir parçadır. Sonra kıyamet kopacak zaman için istiare edilmiş ve o müthiş vaktin ismi olmuştur: "Kendisinde umûr-ı azîme tahaddüs edecek sâat-i yesîre ve hâfile" demek olur. Kıyamet günü, kendisiyle zaman takdir olunan aydan, güneşten vesair ecrâmdan mahrum bulunacağından burada saati hakiki mânasına hamle imkân yoktur.

اللهم لك أسلمت "Yâ rab! Yalnız senin emrine inkıyad ve yalnız senin nehyinden içtinap ettim. وبك آمنت Yalnız senin varlığını ve birliğini ikrar ve tasdik eyledim. وعليك توكلت Adi sebeplere iltifat etmeyerek yalnız sana tefvîz-i umûr ettim, وإليك أنبت tedbîr-i umûr hususunda yalnız sana rücû ettim" suretinde tefsir edildiklerinden biz bunları: "*Yâ rab! Sana boyun eğdim, sana inandım, sana güvendim, sana yöneldim*" diye tercüme ettik.

وإليك خاصمت [gl] cümlesi, *"Bana bahşettiğin hüccetlere, burhanlara istinat ederek düşmanlarla muhâsama ve mücadele ettim*", وإليك حاكمت de, "bu hüccetleri ve bu hakları inkâr edenlerle muhakemeyi senin divanına arzettim. Seni, aramızda hakem kıldım" suretinde tefsir edilmiştir. "Hakem" ism-i a'zam cümlesindendir. Hüküm ve kazâsı, hükümlerin en isabetlisi olan ve herkesin müsellemi bulunan hâkime denir ki, hükümlerini tetkik ve temyiz ve kazâsını reddedecek O'nun fevkinde bir hâkim me'mûl ve mutasavver değildir. Bu hâkim-i mutlak ise Vâcip Teâlâ'dır.

Resûl-i Efham efendimiz mağfur iken فاغفر لي ما قدمت وما أخرت "*Evvelce işlediğim ve gelecek zamanda işlerim sandığım gizli ve âşikâr günahlarımı mağfiret eyle yâ rabbi!*" diye dua buyurmaları iki sebebe mebnî olabilir: Biri tevâzû, şân-ı Bârî'ye tâzim, diğeri de duada huzûun ve hiss-i tazarruun lüzumunu ümmete tâlimdir.

أنت المقدم وأنت المؤخر cümlesini şârihlerden İbnü't-Tîn أنت الأول وأنت الآخر diye tefsir etmiştir. İbn Battâl ise, tercümesi 478. olarak geçen نحن الآخرون السابقون hadisinden istifade ederek daha ziyade bir vuzuh ve isabetle tefsir etmiştir ki, tercümemiz, bu tefsirin zâde-i ilhâmıdır. Gazzâlî de, "İnsanları bârigâh-i ahadiyyetine yaklaştıran da, dergâh-ı rubûbiyyetinden uzaklaştıran da sensin" diye tefsir ediyor ki, bu da son derece ârifanedir.

HADİSİN KIYMET-İ EDEBİYYE VE AHLÂKİYYESİ

Şârih Kirmânî, izahı sadedinde bulunduğumuz bu hadîs-i şerifi cevâmiu'l-kelim[gm] hadislerinden addediyor. Bunu da izahımızın bir fezlekesi ve hüsnühâtimesi olarak zikrediyoruz: Kirmânî diyor ki: Bu hadis edebî bir vecizedir. Evvelâ قيم lafzıyla cevâhir ve ecsâmın vücut ve kıvamı, sonra نور lafzı ile ârâzın taayyünü, Bârî Teâlâ ile kāim olduğuna, ملك lafzıyla da bütün mevcudat üzerinde îcâden ve i'dâmen dilediği gibi hükümran bulunduğuna işaret buyurulmuş ve bunlardan her biri hamdullaha makrûn olarak zikredilmiştir. Sonra أنت الحق kavliyle mebdee, قول وأمثالي ile meâşe, ساعة ile de meâda ve aynı zamanda nübüvvete, –sevap ve ikābdan ibaret olan– cezaya işaret buyurulmuştur. Gene bu hadîs-i şerifte imanın, İslâm'ın, tevekkülün vücûbuna, Allah Teâlâ'ya inâbe ve tazarruun, istiğfarın lüzumuna da işaret vardır.

Gene bu hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Cenâb-ı Hakk'ın azametini ve kemâl-i kudretini pek ziyade müdrik ve ârif olduğunu, zikrullaha, dua ve senâya her an müdavim bulunduğunu istifade ediyoruz. Dualarımızdan evvel Hak Teâlâ'dan dilekte bulunmazdan önce perverdigârımıza hamd ü senâ edilmesi müstehap olduğunu da öğreniyoruz.

TERCEME-İ HÂLLER

İzahı sadedinde bulunduğumuz teheccüd hadisini rivayet eden Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâ, Abdülmuttalib'in hafîdi ve Resûl-i Ekrem'in amcazadesidir. Abbâsî halifelerinin de cedd-i âlâsıdır. Vâlidesi Ümmü'l-Fazl'dır ki, ümmü'l-mü'minîn Meymûne radıyallahu anhânın kız kardeşidir. İbn Abbas hiç şüphesiz ashap arasında en yüksek ilmî bir simadır. İlminin çokluğundan kinaye olarak el-hibr ve el-bahr diye yâdedildiği gibi tefsir ve te'vîl-i Kur'ân'daki müstesna kudret ve isabetinden dolayı tercümân-ı Kur'ân unvân-ı fâhiri ile de şöhretşiâr olmuştur.

İbn Abbas hicret-i seniyyeden üç sene evvel Mekke'de doğmuştu. İrtihâl-i nebevî sırasında on üç yaşında idi. Resûl-i Ekrem efendimizin çok yüksek dua ve teveccühlerine mazhar olmuştur. Bir kere Resûl-i Ekrem İbn Abbas'ı kucaklayıp, "*Yâ rab! Bu gence kitap öğret yani ulûmü'l-Kur'âniyye bahşeyle!*" buyurmuş.[gn] Bir kere de Resûl-i Ekrem helâya girdiğinde İbn Abbas hemen bir abdest suyu hazırlayıp şöyle koymuştu. Resûl-i Zîşân, bu suyu buraya kim koydu? diye sorup İbn Abbas'ın koyduğunu öğrenince, "*İlâhî! Bu gencin dindeki duygu ve bilgisini arttır!*" diye dua buyurmuştu.[go] Peygamberimiz'in bu duaları berekâtıyladır ki, İbn Abbas ashâb-ı kirâm arasında tefsîr-i Kur'ân ile, fıkıh ile temayüz etmiştir. İbn Mes'ûd radıyallahu anh bile, "İbn Abbas, Hazreti Kur'an'ın en güzel tercümanıdır. Eğer bu genç bizim çağımıza erişirse, hiçbirimiz onunla musâhabet ve muâşerete muktedir olamayacaktır" demiştir.[gp]

İbn Abbas Hazret-i Ali'nin zamân-ı hilâfetinde bir sene emîr-i hac tayin edilmişti. Ebû Vâil, İbn Abbas'ın bu emâretinde Arafat'ta irat ettiği hutbeden ve okuduğu sûre-i Nûr'u tefsirinden bahsederek demiştir ki: Bu hutbeyi milel ve akvam işitseydi onun tebliğ ettiği hikem ve belâgata hayran olarak nâil-i hidâyet olurlardı.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivayetine göre İbn Abbas, bu deryalar kadar vâsi olan ilmini, ashâb-ı kirâmdan şu üç muhterem zattan iktisap etmiştir: Ömer, Ali, Übey b. Kâ'b radıyallahu anhüm. Katâde'den de İbn Abbas'ın, "Bir saat ilmî mütalaa ve müzakere, bir geceyi ibadetle ihya etmekten hayırlıdır" diyerek ashabını ilme teşvik ettiği rivayet edilmiştir.

Tâvûs demiştir ki: Peygamberimiz'in ashabından yetmiş kadar zata yetiştim. İbn Abbas bir mesele hakkında bir mütalaa dermeyan edip de ashap muhalefet ederse, onları ikna edene kadar uğraşırdı. Mekhûl de İbn Abbas'a haiz olduğu bu yüce mertebe-yi ilmîye nasıl nâil olduğu soruldu da o da, بلسان سؤل وقلب عقول "Soran bir lisan, düşünüp muhakeme eden bir vicdan ile" diye cevap verdi demiştir. A'meş ise İbn Abbas'ın maddî ve mânevî varlığını daha etraflı tasvir edip demiştir ki: "Ben, İbn Abbas'ı görünce onun hüsnüne hayran olup bu, müstesna bir insan güzelidir dedim. Sonra esnâ-yı musâhabette asrının en fasih bir lisân-ı belâgatî olduğuna kanaat ettim. Bir mesele hakkında fikir ve mütalaasını irat edince de a'lem-i nâs olduğuna hükmettim." Mücâhid de, "İbn Abbas bir şeyi tefsir ve izah edince, onun üstünde nur-ı ilmin dalgalandığını görürüm" dermiş.

İbn Mes'ûd ile İbn Abbas kadar merviyyât-ı tefsîriyesi intişar eden hiçbir sahâbî yoktur. Fukahâ-i ashâbın en genci ve en çok fetva vereni İbn Abbas'tır. *İ'lâmü'l-muvakkıîn*'de, İbn Abbas'ın muahharan cemedilen fetvalarının yirmi cilde bâliğ olduğu İbn Hazm'dan naklen bildiriliyor. Kendisinden 1660 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan yetmiş beş hadiste Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi yedi hadisi Buhârî, kırk dokuz hadisi de Müslim münferiden rivayet etmiştir.

İbn Abbas hicret-i seniyyenin altmış sekizinci yılında Tâif'te vefat etmiştir. Cenaze namazı Muhammed b. Hanefiyye tarafından kılınmış ve "Bugün İslâm ümmetinin en büyük mürebbîsi vefat etmiştir" demiştir.[gq]

Lebîd b. Rebîa radıyallahu anh Câhiliye devrinde şiirleri bilmüsâbaka Kâbe'nin duvarına asılan yedi benâm Arab şairlerinden biridir. Yukarıdaki beyit de bu muallakasının şaheser bir matlaıdır ve Resûl-i Ekrem'in takdirine mazhar olup, "*Hiçbir şairin ağzından bunun kadar güzel bir söz çıkmamıştır*"[gr] buyurmuştur. Lebîd, "senetü'l-vüfûd" denilen hicretin dokuzuncu yılında kabilesi halkıyla birlikte Medine'ye gelip müslüman olmuştur.

Lebîd'in Câhiliye devrine ait olan eş'ârı pek çoktur. *İstîâb*'da Hazret-i Âişe'den naklen bunların 12.000 beyit olduğu haber verilmiştir. Lebîd'in müslüman olduktan sonraki eş'ârı pek azdır. Ömer b. Hattâb radıyallahu anh bir gün Lebîd'e, "Yâ Ebû Akīl! Bana şiirlerinden bir şey inşâd eder misin?" demişti. Lebîd, "Allah Teâlâ bana sûre-i Bakara ve sûre-i Âl-i İmrân'ı öğrettikten sonra artık ben şiir söylemez oldum" diye cevap vermiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in fesahat ve belâgat-ı nûru karşısında eş'ârının şa'şaa-i ikbâli söndüğünü bildirmek istemiştir.

Hazret-i Ömer, Lebîd'in tahsisatına 500 dirhem ilâve ederek 2000 dirheme çıkarmıştı. Sonra Hazret-i Muâviye'nin devrinde müşârün ileyh tarafından bu 2000 dirhem tahsisatına 500 daha zam edilmek istenildiyse de Lebîd, "Artık ben ölüyorum. Bu 2000'i de size bırakıyorum" diye kabul etmediği ve bir müddet sonra vefat ettiği *Egānî*'de haber veriliyor.

Egānî sahibi Lebîd'in 145 sene yaşadığını, bunun 90 senesi Câhiliye devrinde geçip bâki hayatını İslâm olarak yaşadığını ve Muâviye devrinin son zamanlarında vefat ettiğini bildiriyor. Fakat *İstîâb*'da Ebû Ömer'in İmam Mâlik'ten 140 yaşında vefat ettiği hakkında bir rivayeti vardır ki bu daha doğru olacaktır. Çünkü Lebîd'in müslüman olduğu dokuzuncu hicret yılı ile Muâviye'nin vefatı tarihi olan 59. hicret senesi arasında 50 senelik bir zaman vardır. 90 yaşında müslüman olan Lebîd'in 140 yaşında vefat etmiş olması icap eder. *İsâbe* sahibi de 141 rivayet ediyor ki bu da Muâviye'nin 60 tarihinde vefatı hakkındaki rivayete muvâfıktır (Ali Fehmi, *Hüsnü's-sahâbe*, s. 350).

[fe] Küşmîhenî, Ebü'l-Heysem Muhammed b. Mekkî'dir. Küşmîhenî *Sahîh-i Buhârî*'yi doğrudan doğruya "Firebrî"den, o da İmam Buhârî'den ahz ve rivayet etmiştir (*Hedyü's-sârî*).

[ff] el-İsrâ, 17/79.

[fg] Ebû Zer, Hâfız Abdürrahîm b. Ahmed el-Herevî'dir. Ebû Zer, Merv'de, Küşmîhenî'den Buhârî ahzettiği gibi Herat, Serahs, Belh, Basra, Bağdat, Şam, Mekke gibi ilim merkezlerini dolaşarak buralardaki eimme-i hadîsten hadis ahz ve rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Îsâ ve Ebû Sâlih en-Nîsâbûrî gibi pek çok muhaddisînin rivayetleri vardır. Âlim, âbid, sahî ve son derece müttaki bir zat idi. En sonra şeyhülharem olmuştu. Tasavvufta da müşârün bi'l-benân idi. *Sahîhayn* üzerine güzel bir tahrîci ile beraber *Kitâbü's-Sünne ve's-sıfât*, *Kitâbü'l-Câmi'*, *Kitâbü'd-Duâ, Fezâilü'l-Kur'ân, Delâilü'n-nübüvve* gibi bir çok âsârı vardır. 434 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 301).

[fh] Asr-ı Peygamberî'ye yetişip de rü'yet ve musâhabet-i seniyyeye nâil olamayan zevata muhadramûn denilir.

[fi] قال النبي صلى الله عليه وسلم لعبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما: يا عبد الله! ألم أخبر أنك تصوم النهار وتقوم الليل؟ قال: بلى يا رسول الله! وقال النبي صلى الله عليه وسلم فلا تفعل صم وأفطر وقم ونم.

{B1975 Buhârî, Savm, 55.}

[fj] {Önceki baskıda 'İbn Hibbân' olarak kaydedilen râvi ismi kaynaklarda 'İbn Hayyân' şeklinde geçmektedir. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 269; HM22549 İbn Hanbel, V, 255.}

[fk] Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 207.

[fl] أنها فريضة لك زائدة على الصلوات الخمس خصصت بها من بين أمتك.

[fm] Kastallânî, II, 348.

[fn] {en-Nasr, 110/3.}

[fo] Kastallânî, II, 348.

[fp] {el-İsrâ, 17/79.}

[fq] المقام المحمود هو الذي يحمده فيه جميع الخلق لتعجيل الحساب والإراحة من طول الوقوف وقيل هو الشفاعة. [نهاية لابن الأثير]

[fr] قال النبي صلى الله عليه وسلم: أفضل الصلاة بعد المكتوبة صلاة الليل، فإن قسمت الليل نصفين فالنصف الآخر أَفضل. وإن قسمت أثلاثا فالأوسط أفضل [رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه]

{Müslim'de tespit edilemeyen rivayet Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 165.}

Bu hadîs-i şerifin tercümesinde Diyanet İşleri reisi büyük üstadımız Sayın Rıfat Börekçi'nin âlimâne irşadlarına nâil olmakla müteşekkir ve mübâhîyim (K.M.)

[fs] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من استيقظ من الليل وأيقظ امرأته فصليا ركعتين جميعا كتبا من الذاكرين الله كثيرا والذاكرات [رواهأبو داود عن أبي سعيد الخدري وأبي هريرة رضي الله عنهما]

{D1451 Ebû Dâvûd, Vitir, 13.}

[ft] el-Ahzâb, 33/35. أستعيذ بالله : وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

[fu] {B183 Buhârî, Vudû', 36.}

[fv] Aynî, II, 584.

[fw] *Beyzâvî Tefsiri*, I, 5.

[fx] {el-Bakara, 2/255.}

[fy] en-Nûr, 24/35.

[fz] Her şeyde rabbimizin varlığına ve birliğine delâlet eden –gören göz ve düşünen zekâ sahiplerinin görüp sezebilecekleri– delil vardır.

[ga] Her ekin, yerden çıkıp göründü mü insanın şuuruna, "Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur" mânasını ilham eder. Mâlûmdur ki mezrûat yerden iğne gibi ince ve tek bir sak halinde görünür ve basîret sahibine bu hiss-i tevhîdi ilham eder.

[gb] Ağaçların şu yeşil yaprakları yok mu? Aklı, idraki yerinde olanların nâfiz nazarında onun her yaprağı, Allah'ın varlığını ve birliğini bildiren birer levhadır.

[gc] el-Hadîd, 57/12.

[gd] MÂNASI. Üç nur vardır ki, gökten yere ziya saçar: **1.** Bedir halinde ay, **2.** Yıldızlar, **3.** Münevver ve müdevver olan güneş. Bunların birer eşi de semâ-i kalbimde resmedilmiştir. **1.** Akıl, bir bedr-i şuûr ve idraktir, **2.** Bilgilerim ve duygularım, parlak birer yıldızdır, **3.** Ma'rifet-i ilâhiyye ise parlak bir güneştir. İmamım, Kitâbullah'tır. Kıblem, Beyt-i şerif'tir. Dinim de, bütün dinlerden üstündür, iftihara lâyıktır. Şefîim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir. Allah Teâlâ da beni mağfiret eder. Allah'tan başka ibadete lâyık hiçbir mâbud yoktur. Allah, her şeyden büyüktür.

[ge] el-Mâide, 5/15.

[gf] el-Mü'min, 40/16.

[gg] el-İnfitâr, 82/19.

[gh] el-Hâkka, 69/1-2.

[gi] el-Kasas, 28/88.

[gj] el-Bakara, 2/268. أستعيذ بالله : الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً

[gk] İbrâhîm, 14/22. أستعيذ بالله: إِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ kavl-i şerifi وعد الحق من أطاعه وعد النار من كفر به suretinde tefsir edilmiştir.

[gl] {Önceki baskıda وإليك خاصمت şeklinde yer alan ifade hadisin metninde وبك خاصمت şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte Buhârî'de وإليك خاصمت ifadesini içeren benzer bir rivayet de mevcuttur. B7442 Buhârî, Tevhîd, 24.}

[gm] Kısa bir cümle ile şümullü ve cemiyetli mâna ifade etmektir.

[gn] {B75 Buhârî, İlim, 17.} عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: ضمني رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال: اللهم علمه الكتاب.

[go] عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل الخلاء. قال وضعت له وضوءا فقال: من وضع هنا؟ فأخبر. قال: اللهم فقهه في الدين.

{B143 Buhârî, Vudû', 10.}

[gp] نعم ترجمان القرآن ابن عباس .لو أدرك أسناننا ما عشره منا أحد

[gq̱] *Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa; Aynî.*
[gṟ] {HM9735 İbn Hanbel, II, 445.}

576

• . • . •

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵁ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ ﷺ إِذَا رَأَى رُؤْيَا قَصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَتَمَنَّيْتُ أَنْ أَرَى رُؤْيَا فَأَقُصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ وَكُنْتُ غُلَامًا شَابًّا وَكُنْتُ أَنَامُ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَرَأَيْتُ فِي النَّوْمِ كَأَنَّ مَلَكَيْنِ أَخَذَانِي فَذَهَبَا بِي إِلَى النَّارِ فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبِئْرِ وَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ وَإِذَا فِيهَا أُنَاسٌ قَدْ عَرَفْتُهُمْ فَجَعَلْتُ أَقُولُ أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ النَّارِ قَالَ فَلَقِيَنَا مَلَكٌ آخَرُ فَقَالَ لِي لَمْ تُرَعْ فَقَصَصْتُهَا عَلَى حَفْصَةَ فَقَصَّتْهَا حَفْصَةُ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ نِعْمَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللهِ لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَكَانَ بَعْدُ لَا يَنَامُ مِنَ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümadan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin sağlığında (ashaptan) birisi bir düş gördüğü zaman onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hikâye ederdi. Ben de bir düş görmek ve onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetmek isterdim. (O sırada) ben, (erken) taze bir gençtim ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanının âdeti üzere mescidde uyurdum. Bir kere ben de rüyamda gördüm ki: Güya beni iki melek yakalayıp benimle cehenneme gittiler. Cehennem, kuyu duvarı gibi (taşla) örülmüş olarak göründü. Onun iki boynuz (gibi iki cenah)ı vardı. Burada (Kureyş'ten) kendilerini iyice tanıdığım kimseler bulunuyordu. Şimdi ben, 'Cehhennemden Allah'a sığınırım' demeye başladım. (Bundan sonra) İbn Ömer demiştir ki: (Bu sırada) bize, başka bir melek mülâki oldu ve bana 'korkma' dedi. Bu rüyamı (hemşîrem ümmü'l-mü'minîn) Hafsa'ya anlattım. Hafsa da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetti. Resûl-i Ekrem, 'Abdullah ne iyi adamdır. Fakat gecenin bir kısmında (kalkıp da) namaz kılmayı âdet edinseydi' buyurmuş. Bundan sonra ben gecenin az bir kısmı müstesna olmak üzere geceleri uyumadım." {B1121, B1122 Buhârî, Teheccüd, 2.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu hadisi diğer bir tarikle bir rivayeti daha vardır ki, bunun tercümesi de 597. sayı ile yakında gelecektir. Bir de rüya tabiri bahsinde Nâfi' tarikiyle ve uzun bir metin ile üçüncü bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre, إن عبد الله رجل صالح "*Abdullah ne iyi adamdır*"[gş] buyurulmuştur ki, meth ü senâda bu rivayet daha sarihtir. Müslim'in rivayetinde, كنت غلاما شابا عزبا ziyadesi vardır ki: "O sırada ben erken, taze bir gençtim" demektir. Müslim'in bu ziyâde-i rivâyetine tercümede işaret ettik. Bu hadisi, Buhârî burada gece namazının faziletine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin bu unvana mutâbakat noktası da, "*Abdullah ne iyi adamdır, fakat gece namazı kılsa!*" fıkrasıdır.

Bu fıkra, Peygamber efendimizin Abdullah b. Ömer'i, gece namazı kılmasını temenni kaydıyla methettiğini bildirmektedir. Binaenaleyh teheccüd namazına devam eden her ferdin, iyi kişi olarak meth ü senâya lâyık olduğu müstefâd olur.

Kurtubî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Ömer'in rüyasını vech-i memdûh ile tefsir ve tabir buyurması; müşârün ileyh, cehenneme arzolunup da sonra affedilmiş bulunmasından dolayıdır.

TEHECCÜD NAMAZI İLE DİĞER SÜNNET NAMAZLARIN FAZİLET DERECELERİ

Müslim'in *Sahîh*'inde teheccüd namazının fazileti hakkında Ebû Hüreyre radıyallahu anhın şu meâldeki hadisini de görüyoruz: "*Farz namazdan sonra en faziletli namaz gece namazıdır.*"[gt] Ebû Hüreyre'nin bu hadisi, teheccüd namazının, sabah namazının sünnetinden efdal olduğuna delâlet etmektedir. Nevevî de bu ciheti *Ravza*'da takviye etmiştir. Fakat Ebû Hüreyre hadisinin vaslında, irsâlinde, ref'inde, vakfında ihtilâf edildiği için Buhârî bu hadîsi *Sahîh*'ine almamıştır. Şâyân-ı itimad olan kavil, salât-ı vitrin gerek sünen-i revâtıbdan, gerek duhâ namazı gibi bilumum mesnûn olan namazlardan efdal olmasıdır. Bu cihetle Ebû Hanîfe hazretleri vitrin vücûbuna, sair eimme de vâcip derecesinde fazileti haiz bulunduğuna hükmetmişlerdir.

Vitir namazından sonra efdal olarak sabah namazının sünneti gelir. *Sahîhayn*'da rivayet edildiği üzere Hazret-i Âişe, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem '*nâfile namazlardan hiçbirisi için sabah namazından evvelki iki rek'at sünnet derecesinde şiddetli muhafazakâr değillerdi*'[gu] demiştir ki, bu Hazret-i Âişe hadisi, tercümede 599. sayı ile gelecektir. Gene Hazret-i Âişe'nin tercümesi 351 rakamıyla geçen bir hadisinde Resûl-i Ekrem'in ne hâne-i saâdette, ne de hariçte sabah namazının iki rek'at sünnetini bırakmadıkları haber veriliyor.[gv] Müslim'in gene Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayetinde, "*Sabah namazının iki rek'at sünneti dünyadan ve dünyadaki her nevi kıymetlerden hayırlıdır*" buyurulduğu bildirilmiştir.[gw]

Bu hadislerden müstefâd olan hakikat, iki rek'at sünnet-i fecrin, iki rek'at teheccüd namazından efdal olduğudur. Binaenaleyh ehl-i ilim, Ebû Hüreyre hadisini: Farz namazlardan sonra gece kılınan nâfile namazlar, gündüz kılınan nâfilelerden efdaldir suretinde te'vil etmişlerdir.

Cenâb-ı Hak teheccüd ashabını, Kur'ân-ı Kerîm'in meâli şerifleri bervech-i âtî birçok âyetinde medh ve senâ buyurmuştur:

1. Ehl-i takvâ, rablerinin rızası için sâcid ve kāim olarak geceleyen kimselerdir.[gx]

2. Müttakiler, geceden az bir kısmını uyurlar ve seher vaktine kadar istiğfara devam ederler.[gy]

3. Müttakilerin yanları, (teheccüd için rahat) döşeklerinden uzaklaşır. Onlar, (Allah'ın celâlinden) korkarak ve (rahmetinden) ümitvar olarak rablerine dua ederler ve Cenâb-ı Hakk'ın bahşettiği nimetlerden fukaraya infak ederler.[gz]

4. Teheccüd sahipleri için işledikleri hasenatın mükâfatı olarak saklanılan, gözleri şen, (gönülleri mesrur) eden nimetlerin yüksek mahiyetini, (ne melek-i mukarreb ne de nebî-i mürsel) hiçbir nefis anlayamaz.[ha]

Bu son zikrettiğimiz âyet-i kerîmede teheccüd sahiplerinin zuhr-u âhiret olacak mükâfatı bildiriliyor. Fakat o ne büyük mükâfattır ki, onun mahiyetini idrake maddî ve mânevî bütün vesâit-i ma'rifetin kifayet etmeyeceği, onun ancak Allah'ın ezelî olan ilminde mahfuz bulunduğu taraf-ı sübhânîden haber veriliyor. Buhârî *Sahîh*'inde bu âyet-i kerîmenin tefsirinde A'rec tarîkiyle Ebû Hüreyre'den şu meâlde bir hadîs-i kudsî rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Cenâb-ı Hak: Sâlih kullarım için cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir kimsenin hayalinden geçmediği nimetler hazırladım buyurdu*" demiştir. Râvi Ebû Hüreyre, "İsterseniz delil olarak فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ[hb] âyet-i kerîmesini okuyunuz" demiştir.[hc]

Ebû Hüreyre’nin bu hadisi, âyet-i kerîmenin tefsiri mahiyetindedir. Çünkü bu hadîs-i şerifte de ashâb-ı teheccüd için zuhr-u âhiret olarak izhar buyurulan niam-ı sübhâniyyenin kemmiyet ve keyfiyetine bütün nüfusu müdrikenin vukuf ve ıttılâı nefyedilmiştir. Buhârî’nin bu hadisi, Ebû Sâlih tarikiyle gelen rivayetinde, زخرا[hd] بله ما أطلعتم عليه ziyadesi vardır ki: “*Âhiret azığı olarak hazırladığım nimetlerden sizin bildikleriniz şöyle dursun, o sâlih kullara hiçbir gözün görmediği...*” demektir.[he]

Şârih Kastallânî Selef’ten bazı büyük zevatın şöyle dediğini bildiriyor: Cenâb-ı Hak bazı sıdk ve ihlâs sahiplerine şöyle ilham buyurmuştur: Birtakım kullarım vardır ki, onlar bana ibadet ederler, ben de onlara muhabbet ederim. Onların bana aşk ve iştiyakı vardır, ben de onlara müştâkım. Onlar beni zikrederler, ben de onları mağfiret ederim. Ey mümin kulum! Sen de onların yolunda gidersen sana da muhabbet ederim. Şimdi mümin kul soruyor:

— “Bu sevgili kullarının şiâr ve alâmetleri nedir yâ rabbî?” Cenâb-ı Hak şöyle cevap veriyor:

— “Bu sâdık kullarım, kuşların yuvalarına iştiyakı gibi akşamı özlerler. Gece karanlığı çökünce dergâh-ı ulûhiyyetime karşı ayakta namaza dururlar, yüzlerini hâk-i secdegâha sürerler. Bana, kendi kelâmımla münâcât ve nimetlerime şükrederler. Bu sâdık kullarıma ilk ihsanım, onların kalplerine zülâl-i rahmetimden saçmaktır. Ben onları nasıl tanıyorsam, onları da feyz-i ulûhiyyetimden yakînen haberdar etmektir.”

Muhterem kārilerim! Teheccüd namazının beşerin tasvir ve beyanına sığmayan feyiz ve fazileti hakkında nâzil ve vârit olan yukarıdaki âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i seniyye böyle temiz ve imanlı gönülleri gereği gibi teshîr eder. Bunları sıdk ve ihlâs ile okuyup öğrenen her müminin gönlünde bu sevimli gece ibadetine bir incizâb duymaması mümkün değildir. Seher vakti gözü ve kalbi uyanık Allah divanına duran her teheccüd sahibi, sâkin bir bahar yağmuru gibi kalbine füyûzât-ı ilâhiyyenin döküldüğünü meserret içinde hisseder, o günü baştan başa o neşe ile yaşar ve ferdânın teheccüd vaktini özler.

MEVZUMUZ OLAN İBN ÖMER HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem efendimize rüya arzolunması, rü'yâ-yı sâliha ve sâdıkanın vahiy cümlesinden bulunmasına mebnîdir. Tercümesi 3 numara ile geçen Hazret-i Âişe hadisinde görüldüğü üzere Peygamberimiz'in nübüvvet-i seniyyeleri rü'yâ-yı sâdıka ile başlamıştı.Hiçbir rüya görmezdi ki, o, sabah aydınlığı gibi açık ve âşikâr zuhur etmesin. Rüyasında her gördüğü aynen vâki olurdu.[hf] Bu hal, altı ay devam etmişti. Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten, Ubâde b. Sâmit'ten, Ebû Hüreyre'den, Ebû Saîd el-Hudrî'den ayrı ayrı vâki olan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem رؤيا المؤمن جزء من ستة وأربعين جزءا من النبوة "*Müminin sâdık rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir parçasıdır*"[hg] buyurmuşlardı. Nübüvvet müddetinin yirmi üç sene devam etmiş bulunmasına göre, rü'yâ-yı sâdıka ile geçen müddet, nübüvvet zamanının kırk altı cüzünden bir parçası olur.[hh]

Yine Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz bir kere لم يبق من النبوة إلا المبشرات "*Nübüvvetten ümmete yalnız mübeşşirât kalmıştır*" buyurmuşlardı. "Mübeşşirât nedir yâ Resûlellah?" diye sorulduğunda cevaben, "*Rü'yâ-yı sâlihadır*" buyurmuşlar.[hi] Yukarıdaki Buhârî hadisinde (müminin rüyası) tabir buyurulmasından şunu anlıyoruz ki, böyle sâdık ve sâlih rüyayı ancak feyz-i ilâhîye mâkes olan imanlı ve şuurlu kulûb-ı sâfiye sahipleri görebilir. Ehl-i gafletin gördüğü düşler adgāsü ahlâmdan başka bir şey değildir.

2. Her müminin indi ilâhîdeki derece ve menziletini anlamak için böyle rü'yâ-yı sâdıka temenni etmesinin meşruiyeti.

3. Mescidde uyumanın cevazı. İmam Şâfiî mescidde uyumakta kerâhet görmemiştir. Tirmizî'nin nakline göre, ehl-i ilimden çokları mescidde uyumaya ruhsat vermişlerdir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ, لا تتخذوه مبيتا ولا مقيلا "Mescidi ikametgâh ve uyku, istirahat mahalli yapmayınız" dermiş. Bir kısım ehl-i ilim de İbn Abbas'ın bu kavlini iltizam etmişlerdir. Mâlikîler'den İbn Arabî "İbn Abbas'ın bu kavli, ev, bark sahibi kimselere aittir. Gurbet ellerindeki kimsesizlerin en teklifsiz evi ve mu'tekifin ikametgâhı hiç şüphesiz mesciddir" demiş. İcabında devletçe hastanın mescidde tedavisi câizdir. Nasıl ki, Hendek Gazâsı'nda mecrûh olan Sa'd b. Muâz radıyallahu anhın cerîhasından mütemâdiyen kan akmakta olduğundan Resûl-i Ekrem efendimiz mescidde bir çadır kurdurup orada tedavi edilmişti. İmam Mâlik'le İbn Kāsım da sahih ve mukim olan kimsenin mescidde beytûtetini kerih görenlerdendir.

4. Teheccüd namazının cehennem ateşinden halâsa vesile olduğu,

5. Gençlerin ibadetleri, yaşlılarınkinden efdal bulunduğu,

6. Bütün gece uyumanın kerâheti de bu hadisten müstefâd olur.

[gs] {B7028, B7029 Buhârî, Ta'bîr, 35.}

[gt] {M2755 Müslim, Sıyâm, 202.} أفضل الصلاة بعد الفريضة، صلاة الليل. [رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه]

[gu] {B1169 Buhârî, Teheccüd, 27.}

[gv] {B592 Buhârî, Mevâkît, 33.}

[gw] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها. [رواه مسلم عن عائشة]

{M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.}

[gx] el-Furkān, 25/64. أستعيذ بالله : وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

[gy] ez-Zâriyât, 51/17-18. أستعيذ بالله: كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

[gz] es-Secde, 32/16. أستعيذ بالله: تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

[ha] es-Secde, 32/17. أستعيذ بالله: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أَخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

[hb] es-Secde, 32/17.

[hc] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تبارك وتعالى: أعددت لعبادي الصالحين مالا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر. قال أبو هريرة فاقرؤا إن شئتم: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ
{B4779 Buhârî, Tefsîr, (Secde) 1.}

[hd] {Önceki baskıda "زخرا" şeklinde olan ifade Buhârî metninde "ذخرا" şeklinde geçmektedir. B4780 Buhârî, Tefsîr, (Secde) 1.}

[he] (قال الجوهري (بَلْهَ) كلمة مبنية على الفتح مثل كيف ومعناه (دع

[hf] {B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

[hg] {B6987 Buhârî, Ta'bîr, 4.}

[hh] Buhârî, IX, 30, 31.

[hi] {B6990 Buhârî, Ta'bîr, 5.}

577

•.•.•

عَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ اشْتَكَى النَّبِيُّ ﷺ فَلَمْ يَقُمْ لَيْلَةً أَوْ لَيْلَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Cündüb b. Abdullah radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir ara keyifsizlendi de bir gece, yahut iki gece (namaza) kalkmadı" dediği rivayet edilmiştir. {B1124 Buhârî, Teheccüd, 4.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi müteakip Buhârî'nin İbn Kesîr'den, "Fezâil-i Kur'ân"da Ebû Nuaym'dan, "Tefsîr-i Kur'ân" babında Ahmed b. Yûnus ve Gunder, Bündâr'dan rivayet etmiştir. Müslim'in "Megāzî" bahsinde, Tirmizî'nin ve Nesâî'nin "Tefsîr" babında rivayetleri vardır. Buhârî, bu hadisin râvisini buradaki senedinde yalnız "Cündeb", bunu takip eden rivayetinde "Cündeb b. Abdullah", "Kitâb-ı Tefsîr"deki senedinde ise "Cündeb b. Süfyân" diye zikretmiştir. Bunların üçü de birdir, aynı zattır, "Cündeb b. Abdullah b. Süfyân el-Becelî"dir. Râvi Cündeb'in, kâh babası Abdullah'a, kâh büyük babası Süfyân'a nisbet edildiğini şârih Aynî haber veriyor. Kendisinden kırk üç hadis rivayet edilmiştir. Yedisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Beşini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Altmış tarihinde vefat etmiştir. Cündeb, "dâl"ın fethi ve zammı ile mazbuttur.

Bu hadisin Buhârî'deki sûret-i sevki şöyledir: عن الأسود قال سمعت جندبا يقول Zebîdî merhum ihtisar ederken simâan rivayeti an'aneye tebdil ile beraber müzâri sîgasını da mâziye tahvil etmek zaruretini hissetmiştir.

Bu hadisi, Buhârî, hastalık sebebiyle gece namazının terkedilebileceğine dair açtığı bir babında zikretmiştir. *Sahîh*'inde Buhârî bu hadisi takip eden ve Muhammed b. Kesîr vasıtasıyla vâki olan diğer rivayetinde bu rahatsızlığın fâsıla-i vahiy zamanına müsâdif olduğu bildiriliyor ki meâli şöyledir:

Cibrîl aleyhisselâm (bir müddet) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme görünmemişti. O sırada Kureyş'ten bir kadın, (şemâtet ve istihza maksadıyla) Muhammed'in şeytanı (hâşâ) Muhammed'e gelmekte ağırlaştı demişti. Müteakiben وَالضُّحَى. وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى. مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى. âyeti nâzil oldu.[hj] Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: "*Duhâ hakkı için ve zulmet-i kâinatı bürüyen gece hakkı için habibim! Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*"[hk] Hâkim, bu iğrenç kelimeyi, Muhammed'in şeytanı Muhammed'e gelmekte ağırlaştı sözünü sarfeden kadının Ebû Süfyân'ın hemşîresi "Ümmü Cemîl bint Harb" olduğunu rivayet etmiştir ki, "Ebû Leheb"in karısıdır. Bu kadına, lisân-ı Kur'ân'da حَمَّالَةَ الْحَطَبِ yani odun hammalı diye ad verilmiş[hl] ve bu lakap kendisi için tarih sahifelerinde ebedî nişâne-i tezyîf olmuştur. Bu tesmiyenin sebebini Buhârî Tebbet sûresinin tefsirinde Mücâhid'in حمالة الحطب تمشى بالنميمة suretindeki bir tefsirini nakletmiştir ki, Nebî aleyhisselâm ve ashabı ile müşrikler arasında söz getirip götürerek fesad îkāına çalıştığı için bu kara adı almaya müstehak olmuş bulunuyor. Sonra Ümmü Cemîl'in cezâ-i mel'aneti bir teşbîh-i belîğ suretinde, فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ kavl-i şerifi ile bildirilmiştir ki: Bu odun hammalı kadının, (âdi hamallar gibi) liften bükülmüş ipi boynundadır demektir.

Bazı siyer ve tefsir kitaplarında bu habis ruhlu kadının birtakım dikenli otları iple bağlayarak geceleri Resûl-i Ekrem efendimizin güzergâhına ezâ kastıyla dökmesi de vech-i tesmiye olarak zikredilmiştir. Servet sahibi ve eşraftan bir kadının bu cinayeti bizzat îkāa çalışması, hiç şüphesiz bu fazîhayı ücretle irtikâp edecek bir ecîr-i melânet ve bir vâsıta-i şerr ü mefsedet bulamaması dolayısıyladır. Kureyş eşrafından bir kadının, omuzu ile hamallar gibi diken taşımaya katlanması elbette bir cezâ-i ilâhîdir. Şârih Aynî, bu hadiseye işaret ederek: Bu, dünyevî bir cezadır. Bunun ikincisini ve daha elîmini âhirette boynuna ateşten bir zincirin sarılması suretinde görecektir diyor ve bu rivayeti Urve tarikiyle İbn Abbas'a îsâl ediyor.

İşte Hâkim'in, mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki قد أبطأ عليه شيطانه kavl-i şenîini tefevvüh eden kadın olmak üzere haber verdiği Ümmü Cemîl, bu kara yüzlü kadındır.

Bu kadının zevci bulunan Ebû Leheb de Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ [hm] âyet-i kerîmesi nâzil olup Resûl-i Ekrem efendimiz, yakın akrabasını Allah Teâlâ'nın azâbıyla korkutarak dîn-i İslâm'a davete memur olduğunda bu da'vet-i seniyyeyi, "Bizi bunun için mi topladın?" diye söze başlayıp ağzını bozarak karşılayan Ebû Leheb olmuştu.

Sana ey şâh-ı rusül uymayanın bitmez işi
Bû Leheb gibi anın "Tebbet" olur serzenişi.

LUGAVÎ TAHLİLLER VE BAZI RİVAYETLER

Hadîs-i şerifteki اشتكا kelimesini şârihler Cevherî'den, İbn Esîr'den naklen "maraz" ile tefsir ediyorlar ve taab ve fütûrdan ibarettir diyorlar. *Kāmus* mütercimi Âsım Molla da, "Şikâyet, izhâr-ı bess ü hüzün ve ihbâr-ı zaâf-ı hâlden ibarettir" diyor. Risâletmeâb efendimizin şikâyeti neden ibaretti, rahatsızlıkları ne idi? İşte bu cihet, bu hadisin turuku rivâyâtından hiçbirisinde bildirilmemiştir. Bazı şârihlerin sebeb-i şikâyet olarak dermeyan ettikleri şeyleri de şârih Aynî beğenmeyerek câiz ki diyor: Vahyin teahhuru, böyle bir iki gece namaza kalkamayacak derecede zaaf ve fütûru mûcip olmuştur.

Bu hadisi Buhârî'nin "Tefsîr-i Kur'ân"daki rivayeti şöyledir: قالت امرأة يا رسول الله ما أرى صاحبك إلا أبطأ عنك [hn] Bu rivayetteki kadının "Yâ Resûlellah!" diye hitap etmesine ve Cibrîl hakkında sâhib-i Resûlullah demesine bakılırsa bu kadın, Ümmü Cemîl'den başka bir kadındır ve istihzâ kastıyla değil, berây-ı teessür bu sözü söylemiştir.

Teahhur-i vahiy, betâet-i vahiy, inkıtâ-ı vahiy namlarıyla kaydolunan bu hadisenin müddet-i devâmı hakkında da müellifler müteaddit rivayetler dermeyan ediyorlar. İbn Abbas tefsirinde İsmâil b. Ziyâd eş-Şâmî'nin rivayetinde bu inkıtâın kırk gün, Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ında on beş, İbn Cüreyc'den gelen bir haberde on iki, bazı râviler tarafından da yirmi beş gün devam ettiği bildirilmiştir.

Sebeb-i inkıtâ hakkında da rivayetler müteaddittir: İbn İshak diyor ki: Cibrîl'in sebeb-i teahhuru, bir kere müşrikler Resûl-i Ekrem'e Zülkarneyn'den, ruhtan sual etmişlerdi. Fahr-i âlem efendimiz de onlara bir gün sonra cevap vaad etmişti. Bunun üzerine bir müddet vahiy teahhur etti. Hadiste bildirildiği veçhile şemâtet-i âdâ başlayınca derhal وَالضُّحَى sûresi nâzil olmakla beraber وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا. إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ [ho] âyet-i kerîmesiyle bir tenbîh-i ilâhî de onu takip etti. Bu âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: "*Sakın habibim! Yapacağın bir iş için 'Allah dilerse' demedikçe, 'Bunu yarın muhakkak yaparım!' deme!*"[hp] İşte inkıtâ-ı vahye sebep olarak kaydolunan rivayetlerin en meşhuru budur. Vâhidî'nin, hâdime-i nebevî Havle'ye müntehî olan bir rivayeti de vardır. *Tefsîr-i Nesefî*'de İbn Cerîr'den bir haber de nakledilmiştir. Bahsin uzamasından içtinap ederek bunları nakletmedik.

وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ ve emsâl-i kasemlerde "rab" ism-i şerifi mukadderdir: رب الضحى ورب الليل "Duhânın ve gecenin sahibi olan Allah Teâlâ hakkı için" demektir. Duhâyı Katâde ve Mukātil "sadr-ı nehâr / gün ortası" diye tefsir etmişlerdir ki, kaba kuşluğu takip eden ve nısfü'n-nehâra yaklaşan zamandır. Âyet-i kerîmede "duhâ", "leyl"e mukabil zikredilmiş bulunduğundan *Tefsîr-i Nesefî*'de "duhâ" ile şâriin maksudu, nehârın hey'et-i mecmûasıdır, denilmiştir.

[hj] احتبس جبريل عليه السلام على النبي صلى الله عليه وسلم. فقالت امرأة من قريش: أبطأ عليه شيطانه فنزلت: وَالضُّحَى. وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى

{B1125 Buhârî, Teheccüd, 4.}

[hk] {ed-Duhâ, 93/1-3.}

[hl] {Tebbet, 111/4.}

[hm] eş-Şuarâ, 26/214.

[hn] {Rivayetteki 'أبطأ عنك' ifadesi kaynakta 'أبطأك' şeklindedir. B4951 Buhârî, Tefsîr (Duhâ), 2.}

[ho] el-Kehf, 18/23{-24}.

[hp] *Aynî,* III, 91.

578

•.•.•

عَنْ عَلِيّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ طَرَقَهُ وَفَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللهِ ﷺ لَيْلَةً فَقَالَ أَلَا تُصَلِّيَانِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ أَنْفُسُنَا بِيَدِ اللهِ فَإِذَا شَاءَ أَنْ يَبْعَثَنَا بَعَثَنَا فَانْصَرَفَ حِينَ قُلْنَا ذٰلِكَ وَلَمْ يَرْجِعْ إِلَيَّ شَيْئًا ثُمَّ سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُوَلٍّ يَضْرِبُ فَخِذَهُ وَهُوَ يَقُولُ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan “Bir gece Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin kendisine ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kızı Fâtıma’ya (ziyaret için) geldiği ve ‘Siz namaz kılmaz mısınız?’ (diyerek teheccüd namazına teşvik) buyurduğu” rivayet edilmiştir.

(Ali el-Murtazâ rivayetine devamla demiştir ki): “Ben, yâ Resûlellah! Hayatımız Allah’ın yed-i kudretindedir, bizi uyandırmak dilerse uyandırır” dedim. Biz böyle cevap verince Resûlullah geri döndü ve bana hiç cevap vermedi. Yalnız yüzünü bizden çevirirken Resûlullah’ın (mübarek elini) dizine vurarak, وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا [hq] “Umumiyetle insanlar, ne de çok cidalci oluyor” buyurduğunu işittim. {B1127 Buhârî, Teheccüd, 5.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî “İ‘tisâm”, “Tevhîd”, “Tefsîr” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de “Kitâbü’s-Salât”ta, tekrar Nesâî “Kitâbü’t-Tefsîr”de rivayet etmiştir. Bu hadisi, Buhârî gece namazına ve nâfile namaza bilâ-icap teşvik hususundaki hadislere dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu babda Buhârî’nin daha üç hadisi vardır. Bunlardan birisi Ümmü Seleme hadisidir ki, tercümesi 95. olarak geçmiştir. İkincisi, tercümesi bunu takip edecek olan Hazret-i Âişe hadisidir. Üçüncüsü de metne ait bazı kelime farklarıyla beraber 411. olarak geçmiştir.

Bu hadisin Buhârî'deki sûret-i sevki şöyledir: أخبرني علي بن حسين أن حسين بن علي أخبره أن علي بن أبي طالب أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ... Bu seneddeki birinci râvi bulunan Ali b. Hüseyin, Zeynelâbidîn unvân-ı fâhiriyle ve yüksek ilmiyle, faziletiyle şöhretşiâr olan bir hafîd-i nebevîdir. Zeynelâbidîn hazretlerinin pederinden, ceddinden rivayet etmek suretiyle vâki olan isnadı, ehl-i hadîs indinde "esahh-ı esânîd, eşref-i esânîd" sayılır.

HADİSİN ÂYET-İ KERÎME İLE İZAHI

Hadisteki طرق gece ziyaretine denir. Bu cihetle ليلة kelimesi tekit ifade ediyor. Resûl-i zîşân efendimizin وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا buyurmaları, Hazreti Ali'nin hazır cevaplığına hayret etmiş olmalarına mebnîdir. Yoksa "cedel" bâtılda husûmet ve müdafaa demektir. Hazreti Ali'nin, أنفسنا بيد الله "Hayatımız Allah'ın yed-i kudretindedir" kavl-i belîği, اللّٰهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى âyet-i kerîmesinden[hr] iktibas edilmiştir. Meâl-i şerifi, "*Ruhlar öldüklerinde ve ölmeyip uykuya daldıklarında, Allah Teâlâ bu ruhları yed-i kudretine alır. Bunlardan kendisine ölüm takdir ettiğini elinde tutar, bırakmaz. Ölüm mukadder olmayan uykudakini de, muayyen bir zamana kadar bırakır*" ki, bu bırakılma, şuurun iadesi ve uykudan uyanma keyfiyetidir. Şimdi âyet-i kerîmeyi bu suretle tefsir edip de cenâb-ı murtazânın irticâlen söylediği أنفسنا بيد الله vecîze-i edebiyyesi bir kere daha okununca bu muhterem Peygamber damadının ilmî, edebî mevki-i bülendi, zekâ ve dehâsının şümul ve vüs'ati daha fazla bir vuzuhla anlaşılır. Âyet-i kerîmenin ruhunu ifade eden bir vecîze ile Hazreti Ali'nin cevap vermiş olmasından dolayıdır ki, Peygamberimiz bu âlî ve irticâlî cevaba hayran olmuşlar ve hayranlıklarını mübarek elini dizine vurmak ve bir âyet okumak suretiyle izhar buyurmuşlardır. Diz dövmek teessür ve teessüf sırasında yapılırsa da burada hadisenin seyrine göre taaccüb mânası maksuttur.

Bu Hadîs-i Şeriften İstifade Edilen Hakikatler

1. Yerine göre sükûtun en beliğ bir cevap olduğu,

2. Taaccüb sırasında darb-ı fahzın cevazı,

3. Kur'ân-ı Kerîm'den mâna intizâ edilebileceği,

4. وَكَانَ الْاِنْسَانُ kavl-i şerifinden mâna-yi âm mültezem olup küffâra has olmadığı,

5. Hazreti Ali'nin güzîde bir menkıbesi.

Şârih İbn Battal, ülü'l-emrin nevâfilde şiddet iltizam etmeye hakkı olmadığı hükmünün de istifade edilebileceğini Mühellebî'den naklediyor. Müşârün ileyh demiştir ki: Resûl-i Ekrem, Hazreti Ali'nin i'tizârını kâfi görmüşlerdi. Farz bir namaz olsaydı "enfüsünâ bi-yedillâh" cevabını kâfi göremezlerdi.

TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadîs-i şerifin izahında hânedân-ı nübüvvetpenâhîye mensup üç mühim zatın tercüme-i hâllerinden bahsedeceğiz: Dâmâd-ı nebevî Ali b. Ebû Tâlib, kerîme-i nebevî Fâtımatüzzehrâ, hafîd-i risâletpenâhî Ali Zeynelâbidîn radıyallahu anhüm.

1. Emîrü'l-mü'minîn Hazret-i Ali, Ebü'l-Hasan b. Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib b. Abdümenâf el-Hâşimî'dir (Vâlidesi Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdümenâf'tır. Mekke'de müslüman olmuş, Medine'ye hicret etmiş ve Resûl-i Ekrem'in sağlığında vefat ederek cenaze namazı Resûl-i Ekrem tarafından kılınmıştır). Dördüncü olarak halîfe-i müslimîn olmuştu. Büyük oğlu Hazret-i Hasan ile künyelenmiştir. Taraf-ı risâletpenâhîden Ebû Türâb künyesi[hs] de bahşedilmişti. Bunlardan başka Resûl-i Ekrem, ashap arasında uhuvvet akdettiklerinde cenâb-ı murtazâyı kendileri için intihab ederek, أنت أخي في الدنيا والآخرة "*Yâ Ali! Sen benim dünyada da, âhirette de kardeşimsin!*"[ht] buyurmakla "Ehû Rasûli'llâh" künyesini de haizdi. Murtazâ, Haydar, Esedullah lakaplarıyla yâdolunmuştur. Bi'set-i Muhammediyye'nin ikinci günü on iki yaşında müslüman olmuştu. Ebû Tâlib'in dördüncü oğlu olup kardeşleri Tâlib, Akīl, Ca'fer-i Tayyâr'dan küçüktü.

Resûl-i Ekrem efendimiz Medine'ye hicret ederlerken bazı emanetleri ashabına teslim etmek üzere Hazreti Ali'yi Mekke'de bırakmış ve firâş-ı saâdetlerinde yatmasını tavsiye buyurmuştu. Vesâyâ-yı seniyyeyi tamamıyla ifa edip Resûl-i Ekrem'den bir gün sonra da cenâb-ı murtazâ ailesiyle birlikte Medine'ye hicret etmiştir. En meşhur şüc'ân-i İslâm'dan olup Bedir, Uhud, Hendek gibi bütün meşâhidde maiyyet-i risâletpenâhîde bulunmuş ve her birisinde ayrı ayrı musâb olmuştur. Uhud Gazâsı'nda ise on altı cerîha almıştı. Yalnız Tebük esnasında cânib-i risâletten Medine'ye muhafız ve nâib tayin buyurulmakla bu gazâda bulunamamıştır. Hayber'in fethi sırasında sancak-ı saâdet cenâb-ı haydarın yed-i kifâyetine verilerek artık fetih ve zaferin bu şerefli ve âhenîn el ile vuku bulacağı ihbar buyurulmuş ve bu tebşîr-i risâletpenâhî aynen tahakkuk etmişti.[hu]

Hazreti Ali şecaati nisbetinde ilmî bir dehaya mâlikti. Fesahat ve belâgati, talâkat-ı beyânı müstesna bir derecede olmakla beraber asrının mâlûmu olan ulûma vâkıf bir nâdire-i zaman idi. Hikmetâmiz emsali ve birçok huteb ve eş'ârı nakledilmiştir. Hiç şüphesiz ilim ve kazâda ashâb-ı kirâm arasında birinci tabakada idi. Şeyhayn hazerâtı, Hazreti Ali'nin feyz-i ilminden istifade etmişlerdir. Hazreti Ömer, أقضانا علي "Reyinde ve hükmünde en isabetli kadımız, fakihimiz Ali'dir" buyurmuştur. Saîd b. Müseyyeb, "Bir emr-i mühimde Hazreti Ali'nin bulunmadığı meclis-i müşâverede Hazreti Ömer, Cenâb-ı Hakk'a sığınırdı" demiştir. Kendisinden oğulları Hasan, Hüseyin; Muhammed, Fâtıma, İbn Ömer, İbn Abbas rivayet etmiştir.

Mesrûk der ki: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ashabını kokladım. Bunların ilimlerini altı zata müntehî buldum ki, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebü'd-Derdâ, Übey b. Kâ'b'dır. Sonra bunları da ayrı ayrı kokladım. Bunların ilimlerini de Ali ile İbn Mes'ûd'a müntehî buldum.

Hazreti Ali'nin ahkâm ve fetâvâsı intişar etmiştir. Lâkin İbn Kayyim'in dediği veçhile gulât-ı Şîa kendisine muhabbette ifrat ederek bunlara türlü türlü yalan karıştırmakla onun ilminden çoğunu ifsat eylemiştir. Bu sebeple İmam Buhârî, İbn Sîrîn'in Hazret-i Ali'den rivayet edilen ahbâr ve fetâvânın kizb olduğuna hükmettiğini nakil ve rivayet etmiştir. Ali kerremallahu vecheh de bu esefnâk halden bizzat şikâyet ederek, إن في هذا لعلما لو أصبت حملة "Şu kalbim ilimle dolu fakat sahih olarak hıfz ve nakledecek râviye tesadüf etseydim" dermiş. Bu sebeple ashâb-ı sıhâh Hazreti Ali'nin yalnız Ehl-i beyt'i yahut Abdullah b. Mes'ûd hazretlerinin ashabı tarikleriyle rivayet edilen ehâdis ve kazâyâsına itimat etmişlerdir.

Hazreti Ali'nin ilim ve kazâda haiz olduğu mertebe-i âliye hakkında Tirmizî'nin tahrîc ettiği, أنا دار الحكمة وعلي بابها [hv] hadisini Ali el-Kārî *Mevzûât*'ında münkerdir, diyor. Sonra İbn Maîn'in, "Bu hadis yalandır, aslı yoktur" dediğini naklediyor. Sehâvî de, "Bu hadis için vech-i sahîh yoktur" demiş. İbn Hacer el-Askalânî'den sorulduğunda o da, "Bu hadis, hadîs-i hasendir" diye cevap vermiştir.

Cenâb-ı haydar, Hazret-i Osman'ın vak'a-i dilsûz-ı şehâdetinden sonra makām-ı hilâfete geçmiş ve icmâ-ı ümmetle kendisine biat edilmişti. Beş sene makām-ı hilâfette kalmıştır. Gûnâgûn girdibâd-ı rûzigâr ile geçen bu müddetin hitamında ve hicret-i seniyyenin kırkıncı yılı ramazanın on yedinci günü sabah namazında Abdurrahman b. Mülcem namında bir Hâricî tarafından zehirli bir kılıçla vurulmuş ve iki gün sonra şehîden Kûfe'de vefat etmiştir. Vefatında altmış üç yaşında idi. Elyevm Necef'te bulunan türbesi Âlî Büveyh Adudüddevle tarafından inşa edilmiştir.

Hazret-i Ali gayetle âlicenap ve merhametli idi. Gıllügıştan ârî, nezih bir kalbe mâlikti. Mizah ve letâifi severdi. Orta boylu, buğday renkli, iri gözlü idi. Başı çıplaktı. Beyaz ve gür sakallı idi. Bazan sakalını boyardı. Ayın on dördü gibi melih bir siması vardı. Güler yüzlü idi. Ashâb-ı kirâm arasında Ali b. Ebû Tâlib isminde başka bir sahâbî yoktur.

Ali Murtaza pek çok sitâyiş-i nebevîye mazhar olmuştur; Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Yâ Ali! Senin bana karâbetin, Hârûn'un Mûsâ'ya nisbet-i karâbeti gibidir. Şu kadar ki, benden sonra nübüvvet munkatı bulunduğundan peygamberlik pâye-i refîasından mahrum bulunuyorsun*" buyurulmuştur.[hw] Yine Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ali'ye muhabbet-i meâsir-i îmân ve ona buğz ve ihaneti de alâmet-i nifak ve şikāk addetmişti.[hx] Seyyidinâ Ali'ye ait menâkıp, sayılamayacak derecede çoktur. Bunlardan bir kısmını Zehebî, *Fethu'l-metâlib fî menâkıbı Alî b. Ebî Tâlib* namındaki müstakil bir eserinde toplamıştır.[hy]

2. Fâtımatüzzehrâ radıyallahu anhâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin muhterem kerîmesi ve müslüman kadınlarının seyyidesidir. Vâlidesi, Haticetülkübrâ radıyallahu anhâdır. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem'in kızlarının en küçüğü idi. Fakat akl ü zekâ, hüsn ü cemal, zühd ü takvâ cihetiyle hepsinin yükseği bulunuyordu. Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Fâtıma, cennetteki kadınların seyyidesidir*"[hz] buyurmuştur. Misver b. Mahreme radıyallahu anhtan merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte de, "*Fâtıma, benden ayrılmış bir cüzdür, onu hoşnut eden her şey, beni memnun eder. Ona ezâ veren her şey de beni ezâlandırır*"[ia] buyurmuştur. İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan merfûan rivayet edilen bir hadiste de, "*Fâtıma, ismetini muhafaza etmiş bir kadındır. Cenâb-ı Hak kendisini ve zürriyetini cehenneme haram kılmıştır*"[ib] buyurulmuştur.

Hazret-i Fâtıma Hicret-i Seniyye'den on üç sene evvel Mekke'de dünyaya gelmiştir. Uhud Vak'ası'ndan sonra cânib-i nebevîden Ali b. Ebû Tâlib'e nikâh edilmiştir. O zaman Hazret-i Fâtıma, on beş yaşını altı ay tecavüz etmişti. Hazret-i Ali de yirmi bir yaşında idi. Resûl-i Ekrem efendimizin diğer kerîmelerinin evlâdı olmayıp, olanlar da küçük yaşta vefat ettiklerinden, resûl-i zîşânın nesl-i pâki, Hazret-i Fâtıma'nın evlât ve ahfadına münhasır kalmıştır. Hasan, Hüseyin, Muhsin isimlerinde üç erkek ile Ümmü Külsüm, Zeyneb isimlerinde iki kız evlâdı dünyaya gelmiştir.

Hazret-i Fâtıma, duru beyaz bir simaya mâlik olduğundan Zehrâ lakabı ile yâd buyurulmuştur. Zühd ü takvâsı gibi ilmî ve edebî hissi de çok yüksekti.

Peder-i âlîleri hâtemü'l-enbiyâ efendimizin irtihâl-i dâr-i bekā buyurduklarında bir kere Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret edip üzerinden bir kabze toprak alıp koklayarak şu mersiyeyi söylemiştir:

ماذى على من شم تربة أحمد أن لا يشم مدى الزمان غواليا [ic]

صبت عليّ مصائب لو أنها صبت على الأيام صرن لياليا

Mânası şöyledir: "Mefhar-i âlem sallallahu aleyhi ve sellemin merkad-i mübârek-i hâk-i ıtırnâkini koklayan insan, müddet-i hayatında en kıymetli kokuları koklamaktan ebedî müstağni olur. Babam, server-i enâm sallallahu aleyhi ve sellemin irtihali hengâmı gönlüme öyle kara musibetler döküldü ki, bu âlâm ve mesâib şu gündüzler üzerine dökülseydi o nurlu gündüzler, karanlık gece kesilirlerdi."

NAZMEN TERCÜMESİ

Muhammed Mustafâ'ya ravza-i rıdvân olan hâki
Kokanlar istemez kokmak bahadâr hiç ıtırnâki
Vefatıyla döküldü gönlüme öyle mesâib kim
Leyâl âsâ karartırdı dökülseydi şu eflâki.

Hazret-i Fâtıma'dan sekiz hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birisini Buhârî ile Müslim müttefikan rivayet etmiştir. Kendisinden Hazret-i Ali, oğlu Hüseyin, Âişe, Enes radıyallahu anhüm gibi zevat rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem'den altı ay sonra vefat etmiştir. Zevci Ali radıyallahu anh tarafından gasledilip namazı kılınarak geceleyin defnedilmiştir. Namazının Hazret-i Abbas tarafından kılındığı hakkında da bir rivayet vardır.[id]

3. Ali Zeynelâbidîn Hazretleri, gerek ilmi, gerek verâ ve takvâsı cihetiyle Hâşimîler'in güzîde bir simasıdır. Zührî, "Ali b. Hüseyin'den daha fakih bir kimse görmedim. Şu kadar ki, hadis az rivayet ederdi" demiştir. Saîd b. Müseyyeb de, "Ali b. Hüseyin'den daha müttaki bir kimse görmedim" dermiş. Zeynelâbidîn unvân-ı fâhirinin sebeb-i tesmiyesi hakkında İmam Mâlik şöyle demiştir: "Benim duyduğuma göre Ali b. Hüseyin vefatına kadar her gece ve gündüz 1000 rek'at namaz kılmaya devam etmiş ve bu cihetle kendisine "Zeynelâbidîn" denilmiştir.

Zeynelâbidîn hazretlerinin, ceddi Hazret-i Ali'den mürselen rivayeti vardır. Pederi Hazret-i Hüseyin'den, amcası Hazret-i Hasan'dan, Hazret-i Âişe'den, Safiyye bint Huyey'den, Ebû Hüreyre'den, İbn Abbas'tan ve daha başkalarından rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Muhammed Bâkır, Zeyd, Ömer, Abdullah, Zeyd b. Eslem, Âsım, Zührî, Yahyâ b. Saîd, Ebü'z-Zinâd rivayet etmişlerdir. İbn Ebû Şeybe, Zührî'nin ashâb-ı esânîdi عن علي بن الحسين، عن أبيه عن علي بن أبي طالب senedi olduğunu söylediğine yukarıda işaret etmiştik. Târîh-i vefâtı *Tezkiretü'l-huffâz*'da doksan dört, *Hulâsa*'da ise Ebû Nuaym'dan naklen doksan iki olarak kaydedilmiştir.

[hq] {el-Kehf, 18/54.}

[hr] ez-Zümer, 39/42.

[hs] Bu "Ebû Türâb" yani "toprak babası" künyesinin tesmiyesini Müslim, Sehl b. Sa'd radıyallahu anhtan şöyle rivayet etmiştir: Bir kere Resûl-i Ekrem, Fâtıma radıyallahu anhânın evine gelmişti. Hazret-i Ali'yi evde göremeyince Hazret-i Fâtıma'ya:

— "*Amcan oğlu nerededir?*" diye sordu. Hazret-i Fâtıma:

— "Aramızda bir hoşnutsuzluk oldu, bana hiddetlenip gitti" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem orada bulduğu birisine:

— "*Haydi git, bak Ali nerededir?*" buyurdu. O kimse gidip bir müddet sonra geldi:

— "Yâ Resûlellah! Mescidde uyuyor" dedi. Resûl-i Ekrem mescide geldiğinde Ali'yi omuzundan ridâsı düşmüş, vücuduna toprak bulaşmış bir halde uyur buldu. Bir taraftan mübarek eliyle Ali'nin vücudundaki toprağı siliyor, bir taraftan da:

— "*Kalk yâ Ebâ Türâb! Kalk yâ Ebâ Türâb!*" diye uyandırıyordu.

Ebû Türâb künyesi, Resûl-i Ekrem'in bu iltifatını yâda vesile olduğu için cenâb-ı murtazâ bu künye ile çağırılmasını pek ziyade hoşlanırdı. {B6280 Buhârî, İsti'zân, 40.}

[ht] عن سعد بن أبي وقاص قال لما آخى رسول الله صلى الله عليه وسلم بين أصحابه فجاء علي تدمع عيناه فقال يا رسول الله آخيت بين أصحابك ولم تؤاخ بيني وبين أحد . فقال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: أنت أخي في الدنيا والآخرة.

{Önceki baskıda Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet edildiği bildirilen hadisin râvisi, kaynakta 'İbn Ömer' olarak zikredilmektedir. T3720 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

[hu] عن الأكوع رضي الله عنه في غزوة خيبر: فلما كان مساء الليلة التي فتح الله في صباحها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم « لأعطين الراية غدا رجلا يحب الله ورسوله أو يحبه الله ورسوله يفتح الله عليه. فإذا نحن بعلي فما نرجوه فقالوا هذا علي فأعطاه رسول الله صلى الله عليه وسلم الراية ففتح الله عليه [أخرجه البخاري ومسلم]

{Önceki baskıda "el-Ekva'" şeklinde yazılan râvi ismi, kaynakta "Seleme" olarak zikredilmektedir. B3702 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 9.}

[hv] {T3723 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

[hw] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعلي: أنت مني بمنزلة هارون من موسي إلا أنه لا نبي بعدي [أخرجه البخاري ومسلم والترمذي]

{M6217 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 30.}

[hx] {T3736 Tirmizî, Menâkıb, 20.} لا يحبك إلا مؤمن ولا يبغضك إلا منافق

[hy] Terceme-i hâldeki mâlûmat Aynî, *Tezkiretü'l-huffâz, Hulâsa*'dan alınmıştır.

[hz] قال النبي صلى الله عليه وسلم لفاطمة : أما ترضين أن تكوني سيدة نساء أهل الجنة وإنك أول أهلي لحوقا بي. فضحكت. [أخرخه البخاري ومسلم عن عائشة رضي الله عنها]

{B3624 Buhârî, Menâkıb, 25.}

[ia] {B5230 Buhârî, Nikâh, 110.} قال النبي صلى الله عليه وسلم :فاطمة بضعة مني ، يريبني ما أرابها ويؤذيني ما آذاها.

{B3714 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 12.} وفي رواية البخاري : فاطمة بضعة مني فمن أغضبها أغضبني .

[ib] قال النبي صلى الله عليه وسلم : إن فاطمة حصنت فرجها فحرمها الله وذريتها على النار [خلا صه]

{MK19523/15 Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 406, no:1018.}

[ic] Birinci beytin sonundaki (gavâlî), gāliyenin cem'idir. Gāliye "kıymetli güzel koku"ya denir. *Kāmus Tercümesi*'nde ve "Bâbü'l-yâ", "Faslü'l-gayn"da gāliye, "tîb-i ma'rûf" adıdır, Türkî'de tahrifle "kalye, misk" derler. Mürekkebât-ı kadîmedendir. İbtidâ anı icat eden Câlînûs'tur. Asıl maddesi misk, anber, ban yağı, aselbend ve hoşbû mukattar sulardır. Kıymetli olması vech-i tesmiyesidir.

[id] Bu terceme-i hâlin mehazları *Hulâsa,* s. 425; *Aynî*, I, 941.

579

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنْ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَيَدَعُ الْعَمَلَ وَهُوَ يُحِبُّ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ خَشْيَةَ أَنْ يَعْمَلَ النَّاسُ بِهِ فَيُفْرَضَ عَلَيْهِمْ وَمَا سَبَّحَ رَسُولُ اللهِ ﷺ سُبْحَةَ الضُّحَى قَطُّ وَإِنِّي لَأُسَبِّحُهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiş, Hazret-i Âişe demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, halk, onunla amel eder de üzerlerine farz kılınır korkusuyla işlemesini sevdiği bir kısım hayırlı işi (işlemeyip) bırakmak mûtadı idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem asla duhâ namazı da kılmamıştı. Duhâ namazını ancak ben kılardım." {B1128 Buhârî, Teheccüd, 5.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî'den başka Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Kitâbü's-Salât"ta tahrîc etmişlerdir. Dördünün tarîk-i rivâyeti İmam Mâlik'te birleşmekte, İmam Mâlik de Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî'den rivayet etmektedir. Hazret-i Âişe bu hadiste, "Resûl-i Ekrem bazı hayır ve ibadetleri işlemeyi arzu ettiği halde, ümmete farz kılınır düşüncesiyle bırakırdı" demekle bunları hiç işlemezdi, demek istemiyor. Çünkü gece namazının Resûl-i Ekrem'e farz veya nâfile kılındığı "Kitâbü't-Teheccüd"ün ilk hadisinde izah edilmişti. Belki Hazret-i Âişe bu hadisinde Resûl-i Zîşan efendimizin bu ubûdiyet lâzimelerini cemaat halinde eda etmekten çekindiklerini bildirmek istemiştir. Bunun en vâzıh delili de tercümesi 411 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin diğer bir hadisidir ki, Buhârî *Sahîh*'inde, bu izah etmekte bulunduğumuz hadisten sonra tekrar zikretmiştir. O rivayetinde Âişe es-Sıddîka hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem iki gece ashabına gece namazı kıldırmışlardı. Fakat üçüncü veya dördüncü gece namaza çıkmadılar ve sabahleyin ashabına hitap edip, "*Bu akşam namaza kalkmaklığıma bir mâni yoktu. Şu kadar ki, bu suretle an-cemâatin gece namazına devam edilerek taraf-ı ilâhîden farz kılınmasından endişe ettim.*"[ie] İşte bu rivayetinde Sıddîka-i müşârün ileyhâ münferiden gece namazına devam buyurulduğuna işaretle beraber endîşe-i seniyyelerinin yalnız cemaatle salât-ı leylin edasına müteveccih olduğunu ifade etmiş oluyor.

Hadîs-i şerifin ikinci kısmında, "Duhâ namazını Resûl-i Ekrem kılmazdı. Onu yalnız ben kılardım" denilmesine gelince bu da muhtâc-ı izahtır.

Buhârî'nin böyle bir rivayeti Müverrık el-İclî'den de vardır. Müverrık demiştir ki: Bir kere İbn Ömer radıyallahu anhümâya, "Duhâ namazını kılar mısın?" diye sordum:

— "Hayır, kılmam" diye cevap verdi.

— "Ömer kılar mıydı?" dedim, cevaben,

— "Hayır" dedi.

— "Ya, Ebû Bekir kılar mıydı?" diye sordum.

— "Hayır" diye cevap verdi.

— "Ya, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kılar mıydı?" dedim.

— "Resûl-i Ekrem'in kılıp kılmadığını bilmiyorum" diye cevap verdi.[if]

Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan da, "Bize ashâb-ı kirâm arasında, 'Ümmü Hânî'[ig]den başka, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazı kıldığını gördüğüne dair kimse hiçbir haber vermedi" demiştir.

Bu haberler duhâ namazının menfi bir cephesidir. Bunun bir de müsbet tarafı vardır ve bu cephe daha kuvvetlidir.

1. Ümmü Hânî demiştir ki: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü evime geldi ve iğtisâl buyurup sekiz rek'at namaz kıldı. Bu namazdan daha hafif bir namaz görmedim. Şu kadar ki rükû ve sücûdu tamamlıyordu."[ih]

2. Yine Ümmü Hânî'den: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü sekiz rek'at namaz kıldı. Bu namaz, duhâ namazı idi" dediği mervîdir.[ii]

3. Muâze bint Abdullah el-Adeviyye demiştir ki: "Hazret-i Âişe'den, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek'at kılardı?" diye sordum. Cevaben, "Dört rek'at kılardı. Allah Teâlâ ne kadar dilerse o kadar da ziyade ederdi" buyurdu.[ij]

4. Enes b. Mâlik radıyallahu anh demiştir ki: "Bir seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazını sekiz rek'at kıldığını gördüm."[ik]

5. Ümmü Dürre[il] de demiştir ki: "Âişe radıyallahu anhâyı duhâ namazı kılarken gördüm. Sıddîka-i müşârün ileyhâ: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazını dört rek'attan fazla kıldığını görmedim" demiştir.[im]

Duhâ namazını müsbit daha böyle birçok ehâdîs-i şerifeyi *Zâdü'l-meâd*'da cemeden İbnü'l-Kayyim, sonra ricâl-i sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Zer el-Gıfârî, Zeyd b. Erkam, Ebû Hüreyre, Büreyde el-Eslemî, Ebü'd-Derdâ, Abdullah b. Ebû Evfâ, İtbân b. Mâlik, Enes b. Mâlik, Utbe b. Abdullah, Ebû Ümâme radıyallahu anhüm ve kadınlardan Âişe, Ümmü Hânî, Ümmü Seleme radıyallahu anhün. Bu cumhûr-ı sahâbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazı kıldığına şehâdet etmişlerdir diye Hâkim'den naklediyor.

Sonra İbn Kayyim Taberânî'nin Ali, Enes, Âişe, Câbir radıyallahu anhümden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazını altı rek'at kılar olduğuna dair hadisler rivayet ettiğini de bildiriyor.

Usulen müsbit ile nâfî tesâdüm edince müsbit nâfîye tercih edilir. Çünkü müsbit nâfîye hafî olan ziyâde-i ilmi mutazammındır.

Sonra duhâ namazı hakkında *Sahîhayn*'da birçok vesâyâ-yı nebeviyye de vardır. Bu mübarek namazın muhafazası emredilmiştir, fâili medh ü senâ buyurulmuştur. Bunlardan bir tanesinin tercümesi 601 numara ile yakında gelecektir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisi hakkında İbn Abdülber[in] demiştir ki: Ashâb-ı kirâmdan her fert için ehâdîs-i nebeviyyenin kâffesini ihâta etmek mümkün değildi. Birisinin bildiği bir vâkıayı öbürleri bilemezdi. Ehâdîs-i seniyyeye alâ vechi'l-ihâta vukuf, edvâr-ı ahîrede ehâdîs-i nebeviyye hadis kitaplarında toplandıktan sonra kurûnu ahîre ricâli için müyesser olmuştur. Hazret-i Resûl, duhâ vaktinde Hazret-i Âişe nezdinde nâdir bulunurdu. Çok zaman mescidde yahut misafir olarak ashabından birisinin yanında veyahut da ümmühâtü'l-müslimînden birisinin odasında bulunurdu. Bu sebeple Hazret-i Âişe, Resûl-i Kibriyâ'nın duhâ namazı kıldığını görememişti de, "Resûl-i Ekrem'in duhâ namazı kıldığını görmedim" demiştir.

Sonra bu nefî ve inkâr asl-ı salâta değil, muttariden müdâvemete müteveccih olabilir. Bu ciheti Müslim'in Muâze bint Abdullah el-Adeviyye'nin rivayet ettiği âtîdeki bir haber de teyit etmektedir.

Muâze demiştir ki: "Âişe radıyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek'at kılardı?" diye sordum. Hazret-i Âişe, "Dört rek'at kılardı, Allah Teâlâ'nın dilediği kadar ziyade de ederdi" diye cevap verdi. Bu hadis yakında geçmiştir.

Hattâbî de, "Hazret-i Âişe bilmediğini, görmediğini değil; bildiğini, gördüğünü haber vermiştir" diyor. Fakat bu tevcihler, İbn Kayyim'in *Kütüb-i Sitte* ve diğer âsâr-ı hadîsiyyeden senedleriyle *Zâdü'l-meâd*'da naklettiği bunca rivayetler ve bilhassa Müslim'in Muâze'den, Ahmed b. Hanbel'in Ümmü Dürre'den[io] tahrîc ettikleri hadisler karşısında bu tevcihlerin pek de yerinde olmadığı anlaşılır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in duhâ namazı, Hazret-i Âişe için de meçhul olmadığını anlıyoruz.

Binaenaleyh şârih Aynî'nin tevcihi veçhile bu nefî ve inkâr, asl-ı salâta değil, belki devam ve muvâzabete müteveccih olmalıdır.

Nefî ve inkârın böyle asl-ı salâta değil, müdâvemete müteveccih olduğuna göre, Hazret-i Âişe izahıyla meşgul bulunduğumuz hadisinde, "Resûlullah'ın ale'd-devâm duhâ kıldıklarını görmedim. Fakat bu duhâ namazını ben, devamlı olarak kılardım" demiş oluyor.

TERCEME-İ HÂL

Hadîs-i şerifte ismi geçen **Muâze bint Adeviyye**, Ümmü's-Sahbâ el-Basriyye'dir. Âbide bir kadındır. Ali ve Âişe radıyallahu anhümâdan rivayeti vardır. Kendisinden de Ebû Kılâbe, Eyyûb, Âsım el-Ahvel gibi birtakım zevat rivayet etmiştir. İbn Maîn "Muâze sikadır" demiş. Zehebî de diyor ki: "Bana vâsıl olan habere göre Muâze geceleri ibadetle ihya eder ve 'Hayatta uyuyan göze hayret ederim. Benim bildiğime göre uzun uyku kabirdedir' dermiş." İbnü'l-Cevzî, Muâze'nin seksen üç tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir.[ip]

[ie] {B729 Buhârî, Ezân, 80.}

[if] روى البخاري من حديث مورق العجلي: (قلت لابن عمر رضي الله عنهما أتصلي الضحى؟ قال: لا . قلت فعمر ؟ قال: لا . قلت فأبو بكر ؟ قال: لا . قلت فالنبي صلى الله عليه وسلم؟ قال: لا إخاله)

{B1175 Buhârî, Teheccüd, 31.}

[أي لا أظنه. من خلت الشيء خيلاً وخيلة ومخيلة. [قاله ابن الأثير

[ig] Ümmü Hânî, Ebû Tâlib hazretlerinin kızı ve Hazret-i Ali'nin hemşiresidir. İsmi Fâhite'dir.

[ih] عن أم هانئ أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل بيتها يوم فتح مكة فاغتسل وصلى ثمان ركعات فلم أر صلاة قط أخف منها غير أنه يتم الركوع والسجود

{İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, I, 331; B1176 Buhârî, Teheccüd, 31.}

[ii] وفي الصحيحين عن أم هانئ: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفتح ثماني ركعات وذلك ضحى.

{B1103 Buhârî, Taksîru's-salât, 12.}

[ij] عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى أربعا ويزيد ما شاء الله

{M1665 Müslim, Müsâfirîn, 79.}

[ik] عن أنس رضي الله عنه قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر صلى سبحة الضحى ثمان ركعات .

{NM1183 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 456 (1/314).}

[il] {Önceki baskıda ‘Dürre’ olarak kaydedilmiş olan isim, kaynakta ‘Zerre’ olarak zikredilmektedir. HM25252 İbn Hanbel, VI, 106.}

[im] عن أم درة قالت: رأيت عائشة تصلي الضحى وتقول ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي إلا أربع ركعات [رواه أحمد]

{Önceki baskıda Ümmü Dürre -أم درة- şeklinde yazılmış olan râvi ismi kaynakta Ümmü Zerre -أم ذرة- olarak geçmektedir. HM25252 İbn Hanbel, VI, 106.}

[in] İbn Abdülber, Şeyhülislâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber’dir. Endülüs’ün en büyük imamıdır. 368 senesinde Kurtuba’da doğmuştur. Memleketi ulemâsından tahsîl-i ilim ettikten sonra bütün İslâm ilim merkezlerini gezmiş ve Mısır’da, Mekke’de ehl-i hadîse mülâzemet edip her birinden icâzet almıştır. Ebû Velîd el-Bâcî “Ebû Ömer seviyesinde bir muhaddis yoktur” demiştir. İbn Abdülber telifatının çokluğu ve güzelliği ile iştihar eden eâzımdan ma‘duddur. Yalnız müntesip bulunduğu Mâlikî fukahası arasında değil, bütün ulemâ-yı İslâmiyye arasında sözleriyle, fikirleriyle istidlâl edilir güzîde bir simadır. İmam Mâlik’in mezhebi üzere yazdığı *el-Kâfî* namında on beş cilt muazzam bir eseriyle ashâb-ı kirâmın terceme-i hâllerine dair *el-İstîâb*’ı, *el-İstizkâr*’ı misline tesadüf edilmeyen şaheserlerdir. 463 senesinde Şâtıba’da vefat etmiştir (*Tezkiretü’l-huffâz*, III, 324).

[io] {Kaynakta ‘Ümmü Zerre’ olarak geçmektedir.}

[ip] *Hulâsa,* s. 427.

580

• . • . •

عَنِ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ ﵁ قَال إِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَيَقُومُ لِيُصَلِّيَ حَتَّى تَرِمُ قَدَمَاهُ أَوْ سَاقَاهُ فَيُقَالُ لَهُ فَيَقُولُ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟

TERCÜMESİ

Mugīre b. Şuʿbe radıyallahu anhtan rivayet edilmiştir: Mugīre demiştir ki: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (gece) namaz kılmak için iki ayağı, yahut iki baldırı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine (Hazret-i Âişe tarafından: 'Yâ Resûlellah! Allah, senin işlenmiş ve işlenmesi farzedilmiş günahlarını mağfiret etmiştir. İbadet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz?') denilirdi de, Resûl-i Ekrem, ('Ben, bu gufrân-ı ilâhîye karşı gece namazı ile) şükreder bir kul olmayayım mı?' diye cevap verirdi." {B1130 Buhârî, Teheccüd, 6.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Mugīre hadisini Buhârî, "Rikāk" ve "Tefsîr" bahislerinde de zikreder. Müslim, "Evâhir-i Kitâb"da, Tirmizî "Salât" bahsinde, Nesâî de "Salât", "Tefsîr", "Rikāk" bahislerinde, İbn Mâce de "Kitâbü's-Salât"ta tahrîc etmişlerdir.

Buhârî "Teheccüd" bahsinde kadem-i saâdetin namazda uzun müddet tevakkuftan şiştiğine dair bir bab açmış ve orada yalnız bu hadîs-i şerifi zikretmiştir. Bu babın unvanında Hazret-i Âişe'nin, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, mübarek ayakları çatlayıncaya kadar kıyam buyururdu"[iq] dediğini de ta'lîkan rivayet ediyor. Bu Hazret-i Âişe hadisini sûre-i Feth'in tefsirinde de müsneden rivayet etmiştir. Buhârî'nin metninde bu hadisin sûret-i sevki simâ' tarikiyledir ve tabii daha kuvvetlidir. Fakat müellif Zebîdî, ihtisar zaruretine mebnî an'aneye tebdil etmiştir. Kerîme rivayetinde, ليقوم يصلي suretinde mazbuttur. Hazret-i Âişe hadisinde de كان يقوم من الليل suretinde rivayet edildiğinden tercümede kavis içinde gece kaydıyla takyid ettik ki, asıl mevzumuz budur. حتى ترم قدماه cümlesi müteaddit suretlerde rivayet edilmişse de bunların cümlesi bir mânaya delâlet ettiğinden izahından sarfınazar ettik.

"İn kâne"deki "in" edatı hemzenin kesriyledir, "inne-i sakīle"den muhaffeftir. Aslı "innehu kâne"dir. Zamiri şân hazf ve "inne-i sakīle" tahfif edilmiştir.

"Fe-yukālu lehu" meçhul sîgasıyla rivayet edilmiştir. Ne mekūlü kavil, ne de kāil zikredilmiştir. *Tecrîd*'in aslı olan *Buhârî* metninde de böyledir, Hazret-i Peygamber'e ne denilmiş, kim söylemiş? Bunlar Buhârî'nin, Mugīre'den gelen rivayetinde meçhul bırakılmıştır. Bu iki noktayı Bezzâr'ın, Ebû Ya'lâ'nın, Taberânî'nin İbn Mes'ûd'dan, Enes b. Mâlik'ten, Ebû Hüreyre'den, Nu'mân b. Beşîr'den meâlen müttehid olan rivayetlerinden öğreniyoruz ki: "Allah senin işlenmiş ve işlenmesi tahmin edilmiş günahlarını mağfiret etmiştir" denilmiştir. Bu sözü söyleyene gelince, bunun da Hazret-i Âişe olduğunu Sıddîka-i müşârün ileyhânın kendisinden öğreniyoruz. Hazret-i Âişe, لم تصنع هذا يا رسول الله وقد غفر الله لك "Yâ Resûlellah! Sizi Cenâb-ı Hak mağfûr etmiş, ibadet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz" demiştir.[ir] Bu rivayetleri tercümemizde uzunca bir fıkra olarak kavis içinde gösterdik.

BİR TEMBİH

Bazı ulemâ demiştir ki, Kitap ile Sünnet'te bazı enbiya için günah isnat edilmiştir. Meselâ Hazret-i Âdem hakkında وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ [is] buyurulmuştur. Bu ve emsali nususta vârit olan zünûbu enbiya, Kitap ve Sünnet'e izâfe edilerek lisân-ı Kur'ân ve hadis ile tekellüm edilmelidir. Kur'an ve Sünnet'in haricinde enbiyaya zünûb izâfe edilmemelidir.

Kitap ve Sünnet'te vârit olan zünûb da terk-i evlâ ile te'vil edilmiştir. Terk-i evlâ, enbiya için çok görülerek bundan "zenb, günah, mâsıyet" ile tabir edilmiştir. Nasıl ki bazı ulemâ حسنات الأبرار سيآت المقربين demişlerdir. Yani ebrâr-ı ümmetin işledikleri hayrat ve hasenat, mertebe-i kurbe vâsıl olan ricâl-i mukarrebîn için seyyiât telakki edilir.

Şu halde Hazret-i Âişe'nin Resûl-i Ekrem efendimizden ibadet için fazla üzülmelerinin sebebini sorarken, "Sizin mâtekaddem ve mâteahhar yani geçmiş ve gelecek, işlenmiş ve işlenecek kâffe-i zünûbunuz afv ü mağfiret olunmuştur" demesi, sûre-i Feth'teki tebşîr-i ilâhîye izâfeten söylenmiş oluyor. Hatta Ebû Hüreyre hadisinde bu suretle tasrih de edilmiştir: تفعل ذلك وقد جاءك من الله أن قد غفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر "Yâ Resûlellah! Siz böyle meşakkatli bir ibadet hayatı yaşıyorsunuz. Halbuki geçmiş ve gelecek günahlarınızın tamamen mağfiret olunduğu Allah tarafından size tebşir buyurulmuştur."[it]

TERCEME-İ HÂL

Râvi **Mugīre b. Şu'be**, İbn Âmir es-Sekafî'dir. Hendek Harbi sırasında müslüman olmuş, Hudeybiye'de bulunmuştur. Kendisinden 136 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan dokuz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadisini Buhârî, iki hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Hamza ile Urve, Şa'bî rivayet etmişlerdir. Yemâme, Yermük, Kādisiye gazâlarında bulunmuştur. Gayetle âkil, edip, fatîn, dâhi bir zat idi. Hicretin ellinci yılında vefat etmiştir *(Hulâsa,* s. 329).

[iq] {Buhârî, Teheccüd, 6 (bab başlığı).} قام النبي صلى الله عليه وسلم حتى تفطر قدماه. الفطور الشقوق، انفطرت انشقت

[ir] {B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2.}

[is] {Tâhâ, 20/121.}
[it] {Bezzâr, *el-Müsned*, XIV, 330, no: 8002.}

581

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ ﵄ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى صَلَاةُ دَاوُدَ وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللّٰهِ صِيَامُ دَاوُدَ وَكَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir. Abdullah b. Amr'a, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya en sevimli olan namaz, Dâvûd (aleyhisselâm)ın namazıdır. Yine Allah Teâlâ'ya en sevimli olan oruç, Dâvûd (peygamberin) orucudur. Dâvûd, gecenin yarısında uyurdu ve gecenin üçte birisinde namaz kılardı. Gecenin südüsünde yine uyurdu. Dâvûd, bir gün oruç tutardı, bir gün de iftar ederdi." {B1131 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, "Ehâdîs-i Enbiyâ"da da Kuteybe'den tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce de "Savm" bahsinde, Nesâî hem "Savm" hem de "Salât" bahislerinde zikretmişlerdir. Hazret-i Dâvûd'un namaza tahsis ettiği sülüsü leyl, gece altı parçaya ayrıldıkta dördüncü ve beşinci parçalara tesadüf eden zamandır. Südüsü leyl de altıncı cüzüdür ki, fecrin tulûundan önceki zamandır ve tam seher vaktidir. Hazret-i Dâvûd'un dördüncü ve beşinci parçaları ibadete tahsisinin sebebi, bu zamanın bir sâat-i icâbet olmasından dolayıdır. 590. sayı ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde, gecenin sülüsü ahîrinde dua edenlerin dilekleri verileceği, istiğfar edenlerin mağfiret olunacağı haber verilmiştir ki, gecenin beşinci parçası her iki cüzün nokta-i iştirâki oluyor. Seher vaktinin tekrar uykuya tahsis edilmesi de teheccüd namazından hâsıl olan yorgunluğu dinlendirmek maksadına mebnîdir.

أحب الصلاة إلى الله daki "ehab" kelimesi "mahbûb" mânasınadır, "sevimli" demektir. Ef'âl-i tafdîlin bu yolda istimali pek azdır. Ekseriyetle fâil mânasında istimal olunur. Cenâb-ı Hakk'ın muhabbeti, hayır irade buyurmasından kinayedir.

Bir gün yemek, bir gün iftar etmek suretiyle oruç tutmanın efdal olması, dâimî oruçlu bulunmaya kıyas iledir. Kuvâ-yı bedeniyyenin böyle dâimî bir ibadete tahsis edilmesi, sair ibadetlerden inkıtâı müstelzim olduğundan Dâvûd peygamberin orucu efdal olmuştur.

582

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ الدَّائِمَ قِيلَ لَهَا مَتَى كَانَ يَقُومُ قَالَتْ كَانَ يَقُومُ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ وَفِي رِوَايَةٍ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ قَامَ فَصَلَّى.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edilmiş, Hazret-i Âişe demiştir ki: "Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin en ziyade hoşlandığı ibadet, devamlı olandı." Âişe'ye: "Resûlullah gece namazına ne zaman kalkardı?" diye sorulmuş, o da: "Horoz sesini işitince kalkardı" diye cevap vermiştir. Bir rivayette de Âişe: "Resûl-i Ekrem horoz sesi işitince kalktı, müteakiben namaz kıldı" demiştir. {B1132 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî bu hadisi "Kitâbü's-Salât"ta tahrîc etmişlerdir. Buhârî gerek bu hadisi, gerek bundan evvelki ve bundan sonraki hadisleri zikretmiştir. Zebîdî, "ve fî rivâyetin" kavliyle hadîs-i sâbıkın, başka bir tarik ile rivayetine işaret ediyor ki, bu da *Buhârî* metninden öğrendiğimize göre, Buhârî'nin "Muhammed b. Selâm"dan rivayetidir. Ebû Zer rivayeti böyledir. Birinci rivayeti ise "Abdân"dandır.

LUGAVÎ İZAHLAR

"ed-Dâim" lafzı devamdan me'huzdur ve örfî mülâzemet ve müdâvemet maksuttur, her zamana şümulü olan bir devâm-ı mutlak değil. Çünkü devâm-ı mutlak müteazzirdir ve binaenaleyh mâlâyutâkı tekliftir. Şu halde hadisten müstefâd olan mâna: "Resûl-i Zîşan'ın en çok sevdiği ibadet, gecenin muayyen zamanında kalkıp teheccüd namazı kılmaktı" demek olur.

“Sârih” horozdur. Sarha da “şiddetli sayha”ya denir. Horozun öttüğü zamanı tayin hususunda gecenin nısfı, ondan biraz evvel veyahut biraz sonra veya sülüs-i ahîr olmak üzere horoz sesi kadar çok noktainazar dermeyan etmişlerdir. Horoz, bu vakitlerin hepsinde öter, fakat şârih İbn Battal’ın dediği gibi, onun çılgınca sayhalarının tevâlîsi ancak sülüs-i ahîrde duyulur. Dâvûd peygamberin Cenâb-ı Hakk’a sevimli gelen teheccüd namazının vakti de bu değil mi idi? Sâat-i icâbetin de sülüs-i ahîrde olduğunu 590 rakamıyla tercümesi gelecek Ebû Hüreyre hadisinde göreceğiz. Bunlar, Hazret-i Âişe’nin maksadı, sülüs-i ahîr olduğuna bize pek güzel rehberlik edebilirler.

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifte ibadete teşvik ve tergīb vardır. Az, fakat devamlı olan ibadetin, çok fakat inkıtâa mâruz olan ibadetten hayırlı olduğunu da bu hadisten öğreniyoruz. Meşakkatsiz, külfetsiz yapılan ibadetler hiç şüphesiz nefsin neşât ve inşirahını ve bu suretle devamını mûcip olur. Binaenaleyh ibadette itidal ve iktisat iltizam, gulüv ve ifrattan içtinap edilmesini de bu hadisten istifade ediyoruz.

“Resûlullah gece namazına ne zaman kalkardı?” diye soran zat, bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden Mesrûk b. Ecdâ‘dır. Bunu Buhârî’nin hadisi sûret-i sevkinden anlıyoruz. Bundan başka Mesrûk, “Resûl-i Ekrem hangi ibadeti çok severdi?” diye de sormuş, Hazret-i Âişe de, “devamlı ibadeti” diye cevap vermiştir. Zebîdî merhum hadisi ihtisar ederken hadisin sual ve cevap mahiyetinde olan şeklini de değiştirmiştir. Müellifin ihtisar için metn-i Buhârî’de fazla tasarruf ettiği hadislerden birisi de budur.

583

•.•.•

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ مَا أَلْفَاهُ السَّحَرُ عِنْدِي إِلَّا نَائِمًا تَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir haberde Sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: Seher vakti onu, benim yanımda muhakkak uyur bulurdu. Hazret-i Âişe (onu zamîr-i gāibiyle), Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi kastetmiştir. {B1133 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce de "Kitabü's-Salât"ta tahrîc etmişlerdir.

"Mâ elfâhü", "mâ vecedehû" ile tefsir edilmiştir. Seher, yukarıda denildiği üzere tulû'-ı fecirden evvelki vakittir.

Resûl-i Ekrem efendimizin seher vakti uykuda bulundukları, bu hadisten sarâhaten mâlûm oluyor. Yalnız bu uykunun mebdei bildirilmiyor. Bu cihetle hadis şârihlerinden bazıları bunu, horoz sesiyle kalkıp namaz kıldıktan sonraki uykudur diyor. Fakat şârih Aynî, yukarıda Hazret-i Âişe'nin 574. olarak tercümesi geçen hadisindeki rivayeti veçhile sabah namazının sünnetini kıldıktan sonraki ıztıcâ' buyurmalarıdır diyor ve delil olarak da Müslim'in bir tercemesinde, "Bâbü'l-Iztıcâ' ba'de rek'ateyi'l-fecr" demesini, müteakiben de izahı sadedinde bulunduğumuz bu hadisi rivayet etmesini gösteriyor. Yine 574. hadise istinaden nevmi, ıztıcâ' ile tefsir etmiştir. Bu nevm, Dâvûd aleyhisselâmın südüs-i leyldeki uykularıdır da deniliyor ki, seher vaktindeki uykudan ibarettir. Şârih İbn Battal diyor ki: "Resûl-i Ekrem'in seher vaktindeki uykuları ramazân-ı şerif hariç olmak üzere uzun gecelere mahsustu." Ramazân-ı şerifte ise sahurun tehiri, tercümesi 912. olarak gelecek diğer bir hadis ile sabit olmuştur.

BİR SUAL. “Mâ elfâhü” de gāib zamiri Resûl-i Ekrem’e râci olduğuna göre, kable’z-zikir izmâr gibi metn-i hadîste bir edebî mahzur yok mudur?

CEVAP. Yoktur: Bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden zat, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’tır. Ebû Seleme, Hazret-i Âişe ile Resûl-i Ekrem’in menâkıb-ı seniyyelerini görüşürken sabah namazının iki rek‘at sünnetini kıldıktan sonra seher vaktindeki Resûl-i Ekrem’in uykusunu Hazret-i Âişe’den sormuştu. O da, “Seher vakti onu, benim yanımda uyur bulurdu” diye cevap vermişti. Bu cihetle kable’z-zikir izmâr edilmiş olmuyor. Bununla beraber bu zamir تعني النبي صلى الله عليه وسلم kavliyle tefsir de edilmiştir.

584

•.•.•

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ لَيْلَةً فَلَمْ يَزَلْ قَائِمًا حَتَّى هَمَمْتُ بِأَمْرِ سَوْءٍ قِيلَ مَا هَمَمْتَ قَالَ هَمَمْتُ أَنْ أَقْعُدَ وَأَذَرَ النَّبِيَّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mesʿûd demiştir ki: Bir gece ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaz kıldım. Resûl-i Ekrem mütemâdiyen kāim idi. (Bir derecede ki) en sonu ben, fena bir iş işlemeyi kurdum.

"Ne düşündün?" diye İbn Mesʿûd'a soruldu. İbn Mesʿûd, "İstedim ki, ben oturayım da, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi (ayakta yalnız) bırakayım." {B1135 Buhârî, Teheccüd, 9.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim ile İbn Mâce "Kitâbü's-Salât"ta, Tirmizî de "Şemâil" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî, gece kıyamın uzatılması hususunda bir bab açmıştır. Orada bu hadis ile Huzeyfe radıyallahu anhın bir hadisini zikretmiştir ki: "Nebî-i muhterem, gece teheccüd namazına kalktığında ağzını misvak ile ovardı"[iu] meâlindedir.

"Hememtü"den müstefâd olan "hem" "kast" mânasınadır. "Ezerü" kelimesi "tedeu" gibi Arap'ın mâzisini imâte ettiği elfâzdan birisidir. Nâfile namazın, kıyama muktedirken oturarak kılınması câiz olduğu halde İbn Mesʿûd'un bunu emr-i sû' addetmesi, Resûl-i Ekrem'e muhalefet şeklinde terk-i edeb olmasından dolayıdır.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften, teheccüd namazında tûl-i kıyâmın kesret-i rükû‘ ve sücûddan efdal olduğu sarâhaten müstefâd oluyor. Tâbiînden vesair eimmeden cumhurun mezhebi budur. Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf bu cümledendir. Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in iştirakleri hakkında da bir kavil vardır. Cumhurun delillerinden birisi de Müslim'in rivayet ettiği Câbir hadisidir. Câbir radıyallahu anh demiştir ki: "*Nebî* sallallahu aleyhi ve sellemden, hangi namaz efdaldir?" diye soruldu da Resûlullah cevaben, "*Kunutu uzun olan namazdır*"[iv] buyurdular.

Burada kunut kıyam mânasınadır. Huşû gibi birtakım mânaya delâlet eden kunuttan kıyam mânası maksut olduğunu Ebû Dâvûd'un rivayetinde kıyamın sarâhaten zikredilmiş bulunması teyit etmektedir.

Bir kısım âlimler de rükû ve sücûdun çok olması uzun kıyamdan efdal olduğuna zâhib olmuşlardır. Bunlar da birtakım hadislerle ihticâc etmişlerdir. Cümleden birisi Müslim'in Sevbân radıyallahu anhtan rivayet ettiği hadîs-i şeriftir: أفضل الأعمال كثرة الركوع والسجود "*İbadetlerin en değerlisi ve hayırlısı rükûu ve sücûdu çok olandır.*"[iw]

Bunların ihticâc ettikleri diğer bir hadis de İbn Mâce'nin rivayet ettiği Ubâde b. Sâmit radıyallahu anh hadisidir. İbn Sâmit'in rivayetine göre, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *"Bir kul Allah rızası için bir kere secde edince Cenâb-ı Hak muhakkak o secde sebebiyle bir hasene yazar, yine secde sebebiyle bir günah affeder, onu bir derece de yükseltir. Binaenaleyh ashabım! Çok secde ediniz."*[ix]

Bu meâlde Tahâvî'nin, İbn Hanbel'in, Beyhakī'nin de turuk-u müteaddide ile rivayetleri vardır. Evzâî'nin ve bir rivayete göre İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in, Muhammed b. Hasan'ın mezhebi de budur. Bu mezhep, İbn Ömer radıyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir.[iy]

Riyâset-i celîle tarafından müsveddelerimi tetkike memur buyurulmuş olan Sayın Hamdi Akseki'nin hatırlattığı bir mühimmeyi arzetmek isterim. Cumhurun mezhebiyle âmil olmak için tabii musallînin uzunca sûreler bilmesi icap eder. Fakat namaz sûrelerinden ve belki de Fâtiha sûresiyle İhlâs-ı şeriften başka bir âyet bilmeyen ashabı teheccüd için Evzâî mezhebiyle amel etmek ve aded-i rekeâtın kesretinden rükû ve sücûdun feyiz ve faziletinden istifade etmek zaruridir. Bu da ihtilâf-ı ümmetin, rahmet-i vâsia olmasının berekât-ı âsârındandır.

TERCEME-İ HÂLLER

Burada iki terceme-i hâlden bahsedeceğiz: Abdullah b. Mesʿûd ile Sevbân radıyallahu anhümâ.

Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anh İmâm-ı Rabbânî Ebû Abdurrahman el-Hüzelî el-Kûfî'dir. Kudemâ-i sahâbeden olup Hazret-i Ömer'den evvel müslüman olmuştu. İslâm'a gelenlerin altıncısı olduğu hakkında da rivayet vardır. Sahâbiyâttan olan vâlidesi Ümmü Abd'e nisbetle İbn Ümmü Abd denmekle mâruftur.

İbn Mesʿûd hazretleri İslâm olduktan sonra hizmet-i nebevîye girmiş, Bedir Gazâsı'ndan başlayarak bütün meşâhidde Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinden ayrılmamıştı. Sefer ve hazarda daima sohbet-i seniyyede bulunmak berekâtıyla fıkıhta, kırâat-i Kur'ân'da en yüksek pâyeyi ihraz etmişti. Zabt-ı elfâza son derece ihtimam eder, rivayette şiddet iltizam eylerdi. Tilmizlerini de elfâz-ı nusûsun zabtında tehâvünden her zaman meneylerdi.

Abdullah b. Mes‘ûd doğrudan doğruya fem-i saâdetten yetmiş sûre-i şerife hıfzetmiştir. Resûl-i Ekrem, İbn Mes‘ûd’un hıfz ve kıraat hususunda bu hazâkat ve ihtimamını her zaman takdir ve tahsin ederek, “*Her kim yeni nâzil olduğu gibi Kur’an okumaya muhabbet ederse Kur’an’ı, İbn Ümmü Abd’in kıraati üzere okusun*” buyururdu.[iz] Abdurrahman b. Yezîd en-Nehaî demiştir ki: “Biz bir kere Huzeyfe radıyallahu anhın yanına gidip, “Ashâb-ı kirâm içinde hidayet ve hüsnüsîret cihetiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme en benzeyen zatı haber verir misiniz? Biz, Kitap ve Sünnet’i onun lisanından işitelim, ondan hıfzedelim” demiştik. Huzeyfe hazretleri cevaben, “Bu güzîde evsafı haiz olan zat, İbn Mes‘ûd’dur. İbn Mes‘ûd, bütün ashabın mahfûzât-ı ilmiyyesini bilir. O, ashâb-ı Nebînin mertebece Allah Teâlâ’ya en yakın olan mübarek bir simasıdır” demiştir.

Süfyân es-Sevrî de Ebû İshak vasıtasıyla Hârise b. Mudarrab’dan şöyle rivayet etmiştir: Hârise demiştir ki: Ömer b. Hattâb radıyallahu anh Ammâr b. Yâsir ile İbn Mes‘ûd’u Kûfe’ye göndermişti. Kûfe’ye geldiklerinde bize halifenin bir menşuru okundu. Onda, “Size Ammâr b. Yâsir’i emîr, Abdullah b. Mes‘ûd’u muallim ve vezir gönderiyorum. Bunlar ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ehl-i Bedir’den iki necip simasıdır. Bunlara iktidâ ediniz, emirlerini kabul ediniz. Bilhassa İbn Mes‘ûd hakkında sizi ben, nefsime tercih ettim” denilmişti. Bir kere de Ömer radıyallahu anh ayakta bulunan İbn Mes‘ûd hazretlerinin endamına bakarak, “İşte içi ilim dolu bir dağarcık”[ja] demiştir. İbn Mes‘ûd radıyallahu anhın ufak tefek yapılı hafif bir vücuda mâlik olmakla beraber yüksek dehâ-yı ilmîsi düşünülünce, Ömer b. Hattâb’ın bu teşbihindeki belâgat ve isabeti iyice anlaşılır.

İbn Mes‘ûd’un, sâha-i mahfûzâtı bu kadar geniş olduğu halde hadis rivayetinde iklâl ve imsak eylerdi. Bu da ehâdîs-i şerifenin elfâzında son derece müteverri‘ olmasından ileri geliyordu. Ebû Amr eş-Şeybânî demiştir ki: “Bir sene kadar İbn Mes‘ûd’un meclis-i irfânında bulundum. Bir lüzum ve zaruret hissetmedikçe, “Kāle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem” dediğini işitmedim. Fakat bir ihtiyaç üzerine, “Kāle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem” deyince vücudunu bir titreme istilâ ederdi ve قال هكذا أو نحو ذا أو قريب من ذا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle veyahut bunun gibi yahut buna yakın buyurdu” der idi. Nasıl ki İbn Mes‘ûd hazretlerinin bu de’b-i âlîleri, gerek kendi telâmîzi ve gerek sair zevât-ı muhaddisîn için zamanımıza kadar ittibâ edilen bir sünnet-i ilmiyye olmuştur.

İbn Şihâb, İbn Mes‘ûd’un, Abdullah b. Abdullah’a[jb] şöyle vasiyet ettiğini rivayet etmiştir: “Yâ Abdallah! Bir cemiyet efradının akılları ermeyeceği müşkil bir hadisi onlara rivayet edersen muhakkak o hadis onlardan bazıları için fitneyi, dalâleti mûcip olur” demiş ve herkese akıl ve idraki derecesinde hitap edilmesini tâlim buyurmuştur. Ebü’l-Ahves de Abdullah b. Mes‘ûd’un, “Kişiye günah olarak her işittiğini rivayet etmesi kifayet eder”[jc] dediğini rivayet etmiştir.

İbn Mes'ûd hazretleri hadis rivayetinde son derece ihtiyatkâr oldukları için kendilerinden 840 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan altmış dördünü Buhârî ile Müslim müttefikan, yirmi bir hadisini Buhârî, otuz beş hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Sahâbeden bir hayli zevat ve kibâr-ı tâbiînden Alkame, Esved, Mesrûk, Kays b. Ebû Hâzim gibi birçok mühim simalar hadis rivayet etmişler ve fetâvâ-yı İbn Mes'ûd'u hıfz ve nakleylemişlerdir. Sonra Nehaî ailesinin bir necl-i necîbi olan ve Irak fıkhının bir mesned-i mühimmi bulunan İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî hazretleri bunlardan ahzettiği ehâdîs ve ahkâmı Hammâd b. Ebû Süleyman'a nakil ve rivayetle ondan da Ebû Hanîfe hazretleri ahzederek Irak meslek-i fıkhîsi meydana gelmiştir. Bu meslek-i fıkhî, bir taraftan Hazret-i Ali'nin kazâyâ ve fetâvâsı ile Kādî Şüreyh'in hükümlerine müstenit olmakla beraber daha ziyade İbn Mes'ûd'un fetâvâ ve merviyyâtına müntehî olmaktadır. Hicaz meslek-i fıkhîsi de Hazret-i Ömer'in kazâyâsına, Hazret-i Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümün merviyyât ve fetâvâsına istinat etmiştir.

İbn Mes'ûd'un tilmizleri ashâb-ı kirâmdan hiçbirisini büyük üstatlarına tafdil etmezlerdi. Alkame, Mesrûk'a, "Ashap arasında fıkıhta Abdullah b. Mes'ûd'dan kuvvetli bir kimse yoktur" derdi. İmam Ebû Hanîfe de Evzâî'ye şöyle demiştir: "İbrâhim en-Nehaî, Sâlim b. Abdullah'tan efdaldir. Eğer müsâhabe-i seniyye berekâtı olmasaydı, ben derdim ki, Alkame de Abdullah b. Ömer'den efdaldir."

Hammâd b. Ebû Süleyman'ın rivayetine göre, İbn Mes'ûd'un tilmizlerine âtîdeki vesâyâsı da ulûm-i İslâmiyye'de tutulacak en doğru nehc-i ilmîyi irâe etmektedir. Büyük üstâd-ı sahâbî buyurmuştur ki: İhvânım! İlim ortadan kalkmadan ilim tahsiline ihtimam ediniz. İlmin ortadan kalkması tabii ehl-i ilmin mevti iledir. Sizden hiçbiriniz kendisine ne zaman müracaat edileceğini tayin edemez. Fakat yakında bir sınıf insanlarla karşılaşırsınız ki, onlar sizi Kitâbullah'a davet ettiklerini iddia ederler. Halbuki bu ehl-i bid'at, Kitâbullah'ı arkalarına attıklarını farketmezler. Böyle dalâlet zamanında ilmin sâye-i irşâdına sığınmanızı tavsiye ederim. Bid'at iltizam etmekten, kelâmî tekellüften, felsefî teammuktan sakınınız. Dinimizin safvet-i asliyyesini muhafazaya çalışınız. Abdurrahman b. Yezîd'in rivayet ettiği, الإقتصاد في السنة أفضل من الإجتهاد في البدعة cümle-i hakîmâneleri de bu cümledendir.

Saîd b. Cübeyr tarikiyle Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan gelen bir rivayetten de İbn Mes'ûd'un yüksek bir hatip olduğunu öğreniyoruz, Ebü'd-Derdâ' hazretleri demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kısa bir hutbe irat etti. Sonra: "*Yâ Ebû Bekir! Kalk bir hutbe de sen söyle*" buyurdu. Ebû Bekir de kalktı ve Resûl-i Ekrem'in hutbesinden kısa bir hutbe söyledi. Sonra Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'e, "*Kalk yâ Ömer! Bir hutbe de sen söyle!*" buyurdu. Hazret-i Ömer de Ebû Bekir'den kısa bir nutuk söyledi. Resûl-i zîşan başkalarına da bu suretle emredip en sonra, "*Yâ İbn Ümmü Abd! Şimdi sen söyle!*" buyurunca, İbn Mes'ûd hemen ayağa kalkıp Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ ettikten sonra, "Ey nâs! Allah Teâlâ rabbimizdir, dîn-i İslâm, azîz dinimizdir, (eliyle Nebî sallallahu aleyhi ve selleme işaret ederek) şu zât-ı âlî de peygamberimizdir. Allah'ın ve Resûlullah'ın bizim için beğenip seçtiği her haberi, biz de beğendik, razı olduk" demiş ve "es-selâmü aleyküm" cümle-i duâiyyesiyle huzzârı selâmlayarak nutkuna nihayet vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*İbn Ümmü Abd isabet etmiştir, İbn Ümmü Abd doğru söylemiştir*" buyurmuştur.[jd]

İbn Mes'ûd'un buraya kadar kıymetli sîret-i seniyyelerinden çoğunu *Tezkiretü'l-huffâz*'ından tercüme ettiğimiz Hâfız Zehebî diyor ki: İbn Mes'ûd'un terceme-i hâli bir cildin nısfını dolduracak kadar çoktur. O, sahâbe ulularından bir ilim hazinesidir, imâm-ı hüdâdır. Her imam onun fetvasını ahzetmiştir. Ebû Nuaym, İbn Mes'ûd'un Medine'de hicretin otuz üçüncü yılında altmış küsur yaşında vefat ettiğini rivayet etmiştir, رحمة الله عليه رحمة واسعة.

Ebû Abdullah Sevbân radıyallahu anh, Peygamber efendimizin mevâlîsinden âzatlı bir kölesi idi. An-asıl Yemen'deki Himyer kabilesindendir. Seferde ve hazarda Resûl-i Ekrem'in hizmetlerinden bir an bile ayrılmamıştı. Resûl-i Ekrem efendimizin vefatından sonra Şam'a hicret etmiş, sonra Mısır'da, daha sonra Humus'ta ihtiyâr-ı ikāmet edip hicret-i seniyyenin elli dört veya elli altıncı yılında vefat etmiştir. Mısır'ın fethinde bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin Sevbân'dan rivayetleri vardır. Bu rivayetler 127 hadise bâliğ olmuştur *(Hulâsa,* s. 50).

[iu] عن حذيفة رضي الله عنه: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا قام للتهجد من الليل يشوص فاه بالسواك

{B1136 Buhârî, Teheccüd, 9.}

[iv] {M1769 Müslim, Müsâfirîn, 165.}

[iw] {Rivayet bu lafızlarla *Aynî*'de yer almaktadır. *Aynî*, VII, 185. *Müslim*'deki rivayetin lafzı şu şekildedir:

حدثني معدان بن أبي طلحة اليعمري قال لقيت ثوبان مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت أخبرني بعمل أعمله يدخلني الله به الجنة. أو قال قلت بأحب الأعمال إلى الله . فسكت ثم سألته فسكت ثم سألته الثالثة فقال سألت عن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: عليك بكثرة السجود لله فإنك لا تسجد لله سجدة إلا رفعك الله بها درجة وحط عنك بها خطيئة.

M1093 Müslim, Salât, 225.}

[i̲x̲] عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ما من عبد يسجد لله سجدة إلا كتب الله عز وجل له بها حسنة. ومحا عنه بها سيئة. ورفع له بها درجة. فأكثروا من السجود

{İM1424 İbn Mâce, İkâmetü's-salâvât, 201.}

[i̲y̲] *Aynî*, III, 606.

[i̲z̲] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أحب أن يقرأ القرآن غضا كما أنزل فليقرأه على قراءة ابن أم عبد [تذكرة الحفاظ]

{İM138 İbn Mâce, Sünne, 11; Zehebî, *Tezkire*, I, 16.}

[ja̲] وقد نظره عمر مرة إلى ابن مسعود وقد قام فقال كنيف مليء علما.

[jb̲] Tâbiî ricâli arasında Abdullah b. Abdullah adlı bir hayli râviler vardır. Bunlardan hangisi İbn Mes'ûd'un vasiyetkerdesi olduğunu kestiremedik (K.M.). {Mütercim tarafından 'Abdullah b. Abdullah' olarak belirtilen râvinin Ubeydullah b. Abdullah olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu vasiyet, İbn Mes'ûd'un (radıyallahu anh) fukahâ-i seb'adan olan Medineli büyük fakih (Zehebî, *Nübelâ*, IV, 475) Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'a yaptığı bir tavsiyedir (M14 Müslim, Mukaddime, 5).}

[jc̲] {Nesâî, *Kübrâ*, X, 403, no: 11845.} كفى بالمرء إثما أن يحدث بكل ما سمع (رواه أبو الأحوص عن ابن مسعود)

[jd̲] {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIII, 120-122.}

585

• . • . •

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ صَلاَةُ النَّبِيِّ ﷺ ثَلاَثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَعْنِي بِاللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin namazı on üç rekʿat idi" dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas (Bu namaz ile) gece namazı{nı} kastetmiştir.[je] {B1138 Buhârî, Teheccüd, 10.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu İbn Abbas hadisi, Resûl-i Ekrem efendimizin gece namazına dair rivayetlerin en meşhurudur. Uzun ve kısa metinlerle *Buhârî*'nin müteaddit bablarında zikredilmiştir. Müslim ve sünen-i erbaa sahipleri de şöhretle rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin vudûʿ ve salât-ı vitir bahislerindeki metinleri daha mufassaldır. Birbirinin tamamıyla aynı olan bu metinler buradaki rivayeti izah eder mahiyettedir. 141 numara ile tercümesi geçmiş olan bu rivayette hulâsaten İbn Abbas demiştir ki: "Bir gece, teyzem, ümmü'l-mü'minîn Meymûne radıyallahu anhânın yanında kalmıştım. Resûl-i Ekrem teheccüde kalktığında abdest alıp iki rekʿat namaz kıldı. Sonra yine iki rekʿat, yine iki rekʿat, yine iki rekʿat, yine iki rekʿat, yine iki rekʿat kıldı. (En) sonra bir rekʿat kıldı. Sonra müezzin, sabah namazına davet edinceye kadar uzandı. Sonra da hafif iki rekʿat kılıp sabah namazına çıktı."[jf]

En sonra kıldıkları iki rek'at namaz, sabah namazının sünneti idi. Bu iki rek'at hesap harici kalmak üzere, fakat vitir namazı dâhil-i hesab edilerek on üç rek'at kılmış oluyordu. Çünkü İbn Abbas'ın bu rivayetinde ikişer rek'at altı defa tekrar edilmiş, en sonra da bir rek'at vitir kıldığı bildirilmiştir. Sonra bu on üç adedi gerek Buhârî'nin "Daavât" bahsindeki rivayetinde, gerek Müslim'in, فتكاملت صلاة ثلاث عشرة ركعة "Bu suretle Resûlullah aleyhisselâmın gece namazı on üç rek'at olarak tekâmül etti, (tamamlandı)" ziyâde-i rivâyetinde tasrih edilmiştir.

Bu münasebetle Tahâvî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkında İbn Abbas'tan rivâyât-ı muhtelife ile ehâdîs-i kesîre gelmiştir. Âişe radıyallahu anhâdan da bu babda birçok rivayet vardır. Bu hadislerin medlûlleri bir araya toplanınca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kıldığı vitir namazının aded-i rekeâtının üç olduğu sarâhaten mâlûm olur.

[je] "İbn Abbas, bu namaz ile gece namazını kastetmiştir" diyen, İbn Abbas'ın râvisi Ebû Cemre Nâsır'dır.

[jf] {B183 Buhârî, Vudû', 36.}

586

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً مِنْهَا الْوِتْرُ وَرَكْعَتَا الْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gecenin (bir kısmında) on üç rekʿat namaz kılardı. Vitir namazı ile sabah namazının iki rekʿat (sünnet)i de bu sayıdan madûd idi. {B1140 Buhârî, Teheccüd, 10.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî gerek bu hadisi gerek tercümesi bundan evvel geçen İbn Abbas hadisini Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu hadisi Buhârî "Kāsım b. Muhammed" vasıtasıyla Hazret-i Âişe'den tahrîc eylemiştir. Buhârî'nin bu baba mensup ve Mesrûk tarikiyle rivayet ettiği diğer bir hadisi daha vardır ki, bu hadisinde Hazret-i Âişe, kendisinden Resûl-i Ekrem'in gece namazı sorulduğunda, سبع وتسع وإحدى عشرة ركعة سوى ركعتي الفجر "Sabah namazının iki rekʿat sünnetinden başka (kâh) yedi, (kâh) dokuz, (kâh) on bir rekʿat kılardı" diye cevap vermiştir.[jg]

Hazret-i Âişe'nin bu sonraki hadisinde Resûl-i Ekrem'in gece namazını dokuz ve hatta yedi rekʿat de kıldıkları tasrih edilmiştir. Nesâî'nin yine Âişe es-Sıddîka'dan bir rivayetinde daha ziyade bir vuzuhla Sıddîka-i müşârün ileyhânın, "Resûl-i Ekrem, gece namazını dokuz rekʿat kılardı. Fakat ziyade yaşlandıklarında yedi rekʿat kılar oldular" dediği bildirilmiştir.[jh]

Mevzubahsimiz olan ve Kāsım b. Muhammed vasıtasıyla Hazret-i Âişe'ye müntehî olan on üç rivayetiyle Mesrûk tarikiyle gelen on bir, dokuz, yedi, rivayeti arasında bir teâruz görülmemelidir. Kāsım'ın Hazret-i Âişe'den on üç rekʿat rivayeti, Resûl-i Ekrem'in ekser ahvalde kıldıkları gece namazına aittir. Mesrûk rivayetinde ise, Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in muhtelif zamanlarda kâh yedi, kâh dokuz, kâh on bir kıldıklarını bildirmiştir. Bunu, Nesâî'nin, Resûl-i Ekrem ziyade yaşlandıklarında yedi rekʿat kılar olduklarına dair rivayetinden de anlamıştık.

Bir sual. Buhârî, sabah namazında kıraata dair olan bir babında Hazret-i Âişe'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece on üç rekʿat namaz kılardı. Bundan sonra sabah namazına çağırıldığını işitince hafif iki rekʿat daha kılardı"[ji] dediğini İmâm Mâlik tarikiyle rivayet etmiştir. Bu rivayet, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında da aynı suretle tahrîc edilmiştir. Bu hesapça gece namazı on beş rekʿat oluyor. Bu ise, Kāsım rivayetine muhalif bulunuyor.

CEVAP. Buhârî'nin, İmam Mâlik tarikiyle gelen ve *Muvatta*'da da tahrîc edilen rivayetinde Hazret-i Âişe, bu on üç rekʿata yatsı namazının son sünnetini de idhal ederek haber vermiş oluyor. Bu iki rekʿat yatsının son sünneti çıkarılınca on bir rekʿat kalır ve sabah namazının iki rekʿat sünneti ile beraber on üç rekʿat olur ve diğer rivayetlerle aralarında münâfât kalmamış bulunur.

Bir Sual Daha. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ramazân-ı şerifteki gece namazına dair olan bir babında Buhârî'nin, tercümesi 592 numara ile gelecek olan bir rivayetinde Ebû Seleme'nin, Hazret-i Âişe'den, Resûl-i Ekrem'in ramazandaki gece namazının kemmiyet ve keyfiyetini sorduğunda sıddîka-i müşârün ileyhânın şöyle cevap verdiğini öğreniyoruz: "Resûl-i Ekrem, ne ramazanda ne de ramazandan başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir. (İbtidâ) dört rek'at kılardı. (Öyle ki): Sen, o namazın güzelliğinden ve uzunluğundan sorma, (O, tasvir ve beyana sığmaz). Sonra dört rek'at daha kılardı. Bunun da hüsnünden ve (istiğrak ilham eden) uzunluğundan sorma! En sonra da üç rek'at kılardı. (Bir kere) 'Yâ Resûlellah! Vitir namazından önce uyur musun?' diye sordum. Cevap verip, "*Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, fakat kalbim uyumaz*" buyurdu.[jj] Hazret-i Âişe'nin bu hadisini diğer *Kütüb-i Sitte* sahipleri de böylece tahrîc etmişlerdir. Şu halde Hazret-i Âişe'nin, Ebû Seleme tarikiyle gelen bu hadisi de on üç rivayetine münâfî değil midir?

CEVAP. Münâfî değildir. Çünkü Hazret-i Âişe bu hadisinde sabah namazının iki rek'at sünnetinden bahsetmemiştir. Ya unutmuş da bahsetmemiştir ya da sabah namazının sünnetini bu rivayetinde hesaba koymaya lüzum görmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair Hazret-i Âişe radıyallahu anhânın bu müteaddit ve fakat zâhiren muhtelif görünen bu rivayetlerini, böyle sual, cevap tarzında maharetle telif eden şârih-i allâme Bedreddin el-Aynî, bundan sonra eimme-i muhaddisînin Hazret-i Âişe rivayetleri hakkındaki mütalaalarını bildiriyor:

Kurtubî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair Hazret-i Âişe'den gelen rivayetler ulemâdan çoğunu işkâl etmiş ve bunlardan bazıları Âişe hadisinin ıztırâbına hükmetmişlerdir. Fakat Hazret-i Âişe, Peygamber aleyhisselâmın yalnız bir zamandaki namazından haber vermiş ve kendinden yalnız bir râvi rivayet etmiş değildir ki, Hazret-i Âişe hadisinde ıztırâb bulunsun. Hazret-i Âişe'den müteaddit râviler, ayrı ayrı zamanlara ait vâkıât-ı salâtı rivayet etmiş bulunduklarından ıztırâb ile itham etmek muvâfık değildir.[jk]

İbn Abdülber de şöyle demiştir: Ehl-i ilim Âişe radıyallahu anhânın hac, radâʿ, Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın gece namazı, misafirin kasr-ı salâtı hakkındaki hadislerini muztarib addederler. Hiç şüphesiz ki, bu hadislerin râvileri bu haberleri Âişe es-Sıddîka'dan hıfzetmişlerdir. Hazret-i Âişe de öyle zannediyorum ki, müteaddit zamanlardaki ve başka başka ahvalin taht-ı te'sîrinde olarak kılınan vâkıât-ı salâtı haber vermiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye *Zâdü'l-meâd*'da diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gece namazı hakkında İbn Abbas ve Âişe radıyallahu anhümden gelen rivayetler, on bir ve on üç olmak üzere muhteliftir. On bir rekʿat hakkında ittifak vardır. İhtilâf, son iki rekʿata âiddir. Bu iki rekʿat sabah namazının sünneti midir, yoksa gece namazı cümlesinden mi maʿduddur? Her iki surette de netice birdir. Resûl-i Ekrem'in her gün kıldıkları namazın adedi üzerinde müessir değildir. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin farz, sünnet-i râtibe, gece namazı olmak üzere gece ve gündüz kıldıkları yevmî namazın aded-i rekeâtı kırktır. Resûl-i Ekrem bütün hayatınca yevmî bu kırk rekʿat namazı muhafaza buyurmuştur ki: On yedi rekʿat farz, on veya on iki rekʿat râtibe, on bir ya da on üç rekʿat teheccüd namazıdır. Resûl-i Ekrem'in bu kırk rekʿat namaz üzerine ziyade olarak kıldığı bazı namazlar daha vardır ki, bunlar gayr-i râtibdir, sünnet-i avârızdır. Salât-ı fetih, salât-ı duhâ, tahiyyetü'l-mescid, bir dostunu ziyaretinde kıldığı namaz ve emsali...

İbnü'l-Kayyim, Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkındaki Hazret-i Âişe ve İbn Abbas hadislerindeki zâhirî mübâyenetin amelî sûret-i hallini gösterdikten sonra en müşfik bir mürşid sıfatıyla şöyle öğüt veriyor: Her mümin, hayatının son demine kadar bu namazlara devam ve muvâzabet eylemelidir. Bir hâne sahibinin gece, gündüz kırk defa kapısını çalan bir kimseye icâbet etmekteki derece-i istiʿcâli ve kapısını açmakta âzami müsâraatı tasavvur olunsun. Sonra da her hâlükârda muînimiz, zahîrimiz olan rabbimizin hadsiz, hesapsız lutuf ve inâyeti düşünülsün. Rabbimizin dualarımıza icâbet buyurmamasına, bizi dergâh-ı ulûhiyyetinden meyus çevirmesine ihtimal verilir mi?

Şeyh Saʿdî de bu hakikati şu beliğ beytiyle terennüm etmiştir:

دوبامداد کر آید کسی بخدمت شاه سه وم هرآیینه دروی کند بلطف نکاه

Mânası şöyledir: Bir kimse iki sabah padişahın hizmetine gelirse, üçüncü sabah padişahın o hâdime lutuf ile nazar edip ihsan ve iltifat edeceği muhakkaktır.

GECE NAMAZINA DAİR SAİR TURUK-I RİVÂYÂT

Resûl-i Ekrem'in gece namazının gerek kemmiyet gerek keyfiyeti hakkındaki haberler Hazret-i Âişe ile İbn Abbas'tan başka daha on dört sahâbîden gelmektedir ve şunlardır: Enes b. Mâlik, Câbir, Haccâc b. Amr, Huzeyfe, Zeyd b. Hâlid, Safvân, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebû Tâlib, Fazl b. Abbas, Muâviye b. Hakem, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Habbâb, Ümmü Seleme, bir de ismi mâlûm olmayan bir sahâbî radıyallahu anhüm. Şârih-i allâme Aynî bunların hepsini metin, sened ve muharricleriyle beraber *Umdetü'l-kārî*'de zikretmiştir.

Bu rivayetlerin ifade ettiği kemmiyetler tabii birbirinden farklıdır. Meselâ Taberânî Ebû Eyyûb el-Ensârî'den rivayetle her iki rek'atta selâm vermek üzere Resûl-i Ekrem'in dört rek'at teheccüd kıldıklarını haber verdiği halde Ahmed b. Hanbel, Hazret-i Ali'den, ferâiz hariç olmak üzere, on altı rek'at kıldıklarını rivayet etmiştir. Abdullah b. Mübârek'in mürselen bir rivayetinden de on yedi kıldıklarını öğreniyoruz. Huzeyfe ise, "Bir gece Resûlullah'ın yanında teheccüd namazı kıldım, yedi rek'atta seb'-i tıvâli okudu" diyor.[jl] Enes b. Mâlik sekiz, Safvân on bir rek'at bildirmiştir. Bu rivayetler Resûl-i Ekrem efendimizin ayrı ayrı zamanlarda kıldıkları teheccüd namazlarına aittir. Her sahâbî kendi gördüğünü, bildiğini haber verdiği için aralarında bir fark bulunması pek tabiidir.

[jg] {B1139 Buhârî, Teheccüd, 10.}

[jh] عن عائشة رضي الله عنها: أن النبي صلى الله عليه وسلم يصلي تسعا. فلما أسن صلى سبعا

{Önceki baskıda ‘...يصلي تسعا. فلما أسن صلى’ şeklinde geçen ifade, kaynakta ‘...يصلي من الليل تسعا. فلما أسن وثقل صلى’ olarak zikredilmiştir. N1710 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 39.}

[ji] عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاثة عشرة ركعة. ثم يصلي إذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين [رواه البخاري في باب ما نقرأ في ركعتي الفجر]

{B1170 Buhârî, Teheccüd, 28.}

[jj] عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة. يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن. ثم يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن. ثم يصلي ثلاثا قالت: فقلت يا رسول الله! أتنام قبل أن توتر؟ فقال يا عائشة! إن عيني تنامان ولا ينام قلبي [أخرجه البخاري وغيره]

{B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

[jk] **Hadîs-i muztarib**, bir râvi tarafından vücûh-i muhtelife ile rivayet edilen hadistir. Iztırâb, hadisin sıhhatinde, hüsnünde müessir olan hüsn-i zabtı, râvinin haiz olmadığını ifade ettiğinden hadise za'f îrâs eder. Iztırâb bazan metinde, bazı defa da senedde, bazı da hem metinde hem de senedde bulunur *(Tedrîbü'r-râvî)*.

[jl] {HM23689 İbn Hanbel, V, 389.}

Teravih Namazı

ASR-I SAÂDET'TE TERAVİH

Ramazân-ı şerife mahsus olan teravih namazı da bir gece namazıdır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarafından bu gece ibadetine "kıyâm-ı ramazan / ramazan namazı" unvanı bahşedilmiştir.[jm] Bu sîret-i seniyyeye tebâiyyetle mezheb-i Hanefî'nin erkân-ı erbaasından bir rükn-i mühimmi sayılan, *Hidâye* metninde teravih bahsine, "Ramazan Namazı Hakkında Fasıl" unvanıyla başlanmıştır. Bir de Resûl-i Ekrem efendimizin ramazan namazının her dört rek'atında bir müddet istirahat buyurduklarını rivayet eden İbn Abbas radıyallahu anhümâ, bu âdet-i nebeviyyenin teravih namazındaki terevvüh ve istirahatin aslı ve müstened-i aleyhi olduğunu da haber vermiş olmasına nazaran bu çok sevimli ve neşeli ibadetimizin, en ziyade şöhretşiâr olduğu "teravih namazı" unvanı ile de tâ sadr-ı İslâm'dan beri yâdolunageldiğini anlıyoruz.[jn]

Teravih namazının cemaatle kılınması, rek'atlerinin muayyen bulunması, hatim sünnetini haiz olması gibi hususiyetleri bulunduğundan gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında bu namaz, mesnûn olan diğer gece namazlarından ayrılarak "Kitâbü's-Savm"ın bir lâhikası halinde ve hususi bir babda zikredilmiştir: Bizim için de teravihten "Kitâbü's-Savm"da bahsetmek icap ederdi. Fakat biraz hadis ile meşgul bulunan bazı kimselerin İbn Abbas ile Hazret-i Âişe'nin bu hadislerine ve bilhassa Sıddîka-i müşârün ileyhânın tercümesi 592 numara ile gelecek olan diğer bir hadisine bakarak Resûl-i Ekrem sekiz rek'attan ziyade teravih namazı kılmamıştır. Bundan fazlası matlubu şâri' değildir dedikleri duyulduğundan Resûl-i Ekrem'in salât-ı leyli hakkında izahat verdiğimiz şu sırada teravih namazının şer'î vaziyeti, cemaatle keyfiyyet-i edâsı ve aded-i rekeâtı hakkındaki âsâr-ı şerifeyi bildirmeyi de muvâfık bulduk.

TERAVİH NAMAZININ ŞER'Î VAZİYETİ

Resûl-i Ekrem efendimizin bu namazı imanın bir şubesi addetmiş olmaları suretinde hulâsa edilebilir. Resûl-i Ekrem, ramazan namazını birkaç gece müstesna olmak üzere münferiden kılmaya devam buyurdukları gibi ashabını da, "*Her kim ramazanda teravih namazının hak olduğuna inanarak ve riya karıştırmayarak Allah rızası için kılarsa, onun geçmiş günahları bağışlanır*" diye teşvik buyururlardı.[jo] Bu hadisi, Buhârî "Nâfile Olan Teravih Namazını Kılmak İmandandır" unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir. Teravih namazı kılmak imandan bir şube addedildiği için İmam Ebû Hanîfe, "Teravih, sünnet-i müekkededir" buyurmuştur.

ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİH NAMAZI VE BU BABDAKİ RİVÂYÂT-I SAHÎHA

1. Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhtan Buhârî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem[jp] ramazanda Mescid-i Saâdet'te itikâf için hasırdan bir hücre ittihaz etmişti. Ramazân-ı şerifin aşr-ı ahîrinde birkaç gece buradan çıkıp cemaatle hem farz ve hem de teravih namazı kılmıştı. Ahîren cemaatin tehâcümünü görünce bir gece, yalnız yatsı namazını kıldırıp, bu hasır odasına çekilmiş, teravih için çıkmamıştır. Resûl-i Ekrem'in hücresinde sesi duyulmayınca uyudu zannedilerek uyansın ve çıksın diye bazı ashap öksürmeye başladı. Resûl-i Ekrem çıkıp intizar eden cemaate hitap ederek buyurmuştur ki: *"Cemaatle teravih namazı kılmak hususunda sizde gördüğüm bu arzu ve iştiyak dâimîdir. Fakat böyle cemaat halinde bu ibadete devam ederken teravihin farz kılınmasından ve farz kılındıktan sonra hepinizin an-cemaatin edasına muktedir olamamanızdan korkarım. Ey nâs! Bu namazı evinizde kılınız. Farz namazlardan başka sünnet ve nâfile namazları kişinin evinde kılması daha faziletlidir."*

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan Müslim'in rivayetine göre Hazret-i Câbir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu demiştir: *"Sizin biriniz farz namazı mescidinde kıldıkta* (dönüp evine gelerek sünnet, müstehap, kazâ namazlarını evinde kılmak suretiyle) *evini de namazın feyiz ve bereketinden nasibdar kılsın. Cenâb-ı Hak onun namazından evinde feyz ü bereket yaratır."*[jq]

2. Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den rivayetine göre[jr] Resûl-i Ekrem efendimizin böyle cemaatle teravih namazı kılması iki yahut üç geceye münhasırdır. Hazret-i Âişe demiştir ki: Bir ramazan gecesi Resûl-i Ekrem, Mescid-i Saâdet'te teravih namazı kıldı. Ashâb-ı kirâm da kendisine iktidâ edip kıldılar. Ferdâsı gece de böyle cemaatle kıldılar. Halk çoğaldı. Üçüncü veya dördüncü gece yine toplanmışlardı. Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem o gece teravihe çıkmadı. Sabahleyin çıkıp namazdan sonra, "*Ey nâs! Sizin cemaatle ramazan namazı kılmaya olan şedit arzu ve iştiyakınızı görüyorum. Benim için de namaza çıkmaya hiçbir mani yoktu. Yalnız böyle aşırı bir iştiyak ile devam edilerek üzerinize farz kılınmasından, sizin de edasına muktedir olamamanızdan endişe ettim*" buyurdu. Hazret-i Âişe bu namaz hadisesi ramazanda vuku bulmuştu, demiştir.

3. Müslim'in Urve tarikiyle Hazret-i Âişe'den rivayetinde daha fazla tafsilât vardır.[js] Bu rivayete göre, Hazret-i Âişe demiştir ki: Resûl-i Ekrem teravih namazını gece yarısında mescidde kıldırmıştı. Birçok kimse de kendisiyle beraber kılmıştı. Ferdâsı günü ağızdan ağıza Resûl-i Ekrem'in teravih kıldırdığı şâyi olunca ikinci gece mescidde bir gece evvelkinden ziyade kalabalık vardı. Resûl-i Ekrem bu gece de teravih kıldırdı. Bunun ferdâsı günü ise teravih haberi daha ziyade şâyi olmuştu. Bunun için üçüncü gece halkın tehâcümü daha ziyade artmıştı. Resûl-i Ekrem bu gece de kıldırdı. Dördüncü gece artık Mescid-i Saâdet istiab edemeyecek derecede cemaat çoğaldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem dördüncü gece teravihe çıkmadı. Yalnız sabah namazına çıkıp namazdan sonra cemaate dönerek bir hutbe irat eyledi, şehâdetle ve (emmâ ba'dü) fasl-ı hıtâbı ile başladığı bu beliğ hutbesinde gece teravihe çıkmadığının sebebini, bundan evvelki hadislerde izah olunduğu üzere anlattı.

4. Tahâvî'nin ve *sünen-i erbaa* sahiplerinin Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhtan bu babdaki rivayetleri ise daha ziyade tafsilâtı muhtevîdir. Ebû Zer hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bir ramazan oruç tuttuk. Ramazân-ı şerifin hitamına yedi gün kalıncaya kadar Resûl-i Ekrem bize hiçbir gece farzdan başka namaz kıldırmadı. (Yatsı namazını kıldırır, sonra hücre-i saâdetine girerdi). Ayın yirmi üçüncü gecesinde, gecenin bir sülüsü geçene kadar bize teravih namazı kıldırdı. Ramazandan altı gece kalınca (yani Ramazan'ın yirmi dördüncü gecesi) bize namaz kıldırmadı. Ramazandan beş gece kalınca (yani ramazanın yirmi beşinci gecesi), gecenin yarısı geçene kadar bize namaz kıldırdı. Ben dedim ki: "Yâ Resûlellah! Gecenin geri kalan yarısında da namaz kıldırsaydınız, (bizim için daha hayırlı olurdu)." Resûl-i Ekrem cevap olarak: *"İmam, namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılmak bütün geceyi namazla ihya etmek için kâfîdir"* buyurdu. Ramazandan dört gece kalınca (yani ramazanın yirmi altıncı gecesi) Resûl-i Ekrem yine bize namaz kıldırmadı. Gecenin sülüsüne kadar intizar ettik. Ramazandan üç gece kalınca (yani yirmi yedinci gece) Resûl-i Ekrem, ehlini, kadınlarını ve ashabını topladı. Bize (bütün gece) namaz kıldırdı. (Namaz o kadar uzadı ki!) biz, sahuru geçireceğiz zannettik. Bundan sonra Resûlullah, ramazanın geri kalan gecelerinde bize namaz kıldırmadı.[jt]

İşte buraya kadar nakil ve tercüme ettiğimiz Zeyd b. Sâbit, Âişe, Ebû Zer radıyallahu anhüm hadislerinden öğrendiğimize göre, Resûl-i Ekrem efendimiz iki veya üç gece cemaatle teravih namazı kılmışlardır. Fakat böyle devam edilirse gitgide farz kılınır endişesiyle cemaati bırakmışlar ve herkesin evlerinde münferiden kılmalarını emretmişlerdir. Zaman zaman da, "*Kim ki, ramazanın şeref ve faziletine inanarak ve Allah Teâlâ'nın rızasını dileyerek ramazan hâtırası için namaz kılarsa, onun geçmiş günahları bağışlanır*"[ju] diye farz değil, nâfile olarak münferiden teravih namazı kılmaya teşvik ve tergīb buyurmuştur.

ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİHİN ADED-İ REKEÂTI HAKKINDAKİ ÂSÂR-I ŞERİFE

Yukarıda nakil ve tercüme ettiğimiz haberlerde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarafından cemaatle kılınan teravih namazının kaç rek'at olduğu bildirilmemiştir. Bu ciheti aşağıdaki ehâdîs-i şerifeden öğreneceğiz:

1. Tercümesi 592 rakamıyla gelecek olan Âişe radıyallahu anhâ hadisinde görüleceği veçhile Resûl-i Ekrem efendimizin ramazân-ı şerifte kıldığı teravih namazının kemmiyet ve keyfiyeti Hazret-i Âişe'den sorulduğunda sıddîka-i müşârün ileyhâ cevaben, "Resûl-i Ekrem'in ne ramazanda ne de sair gecelerde kıldığı gece namazlarında on bir rek'at üzerine ziyade etmediği"ni bildirmiştir. Bu hesapta üç rek'at vitir namazı da dahil bulunduğundan, Resûl-i Ekrem'in kıldırdığı teravih namazının sekiz rek'attan ibaret olduğu anlaşılır.

2. İbn Hibbân ile İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'lerinde Câbir radıyallahu anhtan, Resûl-i Ekrem'in ashap ile sekiz rek'at teravih, sonra da vitir namazı kıldıklarını rivayet etmişlerdir.[jv]

3. İbn Ebû Şeybe'nin, Taberânî'nin, Beyhakî'nin İbn Abbas'tan vâki olan rivayetlerinde ise İbn Abbas radıyallahu anhümâ, Resûl-i Ekrem'in ramazanda yirmi rek'at teravih kıldırdığını bildirmiştir.[jw] Bu haber, Hazret-i Âişe ve Câbir rivayetlerine mugayir olmakla beraber bunun senedinde İbn Ebû Şeybe'nin büyük babası Ebû Şeybe İbrâhim b. Osman'ın bulunması, bu zatın da ehl-i hadîs nazarında za'f-ı rivayetle şâibedar olması, İbn Abbas'ın bu çok kıymetli olan haberinin zaafını mûcip olmuştur. Aşağıda izah edileceği üzere nevâkilin ispat ve istidlâlinde hadîs-i zaîf kâfi olmakla beraber zaafını izâle edecek amel-i sahâbe gibi birtakım müeyyideler bulunduğundan bu da mevzuumuzun medâr-ı istinâdı olan haberlerden birisi olduğu muhakkaktır.

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DEVRİNDE TERAVİH NAMAZI

Buhârî, *Sahîh*'inde İbn Şihâb ez-Zührî'nin irtihâl-i Peygamberî'ye kadar teravih namazının Asr-ı saâdet'teki vaziyeti, yukarıda nakl ü tercüme ettiğimiz âsâr ve ahbâr dairesinde cereyan ettiğini teyit ettikten sonra Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki vaziyetini şu suretle izah ettiğini rivayet ediyor:

İrtihâl-i Peygamberî'den sonra Ebû Bekir ve kısmen de Ömer b. Hattâb radıyallahu anhümâ zamanlarında teravih namazı, Asr-ı saâdet'te olduğu gibi münferiden kılınmak suretiyle cereyan etti. Bilâhare cemaatle kılınmaya başlandı. Urve'nin Abdurrahman b. Abd el-Kārî'den[jx] rivayetine göre, Abdurrahman demiştir ki: Bir ramazan gecesi Ömer b. Hattâb radıyallahu anh ile mescide çıkmıştık. Mescidde halk münferit ve müteferrik bir halde teravih namazı kılıyordu. Kimi kendi başına yalnızca namaz kılıyordu, kimi namaz kılıyordu ve bunun namazına bir kısım halk da tebeiyyet ediyordu. Hazret-i Ömer, "Öyle zannediyorum ki, bunları bir imam arkasında toplarsam daha hoş olacak" demişti. Sonra azmetti ve hakikaten ferdâsı günü, Übey b. Kâ'b radıyallahu anhı teravih imamı tayin edip cemaati onun arkasında topladı. Teravih namazı cemaatle kılınmaya başlandı. Başka bir gece yine Ömer b. Hattâb ile mescide çıkmıştım. Nâs, imamları Übey b. Kâ'b ile beraber namaz kılıyorlardı. Hazret-i Ömer, halkın dinî bir vecd ile namaz kıldıklarını görünce, نعم البدعة هذه "Şu teravihin böyle cemaatle kılınması her veçhile ne güzel âdet oldu" diye sevincini izhar eyledi ve "Fakat namazlarını gecenin sonuna tehir edip de şimdi uyuyanlar, şimdi namaz kılanlardan daha ziyade hâiz-i fazîlettirler" sözünü de ilâve etti. Nâs, teravihi gecenin evvelinde kılmakta idiler.[jy]

Halkın böyle meserret içinde teravih namazı kıldığını görünce Hazret-i Ömer'in, "Bu teravihin cemaatle kılınması ne güzel âdet oldu" sözü, teravihin cemaatle eda edilmesine teşvik ve tergībi mütezammındır. Lisân-ı Arab'da "ni'me" kelimesi bir fi'l-i medihtir, bütün mehâsini câmi'dir. "Bi'se" kelimesi de bir fi'l-i zemdir, bu da bütün mesâvîyi câmidir.

Hazret-i Fârûk'un vazedilen bu âdet-i müstahseneyi bid'at yâdetmesi, bu namazın ne Asr-ı saâdet'te ne de Ebû Bekir zamanında cemaatle kılınmasına devam edilmemiş ve gecenin evvelinde kılınmış olmasına ve aded-i rekeâtının da en sahih rivayete göre ziyade edilmiş bulunmasına mebnîdir.

Bidʿat, aslında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zamân-ı saâdetinde mevcut olmayan bir emri ihdas etmekten ibarettir. Teravih namazının cemaatle eda edilmesi bidʿatın bu umumi mânasında pek tabiidir ki, dahil değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem cemaatle teravih namazı kıldırmışlardı ve bir mâzeretle cemaati terkedip herkesin münferiden evinde kılmalarını emretmişlerdi. Resûl-i Ekrem'in irtihali üzerine böyle bir mahzur kalmamıştı. Bu mühimmeye işaret için Ali el-Kārî, "Teravih namazının cemaatle edası sûretâ bidʿattır, hakikatte değildir, âdet demektir" diyor.

Ebû Bekir radıyallahu anh ise, hilâfeti zamanında teravihten çok daha mühim işlerle meşgul bulunuyordu. İslâm'ın bekā ve mevcudiyetini tehdit eden o çetin ve korkunç irtidad gāileleri bu ilk ve büyük halifeyi başka hiçbir işe baktırmamıştı. Hazret-i Ömer'in ilk devr-i hilâfetini de kısmen işgal eden bu nevi gavâilden dolayı, teravih namazına sıra ancak bu gāileler bertaraf edildikten sonra gelebilmiş idi.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'da Sâib b. Yezîd'den rivayetine göre Hazret-i Ömer, Übey b. Kâʿb ile Temîm ed-Dârî'yi ramazan imamı tayin etmişti. Sâib, her rekʿatta imamın takriben 100 âyet okuduğunu haber vermiştir.

Ucâle'den naklen *Mirkāt*'ta bildirildiğine göre, Ebû Osman en-Nehdî şöyle demiştir: Hazret-i Ömer, teravihin cemaatle kılınmasına karar verince kurrâdan üç zatı davet etti ve bunlara Kur'an okutup içlerinden süratli okuyana her rekʿatta otuz âyet, orta derecede okuyana yirmi beş, ağır okuyana da yirmi âyet okumalarını emretti.

Hazret-i Osman radıyallahu anh zamanında devr-i Fârûkī'de olduğu gibi teravihin cemaatle kılınmasına devam edilmiştir. Hem bir halde ki, devr-i Fârûkī'de kılındığı gibi her rekʿatta takriben 100'er âyet okunarak ve şiddet-i kıyâmdan asâya ittikā edilerek teravih kılındığını Beyhakī Sâib b. Yezîd'den rivayet etmiştir.

Yine Beyhakī, Hişâm b. Urve'den de şunu rivayet etmiştir. Hazret-i Ömer, erkekleri Übey b. Kâʿb'ın, kadınları da Süleyman b. Ebû Hasme'nin arkasında ayrı ayrı toplamıştı. Hazret-i Osman zamanında ise halîfe-i müşârün ileyh kadınları da, erkekleri de Ebû Hasme'nin arkasında cemetmiş ve ayrı ayrı kılmalarına lüzum görmemiştir.[jz]

Ali Murtazâ radıyallahu anh da zamanında halkı bu mübarek namaza daima teşvik etmiş ve "Allah, Ömer'in kabrini nurlandırsın, nasıl ki Ömer, mescidlerimizi teravihin feyziyle nurlandırıp şereflendirdi ise" diyerek teravih namazının ramazân-ı şerife ve meâbid-i müslimîne hususi şeref bahşettiğini bildirmiştir.[ka]

Yine Hazret-i Ali'nin ashabından Şübrüme b. Şekil'den Beyhakī'nin rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri ramazanda imam olup nâsa beş tervîha ile yirmi rekʿat teravih namazı kıldırmıştır.[kb] Yine Hazret-i Ali, ashabından bir zata da yirmi rekʿat teravih kıldırmasını emrettiği Vekî'den nakledilerek *Muğnî*'de bildirilmiştir.[kc]

Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anh gibi eâzım-ı ashâb da bizzat imam olup teravih kıldırmışlardı. Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Zeyd b. Vehb'den rivayetine göre, Zeyd demiştir ki: Abdullah b. Mesʿûd ramazanda imam olup bize teravih kıldırdı. Namazı bitirip de evimize döndüğümüzde henüz şafak atmamış, fakat çok yaklaşmış bulunurdu. Aʿmeş de, "İbn Mesʿûd yirmi rekʿat teravih ve üç rekʿat vitir namazı kılardı" demiştir.[kd]

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DEVRİNDE KILINAN TERAVİH NAMAZININ ADED-İ REKʿATI HAKKINDAKİ RİVAYETLER

İbn Hacer, "Hulefâ-yi Râşidîn devrinde kılınan teravihin yirmi rekʿat olduğunda ashabın icmâı vardır" diyor. Yalnız İmam Mâlik'in Sâib b. Yezîd'den rivayet ettiği on bir rekʿat rivayeti vardır ki, bu da devr-i Fârûkī'de teravihin cemaatle kılınmaya başladığı ilk günlere ait bulunduğundan teravihin yirmi rekʿatta kesb-i istikrâr ettiği muhakkaktır. Ashap ve tâbiînden yirmi rekʿattan fazla kılanlar da bulunduğunu aşağıda göreceğiz. Nevâfilde ziyade için bir had olmadığından bu haberlerin mevzuumuzla tezat teşkil etmeyeceğini şimdiden kaydederek yirmi rekʿat hakkındaki rivayetleri bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Ömer radıyallahu anh zamanına ait olmak üzere me'sûr olan rivayetler tâbiî ricâlinden Yezîd b. Rûmân ile ashaptan Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâya müntehî olmaktadır. Turuk-ı rivâyâtı cihetiyle ikinci birinciden daha kuvvetlidir.

1. İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında Yezîd b. Rûmân'dan munkatı' bir isnad ile rivayetine göre, İbn Rûmân, "Nâs, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh zamanında ramazan namazını yirmi üç rek'at kılardı" demiştir.[ke] Beyhakī, "Bu üç rek'at ziyade, vitir namazı olacaktır" diyor. Ali el-Kārî de tam sırasında fırsat fevtetmeyerek, "Bu üç rek'atın vitir namazı olması, devr-i sahâbîden son karargîr olduğu üzere vitir namazının bir değil, üç rek'at olduğuna ve vitir namazının salât-ı leylde dahil olmadığına vâzıhan delâlet eder" diyerek eimme-i Hanefiyye'nin vitir namazı hakkındaki ictihadlarının isabetini kaydediyor.

Gerçi İbn Rûmân, Hazret-i Fârûk devrine yetişmediği için teravih hakkındaki bu rivayetinde inkıtâ' vardır ve bu haberini İbn Rûmân mürselen rivayet etmiştir. İrsâl ise ehl-i hadîs nazarında emâre-i za'ftır. Hatta İmam Şâfiî mürselât ile amel etmemiştir. Fakat Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel hazerâtı, mürsil sika olmak şartıyla haber-i mürsel ile amel etmekte bir beis görmemişlerdir. Yezîd b. Rûmân ise sikāt-ı tâbiîndendir. Abdullah b. Zübeyr'den, Urve'den rivayet eder. Kendisinden de Cerîr b. Hâzim, İbn İshak, eimme-i kurrâdan Nâfi' gibi güzîde zevat rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd da, "İbn Rûmân âlimdir, sikadır, kesîrü'l-hadîstir" diye sıdk u adline şehâdet etmiştir. Binaenaleyh İbn Rûmân'ın bu haberi ile pekâlâ ihticâc edilir. Nasıl ki kütüb-i Hanefiyye'de ezcümle *Fethu'l-kadîr*'de İbnü'l-Hümâm, ibtidâ İbn Rûmân'ın bu haberini makām-ı ihticâcda zikretmiştir.

2. Beyhakī'nin, *Sünen*'inde Sâib b. Yezîd'den[kf] rivayetine göre Sâib, "Biz, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh zamanında yirmi rek'at teravih ile vitir namazı kılardık" demiştir. Nevevî, *Hulâsa*'da bu haberin isnâdı sahihtir, demiştir.[kg]

3. Abdürrezzâk, *Musannef*'inde Muhammed b. Yûsuf tarikiyle yine Sâib b. Yezîd'den şöyle rivayet etmiştir: Sâib, "Ömer b. Hattâb, ramazanda Übey b. Kâ'b ile Temîm ed-Dârî'yi yirmi bir rek'at kıldırmak üzere nâsa imam tayin etmişti. Bunlar, her rek'atta 100'er âyet miktarı okuyarak teravih namazı kıldırır ve fecrin tulûuna yakın mescidden dağılırlardı" demiştir. İbn Abdülber, bu bir rek'at vitir namazıdır demiştir.[kh]

4. İbn Abdülber de Hâris b. Abdurrahman tarikiyle gelen rivayette Sâib b. Yezîd'in, "Ömer b. Hattâb zamanında (ramazan namazını) yirmi üç rekʿat kılardık" dediğini rivayet etmiştir ve bu üç rekʿat ziyade vitir namazına mahmûldür demiştir.[ki]

Bu son iki rivayet ki, yirmi bir ve yirmi üç rekʿat rivayetleridir. Irâkī, "Bunlardaki yirmi üzerine zâit olan rekʿatların tevcihinde İbn Abdülber isabet etmiştir. Çünkü Yezîd b. Hasîfe tarikiyle Sâib b. Yezîd'den Hazret-i Ömer zamanında yirmi rekʿat teravih namazı kılındığı, vitir namazı karıştırılmayarak rivayet edilmiştir" diyor.

YİRMİ REKʿATTAN AZ RİVAYETLER

1. İmam Mâlik'in *Muvatta*'da yine Sâib b. Yezîd'den diğer bir tarik ile rivayetinde Sâib radıyallahu anh demiştir ki: Ömer radıyallahu anh Übey b. Kâʿb ile Temîm ed-Dârî'yi ramazanda nâsa on bir rekʿat kıldırmak üzere teravih imamı tayin etmişti.[kj] İmam her rekʿatta takribî olarak 100 âyet okurdu. Hatta kıyamın uzamasından dolayı biz, asâya dayanırdık ve fecrin evâilinde teravihten anca dağılabilirdik.[kk]

İbn Abdülber, "Bu on bir rekʿat rivayeti vehimdir, sahih olan rivayet Hazret-i Ömer zamanında teravihin yirmi rekʿat kılındığıdır" diyor. Fakat bu on bir rekʿat rivayetinin senedi sahih olduğunu nazarı dikkate alarak Ali el-Kārî de diyor ki: "Bu on bir rivayeti teravih kılınmaya başlandığı ilk gecelere ait olacaktır. Ennihaye teravih namazı yirmi rekʿat olarak kesb-i istikrâr ve katiyet eylemiştir."

Beyhakī de, "Bu on bir rekʿat rivayeti Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in salât-ı leyli hakkında: 'Resûl-i Ekrem ne ramazanda, ne de başka gecelerde on bir rekʿat üzerine ziyade etmiştir'[kl] suretindeki rivayetine muvâfıktır. Fakat bu on bir rekʿat kılınmasını Hazret-i Ömer ilk gecelerde emretmişti. Sonra yirmi rekʿat takarrür etti" demiştir.

2. Gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında Muhammed b. İshak tarikiyle yine Sâib b. Yezîd'e müntehî olan bir rivayette devr-i Fârûkī'de on üç rekʿat kılındığını da görüyoruz. Fakat Irâkī, "Bunun da cemaatle kılınmaya başlandığı ilk zamanlara ait olduğu, bilâhara yirmi rekʿatta teravih rekeâtı takarrür ettiğini" bildirmektedir.

3. İmam Mâlik'in, meşâhir-i tâbiînden A'rec tarikiyle rivayetinde müşârün ileyh demiştir ki: "Bizim, zamanlarına yetiştiğimiz ashap ve tâbiîn devirlerinde imam sekiz rek'atta sûre-i Bakara'yı okurdu. Eğer imam sûre-i Bakara ile on iki rek'at kıldırırsa nâs, imamın kırâati tahfif ettiğine hükmederdi.[km]

Bu rivayet teravih namazının rek'atını tesbit ve takrir etmiyor. Kesret-i kırâati temsil için sekiz ve on iki rek'at zikrediliyor. Yirmi rek'attan noksan olan rivayetlerin devr-i Fârûkī'de cemaatle teravih kılınmaya başladığı ilk günlere ait olduğunu, muahharen teravih yirmi rek'atta kesb-i istikrâr eylediğini gerek ehl-i hadîs gerek fukaha müttehidü'l-lisân olarak bildirmişlerdir.

Osman ve Ali radıyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde de yirmi rek'at kılınmaya devam edildiğini Abdullah b. Mes'ûd gibi eâzım-ı ashâbın yirmi kıldıkları ve böyle kılınmasını emrettiklerini yukarıda görmüştük. Şârih Aynî: Ashâb-ı kirâmdan hiçbir muhalif bulunmaksızın Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan sâbit olan rivayet de bu suretle bulunduğunu bildirmektedir.

Hulefâ-yi Râşîdîn devrine ait vücûh-i rivâyâtı da buraya kadar görmüş bulunuyoruz. Hulefâ-yi Râşidîn dahil olduğu halde ashâb-ı kirâmın teravih namazına gösterdikleri derin alâkaya bakarak sâhib-i *Muğnî*, فهذا كالإجماع "Artık bu çokluk Hulefâ-yi Râşidîn devrinde yirmi rek'at teravih kılındığı hususunda sahâbenin icmâı derecesinde bir kuvvettir" demiştir (Aynî).

İbn Hacer de, "Teravihin yirmi rek'at olduğuna ashabın icmâı ile istidlâl edilmelidir" demiştir *(Mirkāt)*.

Nevevî de, "Ashabımız eimme-i Şâfiiyye'nin ittifak ettikleri cihet, teravih namazında cemaatin efdal olduğudur. Fakat birtakım ehl-i ilim, cemaat ve aded-i rekeâtın yirmi olduğunda ashabın icmâı bulunduğunu kabul etmiştir" diyor.

Beyhakī, "Teravih namazında ashabın kâffesi cemolmamıştır ki, icmâ bulunsun. Belki ekserisi bulunmuştur" diye icmâ iddiasına muhalefet etmiştir. Filhakika İbn Ömer gibi bazı zevatın tehallüfü rivayet edilmiştir. Bu cihetle ıstılāh-ı fıkhî üzere icmâ' olmasa bile sâhib-i *Muğnî*'nin dediği gibi icmâ' derecesinde bir ekseriyet bulunduğu ilmî bir müteârefe halinde kabul edilmiştir.

BİR HULÂSA

Teravih bahsinin ibtidâsından beri tarihî bir silsile takip ederek gerek Asr-ı saâdet'e, gerek Hulefâ-yi Râşidîn devrine ait olmak üzere mütalaa ettiğimiz rivayetlerden öğrendiklerimiz ve bunların delâlet ve irşadı ile vâsıl olduğumuz neticeler şunlardır:

1. Resûl-i Ekrem efendimiz Hazret-i Âişe rivayetine göre vitir namazıyla on bir rek'at ramazan namazı (teravih) kılmıştır. Vitir namazı için üç rek'at tarh ve tenzil edilince teravih için sekiz rek'at kalır ki, bu adet, Hazret-i Câbir'in Resûl-i Ekrem tarafından ramazanda kıldırılan teravihin sekiz rek'at olduğu hakkındaki rivayete tamamıyla muvâfıktır ve bu iki rivayet sahihtir. Resûl-i Ekrem efendimizin yirmi rek'at kıldıkları da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fakat bu haberi senedinde görülen zaaftan dolayı ehl-i hadîs taz'îf etmiştir. Bununla beraber biz medâr-ı istinâd birtakım müeyyideleri haiz bulunduğundan bununla da aşağıda ihticâc edeceğiz.

2. Resûl-i Ekrem, ramazanda üç gece ashabına cemaatle namaz kıldırmıştır. Fakat farz kılınır düşüncesiyle cemaati bıraktıklarını bildirerek herkesin münferiden evinde kılmasını emretmiştir. Bu i'tizâr ve tavsiye-i nebeviyye "Ashabım! Eğer böyle bir düşünce ve endişe olmasaydı teravih namazını cemaatle kıldırmaya devam ederdim" demek oluyor.

3. Cemaatle teravih namazı kılınması, devr-i Fârûkī'de tesis edilmiştir. Çünkü vefât-ı nebevî üzerine farz kılınmak gibi bir mahzur kalmamıştı. Ashâb-ı kirâm bu tesise müctemian, fiilen ve kavlen iştirak ve muvâfakat etmişlerdir. Aded-i rekeâtı da yirmi olarak beyne'l-ashab takarrür etmiştir.

4. Şu halde Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği, عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين بعدي "*Ashabım! Benim sünnetime, benden sonra da Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine ittiba ediniz, ittiba etmek vâciptir*"[kn] fermân-ı nebevîsi bizi, Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine davet etmektedir.

5. Ramazân-ı şerifte sekiz rekʿat teravih ve üç rekʿat vitir namazının cemaatle kılınması rivâyet-i sahîhaya müstenit fiʿl-i nebevî ile sabit bir sünnet-i seniyyedir. Esas itibariyle sünnet, ya Resûl-i Ekrem'in devam buyurdukları veya devam ederken bir maniin, bir özrün araya girmesiyle terkettiği umurdur. Bu sekiz rekʿatın üst tarafı ile beraber yirmi rekʿat olması, Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetidir ki, müstehap unvân-ı fıkhîsi ile yâdolunur. Diğer taraftan Resûl-i Ekrem tarafından yirmi rekʿat kılındığına dair de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayet vardır ki, senedinden dolayı ehl-i hadîs tarafından tazʿîf edilmiştir. Fakat birçok fukaha onunla ihticâc ettiklerinden bu rivayete göre yirmi rekʿatın de fiʿl-i nebevîye müstenit sünnet-i seniyye olduğu sabit olur. Her iki cihetin de fukaha için medâr-ı ihticâc ve istinat olduğu aşağıda sûret-i istidlâlleri ile beraber görülecektir.

TÂBİÎN DEVRİNDE TERAVİH

Tâbiîn devrinde yirmiden az rekʿatla teravih kılındığına dair hiçbir haber nakledilmemiştir. İbn Ebû Müleyke, Hâris el-Hemedânî, Atâ b. Ebû Rebâh[ko], Ebû Buhtürî, Hasan-ı Basrî'nin kardeşi Saîd-i Basrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir ve daha bu tabakada birçok ricâl-i tâbiî, Hulefâ-yi Râşidîn ile ashâb-ı kirâm gibi, teravihi yirmi rekʿat olarak kabul ve iltizam etmişlerdir.

İbn Abdülber *İstizkâr*'ında Esved b. Yezîd'in kırk rekʻat teravih ile yedi rekʻat vitir namazı kıldığını rivayet etmiştir. Zürâre b. Evfâ ile Saîd b. Cübeyr'in de otuz sekiz rekʻat teravih ile üç rekʻat vitir namazı kıldıkları rivayet edilmiştir. Tirmizî, ehl-i Medîne'nin vitir ile beraber kırk bir rekʻat kıldıklarını rivayet etmiştir. Muhammed b. Nasr'ın İbn Eymen tarikiyle İmam Mâlik'ten rivayetine göre, İmam Mâlik, "Ramazanda müstehap olan teravih namazı otuz sekiz rekʻattır. Bu otuz sekiz rekʻat imam ile kılındıktan sonra bir rekʻat de yine cemaatle vitir namazı kılınır" demiştir. Muhammed b. Nasr, "Bu suretle teravih ve vitir namazının kılınması Hârre[kp] Vakʻası'ndan evvel başlamıştı. 100 bu kadar sene evvelden, zamanımıza kadar Medine'de ve ehl-i Medîne arasında câri olagelen bir âdettir" demiştir. Fakat İmam Mâlik'ten rivayet olunan kavl-i meşhûra göre teravih otuz altı rekʻattır. Üç rekʻat vitir namazı ile beraber otuz dokuz olur ve İbn Eymen rivayetiyle kavl-i meşhûr arasında adetçe müsâvat bulunur. Yalnız İbn Eymen rivayetinde vitirin iki rekʻatı, teravih rekʻatı ile cemedilmiştir. Elyevm ehl-i Medîne'nin ameli otuz altı rekʻat teravih ve üç rekʻat vitir namazı olmak üzere câridir.

TERAVİH HAKKINDA EİMME-İ MÜCTEHİDÎNİN VE FUKAHANIN AKVÂL VE İCTİHADI

İbn Abdülber diyor ki: Cumhûr-ı ulemânın mezhebi teravih namazının yirmi rekʻat olduğu merkezindedir. Eimme-i Hanefiyye ve Şâfiiyye'nin, Hanbelîler'le ekser-i fukahânın mezhepleri budur. İbn Abdülberr'in fukahayı ekseriyetle takyîd etmesi, Mâlikîler indinde teravihin otuz altı rekʻat olmasına mebnî olsa gerek.

Teravih hakkında eimme-i metbûînden hiçbiri teravih namazı için yirmiden noksan bir adet ihtiyar etmemiştir[kq] ve en kuvvetli sözü akdemü'l-eimme Ebû Hanîfe hazretleri söylemiştir. Âsâr-i hadîsiyye ve fıkhiyyeden herhangi biri mütalaa olunursa teravih bahsinde muhakkak İmam Ebû Hanîfe'nin bu kuvvet ve katiyet ifade eden sözlerine tesadüf edilir. *İhtiyâr*'dan nakledilerek kaydolunduğuna göre İmam Ebû Yûsuf, üstadı Ebû Hanîfe hazretlerine teravih namazının hükmünü ve Hazret-i Ömer tarafından ne gibi bir delile istinat edilerek bu namazın yirmi rek'at olmak ve cemaatle eda edilmek suretiyle ortaya konulduğunu sormuştu. Hazret-i üstâd cevaben demiştir ki: Teravih namazı hiç şüphesiz bir sünnet-i müekkededir. Hazret-i Ömer bu namazın an-cemâatin ve yirmi rek'at kılınmasını, ne ictihâd-ı zâtîsi ile tilkā-i nefsinden çıkarmıştır ne de Asr-ı saâdet'te câri olmayan bir emr-i dinîyi ortaya koymuş bir mübtedîdir. Elbette Ömer bunu, kendisince mâlûm olan bir asl-ı şer'îye ve bir vasiyyet-i nebevîye istinat ederek emretmiştir.[kr]

Hazret-i Fârûk'un, hakkı bâtıldan, sünneti bid'attan tefrik hususundaki müstesna kudretini ve emr-i dindeki derece-i ihtimamını, mükerreren vahye tevâfuk eden, isâbet-i nazar ve ictihadını pek iyi takdir eden Ebû Hanîfe hazretleri, her halde Hazret-i Ömer'in bu teravih işini de gerek cemaat gerek yirmi rek'at kılınmak hususlarında bir asl-ı şer'îye ve cenâb-ı Peygamber'den telakkî ettiği bir ahd ve vasiyete istinat ettirmiş olduğunu kabul ederek yirmi rek'atının da fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i müekkede olmasını mantıken zaruri bulmuştu. Bu cihetledir ki, gerek Hanefî gerek Şâfiî fukahasından bir kısmı, teravih namazının yirmi rek'atının da fi'l-i nebevî ile sabit sünnet-i seniyye olduğunu kabul ederek İbn Ebû Şeybe'nin ve emsali ehl-i hadîsin rivayet ettikleri İbn Abbas hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Şu kadar ki, ehl-i hadîs tarafından bu İbn Abbas hadisi iki suretle taz'îf edilmiştir: **1.** Senedinde İbn Ebû Şeybe'nin ceddi İbrâhim b. Osman'ın bulunması, **2.** Rivâyât-ı sahîhaya zâhiren mugayir olması. Bu rivayete istinat edebilmek için bu iki ukdenin çözülmesi icap eder.

İbn Abbas hadisinin bu suretle taz‘îf edildiğinden korkan Zeylaî, İbnü'l-Hümâm, Süyûtî, Zürkānî gibi birtakım namdar ulemâ, bu hadise istinat etmeyerek teravihin sekiz rek‘atının yukarıda geçen Âişe ve Câbir radıyallahu anhümâ hadisleriyle sabit ve fi‘l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i nebeviyye olduğu, on iki rek‘atın da sünnet-i sahâbî bulunduğu zemininde bir istidlâl tariki takip etmişlerdir. Biz burada her iki tarîk-ı istidlâli takrir edeceğiz ve evvelâ yirmi rek‘at hakkındaki İbn Abbas hadisinin senedindeki zaaftan, Hazret-i Âişe ve Câbir hadislerine mugāyeretinden gelen şüpheleri izâleye çalışacağız. Sonra da öbür tarîk-i istidlâli teşrih edeceğiz. Birinci cihet hakkındaki tedkîkatımız, bervech-i âtîdir:

1. *Keşfü'l-gumme*'de gördüğümüz İbn Abbas hadisinin metni daha ziyade tafsilâtı muhtevî bulunduğundan her şeye takdîmen bunu mütalaa edeceğiz. Bu metne göre İbn Abbas radıyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem münferiden yirmi rek‘at teravih ve ayrıca vitir namazı kılardı. Teravihin de her dört rek‘atı arasında bir müddet dinlenirdi. Sonra kalkar, mukadder olan namazına devam ederdi. Teravih namazındaki tervîhanın esası, bu sünnet-i seniyyeye müstenittir.[ks]

Mâlûmdur ki, İmam Şa‘rânî'nin bu çok mühim ve meşhur eseri, kendisinin de bildirdiği üzere müctehidîn-i izâmın istinat ettikleri hadisleri muhtevîdir. Binaenaleyh İbn Abbas hadisi bir kısım Hanefî ve Şâfiî eimmesinin medâr-ı istinâdı olduğu şüphesizdir. Nasıl ki, İbn Hacer de, "Eimmemizden bazıları İbn Abbas hadisiyle istidlâl tarikini iltizam etmişlerdir. Fakat bu hadisin derkâr olan zaafından dolayı teravihin yirmi rek‘at olduğuna icmâ-ı sahâbe ile istidlâl edilmelidir" demiştir. *Hidâye* şerhi *İnâye* ile *Kifâye*'de de İbn Abbas rivayetine istinat edilmiştir.

2. İbn Abbas hadisine zaaf isnadı, bu hadisin senedindeki İbn Ebû Şeybe'nin büyük babası İbrâhim b. Osman el-Absî'den dolayıdır. Bu zatın rivayet hususunda mevkiini bilmeliyiz. Ebû Şeybe Kûfeli'dir, Vâsıt'ta kadılık etmiştir. Dayısı Hakem b. Uteybe'den, Ebû İshak'tan ve daha bu tabakadaki ricâl-i ehâdîsten rivayeti vardır. Dayısı ve kendi şeyhi Hakem b. Uteybe ki, İbrâhim en-Nahaî'nin ashabından ve en mevsuk fukahadandır. Ebû Cühayfe'den, Abdullah b. Şeddâd'dan, Ebû Vâil'den, İbn Ebû Leylâ'dan rivayet eden sâhib-i sünnet ve ittikā bir zattır. Kendisinden Mansûr, A'meş, Ebû Avâne, Şu'be gibi eimme-i hadîs rivayet etmiştir.[kt] İnsan böyle bir şeyhin, şu saydığımız tilmizleri arasında riayetinden korkulacak derecede zuafâdan bir zatın bulunmasına hiç ihtimal vermiyor.

Sonra Ebû Şeybe'nin kendi râvisi de kâtibi Yezîd b. Hârûn'dur. Bu da, kendi şeyhini kazâda adl ile tavsif eylemiştir. Ebû Şeybe'yi taz'îf edenler, Yahyâ b. Maîn'in, Buhârî'nin, Ebû Dâvûd'un tenkîdâtını, Nesâî'nin metrûkü'l-hadîs dediğini bildiriyorlar da en yakın râvisinin hüsnüşehâdetinden bahsetmiyorlar. Kâtibi ve râvisi Yezîd b. Hârûn ki, Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*'da Yezîd'in senedleriyle birlikte 24.000 hadisi ezberden tahdîs eylediği ve kırk bu kadar sene akşam namazının abdesti ile sabah namazı kıldığı yollu hüsnühıfzına, itkānına, kemâl-i takvâsına dair Ahmed b. Hanbel gibi eimmeden birçok menkabe nakletmektedir. Bu derece sadûk ve müttaki olan ve şeyhinin her halini herkesten iyi bilmesi icap eden bir zatın kendi şeyhinin sıdk u adli hakkındaki hüsnüşehâdeti kabul edilmek icap eder.

Eimme-i intikāddan Ebû Ahmed b. Adî de, "Ebû Şeybe, hakikaten taz'îf edilmiştir. Fakat Ebû Şeybe, İbrâhim b. Hayye gibi zuafâ zümresinden sayılmamalıdır. Bundan çok daha hayırlıdır. Ebû Şeybe'nin rivayetleri içinde birçok sâlih hadis vardır" demiştir.[ku] İbn Abbas hadisinin mûcebi üzere Hulefâ-yi Râşidîn devrindenberi bilâ-inkıtâ amel-i ümmet câri olduğuna göre, bu teravih hadisi de bu sâlih hadislerden birisidir, denilemez mi? Bu gayri ilmî bir hüküm müdür? İşte bu noktainazardan dolayıdır ki, birçok fukaha bu hadis ile ihticâc etmişlerdir.

3. İbn Abbas hadisi, ehl-i hadîs tarafından te'mîn-i sıhhat için iltizam edilen usûl-i rivâyete uymayarak velev ki senedindeki râvilerden birisinin ufak bir halinden dolayı taz'îf edilebilir. Bu, ehl-i hadîs için bir hak ve bir vazifedir. Fakat ehl-i hadîs tarafından her zayıf addedilen hadis hemen terkedilmemiştir. Belki bunlardan ümmetin mazhar-ı kabûlü olmak gibi medâr-ı tashîh bir müeyyedeyi haiz olanları ehl-i ilim tarafından tashih edilmiştir. Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*'de bu mühimme-i ilmiyyenin birçok ehl-i ilim tarafından bir kaide halinde kabul edildiğini bildiriyor.

İbn Abdülber de *İstizkâr*'da deniz suyunun tahâreti hakkında sünen-i erbaa sahiplerinin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet ettikleri هو الطهور ماؤه، الحل ميتته *"Deniz suyu tâhirdir, meytesi de helâldir"*[kv] hadisini aynı sebeple Buhârî'nin tashih ettiğini Tirmizî'den naklederek bildirmiştir.

Bu hadîs-i bahrin senedindeki "Saîd b. Seleme" hakkında hâsıl olan şüphe ve cehaletten dolayı ehl-i hadîs bunu taz'îf ve ta'lîl etmiş iken İmam Buhârî, ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiklerini görerek senedindeki zaafa rağmen tashih etmiştir.[kw] Tirmizî *Sünen*'inde Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'den hadîs-i bahri sordum, "hadîs-i sahîhtir" diye cevap verdi diyor.

Yine İbn Abdülber, *Temhîd*'inde[kx] Hazret-i Câbir'in bir dinarın yirmi dört kırata müsâvatı hakkındaki hadisi de böyledir. Bu da nâsın icmâına bakılarak Abdullah b. Mübârek tarafından kabul ve nakledilmiş ve üstat Ebû İshak'ın da mazhar-ı tahsîni olmuştur diyor.

İşte bunlar gibi birçok âsâr ve ehâdîsin, ümmetin kabulüne mazhar olduğuna bakılarak ehl-i ilim tarafından tashih edildiğine göre mevzûu bahsimiz olan İbn Abbas'tan rivayet edilen teravih hadisinin de sıhhatine hükmedebiliriz. Buhârî ve Abdullah b. Mübârek gibi eimme-i hadîs, ulemâ ve sâlihînin telakkileriyle hadis tashih edince, Hulefâ-yi Râşidîn'in, sahâbe ve tâbiînin ve bunca eimme-i dînin icmâına bakarak ve ahîren bu mühimme-i ilmiyyeyi, Süyûtî gibi rivayet ve dirayeti nefsinde cemeden eimme-i kirâmın bir muâdele-i ilmiyye halinde eserlerinde tesbit eylediklerini görerek, "İbn Abbas'tan mervî teravih hadisi sahihtir" demekte tereddüt etmeyiz. Hiç şüphesiz ki, terâvih hadisinin tashihi, hadîs-i bahrin tashihinden daha haklı ve hadîs-i dînârın tahsininden çok daha ehemmiyetlidir.[ky]

4. 592 rakamıyla tercümesi gelecek olan Hazret-i Âişe hadisi ile İbn Abbas hadisi arasında teâruz vardır, sahih ve râcih olan alınır, zayıf ve mercûh olan bırakılır denilmek de muvâfık değildir. Evvelâ bu iki rivayet arasında teâruz yoktur. Çünkü Hazret-i Âişe'nin haberi, teheccüd namazına, İbn Abbas rivayeti ise teravih namazına müteveccihtir. Bunu, Hazret-i Âişe hadisinin sûret-i sevkinden öğreniyoruz. Şöyle ki: Hazret-i Âişe'nin râvisi Ebû Seleme b. Abdurrahman, ramazân-ı şerifin hususiyetini nazarı dikkate alarak ve ramazanda Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazının aded-i rekeâtını arttıracağını düşünerek Hazret-i Âişe'den ramazanda Resûl-i Ekrem'in kıldığı teheccüd namazının kemmiyet ve keyfiyetini sormuş, o da, "Resûl-i Ekrem, ne ramazanda ne de başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir" diye cevap vermiştir. Hazret-i Âişe hadisinin bu sûret-i sevki ve sıddîka-i müşârün ileyhâ tarafından, "Bu namazın güzelliğinden ve uzunluğundan ne sizin sormanıza, ne de benim tasvir ve beyanıma lüzum vardır"[kz] denilmesi de delâlet ettiğini bu hadisin şârihleri bildirmektedir.

İbn Abbas hadisi ise münhasıran ramazanda Resûl-i Ekrem'in kıldığı teravih namazına aittir. Şüphesiz ki, teheccüd namazı ile teravih namazı arasında zamân-ı edâları cihetiyle fark vardır. Teravih namazı gecenin önünde, sülüs-i evvelinde kılınır, teheccüd namazı ise sülüs-i ahîrinde. Yukarıda Ebû Zer hadisinde görmüştük ki, Resûl-i Ekrem efendimizin cemaatle kıldıkları ilk teravih namazını gecenin birinci sülüsünde kıldırmıştı. İkinci gece, gece yarısına, üçüncü gece de fecre yakın zamana kadar uzatmışlardı. Her üç gecede de mebde-i salât gecenin evveli idi. Bu sebeple fukahadan bazıları teravihi gecenin sülüs-i ahîrine kadar tehir etmekte kerâhet görmüşlerdir. Bu noktainazardan, bazı ehl-i ilim, Hazret-i Âişe hadisinin teheccüd namazına, İbn Abbas hadisinin de ramazan namazına ait olduğu kanaati ile her iki haber arasında teâruz bulunmadığını kabul etmişlerdir.

5. *Muvatta*' şerhinde Bâcî[la] ve daha bazı ehl-i fıkıh ve hadis, Hazret-i Âişe hadisinin de teravih namazına ait olduğunu kabul ederek Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in birçok gecede kıldıkları teravih namazını, İbn Abbas ise bazı gecelerde kıldıkları teravih namazını bildirmiştir diyerek her iki haberi telif etmişlerdir.[lb]

Âtîdeki ahbâr ve âsârın irşad ve delâletleri ile Resûl-i Ekrem'in yirmi rek'at kıldığı bu bazı gecelerin, ramazanın aşr-i ahîri yani son on gecesi dahilinde olduğu neticesine varabiliriz. Bu en mevsuk haberlerin tercümeleri hurûf-ı hecâ sırasıyla bervechi âtîdir:

a) Aşağıda 951 numara ile tercümesi gelecek olan hadiste görüleceği üzere Hazret-i Âişe ramazân-ı şerifin aşr-ı ahîrinde Resûl-i Ekrem'in ahvâl-i seniyyelerinin tamamıyla değiştiğini bildirerek diyor ki: Ramazanın aşr-ı ahîri girince Nebî sallallahu aleyhi ve sellem aile hayatından tecerrüd ederek kendini tamamıyla ibadete verir, geceleri baştan başa ihya ederdi. Aile efradını da (namaz ve ibadet için) uyandırırdı.[lc]

b) Tirmizî ise, sıhhatine ve hüsnüne işaret ederek bu hadisi, Hazret-i Âişe'den şöyle rivayet ediyor: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde namaz ve ibadet hususunda sair gecelerdeki mesailerinden fazla meşgul olurdu."[ld]

c) Tirmizî'nin Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan rivayetinde Hazret-i Ali demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde bütün aile halkını gece (ibadet için) uyandırırdı.[le]

d) Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Zeyneb bint Seleme radıyallahu anhâdan rivayetinde, Zeyneb, "Ramazandan on gün kalınca Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, aile halkından, namaz kılmaya muktedir olabilenlerin hepsini namaza kaldırırdı. Hiçbirini bırakmazdı" demiştir.[lf]

e) Tercümeleri 951, 953. numaralarla gelecek olan Âişe ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ hadislerinde de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ramazanın aşr-ı ahîrinde hayatî gailelerden kâmilen tecerrüd buyurdukları görülecektir.

f) Yukarıda Buhârî'nin Zeyd b. Sâbit radyallahu anhtan Tahâvî ile sünen-i erbaa sahiplerinin Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhtan rivayetlerinde, Resûl-i Ekrem'in ashabına kıldırdıkları teravihlerin ramazanın aşr-ı ahîrine müsâdif olduğunu da görmüştük.

Bu rivayetlerin hey'et-i umûmiyyesi, İbn Abbas'tan rivayet edilen ve Hazret-i Âişe hadisi ile telif edilerek bazı gecelerde kıldığı bi'l-ictihâd tahmin edilen bu yirmi rek'at teravihlerin ramazanın aşr-ı ahîrine müsâdif gecelerde kılınmış olduğunu hatırlatıyor. Nasıl ki, İbn Âbidîn de Hazret-i Âişe, ekser ahvaldeki salât-ı Nebî'yi haber vermiştir. İbn Abbas rivayeti ise, Hazret-i Resûl"ün iki gece kıldırdığı teravih namazına aittir diyor.

6. İbn Abbas hadisinin müeddâsı, Hulefâ-yi Râşidîn'in sünneti, ashâb-ı kirâmın icmâı ve başta akdemü'l-eimme Ebû Hanîfe hazretleri olduğu halde bütün eimme-i müctehidîn hazerâtının ârâ ve ictihadlarıyla müeyyed olduğundan, sıhhatinden bir an için sarfınazar edilse bile ihticâc edilecek mesele, ferâiz ve vâcibâttan olmayıp fezâil ve nevâfil cümlesinden bulunduğu için bu derece-i za'fı ile beraber yine İbn Abbas hadisi ile pekâlâ istidlâl edilebilir. Çünkü ehl-i ilim, hadîs-i sahîha muârız olmadıkça fezâilde hadîs-i zaîf ile amel etmişlerdir. İbn Abbas hadisi ile rivâyât-ı sahîha arasında teâruz olmadığını biraz evvel mütalaa etmiştik.

Buraya kadar teravihin devr-i ictihâda ait olan vaziyet-i şer'iyyesini izah için aded-i rekeâtı hakkında İbn Abbas hadisine tevcih edilen şüpheleri izâle ve bununla istidlâl tarikini irâe etmiş bulunuyoruz. Şimdi ikinci tarîk-ı istidlâli göreceğiz.

İBNÜ'L-HÜMÂM VE EMSALİ EİMME-İ FIKHIN SÛRET-İ İSTİDLÂLLERİ

Hanefî ve Şâfiî fukahasının en güzîde simalarından bir kısmı teravih namazının yirmi rek'atını şu suretle ispat ediyorlar: Ramazanda üç rek'at vitir namazıyla beraber sekiz rek'at teravih namazının cemaatle kılınması, Hazret-i Âişe ve Câbir hadislerinin bildirdiği üzere fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i nebeviyyedir. Esas itibariyle sünnet, Resûl-i Ekrem'in devam buyurdukları veya işlemeye devam ederken bir maniin araya girmesiyle terkeyledikleri umûrdur. Bu sekiz rek'atın üst tarafı yukarıda izah olunduğu üzere ashaptan Sâib b. Yezîd radıyallahu anh ile tâbiîn ricâlinden Yezîd b. Rûmân'dan rivayet edilen âsâr ile sabit olduğu üzere Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetidir ve عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي "*Benim sünnetime, benden sonra da Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine ittibâ etmeniz vâciptir*"[lg] hadîs-i sahîhi mûcibince Hulefâ-yi Râşidîn'in âdet-i aliyyelerine ittibâ etmek bir vecîbe-i şer'iyyedir ki, müstehap unvân-ı fıkhîsi ile yâdolunur. Binaenaleyh teravih namazının sekizi sünnet-i râtibedir, on iki rek'atı müstehaptır.

Bunun hariçte bir misal ve nazîri yatsı namazının farzından sonraki dört rekʿat nâfiledir ki, bunun iki rekʿatı Resûl-i Ekrem'in aleddevam kıldıkları ve ümmetine de kılmalarını emir ve vasiyet buyurdukları sünnet-i râtibedir. Dört rekʿat kılınması müstehaptır. Şöyle ki: Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edilen ve ehl-i hadîs ile fukaha arasında "Musâbere hadisi"[lh] unvanıyla yâdolunan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz ümmetine yatsı namazının farzından sonra iki rekʿat nâfile namaz kılan kimseye cennette bir köşk ihsan buyurulacağını bildirmiştir. Müsâbere "müdâvemet" demektir. Müsâbere hadisini Buhârî'den başka birçok ehl-i hadîs ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radıyallahu anhâdan da rivayet etmişlerdir. Bunlardan başka 509 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisinde de yatsı namazından sonraki nâfile, iki rekʿat olarak bildirilmiştir. Gerek bu vücûh-i rivâyâttan gerek metn-i hadîsteki "müsâbere" unvanından Resûl-i Ekrem efendimizin yatsının farzından sonra iki rekʿat nâfile kılmaya devam buyurdukları istifade edilmiş ve bu iki rekʿat nâfile sünnet-i râtibe olarak taayyün etmiştir.

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayet tarikinde ise yatsının farzından sonra Resûl-i Ekrem'in dört rekʿat nâfile kıldıkları bildirilmiştir: Hazret-i Ali'nin kibar ashabından Şüreyh b. Hânî demiştir ki: Âişe radıyallahu anhâya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nâfile namazını sordum da Hazret-i Âişe, "Yatsının farzından sonra Hazret-i Resûl katiyen mescidde namaz kılmamıştır. Resûl-i Ekrem, benim odama gelirdi. İçeri girdiğinde odamda dört yahut altı rekʿat nâfile kılardı" diye cevap verdi (*el-Bahrü'r-râik*).[li]

Fakat yukarıdaki vücûh-i rivâyât daha kuvvetli ve böyle dört rekʿat kılmaya devam buyurulduğuna muârız bulunduğundan Hazret-i Âişe'den, Şüreyh b. Hânî tarikiyle gelen bu rivâyet-i ahîre ancak istihbab ifade edebilmiştir. Müşebbehün bihi bu vechile izah ettikten sonra İbn Hümâm ve emsali diyorlar ki: Bunun gibi teravih namazının sekiz rekʿatı rivâyât-ı sahîhaya istinat ettiği için sünnet-i râtibedir, yirmi rekʿat kılındığına dair İbn Abbas'tan menkul olan rivayetin zaafına mebnî Hulefâ-yi Râşidîn'in sünneti olarak kabul edilip müstehap denilmiştir. Bu sebeple Ebü'l-Hasan Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasar-ı Muʿteber*'inde, "Teravih namazı müstehaptır" demiştir. Yine izah ettiğimiz aynı sebepten dolayı *Hidâye* sahibi de "Teravih namazı sünnettir" demiş. Fakat ne *Kudûrî* sahibi yirmi rekʿatın hepsini müstehap addetmiştir, ne de sâhib-i *Hidâye* yirmi rekʿatın hepsi sünnettir demek istemiştir. Mezheb-i Hanefî'nin bu iki imamı Hanefî fıkhının medâreyni olan metinlerinde tağlîb tarikiyle müstehap veya sünnet unvanını vermişlerdir. Şu kadar ki, *el-Hidâye* sahibinin sünnet tabirinde tağlîb daha zâhirdir ve sâhib-i mezheb Ebû Hanîfe hazretlerinin yukarıda izah olunduğu üzere sünnet-i müekkede tabirine daha uygundur. Bir de böyle tağlîblerde indelıtlak kuvvetli taraf iltizam edilip zikredilir. Fiʿl-i nebevînin, fiʿl-i sahâbîden efdal ve akvâ olduğu âşikâr bulunduğuna göre, tağlîben sünnet denilmesi münasiptir.

Üçüncü bir medâr-ı tercîh olan cihet de *el-Hidâye* sahibinin sünnet tabiri, cemaati teravihe teşvik ve tergībi mütezammın olmasıdır.

İbn Hacer de bu tarîk-i istidlâli beğenmiştir. Sebep olarak da diğerleri gibi İbn Abbas hadisinin zaafını ve buna mukābil icmâ-ı sahâbe delilinin daha kuvvetli olduğunu gösteriyor.

Teravih namazının yirmi rekʿat olduğu hakkındaki ikinci tarîk-i istidlâle de burada nihayet veriyoruz. Bir gayeye turuku müteaddide ile varılabilir. Turuku istidlâlin teaddüdü, ilmî gayenin kuvvetini arttırır. Her iki tarîk-i istidlâli takip eden eimme-i kirâm, birer sirâc-ı ümmet ve meşʿal-i hidâyettir. Her meselede olduğu gibi teravih hususunda da bize rehberlik edip bu mübarek namazın Asr-ı saâdet'teki, Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki, sonra da karn-ı selefteki devam edip gelen vazʿiyyet-i ilmiyyeleri gün gibi âşikâr göstermişlerdir نوّر الله مراقدهم.

MEZÂHİB-İ ERBAA EİMMESİNİN HULÂSA-İ MÜCTEHEDÂTI

Şemsüleimme Ebû Hanîfe hazretlerinin teravih hakkındaki noktainazarlarını yukarıda İmam Ebû Yûsuf'un bir sualine verdiği cevabından öğrenmiştik. Bu noktainazarını diğer bir tilmizi Hasan b. Ziyâd da rivayet edip, "Teravih, terki câiz olmayan bir sünnettir" demiştir. Sadr-ı Şehîd, bu kavl, kavl-i sahîhtir demiştir. Attâbî, *Cevâmiu'l-fıkh*'ında[lj] teravih namazı bizâtihi sünnet-i müekkededir. Cemaatle edası ise vâciptir demiştir. Herhalde bu büyük Hanefî fakihi İmam-ı Âzam'ın, "Teravih namazı terki câiz olmayan bir sünnet-i müekkededir" suretindeki müekked hükmün kuvvetini vücûb ile ifade etmiş bulunuyor. Nâtıfî de[lk] *Ravzatü'l-Hanefiyye*'de cemaatin fazilet olduğunu {belirtmiş}, *Zahîre*'de de ekser meşâyih-i Hanefiyye'den kifayeten sünnet-i müekkede ictihadı rivayet edilmiştir.

Teravihin gerek cemaat gerek aded-i rekeât gibi ahkâm-ı esâsiyyesinde İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel de Ebû Hanîfe'nin ictihadına iştirak etmişlerdir. Kādî İyâz: Cumhûr-ı ulemâdan menkul olan da budur demiştir. Eimme-i metbûînden hiçbirinin yirmi rekʿattan noksan teravih ihtiyar ettiği bildirilmiyor.[ll] Yirmi rekʿattan fazlası ise esasen nevâfilde ziyade için bir hadd-i muayyen olmadığından mücâzdır. Ziyade hakkında İmam Mâlik hazretlerinin mezhebini görüyoruz. İmâmü'l-Medîne bu babda ehl-i Medîne'nin ameline istinat etmiştir, maamafih bu on altı rekʿat teravih değildir. Mutlak bir nâfile namazdır.

Yukarıda Muhammed b. Nasr'ın Hârre Vak'ası'ndan evvel Medine'de, Medine halkının otuz altı rek'at teravih kıldıklarını rivayet ettiğine ve bu dilsûz vak'anın altmış üç hicret senesinde vuku bulduğuna göre, İmam Mâlik'ten bir asır evvel Medine'de bu suretle teravih kılınmaya başlandığı anlaşılır. Fıkıh ve siyer kitaplarında tezyîd-i rek'atın sebep ve sâiki şöyle bildiriliyor: Mekkeliler Harem-i şerif'te teravih kılarken teravihin her tervîhasında bir kere tavaf etmek ve müteakiben iki rek'at tavaf namazı kılmak itiyadında idiler. Mekkeliler'in bu faziletkârane hareketlerine gıpta eden Medîne-i Münevvere ahalisi de Mekkeliler'in tavaflarına ve tavaf namazlarına muadil olmak üzere her tervîhada dört rek'at nâfile kılmayı kabul etmişler. Şu kadar ki Mekkeliler, beşinci tervîhada yani teravih namazının hitamı ile vitir namazı arasındaki son tervîhada tavaf etmediklerinden Medineliler de bu son tervîhadan sonra nâfile kılmamışlardır. Dört tervîhada dörder rek'at olarak kılınan on altı rek'at nâfile, asıl teravihe zammedilince otuz altı rek'ate bâliğ olur. Üç rek'at vitir namazı ile otuz dokuz rek'at eder. İşte öteden beri devam edegelen bu amel-i ehl-i Medîne'yi imam dârü'l-hicre hazretleri delil olarak kabul ettiğinden Mâlikî mezhebinde teravihin aded-i rekeâtı on altı rek'at nâfile ile beraber bu derece yükselmiş bulunuyor. Bu babda eimme-i selâsenin yirmi rek'at hakkındaki ictihadlarını müdafaa eden şârih Aynî; ashâb-ı kirâmın müstemirren devam edip gelen ameli, ittibâ için, ehl-i Medîne'nin amelinden daha evlâdır diyor. Tervîhalarda zikrullah ile, salât ve selâm ile, her nevi ibâdât ve taat ile iştigal edildiği için sair mezhep imamlarına göre de tervîhalarda nâfile namaz kılınabilir. Şu fark ile ki, Mâlikîler'in kıldığı gibi cemaatle değil, münferiden kılınır. Mezheb-i Hanefî'de cemaat, yalnız teravihin hususiyetlerindendir.

Hâtime. Teravih namazının gerek mâhiyyet-i esâsiyyesi, gerek cemaatle edası ve aded-i rekeâtı hakkındaki izahımıza burada nihayet veriyoruz. Bu neşeli ibadetimizin sair ahkâmını "Kitâb-ı Savm"ın bir lâhikası olarak gelecek olan hususi bahsinde izah edeceğiz. Buradaki izahımızın bu kadar uzamasının sebebi, bu bahsin başlangıcında da arzolunduğu üzere Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazı hakkındaki sekiz rek'at rivayetini teravih zanneden bazı kimselerin, "Hazret-i Peygamber sekiz rek'attan fazla teravih kılmamıştır. Bundan fazlası matlub-u şâri' değildir" diye ortaya bir şüphe koyduklarını teessüfle duyduk. Mübarek ramazanın şerefli gecelerinde şevk ve heyecan ile eda ettiğimiz bir ibadetimizin rek'atları hakkında kulûb-ı sâfiye-i müslimînde şüphe uyandırmak ne kadar büyük bir günah ise, bunun ilmen izâlesi de o nisbette büyük bir vazife idi. Bu babda muharrir-i âcizi irşad eden ve bir hayli me'haz-ı ilmiyyeyi zengin kütüphanelerinden göndermek lutfunda bulunan Bay A. Hamdi Akseki arkadaşımıza samimi teşekkürler sunarım.

Şimdi teravih hakkında saydığımız bunca âsâr ve ehâdîs ile, fıkhî tedkîkat ile ümmet-i İslâmiyye'nin sadr-ı İslâm'dan beri ifa edegeldiği bir ibadet hakkındaki bütün şüpheleri izâle etmiş bulunuyoruz. Tevfik ise Cenâb-ı Hak'tandır.

[jm] عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من قام رمضان إيمانا واحتسابا غفرله ما تقدم من ذنبه (رواه الشيخانوأصحاب السنن الأربعة والطحاوي وغيرهم)

{B37 Buhârî, Îmân, 27.}

[jn] قال ابن عباس رضي الله عنهما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي التراويح في غير جماعة عشرين ركعة والوتر. وكان يتروح فيها بين كل أربع ركعات ساعة ثم يقوم يصلي ما كتب. فهذا هو الأصل في تروح الإمام في صلاة التراويح (كشف الغمة للشعراني:ج١ , ص ١١٩)

{Şa'rânî, *Keşfü'l-gumme*, I, 119.}

[jo] {B37 Buhârî, Îmân, 27.}

[jp̱] عن زيد بن ثابت رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ حجرة في المسجد من حصير فصلى فيها ليالي حتى اجتمع عليه ناس. ثم فقدوا صوته ليلة وظنوا أنه قد نام فجعل يتنحنح ليخرج إليهم. فقال: مازال بكم الذي رأيت من صنيعكم حتى خشيت أن يكتب عليكم. ولو كتب عليكم ما قمتم به. فصلوا أيها الناس! في بيوتكم. فإن أفضل صلاة المرء في بيته إلا المكتوبة [[رواه الشيخان

{B7290 Buhârî, İʻtisâm, 3.}

[jq̱] عن جابر رضي الله عنه قال؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ إذا قضى أحدكم الصلاة في مسجده فليجعل لبيته نصيبا من صلاته. فإن الله جاعل في بيته من صلاته خيرا

{M1822 Müslim, Müsâfirîn, 210.}

[jṟ] عن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى ذات ليلة في المسجد. فصلى بصلاته ناس. ثم صلى من القابلة فكثر الناس. ثم اجتمعوا من الليلة الثالثة أو الرابعة فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فلما أصبح قال: قد رأيت الذي صنعتم ولم يمنعني من الخروج إليكم إلا أني خشيت أن تفرض عليكم. وذلك في رمضان

{B1129 Buhârî, Teheccüd, 5.}

[js̱] عن عروة بن الزبير أن عائشة رضي الله عنها أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج من جوف الليل، فصلى في المسجد، فصلى رجال بصلاته. فأصبح الناس يتحدثون بذلك. فاجتمع أكثر منهم. فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في الليلة الثانية. فصلوا بصلاته. فأصبح الناس يذكرون ذلك. فكثر أهل المسجد في الليلة الثالثة. فخرج فصلوا فلما كانت الليلة الرابعة عجز المسجد عن أهله. فلم يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم، حتى خرج لصلاة الفجر. فلما قضى الفجر أقبل على الناس. ثم تشهد فقال (أما بعد) فإنه لم يخف على شأنكم الليلة. ولكن خشيت أن تفرض عليكم صلاة الليل، فتعجزوا عنها.

{Metindeki ‘فلم يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم’ ifadesinden sonra kaynakta فطفق رجال منهم يقولون: الصلاة، فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم ifadesi yer almaktadır. M1784 Müslim, Müsâfirîn, 178.}

[jt] عن أبي ذر رضي الله عنه قال: صمنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يقم بنا شيأ من الشهر حتى بقي سبع. فقام بنا حتى ذهب ثلث الليل، فلما كانت السادسة لم يقم بنا. فلما كانت الخامسة قام بنا حتى ذهب شطر الليل. فقلت: يا رسول الله! لو نفلتنا قيام هذه الليلة؛ فقال: إن الرجل إذا صلى مع الإمام حتى ينصرف حسب له قيام ليلة. فلما كانت الرابعة لم يقم بنا حتى بقي ثلاث الليل. فلما كانت الثالثة جمع أهله ونساءه والناس فقام بنا حتى خشينا أن يفوتنا الفلاح، قلت: * وما الفلاح؟ قال: السحور. ثم لم يقم بنا بقية الشهر [رواه الطحاوي وأصحاب السنن الأربعة]

* والسائل هو جبير ابن نفيل وهو الراوي عن أبي ذر

{Önceki baskıda ‘فلما كانت الرابعة لم يقم بنا حتى بقي ثلاث الليل’ şeklinde geçen ifade, kaynakta ‘فلما كانت الرابعة لم يقم. فلما كانت الثالثة جمع أهله... ’ olarak geçmektedir. D1375 Ebu Dâvûd, Ramazân, 1.}

[ju] عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لرمضان من قامه إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه

{B37 Buhârî, Îmân, 27.}

[jv] عن جابر رضي الله عنه أن النبى صلى الله عليه وسلم صلى ثمان ركعات، ثم أوتر. [رواه ابن حبان وابن خزيمة]

{Önceki baskıda bu şeklinde kaydedilen hadisin metni, kaynakta صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان ثمان ركعات والوتر şeklinde geçmektedir. İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 138, no: 1070.}

[jw] عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي في رمضان عشرين ركعة والوتر [رواه ابن أبي شيبة والبيهقي والبغوي وغيرهم]

{MŞ7691 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 677.}

[jx] Kārî, "yâ"nın teşdidiyle "Kāre" kabilesine mensup demektir. Bu zat, Hazret-i Ömer'in beytülmâl emini idi. Bazıları Abdurrahman'ın sohbet-i nebevîye nâil ve binaenaleyh sahâbeden olduğunu rivayet etmişlerdir. Kendisinden Sâib b. Yezîd'in rivayeti vardır. Sâhib-i terceme de Ömer ve Ebû Talha'dan rivayet etmiştir. Merviyyâtı yetmiş sekiz hadisten ibarettir. İbn Maîn sikadır, der. İbn Sa'd, Abdurrahman'ın seksen hicrî yılında seksen yaşında Medine'de vefat ettiğini bildirmiştir *(Hulâsa ve Aynî).*

[jy] قال ابن شهاب: فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والأمر على ذلك. ثم كان الأمر على ذلك في خلافة أبي بكر وصدرا من خلافة عمر رضي الله عنهما. وعن ابن شهاب عن عروة بن الزبير عن عبد الرحمن بن عبد القاري أنه قال: خرجت مع عمر بن الخطاب رضي الله عنه ليلة في رمضان إلى المسجد. فإذا الناس أوزاع متفرقون يصلي الرجل لنفسه ويصلي الرجل فيصلي بصلاته الرهط. فقال عمر: إني أرى لو جمعت هؤلاء على قارئ واحد لكان أمثل. ثم عزم فجعلهم على أبي بن كعب. ثم خرجت ليلة أخرى والناس يصلون بصلاة قارئهم. قال عمر: نعم البدعة هذه. والتي ينامون عنها أفضل من التي يقومون [يريد آخر الليل وكان الناس يقومون أوله [بخاري في باب فضل من قام رمضان

[jz] *Mirkāt,* II, 674.

[ka] قال علي كرم الله وجهه: نور الله مضجع عمر كما نور مساجدنا [مجمع الأنهر]

[kb] *Mirkāt,* II, 174.

[kc] *Aynî*, III, 598.

[kd] *Aynî*, V, 356.

[ke] روى البيهقي عن يزيد ابن رومان قال: كان الناس يقومون في زمن عمر بن الخطاب بثلاث وعشرين ركعة [فتح القدير]

[k̲f] Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâ sahâbî oğlu sahâbîdir. Sâib, pederi Yezîd ile beraber haccetü'l-Vedâ'da bulunmuştur. O zaman Sâib yedi yaşında idi. Hicretin seksen altı veya doksan bir tarihinde Medîne-i Münevvere'de vefat etmiştir. Sehl b. Sa'd de Medine'de doksan bir tarihinde vefat ettiğinden her ikisinin de Medine'de son vefat eden sahâbî olması icap eder. İbn Sa'd *Tabakāt*'ında Sâib'in târîh-i vefâtı ihtilâflıdır. Sehl ise bilâ-hilâf Medine'de son vefat eden sahâbîdir demiştir *(Hulâsa,* s. 113, 133).

[k̲g] روى البيهقي في المعرفة عن السائب بن يزيد قال: كنا نقوم في رمضان في زمن عمر بن الخطاب رضي الله عنه بعشرين ركعة والوتر. قال النووى إسناده صحيح [فتح القدير]

[k̲h] روى عبد الرزاق في المصنف بالسند المتصل إلى السائب بن يزيد أن عمر بن الخطاب جمع الناس في رمضان على أبي بن كعب وعلى تميم الداري على إحدى وعشرين ركعة. يقومون بالمئين وينصرفون في بزوغ الفجر. في النهاية البزوغ الطلوع. وقال ابن عبد البر على أن الواحد الوتر (عيني:ج٥ ص٧٥٣)

[k̲i] قال ابن عبد البر: روى الحارث بن عبد الرحمن بن أبى ذباب عن السائب بن يزيد قال: كان القيام على عهد عمر بثلاث وعشرين ركعة. قال ابن عبد البر هذا محمول على أن الثلاث للوتر [عيني]

[k̲j] Ali el-Kārî: "Hazret-i Übey ile Temîm ed-Dârî'ye münâvebe ile kıldırırlardı, yahut teravih rek'atlarının bir kısmını birisi, bâkisini de o birisi kıldırmış olacaktır. Çünkü kadınlar için de Süleyman b. Ebû Hasme'yi imam tayin etmişti" diyor.

[k̲k] عن السائب بن يزيد قال: أمر عمر رضي الله عنه أبي بن كعب وتميما الداري أن يقوما للناس في رمضان بإحدى عشرة ركعة. فكان القارئ يقرأ بالمئين * حتى كنا نعتمد على العصا من طول القيام. فما كنا ننصرف إلا في فروغ الفجر [رواه مالك] وفروغ الفجر أوائله وأعاليه.

المئين جمع مائة. والظاهر أن المراد به التقريب لا التحديد. قال ابن حجر: . *
أي بالسور التى يزيد كل منها على مائة آية. وفيه أنه لا دلالة على الزيادة ولا على أنها سورة مستقلة. لا سيما وأريد الختم بالتراويح بناء على أنه سنة على القول الصحيح [مرقات:ج٢ ص٤٧١]

[k̲l̲] {B3569 Buhârî, Menâkıb, 24.}

[k̲m̲] عن الأعرج قال: ما أدركنا الناس كان القارئ يقرأ سورة البقرة في ثمان ركعات وإذا قام منها في ثنتي عشرة ركعة رأى الناس أنه قد خفف [رواه مالك]

[k̲n̲] {D4607 Ebû Dâvûd, Sünne, 5. Kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: فعليكم بسنتي وسنة الخلفاء المهديين الراشدين}

[k̲o̲] Atâ b. Ebû Rebâh, kibâr-ı tâbiîndendir. Mekke'nin fakihi ve müftüsü idi. İbn Abbas radıyallahu anhümânın vefatından sonra Mekke'de riyâset-i ilmiyye Atâ'nın şahsında takarrür etmiştir. Hatta İbn Abbas hazretleri sağlığında kendisinden dinî meseleler sorulduğunda, "Ey Mekkeliler! Aranızda Atâ gibi bir âlim varken benim başıma niçin toplanıyorsunuz" der idi. Abâdile-i erbaadan, Üsâme b. Yezîd'den {Üsâme b. Yezîd isminde bir zâttan rivayeti olduğuna dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu ismin Üsâme b. Zeyd olması kuvvetle muhtemeldir.}, Hazret-i Âişe'den, Ebû Hüreyre'den, Ümmü Seleme'den radıyallahu anhüm hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de pek çok tâbiî rivayet etmiştir. İmam Ebû Hanîfe, "Atâ'dan faziletli bir âlime rastgelmedim" der idi. Atâ, şahsen çolak, şaşı bir Habeşî idi. Fakat ilmen ve ahlâken haiz olduğu fazileti, ona, ulûm-ı İslâmiyye tarihinde sahifeler ayırmıştır. Yetmişten fazla haccetmiştir. Hazret-i Osman'ın devr-i hilâfeti sonlarında doğmuş ve 114 veya 115 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir (Aynî, I, 519; *Hulâsa,* s. 125).

[k̲p̲] *Kāmus* mütercimi Âsım Molla, "hârre" kelimesinde şu izahı veriyor: Hârre, zâhiri Medine'de tahtı Vâkım'da bir mevzidir ki, onda ikinci Emevî hükümranı olan Yezîd vaktinde bir vak'a olmuştur. Yezîd tarafından Nehb-i Medîne ve istîsâl-i ashâb için Mesleme b. Ukbe varıp hesâret-i küllîye cesaret eylemiştir.

İbn Hacer el-Heytemî de bu zulüm ve i'tisâf sırasında Mescid-i Saâdet'te ezan okunamamış bulunduğundan hücre-i saâdetten ezan sesi yükseldiğini rivayet ederek Resûl-i Ekrem'in merkad-i mübârekinde ebedî bir hayata mazhar bulunduğuna istidlâl ediyor.

[kq] الفتح الملهم شرح صحيح مسلم

[kr] ذكر في الإختيار: أن أبا يوسف سأل أبا حنيفة عنها وما فعله عمر. فقال: التراويح سنة مؤكدة. ولم يتخرجه عمر من تلقاء نفسه ولم يكن فيه مبتدعًا. ولم يأمر به إلا عن أصل لديه وعهد من رسول الله عليه وسلم [عيني والبحر الرائق]

[ks] قال ابن عباس رضي الله عنهما: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي التراويح في غير جماعة عشرين ركعة والوتر. وكان يتروح فيها بين كل أربع ركعات ساعة. ثم يقوم يصلي ما كتب. فهذا هو أصل في تروح الإمام في صلاة التراويح [كشف الغمة: ج ١ ، ص ٥٩]

{Şa'rânî, *Keşfü'l-gumme*, I, 119.}

[kt] *Hulâsa.*

[ku] *Tehzîb.*

[kv] {D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.}

[kw] *Fethu'l-kadîr,* I, 48.

[kx] *Temhîd*'in asıl adı التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد dir. Hâfız Ömer b. Abdülberr'in en kıymettar âsârındandır. İbn Hazm *Temhîd* için fıkıh ve hadiste nazîrini görmedim diyor. Sonra İbn Abdülber, *Temhîd*'i ihtisâr ederek *İstizkâr*'ı yazmıştır. Buna da الإستذكار لمذاهب أئمة الأمصار adını vermiştir. İbn Abdülberr'i dünyaya tanıtan bu muazzam eserleridir.

[ky] التعليق الصبيح شرح مشكاة المصابيح: ج ٢ ، ص ٥٠١

[kz] {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

[la] Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef'tir. "Bâce" cîm-i hafîfe ile Endülüs'te bir şehir veya Afrika'da bir köydür ki, sâhib-i terceme oraya nisbetle şöhret-şiârdır. Bâcî'nin bu eserinin adı *Münteka*'dır ve İbn Abdülberr'in *Temhîd*'inin ihtisar edilmiş bir numunesidir. Esasen Endülüs'ün bu iki yüksek siması muasırdırlar. İbn Abdülber 463, Bâcî 471 tarihinde vefat etmiştir *(Keşfü'z-zunûn* ve *Lübbü'l-Lübâb)*.

[lb] التعليق الممجد على موطأ محمد

[lc] عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل العشر الأخير شد مئزره وأحيا ليله وأيقظ أهله

{B2024 Buhârî, Leyletü'l-Kadr, 5.}

[ld] عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يجتهد في العشر الأواخر ما لا يجتهد في غيرها [رواه الترمذي وقال هذا حديث حسن، صحيح]

{T796 Tirmizî, Savm, 73.}

[le] عن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم يوقظ أهله في العشر الأواخر من رمضان [رواه الترمذي وقال حديث حسن، صحيح]

{T795 Tirmizî, Savm, 73.}

[lf] عن زينب بنت سلمة رضي الله عنها لم يكن النبي صلى الله عليه وسلم إذا بقي من رمضان عشرة أيام يدع أحدا من أهله يطيق القيام إلا أقامه [رواه محمد بن نصر]

{Önceki baskıda زينب بنت سلمة şeklinde verilen râvi ismi kaynakta 'زينب بنت أم سلمة' olarak geçmektedir. Muhammed b. Nasr, *Kıyâmü Ramazân*, I, 247.}

[lg] {MK15762 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 246.}

[lh] روى الترمذي وابن ماجة عن عائشة رضي الله عنها قالت؛ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من ثابر على اثنتي عشرة ركعة من السنة بنى الله بيتا في الجنة: أربع ركعات قبل الظهر وركعتين بعدها وركعتين بعد المغرب وركعتين بعد العشاء وركعتين قبل الفجر.

{T414 Tirmizî, Salât, 189.}

وروى الجماعة إلا البخاري من حديث أم حبيبة بنت أبي سفيان أنها قالت (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ما من عبد مسلم يصلي لله في كل يوم اثنتي عشرة ركعة تطوعا من غير الفريضة إلا بنى الله بيتا في الجنة)

{M1696 Müslim, Müsâfirîn, 103.}

وزاد الترمذي والنسائي؛ (أربعا قبل الظهر وركعتين بعدها وركعتين بعد المغرب وركعتين بعد العشاء وركعتين قبل صلاة الغداة) [فتح القدير والبحر الرائق]

{T415 Tirmizî, Salât, 189.}

[li] {İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, II, 54.}

[lj] Attâbî: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed'dir. Kibâr-ı Hanefiyye'den âlim bir zattır. Yukarıda zikrettiğimiz *Cevâmiu'l-fıkh*'ı, *Fetâvâ-yi Attâbiyye* denilmekle mâruftur ve dört büyük cildi muhtevîdir. Telifatı cümlesinden birisi de *Şerh-i Ziyâdât*'tır ki Attâbî bu şerhinde, hiçbir şârihe müyesser olmayan müstesna bir tarzda bütün mesâil-i fıkhiyyeyi tetkik etmiştir. Abdülhay el-Leknevî *Şerh-i Ziyâdât*'ı mütalaa ettiğini bildiriyor. İmam Muhammed'in *Câmi'-i Kebîr* ve *Câmi'-i Sagīr*'ini de şerhetmiştir. Mükemmel bir de tefsir yazmıştır. Binaenaleyh teravihin cemaatle edası vâciptir, suretinde kuvvet ve katiyet ifade eden hükmü, hürmetle kabule şayan bir sîmâ-yi ilmîdir. 582 tarihinde vefat etmiştir. Attâb Buhara'da bir mahallenin adıdır *(Keşfü'z-zunûn,* I, 312; *Fevâid-i Behiyye,* s. 36).

[lk] Nâtıfî'nin *Ravza*'sı fürû-ı Hanefiyye'ye dairdir. Küçük, fakat nâdir meseleleri ihtiva etmesi cihetiyle kıymetli bir eserdir. Fürû-ı Şâfiiyye'ye dair de Abdülkerîm er-Râfiî'nin bir *Ravza*'sı vardır. Nâtıfî 446 tarihinde vefat etmiştir *(Keşfü'z-zunûn,* I, 449).

[ll] الفتح الملهم شرح صحيح مسلم: ج ١، ص ١٩٣

587

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُفْطِرُ مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى نَظُنَّ أَنْ لَا يَصُومَ مِنْهُ وَيَصُومُ حَتَّى نَظُنَّ أَنْ لَا يُفْطِرَ مِنْهُ شَيْئًا وَكَانَ لَا تَشَاءُ أَنْ تَرَاهُ مِنَ اللَّيْلِ مُصَلِّيًا إِلَّا رَأَيْتَهُ وَلَا نَائِمًا إِلَّا رَأَيْتَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her aydan (o kadar günlerde) oruç tutmaz idi ki, biz (onu artık) o ayın hiçbir gününde oruç tutmayacak zanneder idik (Halbuki sonra o, geri kalan günlerde tamamen veya kısmen oruç tutardı).

Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her aydan (o kadar günlerde) oruç tutar idi ki, biz onu artık orucu bırakmayacak zannederdik (Halbuki sonra o, geri kalan günlerde tamamen veya kısmen iftar eder idi).

Yine Resûl aleyhisselâmı geceden bir kısmında senin namaz kılar görmek istemen boşa çıkmaz idi (Muhakkak namaz kılar görürdün). Uyur görmek istemen de boşa çıkmazdı, (muhakkak uyur görürdün). {B1141 Buhârî, Teheccüd, 11.}

İZAHI

Bir İfade. Bu hadîs-i şerifin nefiy ve ispatı ihtiva eden ikinci fıkrasını Türkçe'mizin tarz-ı ifâdesine uyarak müevvelen tercüme ettik. Arapça üslûba göre şöyle tercüme edilmek icap ederdi: Geceden bir kısmında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi sen, namaz kılar görmek istemezsin, meğer onu o sırada namaz kılar görürsün. Uyur görmek istemezsin, meğer onu uyur görürsün.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî burada Resûl-i Ekrem'in geceki namaz ve uyku hallerine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Yine bu hadisi aynı sened ve aynı metin ile "Kitâbü's-Savm"da savm-ı Nebî ve iftâr-ı Nebî aleyhisselâm hakkında da sevketmiştir. Buhârî her ikisinde de şeyhi Abdülazîz'den rivayet etmiştir. Buhârî'nin "Kitâbü's-Savm"da diğer şeyhi Muhammed b. Selâm'dan bir rivayeti daha vardır ki, bunun tercümesi 936 numara ile gelecektir. Bu rivayette Hazret-i Enes'ten hadisi rivayet eden Humeyd et-Tavîl diyor ki: Bir kere Enes radıyallahu anha Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin orucunun keyfiyetinden sormuştum. Enes bana şöyle cevap verdi: Ben, Resûlullah'ı her aydan herhangi bir günde oruçlu görmek arzu edince, muhakkak onu oruçlu görürdüm. Oruçsuz görmek isteyince de muhakkak onu oruçsuz görürdüm. Geceden herhangi bir kısmında namaz kılar görmek isteyince muhakkak Hazret-i Resûl'ü namaz kılar görürdüm. Uyur görmek isteyince de muhakkak uyur görürdüm. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (şerefli) elinden yumuşak, ne bir yün sof, ne de ipekli bir harir messetmedim. Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin râyiha-i seniyyelerinden latif, ne bir misk, ne de bir amber koklamadım.[lm] Bu mevzûa dair Hazret-i Âişe'nin bir hadisi de 935 numara ile tercümesi gelecektir. Buhârî'nin "Kitâbü's-Savm"da yine savm ve iftâr-ı Nebî babında Abdullah b. Abbas'tan da bir hadis tahrîc ettiğini görüyoruz.

İbn Abbas radıyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazandan başka aylardan hiçbirini tamamıyla sâim olmamıştır. (Sair aylarda) Resûlullah oruç tutardı. Bir halde ki (onu her gören), "Hayır, vallahi Resûlullah (bu ay hiç) iftar etmiyor" der idi. Yine Resûlullah bir ay içinde iftar ederdi. Hatta (onu her gören), "Hayır, vallahi Resûlullah (bu ay hiç) oruç tutmuyor" der idi.[ln]

Gerek İbn Abbas'ın bu haberi, gerek mevzubahisimiz olan Enes b. Mâlik hadisinin metni hakikaten müşkildir. Her iki sahâbînin bu hadisleriyle istihdâf ettikleri mâna güçlükle istifade ediliyor. Her ikisinin de bu işkâlinden dolayı şârihler türlü türlü tasarruf etmişlerdir. Fakat hepsinin iştirak ettikleri bir cihet vardır ki, İbn Abbas'ın da Enes b. Mâlik'in de bu haberleriyle Resûl-i Ekrem'in nâfile namaz kılmak ve oruç tutmak hususunda muayyen ve muttarid bir programa tâbi olmadığını bildirmek istemeleridir.

ENES B. MÂLİK HADİSİ HAKKINDA ŞÂRİHLERİN MÜTALAALARI

Şârih Aynî diyor ki: Enes b. Mâlik hadisinin mânası, nâfile namaz kılmak ve nâfile oruç tutmak hususunda Resûl-i Ekrem'in hali muhtelifti. İcabına göre kâh ayın ilk günlerinde, kâh ortasında, bazı ayların da son günlerinde oruç tutardı. Yine böyle Resûl-i Ekrem bazı defa gecenin önünde, bazı defa ortasında, bazı geceler de sonunda namaz kılardı. Gecenin bu muhtelif zamanlarında namaz kıldığını, yine böyle gündüzleri oruçlu bulunduğunu her görmek isteyen sahâbî, zât-ı risâletpenâhîlerini mükerreren gözleyerek namaz kılarken, yahut oruçlu iken rastlar ve dilediği gibi görürdü. Yine şârih Aynî, "İşte hadisin mânası budur. Yoksa Resûl-i Ekrem mütevâliyen oruç tutardı, yahut bütün gece namaz kılardı denilmek istenilmiyor" diyor.

Şârih Kirmânî de diyor ki: Her ne zaman istenilirse Resûl-i Ekrem'i namaz kılar veya istenildiği zaman uyur görmek nasıl mümkün olur? Bu haberden maksut olan mâna; "Resûl-i Ekrem'in iki halinden yani namaz, uyku veya savm, iftar hallerinden kâh biri diğerine galip olurdu. Bazı defa da bunun aksi halde bulunurdu" demektir.

Şârih Kastallânî ise hadisin ما نشاء أن نراه من الليل ... kısmını şöyle tefsir ediyor: "Biz, aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan bir emrin zuhurunu arzu ettiğimizde Hazret-i Resûl'ü muhakkak onunla meşgul bulurduk. Onu namaz kılar görmek dilersek, herhalde kendilerini namazda bulurduk. Uyur görmek istersek de uykuda bulurduk."

Kastallânî'nin bu tefsiri bize fazla bir şey bildirmiyor. Enes hadisini, İbn Abbas hadisi ile tefsir etmiş oluyor. Halbuki her iki hadis aynı derecede müşkildir. Şu farkla ki, İbn Abbas radıyallahu anhümâ, Resûl-i Ekrem'in ramazandan başka hiçbir ayda baştan başa oruçlu olmadıklarını bize kemâl-i vuzuhla öğretmiştir. Hiç şüphesiz hadisin bu fıkrası bu mevzuda bir nastır. İşte bu vuzuhla ve bu fıkranın irşad ve delâletiyle hadisin mâba'dında şöyle demiş olduklarını anlıyoruz: Resûl-i Ekrem'in ramazandan gayri aylarda tuttukları oruçların ezmân ve eyyâmı muayyen değil idi. Bir ayın önündeki, ortasındaki, sonundaki günlerinde hem oruçlu olduğu, hem de iftar ettiği günler bulunurdu. Bu cihetle ayın her gününü oruçlu veya oruçsuz zannederlerdi.

Enes hazretleri de hadislerinde aynı hakikati ifade etmiş oluyor. Oruç hususunda böyle olduğu gibi namaz hususunda da böyle idi. Bir gecenin müteaddit saatlerinde yatmak, kalkıp namaz kılmak halleri sık sık tekerrür ediyordu. Bu ahvâl-i seniyyelerini gözleyen ve müşahade edenler, Resûl-i Ekrem'i âdeta bütün gece namaz kılar veya bütün gece uyur zannederlerdi.

Bu Mevzu Hakkında Daha Tenevvür Edebilmek İçin Âtîdeki Hadisleri Mütalaa Edelim

1. Ümmü Seleme radıyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem'in gece namazı sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın namazıyla ne çok meşgul oluyorsunuz. Resûlullah gece namaz kılardı ve namaz kıldığı kadar da uyurdu. Sonra (kalkar), uyuduğu kadar namaz kılardı. Sonra (uzanır), namaz kıldığı kadar uyurdu. Sabaha erişene kadar böyle devam ederdi.[lo]

2. Nesâî'nin Habbâb b. Eret radıyallahu anhtan rivayetine göre Habbâb, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Bedir Gazâsı'nda bulunmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi Bedir gecesi bütün gece fecir zamanına kadar gözlemişti. Resûl-i Ekrem, namazından selâm verince Habbâb hazretleri huzûr-ı saâdete gelmiş ve "Yâ Resûlellah! Babam, anam sana feda olsun. Bu gece bir namaz kıldınız ki, sizin bu namaz kadar yüksek bir namaz kıldığınızı hiç görmemiştim" demiş, Resûl-i Ekrem de, "*Ey Habbâb! Doğru söylüyorsun! Bu namaz, salât-ı havftır, salât-ı tazarrû' ve ibtihâldir*" buyurmuşlardır.[lp]

3. Yine böyle Müslim ile sünen-i erbaa sahiplerinin Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayetlerine göre, Hazret-i Zeyd demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gece namazını iyice gözledim. Resûl-i Ekrem (ibtidâ) hafif iki rek'at namaz kıldı. Bundan sonra iki rek'at uzun uzun namaz kıldı. Sonra bundan evvelkinin dûnunda iki rek'at kıldı. Bundan sonra iki rek'at daha kıldı. Bunlar da bundan evvelkilerin dûnunda idi. Bundan sonra da iki rek'at daha kıldı. Bunlar da kendilerinden evvelkilerin dûnunda idi. Sonra da vitir namazı kıldı. İşte bu, on üç rek'at namazdır.[lq]

4. Nesâî'nin, Humeyd b. Abdurrahman vasıtasıyla ismi tayin edilemeyen bir sahâbîden rivayetinde o zat demiştir ki: Vallahi ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gece nasıl namaz kıldığını görene kadar kendilerini gözledim. Resûlullah gece uyudu. Sonra kalkıp namaz kıldı. (Ben kendi kendime), "Resûlullah uyuduğu kadar namaz kıldı" dedim. Namazdan sonra Resûlullah şöyle yaslanıp uyudu. (Yine ben kendi kendime), "Resûlullah namaz kıldığı kadar uyudu" dedim. Sonra uyandı ve ilk defaki gibi namaz kıldı. Böylece Resûlullah fecrin evveline kadar üç defa uyudu, uyandı ve namaz kıldı.[lr]

BİR TEMBİH. Bu hadîs-i şerif ile tercümesi 582 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin, كان إذا سمع الصارخ haberi arasında münâfât yoktur. Gerek Hazret-i Âişe gerek Hazret-i Enes muttali oldukları vâkıaları haber vermişlerdir.

TEHECCÜD NAMAZI HAKKINDA MÜZZEMMİL SÛRESİ

(يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ. قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا. نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا. أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلًا. إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا. إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا. إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا) وقوله (عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاٰتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) [ls]

Buhârî bu babın unvanında Müzzemmil sûresinin şu âyetlerini zikretmiştir:

MEÂL-İ ŞERİF. "*Ey siyâbına bürünen peygamberim! Gece namaza kalk. Fakat birazında* (yani) *yarısında kalkma,* (dinlen!). *Yahut bu* (istirahate ait) *yarıdan biraz eksilt. Yahut bu yarıya ziyade et. Kur'an'ı da gayet düzgün oku. Senin dûş-i nübüvvetine* (hudud ve ferâizi muhtevî) *mehabetli Kur'an yükleyeceğiz.* (Habîbim!) *Bu gece namazı, hissin kalbe uygunluğu cihetiyle çok salâbetlidir.* (O zamanki) *kıraat de gayet düzgündür.* (Halbuki) *gündüz de havâyicin için uzun boylu dönüp dolaşmak vardır.*"

Yine Müzzemmil sûresinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "*Allah Teâlâ bilir ki, siz, gece namazına ve onun evkatını takdir ve tayine muktedir olamazsınız. Bu sebeple Cenâb-ı Hak gece namazı hakkında size ruhsat vermiştir. Siz bu namazdan kendinize kolay olanı kılınız. Allah bilir ki sizden kiminiz hasta olur. Başka bir kısmınız yeryüzünde sefer eder.* (Ticaretle meşgul olarak) *rızkını Cenâb-ı Hakk'ın hazîne-i fazl ü kereminden arar. Daha birtakım müminler de Allah yolunda cihad ederler. Binaenaleyh siz, gece namazını mümkün oldukça kılınız,* (farz) *namaz da kılınız. Zekât da veriniz.* (Farz olan zekâttan başka) *gönül hoşluğu ile ve Allah rızası için sadaka da veriniz. Kendi hesabınıza her ne hayır işlerseniz, onu yine hayır olarak ve büyük bir ecri haiz olarak ind-i ilâhîde bulursunuz. Allah Teâlâ'dan mağfiret dileyiniz. Allah gafûrdur, Allah rahîmdir.*"

ÂYET-İ KERÎMENİN İZAHI

Bu sûre-i şerifenin ilk âyetleri belâgat-ı Kur'âniyye'nin bir şaheseri olmakla beraber başka bir lisana harfiyyen tercüme edilince, meâl-i şerifini ifade güçleşiyor. Bunun için tercümede bazı muavin ve tefsirî kelimeler kullanmaya mecbur olduk. Ebü'l-Bekâ'nın *İ'râb-ı Kur'ân*'da beyanına göre, âyet-i kerîmedeki نِصْفَهُ kelimesinde müfessirler iki veçhile tesarruf etmişlerdir:

1. Cüzün külden bedel olması kabilinden bu نصف kelimesinin (leyl)den bedel olması ve إِلَّا قَلِيلًا kavl-i şerifinin نصف kelimesinden istisnasıdır.

2. نصف kelimesinin قليلاً den bedel olmasıdır. Bu ikinci vecih, âyet-i kerîmenin zâhirine daha münasiptir. Çünkü أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ kavl-i şerifindeki مِنْهُ، عَلَيْهِ zamirlerinin نصف kelimesine râci olması bu münasebeti istilzâm etmektedir. Biz de âyet-i kerîmeyi ikinci veche göre tercüme ettik. Şu halde gecenin nısfında uyunup istirahat edilmesi, diğer nısfında kalkıp namaz kılınması, yahut istirahate mahsus olan nısıftan biraz azaltılıp namaza ait olan nısfa zam ve ilâve edilmesi ya da uykuya, istirahate ait olan nısfa ziyade edilmesi matlûb-ı şâri' oluyor.

HULÂSA. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem efendimizi gece yarısında, yahut gece yarısından biraz evvel, yahut gece yarısından sonra teheccüd namazına kalkmakta muhayyer bırakmıştır.

Buhârî, bu âyât-ı kerîmedeki نَاشِئَةً ووَطْأً kelimelerinin İbn Abbas'tan ta'lîkan tefsirlerini de rivayet ediyor: İbn Abbas قام نشأ، بالحبشة "Neşe' kelimesi Habeş dilinde kāme mânasınadır" demiştir. Katâde, Hasan-ı Basrî, Ebû Miclez de, "Yatsıdan sonra her kıyam, nâşiedir" demiş. Mücâhid de, "Namaz için gece kalkmak nâşiedir" demiş.

Kur'ân'da Arapça'nın gayri bir kelime bulunup bulunmadığı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır: Bazıları "siccîl, firdevs, nâşie" gibi Arapça olmayan kelimeler bulunduğunu kabul etmişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâ Kur'an'da ecnebî kelime yoktur, bu gösterilenler de iki lugatın rastgele tevâfukundan ibarettir demişlerdir. Şu halde nâşie, ya fâile vezninde masdar oluyor, yahut ism-i fâil ve bir mahzûfun sıfatı bulunuyor:

İbn Abbas radıyallahu anhümâ وَطْأً kelimesini de şöyle tefsir ediyor: مواطأة القرآن أشد موافقة بسمعه وبصره وقلبه ليواطؤا ليوافقوا "Kur'an'ın muvâtaası, gece okunan Kur'an'ın gündüzden ziyade sem'a, basara, kalbe şiddet-i nüfûz ve muvâfakati vardır demek oluyor. ليواطؤا ليوافقوا demektir."

إِنَّ لَكَ فِي اَلنَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا kavl-i şerifindeki سبح kelimesi *Tefsîr-i Kurtubî*'de "cery ü deverân" mânasına hamledilmiştir. Biz de "dönüp dolaşmak" diye tercüme ettik.

Müfessirler bu sûreye ad verilen **müzzemmil** kelimesini الملتف في الثيابه diye tefsir ettiklerinden biz de “siyâbına bürünen” diye tercüme ettik. Zemahşerî’nin beyanına göre bu “Müzzemmil” sûre-i şerîfesi nâzil olduğunda Resûl aleyhisselâm bir gece siyâbına bürünmüş uyuyormuş. Zât-ı şerifleri uyartılmış ve bu âyet-i kerîme kendilerine tebliğ edilmiştir. Yine Zemahşerî’nin beyanına göre, o gece fahr-i kâinâtın büründüğü sevb ne idi? diye Hazret-i Âişe’den sorulmuş, o da cevap olarak, “Mirt denilen on dört zirâ uzunluğunda bir kumaş idi. Bunun yarısında ben uyurdum. Yarısında da Resûlullah namaz kılardı” demiş. Sonra bu kumaşın mahiyeti, neden mâmul olduğu sorulmuş, cevaben, “O kumaşın erişi kıl, argacı deve yününden yapılmıştır, tiftik ve ibrişim gibi şeylerden mâmul değil idi” demiştir.[lt]

Zemahşerî bu vahiy hadisesinin mebdeini de Hazret-i Hatice’ye müntehî bir haberle şöyle naklediyor: Hadîcetülkübrâ buyurmuştur ki: Bir kere fahr-i kâinât müteheyyic bir halde yanıma gelmişti, heyecandan boynunun damarları vuruyor ve titriyordu. “*Beni örtünüz!*” buyurdu. Ben, o hazreti hastadır sandım, örttüm, bastırdım. Bu halde iken Hazret-i Cibrîl gelip يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ “*Ey siyâbına bürünen*” diye seslendi.[lu]

Tefsîr-i Nesefî’de deniliyor ki: Bu habere göre يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ kavl-i şerifi, Resûl-i Ekrem’in böyle sarınıp, bürünüp uyumaya çalışmalarını ayıplayan bir hitaptır. Bunu da Resûl-i Ekrem’in teheccüd namazını iltizâm ve bu ibadete ihtimam etmeleri hakkındaki emr-i ilâhî takip etmiştir. *Tefsîr-i Nesefî*’de bu kutsî hitabı, İkrime’nin يا أيها الذي زمل أمرا عظيما “Ey büyük bir işi dûşü nübüvvetine yüklenen zat!” suretinde bir tefsiri de nakledilmiştir. Bu tefsire göre bu hitâb-ı sübhânî, Resûl-i Ekrem’i ta‘yîbi mütezammın değildir. Nasıl ki, Hazret-i Âişe’nin de, “Yâ eyyühe’l-müzzemmil! nidâsı Hazret-i Peygamber’i ta‘yîbe delâlet etmez. Belki zât-i şeriflerini senâyı ve bulunduğu hâl-i huzûr ve sükûnu takdir ve tahsini muhtevîdir ve bu hal üzere devam buyurmalarını âmirdir” dediği rivayet olunmuştur.

BU SÛRE-İ ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Şârih Aynî bu izahatı bize bahşettikten sonra gece namazının hükmüne dair de ulemânın üç nevi ictihadlarını bildiriyor: **Birincisi,** gece namazı menduptur, farz değildir. Farz olmadığına قُمِ اللَّيْلَ emrinden sonra نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ kavlinin evâmiri takip ve tahyîr etmesidir. Böyle terdîde mukārin olan bir emir nasıl vücûb ifade edebilir? Binaenaleyh menduptur deniliyor. **İkincisi,** gece namazı vâciptir. **Üçüncüsü,** gece namazı yalnız Resûl-i Ekrem efendimiz hakkında vâciptir. Bu üçüncü kavil İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn de, "Bir koyun sağacak kadar bir zaman içinde de olsun gece namazı her müslümana farzdır" demişler ve فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ [lv] nazm-ı şerifi ile istidlâl etmişlerdir.

Şâfiî rahimehullah da bazı ulemâdan şöyle işittim diyor: Beş vakit namaz farz kılınmazdan evvel يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا [lw] âyet-i kerîmesi ile bir namaz farz kılınmıştır. Sonra bu namaz فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ "*Siz namazdan mümkün olanı kılınız!*"[lx] buyurularak bu vücûb nesholunmuştur. Binaenaleyh salât-ı leylin mendup olması icap eder. Fakat bunun yüsür ve sühûletle mukayyet olanفَاقْرَءُوا emrinin ifade ettiği ikinci bir farz olması da muhtemeldir. Nasıl ki وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ [ly] kavl-i şerifi de buna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu iki cihetten hangisinin maksûd-ı şâri' olduğunu tayin için sünnetten bir delil aramak zaruridir. Aranıldı ve "*Beş vakit namazdan başka vâcip namaz yoktur*"[lz] hadisi bulundu. Ebû Ömer, "Bazı tâbiînin: 'Bir koyun sağacak kadar bir zaman zarfında olsun kıyâm-ı leyl farzdır' demeleri şâzdır, metrûk bir kavildir. Çünkü kıyâm-ı leylin [ma]عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ nazm-ı şerifi ile mefsûh olduğu hakkında ulemânın icmâı vardır" diyor. Müslim'in ve Nesâî'nin Hazret-i Âişe'den rivayetleri de gece namazının mendup olduğuna delâlet etmektedir. Hazret-i Âişe de demiştir ki: "Allah Teâlâ gece namazını bu sûrenin yani Müzzemmil sûresinin evvelinde farz kıldı. Nebî aleyhisselâm ashabı ile birlikte gece uykularını bırakıp geceleri teheccüdle ihyâya çalıştılar. Bir derecede ki, bu mücahidlerin ayakları şişti, renkleri sarardı. Bu tahammül-fersâ ibadet bir sene devam etmişti. Bilâhare şefkat-i ilâhiyye ile tahfif buyuruldu. Bu suretle gece namazı farz iken nâfile kılındı"[mb] (Aynî).

Bazı ulemâ, "Kur'an'da Müzzemmil sûresinden başka böyle âhiri evvelini nesheden hiçbir sûre yoktur" demişlerdir. Bu sûre-i şerifenin mensuh olan ilk âyetlerinin şeref-i nüzûlü ile nâsih olan son âyetlerin nüzûlü arasında bir sene ve bir kavle göre on altı ay geçmiştir. Tabiidir ki, bu müddet, bu sûrenin tamamıyla Mekkî olduğu hakkındaki kavle göredir. إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ [mc] kavl-i şerifi Medenî'dir denildiğine göre nâsih ile mensuh arasındaki müddet on sene olmak icap eder. Saîd b. Cübeyr, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı on sene gece namazına devam etmişlerdir. On sene sonra إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ... âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur. Bazıları da bu sûrenin evveli âhiri ile, âhiri de salavât-ı hams ile neshedilmiştir demişlerdir. [md]

TERCEME-İ HÂL

Râvî **Enes b. Mâlik** radıyallahu anh, ensâr-ı kirâmdan ve Benî Neccâr'dandır. İbtidâ-i hicretten irtihâl-i nebevîye kadar on sene Resûl-i Ekrem'in hizmet-i seniyyelerinde bulunmakla şerefyâb olmuştur. İbn Sa'd, Hazret-i Enes'in ashâb-ı Bedir'den olduğunu zikretmiştir. İşte hem bu mülâzemet-i medîde ve sohbet-i seniyye berekâtıyla, hem de asırdîde bir hayata mâlik olması hasebiyle Hazret-i Enes'ten pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bu merviyyâtın mecmuu 1286 hadise bâliğ olmuştur. Bunlardan 168 hadisi Buhârî ile Müslim müttefikan, seksen üçünü Buhârî, yetmiş birini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Übey b. Kâ'b radıyallahu anhüm gibi birçok ashaptan rivayet etmiştir. Kendisinden de Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde, Sâbit el-Bünânî, Humeyd et-Tavîl, Süleyman et-Teymî, Yahyâ b. Saîd ve emsali bir hayli zevat rivayet etmişlerdir.

Hazret-i Enes'in tarih-i vefatı hakkında 90, 91, 92, 93 olmak üzere müteaddit rivayetler vardır. Vefatında 100 yaşını tecavüz ettiği *Hulâsa*'da haber veriliyor. Yine *Hulâsa*'da "Basra'da en son vefat eden sahâbî Hazret-i Enes'tir" deniliyor. Fakat *Tezkiretü'l-huffâz*'da Hazret-i Enes'in mutlak olarak en son vefat eden sahâbî olduğu bildiriliyor.

[lm] عن حميد الطويل قال سألت أنسا رضي الله عنه عن صيام النبي صلى الله عليه وسلم فقال: ما كنت أحب أن أراه من الشهر صائما إلا رأيته ولا مفطرا إلا رأيته ولا من الليل قائما إلا رأيته ولا نائما إلا رأيته ولا مسست خزة ولا حريرة ألين من كف رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا شممت مسكة ولا عبيرة أطيب من رائحة رسول الله صلى الله عليه وسلم

{B1973 Buhârî, Savm, 53.}

[ln] عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: ما صام النبي صلى الله وسلم شهرًا كاملًا قط غير رمضان. ويصوم حتى يقول القائل: لا، والله لا يفطر ويفطر حتى يقول القائل: لا، والله لا يصوم [رواه البخاري وكذا رواه مسلم والترمذي والنسائي وابن ماجه]

{B1971 Buhârî, Savm, 53.}

[lo] عن أم سلمة رضي الله عنها قالت: مالكم وصلاته؟ كان يصلي وينام قدر ما صلى. ثم يصلي قدر ما ينام. ثم ينام قدر ما صلى حتى يصبح [رواه أبو داود والترمذي والنسائي]

{D1466 Ebû Dâvûd, Vitir, 20.}

[lp] عن عبد الله بن خباب عن أبيه وكان شهد بدرا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه راقب رسول الله صلى الله عليه وسلم الليلة كلها حتى كان مع الفجر فلما سلم رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلاته جاءه خباب. فقال يا رسول الله! بأبي أنت وأمي لقد صليت الليلة صلاة ما رأيتك صليت نحوها. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أجل، إنها صلاة رغبة ورهبة.

{N1639 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 16.}

[lq] عن زيد بن خالد الجهني قال: لأرمقن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم: فصلى ركعتين خفيفتين. ثم صلى ركعتين طويلتين طويلتين طويلتين ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما، ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما، ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما. ثم أوتر. فذلك ثلاث عشرة ركعة [رواه مسلم وأصحاب السنن الأربعة].

{M1804 Müslim, Müsâfirîn, 195.}

[lr] عن حميد الطويل عن صحابي لم يعرف اسمه أنه قال: والله لأرمقن رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى أرى فعله. نام رسول الله ثم قام فصلى حتى قلت: صلى قدر ما نام. ثم اضطجع حتى قلت قد نام قدر ما صلى. ثم استيقظ ففعل كما فعل أول مرة. ففعل رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات قبل الفجر.

{Önceki baskıda bu şekilde verilen hadisin baş kısmı kaynakta şu şekildedir:

حدثني حميد بن عبد الرحمن بن عوف أن رجلا من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم قال قلت وأنا في سفر مع رسول الله صلى الله عليه وسلم والله لأرقبن رسول الله صلى الله عليه وسلم لصلاة حتى أرى فعله. فلما صلى صلاة الْعشاء – وهي العتمة – اضطجع هويا من الليل ثم استيقظ فنظر في الأفق فقال (رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذٰا بَاطِلاً) حتى بلغ (إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ) . ثم أهوى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى فراشه فاستل منه سواكا ثم أفرغ في قدح من إداوة عنده ماء فاستن، ثم قام فصلى حتى قلت...

N1627 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 12.}

[ls] {el-Müzzemmil, 73/1-7, 20.}

[lt] {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 636. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, VII, 188.}

[lu] {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 636. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, VII, 188.}

[lv] el-Müzzemmil, 73/20.

[lw] el-Müzzemmil, 73/1.

[lx] el-Müzzemmil, 73/20.

[ly] el-İsrâ', 17/79.

[lz] {Şâfiî, *er-Risâle*, I, 113.}

[ma] {el-Müzzemmil, 73/20.}

[mb] {N1602 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 2.}

[mc] el-Müzzemmil, 73/20.

[md] هكذا في الجمل نقلا عن القرطبي

588

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ يَضْرِبُ كُلَّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ وَإِذَا اسْتَيْقَظَ وَذَكَرَ اللهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسْلَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Sizin biriniz (gece) uyuyunca şeytan onun boyun köküne üç düğüm düğümler. Her düğüm (yerine), 'Senin için uzun bir gece vardır, rahat uyu' (diyerek eliyle) vurur. O kimse uyanıp (Kur'an okuyarak, tesbih ve tehlil ederek) Allah'ı anarsa bir düğüm çözülür. Abdest alırsa bir düğüm daha çözülür. Namaz da kılarsa şeytanın düğümlerinin hepsi çözülür. Artık o teheccüd sahibi düğümü çözük ve gönlü hoş ve neşeli bir halde sabaha dahil olur. Fakat zikretmez ve abdest alıp namaz kılmazsa gönlü kirli ve uyuşuk bir halde sabaha girer." {B1142 Buhârî, Teheccüd, 12.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, İmam Mâlik *Muvatta*'ında, Müslim de *Sahîh*'inde عليك ليلا طويلا rivayet etmişlerdir. Müslim birincide "ukde" ikincide "ukdetân", üçüncüde "ukad" rivayet etmiştir. Buhârî râvileri de zabt hususunda ihtilâf etmişlerdir: Hamevî ve Müstemlî rivayetlerinde إذا هو نائم dir. İbn Hacer, mâzi sîgasıyla olan birinci rivayeti çok doğru buluyor ve "*Muvatta*'da da böyledir" diyor. Şârih Aynî ise Müstemlî rivayetini beğeniyor. "Bu rivayet cümle-i ismiyyedir, haber de isimdir" diyor. *Muvatta*'da mâzi sîgasıyla rivayet edilmiş olmasını sebeb-i tercih bulmuyor. Hadisteki "darb"ı, hadis şârihleri "darb-ı yed" ile takyîd etmişler ve bu teşbihi daha beliğ bir şekle koymuşlardır. Ukad kelimesini bütün *Buhârî* râvi ve şârihleri cemi' sîgasıyla zabtediyorlar. Kādî İyâz, "Bu kelime, cemi' ve müfred olarak rivayet edilmiştir. Her ikisi de sahihtir. Fakat cemi' sîgasıyla zabtı daha münasiptir, biz de böyle zabtettik" diyor.

LUGAVÎ TAHLİLLER

"Kāfiye-i re's" başın müntehasıdır. Esasen her şeyin müntehasına **kafiye** denir. Aruzcuların beyitlerin son kelimesine kafiye demeleri de bundan dolayıdır. *Kāmus Tercümesi*'nde "Kafiye 'kafa' mânasınadır. Kafa, boynun ardına denir ki, ense tabir olunur" deniliyor. "Kāfiye-i re's"in Türkçemizde, en güzel ve teşekkür ile karşıladığım, bir mukabilini bize Sayın Müderris Bay Şerâfettin Yaltkaya arkadaşımız hediye ettiler ki, "boyun kökü"dür.

İbn Melek, bu bir kesel ve atâlet ukdesidir ki, şeytan bu kesel ve atâleti gafillerin üzerine yükler demiştir. Tîbî de, "Şeytanın ehl-i gafleti ağırlaştırması ve bunları bağlamış gibi hareketten alıkoymasıdır" demiştir. Beyzâvî de şöyle diyor: "Şeytanın ukdesi, şeytanın uykuyu tezyininden ve o kimsede uykuya karşı derin bir sevgi uyandırmasından istiare edilmiştir. Ukdelerin üç tane olması da zikrullaha, abdeste, namaza karşı birer ukde ittihaz etmiş olmasından ve şeytanın bu üç ibadetten, üç tesvîl ve iğfal ile alıkoymasından dolayıdır."

Ali el-Kārî, *Mirkât*'ta "Mahall-i ukde olarak boyun kökünün intihab edilmesi de şâyân-ı dikkattir" diyor. Herhalde başın bu noktası kuvve-i vâhimenin merkezi ve mahall-i tasarrufu olmasından dolayıdır. Hakikaten insanın kuvâ-yı rûhiyyesi içinde vâhime kadar şeytanî tesvîlâta fazla mutâvaat ve bu tesvîlâta süratle icabet eden hiçbir kuvvet yoktur.

Şeytanın bu ukdelerinden tabiidir ki, hakiki ukde kastedilmiyor. Bu bir temsildir. İbn Karkul da, "Sihirbazların bağladıkları kimseyi hile ile tasarruftan menetmelerinden istiare edilmiştir" demiştir. Şeytanın bu ukdesini sâhirin ukdesi gibi hakikat mânasına hamledenler de vardır. Câhiliye devrinde Cezîretülarap'ta bilhassa kadınlar arasında ipi düğümleyip birtakım efsunlar söyleyerek üzerine üflemek şâyi idi. Sûre-i Felâk'ta bunların şerr ü melânetlerine işaret olunarak Resûl-i Ekrem'e, وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ *"Sâhir kadınların iplerine okuyup üfleyerek icrâ-yı melânet eylemelerinden Allah'a sığınırım"*[me] diye istiâze etmesi tâlim buyurulmuştur. Bu sihirbaz kadınlardan şerr ü melânetlerini Hazret-i Peygamber'e kadar teşmil edebilmek ümidine düşenler de bulunmuş ve bu sûrenin sebeb-i nüzûlü olmuştur ki, lisanımızda bu kadınlara "cadı" denilir.

Beşer tarihi ile başlayan bu sihir ve efsun itiyadı her asırda cem'iyyet-i beşeriyye arasında pek muzır tesirler bırakmış ve hakikaten kendisinden istiâze edilecek bir şekil almıştır. Hele dua ile bunu ayırt edemeyen saf kalpler üzerindeki tesiri daha derin ve daha muzırdır. En garibi şudur ki, ilim ve fennin gāye-i kemâle erdiği bu XX. asr-ı medeniyette, akvâm-ı câhile şöyle dursun, medenî milletler arasında bile hâlâ bu meş'ûm itiyadın kadim zamanlardaki zindeliği ile yaşadığını teessürle görüyoruz. Binaenaleyh Ebû Hüreyre'nin bu hadisindeki ukdeyi, kalbin ukdesinden, azm ü iradenin felce uğramasından ibarettir diye tefsir eden âlimler isabet etmişlerdir. Güya şeytan teheccüde kalkmak iştiyakında bulunan müminin gönlüne, "Yat, yat! Daha gecen uzundur" diye vesvese ve endişe bırakarak onu gece namazından alıkoymuş oluyor.[mf]

Şârih Aynî merhum, âtîdeki sual ve cevap ile gönüllerden bir şüpheyi kaldırmış oluyor:

SUAL. Ebû Bekir ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ gecenin ilk kısmında vitir namazı kılıp son kısmında uyurlardı. Bu hadis ile bu hareket nasıl telif edilebilir?

CEVAP. Bu hadiste bildirildiği üzere şeytana mel'abe olanların gönülleri kirli ve mağmûm bir halde kalkmaları, gece teheccüd namazına kalkmak niyetiyle yatmayanlar hakkında bir cezadır. Yoksa mukadder olan vitir ve nâfile namazını kılıp da teheccüde kalkmak niyetiyle yatanlar ve fakat uyanamamış bulunanlar, bu vaîdin dâire-i şümûlünde dahil değillerdir. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde tahrîc ettiği üzere Şu'be'nin Ebû Zer veya Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhümâdan birisinden[mg] rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "*Bir mümin kul, gecenin bir saatinde kalkıp da teheccüd namazı kılmaya kalben niyet etmişken o saatte uyur kalırsa, o müminin bu uykusu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsan ettiği bir sadakası olur. Aynı zamanda defter-i a'mâline, niyet ettiği teheccüdün ecr ü sevabı yazılır.*"[mh]

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Bu hadisten en ziyade istifade ettiğimiz hakikat zikrullahın, abdestin, namazın, şeytanı ve onun telkinatını, nefsin şerr ü fesada olan temayülünü defetmesi keyfiyetidir. Bir de ashâb-ı teheccüdün gözü nurlu, gönlü sürurlu olarak yeni günün sabahına girmesidir. Bu neşe ve meserret bütün gün ehl-i teheccüdün naranî nâsiyesinde parlar ve kemâl-i vuzuhla görülür. Her günün hayır ve bereketi ve hattâ sıhhî saâdeti de o günün fecri ile birlikte doğar. Bir Türk edîbi, sâde bir üslûp ile bu hakikati şu rübâîsinde ne güzel terennüm etmiştir:

Âlemin neşeli sabahında / Göz açandan gider bütün korku
Her seher feyz-i hak olur taksim / Rızka manidir ol zaman uyku

---

[me] {el-Felak, 113/4.}

[mf] Sihir kelimesinin esas itibariyle lugavî vazʿı da bunu teyit ediyor. *Kāmus Tercümesi*'nde Âsım Molla, "Sihir, hulkumun ucuna ve akciğere denir. Sihir ki, cadılığa denir. Fi'l-asıl bir adamın sihrine yani akciğerine vurup anı mütegayyir ve sersem eylemek mânasına masdar olup baʿdehû cadılıkta istimal eylediler" diyor ve sihrin üç nevini haber veriyor:

Sihir üç gûnedir: **Biri,** mahz-ı hudʿa ve tahayyülâttır ki hakikati yoktur. Şuʿbede, hokkabazlık ve gözbağcılık tabir olunur. Hiffet-i yed ve süratten neşet eder. **İkincisi,** şeyâtîne tekarrüb sebebiyle bazı mertebe muavenetlerini isticlâb ile olur. **Üçüncüsü,** irtikâb-ı küfr ile efsun ederek suver ve tabâyı-ı gûyâ tağyir ederler. Meselâ bazı adamı humâr ederler ki, bu dahi gerçi müessirdir. Lâkin hakikati yoktur. Meshur olan adamın kendisini humâr oldum kıyası ile işkencesine şîve eder. Herhalde sihrin vukuu vardır. Muavvizeteyn ol babda nâzildir.

[mg] Bu iki sahâbînin hangisinden işittiğinde Şuʿbe tereddüt etmiştir.

[mh] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من عبد يحدث نفسه بقيام ساعة من الليل فينام عنها إلا كان نومه صدقة تصدق الله بها عليه وكتب له أجر ما نوى (نقله العيني من صحيح ابن حبان)

{İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 323, no: 2588.}

589

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ رَجُلٌ فَقِيلَ مَا زَالَ نَائِمًا حَتَّى أَصْبَحَ مَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَقَالَ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mesʻûd) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda birisi anıldı ve bu adam sabaha kadar uykuya dalar, namaza kalkmaz denildi de Resûlullah, "Öyle ise bunun kulağına şeytan işemiştir" buyurdu. {B1144 Buhârî, Teheccüd, 13.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "Sıfât-ı İblîs" hakkında açtığı bir babında da zikreder. Müslim, Nesâî, İbn Mâce de "Salât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Cerîr'in, Mansûr'dan rivayetinde tesniye sîgasıyla "fî üzüneyhi"dir.

ما قام إلى الصلاة cümlesindeki lâm-ı taʻrif cins içindir. Ahde hamletmek ve salât ile salât-ı mektûbe kastetmek de câizdir. Hatta şârih Aynî, "Lâm-ı taʻrifin ahde hamledilmesi daha zâhirdir" diyor. Nasıl ki, Süfyân es-Sevrî hazretleri de, هذا عندنا نام عن الفريضة "Bize göre bu adam farz namazı uyku ile geçirmiştir" demiş.

بال الشيطان في أذنه *“Kulağına şeytan işemiştir”* tabirini Hattâbî temsile hamlederek vech-i mümâseleti şöyle tasvir etmiştir: Bu adamın uykusunun ağırlığı ve kendisini namazdan gafil bir hale getirmesi, kulağına işenen ve hiss-i sem‘i ifsat edilen kimsenin haline teşbih edilmiştir. Tahâvî de, “Bu hal şeytanın bu adam üzerindeki derece-i tahakkümünden, onun da şeytana kemâl-i inkıyâdından istiare edilmiştir” demiştir. Taybî de,[mi] “Şeytan, bu gafilin kulağını bâtıl şeylerle doldurmuş ve kulağında hak sözü işitmeye mani bir sağırlık ihdas etmiştir denilebilir” diyor. Tûrbeştî,[mj] “Bu hal, şeytanın bu târik-i salâtı alçak görmesinden ve onunla istihfaf etmesinden kinayedir, âdi görülen bir şey üzerine işenmesi, şiddet-i istihfâfı mûcip bir âdettir. O âdi şey, kenîf ve müsterâh addediliyor” demektir.

Bazı âlimler, göz, mahall-i nevm olduğu halde hadiste onun bırakılıp hassaten kulağın zikredilmesi, kulak mevrid-i intibâh olmasından dolayıdır demişler. Kurtubî de şeytanın bu fiilini ma‘nâ-yı hakîkîye hamletmekte beis görmemiştir.

[mi] بالفتح والسكون وموحدة إلي آل طيبة وبالكسر إلى الطيب بلدة بين واسط وكور الأهواز. [لب اللباب]

[mj] توربشتي, شارح المصابيح منسوب إلى تربشت بضم المثناة من فوق. ثم واو ساكنة ثم راء مكسورة ثم باء موحدة مكسورة ثم شين معجمة ساكنة ثم مثناة من فوق قرية من شيراز ذكره ابن السبكي في الطبقات (لب اللباب) بضم التاء المثناة من فوق وفتح الباء الموحدة هكذا رأيت العيني ضبطها بالحركة (صابوني بخطه)

590

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرُ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Gecenin (üçte ikisi geçip de) son sülüsü kaldığında rabbimiz tebâreke ve teâlâ (keyfiyeti bizce meçhul bir halde) her gece dünyanın semasına inerek buyurur ki: “Hani bana kim dua eder ki, onun duasına icabet edeyim! Benden kim hâcet ister ki, dileğini vereyim! Benden kim mağfiret diler ki, onu mağfiret edeyim!” {B1145 Buhârî, Teheccüd, 14.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i şerifi gecenin son saatlerinde dua edilmesi ve namaz kılınması hakkında açtığı bir babında tahrîc edip bu unvanına şu meâldeki nazm-ı şerifi ilâve etmiştir: *“Müttakiler, geceden az bir kısmında uyumak ve seher vaktine kadar istiğfar etmek itiyadındadırlar”*.[mk]

Hadîs-i nüzûl diye anılan bu hadîs-i şerif, *Kütüb-i Sitte*'de vesair sıhah, sünen, mesânîd ve meâcimin kâffesinde kesret-i rivâyetle mümtaz olmak ve müteşâbihattan bulunmakla mühim ve meşhurdur. Bu rivayetler, yirmi bu kadar sahâbîye müntehî oluyor. Tirmizî *Müsned*'inde[ml] bu hadisi Ebû Hüreyre'den tahrîc ettikten sonra bu babda Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Saîd el-Hudrî, Rifâa, Cübeyr b. Mut'im, İbn Mes'ud, Ebü'd-Derdâ, Osman b. Ebü'l-Âs radıyallahu anhümden de rivayet edildiğini bildiriyor. Şârih Aynî de bunlara şu sahâbî râvilerini ekliyor: Câbir b. Abdullah, Ubâde b. Sâmit, Ukbe b. Âmir, Amr b. Anbese, Ebü'l-Hattâb, Ebû Bekir es-Sıddîk, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâz b. Cebel, Ebû Sa'lebe, Âişe, İbn Abbas, Nüvâs b. Sem'ân, Ümmü Nüvâs radıyallahu anhüm.

Bu sahâbî râvilerin çokluğuna ve bunların ashaptan her tabakaya mensup zevattan müteşekkil bir cemm-i gafîr bulunmalarına bakılınca, hadisin, tâ karn-ı evvelde ashâb-ı kirâm arasında tamamıyla münteşir olduğu ve tevâtür derecesinde bir kuvvet ifade ettiği anlaşılır. Sonra hadis kitaplarında tesbit ve tahrir edilene kadar tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn eimme ve meşâyihinden müteşekkil senedler, turuk-ı rivâyetler ise akıllara hayret verecek bir derecede kesret arzediyor. Şârih-i allâme Aynî, her sahâbîye müntehî olan senedleri, hadis câmi'lerinden *Umdetü'l-kārî*'de birer birer naklederek rivayet ve dirayet hususundaki kemâl ü maharetini bu bahiste de göstermiştir.

Tirmizî diyor ki: Ebû Hüreyre hadisi hiç şüphesiz bir hadîs-i sahîhtir. Vücûh-i kesîre ile rivayet edilmiştir. Fakat bunlar arasında en sahih olan rivayet şudur: عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: ينزل الله تعالى حين يبقى ثلث اليل الآخر ... bu rivayet, rivayetler arasında en sahih olunca öbürleri de şüphesiz sahih demek olur.

(Yenzilü) *Buhârî* nüshalarında “yâ”nın fethi ile mazbuttur. Kurtubî, “Bâzı ehl-i ilim, ‘yâ’nın zammıyla kaydetmişlerdir. Bu surette fiilin mahzuf bir mef‘ûle ta‘diye etmesi zaruridir: ينزل الله ملكا ... “Allah bir melek gönderir” demek olur diyor. Sonra Kurtubî bu rivayetin sıhhatine delil olarak Nesâî rivayetinin, ... ثم يأمر مناديا يقول: هل من داع... suretinde olduğunu bildiriyor. Müslim’in, Mâlik tarikiyle gelen rivayetinde de “yetenezzelü”dür. Bu rivayette müzâri “yâ”sından sonra tâ ziyadesi vardır. Mânevî nüzûle en müsait olan bu rivayettir deniliyor. Maamafih “yâ”nın fethi ile yenzilü rivayetinden de kurb ile te’vil edilerek mânevî nüzûl kastolunabilir ve Cenâb-ı Hak lutf ü keremi ile kullarına yaklaşır demek olur ve (semâ-i dünyâ), Cenâb-ı Hakk’ın bize yaklaşması halinden ibaret bulunur. Dünya kelimesinin “dünüv”den “kurb” mânası ifade etmesi de bunu teyit eder.

BU HADÎS-İ ŞERİFİN TA‘YÎN-İ MAHİYETİ HAKKINDA ULEMÂNIN FİKİRLERİ

İbn Kuteybe ve İbn Abdülber gibi bazı ehl-i hadîs, bu hadîsin zâhiri ile istidlâl ederek Cenâb-ı Hakk’a cihet isnad etmişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâ, zât-ı bârî için cihet kabulünü çirkin görmüşlerdir. “Cihet kabulü, Hak Teâlâ’nın bir mekânda tahayyüzünü ve hakîkat-i hakkı, bu fânilerin vâsıta-i ma‘rifeti ile idrak ve ihâta mümkün olduğunu kabul etmek demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak hayyizden, mekândan ve künhü ile idrak ve ihâta edilmekten âlîdir ve münezzehtir.

Ehl-i ilimden bazıları da müteşâbihatın te’vilinde ifrat etmişlerdir. Bu babda en doğru yol, cumhûr-ı selefin meslekidir.

Eimme-i selef bunun gibi müteşâbihatın şân-ı bârîye lâyık olduğu veçhile hakikatine iman ve bizim hakkımızda müteârif olan şekl-i zâhiri, matlûb-ı şâri‘ olmadığını beyan etmişlerdir. Binaenaleyh selef, şevâib-i hudûstan Cenâb-ı Hakk’ı tenzih ile beraber böyle zavâhir-i nusûstan müstebân olan “yed, vech, gazab, rahmet, istivâ” gibi müteşâbihatın te’vilini iltizam etmemişlerdir. Zührî, Abdullah b. Mübârek, Mekhûl, Süfyân b. Uyeyne, Leys b. Sa‘d, Hammâd b. Seleme gibi eimme-i hadîsin ve Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazerâtının mezhepleri budur.

Ebû Hanîfe hazretlerinden ehâdîs-i nüzûl sorulduğunda, "bilâkeyf" diye cevap vermiştir. Yani gecenin sonunda Hakk'ın nüzûlü vâkidir. Fakat keyfiyet bizce meçhuldür.

İmam Şâfiî de, لا يقال للأصل لم وكيف "Asl'a iman edilir, fakat niçin ve nasıl? diye sorulmaz" demiş, sonra "asl"ı da "Kitap, Sünnet, bazı sahâbînin kavli, ümmetin icmâıdır" diye izah etmiştir. Görüyoruz ki, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin bu sözlerinde hiç te'vil şâibesi yoktur. Şeyhülislâm İbn Teymiyye de eimme-i selefin yolunu takip etmiştir. Bu minhâc-ı müstakîmin muhafazası uğrunda sebkeden hudâ-pesendâne mücâhedeleri yakında 604 numara ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinin izahında görülecektir.

İmam Mâlik'in nüzûlü iki veçhile te'vil ettiği rivayet ediliyor:

1. Allah'ın emri, yahut rahmeti, melekleri nâzil olur demektir.

2. Dua edene Cenâb-ı Hakk'ın icabet, lutuf, rahmet ile ikbal ve teveccühüdür demiş. Hammâd b. Zeyd de nüzûlü, ikbal ile te'vil etmiştir.

İmam Mâlik, Evzâî, Sevrî ehâdîs-i nüzûl gibi zevâhir-i nusûstan müstebân olan müteşâbihatın te'vilini iltizam etmişlerdir. Kibâr-ı seleften olan bu zevatın te'villeri, müteahhir ulemâya ileride medâr-ı istinâd olmuştur. Mücessime, Cehmiyye gibi birtakım firâk-ı dâlle, müteşâbihatı türlü türlü te'vile başladıklarında Ebû İshak eş-Şîrâzî, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî ve emsali ulemâ, İmam Mâlik ve emsalinin bu te'vil yolundan istifade etmişlerdir. Fakat hiçbiri lafzın işaret ve iktizâsından ayrılmamışlardır.

Kādî Beyzâvî diyor ki: Edille-i akliyye ile kat'î surette sabittir ki, Cenâb-ı Hak cismiyet ve tehayyüzden münezzehtir. Şu halde yüksek bir mahalden aşağı bir yere intikal mânasına nüzûl, şân-ı bârîde mümteni'dir. Binaenaleyh hadisteki nüzûl ile muradı rahmet-i ilâhiyyenin ashâb-ı teheccüde takarrübüdür.

Şârih Aynî de nüzûlün intikal, i'lâm, kavl, ikbal ve teveccüh, bir hükmün sudûru mânalarında istimal edildiğini bildirerek diyor ki: Bu mânaların hepsi ehl-i lugat arasında mâlûm olan şeylerdir. Madem ki, nüzûlün böyle müşterek mânası vardır. Allah Teâlâ'nın kendisiyle tavsifi câiz olan bir mânaya hamledilmesi en doğru bir harekettir. Burada Cenâb-ı Hakk'ın rahmetle, dileklerini vermekle, mağfiret etmek suretiyle ashâb-ı teheccüde ikbal ve teveccüh buyurmasıdır denilebilir. Bu bir te'vil değil, belki lafzı, medlûlü olan müşterek mânalardan birisine hamletmektir ki, İmam Mâlik gibi bazı selefin te'villeri de hep bu yolda bir te'vildir.

Nihâye'de, "Cenâb-ı Hakk'ın ashâb-ı teheccüde teveccüh için gecenin bu sülüs-i ahîrini intihab buyurması, herkes uyurken rahmet-i ilâhiyyenin bu mübarek zamanda saçıldığı içindir" deniliyor.

İbn Mes'ûd radıyallahu anh seher vaktinde, اللهم إنك أمرتني فأطعت ودعوتني فأجبت "Yâ rab! Sen bana emrettin. Ben de emrine itaat ettim. Beni dîvân-ı kibriyâna davet ettin. Ben de icabet eyledim" diye dua edermiş. Abdullah b. Mes'ûd'dan bunun sebebi sorulmuş, o da cevap olarak, "Ya'kūb peygamber çocukları hakkında edeceği duayı seher vaktine tehir ederek, سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي [mm] buyurmuştur"[mn] demiştir. Dâvûd peygamber de Cebrâil aleyhisselâma, "Gecenin hangi vakti dua kabul olunur?" diye sormuş, Cebrâil de, "Bilmiyorum, fakat seher vakti olduğunda arş-ı rahman titrer" demiştir.[mo]

Bir rivayette bu nüzûl hadisinin nihayetinde ثم يبسط يديه تبارك وتعالى يقول: من يقرض غير عديم ولا ظلوم حتى ينفجر الفجر [mp] ziyadesi vardır. Mânası şöyledir: Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Fakir değil ganî; ahdine vefasız değil, son derece vefakâr olan Cenâb-ı Hakk'a, ivazını almak üzere şimdi ödünç olarak malî ve bedenî kim ibadet verebilir?" diyerek hazîne-i kerem ve inayetini açar ve rahmet-i ilâhiyyesini ashâb-ı teheccüde bol bol saçar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu kerem ve inayeti ve ashâb-ı teheccüde karşı bu sübhânî hitâbı tulûu fecre ve sabah zuhur edene kadar devam eder.

[mk] {ez-Zâriyât, 51/17-18.} كَانُوا (ey Yenâmûn) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ

[ml] {Tirmizî'nin *Sünen*'i kastedildiği anlaşılmaktadır. Rivayet için bkz. T446 Tirmizî, Salât, 211.}

[mm] {Yûsuf, 12/98.}

[mn] {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 261, no: 19870; T3570 Tirmizî, Daavât, 114.}

[mo] {MŞ34240 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zühd, 2.}

[mp] {M1776, M1777 Müslim, Müsâfirîn, 171, 172.}

591

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سُئِلَتْ عَنْ صَلاَةِ النَّبِيِّ ﷺ بِاللَّيْلِ قَالَتْ كَانَ يَنَامُ أَوَّلَهُ وَيَقُومُ آخِرَهُ فَيُصَلِّي ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى فِرَاشِهِ فَإِذَا أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ وَثَبَ فَإِنْ كَانَ بِهِ حَاجَةٌ اغْتَسَلَ وَإِلَّا تَوَضَّأَ وَخَرَجَ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin gece namaz(ının keyfiyet)inden sorulduğu, onun da (şöyle) cevap verdiği rivayet edilmiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gecenin önünde uyurdu. Sonunda da kalkıp namaz kılardı. (Namazdan) sonra da yatağına döner (girer)di ve müezzin ezan okumaya başlayınca (neşe ile yerinden) sıçrardı. Şayet kendisince bir ihtiyaç olursa gusül ederdi. Yoksa abdest alır ve (mescide) çıkardı." {B1146 Buhârî, Teheccüd, 15.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî "Salât", Tirmizî "Şemâil" bablarında zikretmişlerdir. Buhârî bu hadisi, gecenin önünde uyuyup sonunda namaz kılmak, Kur'an okumak, zikretmek efdal olduğuna dair bir babında zikretmiştir. Bu babda Selmân-ı Fârisî'nin, Ebü'd-Derdâ'yı gecenin seher vakti olduğunda namaza kaldırdığına dair bir hadisi de ta'lîkan rivayet etmiştir. Bu hadisi Buhârî "Kitâbü's-Savm"da mufassal bir metin ile Ebû Cuhayfe'den müsneden rivayet etmiştir ki tercümesi orada 934 numara ile gelecektir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz hadiste Resûl-i Ekrem'in gece namazının keyfiyetini Hazret-i Âişe'den soran zatın, râvi Esved b. Yezîd olduğunu, bu hadisi Buhârî'nin *Sahîh*'indeki sûret-i sevkinden öğreniyoruz.[mq] Müellif Zebîdî merhum sahâbî râviden başkalarını ihtisar için tayyettiğinden sâili meçhul bırakmıştır.

[mq] Hazret-i Âişe'nin bu hadisi, *Buharî*'de şöyle sevkedilmiştir:
عن الأسود قال: سألت عائشة رضي الله عنها كيف كان صلاة النبي صلى الله عليه وسلم بالليل؟ قالت: كان ينام...
{B1146 Buhârî, Teheccüd, 15.}

592

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّها سُئِلَتْ عَنْ صَلاَتِهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ فَقَالَتْ مَا كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي ثَلاَثًا قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتِرَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ إِنَّ عَيْنَيَّ تَنَامَانِ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ramazandaki (gece) namaz(ının kemmiyet ve keyfiyet)inden sorulduğu, onun da (şöyle) cevap verdiği rivayet edilmiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ramazanda ne de ramazanın gayri (geceler)de on bir rekʿat üzerine ziyade etmiştir. Resûl-i Ekrem (ibtidâ) dört (rekʿat) kılardı. (Artık) o rekʿatların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! (O, sualden ve cevaptan müstağnidir). Sonra Resûl-i Ekrem dört (rekʿat daha) kılardı. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç (rekʿat) kılardı. Hazret-i Âişe demiştir ki: 'Yâ Resûlellah! Vitir kılmazdan önce uyur musun?' diye sordum. Resûl-i Ekrem, 'Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, halbuki kalbim uyumaz' diye cevap verdi." {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin hepsi tahrîc etmişlerdir. Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkındaki bir hadisi de 586. olarak tercüme edilmişti. Bu hadisin izahında Resûl-i Ekrem efendimizin gece namazının aded-i rekeâtı hakkında Hazret-i Âişe ve İbn Abbas radıyallahu anhümden başka daha on dört sahâbîden gelen müteaddit rivayetler bulunduğunu bildirmiştik mütalaa buyurulsun.

Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in gece namazını överken, "Onun güzelliğinden ve uzunluğundan sormayınız" demekle hâtemü'l-enbiyânın Allah divanındaki huzû' ve huşûunun kemalini ve bu ilâhî divandaki istiğrakının bütün rek'atlarda uzadığını ifade etmiştir. "Bu, o kadar açık ve âşikâr idi ki, bunu, ne senin sormana ne de benim cevap vermekliğime lüzum vardır" demiş oluyor.

Buhârî'nin *Sahih*'indeki sûret-i sevkine göre, Hazret-i Âişe'den, Resûl-i Ekrem'in ramazandaki teheccüd namazına dair sual soran zat, râvi Ebû Seleme'dir.[mr] Ebû Seleme, ramazanın şeref ve faziletine mebnî Resûl-i Ekrem'in ramazandaki teheccüd namazının kemmiyet ve keyfiyetinde bir tahavvül vukuunu tahmin ederek Hazret-i Âişe'den yalnız ramazandaki gece namazını sormuştu. Fakat Hazret-i Âişe, sâilde hiç şüphe bırakmamak için Resûl-i Ekrem'in hem ramazandaki, hem de ramazandan başka gecelerdeki namazına teşmil ederek cevap vermiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Hazret-i Âişe'nin bu hadisinden bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Hadîs-i şerifteki *"yusallî erbean / Resûl-i Ekrem dört rek'at kılardı"* kavlinden, nâfile olan gece namazında bir selâm ile dört rek'at kılmak efdal olduğunu öğreniyoruz ki, Ebû Hanîfe hazretlerinin mezhebidir ve mezhebi için bu hadis, en kuvvetli bir hüccettir.

2. “Sümme yusallî selâsen / Sonra üç rekʿat kılardı” kavli de eimme-i Hanefiyye için vitir namazının bir selâm ile üç rekʿat olduğuna en sarih bir hüccettir. Hadisin bu sarahatinden ancak bir delil ile udûl edilebilir. Gerçi vitir bahsinde geçtiği üzere Resûl-i Ekrem efendimizin bir rekʿatla îtâr buyurdukları ve *“ve men şâe felyûtir / Dileyen bir rekʿatla vitir kılsın”*[ms] buyurdukları rivâyât-ı sahîha ile sabit olmuştur. Fakat eimme-i Hanefiyye bu bir rekʿatın, kendisine tekaddüm eden iki rekʿatı tekleştirdiğine kanidir. Nasıl ki 525 rakamıyla tercümesi geçen Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet edilen hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden gece namazının kaç rekʿat kılınacağı sorulduğunda cevaben, “*Gece namazı ikişer ikişerdir. Herhanginiz sabah namazının vakti girdiğinden şüphe ettiğinde tek bir rekʿat kılar. Bu bir rekʿat, kendisinden önce kılınan çift rekʿatı tekleştirir*” buyurmuştur.[mt]

3. Resûl-i Ekrem efendimizin uyku ile abdestinin bozulmadığını da bu hadisin son fıkrasından öğreniyoruz. Bu fıkra ile uyku halinin bizim ruhumuzda icra ettiği gaflet-engîz tesirden Peygamber-i Zîşânımızın mübarek ve münevver kalbi tamamen masûn bulunduğu bildirilmiştir. Bu hal, hasâis-i enbiyâdan olduğu rivâyet-i sahîha ile sabit olduğu için diğer enbiyâ-i kirâm aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın da kalb-i şerifleri nevmin gafletinden masûn bulunduğuna inanırız.

TERCEME-İ HÂL

Bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden Ebû Seleme, Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhın oğludur. Kibâr-ı tâbiînden ve Medine’nin en benâm âlimlerindendir. İmam Mâlik, Ebû Seleme’nin öz adı olmayıp künyesiyle anıldığını haber vermiştir. Bazıları da isminin Abdullah olduğunu bildirmiştir. Ebû Seleme, babası Abdurrahman’dan pek az hadis rivayet etmiştir. Âişe, Ebû Hüreyre, Hassan b. Sâbit radıyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden de Sâlim, Ebû Nadr Saʿd b. İbrâhim, Ebû Zinâd, Zührî, Yahyâ b. Saîd, Yahyâ b. Kesîr gibi hadis hâfızları hadis rivayet etmişlerdir. Ebû Seleme, yüksek bir kudret-i fıkhiyyeyi de haizdi, İbn Abbas ile münazara ederdi. Doksan dört veya yüz dört tarihinde vefat etmiştir *(Tezkiretü’l-huffâz)*.

[mr] Hadisin *Buhârî*'de sûret-i sevki şöyledir: ... عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه أخبره أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان رسول الله ...

{B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

[ms] {İM1190 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 123.}

[mt] {B473 Buhârî, Salât, 84.}

593

• . • . •

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ فَإِذَا حَبْلٌ مَمْدُودٌ بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ فَقَالَ مَا هٰذَا الْحَبْلُ قَالُوا هٰذَا حَبْلٌ لِزَيْنَبَ فَإِذَا فَتَرَتْ تَعَلَّقَتْ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا حُلُّوهُ لِيُصَلِّ أَحَدُكُمْ نَشَاطَهُ فَإِذَا فَتَرَ فَلْيَقْعُدْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Enes b. Mâlik demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere mescide) girmişti. Girince mescidin iki direği arasına bir ip çekilmiş olduğunu gördü. "Bu ip nedir?" diye sordu. Ashâb-ı kirâm, "Bu, Zeyneb'in ipidir. Zeyneb, (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur" dediler. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Hayır, (ibadette böyle güçlük ihtiyar edilmez). Bu ipi çözünüz. Sizin biriniz zinde ve münbesit oldukça namaz(ını ayakta) kılsın. Yorulunca da hemen otursun (ve namazını oturduğu halde tamamlasın)." {B1150 Buhârî, Teheccüd, 18.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim de "Salât" bahsinde zikretmiştir. Müslim'in rivayetinde "el-mescid" ziyadesi vardır ve Resûl-i Ekrem'in mescide girdiği tasrih edilmiştir. Biz de bunu tercümede gösterdik. Müslim'in rivayetinde "lâ" edatı yoktur. Yine bu hadisi Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de "Salât" bahsinde tahrîc etmiştir.

Hadiste kendisinden bahsedilen Zeyneb radıyallahu anhânın “Zeyneb bint Cahş el-Esediyye” vâlidemiz olduğunu Hatîb, *Mübhemât*’ında zikretmiştir. Bu babda şârih Kirmânî de[mu] Hatîb’e tebeiyyet etmiştir. Sâhib-i *Tavzîh* de İbn Ebû Şeybe’nin gerek *Müsned*’inde gerek *Musannef*’inde Zeyneb’i, böyle mücerret olarak zikr ü rivayet ettiğini bildirmiştir. Ebû Dâvûd bir rivayetinde bu kadının zevcât-ı seniyyeden Zeyneb’in kendisi değil, hemşiresi Hamne bint Cahş olduğunu rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in rivayeti de Hamne’dir. Buhârî’nin bu babda Hazret-i Âişe’den rivayet ettiği bir hadisi daha vardır ki bunun tercümesi 40. olarak geçmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifin zâhirinden, ayakta namaza başlayıp da esnâ-yi salâtta devama mani acz ve zaaf ârız olursa, oturup kâiden tamamlamak câiz olduğu müstefâd olur. Yine bu hadiste ibadette itidale teşvik, külfet ve meşakkat iltizam etmekten nehiy vardır. Kadınların camide nâfile namaz kılmaları câiz olduğu da bu hadisten istifade edilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz, Zeyneb’i mescide gelmekten menetmemiştir. Bütün gece namaz kılmak mekruh olduğuna da bu hadis delâlet etmektedir. Cumhûr-ı ulemânın mezhebi de budur.

TERCEME-İ HÂLLER

Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi **Enes b. Mâlik** radıyallahu anh ensâr-ı kirâmdandır. Hicretten irtihâl-i Nebî’ye kadar on sene Resûl-i Ekrem’in hizmetinde bulunmuştur. Bu hizmet-i seniyye berekâtıyla ve uzun zaman muammer olmakla kendisinden pek çok hadis rivayet edilmiştir. Merviyyâtı 1286 hadise bâliğ olmuştur. Bunlardan 168 hadisi Buhârî ile Müslim müttefikan, seksen üç hadisi Buhârî, yetmiş bir hadisi de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Übey b. Kâ‘b radıyallahu anhümden ve daha bir hayli sahâbeden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Mûsâ, Nadr, Ebû Bekir, Hasan-ı Basrî, Sâbit el-Bünânî, Süleyman et-Teymî gibi sayılamayacak derecede çok zevât-ı tâbiî rivayet etmiştir. İbn Sa‘d, Enes b. Mâlik’in Bedir Gazâsı’nda bulunduğunu, doksan veya doksan iki tarihinde 100 yaşını mütecâviz olarak vefat ettiğini bildirmiştir. Basra’da en son vefat eden sahâbî Enes b. Mâlik’tir.[mv]

Yine bu hadîs-i şerifte kendisinden bahsedilen Zeyneb bint Cahş, zevcât-ı Peygamberî'dendir. Kendisinden on bir hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan iki hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Kendisinden biraderzâdesi Muhammed b. Abdullah, Zeyneb bint Ebû Seleme rivayet etmiştir. Hazret-i Âişe, "Diyanette, takvâda, doğru sözlülükte, sıla-i rahme riayet hususunda Zeyneb derecesinde yüksek bir kadın görmedim" demiştir. Resûl-i Ekrem'in irtihalinden sonra da zevcât-ı seniyyeleri içinde ilk vefat eden kadın Zeyneb hazretleridir. Hicretin yirminci yılında vefat etmiştir.[mw]

[mu] Kirmânî, *Buhârî* şârihlerinden Şemseddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî'dir. Süyûtî *Lübbü'l-Lübâb*'ında Kirman'ı "kâf"ın kesriyle zabtetmiş ve büyük bir vilâyetin veya Nîşâbur'da bir mahallenin ismi olduğunu bildirmiştir. *Tevşîh*'te de İbn Sem'ân'ın feth ile tashih ettiği kaydedilmiştir. Kirmânî'nin kendisi de *Buhârî* şerhinde kendi beldesi halkının müttefikan kesr ile telaffuz ettiklerini haber vermiştir. Yâkūt el-Hamevî, Gazne'ye mülhak bir kasaba olduğunu bildiriyor.

[mv] *Tezkiretü'l-huffâz* ve *Hulâsa*.

[mw] *Hulâsa* ve *Aynî*.

594

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ ﵄ قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَا عَبْدَ اللّٰهِ لَا تَكُنْ مِثْلَ فُلَانٍ كَانَ يَقُومُ اللَّيْلَ فَتَرَكَ قِيَامَ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Amr demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Yâ Abdullah! Sen, filân kimse gibi olma! O, gece(nin bir kısmın)da namaza kalkardı. Sonra gece namazını terkeyledi” buyurdu. {B1152 Buhârî, Teheccüd, 19.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim “Kitâbü’s-Savm”da Nesâî ve İbn Mâce de “Kitâbü’s-Salât”ta rivayet etmişlerdir. Buhârî, *Sahîh*’inde bu hadisi üç senedle sevketmiştir. Üçü de kibâr-ı tâbiînden Ebû Seleme’ye müntehî olmaktadır. Senedlerdeki râvilerin Bağdat, Halep, Şam, Beyrut, Merv, Yemâme, Medine gibi müteaddit menâtık-ı ilmiyyeye mensup olmaları, hadisin müstesna bir derecede şüyû ve intişarını ifade etmekle ilm-i rivâyet bakımından hassaten nazar-ı dikkati celbetmektedir.

Hadiste “*filân*” diye kinaye tarikiyle zikredilen kimsenin kim olduğu bilinememiştir. Zâhir hale göre bu ibham, râvilerden birinin eseridir deniliyor. Bazı ehl-i hadîs de bu ibham, setr-i kusûr için cânib-i risâletpenâhîden iltizam edilmiştir demiştir. Bazıları da, “Resûl-i Ekrem’in kinaye ile ifade buyurmalarından, bununla muayyen bir şahsı murat etmeyip, belki Abdullah b. Amr’ı böyle gece namazına kalkmak itiyadında iken bilâhare gece namazını terketmekten tenfir eylemek istedikleri müstefâd olur” demişlerdir.

Şârih Aynî de Resûl-i Ekrem, gece namazına Abdullah b. Amr'ı tergīb için "*filân gibi olma*" buyurmuştur diyor. Hadîs-i şerif, hem gece namazına teşvik ve tergībi hem de bu feyizli ibadete alışıp da sonraları terketmekten tahzîri mütezammındır. Çünkü gece namazını âdet edinen bir kimsenin bilâhare terketmesi, ibadetten i'râzı iş'âr eder ki, hakikaten tahzîre şâyestedir.

595

•.•.•

عَنْ عُبَادَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسُبْحَانَ اللهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ ثُمَّ قَالَ اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي أَوْ دَعَا اسْتُجِيبَ لَهُ فَإِنْ تَوَضَّأَ وَصَلَّى قُبِلَتْ.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Her kim geceden (bir kısmında) bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanır da müteakiben, ‘lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü’l-mülkü ve lehü’l-hamd ve hüve alâ külli şey’in kadîr. el-Hamdü lillâh ve sübhânellâh ve lâ ilâhe illallâhu vallāhü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh’ deyip sonra: ‘Allâhümmağfirlî / Allahım, beni yarlığa!’ derse (mağfiret edilir). Yahut dua ederse, onun duasına icabet edilir. Abdest alıp namaz kılarsa o da kabul olunur.” {B1154 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Ebû Dâvûd “Edeb” bahsinde, Nesâî “Yevm ve Leyle” babında, Tirmizî ile İbn Mâce “Duâ” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî nüshalarında Ubâde hazretleri “İbn Sâmit” lakabıyla birlikte mazbuttur. Bu sebeple tercümede kavis içinde göstermeye lüzum görmedik.

LUGAVÎ TAHLİLLER

“Teârre” kelimesinin aslı “teârere”dir, idgam edilmiştir. Uykudan uyanmak veya bir taraftan öbür tarafa dönmek mânasınadır. İbn Melek, *Meşârik* şerhinde bu mânaların ikisini de cemederek diyor ki: Teârre kelimesi *Sıhah*’ta, bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanmaya mevzu olduğu bildiriliyor. Bu hâl-i yakaza, ekseriyetle sözle müterâfik olduğu için aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, bu intibahı takip edecek sözün tesbih ve tehlil olmasını arzu buyurmuştur. Bu mübarek itiyat ise tehlil ve tesbih ile mümaresesi olan ehl-i zikre mahsustur.

Ali el-Kārî de *Mirkāt*’ta Ebû Ubeyd el-Herevî’den,[mx] “Uykunun âsâr-ı bakiyyesi henüz üzerinde olduğu halde söylenerek uyanmak” mânasına mevzu olduğunu naklediyor ki, ashâb-ı teheccüdün böyle humâr-ı nevm ile müterâfik olarak uyanması en sevimli bir vaziyetidir. İşte Resûl-i Ekrem efendimiz bu sevimli vaziyette tesbih ve tahmîd edilmesini tâlim buyuruyor.

Ehl-i teheccüdün, teheccüd namazına uyandığı sıradaki bu çok mahmur, cazibeli ve son derece şümullü vaziyetine iki kelime ile işaret buyurulduğu için تعار من الليل cümlesini ehl-i hadîs cevâmiu’l-kelimden saymışlardır.

DUANIN TERCÜMESİ

Bu mübarek duanın tercümesini, ifadeyi işkâl etmemek için ayırdık. Meâl-i şerifi şöyledir: *Allah’tan başka ibadete lâyık tanrı yoktur, ancak bir Allah vardır. O’nun şeriki yoktur. Mülk O’nundur, hamd O’nundur. O’nun her şeye gücü, kudreti yetişir. Her hamd Allah içindir. Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. İbadete lâyık hiçbir mâbud yoktur, yalnız Allah vardır ve Allah her şeyden büyüktür. Mülkünde hakîmane tasarruf ve tam kudret şüphesiz Allah’ındır.*

Bu duanın "*ve hüve alâ külli şey'in kadîr*"e kadar olan birinci kısmı tevhidi, tenzihi ve hamdi muhtevîdir. Şârih Aynî bu kısım hakkında Resûl-i Ekrem efendimizin, *"Bu dua, benim okuduğum ve benden evvelki peygamberlerin söyledikleri tevhid ve tahmîdin en hayırlısıdır"*[my] buyurdukları rivayet edildiğini kaydediyor. İmam Mâlik, Saîd b. Müseyyeb'den, *"ve'l-bâkıyâtü's-sâlihât"* kavl-i şerifi ile murat, mümin kişinin *"Sübhânellâh ve'l-hamdü lillâh ve lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber"* kelimât-ı mübârekelerini zikretmesidir dediğini rivayet etmiştir. Bu tefsir, İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir.

Kadim Buhârî şârihlerinden İbn Battâl el-Kurtubî'nin [mz] buradaki mürşidane bir nasihatini bildirmek isterim. Kurtuba'nın bu büyük imam ve muhaddisi bize şöyle öğüt veriyor: Cenâb-ı Hak, sevgili peygamberi Muhammed Emîn'in sâdık lisanıyla bize vaad etmiştir ki: Her kim, diliyle böyle Allah'ı tevhid, tekbir, tesbih, tenzih ederek uykusundan uyanırsa onu mağfiret ve onun duasına icabet buyuracaktır. Abdest alıp namaz kılarsa, onu da kabul edecektir. Şimdi insafa muvâfık olan şudur ki, bu hadîs-i şerif kendisine erişen her şuurlu mümin bunun hükmü ile amel etmelidir ve Allah'ın bu ulvî vaadini sıdk ve ihlâs ile ganimet bilmelidir.

Tercümede görülen, "Allahım, beni yarlığa derse, yahut dua ederse" cümlesindeki terdîd, râvinin hadisi zabtındaki şekkine mebnîdir.

[mx] Ahmed b. Muhammed el-Kâşânî'dir. Merv'in Kâşân karyesinde doğmuş ve Herat'ta yetişmiş meşâhir ulemâdandır. 401 tarihinde vefat etmiştir. Kur'an ve hadisin elfâz-ı garîbelerini câmi' *Kitâbü'l-Garîbeyn*'i ile meşhurdur *(Keşfü'z-zunûn).*

[my] {Aynî, *Umde*, VII, 213; T3585 Tirmizî, Daavât, 122.}

[mz] İbn Battâl, İmam Ebü'l-Hasan Ali b. Halef el-Mâlikî'dir. Kurtuba'nın (Cordoba) en benâm muhaddislerinden iken orada çıkan bir ihtilâl üzerine Araplar'ın Belensiye (Valencia / Valensiye) dedikleri şehre gitmiştir. Buhârî şerhini burada yazmış olması çok muhtemeldir. O sırada Belensiye müslümanların en büyük ilim ve medeniyet merkezlerinden biri idi. 444 tarihinde vefat etmiştir. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kārî*'yi yazarken İbn Battâl'dan çok istifade etmiştir. Bu satırları yazdığımız sırada bu şerhin Mısır'da tab'ına teşebbüs edildiğini işitiyoruz.

596

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّهُ قَالَ وَهُوَ يَقُصُّ فِي قَصَصِهِ وَهُوَ يَذْكُرُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ إِنَّ أَخًا لَكُمْ لَا يَقُولُ الرَّفَثَ يَعْنِي بِذٰلِكَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ رَوَاحَةَ ﵁.

وَفِينَا رَسُولُ اللّٰهِ يَتْلُو كِتَابَهُ إِذَا انْشَقَّ مَعْرُوفٌ مِنَ الْفَجْرِ سَاطِعُ

أَرَانَا الْهُدَى بَعْدَ الْعَمَى فَقُلُوبُنَا بِهِ مُوقِنَاتٌ أَنَّ مَا قَالَ وَاقِعُ

يَبِيتُ يُجَافِي جَنْبَهُ عَنْ فِرَاشِهِ إِذَا اسْتَثْقَلَتْ بِالْمُشْرِكِينَ الْمَضَاجِعُ

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre, (bir kere dostlarına) menkıbe anlatırken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi de yâdederek Resûl-i Ekrem'in, (Abdullah b. Revâha âtîdeki beyitleri inşâd ettiği sırada hüsn-i şi'rini takdir ederek), "Şüphesiz kardeşiniz bâtıl söz söylemez" buyurduğunu haber vermiştir. (Râvi Zührî demiştir ki): Resûlullah "kardeşiniz" sözüyle İbn Revâha radıyallahu anhı kastetmiştir.

(Kasidenin tercümesi şöyledir): "Tan yeri ağarıp fecr-i sâdık yükseldiği sırada (ne mutlu ki) Resûlullah Kur'an okuyarak aramızda bulunuyor. O, bize dalâletten sonra hidayet nuru göstermiştir. Gönüllerimiz ona, (onun nübüvvet ve risâletine) tereddütsüz inanmıştır. O Nebî-i Emîn, her ne ki tebliğ etti ise muhakkak vâkidir. Müşriklere yatakları istiskal ederken, o Nebî-i Zîşân, yanını firâş(-ı saâdet)inden uzaklaştırarak gecelerdi. {B1155 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İZAHI

Derin bir hürmet ve heyecan ile okuduğumuz bu üç beyit, İbn Revâha hazretlerinin bahr-i tavîlden inşâd buyurduğu bir kasidenin ebyâtı cümlesindendir. Hem kalemi hem kılıcı ile dîn-i İslâm'ı ve Nebî aleyhisselâmı müdafaa eden bu güzîde ve kahraman şâir-i nebevînin bu beyitlerini bervech-i âtî nazmen de tercümeye çalıştım:

Saherde fecr-i sâdık yükselip nur saçtığı bir an
Resûlullah okur ashabına tertîl ile Kur'an
Halâs etti dalâletten, hidayet etti İslâm'a
İnandı gönlümüz bildirdiği bilcümle ahkâma
Anın irşâd ü tergībiyle girdik dîn-i meftûre
Çıkardı zulmet-i küfr ü dalâletten bizi nûra
Firâşından çıkıp eyler idi mevlâyı istikbal
Gece müşriklere, madcaʿları eylerken istiskal

ŞİİRİN MEMDUH VE MEZMUM OLANLARI

Refes "bâtıl söz" demektir. Abdullah b. Revâha hazretleri mezkûr kasideyi inşâd ettiği sırada Resûl-i Ekrem'in mecliste hazır bulunanlara hitaben, *"Kardeşiniz şüphesiz bâtıl söz söylemez"* buyurmaları güzel şiirin, güzel söz gibi memduh ve mahmud olduğuna vâzıhan delâlet eder. Aynı zamanda Resûl-i Ekrem'in, şiirin fuhuş ve bâtıl kısmını ve hicve dair olan nevini zemm ü takbih buyurmuş oldukları müstefâd olur. Çünkü şiirin bâtıl olmayanı hak ve mergup olmak ve onun şair ve nâzımı me'cûr bulunmak icap eder. Nasıl ki, ashâb-ı sıhâh ve sünenin kesretle rivayet ettikleri bir hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem efendimizin, *"Fasih ve beliğ olan sözde sihir, şiirde hikem ve menâfiʿ vardır"* buyurduklarını öğreniyoruz.[na]

Resûl-i Ekrem'in zem ve menettikleri şiir, fuhşu, zemmi ihtiva ve ahlâkı ifsat eden kısmıdır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte, *"Sizden birinizin midesine maddî hayatını zehirleyecek irin gibi mevadd-ı semmiyye doldurması, hâfızasına ruhunu ifsat edecek şiir doldurmasından hayırlıdır"* buyurmuşlardır.[nb]

Maddî ve mânevî hiçbir kıymet, şiir kadar insanın ruhunda füsunkâr bir halde müessir olamamıştır. Şiir, ihtiva ettiği mevâiz ve emsale göre tehzîb-i ahlâka hizmet ettiği gibi şiir kadar insanın ruhunu, fazilet hislerini ifsat eden hiçbir vâsıta-i fesâd da yoktur. Şiir, iki yüzlü kılıç gibi fezâile dair olsa da, rezâili ihtiva etse de aynı şiddetle müessirdir. Bir ressamın fırçasından daha canlı ve bedîî fazilet levhaları resmeden bir şairin kalemi, aynı zamanda fezâil-i insâniyyeyi altüst edecek tablolar da çizebilir. İşte Resûl-i Ekrem birinci nevi şiiri meth ü senâ, ikincileri de zemm ü takbih buyurmuştur. Yoksa gāye-i biʻseti mekârim-i ahlâkı tâlim etmek olduğunu ve bunun da yegâne vâsıta-i teblîği, edebî üslûp ile mevâiz-i haseneden ibaret bulunduğunu her vesile ile tebliğ buyuran efsâh-ı beşer efendimiz, şiiri çok severlerdi.

Amr b. Şerîd'in babası Şerîd b. Süveyd es-Sekafî radıyallahu anhtan rivayetine göre, Şerîd, "Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir kere Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın şiirini okumamı istedi. Ben de Ümeyye'nin şiirlerinden 100 kafiye inşâd ettim" demiştir.[nc]

Şair İbn Revâha hazretleri son beytiyle meâl-i şerifi bervech-i âtî âyet-i kerîmeye telmih etmiştir: "*Müminlerin yanları* (geceleri) *rahat yataklarından uzaklaşır. Onlar,* (Cenâb-ı Hakk'ın celâl ü azametinden) *korkarak ve* (bînihâye rahmetinden) *ümitlenerek rablerine dua ederler ve bizim kendilerini merzuk ettiğimiz nimetlerden infak ederler.*"[nd]

TERCEME-İ HÂL

Abdullah b. Revâha b. Saʻlebe b. İmruülkays el-Ekber'dir. Hazrecîler'den ve Akabe biatında bulunan nükabâdan yüksek bir simadır. Bu derece kadîmü'l-İslâm olan Abdullah b. Revâha, hicret-i seniyye sırasında Hassân b. Sâbit radıyallahu anh ile beraber kudûm-i nebevîye dair kasideler söylemişlerdir. Mescid-i Kubâ'nın inşasında hem bedenen çalışıyordu hem de inşâd ettiği şiirleriyle çalışanların taʻb-ı mesâîlerini tahfif ediyordu. Hicret günü her sınıf halk Resûl-i Ekrem'e mihmandarlık etmek isterken Abdullah b. Revâha da Hâris b. Hazrec oğulları namına mihmandarlıklarının kabulünü rica etmişti.

Bu veçhile Resûl-i Ekrem'in mukarrebîni sırasına girmek şerefini ihrâz eden bu şâir-i nebevî sırasıyla Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye, Hayber gazâlarında hazır bulunmuş ve Mûte Muharebesi'nde şehîden vefat etmiştir. Bu cihetle Mekke'nin fethinde bulunamamıştır. Mûte Harbi hicretin sekizinci yılı cemâziyelevvelinde cereyan etmişti. Halbuki Mekke'nin fethi için bu senenin ramazanında Medine'den hareket edilmişti.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا [ne] nazm-ı şerifi Abdullah b. Revâha ile Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Mâlik haklarında nâzil olmuştur. Muhacirlerle ensar arasında uhuvvet aktedildiğinde Resûl-i Ekrem Abdullah b. Revâha ile Mikdâd b. Esved'i kardeş etmişti.

İbn Revâha, Mûte Harbi ümerâ-yi askeriyyesinden birisi idi. Bu harp için 3000 kişilik bir ordu teçhiz edilmişti ve bu orduya taraf-ı risâletten Zeyd b. Hârise kumandan tayin buyurulmuştu. Şayet Zeyd şehid olursa Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kumandan olması, o da şehid olursa Abdullah b. Revâha'nın kumanda etmesi de emr-i risâletpenâhî îcâbâtından idi. Bu üç büyük kumandanın hakikaten üçü de bu muharebede şehid düştü. Dördüncü olarak sancak-ı saâdeti eline alan Hâlid b. Velîd'e zafer müyesser oldu. 644 numara ile tercümesi gelecek olan Hazret-i Âişe hadisinde bu kāfile-i şühedâ hakkındaki Resûl-i Ekrem'in derin teessürleri görülecektir. Abdullah b. Revâha'nın Mûte Seferi'ne çıkarken başlayıp şehâdeti zamanına kadar bütün merâhil-i seferiyyede söylediği sûzişîn eş'ârı *Sîret-i İbn Hişâm*'da tamamıyla kaydedilmiştir. İbn Revâha, kudret-i edebiyyesinin kemalini, bu şehid düştüğü seferdeki eş'ârında göstermiştir denilebilir. Bu şiirlerinin hepsinde şehâdete can attığı vâzıhan görülür (rahmetullâhi aleyh).

Buhârî, İbn Revâha'nın mevkufen bir hadisini rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'nin, İbn Abbas'ın, İbn Revâha'dan rivayetleri vardır. Kays b. Ebû Hâzim gibi kibâr-ı tâbiîn de mürselen rivayet etmişlerdir.[nf]

[na] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن من البيان سحرًا وإن من الشعر حكمًا [رواه البخاري وأبو داود والترمذي عن ابن عمر رضي الله عنه]

{Rivayet bu şekliyle İbn Abbas'tan nakledilmiştir. D5011 Ebû Dâvûd, Edeb, 87. Buhârî'de yer alan İbn Ömer'in rivayetinde ise hadisin yalnızca ilk cümlesi mevcuttur. B5146 Buhârî, Nikâh, 48.}

[nb] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لأن يمتلئ جوف أحدكم قيحا حتى يريه خير له من أن يمتلئ شعرا [رواه أحمد عن أنس بن مالك رضي الله عنه]

{Ahmed b. Hanbel tarafından Enes b. Mâlik tarikiyle bu lafızlarla nakledilmiş bir rivayet tespit edilememiştir. Metinde Enes b. Mâlik olarak bildirilen râvi kaynakta 'Sa'd b. Mâlik' olarak zikredilmektedir. HM1507 İbn Hanbel, I, 175.}

[nc] قال العلقمي ويؤيده حديث عمرو بن الشريد عن أبيه عند مسلم قال: استنشدني النبي صلى الله عليه وسلم من شعر أمية بن أبي الصلت. فأنشدته حتى أنشدته مائة قافية.

{Önceki baskıda bu ifadelerle nakledilmiş olan rivayetin metni kaynakta şu şekildedir:

قال: ردفت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما، فقال: هل معك من شعر أمية بن أبي الصلت شيء؟ قلت: نعم، قال: هيه فأنشدته بيتا، فقال: هيه ثم أنشدته بيتا، فقال: هيه حتى أنشدته مائة بيت. M5885 Müslim, Şiir, 1.}

[nd] تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ {es-Secde, 32/16.}

[ne] eş-Şuarâ, 26/227.

[nf] حسن الصحابة علي فهمي: ٥٣

597

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ كَأَنَّ بِيَدِي قِطْعَةً مِنْ إِسْتَبْرَقٍ فَكَأَنِّي لَا أُرِيدُ مَكَانًا مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا طَارَتْ إِلَيْهِ وَرَأَيْتُ كَأَنَّ اثْنَيْنِ أَتَيَانِي وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bir rüya görmüştüm. Güya elimde atlastan bir kumaş parçası bulunuyordu. Güya ben, cennette bir yere gitmek istediğimde hemen o kumaş parçası (benimle) oraya uçardı. Yine (rüyamda) gördüm ki: Güya iki (melek) bana geldiler. {B1156 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İbn Ömer, hadisin gerisini de anlatmıştır ki, o bakıyye-i hadîs, (yukarıda) geçmiştir.

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Müellif Zebîdî merhumun geçtiğini haber verdiği hadis yukarıda 576 rakamıyla tercüme edildi. Buhârî, bu hadisi burada şeyhi Ebû Nu‘mân'dan tahrîc etmiştir. Rüya tabiri bahsinde de diğer şeyhi Muallâ b. Esed'den rivayet ediyor. Muallâ'dan gelen bu rivayette إلا طارت إليه yerinde إلا طارت بي إليه suretinde bir mef‘ûl ziyadesi vardır ki, tercümemizde buna (benimle) diye işaret ettik. Müslim, "Fezâil" bahsinde, Tirmizî "Menâkıb"da, Nesâî de hem "Menâkıb"da hem de "Rü'yâ" bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

Buhârî metninde bu İbn Ömer hadisinin buradaki bakıyye-i rivâyâtı meâlen şöyledir: ... Güya iki melek bana geldi. Bunlar beni cehenneme götürmek istiyorlardı. Fakat bunları da üçüncü bir melek yakaladı ve bana, "Korkulmasın, senin için korku yoktur" dedi. O iki melek de bırakıldılar. Bu rüyamı hemşirem Hafsa, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetmişti. Resûl-i Ekrem de, *"Abdullah ne iyi adamdır, geceden bir kısmında namaz kılsa!"* buyurmuştur. Ondan sonra İbn Ömer teheccüd namazı kılmaya devam eyledi. Ashâb-ı kirâm da mütemâdiyen Nebî sallallahu aleyhi ve selleme leyle-i Kadr'in, ramazanın yirmi yedinci gecesinde olduğuna dair gördükleri rüyaları anlatıyorlardı. Resûl-i Ekrem de cevaben, "*Görüyorum ki, rüyanız ramazanın aşr-i ahîrine tevâfuk ediyor. Kim ki leyle-i Kadr'i taharrî ederse, onu ramazanın aşr-i evâhirinde arasın*" *buyurdu.*[ng]

[ng] عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: رأيت رؤيا كأن اثنين أتياني، أرادا أن يذهبابي إلى النار. فتلقاهما مالك. فقال: لم ترع. خليا عنه. فقصصت حفصة على النبي صلى الله عليه وسلم إحدى رؤياي. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: نعم الرجل عبد الله لو كان يصلي من الليل {فكان عبد الله رضي الله عنه يصلي من الليل} وكانوا لا يزالون يقصون على النبي صلى الله عليه وسلم الرؤيا أنها في الليلة السابعة من العشر الأواخر. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أرى رؤياكم قد تواطئت في العشر الأواخر. فمن كان متحريها فليتحرها في العشر الأواخر.

[رواه البخاري في باب من تعار من الليل فصلي]

{B1156, B1157, B1158 Buhârî, Teheccüd, 21.}

598

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُعَلِّمُنَا الْإِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَقُولُ إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيَقُلِ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هٰذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هٰذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ قَالَ وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi (büyük küçük) işlerimizin hepsinde bize istihâre (duasını) tâlim ederek buyurdu ki: "Sizin biriniz, bir işe kalben azmettiğinde o kimse farz değil, (istihâre niyetiyle nâfile olarak) iki rek'at namaz kılsın. (Namazdan) sonra şöyle di(ye dua et)sin: Allâhümme! İnnî estahîrüke bi-ilmike ve estakdirüke bi-kudretike ve es'elüke min fazlike'l-azîm. Fe inneke takdirü ve lâ akdiru ve ta'lemü ve lâ a'lemü ve ente allâmü'l-guyûb. Allâhümme! İn künte ta'lemü enne hâze'l-emra hayrün lî fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî. Fakdürhü lî ve yessirhü lî. Sümme bârik lî fîh. Ve in künte ta'lemü enne hâze'l-emra şerrün lî fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî. Fa'srifhü annî va'srifnî anhü. Va'kdür li{ye}'l-hayre haysü kâne. Sümme ardınî bih." {B1162 Buhârî, Teheccüd, 25.}

Duanın TERCÜMESİ

Yâ rab! (Hakkımda hayırlısını) bildiğin için sen(in dergâh-ı inâyetin)den ben, hayırlısını (bildirmeni) dilerim ve (hayırlı cihete) gücün yetiştiğinden, sen(in hazîne-i lutfun)dan beni kudretlendirmeni dilerim. Yâ rab! Hayırlı olan cihetin tebyin ve takdirini senin o büyük fazl (ve kerem)inden isterim. Allahım! Senin (her şeye) gücün yeter, halbuki benim yetmez, sen (her şeyi) bilirsin de halbuki ben bilmem. Muhakkak sen, şuurumuzdan uzak olan her şeyi de pek yakından bilirsin. Yâ rab! Bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve âhiretime taalluku cihetiyle (yahut istihâre eden kimse dünya ve âhiret emrinde der) benim için hayırdır. Bunu bana mukadder kıl, (beni buna muvaffak kıl) ve bunu bana müyesser kıl. Sonra işlemeye kudret bahşettiğin ve bana müyesser kıldığın bu işi, bana mübarek kıl, (hayr ü bereketini arttır). Yine bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve âhiretime taalluku itibariyle (yahut istihâre eden kimse dünya ve âhiret emrinde, der) benim için şerdir. Bu işi benden, beni (ve gönlümü) de bu işten çevir ve hayır, (zaman ve mekândan) her nerede ise o hayrı bana makdûr (ve müyesser) kıl. Sonra nefsimi, bu hayr-ı makdûre râzı kıl.

Hazret-i Câbir demiştir ki: İstihâre eden mümin, (duanın "bu iş" diye kinaye tarikiyle zikredilen her yerinde) hâcetini adiyle anar, (tasrîh eder).

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu istihâre hadisini "Daavât" ve "Tevhîd" bahislerinde de ayrıca tahrîc etmiştir. Sünen-i erbaa sahipleriyle sair eimme de *c*âmi'lerinde zikretmişlerdir. Buhârî'nin bu hadise dair senedinde Abdurrahman b. Ebü'l-Mevâlî vardır.[nh] Bu zat, istihâre hadisini rivayetle teferrüd etmiştir. Buhârî'nin de Abdurrahman b. Ebü'l-Mevâlî'den rivayetle teferrüd etmiş olması, bu hadisin letâif-i isnâdından addedilmiştir.

Tirmizî diyor ki: Câbir'in istihâre hadisi, şüphesiz hadîs-i hasendir, sahihtir, garîbdir. Biz, bu istihâre hadisini yalnız Abdurrahman b. Ebü'l-Mevâlî'nin rivayetinden öğreniyoruz. Maamâfih İbn Ebü'l-Mevâlî şeyh-i Medenî'dir, sikadır. Kendisinden Süfyân es-Sevrî bile hadis rivayet etmiştir. Sair eimmeden birçok râvi vardır. İbn Hibbân da istihâre hadisinin sıhhatini bildirmiştir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel istihâre hadisinin zaafına hükmetmiş ve istihâre hakkındaki İbn Ebü'l-Mevâlî'nin hadisi münkerdir demiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâ tevsik etmişlerdir. İbn Adî *Kâmil*'inde, "İstihâre hadisini İbn Ebü'l-Mevâlî için münker addeden Ahmed b. Hanbel, ne kadar gariptir ki, kendisi bu hadisi bu kadar sahâbeden rivayet etmiştir" demiştir. İbn Adî'nin bu hüsn-i şehâdetini Zeynüddin el-Irâkī de: İbn Ebü'l-Mevâlî'nin bu rivayetine birçok sahâbenin hadisinden şahit bulunduğu suretinde tefsir etmiştir. Binaenaleyh istihâre hadisi, ferd-i mutlak olmaktan çıkıyor. Tirmizî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Ebü'l-Mevâlî için sikadır demişlerdir. Ebû Zür'a da sadûktur demiş.[ni]

İstihâre hadisi İbn Mes'ûd'dan Ebû Eyyûb el-Ensârî'den, Ebû Bekir es-Sıddîk'tan, Ebû Saîd el-Hudrî'den, Sa'd b. Ebû Vakkās'tan, Abdullah b. Abbas'tan, Abdullah b. Ömer'den, Ebû Hüreyre'den, Enes b. Mâlik'ten de radıyallahu anhüm rivayet edilmiştir. Bu rivayetleri, şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de senedleriyle beraber birer birer zikretmiştir. Metinlerde ziyade, noksan, takdim, tehir farkları vardır. Yalnız Enes İbn Mâlik'ten gelen rivayet, *"İstihâre eden kimse hüsran görmez ve istişare eden nâdim olmaz, iktisada riayetkâr olan kimse de ihtiyaç görmez"*[nj] meâlinde istihâreye teşviki muhtevîdir.

Bu istihâre hadisini Buhârî gece namazının ikişer rek'at kılınacağına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu babda bu Câbir hadisinden başka altı hadis daha tahrîc etmiştir ki bunlardan beşinin tercümesi 277, 504, 509, 256, 268 rakamlarıyla geçmiştir.[nk] Birinin tercümesi de 602 numara ile gelecektir.

LUGAVÎ MÂNALAR

İstihâre lafzı, istifʻâl babından hayrı teysîr talep etmektir ki, “Rabbim! Şu azmettiğim işin fiil veya terkinden, işlemesinden veya bırakılmasından hangisi hayırlı ise onu bana müyesser kılmanı dilerim” demek olur.

“Hayır” şerrin zıddıdır. Menfaati mazarratına galip olan her ümniyyeye hayır denir.

“Fi’l-umûri küllihâ / Her işte istihâre edilir” denildiğine göre işlenmesi veya terkedilmesi mubah olan her iş hakkında istihâre câri olduğu müstefâd olur. Binaenaleyh nikâh, sefer gibi muazzamât-ı umûrda istihâre edildiği gibi küçük işlerde de edilebilir. Nice hakir görülen işler vardır ki, küçüktür diye istihâre edilmeyerek onun fiil veya terkine devam edilir de neticede mazarrat görülür. Bu sebeple Resûl-i Ekrem efendimiz ashabını büyük, küçük her iş hakkında istihâreye teşvik edip, “*Her hâcetiniz hakkında hayır dileyiniz, nalınınızın tasması koptuğunda bile*[nl]” buyurmuştur. Tercümemizde (büyük, küçük) suretinde görülen taʻmîm, bervech-i maʻrûz sahih bir habere müstenittir.

“İstihâre duasını Kur’an’dan bir sûre öğretir gibi tâlim buyururdu” kavli, bu duaya Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin şiddetle itina ve ihtimam buyurduklarının en açık ve yüksek bir delilidir.

Şehâbeddin el-Karâfî diyor ki: فاقدره لي kavli Yûnîniyye’de “dâl”in zammıyla zabtedilmiştir. “Bu işi bana makdûr ve müyesser kıl!” demektir. Dua, vazʻ-ı lugavîsi itibariyle zamân-ı müstakbele taalluk eder, duanın mâziye şümulü yoktur. Çünkü dua talepten ibarettir. Mâziyi talep ise muhaldir. Binaenaleyh bu istihâre duasının muktezâsı takdîr-i ilâhînin zamân-ı müstakbelde vukuunu kabul demek olur. Halbuki takdîr-i ilâhînin kâffesi ezelîdir, ezelde vâki olmuştur. Abdin duasıyla ve hiçbir sebeple Allah Teâlâ için takdirini istînaf muhaldir. Bu mahzura mebnî istihâre duasındaki takdir, mecazen teysîr mânasına hamledilmiştir. Bu suretle (ve yessirhü) de atf-ı tefsîr olur. Bazıları da أدخله تحت قدرتي “Yâ rabbi! Bu işi benim kudretim altına koy, bana bu işi başaracak kuvvet ihsan buyur” suretinde tefsir etmişlerdir.

İbn Esîr, *Nihâye*'de diyor ki: Bu istihâre hadisinde kader, mükerreren zikredilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın hükmü kazâ buyurduğu emirdir ve *kadera*, *yakdiru*den masdardır. Leyle-i Kadr'e bu ismin verilmesi de, erzak ve âcâlin o gece takdir ve kazâ buyurulmasından dolayıdır.

بارك لي فيه cümlesinden evvel hayra makrûn bir talep sebkettiğinden buradaki talep, ziyâde-i hayrı talepten ibarettir. Buna da tercümemizde işaret ettik.

اللهم إن كنت تعلم "Yâ rab! Sen bilirsen" kavlinin zâhiri ilm-i ilâhî hakkında şek ve tereddüdü ifade ediyor. Bunun için Ali el-Kārî, إن كان في علمك "Senin ezelî ilminde bu işin hakkımda hayırlı olduğu mukarrer ise" suretinde tefsir ediyor. Tîbî de, اللهم إنك تعلم "Yâ rab! Sen bilirsin" diye tefsir etmiştir. Üçüncü bir cihet de ehl-i belâgatın "tecâhül-i ârif" dedikleri bir san'at-ı edebiyye olması ve şekkin yakīn ile mezcedilerek ifade edilmiş olmasıdır. Evvelki iki tefsirde kelâm, zâhirinden sarf ve ihmal edildiği halde bu üslûb-ı edebîde öyle bir mahzur da bulunmayıp kelâm, olduğu gibi imal edilmekte bulunduğundan daha hoştur. Tercümemizde bu tariki iltizam ederek te'vile lüzum görmedik. Fakat mezleka-i akdâm olduğu için bunun medlûl-i hakîkîsini kavis içinde (bildiğinde hiç şüphe yoktur) diye gösterdik.

"Meâş" ile "âkıbeti emir" tabirleri İbn Mes'ûd ve Ebû Eyyûb radıyallahu anhümâ hadislerinde (dünya ve âhiret) diye rivayet edildiğinden biz de bu veçhile tercüme ettik.

أو قال في عاجل أمري وآجله cümlesindeki "ev" edatını Cezerî *Miftâhü'l-hısn*'da, "Tahyîr içindir, binaenaleyh istihâre eden kimse muhayyerdir, dilerse (meâşî ve âkıbeti emrî der, dilerse (fî âcili emrî ve âcilih) der" demiştir. Binaenaleyh cânib-i risâletpenâhîden tahyîr buyurulmuş oluyor. Tîbî de, "Zâhir-i ibâreye göre bu, râvinin şekkidir, Resûl-i Ekrem'in bunlardan hangisini söylediğini râvi Câbir kestirememiştir" demiştir. Biz, tercümemizde Cezerî'nin noktainazarına işaret ettik.

وأنت علام الغيوب cümlesi وتعلم ولا أعلم cümlesinin bir zeyli ve ıtnâbı muhtevî bir tetimmesidir. Duada ıtnâb iltizam edilmesi de hadîs-i şerifte, إن الله يحب الملحين في الدعاء “*Allah, duada ikdam ve ibram eden kullarına muhabbet eder*”[nm] vârit olmuş bulunmasına mebnîdir.

“Hemm” kelimesinden de kasıt ve irade mânası matlûptur.

RUHÎ VE TERBİYEVÎ HÜKÜMLER

İbn Ebû Cemre, kalbin temayülâtını altı dereceye ayırmıştır: Üç evvelkilere, **hemme, lemme, hatre** deniliyor ki bunlar, hayâl-i beşerde esiveren gelip geçici ruhî temayüllerdir. Bu nevi vâridât-ı kalbiyyede sebat ve istikrar bulunmadığından kendilerine bir hükm-i şer‘î bile terettüp etmiyor. Üç sonrakiler de, **niyet, irade, azîmet** yâdedilmişlerdir. Bu derecelerde şuurun fiil ve terkten bir tarafa kati surette temayülü ve sahibinin, o emre tamamıyla teveccüh ve temekkünü bulunur. Bu nevi ruhî haller bu cihetle mikyâs-ı hayır ve şer olabildiklerinden sahibi müsâb veya muâkab oluyor. İbn Ebû Cemre, “Şuur bu ikinci derecelerdeki şiddetli cereyanını almadan ve birinci derecelerdeki hümûm ve havâtır halinde iken istihâre edilmelidir. Hadîs-i şerifteki “hemm” tabirinden şâriin matlubu da bu olduğu anlaşılıyor” demiştir.

Yine İbn Ebû Cemre diyor ki: “Hemm” lafzıyla ruhun müntehâ-yı temâyülâtı olan “azîmet” mânası kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü birinci nevi temâyülât-ı rûhiyyede henüz sübût ve istikrar yoktur ki, istihâreye lüzum görülsün. İstihâre yalnız bir fiilin tasmîmi sırasında ayırt edilir. Yoksa her hâtır ve hayale esiveren şeylerde istihâreye kalkışmak tazyî‘-i evkāttan ibarettir ve istihâre gibi bir mesned-i rûhîyi mel‘abeye çevirmektir. Taberânî’nin rivayet edip Hâkim’in sıhhatine hükmettiği İbn Mes‘ûd radıyallahu anhın hadisinde, إذا أراد أحدكم أمرًا “*Sizin biriniz bir emri kasıt ve irade ettiğinizde istihâre ediniz*”[nn] suretinde “irade” lafzının musarrah olması da istihârenin icrâsı zamanının irade haline mahsus olduğunu vâzıhan gösterir.

İstihârenin vicdanlar üzerindeki faziletkâr terbiyesi de çok mühimdir:

İnsan bir işin hayr ü şerrini; menfaat ve mazarratını kestiremediği; fiil ve terkinde mütehayyir kaldığı bir sırada istihâre, müminler için en emin bir merci ve en metin bir istinatgâhtır. Nefsin meçhûl-i mutlaka teveccühü kadar insanı sıkan dar bir vaziyet yoktur. Kendisine bir hayat arkadaşı intihab edecek olan saygılı bir kimsenin halini tasavvur edelim: Hiç bilmediği, sevâbık-ı ahvâlinden, şerâit-i hayâtiyyesinden tamamıyla gafil bulunduğu bir kimse ile ebedî bir hayat yolculuğu yapacak olan bu kimsenin zâhirde yapabileceği iş, şundan bundan sorup öğrenebileceği birtakım mâlûmattan ibarettir. Fakat bunları aklın muhakemesine havale edince çok defa aklın, bu mâlûmatın hepsinde birtakım şüpheli noktalar bulduğu vâkidir. Akıl bu mâlûmatı, dostluk gayreti, insanlık şefkati gibi hakikati setreden birtakım ahvalin tesiri altında şükûk ve şübühât ile âlûde bulabilir. Haydi bu hususların nâfiz nazarlarla görülmesi mümkün olabilsin. Bilhassa intihab edeceği hayat arkadaşının ruhî temayüllerine, vicdanî kanaatlerine nüfuz etmek en çetin bir meseledir. Kurulacak aile yuvasının temel taşı ise bu iki aile rüknünün fikrî vahdet ve mücânesetleridir. Ahvâl-i rûhiyyeye nüfuz ise, uzun zaman ülfet ve ünsiyete tevakkuf eder. Binaenaleyh her zaman akıl ile ve tam bir isabetle hayrı bulmak güçtür. Bu güçleştikçe fikrî dalâlet o nisbette artar, irade zayıflar, âdeta insan, gayri şuurî hareket edecek bir hale gelir.

İşte böyle müşkil akvâlde müminler için istihâre, ruhî kuvvetlerin, iradenin bir müeyyidesidir. Fikri mütehayyir, iradesi müzmahil olduğu sırada bir mümin iki rek'at namaz kılarak Cenâb-ı Hakk'a teveccüh eder: "Teşebbüs edeceği iş, intihab edeceği hayat yoldaşı, dini, dünya ve âhireti için hayırlı ise gönlünde bu işe karşı hadsî bir duygu, bir inşirah ve incizab uyandırmasını; vücudunda bu hayrı ifaya kudret ve kuvvet yaratmasını ve şayet bu iş şer ise, bu işi kendisinden, gönlünü de bu işten çevirmesini" niyaz ve istirham eder ve böylece Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-ı umûr ederek gönlünde bir hafiflik duyar.

Dualarımıza icabet buyurulacağı va'd-i ilâhî muktezâsı olduğuna her mümin tamamıyla mutmain bulunduğundan, istihâre ettiği iş hakkında kendisi için hayrın tecelli edeceğine de kalben emin ve müsterih olur ve hakikaten sırr-ı muvaffakiyetin tecelli ettiği görülür. Duanın karîn-i icâbet olduğunun en yakın şahidi, istihâre eden kimsenin istihâre ettiği iş hakkında gönlünde bir inşirah ve inbisat, derin bir incizab ve temayül uyanmasıdır. Hatta gönülde böyle bir inşirah ve temayül uyanmazsa, istihârenin tekrar edilmesi hakkında da haberler vardır.

İstihârenin karîn-i icâbet olmasında istihâre eden kimsenin iman ve kanaatindeki salâbetin büyük bir tesiri vardır. Bu nevi mümtaz zevatın vicdanlarındaki safvet ve ahlâk ve imanlarındaki nezahet ve samimiyet eseri olarak kalpleri mir'ât-ı mücellâ gibi feyz-i ilâhîye ve bu sayede şüûnât-ı kevniyyeye mâkes olmaktadır. Nefsinde bu yüksek fazileti göremeyen kimselerin hüsnüzan ettiği kulûb-ı sâfiye ashabına istihâre ettirmelerinde isabet vardır.

İSTİHÂRENİN HİKMET-İ MEŞRÛİYYETİ

İstihâre, insanın mustakbel hayır ve saadete mazhar olabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudretinden istiâne etmesi ve beşeriyetin fal, remil gibi mübtelâ olduğu hurâfâttan tahlîsi gayesine mâtuf bir va'z-ı dînîdir. Tarihin her devrinde ve her millette istikbale ait şüûnât-ı kevniyyeyi vukuundan evvel sezebilmek için türlü türlü falcılıkların revaç bulduğu mâlûmdur. Araplar'ın ezlâmı, Fars ve Rum'un tavla ve satranç oyunları ile gûnâgûn remiller, tencimler hep bu cümledendir. İstikbalin kesif zulmetleri arasında saklanan hayır ve saadet ışığını göremeyen insanlar, ta'yîn-i mukadderât için böyle hurâfevî birtakım vâhî vasıtalardan istiâne edegelmişlerdir. Bugün XX. medeniyet asrında bile en müterakkî milletlerin en münevver içtimaî sınıfları arasında bununla meşgul olan zekâların eksik olmadığını hayretle görüp işitiyoruz.

Vaktiyle Araplar arasında “ezlâm” denilen bir nevi fal revaç bulmuştu. Araplar’ın ezlâmı üç oktan ibaretti. Bunun birisinde, “emeranî rabbî / rabbim bana emretti”; öbüründe, “nehânî rabbî / rabbim beni nehyetti”; üçüncüsünde de, “gaflet” yazılı idi. Kâbe derûnunda bir ücret veya kurban mukabilinde icrâ-yı san‘at eden falcı, bu ezlâm falını açtığında emir çıkarsa, tefe’ül edilen işe teşebbüs edilirdi. Nehî çıkarsa bırakılırdı. Gaflet çıkarsa fal tecdid edilirdi. Câhiliye devrinde sefer, nikâh, bey‘ ü şirâ gibi hususlarda bu fal oklarının kısmeti ve ilmi talep edilirdi. Bu sebeple lisân-ı Kur’ân’da bu tefe’üle “istiksâm-i ezlâm” denilmiştir.

Dîn-i İslâm, bilumum Câhiliye hurafeleriyle mücadele ettiği gibi bu nevi âdetlerle, kanaatlerle de mücadele etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in bir âyetinde ezlâm ile tefe’ül, şeytanın tesvîlâtından neşet eden murdar ve mekruh bir âdet olduğu ve fenalıkta şarap içmeye, kumar oynamaya ve putlara tapmaya müsavi bir cürüm bulunduğu bildirilerek bunlardan içtinap edilmesi emrolunmuştur.[no] Yine Kur’ân-ı Kerîm’in başka bir âyetinde ezlâm ile tefe’ülün bir fısk olduğu bildirilerek bu nam ve hesaba kesilen hayvan etinin yenilmesi, meytenin, putlar namına kesilen hayvan etinin yenilmesi gibi haram kılınmıştır.[np]

Kur’ân-ı Kerîm’in istiksâm-ı ezlâmı fısk ile tavsif etmesinin sebebi “Bana rabbim emretti, beni nehyetti” sözünün Cenâb-ı Hakk’a karşı iftirayı mûcip olmasıdır. Diğer bir sebebi de bu falın, emsali veçhile gaybe vukuf ve ıttılâ gibi bâtıl bir iddia ve itikada müeddî bulunmasıdır. Halbuki hiçbir insanın yarınki hayatî müktesebatını bugünden sıhhat ve isabetle bilmesine imkân yoktur.[nq] Daha umumi bir surette kâinattaki bütün nüfûs-ı müdrikenin, ferdânın şüûnât-ı kevniyyesine vâkıf olması müsteb‘addır. Bu vukuf, yalnız ilm-i ilâhînin müteallakı bulunan bir keyfiyettir.[nr] Hiç şüphesiz hazâin-i gaybın anahtarları nezd-i bârîde mahfuzdur. Oraya, değil alelâde insanların, mürsel nebîlerin ve Hakk’a en yakın meleklerin bile şuur ve idraklerinin nüfuz etmesi imkân ve ihtimal haricindedir. O haremgâh-ı gaybe yalnız ilm-i ilâhî lâhik olur.[ns]

Câhiliye devrinin ve bütün tarihî devirlerin bu münker ve müstekreh falcılığına karşı Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, kelime-i sâliha ile yani iyi sözle tefe'ül edilmek hayırlı olduğunu bildirmiş[nt], bir de istihâreyi tâlim buyurmuştur.

Şerîat-i İslâmiyye'nin kabul ettiği fâl-ı hayırdan lisanımızda yümün kelimesinin muharrefi olarak yom tutma ve uğur dileme ile tabir olunur. "Tıyere" ki, teşe'üm ve uğursuzluk saymaktır, tefe'ülün zıddıdır. Bahs-i mahsûsunda izah edeceğimiz fâl-ı hayır için burada bir iki misal iradıyla iktifa edeceğiz: Meşâhîr-i üdebâ-i Arab'dan Asmaî, a'lâm-ı tâbiînden Abdullah b. Avn'dan kelime-i sâliha ile tefe'ül nedir? diye sormuş, o da cevaben, bir hastanın, kendine "sâlim!" diye hitap edilmesinden, hastalıktan kurtulup iktisâb-ı âfiyet edeceğine tefe'ül etmesi gibidir demiştir. Yitiğini arayan bir kimseye de, "vâcid" diye seslenilmesinden tefe'ül etmesi de fâl-ı hayır cümlesindendir. Büreyde hazretlerinin rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem bir işe göndereceği kimsenin ismi ile dahil oldukları bir köyün ismi ile tefe'ül buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, Resûl-i Ekrem'in hayır ile tavsif buyurdukları fal ne kadar sade ve ne derece nezihtir. Tefe'ülün bu basit ve nezih nevi en münevver ve mütefekkir insanların bile vicdanlarında yaşayan bir hâlet-i rûhiyyedir. Her insan, yaşadığı müstesna demlerde duyduğu ve işittiği bilâreviyye söylenen güzel sözleri hayra yormak ve bunlardan hissemend-i tesellî olmak itiyadındadır. Hatta bu hal fıtrîdir bile denilebilir. İstihârenin kuvâ-yı rûhiyye ve irademiz üzerindeki terbiyetkâr tesirleri ise yukarıda zikredilmişti. Teşebbüs edilecek bir iş hakkında Allah Teâlâ'dan ilim ve kudret dilemek, rızâ-yi ilâhînin inkişâfını istemek ve kemâl-i ihlâs ile dergâh-ı sübhânîye yönelmek tamamıyla ubûdiyyetkârane bir vaziyettir. Kalbi Allah duygusuyla çarpan her reşîd insanın, bir tarafa teveccüh edemeyip hayran, sergerdân kaldığı demlerde bârigâh-ı ilâhîye teveccüh etmesi kadar doğru bir hareket olamaz. Böyle sıdk u ihlâs ile hâlikına teveccüh eden bir kalbe bilâterâhî sırr-ı ilâhî feyezân edeceğinde, çok sürmeden maksat hakkında mülhem olacağında şüphe edilmemelidir.

İşte beşeriyeti hurâfâttan meneden İslâm dini, ivez olarak hayır ve saadetin, rıza ve inâyetin Cenâb-ı Hak'tan dilenilmesini göstermiş ve bu suretle istihâre teşrî' buyurulmuştur.[nu]

İSTİHÂRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Bu hadisten, sahibi tarafından iyiliği veya fenalığı kestirilemeyen bir iş hakkında istihâre namazının ve namazdan sonra istihâre duasının müstehap olduğu müstefâd olur. Binaenaleyh hayır ve sevap olduğu muayyen ve mâlûm olan ibâdât ve taat hakkında, mâruf olan sanayii iltizam hususunda hiç de istihâreye lüzum yoktur.

2. İstihâre namazının hadiste muayyen bir vakti bildirilmediğinden bu ıtlaka göre kerahet vakitleri hariç olmak üzere her zaman istihâre namazı kılınabileceğini ekser ehl-i ilm bildirmişlerdir. En sahih bir kavle göre, Şâfiîler'in de muhtar olan mezhebi budur.

3. Bu hadiste ilim ve kudret hususunda Ehl-i sünnet akîdesi tasrih edilerek kullardan ilim, kudret nefyedilmiştir. İnsanların bu sıfatlardan nasibdar olabilmeleri, Allah Teâlâ'nın bildirmesi ve takdir buyurması iledir demek olur.

4. Bu hadiste insanın kâffe-i umûrunu Vâcib Teâlâ'ya tefvîz eylemesi vâcip olduğu tâlim buyurulmuştur. عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ *"Sizin hoşlanmadığınız nice şeyin hakkınızda hayır olması me'mûldür"*[nv] kavl-i şerifi mûcibince beşerin vâsıta-i idrâki, henüz tahakkuk etmemiş bulunan avâkıb-ı umûru tamamıyla ve yakın bir isabetle idrake kâfi değildir. Hayır olarak mukadder olan nice işlerin bizim zekâmızla bakılınca şer görüldüğü, nâdir vak'alardan değildir.

5. Bir fiilin iltizamı için gönlünde bir inşirah, bir duygu uyanmadığı surette istihârenin tekrar edilmesi matlup mudur? suretinde irat ettiği bir suale şârih Aynî, evet tekrar etmek müstehaptır diyor. Hatta yediye kadar tekrar edilebileceği hakkında Enes b. Mâlik'e müntehî bir haber de nakilediyor. Bu habere göre Resûl-i Ekrem efendimiz, Enes radıyallahu anha demiştir ki: *"Ey Enes! Bir işe teşebbüs etmek istediğinde o iş hakkında yeniden yedi defa istihâre eyle! Sonra kalbinden geçen ruhî temayüle bak. Çünkü hayır, kalbinde doğan mânadadır."*[nw] Şu kadar ki, Nevevî, bu haberin isnadını zayıf gördüğünü de kaydediyor. Bu haberde bir zaaf olsa bile Resûl-i Ekrem efendimiz dua buyurduklarında üç defa tekrar ettikleri sabit bir hakikattir. Bununla üçe kadar tekrar için istidlâl olunur diyor.

Ali el-Kārî diyor ki: İstihâreden sonra gönülde nefsin arzu ve teşhisinden hali bir inşirah uyanması için bir zaman geçmelidir. Bu müddet zarfında böyle ruhî bir temayül uyanmazsa zâhir olan bu inşirah uyanana kadar istihâre namazının tekrar edilmesidir. Bazı yediye kadar tekrar edilir demiş. Fakat iş acele olur da tekrara tahammülü bulunmazsa şöyle dua da etmelidir: اللهم خر لي [بكسر الخاء] واخترلي واجعل لي الخيرة فيه "Yâ rab! Bana hayır ver, benim için hayrı ihtiyar et ve mevcûdat arasından hayrı tasfiye edip benim için seç!", yahut اللهم! خرلي واخترلي ولا تكلني على اختياري "Yâ rab! Bana hayır ver, benim için hayrı ihtiyar ve tercih eyle ve Allahım, beni kendi ihtiyarıma bırakma!" diye dua eder *(Mirkāt,* II, 187).

6. Nevevî, istihâre namazının birinci rek'atında Fâtiha'dan sonra "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn", ikinci rek'atında da "Kul hüva'llāhü ehad" sûrelerinin okunması müstehaptır diyor. Bu hususta Gazzâlî, Nevevî'ye tekaddüm ederek *İhyâ*'da, bu sûrelerin okunmasından bahsetmiştir.

Fakat Zeynüddin el-Irâkī, "İstihâre hadisinin turuk-ı rivâyâtından hiçbirinde bu iki rek'atta okunacak sûrelerin tayinine dair bir şey bulmadık" demiştir.

Tirmizî'nin İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz bu sûreleri sabah namazının sünnetinde okurlarmış. İbn Ömer, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi bir ay gözledim, sabah namazının sünnetinde 'Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn' ve 'Kul hüva'llāhu ehad' sûrelerini okurlardı" demiştir.[nx] Gazzâlî'nin böyle rivayetlerden mülhem olarak bunu istihâre namazına da teşmil etmiş {olabileceği} hatıra geliyor.

7. Hadîs-i şerifte فليركع ركعتين *"İki rek'at nâfile namaz kılsın"* buyurulması istihâre için kılınacak namazın aded-i mesnûnu iki rek'at olduğunda sarihtir. Bir rek'at namaz ile istihâre sahih ve câiz değildir. Dört rek'at ve daha ziyade kılınabileceği de Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhtan ثم صل ما كتب الله لك *"Duadan sonra Allah Teâlâ'nın senin için mukadder kıldığı kadar namaz kıl"*[ny] suretinde mutlak olarak rivayet edilmiş olmasından anlaşılıyor.

TERCEME-İ HÂL

İzahı sadedinde bulunduğumuz istihâre hadisinin râvisi Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâ, Ebû Abdullah el-Ensârî ve Selemî'dir. Akabe-i sâniye biatında hazır bulunan yetmiş kadar ensar arasında bulunmuştur. Bizzat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden ahz-i ilm etmiş ve zamanında Medîne-i Münevvere'de müftü olmuştur. Vâlidesi Bint Akabe'dir. Bedir Gazâsı'nda bulunup bulunmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Hendek'te Bey'atürrıdvân'da bulunduğu muhakkaktır. Bunlardan başka daha on dokuz gazâda bulunmuştur. Kesret-i rivâyetle şöhret-şiâr olan altı sahâbîden biridir. Kendisinden 1540 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan elli sekiz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi sekizini Buhârî, 126'sını da Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Saîd b. Mînâ, Ebû Zübeyr, Ebû Süfyân, Talha b. Nâfi', Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir ve daha birçok zevat hadis rivayet etmişlerdir. Bir asır kadar muammer olmuş ve hicrî 78 senesinde doksan dört yaşında vefat etmiştir. Medine'de en son vefat eden sahâbî, Hazret-i Câbir'dir.[nz] Cenaze namazı Medine valisi bulunan Ebân b. Osman tarafından kılınmıştır.

Ashâb-ı kirâm arasında Câbir b. Abdullah isminde sâhib-i tercemeden başka daha iki zat vardır: **1.** Câbir b. Abdullah b. Rebâb, **2.** Câbir b. Abdullah Râbisî'dir. Yalnız Câbir adlı sahâbî ise yirmi dört zattır *(Tezkiretü'l-huffâz,* I, 37; *Hulâsa,* s. 50; Aynî, I, 7).

[nh] Ebü'l-Mevâlî, Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhın kölesidir. İsmi Zeyd'dir. Abdurrahman da bunun oğludur.

[ni] *Aynî*, III, 647.

[nj] {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 365, no: 6627.} ماخاب من استخار ولا ندم من استشار ولا عال من اقتصد

[nk] {Burada atıf yapılan rivayetler, babdaki rivayetlerle birebir örtüşmemekle birlikte, Hazret-i Paygamber sallallahu aleyhi ve sellemin iki rekat namaz kıldığına dair bilgiler içermektedir.}

[nl] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليسأل أحدكم ربه في حاجته كلها حتى يسأله شسع نعله إذا انقطع [رواه الترمذي وابن حبان عن أنس رضي الله عنه]

{T3604-8 Tirmizî, Daavât, 132.}

[nm] {Taberânî, *ed-Duâ*, I, 28, no: 20.}

[nn] {Taberânî, *es-Sağîr*, I, 316, no: 524.}

[no] {el-Mâide, 5/90.} إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

[np] {el-Mâide, 5/3.} وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ

[nq] {Lokmân, 31/34.} وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا

[nr] {en-Neml, 27/65.} لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ

[ns] {el-En'âm, 6/59.} وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ

[nt] عن أبي هريرة رضي الله عنه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا طيرة وخيرها الفأل. قالوا وما الفأل؟ قال: الكلمة صالحة يسمعها أحدكم (رواه الشيخان)

{B5754 Buhârî, Tıb, 43.}

وقال النووي: الفأل يستعمل فيما يسر وفيما يسوء والغالب في السرور. والطيرة لا تكون إلا في السوء.

[nu] *Hüccetullâhi'l-bâliğa,* II, 5.

[nv] el-Bakara, 2/216.

[nw] وقد روى ابن السني في عمل اليوم والليلة عن أنس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ يا أنس! إذا هممت بأمر فاستخر ربك فيه سبع مرات. ثم انظر إلى الذي سبق إلى قلبك فإن الخير فيه.

{İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm*, I, 550, no: 598.}

[nx] {T417 Tirmizî, Salât, 191.}

[ny] {HM23994 İbn Hanbel, V, 423.}

[nz] {632. hadisin izahında geleceği üzere 'Medine'de en son vefat eden sahabî' hicrî 91 senesinde vefat eden Sehl b. Sa'd radıyallahu anhtır. Hazret-i Câbir radıyallahu anh, Akabe Biatı'nda hazır bulunanlardan en son vefat eden sahabî olarak bilinmektedir.}

599

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى شَيْءٍ مِنَ النَّوَافِلِ أَشَدَّ مِنْهُ تَعَاهُدًا عَلَى رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, nevâfilden hiçbir namaz hakkında sabah namazının iki rek‘at sünneti derecesinde şiddetle muhafazakâr değildi” dediği rivayet edilmiştir. {B1169 Buhârî, Teheccüd, 27.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bundan evvel Resûl-i Ekrem’in seferde ve hazarda sabah namazının sünnetine devam buyurduklarına dair açtığı bir babında yine Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ, “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazının ezanı ile kāmeti arasında iki rek‘at nâfile kılardı ve bu iki nâfileyi hiçbir zaman terketmediler” demiştir.[oa]

Şârih Aynî, “Sabah namazının sünneti hakkındaki Buhârî’nin bu rivayetleri, bizim rivayete olan harâret-i iştiyâkımızı söndürmedi” diyerek bir hayli ehâdîs-i şerife nakletmiştir. Bazıları şunlardır:

1. *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sizi süvari kovalasa bile yine sabah namazının iki rek‘at sünnetini terketmeyiniz*” buyurmuştur ki, sabah namazının sünnetine devam edilmesi hususunda mübalağadan kinaye bir ifade ile tergībi mütezammındır.[ob]

2. *Sahîh-i Müslim*'de Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Sabah namazının iki rek'at sünneti, dünyadan ve dünyada mevcut her şeyden hayırlıdır"* buyurmuştur.[oc] Müslim'in bu hadisini Tirmizî de rivayet etmiş ve bu hadis, bir hadîs-i hasendir, sahihtir demiştir.

3. Yine Müslim ile Nesâî'nin İbn Ömer vasıtasıyla Hafsa radıyallahu anhâdan rivayetlerine göre Hazret-i Hafsa, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fecir tulû' edip şafak sökünce hafif surette kıldıkları iki rek'at nâfileden başka namaz kılmazdı" demiştir.[od]

4. İbn Adî'nin, *Kâmil*'inde tahrîcine göre, İbn Abbas radıyallahu anhümâ: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sûre-i Tûr'daki وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ [oe] kavl-i şerifindeki idbâr-i nücûmdaki ibadetle murâd-ı ilâhî sabah namazının sünnetidir buyurduğunu rivayet etmiştir.[of] Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: *"Habîbim! Gecenin bazı vaktinde, bir de gecenin sonunda yıldızlar battığı ve şafak attığı sırada Cenâb-ı Hakk'a ibadet eyle!"* Sûre-i "Kāf"taki "idbâr-i sücûd" ile de murat, farz namazları müteakip sünnetlerdir denilmiştir. Akşam namazının sünnetidir diyenler de vardır.

BU HADİSLERDEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Hazret-i Âişe'nin gerek mevzuumuz olan gerek onu izahan tercüme ettiğimiz yukarıdaki iki hadisinde Resûl-i Ekrem efendimizin sabah namazının iki rekʻat sünneti derecesinde hiçbir nâfile namaz hakkında şiddetle muhafazakâr olmadığını, seferde ve hazarda bu iki rekʻat namazı hiç terketmediğini bildirmekte olduğuna göre, sabah namazının sünneti müstesna bir şerefi haiz bulunuyor. Bu namazın istinat ettiği nusûsun kuvvetine ve bunların gerek mantûkan gerek mefhûmen bu namaza büyük bir şeref izâfe etmekte bulunmalarına bakarak Hasan-ı Basrî hazretleri, "Bu namaz vâciptir" demiştir. Fakat sâhib-i *Tavzîh* bunun şâz bir rivayet olduğunu ve aslı olmadığını bildirmiştir. Yine bu namazın bu yüksek şerefine mebnî İmam Ebû Hanîfe'nin de, "Bir özre müstenit olmayarak sabah namazının sünnetini oturarak kılmak câiz değildir" dediğini İmam Hasan nakletmiştir. Nevâfilin bilâözür kāiden kılınabileceği esasına göre, bazıları İmam Ebû Hanîfe'nin bu hükmünden sâhib-i mezhebin de Hasan-ı Basrî gibi bu namazın vâcip olduğu kanaatini bildirmişlerdir. Hatta şârih Aynî, "Mergīnânî, Ebû Hanîfe'nin vücûba kāil olduğunu zikretmiştir" diyor ve müteakiben de şunu ilâve ediyor: "Eimme-i Hanefiyye, sabah namazının sünnet-i musâbere hadisinde[og], öbür sünnetler arasında zikredilmiş bulunduğundan sâhib-i mezhebin vücûba kāil olmadığını bildirmekte gecikmemiştir. Binaenaleyh bu namaz, İmam Ebû Hanîfe'ye göre de sünnettir. Fakat sünnetlerin en müekkedidir."

Yine sabah namazının bu kuvvet ve şerefine mebnî fukaha, ehl-i ilimden merci-i fetvâ olan zatın, nâsın bu dinî ihtiyacını telâfi edebilmesi için sair sünnetleri terkedebileceğini tecviz ettikleri halde sabah namazının sünnetini bu cevaz ve müsaadeden müstesna tutmuşlardır.[oh]

Yine sabah namazının müstened-i şer‘îsi bulunan ehâdîs ve âsârdan ve bilhassa 1 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde Resûl-i Ekrem'in, *"Sizi süvari kovalasa bile sabah namazının sünnetini bırakmayınız"* suretindeki vasiyyet-i nebeviyyelerinden mülhem olarak eimme-i Hanefiyye demiştir ki: Sabah namazının sünnetini evinde kılmadan mescide gelen bir kimse, imamı farza başlamak üzere bulursa ve bir rek‘atı fevtedeceğinden korkarsa bile yine sünneti terketmeyip cemaate muhalefet izhar edilmemek için mescidin kapısı önünde veya bir direk dibinde kılar ve ikinci rek‘atta imama iktidâ eder. Şayet farzın iki rek‘atını birden kaçıracağından korkarsa daha mühim olan cemaati fevtetmemek için hemen imama iktidâ ederek sünneti terkeyler. Bu kadar tekayyüdât, sabah namazının sünneti için ihtiyar edilmiştir. Diğer sünnetler, imam farza başladıktan sonra katiyen kılınmaz. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz kāmet edildikten sonra farzlardan başka namaz kılınmaz buyurmuşlardı.[oi] Yalnız sabah namazının sünneti, şiddetle müekked bulunmasına mebnî, istisna edilmiştir.

Tahâvî'nin İbn Mes‘ûd radıyallahu anhtan rivayetine göre, İbn Mes‘ûd bir kere mescide geldiğinde sabah namazında farz için kāmet ediliyormuş. İbn Mes‘ûd mescidin direğine karşı sünneti kılmıştır ve bu hâdise-i salât, Huzeyfe, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî gibi kibâr-ı sahâbe huzurunda vâki olmuştur.

Bu suretle farz kılınarak kaçırılan sünnetin kazâsı lâzım mıdır, değil midir? Kazâsı kabul edildiği surette zaman tayini hususunda fukaha ihtilâf etmişlerdir ki, bu da sabah namazının müstesna mevkiinin neticesidir. Bu namaz hakkındaki ehâdîs ve âsârın kuvvetine mebnî Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, bir rivayette İbn Ömer radıyallahu anhümâ farz gibi bu sünnetin ebedî kazâ edilebileceğine hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî'nin en zâhir olan kavli de böyledir. Şârih İbn Battâl da ekser ulemâdan bu veçhile nakledildiğini bildiriyor. Bir kısım ulemâ da o günü güneş doğduktan sonra kazâ edilir demiştir ki, bir rivayette İbn Ömer, Kāsım b. Muhammed, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Büveytî'nin rivayetine göre İmam Şâfiî bu zümre-i ulemâdandır. İmam Mâlik ile İmam Muhammed de, "Dilerse güneş doğduktan sonra kazâ edebilir" demişlerdir. İmâm-ı Âzam'la Ebû Yûsuf ise "Kazâ edilmez" demişler. Çünkü hâric-i vakitte kazâ vâcibâta mahsustur. Bu asl-ı şer'îden ancak bir nas ile udûl edilebilir. Böyle bir nas da yoktur. Sabah namazının sünneti, farz ile birlikte terkedildiği surette ikisinin birlikte kazâ edilmesi, leyle-i ta'rîste geçirilen farz ile sünnetin, onun sabahında bu suretle birlikte kazâ edilmiş olmasına mebnîdir.[gj]

[oa] عن عائشة رضي الله عنها قالت: صلى النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين بين النداءين ولم يكن يدعهما أبدا.

{B1159 Buhârî, Teheccüd, 22.}

[ob] عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تدعوا ركعتي الفجر ولم طردتكم الخيل.

{D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.}

[oc] عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها.

{M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.}

[od] عن ابن عمر عن حفصة رضي الله عنهم قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا طلع الفجر لا يصلي إلا ركعتين خفيفتين [رواه مسلم والنسائي]

{M1678 Müslim, Müsâfirîn, 88.}

[oe] et-Tûr, 52/49.

[of] عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله سبحانه وتعالى (وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ) قال: ركعتين قبل الفجر.

{İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 67.}

[og] Musâbere hadisinin gerek metni gerek tercümesi bu babın başında verilen 'Teravih Namazı' ile ilgili izahat içerisinde muharrerdir.

[oh] *Fethu'l-kadîr,* I, 313.

[oi] {M1644 Müslim, Müsâfirîn, 63.}

[oj] Ta'rîs: Gece seferinde istirahat için bir mahalle konmaya denir. "Leyle-i ta'rîs" de Resûl-i Ekrem Efendimiz'in bir gazâ seferinde konakladıkları bir yerde maiyetiyle uyuyup kalarak sabah namazını fevtettikleri gecedir ki, bunun sabahında güneş yükseldikten sonra farz ile sünneti birlikte kazâ etmişlerdi.

600

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُخَفِّفُ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ حَتَّى إِنِّي لَأَقُولُ هَلْ قَرَأَ بِأُمِّ الْقُرْآنِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sabah namaz(ının farz)ından evvelki o iki rek'at (sünnet)i, (kıraat ve ef'âl-i salât cihetiyle o kadar) hafifletirdi (ki) hatta ben (gönlümde) kati olarak: 'Acaba Resûlullah Fâtiha'yı okudu mu?' der idim." {B1171 Buhârî, Teheccüd, 28.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî, sabah namazının sünnetindeki kıraatin uzun veya kısa olmak gibi sıfat ve keyfiyetine dair bir babında zikretmiştir. "Ümmü'l-Kur'ân" "Kur'an anası" demektir ve Fâtiha-i şerifenin en cazibeli bir ismidir. Bir şeyin anası onun aslıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'deki ilâhî ve âlî hükümlerin ve mânaların bütün asıllarını kendisinde topladığı için Fâtiha sûresine "ümmü'l-Kur'ân" buyurulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği hikem-i âliye üç asılda toplanıyor. **1.** Mebdee taalluk eden asıl ki, rabbimize hamd ü senâdan, **2.** Meâşe taalluk eden kısmı ki, ibadetten, **3.** Meâde taalluk eden kısmı ki, cezadan ibarettir ve Fâtiha-i şerifede bunların hepsi cemedilmiştir. وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي *"Aziz peygamberim! Sana biz namazda mükerrer okunan yedi âyet verdik"*[ok] kavl-i şerifiyle de Fâtiha'ya "seb'u'l-mesânî" adı verilmiştir. Bu da Fâtiha'nın isimleri arasında en muhteşem bir unvanıdır.

Kurtubî diyor ki: Hazret-i Âişe'nin "Acaba Resûlullah Fâtiha okudu mu? derdim" sözüyle Resûl-i Ekrem'in Fâtiha okuduğunda şüphe ederdim mânası anlaşılmamalıdır. Belki Hazret-i Âişe, "Resûl-i Ekrem, umumiyetle nâfile kılarken kıraati uzattıkları halde sabah namazının sünnetinde hafifletirlerdi. O derecede ki, âdeta insan Fâtiha okumadılar zannederdi" demek istiyor. Sonra Resûl-i Ekrem efendimizin Fâtiha'dan sonra "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" ve "Kul hüva'llāhü ehad" sûrelerini okumak itiyadında bulunduklarına dair[ol] Müslim'in ve *sünen-i erbaa* sahiplerinin İbn Ömer'e, İbn Mes'ûd'a, Enes b. Mâlik'e müntehî olan müteaddit rivayetleri vardır ki, şârih Aynî bunları *Umdetü'l-kārî*'de senedleriyle beraber bize bildiriyor. قُولُوا رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ [om] ve اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا الشَّاهِدِينَ [on] âyetlerini okuduklarını da Ebû Hüreyre'den Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî rivayet etmişlerdir.[oo]

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde, Câbir b. Abdullah'tan tahrîcine göre, Hazret-i Câbir demiştir ki: Ashaptan biri sabah namazının sünnetini kılarken birinci rek'atta "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" sûresini okudu. Sûre bitince Resûl-i Ekrem, هذا عبد عرف ربه *"İşte bu adam, hâlikını bilen bir kuldur"* buyurdu. Sonra ikinci rek'atta "Kul hüve'llāhu ehad" sûresini okudu. Yine sûre bitince Resûl-i Ekrem, هذا عبد آمن بربه *"İşte bu, rabbine iman eden, inanı olan bir kuldur"* buyurdular.[op]

BU HADİSLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisten teheccüd namazını uzatmak hususundaki âdet-i nebeviyyeye nisbetle sabah namazının sünnetinde tahfîf-i kırâatte mübalağa edilebileceğini öğreniyoruz. Yoksa sûret-i mutlakada kıraati uzatmakta hiçbir beis yoktur. İbrâhim en-Nahaî'nin, Mücâhid'in, Hanefîler'in mezhebi budur. Ebû Hanîfe hazretlerinden sabah namazının iki rek'at sünnetinde bazan iki hizb okurum buyurdukları rivayet ediliyor. Bazı ulemâ, "Bu babdaki tahfif, gece namazında kendince kıraati mûtat olan hizbi bitirmiş olan ehl-i teheccüd içindir. Şayet kıraatte mûtadı olan miktardan bir şey kalırsa, onu sabah namazının sünnetinde okur" demişlerdir. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde bunu Hasan-ı Basrî'den, Mücâhid'den, Sevrî'den nakletmiştir. Yine İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Saîd b. Cübeyr'den mürselen rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimizin de bazan sünnet-i fecri uzattıkları olurmuş.[oq] Bunu Beyhakī de rivayet etmiştir.

Zeynüddin el-Irâkī, "Bu iki rek'atta müstehap olan İhlâs sûresi okunmasıdır" demiş. Bu kavil, ashaptan İbn Mes'ûd, tâbiînden Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Sîrîn, Abdurrahman b. Yezîd en-Nahaî'den rivayet edilmiştir. Eimme-i Şâfiîyye'den de bu suretle menkuldür. İmam Mâlik ise sabah namazının sünnetinde, ümmü'l-Kur'ân'a bir âyet bile ziyade etmem dermiş. İmam Şâfiî de Fâtiha'ya kısa bir sûre zammetmekte beis yoktur dermiş. Bu babda Hazret-i Âişe hadisinin zâhirine temessük edeceğiz diye en geriye kalan Zâhirîler'dir. Onlar sabah namazının sünnetinde hiçbir kıraate lüzum görmemişlerdir.[or]

Buhârî bu babda Hazret-i Âişe'nin salât-ı leyle dair bir hadisini de rivayet ediyor ki meâli şöyledir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gece on üç rek'at namaz kılardı. Sonra sabah ezanını işitince hafif iki rek'at da sabah namazının sünnetini kılardı." Hazret-i Âişe'nin salât-ı leyl hakkında müteaddit rivâyâtının sûret-i tevfîki hakkında 586 rakamıyla tercümesi geçen hadisin izahında icap eden tafsilât verilmişti.[os]

[ok] el-Hicr, 15/187.

[ol] {T417 Tirmizî, Salât, 191.}

[om] el-Bakara, 2/136.

[on] Âl-i İmrân, 3/53.

[oo] {Hadisin ilk kısmı *Müslim*'de, İbn Abbâs'ın rivayetiyle yer almaktadır. M1691 Müslim, Müsâfirîn, 99. İkinci kısım ise Ebû Hüreyre'nin rivayetiyle *Ebû Dâvûd*'da yer almaktadır. D1260 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.}

[op] *Aynî*, VII, 229. {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 213-214, no: 2460.}

[oq] {MŞ6355 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 512.}

[or] Aynî, VII, 231.

[os] عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاث عشرة ركعة. ثم يصلي إذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين.

{B1170 Buhârî, Teheccüd, 28.}

601

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ أَوْصَانِي خَلِيلِي بِثَلَاثٍ لَا أَدَعُهُنَّ حَتَّى أَمُوتَ صَوْمِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَصَلَاةِ الضُّحَى وَنَوْمٍ عَلَى وِتْرٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre demiştir ki: “Kalbî dostum (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) bana üç şey vasiyet etti. Bunları ölünceye kadar asla terketmem: Her aydan üç gün oruç (tutmak), (her gün iki rek‘at) duhâ namazı (kılmak), vitir (namazı) kılıp da uyumak.” {B1178 Buhârî, Teheccüd, 33.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Savm” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Nesâî de “Salât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu babında Enes b. Mâlik radıyallahu anhın, meâli bervech-i âtî bir hadisini de rivayet etmiştir. Hazret-i Enes demiştir ki: Ensardan iri vücutlu, şişman birisi Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip, “Yâ Resûlellah! (Görüyorsunuz ya) mescide gelip sizinle namaz kılamıyorum” demişti ve yemek hazırlayarak Resûl-i Ekrem’i evine davet etmişti. (Resûl-i Ekrem icâbet buyurup geldiğinde) hasır seccadenin bir yüzünü su serperek yumuşattı. Resûl-i Ekrem de onun üstünde iki rek‘at (nâfile) namaz kıldı. Cârûd oğlu, filân oğlu filân (yani Abdülhamîd b. Münzir) Hazret-i Enes’ten, “Resûl-i Ekrem duhâ namazı mı kıldı?” diye sormuş, o da, “O günden başka bir günde böyle bir namaz kıldığını görmedim” diye cevap vermiştir.[qt]

Halîl, "muhabbeti kalbe yerleşen ve sevgisi daima gönülde yaşayan hâlis dost" demektir. Aşk-ı ilâhî ve muhabbet-i bârîden başka hiçbir mevcuda kendi sahasında yer vermeyen vicdân-ı Muhammedî en sevgili yâr-ı gārı ve bütün hayatında bir refîk-ı vefâkârı olan Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın bile muhabbetine yer vermemiş ve tercümesi 293 rakamıyla geçen hadîs-i şerifte, *"Gönlümde hubbü bârî yanında fanilere yer vermek isteseydim, Ebû Bekir'i dost tutardım. Lâkin o benim kardeşim ve yoldaşımdır"*[ou] buyurmuştu. Resûl-i Ekrem'in bu veçhile başkasını dost ittihazı mümteni idi. Fakat bunun aksi değil idi. Bu cihetle Ebû Hüreyre'nin "halîlî" (dostum) tabiri bu hadise münâfî düşmemiştir. Nesâî'nin rivayet ettiği ve aynı vesâyâ-yi seniyyeyi hâvi olan Ebü'd-Derdâ hadisinde de أوصاني حبيبي dediği rivayet edilmiştir ki o da aynı tafsile tâbidir.

Üç gün oruç tutmaktan zâhiren müstefâd olan "eyyâm-ı bîz"dir ki ayın on üç, on dört ve on beşinci günleridir. Maamafih ayın mütevâliyen üç günü olmak da muhtemeldir.

Hadiste duhâ namazı mutlak olarak zikrolunmuştur. Fakat Müslim'in rivayetinde ركعتي الضحى "İki rek'at kuşluk namazı!" diye aded-i rekeât tasrih edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise وصلاة الضحى كل يوم "Her gün duhâ namazı" diye her gün kılınması hakkında bir ziyadeyi muhtevî bulunduğundan bunların her ikisini de tercümemizde mu'tarıza içinde gösterdik. ونوم على وتر cümlesi, Buhârî'nin "Savm" bahsindeki rivayetinde وأن أوتر قبل أن أنام "Uyumazdan evvel vitir kılmaklığım" suretindedir ve daha sarihtir.

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HAKİKATLER

Cenâb-ı Peygamber'in bu üç kıymetli tavsiyesiyle ashap arasında Ebû Hüreyre ile Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhümânın mazhar-ı iltifât olmaları şayanı tetkiktir. Gerek Ebû Hüreyre gerek Ebü'd-Derdâ, fukarâ-yı ashabdan feragat sahibi iki sima idi. Zengin değillerdi ki kendilerine malî ibadetler tavsiye buyurulsun. Binaenaleyh bedenî ibadetlerin en şereflisi bulunan namazla, oruçla taltif buyuruldular. Bu sayede ümmet de nevâfil arasında bu ibadetlerin güzîde kıymetlerini öğrenmiş oldular. Ne mutlu!

Her ayın üç gününün oruca tahsis buyurulması, her hasene ve her hayrın on misli sevap ile karşılanması mev'ûd bulunduğundan bu hesapça her ayın oruçlu geçirilmiş olması gayesine mebnîdir. Yine Ebû Hüreyre hadisinde uykudan evvel kılınması tavsiyesi de gece sonunda uyanamayan kimselere müteveccihtir. Yoksa uyanıp kalkacağından emin olanlar için vitir namazını gecenin sonuna tehir etmek efdal olduğuna dair hadisler vardır.

Ebû Hüreyre hadisi hazarda salât-ı duhâ hakkındadır demiştik. Bunun mukabili olarak İmam Buhârî *Sahîh*'inde seferde salât-ı duhâ hakkında da bir bahis açmış, onda da bize şu iki hadisi rivayet etmiştir:[ov]

1. 579. hadisin izahında da zikredildiği üzere, râvi Müverrık diyor ki: İbn Ömer radıyallahu anhümâya,

— "(Seferde) duhâ namazı kılar mısın?" diye sordum. İbn Ömer,

— "Hayır, kılmam" diye cevap verdi.

— "Ömer kılar mıydı?" diye sordum.

— "Hayır, kılmazdı" dedi.

— "Ebû Bekir kılar mıydı?" dedim.

— "Hayır, kılmazdı" diye cevap verdi.

— "Ya, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem?" dedim.

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kılıp kılmadığını bilmiyorum" diye cevap verdi.

2. Yine yukarıda 579 numaralı hadisin izahında Buhârî'den nakledilerek arzolunduğu üzere Abdurrahman b. Ebû Leylâ demiştir ki: Bize ashâb-ı kirâm arasında Ümmü Hânî'den başka Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin duhâ namazı kıldığını gördüğüne dair hiçbir kimse bir şey haber vermemiştir. Ümmü Hânî, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü, kendi evine geldiğini, iğtisâl edip sekiz rek'at namaz kıldığını ve bu namazdan daha hafif bir namaz görmediğini, şu kadar var ki, Hazret-i Resûl'ün rükû ve sücûdu tamamlar olduğunu" haber vermiştir.[ow] Ümmü Hânî, Hâşimîler'den idi. Ebû Tâlib'in kızı ve Hazret-i Ali'nin hemşiresi idi.

Şimdi görüyoruz ki, İbn Ömer'in haberi ile Ümmü Hânî'den gelen haber arasında nefyen ve isbâten açık bir tezat vardır: İbn Ömer, ne Cenâb-ı Peygamber'in ne de şeyhaynın seferde duhâ namazı kıldıklarını bildiğini söylüyor. Ümmü Hânî ise bütün tafsilâtıyla kıldığını haber veriyor. Bu babda Ahmed b. Hanbel'in, Enes b. Mâlik'ten gelen rivayeti de müsbit bir haberdir. Bu tezadı, şârih Aynî şöyle kaldırıyor: İbn Ömer'in görmemesi nefse'l-emirde adem-i vukûunu icap etmez. Gerek Hazret-i Peygamber'in gerek şeyhaynın seferde ve hazarda duhâ namazı kıldıkları vâkidir. Fakat İbn Ömer bunlardan haberdar değildir. Yahut İbn Ömer'in nefyi, vukuu nefiy değildir. Belki müdâvemet eylediğini nefiydir. Nasıl ki, Hazret-i Âişe'nin 579. olarak tercümesi geçen, "Resûl-i Ekrem, duhâ namazı kılmazdı. O namazı yalnız ben kılardım"[ox] hadisindeki nefiy de bu suretle tevcih edilmiş idi.

Hakikaten Resûl-i Ekrem efendimizin duhâ namazına muntazaman devam buyurmayıp bazı zamanlarda kıldığını Tirmizî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'ye müntehî olan şu rivayetinden öğreniyoruz. Ebû Saîd radıyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kılardı (bir derece devam ile ki) hatta biz, Resûlullah, duhâ namazını hiç terketmez derdik. Resûl-i Ekrem'in duhâ namazını kılmayıp bıraktığı da olurdu. (Bir halde ki) hatta biz, Resûlullah duhâ namazı kılmaz derdik.[oy]

Şârih Aynî, bu hadisin şerhinde ashâb-ı kirâmdan bir cemm-i gafîrin hadislerini senedleriyle, muharricleriyle beraber *Umdetü'l-kārî*'de zikr ü cemetmiştir. Bu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in iki, dört, altı, sekiz, on iki rekʿat kıldığı haber verildiğine göre, Hazret-i Peygamber'in müteaddit zamanlarda iki rekʿattan on iki rekʿata kadar kıldıkları ve ashâb-ı kirâma da bu suretle vasiyet buyurdukları anlaşılıyor.

[ot] عن أنس بن سيرين قال: سمعت أنس بن مالك قال: قال رجل من الأنصار وكان ضخما للنبي صلى الله عليه وسلم إني لا أستطيع الصلاة معك فصنع للنبي صلى الله عليه وسلم طعاما فدعاه إلى بيته ونضح له طرف حصير بماء فصلى عليه ركعتين وقال فلان بن فلان بن الجارود لأنس ابن مالك أكان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى؟ قال: ما رأيته صلى غير ذلك اليوم.

{B1179 Buhârî, Teheccüd, 33.}

[ou] {B467 Buhârî, Salât, 80. Atıf yapılan 293. Hadis-i şerîfin metninde bulunmayan “Lâkin o benim kardeşim ve yoldaşımdır” ziyâdesi, Buhârî’nin aynı konudaki diğer bir rivayetinde (B3656 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5) yer almaktadır.}

[ov] قال المورق: قلت لابن عمر أتصلي الضحى؟ قال: لا، قلت فعمر؟ قال: لا، قلت فأبو بكر؟ قال؛ لا، قلت: فالنبي صلى الله عليه وسلم؟ قال لا إخاله (رواه البخاري)

{B1175 Buhârî, Teheccüd, 31.}

[ow] قال عبد الرحمن بن أبي ليلى ما حدثنا أحد أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى غير أم هانئ. فإنها قالت: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل بيتها يوم فتح مكة. أنه اغتسل وصلى ثماني ركعات. فلم أر صلاة قط أخف منها. غير أنه يتم الركوع والسجود.

{B1176 Buhârî, Teheccüd, 31.}

[ox] {B1128 Buhârî, Teheccüd, 5.}

[oy] كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى حتى نقول لا يدع. ويدعها حتى نقول لا يصليها (رواه الترمذي عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه)

{T477 Tirmizî, Vitir, 15.}

602

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَدَعُ أَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْغَدَاةِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin öğle (namazının farzı)ndan evvel dört (rekʿat), sabah (namazının farzın)dan evvel de iki rekʿat (tatavvu kılmayı) terketmediği rivayet edilmiştir. {B1182 Buhârî, Teheccüd, 34.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisin Buhârî'deki turuk-ı rivâyâtı dörttür. Müslim de Âişe es-Sıddîka'dan dört tarik ile rivayet etmiştir. Binaenaleyh şeyhaynın sıhhatinde kuvvetle ittifak ettikleri bir hadistir. Buhârî bu babda İbn Ömer radıyallahu anhümâdan da bir hadis rivayet etmiştir ki, bunun tercümesi "Cumʿa" bahsinin sonunda 509 rakamıyla geçmiştir.[oz] İbn Ömer'in bu rivayetinde öğleden evvel Resûl-i Ekrem'in iki rekʿat kıldıklarını haber vermişti. Binaenaleyh her iki haber arasında bir fark olduğu meydandadır. Bu ihtilâf birkaç türlü tevcih edilmiştir: **1.** Abdullah b. Ömer, rekʿatın ikisini unutup iki rekʿat rivayet etmiş bulunması. **2.** Resûl-i Ekrem efendimizin öğlenden evvelki sünnetleri kâh dört, kâh iki kılmış; birinciyi Hazret-i Âişe, ikinciyi de İbn Ömer rivayet etmiş olması, **3.** Resûl-i Ekrem mescidde iki, hâne-i saâdette dört kılmıştır. Bunlardan birinci İbn Ömer, ikinci de Hazret-i Âişe tarafından rivayet edilmiş bulunması.

Şu vücûh ve ihtimâlâtı izah eden şârih Aynî sonra diyor ki, bu ahvalin kâffesine göre de öğle namazının sünneti dörttür, aşağı tenzil edilmemelidir. Çünkü dört sayısında iki dahildir ve Hazret-i Âişe'nin dört rekʿat rivayeti, İbn Ömer'in iki rekʿat rivayetini muhtevîdir. Yine denilmiştir ki, İbn Ömer, Resûl-i Ekrem'in yalnız mesciddeki haline muttali idi. Hazret-i Âişe ise hem mesciddeki hem de hâne-i saâdetteki ahvâl-i seniyyelerine vâkıftı. Gerek İbn Ömer gerek Hazret-i Âişe şahit oldukları vâkıaları bildirmiş olmakla beraber Hazret-i Âişe'nin meşhûdâtı daha çok olması icap eder. Nasıl ki Taberî, "Resûl-i Ekrem'in dört rekʿat kılmaları ekser ahvalde idi. İki rekʿat kıldıkları ise az idi demiştir."

[oz] İbn Ömer hadisinin buradaki rivayetinde şu ziyade vardır: وكانت ساعة لا يدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. حدثني حفصة أنه كان إذا أذن المؤذن وطلع الفجر صلى ركعتين "Sabah namazından evvel bir saat vardı ki, o saatte Resûl-i Ekrem'in yanına girilmezdi. Bana kardeşim Hafsa haber verdi ki, müezzin ezan okuyup fecr tulûʿ ettiğinde Resûl-i Ekrem iki rekʿat sabah namazının sünnetini kılarmış."

{Rivayet bu şekliyle Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 244. Buhârî'deki metin ise şu şekildedir:

حدثني أختي حفصة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي سجدتين خفيفتين بعد ما يطلع الفجر ، وكانت ساعة لا أدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. B1173 Buhârî, Teheccüd, 29.}

603

• . • . •

عَنْ عَبْدِ اللهِ الْمُزَنِيِّ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ قَالَ فِي الثَّالِثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً.

TERCÜMESİ

Abdullah el-Müzenî radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (üç defa) akşam namaz(ının farz)ından evvel (iki rekʻat nâfile namaz) kılınız buyurduğunu, üçüncüsünde halkın bu namazı, devam edilmesi lâzım bir ibadet telakki etmesini hoşlanmayarak, "İsteyen kılsın" dediğini, Resûl-i Ekrem'den (işitip) naklettiği rivayet edilmiştir. {B1183 Buhârî, Teheccüd, 35.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "İʻtisâm" bahsinde de rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd da "Kitâbü's-Salât"ta Kavârîrî'den rivayet etmiştir. Bu rivayette Resûl-i Ekrem'in *"Üç defa akşamdan evvel iki rekʻat kılınız"* dediği ve üçüncüsünde *"Dileyen kılsın!"* buyurduğu haber verilmiştir.[pa] Bu rivayet daha vâzıhtır ve Resûl-i Ekrem'in üç defa emrettikleri musarrahtır. Bu vuzuh ve sarâhati İsmâilî'nin ثلاث مرات suretindeki ziyâde-i rivâyeti de teyit eder. Bu ziyadeyi tercümemizde muʻtarıza içinde gösterdik. Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'inde ركعتين ziyadesi[pb] bulunduğundan tercümemizde buna da işaret ettik. Hadisin sonundaki "*sünnet*" kelimesi, tarîkat-i lâzıme mânasına olup sünnet-i örfiyye değildir. Tercümemizde bu fark da gözetilmiştir.

Bu babın *Sahîh-i Buhârî*'de rivayet edilen bir hadisi de Ukbe b. Âmir hadisidir. Râvi Mersed b. Abdullah, Ukbe'ye,

— "Ebû Temîm'in işine şaşmaz mısınız? Ebû Temîm akşam namazından evvel iki rekʻat namaz kılıyor" demiş. Ukbe cevaben:

— “Hayır, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz de kılardık” demiş. Mersed:

— “Ya şimdi kılmaktan seni alıkoyan nedir?” diye sormuş. Ukbe,

— “İşle, güçle uğraşmak” diye cevap vermiş.[pç]

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Eimme-i selef, akşam namazının farzından evvel nâfile kılınması hususunda ihtilâf etmişlerdir: Ashaptan, tâbiînden ve fukahadan bir kısmı câizdir demiş. Bunların hüccetleri, tahşiye etmekte bulunduğumuz hadis ile buna benzer hadislerdir. Yine ashaptan ve tâbiînden böyle bir namaz kılmayanlar da haber verilmiştir. İbnü’l-Arabî demiştir ki: Bu iki namaz hakkında ashap ihtilâf etmişlerdir. Ashaptan sonra gelenler de kılmamışlardır. Saîd b. Müseyyeb, akşam namazından evvel iki rekʻat namaz kılan, Saʻd b. Ebû Vakkās’tan başka hiçbir fakih bilmiyorum demiştir. Hasan-ı Basrî’den bu namaz sorulduğunda, “Rızâ-yı ilâhî kastıyla kılan kimse için bu iki rekʻat, iki hasenedir” demiş. İshak b. Râhûye de, Ahmed b. Hanbel de böyle demişlerdir. Sâhib-i *Muğnî,* “Ahmed b. Hanbel’in bu sözünden bu namazı kılmak câiz olduğu anlaşılıyor. Fakat sünnet olduğu değil” demiştir. Ashaptan ensarın kılıp muhâcirînin kılmadıkları hakkında da Saîd b. Müseyyeb’den Zührî bir haber naklediyor.

İbn Hazm, Abdurrahman b. Avf’ın, Übey b. Kâʻb’ın, Enes b. Mâlik’in, Câbir’in şeceretürrrıdvân ashabından daha beş zat ile İbn Ebû Leylâ’nın bu namazı kıldıklarını zikretmiştir. Habîb b. Seleme de, “Ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın farz namaza koşar gibi bu namaza koştuklarını gördüm” demiştir.

Bu namaza en ziyade muhalif olan Kûfe fukahasıdır. Şârih İbn Battâl, “İbrâhim en-Nahaî’nin ne Ebû Bekir ne Ömer ne de Osman radıyallahu anhüm bu namazı kıldılar. Bu namaz bidʻattır” dediğini nakletmiştir. Sonra da, “Ali, İbn Mesʻûd, Huzeyfe, Ammâr, Ebû Mesʻûd gibi Kûfe’de bulunan kibâr-ı sahâbeye musâhib olanlardan hiçbir kimse, bunların, akşam namazından evvel namaz kıldıklarını bildirmemiştir, Ebû Hanife’nin, Mâlik’in hatta Şâfiî’nin kavli de budur” diyor.

Bazı eimme-i Hanefiyye demiştir ki: Abdullah el-Müzenî hadisinin hükmü, ibtidâ-yi İslâm'da câri idi. Güneşin gurubu ile menhî olan vaktin çıktığını, nâfile ve farz namazların kılınması helâl olup hiçbir mani kalmadığını ifham için kılınırdı. Bilâhare akşam namazının farzı, efdal-i evkātından taahhur etmemek için nâs, farza mübâderet ve mübâşeret edip evvelâ yalnız akşam namazının farzını iltizam eder oldular.

İbn Şâhin de bu Abdullah el-Müzenî hadisinin Büreyde hadisi ile mensuh olduğunu iddia etmiştir.

Büreyde b. Husayb radıyallahu anhın rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, بين كل أذانين ركعتين ما عدا المغرب *"Akşam namazından başka her iki ezan* (ve kāmet) *arasında iki rek'at namaz vardır"* buyurmuştur.[pd] Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki Abdullah b. Ömer radıyallahu anhtan bervech-i âtî bir rivayeti de bu nesih keyfiyetine vuzuh vermiştir. İbn Ömer'den bu namaz sorulduğunda, "Resûlullah zamanında ben böyle bir namaz kılan kimse görmedim" cevabında bulunmuştur.[pe]

HULÂSA. Bu namazı Resûl-i Ekrem'in kıldığına dair bir haber nakledilmediği gibi Hulefâ-yi Erbaa ile beraber eâzım-ı ashabdan pek çoğunun böyle bir namaz kılmadıkları rivâyet-i sahîha ile sabit bulunduğundan kibâr-ı tâbiînden ekserisi ile eimme-i mezâhib, bu namazı iltizam etmediklerinden kuvvet alarak fukahâ-i Hanefiyye akşam namazının farzından evvel namaz kılmak mekruhtur demişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, bu namazı ömrümde bir kere kıldım, o da Abdullah el-Müzenî'nin bu hadisini işittiğimde demiştir.

Bu namazın rivayet ve dirayet cihetiyle vaz'iyyet-i ilmiyyesi bu merkezde iken fukahâ-i Şâfiiyye bunu müstehap bir namaz olarak kabul ediyorlar. 370 numara ile tercümesi geçen Abdullah el-Müzenî hadisinin izahı mütalaa olunsun. Orada bu namazın müstehap olduğu hususunda ne derece ısrar edildiği hayretle görülecektir.

MÜHİM BİR NOKTANIN İZAHI

Buhârî, *Sahîh*'inde kable'l-ferâiz ve ba'de'l-ferâiz kılınan müekked ve gayr-i müekked nevâfile dair haberleri أبواب التطوع unvân-ı umûmîsi altında ve her birini ayrı ayrı bablarda zikretmiştir. Ba'de'l-ferâiz tatavvu hakkında tercümesi 509 numara ile "Cum'a" bahsinde geçen İbn Ömer hadisini burada da "Ba'de'l-mektûbe tatavvu" unvanı altında tekrar rivayet ederek öğle, akşam, yatsı, cuma namazlarının son sünnetlerini bildirmiştir.

Kable'l-mektûbe tatavvua dair de bundan evvel tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisi ile izah etmekte bulunduğumuz Abdullah el-Müzenî hadisini, bir de izahımızda tercüme ettiğimiz Ukbe b. Âmir hadisini rivayet etmiştir. Bu hadisler ise sabah, öğle, akşam nevâfili hakkındaki ahkâmı ihtiva etmektedir. İkindinin ve yatsının ilk sünnetleri hakkında Buhârî bize hiçbir haber rivayet etmemiştir. Halbuki Ebû Dâvûd ile Tirmizî *Sünen*'lerinde İbn Ömer radıyallahu anhümâdan, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin, *"İkindinin farzından evvel dört rek'at namaz kılan kişiye Allah rahmet etsin"*[pf] buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Bu hadisi İbn Hibbân da *Sahîh*'inde tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Tirmizî'nin Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan da aynı suretle rivayetleri vardır. Tirmizî'nin rivayeti daha mufassaldır. Hazret-i Ali demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikindinin farzından evvel dört rek'at kılardı. Bu dört rek'atın arasını, melâike-i mukarrebîne ve bunlarla beraber bütün müslümanlara ve müminlere selâm vererek ayırırdı." Buradaki selâm ile maksut teşehhüddür. Bunun için melâike ile takyîd edilmiştir. Yoksa namazdan çıkmak için verilen selâm değildir. Sair ashâb-ı sünen de bazı ihtilâflarla beraber bu hadisleri rivayet etmişlerdir.[pg] Taberânî'nin Abdullah b. Amr b. Âs'tan bir rivayetinde Abdullah radıyallahu anh da şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, aralarında Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın bulunduğu bir kısım ashap ile oturup görüşürken ben de vardım ve Resûl-i Ekrem'in son sözü olarak şöyle buyurduklarını işittim: *"Kim ki ikindi namâzının farzından evvel dört rek'at namaz kılarsa; onu cehennem ateşi messetmez."*[ph] İkindinin dört rek'at sünneti hakkında bunlardan başka daha birtakım haberler de vardır ki, bunlar da Ebû Hüreyre, Ümmü Habîbe, Ümmü Seleme radıyallahu anhümden rivayet edilmişlerdir. Fakat bunlardan hiçbiri Buhârî'nin te'mîn-i sıhhat için iltizam ettiği şerâit-i rivâyeti haiz olmadığından, bunları Buhârî *Sahîh*'ine almamıştır. Irâkī "İkindiden evvel dört rek'at namazın müstehap olduğuna istidlâl için bunlar da kâfidir" demiştir. Nevevî de, "Bu dört rek'atın sünnet olduğunda ihtilâf yoktur. Yalnız ihtilâf, sünnet-i müekkede olup olmadığındadır" demiştir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî de, "Bize göre doğrusu, ikindiden evvel dört rek'at nâfile kılmanın efdal olmasıdır. Çünkü bu babda Hazret-i Ali'nin

Resûl-i Ekrem'den rivayeti sahihtir" demiştir. İkindiden evvel dört rek'at nâfile kılanlardan biri de Hazret-i Ali idi.[pi]

Yatsı namazının farzından evvelki dört rek'at sünnet hakkında da Buhârî'nin rivayeti yoktur. Maamafih Buhârî ile beraber diğer sıhâh ve sünen ashabının da Resûl-i Ekrem'in bu dört rek'atı kıldıkları hakkında sarih bir rivayetleri yoktur.[pj]

Fıkıh kitaplarında da bu hususta bir hadis zikredilmemiştir. مراقي الفلاح da Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan şu, كان عليه السلام يصلي قبل العشاء أربعا ثم بعدها أربعا ثم يضطجع "Resûl aleyhisselâm yatsı namazının farzından evvel dört, farzından sonra da dört rek'at nâfile kılardı. Sonra yan tarafına yaslanırdı"[pk] suretinde bir haber rivayet edilmekte ise de fakat bunun muharrici bildirilmediğinden itimat edilemeyeceği tabiidir. Lâkin Buhârî'nin dahil bulunduğu bir cemâat-i muhaddisîn tarafından rivayet edilen Abdullah b. Müzenî radıyallahu anhın şu hadisi ile pekâlâ istidlâl olunabilir deniliyor.

Abdullah el-Müzenî demiştir ki: "Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, her iki ezan arasında bir namaz vardır" dedi. Sonra üçüncüsünde, "dileyen kılmak için" sözünü ilâve buyurdu.[pl] Abdullah el-Müzenî'nin bu hadisinin iki tarîk-i rivâyetle tercümesi 370 rakamıyla geçmiştir. Yatsının farzından evvel nâfile kılmaya bir mani olmadığı için bu hadis istihbâb ifade eder. Bir mani bulunmamakla takyîdimiz Hanefîler ve Mâlikîler ile seleften ekserisi indinde akşam namazının farzından evvel teneffülün mekruh olduğuna işaret içindir. Ercah bir kavle göre, Şâfiîler ile bir tâife muhalefet etmişlerdir. Akşam namazından evvel iki rek'at namaz müstehaptır dediklerini de yakında izah etmiştik.

TERCEME-İ HÂLLER

Burada dört zatın terceme-i hâlinden bahsedeceğiz:

1. Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi **Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî** radıyallahu anh nükabâ-i sahâbedendir. Bey'atürrıdvân'da hazır bulunmuştur. İrtihâl-i nebevîden sonra da Basra'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Kendisinden kırk dört hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim dört hadisin rivayetinde ittifak, birer hadisi de münferiden rivayet etmişlerdir. İbn Büreyde'nin, Saîd b. Cübeyr'in sâhib-i tercemeden rivayetleri vardır. Hicretin 57. ve bir rivayette 60. sâlinde vefat etmiştir.[pm]

2. Ukbe b. Âmir el-Cühenî radıyallahu anh. Fasih, hatip, şair, kâtip, Kitâbullah'a vâkıf ve âlim bir sîmâ-yi sahâbîdir. Zehebî, İbn Yûnus'un, "Ukbe, kendi mushafını kendi yazmıştır ve el-ân mevcuttur" dediğini haber veriyor. Halife Muâviye tarafından Ukbe Mısır'a tayin olunmuş, bilâhare deniz seferine kuvâ-yi bahriyye kumandanlığına tayin edilmiştir. Sıffîn Vak'ası'nda Muâviye nezdinde bulunmuştur. Kendinden elli beş hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan yedisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim infirâd etmişlerdir. Kendinden Câbir, İbn Abbas, Kays b. Ebû Hâzim ve daha birçok zevât-ı tâbiî rivayet etmiştir. İbn Yûnus tarih-i vefatının 58 senesi olduğunu haber vermiştir.[pn]

3. Mersed b. Abdullah, Himyerî ve Yezenî'dir. Mısır'ın en benâm fukahasındandır. Amr b. Âs'tan, Ukbe b. Âmir'den ve daha birtakım sahâbî ve tâbiînden rivayet etmiştir. Kendinden de Yezîd b. Ebû Habîb, Ca'fer b. Rebîa gibi zevat rivayet etmiştir. 90 hicrî yılında vefat etmiştir.[po]

4. Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî'dir. Kibâr-ı tâbiînden ve muhadramûndandır. Asr-ı saâdet'te müslüman olmuş ve Kur'an'ı Muâz b. Cebel radıyallahu anhtan okumuş ve öğrenmiştir. Ömer el-Fârûk'un hilâfeti zamanında Mısır'ın fethinde hazır bulunmuş ve orada ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Asr-ı saâdet'i idrak ettiğinden dolayı sahâbeden addedenler de bulunduğunu Zehebî *Tecrîd-i Sahâbe*'de zikretmiştir.[pp]

[pa] {Hadis bu lafızlarla *Dârekutnî*'de yer almaktadır. DK1028 Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 264. *Ebû Dâvûd*'da ise Hazret-i Peygamber'in bu sözü iki defa söylediği, ikincisinde "Dileyen kılsın." dediği rivayet edilmektedir. D1281 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 11.}

[pb] و في المستخرج لأبى نعيم؛ صلوا قبل المغرب ركعتين. قالها ثلاثا. ثم قال لمن شاء.

{*Müstahrec*'de tespit edilemeyen rivayet Dârekutnî'de mevcuttur. DK1028 Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 264.}

[pc] قال مرثد بن عبد الله اليزني: أتيت عقبة بن عامر الجهني. فقلت ألا أعجبك من أبي تميم؟ يركع ركعتين قبل صلاة المغرب. فقال عقبة إنا كنا نفعله على عهد النبي صلى الله عليه وسلم. فقلت فما يمنعك الآن؟ قال الشغل.

{B1184 Buhârî, Teheccüd, 35.}

[pd] {İbn Şâhin, *Nâsihu'l-hadîs*, I, 258. Ayrıca bkz. BS4594 Beyhakī, *el-Kübrâ*, II, 630.}

[pe] *Aynî*, III, 647. {D1284 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 11.}

[pf] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رحم الله امرأ صلى قبل العصر أربعا [رواه أبو داود وكذا روى الترمذي وقال هذا حديث، غريب حسن]

{D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8.}

[pg] و عن علي رضي الله عنه: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي قبل العصر أربع ركعات يفصل بينهن بالتسليم على الملائكة المقربين و من معهم من المسلمين والمؤمنين. [رواه الترمذي وقال حديث حسن]

{T429 Tirmizî, Salât, 201.}

[ph] و عن عمرو بن العاص قال: جئت ورسول الله صلى الله عليه وسلم قاعد في الناس من أصحابه منهم عمر بن الخطاب رضي الله عنه فأدركت آخر الحديث ورسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من صلى أربع ركعات قبل العصر لم تمسه النار. [أخرجه الطبراني]

{عمرو بن العاص olarak belirtilen râvi ismi kaynakta ‘عبد الله بن عمرو بن العاص’ olarak geçmektedir. Taberânî, *el-Evsat*, III, 88, no: 2580.}

[pi] *Aynî*, III, 661, 662.

[pj] *Halebî-i Kebîr*, el-müsemmâ bi’l-*Gunye*.

[pk] {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Şürünbülâlî, *Merâkî’l-felâh*, I, 146.}

[pl] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بين كل أذانين صلاة. بين كل أذانين صلاة. ثم قال في الثلاثة لمن شاء. [رواه البخاري عن عبد الله بن مغفل المزني]

{B627 Buhârî, Ezân, 16.}

[pm] *Hulâsa*, s. 185.

[pn] *Tezkiretü’l-huffâz,* I, 37; *Hulâsa*, s. 127.

[po] *Hulâsa,* s. 318.

[pp] *Aynî*, III, 674.

Kitâbü Fazli's-Salâti fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne

كِتَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bab, Mekke Mescidi ile Medine Mescidi’nde (ve Mescid-i Aksâ’da) Kılınan Namazın Fazileti Hakkındaki Hadîs-i Şerifleri Muhtevîdir.

604

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِ النَّبِيِّ وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "(Namaz ve ibadet için) hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyade sevap umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Resûl (aleyhisselâm) ve Mescid-i Aksâ." {B1189 Buhârî, Fazlü's-salât, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi, Müslim ile Ebû Dâvûd "Hac" bahsinde, Nesâî de "Salât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu hadisi, burada Mekke ve Medine mescidlerinde kılınan namazın fazileti hususunda sevketmiştir ki, bu cihet aşağıda bizim için medâr-ı ihticâc olacaktır. Hadiste Haremeyn mescidlerinden başka Mescid-i Aksâ da mezkûr iken babın unvanında bunun İmam Buhârî tarafından bırakılması, *Sahîh-i Buhârî* metninde Mescid-i Aksâ için müstakil bir bab açmasından dolayıdır. Müellif Zebîdî tarafından bu bab, ihtisar için *Tecrîd*'e alınmadığına göre, buradaki unvana Mescid-i Aksâ'nın ilâvesi icap ederdi. Bu noksanı, babın unvanını tercüme ederken kavis içinde göstererek telâfi ettik.

Buhârî'nin bu Ebû Hüreyre hadisinden başka Ziyâd b. Ebû Süfyân'ın kölesi Kazea vasıtasıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den de bir rivayeti vardır ki, bu rivayet Ebû Hüreyre hadisinden fazla daha üç hükmü ihtiva etmektedir. Kazea demiştir ki: Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden dört şey rivayet ettiğini işittim. Doğrusu bunlar bana hem hayret, hem meserret bahşetti. Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *1. Zevci veya bir mahremi kendisiyle beraber bulunmayan her kadının iki günlük mesafeye sefer etmesi doğru değildir. 2. Ramazan bayramının ilk günü ile kurban bayramının dört gününden ibaret olan, ramazan ve kurban bayramı günlerinde oruç tutulmaz. 3. İki namazdan sonra da namaz kılınmaz:* (Biri) *sabah namazından sonra güneş doğup yükselinceye kadar,* (öbürü) *ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar. 4. Namaz kılmak için şu üç mescidden başka hiçbir mescide sefer edilmez: Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, bir de benim mescidim.*[pq]

Buhârî Ebû Saîd hadisini burada muhtasar zikretmiştir. Yalnız Ebû Saîd hazretlerinin on iki gazâda Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinde hazır bulunduğunu bildirmiştir. Tercüme ettiğimiz bu mufassal metin, "Hac" ve "Savm" bahislerindeki tahrîcine aittir ki, tercümesi, "Cezâ-i Sayd" babında 877 numara ile gelecektir.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin Ahmed b. Hanbel ile Bezzâr ve Taberânî taraflarından Ebû Basra radıyallahu anh vasıtasıyla sûret-i sevki şu izahı ihtiva etmektedir:

Ebû Basra bir kere namaz kılmak için Tûrisînâ'ya gitmiş ve avdet ederken Ebû Hüreyre radıyallahu anha kavuşmuştu. Nereden geldiğini Ebû Hüreyre'nin sorması ve onun da Tûr'dan geldiğini {ve orada namaz kıldığını} söylemesi üzerine Ebû Hüreyre demiştir ki: "Eğer Tûr'a gitmezden evvel seninle görüşmüş olsaydım, hiç gitmezdin. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: *Üç mescidden başka mescidlere* (namaz için) *sefer etmeyiniz!*" buyurdu, bunu kulağımla işittim.[pr]

Müslim'in bir rivayeti, تشد الرحال إلى ثلاثة مساجد *"Üç mescide sefer edilir"*[ps] suretindedir. Müslim'in bu rivayetinde hasır yoktur. Binaenaleyh bu üç mescidden başka mescidlere sefer edilmenin menine dair bir hükme de delâlet etmemektedir. Yalnız adet mefhumunun hüccet olduğuna taraftar olanlar, Müslim'in bu rivayetiyle de istidlâl edebilirler. Fakat ulemânın cumhuru, adet mefhumunun hüccet olduğunu kabul etmemişlerdir.

LUGAVÎ BİR İZAH

Hadisteki **şedd-i rihâl** "deveye yük bağlamak" demektir ve seferden kinayedir. Bu cihetle şedd-i rihâli sefer ile tercüme ettik. **Lâ** edatı nefiydir. Nehiy mânasınadır. Biraz önce Ebû Basra vasıtasıyla vâki olan rivayetin cemi' sîgasıyla, لا تشدوا الرحال *"Sefer etmeyiniz"* diye nehiy suretinde bulunması da edât-ı nefyin nehiy mânasına olduğuna delil olabilir.

Nehiyden nefye udûlün bir nüktesi olmak üzere şârih Aynî şunu bildiriyor: Bu üslûb-ı beyânda mesâcid-i selâse ziyaretine en beliğ surette sâmii teşvik ve bunlardan başka mescidlere ihtiyâr-ı seferden de en latif bir şekilde men ve tahzir vardır. Taberî de nefyin, sarâhaten nehiyden daha beliğ olduğunu bildirerek, "Bu hadîs-i şerifte başka mescidler için ihtiyâr-ı sefer etmek doğru olmadığı ve en doğru hareket, şu üç mescidi ziyaretten ibaret bulunduğu tâlim buyurulmuş oluyor" diyor ki, biz de tercümemizde buna işaret ettik.

Hadîs-i şerifteki istisna "müferrağ"dır. Bu nevi istisnalarda müstesna minh, bütün şümulüyle melhûz ve mukadder bulunduğundan tercümemizde bu şümulü de gösterdik.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif ehl-i hadîs ile fukahanın, üzerinde en çok tevakkuf eylediği hadislerden birisidir. İhtiva ettiği ahkâm itibariyle bir bakışta pek sade ve basit görülmekle beraber hakikatte müteaddit cihetlerden mütehâlif noktainazarlar için mecâl-i ictihâd olmuştur. Bu muhtelif fikir ve nazarları ilmî bir tasnife tâbi tutarak her birini ait olduğu kadro dahilinde mütalaa ve bu suretle okuyucularımızın fikirlerini teşettütten sıyânet etmeyi muvafık bulduk.

Bu hadisten müstefâd olan ahkâm evvelâ şu üç esasa ayrılır: **1.** Üç mescidin sair mesâcid ve meâbide fadl ve rüçhanı, **2.** Mesâcid-i selâseye sefer edilmenin meşruiyeti ve bunlara sefere tergībi mutazammın bulunduğu, **3.** Bu üç mescidden başkasına sefer edilmenin menhî olduğu.

EVVELÂ. Üç mescidin öbürlerine rüçhanı, hadîs-i şerifin sarâhati muktezâsı bulunduğundan bu babda ulemânın ittifakı vardır. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Buhârî'nin hadisi sûret-i sevkine dair unvanı da bunu nâtıktır. Binaenaleyh muhtâc-ı tafsîl değildir. Yalnız bu üç mescidin kendi aralarındaki derece farkları vardır ki, bu da cumhûr-ı ulemâya göre hadîs-i şerifteki tertip veçhile Mescid-i Harâm, efdal-i mesâciddir. Bunu takiben Mescid-i Medîne gelir. Mescid-i Aksâ da Mescid-i Medîne'yi takip eder. Bundan sonra tercümesi 605. olarak gelecek olan *"Şu benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere öbür mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır"*[pt] meâlindeki hadîs-i şerifte Medine Mescidi'nin Mescid-i Harâm'dan başka mescidlere fazilet ve rüçhanı bulunduğu bildirilmiştir. Yalnız bu rivayette Mescid-i Harâm ile Mescid-i Medîne'den hangisinin diğerine rüçhanı olduğu bildirilmemiştir. Bunu da Ahmed b. Hanbel'in, Nesâî'nin ve daha başkalarının *Sünen*'lerindeki rivayetlerinden öğreniyoruz. Bu rivayette Mescid-i Harâm'ın yüz bin ve Mescid-i Aksâ'nın beş yüz namazdan hayırlı olduğu haber verilmiştir ki, bu haber, Mescid-i Harâm'ın Medine mescidine rüçhanı bulunduğunu nâtıktır.

ÜÇ MESCİDİN DİĞERLERİNE SEBEB-İ RÜÇHANLARI

Her üçünün enbiyalar yediyle tesis edilmiş olmalarıdır. Bununla beraber Mescid-i Harâm, kıble-i enâmdır. Mescid-i Resûl aleyhisselâm takvâ üzerine müesses olan ma'bed-i nebevîdir. Mescid-i Aksâ da ümem-i sâlifenin kıblesidir. Mescid-i Harâm'a uzaklığından dolayı da Mescid-i Aksâ denilmiştir.[pu] Bir sebep de bu mescidlere memur birtakım melekler bulunup bunların, buralara gelen müminlerin aralarında dönüp dolaşarak haklarında hayır ve saadet dilemeleridir.

Şu da şüphesizdir ki, buraları ziyaret etmek, insana millet-i İslâmiyye'nin ulularını yâda vesile olur. Bir de bu mescidlerin umranı, şeâir-i dîni tâzim ve kelimetullahı îlâdır. Bunların umranı ise ashâb-ı yesâr müminlerin aktâr-ı âlemden buralara gelip ziyaret etmeleriyle mümkündür. Bu mühim gayenin temini için bu üç mescid, cânib-i risâletten diğerlerine tafdil edilmiştir de denilebilir.[pv]

SÂNİYEN. Bu üç mescidi ziyaret için sefer edilmenin meşruiyeti. Bu da mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin sarâhati muktezâsındandır. Hâkim'in *Sahîh*'inde[pw] rivayet ettiği şu haber-i sahîh de bunu teyit etmektedir:

Süleyman aleyhisselâm Beytülmakdis'in binasını bitirdikten sonra Cenâb-ı Hak'tan üç dilekte bulunmuştur: **1.** Kendisinden sonra kimseye müyesser olmayacak bir mülk ve saltanat, **2.** Hükm-i ilâhîye muvâfık bir hükm-i kazâ kudreti bahşedilmesi, **3.** Yalnız namaz kılmak için Mescid-i Aksâ'yı kastedip gelenlerin mazhar-ı gufrân olması,[px] vesîle-i gufrân olan her şey ise meşrûdur, mergubdur.

Hadisin alt tarafında Resûl-i Ekrem'in, "*Cenâb-ı Hak, Süleyman'a bunlardan iki evvelkileri vermiştir. Üçüncü niyazının da mazhar-ı kabûl olmasını temenni ederim*" buyurduğu rivayet edilmiştir.

Şeyhülislâm İbn Teymiyye, Mescid-i Aksâ'yı ziyaretin meşruiyeti hakkında yazdığı müstakil bir risâlesinde Hâkim'in *Sahîh*'indeki bu rivayeti naklettikten sonra bu ziyaretin yalnız ibadet için ihtiyar edilmesini kaydıizah ederek diyor ki: Mesâcid-i selâse ziyaretlerinde niyyet-i hâlisa matlûb-ı şâri' olduğu için İbn Ömer radıyallahu anhümâ Mescid-i Aksâ'yı ziyarete geldiğinde mescidde namaz kılardı ve hiçbir şey ile meşgul olmayıp bir yudum su bile içmeden geri dönüp giderdi. Bu ahbâr-ı sahîhaya istinaden namaz, dua, zikrullah, kırâat-i Kur'ân, itikâf gibi ibâdât-ı meşrûa ifası için mesâcid-i selâseye sefer edilmesi emr-i müstehab olduğunda ulemâ-i müslimîn ittifak etmişlerdir.

Sâlisen. Sair mesâcid ve meâbide seferden nehyedilmesi ve bu nehyin hikmeti ve hududu: Seyr ü sefer nefse'l-emirde bir emr-i mubah olduğundan bu üç mescidden başka mescidlere sefer ihtiyarından menedilmesi elbette bir sebep ve hikmete mebnî olacaktır. Muhaddis-i müdekkik Şah Veliyyullah ed-Dihlevî diyor ki: Câhiliye devrinde akvâm-ı câhile kendilerince şâyân-ı ta'zîm görülen mevâzıı ziyaret için şedd-i rahil ederek bu ziyaret ettikleri makamlarla teberrük kastederlerdi. Bu ise Allah Teâlâ'nın gayri bir fâniye ibadete zerîa ve vesiledir, şeâir-i dîniyyeyi tahriftir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şeâir-i dîniyyeden olmayan bu nevi ziyaretlerin şeâir-i dîniyyeye karışmaması için bu kapıyı kapamıştır. Bana göre hak olan evliyâullahtan herhangi bir velînin mahall-i ibâdetini ve kabrini ziyaret için, Tûrisînâ için ihtiyâr-ı sefer etmek kâmilen menhî olmakta müsavidir. "Allahu a'lem."[py]

Dihlevî'nin nehye sebep olarak dermeyan ettiği bu mütalaa ile vâsıl olduğu neticenin sâha-i şümûlü çok geniştir. Halîlürrahman gibi meşâhid-i enbiyânın ziyaretlerine kadar uzanabilir. Bu sebep ve bu vâsi netice ile Dihlevî tamamıyla İbn Teymiyye'nin bu babdaki efkâr ve ictihadını terennüm etmiş bulunuyor ki, aşağıda şeyhülislâmın bu ictihadını tetkik edeceğiz.

Bir bakımdan hadîs-i şerifteki istisnâ-i müferrağ da nehyin bu umum ve şümulünü gösterir. İstisnâ-i müferrağlarda müstesnâ-minh bütün şümulüyle mukadder ve melhûz bulunduğundan, burada müstesna olan bu üç mescidden başka hiçbir mescide, hiçbir meşhede ziyaret için sefer câiz olmadığı müstefâd olur.

CUMHÛR-I ULEMÂYA GÖRE BU NEHYİN MÜTEALLAKI

Bu üç mescidle öbür mescidler arasında fazilet farkı bulunması ve öbür mescidlerin faziletce müsavi derecede olmalarıdır. Bu hadisin babında İmam Buhârî bu noktaya işaret ederek, “Bu babdaki hadislerin sevki, mesâcid-i selâsede kılınan namazların fazileti hakkında olduğunu” bildirmişti. Bu unvandan hem mesâcid-i selâsedeki ibadetin öbürlerine fazl ü rüçhanı, hem de öbür mescidlerde edilen ibadetlerin faziletce müsavi derecede bulunduklarını öğreniyoruz. Tercümesi bundan sonra gelecek olan 605 numaralı hadîs-i şerifte de bu cihet izah edilecektir. Öbür mescidlerde edilen ibadetler faziletce müsavi olunca, namaz ve ibadet için kendi beldesinin mescidini bırakıp uzaktaki herhangi bir mescide sefer ve meşakkat ihtiyar etmek elbette doğru değildir. Mescidler birer beytullah olduklarından ibadet için birini diğerine tafdîle hakkımız yoktur. Bu cihetle cumhûr-ı ulemâ böyle bir nezir için nezredilen mescid ve meşhede kadar şedd-i rahle lüzum olmadığını, belki memleketi mescidinde nezrini eda etmek kâfi bulunduğunu bildirmişlerdir. Bu noktaları tenvir ve izah için ulemânın bu babdaki noktainazarlarını bervech-i âtî naklediyoruz:

Nevevî, cumhûr-ı ulemâdan naklederek diyor ki: “Hadisin mânası, bu mescidlerden başka herhangi bir mescide ihtiyâr-ı sefer etmekte bir fazilet yoktur” demektir. Yine böyle İbn Melek de, “Bu nefiy, fazîlet-i tâmmeyi nefiydir” diyor. Şârih İbn Battâl da, “Ulemâya göre bu hadis, mesâcid-i selâseden başka bir mescidde namaz kılmayı nefsine nezreden kimse hakkında vârit olmuştur” diyor ki, bundan da hadiste nehyin nezre müteveccih olduğu ve binaenaleyh başka mescidlere sefer etmeyi nezretmek muvâfık değildir demek oluyor. Yine şârih İbn Battâl diyor ki: “Bir kimse sulehânın ve ashâb-ı takvânın bulunduğu bir mescidde teberrüken ve tatavvuan namaz kılmak arzu eder de, bu arzusunu yaya veya binitli olarak nezirsiz gidip tahakkuk ettirmek isterse, bu da mubahtır ve hadîs-i şerifteki nehiy, böyle sulehâ mescidine gitmeye mani değildir.”

İmam Mâlik rahimehullah demiştir ki: Yaya değil, binitli olarak gidilebilecek bir mescidde namaz kılmayı nezreden kimse, kendi memleketi mescidinde nezrini ifa eder. Yalnız Mekke, Medine, Kudüs mescidleri böyle değildir. Bunlarda namaz kılmayı nezreden kimse için buralara gidip nezrini yerine getirmek borçtur. İmam Mâlik'in bu fetvasından da mesâcid-i selâseden başka mescidlerde ibadet etmek için nezredilirse bu nezrin mün'akid olmadığı ve şedd-i rahli mûcip bulunmadığı anlaşılıyor.

Nevevî de bu noktainazarı izah ederek demiştir ki: Bir kimse bu üç mescidden başka herhangi bir mescidde namaz kılmayı veya herhangi bir hayır işlemeyi nezrederse nezrini oraya gidip ifa lâzım gelmez. Sair mescidlerin yekdiğerine fazl ü rüçhanları bulunmadığından nezrini hangi bir mescidde eda ederse kifayet eder. Bu hususta Leys b. Sa'd'dan başka, seleften muhalefet eden bir kimse bilmiyoruz. Leys, "Nezre vefa vâciptir" demiştir.

Hattâbî'nin[pz] bu babda fikri daha vâzıhtır. *Sahîh-i Buhârî*'nin ilk şârihi olmak gibi büyük bir şerefi haiz bulunan Hattâbî diyor ki: "*Lâ tüşeddü*" kelimesinin lafzı haberdir, mânası icaptır ve kendisiyle teberrük olunan buk'alardan birisinde namaz kılmayı nezre müteveccihtir. Binaenaleyh bu üç mescidden başka kendisiyle teberrük olunan mesâcid-i enbiyâ aleyhimü's-selâmdan birisinde namaz kılmayı nezreden bir kimse için nezrini yerine getirmek vâcip değildir. Böyle bir nezir üzerine bu uzak mesafelere gitmeye lüzum da yoktur. Nezreden kimse muhayyerdir: dilerse gider, nezrini nezrettiği buk'ada, makamda ifa eder, dilerse hiç gitmeden kendi beldesinde nezrini yerine getirir.

Yine Hattâbî diyor ki: Bu üç mescide gelince, Mescid-i Harâm'a şedd-i rihâl hac için, umre için farzdır. Sonra Resûl-i Ekrem'in mescid-i şerifine kendisinin hâl-i hayatında hicret maksadıyla şedd-i rihâl edilirdi. Binaenaleyh Mescid-i Nebî aleyhisselâma sefer etmek de kifayeten vâciptir. Beytülmakdis'e sefer de bir fazilettir, müstehaptır.

EİMME-İ ERBAA HAZERÂTININ NOKTAİNAZARLARI

Mesâcid-i selâsede ibadet için ihtiyâr-ı seferin bir emr-i müstehab olduğunda eimme-i erbaa hazerâtının ve bütün ulemâ-i müslimînin ittifakı vardır. Yalnız bu üç mescidde namaz kılmayı, itikâf etmeyi nezreden kimse için nezrine vefa etmek vâcip midir, yoksa değil midir? Bu noktada ihtilâf edilmiştir. Bu babda birisi müsbet, öbürüsü menfî iki rivayet menkuldür. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel bu nezrin lüzum ve vücûbuna kāil olmuşlardır. Ebû İshak el-Mervezî de bu lüzumu ihtiyar etmiştir. Bunlar, Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrîc ettiği bervech-i âtî Hazret-i Âişe hadîsi ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Kim ki Allah'a taat etmeyi nezrederse, nezrini ifa ve Allah'a itaat etsin, kim ki Allah'a âsi olmayı nezrederse, nezrettiği mâsiyeti irtikâb etmesin!"* buyurmuştur.[9a]

İmam Ebû Hanîfe ise böyle bir nezrin mutlak surette adem-i vücûbunu kabul etmiştir. Ebû Hanîfe hazretlerinin nezir hususunda kabul ettiği esas şudur: Nezir; bir emr-i meşrûu Allah Teâlâ'ya tâzim kastıyla iltizam etmekten ibaret olduğu için nezir ile vâcip olmak için nezredilen şeyin vâcibât-ı şer'iyyeden bulunması iktiza eder. Binaenaleyh Ebû Hanîfe'ye göre namaz, oruç, sadaka, hac, umreye nezredilebilir ve bu nezredilen şeylerin cinsinden vâcibât-ı şer'iyye bulunduğu için nezrolunan namazın, orucun ve öbürlerinin ifası vâcip olur. Fakat bu vâcibât-ı şer'iyyeden hac ile umreden başkalarının edası bir mekân ile mukayyet olmadıkları için yalnız Mescid-i Harâm hakkında nezir muteberdir ve yalnız nezir ile Mescid-i Harâm'a şedd-i rahl edilir. Hatta Ebû Hanîfe'ye göre itikâf nezrini ifa etmek de –itikâfın kendi mezhebince oruçla sahih olmasından dolayı– vâciptir. İtikâf hakkında İmam Mâlik'in ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir.

İmam Mâlik ve Ahmed'e göre menzûrun vâcibât-ı şer'iyyeden olması şart değildir. Fakat kendisi ile istidlâl eyledikleri Hazret-i Âişe hadisindeki taatin de me'mûrün bihi şer'î mânasına hamline bir mani yoktur. Bu halde Hazret-i Âişe hadisi, İmam Ebû Hanîfe'nin noktainazarını teyit eder ve Mâlik ile Ahmed hazerâtının noktainazarları bir davayı mücerret halinde kalır.

İmam Şâfiî'den nezir meselesinde iki kavil nakledilmiştir. Birisi Büveytî[qb] rivayetidir ki, bu rivayete göre, İmam Şâfiî de Mâlik ve İbn Hanbel gibi nezrin vücûbuna kāil olmuştur. Öbürü İmam Şâfiî'nin *el-Üm* namındaki kendi eserinde mazbut olan ictihadıdır ki, bu da İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadına muvâfıktır. *el-Üm*'de İmam Şâfiî; kendisine farîza-i haccın taalluku cihetiyle Mescid-i Harâm hakkındaki nezir için şedd-i rahlin vücûbuna ve Mescid-i Medîne ile Mescid-i Aksâ'da ifası nezredilen ibadet için şedd-i rahlin adem-i vücûbuna kāil olmuştur.

İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in bu babdaki ictihadları da böyledir. Hatta Mescid-i Harâm, Beytullāhi'l-Harâm, Makām-ı İbrâhim gibi hususi tabîrlerle olduğu gibi "Harem veya Mekke'ye meşyetmek üzerime vâcip olsun" diye nezreden kimseye de eimme-i Hanefiyye'nin ittifakıyla bir hac ile umre vâcip olur.

HULÂSA. Hac ve umre için Mescid-i Harâm'a gitmeyi nezreden bir mümine nezrini ifa etmek üzere Mescid-i Harâm'a şedd-i rahl etmesi, eimme-i erbaanın icmâı ve ulemânın ittifakı ile vâciptir.[qc]

İbn Münzir,[qd] Haremeyn hakkındaki nezrin vücûbunu, Mescid-i Aksâ hakkındaki nezrin adem-i vücûbunu kabul etmiş ve bu hususta Câbir radıyallahu anhın şu hadisi ile istidlâl eylemiştir: "Bir kimse, Resûl-i Ekrem'e, 'Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak, Mekke'nin fethini müyesser kılarsa, Beytülmakdis'te namaz kılmayı nezrettim' demişti de Resûl-i Ekrem bu adama; *'Sen namazını burada* (Medine'de) *kıl'* diye cevap vermişti"[qe] (Aynî).

Fakat Resûl-i Ekrem'in bu cevabı, Mescid-i Medîne'nin, Mescid-i Aksâ'dan efdal olmasına mebnîdir. Medine'de bulunmayan kimsenin Mescid-i Aksâ hakkındaki nezrini ifa vâcip olmadığına Câbir hadisi ile istidlâl nâkıstır.

Zeynüddin el-Irâkī'nin[qf] bu hadîs-i şerif münasebetiyle *Umdetü'l-kārî*'de en mühim bir mütalaasına şahit oluyoruz. Irâkī diyor ki: Bu hadisin en güzel bir mahmili vardır ki, bu hadisten yalnız mesâcide ait olan hükmün maksut olmasıdır ve bu üç mescidden başka hiçbir mescide şedd-i rahl edilmemesidir. Şu halde tahsîl-i ilm için, ticaret için, tenezzüh için, sulehâ-yi ümmeti, meşâhid-i mübârekeyi, ihvan ve yârânı ziyaret için ve mesâcidin gayri daha bunlardan başka birtakım makāsıd için sefer etmek hadisteki nehiyde dahil değildir. Irâkī'nin bildirdiği bu mühimme-i ilmiyyeyi nasıl ki yukarıda bu hadisin bir tarîk-i rivâyetinde de görmüştük. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'de tahrîc olunduğuna göre, Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın yanında Tûr'a namaz kılmaya gidildiği görüşülmüştü de, Ebû Saîd hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, *"Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, bir de benim şu mescidimden başkasına namaz kılmak için sefer etmek münasip değildir"*[qg] buyurduğunu bildirmişti. İmam Buhârî'nin bu hadisin babına verdiği unvanı da bu noktainazarı teyit eder mahiyette bulunduğunu bildirmiştik. Bu babda en menfi ictihad, Kādî İyâz ile Hanâbile'nindir.

Kādî İyâz diyor ki: Üç mescidden başkasına sefer iltizam etmek, hadisteki nehyin muktezâsı olarak haramdır. Şâfiîler'den Ebû Muhammed Cûbîn'in[qh] ictihadı da böyledir. Fakat Nevevî, bunun yanlış bir ictihad olduğunu bildirmekte gecikmemiştir. Hanâbile'ye gelince; bunlar da nezrin mün'akid olmayacağına kāil olmakla iktifa etmeyip keffâret-i yemîn lâzım olduğunu iddia etmişlerdir.

[pq] عن قزعة * مولى زياد. قال: سمعت أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث بأربع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فأعجبنني وآنقنني. قال: لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو رحم محرم. ولا صوم في يومين: الفطر والأضحى. ولا صلاة بعد صلاتين: بعد الصبح حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد: مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجدي. (رواه الشيخان والترمذي والنسائي وابن ماجه)

{B1197 Buhârî, Fazlü's-salât, 6.}

قزعة بالقاف والزاي والعين المهملة كلها مفتوحة. وقيل بسكون الزاء وهو ابن يحيى وقيل ابن الأسود مولى زياد بن أبى سفيان. يكنى * أبا العالية (عيني: ج 3 ، ص 86)

[pr] لقي أبو بصرة الغفاري أبا هريرة وهو جاء من الطور فقال: من أين أقبلت؟ قال: من الطور، صليت فيه. قال: لو أدركتك قبل أن ترتحل ما ارتحلت. إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: (لا تشدوا الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد الحديث). (رواه أحمد وقال رجال إسناده ثقات)

{HM24351 İbn Hanbel, VI, 7.}

قال الذهبي: بصرة بن أبي بصرة الغفاري هو وأبوه صحابيان نزلا مصر. واسم أبى بصرة حميل. وقيل حميل بن أبي بصرة وقال العيني حميل. بضم الحاء المهملة وقيل بفتحها والأول هو الأصح.

[ps] {M3385 Müslim, Hac, 512.}

[pt] {B1190 Buhârî, Fazlü's-salât, 1.}

[pu] Aynî, III, 682.

[pv] *Hüccetüllâhi'l-bâliğa,* I, 153.

[pw] {Hâkim en-Nîsâbûrî'nin '*Sahîh*' isminde müstakil bir eseri tespit edilememiştir. Burada kastedilen eser *el-Müstedrek* olabilir. Ayrıca 'Hâkim' olarak verilen müellif isminin, bu rivayeti *Sahîh*'lerinde nakletmiş olan İbn Huzeyme ya da İbn Hibbân olması da muhtemeldir. Aynı durum iki paragraf sonra gelecek olan atıf için de geçerlidir.}

[px] عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: (لما فرغ سليمان بن داود عليهما السلام من بناء بيت المقدس سأل الله عز وجل ثلاثا: أن يعطيه حكما يصادف حكمه وملكا لا ينبغي لأ حد من بعده وإنه لا يأتي هذا المسجد أحد لا يريد إلا الصلاة فيه إلا خرج من ذنبه كيوم ولدته أمه. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما اثنتان فقد أعطاهما وأرجو أن يكون قد أعطي الثالثة) رواه أحمد والنسائي وابن ماجة واللفظ له وابن خزيمة وابن حبان في صحيحيهما والحاكم أطول من هذا وقال صحيح على شرطهما ولا علة له (هكذا في الترغيب والترهيب للمنذري: ص 143)

{Metinde ‘Abdullah b. Ömer’ olarak geçen ravi ismi kaynakta ‘Abdullah b. Amr’ şeklinde kayıtlıdır. İM1408 İbn Mâce İkâmetü’s-salavât, 196; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 288, no: 1334.}

[py] *Hüccetüllâhi’l-bâliğa,* I, 153.

[pz] Hattâbî, İmam Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim’dir. *Lübbü’l-Lübâb*’da Ebû Süleyman’ın Ömer b. Hattâb radıyallahu anha yahut kardeşi Zeyd’e, yahut ceddi Hattâb’a ya da Hattâbî’ye nisbet edildiği bildiriliyor. Kastallânî de Hattâbî’nin *Buhârî* şerhi, latif nükteleri ve kıymetli meseleleri muhtevî güzel bir şerhtir diyor. Sâhib-i tercemenin Buhârî şerhinden başka *Meâlimü’s-sünen, İ‘lâmü’s-sünen* {Bu eser Buhârî şerhi olduğu için, burada zikredilmesi icab eden kitabın *Marifetu’s-sünen ve’l-âsâr* adlı eseri olması muhtemeldir.}, *Garîbü’l-hadîs* namlarında üç mühim eseri daha vardır. *Garîbü’l-hadîs*’i de *Sahîh-i Buhârî* şerhi gibi kendi mevzuunda ilk yazılan üç mühim eserden biridir. Diğer birisi *Garîbü’l-hadîs* fenninin ilk müellifi bulunan Ebû Ubeyd Muammer b. Müsennâ’dır {Kaynaklarımızda bu isim Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ olarak kayıtlıdır.} ki müellifi 210 tarihinde vefat etmiştir. {Ma‘mer b. Müsennâ’nın bu isimde bir eseri olmakla birlikte, Hattâbî tarafından esas alınan *Garîbu’l-hadîs*, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a ait olan eserdir. (*DİA*, ‘Hattâbî’ mad. XVI, 490.)} Öbürü de Dîneverî* Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe’nindir. İbn Kuteybe’nin tarih-i vefatı da 276 hicret tarihidir. Hattâbî, *Garîbü’l-hadîs*’inde Ebû Ubeyd ile İbn Kuteybe’nin meslek-i tahrîrlerini takip etmiştir. Kendisi de 388 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü’z-zunûn*’dan hulâsa edilmiştir).

* الدينور: في ظهور الأسفار للمشهدي أنه بفتح الدال وكسرها. وفي القاموس بكسر الدال. وفي لب الباب بفتح أوله. وهو من بلاد الجبل.

[qa] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من نذر أن يطيع الله فليطعه ومن نذر أن يعصي الله فلا يعصه. (رواه البخاري في باب الأيمان والنذر عن عائشة رضي الله عنها)

{B6696 Buhârî, Eymân, 28.}

[qb] Büveyt, babın musaggarı olan büveyb vezninde Aşağı Mısır'da bir karyedir. Mısır'ın imam ve fakihi olan Yûsuf b. Yahyâ el-Büveytî bu karyedendir *(Kāmus* ve *Lüb.)*.

[qc] Eimme-i erbaanın bu husustaki nezre dair izah ettiğimiz mezâhibi hakkındaki başlıca mehazlarımız (*Umdetü'l-kārî,* III, 683; İbn Teymiyye'nin *şedd-i rihâl hadisi şerhi*, s. 53, 54; *Lübâbü'l-menâsik ve şerhi*, s. 46).

[qd] İbn Münzir Ebû İshak İbrâhim b. Münzir Harâmî'dir. Medine'nin kibâr-ı ulemâ ve muhaddislerindendir. İmam Mâlik'ten, İbn Uyeyne'den, Ma'n b. Îsâ'dan rivayet eder. Kendisinden de Buhârî'nin, Müslim'in ve diğer eimme-i muhaddisînin rivayetleri vardır. Bütün ehl-i hadîs, sâhib-i tercemeyi tevsik etmişlerdir. Yalnız Ahmed b. Hanbel, halk-ı Kur'ân meselesinden dolayı İbn Münzir'den hoşlanmazdı. 236 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa,* 19).

[qe] {D3305 Ebû Dâvûd, Eymân, 20. Rivayetin metni kaynakta şu şekildedir:

عن جابر بن عبد الله، أن رجلا، قام يوم الفتح، فقال: يا رسول الله، إني نذرت لله إن فتح الله عليك مكة، أن أصلي في بيت المقدس ركعتين، قال: «صل هاهنا» ، ثم أعاد عليه، فقال: «صل هاهنا» ، ثم أعاد عليه، فقال: «شأنك إذن»}

[q̱f̱] Irâkī, Hâfız Ebü'l-Fazl Abdürrahîm'dir. Rivayet ve dirayet hususunda asrının en yüksek bir simasıdır. O devrin bütün şüyûh u muhaddisîni Sübkî, Alâî, İbn Kesîr gibi kendisini senâ etmekte uzun uzadıya mübalağa etmişlerdir. İsnevî de hâfızü'l-asr diye tebcil etmiştir. Irâkī, *Sahîh-i Buhârî*'nin iki büyük şârihinin şeyhidir. Hâfız Bedreddin el-Aynî ve Hâfız İbn Hacer el-Askalânî. Usûl-i hadîse dair *Elfiyye*'si ile şerhi ilm-i dirâyette yazılan eserlerin şaheseridir. Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara*'sında 819 tarihinde vefat ettiği bildirilmiştir. Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi*' ile Hâfız İbn Hacer'in *Mu'cem*'inde Irâkī'nin mufassal terceme-i hâli vardır (*Fevâid-i Behiyye,* s. 222).

[q̱g] {HM11631 İbn Hanbel, III, 64.}

[q̱ẖ] {Ebû Muhammed Cûbîn isminde bir alim tespit edilememiştir. Söz konusu görüş Şâfiî ulemâsından Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye aittir. (Aynî, *Umde*, VII, 254.) Bir tashif sonucu isimin bu şekilde imla edilmiş olması muhtemeldir.}

Seyyidü’l-Mürselîn Sallallahu Aleyhi ve Sellemi Ziyaret[qi]

Mesâcid-i selâseye şedd-i rihâl hadisi nerede mevzubahis edilirse, orada Mescid-i Nebevî ziyaretini takiben Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin kabr-i saâdetlerini ziyaretin şer‘î vaziyetinden bahsedilmektedir. Gerek hadis ve gerek fıkıh kitaplarında iltizam edilen bu de’b-i ilmîye tevfîkan biz de müstakil bir unvan ile bu ciheti izah ediyoruz.

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kabr-i şeriflerini ziyaret etmek menduptur. Seleften, haleften cumhurun mezhebi budur. Bu babda bütün müslümanların icmâı da rivayet edilmiştir. Nevevî ile İbnü’l-Hümâm da icmâa kāil olanlardandır. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin merkad-i mübârekelerini ziyaret efdal-i tâât ve a‘zam-ı kurubât bulunduğundan eimme-i Hanefiyye indinde malî vaziyeti müsait olanlar için ziyâret-i Nebî, vâcibe yakın bir emr-i dinîdir. Farîza-i hacda olduğu gibi, gerek ferdî ve gerek içtimaî ve gerek hayatî gerek iktisadî emn ü selâmete münâfî bir mahzur bulunmadıkça ağniyâ için ziyâret-i Nebî aleyhisselâmı terketmek büyük gaflet ve katı yüreklilik addedilmiştir. Bazı Mâlikî eimmesi ise ziyâret-i Nebî aleyhisselâma vâciptir demişler ve diğer bazı Mâlikî eimmesi de sünen-i vâcibden addetmişlerdir.[qj]

Kabr-i saâdeti ziyaretin fazileti hakkında pek çok âsâr-ı şerîfe vardır. Bunlardan bazılarını Kādî İyâz’ın *Şifâ*’ından bervech-i âtî nakl ü tercüme ediyoruz:

1. *eş-Şifâ’ fî hukūkı’l-Mustafâ*’da Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, *“Kim ki kabrimi ziyaret ederse, onun için şefaatim sabit bir hak olur”* buyurmuştur.

2. Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan da: *“Kim ki sevap kastederek Medine’de beni ziyaret ederse, o benim mücâvirim olur, kıyamet gününde ona şefaat ederim”* buyurulduğu rivayet edilmiştir.

3. Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayette de, *"Kim ki vefatımdan sonra beni ziyaret ederse, hayatımda ziyaret etmiş gibidir"* buyurulmuştur.[qk]

4. İbn Adî'nin isnâd-ı hasen ile rivayet ettiği bir hadiste من حج البيت ولم يزرني فقد جفاني *"Kim ki Beyt-i şerif'i kast ve ziyaret edip de beni ziyaret etmezse bana cefa etmiş olur"*[ql] buyurulmuştur. Ali el-Kārî gerek *Dürretü'l-mudıyye*'de gerek *Lübâb*'ın kıymetli bir şerhi olan *el-Meslek*'inde ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın vücûbuna kāil olan ulemâ tarafından İbn Adî'nin rivayet ettiği bu haberle istidlâl olunduğunu haber veriyor.[qm]

Fakat bu hadis, hâşiyemizde bildirdiğimiz veçhile ehl-i hadîs tarafından ileri geri intikād edildiğinden, cumhûr-ı ulemâ bununla ziyaretin vücûbuna istidlâl etmeyi muvâfık bulmayıp ziyaretin mendup olduğuna hükmetmişlerdir. Bu suretle kabr-i saâdeti ziyaretin mendup olduğunda icmâ hâsıl olmuştur. Fakat Hanefî fukahası bir taraftan metn-i hadîsin hüsnüne, öbür taraftan metn-i hadîsteki *(*cefâ*)* kelimesinin birr ü sılayı terke ve gılzat-i tab'a delâlet etmesine ve bunun da umûr-ı nisbiyyeden olup terk-i mendûbe de denilebilmesine bakarak ziyâret-i Nebî aleyhisselâmı vücûba yakın bir mevkide bulmuşlardır.

İbn Âbidîn merhum da, "Gerek *Lübâb*'ın gerek *Feth* ile *Şerh-i Muhtâr*'ın ibarelerinden[qn] müstefâd olan mâna, malî kudret ve vüsati olanlar için ziyaretin vaz'-ı şer'îsi vücûba yakın bir hükümdür" diyor.[qo]

Kādî İyâz da *Şifâ*'sında ziyâret-i Nebî aleyhisselâma dair açtığı bir faslında bu ziyaret sünnetini ve bu babdaki icmâı İshak b. Râhûye lisanından şöyle anlatıyor: Sadr-ı İslâm'dan beri Beytullah'ı ziyaret ve hacceden her müminin ya hacdan evvel veya sonra Medîne-i Münevvere'ye gelerek mescid-i saâdette namaz kılması ve Ravza-i Mutahhara'yı, minber-i şerifi, kabr-i saâdeti görüp karîrü'l-ayn olması müslümanlar arasında câri olagelen bir sünnettir. Resûl-i Ekrem'in mescid-i saâdette oturduğu yeri yanında namaz kıldığı üstüvâneleri, mübarek elinin dokunduğu, kadem-i saâdetinin çiğnediği şerefli mevâzıı, istinat buyurdukları ve hâl-i istinâdda Hazret-i Cibrîl'in kendilerine vahiy tebliğ ettiği direği görmekle teberrük edilegelmiştir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâmı ziyarete tebaan da sahâbeden ve eimme-i müslimînin birçoğunun meşâhid-i mübârekeleri ziyaret edilmiştir.

ZİYARETİN EFDAL-İ EVKĀTI

Kabr-i saâdetin kable'l-hac mı, yoksa ba'de'l-hac mı ziyaret edilmesi de tetkik edilmiştir. İmam Hasan'ın Ebû Hanîfe rahimehullahtan rivayetine göre eğer hac, farz olarak eda edilmekte ise en güzel hareket, ibtida haccetmek sonra da merkad-i Nebî aleyhisselâmı ziyaret eylemektir. Maamafih ibtidâ ziyaret edilip de sonra ef'âl-i hacca başlanması da câizdir. Bu cevaz, Medîne-i Münevvere'nin hacının yol uğrağı bulunmamasıyla meşruttur. Eğer Şam ve Suriye halkı gibi Medîne-i Münevvere kendileri için yol uğrağı bulunursa, şüphesiz bunlar için ibtidâ merkad-i şerifi ziyaret ederek edâ-i hacca başlanması lâzımdır. Bu vaziyette ziyaretin tehiri, sahibinin kasâvetini, katı yürekli olduğunu iş'âr eder.[gp]

Kabr-i saâdeti ziyarete niyet eden kimsenin mescid-i şerifi ziyarete niyet etmesini de fukaha tetkik edip niyet edilmelidir demişlerdir. Fakat İbnü'l-Hümâm, "Bana kalırsa sallallahu aleyhi ve sellemin kabr-i saâdetini ziyarete niyet ederken bu niyeti, Mescid-i Nebevî ziyareti niyetinden ayırmalıdır. Kabr-i saâdeti ziyarete varılınca, mescid-i şerifi ziyaret de hâsıl olacağı tabiidir" diyor ve niyet edilirken kabr-i saâdet ziyaretini, mescid-i şerif ziyaretinden tecrit etmekte Resûl-i Ekrem'i daha ziyâde tâzim ve tebcil bulunduğunu iddia ve şu hadîs-i şerif ile isbât-ı müddeâ ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz من جاءني زائرا لا تعمله حاجة إلا زيارتي كان حقا علي أن أكون شفيعا يوم القيامة *"Kim ki beni ziyaretten başka gönlünde hiçbir emel ve arzu hâkim olmayarak beni ziyarete gelirse, kıyamet gününde elbette ona şefaatçi olurum"*[qq] buyurmuştur ve kendisini ziyaretin hiçbir hâcet ile şâibedar edilmemesini tâlim eylemiştir. Bu arzû-yı Muhammedî'yi tamamıyla tahakkuk ettirmek içindir ki, vâris-i irfân-ı Muhammedî olan Mevlânâ Câmî'nin hac seferinde merkad-i saâdet ziyaretini hacdan ayırdığını ve kabr-i şerifi ayrı bir zamanda ziyaret ettiğini Rahmetî nakletmiştir.[qr]

Ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın bu meşruiyeti müslüman kadınlarına da şâmil bir müsaade midir, yoksa kadınların ziyaretinde kerahet var mıdır? Bu cihet de tetkik edilmiştir. Hanefî mezhebinin Kerhî'den ve diğer fukahadan menkul olan en sahih kavline göre, ziyâret-i Nebî aleyhisselâm kadınlar için de müstehaptır. Çünkü ziyâret-i kubûr hakkındaki ruhsat, erkekler ve kadınlar hakkında mutlak olarak vârit olmuştur. Bu ıtlakın, kabr-i saâdeti ziyarete de evleviyetle şümulü olduğu kabul edilmiştir. Bazı ulemâ da kadınların ziyaretlerini ol babda tasrih ve tayin ettikleri bazı şerâit dairesinde kabul etmişlerdir.

Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin kabr-i saâdeti ziyaretten meni rivayeti doğru mudur? Kabr-i Nebî aleyhisselâm ziyaretinden her nerede bahsedilirse, muhakkak orada İbn Teymiyye'ye muhalefet isnadıyla başlayan uzun bir cidal ve münakaşa zemini göz önünde canlanır. Biz eserimizde bunun bir tarihini yazacak ve münakaşa edilen bu mesâilin teşrih ve muhakemesiyle meşgul olacak değiliz. Büyük bir İslâm mütefekkiri olan İbn Teymiyye'nin ilmî ve intikādî bir terceme-i hâlini tahşiye etmekle iktifa ediyoruz.[qs] Biz burada yalnız yukarıda irat ettiğimiz bir suale sıhhat ve isabetle cevap verebilmek ve İbn Teymiyye'nin esas itibariyle ziyaret aleyhinde bulunmadığını göstermek için şuradan buradan delil ve şahit aramaya lüzum görmeksizin doğrudan doğruya bu büyük İslâm hatip ve mütefekkirinin kendi eserlerini mütalaa etmeyi muvâfık bulduk. Bunun için de bu mevzuun iki mühim eseri olan *Kitâbü'l-Menâsik*'i ile şedd-i rahl hadisine dair yazdığı bir risâlesini intihab ettik. O devrin geçmesiyle bir türlü kapanmayan bu bahis ve cidalin hakiki çehresini göstermekle beraber akdem ve eşref-i vezâifimiz olan ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın âdâbına dair en sahih mâlûmat vermiş bulunacağız. Aynı zamanda bu bahsi, menâsik mevzuunun en muteber ve mevsuk bir kitabı olan *Lübâbü'l-menâsik* ve *Şerhu Ali el-Kārî* ile takip ve tevsik ediyoruz.

İbn Teymiyye, *Menâsik*'inin, mescid-i şerif ile hücre-i saâdet ziyaretine tahsis ettiği bir faslında diyor ki: Medîne-i Münevvere'ye gelen her mümin ibtidâ Mescid-i Nebî aleyhisselâma gitmelidir ve mescide girince ibtidâ namaz kılmalıdır. Çünkü burada kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere diğer mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Namaz ve ibadet için hiçbir mescide şedd-i râhil edilmez. Yalnız Mescid-i Nebî aleyhisselâma, Mescid-i Harâm'a Mescid-i Aksâ'ya sefer edilir. Ebû Hüreyre ile Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhümâdan *Sahîhayn*'da sabit olan budur.[qt] Bu haberler başka tariklerle de rivayet edilmiştir. Mescid-i Nebî aleyhisselâmın hududu bugünkü sahasından çok küçüktü. Mekke'deki Mescid-i Harâm da böyle idi. Muahharan Hulefâ-yi Râşidîn ve onlardan sonra gelen hulefâ ve selâtîn taraflarından tevsi' edilmiştir. Bu ziyade kılınan saha da her veçhile Asr-ı saâdet'teki mescid hükmünü haizdir.[qu]

Namaz kıldıktan sonra zâir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme teveccüh edip selâm verir. Sonra da sâhibeyni Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümâya selâm verir. Ebû Dâvûd'un ve daha başka eimme-i hadîsin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Bir kimse bana selâm verince, muhakkak Cenâb-ı Hak bana ruhumu iade eder, ben de o kimsenin selâmını reddederek karşılarım"* buyurmuştur.[qv]

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ da mescid-i saâdete girdiğinde, "es-Selâmü aleyke yâ Resûlellah! es-Selâmü aleyke yâ Ebâ Bekir! es-Selâmü aleyke yâ ebetî!" demek, sonra geri dönmek itiyadında idi. Bütün ashâb-ı kirâm da bu veçhile selâm vermişlerdir.

Bundan sonra İbn Teymiyye, *Menâsik*'inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme selâm verilirken hücre-i saâdetin istikbal edilip kıbleye arka verilmesini öğretiyor ve ziyaretin bu de'bi; Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazerâtı gibi ekser ulemânın mezhebi olduğunu ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre, bilakis kıblenin istikbal edilmesini ve Ebû Hanîfe'nin bazı ashabına göre de eimme-i selâsenin ictihadı veçhile hücre-i saâdetin istikbal edileceğini bildiriyor.

Yalnız şeyhin burada İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi hakkında verdiği mâlûmat muhtâc-ı îzâhtır. Bu babda bir Hanefî ile bir Şâfiî muhakkikinin İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini nasıl izah ettiklerini dinleyelim. Ali el-Kārî *Meslek-i Mütekassıt*'ta, İbn Hacer el-Heytemî de *Cevher-i Münezzam*'ında şöyle izah ediyorlar: Ebü'l-Leys gibi bazı meşâyih-i Hanefiyye ve buna tebaiyyetle Kirmânî ve Serûcî[qw] gibi bazı zevat, esnâ-yı ziyârette kıblenin istikbal edilmesini, İmam Ebû Hanîfe'den İmam Hasan'ın bir rivayetine istinat ederek bildirmişlerdir. Fakat muhakkik İbnü'l-Hümâm, "Ebü'l-Leys'in bu rivayeti merduddur. Çünkü İmam Ebû Hanîfe *Müsned*'inde İbn Ömer radıyallahu anhümâdan ziyaret esnasında hücrenin istikbali mesnûn olduğunu rivayet etmiştir" diyor. İbnü'l-Hümâm'ın bu müddeâsını, Abdullah b. Mübârek'in, Ebû Hanîfe'den işittiğini bildirdiği şu vâkıa teyit etmektedir.

Ebû Hanîfe hazretleri demiştir ki: Ben Medine'de iken Eyyûb es-Sahtiyânî[qx] Medine'ye gelmişti. Kendi kendime, “Tamam sırasıdır. Göreyim, şu mühim tâbiî siması hücre-i saâdeti nasıl ziyaret edecektir?” dedim. Ebû Eyyûb, arkasını kıbleye vererek ve vech-i saâdete teveccüh ederek bâki ve gayri mütebâki bir halde yani sessiz ağlayarak ziyaret etti. Bundan şu anlaşılmıştır ki, Hazret-i İmam Ebû Hanîfe bu meselede bir müddet mütereddit bulunmuşlar. Sonra ziyarette vech-i şerîf-i nebevîye teveccüh edilmesi müstehap olduğu ictihadında karar kılmışlardır. Burada bu izahımıza nihayet vererek yine İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'ine avdet ediyoruz:

İbn Teymiyye diyor ki: Ziyaretçi “es-Selâmü aleyke yâ Resûlellah! Yâ Nebiyyallah! Yâ Hîretallahi min halkıh! Yâ Ekreme'l-halkı alâ rabbih! Yâ İmâme'l-müttakīn” (Ey Allah'ın resulü! Ey Allah'ın Nebîsi! Sana selâm ederim. Ey Allah'ın, mahlûkatı ve mevcûdatı arasından ıstıfa edip seçtiği peygamber-i zîşânı! Ey halkın Allah'ına karşı hısâl-i hamîde perverde eden en necib siması! Ey müttakilerin imamı! Senin huzûr-ı saâdetine selâm sunarım!) diye selâm verirse, bu da muvâfıktır. Bu âlî evsafın kâffesi, uğrunda babamı, anamı ve bütün varlığımı feda etmekten bir an bile çekinmediğim aziz peygamberimizin sıfât-ı âliyyesi cümlesindendir.[qy]

Resûl-i Ekrem'e selâm vermekle beraber salât etmek de doğrudur, mergubdur. Resûl-i Ekrem'e salât ve selâm, Allah Teâlâ'nın evâmiri cümlesindendir.[qz]

Eimme-i fıkıh ve hadisin ittifakına göre, esnâ-yı ziyârette hücre-i saâdete karşı yalnız selâm verilir, hücre-i saâdete el sürülmez, takbîl edilmez, tavaf olunmaz, hücreye karşı namaz kılınmaz, hücreye karşı dua edilmez. Bu cihetler eimmenin ittifakıyla menhîdir. Kabr-i saâdetin yanında dua etmek bid‘attır. Ashaptan hiçbiri hücre huzurunda dua için tevakkuf etmemiştir.[ra]

Bu babda *Lübâbü'l-menâsik* ile şerhinde şu izahatı görüyoruz: Ziyaretçi esnâ-yı ziyârette kabr-i saâdetin duvarına dokunmaz. Takbîl de etmez. Makām-ı vakarda mess ü takbîl, hilâf-ı edeb olmakla beraber bazı erkân-ı Kâbe'nin havassındandır. Zâir, kabr-i saâdetin etrafında tavaf da etmez. Bu da Kâbe-i şerîfe'nin havassındandır. Hiçbir enbiya ve evliya kabrinin etrafı tavaf edilip dolaşılmaz. Bazı cehelenin böyle yaptığı taklid edilmemelidir. Velev ki bu avam, meşâyih ve ulemâ suretinde olsalar bile. Yine ziyaretçi kabr-i saâdete karşı inhinâ edip eğilmemelidir ve o arz-ı mübâreki takbîl de etmemelidir. Bunların hepsi bid'attır, gayri müstahsendir ve binaenaleyh mekruhtur. Hele kabr-i saâdete karşı secde etmek katiyen haramdır ve bilhassa kabr-i şerife doğru namaz kılmak haram olmakla beraber kabr-i şerife karşı ibadet ve tâzim kastıyla kılınması mûcib-i küfürdür.

İşte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi ziyaret hakkında ta'dât edilen bu âdâbın kâffesi, O Resûl-i Zîşân'ın kendi tebligatından müstefâddır. Artık bunlardan hiçbirine kendi âlî huzurunda muhalefet etmek câiz değildir. İmam Şâfiî radıyallahu anhın şu edibane hareketi bizim için numûne-i imtisâl olmalıdır: İmam Şâfiî kaddesellahu sirrahû, İmâm-ı Âzam hazretlerinin kabr-i şerifini ziyaret ettiğinde, büyük imamın huzurunda onun mezhebine muhalefetten hayâ ederim diyerek kendi mezhebinin bir sünnetini terketmiştir. İşte İmam Şâfiî'nin bu şâyân-ı imtisâl olan hareketi gâye-i teeddübdür. Müntehâ-yi şuûr ve irfandır.[rb]

Âdâb-ı ziyâretten bir mühimmini de Kādî İyâz, *Şifâ*'ında şöyle bildiriyor: "Resûl-i Ekrem'e, hâl-i hayatında nasıl tevkîr ve tâzim edilirse, vefatından sonra da öyle hürmet edilir. Binaenaleyh kabr-i saâdet ziyaret edilirken huşû ve sükûn üzere derli, toplu ve şuurlu hareket edilir. Ref'-i savt edilmez" dedikten sonra şöyle bir hadise rivayet ediyor: Hulefâ-yi Abbâsiyye'nin ikincisi olan Ebû Ca'fer el-Mansûr, kabr-i saâdeti İmam Mâlik ile birlikte ziyaret etmişti. Mescid-i saâdete girdiklerinde Mansûr, yüksek sesle söyleniyormuş. İmam Mâlik şöyle demiştir: 'Yâ emîra'l-mü'minîn! Mescidde ve bilhassa kabr-i saâdetin kurbünde ref'-i savt etmeyiniz. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kavme, Resûl-i Ekrem ile musâhabe âdâbını tâlim ederek, لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ *"Sesinizi Peygamber'in sesinin fevkinde yükseltmeyiniz ve bazınızın bazınıza yüksek sesle söylendiği gibi Peygamber'e karşı cehr-i savt etmeyiniz"* [rc] buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, diğer bir kavmi de, إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى { } *"Peygamber'in yanında söz söylerken seslerini kısan ashâb-ı Nebî, öyle müttaki ve müeddep kimselerdir ki Allah onların kalplerini hayr ü takvâ için hâlis kılmıştır"*[rd] diye methetmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak bedevî bir kavmi de, إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ { أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ } *"Hücrelerinizin arkasında* (yâ Muhammed dışarı çık! diye) *sana nidâ edenler*(e rencide olma! Bunlar)*ın ekserisi senin yüce mertebeni anlamayan kimselerdir"* [re] diye zemmetmiştir.

Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'e hayatta iken nasıl hürmet ve tâzim edilirse, meyyiten de öyle hürmet edilir. İmam Mâlik'in bu nasihati üzerine Ebû Ca'fer, edep ve terbiyesini takınıp hâdiâne ve hâşiâne bir vaziyet almıştır. Ne güzel nâsıh, ne güzel kābil![rf]

İhtar. Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Muhammed, dışarı çıksana!" diye kabaca hitap eden Uyeyne b. Hısn ile Akra' b. Hâbis idi. Bunlar, Benî Temîm kabilesinden yetmiş kişilik bir heyetin riyâsetinde olarak Medine'ye Resûl-i Ekrem'i ziyarete gelmişlerdi. Geldikleri kuşluk zamanına tesadüf etmiş ve Resûl-i Ekrem uyur bulunmuştu. Bunun üzerine bu bedevî adamlar, Resûl-i Ekrem'i uyandırmak maksadıyla hucurâtın arka tarafında yüksek sesle ve kabaca böyle bağırmışlardı ve itâb-ı ilâhîye müstehak olmuşlardı.

Şimdi yine İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'ine avdet ediyoruz. Müşârün ileyh diyor ki: Ashâb-ı kirâm, hücre-i saâdet huzurunda yalnız salâtüselâm ederdi. Şefaat dilerdi. Dua için tevakkuf etmezdi. Ashâb-ı kirâm, kabr-i saâdetten ayrıldıktan sonra mescid-i saâdette kıbleye karşı namaz kılar, burada dua ederdi. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz, اللهم لا تجعل قبري وثنا يعبد! *"Yâ rab! Benim kabrimi tapılan put haline koyma"*[rg] diye Cenâb-ı Hakk'a arz-ı niyâz etmiştir. Şeyhaynın *Sahîh*'lerinde tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, لا تجعلوا قبري عيدا ولا تجعلوا بيوتكم قبورا وصلوا حيثما كنتم تبلغني *"Ashabım! Sakın kabrimi bayram yeri, evlerinizi de kabir haline koymayınız. Nerede bulunursanız orada bana salavat getiriniz. O bana erişebilir"*[rh] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem, أكثروا علي من الصلاة يوم الجمعة وليلة الجمعة! فإن صلاتكم معروضة عليّ. فقالوا: كيف يعرض صلاتنا عليك؟ وقد أرمت أي بليت؟ قال: إن الله حرم على الأرض أن تأكل أجساد الأنبياء *"Ashabım! Bana cuma günü ve cuma gecesi çok salavat ediniz. Sizin getirdiğiniz salavât-ı şerîfe bana arzolunur"* buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm:

— "Yâ Resûlellah! Selâmımız, hücre-i saâdetine nasıl arzolunur? Siz kabrinizde çürümüş bulunuyorsunuz" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem efendimiz:

— *"Cenâb-ı Hak, enbiya cesetlerini yemeyi bu toprağa haram kılmıştır"* diye cevap vermiştir.[ri]

Yine Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, لعن الله اليهود والنصارى. اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد *"Allah, yehûd ve nasârâya gazap etsin! Bunlar, peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"*[rj] diye yehûd ve nasârânın ef'âl ve âdâtından men' ü tahzîr buyurmuştur. Bu münasebetle Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ, "Bu hadis ile nehyedilmemiş olsaydı, ashâb-ı kirâm, kabr-i saâdeti herkese küşâde bulundururlardı. Lâkin ashap, mescid ittihazını kerih gördüler. Doğrusu ben de açık bulundurulduğu surette mescid ittihaz edilmesinden endişe ederim" demiştir.

İrtihâl-i Peygamberî üzerine ashâb-ı kirâm vücûd-ı saâdeti, Hazret-i Âişe'nin odasında vefat ettiği yere (firâş-i saâdeti kaldırarak) defnettiler. Gerek Hazret-i Âişe'nin odası, gerek sair ümmehât-ı mü'minînin odaları mescid haricinde idi. Ahîren Abdülmelik zamanında mescid-i saâdet tamir edilirken Abdülmelik'in Medine valisi bulunan Ömer b. Abdülazîz tarafından bu hucûrât-ı seniyye iştirâ edilerek mescide ilâve edildi. O zamandan beri Resûl-i Ekrem'in medfen-i mübâreki olan Hazret-i Âişe hücresi de mescid dahilinde bulunuyor. O sırada hücre-i saâdet, kıbleden münharif ve müsennem bir halde bina edildi. Tâ ki, hücre-i saâdete karşı kimse için namaz kılmak mümkün ve müyesser olmaya! Çünkü Müslim'in, Ebû Mersed'den rivayetine göre, sallallahu aleyhi ve sellem, لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها *"Kabirlerin üstüne oturmayınız ve kabirlere karşı namaz kılmayınız"* [rk] buyurmuştur.

Daha sonra İbn Teymiyye, *Menâsik*'inde umumiyetle ziyâret-i kubûrdan bahsederek bunun şer'î ve bid'î olan iki şeklini izah ediyor ki: "Ziyâret-i şer'iyye, meyyite selâm verip dua etmekten ibarettir. Bid'î olan ziyaret de havâyicini ziyaret ettiği meyyitten dilemektir" diye hulâsa edebiliriz. Bunları yakında cenaze bahsinde izah edeceğiz.

Daha sonra Mescid-i Kubâ'yı ziyaret etmek ve orada namaz kılmak müstehap olduğunu, Mescid-i Kubâ'da kılınan namazın bir umre gibi fazileti haiz bulunduğunu Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce'den rivayet ettiği hadîs-i şeriflerle bildiriyor.

Sonra Şeyhülislâm, "Mescid-i Aksâ'ya sefer edilmesi ve orada namaz kılıp dua, zikir, kıraat, itikâf olunması müstehaptır" diyor ve bu ziyaretin ister esnâ-yı hacda, ister herhangi bir zamanda icra edilebileceğini bildirerek, burada da mesh, takbîl, tavaf gibi yalnız Mescid-i Harâm'a ait bulunan ef'âlden tahzîr ediyor.

Bundan sonra hiçbir kimse için Arafat'tan başka ne enbiya, ne meşâyih vesaire kabirlerine karşı vakfe etmek için eimme-i müslimînin ittifakıyla sefer câiz olmadığını bildiriyor ve ulemânın azher-i akvâline göre, hiçbir kabri ziyaret için şedd-i râhil edilmez. Yalnız memleketinde ve yakınında bulunan kubur, ziyâret-i şer'iyye ile ziyaret edilir. Mescid-i Kubâ'nın Medineliler tarafından ziyaret edilmesi gibi diyor.

Şimdi Şeyhülislâm İbn Teymiyye, âdâb-ı ziyarete dair verdiği izahatın mebnâ aleyhi, tevhid esasını sıyânete mâtuf olduğunu bildirerek diyor ki: Dîn-i İslâm iki asıl üzerine bina kılınmıştır:

1. İbadet, yalnız ve münhasıran Cenâb-ı Hakk'a edilir. Ol Allah ki, kendisinin ulûhiyyette, havass-ı rubûbiyette, ibadete istihkakta şeriki ve nazîri yoktur.

2. Cenâb-ı Hakk'a ibadet meşrû bir şekilde eda edilir. Bid'î bir surette Hakk'a ibadet edilmez. Nasıl ki, Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Azîmüş-şan'ında zatında şeriki, sıfatında nazîri olmadığını ilân etmesini Resûl'üne emrettikten sonra, *"Kim ki mevlâsına hüsnühal ile mülâki olmak dilerse, amel-i sâlih işlesin ve Allah'ına hiçbir şeyi ortak kılmasın!"* buyurmuştur.[rl]

Bunun için Ömer b. Hattâb radıyallahu anh: "Yâ rab! İbadetlerimi her veçhile sana sâlih ve lâyık ve rızâ-yı ilâhîne hâlis kıl" diye dua ederdi. Fudayl b. İyâz da, اَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا *"Ol Cenâb-ı Hak ki dünyada mevti, âhirette hayatı yaratmıştır. Tâ ki hanginiz hayır ve ibadet cihetiyle daha hâlis olduğunu anlaya!* [rm] âyet-i kerîmesindeki (ahsen) kelime-i şerifesini 'ahlesühû ve asvebühû' (daha özlü ve daha doğru) diye tefsir ederek, hâlis ve özlü olan ibadet, yalnız Allah için edilen ibadettir. Doğru olan ibadet de sünnet-i seniyyeye uygun olan ibadettir" demiştir.

Ehâdîs-i sahîhadan mülhem olan bu vesâyâ ve tekayyüdât, dîn-i İslâm'ın üssü'l-esâsı olan tevhid akîdesinin halelden sıyâneti gāyesine mâtuftur. Dîn-i İslâm, ibadetlerimizin münhasıran Allah için olmasını, yalnız Allah'a karşı mesul olduğumuzu bilmemizi, Allah'tan korkup Allah'tan ümitvar olmamızı talep eder. Kur'ân-ı Kerîm ibadette tevhidi emr ü tâlim eden âyât-ı kerîme ile doludur.[rn]

HULÂSA. Buraya kadar İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'inden hem merkad-i saâdet ziyareti ile Mescid-i Nebevî'de edâ-yı salât ve ibadetin âdâb ve fezâiline dair ümmühât-ı mesâili mütalaa etmiş bulunuyoruz. Hem de *Minhâcü's-sünne* müellifinin kabr-i saâdet ziyaretinin esasına mûteriz olmadığını, bilakis bu babdaki kanaatinin tamamıyla ehâdîs-i sahîha ile eimme-i selefin müctehedâtı mahsulü olarak meşrû bulunduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bunun için İbn Âbidîn merhum *Reddü'l-muhtâr*'da bu men'-i ziyâretin asl ü esası olmadığını ve esas itibariyle Şeyhülislâm'ın da kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretin meşruiyetine kāil bulunduğunu bazı ulemâdan naklederek bildiriyor. Şimdi yukarıdaki unvanımızda, "İbn Teymiyye'nin, kabr-i saâdeti ziyaretten men'i rivayeti doğru mudur?" suretinde irat ettiğimiz suale üstadın kendi *Menâsik*'ini mütalaadan mülhem olarak, "Hayır, doğru değildir" diye cevap vereceğiz.

Fakat bu isnadın menşei nedir? Bunu da İbn Teymiyye'nin mütalaasını yukarıda vaad ettiğimiz iki eserinden ikincisi şedd-i rihâl hadisi hakkında yazdığı bir risâlesinde göreceğiz. İbn Teymiyye bu risâlesinde, mevzuumuz olan hadise istinaden kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyareti nezir ile iltizam ederek îfâ-yı nezr için şedd-i rihâl edilmesi menhîdir demiştir. İbn Teymiyye aynı zamanda İbrâhim Halîl aleyhisselâmın kabrine ve bazı enbiya ve meşâyiha nisbet edilen mekābir ile makāmât ve meşâhid-i mübârekeye, Tûrisînâ ve Cebelihira gibi bazı dağlara ve mağaralara sefer, kezâ mesâcid-i selâseden başka mescidlere nezir ile iltizâm-ı sefer edilirse, bunun menhî olduğunu bildirerek şu yolda müdafaa ediyor:

1. Ebû Hüreyre hadisindeki nehye binaen mesâcid-i selâseden başka mescidlere nezir ile iltizâm-ı sefer edilirse eimme-i erbaanın ittifakıyla bu nezri îfâ etmek vâcip değildir. İçinde beş vakit namaz kılmaya memur olduğumuz mescidler ki kâffesi Allah'ın evidir. Bunlara nezrederek sefer etmek menhî olunca bu mekābir ve makāmât-ı mübârekeye şedd-i rahl edilmesi evleviyetle menhî olur. Ezcümle Kubâ Mescidi ki, Resûl-i Ekrem tarafından tesis buyurulduğu gibi kendileri de bütün hayatı müddetince her cumartesi günü râkiben veya mâşiyen gitmek itiyadında bulundukları *Sahîhayn*'da İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet edilmiştir.[ro] Bu mescide bile sefer edilmesi nehyin şümulü dahilindedir. Tirmizî'nin tashih ve hüsnüne hükmettiği ve daha başka muhaddislerin de tahrîc ettikleri bir hadiste Resûl-i Ekrem, *"Kim ki evinde güzel gusül abdesti alır ve sonra Kubâ Mescidi'ne gelir de, bu ziyaretinde bu mübarek mescidde namaz kılmaktan başka bir emel beslemezse, bir umre etmiş gibi kendisine sevap kaydolunur"* buyurmuştur.[rp] İşte bu derece hâiz-i fazîlet olan Kubâ Mescidi'ne de nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir. Halbuki Medineliler için bu mescidi ziyarette sefer bulunmadığı için ziyaret müstehaptır.

2. *Sahîhayn*'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayeti sabit olan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem, *"Allah, yehûd ve nasârâya gazap etsin; bunlar, peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"*[rq] buyurup bu âdetten ashabını ve ümmetini menetmiştir. Bu hadisin tercüme ve izahı 655 numara ile gelecektir.

3. *Sahîh-i Müslim*'de ve sâir hadis kitaplarında tahrîc olunduğu üzere Resûl-i Ekrem: *"Sizden evvel gelip geçen ümem ve akvâm, kabirlerini mescid ittihaz etmek itiyadında idiler. Siz bunlardan mütenebbih olup da kabirlerinizi mescid ittihaz etmeyiniz. Sizi bu fenâ itiyattan menederim"*[rr] buyurmuştur. Bu men' ü tahzîre binaen ashâb-ı kirâm, meşâhid-i enbiyâdan hiçbirine, ne meşhed-i Halîl İbrâhim'e, ne de başka bir peygamberin meşhedine sefer ettiler diyor.

4. Hadîs-i sahîhte vârit olduğu üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz leyle-i Mi'râc'daki seferinde yalnız Beytülmakdis'te iki rek'at namaz kılıp başka hiçbir yerde namaz kılmadı.[rs] Bazı kimselerin mi'rac seferinde Resûl-i Ekrem'in Medine'de, Mûsâ aleyhisselâmın kabrinde, Halîlürrahmân'ın kabrinde namaz kıldığı hakkında rivayet ettikleri hadisler mevzû ve yalandır.

İbn Teymiyye bu delilleri serdettikten sonra diyor ki: Bazı ulemâ, meşâhid-i mübârekeye sefer edilmesine ruhsat vermişlerdir. Fakat bunların bu cevaz ve müsaadeleri ne eimme-i seleften bir zattan menkuldür, ne de bir delîl-i şer'îye müstenittir. *Menâsik-i Hacc*'ında da bu noktayı daha izah ederek diyor ki: Ölüleri ziyaret etmek, ölülere selâm verip dua etmek bir emr-i ma'rûftur ve meşrûdur. Fakat enbiya ve sulehâ kabirlerini ziyaret için sefer edilmesi eimme-i ulemâ tarafından bid'at ve münker addedilmiştir. Bu babda sahih olarak mervî olan iki kavilden kavl-i esahha göre bu sefer gayri meşrûdur. Hatta bazı ulemâ bu seferi sefer-i ma'sıyet addederek esnâ-yı seferde kasr-ı salâtı tecviz etmemişlerdir.

BİR HULÂSA DAHA. İbn Teymiyye'nin ikinci eserinden öğrendiğimiz mütalaası da iki nokta üzerinde teksif edilir:

1. Üç mescidden başka mesâcide, merkad-i Nebî ve merkad-i Halîl İbrâhim aleyhisselâm gibi merâkıd-ı enbiyâ veya evliyaya nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir.

2. Fakat her müminin kendi memleketindeki merâkıd ve meşâhid-i mübârekeyi usûl-i şer'î dairesinde, selâm ve dua etmek suretiyle ziyaret etmesi meşrûdur, müstehaptır.

İşte İbn Teymiyye'nin şâyân-ı nazar ve tevakkuf olan ictihadı bunlardan birincisidir. Merkad-i nebevî de dahil olduğu halde merâkıd-ı enbiyâ ve evliyaya nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir, haramdır demesidir. Halbuki yukarıda izah ettiğimiz ve İbn Teymiyye'nin kendi lisanından naklettiğimiz veçhile eimme-i erbaa ile beraber eimme-i selefin cumhuru, yalnız bu nezrin ifası vâcip değildir diyorlardı. *Buhârî*'nin hadisi sûret-i sevkinden ve hadisin sebeb-i vürûdu hakkında verdiğimiz izahattan da bu nehyin, namaz ve ibadet için şedd-i rihâl edilmesine müteveccih olduğu müstefâd oluyordu. Mücerret ziyaret için sefer ve seyahat edilmesini cumhûr-ı ulemâ mubah addediyorlardı. Bilhassa selefin bu ârâ ve efkârından mülhem olarak Irâkī'nin mütalaası, bu hadîs-i şerifin hakiki mahmilini ve hadisten müstefâd olan nehyin hududunu ve müntehâ-yi şümûlünü kemâl-i vuzûh ile tayin etmişti. İşte İbn Teymiyye'nin kabr-i saâdeti ziyaretten men'i rivayetinin menşei budur, zâhiren cumhurun mezhebine muhalif olarak nezir ile iltizâm-ı sefer menhîdir demesidir. Fakat şimdi göreceğiz ki, bu da ehl-i ilim tarafından tevcih edilmiştir. Sonra *Kitâb-ı Menâsik*'te mütalaa ettiğimiz veçhile İbn Teymiyye de esas itibariyle kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretin meşruiyet ve faziletine kāil idi. Birçoğu bu iki noktayı yani asıl ziyaret ile nezrederek iltizam edilen ziyaret arasını tefrik etmeyerek, kimisi bililtizam bilerek kimisi bilmeyerek, "İbn Teymiyye kabr-i saâdeti ziyaretten menetmiştir" diye ortaya iğrenç bir iddia atmışlardır.

Şârih Kastallânî bile bu şamâtelerden müteessir olarak ve asıl ziyaret ile nezrederek iltizam edilen ziyaret arasındaki farkı gözetmeyerek *Fethu'l-bârî*'de[rt] mevzubahsimiz olan hadisin şerhinde bu men-i ziyâret meselesini naklettikten sonra, وهو من أبشع المسائل المنقولة عنه "İbn Teymiyye'nin kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretten men'i hakkındaki ictihadı, kendisinden menkul olan mesâilin en çirkinidir" diye İbn Teymiyye'yi muâhaze ediyor.

Hiç şüphesiz ki, *Mevâhib-i Ledünniyye* gibi ümmet-i İslâmiyye'nin gönlüne aşk-ı Muhammedî saçan bir eserin bu faziletli müellifi bu mütalaasını İbn Teymiyye'nin husamâsı gibi bir kin ve ihtiras ile yazmamıştır. Çünkü o nezih gönlünde Resûl-i Ekrem'e muhabbetten başka bir şeye yer vermemiştir. Nasıl ki, bazı erbâb-ı tahkîk lisanından naklederek, "İbn Teymiyye, ziyaret lafzının kabr-i Nebî aleyhisselâma izâfe edilmesini kerih görmüştür" suretinde tevcih etmiştir. Nitekim İmam Mâlik gibi bazı eimme-i selefin de bunu kerih gördüklerini yukarıda öğrenmiştik.

Ali el-Kārî de *Şifâ'* şerhinde bu men'-i ziyâret meselesini tevcih ederek diyor ki: Bu hürmet veya kerahet, bir mevsimde ve bir anda kadın, erkek birbirine karışarak münker ve mekruh bir surette ziyarete ve kabr-i saâdetin bayram yerine çevrilmesine masrûf olması çok muhtemeldir. Bu ise, *"Yâ rab! Kabrimi bayram yeri ittihaz edilmesinden sıyânet buyur!"*[ru] suretindeki niyâz-ı Nebevî ile vaîdi mütezammındır. İçtinap edilmesi lâzımdır.

Şeyhülislâm'ın gerek muasırı gerek müteahhiri birçok huffâz-ı ehâdîs ve ehl-i intikād, şeyhin bu tahrîmini bu nevi tevcihlerle karşılamışlardır. *Minhâcü's-sünne* müellifinin bu tahrîmden maksadı da herhalde bu yolda bid'î bir ziyaret için şedd-i rahle müteveccih olması iktiza eder.

Maamafih Şâfiîler'den Kādî İyâz ile Ebû Muhammed Cûbîn'in[rv] mesâcid-i selâseden başkasına şedd-i rahlin hürmetine kāil olduklarını ve Nevevî'nin bunun yanlışlığını tashihe çalıştığını yukarıda bildirmiştik. Daha evvel de şedd-i rahli alelıtlak tahrîm edenler bulunmuş olacaktır ki, bunları da Gazzâlî muahaze ediyor.

Gazzâlî diyor ki: Bazı ulemâ bu Ebû Hüreyre hadisi ile meşâhid-i mübârekeyi, ulemâ ve sulehâ kabirlerini ziyaret etmek için şedd-i rahlin menhî olduğuna istidlâl etmişlerdir. Bence bu mübarek makamları ziyaret memnû değil belki me'mûrün bihtir. İbn Mâce, *Sünen*'inde İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Ashabım! Sizi evvelce ben, kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık şimdi ziyaret ediniz"*[rw] buyurmuştur.

Meşâhid ve makāmât-ı mübâreke Ebû Hüreyre hadisinin dâire-i şümulü haricinde bulunduğuna göre, bu İbn Mes'ûd hadisi mûcibince bu makāmât-ı mübârekeye gidip ziyaret etmek me'mûrün bih ve mendup olur. Yine Gazzâlî diyor ki: Bu üç mescidden başka mescidler faziletce mütesâvîdir. Hiçbir belde yoktur ki içinde bir mescidi bulunmasın. Fakat meşâhid-i mübâreke arasında böyle bir tesâvî yoktur. Belki onlar arasında nezd-i bârîdeki dereceleri nisbetinde ziyaretlerinden iktisâb-ı feyz edilir. Bilseydim ki bu ziyaretten meneden âlimler bu memnuiyeti İbrâhim, Mûsâ, Yahyâ aleyhimü's-selâmın merâkıd-ı mübârekelerine teşmil etmişler midir? Bu ise son derece haktan udûldür.

Hatîb el-Bağdâdî *Târîh*'inde İmam Şâfiî'ye vâsıl olan bir sened ile Şâfiî hazretlerinin şöyle dediğini rivayet ediyor: Ben Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyarette yümn ü bereket buldum ve her gün onun kabrini ziyaret etmek itiyadındayım. Kendime bir ihtiyaç ârız olunca hemen menzilimde iki rek'at namaz kılıp Ebû Hanîfe'nin kabrine giderim. Onun merkadi yanında hâcetimi Cenâb-ı Hak'tan dilerim. Aradan çok bir zaman geçmeden hâcetim kazâ olunur.

HULÂSA. Müfessir Âlûsî'nin *Risâle-i İ'tikādiyye*'sinde bildirdiği veçhile bu Şeyh-i Hanbelî, yalnız fikirlerini tebliğ ve tahrir ederken pek müfrit bulunuyor ve muhaliflerine pek ziyade muâhazekârane davranıyordu. Meselâ ziyâret-i kubûrda biraz fazla hürmetkârlık hissedince bunu nasârânın Mesîh'e ve Üzeyir'e ibadeti kabilinden add ile mûcib-i küfür addediyordu. Halbuki bu iki fiil ve hareket ve kast ü niyet arasında dağlar kadar fark vardı. Fakat şeyhin bu ifratı dîn-i İslâm'ın üssü'l-esâsı olan tevhidin siyâneti gayesine mâtuf olacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Şu kati ifademiz, bu Şeyh-i Harrân'ın nezir ile iltizâm-ı ziyâretin menhî olduğu hakkındaki müddeâsını ispat için *Sahîhayn*'dan naklen irat ettiği delillerin hep tevhîd-i Bârînin halelden masûniyetini istihdaf eden ehâdîs-i şerife cümlesinden bulunmasına mebnîdir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Allah, yahudi ve nasârâya gazap etsin. Bunlar peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"*[rx] ve *"Sizden evvel gelip geçen ümem ve akvâm, kabirlerini mescid ittihaz etmek itiyadında bulundular, siz bunlardan mütenebbih olup da kabirlerinizi secdegâh ittihaz etmeyiniz. Sizi bu fena itiyattan menederim"*[ry] kavl-i şerifleri ile ibadetin yalnız Allah Teâlâ'ya karşı eda edileceğini tâlim buyurmuştur. Daima ve daima Cenâb-ı Hakk'ın zâtında ve havass-ı rubûbiyetinde iştiraki ifade eden her kast ü niyeti menettiği gibi ibadette ve ibadete istihkakta iştirake bâdî olan her fiil ve hareketi de şiddetle menetmiştir. İbn Teymiyye de nezir ile ziyaret iltizam eden birçok kimsenin bu çok nazik olan mühimme-i dîniyyeyi idrak edemeyerek Peygamber'in istemediği ve şiddetle menettiği tevhide münâfî bir tehlikeye düşmelerinden dolayı nezir ile ziyaretin menhî olduğunu kabul etmiş bulunuyor.

[qi] Bu unvanı Şeyh Sindî, menâsike dair yazılan eserlerin en mevsuk ve en muteberi olan *Lübâbü'l-menâsik*'inde ihtiyar etmiştir ve "Kabr-i Saâdeti Ziyaret" veya "Hücre-i Saâdeti Ziyaret" unvanlarına tercih eylemiştir. Sebeb-i tercîh olarak hatıra gelen şey, İmam Mâlik gibi bazı selefin, "Kabr-i Nebîyi ziyaret ettim" denilmesini kerih görmüş olmalarıdır. Kādî İyâz *Şifâ*'ında İmam Mâlik'in bu tabiri niçin kerih gördüğü hakkında birtakım sebepler zikir ve reddettikten sonra diyor ki: Bana göre İmam Mâlik, ziyaret lafzının kabr-i saâdete izâfe edilmesini muvâfık bulmuyordu. Resûl-i Ekrem'in, *"Yâ rab! Vefatımdan sonra kabrimi, tapılır put haline koyma!"* {MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.} ve *"Allah; yehûd ve nasârâya gazap eylesin; bunlar, peygamberlerinin kabirlerini secdegâh ittihaz ettiler"* {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.} buyurmuş olmalarından dolayı "Resûlullah'ı ziyaret ettim" denilmesini daha hoş buluyordu.

[qj] *Lübâbü'l-menâsik li's-Sindî,* s. 183; *Şerh-i Şifâ' li-Ali el-Kārî,* II, 85, Bulak; *el-Cevherü'l-munazzam li'l-Heytemî,* s. 95.

[qk] Birinci hadisin metni من زار قبري وجبت له شفاعتي dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 194-195; DK2658 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 276.}

İkinci hadisin metni de, من زارني في المدينة محتسبا كان في جواري وكنت له شفيعا يوم القيامة dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ,* II, 195; Beyhakī, *es-Suğrâ*, II, 211, no: 1771.}

Üçüncü de, من زارني بعد موتي فكأنما زارني في حياتي dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 195; MK13496 Taberânî, *el-Kebîr,* XII, 309.}

Ali el-Kārî, *Şifâ'* şerhinde bunların muharriclerine ve birçok turuk-ı rivâyet ve şevâhidine işaret ediyor. Hatta birinci metin, bu turuk ve şevâhid cihetiyle Hâfız Zehebî tarafından tahsin edildiğini bildiriyor. İbn Teymiyye ise *Menâsik-i Hacc*'ında, "Ziyaret hususunda Resûl-i Ekrem'den bize bir şey nakledilmemiştir. Bu babda rivayet edilenler de ya zayıftır veya mevzûdur" diyor.

[ql] {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 248.}

[qm] Şu kadar var ki, Dârekutnî bunun râvilerinden biri bu hadisi rivayetle teferrüd etmiş bulunmasından dolayı bu hadise münkerdir demiştir. İbnü'l-Cevzî de mevzuat meyanında zikretmiştir. Muhterem üstat İzmirli İsmâil Hakkı *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* namındaki kıymetli bir eserinde *Esne'l-metâlib, Tezkiretü'l-mevzûât, Temyîzü't-tayyib*'den naklen, "Bu hadis sahih değildir" diyor. Fakat İbn Hacer el-Heytemî, İbnü'l-Cevzî'nin mevzuat meyanında zikretmesini isâet addederek pek olsa bu hadis garîbdir. Bir mevzide bir râvi ile rivayet edilmiştir diyor. Sübkî de, muhaddisînin bi-hasebi't-turuk münker addetmesinden metn-i hadîs de reddedilmiş olmaz. Fukaha pekâlâ onunla amel edebilir. Fukahanın münkerdir dediği hadis, mevzû olan hadis diye müdafaa ediyor.

[qn] عبارة لباب المناسك لرحمة الله السندي هكذا: اعلم أن زيارة سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم بإجماع المسلمين من أعظم القربات وأفضل الطاعات وانجح المساعي لنيل الدرجات قريبة من درجة الواجبات. وقال العلامة منلا علي القاري في شرحه: بل قيل أنها من الواجبات لمن له وسعة ((في صحيفة 372

[qo] İbn Hacer el-Heytemî *el-Cevherü'l-münazzam*'ında hücre-i saâdeti ziyaretin meşruiyetine meâli bervech-i âtî âyet-i kerîme ile istidlâl etmiştir: *"Günahkâr insanlar, irtikâb-ı mâsiyetle nefislerine zulmettiklerinde tövbekâr olup Cenâb-ı Hakk'a istiğfar ederek ve resulüne arz-ı i'tizâr ile haklarında şefaat dileyerek sana gelselerdi, elbette Cenâb-ı Hakk'ın tövbelerini kabul ve rahmet ile muamele edeceğini bilmiş olurlardı."**

* {en-Nisâ, 4/64.} وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيمًا

Gerçi bu âyet-i kerîme Resûl-i Ekrem'i ziyaret edip huzûr-ı saâdetinde Cenâb-ı Hakk'a istiğfar ve kendisinin şefaati talep edilmesine tergībi mütezammındır ve ümem-i sâlifeden iki muayyen kavim hakkında nâzil olmuşsa da bu vasıfta bulunan her ferdin kendi peygamberine istişfâ' ve Cenâb-ı Hakk'a istiğfar için müracaat etmesine umumi bir illet ve sebeple şâmil olabilir.

Fakat âyet-i kerîme, Resûl-i Ekrem'i yalnız hâl-i hayatında ziyaret ve istişfâa delâlet eder. Kabr-i saâdeti ziyarete delâletten kasırdır. Bu cihetle diğer ashâb-ı menâsik istidlâl etmemişlerdir.

[q̱p̱] المسلك المتقسط: ص 383

[q̱q̱] {İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 627; Taberânî, *el-Evsat*, V, 16, no: 4546.}

[q̱ṟ] *Reddü'l-muhtâr,* II, 303.

[qs] İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî ve el-Hanbelî'dir. Yedinci derecedeki ceddi Tebük'te Teym kabilesine mensup bir câriye dolayısıyla bu lakapla yâdedilmiştir. Teymiyye'ye kadar silsile-i nesebini teşkil eden ecdadının hepsi ilim ile iştihar etmiş kimselerdir. Bu cihetle Ahmed b. Teymiyye ecdadından mevrûs zengin bir kütüphaneye mâlikti. Vefatında veresesi tarafından bu metrûkât-ı ilmiyye senelerce satılmış, bir türlü bitirilememiştir. 661 tarihinde Harran'da doğan İbn Teymiyye, Tatar istilâsı üzerine pederiyle Şam'a gelerek orada neşet etmiştir. Pederinden fıkıh ve usul-i fıkıh okumuş ve Şemseddin, Zeynüddîn-i Sencâ, Muhammed b. Asâkir gibi zevattan hadis ahzetmiştir. Şüyûhunun adedi 200'ü mütecâviz olduğu haber veriliyor. *Kütüb-i Sitte* ve *Mesânîd*'i mükerreren okumuştur. *Kitâb-ı Sîbeveyhi*'yi hem okumuş hem tenkit etmiştir. Tefsirde, ferâizde, hesap ve cebir gibi ulûm-i riyâziyyede, kelâm ve felsefede müntehâ-yi kemâle vâsıl olmuştur. Zekâsı, kuvve-i hâfızası, talâkat-i beyânı cihetiyle fıtratın bir harikası idi. Mahfûzât-ı ilmiyyesini asla unutmak bilmeyen bu zekâ numunesinin bu mahfûzatını, tam zamanında ve yerli yerinde talâkatla sarf ve sevkettiğini Hâfız Zehebî hayranlıkla yâdeder. Yirmi yaşına varmadan tedrîs ve iftâya başlamıştı. Menkul ve ma'kûlde, selef ve halefin mezâhibine vukufta misli görülmemiş bir seviyede idi. Tefsire, hadise, fıkha, usule dair eserlerinin ve fırak-ı dâlle hakkındaki reddiyelerinin, mesâil-i müşkileyi hall için yazdığı risâlelerinin adedi 300'e bâliğ olmuştur. Zehebî ise, "Zamanımızda görülebilen telifatının 500'e bâliğ olduğu istib'âd edilmemelidir" diyor. Bervech-i âtî eserler, şeyhin telifatı cümlesindendir: *Teâruzü'l-akl ve'n-nakl* ki dört cilttir. *Cevâb-ı Sahîh* ise nasârâyı redde dair olup bu da dört cilttir. *Akīde-i İsfahânî* bir cilttir. Felâsifeyi redde dair eseri dört cilttir. Birer ciltten ibaret olan *İsbât-ı Meâd*, İbn Sînâ'yı red, *Sübûtu Nübüvvet, İsbât-ı Sıfât, Kitâbü'l-Arş, Ref'u'l-melâm,* şeyh-i Şîa Ebû Mansûr b. Mutahhar'ı red için yazdığı *er-Red ale'l-İmâmiyye* ki, iki büyük ciltten ibarettir. Kaderiyye'yi, Hulûliyye ve İttihâdiyye'yi reddiyesi, fezâil-i Ebû Bekir ve Ömer'e dair eseri, eimme-i erbaayı tafdili, dört ciltten ibaret olan *Umde şerhi, Dürretü'l-mudıyye, Menâsik-i Kübrâ ve Suğra, Kitâb-ı Talâk, es-Sârimü'l-meslûl alâ men' sebbe'r-resûl, Halk-ı Ef'âl, Risâle-i Bağdâdiyye, Tuhfe-i Irâkıyye, Islâhü'r-râî ve'r-raiyye, Red alâ te'sîsi't-*

takdîs li'r-Râzî yedi cilt, *Red ale'l-mantık, Kitâbü'l-Furkān, Kitâbü'l-Istikāme* iki cilt, *Minhâcü's-sünne.*

İbn Teymiyye'nin birbirinden müstesna bir güzelliği bulunan bu eserleri içinde en şaheseri *Minhâcü's-sünne*'sidir. Müşârün ileyh bu eserini, Şeyhü'r-Revâfiz İbn Mutahhar'ın *Minhâcü'l-kerâme*'sine karşı yazmıştı. İmâmeti ispat maksadıyla yazılan ve Şîa arasında yüksek bir kıymeti haiz bulunan bu eserde tarîk-ı haktan nasıl udûl edildiğini İbn Teymiyye *Minhâcü's-sünne*'sinde birer birer göstererek *Minhâcü'l-kerâme*'nin altını üstüne getirmiş ve Şîa âlemini hayret içinde bırakmıştır. Bu mevzuda bu derece muvaffakiyetli bir eser, ne ondan evvel yazılmıştır ne de sonra yazılmak müyesser olmuştur ve yazılamaz da. Bu eseri ile İbn Teymiyye, ehl-i sünnet âleminde "şeyhülislâm" unvan-ı fâhirine bihakkın kesb-i istihkak etmiş bulunuyordu. Nasıl ki bî-emân husamâsından olan Hâfız İbn Sübkî bile şeyhülislâmın bu eserindeki muvaffakiyetini bir mektupla Hâfız Zehebî'ye bildirmek kadirşinaslığında bulunmuştur. Ne gariptir ki, aradan iki buçuk asır kadar uzun bir zaman geçtikten sonra İbn Hacer el-Heytemî gelmiş, sâika-i ihtirasla İbn Teymiyye'ye şeyhülislâm denilmesinin mûcib-i küfür olduğunu ilân etmiştir. Gerçi bu kör silâh-ı tekfîr daha evvel de kullanılmıştı. Fakat Seyyid Safiyyüddin'in *el-Kavlü'l-celî*'sinde bir sûret-i mutâlaagüzârımız olan allâme Bedreddin el-Aynî'nin gayetle beliğ bir mektubu üzerine bu kör silâh artık bütün bütün kesmez bir hale geldi zannediliyordu. Allâme Aynî, "Şeyhi tekfir edenler, bi-hakkın kâfirdir" diyordu. Mâlikî Şeyhi Bisâtî de, "Bu tekfir sözü, işitenlerin tüylerini ürpertecek şekilde çirkin, şeytanı güldürecek derecede iblîsâne ve mûcib-i handedir" demişti. Ne yazık ki, bu paslı silâh-ı tekfîr zaman zaman ortaya çıkarılmış ve koca bir din ulusunun aleyhinde kullanılmaya çalışılmıştır.

8. karn-ı hicrîde cereyan eden bu İbn Teymiyye bahis ve cidalinin muhâcimleri başında, o devrin ricâlinden Hâfız Sübkî ile (ö. 756) oğlu Tâceddin es-Sübkî (ö. 776), İzzeddin Muhammed İbn Cemâa (ö. 766), müfessir Ebû Hayyân (ö. 745) görülür. Müdafiler ise bunlardan mâada ehl-i ilimdir. Bu safın başında da İbn Kayyim (ö. 751), Zehebî (ö. 748), İbn Kesîr (ö. 774), Muhammed b. Kudâme ile (ö. 774) Ahmed b. Kudâme (ö. 771), Muhammed b. Müflih (ö. 763) gibi şeyhin güzîde tilmizleri ve o devrin hâfız-ı hadîsleri bulunmaktadır. Bunları da İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), Bedreddin el-Aynî (ö. 855), Süyûtî (ö. 911) gibi huffâz-ı ehâdîs takip etmişlerdir. Daha sonra İbrâhim Şehâbeddin eş-Şehrezûrî (ö. 1101), Ali el-Kārî (ö. 1014), Âlûsî (ö. 1170), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176), Şevkânî (ö. 1250), Sıddîk Hasan Han (tevellüdü 1148) gibi silsile-i muhaddisîn takip etmiştir. Muhâcimler, te'vilcilerdir. Müdafiler de selef mesleğini iltizam eden tefvîzcilerdir. Vesîle-i tecâvüz olan meseleler de başlıca şedd-i rahlin hürmeti, talâk, arş, sıfat mesâilidir. Fakat muhalifleri asıl hücuma sevkeden sebepler, *Cilâü'l-ayneyn*'de naklolunduğu veçhile, dâ-i muâsara, şöhret-i kâzibe, akîde muhalefeti, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gayretidir.

Tarihî tetebbuatımızı daha ileri götürürsek bunun vaktiyle ehl-i hadîs ile kelâmcılar ve daha evvel selef ile Mu'tezile arasında ve daha ilmî bir şekilde cereyan ettiğini görürüz. Bunlar, o ihtilâfların nâhoş birer zeyli olmaktan başka bir şey değildir. Din müessesesi, bütün ilhamını nastan alan bir vaz'-ı ilâhîdir. Nas üzerinde aklın müdahalesini ve hâkimiyetini kabul etmek, dini teşehhî ile vaz'-ı aslîsinden uzaklaştırmaktadır. Bu âlî ve ilâhî müessese, beşeriyeti hayr ü saadete sevketmek hususundaki kudret ve kabiliyetini münhasıran nastan mülhem olarak göstermiştir. Bu cihetle eslâf-ı izâmımız aklın müdahalesi ile nassı te'vile lüzum görmemişler, Cenâb-ı Hakk'ı, bilumum sıfât-ı beşeriyye ve levâzım-ı mümkineden tenzih ederek nusûsun ifade ettiği hakikatleri aynen kabul ve bu mansûs hakikatlerin keyfiyetlerini tayinden, mümkinat üzerinde meşhûd olan emsâl-i fânîyesiyle mukayeseden be-gayet içtinap edip bunların ilmini sahibine bırakmışlardır. İşte bu yol, dini safvet-i asliyyesinde muhafaza eden selef yoludur. İlmiyle, mekârim-i ahlâkıyla beşeriyete fazilet enmûzeci olan eimme-i selefimiz hep bu yolda yürüyerek yetişmişler ve milyonlarca ashâb-ı istidâd ve ihlâsın vesîle-i irşâdı olmuşlardır. Tevhîd-i bârî için, tenzîh-i sübhânî için cedelî ve skolastik nazariyat ile uğraşmak, şimdiye kadar ne bir müsterşidi irşad, ne de bir muânidi ilzam etmiştir. Hem de şâriin nassı üzerinde insanların tasarrufa ve daha doğrusu akıl hocalığı etmeye ne hakkı vardır.

Asr-ı hâzırda bu nevi kelâmî münakaşalar dini zaafa uğratmaktan başka bir şey ifade etmez. Dinimiz yalnız Kur'an'ın, hadisin, siyer ve fıkhın kavâid-i erbaası üzerinde ihtişamını göstermiştir. Bugün din mürşidlerine terettüp eden vazife, bu yolda maâliyât-ı İslâmiyye'yi telkin etmek ve eslâfımızdan canlı fazilet numuneleri göstermektir.

Şeyhülislâmın terceme-i hâli arasına bilistitrâd karışmış olan şu mütalaalarıma nihayet vererek İbn Teymiyye'nin bülend pâye-i ilmîsine karşı Zehebî ile İbn Dakīkul'îd'in hayranlıklarını işâr eden yazıları arasındaki şu müstesna iki vecizeyi kārilerime arzederek maksada avdet ediyorum. Bütün tabakat kitaplarında mesel-i sâir olarak bildirildiğine göre Zehebî diyor ki: Rükün ile makam arasında Allah'a yemin ederek, "İbn Teymiyye'nin nazîrini ne ben şu gözlerimle gördüm ne de İbn Teymiyye'nin kendisi bir eşini görmüştür" desem asla yeminimde hânis olmam. Ben de derim ki: "Hâfız Zehebî gibi ehl-i intikāddan bir zatın şu samimi takdiri derecesinde insana itimat ve emniyet telkin eden kuvvetli bir şehâdet, ilm-i dirâyet tedvin edileli kaydedilmemiştir" diye insan yemin etse hânis olmaz.

İbnü'l-İmâd'ın *Şezerâtü'z-zeheb*'de nakline göre İbn Dakīkul'îd'den İbn Teymiyye ile içtimâından sonra,

— "Şeyhi nasıl gördünüz?" diye sorulmuş, İbn Dakīkul'îd cevaben,

— "İbn Teymiyye'nin önünden ilim, (sinema şeridi gibi) geçiyordu. O istediğini oradan alıyor, istemediğini bırakıyordu" demiştir. Sonra İbn Dakīkul'îd'dan,

— "Niçin münazara etmediniz?" diye sorulmuş, buna da,

— "O bir hatip idi, sözü çok seviyordu. Ben de sükûtu çok severim" diye cevap vermiştir.

Bu şeyh-i Hanbelî hakkındaki şu yazılarım, onun binlerce menâkıbının binde birisi değildir. Yukarıda İbn Kayyim'den başlayarak Sıddîk Han'a kadar isimlerini saydığım ve sayamayıp da bıraktığım birçok huffâz-ı muhaddisîn ve fukaha taraflarından bu hususta müstakil eserler yazılmıştır. Âlûsîzâde Nûman Hayreddin'in *Cilâü'l-ayneyn*'i bunları kendisinde toplamış olan cemiyetli bir eserdir. Bu terceme-i hâlde bizim de başlıca mehazımızdır. Daha ziyade izahat almak isteyen ashâb-ı mütâlaaya bu çok kıymetli eseri tavsiye ederiz.

Hâtemü'l-enbiyânın tebligat ve hayât-ı seniyyelerine, kurûnu selâse ricâli ile eimme-i selefin müctehedât-ı ilmiyyelerine yakından ve sahih olarak vâkıf olmak isteyen her fıkıh ve hadis müntesibinin İbn Teymiyye ile tilmizi İbn Kayyim'in kitaplarından zevkyâb ve bunların fezâil-i âliyelerine meftun olmaması mümkin değildir.

İbn Teymiyye'nin bir kusuru varsa, o da bu Şeyh-i Harrânî'nin kanaatinde pek müfrit ve tebliğinde pek müteheyyic olmasıdır. Beyaz bir sima üzerine dökülüp kulaklarından aşağı, geniş omuzları üzerine sarkan siyah saçlarının arasındaki parlak iki gözü, iki lisan kadar belâgatla heyecan ifade ederdi. Bu mühîb vaziyetini, cehîrü's-savt olması artırıyordu. Âteşîn bir zekâ ile birlikte ilme ve mefkûreye şiddetle bağlılık da onun vicdanî seciyesini teşkil etmişti. Bu uğurda, dost, düşman tanımaz, hatıra gönüle bakmazdı. İbn Teymiyye'ye izhâr-ı husûmet eden Sübkî ve Ebû Hayyân gibi muhaddisler ve müfessirler hep şeyhülislâmın bu halinden müteessir olarak muhalif cephe almışlardı.

Zehebî'nin, Askalânî'nin rivayetlerine göre Ebû Hayyân gibi bir edip, bir müfessir, kendisini kasideler inşâd ederek methüsenâ edip dururken Sîbeveyhi aleyhinde bulunarak darıltmış ve esnâ-yi münâzarada Ebû Hayyân'a, "Sen bilmezsin! Sîbeveyhi, kitabının seksen yerinde hata etmiştir. O, ne nahvin peygamberidir ne de bir şahs-ı mâsumdur" diyerek araları açılmıştır. Ebû Hayyân da gerek tefsirinde gerek diğer eserlerinde tabii İbn Teymiyye'nin aleyhinde bulunmuştur.

Bu Hanbelî imamının bu halini Hâfız İbn Sübkî hakkında da bir sebep olarak kabul edebiliriz. İbn Müflih'in *Tabakāt*'ından naklen *Cilâü'l-ayneyn*'de Sübkî'nin Zehebî'ye yazdığı bir mektubunu görüyoruz ki, bunda Sübkî, İbn Teymiyye'nin müstesna mevki-i ilmîsini, zühd ü takvâsını yâdederek onu göklere çıkarıyor. Fakat İbn Teymiyye'nin taşkınlığı, rivayet ve dirayetin bu büyük âlimini de gücendiriyor. En sonu bunun müracaatı üzerine hapsediliyor. Müfessir Âlûsî de *Risâle-i İ'tikādiyye*'sinde İbn Teymiyye'nin bütün âsârını mütalaa ettiğini lisân-ı takdîr ve tebcîl ile yâdettikten sonra onun taşkınlığının kendisini hapishânelere sürüklediği kanaatini izhar ediyor.

Bu İbn Teymiyye vekāyii 8. karn-ı hicrînin birinci nısfında cereyan etmişti. Bu yarım asır, gerek İslâm ilimleri, İslâm tarihi gerek Türk tarihi bakımından pek mühim ve girift vekāyii ihtiva etmektedir. O girdibâd-ı hâdisât arasından sâhib-i tercemeye ait olan ve onun kerem-i tab'ını ve ulüvvü cenabını gösteren bir hadiseyi de seçip bildirmek isterim:

Bu asrın başlangıcında tahta geçerek ve tekallübât-ı zamân ile üç defa inip çıkarak cem'an kırk üç sene Mısır ve Şam üzerinde saltanat süren ve ilme, medeniyete ve Haremeyn-i Muhteremeyn'in imarına pek büyük hizmetleri dokunan el-Melikü'n-Nâsır Kalavun ile bunun Şam emîri olan Baybars Çaşnigîr'in hükümran oldukları görülür.

Baybars Çaşnigîr, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin şiddetli muhibbi idi. İbn Teymiyye ise Muhyiddin'in efkârını, âsârını mev'izalarıyla, yazılarıyla tenkit ediyordu. Bu âteşîn hitabeleriyle halkın pek ziyade teveccühünü kazanan İbn Teymiyye'nin bu müstesna mevkiini çekemeyen Nasr-ı Müncî gibi birtakım muhteris Şam ulemâsı Emîr Çaşnigîr'i tahrik ederek İbn Teymiyye aleyhinde Nâsır Kalavun'a şikâyet ve 705 tarihinde Mısır'a celb ve hapsettirmişlerdi. Fakat el-Melikü'n-Nâsır çok geçmeden İbn Teymiyye'nin dehâ-yı ilmîsini anlayarak onu ıtlak ve îzâz eylemiştir.

Bu sırada Nasr-ı Müncî ve emsalinin Nâsır Kalavun aleyhine ve Baybars lehine hareket etmeleri üzerine el-Melikü'n-Nâsır saltanattan istifa edip Şam'a gelmiş, Baybars da Mısır'a gidip saltanat tahtına geçmiş bulunuyordu. Fakat aradan bir sene geçmeden halkın son derece mergubu olan müstâfi el-Melikü'n-Nâsır tekrar tahta geçirilmiş ve Çaşnigîr katledilmiştir ve ilk iş olarak şeyhülislâm Mısır'a davet olunmuştur.

Bu muhteşem Mısır sarayında sultan ile İbn Teymiyye arasında cereyan eden ve üstadın ulüvv ü cenâbını gösteren bir muhavereyi İbn Kesîr tarihinde şöyle bildiriyor:

el-Melikü'n-Nâsır,

— "Üstat! Beni istifaya mecbur, seni de daima bîhuzur eden bu Nasr-ı Müncî ile arkadaşlarını idam edeceğim, siz ne dersiniz?" diye sormuş. İbn Teymiyye cevaben,

— "Hayır, bunu yapmayınız. Bunlar âlim ve dânişmend kimselerdir. Bunları öldürürsen bir daha bunlar kadar yüksek ilim adamları bulamazsınız. Nesl-i ilmî munkatı' olur. Siz, bunları affediniz. Bana gelince, beni rencide edenlere karşı hakkımı helâl ediyorum. Kimseden intikam almaya heveskâr değilim. Bunlar, Allah'a ve resulüne karşı kusur etmişlerdir. Onun cezasını da Allah verir" diyerek muhaliflerini mevt-i muhakkaktan kurtarmıştır.

Vaktiyle İbn Teymiyye aleyhinde icrâ-yı faaliyet edenlerden İbn Mahlûf şöyle demiştir: “Ben İbn Teymiyye kadar sâhib-i kerem bir kimse görmedim. Biz onu öldürtmek istedik, fırsat bulup muvaffak olamadık. Halbuki o, fırsat buldu. Fakat bizi sıyânet edip muhakkak olan bir ölümden kurtardı.”

Bundan sonra İbn Teymiyye Şam’a gelmiş, 719 tarihinde talâk meselesi ortaya konulmuş, 721’de de kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretten men’e dair bir iddia ile hapsedilmiş ve bu hapis, vefatına kadar devam etmiştir (bu mâlûmat, İbn Kesîr’in *Târîh*’i ile İbn Hacer el-Askalânî’nin *Dürer-i Kâmine*’sinden hulâsa edilmiştir).

İbn Teymiyye büyük bir Türk Emîri Mahmud Gāzân gibi, Mısır Sultanı Nâsır Kalavun gibi bütün İslâm mülûk ve ümerâsının mazhar-ı ihtirâmı bulunduğu halde yalnız Şam ümerâsı tarafından mükerreren hapsedilmesi ve nihayet 728 tarihinde hapishanede terk-i hayât etmesi, bu âteşpâre-i zekâ ve iradenin ele avuca sığmaz bir halde bulunmasından dolayıdır. Nasıl ki, vefatında halk kadar, hükümet de bu ilim ışığının sönmesine acıyarak cenazesinin büyük bir ihtifal ile kaldırılmasına müsaade etmiş, binlerce cemaat tarafından üç nöbet cenaze namazı kılınmıştır (rahmetullahi aleyh).

[q̲t̲] Ebû Hüreyre hadisi 604 numara ile izah etmekte bulunduğumuz hadistir. Ebû Saîd el-Hudrî’den mervî olan hadis de izahımızda tercüme edilmişti.

[q̲u̲] Mescid-i Saâdet’e girildiğinde kılınan bu namaz, tahiyyetü’l-mesciddir. İbtidâ namaz kılınmakla hakkullah, hakk-ı Resûlullah’a tâzimen takdim edilmiş olur. Bu tahiyyetü’l-mescidi Resûl-i Ekrem’in mihrabı yanında kılmak, bu mümkün olmazsa minber ve mihraba yakın bir mahalde, bu da mümkün olmazsa Ravza’da ve daha sonra Resûl-i Ekrem zamanındaki mescid sahasının bir tarafında kılmak efdaldir. Buna da muvaffak olamayanlar mescidin tevsi‘ edilen aksamında kılarlar (*Lübâbü’l-menâsik* ve şerhi, s. 287).

[q̲v̲] قال النبي صلى الله عليه وسلم: ما من أحد يسلم علي إلا رد الله علي روحي حتى أرد عليه السلام (رواه أبو داود عن أبي هريرة رضي الله عنه)

{D2041 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.}

İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*'da Resûl-i Ekrem'in ruhunun beden-i mübâreklerine baʿde'l-vefât redd ü iade buyurulması keyfiyetini şöyle izah ediyor: Enbiyâ-i kirâmın ruhları bedenlerinden mufârekat ettikten sonra aʿlâ-yi illiyyînde karar kılar. Resûl-i Ekrem efendimizin vefatı sırasında اللهم ألحقني بالرفيق الأعلى *"Yâ rab! Beni refîk-i aʿlâya ilhak eyle!"* {*Zâdü'l-Meâd*'da tesbit edilemeyen rivayet için bkz: T3496 Tirmizî, Daavât, 76. Kaynakta hadisin metni şu şekildedir: اللهم اغفر لي وارحمني وألحقني بالرفيق الأعلى } diye vuslatını temenni buyurduğu refîk-i aʿlâ, makām-ı illiyyîndeki ervâh-ı Enbiyâ aleyhimü's-selâmdır. Enbiyâ-i kirâm ruhlarının mevt ile bedenlerine taalluku kesilmiş değildir. Nasıl ki Resûl-i Ekrem, miʿrac gecesi Hazret-i Mûsâ'yı kabrinde namaz kılar görmüştü. Altıncı kat semaya vardığında Mûsâ aleyhisselâmı burada da bulmuştu. Halbuki Mûsâ, Cenâb-ı Peygamber'le miʿrac etmemişti. İşte bu hadise, enbiya ruhlarının bedenlerine devâm-ı taallukunun açık bir misalidir. Hazret-i Âişe ve Muâviye radıyallahu anhümâdan rivayetlerinde miʿracın ruhî olduğuna göre, İsrâ gecesi Resûl-i Ekrem'in ruh-ı saâdetlerinin baʿde'l-urûc beden-i mübâreklerine avdet edene kadar taalluku kesilmemişti. Bunun gibi Resûl-i Zîşân'ın vefatı üzerine aʿlâ-yi illiyyîne giden rûh-ı saâdetlerinin beden-i mübârekleri üzerindeki işrak ve işrâfı devam etmektedir. Aʿlâ-yi illiyyîn, rûh-ı saâdetlerinin makamı, hücre-i saâdet de beden-i mübâreklerinin makarrıdır. Güneşin ziyasının bütün mevcûdât-ı kevniyyeyi ziyalandırdığı gibi seyyid-i enbiyâ efendimizin ruhu da bedenlerine işrak eylemektedir. Bu mübarek neşe ile kabr-i saâdete verilen selâmları reddeder. Binaenaleyh, "Allah, her selâm verildikçe ruhumu bedenime reddeder" demek, "Ruhumun bedenim üzerindeki taallukunu idâme eder" demektir. Yoksa bazılarının zannettiği gibi her selâm verdikçe rûh-ı saâdet reddolunur. Sonra kabzolunur demek değildir (*Zâdü'l-meâd*, I, 304).

بالفتح وضم الراء منسوب إلى سروج: وهو بلدة بنواحي حران [لب [qw] اللباب]

[q̱x̱] Eyyûb es-Sahtiyânî, Basra'da yetişen meşâhir-i huffâzdandır. Saîd b. Cübeyr'den, İbn Sîrîn'den ve daha bu tabakadaki ehl-i hadîsten rivayet etmiştir. Kendisinden de Şuʿbe, Maʿmer, iki Hammâd ile iki Süfyân ve İbn Uleyye gibi bir hayli eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. Şuʿbe, sâhib-i tercemeyi "seyyidü'l-ulemâ" unvanıyla yâdedermiş. Zühd ü takvâsı ve sünnet-i seniyyeye şiddet-i ittibâı, rivayette adaleti hakkında pek çok nevâdir menkuldür. Kırk defa haccetmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin mülâkatı, bu haclardan birisinde olacaktır.

İbn Akīl, *Şemâil-i Zühhâd* namındaki eserinde Ebû Yaʿmer'e müntehî olan bir senedle sâhib-i tercemenin hârika-i tabîat bir menkıbesini naklediyor. Ebû Yaʿmer demiştir ki: Bir kere Mekke yolunda giderken kafile susuz kalmış ve büyük bir tehlike baş göstermişti. Eyyûb vaziyeti anlayınca bir daire çevirdi, dua etti. Oradan su nebean etmeye başladı. Bütün kafile halkı ve develeri kana kana içtikten sonra Eyyûb elini su çıkan mevziin üstünde yürüttü, orası hâl-i sâbıkına avdet etti.

Bu hadiseyi râviden nakleden Ebû Rebîʿ de diyor ki: Bunu Rey'de işitmiştim. Basra'ya geldiğimde Basra'nın meşâhîr-i eimmesinden Hammâd b. Zeyd'e hikâye ettim. O da cevaben, "Bunu ben de Eyyûb ile beraber o seferde bulunan ve hadiseyi bizzat müşahede eden Abdülvâhid b. Ziyâd'dan duydum" demiştir. Eyyûb 131 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz,* I, 117).

[q̱y̱] Gerek *Lübâb*'da gerek sair menâsike dair eserlerde daha uzun selâm suretleri de mazbuttur. Ali el-Kārî *Lübâb* şerhinde şu meşhur rübâînin de selâma dahil edilmesini tavsiye ediyor:

يا خير من دفنت في الترب أعظمه فتاب من طيبهن القاع والأكم
نفسي الفداء لقبر أنت ساكنه فيه العفاف وفيه الجود والكرم

Mânası

"Ey şu mübarek toprak içine defnolunan nüfus-ı beşeriyyenin hayırlısı olan Peygamberim! Sana arz-ı taʿzîm ederim. Bu merkad-i mübârekin nisbetinden, yeryüzünün bütün dağları, ovaları mutayyebdir. Muhterem Peygamberim! Senin sakin bulunduğun bu kabr-i şerife canım feda olsun! İffet ve nezahet cûd ü kerem hep bu kabrin içinde medfun ve mevcuttur."

[qz] el-Ahzâb, 33/56. إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

[ra] İbn Teymiyye burada diyor ki: Halife Mansûr, hücre-i saâdet huzurunda dua ederken kıbleyi mi yoksa hücreyi mi istikbal edeceğini yanında bulunan İmam Mâlik'ten sorduğu, onun da "Hücreyi istikbal ediniz" dediği suretindeki rivayetin aslı yoktur, yalandır. Hücre huzurunda duaya mesağ yoktur. Ashâb-ı kirâm, dualarını kabr-i saâdetten ayrıldıktan sonra mescid-i saâdette ederlerdi.

[rb] *Lübâbü'l-menâsik* ve şerhi, s. 293.

[rc] el-Hucurât, 49/2.

[rd] el-Hucurât, 49/3.

[re] el-Hucurât, 49/4.

[rf] *Şifâ' Şerhi Ali el-Kārî*, II, 41.

[rg] {MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.}

[rh] {*Sahîhayn*'da tespit edilemeyen rivayet benzer lafızlarla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer almaktadır. Kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قُبُورًا وَلَا تَجْعَلُوا قَبْرِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ (D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.) Ayrıca bkz: HM8790 İbn Hanbel, II, 367.}

[ri] {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, benzer lafızlarla İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde yer almaktadır. Kaynakta rivayet şu şekilde başlamaktadır: إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ النَّفْخَةُ وَفِيهِ الصَّعْقَةُ فَأَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ... '*Şüphesiz Cuma günü en faziletli günlerinizdendir. Âdem aleyhisselam o günde yaratılmıştır. Nafha* (Sûr'a ikinci üfürülüş) *o gündedir. Ve Sa'ka* (Sûr'a birinci üfürülüş) *o gündedir. O halde o günde bana bol bol salavat getiriniz...*' (İM1636 İbn Mâce, Cenâiz, 65; D1531 Ebû Dâvûd, Vitir, 26.)}

[rj] {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

[rk] {M2250 Müslim, Cenâiz, 97.}

[rl] {el-Kehf, 18/110.} فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

[rm] el-Mülk, 67/2.

[rn] (ez-Zümer, 39/1-3). كما قال الله تبارك وتعالى: تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ . إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ . أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ.

(ez-Zümer, 39/14.) إلى قوله : ... قُلِ اللّٰهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي.

(ez-Zümer, 39/64.) إلى قوله : ... أَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ.

(Âl-i İmrân, 3/79.) وقال تعالى: مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ... الآيتين.

(el-İsrâ, 17/56.) قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ ... الآيتين.

[ro] {B1193 Buhârî, Fazlü's-salât, 3.}

[rp] عن سهل بن حنيف رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من تطهر في بيته ثم أتى مسجد قباء فصلى فيه صلاة كان له كأجر عمرة. (رواه أحمد والنسائي وابن ماجة واللفظ له)

{İM1412 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 197.}

[rq] {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

[rr] {M1188 Müslim, Mesâcid, 23. Hadisin kaynaktaki metninde "...ümem ve akvâm, peygamberlerinin ve içlerindeki salih kimselerin kabirlerini mescit ittihaz etmek itiyadında idiler..." şeklinde tercümeye eklenebilecek bir ziyade mevcuttur.}

[rs] {M411 Müslim, Îmân, 259.}

[rt] {Kastallânî'nin bu ifadeleri kendi şerhi olan *İrşâdü's-sârî*'de yer almaktadır. İbn Hacer el-Askalânî'ye ait bir şerh olan *Fethu'l-bârî*'de tespit edilememiştir.}

[ru] {*Şerhu'ş-Şifâ*'da bu lafızlara yakın olarak tespit edilebilen ifadeler 'اللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا يُعْبَدُ' (MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.) rivayeti ile 'لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي عِيدًا' (HM8790 İbn Hanbel, II, 367) rivayetidir. Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ'*, II, 158.}

[rv] {Önceden belirtildiği üzere bu görüş Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye aittir. (Aynî, *Umde*, VII, 254.) Cûbîn, kaydı hakkında zikri geçen muhtemel tashif burada da söz konusudur.}

[rw] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كنت نهيتكم عن زيارة القبور. فزوروها. (رواه الترمذي عن ابن مسعود رضي الله عنه وصححه)

{T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60; İM1571 İbn Mâce, Cenâiz, 47.}

[rx] {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

[ry] {M1188 Müslim, Mesâcid, 23. Hadisin metninde "...*ümem ve akvâm, peygamberlerinin ve içlerindeki salih kimselerin kabirlerini mescit ittihaz etmek*..." şeklinde tercümeye eklenebilecek bir ziyade mevcuttur.}

605

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هٰذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Benim şu (Medine'deki) mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere, başka mescidlerde kılınan bin namazdan (ecr ü sevap cihetiyle) hayırlıdır." {B1190 Buhârî, Fazlü's-salât, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim "Menâsik"te, Nesâî "Hac" bahsinde, Tirmizî ile İbn Mâce de "Salât" bahsinde zikretmişlerdir. Tirmizî, hadisi tahrîc ettikten sonra bu hadisin Ali, Meymûne, Ebû Saîd el-Hudrî, Cübeyr b. Mut'im, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhümden de rivayet edildiğine işaret etmiştir. Allâme şarihimiz Aynî *Umdetü'l-kāri*'de bu vücûh-i rivâyâtın senedlerini ve metinlerde mevcut olan farkları bildirmekle beraber Erkam, Câbir, Enes, Sa'd b. Ebû Vakkās, Âişe radıyallahu anhümden gelen rivayetleri de zikretmiştir. Bu turuk-ı rivâyât içinde Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned*'inde Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin esnâ-yı sevkinde, sebeb-i vürûduna işaret edilmiş bulunduğundan burada onu da bildirmek isteriz:

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birisi ile vedalaştı sonra da:

— "*Nereye gidiyorsun?*" diye sordu. O da:

— "Beytülmakdis'e (namaz kılmaya) gitmek istiyorum" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem:

— *"Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere başka mescidlerde kılınan yüz namazdan efdaldir"* buyurdu.[rz] Bu rivayette bin adedi yerinde yüz zikredilmiştir.

Yalnız bu tarîk-i rivâyette Resûl-i Ekrem ile vedalaşan ve görüşen zatın kim olduğu bildirilmemiştir. Bunu da İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Taberânî'nin *Mu'cem*'inde, Osman b. Erkam'ın[sa], ceddi Erkam radıyallahu anhtan gelen rivayetten öğreniyoruz. Taberânî'nin rivayetinde Erkam'ın ehl-i Bedir'den olduğu da bildirilmiştir. Erkam, bir gün Resûl-i Ekrem'in huzuruna seferber vaziyette gelip selâm vermişti. Resûl-i Ekrem,

— *"Ne tarafa gidiyorsun?"* diye sormuş, o da,

— "İşte şuraya gitmek istiyorum, yâ Resûlellah!" diye cevap verip eliyle Beytülmakdis'e işaret etmişti. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— *"O tarafa yolculuğa seni sevkeden nedir, ticaret mi?"* diye sormuş, o da,

— "Hayır, maksadım ticaret değil, Beytülmakdis'te namaz kılmaktır dedim" demiş. Resûl-i Ekrem,

— "(Mekke'ye işaret ederek) *burada kılınan bir namaz* (Şam tarafına işaret ederek) *orada kılınan bin namazdan hayırlıdır*" buyurmuştur.[sb]

Taberânî'nin Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhtan rivayeti de şöyledir: Ebû Zer demiştir ki: Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda Mescid-i Resûlullah mı efdaldir, yoksa Beytülmakdis mi diye müzakere etmiştik. Resûl-i Ekrem, *"Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Beytülmakdis'te kılınan dört yüz*[sc] *namazdan efdaldir. Benim mescidim, ne güzel namaz kılınacak yerdir"* buyurdu.[sd]

MÂNALAR VE HÜKÜMLER

في مسجدي هذا "*Benim şu mescidim*" kavlindeki ism-i işâretle işaret buyurulan mescid, Medine Mescidi'dir. Kubâ Mescidi değildir. Bu ziyâde-i hayr ü fazilet, mescid-i şerifin Asr-ı saâdet'teki şekl-i kadîmine mi hastır, yoksa muahharen tevsi edilen kısmına da şümulü var mıdır? Bu cihet ulemâ arasında mevzubahis ve ihtilâf olmuştur.

Nevevî diyor ki: Hadîs-i şerifte bildirilen muzâaf ecre nâil olmak için namazda mescidin Asr-ı saâdet'teki sahası taharrî ve intihab edilmelidir. Mescidin Hulefâ-yi Râşidîn tarafından ve onlardan sonra tevsî edilen aksamına bu mev'ûd olan ecrin şümulü yoktur. Bu ecr ü sevap, yalnız ism-i işâretin müşârün ileyhi olan sâha-i mübârekeye mahsustur. Bu babda Sübkî ve daha başkaları da Nevevî'ye muvâfakat etmişlerdir.

Sübkî diyor ki: Süfyân es-Sevrî de ihtisasa kāil olan eimme-i a'lâmdandır. O da, "*Benim şu mescidim*" diye işaret buyurulmuş olmasiyle istidlâl etmiştir.

İbn Teymiyye ile Muhibbüddin et-Taberî ise muhalefet etmişlerdir. İbn Teymiyye *Menâsik*'inde diyor ki: Mescid-i Mekke'de kılınan namazın muzâaf ecri haiz olması Mescid-i Harâm'ın Asr-ı saâdet'teki sahasına münhasır değildir. Bunun gibi Mescid-i Medîne de hasr ü tahsîsten sâlimdir. Mescid-i saâdetin tevsi edilen kısmına da bu ecrin şümulü vardır.

Ebû Hüreyre hadisindeki ism-i işârete gelince, bununla tahsis matlup olmayıp Kubâ Mescidi gibi Resûl-i Ekrem'e nisbet edilen mescidleri mev'ûd olan faziletten hariç bırakmak kastedilmiştir. Nasıl ki Medine tarihinde Hazret-i Ömer radıyallahu anhın mescid-i saâdete ilâvesi matlup olan kısmı ziyade ettikten sonra, "Mescid-i şerif Zülhuleyfe'ye kadar tevsi edilmiş olsa, bu sâha-i vesîa da Mescid-i Resûlullah'tır" dediği bildirilmiştir.

İmam Mâlik'ten de bu mesele sorulduğunda, "Bu muzâaf ecrin Asr-ı saâdet'teki mescid sahasına hususiyeti yoktur" diye cevap vermiştir.[se]

Şârih Aynî bu ihtilâfı müstesna kudret-i edebiyye ile bir kāide-i lisâniyyenin netîce-i ihtilâfı halinde tasvir ederek diyor ki: Bir isim ile işaret tağlîb tarikiyle içtimâ ettiğinde isim mi, yoksa işaret mi galip addedileceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Nevevî, işaretin galibiyetini iddia etmiştir. Bu esasa göre meselâ muktedî imama işaret ederek "Zeyd'e iktidâ ettim" diye niyet etse de imamın Amr olduğu anlaşılsa, Nevevî'ye göre işaretin tağlîbi suretiyle bu iktidâ sahih olur.

İbn Rif‘a ise adem-i sıhhatine kāil olmuştur. İbn Rif‘a “Şer‘an tayini lâzım ve mültezem olmayan bir emir, tayin edilip de tayinde hata edildiği anlaşılırsa ibadet fâsit olur” demiştir. Eimme-i Hanefiyye’nin zâhir kavillerine göre, hata zâhir olduğu surette ismin, işarete galebesi esası iltizam edilerek Hanefîler’e göre iktidâ kâfi addedilmemiştir.

Bu ihtilâfın bir nokta-i ittihâd ve iştiraki vardır ki: Bu muzâaf ecrin mescid-i saâdete ahîren ilâve edilen kısma da şümûlü bulunduğunu kabul edenlere göre de mescid-i şerifin sâha-i kadîmesindeki namazın daha ziyade hâiz-i rüchân olmasıdır. Bu kadim sâha-i mübârekenin her tarafı, hâtemü’l-enbiyânın binlerce nübüvvet hâtıralarını ihtiva etmektedir. Ravza-i mübâreke, minber-i nebevî, mübarek elinin dokunduğu, yanında namaz kıldığı, kendisine istinat ettiği üstüvâneler hep buradadır. Burada vahiy gelmiş, âlî ve ilâhî huteb-i Muhammediyye burada irat edilmiş ve her zerre-i hâki, nazargâh-ı Muhammedî olmakla begâm buyurulmuştur. Bu cihetlerden dolayı bu sâha-i kadîmenin, ilâve edilen kısma bilittifak rüçhanı vardır. Bu noktainazardan bütün ashâb-ı menâsik, merkad-i nebevî ziyaretinden sonra şükran lillâhi Teâlâ kılınacak namazın musallâ-yi Nebî aleyhisselâmda yani mihrâb-ı Nebî’nin minbere yakın tarafında kılınması, şayet bu mümkün olmazsa Ravza dahilinde, bu da mümkün olmazsa mescidin kadim hududu dahilinde, bu da müyesser olmazsa mescidin ilâve edilen kısmında kılınması efdal olduğunu alettertip bildirmektedirler.

Kādî İyâz da *Şifâ*’ının “Ziyâret-i Nebî” faslında, “Mevâzı-ı teneffülün bana en sevimli olanı, amûd-ı muhallâktır,[sf] yani yanında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin namaz kıldığı musallâ-yı Nebî’dir” diyor.

MESCİD-İ ŞERİFİN ASR-I SAÂDETTEKİ MİSÂHASI. İbn Sübkî diyor ki: Mescid-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin eni boyu 70’er zirâ olduğu rivayet ediliyor ki, misâha-i sathiyyesi 4.900 zirâ murabbaıdır. Ali el-Kārî de *Lübâb* şerhinde, bu miktarın Asr-ı saâdet’teki binâ-i evvele ait olduğunu, ahîren taraf-ı risâletten mescid tevsi edilip eni boyu 100’er zirâ derecesinde genişleyerek misâha-i sathiyyesi 10.000 zirâ murabbaına bâliğ olduğu şâyân-ı itimad müverrihlerin tahkikatına atfederek bildiriyor.[sg]

Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetinde mescid-i şerif bu şeklinde muhafaza edilmiştir. İlk Halîfe, mescidin hiçbir tarafını tâdil ve tecdid etmemiştir. Esasen o fırtınalı devir, buna müsait değildi. İlk defa mescid, Hazret-i Ömer tarafından tevsi ve tecdid edildi. Hazret-i Osman zamanında ise duvarları taşla örülmek ve sakfı sac ağacıyla kapatılmak suretiyle tevsi ve tecdid edilmiştir. Daha sonra Velîd'in zamân-ı hükûmetinde mescid, daha muhteşem bir surette tevsi ve tecdid edildi. Velîd, Medine valisi bulunan Ömer b. Abdülazîz'i bu işe memur etmişti. Şarkî Roma İmparatorluğu'na gönderdiği bir mektubunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin mescidini tecdid etmek istediğini bildirip usta ve işçi istemişti. İmparator, kırkı Rum ve kırkı Kıbtî olmak üzere 80 işçi ile beraber bir hayli de levâzım-ı inşâiyye göndermiş ve 40.000 dinar hediye takdim etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz hicretin 91. yılında ikmal ettiği mescid-i şerife ilk defa olmak üzere bir mihrap ile şerefeler yaptırıp, sonra Hulefâ-yi Abbâsiyye'den Mehdî zamanında mescid bir derece daha tevsi edilmiştir ki, el-yevm mescid, bu son tevsi edilen hudut ile mahdut bulunmaktadır ve ba'demâ vuku bulan inşaat ve tamirat hep bu hudut dahilinde icra edilmiştir.[sh]

Binaenaleyh hadîs-i şerifte mev'ûd olan muzâaf ecrin mescid-i şerifin şekl-i ahîrine şümulünü kabul eden İbn Teymiyye ve emsali için Mehdî zamanındaki bu tevsî'-i ahîr muteber olmak icap eder.

MESCİD-İ MEKKE İLE MESCİD-İ MEDÎNE ARASINDAKİ FAZİLET DERECESİ

Medine'deki Mescid-i Nebevî'nin Mescid-i Aksâ'ya fadl ü rüçhanı mevzubahsimiz olan hadisin sarâhatinden müstefâd olmaktadır. Mescid-i Harâm ile Mescid-i Medîne arasındaki hükme gelince, şârih Kirmânî diyor ki: Hadîs-i şerifteki istisnada üç vecih vârid-i hâtır olur:

1. Mescid-i Harâm'ın Mescid-i Nebî'ye müsavi olması, **2.** Mescid-i Harâm'ın Mescid-i Nebî aleyhisselamdan efdal olması, **3.** Mescid-i Nebevî'nin Mescid-i Harâm'dan efdal olması. Şârih İbn Battâl da hadisteki istisnadan bu üç ihtimalin müstefâd olduğunu bildirerek demiştir ki: Birinci vechin diğerlerine rüçhanı vardır. Çünkü iki mescidin müsâvatı halinde derece-i tefâdül için bir delile lüzum yoktur. İkinci ve üçüncü vecihlerde ise fâdılın mefdûle mikdâr-ı tefâdulünü tayin için bir delile lüzum vardır. Bazıları da bu hadisin turuk-ı rivâyâtı arasında Ahmed b. Hanbel'in, Taberânî'nin, İbn Hibbân'ın Abdullah b. Zübeyr'den tarîk-i rivâyetlerinde, Mescid-i Harâm'daki bir namazın Mescid-i Medîne'deki bin namazdan efdal olduğu sabit olmasıyla istidlâl ederek ikinci vechi tercih etmişlerdir.

İbn Abdülber de diyor ki: Bu hadisin mânasında ve te'vilinde ulemâ ihtilâf etmişlerdir. İmam Mâlik'in ashabından Ebû Bekir Abdullah b. Nâfi' ile birtakım Mâlikî ulemâsı, "Mescid-i Resûlullah'ta kılınan bir namaz, Kâbe'de kılınan namazdan bin derece fark olmaksızın efdaldir. Sair mescidlerde kılınan namazlardan ise bin defa farklı ve faziletlidir" demişlerdir. Bazıları bu mânayı İmam Mâlik'ten de nakletmişlerdir.

Ehl-i fıkhın ve ehl-i eserin umumuna göre, Mescid-i Harâm'da kılınan namaz, Medine mescidinde kılınan namazdan efdaldir. Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn bu babda bervech-i âtî ehâdîs ve âsârın zâhiriyle istidlâl etmişler:

1. Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâdan Ahmed b. Hanbel ve başkalarının rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Hüreyre hadisinde görüldüğü veçhile mescid-i saâdetlerinin öbür mescidlere rüçhanını bildirdikten sonra, *"Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz, şu mescidimde* (Medine Mescidi) *kılınan yüz namazdan efdaldir"* buyurmuştur.[si]

2. Câbir radıyallahu anhtan, İmam Ahmed ile İbn Mâce'nin rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem, *"Mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm hariç, başka mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz da, sair mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldir"* buyurmuştur.[sj]

Her iki rivayet meâlen birdir. Birinci rivayete göre, Mescid-i Harâm Mescid-i Medîne'den yüz derece efdal olduğuna ve Mescid-i Medîne'nin de sair mesâcide bin derece hâiz-i rüchân bulunduğuna göre, Mescid-i Harâm'daki namaz, mesâcid-i sâiredeki namaza yüz bin derece fâik olur ki, bu da ikinci rivayetin ifade ettiği rakamdan ibarettir.

Hazret-i Ömer ile İbn Zübeyr radıyallahu anhümün Mescid-i Harâm'ın derece-i fazîletini minber üzerinde tebliğ ettiklerini şârih Aynî, Ebû Ömer b. Abdülber'den sened-i muttasıl ile şöyle naklediyor: Süleyman b. Atîk el-Medenî, "Abdullah b. Zübeyr'in bir kere hutbe irat ederken Hazret-i Ömer'in, 'Mescid-i Harâm'da bir namaz, başka mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldir'[sk] dediğini söyledi, bunu kulağımla işittim deyip şunu da ilâve ederek, 'İbn Zübeyr bu hutbesini ashap ve tâbiînden müteşekkil ve bilmedikleri bir habere karşı asla sükût etmeyen bir cemaat huzurunda irat etti ve bunlardan hiçbiri redd ü inkâr eylemedi' demiştir. Bazı ulemâ bu rivayetin ifade ettiği sükûtu, bir icmâ gibi telakki etmişlerdir."

Cumhurun bu kuvvetli delilleri karşısında Mâlikîler'in Medine Mescidi'nin tafdîli hakkında hiçbir delili bulunmadığını şârih Aynî bildiriyor. İbn Abdülber de, Mekke'nin bütün yeryüzünden efdal olduğu İmâm Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Yalnız İmam Mâlik'in bazı ashabı Medine'yi tafdîl etmişlerdir, diyor.

KABR-İ NEBEVÎNİN FADL VE RÜÇHÂNI. Kādî İyâz diyor ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin merkad-i mübâreki olmakla şerefyâb olan mukaddes mevzi, hiç şüphesiz yeryüzünün en faziletli ve en şerefli bir noktasıdır. Bu babda bütün müslümanların icmâı vardır. A'zâ-yi şerifenin medfun bulunduğu bu buk'a-i mübârekenin sebeb-i tafdîline gelince, bunu da İbn Abdülber, *Temhîd*'inde şöyle bildiriyor: Mevkūfen Atâ el-Horasânî tarikinden gelen haberde, "Zamân-ı hilkatte kişinin toprağı nereden alındı ise vefatında oraya defnolunur" denildiğini rivayet ediyor.

Şârih Aynî de Zübeyr b. Bekkâr'ın, Cibrîl aleyhisselâmın zamân-ı hilkatte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yaratıldığı toprağı Kâbe'den aldığına dair bir rivayetini bildiriyor.[sl] Bu rivayete göre, Resûl-i Ekrem'in medfun bulunduğu buk'a-i mübâreke, Kâbe toprağından ibaret oluyor ve bahsedilen fazilet de Mekke'ye teveccüh ediyor. Fakat şârih Aynî bu haberi bu suretle naklettikten sonra, "eğer doğru ise" diyerek zaafına işaret ediyor.

MAKBER-İ SAÂDETTEN SONRA EŞREF-İ MEVÂZI. Kûfe ve Mekke fukahasıyla İbn Vehb'e ve İbn Habîb'e[sm] göre Mekke'dir. Bunlara göre Mekke, Medine'den efdaldir. Bunların medâr-ı ihticâcı, eimme-i hadîs taraflarından Abdullah b. Adî el-Hamrâ, Ebû Hüreyre, İbn Abbas radıyallahu anhümden müteaddit sened ve metinlerle rivayet edilen hadîs-i şeriftir ki, hey'et-i mecmûasının ifade ettiği mâna şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Hurûre[sn] mevkiinde râkib bulunduğu deve üzerinde tevakkuf ederek irat ettiği bir hutbesinde, *"Ey Mekke! Allah'a yemin ederim ki sen, yeryüzünün en hayırlı bir parçasısın ve arzullahın, Allah'a en sevimli bir şehrisin. Eğer ben senin beni büyüten şefkatli âğûşundan zorla uzaklaştırılmamış olsaydım, katiyen ihtiyarımla çıkmazdım"*[so] buyurmuştur.

Ebû Dâvûd'un Urve tarikiyle Hazret-i Âişe'den rivayetinde ise Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye karşı bir kere de Medine'de nasıl izhâr-ı teessür ve telehhüf buyurduğunu görüyoruz. Hazret-i Âişe diyor ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, kendilerini Mekke'den hicrete mecbur eden rüesâ-yı Kureyş'e karşı beddua için ibtaynının beyazı görülene kadar mübarek ellerini kaldırarak, *"Allahım! Sen benimle* (rüesâ-yı Kureyş'in adlarını sayarak) *filân ve filân arasında hâkim olup bunların lâyık oldukları cezalarını ver. Bunlar Allah'ın çok sevimli bir beldesi olan Mekke'den beni çıkardılar"*[sp] buyurmuştur.

Hazret-i Ömer ve bazı sahâbe ile İmam Mâlik ve ashabından İbn Nâfi' ile Medine'nin ekser fukahası Medine'nin Mekke'ye fadl ü rüçhanını kabul etmişlerdir. Fakat Mâlikîler'in Hazret-i Ömer'in Medine'nin tafdîli ictihadında bulunmasından başka delilleri yoktur. Hatta İbn Abdülber, "İmam Mâlik'in de Mekke'nin kürre-i arzın her tarafından efdal olduğuna kāil olduğu rivayet edilmiştir" diyor.

Hadîs-i şerifte muzâaf fazileti bildirilen namaz farz mıdır yoksa farz ile beraber nâfileye de şümulü var mıdır? Bu cihet de muʻcib-i ihtilâf olmuştur. Tahâvî, hadisteki namaz ile murat, farz namaz olduğuna zâhib olmuştur. Eimme-i Mâlikiyye'den Mutrif[sq], farza ve nâfileye şümulünü kabul etmiştir. Nevevî de, "Bizim mezhebimizde bu namaz hem farza, hem de nâfileye şâmildir" demiştir.

Şu da mâlûm olsun ki: Bu ziyâde-i fazîlet, sevaba râcidir. Fevtedilen eczâ-yi salâta müteveccih değildir. Meselâ iki namazı kazâya kalmış olan bir kimse, Medine mescidinde bir namaz kılsa bu iki namaza mahsup edilemez. Bu hususta fukaha arasında ihtilâf yoktur, ittifak vardır.

[rz] عن أبي سعيد رضي الله عنه ودع رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلا. فقال له أين تريد؟ قال: أريد بيت المقدس. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدي هذا أفضل من مائة صلاة في غيره إلا المسجد الحرام. (رواه أبو يعلى الموصلي وصحح إسناده)

{Ebû Yaʻlâ, *el-Müsned*, II, 393, no: 1165.}

[sa] {Erkam radıyallahu anhın torunu Taberânî rivayetine göre Abdullah b. Osman b. Erkam; İbn Hanbel rivayetine göre Osman b. Abdullah b. Erkam'dır.}

[sb] عن عثمان بن عبد الله بن الأرقم عن جده الأرقم: أنه جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فسلم عليه. فقال أين تريد؟ فقال: أردت يا رسول الله! ههنا. وأومأ بيده إلى حيث بيت المقدس. قال ما يخرجك إليه، أتجارة؟ فقال قلت لا. ولكن أردت الصلاة فيه. قال فالصلاة ههنا وأومأ بيده إلى مكة خير من ألف صلاة وأومأ بيده إلى الشام (رواه أحمد والطبراني وزاد الطبراني وكان بدريا)

{*el-Muʻcemü'l-kebîr*'de عثمان بن عبد الله بن الأرقم şeklinde verilen râvi ismi *Müsned* rivayetlerinde عبد الله بن عثمان بن الأرقم şeklinde kayıtlıdır. MK907 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 306; HM24218, HM24219 İbn Hanbel, V, 455.}

[sc] {Hadisin kaynaktaki metninde bu sayı 'من أربع صلوات /dört namazdan' şeklinde geçmektedir.}

[sd] عن أبي ذر رضي الله عنه قال تذاكرنا ونحن عند رسول الله صلى الله عليه وسلم أيهما أفضل؟ مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم أو بيت المقدس. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدي أفضل من أربع صلوات فيه. ولنعم المصلى. (رواه الطبراني في الأوسط)

{Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 148, no: 8230.}

[se] هذا خلاصة من الجوهر المنظم في زيارة القبر المكرم لابن حجر هيثمي.

[sf] Halûk: Za'feran ile güzel kokulardan mürekkep macuna denir. Amûd-ı muhallâk da bununla boyanmış demektir (Ali el-Kārî, II, 90, Bulak tab'ı).

[sg] *Lübâb Şerhi,* s. 287.

[sh] Mescid-i şerifin hudud-ı kadime ve ahîresi hakkında buraya kadar verdiğimiz izahatı İstanbul'da Umumî Kütüphane'de (nr. 1905) bulunan Sübkî'nin *Tenezzülü's-sekîne alâ kanâdili'l-Medîne* namındaki bir eserinden naklettik.

[si] عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدي هذا أفضل من ألف صلاة فيما سواه من المساجد إلا المسجد الحرام. وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة صلاة في هذا (رواه أحمد وابن خزيمة وابن حبان في صحيحه وزاد يعني في مسجد المدينة)

{HM16216 İbn Hanbel, IV, 6.}

[sj] عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: صلاة في مسجدي أفضل من ألف صلاة فيما سواه إلا المسجد الحرام وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة ألف صلاة (رواه أحمد وابن ماجة بإسنادين صحيحين)

{HM14750 İbn Hanbel, III, 342.}

Bu Câbir hadisi ile bundan evvelki İbn Zübeyr hadisini Münzirî'nin *Tergīb ü Terhîb*'inden naklettik (s. 340).

[sk] {*Aynî*'den naklen yalnızca ilk kısmı verilen rivayetin devamı şöyledir: 'yalnız Resûlullah'ın mescidi hariç. Çünkü orada kılınan yüz namazdan efdaldir'. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VIII, 249.}

[sl] {Temel hadis kaynaklarında tesbit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, VII, 257.}

[sm] İbn Vehb, Kureşî Abdullah b. Vehb'dir. Eimme-i kirâmdan ve Mısır'ın, Hicaz'ın en benâm muhaddislerindendir. Hicretin 199 tarihinde yetmiş dört yaşında vefat etmiştir. İbn Habîb de Basrî Ebû Zekeriyyâ Yahyâ'dır. Müslim ile sünen-i erbaa sahiplerinin kendisinden rivayetleri vardır. 248 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa,* s. 362).

[sn] {Kaynakta bu mekanın ismi 'الحَزْوَرَة / Hazvera' olarak geçmektedir.}

[so] {T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68.}

[sp] {*Ebû Dâvûd*'da ve diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet *Aynî*'de mevcuttur. Aynî, *Umde*, VII, 257.}

[sq] {"Mutrif" namıyla Mâlikî bir alim tespit edilememiştir. Kastedilen kişinin Medine Mâliki ekolünün temsilcilerinden olan "Mutarrif b. Abdullah el-Esam (ö. 220/835)" (Mehmet Erdoğan, "Mugîre b. Abdurrahman" mad. *DİA*, XXX, 376.) olması muhtemeldir.}

606

•.•.•

عَنْ ابْنِ عُمَرَ ﵄ أَنَّهُ كَانَ لَا يُصَلِّي مِنَ الضُّحَى إِلَّا فِي يَوْمَيْنِ يَوْمِ يَقْدَمُ مَكَّةَ فَإِنَّهُ كَانَ يَقْدَمُهَا ضُحًى فَيَطُوفُ ثُمَّ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ خَلْفَ الْمَقَامِ وَيَوْمِ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءٍ فَإِنَّهُ كَانَ يَأْتِيهِ كُلَّ سَبْتٍ فَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ كَرِهَ أَنْ يَخْرُجَ مِنْهُ حَتَّى يُصَلِّيَ فِيهِ وَكَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَانَ يَزُورُهُ رَاكِبًا وَمَاشِيًا وَكَانَ يَقُولُ إِنَّمَا أَصْنَعُ كَمَا رَأَيْتُ أَصْحَابِي يَصْنَعُونَ وَلَا أَمْنَعُ أَحَدًا أَنْ صَلَّى فِي أَيِّ سَاعَةٍ شَاءَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ غَيْرَ أَنْ لَا تَتَحَرَّوْا طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ(nın kölesi Nâfi‘)den gelen rivayete göre, İbn Ömer, duhâ vakti namaz kılmazdı. Yalnız iki gündeki hali bundan müstesna idi. (Bunun biri) Mekke'ye geldiği gündür. Çünkü İbn Ömer Mekke'ye duhâ vakti gelirdi. Müteakiben (Beyt-i Şerîf'i) tavaf ederdi. Sonra da Makām(-ı İbrâhim)'in arka tarafında iki rek‘at namaz kılardı. (Diğeri) Kubâ Mescidi'ne geldiği gündür. Çünkü İbn Ömer, her cumartesi günü Kubâ Mescidi'ni ziyarete gelirdi. Mescide girince oradan namaz kılmadan çıkmayı çirkin görürdü de nihayet mescidde namaz kılardı ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (her cumartesi günü) bu Kubâ Mescidi'ni yaya veya binitli olarak ziyaret ettiğini (ve iki rek‘at namaz kıldığını) haber verirdi ve yine derdi ki: "Dostlarımın nasıl ziyaret ettiklerini gördümse, ben de o suretle ziyaret ederim ve ben, gece veya gündüz herhangi saatte namaz kılan bir kimseyi namazından menetmem. Şu kadar ki, onlar da (namaz için) güneşin doğduğu veya battığı vakti intihab etmesinler." {B1191, B1192 Buhârî, Fazlü's-salât, 2.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Salât" bahsinde de zikretmiştir. Buradaki rivayeti Kubâ Mescidi'nin fazileti hakkında açtığı bir babında vâkidir. Gerek sûret-i sevkine gerek metninin üslûbu beyanına göre, bu hadisin asıl râvisi İbn Ömer değil kölesi Nâfi'dir. İbn Ömer'in duhâ vakti namaz kılmadığını, yalnız Mekke'ye vardığı günü bir, bir de Kubâ Mescidi'ni ziyareti günü bi'z-zarûre duhâ vakti namaz kıldığını Nâfi' haber veriyor. Nasıl ki hadis, *Buhârî* metninde de, عن نافع عن ابن عمر كان لا يصلي... suretinde sevkedilmiştir. Müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'de sahâbîden başka râvi zikretmemek esasını takip ettiğinden İbn Ömer'in bu itiyadını kendi lisanından nakletmeye mecbur olmuştur. Tercümemizi bu mahzurdan sıyânet için râvi Nâfi'i, kavis içinde göstermeye mecbur olduk. Bu hadisi, Müslim ile *sünen-i erbaa* ashabı ve başkaları müteaddit tarik ve metinlerle rivayet etmişlerdir.

KUBÂ KÖYÜ VE KUBÂ MESCİDİ. Ruşâtî[sr], Kubâ'nın Medine'den 6 mil bu'du mesafede bulunduğunu, fakat hicret-i seniyyeden sonra birtakım hutût-ı muvâsale ile ve birtakım mâmurelerin birbirlerine ittisâli ile Medine'den addedilecek derecede takarrüb ettiğini haber veriyor. Rüşâtî'nin *İktibâsü'l-envâr*'ından bir asır kadar bir zaman sonra yazılan *Mu'cemü'l-büldân*'da Medine'ye 2 mil mesafede olduğunu bildirmesi de Medine'ye derece-i takarrübünü ifade eder. İbn Karkel de 3 mil uzaklığını bildirmiştir ki, bu rivayetler arasındaki fark, Kubâ köyünün muhtelif zamanlarda iktisap ettiği vaziyete göre, Medine'ye derece-i takarrübünü gösterir. *Mu'cemü'l-büldân*'da Kubâ'nın Mekke'ye gidilirken sol tarafa tesadüf ettiği ve mescid-i takvânın burada bulunduğu bildiriliyor ki, hadiste bahsedilen Kubâ Mescidi'dir.

KUBÂ'NIN FAZİLETİ. Bu hadis, Kubâ köyünün ve Kubâ Mescidi'nin ve bu mescidde kılınan namazın faziletine sarâhaten delâlet etmektedir. Kubâ Mescidi, hicret-i nebeviyye sırasında bizzat Resûl-i Ekrem tarafından tesis buyurulmuş ve lisân-ı Kur'ân ile ve en râcih bir kavle göre, ona (mescid-i takvâ) unvân-ı mübâreki bahşedilmiştir. Birçok Medineli Kubâ köyünde yaşarlardı. "Külsûm b. Hedm"in riyâset ettiği Amr b. Avf oğulları bu köyün en mâruf sekenesinden idi. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde haber verildiği üzere, Resûl-i Ekrem hicret sırasında Amr b. Avf ailesi tarafından tekbirlerle karşılanıp kendilerine mihmannüvâzlık arzetmeleri üzerine, Külsûm b. Hedm'in hânesinde misafir oldu ve dört beş günlük bir müsafereti zamanında Külsûm'ün hurmalarını kuruttuğu yerde bu mübarek mescidi inşa buyurdu.

KUBÂ'NIN DİNÎ VE TARİHÎ EHEMMİYETİ. Kubâ ma'bed-i mübâreki İslâm tarihinin i'tilâ devri arefesinde ve bütün mânasıyla bir dönüm noktasında tesis buyurulduğu için pek ziyade kıymetli hâtıraları haizdir. Sûre-i Tahrîm'deki فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ [ss] kavl-i şerifi müeddâsınca hicret-i Ahmediyye üzerine şimdi iki cihan serverinin Allah Teâlâ sahip ve hâmisi, Kerrûbiyyûn'un reisi olan Cibrîl onun karîni, müminlerin sulehâsı da etbâ ve avânı ve bunlardan başka meleklerin kuvâ-yi külliyyesi de müzâhiri bulunuyordu. Düşmanlarına karşı Muhammed Mustafa'nın haiz bulunduğu bu mukaddes ve âhenîn cebheyi hiçbir kuvvetin taarruzu, hiçbir erkân-ı harbin sevkulceyşi hiçbir zaman sarsamayacaktı. Artık onun tebliğ ettiği tevhîd-i nûru Cezîretülarap'ı dolduracak ve az zaman sonra da kisrâları, kayserleri sernigûn ederek bütün beşeriyete hâlikını ve benliğini öğretecekti. Bu nûr-ı mübînin beşeriyete masûniyyet-i şahsiyye, müsâvât-ı hukūkıyye, adâlet-i tâmme huzmeleri saçarak süratle intişâr-ı Hakk'ın ezelî iradesi muktezâsı idi.

İşte Kubâ ma’bed-i mukaddesinin zamân-ı inşâsı, beşer tarihinde misli görülmeyen bu hâdise-i ictimâiyye ve siyasiyyenin mebde-i tahakkuku oldu. Bu mesut ve mev‘ûd gayeyi en yakından sezen zekâ-i Muhammedî İslâm âleminin ilk secdegâhı olmak şerefini kazanan bu mübarek mescidin inşasını tesrî‘ buyurdu ve Taberânî’nin rivayeti veçhile kendisi de bir işçi gibi çalıştı.

Bu şanlı ve şerefli mesaiye şahit olanların gözleri önünde bu yakın istikbalin hâmil bulunduğu o nurlu günler, canlanarak hem çalışılıyor hem de müşâare ve münâşede ile izhâr-ı şâdumânî ediliyordu. En benâm İslâm bahadır ve şairi Abdullah b. Revâha’nın şu mısraları o günü inşad ettiği eş‘ârı cümlesindendir.

أفلح من يعالج المساجدا. يقرأ قرآنا قيامًا، قاعدا. ولا يبيت الليل عنه راقدا.

MÂNASI. Kubâ Mescidi’nin[st] inşasına iştirak eden her mümin saadete ermiştir. Bu mübarek mescidde ayakta olsun, otururken olsun Kur’an okuyanlara ne mutlu! Gecelerini uyku ile geçirmeyenlere ne saadet!

Tevbe sûresinde meâli bervech-i âtî âyet-i kerîme ile bu mescid-i şerifin tesisinde perverde edilen takvâ ve tevhid mefkûresine işaretle beraber burada edâ-yi salât eden ashâb-ı ihlâs ve ittikā şöyle sitayiş buyurulmuştur: *“Muhakkak ki bu mescid, inşası günü takvâ ve tevhid temeli üzerine kurulmuş ve böyle devam edegelmiştir. Habîbim! Bu mescidde senin namaz kılman çok doğru ve hayırlıdır. Bu mescidde son derece temizliği ve nezaheti seven müttaki bir cemaat vardır. Allah da çok temiz ve faziletli olanları sever.”*[su]

İbn Huzeyme’nin, Bezzâr’ın rivayetlerine göre, bu âyet-i kerîmenin şeref-i nüzûlü üzerine, Resûl-i Ekrem maiyyet-i seniyyelerinde bazı muhâcirîn bulunduğu halde Kubâ Mescidi’ni ziyarete müsâraat buyurdular. Mescidin kapısı önünde ensardan bazıları bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bunlara hitap ederek:

— *“Siz Allah’a iman eder misiniz?”* Ensar büht ü hayret içinde sükût ettiler. Resûl-i Ekrem tekrar ederek:

— *“Siz, Allah’a iman eder misiniz?”* diye suali iade buyurdu. Ömer b. Hattâb radıyallahu anh,

— “Ben de kendileriyle beraber olduğum halde elbette iman ederler yâ Resûlellah!” diye cevap verdi. Bundan sonra Resûl-i Ekrem şöyle bir sual daha sordu,

— *“Siz kazâya razı olur musunuz?”* Ensar,

— “Evet, yâ Resûlellah! Razı oluruz” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem,

— *“Belâya sabreder misiniz?”* diye sordu. Ensar,

— “Evet, sabrederiz” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem son bir sual daha irat ederek,

— *“Bollukta ni‘met-i ilâhiyyeye karşı şükreder misiniz?”* buyurdu. Ensar,

— “Evet, şükrederiz, yâ Resulellah!” dediler. Bunun üzerine Mefhar-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz,

— *“Kâbe’nin sahibine yemin ederim ki, siz, bihakkın mümin kişilersiniz!”* deyip yanlarına oturdu ve

— *“Ey ensar cemaati! Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de sizi, “Ehl-i Kubâ çok temiz ve nezih kişilerdir”* diye methüsenâ buyurmuştur. *Siz nasıl temizlenir, nasıl abdest alırsınız?”* diye sordu. Ensar,

— “İbtidâ üç taşla, sonra da su ile temizlenir, abdest alırız” demişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا *“Ehl-i Kubâ son derece temizliği seven kimselerdir”*[sv] nazm-ı şerifini okumuştur.[sw]

Bu mütevâlî suallerin abdest ve tahârete dair olan son suali müstesna olmak üzere öbürleri kâmilen ehl-i Kubâ’nın derece-i ittikālarını ve kalben, ahlâken ne derece temiz kimseler olduklarını ispat ve izhar için irat buyurulmuştu. Son sual ile de hâricî tahâretlerine derece-i ihtimamları tesbit edilmek isteniliyordu. Alınan cevaplar üzerine ehl-i Kubâ’nın bâtınen nezih ve zâhiren çok temiz ve bihakkın mümin kişiler oldukları lisân-ı Kur’ân ile takrir ve tesbit buyurulmuştur.[sx]

Bu cihetle Resûl-i Ekrem hazretleri her cumartesi günü bu Kubâ Mescidi'ni mukteza-i hâle göre, kâh yaya kâh binitli olarak ziyaret ederdi ve sünen sahiplerinin rivayeti veçhile ashabını da, *"Kim ki evinde bol su ile iğtisâl edip de sonra Kubâ Mescidi'ne gider ve hiçbir arzu beslemiyerek yalnız namaz kastederse, bir umre etmişçesine o kimse hâiz-i mesûbât olur"*[sy] buyurup Kubâ ziyaretine teşvik ederdi. Ashâb-ı kirâm da Resûl'ün bu vesâyâ ve ef'âl-i seniyyelerine ittibâ ederek Kubâ'ya karşı hiçbir vakit feragat göstermemişlerdir. Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anh, "Kubâ Mescidi'nde iki rek'at namaz kılmak bana, iki defa Beytülmakdis'e gidip ziyaret etmekten daha sevimlidir" der idi. Maamâfîh, bununla ne mesâcid-i selâse için tayin buyurulan muzâaf ecrin Mescid-i Kubâ hakkında da mev'ûd olduğu ne de Kubâ'nın Beytülmakdis'e tafdîli kastediliyordu.

Kubâ'yı ziyaret etmek ve mescidinde iki veya Taberânî'nin rivayeti veçhile dört rek'at namaz kılmak müstehap olmuştur. Bu ziyaretin cumartesine müsâdif olması da müstehaptır.

Kubâ ziyaretinin cumartesine sebeb-i tahsîsi şudur: Kubâ halkı cuma günleri cuma namazı için Medine'ye gelirler idi. İslâm âleminin bu ilk mescidi, cuma günleri garip kalırdı. Ahde vefayı, hukūk-ı kadîmeye hürmetkârlığı meâsir-i îmândan addeden Resûl-i Ekrem efendimiz cumartesi günlerini bu güzel takvâ mescidini ziyarete tahsis buyurup kadîmü'l-ahd olan bu mescidin cumalardaki garip halini telâfi ederlerdi.

Mescid-i Kubâ'nın misâha-i kadîmesi; tûlü ve arzı müsavi olmak üzere 66 zirâdan ibaret olduğu Urve'den gelen bir rivayetten anlaşılıyor. Esasen birkaç günlük müsâferet müddetinde bundan genişi de yapılamazdı. Ehl-i siyerin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, Kubâ'da dört gün kalmışlardı. Beşinci cuma günü hicret mevkib-i âlîsi Medine'ye hareket etmişti. Buhârî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Kubâ'da on dört gün kalmıştı ki, İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*'da bu rivayeti tercihen naklediyor. Ve bu mescid-i şerif ne kadar küçük olursa olsun, dört gün içinde yapılması mümkün değildir. Hazret-i Osman zamanında Kubâ, bir mâmure halini aldıktan sonra halîfe-i müşârün ileyh tarafından tevsi edilmiştir.

Nâfi‘in bir rivayetine göre, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ Kubâ’ya geldiğinde, mescidin Asr-ı saâdet’teki sâha-i kadîmesini kastederek “üstüvâne-i muhallâka”ya karşı namaz kılarmış.[sz]

DUHÂ NAMAZI. Bu hadîs-i şerifte Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın zâhiren duhâ namazını inkâr ettiği zannedilen bir fıkrası hakkındaki tevcihimiz 579 numaralı Hazret-i Âişe hadisinin izahı sırasında geçmiştir.

[sr] Ruşâta {الرشاطة}: *Mu‘cemü’l-büldân*’da Sebte Boğazı civarında bir kasaba olup اقتباس الأنوار وإلتماس الأزهار في أنساب الصحابة ورواة الآثار unvanlı kitabın sahibi Ebû Muhammed b. Ali er-Ruşâtî’nin meskat-i ra’si olduğu bildiriliyor. Nibrâs’tan naklen *Lübbü’l-Lübâb*’da bir vech-i nisbet daha bildiriliyorsa da bizce müsteb‘addır. Ruşâtî’nin, ensâba dair olan bu kitabı ricâl-i ehâdîse dair yazılan en kadim eserlerdendir. *Keşfü’z-zunûn*’da Sem‘ânî’nin *Ensâb*’ı üslûbunda yazıldığı bildiriliyor. Fakat Sem‘ânî’nin *Ensâb*’ı bundan bir asır sonra yazılmıştır. Çünkü Ruşâtî 466’da, {466 tarihi Ruşâtî’nin doğum tarihi olarak kayıtlıdır. Kendisi 542 tarihinde şehit edilmiştir. (Hayati Yılmaz, “Ruşâtî” mad. *DİA*, XXXV, 270.)} Sem‘ânî ise 562 tarihinde vatanı olan Merv’de vefat etmiştir.

[ss] {et-Tahrîm, 66/4.}

[st] {Yukarıda belirtildiği üzere, Kubâ Mescidi’nin ayrı bir fazileti olmakla birlikte, şiirin metnindeki “mesâcid” kelimesi çoğul olduğu için, diğer mescitlere ve camiilere de teşmil edilmeye müsaittir.}

[su] {et-Tevbe, 9/108.} لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ

[sv] et-Tevbe, 9/108.

[sw] {Diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, İbn Huzeyme’de de muhtasar olarak birtakım farklılıklarla mevcuttur. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 45, no: 83. Rivayet buradaki şekliyle Beyzâvî’nin tefsirinde tespit edilmiştir. Beyzâvî, *Envâr*, III, 98.}

[sx] *Aynî*, III, 691.

[sy] قال النبي صلى الله عليه وسلم: من تطهر في بيته وأحسن الطهور ثم أتى مسجد قباء لا يريد إلا الصلاة فيه كان له كأجر عمرة (رواه أحمد والنسائي وابن ماجة) {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, benzer lafızlarla İbn Mâce tarafından nakledilmiştir: İM1412 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 197. Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: من تطهر في بيته ثم أتى مسجد قباء فصلى فيه صلاة كان له كأجر عمرة. }

[sz] *Aynî*, III, 690.

607

• . • . •

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklederek şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Evimle minberim arasındaki saha cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim de (bana bahşedilen kevser) havzımın üzerinde (kurulmuş bulunmakta)dır." {B1196 Buhârî, Fazlü's-salât, 5.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim ile sünen, mesânîd ve meâcim sahipleri müteaddit senedler ve birbirinden farklı metinlerle Ebû Bekir, Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhümden rivayet etmişlerdir. Buhârî de buradan başka "Hac", "Havz", "İtisâm" bahislerinde tahrîc ve burada kabr-i saâdet ile minber-i şerif arasındaki sahanın fazileti hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Yine bu babda aynı hadisi Ebû Hüreyre'den başka Abdullah b. Yezîd'den de rivayet etmiştir. Yalnız bu rivayette, منبري على حوضي fıkrası yoktur. Bu hadîs-i şerifin bazı rivayet tariklerinde "beytî" yerinde "kabrî" vârit olmuştur. Nasıl ki, Buhârî de bu hadisin unvanındaباب فضل ما بين القبر والمنبر diyerek bu rivayete işaret etmiştir. Resûl-i Zîşan efendimiz dünya hayatında sâkin oldukları Hazret-i Âişe hücre-i mübârekesine defnolunduğundan dünyadaki saadethaneleriyle merkad-i ebedîleri mahallen birdir. Her iki tabir arasında müteallak itibariyle ittihad vardır. Fakat "beytî" rivayeti, rivâyet-i sahîhadır.

Ravza lugatta “bağçe ve bostan” demektir. Riyâz ile cemi’lenir. *Kāmus Tercümesi*’nde şöyle tarif ediliyor: “Ravza, kumluktan, çayırlık ve çimenlikten su yatağı olan ve câbecâ sulu olan yere denir ki, mürgzâr tabir olunur.”

HADİSİN MEDLÛLÜNÜ TAYİN HUSUSUNDA ULEMÂNIN AKVÂLİ

Ulemâdan pek çoğu bu hadîs-i şerifin zâhirine bakarak Peygamberimiz’in Ravza-i Mutahhara’larının aynen, olduğu gibi cennete naklolunacağına kāil olmuşlardır. Bazıları da “Peygamber’in saadethaneleriyle minberleri arasındaki bu sahada ibadet etmek, ibadet eden mümini cennete îsâle sebep olur, mânası kastolunabilir” demişlerdir. Nasıl ki, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem halka-i zikirde, ilim meclisinde bulunmanın cennete mûsıl olduğunu bildirerek ارتعوا في رياض الجنة *“Cennet bahçelerinde yaşayınız, istifade ediniz”*[ta] buyurmuş ve zikir, ilim meclislerini riyâz-ı cennet ile yâdetmiştir. Binaenaleyh hadîs-i şerif, kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyarete, mescid-i saâdetinde ve bilhassa kabr-i saâdetle minber arasındaki ravza-i mübârekede namaz kılmaya teşvik ve tergībi muhtevîdir.

Yine böyle, الجنة تحت ظلال السيوف *“Cennet, kılıçların gölgesi altındadır”*[tb] kavl-i şerifinde, “cihad, kendisi için cennet mev‘ûd olan bir bahadırlıktır” mânasına mecaz olduğu gibi burada da, “Ravza-i Mutahhara’yı ziyaret edenlere cennet mev‘ûddur” mânasına mecaza hamledilmiştir.

Bunun bir teşbih olması ve edât-ı teşbîhin mahzuf bulunması da muhtemeldir: “Kabr-i saâdet, ins ü cin ve melâike tarafından daima ziyaret edilmekte bulunması sebebiyle bu buk‘a-i mübâreke cennet gibidir” demek olur.

KEVSER HAVZI. Hadîs-i şerifte minber-i saâdetin, üstünde mevzû bulunduğu ihbar buyurulan havz-ı Nebî aleyhisselâm, kevser havzıdır ki, Buhârî’nin bu babdaki rivayetlerini bahs-i mahsûsunda göreceğiz.

KĀDÎ İYÂZ. *"Minberim, havzım üzerine kurulmuştur"* cümlesi hakkında diyor ki: "Ulemâdan çoğu bu fıkrayı da zâhirine hamlederek minber-i saâdeti Cenâb-ı Hak aynen havz-ı nebevî üzerinde iade buyurur" demişlerdir. Bu cümleden kemâl-i vuzûhla müstefâd olan mâna da budur. Bazı ulemâ da havz-ı nebevî üzerinde bir minber bulunduğunu ifadedir demişlerdir.

Hattâbî de, "Bu buk'a-i mübârekede ibadet, sahibini cennete îsâl eder. Minber-i saâdet kurbünde ibadet de cennette havz-ı nebevîden içmeye vesile olur mânası maksuttur" demiştir.

RAVZA-İ TÂHİRENİN MİSÂHASI

Ravza ki, kabr-i saâdetle minber-i nebevî arasındadır. 10 metre arzında ve 20 metre tûlünde olup misâha-i sathiyyesi 200 metre murabbâına bâliğ olur. Ashâb-ı tahkîkin şühûd-ı tedkîklerine müstenit amelî bir hesaba göre, bu sâha-i mübâreke en çok beş saf cemaat istiab ve her safta âzami yirmi beş kişi edâ-yi salât edebilir. Şu halde ravza-i mübâreke âzami 250 musallîyi istiab ediyor demektir.

Minber-i saâdete yakın ve basit bir buudda mihrâb-ı saâdet bulunuyor ki, yukarıda 604 numaralı hadisin izahında kabr-i saâdet ziyaretinden sonra Allah Teâlâ'ya secde-i şükretmek üzere kılınacak iki rek'at namazın bu mihrap ile minber arasında kılınması en ziyade hâiz-i fazîlet olduğunu bildirmiştik. Fakat hangi bahtiyardır ki, cemâat-i müslimînin kesretinden, değil burada, hatta ravzanın herhangi bir noktasında namaz kılmak fırsatına nâil olabilsin. Mevsim-i hacda ravzada namaz kılabilmek için günlerce fırsat kollamak lâzımdır.

Ravza, el-yevm mescidden bir derece yüksek ve 1 metreye yakın bir irtifâda sarı bakırdan mâmul bir dirzen ile muhat bulunmaktadır. İki medhali vardır ve en nefis İran halılarıyla mefruştur.

Minber-i saâdetin yerinde el-yevm mevzu bulunan minber-i şerif, som mermerden mâmul ve müzehheptir. Takribî 7 metre irtifâındadır. Asr-ı saâdet'te minberin bir tarihçesi "Kitâbü'l-Cum'a"da ve bu eserde 498 numara ile tercümesi geçen hadisin izahı sırasında bildirilmişti.

TEMBİH. Bundan evvel 604 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinin izahında Mescid-i Aksâ ziyaretine dair açtığı müstakil bir babında Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan da bir rivayeti bulunduğunu ve bu rivayette mesâcid-i selâseden başka mescidlere şedd-i rahledilmesi nehyedilmekle beraber bunun daha üç menfi hükmü ihtiva ettiğini bildirmiştik ki: **1.** Hiçbir kadının ya zevci veya mehâriminden birisi bulunmaksızın iki günlük bir mahalle sefer etmesi, **2.** Ramazan bayramının ilk günü ile kurban bayramının dört gününde oruç tutulması, **3.** Sabah namazından sonra güneş yükselene kadar, ikindi namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılınması idi.[tc] Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde bunların da menhî olduğu bildiriliyordu.

Buhârî, Ebû Saîd hadisini burada mevzubahsimiz olan ravza hadisini müteakip zikretmiştir. Şârih Aynî de *Umdetü'l-kārî*'de bu üç meseleyi ayrı ayrı şu suretle teşrih eylemiştir:

EVVELÂ KADININ MÜSÂFERETİ MESELESİNDE BEŞ MEZHEP VARDIR

1. Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde'nin mezhebidir. Bu tâbiî ulemâsı, Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile ihticâc ederek kadın için zevci veya bir mahremi bulunmaksızın iki gecelik bir mesafeye sefer câiz değildir. Bundan az bir mesafe için câizdir demişlerdir.

2. İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî mezhebidir. Bu tâbiî eimmesi de uzak olsun, yakın olsun mutlak surette kadının zevci veya mahremi birlik bulunmaksızın sefer etmesi câiz değildir demişlerdir. Bunların medâr-ı ihticâcı Tahâvî'nin rivayet ettiği meâli bervech-i âtî İbn Abbas hadisidir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere halka karşı irat ettikleri umumi bir hutbede, "*Bir kadın, yanında mehâriminden birisi bulunmadıkça sefer etmesin. Yine bir kadının yanına, mehâriminden biri bulunmadıkça ecnebi bir erkek dahil olmasın*" buyurdu. Ashaptan bir kimse ayağa kalkarak,

— "Yâ Resûlellah! Ben filân filan gazâlarda bulundum. Fakat hayat yoldaşımla birlikte haccetmek de istiyorum, ne buyurulur? dedi. Resûl-i Ekrem cevap vererek,

— *“Evet, sen zevcenle haccedebilirsin”* buyurdu.[td]

Müslim, İbn Mâce de Buhârî’nin bu rivayetine benzer rivayetlerde bulunmuşlar ve cümlesi de bu İbn Abbas hadisinin umumu ile ve uzak olsun, yakın olsun sûret-i mutlakada kadının bilâmahrem seferden memnûiyetiyle hükmetmişlerdir. Tahâvî’nin Saîd el-Makbûrî tarikiyle Ebû Hüreyre’den de bu meâlde bir rivayeti vardır ki, bunu Bezzâr da tahrîc etmiştir.

3. Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Keysân, Zâhirîler’den bir kısmının mezhebidir. Bunlar da bir Berîd’den az bir mesafeye kadının bilâmahrem yolculuğunu tecviz edip Tahâvî’nin, Beyhakī’nin, Ebû Dâvûd’un, Saîd el-Makbûrî tarikiyle Ebû Hüreyre’den rivayet eyledikleri meâli âtîdeki hadisiyle istidlâl etmişlerdir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Hiçbir kadın, 1 berîd mesafeye ya zevci veya bir mahremi bulunmadıkça sefer etmesin”* buyurmuştur.[te]

4. Evzâî, Leys b. Sa‘d, Mâlik, Şâfiî’nin mezhebidir. Bunlar da bir günden az bir mesafeye kadının mahremsiz hakk-ı seferi vardır. Bir günden ziyade bir mesafeye kadın, ancak zevci veya mehâriminden birisi ile gidebilir demişlerdir. Şu kadar ki, İmam Mâlik ile İmam Şâfiî bu bir günlük mesafeyi gidilmesi vâcip olmayan seferler hakkında mikyas olarak kabul etmişlerdir ve farz olan hac seferine kadının bilâmahrem gidebileceği re’yinde bulunmuşlardır. Bunların da medâr-ı istinâdı Müslim’in rivayet ettiği şu meâldeki Ebû Hüreyre hadisidir. Resûl-i Ekrem, *“Allah Teâlâ’ya ve âhiret gününe iman eden her kadın için bilâmahrem bir günlük mesafeye yolculuk etmesi helâl değildir”* buyurmuştur.[tf]

5. Süfyân es-Sevrî, A‘meş, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed’in mezhebidir. Bunlar da, kadının üç günlük ve daha ziyade mesafeye mahremsiz hakk-ı seferi yoktur. Bundan az olursa, bilâmahrem sefer edebilir demişler ve Ebû Dâvûd’un, Ahmed b. Hanbel tarikiyle Nâfi‘den, onun da Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği şu meâldeki hadîs-i şerif ile istidlâl etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem, *“Hiçbir kadın, mahremsiz üç günlük bu‘dü mesafede bir mahalle sefer etmesin”* buyurmuştur.[tg]

Mesâfe-i seferin üç gün ile takyîd buyurulması, şüphesiz bunun mâdûnunu ibâhadır. Üç günlük mesafenin mâdûnunu ibâha matlup olmasaydı üç adedini zikr ü tayinde bir fayda bulunmazdı, yine şüphesiz ki, hakîm olan bir zatın sözü, lağvden ve faydasız cümle ve kelimeleri ihtiva etmekten tamamıyla masûndur. Bu sebeple üç adedinin zikredilmiş bulunmasıyla onun mâdûnunun ibâhası kabul edilmek icap eder.

ŞİMDİ BİR SUAL. Şu halde gerek mutlak olarak gerek bir, iki günlük ve bir berîd bu'dü mesafeye sefer hakkında vârit olan haberlerle eimme-i Hanefiyye'nin merci-i ictihâdı olan İbn Ömer hadisi arasında teâruz bulunmaz mı? Pekâlâ bulunur. Çünkü İbn Ömer hadisi, üç günden az seferin mubah olduğunu müfîddir. Öbürleri ise mâdûne's-selâs seferin tamamen veya kısmen menhî bulunduğunu nâtıktır.

CEVAP. Hayır, teâruz yoktur, çünkü "Üç günlük mesafeyi müfîd olan İbn Ömer hadisinin zamân-ı vürûdü, diğerlerinden ya muahhardır yahut mukaddemdir. Birinci şıkka göre, İbn Ömer hadisi, üçün mâdûnunu ihbar eden haberleri nâsihtir. Mukaddem olduğuna göre de İbn Ömer hadisi, üçten az mesafeye sefer hakkında ibâhayı müfîd iken bilâhara üçten az mesafeye sefer edilmesi öbür haberlerle nehyedilmiştir" denilebilir ve herhalde selâse adedi ahvalin icabına göre istimal edilmiş olur. Bu sebeple yani İbn Ömer hadisinden başka haberler mâdûne's-selâsin bir bakımdan menhî, bir cihetten mubah olduğunu ifade ettiklerinden dolayı bu haberlerden ziyade İbn Ömer hadisi ile amel etmek daha evlâ ve daha uygundur.

Kādî İyâz diyor ki: Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette mesâfe-i sefer üç gece, öbür rivayette iki gün, üçüncü bir rivayette üçten ziyade olduğu bildiriliyor. Yine böyle Ebû Hüreyre hadisinde de bir rivayette bir gecelik mesire, diğer rivayette bir gün ve bir gece, üçüncü bir rivayette üç günlük bu'dü mesafeye seferin menhî olduğu haber veriliyor.

İbn Ömer hadisi ise sabit olarak üç günlük mesafeyi bildiriyor. Şu halde öbürlerinin birer tarîk-i rivâyeti İbn Ömer hadisini teyit ederek daha ziyade iktisâb-ı kuvvet etmiş oluyor ve daha ziyade şâyeste-i ihticâc bulunuyor. Bu cihetle eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin ictihadı daha ziyade mukarin-i sevâb olacaktır.

Herhalde şurası katidir ki, bu haberler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden müteaddit mahallerde müteferrik hadiseler üzerine görülüp işitilerek zabt ü nakledilmiştir. Hatta bir sahâbînin müteaddit zamanlarda müteferrik vâkıaları görerek veya işiterek gördüğü veya işittiği eşkâline göre ahz ü rivâyet ettiği sabit bir hakikat bulunduğundan bu haberler arasında teâruz aramak hiç de doğru bir hareket değildir.[th]

KADININ YOLCULUĞU, NEDEN BİR MAHREMİNİN VESAYETİNE TA'LİK EDİLMİŞTİR?

Tarihin her devrinde, her millette kadın meselesi her devrin mikyâs-i fazîletine, her milletin fazilet telakkilerine göre muhtelif safhalar arzettiği gibi bir milletin müteaddit zamanlardaki içtimaî hayatına göre de gûnâgûn tehavvüle uğramıştır. Câhiliye devrinde kadının mütereddî vaziyeti ile İslâm dininin tayin ettiği nizâm-ı içtimaî üzerine iktisap ettiği bülend mevkii arasında kıyas ve nisbet kabul etmeyecek derecede yüksek bir fark vardır. İslâm dini kadının bütün tasarrufât-ı hukūkıyyesini tanımış, medenî haklarından gereği gibi istifadesini temin etmiştir. Yalnız kadının bünye ve iradesindeki fıtrî zaafa mebnî muayyen hususatta kadını, mehâriminden bir erkeğin vesayetine vermiştir ki, kadının uzak bir sefere gidebilmesi, kadının aile harimine ecnebi bir erkeği kabul edebilmesi yahut bir ecnebi ile yalnız bir mahalde bulunabilmesi için zevcin veya bir mahreminin bulunmasını şart kılması bu cümledendir. İslâm dini, kadının başlı başına uzak bir sefere gitmesini, kadının vekāhat ve ismetinin sıyâneti namına tehlikeli bulmuş, zevcinin veya bir mahreminin iştirakini şart kılmıştır.

İKİNCİ MESELE. Bayram günlerinde oruç tutmanın hürmeti idi. Tirmizî'nin *Sünen*'inde tahrîcine göre, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh bugünlerdeki orucun sebeb-i tahrîmini rivayet ederek bir hutbesinde demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu iki bayram günlerinde oruç tutmaktan nehyederek şöyle buyurduğunu işittim:"*Ashabım! Ramazan bayramı, orucunuzu bozduğunuz bir gündür. Bugün bütün müslümanların bayramıdır. Binaenaleyh oruç tutmak muvâfık değildir. Kurban bayramı da kurban kesip etinden yiyeceğiniz gündür. Bu bayramda da oruç tutmayınız. Kurbanınızın etinden yiyiniz.*"[ti] Bu sebeple kurban bayramını bazı ulemâ, ziyâfet-i ilâhiyye günü olmak üzere kabul ederek, o günü oruç tutmayı ziyâfet-i ilâhiyyeden i'râz mahiyetinde tasvir etmişlerdir. Binaenaleyh bu iki bayramda oruç tutmanın hürmetinde ehl-i ilmin icmâı vardır. Kurban etinden yenilmesi de bilittifak müstehaptır.

Şâfiî fukahasından Râfiî, İmam Ebû Hanîfe'nin bu iki bayramda oruç tutmayı nezreden kimseye oruç tutmak vâciptir suretinde bir fetvasını hikâye etmek gibi bir garîbe ortaya koymuştur. Fakat şârih-i allâme Aynî bu garîbenin hakiki mahiyetini şu suretle teşrih etmekte gecikmemiştir:

Ebû Hanîfe hazretlerine göre, nezrin mün'akid olması için, nezrolunan şeyin vâcibât-ı şer'iyye cinsinden olması şarttır. Bu esasa göre, Ebû Hanîfe hazretleri bayram günlerinde oruç tutmayı nezreden kimsenin nezri mûteber olacağını esas itibariyle kabul edip o günü oruç tutmak menhî bulunduğundan, orucun bayram günü yenilmesini ve nezir ile iltizam edilerek edası vâcip olan bu orucun başka bir günde kazâ edilmesi ictihadında bulunmuştur.

Üçüncü mesele ki, iki vakitte namaz kılmanın hürmetidir. "Salât" bahsinde geçmiştir.

[ta] {Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, III, 390, no: 1865.}

[tb] {B2818 Buhârî, Cihâd, 22.}

[tc] عن قزعة مولى زياد. قال: سمعت أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث بأربع عن النبي صلى الله عليه وسلم فأعجبنني وآنقنني قال: لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو محرمها. ولا صوم في يومين الفطر والأضحى. ولا صلاة بعد صلاتين بعد الصبح حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب. ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجدي

{B1197 Buhârî, Fazlü’s-salât, 6.}

[td] قال ابن عباس رضي الله عنهما: خطب رسول الله صلى عليه وسلم الناس فقال: لا تسافر امرأة إلا ومعها ذو رحم. ولا يدخل عليها رجل إلا ومعها ذو رحم. فقام رجل فقال: يا رسول الله! إني قد إكتسبت في غزوة كذا وكذا وقد أردت أن أحج بامرأتي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أحجج مع امرأتك! (رواه الطبري)

{Metindeki “ذو رحم” ifadeleri kaynakta “ذو محرم” olarak kayıtlıdır. Ayrıca “قد إكتسبت في غزوة” ifadesi de

“قد إكتتبت في غزوة” “ben filân gazveye (katılmak üzere ismimi) yazdırmıştım” şeklindedir. Tahâvî, *Meâni’l-âsâr,* II, 112, no: 3493. Metnin sonunda atıf yapılan Taberî’nin böyle bir nakli tespit edilememiştir. İzahta da belirtildiği üzere rivayet Tahâvî’ye aittir.}

[te] عن سعيد المقبري، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تسافر امرأة بريدا إلا مع زوج أو ذي محرم (رواه الطحاوي والبيهقي وأبو داود)

{Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 112, no: 3497.}

Berîd 2, bazılarına göre 4 fersah mesafedir. 1 fersah da 3 mile müsavidir. 1 mil ise 4000 zirâ takdir edilmiştir.

[tf] عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تسافر مسيرة يوم إلا مع ذي رحم (رواه مسلم)

{Metindeki "ذي رحم" ifadesi kaynakta "ذي محرم" şeklindedir. M3267 Müslim, Hac, 420.}

[tg] عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تسافر المرأة ثلاثا إلا ومعها ذو محرم (رواه أبو داود عن أحمد بن حنبل وأخرجه الطحاوي كذلك)

{D1727 Ebû Dâvûd, Menâsik, 2.}

[th] *Aynî*, III, 695, 696.

[ti] {T771 Tirmizî, Savm, 58.}

Kitâbü'l-Amel fî's-Salât

كِتَابُ الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Namazda İstiâne Bahsi Âtîdeki Hadîs-i Şerifleri Muhtevîdir

608

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيَرُدُّ عَلَيْنَا فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ النَّجَاشِيِّ سَلَّمْنَا عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْنَا وَقَالَ إِنَّ فِي الصَّلَاةِ شُغْلًا.

TERCÜMESİ

İbn Mesʻûd radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mesʻûd demiştir ki: (İbtidâ-i İslâm'da) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem namazda iken biz kendisine selâm verirdik. O da (namazda olduğu halde) bize redd-i selâm ederdi. Vakta ki biz, (diyarına hicret ettiğimiz) necâşînin yanından dönüp geldik. (Yine namazda) Resûl-i Ekrem'e selâm verdik. Fakat (bu defa) Resûl-i Ekrem bize mukabele etmedi ve "Namaz içinde (Allah ile) iştigāl-i azîm vardır" buyurdu. {B1199 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî yine böyle Habeş'e hicreti babında, Yahyâ'dan, "Salât" bahsinde de İbn Ebû Şeybe'den rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Salât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadîs-i şerifi, Buhârî, namazda söylenmek menhî olduğuna dair bir babında zikretmiştir. Buhârî'nin buna tekaddüm eden bir babı daha vardır ki, o da emr-i salâttan olmak ve namazı takviye etmek üzere el ile istiânenin cevazı hakkındadır. Orada Buhârî, musallînin namazda kendi vücudunun herhangi bir uzvundan istiâne edebileceği hakkında İbn Abbas'ın ta'lîkan bir hadisini rivayet ediyor. Sonra da Ebû İshak'ın[tj] namazda takkesini eliyle kaldırıp koyduğunu rivayet ediyor. Yine bu babda Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhın namazda sağ elinin ayasını sol kolunun bileği ile eli arasındaki mafsalı üzerine koyduğunu ve namazda cildi kaşımakta, elbiseyi düzeltmekte beis yoktur dediğini rivayet ediyor.[tk]

En sonra da tercümesi 141 numara ile geçen İbn Abbas hadisini burada da tahrîc ediyor. Bu hadiste İbn Abbas, teyzesi zevcât-ı tâhirâttan Meymûne radıyallahu anhâ nezdinde kaldığı bir gece Resûl-i Ekrem teheccüd namazına kalktığında İbn Abbas da kalkarak abdest alıp Resûl-i Ekrem'in sol tarafına durduğunu, tek olan bir muktedînin, imamın sağ tarafına durmasını tâlim ve tenbih için Resûl-i Ekrem, sağ elini İbn Abbas'ın başı üzerine koyup sağ kulağını büktüğünü bildirmiştir ki, bu fi'l-i nebevî mesâlih-i salât cümlesinden oluyor ve mâni-i salât sayılmıyor. Buhârî bu İbn Abbas hadisini, *Sahîh*'inin on iki yerinde tahrîc etmiştir. Bu metinlerin cümlesi ufak tefek kelime farkları ile beraber 141 numara ile geçen metnin aynıdır. Burada tekrarına lüzum görmedik.

Buhârî yukarıdaki rivayetleriyle amel-i yesîrin namaza mani olmayacağını ifade etmek istemiştir. Amel-i kesîr ise şüphesiz namaza manidir. Fukaha, namazdaki a'mâli üç kısma ayırmışlardır:

1. Hakikaten amel-i yesîr olan hareketlerdir. Yan bakmak, vücudunu kaşımak gibi. Bu nevi ameller amden veya sehven yapılsın namaza mani değildir. Ön saftaki bir fürceye tehattî de böyledir.

2. Bundan ziyade amellerdir, namazdan insıraf gibi. Bu nevi hareketlerin amden icrası namazı ibtal eder, sehven yapılması değil.

3. Camiden harice çıkmak gibi meşy-i kesîrdir. Bu nevi hareketler gerek amden gerek sehven yapılsın namazı ibtal eder.[tl] İmam Ahmed b. Hanbel'in *Sünen*'inde[tm] İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği bir hadiste İbn Ömer, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin namazda bir eline dayanarak oturan bir kimseyi bu hareketinden nehyettiğini bildirmiştir.[tn] Ebû Dâvûd'un rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sol eline istinat ederek namazda oturan birisini görmüş de o kimseye, *"Sakın böyle oturma! Azap olunan ehl-i cehennem böyle oturur"* buyurmuşlar.[to]

Tarihî İzah

Necâşî, "nûn"un fethi ile de, kesri ile de okunur. Habeşe diyarında saltanat süren hükümdarlara **necâşî** denir. Nasıl ki Türk melikine **hakan**, Rum melikine **kayser**, Fars melikine **kisrâ**, Hint melikine **batlamyus**, Yemen hükümdarına **tübba'** denilegelmiştir. Habeşliler öteden beri Araplar'la münâsebât-ı ticâriyyede bulunarak dürüst muameleleriyle kendilerini Araplar'a sevdirmişlerdi.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Mekke'de Kureyş'in müslümanlar üzerindeki ezâ ve cefaları kesb-i iştidâd edince Resûl-i Ekrem efendimiz ashabının Habeşe diyarına hicret etmelerine müsaade etmişti. Gerçi zât-ı risâletpenâhîleri sıyânet-i ilâhiyye ile amcası Ebû Tâlib'in himayesinde düşmanların tecavüzünden masûn bulunuyordu. Fakat ashabı hakkında Kureyş'in revâ gördüğü mezalimi reddedemiyordu. Bu sebeple ashabına, Habeşe melikinin âdil bir kimse olduğunu, mülkinde kimseye zulmedilmediğini işitiyoruz. Bari oraya hicret ediniz. Cenâb-ı Hak sizin için bir genişlik bahşeder de tecavüzden kurtulursunuz buyurdu. Ashâb-ı Nebî aleyhisselâm da Allah'a sığınarak hicret ettiler ki, bu, ilk Habeşe hicreti idi.

Vâkıdî Habeşe'ye ilk hicretin nübüvvet-i Ahmediyye'nin 5. yılının Receb ayında vuku bulduğunu ve bu kāfile-i muhâcirînin aşağıda isimleri muharrer on bir erkek ve dört kadından ibaret bulunduğunu, yaya ve süvari olarak sâhil-i bahre varıp adam başına yarım dinara isticar edilen bir sefine ile Habeşe sahiline çıktıklarını bildiriyor: Osman b. Affân, refikası Rukıyye bint Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Huzeyfe b. Utbe, haremi Sehle bint Süheyl, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Ebû Seleme b. Abdülesed, zevcesi Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye, Osman b. Maz'ûn, Âmir b. Rebîa, refikası Leylâ bint Ebû Hasme, Ebû Sebre b. Ebû Rühm, Hâtıb b. Amr, Süheyl b. Beyzâ, Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhüm.

İbn Cerîr de, "Vâkidî'den başkaları bu ilk Habeşe muhacirlerinin adedini kadınlarla çocuklar hariç olmak üzere seksen iki erkekten ibaret olduğunu bildirmişlerdir. Yalnız Ammâr b. Yâsir radıyallahu anhın bunlar meyanında bulunup bulunmadığında ihtilâf edilmiştir. Ammâr da dâhil-i hesâb edilince seksen üç kişiye bâliğ olur" diyor.

Müslümanlar Habeşe'de hürmet gördülerse de[tp] bir aralık Kureyş'in tamamen müslüman olduğuna dair bir haber intişar etmişti. Bunun üzerine sevinerek Mekke'ye avdet etmişlerdi. Bu defa müşrikler daha zalimane muamele etmeye başladıklarından Habeşe'ye ikinci defa bir daha hicret edildi. Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh bu ikinci hicrette de bulunarak Habeşe'ye iki defa hicret etmiştir. Birinci Habeşe muhacirleri, necâşîden gördükleri hüsnükabulü Mekke'ye geldiklerinde anlattıklarından İkinci Habeşe Hicreti'ne iştirak edenler adeden birincilerin birkaç misli fazla idi.

İkinci Habeşe dönüşünde ashap, Medine'de Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuşlardı. Hatta İbn Mes'ûd Medine'ye hicret-i seniyye vukuunu işitince Habeşe'den avdetini tesrî' etmiş ve Resûl-i Ekrem, Bedir Harbi için tedârikât-ı seferiyye ile meşgul bulunduğu bir sırada Medine'ye gelmiş ve Bedir Gazâsı'na iştirak etmiştir.

Mevzubahsimiz olan hadiste Abdullah b. Mes'ûd'un, "Vaktâ ki biz necâşînin yanından dönüp geldik" sözüyle muradı, birinci Habeşe'den Mekke'ye dönüş müdür, yoksa ikinci muhaceretten Medine'ye avdet midir? Ta'bîr-i âharla namazda tahrîm-i kelâm Mekke'de mi vuku bulmuştur, yoksa Medine'de mi? Bu noktanın tayininde ulemânın ihtilâfı vardır:

Taberî ile birtakım ulemâ namazda tahrîm-i kelâm Mekke'de vuku buldu. İbn Mes'ûd da bu sözü ile Birinci Habeşe Hicreti'nden Mekke'ye avdet kastetmiştir diyorlar. Fakat bunların bu ictihadına tercümesi bundan sonra gelecek olan Zeyd b. Erkam radıyallahu anhın hadisi manidir. İbn Erkam, "Biz Resûlullah zamanında Hazret-i Resûl'ün arkasında namaz kılarken birbirimizle görüşebilirdik. Sonra '*salavât-ı mefrûzayı ve bilhassa orta namazı eda ve muhafaza ediniz, ve namazınızı dünya kelâmından sükût ederek kılınız*'[tq] meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu da Resûl-i Ekrem bize, namazda sükût etmemizi emir buyurdu"[tr] diyor. Gerek bu âyetin mensup olduğu sûre-i Bakara gerek bu âyet-i kerîme Medenîdir. İbn Erkam da ensâr-ı kirâmdandır, Hazrecî'dir. İbn Erkam'ın namazda bir âdet-i câriyye olarak vukuunu bildirdiği hâdise-i mükâleme de Medine'ye ait vâkıât-ı salâttandır.

Birtakım ulemâ bu cihetleri nazarıitibara alarak İbn Mes'ûd'un hadisteki, "Necâşînin yanından geldik" sözüyle Medine'ye avdetini kastetmişlerdir ve namazda tahrîm-i kelâm, Mekke'de değil, Medine'de vuku buldu demişlerdir. Filhakika İkinci Habeşe Hicreti'nden avdet eden ashâb-ı kirâm Resûl-i Ekrem'e Medine'de mülâki olmuşlardı. Hâkim'in *Müstedrek*'inde Abdullah b. Mes'ûd'un oğlu Abdullah'ın rivayetine göre, Medine'ye hicret-i seniyye vuku bulduğu Habeşe'de şâyi olunca Abdullah b. Mes'ûd, herkesten evvel hareketini tesrî' ederek Resûl-i Ekrem'in Bedir Gazâsı için tedârikât-ı seferiyye ile meşgul bulunduğu sırada Medine'ye gelerek Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuş ve Bedir Gazâsı'nda bulunmuştur.

İbn İshak’ın beyanına göre, bunlardan ilk defa avdet eden kāfile-i muhâcirîn otuz üç kişiden ibaretti. Bunlar Mekke’ye gelmişlerdi. İkisi Mekke’de vefat edip yedisi de müşrikler tarafından hapsedilmekle Medine’ye yirmi dördü vâsıl olmuştur ve Bedir’de hazır bulunmuşlardır. Abdullah b. Mes‘ûd’un da bu kāfile-i muhâcirîn arasında bulunduğu pek âşikârdır. Çünkü Abdullah b. Mes‘ûd’un Bedir’de bulunduğu katidir. Hatta Ebû Cehil’in kafasını bizzat İbn Mes‘ûd koparıp huzur-ı saâdete sürükleyerek getirdiği mazbuttur.

Habeşe hicreti sırasında beş vakit namaz farz kılınmamıştı. Çünkü Habeşe’ye ilk muhaceret nübüvvet-i Ahmediyye’nin beşinci yılında vuku bulmuştu. Beş vakit namaz da Buhârî’nin Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet ettiği mi‘rac hadisinde tafsil buyurulduğu üzere, mi‘rac gecesinde farz kılınmıştır. Mi‘racın zamân-ı vukūu ise, Habeşe muhacereti tarihinden hayli zaman sonradır. Gerçi mi‘racın târîh-i vukūu hakkındaki haberler muhtelif olmakla beraber bu haberlerin bir hadd-i müştereki vardır ki, o da Hazret-i Hatice radıyallahu anhânın vefatıyla Medine’ye hicret-i seniyyenin şeref vukuu arasındaki üç senelik bir zaman dahilinde Resûl-i Ekrem’in mi‘rac buyurmuş olmalarıdır. *Sahîh-i Buhârî*’de ve *Sîret-i İbn Hişâm*’da Muhammed b. İshak’ın rivayeti üzere Hazret-i Hatice ile Ebû Tâlib hicretten üç sene evvel bir sene içinde arka arkaya vefat etmişlerdi. Şu halde mi‘rac, hicret-i Muhammediyye’den âzami üç sene evvel vuku bulmuştur. Beş vakit namaz da o gece farz kılınmıştır. Bu halde mi‘rac ile ilk Habeşe hicreti arasında beş senelik bir fâsıla vardır.

İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*’de Zührî’den, mi‘râcın hicretten beş sene evvel vukuunu naklediyor ve Kādî İyâz, Kurtubî, Nevevî gibi eimme-i hadîsin bu kavli teyit ettiklerini bildiriyor. Bu hesapça da yine mi‘rac ile beş vakit namazın farz kılınması Habeşe muhaceretinden sonradır.

Beş vakit namazdan evvelki namaza gelince, tercümesi 587 numara ile geçen Enes b. Mâlik hadisinin şerhinde izah olunduğu üzere ibtidâ-yi biʿsette Müzzemmil sûre-i şerifesinin nüzûlü ile gece namazı farz kılınmıştı. Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayette bildirildiği üzere, Hazret-i Peygamber'le ashabının geceleri sabahlara kadar namaz kılmaktan ayakları şişiyor, simaları sararıyordu. Bu namaz hali bu suretle bir sene ve bir kavle göre on altı ay devam etmişti. Yine Müzzemmil sûresinin alt tarafında عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ *"Allah bilir ki siz gece namazına bu suretle devama muktedir olamazsınız. Cenâb-ı Hak, namaz hususunda size ruhsat vermiştir. Siz kendinizce kılınması kolay olanı kılınız"*[ts] buyurularak bu vücûb neshedilip miʿrac gecesine kadar da mendup olarak devam edildi. Miʿrac gecesi de beş vakit namaz farz kılındı.

Abdullah b. Mesʿûd ve Zeyd b. Erkam radıyallahu anhümânın rivayetleri veçhile gerek Mekke'de gerek Medine'ye ilk hicret günlerinde gerek farz gerek nâfile namazlarda teâtî-i selâm ediliyordu. Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayetine göre, Ebû Ümâme hazretleri, "Bir mümin, mescide namaz kılınırken geldiğinde namazın kaç rekʿat kılındığını yanındaki musallîye sorabilirdi ve aldığı cevap veçhile evvelâ fevtettiği rekʿatları kılardı, sonra cemaate dahil olurdu. Hatta Muâz b. Cebel radıyallahu anh da bir kere mescide geç gelmiş ve bu suretle namaza dahil olmuştu" demiştir.[tt] Gerek Ebû Ümâme gerek Muâz radıyallahu anhümâ her ikisi de Medineli'dir, ensardandır.

Hulâsa! Namazda kelâm tahrîm edilene kadar namazda kelâmın mubah olduğunda ehl-i rivâyet ihtilâf etmemiştir.

Medine'de bu hal pek az devam etmiş olacaktır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in Bedir'e müteheyyi-i azîmet olduğu bir sırada Medine'ye avdet eden ve namazda tahrîm-i kelâmdan haberdar olmayan Abdullah b. Mesʿûd, Hazret-i Peygamber'e namazda selâm verdiği halde selâmının mukabele görmediğini haber vermiştir. Bu cihetle şârih Hattâbî, namazda kelâm Peygamber'in Medine'ye hicretinden pek az zaman sonra nesholunduğunu kaydediyor.

İbtidâ-i İslâm'da namazda kelâmın mubah olduğunda ehl-i rivâyet ittifak ettikleri gibi muahharan tahrîm buyurulduğunda da fukahanın ittifakı vardır. Şu kadar ki, İmam Mâlik, ıslah-ı salât için namazda kelâmı tecviz etmiştir. İmam Şâfiî de sehven kelâmı müfsid-i salât addetmemiştir. Eimme-i Hanefiyye ise böyle farklara lüzum görmemiştir. Namazda kelâm, ister ıslah-ı salât kastıyla, ister sehven irat edilmiş olsun namazı ifsat eder demişlerdir.

Hanefîler'in Delili. وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *"Namazınızı dünya kelâmı söylemeyerek kılınız"*[tu] diye emrolunması ve bu hitâb-ı ilâhînin tahrîm-i kelâma müteveccih olduğunun gerek Zeyd b. Erkam hadisinden gerek sair ahbâr-ı me'sûreden müstefâd bulunmasıdır. Gerek bu nazm-ı şerifin sebeb-i nüzûlünde gerek bu ehâdîs ve ahbârın esbâb-ı vürûdunda namazda söylenen sözlerin sehiv, amd veya ıslah-ı salât kastı, adem-i kastı gibi bir tefrike tâbi tutulduğu hakkında bir rivayet nakledilmemiştir.[tv]

Namazda Selâm Meselesine Gelince. Bu babda da ihtilâf edilmiştir: Nutkan redd-i selâm edilmesini Ebû Hüreyre, Câbir radıyallahu anhümâ ile Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Katâde, İshak b. Râhûye kabul etmişlerdir. Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Ebû Sevr hazerâtı işaretle redd-i selâm edilmesi müstehaptır demişler. İmam Ebû Hanîfe kalben redd-i selâm edilir ictihadında bulunmuş. Bazıları da namazdan selâm verince redd-i selâm eder demişlerdir ki, bunlar da Atâ b. Ebû Rebâh, Süfyân es-Sevrî, Nehaî, Muhammed b. Hasan'dır. Ebû Zer ile Ebü'l-Âliye'den de bu ictihad rivayet edilmiştir. İmam Ebû Yûsuf ise ne namaz içinde, ne de namazdan sonra redd-i selâm edilir demiştir[tw] ki, maksadı nutkan redd-i selâmın adem-i lüzûmunu beyandan ibaret olacaktır ve İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadının aynı demektir. Mevzubahsimiz olan Abdullah b. Mes'ûd hadisinin zâhirinden müstefâd olan da budur.

Namazda işaretle redd-i selâmı müstehap addeden mezâhib-i selâse eimmesi, nutk ile de, işaretle de redd-i selâmı tecviz etmiyen İmam Ebû Hanîfe aleyhine Müslim'in *Sahîh*'inde rivayet ettiği Câbir hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Câbir radıyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir sefer esnasında beni bir işe göndermişti. O işten dönüp geldiğimde Resûl-i Ekrem'i namaz kılar buldum ve kendisine selâm verdim. Bana işaret eyledi. Namazdan fâriğ olunca da, *"Ey Câbir! Ben namazda iken sen bana selâm verdin. Namazda bulunmaklığım, sana karşı söylenmeme mani oldu"* buyurdu.[tx]

Câbir hadisini bu suretle sünen-i erbaa sahipleri de rivayet etmişlerdir. Hatta bu rivayet tariklerinden birinde ki, Müslim'in *Sahîh*'inde tahrîc edilmiştir. Câbir'in, bir hâcet için izâm buyurulması "Benî Mustalik"e giderken vuku bulduğu da bildirilmiştir. İşte mezâhib-i selâse fukahası, Câbir hadisindeki işâret-i nebevîyi redd-i selâm mahiyetinde telakki etmişlerdir ve namazdan fâriğ olunca Resûl-i Ekrem'in *"Namazda bulunmaklığım sana söylenmeme mani oldu"* buyurmasını da nutkan redd-i selâm edemedim, işaretle iktifa ettim suretinde te'vil etmişlerdir.

Fakat Câbir hadisinin diğer rivayet tarikleri ki, bunlardan birisi 613 numara ile gelecektir. Böyle bir mâna istifade edilmesine hiç de müsait değildir. Hadisin bu babda daha ziyade tafsili ihtiva eden diğer bir tarîk-i rivâyeti daha vardır ki, onu da Tahâvî nakletmektedir. Bu rivayete göre, Hazret-i Câbir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir seferde bulundum. Resûlullah, beni bir hâcete göndermişti, o işi görüp döndüğümde Resûl-i Ekrem'i devesi üzerinde buldum. Selâm verdim. Selâmımı reddetmedi. Sonra rükû ve secde ettiğini gördüm. Namazdan selâm verince bana selâmımı reddeyledi.[ty]

Görülüyor ki, Tahâvî'nin rivayeti derecesinde öbür tarîk-i rivâyette vuzuh yoktur. Tahâvî'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem efendimizin, Hazret-i Câbir'in selâmını namazda reddetmediği ve selâm verdikten sonra selâmla mukabele buyurduğu tasrih edilmiştir. Tahâvî'nin bu tarîk-i rivâyeti vâzıhan delâlet eder ki, diğer tarîk-i rivâyette zikredilen işaretin medlûlü redd-i selâm mahiyetinde olmayıp bilakis namazda redd-i selâmı nehy ü inkârdan ibarettir. Hatta Câbir hadisinin Tahâvî'ye, A'meş tarikiyle gelen diğer bir rivayetinde Hazret-i Câbir, "Namaz kılan bir kimseye selâm vermeyi hoşlanmam. Namazda iken bana selâm verilirse, ona da namazdan çıktıktan sonra mukabele ederim" demiştir ki, bu da Tahâvî'nin rivayetindeki vuzuhu tamamıyla inkişaf ettirmiştir. Fazla olarak musallîye selâm verilmesi muvâfık olmadığını da bildirmektedir. Birinci tarîk-i rivâyette geçen işaret, Resûl-i Ekrem tarafından redd-i selâm mahiyetinde olsaydı, Hazret-i Câbir musallîye selâm verilmesini kerih görmeyecekti.

[tj] Ebû İshak, Amr b. Abdullah es-Sebîî'dir. Kûfe'de yetişen kibâr-ı tâbiîndendir. Otuz sekiz sahâbeden rivayeti vardır. 116 tarihinde doksan altı yaşında vefat etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin meşâyihi cümlesinden ma'dûddur (*Aynî*, III, 697).

[tk] قال ابن عباس رضي الله عنهما يستعين الرجل في صلاته بما شاء من جسده ووضع أبو إسحاق قلنسوته في الصلاة ورفعها. ووضع علي رضي الله عنه كفه على رصغه الأ يسر (بخاري باب إستعانة اليد في الصلاة إذا كان من أمر الصلاة)

{B1198 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 1.}

[tl] *Aynî,* III, 697.

[tm] {Rivayet İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. *Kitâbü's-Sünne* adlı, akaid konularını muhtevi bir eseri olmakla birlikte, *Sünen* adlı bir eseri tespit edilememiştir.}

[tn] {HM6347 İbn Hanbel, II, 148.}

[to] {D994 Ebû Dâvûd, Salât, 181, 182.}

[tp] Bu sırada Habeşe'de hükümran olan necâşînin ismi Ashame idi.

[tq] {el-Bakara, 2/238.} حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

[tr] {B1200 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2.}

[ts] {el-Müzzemmil, 73/20.}

[tt] روى الطبراني من حديث أبي أمامة رضي الله عنه: كان الرجل إذا دخل المسجد فوجدهم يصلون سأل الذي إلى جنبه فيخبره بما فاته فيقضي، ثم يدخل معهم. حتى جاء معاذ يوما، فدخل في الصلاة فذكر الحديث (عيني: ج 3 ، ص 70)

{Rivayet bu lafızlarla *Umde*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 269. Benzer lafızlarla da Taberânî tarafından nakledilmiştir. MK7850 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 210.}

[tu] el-Bakara, 2/238.

[tv] أحكام القرآن للجصاص: ج 1 ، ص 444

[tw] *Aynî*, III, 701.

[tx] روى مسلم عن جابر رضي الله عنه قال بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم في حاجة ثم أدركته وهو يصلي فسلمت عليه فأشار إلي فلما فرغ قال: إنك سلمت آنفا وأنا أصلي فهو الذي منعني أن أكلمك (هكذا رواه أصحاب السنن الأربعة)

{Rivayet bazı lafız farklılıklarıyla birlikte iki ayrı metin halinde Müslim'in *Sahih*'inde yer almaktadır. M1205, M1206 Müslim, Mesâcid, 37, 38.}

[ty] روى الطحاوي عن جابر رضي الله عنه أنه قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر فبعثني في حاجة، فانطلقت إليها ثم رجعت إليه وهو على راحلته. فسلمت عليه فلم يرد علي ورأيته يركع ويسجد. فلما سلم رد علي.

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 456, no: 2625.}

وقال الطحاوي. فهذا جابر بن عبد الله يخبر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يرد عليه وأنه لما فرغ من صلاته رد عليه.

609

• . • . •

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَحَدُنَا يُكَلِّمُ صَاحِبَهُ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى نَزَلَتْ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam radıyallahu anhtan sabit olan bir rivayette müşârün ileyh demiştir ki: Muhakkak biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (Resûl-i Ekrem'in arkasında) namazda (iken) görüşürdük. Bizim birimiz (yanındaki) arkadaşına hâcetini söylerdi. En sonu, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ "Ey müminler! Namazları ve (hususiyle bunların) orta(sındaki) namazı muhafaza ediniz ve (namazınızı) sükût ederek Allah için kılınız"[tz] âyet-i kerîmesi nâzil oldu da Resûl-i Ekrem bize (namazda) sükût etmemizi emir buyurdu. {B1200 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2 .}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif de namazda kelâmın menhî olduğunu ifade eden hadisler cümlesindendir. Buhârî "Tefsîr" babında da tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî de "Salât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Tirmizî'nin ayrıca "Tefsîr" babında da rivayeti vardır. *Sahîh-i Buhârî* metninde hadis, şu suretle, إن كنا لنتكلم في الصلاة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم يكلم أحدنا صاحبه بحاجته حتى نزلت حَافِظُوا ... sevkedilmiştir. Fakat müellif Zebîdî merhum, hadisi ihtisar ederken pek ifrat etmiştir. Öyle zannediyorum ki, müellifi bu ifrata sevkeden, hadisin birinci ve ikinci fıkralarını bir meâlde addetmesidir. Bu sebeple ikinci ile iktifa edip birinci fıkrayı tayyetmiştir. Halbuki birinci fıkra "inne"[ua] ile lâm-ı ibtidâiyye ile müekked bulunuyordu. Sonra ikinci fıkra birinciyi tekit için irat edilmişti. Halbuki hadisin bu muhtasar şekli, bildirdiğimiz müekkidâttan tamamen mahrum bırakılmıştır. Bu cihetle hadisi, *Sahîh-i Buhârî* metnine göre tercüme ettik.

Buhârî metninde (bi-hâcetihî) kaydı vardır ki, müellif onu da bırakmıştır. Halbuki bu kayıt namazda söylenen sözün nevini yani musallînin muhtaç olduğu, meselâ aded-i rekeâtı istilâm gibi bir hususa dair olduğunu ifade etmekte bulunduğundan ihtisar gibi tâli bir düşünce ile terkedilmesi hiç de muvâfık değildi. Demek oluyor ki, namazdaki bu görüşmeler, âfâkî, uzun boylu müsahabeler nevinden değildi. Belki hadisin, Ebû Ümâme radıyallahu anhtan gelen diğer rivayet tarikinden öğrendiğimize göre, Zeyd b. Erkam'ın bu hadisinde bildirmek istediği hâcet, namaza müteallik ihtiyaçlar nevinden idi.

ÂYET-İ KERÎME İLE HADÎS-İ ŞERİFTEN MÜSTEFÂD OLAN MÂNALAR VE HÜKÜMLER

1. İbtidâ-yi İslâm'da namazda söylenmek mubah iken sonra neshedilmiştir. Hakikaten namaz, müminlerin rablerine karşı münâcât ve izhâr-ı ubûdiyyet etmeleri için teşrî' buyurulmuş bir te'sîs-i ilâhî olduğundan musallînin bunu, fânilerin kelâmı ile ihlâl etmesi gaye ile telifi kābil olmayan bir hareket idi. Namaza dururken müminin kendini derleyip toparlaması, fânilerden yüzünü çevirip kemâl-i huşû ile ve bütün kuvâ-yi rûhiyye ve cismiyyesiyle bârigâh-ı ilâhîye yönelmesi en mühim ubûdiyyet lâzimesi idi. Bunun için وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *"Namazınızı sükût ederek rabbinizin rızası için kılınız"* buyurularak namazda kelâm-ı beşer harâm kılınmıştır. Bunu da Resûl-i Ekrem'in namazda her nevi kelâm-ı âdemîden sükût edilmesine dair emirleri takip etmiştir.

Namazda hürmet-i kelâm hakkında ulemânın da icmâı vardır: Eimme-i müslimîn namazda tekellümün Kitap ve Sünnet'e müstenit olan hürmetine mebnî bu hürmeti bilerek, sehven değil amden, ıslah-ı salât gibi veya ma'rûz-ı helâk olan bir gafili ikaz gibi bir maslahat muktezâsı olmayarak namazda söylenmek namazı ibtal eder demişlerdir. Bu esâs-ı şer'îde ittifak eden eimme-i kirâm yalnız bunun tafsilinde şu suretle ihtilâf etmişlerdir.

Bir maslahata müstenit olsa bile Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî hazerâtına göre, tekellüm ile namaz bâtıl olur. Evzâî ile İmam Mâlik'in bazı ashabı maslahata müstenit olan tekellümü tecviz etmişlerdir. Nâsîye gelince, İmam Şâfiî'ye göre kelâm-ı kalîl ile namaz bâtıl olmaz. İmam Mâlik'in, Ahmed b. Hanbel'in, cumhûr-ı fukahânın mezhebi de budur.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre bâtıl olur. Nâsînin kelâm-ı kesîrinde eimme-i Hanefiyye'den iki kavl-i meşhûr menkuldür. Bunlardan en sahih olan kavle göre yine nâsînin namazı bâtıl olur.

Nevevî diyor ki: Nâsî hakkındaki ictihadımızın delili Zülyedeyn hadisidir. [ub] Bu hadiste nâsînin hükmü zâhir olarak görülmektedir diyor.

Şârih Aynî de, ashabımız fukahâ-i Hanefiyye tarafından şu suretle cevap verildiğini bildiriyor: "Zülyedeyn kıssasına dair olan hadis, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Erkam radyallahu anhümâ hadisleriyle mensuhtur. Çünkü Zülyedeyn, Zührî'nin rivayeti veçhile Bedir Gazâsı'nda şehid olmuştur. Rivayet edilen bu namaz kıssası da Bedir'den evvel vuku bulmuştur" diye cevap verildiğini naklediyor.

Ebû Hüreyre, Hayber sırasında İslâm olduğuna göre, Hayber'den evvelki bir hadiseyi nasıl nakledebileceği? suretinde vârid-i hâtır olan bir şüpheyi de yine allâme Aynî, "Bir hadisenin zamân-ı vukūunda hazır bulunamayan sahâbî ahîren, yâ Resûl-i Ekrem'den veya diğer bir sahâbîden işiterek rivayet edebilir ve böyle rivayetler vâkidir" diye izâle ediyor.

ÂYET-İ KERÎMEYİ İZAH EDEN RİVAYET TARİKLERİ

Hadîs-i şerifin ihtiva ettiği حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ [uc] âyet-i kerîmesindeki حَافِظُوا emri, sîgasıyla vücûb ifade ettiği gibi muhafaza kelimesi de sîganın medlûlü olan vücûb hükmünü teyit etmektedir.

صلوات sîga-i cem'ine lâm-ı ta'rifin duhulü ma'hûda işaret etmekte bulunduğundan bununla da her günün gece ve gündüzünde kılınan beş vakit namaz maksuttur. Binaenaleyh حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ nazm-ı şerifi, "Beş vakit namâzı; farzlarını istifâ, hudûduna itinâ ve tam vaktinde edâ ederek muhâfazaya devam ediniz" demek olur. Çünkü muhafaza ile emrolunması, bunların tamamen tahakkukunu iktiza eder. "Salât-ı vustâ"nın müteakiben ve münferiden zikredilmesi de müekked olan muhâfaza-i salât hükmünü bir kere daha tekit etmektedir.

Salât-ı vustânın ta'yîn-i mâhiyeti hakkında muhtelif rivayetler nakledilmiştir ki, bunların mecmuu yirmiye bâliğ olmaktadır. Bunlar içinde en ziyade hâiz-i rüchân olanı, salât-ı vustânın ikindi namazı olduğuna dair olan rivayettir. Ashaptan Ebû Hüreyre, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Abbas, Übey b. Kâ'b, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr, Semüre b. Cündeb, Ümmü Seleme radıyallahu anhüm hazerâtının kavli budur. İbn Hazm, Ali ve Âişe radıyallahu anhümâdan salât-ı vustâ hakkında bundan başka gelen rivayetler sahih değildir diyor. Tâbiî ve etbâu't-tâbiî ricâlinden Hasan-ı Basrî, Zührî, Îbrâhim en-Nehaî, Muhammed b. Sîrîn, Saîd b. Cübeyr, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer, Yûnus, Katâde, Şâfiî, Ahmed, Dahhâk, Ubeyd b. Meryem, Muhammed b. Sâib gibi daha bir hayli zevatın mezhebi de budur. Ebû Hasan el-Mâverdî, salât-ı vustâ cumhûr-ı tâbiînin mezhebidir diyor. İbn Abdülber de ehl-i eserin ekserisinin mezhebi olduğunu haber veriyor. İbn Atıyye ise cumhûr-ı nâs tarafından salât-ı vustâ, ikindi namazı olarak kabul edilmiştir diyor. Ebû Ca'fer et-Taberî de bu babdaki ahbârdan tezahür eden hakikat, ikindi namazı olmasıdır diyor. Tirmizî de gerek sahâbeden gerek kurûn-ı müteâkibe ricâlinden ekser ulemânın mezhebi bu merkezde olduğunu bildiriyor.

Salât-ı Vustânın İkindi Namazı Olduğuna Dair Vârit Olan Haberlerden Bazıları Şunlardır:

1. Müslim'in rivayetine göre, Ali radıyallahu anh Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Hendek günü, شغلونا عن الصلاة الوسطى صلاة العصر *"Kureyş müşrikleri bizi orta namazdan ki, ikindi namazıdır, alıkoydular"* buyurdu demiştir.[ud]

Müslim'in Hazret-i Ali'den gelen bu rivayeti gayet sarihtir, salât-ı vustâ "salât-ı asr" ile tefsir edilmiştir. Buhârî'nin de sûre-i Bakara'nın tefsirinde Hazret-i Ali'ye müntehî bir rivayeti vardır. Hatta Resûl-i Ekrem'in, ملأ الله قبورهم أو بيوتهم نارًا *"Allah, bu Kureyş'in kabirlerine,* –bir rivayette– *evlerine ateş doldursun"*[ue] diye dua buyurdukları hakkında bir ziyadeyi muhtevîdir. Taberânî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayetinde de وأجوافهم ziyadesi vardır ki: *"Allah bunların kabirlerine ve gönüllerine ateş doldursun"*[uf] diye dua buyurulmuştur. Fakat bu rivayetler, bu tafsilâtı ihtiva etmekle beraber bunlar da Müslim'in rivayeti gibi salât-ı vustâ "salât-ı asr" ile tefsir edilmemiştir.

2. Yine Müslim'in rivayetine göre, Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anh, bir kere müşrikler Resûl-i Ekrem'i ikindi namazını kılmaktan alıkoymuşlardı da Resûl-i Ekrem, شغلونا عن صلاة الوسطى *"Bizi bu müşrikler orta namazı kılmaktan alıkoydular"* buyurdu[ug] demiştir ki, bu İbn Mes'ûd rivayeti de bu babda gayetle sarihtir.

3. Yine Müslim'in Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan kölesi Ebû Yûnus vasıtasıyla gelen rivayetinde Ebû Yûnus demiştir ki: "Bana Hazret-i Âişe, kendisine bir mushaf yazmaklığımı emretmişti" ve حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ âyetine geldiğimde kendisinden istîzan etmemi tembih buyurmuştu. Yazı işi bu âyet-i kerîmeye geldiğinde istîzan ettim. Bana bu âyeti حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ suretinde imlâ ettirdi ve "Bu âyeti, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden böyle işittim" buyurdu.[uh]

Müslim'in bu rivayetine göre, Hazret-i Âişe indinde salât-ı vustâ ile salât-ı asr arasında mugāyeret bulunuyorsa da Ebû Hüreyre'nin Kabîsa'dan rivayeti tarikinde Kabîsa b. Züeyb, Hazret-i Âişe mushafında da vâv-ı âtıf bulunmadığını bildirmiştir. İbn Hazm da, Kāsım'dan gelen rivayetin râvisiz[ui] olduğunu haber veriyor ve bu atıfsız rivayet Hazret-i Âişe'den vuku bulan rivayetlerin en sahihidir diyor. Sonra Hazret-i Ali'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan sabit olan rivayetler de bu ciheti teyit ediyor.

4. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den tesbit edilen bir rivayete göre, Ebû Hüreyre hazretlerinden salât-ı vustâ hakkındaki ihtilâf sorulmuş, o da demiştir ki: "Bu mesele hakkında sizin ihtilâf ettiğiniz gibi biz de hâne-i saâdetin civarında ihtilâf etmiştik. Aramızda Hâşim b. Utbe bulunuyordu ki, hoş bir zat idi. Bize, 'Şimdi ben meselenin doğrusunu öğrenip size bildireyim' dedi ve Resûl-i Ekrem'den müsaade alarak huzûr-ı saâdete girdi. Sonra çıkıp yanımıza geldiğinde salât-ı vustânın salât-ı asr olduğunu bize haber verdi."[uj]

5. Taberî'nin rivayetleri arasında sahâbeden ismi tayin edilemiyen bir zatın rivayeti de vardır ki, bu mevzuun en sarih rivayetlerinden ma'dûddur. Bu zat da demiştir ki: Ben küçük bir yaşta iken bu mesele hakkında bir kere Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümâ beni Resûl-i Ekrem'e göndermişlerdi. Resûl-i Ekrem benim küçük parmağımı tuttu ve "*Bu sabah namazıdır*" buyurdu. Sonra onun yanındaki parmağımı tuttu, "*Bu da öğledir*" buyurdu. Sonra baş parmağımı tutup "*Akşam namazıdır*" dedi. Onun yanındakini tutarak "*Bu da yatsıdır*" buyurup sonra bana,

— "*Şimdi hangi parmağın kaldı?*" diye sordu. Ben de,

— "Orta parmağım" dedim. Sonra yine sordu,

— "*Hangi namaz geriye kaldı?*" Ben de,

— "İkindi namazı" diye cevap verdim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— "*İşte orta namaz, bu ikindi namazıdır*" buyurdu.[uk]

Zeyd b. Sâbit radıyallahu anha göre salât-ı vustâ öğle namazıdır. Câbir b. Abdullah, Muâz b. Cebel, bir rivayette İbn Abbas ile İbn Ömer, Atâ, İkrime, Mücâhid, Rebî', Mâlik b. Enes rahimehümullah da sabah namazı olduğunu kabul etmişlerdir.

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ, salât-ı vustâyı beş vakit namaz içinde gayri muayyen birisidir suretinde tefsir etmiştir. Müşârün ileyh hazretlerinden turuk-ı sahîha ile gelen bir rivayette kölesi Nâfi‘ demiştir ki: İbn Ömer'den salât-ı vustâ sorulduğunda, هي منهن فحافظوا عليهن كلهن "Orta namaz, beş vakit namazdan ma‘dûddur. Bu beş vakit namazın hepsini muhafaza ediniz" diye cevap verdi. Binaenaleyh salât-ı vustâ, beş vakit namazdan gayri muayyen birisi oluyor. Bir rivayette Zeyd b. Sâbit'in de mezhebi budur. Kādî Şüreyh de bu mezhebi iltizam eylemiştir.

Salât-ı vustâ hakkındaki akvâl-i sâireyi şârih-i allâme Aynî *Umdetü'l-kārî*'de bütün tafsilâtı ile bildirmiştir (*Umdetü'l-kārî,* III, 706, 707, 708).

[tz] {el-Bakara, 2/238.}

[ua] Hadiste إن كنا deki "elif, nûn" maddesi müşedded إنّ den tahfif edilmiştir.

[ub] Zülyedeyn hadisinin tercümesi 299 numara ile geçmiştir. Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan mervî olan bu hadiste müşârün ileyh demiştir ki:

Bir defa Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize öğle veya ikindi namazlarından birini kıldırırken iki rek‘attan sonra selâm vermişti. Sonra kalkıp mescidin içinde uzatılmış kuru bir ağaç parçasına dayandı. Resûl-i Ekrem gadaplı gibi görülüyordu ve sağ elinin içini sol elinin arkası üstüne koyup parmaklarını karıştırarak sağ yanağını sol elinin ardına yapıştırmıştı.

Resûl-i Ekrem bu heyette cemaate bakarken cemaatten acele çıkmak isteyenler mescidin kapılarından çıkıyorlar ve birbirlerine "namaz kısaldı" diyorlardı. Cemaat içinde Ebû Bekir, Ömer radıyallahu anhümâ da bulunmakla beraber bunlar da huzûr-ı saâdetteki mehâbetten çekinerek bir şey söylemiyorlardı. Yine cemaat içinde –kolları uzun olduğu için– Zülyedeyn denilen bir zat vardı. Zülyedeyn,

– "Yâ Resûlellah! Unuttun mu, yoksa namaz kısaldı mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem,

– "*Ne unuttum, ne de namaz kısaldı*" diye cevap verdi. Sonra Resûl-i Ekrem cemaate hitap ederek,

– “*Zülyedeyn’in dediği gibi mi?*” diye sordu. Cemaat,

– “Evet, Zülyedeyn’in dediği gibidir” diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hemen mihraba doğru ilerleyip namazdan eksik bıraktığı rek‘atları kıldırdı. Sonra selâm verdi. Sonra tekbir alıp secde etti. Sonra başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra tekbir alıp secde etti. Sonra yine başını kaldırıp tekbir aldı.

Sonra İmrân b. Husayn’ın rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem selâm vermişti.

{B482 Buhârî, Salât, 88.}

[uc] {el-Bakara, 2/238.}

[ud] {M1425 Müslim, Mesâcid, 205.}

[ue] {B4533 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 42. Kaynakta ifade “قبورهم وبيوتهم أو أجوافهم نارا” şeklindedir.}

[uf] {MK12368 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 21.}

[ug] {M1426 Müslim, Mesâcid, 206.}

[uh] {M1427 Müslim, Mesâcid, 207.}

[ui] {İbn Hazm’dan yapılan nakilde, rivayetin “râvisiz”(بغير راو) olduğu değil, “vâvsız”(بغير واو) olduğu ifade edilmektedir. (Aynî, *Umde*, VII, 273.)}

[uj] {İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde tespit edilemeyen bu rivayeti, Taberânî nakletmiştir. MK7198 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 301. Metinde “Hâşim b. Utbe” olarak geçen isim, kaynakta “Ebû Hâşim b. Utbe” olarak kayıtlıdır.}

[uk] {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 196, no: 5442.}

610

•.•.•

عَنْ مُعَيْقِيبٍ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي الرَّجُلِ يُسَوِّي التُّرَابَ حَيْثُ يَسْجُدُ قَالَ إِنْ كُنْتَ فَاعِلًا فَوَاحِدَةً.

TERCÜMESİ

Muaykîb radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (secdeye varırken) secde yerinin toprağını (eliyle) düzelten bir kimseye (hitap ederek), "Bir daha böyle tesviye-i türâba mecbur olursan, bir defa mesheyle!" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1207 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 8.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de "Salât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadisi secde mahallindeki çakılların namaz sırasında izâlesi câiz olduğuna dair açtığı bir babında zikretmiştir.

Hadîs-i şerifteki الرجل tağlîben vârit olduğundan hadisin zâhirinden müstefâd olan mesh-i hasât ve tesviye-i türâbın cevazı hükmü umumiyetle erkek ve kadın hakkında câridir ve bir defaya mahsus olmak üzere secde ederken musallîye ezâ verecek çakılların def'inde, toprağın el ile düzeltilmesinde hiçbir şer'î mahzur yoktur. İbn Mes'ûd'un ve İbn Ömer'in böyle yaptıkları menkuldür. Ebû Zer, Ebû Hüreyre, Huzeyfe de buna ruhsat vermişlerdir. Tâbiînden İbrâhim en-Nehaî'nin, Ebû Sâlih'in mezhebi de budur. Hazret-i Ömer, Câbir, tâbiînden Hasan-ı Basrî kerih görmüşlerdir. Nevevî, *Müslim* şerhinde bunun keraheti hakkında ulemânın ittifakı olduğunu ve namaz kılan bir kimsenin bu nevi meşguliyeti namazda vücudu matlup ve mültezem olan tevazua münâfî bulunduğunu haber veriyor. Lâkin şârih Aynî bu ittifak hikâyesinde nazar vardır, şâyân-ı tedkiktir diyor ve İmam Mâlik'in böyle amel-i yesîrde bir beis görmediğini hatta kendisinin namazda böyle yaptığını bildiriyor ve hakikaten *Telvîh*'te seleften pek çoğunun namazda secde mahallindeki çakılları bir defaya münhasır olarak izâle ettikleri nakledilerek birden ziyadede kerahet vardır denilmiştir. Ehl-i zâhir ise birden ziyadenin haram olduğuna hükmetmişlerdir.

Kâdî İyâz da diyor ki: Namaz kılarken musallînin alnına yapışan toprak, çer çöp gibi şeylerin mescidden ayrılmadan alından izâle edilmesini selef çirkin görürlerdi. İbn Abdülber de bunu Saîd b. Cübeyr'den, Şa'bî'den, Hasan-ı Basrî'den hikâye ediyor. İbn Mes'ûd radıyallahu anh da dört şey şiddetle sünnete muhaliftir dermiş, sütresiz namaz kılmak, namazdan ayrılmadan yüzünü silmek, ayakta işemek, ezan okunurken icâbet etmemek.

Bundan sonra Buhârî, giyilen elbisenin secde etmek üzere yayılıp üzerine secde edilmesinin cevazı hakkında bir bab daha açarak burada da "Salât" bahsinde tercümesi 251 numara ile geçen meâli bervech-i âtî Enes b. Mâlik hadisini zikretmiştir.

Enes b. Mâlik radıyallahu anh demiştir ki: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kılardık da bazılarımız sıcağın şiddetinden dolayı (büründüğü) elbisenin bir ucunu secde yerine yayardı (ve üzerine secde ederdi).[ul]

Bundan sonra Buhârî namazda amel-i yesîrin cevazı hakkında da bir bab açarak burada da "Kitâb-ı Salât"ta tercümesi 249 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin şu hadisini tahrîc eylemiştir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Âişe radıyallahu anhâ demiştir ki: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin karşısında (gece) uyurdum. İki ayaklarım da Resûl-i Ekrem'in secde mahallinde bulunurdu. Resûl-i Ekrem secdeye vardığı zaman eliyle bana dürterdi. Ben de ayaklarımı (geriye) çekerdim. (Secdeden) kalkınca ben yine uzatırdım. Hazret-i Âişe, "O zamanlar evlerde ışık da bulunmazdı" demiştir.[um]

Buhârî'nin yine bu babda tahrîc ettiği Ebû Hüreyre'nin bir hadisi daha vardır ki, bunun da tercümesi 288 numara ile geçmiştir. Hadisin izahında selefim Ahmed Naim merhumun kıymetli bir mütalaası da yazılı bulunduğundan kārîlerimize mütalaa etmelerini tavsiye ederiz.

Müellif Zebîdî merhum bu hadisleri orada zikrettiğinden ihtisar için burada terketmiştir.

TERCEME-İ HÂL

Râvi Muaykıb radıyallahu anh, İbn Ebû Fâtıma ed-Devsî'dir. Mekke-i Mükerreme'deki ilk müslümanlardan ve İkinci Habeşe muhacirlerindendir. Hayber sırasında Habeşe'den avdet etmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından kendilerine mühürdar tayin edilerek taltif buyurulmuştur. Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde de beytülmâl emini idi. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinde cüzzam illetine mübtelâ olmuş ise de taraf-ı hilâfetten etıbbâ celp ve tedavi edilerek hastalık tevkif edilmiştir. Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde hâtemü'l-enbiyânın hâtem-i saâdeti sâhib-i terceme tarafından Erîs Kuyusu'na düşürülüp zâyi edilmiş ve bulmak mümkün olamamıştır. Hazret-i Osman'ın son devirlerinde yahut Hazret-i Ali'nin ibtidâ-i hilâfeti sırasında kırk tarihinde irtihal etmiştir. Muaykîb radıyallahu anhın Buhârî'de bu hadisten başka rivayeti yoktur. İbnü't-Tîn, ashap arasında cüzzam illetine bundan başka tutulan olmadığını bildirmiştir.[un]

[ul] {B385 Buhârî, Salât, 23.}

[um] {B382 Buhârî, Salât, 22.}
[un] Aynî, III, 718.

611

•.•.•

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الْأَسْلَمِيِّ ﵁ صَلَّى يَوْمًا فِي غَزْوَةٍ وَلِجَامُ دَابَّتِهِ بِيَدِهِ فَجَعَلَتِ الدَّابَّةُ تُنَازِعُهُ وَجَعَلَ يَتْبَعُهَا فَقِيلَ لَهُ فِي ذٰلِكَ فَقَالَ إِنِّي غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ سِتَّ غَزَوَاتٍ أَوْ سَبْعَ غَزَوَاتٍ أَوْ ثَمَانَ وَشَهِدْتُ تَيْسِيرَهُ وَإِنِّي إِنْ كُنْتُ أَنْ أُرَاجِعَ مَعَ دَابَّتِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَدَعَهَا تَرْجِعُ إِلَى مَأْلَفِهَا فَيَشُقُّ عَلَيَّ.

TERCÜMESİ

Şu'be b. Haccâc, Ezrak b. Kays'tan şöyle rivayet etmiştir: Ezrak demiştir ki: Ahvaz'da Harûriye (denilen Hâricîler) ile harp ettiğimiz günlerde (Düceyl) nehr(inin) kenarında bulunuyordum. Birisi de orada binitinin gemini elinde tutarak namaz kılıyordu ki, râvi Şu'be, bu namaz kılan zatın Eslemî Ebû Berze radıyallahu anh olduğunu haber vermiştir. Namaz kılarken hayvan, Ebû Berze'yi çekmeye, o da hayvana uymaya (ve onunla namazda yürümeye) başladı. Bu vaziyete şahit olan bir Hâricî, "Yâ rab! Şu ihtiyara cezasını ver (o, hayvanı için namazını terkediyor)" di(yerek sebb ü tahkîr etmeye başla)dı. Ebû Berze namazdan fâriğ olunca (Hâricî'ye karşı) şöyle cevap verdi: "Senin (şimdi söylediğin) sözünü işittim. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte altı, yahut yedi, yahut sekiz gazâda bulundum. Resûl-i Ekrem'in (namazda vesair hususlarda ümmetine) yüsr ü sühûlet gösterdiğine şahit oldum. Şimdi benim bu hayvanın hareketine uysal olmam onu (başı boş) bırakmamdan daha hayırlıdır. (Çünkü bırakınca) hayvan, yemliğine, ahırına dönecektir. O zaman benim için (uzak menzilime gitmek) güçleşecektir." {B1211 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

İZAHI

BİR TEMBİH. Müellif Zebîdî bu hadisin asıl râvilerinden ikisini yani Şu'be ile Ezrak b. Kays'ı tâbiînden diye tayyederek yalnız sahâbî Ebû Berze'yi zikretmiştir. Halbuki *Sahîh-i Buhârî* metnindeki hadisin sûret-i sevkine göre bu vâkıa-i salâtı nakl ü rivâyet eden Ezrak b. Kays'tır ve hadise sahibinin Ebû Berze olduğunu haber veren de Şu'be'dir. Yine müellif merhum hadisin sûret-i sevkinde bildirilen mukaddimâtı da hadîs-i nebevî mahiyetinde bulunmadığını görerek bunu da *Tecrîd*'e almamıştır. Bu noksanları telâfi etmek için hadisi *Buhârî* metninden tercüme etmeye mecbur olduk ve birinci râvi olarak Şu'be'yi gösterdik.[110]

Hadisteki Hâricî'nin ismi de Buhârî tarafından tayin edilememiştir. Bu cihetle Buhârî, bu hadisin isnadında cumhûr-ı muhaddisînden teferrüd etmiştir.

LUGAVÎ İZAHLAR

جرف نهر terkibinde **cürüf**, "cîm"in ve "râ"nın zammıyla "sel suyunun yardığı yer"e denir. Lisanımızda "yar" tabir olunur. جرف هار , "sel suyunun oyup götürdüğü arz parçası"dır. Binaenaleyh جرف نهر , "nehir yarı" demek olur. Fakat şârih Kastallânî bu kelimenin Küşmîhenî rivayetinde hâ-i mühmele ile mazbut bulunduğunu ve hurufun da cânip mânasına olduğunu bildirdiğinden "nehir kenarı" diye tercüme ettik. Bu nehrin musaggar olarak Düceyl nehri olduğunu da bize Kastallânî bildiriyor.

Ahvaz, *Kāmus Tercümesi*'nde şöyle izah ediliyor: Ahvaz, Basra ile Fars arasında dokuz kazaya ıtlak olunur ki, her birinin ism-i mahsûsu vardır. Mecmuuna Ahvaz denir. Her birine müfred olarak Hevz ıtlak olunmaz. Dokuz kaza şunlardır: (1) رامهومز، (2) عسكر مكرم، (3) تستر، (4) جند يسابور، (5) سوس، (6) سرّق، (7) نهر تيرى، (8) أيدج، (9) مناذر . Bütün Ahvaz câmiası Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinde fethedilmiştir.

Harûriye, "Harûrâ'ya mensup" demektir. Ruşâtî, Harûrâ'nın Kûfe'de Hâricîler'in içtimâ ettikleri bir kasabanın ismi olduğunu bildiriyor.

Cevherî Muhammed b. Kudâme'nin *Ahbâr-ı Havâric* hakkındaki kitabında bildirdiğine göre, Ahvaz'daki havâric harbi, hicretin 65. yılında cereyan etmiştir ve Hâricîler'in, Basra halkını muhasara etmesi üzerine şüc'ân-ı İslâm'dan Mühelleb b. Ebû Sufre kumandasında gönderilen ordu tarafından bir sene devam eden bir harbi müteakip tenkil edilmişlerdir. Ebu'l-Abbas Müberred'in *Kâmil*'inde altmış tarihinde başlayıp 65 tarihinde hitama erdiği bildirilmiştir ki, Ebû Berze'nin vefatı tarihine göre daha doğrudur.

TERCEME-İ HÂLLER

Şu'be b. Haccâc. Eimme-i müslimînden yüksek bir imamdır. Basra'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Muâviye b. Kurre, Enes b. Sîrîn, Sâbit el-Bünânî, Hammâd b. Süleyman, A'meş gibi zevât-ı tâbiînden hadis rivayet etmiştir. Kendinden de Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek gibi eimme-i muhaddisîn rivayet etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî, "Şu'be, ilm-i hadîste emîrü'l-mü'minîndir" dermiş. İbn Maîn de imâmü'l-müttakīn diye yâdetmiştir. İmam Şâfiî, "Şu'be olmasaydı Irak'ta ilm-i hadîs bilinemezdi" demiştir. Hâkim'in beyanına göre Şu'be, Enes b. Mâlik'i ve Amr b. Seleme'yi görmüştür ve 400 tâbiînden de hadis rivayet etmiştir. Merviyyâtı 2000 hadise varmıştır. Menâkıbı hakkında pek çok nevâdir menkuldür. 160 tarihinde vefat etmiştir.[up]

Ezrak b. Kays. Basra'nın muhaddislerindendir. Ebû Berze'den, Abdullah b. Amr'dan, Enes b. Mâlik'ten rivayeti vardır. Kendinden de iki Hammâd'lar, Şu'be b. Haccâc rivayet etmiştir. Zehebî, sâhib-i tercemenin 120 tarihine kadar muammer olduğunu bildiriyor (*Hulâsa,* s. 21).

Ebû Berze radıyallahu anhın ismi Nadle b. Ubeyd'dir. Kadîmü'l-İslâm bir sahâbî olup bu da Basra'da ihtiyâr-ı ikāmet ve bir rivayette Basra'da vefat etmiştir. Hâricîler'le yapılan muharebelerde Hazret-i Murtazâ'nın maiyetinde bulunmuştur. Nîsâbur'da veya Herat ile Sicistan arasında bir mağarada vefat ettiği hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir. Muâviye'nin evâhir-i saltanatında yahut Yezîd'in ilk devrinde 64 tarihinde vefat etmiştir. Belki de hadiste bildirilen hâdise-i salâtın cereyan ettiği sene dahilinde vefat etmiş olmalıdır.[uq]

Yukarıdaki tarihî ve coğrafî izahat ile terâcümü ahvali mütalaa ettikten sonra mevzubahsimiz olan hadisteki hâdise-i salât daha ziyade tevazzuh etmiş bulunuyor.

RÂVİLER, RİVAYETLER VE FIKHÎ HÜKÜMLER

Buhârî'nin *Sahîh*'inde izah etmekte olduğumuz hadisten evvel Katâde'den ta'lîkan şöyle bir rivayeti vardır. Katâde rahimehullah, "Namaz kılan bir kimse, hırsızın elbisesini yakaladığını görse, namazı bozarak hırsızı takip eder" demiştir. Abdürrezzâk bu haberi mevsûlen rivayet etmekle beraber ziyade olarak Katâde'den şunu da rivayet etmiştir: Musallî, bir çocuğun kuyu etrafında oynadığını görür de çocuğun kuyuya düşmesinden korkarsa namazını bozar, çocuğa koşar.

İmam Muhammed *Siyer-i Kebîr*'inde Ezrak b. Kays hadisini şöyle rivayet etmiştir: Ezrak b. Kays, "Ebû Berze'nin atının dizginini elinde tutarak namaz kıldığını görmüş ve iki rek'at kıldıktan sonra atının dizgini, Ebû Berze'nin elinden kurtularak atın kıble tarafına kaçmaya başladığını, Ebû Berze'nin de onu takip ederek atın dizginini yakaladığını sonra arka arka dönüp gelip geri kalan iki rek'atı da kıldığını" bildirmiştir.

İçinde bu hadisenin cereyan ettiği namazın bir öğle namazı olduğu, bu hadisin turuk-ı rivâyâtından Hammâd tarîk-i rivâyetinde tasrih edilmiştir.

İmam Muhammed *Siyer-i Kebîr*'inde diyor ki: Biz Hanefîler Ebû Berze radıyallahu anhın bu vâkıasından şunu istinbat ederiz ki: Ebû Berze şu hareketi ile beraber yine namazı sahih addedilmiştir. Çünkü Ebû Berze arka arka ric'at etmiştir. Yüzünü kıbleden çevirmemiştir. Şayet Ebû Berze, yüzünü kıbleden çevirse idi, namazı fâsit olurdu. Sonra bu hadiste az veya çok yürünmesi de tefrik edilmemiştir. Bu da bize namazda kıble istikbal edilmek şartıyla meşy-i kesîrin dahi namazı ifsat etmeyeceğini iş'âr eder. Bazı meşâyihimiz bu hadisi te'vil etmişlerdir ve te'vil hususunda ihtilâf eylemişlerdir: Bunlardan bir kısmı, "Secde mahallini tecavüz etmezse namazı fâsit olmaz, tecavüz ederse fâsit olur. Çünkü Mefâze'de musallînin secde mahalli, onun musallâsıdır. Mescid de mevzî-i sufûf mesabesindedir. Binaenaleyh musallâda tehattîsi ma'füvdür" demişlerdir. Bir kısmı da Ebû Berze'nin bu meşyini mütelâsık ve mütelâhik bir seyrühareket olmamakla te'vil etmişlerdir. Belki Ebû Berze bir hatve yürümüştür, sonra dinlenmiştir, sonra da bir hatve daha yürümüştür. Bu suretle hareket meşy-i kalîldir, müfsid-i salât değildir.

Eğer musallînin meşyi mütelâsık olursa, kıble istidbâr edilmese bile meşy-i kesîrden addolunur ve namaz fâsit olur demişlerdir. Bazı meşâyih de bu hadisin zâhiriyle amel ederek meşy-i kalîl ve kesîrin istihsânen müfsid-i salât olmayacağına hükmetmişlerdir. Kıyas ise, meşy-i kesîrin müfsid-i salât olmasıdır. Fakat burada Ebû Berze hadisiyle kıyas terkolunuyor. Şu da hatırdan çıkarılmamalıdır ki, bu hüküm, hâl-i özre mahsustur. Bir özre müstenit olmayan ahvalde kıyasın muktezâsıyla amel olunur.[ur]

Şârih Kastallânî de bu tafsilin bir fezlekesini bildiriyor da diyor ki: "Fukahanın icmâı ile sabit olan şudur ki, mütevâlî meşy-i kesîr salât-ı mektûbede namazı ibtal eder. Bunun için Ebû Berze hadisinde mevzubahis edilen yürüyüş, meşy-i kalîle hamledilmiştir. Amr b. Merzûk'un rivayeti de bunu teyit etmektedir."

Amr b. Merzûk'un rivayetinde, فأخذها ثم رجع القهقرى "Ebû Berze atını yakaladı, sonra namazgâhına arka arka dönüp geldi" denilmesi, bu rücûun meşy-i kesîr ile olmadığını işʻâr eder. Bu bir amel-i yesîr ve meşy-i kalîl idi. Kıbleden istidbâr da yoktu. Bu sebeple Ebû Berze radıyallahu anh bu fiilini namaza mani addetmiyordu.[us]

[uo] حدثنا آدم، حدثنا شعبة، قال حدثنا الأزرق بن قيس: كنا بالأهواز نقاتل الحرورية فبينا أنا على جرف نهر إذا رجل يصلي وإذا لجام دابته بيده فجعلت الدابة تنازعه وجعل يتبعها قال شعبة هو أبو برزة الأسلمي فجعل رجل من الخوارج يقول: اللهم افعل بهذا الشيخ! فلما انصرف الشيخ قال: إني سمعت قولكم وإني غزوت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ست غزوات، أو سبع غزوات، أو ثمان وشهدت تيسيره وإني إن كنت أن أراجع مع دابتي أحب إلي من أن أدعها ترجع إلى مألفها فيشق علي [رواه البخاري في باب إذا أنفلتت الدابة]

{B1211 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

[up] *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 174; *Hulâsa,* s. 140.

[uq] *Aynî*, III, 720.

[ur] *Aynî*, III, 724.

[us] *Kastallânî*, II, 404.

612

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا ذَكَرَتْ حَدِيثَ الْخُسُوفِ وقَالَ فِي هٰذِهِ الرِوَايَةِ بَعْدَ قَوْلِهِ وَلَقَدْ رَأَيْتُ النَّارَ يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا وَرَأَيْتُ فِيهَا عَمْرَو بْنَ لُحَيٍّ وَهُوَ الَّذِي سَيَّبَ السَّوَائِبَ.

TERCÜMESİ

Husûf hadisesini evvelce "Husûf" bahsinde bildiren Âişe radıyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, "(Husûf namazında) cehennemi de gördüm" dedikten sonra şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Cehennem ateşinin bazısı bazısına (şiddet-i harâretle) kahr ü galebeye çalışıyordu. Cehennemde "Amr b. Lühayy"i de gördüm. Bu Amr, (putlar namına) develeri adak olarak salıverirdi. (Putlara böyle kurban nezrini en önce o koymuştu). {B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, husûf hadisesine dair ehâdîs-i şerifeyi *Sahîh*'inin müteaddit mevzilerinde başta Âişe ve İbn Abbas radıyallahu anhüm olmak üzere Abdullah b. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Ebû Bekre, Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîden rivayet etmiştir. Hatta bu babda "Kitâbü'l-Küsûf" unvanlı bir bahis de açmıştır. Müellif Zebîdî'nin evvelce bildirildiğini söylediği Hazret-i Âişe hadisleri o bahiste, 548, 550, 554 numaralarla geçmiştir. Fakat Buhârî'nin buradaki metninde bazı ziyâde-i rivâyât vardır ki, bu ziyadeler, yukarıda müellif tarafından *Tecrîd*'e alınan Hazret-i Âişe hadislerinin hiçbirinde yoktur. Müellif merhumun yukarıda zikredildiğine işaret ettiği ولقد رأيت النار fıkrası da yine burada Buhârî metninde görülmektedir. Bunlar ihtisar için hep tayyedilmiştir. Binaenaleyh ihtisarda bu kadar mübalağa etmek muvâfık değil idi. Dahası var: Buhârî, bu husûf hadisini burada namazda meşy-i yesîrin müfsid-i salât olmadığını ispat için sevketmişti. Halbuki *Buhârî* metnindeki buna dair olan fıkralar da burada *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bunların başlıca sebebi müellifin hadislere yalnız rivayet noktasından nasb-ı nazar etmesidir. Her hadisin ihtiva ettiği hükm-i şer'î bakımından münasebetini aramamıştır. Bu noksanı telâfi için *Buhârî* metninin mevzuumuz olan namazda meşy-i kesîre taalluk eden kısmını aynen nakil ve tercüme ediyoruz.

Buna takdîmen bir ciheti hulâsaten arzetmek isteriz ki, husûf hadisleri üç cihet hakkında mâlûmat bahşetmektedir: **1.** Resûl-i Ekrem'in kıldığı küsûf namazı, **2.** Namazdaki uhrevî meşhûdâtı, **3.** İrat buyurdukları hutbe münderecatı. Bunlardan birincisi olan küsûf namazı ile bahsimizin alâkası yoktur. Bahsimiz, namazda meşy-i yesîrin müfsid-i salât olmadığı keyfiyetidir. Bunu yalnız ikinci ve kısmen üçüncü cihetlerde bulacağız. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem efendimiz küsûf namazını kıldırırken 551 numaralı İbn Abbas hadisinde de izah olunduğu üzere, esnâ-yı salâtta, bulunduğu mahalden biraz ilerlediği ve bir şey tutar gibi elini uzattığı, sonra gerilediği görülmüştür. Bunun sebebini Resûl-i Ekrem namazdan sonra irat buyurdukları hutbelerinde anlatmışlardır ki, Hazret-i Âişe buradaki rivayetinde bunu şu suretle rivayet ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz buyurmuştur ki: لقد رأيت في مقامي هذا كل شيء وعدته. حتى لقد رأيت أريد أن آخذ قطفا من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم ولقد رأيت جهنم يحطم بعضها بعضا حين رأيتموني تأخرت ورأيت فيها عمرو بن لحي وهو الذي سيب السوائب *"Şu küsûf namazı kıldığım yerde bana vaad olunan her şeyi gördüm. Hatta benim namazda ileriye doğru gitmeye başladığımı gördüğünüz vakitte ben, cennetten bir salkım üzüm almak istediğimi görmüştüm. Beni geriye çekilir gördüğünüz sırada da cehennemi görmüştüm. Cehennemin bazısı bazısını* (şiddet-i harâretle) *yutmaya, kahretmeye uğraşıyordu..."*[ut]

Şunu da hulâsaten kaydetmek isterim ki, Resûl-i Ekrem'in bu rü'yeti, göz gibi, zaman, mekân, bu'd, intıbâk gibi vesait ve şerâit-i rü'yet ile mukayyet bir rü'yettir, zannedilmemelidir.

LUGAVÎ İZAHLAR

سيب السوائب cümlesindeki **sevâib** kelimesi **sâibe**nin cem'idir. Sâibe "nezredilerek başı boş salıverilen ve bir daha hiçbir işte kullanılmayan deve"dir. Araplar, Câhiliye devrinde bir hastanın iyâde-i âfiyeti yahut bir yolcunun selâmetle avdeti nezri ile deve tesyîb ve ihmali itiyadında idiler. Artık sâibe deve, eceli ile ölünceye kadar istediği merada otlar, istediği sudan içerdi. Hiçbir kimse ona binmek, ona yük yüklemek hakkını haiz değildi. Üzerinde sâibe nişanesini taşıyan hayvanı kullanmak Câhiliye Arapları'nca haram idi.[uu] Mâide sûresinde مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ [uv] âyet-i kerîmesi ile bu âdetin meşrû ve mâkul bir şey olmadığı bildirilerek redd ü tahrîm edildi.

Bahîre de "beş batın doğuran ve beşinci yavrusu erkek olan deve"ye denirdi. Ehl-i Câhiliye bu anaç devenin kulağına da parmak suretiyle bir en vurup salıverirlerdi. Bu da ba'demâ ne kullanılırdı ne sütü sağılırdı.

Vasîle ise yalnız koyun kısmına mahsus bir unvandır. Bir koyun yedi karın döl doğurup da yedincisi dişi olursa bu koyun sahibine ait olurdu. Erkek doğurursa putlara tahsis ve kurban edilirdi. Eğer anaç koyun yedinci batında erkekli, dişili ikiz doğurursa وصلت الأنثى أخاها "Artık dişi yavru, erkek kardeşine eklendi" diyerek o erkeği putlar namına kesmezlerdi ve buna vasîle derler idi.

Hâm da "sulbünden on batın dölü alınan bugur deve"ye denir. Bu vasıftaki hayvanı da Câhiliye Arapları kullanmayı haram addederlerdi. Bu bugurun da kulağına bir işaret vurulup salıverilirdi.[uw]

Kurûn-ı kadîmenin bütün Câhiliye âdetleri ile mücadele ederek ortadan kaldıran ve yerine şuurlu ve nurlu bir medeniyet âlemi yaratan İslâm dini (bahîre, sâibe, vasîle, hâm) gibi iptidai insanların hayallerinde uyanan ve bir ucu şirke varan bu nevi Câhiliye âdetlerini de ortadan kaldırmıştır.

Küsûf, Husûf. Küsûf "güneş ve ay tutulması" mânasınadır. Arapça'da bu semavî hadisenin her ikisine de küsûf ıtlak olunur. *Kāmus* mütercimi Âsım Molla küsûfun bu umumi istimalini bildirdikten sonra, "En güzel istimal şekli, küsûfun güneş, husûfun da ay tutulmasında kullanılmasıdır" diyor. Ömer b. Abdülazîz radıyallahu anhın vefatı üzerine inşâd ettiği bir mersiyesinde meşhur şair Cerîr:

فالشمس كاسفة ليست بطالعة تبكي عليك نجوم الليل والقمرا

Demişti ki: "Ey büyük insan! Senin ölümünün zulmet-i mesâibi ile güneş tutulup kararmıştır. Artık gecenin, güneşten nurlanan ayı ve yıldızları, şimdi senin mâtemini tutarak tulû' edemeyecek, nur ve ziyâ saçamayacaklardır" demektir.

Şeriat örfünde de küsûf, hem güneşin hem de ayın tutulmasına ıtlak olunmuştur.

[ut] {B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

[uu] *Kāmus* mütercimi Âsım Molla, Câhiliye devrinin bu sâibe tahrimi münasebetiyle Araplar'ın vaktiyle şîve-i istihcân ile söylenmiş bir meselini bildiriyor: Gazve denilen nehb ü gārât ile binecek hayvanı kalmayan bedevî bir Arap çaresiz kalarak başı boş bir sâibe deveyi yakalayıp üzerine biniyor. Bunu gören diğer bir Arap,

— "Yâhu! Harama biniyorsun" diye levmedince,

— يركب الحرام من لا حلال له "Helâli olmayan kimse pekâlâ harama biner" diye cevap vermekle bedevînin bu sözü emsâl-i Arab arasına girer.

[uv] {el-Mâide, 5/103.}

[uw] *Beyzâvî Tefsîri,* I, 361.

613

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي حَاجَةٍ فَانْطَلَقْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ وَقَدْ قَضَيْتُهَا فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ فَوَقَعَ فِي قَلْبِي مَا اللهُ بِهِ أَعْلَمُ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي لَعَلَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَجَدَ عَلَيَّ أَنِّي أَبْطَأْتُ ثُمَّ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ فَوَقَعَ فِي قَلْبِي أَشَدُّ مِنَ الْمَرَّةِ الْأُولَى ثُمَّ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيَّ فَقَالَ إِنَّمَا مَنَعَنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ أَنِّي كُنْتُ أُصَلِّي وَكَانَ عَلَى رَاحِلَتِهِ مُتَوَجِّهًا إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Benî Mustalik Seferi'nde) beni bir işe göndermişti, gittim. Sonra o işi görerek geri dönüp Nebî sallallahu aleyhi ve selleme mülâki oldum ve Resûl-i Ekrem'e selâm verdim. Fakat Resûl-i Ekrem selâmımı bana reddetmedi. Bunun üzerine kalbimde öyle şiddetli bir hüzün hâsıl oldu ki, onun mahiyetini (yalnız) Allah bilir. İçimden dedim ki; zannedersem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana darıldı; bu işi ağır gördüğüme hükmetti. Sonra Resûl-i Ekrem'e (tekrar) selâm verdim. Yine Resûl-i Ekrem, selâmıma mukabele buyurmadı. Bu defa gönlümde birinci defakinden daha şiddetli bir hüzün vâki oldu. Sonra Resûl-i Ekrem'e (üçüncü bir daha) selâm verdim. Bu defa (namazdan fâriğ olarak) selâmımı karşıladı ve dedi ki: Beni sana redd-i selâm etmekten, mücerret benim namaz kılar bulunmaklığım menetmiştir. Bu sırada Resûl-i Ekrem, devesi üzerinde kıble cihetinden başka bir istikamete müteveccih olarak gidiyordu. {B1217 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 15.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, Atâ b. Ebû Rebâh vasıtasıyla Câbir radıyallahu anhtan tahrîc etmiştir. Müslim de Ebû Kâmil tarikiyle yine Câbir'den rivayet eylemiştir. Ebû Zübeyr'in Câbir'den rivayeti tarikinde bu vâkıa-i selâmın Benî Mustalik seferinde cereyan ettiği tasrih edilmiş bulunduğundan bunu tercümemizde gösterdik.

Bu hadisi Buhârî "Namazda Selâm Reddedilmez" unvanlı bir babında sevketmiştir. Bundan evvel de "Namazda Kelâm Menhîdir" diye açtığı bir babında zikretmişti. Bu babın bir hadisi de tercümesi 608 numara ile geçen İbn Mes'ûd radıyallahu anh hadisidir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Şârih İbn Battâl bu Câbir ve İbn Mes'ûd hadisleriyle namazda nutkan redd-i selâm edilmesi câiz olmadığına istidlâl edildiğini ve bu babda icmâ bulunduğunu bildiriyor. Yalnız işaretle redd-i selâm edilmesi hususunda şu suretle ihtilâf edilmiştir diyor: Bir kısım ulemâ, işaretle redd-i selâmı da kerih görmüşlerdir ki, bu ictihad, İbn Ömer ile İbn Abbas radıyallahu anhümden menkuldür. Ebû Hanîfe'nin, Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın, Ebû Sevr'in mezhebi de budur. Bir kısım ulemâ da işaretle redd-i selâma ruhsat vermişlerdir ki, bu da Saîd b. Müseyyeb'den, Katâde'den, Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Bu babda İmam Mâlik'ten iki kavil menkuldür: Bir rivayete göre tecviz etmiş, öbür rivayete göre kerih görmüştür. Üçüncü bir kısım âlimler de namazdan fâriğ olduktan sonra reddedilir demişlerdir.

Namazda redd-i selâm hakkında böyle muhtelif ictihadlar kaydedildiği gibi namaz kılan kimseye selâm verilmesi hususunda da ihtilâf edilmiştir: Bir kısım âlim mekruhtur demiştir ki, Câbir radıyallahu anhtan mervî olan budur. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Hazret-i Câbir, “Namaz kılan bir cemaatin yanına vardığımda onlara selâm vermek istemem” demiştir. Bu sebeple Atâ b. Ebû Rebâh, Şa‘bî, “Namaz kılan kimseye selâm vermek mekruhtur” demişlerdir. Bu ictihadı İbn Vüheyb, İmam Mâlik’ten de rivayet etmiştir. İshak b. Râhûye de kerahete kāil olanlardandır. Bir kısım âlim de musallîye selâm verilmesini tecviz etmiştir. Bu ictihad, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan menkuldür. İmam Mâlik’in *Müdevvene*’deki ictihadı böyledir. “Gerek farz gerek nâfile namazlarda musallîye selâm vermekte kerahet yoktur” demiştir. Ahmed b. Hanbel ise musallîye bizzat selâm verirmiş.

Câbir hadisinden istifade edilen bir hükmü şer‘î de süvari bir kimsenin kıbleden başka tarafa doğru gittiği sırada râhilesi üzerinde namaz kılmasının cevazıdır. Diğer bir hüküm de musallîye selâm verilmesinin kerahetidir.

614

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ نَهَي النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ مُخْتَصِرًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (namaz kılan) kimsenin elini boş böğrüne koyarak namaz kılmasını nehyeyledi" dediği rivayet edilmiştir. {B1220 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 17.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu metni Hişâm vasıtasıyla İbn Sîrîn'den, o da Ebû Hüreyre'den rivayet ediyor. Buhârî'nin bundan evvel bir tarîk-i rivâyeti daha vardır ki, o da Eyyûb es-Sahtiyânî vasıtasıyla İbn Sîrîn'dendir ve نهى عن الخصر في الصلاة suretindedir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de tahrîc etmişlerdir. Fakat hadisin medâr-ı istinâdı olan خصر kelimesinde râviler pek ziyade ihtilâf etmişlerdir: خصر، مختصر، مخصر، متخصر، اختصار، تخصر. Maamafih bunların hepsinin medlûlü birdir. Musallînin elini boş böğrüne koyarak namaz kılmasıdır. Resûl-i Ekrem bu heyette namaz kılınmasını nehyetmiştir.

Muhtesır kelimesi **ihtisâr**dan me'huzdur, "kısaltmak" demektir. Nasıl ki sözü kısaltmaya ihtisar denir. Ebû Dâvûd, bu Ebû Hüreyre hadisini müteakip ihtisarı, kişinin elini böğrüne koymasıdır diye tefsir etmiştir ki, bu da kelimenin delâlet ettiği umumi bir ma'nâ-yı lugavîdir. Namaza tahsis edilmemiştir. Tirmizî de, "Namaz kılan kimsenin elini böğrüne koymasıdır" diye tefsîr etmiştir ki, bu tefsir, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde bu hadisi Ebû Hüreyre'den rivayet eden Muhammed b. Sîrîn'den nakledilmiştir. Beyhakī de *Sünen*'inde Hişâm vasıtasıyla İbn Sîrîn'den rivayet etmiştir. Şârih Aynî, "Tirmizî'nin bu tefsiri, rivayet cihetiyle en sahih bir tefsirdir" diyor. Ebû Dâvûd'un Ziyâd b. Sabîh el-Hanefî'den rivayet ettiği şu haber de bunu teyit etmektedir. Ziyâd demiştir ki: Ben bir kere Abdullah b. Ömer'in yanında namaz kılıyordum. Namazda elimi böğrüme koymuştum. Namazı bitirince İbn Ömer bana: Bu yaptığın "*salb*"dır. Yani maslûbun heyetine benzer bir vaziyettir. Maslûb da kulacını kısmaz mı? demiş ve Resûl-i Ekrem efendimizin bu vaziyette namaz kılınmasını menettiğini haber vermiş.[ux] İmam Buhârî de *Sahîh*'inde bu hadisin mensup olduğu babın unvanında الخصر في الصلاة diyerek namazda ihtisara işaret etmiştir. Namazda ihtisarın fi'l-i yehûd olduğu hakkında da haber vardır. Bu cihetle tercümemizde tercihen ihtisarın bu mânasını iltizam ettik.

Bundan başka ihtisarın daha birtakım mânaları vardır. Bunların bir mühimmini İbnü'l-Esîr *Nihâye*'sinde şöyle naklediyor: İhtisar, farz namazda musallînin sûreyi tamamen okumayıp da sonundan bir veya iki âyet okuyarak kısaltmasıdır. Bu mânayı da gerek İbn Sîrîn'in gerek başka râvilerin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerini haber veriyor ki, bu haber de hem sahihtir hem de nehyin müteallakındaki hikmet-i ameliyye cihetiyle daha şümullüdür. Fakat birinci tefsir kadar kuvveti haiz değildir. Yine İbnü'l-Esîr *Nihâye*'de "Musallînin secde âyeti bulunan bir sûreyi okurken secde âyetini secde etmemek için okumayıp atlamasıdır" suretinde bir mâna daha naklediyor. Bir mânada musallînin namazda elinde asâ tutup ona istinat etmesidir ve hadisteki nehiy buna müteveccihtir denilmiştir.[uy] Fakat bu son mâna için İbnü'l-Arabî, "münkerdir" demiştir. İhtisarın mühim bir tefsirini de Herevî *Gāribeyn*'inde hikâye etmiştir: "İhtisar, namazda kıyamı, rükûu, sücûdu kısaltmaktır. Hadiste böyle hafif tertip namaz kılmaktan nehyedilmiştir" denilmiştir.

[ux] {D903 Ebû Dâvûd, Salât, 155, 156.}
[uy] *Nihâye,* I, 331.

Kitâbü's-Sehv

كِتَابُ السَّهْوِ

بسم الله الرحمن الرحيم

615

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ خَمْسًا فَقِيلَ لَهُ أَزِيدَ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ صَلَّيْتَ خَمْسًا فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا سَلَّمَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazını beş rek'at kılmıştı da kendilerine, "Namaza ziyade mi kılındı?" diye soruldu. Resûl-i Ekrem de, "Bu nasıl sualdir?" buyurdu. Sonra sahâbî de, "Namazı beş rek'at kıldınız" demesi üzerine Resûl-i Ekrem, selâm verdikten sonra (sehiv için) iki defa secde eyledi. {B1226 Buhârî, Sehiv, 2.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka "Kıble" bahsinin iki babında da zikretmiştir. Bu üç mevzide de Buhârî'nin isnadı, İbrâhim en-Nehaî ve Alkame tariki ile Abdullah b. Mes'ûd'a müntehî olmaktadır. Bu cihetle hadîs-i şerif şâyân-ı itibardır. Buhârî'den başka Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Müslim'in bir rivayetinde Resûl-i Ekrem'in, *"Ben de sizin gibi bir insanım. Sizin nisyan ettiğiniz gibi ben de unutabilirim. Sizin biriniz namazda böyle nisyan ile karşılaştığında* (sehiv için) *iki secde ile secde etsin"* buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem henüz oturduğu yerde yüzünü kıbleye çevirdi. İki defa secde etti,[uz] suretinde bir ziyade de vardır. Yine Müslim'in bir rivayetinde, سجد سجدتي السهو بعد السلام والكلام "Namazdan selâm verdikten ve bu suretle sual ve cevaptan sonra Resûl-i Ekrem sehiv için iki secde ile secde eyledi"[va] suretinde bir ziyade daha vardır.

Buhârî bu hadisi dört rek'atlı namazın beş rek'at kılınması haline dair bir babında zikretmiştir. Bundan evvel bir babı daha vardır ki, o da birinci celsenin terki suretiyle vuku bulan sehvin hükmüne dairdir. Bu babın hadisi yukarıda tercümesi 458 numara ile geçen Abdullah b. Buhayne hadisidir. Burada müellif ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki mevzumuz olan İbn Mes'ûd hadisi ef'âl-i salâtta ziyadenin, 458 numaralı hadis de ef'âl-i salâtta noksanın hükmünü irâe maksadıyla sevkedilmişlerdir. Namazdaki hâdise-i sehvin her iki cihetini mütekābilen mütalaa edebilmek için İbn Buhayne hadisinin aslı ile birlikte tercümesini bervech-i âtî zikrediyoruz:

عن عبد الله بن بحينة[vb] أنه قال صلى لنا رسول الله عليه وسلم ركعتين من بعض الصلوات. ثم قام فلم يجلس فقام الناس معه. فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه كبر قبل التسليم فسجد سجدتين وهو جالس ثم سلم [vc]

Tercümesi. Abdullah b. Buhayne radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiş, müşârün ileyh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bazı namazlardan iki rek'atını bize kıldırdı. Sonra (birinci teşehhüd için) oturma(yıp ayağa kalk)tı. Cemaat de kendileriyle beraber ayağa kalktı. Resûl-i Ekrem namazını tamamlayıp biz selâm vermesine intizar ederken selâm vermeden evvel tekbir aldı ve oturduğu halde (sehiv için) iki secde ile secde eyledi. Sonra da selâm verdi.

Bu hadisi diğer bir senedle ve bir dereceye kadar farklı bir metin ile Buhârî bu babda da tahrîc etmiştir. O tarîk-i rivâyette sehvedilen öğle namazı olduğu tasrih edilmiştir. Burada ise meçhuldür.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER

1. Bu hâdise-i sehve nazaran ka'de-i ûlânın terki üzerine bu noksanın secde-i sehiv ile telâfi buyurulması birinci teşehhüdün farz olmadığına delâlet eder ki, İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Mâlik'in, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, İshak b. Râhûye, Leys b. Sa'd, Ebû Sevr gibi cumhûr-ı fukahanın mezhebi budur. Yalnız Ahmed b. Hanbel'e göre, birinci teşehhüd farzdır. *Hidâye* şerhinde İbnü'l-Hümâm, "Ka'de-i ûlâda teşehhüd okumak İmam Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir. Sahih ve muhtar olan da budur. Bir kavle göre sünnettir ki, bu da kıyasa muvâfıktır. Fakat zâhirü'r-rivâye kavle muhaliftir" diyor.

2. Selâmın eczâ-i salâttan ma'dûd olmadığı da bu hadisin فلما قضى صلاته "Resûl-i Ekrem namazını kıldı{ğında} ise" fıkrasından müstefâd oluyor. Namazın tamam olması için selâma lüzum görülmüyor. Hatta selâmdan evvel abdesti bozulsa namaz yine tamam olur. Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur. Bu babda Hanefîler'in başka delilleri de vardır ki şârih Aynî izah etmiştir.

3. Secde-i sehvin iki secde ile meşrû olduğu,

4. İmam sehvedip secde ettiğinde me'mûmün de birlikte secde-i sehv etmesi lüzumu istifade edilmiştir.

Ebü'l-Yüsr'ün *Mebsût*'unda cemaat içinde mesbûk olmayan musallînin dahi velev ka'de-i ahîrede veya namazın ortasında imama iktidâ etse bile imam ile birlikte secde-i sehiv etmesi lüzumu tasrih edilmiştir. Me'mûm sehvederse, ne kendine ne de imama secde-i sehiv lâzım olmadığı,

5. Tarîk-i teşrî' ve tebliğde bulunan enbiyâ-i kirâm hakkında dahi sehiv ve nisyanın cevazı,

6. Secde-i sehvin selâm verilmezden evvel ifa edilmesi öğrenilmiştir.

Fukahadan bu babda beş nevi ictihad menkuldür:

1) Bir kısmı bu Ebû Buhayne hadisinin zâhiriyle amel ederek secde-i sehvin mutlaka selâmdan evvel yapılmasına kâil olmuşlardır. Yani ister namazdaki bir noksanı telâfi için olsun, ister namazda bir ziyade iltizam olunmasına mebnî edilsin. Mezheb-i Şâfiî'de sahih olan kavil budur ve Şâfiîler başlıca bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. Zührî, Mekhûl, Rebîatürre'y, Yahyâ b. Saîd, Evzâî, Leys b. Sa'd da buna kâillerdir.

2) Ebû Hanîfe ile ashabı ve Süfyân es-Sevrî ister namazda ziyadeden, ister noksandan dolayı sehiv secdesine lüzum görülsün, her halde selâm verildikten sonra yapılır demişlerdir. Bu mezhep, Hazret-i Ali'den, Sa'd b. Ebû Vakkās'tan, Ammâr b. Yâsir'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan, İbn Abbas'tan, İbn Zübeyr'den, Enes b. Mâlik'ten, Nehaî'den, İbn Ebû Leylâ'dan ve Hasan-ı Basrî'den de menkuldür. Bunların istinat ettikleri deliller de başlıca mevzubahsimiz olan Abdullah b. Mes'ûd hadisi ile tercümesi 299 numara ile geçen ve yakında 609 numaralı hadisin izahında hulâsa edilen Zülyedeyn hadisidir. Abdullah b. Mes'ûd hadisinde secde-i sehvin selâmdan sonra ifa edildiği sarihtir. Zülyedeyn hadisi de Buhârî'nin müteaddit bablarında müteaddit senedler ve metinlerle rivayet edilmiş bir hadîs-i sahîhtir. Müslim'in de aynı derecede kesretle rivayeti vardır. Bu hadisin birtakım rivayet tariklerinde de secde-i sehvin selâmdan sonra eda edildiği musarrahtır. Bunlardan başka Tahâvî'nin, Tirmizî'nin, Ebû Dâvûd'un Mugīre b. Şu'be radıyallahu anhtan rivayetlerine göre Mugīre, "Resûl-i Ekrem bize bir kere namaz kıldırdı. Sehvederek iki rek'at kıldıktan sonra ayağa kalktı. Hatırlatmak için 'sübhânallah' dedik. Fakat Resûl-i Ekrem geri dönmeyip namaza devam buyurdu. Namazı bitirip selâm verince iki secde ile sehiv için secde eyledi."[vd]

3) İmam Mâlik ve Mâlikîler'e göre, sehiv secdesi noksanı telâfi için ise selâm verilmezden evvel, ziyadeden dolayı ise selâmdan sonra yapılmalıdır. Ebû Sevr ile Hicaz fukahasından bir kısmı da bu ictihadda bulunmuşlardır.

4) Hanbelîler de Resûl-i Ekrem'in selâmdan evvel sehiv yaptığı yerlerde selâmdan evvel, bunun haricindekilerde selâmdan sonra yapılması ictihadında bulunmuşlardır.

5) Zâhirîler'in ictihadı ise daha cezrîdir. Bunlar da, "Resûl-i Ekrem hangi hallerde sehv için secde etti ise oralarda yapılır, başka türlü secde-i sehve lüzum yoktur. Farz namazda sehvedilirse, yeniden cebr-i salât edilir; mendup bir namaz ise, bunun için de secde icap etmez" derler.

Secde-i sehvin selâmdan evvel veya sonra yapılması hakkındaki ihtilâf, evleviyet hususunda bir ihtilâftır. Namazın sıhhat ve fesadı ile hiç de alâkası yoktur. Bu noktayı gerek sâhib-i *Hidâye* gerek Nevevî tembih etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem efendimiz beş defa sehiv için secde etmişlerdir:

1. İbn Buhayne hadisinde görüldüğü üzere, iki rekʿat kıldıktan sonra teşehhüdsüz üçüncü rekʿata kalktıklarından dolayı,

2. Zülyedeyn hadisinde haber verildiği üzere, iki rekʿatta selâm vermekle,

3. İmrân b. Husayn hadisinde öğrenildiği veçhile üç rekʿatta selâm verdiklerinden ötürü,

4. İbn Mesʿûd hadisinden mâlûm olduğu üzere, beş rekʿat kıldıkları için,

5. Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde vârit olduğu veçhile şekkederek sehiv için secde etmişlerdir.

Secde-i sehiv meselesinde bütün ulemânın ittifak ettikleri bir cihet vardır ki, bu da ziyâde-i rekeât ne suretle olursa olsun selâmdan sonra secde-i sehiv edilmesidir. Çünkü bu surette sehiv selâmdan sonra anlaşılır, selâmdan sonra secde edilmesi zaruri olmasıdır.

BİR SUAL. Zülyedeyn hadisinde görüldüğü üzere, yanlışlıkla eksik kılan imam, makamından ayrıldıktan sonra sehvin anlaşılması üzerine makamına avdet ederek henüz kılınmayan rekʿatları kılıp tamamlamak suretiyle namaz sahih olur mu?

CEVAP. Bu meselede fukaha ihtilâf etmiştir:

İmam Şâfiî'den namazın sıhhatine, butlânına dair iki nevi ictihad rivayet edilmiştir. Namazın sıhhati, esahh-ı rivâyet olarak nakledilmiştir. Delil de Zülyedeyn hadisidir. Şâfiîler, "Bu hadisin Müslim'deki rivayet tariklerinden bazılarında: (دخل الحجرة ثم خرج ورجع الناس وبنى صلاته)[ve] sûretindeki ziyâde-i rivâyete göre, bu hâdise-i sehiv üzerine halkın ser'ânı yani cemaatin acele dağılmak isteyenleri "namaz kısaldı" diye söylenerek mescidden dağıldıkları sırada Resûl-i Ekrem de hücre-i saâdete teşrif ettikleri ve sonra çıkıp gelerek cemaatin acele dağılanları da avdet ederek bakıyye-i salâtı kılıp hitamında bu sehv-i salâtı, secde ile telâfi buyurduğu[vf] sahih olarak sabit bulunuyor" derler. İmam Şâfiî'nin butlân-ı salâta dair ictihadı da Şâfiîler indinde kavl-i meşhûrdur. Nevevî, "Sâhib-i mezhebin bu ikinci ictihadı cidden müşkildir. Çünkü namazın butlânı kabul edildiği surette Zülyedeyn hadisini te'vil etmek çok güçtür" diyor.

İmam Mâlik'ten de, "Abdest bozulmadıkça zaman ve fâsıla ne kadar uzun olursa olsun binâ-yı salât etmek câizdir" yolundaki ictihadı nakledilmiştir. Bu ictihad, Rebîa'dan da rivayet olunmuştur. Bunlar da İmrân b. Husayn hadisi ile istidlâl etmişlerdir.

İmâm Ebû Hanîfe'nin mezhebi ise, en sıkı bir ictihadın irâe ettiği bir tarîk-i ilmîdir. Ebû Hanîfe'ye göre, imam sehven iki rek'atta selâm verirse, bulunduğu yerde yüzünü kıbleden çevirmedikçe, kelâm-ı âdemî tekellüm etmedikçe üzerinde ifası zaruri bulunan bakıyye-i rekeâtı edaya rücû edebilir. Bu vaziyette imam, henüz dâhil-i salâtta bulunuyor demektir. Kendisine bir lâhikin iktidâsı bile sahihtir. Yüzünü kıbleden çevirmiş olursa, mescid dahilinde bulunmak ve tekellüm etmemiş olmak şartıyla bakıyye-i rekeâtı yine bina edebilir. Çünkü mescid, mahall-i salât olmak itibariyle mekân-ı vâhid hükmündedir. Fakat mescidden çıktıktan sonra sehvi hatırlarsa namaz fâsit olur, rücû mümkün olamaz.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, sahrâdaki vâkıa-i sehiv de bervech-i âtî tafsile tâbidir: İmam sahrâda namaz kılarken sehveder de sehvini, arkasındaki yahut sağ veya solundaki safları tecavüz etmeden hatırlarsa, bakıyye-i salâtı kılarak secde-i sehiv eder. Bu sufûf-ı cemâati tecavüz etmişse, namaza avdet zamanı fevtedilmiş olur. Sahrâda sehveden imamın ön tarafa mürûru hakkında sâhib-i mezhebden bir şey nakledilmemiştir. Yalnız İmam Ebû Yûsuf'tan ehad-ı cânibeyne kıyas ve itibar edilmesi hakkında bir nakil vardır. Bazı ashâb-ı Ebû Hanîfe, secde mevziini tecavüz ederse, namaz fâsit olur demişlerdir ki, Hanefîler indinde en sahih bir kavil olarak kabul olunuyor. Bu da imamın önünde sütre bulunmadığı hale mahsustur. İmamın önünde sütre varsa, bunu tecavüz etmekle namaz fâsit ve avdet fırsatı fevtedilmiş olur. Sahrâda dâhil-i sütre mescid hükmündedir.[yg] الله أعلم

Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe'nin sehve dair ictihadı, diğer eimme-i mezâhib derecesinde müsait değildir. Fakat namaz mefhumunda aranılan huşû ve huzur ile en yakından alâkadar bir ictihadın mahsulü ilmîsi olduğunda şüphe yoktur. İmam Şâfiî'nin Zülyedeyn hadisi ile istidlâl etmesine nazaran bu sehiv meselesinde namazın vaz'iyyet-i kadîmesine binâ-yı hükmetmiş bulunuyorlar. Yukarıda 609 numaralı hadisin izahında tafsil edildiği üzere, Zülyedeyn radıyallahu anh Bedir Harbi'nde şehid olmuştu. Bu hesapça bu sehv-i salât hadisesi Bedir'den evvel cereyan etmiştir ve herhalde namazda kelâm mubah olduğu bir devre ait hâdise-i salâtiyyedir. Muahharan namazda kelâm tahrîm buyurulup neshedilmiştir. Bunun en yakın şâhidi Hazret-i Ömer radıyallahu anhın aynı hâdise-i sehiv karşısında bakıyye-i salâtı edâ ve secde-i sehiv ile telâfiye teşebbüs etmeyip yeni baştan dört rek'at kılmış olmasıdır.

Tahâvî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'a muttasıl bir sened ile İbn Merzûk'tan rivayetine göre Atâ demiştir ki: Bir kere Ömer b. Hattâb radıyallahu anh ashabına namaz kıldırırken iki rek'at kılıp selâm vermişti. Cemaate döndüğünde kendisine iki rek'at kıldığı söylenince Hazret-i Ömer, "Ben, Irak'ta palanıyla, yükü ile bir kurban teçhiz etmiştim. Bugün Medine'ye gelmiştir. Fikren bununla meşgul idim" diyerek kalkıp dört rek'at namaz kıldırdı.

Görüyoruz ki, Hazret-i Ömer'in sehv-i salât hakkındaki bu hareketi Zülyedeyn günü vuku bulan fi'l-i Nebî aleyhisselâma tamamen muhaliftir. Hazret-i Ömer'in Zülyedeyn günü mescidde hazır bulunduğu ise Zülyedeyn hadisinde musarrahtır. Cenâb-ı Fâruk nazarında vaktiyle içinde bulunduğu Zülyedeyn hadisesinin neshi tahakkuk etmemiş olsaydı dört rek'at kılması ve Resûl-i Ekrem'in fiiline muhalefet etmesi mümkün mü idi? Hususu ile Hazret-i Ömer'in bu muhalefeti mescid-i şerifte bir sahâbe cemaati huzurunda vuku buluyor ve içlerinden hiçbirisi Cenâb-ı Fâruk'un bu hareketini redd ü inkâr etmiyor. Bu sebeple Hazret-i Ömer'in bu hareketi kendisinin ictihâd-ı mahsûsu mahiyetinde kalmıyor. Ashâb-ı kirâmın sükûtî bir icmâı şeklini iktisap ediyor. Şu da muhakkaktır ki, Hazret-i Ömer gibi ahkâm-ı şer'iyyenin hüsn-i zabtında ve her gûnâ ziya' ve halelden masûn olarak nakline son derece itina ve ihtimam eden bir halife bu fiilini, kadîmen cereyan etmiş olan Zülyedeyn hadisini nesheden bir habere istinat ettirmiş olacaktır. Bu cihetle Ebû Hanîfe hazretleri sehiv meselesinde Hazret-i Ömer'in bu fiiline ve ashâb-ı kirâmın icmâına istinat etmiştir.[vh]

[uz] ... فقيل يا رسول الله! أزيد في الصلاة شيء؟ فقال إنما أنا مثلكم أنسى كما تنسون فإذا نسي أحدكم فليسجد سجدتين ثم تحول رسول الله فسجد سجدتين

{Metindeki "إنما أنا مثلكم" ifadesi kaynakta "إنما أنا بشر مثلكم", "فليسجد سجدتين" ifadesi de "فليسجد سجدتين وهو جالس" şeklindedir. M1285 Müslim, Mesâcid, 94.}

[va] {M1286 Müslim, Mesâcid, 95.}

[vb] Abdullah b. Buhayne'nin terceme-i hâli 254 ve 386. hadislerin hâşiyelerinde muharrerdir.

[vc] {Buhârî'de "Ezan" bahsinde nakledilmiş olan 458 numaralı hadisten lafız olarak biraz farklı olan bu rivayet "Sehiv" bahsinde nakledilmektedir. B1224 Buhârî, Sehiv, 1.}

[vd] عن مغيرة بن شعبة رضي الله عنه قال صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فسها. فنهض في الركعتين. فسبحناه فمضى. فلما أتم الصلاة وسلم سجد سجدتي السهو (رواه الطحاوي وأبو داود والترمذي)

{Metindeki “فسبحناه” ifadesi kaynakta “فسبحنا به” şeklindedir. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 439, no: 2556.}

[ve] {Metindeki lafızlarla nakledilen bir rivayet tespit edilememiştir. Ancak hâdisenin nasıl cereyan ettiğine dair detaylı bilgiler içeren farklı rivayetler mevcuttur.}

[vf] {M1293, M1294 Müslim, Mesâcid, 101, 102.}

[vg] *Umdetü'l-kārî,* II, 459.

[vh] *Umdetü'l-kārî,* II, 460.

616

•.•.•

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَنْهَى عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ ثُمَّ رَأَيْتُهُ يُصَلِّيهِمَا وَكَانَ عِنْدِي نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ الْجَارِيَةَ فَقُلْتُ قُومِي بِجَنْبِهِ قُولِي لَهُ تَقُولُ لَكَ أُمُّ سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللهِ سَمِعْتُكَ تَنْهَى عَنْ هَاتَيْنِ وَأَرَاكَ تُصَلِّيهِمَا فَإِنْ أَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخِرِي عَنْهُ فَفَعَلَتِ الْجَارِيَةُ فَأَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخَرَتْ عَنْهُ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ يَا بِنْتَ أَبِي أُمَيَّةَ سَأَلْتِ عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَإِنَّهُ أَتَانِي نَاسٌ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ فَشَغَلُونِي عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ فَهُمَا هَاتَانِ.[vi]

TERCÜMESİ

İbn Abbas’ın kölesi Küreyb radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kere İbn Abbas, Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. Ezher radıyallahu anhüm, beni Âişe radıyallahu anhâya gönderip demişlerdi ki: Hepimizden Hazret-i Âişe’ye selâm söyle ve ikindinin farzından sonraki iki rek‘at nâfile namazın hükmünden sual edip, “Bu namazı kıldığından haberdar olduğumuzu, halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin bu iki rek‘at namazdan ashabı menettikleri haberi bize bâliğ olduğunu söyle!” dediler. İbn Abbas (ilâve olarak), “Ben, Ömer b. Hattâb ile birlikte halktan böyle iki rek‘at namaz kılanları döverdim” demişti.

Küreyb demiştir ki: Hazret-i Âişe’nin huzuruna girdim. Beni gönderen zevatın benimle gönderdikleri haberi kendisine tebliğ ettim. Hazret-i Âişe bana cevaben, “Sen bu meseleyi Ümmü Seleme’ye sor” dedi. Ben de huzurundan çıktım ve gelip bu üç zata, Hazret-i Âişe’nin cevabını söyledim. Bunlar, Hazret-i Âişe’ye gönderdikleri gibi bu defa da beni Ümmü Seleme radıyallahu anhâya gönderdiler.[vi]

Ümmü Seleme radıyallahu anhâ dedi ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hakikaten ikindiden sonraki bu namazdan nehyettiğini işittim. Sonra bir kere de Resûl-i Ekrem'in ikindi namazı kıldığı sırada iki rek'at namaz daha kıldığını gördüm. (Şöyle ki): Resûlullah benim odama gelmişti. Fakat o sırada yanımda ensardan ve Benî Harâm'dan birtakım kadın (misafirler) bulunuyordu. Resûl-i Ekrem (namaz kılmaya başladı. On)un böyle (ayrıca iki rek'at daha) namaz kıldığını görünce, kendilerine bir câriye gönderdim ve câriyeye dedim ki: Resûl-i Ekrem'in yanında dur, "Yâ Resûlellah! Sana Ümmü Seleme şu iki rek'at namazdan nehyettiğinizi işittim. Halbuki şimdi kıldığınızı görüyorum, diye soruyor" de! Eğer Resûlullah (namazda bulunduğuna) eliyle işaret ederse, huzurundan geri çekil. Câriye bu emri yerine getirdi ve hakikaten Resûl-i Ekrem eli ile işaret etmekle câriye geri çekildi.

Resûl-i Ekrem namazdan fâriğ olunca (bana hitap ederek), "Ey Ebû Ümeyye kızı![vk] İkindi namazından sonra kıldığım iki rek'at namazdan sual etmiş idin. Bunun sebebi şudur" buyurdu: "Bana Abdülkays kabilesinden bazı kimseler (arz-ı İslâm için) gelmişlerdi. Bunlar, şu öğle namazından sonraki iki rek'at (nâfile)den beni meşgul edip alıkoymuşlardı. Bu kıldığım iki rek'at namaz, öğlenin o iki rek'at son sünnetidir. {B1233 Buhârî, Sehiv, 8.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "musallîye söylenmesi, onun da dinleyip namazda bulunduğuna eli ile işaret etmesi" hakkındaki bir babında zikretmiştir. Buradan başka yine Buhârî "Megāzî" bahsinde de tahrîc eylemiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd'un da "Salât" bahsinde rivayetleri vardır. Bu hadiste altı sahâbînin ismi geçiyor. Hadisin senedinde beş de râvinin ismi mevcut bulunduğundan on bire bâliğ oluyor. İşte ilm-i rivâyet bu suretle güçleşiyor ve mübalağasız bu ilim, bir esâmî mahşeri halini alıyor. Git gide "nakd-i ricâl"e dair en mühim bir ilim böylece doğmuştur. Hadisin istişhâd edilen noktası, Resûl-i Ekrem'in namazda câriyenin söylediği sözleri dinlemesi ve eliyle işaret ederek namazda bulunduğunu bildirmesidir.

FIKHÎ VE AHLÂKÎ HÜKÜMLER

Bu hadisten bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Namaz kılan kimsenin, başkasının sözünü dinleyip anlamasının cevazı ve bunun namaza zarar vermemesi,

2. Musallînin eli ile ve ef'âl-i hafîfeden ma'dûd olan herhangi bir fiil ü hareket ile işaret etmesinin namazı ifsat etmeyeceği,

3. Her âlimin, kendisinden yüksek ashâb-ı ilm ü fazilete istiknâh-ı mes'ele için müracaat etmesinin müstehap olduğu,

4. Simâan haber-i vâhidin ve haber-i mer'enin kabulü,

5. Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme hazretlerinin müstesna zekâ ve fetâneti ve sual hususunda gösterdiği ince ruhluluğu, sonra emr-i dîne derece-i takayyüd ve ihtimamı,

6. Sünnet-i müekkedelerin kazâsı müstehap olduğu ki, İmam Şâfiî'nin mezhebidir ve bu hadis ile istidlâl etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre yalnız sabah namazının sünneti farzı ile beraber o günün zevalinden evvel kazâ etmek müstehaptır, başka sünnetlerin değildir. Sünnetlerin adem-i kazâsı cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Bu hadîs-i şerifte bildirilen öğle sünnetinin kazâsı keyfiyyeti nev'-i ferdine mahsus bir hassa-i nebeviyyedir. Çünkü bu hadisin diğer bir rivayet tarikinde, قالت أم سلمة قلت يا رسول الله أفتقضيهما إذا فاتتا "Ümmü Seleme, 'Yâ Resûlellah! Bu iki rek'at öğlenin sünnetini fevtettiğinizde böyle kazâ eder misiniz?' diye Resûl-i Ekrem'den sordum da '*Hayır, kazâ etmem*' buyurdular demiştir."[vl] Şimdi eimme-i Şâfiiyye'nin bu hadis ile istidlâl ederek asıl olan fi'l-i nebeviye ittibâ etmektir demeleri yerinde olmaz.

[vi] Bu hadisin Buhârî metninde uzunca bir sûret-i sevki vardır. Hadîs-i nebevî mahiyetinde olmadığı için müellif tarafından *Tecrîd*'e alınmamıştır. Fakat ashâb-ı Nebî aleyhisselâm tarafından ahkâm-ı İslâmiyye'nin zabt ü naklinde gösterilen takayyüd ve ihtimamın burada da beliğ bir delili ve şahidi görüldüğü için çok kıymetlidir. Bu cihetle hadisi Buhârî metninden aynen tercüme etmeyi muvâfık bulduk.

[vj] Hadisin sûret-i sevkini bildiren Buhârî metninin tercümesi burada bitiyor. *Tecrîd*'e alınan asıl metn-i hadîsin tercümesi buradan alt tarafıdır. Hadisin sevkini ifade eden metnin aslı şöyledir:

عن كريب أن ابن عباس والمسور بن مخرمة وعبد الرحمن بن أزهر أرسلوني إلى عائشة رضي الله عنها. فقالوا اقرأ عليها السلام منا جميعا وسلها عن الركعتين بعد صلاة العصر. وقل لها إنا أخبرنا أنك تصليها. وقد بلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عنهما. وقال ابن عباس وكنت أضرب الناس بقولها مع عمر بن الخطاب عنها. قال كريب: فدخلت على عائشة فبلغتها ما أرسلوني به. فقالت سل أم سلمة. فخرجت إليهم فأخبرتهم فردوني إلى أم سلمة بمثل ما أرسلوني عائشة فقالت أم سلمة الحديث

{B1233 Buhârî, Sehiv, 8.} .

[vk] Ebû Ümeyye, Ümmü Seleme radıyallahu anhânın pederinin künyesidir. İsmi Süheyl yahut Huzeyfe b. Mugīre'dir, Mahzûmî'dir (Kastallânî).

[vl] {Metindeki "أفتقضيهما إذا فاتتا" ifadesi kaynakta "أفنقضيهما إذا فاتتا قال لا" olarak geçmektedir. HM27213 İbn Hanbel, VI, 315; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, XII, 457, no: 7028. Buna göre söz konusu kısmın tercümesi "...fevtettiğimizde böyle kazâ edecek miyiz?" diye Resûl-i Ekrem'den sordum da "Hayır" buyurdular..." şeklinde olur.}